ARANY JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI

ARANY JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTI
KERESZTURY DEZSŐ

XV. KÖTET

LEVELEZÉS I.

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

KÉSZÜLT AZ MTA KÖNYVTÁRÁNAK TUDOMÁNYOS MUNKATERVÉBEN

ARANY JÁNOS
LEVELEZÉSE
(1828–1851)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1975

Ksh 4. ~~309/15~~
KSK
175.895
175895
1.6.0170/15

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
SÁFRÁN GYÖRGYI

ARANY JÁNOS–TOMPA MIHÁLY LEVELEZÉSÉT
BISZTRAY GYULA

ARANY JÁNOS–KERTBENY KÁROLY, SZILÁGYI ISTVÁN LEVELEZÉSÉT
SÁNDOR ISTVÁN
RENDEZTE SAJTÓ ALÁ

LEKTORÁLTA
BARTA JÁNOS

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 0096 5

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1975
Printed in Hungary

R
1977
TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁR
Megvétel 3163/1975

LEVELEK

I.

ARANY — DÉVAI BÁLINTNAK

[Nagyszalonta, 1828—1829?]

Kedves hajdani Praeceptor Uram!

Kívánom hívataljának
Ízes gyümölcsét vegye,
És ne a bűnak bánatnak
Keserű tejét egye.
Zafír kövek ragyogjanak
Maga s párja karjain,
Piros rózsák fakadjanak
Lábok minden nyomain.

*

Ha megérdemlette azt az aranyalmát
Venus, melynek Párizs élvezte jutalmát,
Midőn egy időben az Ida hegyében
Három istenaszony együtt ülésében
Juno gazdagsággal Párizst megbíztatta
Egy aranyalmáért, de el nem kaphatta.
Minerva tudományt ígért s bölcsességet,
De ezzel sem ére szándékában véget.
Vénusnak végtére az volt ígéreti,
Hogy a legszebb leányt ölébe ülteti.
Kap rajta az ifju úgy is heves vére
Tüzesen gerjedvén egy szúz szerelmére.
Azt az aranyalmát hozzá gördítette,
Így a szép Helénát feleségül vette.
Mennyivel illőbb hát, hogy koszorút fonjunk,
Melyet öromök közt homlokára vonjunk
Az Árpádi Reff. Ecclésia rectorának
Tisztt. Tud. Dévai Bálint úrnak.

175.895
175895
1.6.0170/15

SAJTÓ ALAPÍTÓ ÉRTEKEZTE

SÁFRÁN GYÖRGYI

ARANY JÁNOS–TOMPA MIHÁLY LEVELEZÉSÉT

BISZTRAY GYULA

ARANY JÁNOS–[illegible] KÁTOLY, SZILÁGYI ISTVÁN

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

BARTA JÁNOS

ISBN 963 05 0096 5

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1975

Printed in Hungary

3463 5

1828—1844

1.

ARANY — DÉVAI BÁLINTNAK

[Nagyszalonta, 1828—1829?]

Kedves hajdani Praeceptor Uram!

Kívánom hívataljának
Ízes gyümölcsét vegye
És ne a búnak bánatnak
Keserű tejét egye.
Zafir kövek ragyogjanak
Maga s párja karjain,
Piros rózsák fakadjanak
Lábok minden nyomain.

*

Ha megérdemlette azt az aranyalmát
Venus, melynek Párizs élvezte jutalmát,
Midőn egy időben az Ida hegyében
Három istenaszony együtt ülésében
Junó gazdagsággal Párizst megbíztatta
Egy aranyalmáért, de el nem kaphatta.
Minerva tudományt ígért s bölcsességet,
De ezzel sem ére szándékában véget.
Vénusnak végtére az volt ígéreti,
Hogy a legszebb leányt ölébe ülteti.
Kap rajta az ifju úgy is heves vére
Tüzesen gerjedvén egy szűz szerelmére.
Azt az aranyalmát hozzá gördítette,
Igy a szép Helénát feleségül vette.
Mennyivel illőbb hát, hogy koszorút fonjunk,
Melyet örömök közt homlokára vonjunk
Az Árpádi Reff. Ecclésia rectorának
Tiszt. Tud. Dévai Bálint úrnak.

Engedelmet kérek édes hajdani praeceptor uram, ha valamit alkalmatlankodtam ezen levél által. Csak nem felejthetem el azokat a jótéteményeket, a melyeket közlöttél velem, mikor hűséges tanítóm valál, csak nem felejthetem azokat a drága ajándékokat, a melyekkel dajkálkodtál velem, mint az édes anya az ő gyermekével. Alázatos szolgája egyszersmind tanítványa

Arany János
Nagy-Szalontán

2.

ARANY—BALOGH PÉTERNEK

[Nagyszalonta, 1831. április 29.]

[Praeceptorságot kér, mivel szülei szegénységük miatt nem tudják tovább taníttatni.]

3.

KISÚJSZÁLLÁS FŐBÍRÁJA—ARANYNAK

[Töredék]

Kisujszállás, 1835. április 2.

. . . . . a Tanítás[á]ra bízott apróbb gyermekeknek a Tudományokban, mind a jó erköltsökben való nevelés által magát ditséretesen megkülönböztette s maga hellyes alkalmaztatása és erköltsi tulajdonságai, úgy Előljárói eránt mutatott engedelmes és jámbor maga viselete által magát mindnyájunk előtt megkedveltette, annyira, hogy mindeneknek, kik szolgálatjaival élni kivánnának, ajánlani méltán bátorkodunk.

[aláírások]

. . . a tanításban példás szorgalmatosságú és épületes, erköltsére nézve pedig jámbor és fedhetetlen Praeceptorunk volt.

[Dorka Illyés prédikátor.]

4.

ARANY — JÁMBOR JÁNOSNÉ ARANY SÁRÁNAK

„Kötelező írás"

[Nagyszalonta,] 1837. augusztus 8.

Minthogy egyrészről hivatalos foglalatosságim, más részről pedig nőtelen életem nem engedik, hogy öregségre jutott édes Atyámnak gondviselését és ápolgatását telyesítsem: tehát annak lelki esméretes telyesítését bízom testvéremre és férjére olly feltétellel, hogy ámbár az édes Atyám öröksége törvény szerint csak engem illetne, mint fiút, mind azáltal ha a fent említettek édes Atyámnak haláláig lelkiesméretesen gondját viselik . . . minden, a mi örökség szerint marad, osztályra fog menni közöttünk, úgy hogy mindennek fele enyim, fele testvéremé legyen.

[Arany János]

5.

ARANY — A NAGYSZALONTAI REF. CONSISTORIUMNAK

[Nagyszalonta, 1839. január]

[Lemond correctori állásáról.]

6.

ARANY — SPECH IMRÉNEK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1839. február ?]

[Írnoki állást kér és felajánlja, hogy gyermekeit is tanítaná.]

7.

ARANY — MADAS GYÖRGYNEK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1839. április vagy május]

[A szalontai írnoki állást nem kapta meg; kenyér nélkül maradt.]

8.

ARANY — SZILÁGYI ISTVÁNNAK

[Nagyszalonta, 1842. vagy 43 nyara?]

Kedves Barátom ur[am]!

Nyáréji álmot csak ugyan megtaláltam, a padláson, eső víztől át ázva, össze penészedve, s mivel összefűzve sem vólt, annyira széthányva, hogy mesterség vólt össze szedni. Ily alakban, mint olvashatatlant, el nem küldhettem: használtam tehát hosszas betegeskedésem hidegleléstől szabad óráit, s letisztázva íme küldöm. Azonban csalatkoznék ön, ha benne egyebet, mint nyelvgyakorlati próbafordítást képzelne. És darabos ez is, mert Shakspeare tömött stíljével nem én kezdő, de a nagy Wieland is ugyancsak küzdve bírkózik, hogy a bővebb, s egyszersmind rokon német nyelvre bár — áttehesse. Azonban a darab menetét, velejét belőle föl lehet talán fogni, annyival inkább, mivel szolgai fordításom, a Wielandétól — hanemha erős szükség esetében — tavozni nem mert, s a jambusok? — a hogy lehetett. Miattok kitételt nyomorítni nem akartam.

Arany.

9.

ARANY — SZILÁGYI ISTVÁNNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1843 ?]

[Tréfás, vigasztaló verses-levél a „megzabolázott rektornak", aki hiába akarta Szalontán a természettudományokat alaposabban tanítani.]

10.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Késmárk, 25. junius, 1844.

Kedves barátom uram!

Ha illy messze nem volnék, mint a mennyire vagyok s bővebben volnék ellátva azzal, mi levelezéshez megkivántatik: alkalmasint egyike lett volna elsőbb örömeimnek édes barátom uramnak egy két sort irhatnom. — De az előre el nem láthatott körülmények, betegségem, melly ide fel meglátogatott, a szokatlan hidegségü tartományban, (hozzá gondolván, hogy Szalontát odahagytom után 2 hétig otthon is már betegeskedém, s nem egészen felgyógyulva indultam útnak), kínszeritének nagy szigorusággal gazdálkodnom. Azonban már túl esvén mindenen, s a hazafelé út is nem soká elkövetkezvén, többekkel együtt egy copertában, édes barátom uramat is megkereshetem nehány soraimmal. —

Mint vannak édes barátomek? Családjából önmagánál többet nem láthaték eljöttömkor: azért első gondom s kérdésem is — rám nézve igen édes — tudakozódnom — nejéről, gyermekeiről. Nem remélem, már csak az idő rövidsége miatt is, hogy saját kezétől olvashassak valamelly édes hirt felőlök: de jól esik, képzelnem, hogy bajok semmi, örömök tartós — boldogságuk ollyan millyent láték, háborítlan s édes. Nem lehet mindent elmondanom, — nem is kell ugy hiszem; alkalmasint mutatám magamat annyira őszintének, hogy ha egy szót szólék, a többi, mi hiányzik, abból ki olvasható. — Higy[j]ék édes barátomék, hogy ha boldogsaguk érzése valamelly percben édesen mutatkozik hazuknál: én is ha bár lélekben ott vagyok közttük. —

Isten áldja meg, a kik ollykor, ollykor, ha keserüségek bántának, vigasztalni nem tarták közönyös dolognak!

Egyre kérném édes barátomat. Tudja, hogy néha *jó bohó* is valék, legalább olly hamar s könnyen megesett a lelkem, ha tettetésből vagy valóban nyomorultat láték. Igy jártam meg a szegény *Kormos*sal — s miatta a *dob*bal. Nem dobolta-e még haza? —

Én mikor eljöttem: a nálam volt ugynevezett Deputatusoknak, a dolgot feljelenteni igérvén, hogy ha Kormos csak u[gy]an elvész: én helyt állok. — De édes barátom!, tudja az ördög nem alszik. Legyen t[e]h[á]t olly jó, — mert ez nékem azolta is mindig gondomat tevé, ha Kormos cs[ak] u[gy]an

haza n[em] került: mondja meg az ill[et]őknek, hogy a Debreczeni vásár az én erszényemből csak u[gy]an meg viszi a dobot; de hogy valaki talán az én ott levő holmimnak, mert történhetnék illyen is, neki forduljon — az nem megy.

Adja által effelett tiszteletemet azoknak kiket szeret, — mert azokat én is szerettem és szeretem.

Szilágyi István

[Címzés:]
T.c. Arany János úrnak NSzalontán

11.

ARANY — A NAGYKÁLLÓI JEGYZŐI HIVATALNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1844. junius 25. után]

[Mivel nem tudja, Szilágyi István jelenleg hol tartózkodik, kéri a Jegyzői Hivatalt, értesítse Szilágyit, hogy a szalontai Kormos János — akiért kezességet vállalt — a dobbal együtt megkerült.]

12.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Debreczen, auguszt 9. 1844.

Édes barátom uram!

Levelét, mellyet, a Kormos János dobja iránt a kállai jegyzői hivatalhoz intézett, — épen akkor kapám meg Debreczenben, mikor igéretem beváltásában fáradoznám. Nagyon jól esett. Bizonyos tekintetekből is — nagyon jól, nem csak erszényemre nézve. Nagyon köszönöm ebbeli szivességét.

Telegdi urtól értém, hogy Shakspeare kezénél van. Szepességen egy könyvet láttam: *Antigone* és *Shakspeare s Sofokles* összehasonlitása. *Sofoklest* én német fordításban bírom. Közlöm édes barátom urammal. Nem lenne e kedve valami olly forma elmélkedésre? Tegye meg! —

Tisztelem kedves háza népét. Tegye bizonyossá állandó jó emlékezetemről. Gyermekeit csókolja nevemben. Sept 20. indulok Pestre.

15

barátja
Szilágyi István

[Címzés:]
T.c. *Arany János,*
nszalontai másodjegyző úrnak
teljes tisztelettel

egy könyvvel

N. Szalonta

1845

13.

ARANY — NAGY IGNÁCNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1845. március 13. előtt]

[A Regénytár számára szívesen lefordítaná Dickens: *Martin Chuzzlewit* c. regényét, egyszersmind érdeklődik, vajon a könyvárusokat érdekelné-e Shakespeare: *Merry wifes of Windsor*-ának magyar fordítása?]

14.

NAGY IGNÁC — ARANYNAK

Budapest[!], martz. 13. án 845.

Tekintetes ur!

Becses soraira kénytelen vagyok nyilvánítani, mikép, Chuzzlewit fordítását a Regénytár számára nem fogadhatjuk el, mivel már 12 kötetre el vagyunk kézirattal látva, s ezen 12 kötet megjelenése után a Regénytár végképen meg fog szűnni. Mi Shakspearet illeti, azt nálunk most még egy könyvárus sem merné kiadni, mert a magyar olvasó közönség a klassikai irodalom iránt nem viseltetik még elég részvéttel. A ‚Windsori vig asszonyokat' mindazáltal nemzeti színházunk *jó* fordításban örömest használná, ha az gyorsan és olcsón készülne el. Ezek után illő tisztelettel maradok a tek. ur

alázatos szolgája
Nagy Ignác.

[Címzés:]
Tekintetes *Arany János* urnak tiszt Szalontán

15.

ARANY — SZILÁGYI ISTVÁNNAK

Szalonta Aug. 1-én 1845

Kedves Barátom Uram!

Megbocsátand ön, ha szinte másfélévi hallgatásom után előzöm vagy előidézem unalmát jelen soraimmal. Ön holléte felőli bizonytalanság tartoztata vissza ön két rendbeli levelére való feleléstől, különben meggyőződhetik, mikép, ha tudom csak egyszer is tartózkodása bizonyos helyét, nem fogtam elmúlatni az én s a köröttemiek sorsáról tudósítást. Legelőször is köszönetet tolmátsoljon levelem önnek két ízbeni megemlékezéséért, köszönetet a szívességért, melylyel Sophocles német fordítását megküldeni kegyeskedett, mit én ezer örömmel olvastam, olly elégülten, mint csak *fordítást* olvashatni. Ohajtanék e könyv iránt rendelést kapni mikor és hova szállíttassam.

Kedves Barátom Uram alkalmasint az eddigiekből is kivehette, hogy én magam élek, minek kiegészitéséül van szerencsém hirül adni, hogy nőm és gyermekeim is élnek, s egészségesek; Julcsa folyó hó 9 én már 4 éves, s több, mint egy év óta szavalja Czuczor „falusi kis leányát Pesten", Uhland „beteg leányát" és még vagy kettőt; s örömömül szolgál, hogy bár földi javakat nem hagyhatok neki örökül ép értelem és eleven képzelgés sajátjai, az utolsó kivált meglepő jeleit mutatja költöi és festészi fogékonyságának, mellyek, már ön itt léte alatt is, a képek iránti vonzódásban kitüntek. A másik „fiam" Laczi, két hónap hiján másfél éves szalad és jár, de még nem beszél; herculesi termettel izmos tagokkal, s értelme fejlődéséből itélve ép lélekkel, melly ugyan a Julcsa kényesői fürgeségü elevenségével csak nem ellentétet képez, — van meg áldva, tetteiben igen elővigyázatos, óva tesz valamit, ritkán bukik, és akkor is kisegíti magát, hogy nagyot nem esik; többnyire komolyan csendes, de azért nem mogorva, ritkán sír, néha azonban igen mérges. Ön psycholog, ítéljen ezen vonásokbol jövendőjükről. —

Most, minthogy *önről* nem irhatok, kéntelen vagyok ismét édes magamról írni. Ön eltávozta óta könyvtáram nehány angol könyvvel szaporodott, melly nyelvet most már szinte olly szabadon olvasok, mint a németet. Shakspeare-t és Byront egészen birom, Bulwertől 7. W. Irvingtől 1, Boz Dickenstől 2 kötetet. Shakspeare 7, Byron 5 kötet. Kötete 45 pkr-ba jő. Ezen áron meg lehet kapni, stereotyp, de azért igen szép és tisztán olvasható ⟨format-ban⟩ betükkel kis 1/8 vagy nagy

1/16 format-ban minden angol írókat, külön külön is darabonként. — Shakespearet búzgón forditám, de Lemouton Milike kivágott. Sajnálom megvenni fordítását, ⟨mar⟩pedig, ugy lehet meg kritizálnám, hogy a pendely sem maradna rajta, mivel nekem Shakespear-en igen sok studiumom van már eddig. Lássa, édes Barátom, igy támad a kritikusi írigység.

Hogy ön a Kisfaludy Társaságnak egy új határozatra nyújtott közelebb okot, a pályaművek beküldésére nézve, azt már tudom. Akkor mindjárt gratuláltam. De nem csak én találtam el Szalontán, hanem más is; azt azonban nem tudom, valljon az álnév tulajdonosa tud-e róla valamit, vagy sem. Kérem önt bizodalmasan írja meg, hogy megy most a kitüzött „furcsa vitézi versezet" — vagy a szinház 3 drámája? Nem hiszem hogy ön ezekre ne pályázna. — Gondolja meg, mire vetettem fejemet. Nem írvágyból, hanem— — nevessen rajta — nyereség kívánásból — kenyér-iróvá akartam lenni. Irtam Nagy Ignácznak, hogy ha kell, forditok a Regénytár számára akármelly — általa kitűzendő, — angol regényt. Azonban, bár elég illedelmes válasza az lőn, hogy 12 kötet regényre elegendő kézirata van, akkor pedig a Tár ismét megszűnend; javalá azonban, hogy a Nemzeti Szinház számára fordítanám le „Merry Wifes of Windsor"-át Shakespearenak. Nem azért hogy beküldjem, hanem hogy erőmet kísértsem, belé fogtam és 2 felvonást le is fordítottam, de látom, Mili azt is kitálalta, hadd egye a kinek kell.

Csak most hallám Miklósi Sándortól, hogy ön egész télen beteg volt s még most is gyenge. Tudom, elhiszi ha mondom, hogy sajnálom. Lássa, édes Barátom, ⟨míg önre⟩ midőn önről régen megfeledkezett a sz[alonta]i rágalom és irígység, gyakran, igen gyakran megújúl kedves emléke kicsiny házi körünkben; egy étek, mit szeretett, — egy tárgy, miről beszélni szokott, egy leg parányibb minden napi cselekvés, jó, vagy ferde szokás, mellyek ön személyiségét emlékezetbe hozzák kedvesek mi előttünk — s még a kis Julcsa is — bár nem egészen tisztán visszaemlékezik arra, ki őt annyiszor ringatá karjain édes álomba. Köznapiságok is, mellyek akkor türhető unalmasoknak tetszének, kellemes emlékkel töltik el a visszasohajtó kebelt, annál inkább azon fénypontok, mellyek ünnep napokkint derűlnek fel az ember emlékezetében. S a félig czivódással folytatott esteli lengyelkutyák ecet., nem olly könnyen pótoltatnak ki az örök egyformaságú jelen által.

Hogy vette ön a bucsúzása napjáni jelenetet, nem tudom, valamint azt sem, *én* hogy vettem. Annyit érzettem, s még néha most is érzek, hogy nem vala *véremben* az a mit akkor

önnel tettem. Ön tudja ki miatt történt ez, és mondhatom, én is úgy tanúlám azóta ismerni azt mint *haszontalan* embert. Uram őrízz a kisértettől és a *fülbesugoktól!*

Mit írjak e darázs fészekről itt? Pöff, és puff; czivódás, mint quondam, cannibalismus mint quondam, — Én elszigeteltem magamat tőlök. Családomnak, hivatalomnak élek, s néha a literaturában dilettanskodom. A Tisztváltozás igen nagy szemeket nyitott; az értelmiség itten a Conservativismus mellett nyilatkozott. „A ki G-t nem szereti; azt a f-e" stb. „Én magam most is szabadelvű vagyok, de fájdalmasan hat rám érezni, hogy nincs *e megyében* elvrokonom. Meg lehet, nekem különös fogalmaim vannak a szabadelvűségről. Ha, mit nem remélek, ön valaha egy firkát olvasandana [„]*Vadonfy Bertalantól*", abból hozzávethetne politikai hitvallásomhoz.

Mivel ollyat nem irhatok, a mit önről tudnék, itten azt sorolom elő: mit nem tudok önről. Nem tudom, ha az orvosi pályát elkezdte-e futni és folytatandja e, nem tudom Késmárkon mint tölté idejét, Pesten hol, és minő körülmények közt tartozkodott, mik történtek vele, mi hozta le Pestről s most mílyenek reményei, kilátásai. Nem tudom — az egyen kívül — irt-e azóta valamit, nyelvtanát elvégezte e, Abája folyik-e stb. Nem tudom, teszen e a sors valaha szerencséssé személyesen üdvözölhetnem; nem tudom, nem veszélyes é a gyengelkedés melly most napjait ízetleníti. Mindezeket azonban, ha tetszik nem írja meg; de aztán ha ezek nem tudása miatt ellene valamit vétek saját magának tulajdonítsa.

Isten hozzá, kedves Barátom, el⟨jen⟩tesse boldogúl, olly boldogúl, a mint maga kivánhatja, s engem tartson meg — önnel együtt, — megérni az ön megelégedését kiküszdött borostyánai között nyugalmas házi életben. Az ég áldja meg

kivánja igaz barátja:
Arany mk

NB. Hosszalja levelemet ugye? büntessen meg, írjon két ennyit, írja meg történeteit, hogy majd egykor irataim közt is akadjon egy két adat ön *biographiájához*, mi egyébiránt: Longe recedat még!!!

[Címzés:] *Szalontáról*

Nemes és Vitézlő *Szilágyi István urnak*
egész tisztelettel.

Debreczenben
vagy
Uj-Fehértón

16.

ARANY — A KISFALUDY TÁRSASÁGNAK

[Nagyszalonta, 1845. október 25. előtt]

Azon nem várt esetre ha netalán vizenyős munkám a tűz próbát kiállván, ezen levélke a tüzet kikerülné: igazi nevemnek itten bevallása mellett, kérném, ha lehet, jelen művet, így mint van, ál név alatt hagyni megjelenni.

Arany János mk
Szalontán.

17.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Maramaros Sziget, 23. nov. 845.

Kedves barátom!

Felettébb becsesen vett sorait, Lőrinczkor Debreczben, olly napon kapám kezemhez, midőn már szalontai ember, kitől felelhettem volna, nem találtaték. Pedig mennyire ohajtám! — Azért tervemnek csak oda kelle hajolnia, hogy a hazamenő fiukat használjam postául. Levél kész; Öcséimért hajnalban indul a szekér tudtom nélkül Debreczenbe. A levél szépen itthon marad. — Nagy bosszuság . . . Majd Miklósival SzMihálykor találkozom; de csak annyival kelle haza bocsátanom, hogy mihelyest ez új patriámba magam bequártélyozom: azonnal — egy mennykő roppant levél fog, — az igen kedves emlékező sorokra feleletül postára vándorolni. Ime — 23 nap, s az igéret tartva van. — Tudom, hogy egész Szalontától megváltomtól lenne érdekes tudnivalókat közleni. Azért — egész rendszeresen *kétfelé* osztom tudosításomat: *multra és jelenre.*

Hallja tehát, k[edves] b[arátom] chronologiai rendben, a száraz vázlatot, *elmélkedésre* remélem a jövő napok tágasb térrel fognak szolgálhatni.

A mult 1844-ki nyarat *Késmárkon* töltém. Németül illendően begyakoroltam magamat — az excellens *Hunfalvinál.* Derék ember; szeréntem — talpon áll. Jurisdicumokat tanit. Hellen nyelvben úgy áll, — mint a mi vidékünk a latinban szokott. Philologiai ismereteim felette nagy szélesedést nyertek

az általa birtokomba jutott német philologok müveiből. A *nagy szélesedést* ahhoz képest értem, a minővel az előtt birtam; — t.i. most *világirodalmi szempont* m[i]nden törekedésem. — Lejebb emlitendő munkámról ítélhetni fog. Onnan *Pozsont* lakám *két* hónapig, végeig az ország gyülésnek; melly közől *két hét Bécsnek* volt szánva. Mit teheték ott *én?* Gondolhatja k[edves] b[arátom] Császári theca, ritkaságok, s *physicai s chemiai* leczkék! — Egyetemben és Polytechnicumban. — Itt egy művet is írtam. Alább elmondom. —

Pestre jöttem az ország gyülés végivel. Hat hónapig *irtam, tanultam.* Irtam Grammatikálékat; *Diplomatikat* tanultam *Horvát Istvántól.* De már ez a magyar historicus — portentum. — Roppant combinatio. Ha jegyzeteimet rendbeszedhetem: szeretném valamikor k[edves] b[arátom] kezébe szolgáltatni. Talán majd .... *Februar*ban, mikor *Zákány G. meghalt,* mint sok mások, én is meghültem s *inlázba estem* .... Semmi remény nem volt. De a megnem erőtlenült természet, *Török József* orvos, Pál öcscse 8. hét alatt kiszabaditottak mégis a koporsóból ... *Áprilisben* haza indultam, mint még reconvalescens, s az út alkalmatlanságai miatt recidiváztam. Pünköstben kelhettem fel. Pedig a második baj, roszabb az elsőnél.

Már csak az eddigiek is mutatják, hogy *orvos nem vagyok*[.] Okai: még Pest elundoritott a bonczolástól; *Bécs* még jobban. Mert a próbát mind két helyen megtettem. — A nyáron mindig testem erősitésin dolgoztam. Commotio, hideg fürdő — tökéletesen helyreállitottak.

Sept 15. ide *Szigetre* meghittak *theol. és phys. professorának* Lugossy helyébe, s most itt vagyok.

Eddig a historia — multról és jelenről.

Most a szellemi oldalt is egy kissé megszellőztetem.

1. Még *Késmárkon* hozzá fogtam az *ornatusi pályamunkához.* Naponkénti dolgomat egy egy ívre szabtam. A bevezetés még ott megkészült. Novemb. 20-án Pesten ismét felfogám, ugy számitva ki, hogy *mart. 10. re* lehessen kész. — *Febr. 23* — beteg leszek — s képzelje — félbekelle szakadnia. Fele legalább is hátra van — s még is *80 ív!* mert a kérdés, nem nehéz ugyan, de terjedelme, a *mint kiszabatott,* határtalan .... Többen ismerék jóbarátaim közől Pesten. Én felholt[!] eszmélni sem tudok. Hozzá fognak s úgy darabban is letisztázva — beadják ... Most *11. nov veszek pr. Péczely urtól* Pestről e levelet: *e szavakkal: értekezése 2. d. jut[alomra] s kinyomatásra érdemesittetett; sőt Jászay, az egyik biráló, első jutalomra ítélte; a többiek is megegyezvén abban, hogy ha az irónak ideje lett volna egészen*

bevégezni m[i]nden vetélytársát maga után hagyta volna. Jászay ítélete ez: Révai olta senki a nyelv természetébe olly mélyen n[em] hatott s a szerző egészen új régiókra vezet." . . .

Képzelje most fájdalmas örömömet! Itt kivántam le tenni *nyelv philosophiai* tudományomat. Ön erőre támaszkodtam; mert nálunk, a kitől tanuljak, senki n[em] vala. De azt megvallom — hogy az általános philosophiába fölötte sokat köszönök az új német iskolának: Fejei: *Becker, Bopp, Mayer* sat. —

A munkát bizonyosan olvasni fogja k[edves] b[arátom]. A supplicans diáktól leküldöm, s akkor nagyon kikérem iránta barátságos észrevételeit. — Perse, hogy a szalontai *némelly jó urak*, majd fognak valamit keresni a 2-d. jut[almon]. Hason becsü kettő köztt,[!] az academia mindig *teljeset* jutalmaz.

2. Még Késmárkon gondolkoztam a Kisf. [Társaság] történeti pályamunkákról is. Denique — Bécsbe megyek. Estve gondolkozom a nappal látottakról, — a historiai helyszinről, mellyen a Zrinyi—Wesselenyiana conjuratio elfojtaték. A gondolatok czimeül írom: *Bécsi napok*. Előadási mód Sallusti, m[in]t ő Catilinát leirja. Ösztönöznek mások is — adjam be. Végre határozok; de elvek feszegettetvén s dolgok adatván, mikben, sok *fekete* ember megszokott botránykozni, s akkor még magam is *feketévé* keszülvén lenni: dictum factum — *álnévre határozom magam. Fónyad*tól egy két levél van nálam a buzám ügyében. A *nevét* kivágva coopertába teszem. Nyer — csak ez egy. De a nevet senki n[em] ismeri. Betegségemben később elfogy a pénzem. Az elkészíttetett levele[k] Szalontáról még fel nem érkeznek — s igy kikell lépnem. Schedelhez, ki nagyon jó emberem, küldöm az *originalt*, s levelemet, mással iratva, magam á[lt]al csak *subscribalva*, mert pennát alig foghattam. „Ez n[em] a Sz. [Szilágyi] úr írása." A lakostárs elbeszéli a dolgot. Az aláirást megismeri, s a 15 arany actu kifizettetik. A gyülésnek *nevemet* bejelenti; s alkalmasint innen az új rendszabály. Pedig általa semmi zavar nem történt: — Nem tudom a mű (8 ív) érhet-e világot? Akkor szolgálok egy példánynyal. Ha úgy nem lehet: a kézirat fog lemenni. Mert még a birálók is, kiknek egyhangu jó itéletét Schedel előttem felolvasta, ajánlák, hogy rajta szelíditenék. — Különben — a *Fónyad* nevet semmi más inditóokból vettem fel, m[in]t mondám. De hát hogy gyanították? és kik? mert még akkor e vidéken egy léleknek sem volt tudtával.

3. Még némelly kérdések iránt teszek ide nehány sort. — A Kisf. társaság többé nem igen fog pályáján látni. Még az

idénre akartam: de hogy ez a professori változás közbe jött: az időből szerencsésen kikoptam. A *Lemouton* kisasszony fordítása módjáról ennyit mondhatok *historice*, mert biz én angolul *még* nem tudok, hogy lefordítván, hibás magyarul: egyik vagy másik iró igazgatjaki[!] a nyelv elleni hibákat, pl. *Adorján B.* designatus férj; *Petőfi* — jó barátom, *Tüllman Ignac* sat. *Zrínyimet* a szinház, mint hatás*talant*, *előadásra* el nem fogadta. Ezt is leküldöm majd. Igazítson rajta valamit k[edves] b[arátom] amugy Shakspeariesen, s akkor megkínálom vele a színmütár kiadóját. — *Abához* még n[em] fogtam. Nem is tudom lesz-e belőle valami. Ha lesz: oda fogom küldeni.

Végre pedig:

Vahot I. kérésére, a *Pdivatlap*, a nyáron nehány régi verseimet még 1841 ből kezdé közölni. Költői irányom e. i. megváltozott; lyrám is Leopold korára fordult s itt sok erőt érzek magamban. De az eredmény az irodalomra nézve — gyümölcstelen. A censura már *5 nagyobbacska mívemet tiltabe[!] április óta* .... Tárgyaikra nézve 1. A gályás papok. 2. Lengyelek. 3. Bacsányi János poéta. 4. Kray báró Caraffa idejeben s 5. egy elégia mult felett.

— Isten szeresse e[des] b[arátom] mindnyájokat! Kedves háza népét tegye bizonyossá soha elnem muló emlékezésemről — s önmagát — minél gyakoribb levelezésemről, mit enszámomra is egész bizodalommal kérek, várok

Szilágyi István

[Címzés:]
Nemes *Arany János* úrnak,
n. Szalonta városa másodjegyzőjének
teljes tisztelettel
Debreczen [felé]

N. Szalonta

18.

ARANY — SZILÁGYI ISTVÁNNAK

Szalonta, dec. 4-én 1845.

Kedves Barátom Uram!

Tegnap vevém becses levelét, s már sietek válaszolni, nem, hogy nyűgtől meneküljek, de, mert kín volna tovább halasztani válaszomat. S a biographia kiegészítő részét, a bizodalmat mellyel az egész levél irántam elöntve van, köszönöm; —

köszönöm a jó napot mellyet ön, szerzett számomra nem — mostoha állapotának tudatásával, s mind azzal, mik az igen kedves sorokban foglalvák. Áldja meg isten érte állandó testi egességgel! mert szellemileg nincs okom aggani ön jövendője fölött. Ez fényes, ön nagy leend (NB én nem szoktam hizelegni, kivált Szilágyi Istvánnak) — s én örömest tűrendem, hatalán ritkábban érkeznék is felém fordítni mikroskopját. Bizodalma — mint volt mindig — ezentul is szent lesz előttem. Leveleimet vegye ugy, mint iránta tiszta hajlamom nyílatkozását, s ha netán sűrűbben beköszöntenének, mint önnek, mostani bokros — s mint némelly szigetkörnyékiektől értém, valóban terhes hivatali foglalatossági megengednék elolvasásukat, rakja őket rakásra szünnapokig. Nekem elég, hogy ön nem nézi le őket, s hogy néha, ha úgy tetszik, válaszol rájok.

No de, dologra; mondaná valamellyik hírlapi értekező. Hogy ön nem úgy tett Bécsben, mint én, ki a Burg-ot meg kerültem, azt gondolom. Hogy az orvosi pályát félben hagyta, igen jól tette: ha pap állandóúl nem lenne, még jobban tenné. De hát mi? ugye. — Biz ez kérdés, mai világban; felelnék professor ohne papság. Sziget ugy is csak *gradus ad* . . . isten adja mielőbb úgy legyen. Egyéb iránt, részemről Szigetre semmi ellenvetés: becsületes magyar város, tele zsidóval; laktam egyik fogadójában 836-ban, mint a vándor Thalia sarukötője. — Aranyos főkötős zsidónők, zsidólepényt árúlók, — az Iza vize, mellyen átgázoltam; tul rajta egy dísztelen hegy, mellyen mászkáltam, s mellyről egyhelyt vagy 10-ölnyi lecsúszás — perse akaratlanúl — egy nadrágom életébe került — ezen képzetek vannak össze gúzsolva elmémben Sziget eszméjével, meg Kisfaludy Ilkája, mellyben — nem emlékezem már, valljon valami medve — vagy medve kergető szerepét vittem-e. — No de erre már most bajosan emlékeznek a szigethi főurak. —

Olvastam a Pesti Hirlap nem tudom hányadik számát; s köny, — örömé? fájdalomé? — tódult fel szemembe. De nem volt egy lélek, kivel őszintén közölhetém érzelmimet — kivéve nőmet, a ki legalább segített velem együtt érzeni —. Én nem tudom, mit mondanak rá a . . . . . mert én senki előtt még fel nem hoztam, senkitől említetni nem hallottam. Egyébiránt a mint Henszlman közzé-tette, én inkább lettem volna az „in der Tiefe wohnt die Wahrheit" másodjutalmas szerzője, mint az az első jutalmas tót pap.

És Zrínyi hatástalan? boldog isten! mi hatja meg ezen urakat? Talán a puszta úgy nevezett Theater-coup-ok, azok az előre nem látott, következőleg nem várt, következőleg sem félt,

sem remélt *deus ex machinák*, millyenekkel ma némellyek hatást akarnak eszközölni? S így aztán jön a hatás sokszor; mint hatás volna ha most, az éj homályában, iró szobám ablakát valaki véletlenűl bevágná; vagy legszebb beszélgetés közben arcúl csapna. Minél többet olvasok a drámáról, drámai hatásról, annál inkább meggyőződöm arról, s minél több összehasonlítást teszek Machbeth, Bánk-bán, III. Richard — és Angelo stb. között, annál tisztábban van előttem hogy sokkal több érdeket gerjeszt a nézőben a rettegve vagy remélve várt mint a váratlan; a rejtek ajtók, a minden tudók, élő krónikák; melly utóbbiakat mind addig nem tud a néző miért szundikálnak a színpadon — mig egyszer a darab, — vagy éltök vége felé kitárják mély bölcsességeket, nehogy előbb szúrja őket valaki keresztül, mint — selyemhernyókint — lerakhatnák gyümölcsöző tojásaikat, mellyekből aztán a darab fonódik. Kölcseynek igaza van midőn azt mondja: „csak az a darabban természetes, mit abban várni vagy rettegni lehet", — minél több a várni vagy rettegni való annál érdekesebb a darab; de hol némelly aluszékony jelenetre rácsattan valamelly nemvárt mennykő az, gyermekeket talán meg ijeszt, de felnőtt egyénnek nem gyönyörködtető; azonban ön ezeket jobban tudja, mint a szalontai kis nótáros, s hogy jobban tanú Zrinyi, kit epedve várok, mint szinte a többi igéreteket is.

A tavalyi Kisfaludy-jutalmat a hirlapból olvastuk. S mivel Fónyad név a literaturáb[an] nem volt ismeretes, hát biz azt gyanítgatták azok, kik gyanítgatásban „élnek" — Egyébiránt még akkor elfeledték.

Hát ez a kalendiáriom-levél mit keres itt? kérdi talán ön, a mint levelem felbontásával kihullott annak béllése; s talán egyszersmind eszébe is jutott a horáci:

„Occidit legendo,
Non missura cutem nisi plena cruoris hirudo."

Most az egyszer távol legyen e hiúság tőlem. Ezen vers Byron Don Juanja (:16 énekes satyricus eposa:) III-ik énekében találtatik, általa egy új görög költő szájába adatva, az Archipelagus egyik szigetén. Engem e vers megkapott. Meglehet, ha fordításban, ollyanban kivált mint ez, olvasom szintúgy érzéketlen maradok mellette, mint, alkalmasint ön most: de angolul olvasva, s ott, ahol felhozatik, nem hiszem, hogy önt is meg nem ragadná. [A papír oldalán betoldó jellel: „alant a szó szerinti forditás prósában."] —

Próbálja kipréselni belőle azon érzéseket, s ha nem megy, ne lökje el, hanem tartsa meg akkorra midőn angolúl értend

Mert ez oda — vagy elegico-oda — vagy micsoda, igen szép. Byronnál csak egyet olvastam még (NB: még sokat nem olvastam:) illyen szépet: a híres ódát Napoleonra. Meglehet, még azt is elküldendem, legalább prosa fordításban. Az eredeti itt váltogatólag rímel: nekem ennyit tenni is veszett munka volt rím dolgában — innen a rímek átkozottak. Az angol nyelv jobbadán egy tagú szókbul áll, mellyek flexio által sem válnak több taguakká, hanem „a la Samu nadrág" maradnak. Mi pedig egy tagú szavainkat is addig ragozzuk, míg 4—5 tagú nem válik belőlük; s innen a nehézség angolból szót szóval, sort sorral — mértéket mértékkel és rímet rímmel visszaadva forditni.

Házi körülményimet illetőleg: ez utóbbi levelem óta semmi nevezetest nem változott. Nőm — gyermekim egésségesek; az tiszteli, ezek közől Julcsám csókolja önt. Levelét nőmnek felolvasván, a kis leány végig hallgatta, s olvasás végével, ámbár a nevet nem olvastam el, anyja kérdésére ki írta a levelet? habozás nélkül felelt „Szilágyi bácsi". Kérdezvén emlékszik-e Szilágyi bácsira felelt: igen; fehér kalapja volt, s velem katharrzetlit kerestetett kaputja zsebében. —

Isten áldja meg önt testi- és lelkiképen, olly bizonyosan, mint a milly forrón ohajtja Önnek tisztelő barátja

Arany János

[Oldalt egy mutató kéz rajza hívja fel a figyelmet az alábbiakra:]
Nov. 1-e óta: Főbíró Kenyeres János h. ü.
Törvény bíró Balog János az ugynev. tens úr.
Nem haladunk tehát?

[Címzés, utóbb az egész áthúzva:]
A marmaros-szigeti ref. fensőbb iskolában
Theologia és Physica rendes Professora
T. T. *Szilágyi István Urnak*
egész tisztelettel.

Marmaros-Sziget.

1846

19.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Marmaros Sziget, január 10. 1846

Kedves barátom!

Mindenek előtt, közleményeérti szives köszönetem mellett, most az *ó szerénti János nap*, — vigye Szalontára — *emlékezésemet*, s tiszta ohajtásomat élete, egészsége, boldogsága iránt, hozzá kapcsolva kedves családját is, jó kivánásim tárgyai közé. Adja isten, hogy nem egy, h[a]n[e]m több, sok, igen sok év adassék az evekhez s napok napokhoz, mellyben lehessen mód kedves barátomról, János napokkor megemlékezni — mint *élőről*. És én — mint jó előre nyilvánitám, A. Jánost nem tudom képzelni, kedves felesége — s gyermekei nélkül. Szálljon rájok kettős mérteke[mértéke] annak, mit én jót kivánhatok. — Azonban, minthogy — talán hónap után lesz, ismét *o szerént Vazul*, Bazil — görög — magyarul *László* nap: adja isten, hogy Arany László legyen egykor *arany*, s hasonló lélekben azokhoz, kiket, m[i]nt *László*-kat tisztel a magyar világ . . .

. . .„Nőj kedves Csecsemő! mulj másokat felül fényeddel!!" — (Homer)

Most már, ugy hiszem át mehetek másra. — Magamról irok. Először is bosszankodásomat. Biztos kéztől vagyok értesitve hogy a pályamunka korteskedés által buktattatott el az első jutalomtól. T.i. Benne a legsujtóbb kritikával van ostorozva *Fogarasy* János — egy *Magy. nyelv. szelleme* czimü grammatikájának absurdus allitásaiért perse *okokkal;* de nem kimélve *Czuczor* Gergely grammatikai tévedései sem . . . Egyik birálója a munkának *Czuczor* . . . . Ő most egyszersmind szerkesztője is levén a kiadandó *Magyar Szótárnak* Pesten lakik; segédje s ellenőre e munkában *Fogarasy J.* A munkát közli vele. Nagy fokra hág a bosszuság. Pártot támasztának, többeket megkére, hogy a gyülésben, ha a dolog felfordul, — *ellene u[gy]an ne szóljanak*, — *hanem mellette se.* — Vörösmartyt ollyekre könnyen

rá lehet venni ... A mi történt: az már tudva van. — Sic transit gloria mundi. — A mostani kérdés,: „*nyelv kifejlődés historiaja*" —; ismét érzem hogy *hasonló munkát adhatok* ... Minek? — Nem fogok pályázni, — talán többé soha — Csak legalább az intriguet meg ne tudtam volna! — — Gyalázatos emberek!

Kéréseim, voltak másodrendü okok, hogy e levelkét irjam.

1. Meg vagyok szólitva Vahottól, valamit lapja számára irni. Ugy gondolkodtam: *Szalonta ismertetése* a többek köztt[!] nem volna rossz. De divatlap, nem csupán száraz értekezéskét kivánván: *viselet rajz* jutott eszembe ... Azért következőkre kérném k. barátomat: a) mikor nyerte a hajdui szabadalmat? b) Hány falu volt a határban? c) mióta foly a per Eszterházival? d) A többi bihari hajdu varosok? e) Szalonta megváltása Toldiaktól? f) Mit bir most Szalontán Eszterházi? g) Erkölcsi szellem, egy szóval? h) Rajzolni egy *vőlegényt nadrágban, ingben, kalapban; — egy leányt; —* egy *parasztmenyecskét. — egy gatyás legényt* — közönséges *tisztességes viseletet* gubában vagy bundában, vagy a nélkül. — Az alkalmas kép festést *itt*, helybeli festővel majd elkészittetném én. —

Kérem segitségét. Nem lesz talán sok?

2) *Byrontól Parisinat* leforditani. Németül én is olvastam már majdnem az egész B[yron]-t. Ez a beszélye nagyon megtetszett.

3) *Philoctetest* számomra leiratni. Tán a nyáron commentálni fogom tanitványimnak. —

— A tisztújitás hire rám nézve kevéssé meglepő: *nadrágos, kaputos tanács!* — Honnat van a szél? — Hát Balog Mihály? Bizony, ugy veszem észre: nem kis fordulat eshetett a dolgokon ... Hirt hallottam: hogy *Szabó Miklós* meghalt. Sajnálom. Én szerettem — jó ember volt. Vigasztalja meg az özvegyet nevemben kbarátom.

Tartson meg ezutánra is barátságában, s higye, hogy vele ugyan azt teszi mindenkor és minden időben, most és mind örökké

sz[eretö] b[arátja]
Szilágyi István

nb. nem vagyok *papi minőségben* — csak — *világi-professor*. —

20.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

[Máramarossziget, 1846. február 15.]

Kedves barátom!

A mai ujság hozza a hírt, hogy *szalontai Arany J.* diadalmazott!! — Io Paean! Fogadja jobbom szoritását. Ha én volnék is illy állapotban: nem volna örömem olly nagy! — Fel! a jövőre nézve; ne hagy*juk* a dolgot el. Illy szép kezdetnek n[em] szabad félbe szakadnia! — *Fónyad I. Arany János! Szalonta, Szalonta!* be csak úgy jő neved irodalmi hirbe, mint Pilatus a Credoba! —

Röviden, mert hosszu nem lehetek: lepjen meg munkája bővebb ismertetésével; ha a posta bér nem haladná az 1 fpp: küldje fel nekem, — hadd nézzek szeme közé; mert a sajtó után várakozni sok idő. *Juliána napja!* — Éljen! —

Éjféli 11 óra. Fáradva vagyok a napi sok írástól. Nagy munkán dolgozom. *Remélve várok.*

15 febr. 1846.

Szilágyi I.

[Címzés:]

Nemes *Arany János* urnak, teljes
tisztelettel
Debreczen [felé]

N. Szalonta
a Város házánál.

21.

ARANY — SZILÁGYI ISTVÁNNAK

Szalonta, február 22. 1846.

Kedves Barátom!

Hosszu leszek, mint szentiváni ének, s unalmas, mint a bőjti prédikáczió. Legelőször is fel a scontróval! Önnek még január 10én kelt, hozzám azonban tudja isten mikor érkezett, levelére az elhanyagolt válasz. Üdvözleteért köszönetem s szives jókivánatom. — Hogy a kortesség rut szenvedélye nem csak a félbarmok, hanem az egészen tudósok között is dul,

fájdalmas érzeni. — De elcsüggedni minek? Csak egészt adjon édes barátom, s bizton hiszem, hogy nem lévén mibe kapaszkodniok, kéntelenek lesznek jutalmazni. Aztán meg, „nem mindég kendtek lesznek a bírák", — mondja a szalontai pór.

„Szalonta ismertetését" illetőleg: szép volna, ha érdemlené. De még nem ért meg annyira hogy ezt eltürhetné. Visszaborzadna saját képétől, melly az elébe tartott tükörből rávigyorogna, s ugy tenne, mint a ferde szájú nő, ki szolgálóját verte meg önhibájaért. Jogai, peres körülményi emlegetését árulásnak, viselete lefestését gunynak venné. Hagyjuk őt, igy, a mint van. — Pedig ha mi ugy akarnók, mint isten, haladni is tudnánk. Uj év ota casinonk van. Tánczvigalmunk ez ideig kettő; még ugyanannyi, ha Concordia el nem hagy. Az idegenek mondják, nem hittek volna ennyit Szalontáról. A város piaczi, ugynevezett sóház épülete, mely mult évben ujonnan épült, tanyája az egyesületnek. Jelen év még a zsidó bérlőé, melly miatt az egylet szoritva van, de jövő évekre, ha lehet, az egész épülettel rendelkezhetik, s vendéglőt is kapcsolhat a szellemi élv-leldéhez. Mostan csak egy társalgó, egy tekéző s egy olvasó szobája van. Tagjai száma 2 pft fizetés mellett ez ideig mintegy 80; helybeliek és vidékiek; pénz tára, tánczvigalmi jövedelmekkel is szaporodva, cselekvőleg áll. Lapjai e fél évre Pesti hirlap, Jelenkor, Budapesti Hiradó, Magyar gazda s Debreczen—Nagyváradi Értesítő; többre azért nem terjeszkedhetett, mert akkor ezeket is csak jó remény fejébe előlegezte; jövő félévre azonban a szépirodalmi lapok sem maradnak el, legfölebb az „arszlánlap" szégyenl meg jelenni köztünk. Könyvünk még nincs, de lesz. Pedig a „lesz"-ért talán csak ad a zsidó valamit. Szerencse játék nem üzetik, főveg letéve; mulatság teke, társalgás, préference nemű kártyajáték olvasás. Ital hideg víz. Elnök Fónyad László; van választmány, vannak rendes alapszabályok, közgyülések. Én semmi hivatalban nem vagyok. Adja isten, ne legyen ollyan, mint más szalontai dolgok. — Egyébiránt én még Pesti Divatlapot és Életképeket is olvasok, külön társaságban.

„Parisinát" mikép fordítsam? Versben, mint ugynevezett „Uibersetzer", vagy prosában szórul szóra ön használatául. Az elsőre kevés kedvem, az utobbit kész szivvel. Egyébiránt talán „Mazeppa" még szebb.

„Philoktetest" a német fordítás szerint másoljam, vagy saját töredékimből? Az utóbbi sokkal tökéletlenebb, mintsem használható volna, de azért, ha kell, szivesen átengedem az eredetit „örökösen s meg másolhatlanúl". O bár egy görög Sophoklest kaphatnék! Ad vocem! Homert tanulom, Iliast eszem.

Csak, csak, klassika literatura! Minél több új franczia, angol, német, s ezekből compilalt magyar beszélyt, regényt, szinművet olvasok, annál több Homert és Shakespearet hozzá. Az örvény ragad.

Nemcsak Szabó Miklós halt meg, hanem Zwickel is. Amannak özvegyét van ki vigasztalja, s a vigasz fogékony is, csak később megbánást ne teremjen. K-s udvarol neki, némellyek azt hiszik, elveszi, nem tudom ő maga mit hisz. Emennek árvája leverő érzést támaszt az emberben. „Hodie mihi" —etc.—

Ennyit az első levélre. Körmöm fázik, mert azon egyetlen szobámban, mellyet fűttetek, gyermekim csevegnek. A fa szük, nem mint Marmarosban; telünk használhatlan, egy nap eső, másnap fagy, megint hó, megint jó idő, megint sár, megint árvíz. Szekereink nyugalomban, szánaink kemenczében vannak. Isten, adj vagy telet vagy nyarat. Egyéb iránt nincs ollyan drágaság, millyentől remegtünk; a kinek 10—11 ftja van, nem hal meg éhen, mig köböl buzájában tart. — Megint folytatom. —

És most, az irói dicsőség! — Hogy önnél tisztább örömet senki sem érezhetett rajta, ismerősim közül, azt igen-nagyon elhiszem: mert hiszen ez nagyrészben *ön műve volt!* De én annál elégedetlenebb vagyok magammal, mert a jutalmazott mű akármi egyéb, csak víg eposz nem. Terjedelméhez képest igen kevés időm volt kellő kidolgozására (:Július végén kezdtem hozzá:) s midőn, az egészt összeállitva, mint tökéletlen tünt fel előttem, már akkor nem volt időm ujra dolgozni. Mindent belé akartam zsufolni (ön fogja érteni e szalontai kifejezést) s e miatt az egész valami elnyúló, s mint egész, kiállhatlan valami lőn. Az egészet kellene megsemmisítnem, ha javítni akarnék rajta. Nincs benne kerekdedség, nincs a kellő emelkedés, és elfogyás; episodjaiért látszik élni. Azon reménynyel küldtem föl hogy jutalmaztatni nem fog. —

Tartalma, rövid kivonatban következő:

Hábor, garabonciás diák, a szabadelvűség védistene honunkban, összevész nőjével, kivel 840 — év óta békésen él, a tündér Armidával, ki a maradás pártjához segődék. Ez utobbi észre veszi, hogy Rák Bende, egy elpusztult kortes egy távolabbi megyéből, 10, magához hasonló társaival, gyalog utazik a pusztán ezen megyébe, mellyben Armida tanyája van, s megsejtvén hogy a feldühödött Hábor vihart támasztani akar ezen maradi párti kortesek szétszórására, küldi Orsolát, ki macska képben szolgál nála, kalauzul, de mivel a Hábor által támasztott víhar igen erős s a boszorkány cseléd nem boldogul, maga megy Armida, égő fáklya képében, s a mocsárakban mász-

káló eltévedt hősöket kunyhójába vezeti fénye által. Eddig az első ének.

Második Ének. Orsola ez alatt össze híván a vidék boszorkányait, s mind szép lyányokká változván, gazdag lakomát készítnek. Maga Armida, ki rendesen egyszemű vén banya szokott lenni, most bájos hölgygyé változik, kunyhója pedig fényes palotává, s ugy várja a jövő vendégeket. Ezek jőnek, meg vannak lepetve, szívesen fogadtatnak, esznek, isznak, míg kinem dőlnek, egyedül Bende marad ébren, kibe a tündérnő természetesen, szerelmes lőn, s ennek kérelmére élte kalandjait kezdi elbeszélni.

Rák Bende apja *amollyan* gazdag táblabíró volt, ki adott neki *amollyan* Bélteki Matyi-féle nevelést, s Széchenyi Hitelét olvasván, megütötte a guta. Anyja szolgalóból cseperedett hölgy volt, s férje halála után, míg hősünk utazni járt (:Párizsba, Londonba akart, de tévedésből Kolozsvár felé indult s így — Konstantinápolyba menvén, visszafelé haladott[:]) mindennek kiment a hátán. Hősünk hazaérkezvén, hivatalviseléssel akart segítni a bajon, szolgabiró akart lenni, s ezért nagy kortes lőn, de a választás alkalmával garázdálkodván, tizenegyed magával, szinte semmivel bírókkal, az elfogatás elől megszökött, s most Ármidánál van. —

Harmadik Énekben, véd-egyleti gyülés, mellyben korteseink, Armidától pénzzel, ruhával, s hamis oklevelekkel ellátva, megjelennek, s Bende hatalmas ellenét leli föl Hamarfyban, a szabadelvűben. — A juste milieusöket Ingadi nevetségesen képviseli. Másnap utasítások gyülése, több tárgyak, magyar nyelv, ösiség, éventi or[szá]ggyűlés, képviselő rendszer, kortesség, vám szövetség, kényszerített örök váltság, status-adósság, városok szavazata, kormány felelősége, gravamenek, esküttszék, végre háziadó. Mind ezek a legbadarabb módon vitatva, végre lakoma a maradóknak Ingadinál, ki tegnap az ellenpártot vendégelte meg. Ingadinénak megtetszik Bende.

Negyedik Ének. Hamarfy az Ingadi tegnapi lakomáján megterhelte magát, roszúl lesz, s megy szórakozni az erdőbe. Ott Ármida szép paraszt leány képében, rengetegbe csalja, s különféle ocsmány állat alakban megjelenő boszorkányaival halálra akarja kinoztatni, de Hábor észre veszi, közibök sujtja mennykövét, s midőn hősünk magához tér, vadász alakban áll előtte, táskájával, melly tele bankjegyekkel, s egy síppal ajándékozza meg, tanulságos intéseket ad neki, s forgó szelet indítván, azon felkúszik egy szép lány-forma felhőre, mellyen ülvén, kivezérli Hamarfit a rengetegből.

Bende pedig a fogadóban alszik. Armida megjelenik nála, a kulcsjukon keresztül, megfeddi, s letiltja Ingadinéről, utasításokat ad neki, s egy fogat kártyát hagy nála, melly örökké nyer, pénz forrásul. —

Most kezdődik a kortesség, egy részről Bende más részről Hamarfi vezérsége alatt, az adó mellett és ellen. Torzképek mindenütt, az egész darabban. Liberalis hadnagy, Conservativ hadnagy. A kortes szekerek eposi előszamlálása stb.

Ötödik Ének. Hábor látja hogy pártja kisebb a földön azért Armidát a légben akarja tönkre tenni; nyílt hadat izen neki. Légi harcz. Hábor, tá[l]tosival; Armida, boszorkányival. A harcz egyenlő. A sebesültekből ichor folyik, mellynek alkatrészei: káposztalé, tinta, bor stb. Ezen ichor összefolyván, oriási polyppá lesz⟨nek⟩, melly a két sereget elnyeli. Hábor ölön ragadja Armidát, s a polyp iszonyu torkába akarja vetni: azonban a hold ki ragyog, a rém eltünik, s a két ellenséges szellem elválik egymástól.

Ezalatt a földön is történt valami. A pinczér Bende kártyáját akará bevinni, s valamiért letévén a tornácz könyöklőjére, Hábor forgó szele elragadta azt, s szétszorta az egész világon. A pinczér nem merte megmondani, más kártyát adott be, mellyen játszván Bende mindenét elveszté, úgyhogy még szobája is felmondaték, s teke asztalon kéntelen vala hálni.

Itt találta fel Armida. Hítta magával. Kólyra mentek a világ közepére: Armida félre tette a kolyi hegyet, mint valamely fedőt, s ott nyílt az alvilág torka. Le mentek. Cerberus, bünhödő lelkek, boldog szellemek — mind satyra. Bende apjával találkozik, ki nógatja víni a szabadelvüek ellen; Armida Hecatéhez megy tanács kérni, miként veszthesse el Hábort, s attol kap egy pióczát, utasítással, hogy keljen össze egy halandóval, kit szeret, altassa el azt, még szüz menyasszonyi ágyán, fejtse föl keblét, szitasson abból vért, rejtse az általa (:Hecate által[:]) adott olomedénykébe, ⟨rej⟩ ezt dugja saját keblébe; hija meg Hábort vendégeül, s lakománál fecscsentsen az edényből szeme közé. Vissza mennek. A Léthe, stb. A részletek mindenütt érdekesek.

Hatodik Ének. Hábor pedig az időhöz folyamodik. Sziklák közt lakik ez, gőzmalmán őrvén a világi dolgokat egymás után. Tanácsul kapja, hogy menjen el Armida menyekzőjére, s midőn az rá fecscsent valamit, fecscsentse vissza. A lakoma. Úgy tesz mindenik, a mint hagyva volt. Hábor elég, — füst idomban felgombolyog, Armida — mint valamelly rothadék, folytva elemésztődik s összehull. Bende megilletődve távozik. Visszatekint egy dombrul; Háborból felhő lett; ebből szikra lövell

ki, s érdekelvén Armida romjait — deli ifju és leány lesz; kik elszárnyalnak keletre, s a hajnalban fürdenek meg. —

A földön pedig a két hadnagy közt egy kis előcsata származik. Ingadi a felek közé szorulva, nevetségesen ⟨le⟩ kutba menekszik, s a vederben ül egész más napig.

Hetedik Ének. ⟨Hábor⟩ Hamarfy kiábrándúl. Hitelezők váltókat hoznak rá, mellyek datuma összeesik erdei jelenetével. A hitelezők elől, megyeházhoz menekszik, eltünvén a tömeg közt. Ott harcz alant, harcz fenn, a teremben. Személyeskedés szép, és épületes. Midőn a zaj legfőbb fokra hágott, a terem templommá asztal oltárrá válik; orgona hang stb. Bámulnak. Keleti ablakon szárnyul be egy szép ifju és szép leány. Neveik Erély és Lelkesedés. Az első buzditó beszédet tart, az utolsó, oltárra rakja drágaságait, s karjából vért ereszt. Hija a népet tenni hasonlót. Jőnek sokan; de a kolomposok félre állanak mind a két pártból; Hamarfy Bendével kezet fog, s a juste milieusok padjára ül.

Ráadás. Elmondatik hogy szabadult ki Ingadi a kutból, náthát kapott, orvost hívatott s meghalt. Ingadinét elveszi Bende; él még egy darabig mint afféle táblabíró végre meghal. Hátán fekszik, mikor megidézik azon kihágásokért, mellyekért megyéjét el hagyni kéntelen vala. — Hamarfi is elpusztul.

A munka teljes czíme ez: Az elveszett alkotmány, — azaz Maradvári és Ingadifalvi Ingadi Rák Bendeguznak földön vizen s föld alatt véghezvitt, álmélkodásra méltó vitézi cselekedetei, nem különben életében, és halála után rajta megesett rendkívül való történetei, mellyeket az effélékben gyönyörködőknek kedvekért először ugyan szép versekben szerzett Néhai Nemes és Vitézlő Vadonffy Bertalan ur, mostan pedig ez uj formában Világ elébe bocsátott egy hazáját igazán szerető magyar nemes. —

Az egész több, mint 4000 hexameter, Arra akartam kérni jeligés levelemben a társaságot hogy ne kűrtölje ki igazán bevallott nevemet, de kérelmem sükeretlen volt. —

Ebből láthatja ön, hogy az *egész* semmi érdekkel nem bír. Hogyan lehetett tehát még is jutalmaztatnia? Véleményem szerint mert 1-ör a többi talán illyen sem volt. 2-or mert egyes részei eléggé sikerültek. Sajátságos descriptiok, eredeti ötletek, elmés fordulatok, eleitől végig erős satyra, nevetséges torzalakok, az egészen mindenütt nagyképü purpureus pannus — a legcsekélyebb tárgyakon legbővebben: ezek hozták zavarba a birákat. Ugyhiszem, hogy nem kritikusnak, hanem közönséges olvasónak, elejétől végeig érdekes olvasmány. —

Fölötte hosszasnak kellene lennem, ha mind azon egyes részeket, mellyek, véleményem szerint, némi érdekkel bírnak, közleni akarnám. Azért kéntelen vagyok csak iminnen-amonnan nehány sorra szorítkozni mutatványul: mikép sántikál gyalog muzsája; példaúl a kezdet:

[Első ének 1—6. sor]

Itt invocatio következik a magyarok istenéhez, instantia formában, aláírva Vadonffy.

Következik az estve leírása:

[Első ének 24. sor kezdő szavai] stb.

[Első ének 28—37. sor] stb.

Midőn Hábor nejével össze vesz, s vihart indít:

[Első ének 279—287. sor] stb.

[Első ének 292—297. sor] stb.

[Első ének 302—310. sor]

A 4-ik énekből ide zárom a conservativ hadnagy beszédét:

[Negyedik ének 266—362. sor] stb.

Nem lopom ön drága idejét több illyes mendikációkkal, ha megjelenik, szívesen szolgálok vele.

Éljen boldogul kedves barátom, és tartson meg bennünket emlékezetében.

Szalonta febr. 24-én 1846.

Önnek tisztelő barátja

Arany János

[Címzés:]

Tekintetes Tudós *Szilágyi István* urnak,
a M. Szigethi ref. fensőbb iskolákban
a hittan rendes Professorának
egész tisztelettel.

Szigethen
Marmaros Megyéb[en].

22.

SZILÁGYI ISTVÁN – ARANYNAK

M. Sziget, 25. September 846.

Kedves Barátom!

Sept 4-kén s igy *Péntek* nap, még azon héten érkeztem Fejértóra, hogy Szalontáról haza fordultam. Isten látja lelke-

met! — nem hazudok, de úgy vagyok vele mint (talán) Phädrus mondja, vagy inkább Horátz: Virtutem incolumem odimus, Sublatam oculis quaerimus invidi . . . . . Mennyi tartozik a Virtusból Szalontára (a *helyet* veszem); mennyi az egyénekre, kiket benne én szeretek: nem tudom; de igaz, — mind a mellett hogy ollyakat tapasztalék, mik bizony idegent nem kecsegtettenének, 3 nap mulva *visszavágytam* . . . Igen: én szerettem volna ott lenni! — — Nem, — annyit világosan érzek, — nem a mostani Sz[alonta] az, mit én benne *látok*, — a, ha talán szinte viharos, de még is *nemesebb* hajdan vonz engem hozzá. — A *mostban*, csak *egy két ember*, család az, kikben én a *multat* ismerem, s alig csalódom, ha bennök találom, ott képzelem lakni azt a jó napok sorát, mikre emlékezni — jól esik . . .

Isten bizony, érzelgés vagy mi: a mit teszek; de nem tudok tőle megválni . . . Fáj, v[agy] nem: nekem jól esik.

15-k Sept már itthonn Szigeten voltam, estve 9. órakor; 4 Sept vettem Veres levelét, hogy jön; s 3-kán már Debreczenben volt, 10-kén Fejértón s akkor indultunk.

Megérkeztem után első dolgom is a *Theka* volt. Felhánytam a görög classicusokért. Sokat találtam; de nem mindent mit ohajtottam volna; nem, főleg, a miről különösen volt szó. A meg találtak közöl ime mennek:

1. Sophokles „Trachiniái["]: Soph[okles]tól több darab nincs meg. Egyébiránt, én tanácslanám, bőséges studiummal utána látva, alkalmasan lefordítani. Jön majd idő, mikor egy és más úton, a többinek is nyomába jutván, kézhez szolgáltathatom; de meg is kivánnám aztán, hogy az egész *Soph[okles] magyarul meglenne.* Ha studiumomat elvégeztem „*Philoktetes*"*t* ismét, az *eredetivel* együtt elküldöm.

2. *Aristophanestől* szinte nem kaptam többet *Plutosznál.* Tisztességes Comediának mondják. — E két darab — pompás Commentárral van. —

3. „*Plato*" minden munkái meg vannak. — Különösen két hires Dialogjaért, épen ezt a kötetet választottam. „*Gorgiás és Ion*" aesthetikai classicus művekül tartatnak, s ha jól emlékezem, *Iont* Kis János forditotta is a Kisfaludytársaság számára. Készítené el k[egye]d m[in]deniket. — Máskor a híres „*Phedon*"-t küldöm, benne a *Halhatatlanság*ról van tanítás. —

4. *Xenophon* — a 4k. „*Symposionaért*" s *Agesilaus* és *Sokrates* Apologiajaért küldöm. — Könnyü stíl, s egyszerűen szép — mondja rólok *Budai.*

Téli vásárkor Historicusokat, Thuk[ididest] Herod[otost] Xenoph[ont] akarok küldeni. Jó lesz-e? —

5. „*Szélvész*"*t* Lemouton E[miliá]tól. Összehasonlításért.
6. Pope „*Rablott hajfürtje*, híres, classicusnak tartott epopea comicum.
7. Voltaire „*Henriad*-ja." —
8. S végre: „*Zrinyi*". —
Itt ezeket ajánlom figyelmébe:
a) A szerkezeti *gyarlóságot* igazitaná ki,
b) Nyelvét tenné simává
c) Szinpadi lehető fogyatkozásait alkalmazná a theatromifogások s maschineriához —
d) a 4-k felv. „*Lobk[ovitz] és Fulvia*" éjjeli jelenetében az *elbeszélés-t* ügyesebbé tenni.
e) Az *első felvonás scénáit* jobban egybefüggőkké, s nem olly sok darabúvá tenni. —
Szóval: Ha lehet és érdemes: *teremtsen belőle újat* k[edves] b[arátom], ollyat, melly talán színpadon is megjelenhetne. — Kolozsvárt meglehetne próbáltatni az előadást, ha Pesten nem is.
9. Schwandtnertől még ide teszem: a II. kötetet. I-ső Ulászló Királyért, mellyből, — *Erzsébetet vevén* fő személynek, — à la *János király*, nem érdektelen tragoedia keletkezhetnék.
— Ne szakaszsza meg a levelezést k[edves] b[arátom]! — Jövőre — „*Plutárch Paralelláit*" viszem le magammal, s hogy addig se maradjon olvasmány nélkül: csak parancsoljon: *Aeschines szónok, Theokrit Idyllei, Odyssea* stb. készen állnak . . .
Telegdynél minden vásárkor szólaltasson be!
Ad: *Szőllősi Ferencz nemesedni jár ide:* nem lehetne-e alkalom?
Csókolja kedveseit nevemben, s mondja meg hogy vagyok

sz[erető] b[arátja]
Szilágyi I.

nb: az *Eugubinákat* másoltatom.

23.

ARANY — SZILÁGYI ISTVÁNNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1846. október eleje]

[Megköszöni a könyveket, melyeket számára Szilágyi a Szent Mihálynapi vásárra Telegdihez küldött Debrecenbe.]

24.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Sziget, 26 okt. [18]46.

Kedves barátom!

Én még vásárra, könyveket inditottam Debreczenbe, Telegdyhez, k[edves] b[arátom] számára Szalontára kiküldés végett. Nyugtalan vagyok kapta-e? Mihelyt e levelet veendi k[edves] b[arátom] tudósitson. — *Toldy*t is vártam nagy nyugtalansággal; — s várom még most is. Miért késik, sat.

Sokat irnék — látja stilusomból. De nagyon megvagyok szomorítva. Anynyi a commissio nyakamon, hogy alig győzöm e postára m[in]d elvégezni. Azért, veendő leveleig — tudosítá-saimat felfüggesztem.

Hanem azért, magát, nejét és gyermekeit csókolja

sz[erető] ba[rátja]
Szilágyi István

[Címzés:]
T.cz. Arany János úrnak
Szalonta

25.

ARANY — SZILÁGYI ISTVÁNNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1846. november eleje.]

[A Debrecenbe, Telegdihez küldött könyveket megkapta, mint azt már egy levélben jelezte. Szilágyi okt. 26-i soraiból azonban látja, hogy az a levele elveszett. *Toldit* befejezte, az elejéből mellékelten küld mutatványt. Most Sophoklesszel foglalkozik; kérdezi Szilágyit, a *Trachisi nők* fordítását milyen formában gondolta? További kérdése, volna-e Szilágyinak kedve, hogy ketten együtt kiadják Shakespeare-t magyarul?]

26.

ERDÉLYI JÁNOS — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1846. december 10. előtt]

[Mellékelten visszaküldi *Az elveszett alkotmányt*, nyelv- és versmértékbeli javításokat kér.]

27.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

M. Sziget, 25 decz. 1846.

Kedves barátom uram!

Az istenért! minek tulajdonitsam hallgatását? Harmadik levél lesz ez már, mellyet Szalonta felé indítok... Még Sz Mihályra leküldtem egy nehány görög classicust Debreczenbe; Telegdi a minap, miután felszólitottam a dolog miben letefelől, írá, hogy *még azon vásárkor kiküldte Szalontára.*

K[edves] b[arátom] igen aggodalmas voltam Telegdi e tudósitásaig, nem vesztek-e el a könyvek, mert az iskoláei. — Most már csak e[des] b[arátom]tól kérek nehány sort, a bizonyos kézbe jutás felől...

...Ime a hir! Jutalmat nyertem! S levelező tag!... Még nem épen 27 évű. Nem dicsekedésből írom; de érzem, hogy némellyek *ellenében ez nem jön ki roszul.*

Tóldiját nagyon szeretném ismerni!

E levelkét legyen szíves átadatni illő helyire. — a k[edves] b[arátom] paklijában, oda is szólott egy 2drendi pakk. Arról sem irtak semmit. Ezért küldöm. —

Megbocsásson a rövid levelért. Fekvő beteg vagyok December elejetől fogva. Inláz környékezett. Mellemmel még most sem bírok.

Büntessen meg! Irjon egy iv levelet! De én most nem birom.

Csókolja kedveseit, s zárja barátságába

b[arátjá]t
Szilágyi István

28.

ARANY — ERDÉLYI JÁNOSNAK

[Nagyszalonta, 1846. december 30.]

Tekintetes Ur!

Ugy nevezett víg eposomat e hó 10-dike körül kezemhez kapván, van szerencsém azt igen kevés változtatás után visszaküldeni. Az átadó azon izenetét mellékelte t. Szőnyi urnak, miszerint kivánatos volna e műnek uj évrei felküldése: igy azon

sokat változtatnom az idő sem engedé. De mit is változtassak? Az egészet tüzbe vetnem s helyette mást alkotnom kellene ha a szépműtan igényeinek megfelelővé akarnám tenni; igy, a mint van, részletes javitgatás által mit sem nyer. Érzettem én ezt mielőtt pályára indítám is; tudtam, hogy meséje torzított allegoria, szerkezete hízakos[!] és pongyola, tiszta komikum benne igen gyéren, hanem helyette azon ál humor találtatik, mit a magyar furcsálkodásnak nevez, hogy többnyire gúnyra éspedig keserü gunyra hajlik s a benne uralkodó leiró modor miatt gyakran idomtalanúl elszélesedik stb. stb. És épen ezért — miután szilárdságom nem volt az általam is igen gyarlónak elismert művet, pályázás előtt, örök semmiségnek adni át — akarám azt álnév alatt bocsátni közönség elébe: hadd 'folyjon' gondolám 'iszaposan' — hadd vágjon saját módja szerint, jobbra és balra; ha itt-ott tyúkszemre toppant, elevenre tapint, egy parlagi embert megnevettet vagy másikat boszant, ennyi minden érdeme. Azonban isten az irói erény jutalmául s irói bűn ostoráúl könyvsajtót adott; e büntetést én sem kerűlhetém ki: de engesztelő áldozatot igérek a komikum megsértett istennőjének.

A mi a nyelv- és mértékbeli vételmeket illeti: az *ít* igeragot s az *a, e* szócskákat örömest vettem volna mindenütt hosszu verstagnak s átalában az *i, u, ü* hangzókról tudom hol kelljen azokat hosszuknak és hol rövideknek venni: de prózai nyelvű, pongyola költeményem kedviért önkénytesen távoztam el a szabálytól, hogy szabadabban mozoghassak s ne legyek kénytelen igen sok prosodiátlan, de azért célomhoz megkivántató szavakat félrevetni. Ezeket most már csak az egész mű soronkénti ujradolgozásával javíthatnám meg: de a rozzant bensőü épület illy gondos kültatarozást nem érdemel. A *h* előtti rövid mássalhangzót mindenütt hosszúvá javítám; igyekeztem a kimutatott többi hibákat is helyrehozni; a *nyőtt* szót mindazáltal, mellyet — *nyövött* — helyett — a szenvedő értelmü *nyövik* középige mult idejéűl veszek, meghagytam.

Végre, a czím- és invocatióbeli *furcsálkodás* helyett, a kezdetet óhajtanám illyformán, mint mellékelve van, változtatni.

Ki egyébiránt a közlött figyelmeztetéseket méltányló köszönettel fogadva, teljes tisztelettel maradtam

Szalontán, deczember 30-dikán 1846.

A Tekintetes Urnak

alázatos szolgája:
Arany János mk

1847

29.

ARANY — SZILÁGYI ISTVÁNNAK

Szalonta, január 3-án 1847.

Kedves Barátom!

Feltépem a levelet, mellyet, félrevonultan a szalontai Istvánnapok tivornyáitól, Önnek becses névestvéjén irtam, de némi közbejött akadályok miatt még postára nem tettem; fel, mert akkori üdvezletemet újabbal, nagyobbszerűvel kell pótolnom; s valamint akkor szívesen ohajtám hogy isten önt, mint Istvánt, mint embert, mint igaz, őszinte keblű, képmutatás nélkűli, barátomat éltesse és juttassa el (Kazinczyként) *zöld* öregségre: ugy most, forróan kivánom, hogy jelen állása ugy is mint szigethi oktatóé, úgy is mint magyar túdós társasági levelező tagé legyen csak *gradus ad majora;* melly kívánatom hogy nem hízelgésből veszi eredetét, ugyhiszem Ön előtt erősítnem nem kell. Egyéb iránt, hogy ön jutalmat nyert, az épen olly kevéssé lepett meg, mint megütközém vala, ha, mint tavaly, nem nyer. Erről elég.

Vig eposomat Erdélyi visszaküldte át nézés végett. Igazítnom kellene rajta; de *újat* irni sem idő sem kedv; ezen pedig csak a *tüz* segíthet. Visszaküldöm csaknem úgy, a hogy kaptam, hadd állja ki a sajtó *nemesisét*. Ha isten éltet, talán még engesztelő áldozatot viszek a *komikum* megsértett istennőjének.

Toldi, a mint látom, felment. Hogyan tetszik a *mutatvány?*

Igen, a *trachini nők* tárgyában nyugtalanúl várom a feleletet, mert fordítni szeretném. Multkor Lemoutonról elfeledtem megemlítni, hogy az igen tökéletlen, s nem csoda, ha a közönség nem pártolja. Az *angol* levelet óhajtva várom. Ne feledkezzék el kedves Barátom a ‚*fordítják*'-ról.

Divatlapba semmit sem írtam, talán nem is írok, egyébiránt a ‚Divatlap'-ot, társak nem vállalkozta miatt, megszüntem olvasni. Bánom, de hiában. Előfizettem a M[agyar] Szép-

irodalmi Szemlére; abból csak olvasok valami okosat. A ‚casinó' tartja az ‚Életképeket'.

Ad vocem: *casinó:* ennek jelenben igen kritikus napjait éljük. Egyik nap olly erősnek hiszszük, mint a Sionhegy, másik nap pedig már össze omlása miatt esünk aggodalomban. János napon táncz vigalma volt, mellynek egy harmadrész jövedelme, 30 ezüsthuszas, ma osztatik ki ugyanannyi szalontai szegény közt. Mit száz sertésnek egy vaczkor? kérdi ön. Kevés biz az; de még is valami; azt énekelte valaki: *mindegy az áldozat* stb. s ezen mondat, legalább *az áldozó félre nézve*, igaz.

Más ujság — semmi különös. A pártok erősebb ellentétben állnak, mint valaha: kibékülés bajosan remélhető. S mint mindenütt, úgy nálunk is megtartja a pártoskodás eredeti bélyegét: a felek veszekednek, de nem egymást ütik, hanem a közügyet. —

Hogyan van, kedves barátom? mit dolgozik? mikép tölti a téli időszakot? Irjon, az isten áldja meg, mielőbb, s ne feledjen multkori kérdésimre válaszolni.

Háznépem egésséges; nőm teljes lelki örömmel hallá tőlem ön *előmentét;* gyermekeim emlékezetében mélyen van vésve a kedves *vendég:* nem a túdós, a költő, hanem a gyermekiesen kedves mulattató — megengedjen ön, hogy illyesekre áradozok, de a mi tele van, annak áradnia kell.

Isten önnel kedves Barátom, éljen boldogúl, és — — és *dicsően!* kivánja önnek

tisztelője, és szerető
barátja: Arany János.

[Címzés:]

Szalontáról.

Tekintetes tudós *Szilágyi István* urnak,
a Máramaros-Szigethi ref. feltanoda egyik érdemes közoktatójának, a Magyar tudós társaság levelező tagjának
teljes tisztelettel.

Szigethen
Máramaros vármegyében.

30.

ARANY — SZILÁGYI ISTVÁNNAK

Szalonta, jan. 9-én 1847.

Kedves Barátom uram!

Sietek kivonni önt aggodalmiból, miután mult évi december 25-én kelt, de hozzám csak ma érkezett becses leveléből megütközve tapasztalom, hogy ön már *két* levelemet nem kapott. Igen is, én mindenik köteget épen, legkisebb hiány nélkül megkaptam; a *trachini nők*et már el is olvastam, s fordításukhoz is kedvem jött; de még, mielőtt ezt nyilvánosan tenném, méllyebben akarok behatolni a hellen nyelv előcsarnokába; ön számára azonban — és saját használatomra is későbbi fordításnál — egy prósafordítást tehetnék. Most Xenophonnak „mézes" dialogjait — különösen *Οἰκονομικός*-át olvasom; erről megyek át Platonra, kinek ugyan Ion-jából már olvastam. *Πλοῦτος*-t[!] is nézegettem, s nagyjáb[ól] olvasgattam is, de nem studiummal. Egyébiránt Xenophon arra tanít, hogy nem elég csak a versbeli formák szerint ismerkedni meg a hellen nyelvvel, mert vannak prosai szóllás módok, mellyek versben soha elő nem fordulnak: azért prosa és vers, váltogatva. Zrínyi is itt van, majd neki fekszem. A Pope hajfürtje irósvajhoz hasonló classicum quid.

Toldi nagyra nőtt. Azok, miket utóbb írtam, egészen más modorúak, népiesebbek, könnyebbek. Szeretném az elejét — a mit ön olvasott — megváltoztatni, de már késő. Az egészet postán el nem küldhetvén, mutatványt küldtem belőle: fájdalom hogy kézbe nem került. János vitéz-nél nagyobb; megolvastam. — A historikusokat örömmel fogadnám. — Egyébiránt nem sietős; lassan haladhatok a küldötteken, mert kevés időm van olvasásra s épületesen akarok olvasni. — —

Egy levelet ma egy hete inditottam postán, remélem kézben lesz.

A levelembe zárt levelet kézhez adtam; a köteget a minap hasonlóúl.

S ön beteg! miért nem lehet örömet fájdalom nélkül élvezni! A *hirlap* meghozta nekem az örömet, s ön levele fájdalmat vegyit közé! Isten mielőbb gyógyítsa önt — hogy mint levelező tag — *levelezhessen* és *virágozhassék* és *gyümölcsözhessen!*

Vígjátékot akarnék írni ha — tudnék. egy jó mese kereng fejemben, talán megkísértem. Fogalmim a komikumról tisz-

tulnak; s a komikum múzsájának úgyis áldozattal tartozom — *az elveszett alkotmány*ért.

Mi volna az ha az ember *népies hős költeményt* írna? Szokatlan ugy e? de azért talán menne? ki nevetnék vele az embert?

Mosolyg ön, hogy ennyi félét összebeszélek; s a „*sokat akar*"-féle közmondatra gondol? ez csak eszme; gondolkozzék rajta é[des] b[arátom]! mi lenne belőle ha valaki, ki a *nép nyelvén költeni ért*, megkísértené? Annyi való, hogy, ha sikerűlne, abból *népszerű* epos válnék.

Casinónkrul én írok, de ön a világért se írjon; ezek az emberek ellenei a nyilvánosságnak — vagyis — kürtölésnek. — A. — Én nem tudom, erről a mi kaszszinónkrúl olly röviden írt valaki tavaly a divatlapba. B. És az is tele volt sületlen gúnynyal. A zsidó vendéglőst, mit, hoztak bele. C. — Nem kell kürtölgetni: tenni kell. *(ferde száj:)* — — — Annyi való hogy közelebb bál volt, s egy Várad vidéki kobor földes urat, kit *kilökni* elég erélyesek nem voltak — kitörültek a casinói tagok névsorából, s e miatt akart a Kasinó fel*bomlód*ni; de már talán megmarad. legalább egy *ángárián*, mert azt előre letette az új vendéglős, a ki magyar, *a ki lelke van!* egész a bárányfürtös gubásságig.

Szőllősi Ferencz nem jár Szigetre, mert, a mint mondják, lopási tetten fogatva, pusztai törvény szolgáltatás szerint a szó igaz értelmében *castráltatott*, s midőn ezt gyógyítatni szégyenlené, meghalálozott. Béke hamvaira — s feledés!

Istenem! be jól esik okos emberrel — legalább levélben — beszélhetnem. Lássa ön, egész a gyermekességig összehordok mindent. Nyomatik-e már a K[edves] B[arátom] tavalyi munkája? *Most*, dolgozik-e valamin?

Hogyan és miképen és mimódon van? Hát Debreczenből „miképen fúj a délnyugoti szél?" Lugossi lesz-e könyvtárnok — — vagy csak az uristenhez szegődik pensióba? Zákány nem resignál-e? Az ő cathedrája könnyü, és gyönyörűséges. — Csak közelebb hozná önt a gondviselés. Egyéb iránt a „titulus" embereinél nagyot lök a latba a „M.t.t.l.t." [Magyar tudós társaság levelező tagja]czim. Hiszen az öreg Sárváry illy minőségben halt meg 80 . . . . . egynéhány éves korában.

Véget vetek e levél-chaosznak, halászsza ki belőle kedves barátom! iránta tiszta jó érzetemet s jutalmazva lesz

Kedves barátom uramnak
tisztelője, s szerető barátja

Arany János

U.I. Ide zárok egy kis mutatványt Toldiból; tájkozásúl ennyit:

Toldi M. üldöztetve, pénz s egyéb segély nélkül megy Pestre; Pest alatt, temetőben, síró asszonyt lel, azt megszánja, mint hogy 2 fiát siratja kiket a cseh bajnok tegnap megölt; meg esküszik hogy *megállja boszúját* s bemegy Pest városba; ott czéltalanul kóborog, bika viadalt ví stb. Eszébe jut hogy még cs[ak] fegyvere sincs, hogy víjon a csehvel.

„Hej, bizony talán még közel sem bocsátnak.
Félre innen rongyos! mondják ha meglátnak.

így elhagyatott állapotb[an] viszamegy a temetőbe⟨n⟩, hogy az özvegytől fiai megmaradt fegyverzetét elkérje, de nem találja azt. stb. ezeni bújában épen apropos jő a segedelem. stb.

Szin hely, a pesti temető.

[Kilencedik ének 18—19. vrsz.
Tizedik ének 1—23. vrsz.]
stb.

Jegyzés. Minden szakasznak jeligéje van, Illosvaiból véve, mi a történet menetét is Ill[osvai] szerint mutatja. ezek közül az első az, a mi jeligeül felment: *Mostan emlékezem* stb.

Egyébiránt a szerkezetben lényeges hibát fedeztem azóta fel egyet, mit megjavítok. T. Miklós, midőn Laczfi hada által hadi életre buzdítatik, bátyjától osztály részét, pénzt stb. lovakat kell hogy követeljen, — legalább azt, hogy őt leventeileg *állítsa* ki, s ezen közöttük viszálkodásnak [kell] támadnia ezt megjavitandom. —

[Címzés:]

Tekintetes tudós. *Szilágyi István urnak,*
a m. szigethi ref. fensőbb iskolák érdemes közoktatójának,
a magyar tudós társaság levelező tagjának
egész tisztelettel

Szigethen
Máramaros
Vármegyében

31.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Máramaros Sziget, Január 15. 1847.

Kedves Barátom!

Január 3. kán irott levelét, tegnap 14.-kén örömmel és szomorusággal vettem. Örömmel, mert olly hangok s annak hangjai szólottak hozzám, kiről sept. 10-kétől fogva t[e]h[á]t 4 hónap alatt semmit nem tudni, hallani, nálam, nem hasonlítható fájdalom, s így — ettől valahára megszabadultam, utána megvídultam; fájdalommal, — mert sorainak egész menetéből — ugy veszem észre, hogy nem az első tudósitás melly hozzám Szalontáról utnak indittatott, azonban — én semmit nem vettem. — Innen magyarázhatja k[edves] b[arátom] azon nyúgtalanságot, mellyel, *recepisse mellett küldött*, (Dec. 25) *s így bizonnyal elnem tévedhető levelem tele van*, s mellyet azóta, hiszem kezéhez veve.

Most tehát, egyelőre megelégedhetném, az aggodalmak e jobbra fordultával, s várhatnék, k[edves] b[arátom] minden esetre jövendő levelére. De én ismét tartok, attól, neve[zete]sen, hogy majd valami kurta levelkével kell megelégednem. Pedig ettől irtódzom.[!] annyival is inkább, mert, mint e jan. 3-ki levél sorai sejtetni engedik, nem kis érdekü közleményeknek kelle az elsőnek eltévedtével, elveszniek. — Mind ezek engem oda kénszeritettek, hogy, hogy ez interlocutoria sententiával, felszólitsam k[edves] b[arátomat], hogy első, és elveszett levelét, cum adnexis, hiteles másolatban még egyszer küldje meg. — Név szerént is p[edi]g:

1. Mi lesz az *Uj Komikum?*
2. Toldiból mutatvány.
3. Miben van a Trachini nők ügye?
4. Mit jelent a *„Fordítják"?*

Ezeket s még többeket várok, — mellyek várakozásomat, nélkülezési szomjamat kielégitsék.

— Örvendezését a levelező tagságon — úgy veszem — a mint k[edves] b[arátom] ismer, hogy illyet, legjobb emberetől venni kell. — Ha isten megsegít, — jövőben jobban megfogom érdemleni. —

Zsidó költeményeket forditok; mellyek az egész bibliában legszebbek. Majd egyszer elmondom: mi nézetből —

— Csókolja nevemben szeretteit, engem p[edi]g tartson meg jó szívében. A viszontlátásig!

sz[eretö] b[arátja]
Szilágyi I

Én a levelek elveszésének egyik okát a *frankirozásban* is keresem. — Tehát: ne tegye ezt többé k[edves] b[arátom.] Frankótlan levelet — azért küldök én is.

[Címzés:]
Nemes és vitézlő
Arany János úrnak,
n. Szalonta városa másod-jegyzőjének, teljes tisztelettel
Debreczen,
N. Várad [felé]

N. Szalonta

32.

ERDÉLYI JÁNOS — ARANYNAK

Pest, jan. 23. 1847

Tekintetes Ur!

Van szerencsém önt ezennel fölhíni, hogy a mult évben jutalmazott pályairatát: „*Az elveszett alkotmány*" stb. hozzám minélelőbb, habár levélpostán is felküldeni szíveskedjék, nem várva semmit lehető alkalmakra, mivel már várakozik reá a betűszedő.

Egyszersmind van szerencsém üdvözölni Önt, mint pályanyertest újra „*Toldi*"jával, melynek sorsa épen a mai ülésben döntetett el, olly kedvezőleg, hogy a díjt méltányosnak lelé az ülés a kihirdetettnél magosabbra tenni, megszaporítani.

Ezt jelentve, amazt kérve egész tisztelettel vagyok Önnek
kész köteles szolgája

Erdélyi János
titoknok.

[Címzés:]
T. *Arany János* urnak
N. Szalontán

33.

ARANY — ERDÉLYI JÁNOSNAK

Nagyszalonta, 1847. január 30.

Tekintetes Titoknok Ur!

Vévén becses sorait a Tekintetes Urnak, sietek ezennel válaszolni, mikép a mult évben jutalmazott pályairatot még m.é. december 31-dikén t. Szabó József geszti lelkész ur szives közbenjárásával élvén, átküldöttem Gesztre, mivel ugy valék értesíttetve, hogy m[él]t[ósá]gos Tisza család mindjárt az év első napjaiban Pestre indúland. Azonban, a mint későbben tudtomra jött, az indulás egészen f. hó közepe tájáig elmaradt s igy művem, az egész hónapon át hiában veszteglett; melly időt, ha egyéb javításra nem, legalább tisztázásra fordítanom jól esett volna.

Toldim sorsa iránti tudósítását a Tekintetes Urnak hálás köszönettel veszem; de bármennyire is örűlök is nem remélt szerencséjén: meg kell vallanom, hogy e művemben is érzek kisebb nagyobb hiányokat s erőtlenségeket; mellyeket hogy idejében kipótolhassak s megjavithassak, bátorkodom egész tisztelet- s bizodalommal fölkérni a Tekintetes Urat, hogy annak, mihelyt lehetséges lesz, kezemhez jutását eszközleni kegyeskedjék.

Ki alázatos tisztelettel maradtam
Szalontán, jan. 30án 1847.
Tekintetes Titoknok Urnak

alázatos szolgája
Arany János

34.

ARANY — SZILÁGYI ISTVÁNNAK

Szalonta, jan. 31. 1847.

Kedves Barátom!

Közelebbi levelemre választ sem várva, már ismét írok, mire az által vélem magamat feljogosítva lenni, hogy barátomnak január 15-dikéről kelt levelében ollyan dolgok foglaltatnak, mellyek választ kívánnak.

Az új komikumról még most bizonyost nem írhatok, mert *sub judice* est: kidolgozzam-e vagy sem. Máskor többet; hanem A Trachini nőket fordítanám ám; s talán boldogúlok is benne; de kár ezen könyvben, hogy ott hagyja az embert a faképnél, a hol legnehezebb, jelesül a karénekekben. Minden esetre több szem többet lát; óhajtanám összehasonlítás tekintetéből azon német fordítást megkapni melly közelebb nálam volt. Meg lehet-e kapni Telegdinél? Ha nem, ugy kérem annyi szivességét kedves Barátomnak, hogy az első karéneket, melly legnehezebb, s melly eredetiben igy kezdődik:

Ὄν αἰόλα νὺξ ἐναριζομένα

Kit szül az elhaló csillagos / v. barna } éj

a németből lemásoltatni, s nekem elküldeni ne sajnálja. Nem igen hosszú az. S még azt is megírni miféle német fordította? mert elfeledtem. A szöveget magát hatos jambusban fordítom — sort sornak — igen kevés kivétellel — vissza adva; a karénekeket prosában fogom, mert ki tudnám ugyan csinálni a mértéket, de azonfelül hogy az illy pindarusi mértékben magyar fül semmi gyönyört nem talál, kimondhatlan nehéz sőt talán lehetlen lenne, hű és szép fordítást tenni.

A *„fordítják"* pedig emlékeztetés arra, midőn felhíttam önt, hátha mi ketten Shakespearet magyarúl adnók? — — —

Végre *Toldi*. Mult levelem mellett küldtem egy kis mutatványt. A minap 40 pkr[os] s igy 4 rendes levélnyi, tömötten írt, mutatványt küldöttem belőle; fölöttébb sajnálom hogy elveszett. No de, ha a 40 kr kellett valakinek. — — —

Ad vocem Toldi: tegnap kaptam Erdélyi levelét mellyben *az elveszett alkotmány* visszaküldésére hí fel, mellyet pedig már régen felküldtem Tiszáéktól, de félek hogy valami baj érte, mert hallottam hogy egy tár szekér, cselédi gondatlanság miatt Üllőn kigyúlt s elégett. Hátha abban volt. Egyébiránt Tiszáék csak 18-dika körűl indultak, s a levél 23-dikán kelt. Hihető, azóta kéznél van. A levélből kivonok ennyit:

„Egyszersmind van szerencsém üdvözölni Önt, mint pályanyertest ujra „Toldi"jával, mellynek sorsa épen a mai ülésben döntetett el, oly kedvezőleg, hogy a dijt méltányosnak lelé az ülés a ki hirdetettnél magosabbra tenni, megszaporítani." Jól esik a tavalyi keserűre; kivált mi után némelly itteni urak annyira lovagoltak rajta, hogy a tavalyi a többi rosz közt csak kevésbbé rosz volt s azért jutalmaztatott. Egyébiránt

most is igazítanom kell Toldin, s megkértem E[rdélyi] urat küldje le, mihelyt lehet.

Zsidó költemények! ugy, ugy! mindent, a mi szép. Most van ideje klassikai egyszerű szépségekre törekedni: nehogy elsodorja az embert a dagálytenger. — Olvasta ön Jókay Mór *Büntárs*át az Életképekben? — Nekem ugy tetszik, mint ha a költő, rémes éjfelen, lepedős kisértet alakban üldözné az olvasót, rettegve maga, rettegtetve mást. Én nem hiszem, hogy a költészet czélja a hajmeresztés legyen.

Casinónk nyavalyog, mint szokott. Könyvtára valahára nyert egy új könyvet: a Falu jegyzőjét. A többi iminnen amonnan került Kotzebue s több illy álmoskönyv istória. Az én magány könyvtáram pedig a „Magyar nyelv rendszeré"-vel szaporodott. Horváth Mihályt is m[eg] akarom venni: megvegyem?

Igen: *meg akarom venni*, mondám. Frankenburg és más németek igy mondanák: *megvenni akarom*. Szép és jó-e ez, hogy nyelvünk egy különböztető szólásmódtul megfosztatik? Szerintem itt az első van csak jól. *Megvenni akarom*, ezt akkor tennők, ha pl. különböztetni akarnók: *megvenni, nem pedig eladni*. Ön itt tekintély.

Bezzeg írtam kérdést, meg kérést, meg magamról stb. Most jönnek a *fővárosi újdonságok*. Először havunk volt, fagyunk nem; azután lőn fagyunk, havunk nem. Most van sárunk, mint a tenger. Másutt mondják: „annyi valami, mint a tenger." Szalontán igy szól a nép: *annyi az, mint a sár*. Lám, lám! jellemvonás.

Egyéb újsággal nem szolgálhatunk.

Hallotta-é ön a *Rózsa és Ibolya* meséjét? le akarom írni népiesen. De akkor mit csináljak vele? Ingyen oda lökjem valamellyik lapnak? Pedig szép tárgy, a gonosz; nagyon költői.

Azonban elfogyott előlem a papír s egyéb már nem fér rá jókívánatomnál. Isten áldja meg önt, Kedves Barátom, s ne szakassza félbe a köztünki kedves viszonyt. A viszontlátásig! Önnek tisztelve szerető barátja

Arany János

[Címzés:]
Tekintetes
Szilágyi István urnak,
a m. Szigethi fensőbb iskolák érdemes közoktatójának,
a m. tudós társaság lev. tagjának
egész tisztelettel.
M. Szigethen.

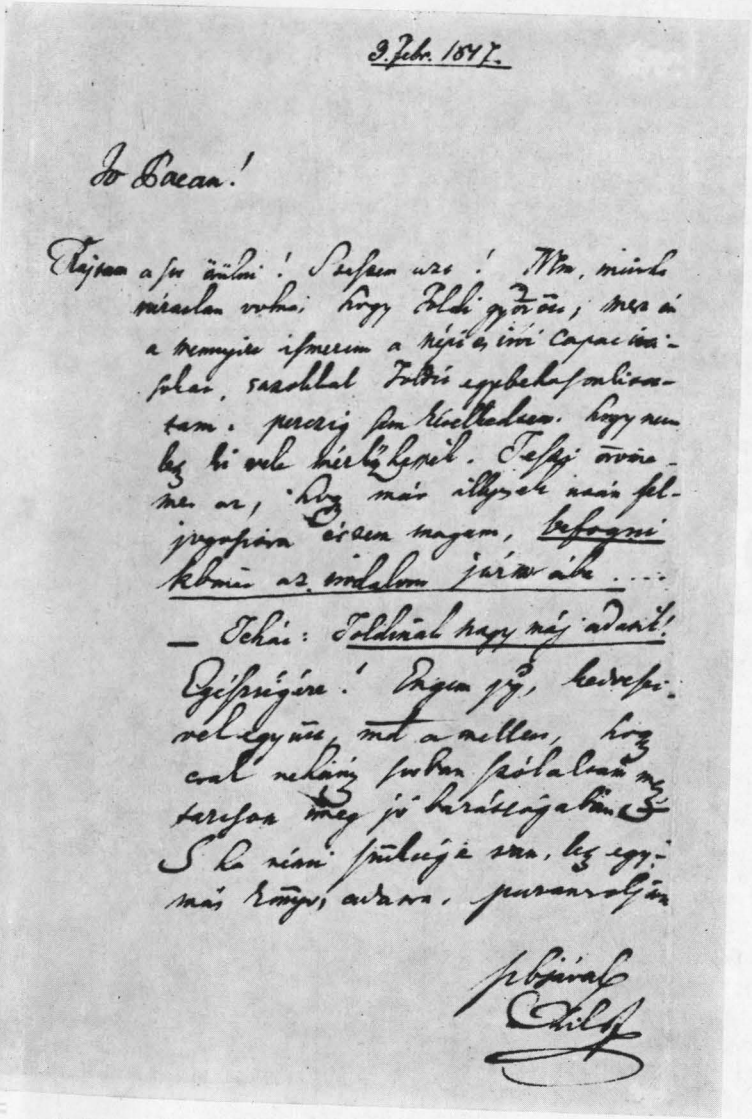

Szilágyi István levele Arany Jánosnak (1847. febr. 3.)

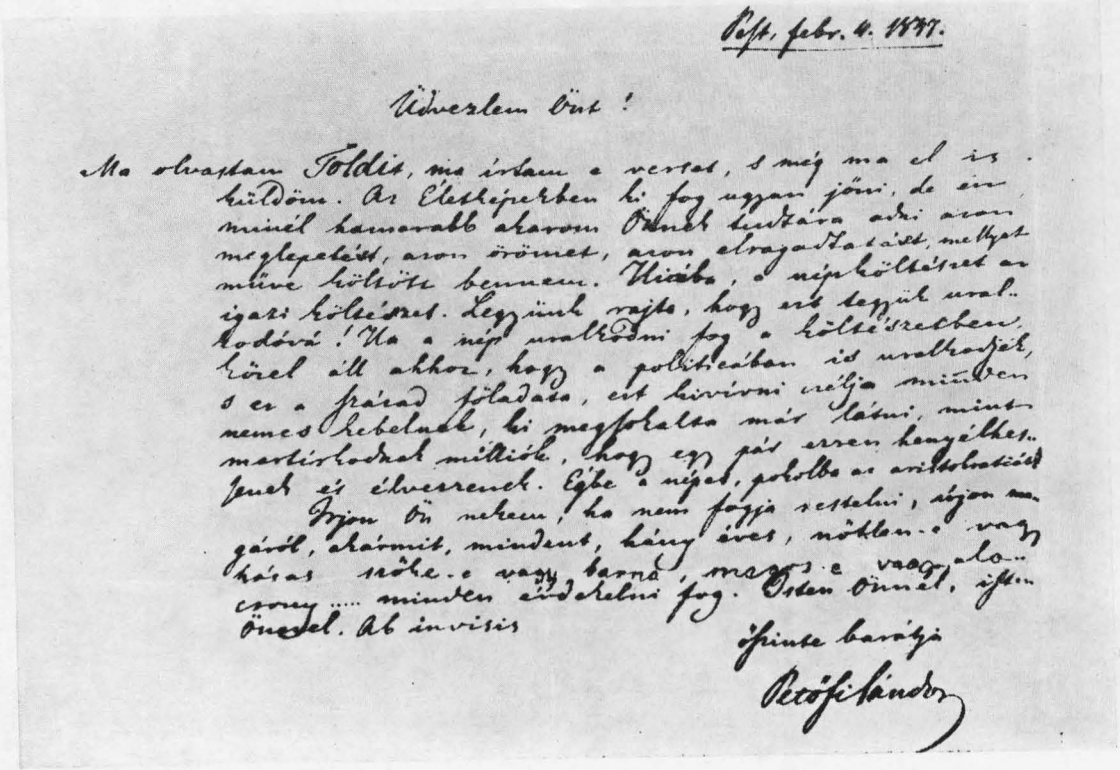

Pest, febr. 4. 1847.

Üdvezlem Önt!

Ma olvastam Toldit, ma írtam a versat, s még ma el is
küldöm. Az Életképekben ki fog ugyan jöni, de én
minél hamarabb akarom Önnek tudtára adni azon
meglepetést, azon örömet, azon elragadtatást, mellyet
müve költött bennem. Hiába, a népköltészet az
igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük ural-
kodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben,
közel áll ahhoz, hogy a politicában is uralkodjék,
s ez a század föladata, ezt kivívni célja minden
nemes kebelnek, ki megfokalta már látni, mint
martírkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhes-
senek és élvezzenek. Égbe a népes, pokolba az aristokratiák!

Írjon Ön nekem, ha nem fogja restelni, írjon ma-
gáról, akármit, mindent, hány éves, nőtlen-e vagy
házas szőke-e vagy barna, magos-e vagy alo-
crony ..... minden érdekelni fog. Isten Önnel, ist-
Önnel. Ab invisis

őszinte barátja

Petőfi Sándor

Petőfi Sándor első levele Arany Jánosnak (1847. febr. 4.)

35.

VAHOT IMRE — ARANYNAK

Pest, febr. 1. 847.

Tisztelt Aljegyző úr!

Miután lapomnak egyik főczélja nemzetiségünk terjesztése, s különösen a romlatlan, erőteljes magyar népies elem megkedveltetése, azon kérelem mellett küldöm meg az ön számára lapomat, hogy — ha terhére nem esik — szíveskedjék olvasóimat ollykor egy-egy talpraesett népies költeménnyel megörvendeztetni. Ön pályanyertes művének birálói kifogyhatatlanok ön népies költészete, sajátos, eredeti magyarságának dícséretében. S minthogy az én rokonszenvem leginkább az illy irányú és színezetű költőhöz szít: nem véendi ön rosz néven, hogy a távolból is fölkeresni, s nemes czéljaim előmozdítására önt barátilag felhívni bátorkodtam. —

A díjazás iránt ön tetszéseszerint rendelkezhetik. Önnek hű polgártársa

Vahot Imre

a Pesti Divatlap szerkesztője.

Lapom mellett egy pár érdekes képpel is szolgálok önnek. —

36.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

[MSziget] *3. Febr. 1847.*

Io Paean!

Rajtam a sor örülni! S teszem azt! Nem, mintha váratlan volna, hogy a Toldi győzött, mert én a mennyire ismerem a népies irói capacitásokat, s azokkal Toldit egybehasonlitottam, perczig sem kételkedtem, hogy nem lesz, ki vele mérkőzhessék. Teszi örömemet az, hogy már illyesek után feljogositva érzem magam, *befogni k[edves] b[aráto]mat az irodalom jármába . . .*

Tehát: *Toldinak nagy máj adatik!* Egészségére! Engem p[edi]g kedveseivel együtt, m[in]d a mellett, hogy csak nehány sorban szólaltam meg, tartson meg jó barátságában. — S ha

némi szüksége van; k[edves] b[arátom] egy-[s] más könyv, adatra, parancsoljon

sz[eretö] b[arát]jával
Szilágyi I.

[Címzés:]
Nemes N. *Arany János úrnak,*
a Szalontai nemes közönség másodjegyzőjének
minden tisztelettel
N. Várad [felé] *N. Szalonta*

37.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Pest, febr. 4. 1847.

Üdvezlem Önt!

Ma olvastam *Toldit*, ma írtam e verset s még ma el is küldöm. Az Életképekben ki fog ugyan jőni, de én minél hamarabb akarom Önnek tudtára adni azon meglepetést, azon örömet, azon elragadtatást, mellyet műve költött bennem. Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politicában is uralkodjék, s ez a század föladata, ezt kivívni czélja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint martírkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezzenek. Égbe a népet, pokolba az aristokratiát!

Irjon Ön nekem, ha nem fogja restelni, írjon magáról, akármit, mindent, hány éves, nőtlen-e vagy házas, szőke-e vagy barna, magos-e vagy alacsony.....minden érdekelni fog. Isten Önnel, isten Önnel. Ab invisis

őszinte barátja
Petőfi Sándor

Arany Jánoshoz.

TOLDI irójához elküldöm lelkemet
Meleg kézfogásra, forró ölelésre!.....
Olvastam, költőtárs, olvastam művedet,
S nagy az én szivemnek ő gyönyörüsége.

Ha hozzád ér lelkem s meg talál égetni:
Nem tehetek róla ....te gyujtottad úgy fel!
Hol is tehettél szert ennyi jóra, ennyi
Szépre, melly könyvedben csillog pazar fénynyel?

Ki és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt
Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki.
Más csak levelenként kapja a borostyánt,
S neked rögtön egész koszorút kell adni.

Ki volt tanítód? hol jártál iskolába?
Hogy lantod illy mesterkezekkel pengeted.
Az iskolákban nem tanulni, hiába,
Illyet ....a természet tanított tégedet.

Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű,
De olly tiszta is, mint a puszták harangja,
Mellynek csengése a rónákon keresztül
Vándorol, s a világ zaja nem zavarja.

S ez az igaz költő, ki a nép ajkára
Hullatja keblének mennyei mannáját.
A szegény nép! ollyan felhős láthatára,
S felhők közt kék eget csak néhanapján lát.

Nagy fáradalmait ha nem enyhíti más,
Enyhítsük mi költők, daloljunk számára,
Legyen minden dalunk egy-egy vigasztalás,
Egy édes álom a kemény nyoszolyára.

Ezen gondolatok elmém környékezték,
Midőn a költői szent hegyre jövék fel;
Mit én nem egészen dicstelenül kezdék,
Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel!

[Arany János jegyzete:]
A Választ erre, nem vettem föl 1856-ban Kisebb Költeményeim közé. Ki hitte volna nekem már *ekkor*, hogy kétszeri sikeres pályázat után nem dagadtam ki bőrömből? hogy Petőfi barátságát oly nagyra tartom, mint e Válaszban ki van fejezve. Csunya álszeméremnek mondanák, a mi akkor, nagy meglepetésemben, valódi érzés volt. Aztán, szó a mi szó, a rögtönzött „válasz" nem is ⟨részem⟩ méltó e lelkes költeményhez.

38.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Válasz Petőfi Sándornak

Szalonta, febr. 11. 1847.

Zavarva lelkem, mint a bomlott czimbalom;
Örűl a szívem és mégis sajog belé,
Hányja-veti a hab: mért e *nagy* jutalom?
PETŐFIT barátúl mégsem érdemelé.

Hiszen pályadíjul *ez* nem volt kitűzve . . . . .
Szerencse, isteni jó szerencse nékem!
Máskép szerény művem vetém vala tűzbe,
Mert hogyan lett volna *nyerni* reménységem?

És milly sokat nyerék! Pusztán a pályabér
Majd elhomályosít midőn felém ragyog:
De hát a *ráadás!* . . . . . Lelkem lelkéig ér
Hogy drága jobb kezed osztályosa vagyok.

S mi vagyok én, kérded. Egy népi sarjadék
Ki törzsömnek élek, érette, általa;
Sorsa az én sorsom s ha dalra olvadék,
Otthonn leli magát ajakimon dala.

Akartam köréből el-kivándorolni:
Jött a sors kereke és utfélre vágott
S midőn visszafelé bujdokolnék, holmi
Tüske közől szedtem enynehány virágot.

Jöttek a búgondok úti czimborának,
Összebarátkoztunk, összeszoktunk szépen:
Én koszorút fűztem, ők hamiskodának,
Eltépték füzérem fél elkészültében.

Végre kincset leltem: házi boldogságot,
Melly annál becsesb, mert nem szükség őrzeni;
És az Iza partján ama hű barátot . . . . . .
Nem is mertem volna többet reményleni.

Most, mintha üstökös csapna szük lakomba,
Éget és világít lelkemben leveled:
O mondd meg nevemmel, ha fölkeres Tompa,
Milly igen szeretlek TÉGED s őt is veled.

Viszont üdvezlésemet Önnek!

Ha versem, levelem zavartnak tűnik fel Ön előtt: ne csodálkozzék rajta. Parlagi muzsám, mint együgyű pórleány, elpirúl a dicséreten s összefüggetlen szavakat rebeg. Februar 10-edike — ha szabad törpeségeket óriási dolgokhoz hasonlítnom — ugy rohant meg a kitűntetéssel, mint Macbethet a diadalnap; vajha tévutra ne ragadtassam általa! Előbb a tulságos dicséret a fővárosi ujdonságokban, az után a Szépirodalmi Szemle, azután Vahot Imre levele s végre, mi a többiek koronája: *levél Petőfitől!* . . . . . Hol veszek erőt megérdemelni *ezt!* . . . .

— Önnek elveit a nép és költészete felől forró kebellel osztom . . . . . hisz nekem *önzésből* is azt kell tennem! Nemzeti költészetet csak azontúl remélek, ha előbb népi költészet virágzott. Mit szólna Ön hozzá, ha valaki tisztán népi szellemben és nyelven irt (komoly) epósra vetné fejét? Chimaera lenne ez . . . .?

Magamról irjak: de mit? Hogyan érdekelhetnék Önt az én hétköznapjaim? — Nem épen homályosan futott iskolai pályám derekáról ábrándim színész csoporthoz vezettek, mellynek művészete, mint nyakon öntés jeges vizzel, akárkit is kiábrándított volna. Két hónap telve odahagytam, s szülőföldemre visszatérve, most jegyzői minőségben, hitvány évi bérért, naponkint egyre-másra 10 órát hivatalban vagyok. A többi időmet részint szeretett nőm s két kis gyermekem, részint Homérom és Shakespeare-em társaságában töltöm el; — s talán sohasem érinték vala lábaim az irói pályát ha a sors iskolatársamat Szilágyi Istvánt nálam két évig mindennapossá nem teszi.

De jól tettem, hogy kiléptem. Használtam általa az irodalomnak, használtam magamnak. Az irodalomnak, mert Önt egy olly *szép vers irására ösztönöztem;* magamnak, mert Ön, kit annyira tisztelek, baráti jobbját nyujtá felém. Isten áldja meg Önt mindenikért . . . . .

„Áldja meg az isten ezen a világon,
Még a másikon is, szivemből kivánom."

tisztelve szerető barátja
Arany János sk

38/a.

ARANY – AZ ÉLETKÉPEK SZERKESZTŐSÉGÉNEK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. február 11.]

[*Válasz Petőfi Sándornak* c. mellékelt versének közlését kéri.]

39.

ARANY — ERDÉLYI JÁNOSNAK

[Nagyszalonta, 1847. február 17.]

Tekintetes Titoknok Ur!

Nem tudom, csalatkozom-e ha a M. Szépirodalmi Szemle 6-odik számában olvasható azon mellékes említést, miszerint 'Toldi' *azonnal* nyomatni határoztatott, oda magyarázom, hogy leküldésére idő nincsen: de ha ez eset forog fenn, ebben is megnyugszom, csak egy helyre kívánom a Tekintetes Ur becses figyelmét felhívni.

Én előttem azon hely, hol a mezőről a vágy- és haragteljes Miklós hazamenvén, véletlenül megérkezett bátyjával összekap (II. szakasz) erőtlennek látszik. György nagyon is hamar osztja az arczúlcsapást, mi ugyan összefér jellemével: de Miklós, mintha nem is az volna, a ki az I. szakaszban, megelégszik asszonyi szemrehányásokkal; holott neki, bár a meglepetés miatt rövid időre megjuházott is, azon lélekállapotba kell vala visszaesnie, mellyben a viszontlátás előtt volt: *vágy hadi életre, harag bátyjára*, ki őt pórnak nevelte. Mikép iparkodám e hézakot[!] kifoldani, a tulsó lapon méltóztatik olvasni; most csak abbeli bizodalmamat kívánom kijelenteni: hogy én e pótléknak közbeszurását, vagy mellőzését *egészen* a Tekintetes Ur ismert műbirói éleslátására bízom.

Ki, e háborításért bocsánatot kérve, teljes tisztelettel maradtam

Szalontán, febr. 17én 1847.

Tekintetes Titoknok Urnak

alázatos szolgája
Arany János sk
szalontai másodjegyző.

II. Szakasz, 12-dik rend vers.

„Átok és hazudság stb. *(Miklós szavai, az egész rend megy,)*
Az után közbejő egy egész rend: (M. szavai.)

„Azért, hogy senkinek láb alatt ne legyek,
Nem bánom én, igen, — akár ma elmegyek,;
Száz mérföld a világ, erre is, arra is:
Nem bánom én, igen; elmegyek én ma is.
De a mi az enyém azt elviszem innet:
Add ki, bátya, tüstént a mi engem illet;
Add ki a jusomat: pénzt, *paripát, fegyvert;*
Azontúl — az isten áldjon minden embert."

A következő rend első két sora igy változik:

„Itt a jus, kölyök; ne mondd hogy ki nem adtam."
György kiált, és arczulcsapja, szintugy csattan.
Toldi Miklósnak sincs stb. stb.

40.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Pest, febr. 23. 1847.

Lelkem Aranyom!

Nem veszed tán rosz neven, ha elhagyom az önözést. Én ollyan ember vagyok, hogy, a melly házba bemegyek, szeretem magamat hanyatt vágni a ládán . . . miután tehát nálad bekopogtattam, s te ajtót nyitottál: megengeded, hogy egész kényelmemet használjam, annyival inkább, mert már barátomnak neveztelek s te engemet viszont, és én, részemről nem szoktam e szót mindennapi értelmében használni, s reménlem, te sem így alkalmaztad reám. Igaz, hogy ismernünk kell annak jellemét, kit barátunknak választunk; de hiszen, gondoltam, te az enyémet már ismerheted munkáimból, valamint én kiismertem a tiedet Toldidból. A ki illy dicsően festette a gyermeki szeretetet, annak magának is jó fiúnak kell vagy kellett lennie, s a ki jó fiú, az nem lehet rosz ember, az szép, tiszta, nemes lélek.

Illyennek tartalak téged, s ezért neveztelek mingyárt barátomnak. — Leveled csak ma került kezemhez, isten tudja hányadik embertől, a minek magam vagyok oka, mert elfelejtettem megírni szállásomat, annyira magamon kivül voltam akkor az elragadtatás miatt. Látod, és még is azzal vádolnak némellyek, hogy én el vagyok fogulva a költők ellen. Ez udvarias kifejezése annak, hogy magamon kivül senkit sem akarok költőnek ismerni, s az élő istenre mondom, ez a legnyomorúbb rágalom. Az igaz, hogy a tehetség nélkül vagy a fél tehetséggel előretolakodó embereket nem szeretem, nem szenvedhetem, elgázolom, ha lehet, de a valódi tehetség előtt leborulok és imádom! — Nagy, igen nagy örömemre volt leveled, s versedet már annyiszor elolvastam, hogy könyv nélkül tudom. Majd leírom és elküldöm Tompának. Legény ám még az is a talpán! Átaljában: Arany, Petőfi, Tompa, isten krisztus ugyse szép triumviratus, s ha dicsőségünk nem lesz is olly nagy, mint a római triumviratusé volt, de érdemünk, ugy hiszem, lesz annyi, ha több nem. S az érdemdíj? egy falusi papság, egy falusi jegyzőség és egy nagyvárosi . . . .izé . . . . . semmi. De se baj! én igénytelen ember vagyok, s ezzel is beérem, s ha éhen veszek is megélek holtom napjáig, azon túl pedig nem szoktam aggódni sorsom felől . . . . a temetési költségekről gondoskodjék más. Bizony nyomorú mesterség ez a magyar iróság! valami hivatalt tán csak magam is kaphatnék, de attól meg irtózatosan iszonyodom, s így nem marad más hátra, mint: egyél, öcsém, ha van mit. Ah, a lelkem fáj, ha elgondolom, millyen beduin veszett el bennem! de hiszem az istenemet, hogy itt nálunk is megjön még az ideje, mikor a szabadság-imádó pogány emberek is megélhetnek, nem csak az *egy igaz úr* előtt alázatosan görnyedező jámbor keresztyének. Ezért nem is házasodom, mert megeshetik, hogy a mit nem akarnék, özvegyet és árvákat hagynék magam után. Nem házasodom, barátom, pedig hejh be képzelem, millyen szép az a házasélet, millyen boldog lehetsz te benne! — Azt kérded leveledben, hogy nem lenne-e chimaera a népi szellemben és nyelven írt komoly éposz? meghiszem, hogy nem; és nagyon jól teszed, ha minél elébb bele kapsz. Csak királyt ne végy hősödnek, még Mátyást se. Ez is király volt, s egyik kutya másik eb. Ha már a szabadság eszméit nem olthatjuk szabadon a népbe, legalább a szolgaság képeit ne tartsuk szeme elé, még pedig a szolgaságnak a költészet színeivel kellemessé, vonzóvá festett képeit. Nekem illy epos már régi eszmém, hőseim Trencséni Csák Máté és Rákóczy. Az a szerencsétlenségem, hogy egyiket is másikat is agyonütné a

censura, s későbbi tán jobb idők számára azért nem írhatom meg, minthogy napról napra élek, s így nem fordíthatom időmet olly művek készítésére, mellyekért mingyárt nem fizetnek. Látod, barátom, illyen a nyomoruság. Adna csak nekem a nemzet évenként hét, nyolcz száz pengő forintot, megmutatnám, hogy pénze nem lenne elvesztegetve. Ezt természetesen csak a nemzettől, fogadnám el, privát embertől a fél világ sem kellene ajándékban; persze, hogy a nemzetnek kisebb gondja is nagyobb, mint illyesmire csak gondolni is. Nincs a földön gyerme[ke]itől zsarnokilag-követelőbb s aztán iránt ok hálátlanabb anya, mint édes hazánk, ez a jó Magyarország. — De már annyit pletykáztam, hogy bele is unhattál; megállj, ha arra a tájra vetődöm, majd kibeszéljük magunkat. Meglehet, hogy a jövő nyáron Erdélybe utazom; akkor semmi esetre sem mulasztalak el meglátogatni. Ugy szeretnélek már látni, és megölelni és fölkiáltani a múzsa nevében: „Lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom!" mint Toldinak mondja az anyja. — Én ugyan roppant kuvasz levéliró vagyok, de azért, ha nem resteled, néha-néha szívesen firkantok össze egy pár bolondságot számodra, s a te leveleidet mindig gyönyörrel veszem. Lakásom: Hatvani utcza, Jankovics-ház, 585 szám, 2-dik emelet .....azonban, ha írsz, tán még is inkább *Pillwax kávéházába* czimezd; ott könnyebben hozzá jutok, minthogy itthonn nagy néha szoktam lenni. Marcziusi vásárra megjelennek összes költeményeim; ha tudnám: mi úton-módon juthatna hozzád, küldenék egy példányt. — Szilágyi Pistával levelezel ugy-e? írd meg neki, hogy eddig is szerettem, de most még jobban szeretem, azt tudva, hogy ő ösztönzött téged az írásra. Eszköz volt ő a gondviselés kezében, melly ha elrejti is gyöngyeit, rendel számára halászokat, kik azt fölhozzák. Te uj példa vagy azon régi állításomra, hogy a világon semmiféle tehetség el nem vesz. Nem ollyan bolond a természet, hogy hiába teremtsen erőket. A mit teremt, azért teremti, hogy hasznát vegye. Hanem hát áldjon meg a jó isten, és ha érdekli hitvesedet idvezletem, mondd, hogy idvezlem őt melegen. Téged pedig ölel

igaz barátod
Petőfi Sándor

NB. Hallom visszakérted Toldit javítani vagy mi, ugyan minek? hanem ha már ott van, legalább iparkodjál felküldeni, hogy minél hamarabb kinyomhassák, s aztán bámulhassa két ország!

41.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, febr. 28. 1847.

Kedves pajtásom Sándor!

Nem veszed tán rosz neven tőlem e megszólítást, melly, ha a hir nem hazud, kedves szójárásod a hétköznapi s gyakran kicsinyző értelemben vett 'barátom' helyett, s mellyet én használni annál inkább szabadságot veszek magamnak, minthogy te — mit, ha nem mondanád is, rég tudok, s műveidből is kilátszik — ollyan ember vagy, ki 'hanyatt vágod magad a ládán' . . . hanem ezt, persze, csak nálunk falun tehetnéd, mert a pesti salonokban (isten bocsá' . . .) láda nincsen. Szóval azt akarom mondani, hogy téged épen olly eredeti fiúnak képzellek, mint a milly eredeti költő vagy; szived jóságáról, lelked aethertisztaságáról addig is meg voltam győződve, míg azt példával nem bizonyitád *irányomban.* Csak használd, édesem, használd egész kényelmedet; ez a sziv, a micsodás, tied; érzelmei rokonok a tieiddel: így nem félhetsz hogy idegen leszesz benne. —

De hát van ollyan filiszteus, ki azt mondja, hogy te el vagy fogulva a költők ellen? Hányadik tette volna azt, irányomban, a mit te tettél? Nincs-e légyiója (=legyek összege) a divatlapokba kegyelemkép *assentált* (tulajdonkép tőletek csípett-lopott) versecskék *másolóinak,* kik felényit sem tettek volna, mint *Petőfi* tett? Mi ember az? kérdenék; hol lakik? nemes ember-e? van-e birtoka? diplomája? pénze? hivatala? (o servum pecus!) . . . . . Jegyző s mégcsak nem is megyei rend és szám-feletti, tiszteletbeli? „Pfuj! kéh'mer in die *Vaterlandsmorgendämmerung,* und schreib' mer áni Didaskalia áf ihn." Te nem teszesz így. Fölkeresed rejtekében az egyszerű verselőt, buzdítod, ösztönzöd a rögös pályára s hogy el ne tántorodjék, hogy ne zugolódjék sorsa mostohasága ellen, baráti kezet nyujtasz neki. Ezt csak Petőfi Sándor tehette, kívűle más senki! Ha irsz Tompának, üdvezeld nevemben. Első megjelenése óta kedvenczem ő, mert költ: lelket ir nem czifra szókat. S ez az, a miben te az én bálványom vagy . . .azaz voltál míg még csak imádtalak . . .most többem vagy, mert most szeretlek is nagyon, igen nagyon. Hm, ez a triumvirátus! . . . . .De tudod-e hogy ama rómaiak egyike mindig gyarlóbb volt s vagy idő előtt elbukott, vagy a többinek ját[ék]szerévé lön? Ti már nem lehettek a gyarló: adja isten én se legyek. —

Érdemdijra nem számolok; e két szót kár is, magyarban, összeirni: nem járnak együtt. Azok kik dus jövedelmet (quasi dijat) huznak, nem igen törik magukat érdem után: azoknak pedig, kik az érdemet kergetik, nem *látódik* tanácsosnak gazdag jutalmat adni, nehogy, mint az elhizott agár, elpuhulván nyul után futni resteljenek. No de se baj! mondom én is. Tűröm a szegénységet — tűröm a nagy és hosszu *képeket* is: de emezeknek sohasem hódolok. Néhány kézcsók holmi tiszta(?) kacsókra, néhány czuppantás részeg kortespofákra engem is fölebb vihetne 1 1/2 hajszálnyival: de én undorodom mindeniktől. Amaz által saját erkölcsi jellememet, emez által a népét *is* megrontani nem akarom. —

Egy pár szót az eposrul. Csák és Rákóczi — sőt *Dózsa* is — megfordult az én fejemben: de ott a nagy bökkenő, a censor óna. Dózsát mosolygod talán? hisz tette nem volt egyéb, mint egy kis *reactio* a természet örök törvénye szerint. Historiában ugyan semmivel birók harcza a vagyonosok ellen: de szerintem elnyomottaké az elnyomók ellen. Istentelen(?) rabszolga*lázadás* Szent Domingón.

Ha én valaha népies epos irására vetném fejemet: a fejedelmek korából venném tárgyamat. Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak, ... a fejedelmet atyának, patriarchának, elsőnek az egyenlők közt. Festenék szabad hazát, közös hazát; megtanítanám a népet, mikép szeresse a hont, mellyért eldőde vére folyt. Mert bizony nem a *mai* nemesség vére volt az, melly visszaszerezte Etele birodalmát: az a vér részint csatatéren folyt el, részint a magvetők igénytelen gubája alatt rejlik. Az a vér szolgavérré sohasem fajúlhatott; mai napig is daczol a zsarnoksággal; azért durva, nyakas, megigázhatlan; de azért merész, őszinte és tiszta is. S e nemes vér, minthogy az *egy igaz úr* előtt szolgailag csúszkálni nem tuda, szolgává kényszeríttetett: ellenben jöttek idegen földrül, támadtak a haza megnyűgzött idegen népe közül *szolgák*, s azok lőnek urakká. Epost ez utóbbi vér nem érdemel: az elsőnek akkor Homér kellett volna, — most Ossian, ki a fajúlni kezdő ivadékot az elődök erényeire visszaemlékeztetné. E feladatot azonban, a ma élők közül, csak *te* birnád meg; én csupán figyelmeztetésül említettem. Egy illy epost, remélem, vérré tanulna a nép s buzgóbban énekelné azt, mint az olasz matróz *Gerusalemme liberata*ját; a nemesi rend (talán) elszégyelné magát, átvenné a néptől, mint most a népdalokat s lenne a költészet nem csak az „irástudók és farizeusok" hanem a *nemzet* költészete.

De hagyjuk ezt. Meglátogatsz, azt igéred. Jőj el, az isten áldjon meg; az én nőm se nem fest, se nem zongoráz, se nem öltözik tízszer napjában: de Petőfit olvas, jó anya s jó magyar gazdasszony, t.i. a miből van. Majd főz ollyan töltött káposztát, hogy édes anyád is *csak ollyat* főzhetett s tudom, Pesten, nem ettél ollyat, mióta verseid első füzete megjelent. Azt mondják ugy is hogy a nyáron Váradon (tölünk két állomás) rajzik le a természetvizsgálók gyülése: jőj el, ha előbb nem, akkor .... hiszen valamennyien sem érnek föl veled a *természet vizsgá latában*. Ők a természet körmeit, haját stb. te *lelkét* vizsgálod, — s kérdem: mellyik nagyobb? Amaz mesterség — ez müvészet.

Azonban elfogy előlem a papír: be kell zárnom levelemet. Bezárom azt azon jó kívánattal, hogy isten adjon neked hosszu, dicső életet, innen is, túl is a síron. Fogadd szívesen nőm viszontüdvezletét, s gyermekim csókjait, kik már is égnek látni azt a jó „Petőfi bácsit" ki azt a szép *Kukoricza Jancsit* irta. Dicsérnek téged „még a csecsszopók is" mondja a VIII-dik zsoltár. — Isten veled! isten veled!

igaz barátod
Arany János sk
szalontai másodjegyző.

42.

FÁY ANDRÁS — ARANYNAK

[Pest 1847. februar 28.]

Tekintetes Úr!

Hogy ismeretlen létemre is, fárasztó kéréssel terhelni bátorkodom, szolgáljon mentségemül azon hazai szent ügy, mellyben bizodalmas felszólításomat intézem. A hazai első Takarékpénztár, felfogva és meltányólva helyzetének, fekvés, közlekedés és kereskedelem tekinteteinél fogva, középpontiságát a 'hazában,' s ezen okból több oldalról felszóllitatva a honnak olly férfiai által, kik a jövendőt megérteni képesek, leggközelebb [!] múlt januári Közgyűlésében, egy kölcsönösségre alapitandó *Élet- vagy kor—biztositó intézetnek* Pesten felállitását határozta el. Illy intézeteknek kiszámithatatlan idveik, általánosan elismertetvék immár egész Európában, s nem is hiányzanak előttünk jeles minták, miket sok részben utánzásra használhatunk. Azonban a külföldi mintáknak, különösen pedig halálozási

tábláknak — Sterblichkeith hazánkrai alkalmazása, mi fő dolog és szemügy illy nemű intézetek felállitásainál, saját adatgyűjtéseink és teendőink sorába tartozik, s mellőzhetlen kötelességünk, ha biztos sikerrel és állandósággal kivánunk munkálkodni. E részben mi magyarok nem vagyunk olly szerencsések mint Franc és Svéd-hon, s ujabb időben Russia, melly országok alkalmas politicai nép-összeirásokkal birnak, s ennél fogva kénytelenek vagyunk halálozási némi adatok gyűjtése végett, egyedűl egyházi-könyvek jegyzéseire és lelkesebb egyházi személyeink nemes buzgalmaira támaszkodni. E czélból orvosi geographia kivánataihoz képest, a honnak különböző vidékeiben, felszólitottuk a közjóért buzgóbb egyházi férfiakat, sikert reménylve buzgóságaiktól. Miután azonban ezt csak olly helyeken tehettük hol a tisztelt lelkész urak előttünk ismeretesek valának, Nagy Szalontán — pedig illy szerencsések nem vagyunk: bátorkodunk ezennel a Tekintetes urat mint ismeretes buzgó hazafit, teljes bizalommal felszólitani az iránt, hogy becses közbenjárása által, a helybeli lelkész uraknál, számunkra az ide mellékelt kérések nyomán adatokat gyüjtetni s azokat nekünk megküldeni kegyeskedjék. Bizakodva azon ügynek szentségében mellyben felszólitásunkat tesszük, s mellynek egyedűl emberiség és hazafiság, nem pedig nyereség-vágy a rugója (:melly utóbbinak a kölcsönös biztositó intézeteknél alig is lehet helye:) nem kétkedünk, hogy a Tekintetes úr ebbeli fáradalmát tőlünk megtagadni nem fogja.

Ezen teljes bizodalomból bátor vagyok ide mellékelni azon kérdéseket, mikre gyűjtendő adatokért alásan esedezünk:

1.) Mi a lelkek száma a Városban, vagy helységben, egyházi Schematismus vagy popularis conscriptio nyomain, minden vallású lakosokat egybe véve?

2.) 1837ik évtől kezdve, 1846ik évig bezárva, és igy 10 évet véve fel, mennyi gyermek született évenként?

3.) Mennyi ember halt el a 10 év alatt évenként, de életkor számra feljegyezve? nevezetesen: a.) mennyi gyermek halt el három éves koráig? b.) mennyi 10 éves koráig? c.) mennyi 10től 20 éves korig? d.) mennyi ifjú 20tól 30ig? e.) mennyi férfiú 30tol 40ig? f.) mennyi 40től 50ig? g.) mennyi 50től 60 évkorig?

4.) Hány ember él a helységben jelenleg ki 60 éven felűl van? És vann e példa 95 éven felüli életkorra?

5.) Mi betegségben halnak el legtöbben?

6.) Jár-e a vidékben egyszer-másszor valami ragály vagy uralkodó járvány-nyavalya?

7.) Mi élet-nemet, követnek legkinkább a lakosok?

Átlátjuk mi azt: miként a 3ik és 4-ik kérdésre felelni, körűlményeinkben nem kis feladat, mit teljes bizonyossággal megoldani csak nem lehetetlen, azonban nekünk a minél nagyobb hihetőség is kedves adat leend. Úgy hisszük, hogy különösebben az utobbi 3 évet u:m: 1844, 1845, 1846 iki éveket, egy kis tudakozódás után alkalmasint kiegészithetni. És szabadna-e feltennünk, hogy akadjon lelkész ki e kis fáradalmat tehernek tekintené? Ha több vallásfelekezetek adatait megkapni nem lehetne, szivesen vesszük magának a legnépesb felekezetnek adatait is.

Ha szives kérelmünk részvétre talál, miben kétkedni sem akarunk, bátor vagyok mint intézeti segéd-igazgató azon esedezni, hogy felelő nagy becsű válaszát, ha lehet e folyó év Sz. György napjáig, hanem[!] lehet, később hozzám Pestre (:Kalap-utcza 207-ik szám:) biztos alkalommal s csak ennek hiányában postán beküldeni kegyeskedjék. — Ki is Úri becses kedvezéseibe ajánlott tisztelettel maradtam.

Pesten februar 28-án 1847

Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája
Fáy András

[Címzés:]

Tekintetes Nemes és Nemzetes
Arany János Urnak,
Nagy-Szalonta Városa Aljegyzőjének
barátságos tisztelettel

Nagy Szalontán
Biharban

43.

ARANY — SZŐNYI PÁLNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. március]

[Kéri, hogy a *Toldi*ért járó 20 aranyat vegye fel s alkalomadtán hozza le Gesztre. A nyugtát mellékeli.]

44.

ARANY — VAHOT IMRÉNEK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. márc. 5. előtt]

[Küldi a *Rózsa és Ibolya meséjét* s ígéri, máskor is küld verset a Pesti Divatlapnak.]

45.

VAHOT IMRE — ARANYNAK

Pest, márcz. 5. 1847.

Tisztelt Barátom!

Engedje meg Ön, hogy azon rokonszenvnél fogva, mellyel becses személye iránt viseltetem, ezentúl kölcsönösen illy hangon szólítsuk meg egymást. — „Rózsa és Ibolya" czimü gyönyörü népies meséjét nagy örömmel vettem, s rövid időn közölni fogom lapomban egyszerre az egyszerü, erőteljes nyelven irt, s költői szépségekben gazdag müvet. S minthogy már az Életképeknek ez évre meg van a maga népies költője, t.i. Petőfi, ezennel arra kérem tisztelt barátomat, szíveskedjék nyilatkozni, vajjon nem volna-é hajlandó lapom kizárólagos dolgozótársává elkötelezni magát, olly módon, hogy a három divatlap közül egyedül az én lapomba adná munkáit, mellyeket bár milly hosszuak volnának is, ivenként 25 pengő forinttal dijazni kötelességemnek tartanám. — Egyébiránt azt is ajánlanám önnek, hogy az olly népies költeményt, mint nálam lévő meséje, érdemes volna később külön is kinyomatni, különösen a nép számára. És ez igen kevesbe kerülne úgy, ha például én a már lapom számára kiszedett betüket nem hányatnám szét, hanem mintegy 1000—1500 példányban egyszerü papiron mind a könyvkereskedés, mind a ponyvák számára kinyomatnám ugyanazon költeményt s pőrén befűzve adnám be az illető helyekre eladás végett.

Ezen tárgyak iránti határozott nyilatkoz[at]át, véleményét elvárván, a legszívesebb indulattal vagyok

tisztelő őszinte barátja
Vahot Imre

U.i. Feledém mondani, hogy olly alkura is léphetünk, miszerint én az év végén mindazon népies költeményt, mellyet ön lapomban közölne, összesen kiadnám; a kiadás költsége engem terhelne, s a könyvből bejövő tiszta jövedelem Önt illetné. — Lehetne ekkor kétféle kiadásban, dísz- és egyszerűben a müvet előállítani.

[Címzés:]
Tek. *Arany János* urnak,
városi másod aljegyzőnek,
tisztelettel *Szalontán.*
N. Várad [felé]
bermentve

46.

ARANY — FÁY ANDRÁSNAK

[Szalonta, 1847. márc. 9.]

Tekintetes Táblabiró ur!

Kedvesen fogadott megkereső soraira sietek ezennel válaszolni, még pedig, az utasítás ellenére, postán, — mert ezen vidékről nagy ritkán szokott alkalom akadni Pestre. A kitűzött 7 pontra igyekeztem volna minél hivebben felelni meg; némelly részben, ugy hiszem, czélt is értem: de más részben csak hozzávetőleges felelettel szolgálhatok. A lelkek számát egy régiebb népösszeírás után, a szülöttek és haltak száma egybehasonlításával, egészitettem ki. A született magzatok számát teljes pontossággal adom, az egyházi anyakönyv után: mert nálunk tisztán reformált egyház van, egyéb semmi. Azon néhány más vallású, ki az egyházi schematismusokba felszokott jegyeztetni, holmi cseléd és tekergő, kik itt számításba nem jöhetnek. — A meghaltakat — éveik szerint, — magam dolgoztam ki a halottas jegyzőkönyvből, nem akarván e munkát magamnál, ugy lehet hanyagabb, vagy könnyebben gondolkozó emberre bizni: melly munkám pontosságáról kezeskedem. A meghaltnak életkora hitelesen fel van jegyezve az említett halotti jegyzőkönyvben. E két rendű — anya- és jegyzőkönyvi-kivonatot talán az illető egyházi egyének által hitelesíttetnem kellett volna: azonban én jót állok a hitelességről. — A negyedik kérdés azon részére: hány ember él itt jelenleg,

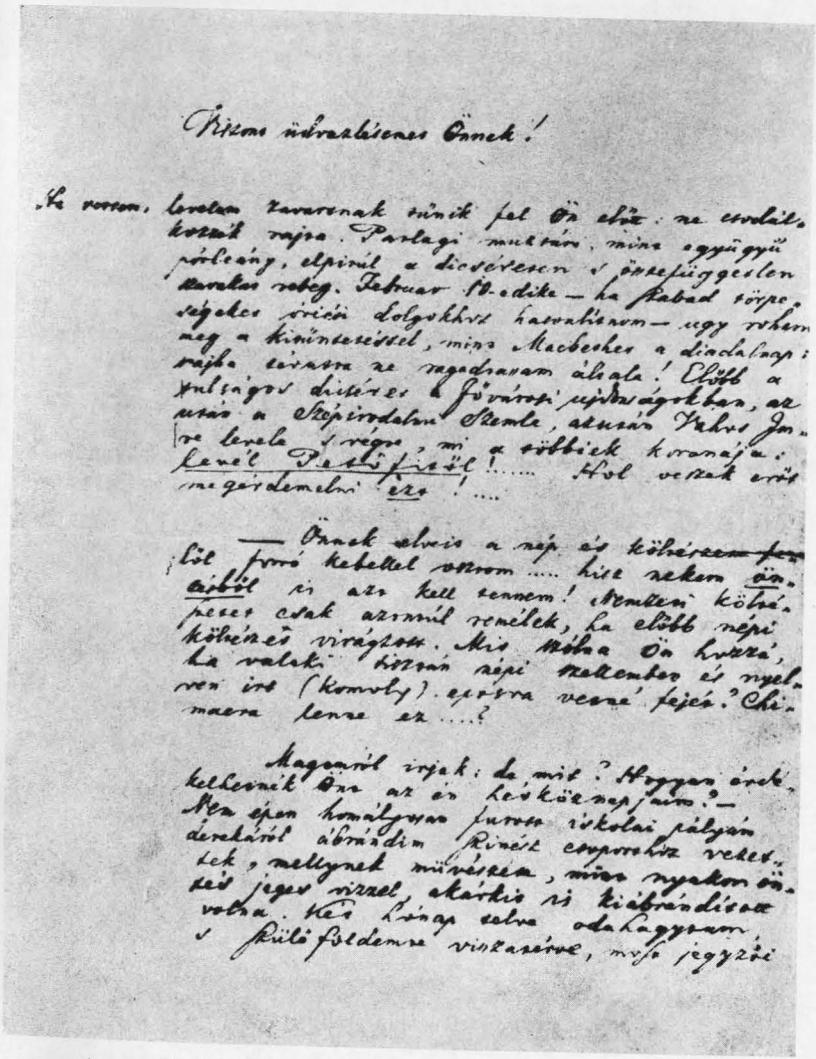

Arany János első levele Petőfi Sándornak (1847. febr. 11.)

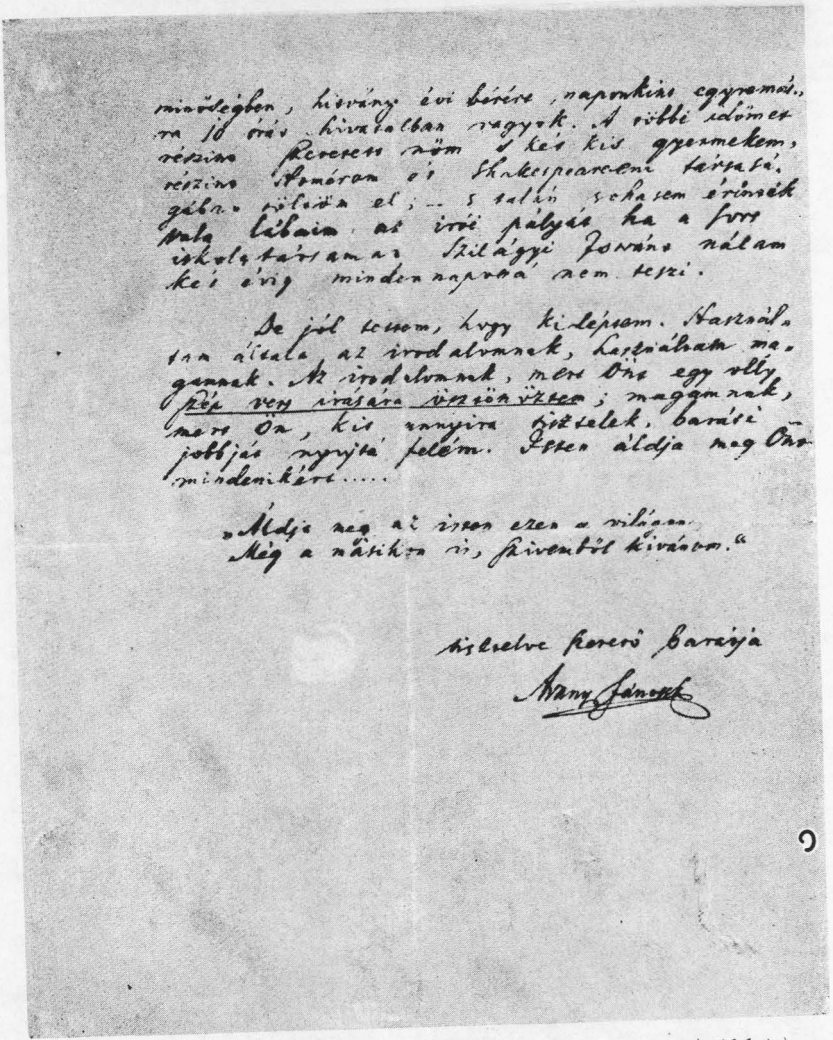

Arany János első levele Petőfi Sándornak (1847. febr. 11.) (folyt.)

ki felül van a hatvan éven? e tekintetben semmi összeirásunk nem lévén, egyenesen meg nem felelhetek: hanem, a halottak táblájából vonva következtetést, mellyszerint évenkint egyre másra 50—60 ember hal el felűl a 60-on, talán nem csalatkozom ha a jelenleg élők számát két — sőt talán három annyira is teszem a kérdés másik részére pedig szinte a halottak táblája felel meg, mellyből világos hogy 10 év alatt 9 ember volt, ki a 95 éven, ezek közől pedig 3 a ki a 100 éven is tul élt. — Az 5-dik, 6-dik és 7-dik kérdésekre tehető feleletimet a tulsó lapon adom — jobbat azoknál, körülményink közt, nem adhatok.

Ki egyébiránt gyarlóságimért bocsánatot kérve, teljes tisztelettel maradtam

Szalontán, mártz. 9-én 1847.

Tekintetes Táblabíró urnak

alázatos szolgája
Arany János sk
szalontai másodjegyző

Szalonta m. városban

I. Lelkek száma: Az 1841-ben történt pótlékos népösszeírás szerint 9875

Azóta született: 1887
meghalt: 1369.
Igy szaporuság 518..... 518
Öszvesen a lelkek száma 1847 elején .....10393.

II, III. Születést és halálozást kimutató tábla 1837-től 1846-ig.

Év-szám	Született	Meghalt									
		0—3 évig	4—9 évig	10—19 évig	20—29 évig	30—39 évig	40—49 évig	50—59 évig	60—94 évig	95 éven felül	Összesen
		bezárólag									
1837	381	104	17	7	11	11	15	19	48	1	233
Jegyzet: Ezek közt 1 van 102 éves											
1838	428	119	4	11	8	11	17	11	39	1	221
Jegyzet: Köztük egy 103 éves.											

Év-szám	Szülé-tett	Meghalt									
		0—3 évig	4—9 évig	10—19 évig	20—29 évig	30—39 évig	40—49 évig	50—59 évig	60—94 évig	95 éven felül	Össze-sen
		bezárólag									
1839	423	240	80	19	10	12	8	15	37	1	422

Jegyzet: Egy 95 éves

1840	402	96	14	11	11	12	12	11	42	—	209
1841	413	278	87	28	11	9	15	11	34	2	475

Jegyzet: Egy 95, s egy 96 éves.

1842	384	113	27	11	15	15	8	18	73	—	280
1843	360	121	32	12	22	17	11	16	68	1	300

Jegyzet: Egy köztük 100 éves.

1844	386	101	18	18	13	14	16	19	35	—	234
1845	389	113	23	11	11	11	17	20	51	1	258

Jegyzet: Egy van 98 éves

1846	368	117	32	17	17	17	16	15	64	2	297

Jegyzet: Egy 96 és egy 95 éves.

V. Mi betegségben halnak el legtöbben? — Erre felelni nehéz, minthogy a halottak könyvében nem orvosi, hanem rendesen csak ahoz nem értő paraszt, u.n. *funeratorok* jelentése szerint van az elhaltnak nyavalyája bejegyezve. Városunk orvosa mindazáltal, ki pár év óta itten lakik, a *váltóláz* nyavalya nemet, mondja leginkább uralkodónak.

VI. A gyermekek közt 1839-ben és 1841-ben az ugynevezett skárlathimlő uralkodott; s ugyanaz, orvosunk jelentése szerint jelen év eleje óta megint nagy mértékben dúlong.

VII. A lakosok főfoglalkozása szántás-vetés, marhatenyésztés. Csizmadia és bőrkészitő mesteremberek vannak, czéheik is, — de nyárban ezek is inkább csak földmüveléssel foglalkoznak. —

47.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

M Sziget, 12. Mart. 1847.

Igen Kedves Barátom!

Három rendbeli levél fekszik előttem, mellyek tartalmának nagy része ugyan vett már talis qualis feleletet; de tudom, hogy — in integro, mindenesetre adós vagyok. Mentse azonban illy későre maradtomat a körülmény hogy a szigeti rigorosumok ideje épen január és február hónapokra esik, annak utolsó, ennek elsőbb heteit fogván magában. Új félév kezdetén állva p[edi]g ismét a gondok lepik meg a tanitót. Hej! be bajos philosophicum, s főleg mathematicum studiomokat *amugy elemi módon* próbálni *betömni* 13-ik philosophus — soi disant — fejekbe. Mert itt illyen világ van!

Sorba veszek mindent!

1) A január 9.-ki levele hozza k[edves] b[arátom]nak a görög classicusokról tudósítását. *Trachini nők*-et illetőleg: a szóban forgó német fordítás címe: *Des Sophokles Tragödien in deutscher Prosa. Von einem Vereine Gelehrter. Erfurt u. Leipzig. Ludwig Hilsenberg' Verlag 1840.* Ára mennyi lehet: nem tudom. Azonban sohse költekezzék értte é[des] b[arátom] *Szentgyörgy vásárkor nézesse meg Telegdyt: ott fogom letenni számára s vitesse el — a magam* példányát. — Hatod jambusokban forditja? k[edves] b[arátom]? — Kifogásom ellene nincs; de annyit minden esetre szeretnék, ha valamikép kifürkészhetne[!] k[edves] b[arátom] *vajjon a Kisf. társaság által elfogadottak* — minőek? — Mert annyit tudok: *Schedel*, a *„mü fordítás elvei"* czimü munkájában, s mellyet valami 6 fő kritikus helyben hagyott, nem barátja *az olly alaknak*, melly, *a Nemzet természetéhez semmi simulattal nincs* pl. Voss *Homerja*, Hexameterekben *hideg* mü. — Olly köntöst kiván, melly *kötött legyen ugyan, mint az eredeti generice*, de a *schema a mi izlésünkhöz járjon közelebb.* S igy — szeretném én az 5-öst ... De ez csak figyelmeztetésül! — A mi a *Kart, németül*, illeti: azt ide rekesztettem.

2) *Toldi*-ról, hogy olly szépen szólnak a lapok, a bírálók egyetemesen: nekem nagyon jól esik ... Látom: a józan izlés, megvan még, s a *Petőfi durvaságai*, meztelenségei, *kit* egyébiránt én igen szeretek, mert jó fiú, — nem rontották el egészen. — Ép e tekintetben szerettem volna én az *Epost* is mint említém, *kisimitani*. Az egésznek újra dolgozását — nem mondom, mert

az sok munka lett volna, *de a nyelv döcögését* mindenesetre elhárittatni. Én sokat gondolkoztam róla itthon: s végre is, fenszóval kezdtem *mással olvastatni*, s mit vettem észre? F[elelet]: az „*a*" articulus "ᵕ" [rövid]ségét, az „*n*" — supinum s adverbiumi végzetet. Próbáltam az *a*-t kihagyni, vagy ugy változtatni, hogy mindig — [=hosszú] legyen: s megörültem — mert *nem döczögott[!] a vers* . . . Kitaláltam ! 'S ist gefunden ! kiálték. Pennát ragadtam; irni kezdtem; s az a posta hozza épen a k[edves] b[arátom] levelét, hogy — *már visszaküldte* Erdélyinek . . . — Elkésett tanács ! . . . Reservabit[u]r ad melius . . .

3. „*Rózsát és Ibolyát*" nem ismerem: de arra mindenesetre kérem, kinszeritem k[edves] b[arátom]; hogy a *pusztai embereket meséltesse meg !* Arról p[edi]g, hogy valamellyik lap — ingyent kapjon: álmodni sem kel[l]. — „*Tiz -tizenöt mese*" s *kiadót neki !* Kapunk már arra ! Ott lesz *Magyar M.* ki a „*Népdalokat*" kiadta. Ajánlóul még a Kisf. Társaságot is meg lehetne majd kérni . . . Azonban, vegye figyelmébe é[des] b[arátom] a *nép schemá*kat is a *verselésben*. Meg vannak-e a Népdalok? I. II. köt. = 1 f. 20 rpp. *a két kötet* 60—70-ivnyi. —

4. A mi a „*Népepost*" illeti: szeretném, ha velem a „*tárgyat*" közlené édes b[arátom]. Ismeri é a *Niebelungen Noth*-t édes b[arátom]? . . . Ha nem: Én csak azért is megveszem: *Etele királyról népepósz* az, a németek első l[eg]regibb hős költeménye . . . Nem sajnálok semmit: csak valami derékat állithasson a magyar elé . . .

Ha időt szakaszthatok magamnak: majd papirra teszem én egyszer gondolataimat a „*Népiesség*"ről, mert ez nálunk még aestheticailag kifejtve, meghatározva nincs. Hiszen erről k[edves] b[arátom] is pennázhatna egy kevessé.

5. Azt kérdem: fog-e valamit az idei Kisfaludy palyázással tenni? . . . Én kérem. Tekintse meg k[edves] b[arátom] *Byron* Parisináját, der Gefangene v[on] Chillon — miket én németben olvastam, vagy talán még D[ie] Braut v[on] Abydos: s foghat ollyan *Szécsy Mariát* irni, mint senki más. *Garay*, nem ugy szokott oda irni m[in]t a *studiumos* G[aray] h[a]n[e]m, m[in]t a ki érzi, hogy — *fiatal, gyakorlatlanokkal* kél pályára. — Legalább *Frangepán Kristófné* elébb va[la]m[i] *merő lyricusra*, azután *felette kezdő kezü elbeszelőre mutat:* Szóval: ollyan *költői beszély*, könnyen felülhaladható . . .

Ennekem *Zrinyi biographiája* eleitől fogva ideálom volt. De nagyon roszkor jött. Nehezen foghatok, egyéb dolgaim mellett hozzá. — *Bécsi nap*-jaimat csaku[gy]an crucifigálta a censura a 17 k. Évlapban kellett volna lennie: s nem jött.

6. Ha *Zrinyimre* nem sajnálna kezet vetni édes b[arátom]: nosza tenné át az *Anjou ház korába* ha tudna ott ollyas eseményt. Igy, k[edves] b[arátom] is csinálván *onnan:* egy *Trilogot* v. egyebet szerkeszthetnénk. Mit mond hozzá? — Az 1842-ki Syntaxist most hirdeti az ujság. Csak 5 év tölt bele. Minő sietség! nemde. — Most *beköszöntőre* készülök. Tárgyam nagy lesz és hosszu: *Irodalom történeti kérdés:* Előre bocsátván: a philologia meghatározását, czelját, körét, ágait, segédtudományait: *Adassék ⟨ . . .⟩ Magyar országon az egyetemes philologia történet irása; különösen a magyar nyelv s irodalomnak literaturai alaprajza . . .* Szeretném jól kivinni.

E levelet p[edi]g franco, azért küldöm, mert más is van benne. De ne hogy példámat kövesse k[edves] b[arátom]. — Irjon p[edi]g bőségesen dolgairól. Kedveseitt[!] helyettem csókolja. Még legalább egy tömött levelet várjon tőlem. Julius 1—7 napjaira p[edi]g készitse magát, — *mert akkorra személyesen ott lesz, s ott lakik vagy két hétig*

sz[erető] b[arátja]
Szilágyi I

[Sophokles: *Trachisi nők* c. drámájának első karverse, német prózai fordításban:]

Den die gestirnte Nacht hinsinkend hervorbringt, und später wieder zur Ruhe stätte zurückführt, dich strahlenden *Helios*, dich Helios flehe ich darum an, daß du laut uns verkündigst, wo jetzt, o Beherrscher des leuchtenden Sonnenwagens, der Sproß der Alkmene wohl weilet, ob er in den Schluchten der Meere herum irrt, oder in einem der zwei *Er[d]theile* sich aufhält. O sage du es uns, der du das All mit deinem Blicken ermissest.

—

Denn rastlos sehe ich Dejaniren, um die einst ein wilder Wett kampf begann, von Sehnsucht gequält, gleich der ewig klagenden Nachtigall; nimmer senkt sie die Matten, längst ausgeweinten Augen zum Schlummer nieder, sondern, ewig ihres Gatten nur gedenkend, ängstigt sie sich um den Fernen und quält sich ab auf dem őden, sorgenvollen Lager, in dem sie ein schreckliches Unheil erwartet.

—

Denn so viele Wogen, wie man bei rastlos empörten *Notus* oder *Boreas* im unendlichen Meere zurück weichen und wieder heranbrausen sieht, — so viele Wogen des Schicksals stürmen auf den Nachkommen des Kadmus los, und schwellen sein mühevolles Lebensgeschick, gleich der *kretischen Meeresflut;*

wärend jedoch eine Gottheit den ewig *Umherschweifenden* von des *Hades* Wohnungen rettend zurückhält.

—

Darum muß ich mit sanftem Tadel dir entgegen treten und dich warnen, noch länger dieser schrecklichen Verzweiflung dich preiszugeben. Denn, obgleich der allmächtige Kőnig der Kőnige, der hohe Kronide, nicht ungetrübte Freude den Strеblichen verlieh: so krichen doch, bei allen Schmerz und Lust, gleichwie des *Bärengestirnes* (a 7. *csillagot* érti) wandelnde Bahnen.

—

Nicht immer lassen auf den sterblichen die Schrecken der Nacht, und die furchtbaren *Keren* (Sorsistennő), noch blühen ihnen ewig des Reichthums Freuden; sondern entschwindt Alles rasch, auf daß im Wechsel Uiberfluß und Mangel stets zurückkehren. Deshalb ermuntere ich, dich auch, o Kőnigin, hinfort im Glauben und Hoffen auf ihn zu harren; denn wer sah je den Zeus seiner Kinder so ganz vergessen?

UI. Xenophon *Sympo——syonát* p[edi]g forditsa le.

48.

ARANY — VAHOT IMRÉNEK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. március 20. előtt]

[Vahot kívánságára kijelenti, hajlandó ez évre a Pesti Divatlap kizárólagos munkatársa lenni, csupán azt köti ki, hogy ha Frankenburg küldené neki az Életképeket, viszonzásul valamit ő is dolgoznék neki.

Hamarosan nagyobb terjedelmű beszélyt küld. — Abba azonban nem egyezik bele, hogy Vahot a *Rózsa és Ibolyát* a Pesti Divatlapból utána nyomassa s eladassa. Összes verseivel együtt szeretné kiadatni. — Végül kéri, hogy a Divatlap elmaradt 9. számát s a következőket is lehetőleg Orosháza felé küldesse.]

49.

VAHOT IMRE — ARANYNAK

Pest, marczius 20. 847.

Tisztelt Barátom!

Igen sajnálom, hogy becses levelét csak egy nappal hamarabb nem vettem, mert az astericusban még nem merém kimondani, hogy lapom kizárólagos dolgozótársa leend. — Ön,

mint irodalmi viszonyainkat csak távolról tekintő egyén, nehezen fogja tudni: milly nagy becse s előnye van egy lapszerkesztőnek abban, ha a jelesebb írók nehányait bár mi áldozattal is lapja kizárólagos dolgozótársaiúl megszerezheti. Példáúl Frankenburg mindent elkövetett, hogy Petőfi csak az ő számára dolgozzék (noha a Hazánkban is ír); én mindent elkövettem, hogy Kuthy csak nekem dolgozzék, s valóban legnagyobb szerencsémnek tartom, hogy ön felhívásomnak engedve, kérelmemben barátilag megegyezett. Azonban azon, bár csekélynek tetsző s rám nézve még is kellemetlen föltételkét, melly szerint Frankenburgnak valamit mégis csak dolgoznék, ha ő önnek lapját megküldené — igen szeretném megsemmisítve látni. És én azt hiszem, hogy Frankenburg nem is fog önnek lapot küldeni, mihelyt a jövő számban nyilvánítom, miként ön ez évben a divatlapok közt csak az enyémbe fog dolgozni. És ha mind e mellett is küldene példányt, tartsa meg ön, s én az ön nevében ki fogom azt fizetni.

Nem azért, mintha a díj sokaságától félnék — mert bár mennyit ír is ön lapomba, mindenkor a legnagyobb örömmel közlendem azt —; hanem egyedűl azon szempontból, nehogy a költeményt többször kellessék megtörni, megszakasztani; arra figyelmeztetem önt, hogy egy nyomtatott ívnél többre terjedő költeményt, ha csak lehet, lapban ne közöljön, s ezt inkább önállólag adja ki. Vevője lesz annak mindenkor; csak bízza ön rám. Mert már két ívre menő munkát legalább is két ízben kellene megszakítani — s ez az olvasóra nézve igen kellemetlen. Egyébiránt ezen figyelmeztetéssel ne sokat törődjék ön; hanem csak irjon bátran, lelke sugallata szerint, s ha a mű kész, küldje fel hozzám, s én megfogom őszintén mondani, vajjon czélszerűbb lesz-é azt lapban, vagy önállólag kiadni; és ha két ívre terjedne is a mű, mindig azon lennék, hogy legföljebb két izben közöljem azt, — miután lapom hetenkint csak egyszer jelenik meg. Miután ön — nem ok nélkül — ellenzi azt, hogy lapban megjelent művei külön is kinyomassanak, — a kiadásra később aligha vállalkozhatom, miután amúgy kevésbe került volna a kiadás, így pedig sokba kerülend, s jelenleg is több irodalmi vállalatba vágtam a fejszémet. Egyébiránt szerzek én vevő könyvárust összes verseinek, arról legyen meggyőződve. — A mesében a legnagyobb vigyázat mellett is maradt egy két betűhiba, de nem értelemzavaró; — ezt lehetetlen elkerűlni; s csak az a jó van benne, hogy leginkább csak maga a szerző szokta észrevenni, míg a gyorsan olvasó közönség nem is sejti, hogy sajtóhiba van benne. — Szeretik ám itt az ön meséjét,

nagyon. Küldöm e postán az elmaradt 9 ik számot is, s eszközölni fogom, hogy ezentúl Orosháza felé utazzon ön lapja.
Minden jót kívánva, vagyok

Önnek tisztelő barátja
Vahot Imre

U.i. Nem volna é önnek kedve
Szalontát elhagyva, pesti lakossá lennie? Csak itt az élet!

50.

VAS GEREBEN — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1847. márc. 25.?]

[Kéri AJ.-t, fizessen elő megjelenő művére és gyűjtsön rá előfizetőket Szalontán.]

51.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Pest, marczius 31. 1847.

Te aranyok Aranya!

Azt akartam oda föl írni, hogy hány próbás arany, de nem tudom: hanyadik próbás a legjobb? mert bizony már régen nem bajlódtam aranyokkal, a miért tulajdonkép ne engem vádolj, mert nem az én hibám. — Egressy Gábor barátom Székes-Fejérvárra ment vendégszerepekre s engemet is elhítt magával és csak tennapelőtt jöttünk meg. Ezt csak azért mondtam el, hogy okát tudd, miért nem írtam mindeddig. Különben még hosszabb pausákat is fogsz megérni; most azért vagyok olly pontos, hogy meg ne hazudtoljam a példabeszédet, melly hangzik illyeténképen: uj söprő jól söpör. Egyébiránt meg ne itélj, ha bekövetkeznek a hallgatás lófasz-hosszuságu epochái .... szívem, mint minden élő halandóé, folyvást szokott dobogni és dobogásában hangzani fog neved, ha majd ritkábban írok is. — Hanem, édes kedves ecsém, azokkal a dicséretekkel hagyj föl, mert mikor olvasom, ollyanokat pirulok, mint valami meggyúlt város, s ha illyenkor a tükörbe találnék pillantani,

azt gondolnám, hogy Nagy Ignácz orrát látom. Aztán meg azon pirulok, hogy pirultam. Én nem vagyok túlszerény ember, ezt legdühösebb ellenségem sem foghatja rám; őszintén elismerem, hogy megérdemlem a dicséretet; de ha szembe dicsérnek, tudj' az ördög, ollyan furcsán érzem magamat, mintha rühös volnék s nem volna szabad vakaróznom. Ez ugyan nem a legaestheticusabb hasonlitás, de igaz; s én az az ember vagyok, ki az igazért a szépet is föláldozom. Ezt sokan vették már rosz neven tőlem, de ha még többen veszik sem bánom. A mi igaz, az természetes, a mi természetes, az jó és szerintem szép is. Ez az én aestheticám. Mikor Toldi alszik s szájából a nyál foly, ezért sokan le fognak téged köpni, de én megcsókollak. — Ebadta! hogy mered azt gondolni, hogy én Dózsáról más véleményen vagyok, mint te? Én Dózsát a magyar történet egyik legdicsőbb emberének tartom, és szentül hiszem, hogy lesz idő (ha fönn marad a magyar nemzet) midőn Dózsának nagyszerű emlékszobrot fognak emelni, és talán mellette lesz az .... enyém is. — Mit kellett olvasnom a Pesti Divatlapban! ... te kizárólagos dolgozótársa lettél. Szerencsétlen! figyelj. 1845 elején vagy egy hónapig unszolt engem Vahot Imre mindenképen, hogy kirekesztőleg az ő lapjába dolgozzam. Végre bele egyeztem kérésébe, s írtam neki esztendeig. Ezért a másik két szépirodalmi lap eggyik nyiltan, másik ugy szűr alatt ellenségem lett, s el kezdtek jobbra-balra csipni, döfni, rúgni, köpni, ki így, ki ugy ... a mit bizonynyal nem tesznek, ha nekik is dolgozom. S e bántogatások addig tartottak, mig mind Horváth Lazival, mind Frankenburggal rútul összevesztem, azzal publice, ezzel privatim. Igy telt el az esztendő; ekkor Vahotot uj alkura szólítom föl, mert addig nyomoruság volt, a mit fizetett. Ő azonban, a helyett hogy most többet adna, azt nyilatkoztatja ki, hogy ezentúl nem fog a Pesti D[ivat]lap minden számában közleni tőlem verset, csak minden másodikban, ennél fogva egy versért ugyan valamivel többet de átalában évnegyedenként kevesebbet kaptam, mint azelőtt. Hanem, azt mondja Vahot, ezután a többi lapokba is írhatok. Merci, monsieur. Mikor már összevesztem a többi szerkesztővel, akkor menjek hozzájok, hogy itt vagyok, uraim, fogadjatok be! s ezt épen az mondja, a ki miatt amazokkal meghasonlottam. De nem szóltam semmit, hanem hallgattam és káromkodtam, mint a mennydörgés, mig elfeledtem a dolgot. Nem sokára azt nyilatkoztatja Vahot, hogy csak az év közepéig szerkeszt. Jól van, mondok, hát én is csak addig írok lapba, aztán végkép elvonulok a journalisticától. Ezt elmondtam másoknak is, kik

azt mondák, hogy szint' azt teszik, s ebből keletkezett a Tízek társasága. Eljön az év közepe, mi lelépünk, Vahot azonban rég megváltoztatta előbbi szándokát, s nekem esik, hogy én millyen komi[s]z frater vagyok, nemcsak hogy magam el[p]ártolok tőle, hanem még dolgozótár[saitól] is megfosztom, et caetera, s vádol égbekiáltó hálátlansággal, mondván, hogy ő emelt föl engemet a porból, ő tett azzá a mi vagyok, ő teremtett. (Nem mosolyogsz? nem nevetsz? nem kaczagsz? nem röhögsz?) S ezt azon embertől kellett hallanom, ki maga megvallotta, hogy előfizetőinek nagy részét nekem köszönheti, s kinek én mindazon antipathiákat köszönhetem, mellyek ellenem támadtak. Még ez nem elég. A mult julius elsejétől kezdődött a Tízek társasága, s íme mingyárt a Pesti D[ivat]lap júliusi első számában (a tízek közűl többek munkáival együtt) látom egy versemet. Mondtam Vahotnak, hogy ez ellen fölszólalok nyilvánosan. Ő azt felelte, hogy ha komolyan föl merek lépni, megsemmisít. („Merek" . . . „megsemmisít" . . . hallod ezt?) Megírtam a czikket, s benne megmutattam simpliciter, hogy Vahot kijött versemet lopta. S ez világos és elcsavarhatlan tény volt. Ő elolvasta czikkemet, s visszadobta, hogy nem fogja kiadni, s el kezdett engem gazemberezni szemtől szembe. Erre nem felelhettem egyébbel, mint kardhegygyel vagy golyóval. Elküldtem hozzá secundansaimat, de ő másfélnapi gatyázás után végre határzottan kimondta, hogy semmi esetre sem fog vívni. Ezek voltak végszavaim hozzá: No baszom az apád istenét, a millyen alávaló gazember, épen ollyan gyáva is vagy! — És most itélj: méltó-e illyen ember nem arra, hogy valaki kizárólagos dolgozótársa legyen, de csak arra is, hogy nevét esztendőben egyszer tétesse lapjába? Igy tett minden, de minden emberrel, így tett velem, és hiszed-e hogy veled máskép fog tenni. Magasztal, égbe emel, (kivált ha szerény vagy pénzbeli követeléseidben) aztán pedig seggbe rúg, és azt kürtöli, hogy ő teremtett tégedet. Legjobb esetben ezt írja majd, mint most rám írta: Arany János egy idő óta nem szorult dicséretünkre . . . az az: emlékszel-e rá, hogy ránk voltál egykor szorulva? — Meglehet, hogy csalódom, de nem hiszem, hogy csalódnám. Ő ollyan, a millyen volt, s ollyan lesz, a millyen most. — Irtam pedig mindezeket hidegvérrel és nem szenvedélyből, mert gyülölségem, mint [sze]re[lme]m, drágagyöngy, mellyet nem vetek minden szemétre. — Leveledet elvárom. Ölellek téged, nődet, gyermekeidet, mindnyájatokat, kedveseim!

Igaz barátod
Petőfi Sándor

[Arany János jegyzete:]

„NB. A levelezésben itt szünet áll be, mert Petőfi, Szathmárból jövén meglátogatott Szalontán először s junius 1—10. napjait nálam töltötte. Írt ott nehány verset, engem* lerajzolt (roszúl) és a csonkatornyot, melyet meg is verselt. „Sári nénit" ott írta, egy öreg asszony adván neki tárgyat, ki az 1847-ki tűzvész alkalmával fedél nélkül maradván, nálam a színben vonta meg magát, míg jobb helyet kap. Akkor írta Laczi fiamnak a verset, ki akkor 3 éves volt, s kit igen szeretett, nagyokat ütvén fenekére, az ő módja szerint. A gyermekeim is igen szerették, s nem áll, a mit Vahot ir valahol, hogy Petőfivel a gyermekek egymást ijesztették, mint mumussal, mert ő igen kedves tudott lenni azok irányában, ha akart. 1858. jan. 2.

*Tévesen tartják, a kik látták, ez írón-rajzot az enyémnek. Én csak a verset írtam alá, tréfás kritika gyanánt."

52.

ARANY — SZILÁGYI ISTVÁNNAK

Szalonta, nagypéntek [ápr. 2.] *1847.*

Igen kedves Barátom!

Márczius 12-diki levelére nem ott kezdem a választ, hol azon levél kezdődik, hanem a legvégén, azon örvendetes tudósításra t.i. hogy julius elején ismét szerencsés leszek édes barátomat színről szinre láthatni, ölelhetni. Az a két hét nekem ünnepem lesz. Bár csak összevágna a k[edves] b[arátom] látogatása a Petőfiével, ki azt nekem megigérte, s a milly karakán fattyú, hiszem, teljesíti is. — Mert Petőfi (vagy: Ugyanis Petőfi) alig hallotta meg jutalmaztatásomat, azonnal sietett elolvasni Toldit, és alig olvasta el Toldit, azonnal verset irt, és alig irt verset, azonnal levelet is irt — egy negyediv papirnak a verset egyik — a levelet másik oldalára irva. Melly vers *sub* ·/. itten mellékeltetik. Erre én természetesen válaszoltam, — két féle képen, s válaszversem *sub* ·/. mellékelem. Erre kaptam egy tömött levelét, illy megszólitással: *Lelkem Aranyom!* s illy aláirással: *igaz barátod Petőfi Sándor*, mellyben sok minden féle szép dolgok — népköltői *triumviratus* (Arany, Petőfi, Tompa) stb. elmondatnak; különösen kedves barátomat érdeklőleg ezek: „Szilágyi Pistával levelezel ugy-e? ird meg neki hogy eddig is szerettem, de most még jobban szeretem, azt tudva, hogy ő

ösztönzött téged az irásra. Eszköz volt ő a gondviselés kezében, melly ha elrejti is gyöngyeit, rendel számára halászokat, kik azt felhozzák." — Mennyire állnak e szavak, az én dicséretemet illetőleg, arról hallgatok, de önt érdeklőleg tökéletesen igazak, mert annyi bizonyos, hogy ha k[edves] b[arátom] Szalontára nem jő, engem senki sem lát irói pályán az életben. Már ugy lett volna jobb, vagy igy, azt, mondom, meghatározni most nem akarom. Na, osztán Vahot küldi lapját egy csomó képpel, s hizelgőleg felszólít, irnék neki, ha kedvem tartja, valamit. Én felküldöm *Rózsa és Ibolyát*, s felhivást kapok tőle lapjának kizárólagos rendes dolgozó társa lenni (népies dolgokban) dij mellett. Elfogadom. Legalább nem kell egy vagy más lapban kegyelemhelyet könyörgeni, ha irni akarok; ha nem irok, mindannyi. — Ki az a Vas Gereben? Rám küld egy előfizetési ivet bérmentetlenül, levél kiséretében, mellyben magát Vas G. nek irja; fizetek 18 pkrt. Igy ez szokás? Képzelheti, k[edves] b[arátom], hány előfizetője lesz Szalontán. Még nekem magamnak sincs annyi ki hányó pénzem, hogy illy körülirt 000-kért egy pengő forintot adjak. Mit tegyek illy esetben az ivvel, mellynek visszaküldési határideje apr. 20-dika?

Menjünk fölebb a levélben. A francózási példát nem követem, épen azért, mert rosz példa; — az adressztelen levelet kézhez adtam. —

Szeretném a beköszöntőt annak idejében elolvasni. Remélem, nem ollyan lesz, mint a Frankenburgé (:Holnap reggel 10. órakor:). — Ennek az embernek pikje van én rám. Beszélt ugyan holmi *arany* tollat; amugy *róka* módra (si vocem haberes stb) de tőlem ugyan *sajtot* nem kap. Nem örülök már csak annak is hogy „ő elfogadta ez s ez művemet, s nevem ki fog jőni nyomtatásban." Azt sajnálom, hogy Petőfi mellette van. Miért nincs ez most Vahot mellett? P[etőfi] azt irta hogy az ·/. alatti vers [Petőfi: Arany Jánoshoz] ki fog jőni az Életképekben, de biz az nem jő; pedig P[etőfi] azóta irta *te s tu-ra* fordított levelét, s igy őt kielégültnek nem gondolhatom; hanem arra jövök, hogy Fr[ankenburg] komiszkodik. S vajjon nem illy komiszkodásra irta Petőfi az *ifjúság* czimű versét az Életképekben? Mindegy. —

Ha több időm lesz, elő veszem Zrinyit. Históriai drámát ugyan nehéz egy korból más korba tenni át, mert két egyforma történet ritka, de meg, ami az A. jelleméből kényszerűleg következett, B. jelleméből már nem következik, másképa jellem megszünt egyedi jellem lenni: hanem majd szét nézek. Csak több szabad időm s *erősebb szemem volna!* Most szemeim fájdalma

miatt görögöt épen nem, római, angol betűket csak néha, és keveset olvashatok. A télen Homérral rontottam el esténkint. Ezért a nyáron paraszt életet élek, a mennyire lehet, a zöldben — csak néha, s azt olvasom, a mit elmúlhatlanúl kell.

Mindazáltal megpróbálom *Szécsi Máriát*. Hiszen, ha előre tudom hogy Tompa ott lesz, most sem pályázok. Hátha . . . stb. . . . Már gondolkoztam is róla, s olly szempontból fogtam fel a történetet, millyen nem hiszem, h[ogy] valakinek eszébe is jusson. Legalább meglepő lesz, mert különös lesz. És, véleményem szerint, csak igy elérhető e tárgyban a *kifejezés igazsága*. Majd szóval többet. —

K[edves] b[arátom] gondolatit a *népiességről* szeretném olvasni. E mező még olly parlag. Majd meg veszem a népdalokat, s elolvasom Erdélyi értekezését. A Szemle 13. száma némelly népi versmértékeket hoz. Közelebb én is népdal schemákat gyüjtök. E gyüjtemény legtarkább, változatosabb lesz. Jó lesz legalább saját használatomra. —

A *népepos* még tervben sincs. Lehetne venni illyet a vezérek, főleg Árpád korából. Akkor még az egész magyar nép szabad és harczos volt. Csupán azt akartam kérdeni: nem chimaera-e *nép-epost* gondolni? A Niebelungot (tán csak töredékét) láttam; k[edves] b[arátom] mutatta azt valamelly tudományos gyüjteményben. De el sem olvastam s róla más emlékezetem nincs, mint hogy érthetlen ó német nyelven van irva. Szeretném olvasni német fordításban. Egyébiránt nálam van nép epos: az Iliás és Odyssea. Nem egyebek ezek egyszerű — téj mézzel folyó, népi költeményeknél. Bennök az egyszerüség a költői fenséggel párosulva van, s ha nem ez a népi költemény feladata, ugy nincs róla helyes fogalmam. Azt akarom mondani, hogy a népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közt, s legyen egyszőrüvé velek, hanem az, hogy tanúlja meg a legfensőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő. Ez lebegett előttem, midőn Toldit irtam, s ez úton haladok ezentúl is, ha lehet.

Rózsa és Ibolyát, ugyhiszem, már olvasta k[edves] b[arátom]. Ebben a cselekvény gyorsaságán igyekeztem, ellenkezőleg, mint Toldiban. Kérek szigoru birálatot közelebb. Egy helyütt értelemzavaró nyomt[atási] hiba van benne a III. ban: Ha megűli Rózsa ugy *övé* lesz a lyány h[elyett] Ha m[egüli] R[ózsa] ugy *évő* lesz a lyány van nyomva. —

Vahot olly szerződésre is kész volt lépni velem, hogy lapjában megjelenő népies beszélyeimet az év végen saját költségén kidaja, s én, díj helyett, a tiszta jövedelmet kapom. Azt is ajánlot-

ta, hogy a lapja számára kiszedett betűkkel *egyszersmind* külön is kinyomatja. De én egyiket sem fogadtam el. Mindenik elzárt volna az ujabb kiadás előtti előleges javítástól. Tehát maradtunk a rendes dijazasnál, a mi csekély ugyan (25 pft) azonban annyi haszna van, hogy ez úton a közönség nehány beszélyemmel megismerkedvén, ha majd *ujakkal megpótolt* összes kiadás hirdettetik, — inkább akad vevő. Vahot azt is megigérte, hogy kiadót keres, ha kell, s ő az illyesekben ügyes ember. NB. ezzel is per *Barátom* beszélek. —

Az *epos* sajtó alatt van. Javítni semmiképen — ha jó tanácsát előbb kapom — sem lett volna időm. Szörnyen sürgették. No de igy jár a ki a szépmüvészet fő szabályát *θὲς ταῖς χάρισν*, szeme elől eltéveszti. — Én a mennyire lehet, soha többé. Nem a külforma — vers — stb. bánt engem abban: az bánt, hogy vig epos helyett csak ollynemű alant járó humoristico-satirico-allegorico-comicus valami, millyet ma gombai szaporasággal terem az általam ugynevezett *rhaparium-irodalom*. — Toldi sem mindenütt tetszik nekem; — az eleje igen nehézkes; — sok helyett igen elszélesedik, s néhol nagyon is alant jár. Egyes sorok sok helyett numerustalanok. Akárki mit mond, én *Rózsát* ma is jobban szeretem. Amazon új kiadás segíthetne. Nem tudom mikor lenne azt szabad ujra kiadnom? Mert hogy többel együtt és *javítva* kiadom, az bizonyos. Igy nagyon van okom félni *még a jóakaró* kritikától is, hát még a nétalán *irigy*től. —

Sophoklessel nem tudom mit csináljak; hiszen fordítják annak majd minden darabját — s tán a tr[achini] nőket is, a Kisfaludy-Társaság számára. Várjuk el azon fordításokat. Hatos jambust csak azért választottam, mert igy egy görög sor rendesen belé fért egy magyar sorba: de ha más ötösben fordítja, ugy én is ugy fordítom. A karénekeket köszönöm; az ugy van, a mint én a szöveget magyaráztam. Mindenesetre megnézetem Telegdinél a *„deutsche prosát"* — legalább használom a *Tr[achini] nők* tökéletes megértésére. Addig hallok valamit a Kisf. T. részére készülőben levő fordításokról — s tán a szemem is épül; mert illy szemmel görög betűk közt nem buvarkodom. — Erőnek erejével *eredeti iróvá* tesznek, — s a fordítás hátrább marad. De én azért tudom: mi különbség van a fordítás és műfordítás közt, s ez utóbbit studiummá *tenném*, ha tudnám, ha körülményim kedveznének, ha alkalom volna, ha — ha — stb.

És most felértem a kedv[es] barátom levele kezdetéhez, mellyben őszintén megvallja, hogy felelettel még adós. Ugy van,

s mostani levelem tetézi abbeli adósságát. E kölcsönös tartozás *lefizethetlen;* itt a liquidatioval ujabb adósságot csinálunk. Csak kérem, ha lehet, ne legyen rosz fizető, és szük marku fizető. —

Városi hireinket, pletykáinkat illetőleg: casinónk még él, de élete nagyon csenevész, csak egy szamár kell neki, melly főbe rugja, s azonnal vége, mint a mese oroszlánjának. Könyvtára az Eötvös *Falu jegyzőjé*ből s néhány ócska Kotzebue-istoriákból áll. Olvassa a *Hirlapot, Hiradót,* és az *Életképeket.* Toldit veszettűl akarnák elolvastatni *nyilvánosan,* de nem teszem. Félek a N.J-né féle kritikától. Átalában a szalontai kritikától félek. A hol *János vitéz*re el mondják: „az is bolond, a ki az illyet kinyomatja", ott *Toldi* nem várhat kedvező fogadtatást. Akarnám, hogy mindenütt elolvassák csak itt ne. Itt a Pegasus sem kell, ha csak nem fontolva haladó, vagy ha politikai czikkekből nincs a nyeregtakarója. —

Az öreg Molnár János meghalt. Ritkulnak az ön hatalmas ellenségei; a *nagy* férfiak.

Nem irok már többet a K[edves] B[arátom] erszénye rovására, hanem bezárom levelemet — nőm és gyermekeim üdvözlése tolmácsolása után — azon óhajtásom kijelentésével: bár mielőbb nálam telepednék kedves barátom; hogy áldozhatna teljes örömmel *φανερὰς ἑκατόμβας*

szerető barátja

Arany János.

[Címzés:]
Tekintetes Szilágyi István
professor urnak barátilag

M. Szigethen.

[Mellékelve: Petőfi üdvözlő verse és Arany válasz-verse.]

53.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Sziget, márt. [Arany javítása: apr.] 9. 1847.

O et delicium et dulce decus meum!

Felszaggattam a levelet, melly a vásárasok által lett volna menendő, hogy Telegdy által Szalontára kijuthasson. Pecsételés után hozták postáról a levelet, melly daczára a *nagypénteki*

keletnek, örvendetes tartalommal vidámitotta sovárgó lelkemet... Hol is kezdjem már most mondókámat?. Sodrombul kivagyok ütve. Na, elébb elszámlálom, a mik a félre lökött levélben voltak; addig tán megjön a szavam. Ezek azok:

1.) *Sophoclest és Odysseát* packoltam be. Vegye k[edves] b[arátom] hasznát. Én az Odysseát nagy gyönyörüséggel olvastam; — ugy a mint van, — remélem Szalontan is nem kevesebb éldeletet fog adni, mint adott Szigeten.

2) A *Nibelungen Nothot* megrendeltem. Legyen készen k[edves] b[arátom] lemenőben elviszem, elviszem!... Ismerni kell!... Igen! Ismeri e *Fábián* G[ábor] *Osián*-át. Azok ám „*Nép épos*" [!]—komoly nemben. Nem volna vesztett idő azok bő ismerete. Kell-e k[edves] b[arátom]. — Emlékszem *Herdernek* egy Vergleichungjára *Homer s Osián közt*. Vázolatban közölhetném. De maga Osián is megvan a szigeti könyves boltban. Azért jutott *ez* épen eszembe, mert *Arpád koráról* szólott k[edves] b[arátom]; a két *korszellem v. rajz* közt, patriarchalis oldalt tekintve, nagy nagy a hasonlatosság...

3) Az ide rekesztett magvak „*Braziliai Görög dinnye*" magvai, nyerve Gr. Dégenfeld-től Baktán, mikor, őszszel ott keresztül jöttem. Ha én annak a gyümölcséből ehetném! Szalonta climája melegebb mint Szigeté, s azért küldöm oda. A vele bánásban csak arra kell figyelmezni, hogy a már növekedni kezdő gyümölcs alá téglát v[agy] cserepet tegyünk, mert ez több meleget fog neki adni, mint a hideg, nedves föld. Természetesen Brazilia földje melegebb, mint Európáé. — Egy részt az öreg Fónyadnak küldök, hogy ők is, mint nagy dinnyészek tegyenek próbát. A levélkét megirtam oda is, mit cselekedjék vele. —

.....*Igaz! Petőfi!*... Hát örülök az aquisitiónak. Azonban Petőfit én jól ismervén: megvallom, váratlan előttem nem volt. Ő — ha érzelemben egy rokont, hasonlót talál gondolkozásban: annyira megtelik szive nemes buzgalommal, hogy lecsilapitására mulhatatlanul ezt a lépést kell tennie. De sajnálom, hogy embereit megválogatni nem tudja. Ő mindent maga után mér, hiszi hogy, ki hozzá nyájas barátságot, megelőzőleg sokszor, mutat, az okvetetlenül olly becsületes ember [mint] ő maga... Az *Életképeket* értem s a *Honderüt*. Mennyire bálványozottja volt egykor ennek, — s nem szeretett ama előtt; s most mint forditva a koczka... Bárcsak vele együtt lehetnék Szalontán. Megkellene neki irni!... Beszélni szeretnék vele... Én irni sem merek, — mert nem tudom hol van. Mondják mindig kószál. — Lelkét víseli magán *verse*... Azonban, a *Válasz* mégis felette áll — *tűzben*. Hanem a *numerus, numerus!*

Módtalanul kevés figyelem! — Nem lehetn[e]e a köntöst egyenlő széppé tenni a belsővel!. Dehogy nem! Láttam már én. Toldiban is. Azt szeretném én, ha minél hamarabb ott lehetnénk, hol k[edves] b[arátom] ama themája kivánná, mi a népiességi legfőbb czél, *de mit még eddig* nálunk senki nem értett, némellyek p[edi]g *nem akartak érteni:* T:i: „a Népköltő feladata nem az hogy elvegyüljön a durva nép köztt, hanem hogy tanulja meg a legfelsőbb költői szépségeket is, a népnek élvezhető *alakban* adni elő." —

Hadd szóljak itt ennek alkalmával egy két szót a népiességről, amugy academicusi (positiv és negativ) modorban, de mindenesetre concrete, mert — a k[edves] b[aráto]mé *elvont,* minek, már magában megértésére kimüvelt mű érzék kivántatik . . . O nekem amaz elv — nagy örömömre szolgál . . .

Én most, e tárgyban, ezt a kis polemicus jegyzést teszem ide: A. mondja: „a *Népiességre* nem kell sem *tudományos* lélek ·/. hogy a gondolatok némi tudományossággal legyenek előhozva s „*rendbeszedve*", sem *szépművészet* ·/. az előadás „*kelleme*". — A urnak e beszéde oda megy ki, hogy, ki *népnek* akar irni, mellőzze m[in]d a *tudományt* — *tanítást,* oktató fogalmakat, mind a *szépműtani alak*szabályokat, mert a nép m[in]d ezek *értésére* s *érzésére* kellő mű érzékkel nem bírván, a mü szükségkép népietlen lesz . . ." Most tegyünk vallást: „*Petőfi*"nek nem kevés műve van e maxima szerént írva, — positiv és negativ tekintetben. — Csak a „*Helységkalapácsát*" hozom fel, s eleget mondtam. — *János vitéz*ben is veszek én illy foltokat észre, azonhelyeken, hol a tudománytalanul — fantasiátlanul — tündéres *háboru* adatik, Talján Franczia stb. országok meghóditásában . . . .

Most én, e maximára nézve igy vallok: Ha állana, hogy a néphez, *illő tudomány,* s *illő formák* által szólni nem lehetne: következik, hogy a népnek való csak az, a mi *tudománytalan* és nemszép, nem müvészi . . . Nem, nem, a *népszava isten szava!* Ez, ha többet nem, de annyit minden esetre tesz, *hogy a népnek igazság érzete* van. Nálunk, nem igen érték darabig, de talán még ma sem értjük mindnyájan a *népfogalmát.* [!] *A népnek van értelme . . .!* A hol tudománytalanság, müvészietlenség vannak csak: azt nevezem én *aljasságnak, póriasságnak . . .* Mondják: a *népnek csak a természetes kell.* De hát a müvészi, épen azért mert müvészi, már nem természetes?. Nem vagyunk a két fogalommal tisztában. — Nunquam aliud natura, aliud sapientia dicit. Mivel nem a régi iskola *csak egy természetét* akarom védelmezni. — A hiba (s ez a Petőfié) még onnan is eredt; mert *népiességet és müvészieséget két külön polusnak hiszik.*

Roszul. A népiesség, egyik nem legkisebb, nem legkönnyebb ága a müvészieségnek. —

— E fejtegetések oda vezetnek, hogy az előadás, melly semmi felsőbb eszméken, tudományon nem épül, s a szépmüvészet által nem segittetik: *lélek s izléstelen, köznapi beszéd* . . . . Itt értsük az *érzelmek*, a *lélek: erkölcsi nemességét*, mit én, egynek tartok a *tiszta népiességgel*. Mert az olly pusztai táliós elégtetelek, parlagi logicai okoskodások az enyém tied, egyenlőség, gazdagság szegénység felett, minőket népfia müveink hősei olly gyakran dudolgatnak, azért hogy szűr alól jőnek, nem — *Népiesek*. —

E negatív elvből, csináljon k[edves] b[arátom] egy positivet. Ha lehet. B. úrral, meg illy formán okoskodhatni: *Népi előadás, a mit a nép megérthet*. Legtöbben ezt az oldalt fogják meg. — Azonban ha vizsgáljuk: otthagy a kérdés a faképnél. Mert látni való a felakadás: De hát „*Mi a NÉP?*" — Ez tehát inkább „*Nominalis*" határozás. — Ha tovább is fürkészszük, *realis* oldalon így adják a feleletet; okoskodván

1. *Életből:* Aki a néphez „leereszkedik": az popularis. Fiát[!]applicatio. A gonosz! nem rosz helyen tapogat. De hát KIHEZ ereszkedjünk le?: Ismét elő állt a *Nép*.

2. *Tudományban:* Tudós ember, ha le[e]reszkedik a *nép gondolkozása módjához, megfogásához:* népies lesz. — Egylépcsővel tovább. 1) *Leereszkedés*. 2. *a nép gondolkodásmód s megfogáshoz*. De ismét: ki az a *NÉP?*

3. *Objective: Tudományos fogalmaknak a nép megfogásához mért módon elő adása*. Habet rectum! — Ez a 3-ik lépcső . . . Furcsa. Nézzük csak, s hasonlitsuk a k[edves] b[arátom]éval:

A:) a nép költő tanulja meg a *legfelsőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő*.

B:) *az iró, előadásában, ereszkedjék le, a tudományos fogalmakat a nép gondolkozása módjához s megfogásához mért módon*, beszélni el . . .

Mi különbség a kettő köztt? . . . Nagyon keves, — ha felveszem de hiányossága mindegyiknek megvan. Itt maradt ismét a kérdés: ki a *Nép?* —

Probáljunk mi erről valamit mondani?

Induljunk az emberi *tudás tárgyai* vizsgálatából: mert hiszen *végre* is csak *tudásra törekszünk*. Lássuk:

Minden tárgy kétfélekép tárgyaltatik, s igy kétfélekép is juthatunk annak ismeretére: 1-r *Practice*. S igy: a 2 út, mód, melly a meggyőződést szerzette: „*Érzéki*", 2-r *Teoretice:* mikor *speculalunk*. metaphysicalunk. „*Észlelés*" az út. — Kérdés: az emberiség, hogy járja ez útakat? . . . Kétségkívül

1) Vagy minden speculálni fog.
2) Vagy minden *érzékelni* fog.
3) Vagy minden érzékelni és speculálni is fog.

E 3 Categoria közől mellyik lehetséges? *1-ső nem;* mert *tapasztalás előtt speculálni n[em] lehet.* Marad:

1. Némellyek: csak *érzékelnek,* de n[em] speculalnak.
2. Mások mind a kettőt űzik.

Azt mondom már most én: 1-ső *Nép:* 2-ik *tudós osztály.*

E szerént: „Nép, a *tudósok ellenében* (mert lehet még *nemzet,* aristocratia stb. ellenében is — de most erről nem határozok) jelenti az emberi nem azon öszvegét, melly *érzékileg* és *concrete szokott* gondolkozni, theoriával nem bír, speculatióval nem bibelődik, s melly ennél fogva nem bír a dolgok *igazi alapos okaival mindent."*

Hasonlitson itt barátom az észtehetségek köztt is: *Mi az a tudós és köz ész; tudós és természeti ész; egyenes józan ész* — mindenben, kit a Nép neve alá foglalhatunk, okvetlenül feltaláltatik.

Ezeknek nyomán

C. ur — ezt fogná mondani: Népies *IRÁS MÓD* az, hogy a kiválólag ugy nevezett (érzéki, testileg cselekvő, józan értelmü) Néppel logice meg tudjuk értetni és éreztetni azt, mit a tudós és tanult iró, felsőbb és tudós módon tanult, ugy hogy a maga abstract gondolkozásait, concrete, a népmegfogásához tudja alkalmazni. Ennél fogva *(negative)* az iró eltávoztasson minden *fogalmat, képet, leirást* mellyek hez[!] a népnek sem *esze* sem *fantaziája.*

Stb. Stb. Stb.

Nem irkálok többet. Rhapsodisticus gondolatok. Máskor többet. De olly nehezen tudom magamat öszve szedni. Annyi való, hogy a tárgy könnyebb — negativ m[in]t positiv szabályokban. —

— Panaszkodik *„Vas Gerebenre"* k[edves] b[arátom] — Hát én? 18 pp Kr.... Furcsák ezek az urak. — Vissza küldöm üresen.

Csókolja képemben kedves Övéit. Engem p[edi]g tartson meg szeretetében. Addig is mig láthatnám ·

[Arany kézírásával:] *Vettem apr. 29. 1847.*

sz[erető] b[arátja]
Szilágyi István

54.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

[Elveszett]

[Szalonta, 1847. április 10?]

[Vahot erőszakoskodik, hogy AJ. kizárólag csak a Pesti Divatlapba dolgozzék.] Ha nem boldugulok az irói pályán, másolok megint, mert nekem olly prózai, olly kisszerü élet jutott, hogy hivatalos iratokon kivül, akár az olvasást is elfeledjem, s ezen nyomoru élet belékényszeritett a türelem rabigájába.

55.

ARANY—CSENGERY ANTALNAK

Szalontán, april 18-án 1847.

Tekintetes Szerkesztő úr!

Nagy-Szalonta, egyike Biharmegye legnépesb mezővárosainak, romokban hever. Tegnap, folyó hó 17-én, délben, egy bélyeges életű személynek a város szélén fekütt viskójából röpité a lángokat egy irtózatos déliszél, mellyek villámgyorsan tűzbeboriták az egész várost; ugy, hogy kevesebb, mint két óra alatt, több ezer háznál — ide nem értve a számtalan gazdasági épületeket — lett a pusztító elem áldozatává; azok közt több cserépfedelű épület is. Leégett templomunk, tornyostul, harangjaink leolvadtak, részint lehullva széttöredeztek, leégett városházánk, minden okleveleinkkel, számadási és egyéb irományainkkal, jegyzőkönyveinkkel egyetemben, az egyik lelkészi lak, a megyei raktár, a raktár biztosi lakkal együtt. Veszteségünk felszámíthatatlan, inségünk kimondhatatlan.

Melly szomorú tudósítást becses lapjában közhirré tenni s ez által a segélyezésre minden emberbarátot felhini, egyszersmind a begyülendő adományokat elfogadni ne terheltessék. Ki, midőn, hivatalos megbizásomnál fogva is, erre tisztelettel felkérném, maradtam alázatos szolgája

Arany János,
Szalonta város másodjegyzője.

UI. Kéretnek a többi t.cz. lapszerkesztő urak e tudósításnak lapjaikba leendő átvételére s a begyülendő segedelem elfogadására. — A.

56.

ARANY — A KÖZVÉLEMÉNYHEZ

[Nagyszalonta, 1847. április 18.]

Szörnyű tűzvész.

Szalonta városa romokban hever. Folyó hó 17-én délben a város egyik szélén tűz ütött ki, melly nem több mint két óra alatt az irtózatosan dühöngött szelek szárnyain az egész városon keresztül száguldozván, annak többet négy ötöd részénél, tehát mintegy ezer házat, ide nem számlálva az udvarokon volt mindenféle gazdasági épületeket elhamvasztott. Leégett templomunk, tornyunk, harangjaink részint leolvadtak, résint lehullva széttöredeztek, leégett egyik lelkészi lakunk, tanítóink lakai közül többen, városházunk minden irományokkal együtt. Népünk insége és nyomora leírhatatlan. —

Ugyanezért a szűkölködő emberiség nevében, mély tisztelettel kéretik minden emberbarát, hogy számtalan éhenhaló szerencsétlen lakostársaink felsegélésére valamely segedelmet adni, gyűjteni, s a begyűlendő öszveget helybeli kereskedő Rozvány József úrhoz, mint a segélyadományoknak e végre bizottmányilag kinevezett elfogadójához és vezetőjéhez, mielőbb elküldeni kegyeskedjék.

Kelt Szalontán, april. 18-án 1847.

Arany János
mint a segély gyüjtő
bizottmány jegyzője.

57.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

[Szalon]ta, april 21. 1847.

Kedves Petőfim!

Hol találhatnék keblet, mellyben érzetim olly rokon érzést gerjeszthetnének, mint a tiedben; melly felsirna a nép inségén — és, a mivel az alamizsnázó gazdagok nem, — részvét könyével hintené fájdalmának égő tüzét! A mezőváros, mellyben bölcsőm rengett, romokban hever. Irtózatos látvány, bará-

tom, egy nagy sik terűleten semmit sem látni, mint kormos falakat, nyulánk kéményeket s itt-ott még most is füstölgő üszköket. A házak — vagy inkább romok, többnyire lakatlanok, néhol egy egy hű kutya, félig összeégve őrködik azok körűl, vagy az éhenhalással küszdő házigazda tántorog köztük, megtekinteni, most először, a hajlok omladékait, honnan szombaton alig tudá kimenteni maga és családa életét az éhenhalás számára. — Szombaton, april 17-dikén, déli 12—1 óra közt épen hivatal[ban] valánk. Megkondúl a vészharang. [S]zét futunk. Egyetlen rosz fecskendő[nket] néhányan megragadjuk, — me[rt a] lovakat várni késő volt; de mit ér ez nádas a mellett s[űrűn] és rendetlenűl épített házak kö[z]t, olly irtóztató szélben, millyen akkor dühöngött! Visszafutok: s már előttem is tűz. A városház teljesen lángban van, körűlvéve a leomlott égő náddal s nincs egy lélek körűlte: de minek is —? a védés lehetlen. Réműlten futok lakomra, melly cserép födelü ugyan, de azért nem biztos: mert látok cserepes épűleteket lángbaborulni. Végső szobáimból egy másikba hordom butoraimat, hol azok semmivel sem valának nagyobb bátorságban; de pinczém már tele a szomszédok holmijával, oda nem hordhatom. Már a templom — velem csaknem szemközt — ég. Köröttem nádas épületek. Hátul harmadik szomszédom háza s tőszomszédom óla már lángokban. Semmi védelem, mert kiki sajátját oltalmazza. Négy öt szomszéd még is összekerül s erőnk végmegfeszítésével hordjuk a vizet: az elhalt remény éledni kezd s a nádas kis ház tő szomszédomban meg van mentve! Szerencsére az égő házacska nem is náddal, hanem elavult s elrothadt gazzal volt fedve, a miatt nem éghetett sebes lánggal; különben végünk. A tűzveszély szél[ő v]onala lakom megett húzódo[tt] át. Kerítésem, ólam, kertem teljesen épségben maradt, s most, — bár a város, mondani, egé[sz]en nyugotra fekütt lakom meget[t, az é]n kerítésem maradt legszélsővé — azontúl a gyepig rom, meg rom. Azonban ez még nem volt elég. A lenyugvó nap vérveres szemet vete vissza a füstölgő romokra; az ellankadt emberek pihenni ültek le, nem azért, mintha már nem volna veszély, hanem mivel végkép kimerített erejök megtagadta a további szolgálatot. Egyszerre zugva jő nyugotról a szél, szikrákat szórva a még folyvást égő romok közül, mind inkább gerjesztve ezeket, s a város hátramaradt keleti részét is végveszélylyel fenyegetve. Ez méginkább megölé reményemet; mert a déli tűz csak haránt szolgált lakomra: de ez egyenesen annak tartott. Én, s rólam az egész város .... már bizonyosnak hivém. Magam, nőm, egy két szomszédnő és gyerek .... ennyien valánk a gát, mellynek a

vészrohamot meg kellett akasztania dühöngésében! .... Ugy-e regényes? A nők jajgattak s kezeiket törték; reményem nekem sem volt ugyan, de azért edényt ragadtam, s öntözni kezdém az égő romokat. Buzdításomra a nők is azt tevék. S ime! egy rom a másik után ki lőn ragadva a vész fogai közül; a szikrák mind távolabbról repültek, s elfáradtak mielőtt épületet találtak volna. F[el-]feléledtek ugyan a [már le]öntözött romok is, mint megannyi hydrafővel kellett küzdenünk velök — de a győzödelem még is inkább részünkön állt, mindaddig, mig — éjfél tájban — végkép el nem hagyott erőnk. Most megszánt az ég — bőven hullatta részvéte könyeit ... Zápor ömlött a romokra — hosszas — órákig tartó. Soha szebb zenét nem hallottam, mint e zápor suhogása. Nem olthatta ugyan ki a romokat, de megáztatá a fedeleket, s ellocsolá a repülő szikrát, és parázst. Ez éjt, s még egy másikat felöltözötten virasztánk át; még most sem vagyunk tul minden veszélyen; egy felől az inség látása más felől a rettegés — egy, talán éjjel jövő vésztől, mellyben, nem lévén jeladó harangunk — talán sokunk élete lenne lángok martalékává, irtóztatóvá teszi napunkat, éjünket. Hozzá a teljes zavar, minden közirományink elégése miatt — s csak az isten tudja, miféle baj nem .... *A leégett épületek száma 2175.*

Ölellek kedvesem. Olly jól esett ezeket neked megirnom; panaszul részemről, megnyugtatásul a tiedről. Meglehet hogy te, mint családtalan, nem érzed eléggé illy vésznek rettenetességét: de képzelni mindenesetre tudod, s képzeld az aggodalmat mellyben vagyok, a rémületet mellyben valék. Máskor talán az irodalom is eszembe jut, most csak az ember irja e levelet, ki téged, ugy is min[t e]mbert és barátot, igen szeret, — [—]int

holtig hű barátod
Arany János.

58.

VAHOT IMRE — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1847. május 8. előtt]

[Hallotta, hogy Aranynak az Életképekben verse jelenik meg. Hogyan lehetséges, mikor a Pesti Divatlap kizárólagos munkatársául ígérkezett? Nyilatkozatot kér ez ügyben lapja számára.]

59.

ARANY — VAHOT IMRÉNEK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. május 8. után]

[*Válasz Petőfinek* című versét február 11-én küldte el az Életképeknek, amikor még nem ígérkezett el a Pesti Divatlap kizárólagos munkatársául.]

60.

ARANY — ERDÉLYI JÁNOSNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. május 27. előtt]

[Vajon mikor kaphatja meg a *Toldi*val nyert pályadíjat? A 20 aranyról szóló nyugatványt még márciusban felküldte Szőnyinek. — Hogyha a *Toldi*ból van egy példány a szerzőnek szánva, azt kéri, tegyék el Petőfinek.]

61.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, majus. 27. 1847.

Kedves Petőfim!

Ismét bezörgetek, akár kellek, akár sem. Akadt 12 pkrom, ellopom azt magamtól, hogy postára vetvén, néhány megbecsűlhetlen perczet orozhassak érte tőled. Ugy kell neked. Ha már megénekeltél, hogy tőlem viszont megénekeltessél (ha még nem láttad, lásd Budapesti Hiradó: *ebugatás* czím alatt), ám csak szenvedd az alkalmatlanságot a mi avval jár. Azért ne is gondold, hogy elnémítasz, ha bár részedről beállnak is azon epochák, mellyeket te bizonyos würstli nemhez hasonlítál: o nem! bennem hatalmas „non missura cutem"re találsz. Hiszen lásd én sem vagyok a ‚profanum vulgus' közül, én is elmondhatom, hogy: ‚docti sumus' a mi magyarul körülbelül ennyit tesz: *doktor vagyok*. Az bizony, ecsém, mégpedig hatalmas és csodálatos, vagy inkább csodatékony. Negyven-ötven mérföldről

sántikálnak hozzám sánták, bénák köszvényesek; csak egy népmesémet olvasom el nekiek azonnal ugy szét futnak, mint a nyul; ha nem hiszed olvasd tekintélyemet a B.P. Hiradót sub ⊙, s azonnal meg fogsz győződni állításom igazságáról. Egy hibája van gyógyintézetemnek: a rüh egy nemét, a vitzkórt, nem képes megorvosolni. Bizony nagy baj, mikor az ember nem fér meg a bőrében. Irjon birálatot az ebatta, ha tud, elhallgatom ha még annál igazságtalanabb lesz is: de az illy komisz paczkázást, iskolagyermekes kipoétázást nem szenvedhetem. S hogy csinál vitzet azon uri ember ha engem nem *Arany*nak, hanem pl. *Platinán*ak vagy czigánysz-nak hínak! *These be good humours, indeed!* mondaná *Pistol* a *Sir John Falstaff* legénye. Azok az aristokrata urak talán illyeténkép gondolkoznak: Tegyünk ugy avval a falusi emberrel mint a kis kutyával; előbb csipkedjük a szőrét, ha akkor foga vicsorít, huzzunk végig horpaszán egy doronggal: majd elűl. Nem ugy, tekintetes nagyságos uraim, nem ugy! Irjanak önök halaványköreik számára halaványpoézist, szépet, homályost és hideget, mint az őszi köd: majd Petőfi, meg Tompa, meg talán saját kicsinységem is, fogunk irni, mit, meglehet az ki tót dajkától franczia vagy sváb tejet szopott, sem érteni, sem érzeni nem fog, de a mit azon egynéhány politikai *nulla*, azon még fejetlen *zero*, mellyekhez nem több csak egy vonás: 1. (mi pl. *kardvonás* is lehet) kivántatik hogy politikai milliókká emeltessék, ez a *számatlan nagy szám*, mondom, magáénak, szivvéréből szakadottnak vall. S denique is jaj nektek, képmutató *Archidiakon*ok, ha benneteket mind semmivé tesz egy *Esmeralda!* Rólad a mese, mezitlábos *czigány muzsaleány!?*

Most veszem észre, hogy mindeddig semmit sem irtam. De hát mit irjak? Fakó leányt és pej legényt tudom istenem hogy nem irok, ha a nyelvemet kivetem is. Tudja isten, nem megy nekem az ollyan istória. S honnan tudom ezt? fejemen történt. Neki fogok, uram fia, hogy majd kerekítek egyet: hisz az olly könnyü, ugy megy az a Petőfi rajta, mint macska a ház'ján (értsd: ház héján = padlás), oda is teremtem a czimet vastag betűkkel, mert, mióta Don Juant olvastam „my way is to begin with the beginning": de a többi nem akar menni. Proza fogott lenni, a legszikkadtabb értelemben vett proza. Azért felhagytam vele, jóllehet Vahot I. már tele szájjal kikürtölte, mit én neki magánlevélben, olly formán érintettem csak, hogy értésére adjam mikép eszem ágában sincs mindég csupán keserves kinnal szült verseimmel tölteni az ivet. Ad vocem iv! ha valamikor egyéb dolgod nem lesz, hogy az ördög heverésben

ne találjon ird meg nekem mi nálatok egy becsületes irónak a napszáma? Egyforma-e télen és nyáron? mennyi azé, ki maga kezére dolgozik, mennyi ismét azé ki csak legénykedik? Mindezt tudni falun nagyon kívánatos dolog: különben *többet* találnak fizetni az embernek, mint *érdemlené*. Például én illyen formán gondolom: egy népdal, java, rosza, — egyremásra egy *tizes;* egy darab költemény, olly nagyságú, mint „János vitézed" apró betükkel, egy lapra csak *tíz* rend vers (magyarul stropha) szorítva és az egész versezet egy egész nagy octavo hajtásu ivre kiterjesztve, kinyujtva, legyen az legjobb vagy legroszabb 20—25 pengő forint; hozzáértve természetesen hogy az iró *kizárólagos* dolgozótárs legyen!? Ez barátom, isteni kereset! csaknem olly jövedelmező, mint a kukoricza-kapálás! s azonfelül az a szép előnye is megvan, hogy az ember kiadhatja munkáját, mikor azt már a kutya is megunta olvasni. Irj egy füst alatt arról is: hát a könyvárusokkal hogy szokott az iró alkuba ereszkedni? Kell-e folyamodványt adni be s tyúkot vagy nyulat vinni? És ha az embert egyszer-kétszer gorombán elútasítják, mit csináljon akkor?

Mondd el némileg ezt nekem is Zeüs égi leánya.

(értsd: *czigányleány.*)

Apropos! kivágtak öcsém, kivágtak. Egy *Toldit* akarok még irni, ‚Toldi estvéjét', — s ezt neked akartam *dedicálni* hiúságból, büszkeségből illyetén formán

PETŐFI SÁNDORNAK
A KÖLTŐNEK
BARÁTOMNAK

. . . . .és összement az egész dicsőség! az ördögök megsugják Lisznyay Kálmánnak hogy tegyen ugy és a' meg ugy tesz. Se' kérd, se' hall, csak ugy tesz. Meg mernék eskünni az élő istenre, mind a 20- vagy 21 ujjomat feltartva, hogy ez eszme az én agyamban fogamzott először e beállott uj esztendőben és lássa az ember! övé az eredetiség pálmája. Sic vos non vobis . . . . !

Igy huzza be az embert a remény; igy huzott be engem is a ‚vertatur': fordítni akarok s nincs hova tehát más papirt fogok be, mit ha egy huzamban nincs *türelmed*, letehet'd ad graecas calendas. Ad vocem: *türelem.* — Fiú, te mostanában

rólam irkálsz verset. „Hahaha!" mondod. Semmi hahaha! Olvasod Toldit s neki rugaszkodol verset írni egy ismeretlen falusi ember dicséretére, ki még nem is spectabilis. Ezért az öreg urak (ki? ki nem?) lehordanak: milly szeles vagy, milly gyermekesen viseled magadat dicsően kivitt fénykörödben, mint nem tekintesz le büszkén Parnasszod légzetes (luftig) tetejéről az alant négykézláb mászókra etc. s te leűlsz és írsz verset, mellyben kimondod, hogy fejednek nem veszed más hasznát, csak bokrétás kalpagod teszed rá. (Mellesleg legyen mondva: fejed nem köszöni meg e bókot, mert ha még olly szép érzetek fakadnának is a szivből, az alakítás, elrendezés dicsősége minden esetre a főt illeti.) Tovább megyek. Hozzád küldött harmadik levelemben a Vahottérián elkeseredve, irom, hogy ha nem boldogulok az írói pályán, másolok megint, mert nekem olly prózai, olly kisszerű élet jutott, hogy hivatalos iratokon kivül, akár az olvasást is elfeledjem, s ezen nyomorú élet belékényszerített a türelem rabigájába. Ej mit! türelem! kiáltasz te, papírt veszesz és írsz a *türelemről* (tulajdonkép a *türelem ellen)*, mellyben bennünket becsületes, szorgalmas, rendszerető embereket *per birka et szamár* traktálsz. Bizony szép! illik így tenni bátyáddal! hiszen te még csak 24 éves vagy s én már har . . . ! har . . . ! uram Jeszusz segélj kimondanom! harmincz! Végezetre és utóljára (mondaná a mi papunk) irok az april 17diki tűzvészről, megírom a küszdést, mellyben valék, az aggodalmat perczről perczre . . . te fogadat piszkálod a kényelmes Pillwaxban biztos fedél alatt s rám kiáltasz: „Ha férfi vagy légy férfi!" Jó, jó: házasodj' meg csak!

Most térjünk a tárgyra, a miért tulajdonkép tollat vettem elő. Erdélyinek megírtam, hogy ha ‚Toldi'ból van egy példány nekem szánva, az tied legyen. Megkértem, szolgáltassa kezedhez. Egyéb különös nem történt ezen a vidéken.

Fogadd nőm szíves üdvözletét, ki azzal dicsekszik, hogy ha egyszer véletlenül betoppannál, arczképed után megismerne. Fogadtam vele. Ugyan tégy próbát.

Megáldjon, kedves jó fiú, az atya uristen, megigazítson a fiu uristen és megszenteljen a sz. lélek uristen hogy áldott légy mennyen és földön, buzgón imádkozza

szerető barátod
Arany János sk

62.

ARANY — A PESTI HIRLAPNAK

(Köszönet Vay Miklósnak és Apponyi Györgynének)

Szalonta, jun. 3-án 1847.

Alig hangzának el jajszavaink, mellyekkel tűzvész-okozta iszonyú romlásunkat a hazának tudtára adtuk, már is mindenfelől nyilatkozott irántunk a részvét, jóltevő harmatként újítva meg csüggedt kebleinket. De mindennél örvendetesebben hatott lelkünkre koronaőr báró Vay Miklós ő nmlgának, mint az ínséggel küzdő felsőmagyarországi vidékek felsegélyezésére legfelsőbb helyről kegyelmesen kinevezett királyi biztosnak azon kegyessége, miszerint megértve szerencsétlenségünket, Debreczenből hozzánk máj. 12-ére személyesen leutazni s rombadőlt városunkat — ennek nagy részét maga is gyalog bejárván — megtekinteni méltóztatott. Ez alkalommal ő nmga, a beérkezendő segélyadományok czélszerű kezelése végett kinevezett megyei küldöttségnek városunkban épen az nap tartatott ülésében s tanácskozásában is szíves részt vevén, a küldöttség elnökének, táblabíró Klobusiczky János úrnak 1000 váltó forintot adott át a szalontaiak felsegélésére fordítandót; melly segedelem, mint később kijelenté ő nmga, egy lelkes magyar főrangu hölgy, főkanczellár gróf Apponyi György ő excja erénydús nejének áldott kezeiből jött, a ki ezen nagylelkűen adott — részint gyüjtött — segélyösszeget újabban *ezer ezüst forintra* kegyeskedett kipótolni. Fogadja el a nemes keblű grófnő e helyen is szívünk mélyéről fakadt hálaindulatunk nyilatkozását, királyi biztos ő nagyméltósága pedig több rendű közbenjárásaiért s a buzgalomért, mellyel nyomorunk enyhítésében még most is olly szívesen fáradoz, legforróbb köszönetünket; kegyességének emléke soha sem lesz kitörölve szíveinkből, sőt, ha e szívek elhamvadtak is, azon utcza, melly a mostani rendezés alkalmával létet és Vay-utcza nevet nyer városunkban, unokáinknak is hirdetendi azt. —

Tanácsi megbízásból
Arany János
[Szalonta] város másodjegyzője.

63.

ARANY — DEBRECEN VÁROS TANÁCSÁNAK

[Nagyszalonta, 1847. junius 4.]

[Megköszöni a szalontai tűzvész károsultjainak juttatott 1929 vft. és 59 krt.]

64.

ARANY — NAGYVÁRAD VÁROS TANÁCSÁNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. junius 4. táján]

[Megköszöni a szalontai tűzvész károsultjainak juttatott 1015 vft-ot.]

65.

VAHOT IMRE — ARANYNAK

[Pest, 1847. június 6.]

Tisztelt Barátom!

Lapom mai számában olvashatni fogja ön, hogy sok jeles *kizárólagos* dolgozótársam van. Ezek közt Önt is örömmel mutatnám be a közönségnek. Mindazáltal valakitől nem kis megütközéssel hallám azt, hogy Jókaynak egy kézirat van birtokában öntől, mellyet julius elején ki akar adni. — Meglehet, hogy ez csak szóbeszéd, — de azért szeretném, ha Ön ez iránt felvilágosítana. Mert nem szeretnék mystificáló lenni a közönség előtt. —

Frankenburg Bécsbe menvén, nem igen szépen hálalta meg az ellenzéki pártolást. Az illy köpenyegforgató és zsákban macskát áruló embereket nem tudom becsülni. Jókay sokkal derekabb ember a talpán, s ha enmagamat jobban nem szeretném nálánál, nem bánnám, ha ön neki is írna. Nekem főczélom most az irodalmi erőket, egy bizonyos saját szinezetű irói kört

egyesíteni lapomban. Törekedjék erre Jókay is, s legalább nem lesz a két lap egészen egyforma. Úgy van ez mindenütt a müvelt világban. Nem kenyérírígység ez, hanem irodalmi szükségesség. És minthogy az Életképeknek Petőfije van, miért ne legyen a *Divatlap*nak Aranya? Annál szebb a verseny! — E szempontból kiindulva ismét bizalmasan hivom fel tisztelt Barátomat: Szíveskedjék ne csak egész évre, de a jövőre is magát lapom *kizárólagos* dolgozótársául elkötelezni. A jövő évre bizonnyal szaporodni fognak előfizetőim, s igy Ön becses müveit is jobban honorálhatom, mint az idén. Mondja ki Ön nyiltan, mit kiván tőlem jövő évre egy-egy ívért — clara pacta boni amici.

Toldyját most olvasom, s egészen el vagyok általa bájolva. Majd írok róla rövid időn. Lapom mai számában megjelent románcza nagyon tetszett azoknak, kiknek még kéziratban felolvastam.

Eddigi dolgozataiért, a midőn kívánja ön, szíves köszönettel fogom akármikor az illető díjt kifizetni.

Ki is magamat szives jó indulatába ajánlott, vagyok

tisztelő barátja
Vahot Imre.

Pest, junius 6. 1847.

[Címzés:]
T. cz. Arany János városi
Jegyző úrnak
Orosháza. [felé] *Szalontán.*
franco.

66.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. június 6—8. között]

[Együtt vannak Petőfivel, csak Tompa hiányzik közülök. — Petőfi szerencsével járt Szathmárban. Tompát szeretné esketö papnak, Jókait és Aranyt vőfélyeknek.

Kár, hogy Tompa oly messze lakik s hogy ő sem hagyhatja el könnyen Szalontát, hivatalát.]

67.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Beje, jun 14. 1847.

Isten áldjon meg édes barátom! Tökéletes igaza volt Petőfinek, minden teketoria és czerimonia nélkűl kellett volna hozzám berontanod, minden kopogtatás nélkül. Nem mondom hogy épen úgy mint Petőfi, ki engem sohsem látva, életében legelső megszólítása is igy hangzott „Te kutya!" vagy ha épen így is, mert ez ő nála ennyit tesz „édes lelkem!" No de sebaj! én kezdem el, s mindegyre megy a dolog.

Pesten karőltve sétálgatván Sándorral: egyikünk szólt: tudod-e te ki hiányzik közűlünk? a másik felelt: Arany Jancsi! és igazunk volt; hiányzottál közűlünk épen úgy, mint én közületek most, midőn együtt valátok; és ha csak mindhárman együtt nem leszünk: hiányos lessz a társaság.

Szeressük egymást édes barátim!

Én református pap vagyok; csendes és zajtalan éltem folyama; nincs semmi fény, máz és ragyogvány állásomon; s „én ezt nem fájlalom" Kazinczyval. Bibliámnak es lantomnak élek, s valahányszor szép ének üti meg füleimet, magamét elvetem s más hárfáját hallgatom; — örömmel hallgattam a *Toldy*ról hírt is, magát még ő Miklósságát nem láttam, még is igen igen örűlök neki. Barátom! én azt tartom: akarki irja csak legyen; csak az irodalom emelkedjék! S igazam van! Tudom hogy Toldyd felette jó, mert *Arany Jánost* nem dicsőítettek volna ezek a jó urak ugy meg, ha tökéletesen meg nem érdemlené. Irj, irj édes barátom! többet sokat illyet, hogy áldjon meg a lant és a nemzet istene!

Nagyon megörvendeztetett leveled, s lelkemre mondom, ha még nehány napig nem irsz: enyémet fogod kapni.

Tehát Sándorunk szerencsével, vagy legalább reménynyel járt Szathmárban? ezen örűlök! elmegyek barátom! akkor el! Te és Jokay vőfények lesztek, én a pap; és nem dicső dolog lenne-e ez?

Bizony, bizony czudar dolog ez a 40 mértfőld! és kivált ha az ember nem „s z a b a d"! mert hiszen meg ez a tér Szemere Pállal „csak egy arasz sem lenne lelkünknek" de a szabadság! úgy látom barátom, mindketten ennek vagyunk nagy hiával; s én még a pénznek is! ebatta engem nem áll a királykép, mint én sem állhatom azt; hanem ez csak gyerekség! azért látjuk, látnunk kell egymást!

Sándor már nincs ott. Legalább sorai azt mutatják, hogy mikorra ezen levél nehány kehes postaló kegyes gratiájából hozzád jut: ő már az operenczias tengeren is túl lesz!

Most már többet nem irok, mert öreg este van, csak azt mondom még, vigyék meg öszinte meleg kézszorításomat és barátságomat neked e sorok; mellyért te is küld a tiedet csebébe; és szeressük egymást igazán! Isten veled! isten veled! igaz barátod

Tompa Mihály

[Címzés:]
Tekintetes Arany János urnak,
t. cz. barátilag.
Debreczen Nagy-Szalontán
Nagy-Várad [felé]
franco

68.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Pest, június 18. 1847.

Imádott Jankóm!

A te lelked a Krisztus lelke volt. Elég erről ennyi. — Illyés uramat Túron elkergettem gorombaságai miatt, és négy nap alatt értem Pestre esőben és szélben, hanem ezt te kutyába se vedd, valamint én nem vettem, mert hiszen: vídi alios ego jam ventus![!]... Pontiustól Pilatushoz lótottam futottam Toldiért (vagy *Th*oldyért?) mig megkaptam. Tíz példányt adtak. Hatot megtartok, négyet elküldök a legközelebbi alkalommal. Már nem megyek a külföldre; nincs annyi lelkem, barátom, Juliskámat olly távol hagyjam, nem lehet; aztán meg Emich is fene sovány alkut akar tenni költeményeimre, mellyeket örök időre szándékozom eladni neki. Ezt tudva, hogy nem fogok utazni, még nálad maradhattam volna, de ki tudta?... Számtalanszor gondolok rátok, szeretteim, és azt gondolom: vajha olly boldog lenne az én családi életem, mint a tiétek, mert annál boldogabb már nem lehet. Csókold összevissza nevemben komámasszonyt, gyermekeidet és magadat. Laczinak pedig mondd meg, hogy ne sírjon, mert egyszer csak azt veszi észre, hogy ott termek s még nagyobbat vágok a fenekére, mint a

minap; akkor aztán majd sírhat. Felelt-e már Tompa Mihály bátyám ő kegyelme és mit felelt? most írok neki is a jövő évi Életképek ügyében. Hát arra a levélre mit mondasz, a mit Vahot Imre írt hozzá? ez koronája ostobaságának atque pimaszságának. Ha egy szót sem írt volna többet, ebből ki lehetne ismerni veséjéig és májáig. Leveledet mindig örömmel, lelkesedéssel veszem, de csak ugy ha nem frankózod. Hagyd el ezt a szamár falusi tempot. Én restelek itt bejárni a postára s ott várakozni, mig rám kerül a sor, hogy kifizessem. Isten veled, isten veletek!

igaz barátod
Petőfi Sándor
(fordits)

[Jókai Mór—Aranynak]

[Arany János jegyzete:]
Nb. „Illyés uram" a Szalontán fogadott kocsis.

69.

JÓKAI MÓR — ARANYNAK

[Pest, 1847. június 18.]

Őszintén tisztelt barátom az úrban!

Azon kellene kezdenem a dolgot: hogy öntől engedelmeket és bocsánatokat stb. kérjek, azonban minthogy sokkal fontosabb kérnivalóim vannak, ezekkel állok elő s hagyom amazokat boldogabb időkre. — Tán fogja ön tudni, hogy az Életképek szerkesztésének gyönyörei az idők teljességében reám várakoznak s e tudás folytán megsejdítheti ön: hogy e téren mindazok, kik magunkat egy vérből való vérnek, egy lélekből való léleknek hisszük és valljuk, menten minden idegen befolyástol egy szivvel, egy czélra egyesülni fogunk. Vegye ön jó vagy rossz néven, — de én kimondom: hogy ön is egyike azoknak, kiket Isten, haza és emberiség nevében rokonainknak nevezek s ki hiszem, hogy engem szinte annak nevezend, mihelyt úgy fog ismerni, mint én ismerem önt. Jól tudom: hogy e következő félévre ön Vahot Imre úrnak adta szavát a lapjábani közremunkálásra s én, álljak bármi viszonyban V. I. úr irányában, a fondorkodást nem tartom kenyeremnek s az adott becsületszót szeretem mind magam, mind mások által tiszteletben és szentnek tartatni. E tekintetben tehát egészen nyugodt lehet ön miattam, ha

netán régibb kéziratai találnának is önnek casu quo hozzám tévedni, azokat ön jogsérelmével közleni nem fogom; miképen nem közlöm mind azon dolgozatokat, mik V. I. úr kizárólagos dolgozótársaitol ennek előtte s hirdetménye óta is (:!:) hozzám beküldettek. Azonban: hogy ennyi szószaporítás után a dolog velejére térjek, felszólítom önt teljes barátsággal: hogy mihelyt adott szava miatt teheti, munkálataival emberelje meg az általam szerkeztendő lapot, ollyképen, hogy miután Petőfi minden hónapban két, Tompa egy versnemű munkálatot fog adni, öntől szinte havonként egyet kívánnék közleni, hogy így szüntelen közönség előtt álljon e három név (:epithetonokat nem rakok a név elé:) díjazni mind hármok munkálatait egyenlően fogom: minden két versért tizenöt pengő forinttal, melly ugyan nem a legméltóbb érdemdíj, de minél többet körülményeim közt nincs hatalmamban resolválhatni.

Önnek válaszát örömmel elvárom, vajha színről színre láthatnám önt egykor, addig is, míg e várt idő bekövetkezhetnék, fogadja ön a levegőkön keresztül legforróbb kézszorításomat

Jókay Mór mk.

[Petőfi kezeírásával:]

A „Hazánk"-ba pedig szabad és kell írnunk. Jókay maga is dolgozik bele.

Petőfi

70.

KOVÁCS PÁL — ARANYNAK

[Győr, 1847. június 19. után]

Tisztelt barátom Uram!

Petőfi barátom biztatására vagyok bátor ezen évre ‚Hazánkat' önnek olly remé[n]yben meg küldeni, hogy azt becses költeményeinek egykét darabjával az idénre gazdagítani szíves leend. A honorariumot határozza-meg ön, s rövid idön becses válaszával örvendeztesse[n] meg, tisztelettel maradván

Önnek igaz barátja
Dr Kovács

71.

ARANY — ERCSEY SÁNDORNAK

[Elveszett]

[Szalonta, 1847. június 25. előtt]

[Mivel a *Toldi* szerzői példányait Tiszáék nem hozták le, megkéri majd Petőfit, küldje le gyorskocsin Nagyváradra, Ercsey sógor címére. Kéri, vegye át és továbbítsa.]

72.

ARANY — JÓKAI MÓRNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. június 25.?]

[Örömmel vette levelét s meghívását az Életképek munkatársai közé. Elfogadja, bár ez évre ígérete még Vahot Pesti Divatlapjához köti.]

73.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, jun. 25. 1847.

Kedves jó Sándorom!

Ugy akartam kezdeni levelemet hogy: „Isteni Sángyikám!" stb. de azon felül hogy még ez is nyomorult kifejezése leendett volna irántadi érzésemnek, még azon hibába is estem volna, mibe estél te, beszélvén Krisztus lelkéről etcet. Egyébiránt hogy leveledet soha sem vártam annyira, mint most, az bizonyos. Hétfőn este roszul lettem, a rá következett éjt nyögve kínlódtam át, kedden egész nap feküttem; kedden délután kapom leveledet s milly jól esett! Épen elszenderedtem volt s álmomban *veled* csevegtem; egyszer nyilik szobám ajtaja s hozzák leveledet. Talán épen az gyógyitott meg. Már most kutya bajom sincs. — Annyival nyugtalanabbúl vártam pedig leveledet, mert Illyés Jankó megrémített hamari hazajövetelével. Kérdem

tőle, hol hagyott? Azt feleli, Turon *kifizetted* és *megkérted* engedné meg egy épen Pestre utazó barátoddal, kivel ott találkozál, folytathatnod utadat. Ma egy hete át megyek Gesztre aranyaimért, mellyeket Szőnyi ur lehozott. Ott beszélek Mezeyvel, kit te, remélem, ismersz s az mondja hogy a turi kocsmában egy fedél alatt háltatok de csak reggel tudtátok meg, a mikor egy pár szót váltván egymással, te azt nyilatkoztattad volna, hogy sehová sem mégy Turról, mig az eső esik, annyira meguntad már. Később Szőnyi és Kovács János a másik nevelő mondják hogy (Túr és Pest közt valahol) találtak egy szinte ernyős szekéren, juhászkutya módra hasalva (a phrasis enyém) de nem merték egészen ráfogni hogy te vagy. Ez utóbbi hírek megnyugtattak egy kevéssé, mert megvallom, az Illyés uram apostasisa olly gyanuformát is keltett bennem, hogy ő maga, bár nem nyilvános tolvaj, de alattomos gazember lehet, kizsebelt s elszökött tőled. De minden megnyugvás után sem feledhetem azon szavát, hogy te *kifizetted* őt. Mit fizettél még neki? hiszen már akkor 31 f 40 kr volt (csak a mit én tudok) a markában. T*h*oldy (tán csak nem ugy nyomták?) körüli fáradozásodat az én istenem fizesse meg neked, fiu; a közelebbi alkalomnak pedig, melyen leküldeni igéred, szeretnék a szeme közé nézni Petőfi Sándor képében. Annyit tudok, hogy ha már letettél a külföldremenésről, bizonyosan rövid időn Szatmárba rohansz; hát ha egy jó nagy vargabetűt kanyaritnál, járván ismeretlen tájakon, tudniillik jőnél Aradra gyorskocsin, onnan Szalontára gyors szekeren, Szalontáról Váradra én bevinnélek s ott ismét gyors kocsi van. Furcsa kivánság, mondod, azt kivánni Leandertől hogy midőn Herójához sietve átuszsza a Hellespontot, a Fekete tengerben is kanyarodjék egy nagyot. No de hisz az *instánst* nem szokták megverni, mondja a példabeszéd.

Ezenkivül jelentem alássan, hogy a mit rám tetszett bizni, pontosan elvégeztem, megcsókolván helyetted a komádasszonyt összevissza, de panaszkodik, hogy legkisebb íze sincs a csókokon az eredetiségnek, annyira el van forditva a fordítás által, ohajtaná még egyszer az eredetieket megízlelni; ki jelentvén egyébiránt, mint becsületes házas társhoz illik, hogy ő a férj csókjait is illő respectusban tudja tartani, de épen azért mert ezek férji csókok, egészen más érzést keltenek benne, mint azon baráti tiszta csókok, következőleg a hiányt ki nem pótolhatják. E kijelentésbe mindazáltal belészól a férj; s azt csak egy, és ollyan értelemben kivánja vétetni, mintha minden sor után e záradék volna „*salvo jure alieno*" (az alius alatt természetesen csak magát értvén).

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

De legyen vége a bolondságnak és szóljunk komolyan. Ha nem magad hozod le Toldit leküldhetnéd gyorskocsin. Én már megírtam *Ercsey* Sándornak, ki nőm testvére s Várad Olasziban a megye háznál Csengeri Imre aljegyző irodáján megyei irnok, — hogy lesse szorgalmatosan, miután Tiszáék már lejővén le nem hozták. De ki ne fizesd, mert ugy hamarább kézhez szolgáltatják; ha pedig fizetés nélkül fel nem veszik, végy recepissét. Más biztos uton is küldheted, ha akad. A kántor okosságára bizom, mit énekeljen. Ha Váradra küldöd minden esetre Ercseyhez utasitsd.

Hogy gyakran visszaemlékszel azon egyszerűen töltött kilencz napra, kimondhatlanúl jól esik nekünk. De hát mi, pajtás. Nincs egy kedves falatunk, mellyet megennénk neved említése nélkül. Ha most itt volna Petőfi! ha láthatná! ha ehetnék belőle! Ezt igy tette Petőfi, azt amugy, ez kedves volt neki stb. stb. az mindig ugy megy. Beh szeretnők, ha a mi fiúnk volnál! Ha hozzánk járnál legalább — vacatióra!

Jókay levelét nagy örömmel vettem, ajánlatát el fogadom. De szeretném ha senkinek sem mondaná legalább egy pár hétig, mig t.i. V[ahot] I[mré]től választ nem kapok. Furcsa lesz ez, ha valamikép el nem romlik. Mai postával egy pár verset küldvén neki, egyszersmind a legsimplexebb módon megemlítem kisérő levelemben, hogy miután már, mind körülményim által gátolva, mind *az ő* tanácsát követve, nem fogok lapjába terjedelmes költői beszélyeket adni hanem csak apróbb verseket, szeretném, ha kijelentené, hogy ezen apróbb versekért *fogja-e* aránylag és milly arányban fizetni a 25 pft ívdíjból ráeső részt, hogy igy én, mint illyesekben járatlan, tudhassam mikor mennyi pénzem van nála. Erre, ha valamit meg nem orrol, bizonyosan igy fog válaszolni: tisztelt barátom, hisz azt kiszámítni nagyon könnyű, mihelyt Ön annyi apró verset összeirt, hogy egy iv kitelnék belőle, nálam azonnal kész a 25 pftja, banknotában, vagy huszasban, az nekem mindegy. Ezt a mulatságot nem szeretném ha valahogy elromlanék; nekem studiumom a *charakterek*. Azért csitt! az eredményt majd megirom. (Folytatjuk).

Tompa még nem válaszolt, de nem is késett még azon [a] tekervényes postán. Beje ide annyira van mint Északamérika.

Megint irok nem soká, addig isten veled és minden angyalai, még Juliska is!

igaz barátod
Arany János

74.

ARANY — VAHOT IMRÉNEK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. június 25.]

[Mellékelten verseket küld a PDl.-ba. Egyúttal közli, hogy — amint Vahot tanácsolta — s mivel körülményei is gátolják, a jövőben nem fog lapjába terjedelmes költői beszélyeket küldeni, csupán apróbb verseket. Szeretné tudni, ezeket hogyan díjazza, hogy körülbelül tudhassa, mennyi pénze van Vahotnál. Kéri, a nála levő pénzből fizessen elő a Szépirodalmi Szemlére. Vahot felszólítására, hogy jövőre is legyen a Pesti Divatlap kizárólagos munkatársa, annyit felelhet, nem kívánja elméje termését előre áruba bocsátani.]

75.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. június 20—30. között]

[Mindennapjairól, családjáról, munkájáról ír. Már harminc éves. Végül felesége köszöntését tolmácsolja.]

76.

ARANY — LUGOSSY JÓZSEFNEK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. július]

[Tisztelete jeléül mellékelten küldi a *Toldi* egy példányát. Egyúttal kéri Lugossyt, küldje meg neki elolvasásra Gyöngyösi István *Murányi Venusát*.]

77.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Beje, Jul 5-én 1847.

Kedves barátom!

Tehát új és régi barátod válaszol; engedje az isten hogy ötven év multán is örömmel mondhassuk el az utósót, és barátságunk öröm- és szívben akkor is új legyen.

Én nem utoljára hagyom a javát, hanem a kedves komámasszonyt igen igen tisztelem, — az az de-hogy tisztelem sőt össze vissza csókolom! Hej! Jancsi, Jancsi! mikor lessz az midőn te is ezt irod tiszteletes komádasszonynak!!? Pedig ideje volna már, mert én nem borzadtam meg a te 30 évedtől, midőn jo magam is a 27 et hordom szívem alatt; Te apa és férj, és mind kettő boldog; én sem apa sem férj sem boldog! No de nem mérgeskedem, mert majd elijednél tőlem mikor már egészen magamhoz szoktatlak akkor mutatom meg neked „lelkem rongyait". —

Hogy életedet nekem hiven lepingáltad, jól tetted; én is teszem ezt majd de nem most; majd kisül továdabb [=továbbad[:] miért nem irhatok most igen hosszú levelet neked. Hanem csak azt mondom: én a szemtelen önhittséget utálom, a túlzerénységet nem szeretem, te ezen utóbbi nyavalyában sinylel. A ki „Toldyt"[!] írt, az hordja magasan, nemesen-magasan fejét, — és az nem Homeré nem Shakespeáreé, hanem Arany Jánosé. S én csak annyit mondok röviden Toldiról, hogy az örökeletű költemény. —

Ad vocem Toldi! Te engem megcsaltál; Pesten kutyavásárt hirdetnek, én is küldök tehát egy harmadnapos pudlit, s te egy szelindeket! ha én azt tudtam volna, nem utazott volna fel a kis pincher, vagy legalább egy juhászkutyát küldtem volna; ⟨s most⟩ s most még az a szerencsétlensége is van szegény kis ebemnek, bár nem épen rosz kutya, hogy tieddel egy gazdánál van, s úgy néz ki mellette mint egy vakondok.

Most jövünk, vagy akarom mondani jövök a hires Murányvárból; fáradt vagyok, de még sem ollyan fáradt, hogy ne irnék Arany Jánosnak nehány sort, de még sem ollyan pihent, hogy igen sokat irhatnék.

Hogy pedig mért nem ír neked most többet és sokat

igaz barátod
Tompa Mihály:
fordíts!

78.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

London . . . azaz hogy Beje, július 5. 1847.

Imádott Jankóm!

A mint látod ott fönn, nem Londonból irok (mint igértem) hanem Bejéből, hanem hisz az mindegy, kettejök közt csak

az a különbség, hogy London nagy város, Beje pedig kis falu, London Angliában fekszik, Beje pedig Anticyrában vagy Krähwinkelben vagy plane Magyarországban. Denique megmondtam én még ott Szalontán, hogy aligha lengek én a tengereken tűnejd, ha tovább is így tartanak a sohajtozások, és tovább is ugy tartottak mind e napig. Veszedelmes is lett volna most nekem a tengeren járnom, mert ezek a sohajtások orkánnak is beillenek... Lisznyay stylusában szólva. Harmad napja, hogy master Tompánál dégálok. Czivakodunk, mint az istennyila; ismered az én szende, békeszerető, angyali természetemet, hanem az a kapczáskodó komisz pater Tompa mindig dühbe hoz. Holnap után megyünk Sáros-Patakra ... érjünk csak a Tiszához vagy Bodroghoz, majd belököm ő kelmét. Patakról pedig én Szatmárra és illetőleg Erdődre vágtatok. Nagyon várnak ott, hé, hát sietek. Sietek pedig nem csak Erdődre, hanem ezen levelet bevégezni is, mit azonnal meg is teszek, mihelyt tégedet családostul, különösen komámasszonyt, Julcsát, Laczit s magadat összevissza csókollak ... persze csak igy szárazon. Ha megházasodom, tudósítlak, hogy a hányadik égbe röpültem. Addig isten velünk! — hű, igaz etc. barátod

Petőfi Sándor

[Címzés:]
Arany Jánosnak.
N. Várad [felé] *Szalontán.*

79.

VAHOT IMRE — ARANYNAK

[Pest, 1847. július 6.]

Tisztelt Barátom!

Igen későn kapván meg levelét, csak most felelhetek. — A mi a díjazást illeti — miután ön csak kisebb müveket akar lapunkba irni — úgy hiszem erre nézve legjobb zsinórmérték az, ha önt is úgy fizetem, mint Tompát, t.i. minden versét egyremásra 4 pengő forinttal. — A Rózsa és Ibolya meséje nagyobb lévén, ezt az ígért 25 p. forint arányában díjazandom. A munka

mennyiségére nézve, úgy tetszik, ön engem félreértett. Olly nagyságú munkát mint a Rózsa és Ibolya meséje volt, mindenkor szívesen fogadok, de a melly egy vagy két nyomtatott ívre férne csak, már az bajosan közölhető azért, mert a változatosság kedvéért meg kellene szakítani. És én valóban igen szeretném, ha ismét sziveskednék ön legfölebb 5 vagy 6 nyomott levelre ráférő népies költői beszélyt küldeni lapomba, mert a Rózsa és Ibolya meséje nagyon tetszett, s ön e modorbani dolgozása igen szerencsés. — A Szépirodalmi Szemlére már előfizettem. Igen különös sőt meglepő volt rám nézve önnek azon nyílatkozata, miként elméje termését előre nem akarja áruba bocsátani. Párisban minden lapszerkesztő ügyekszik az írók javából kizárólagos dolgozótársakat szerezni, hogy a lapnak bizonyos saját önállású színe legyen. Én is nem csak saját érdekemet, de az irodalom ügyét egyaránt előmozdítani hiszem az által, ha előre több kizárólagos dolgozótársat kötelezek le a lapom számára az írók javából.

És ha már ön egy évre lekötelezte magát, nem látom át, miért ne tehetné ezt a jövő évre is — ha ugyan lapom iránti sympathiája még nem szünt meg. Nyíltan szólva, önnek ezen vonakodását alkalmasint Petőfiveli találkozása idézte elő, ki gyülöl engem, mert jót tettem vele s mert büszkén mondhatom, én valék egyik leghatalmasabb eszközlője irodalmi fölemelkedésének. Neki Jókay igen jó embere, régi iskolás pajtása, kire ő nagy befolyással van. — Jókay most lapot szerkeszt, még pedig oly ember lapját, ki a becsületes ellenzéket becstelenül megcsalta, kijátszotta, oly lapot szerkeszt, mely a Divatlap nemzeties és ellenzéki irányát már is megtámadá. Ám ha tetszik önnek jövő évre illy lapba írni, — nyilvánítsa ön őszintén, — nem tehetek róla. Ha ön mind a két lapba akar írni: akkor a mostani díját szinte megadom, ha pedig kizárólag nekem írna, akkor a mostani díjat fölebb emelném. Ez igen természetes. Hogy lapomat tiszta jó irányban, s belbecsben egyik társa sem mulandja felül: arról jót merek állani. Hasztalan tör ellenem a katonásdit játszó gyereksereg: én megyek a magam útján, bátran, egyenesen, s ügyem igazságos lévén, a diadal előbbutóbb az enyém leend.

Jövő héten a Magyarföld és népei érdekében utra indulok, s ha küldene ön azalatt munkát, tessék csak a P. Divatlap szerkesztőségéhez czimezni; Garay vagy Obernyik lesz helyettesem. — Eddigi díjait legbiztosabban felvehetné ön a jövő augustusi vásárkor privát alkalom által (20-án már honn leszek.).

Ki is magamat becses barátságába, szives jó indulatába ajánlott, vagyok Önnek

tisztelő barátja
Vahot Imre.

Pest, julius 6. 847.

80.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. július 25.?]

[Arany valamiféle megjegyzést tett Tompa sárga levélpapírjára. Kiszámította továbbá, levelei mennyi posta-pénzébe kerülnek Tompának.

Saját példájával biztatja nősülésre, mert a feleség — úgymond — *„feles ég"*.

Csodálkozik Tompának Barabás által készített arcképén, magyaros bajuszához miért kabátot, nem pedig attila-dolmányt visel?

Érdeklődik, Tompa kizárólagos munkatársa lesz-e az Életképeknek, azaz Jókainak, vagy dolgozik-e továbbra Vahotnak is.]

81.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Beje, aug. 1. 1847.

Édes lelkem Jánosom!

Sohse confundáld magad hogy ismét sarga papíron irok hozzád; sárgaságban sem lelkem sem pofám nincs, és nem is tartozom azon „szende holdsugár-leventék" közé kik a híres világfajdalomban vakarozva sinylenek, mert az igaz hogy elég bajom van, eleget küzdöm az élet bajaival, de a helyett hogy pityergő fiuvá⟨l⟩lennék, inkább elkáromkodom magamat s — vége! hanem sárga papiromnak egyetlen egy oka az hogy nem sárga nincs; és [= ez] ugy hiszem mindent megmond.

Valakitől azt hallottam hogy te egykor mernökségre készültél készülni [így!], s ezt most el is hiszem mert nagyon jól tudsz calculálni, előre kiszámítván: mennyi postapénzt adok

ki leveleidért. Már édes barátom számadásbéli nagy jártassagodat mutasd meg tőkepénzeid kamatainak felvetésében, s joszágaid arendájának összeszámitásában, de itt ne! mert nekem még eddig az sem jutott eszembe, hogy postán jönnek-e leveleid vagy szárnyon? Az az engedj meg, azt igen is veszem eszre hogy nem szárnyon járnak. Elég nekem az hogy jönnek, hogy nekem azok igen igen nagy örömet szereznek. Csak te irj édes jó fiú, nem láttalak ugyan soha, nem is tudom mikor látlak, csak annyit tudok: hogy *szeretlek!* Jaj nekem és neked, ha nem ollyan vagy, minőnek én képzeletemben lepingáltalak, és melly képhez az ösmeretségig hozza is szokott már lelkem. Hanem hiszen lehet is szabad is corigálni! Lát'd Petőfivel is igy ösmerkedtem s barátkoztam én meg egykor, és midőn először láttuk egymást es ő nyakamba ugrott, én úgy rávagtam tenyeremmel (:hatalmas tenyereim vannak:) farán a magyar nadrágra, hogy az rögtön kiszakadt. erre azt mondák Eperjesen a jelenlévők hogy malum omen, igaz is hogy ha lehet most is egymás seggire verünk, de minthogy nem azon al-részünkkel, hanem szivünkkel kapaszkodtunk egymásba, jól vagyon a dolog!

És ha most te valahogy a nyakamba ugránál, veled is azt tenném; az az hogy most alig repedne ki a nadrágod ütésem alatt, mert igen csehűl vagyok, egy pár hét óta betegeskedem, többet vagyok benn, mint a szabadban; no de majd elmúlik ha akar, ha nem akar én múlok el, — 's ezzel quitt!

Sándor Szathmárban van, tennap kaptam tőle levelet, a tieddel együtt, irja: hogy nem reszeltethet a szerencsében tervünk szerent, hogy én eskessem össze, mert szülei jobb szeretik amúgy; és ő megnyugszik benne, és igen helyesen, 8-ik Sept. lessz a nagy nap! Isten áldja meg őket! ha minden az én áldásomtól függene, úgy tudom istenem hogy . . . . . !

Beteg vagyok tehát barátom! és beh jó volna egy kis feleség! jó bizony! hanem látd úgy vagyok vele, mint a czigány a kunyhóval, télben megesküszik hogy felepíti, s nyárban esze ágában sincs aztán a dolog, mihelyt jó meleg van. A *feleség* szerinted „f e l e s é g" jól van te jobban tudod mint én; de hátha „f e l e s e é g" akkor bajos dolog.

Én nem irtózom a nős élettől, csak lelkem szerint valót nem kapok, mindig készülök nősülni, s mindig abba marad; s hidd és édes Jancsim boldog vagy, ki nős eletedről ugy beszelhetsz mint beszélsz, én az életben azt tapasztaltam hogy sok igen sok ember nem úgy van mint te, s ép⟨p⟩en attól tartok én, hogy nem jól sül el; akkor aztán nesze neked élet! Meglehet hogy nincs igazam! de nekem valának barátom szerelmi kalandjaim

özönnel, s mindig igen gyönge teremtményeknek tapasztalám a nőket; Erre te azt mondhatod: azokról ne itéljek, kik ka[la]andokra valának képesek, és meglehet igazad van, de minden kétségem még sem oszlik el. Szerencsétlen helyzetem (csak kalvinista pap:) nem enged a jobb nevelesű és módúak közt kereskednem; a kit szeretnék nem jön hozzám, a ki hozzám jönne nem szeretem. Sajátsagos allapot! Azért becsüld és imádd jó nődet, mert ritkaság!

Arczképemen bajusz és kabát van; ebben semmi különöst ne keress; én szeretem hazámat nemzetemet, de pusztán az atilla dolmányra nem adok semmit, azonban attól se vonakodtam volna hogy abban rajzoljon Barabás, hanem akkor épen kabát ⟨lévén⟩ volt rajtam, leültem, s innen az egész.

Petőfi felkért az Életképekhez jövőre, nem is vonakodtam, annyi okvetlen igaz: hogy Jokaynak dolgozni fogok, de hogy Imrének is nem küldök-e azért hebehóba egy két verset még bizonyosan nem tudom; bonyolodott viszonyaim vannak Imrével, annak kifejlésétől függ az utolsó,

Én nem balványozom a pénzt, de bőségben nem vagyok, s gyakran igen nagy szükségem van rá; ezt értheted, midőn tudod hogy szegény kolomista pap vagyok, és mindenek felett *új gazda!* ha én kizárolagosan Jókaynak irok keresek minden hóban 7 ft 30 kr, s mi az? és többet nem szerezhetek, pedig 6 annyira is szükségem volna gyakran; mcsoda jellemtelenség volna abban[:] mind kettőnek irni? Semmi! becsületes keresetmód! Azonban a dolog bővebb fejlemenye mutatja meg a dolgot. Barátom! fajdalmasan fogod megösmerni majd hogy az irodalomban vásáron vagyunk; fájdalom hogy így van, de nincs máskép; egyebaránt engem adott szavam határoz mindig, azt megtörni nem szoktam nem tudom.

Ad vocem pénz. Megkaptad-e már Toldiért azon *lapszámra* igért jutalom dijt? és mennyit? én még egy fillért sem láttam. — Sőt tisztelet-peldányt sem. Isten éltesse őket! Petőfi azt mondá: Ő nem fog palyázni Szécsy Máriara, s hogy te sem, e szerint egyikünk sem. Majd jó lesz Garaynak! Tartsd szavamat titokban, de előre megmondom neked, hogy ő fog nyerni! Szeretném tudni, mit tartasz te ezen mostani Bosnyák Zsófiáról?

Én édes Jancsikám most ugy szolván nem dolgozom semmit; beteges is vagyok, mas — prózai foglalkodással is el vagyok öntve: *tanúlok papi visgalatra* kiál[l]hatatlan ostoba rendszer, negyszer tetetnek visgálatot az emberrel; kész rendes pap vagyok, és még visgálatot állják ki (kétségkivűl hogy jó leszek-e papnak?) nem nagy ostobaság ez!

Élek pedig barátom, magányosan, ridegen, paptársaimtól[!] elszigetelten, mert ezek egytől egyik[!] veszett ellenségeim, hogy rendkivülileg, minden káplánkodás nélkül lettem pappá; sokalják barátom nekem e sovány kenyeret!

Most pedig miután a kedves komámasszonyt bizonyossá teszem hogy szebb legény vagyok (ha nem sokkal is) Petőfinél: csokollak szivemből lelkemből benneteket, adja az ur isten hogy minél elébb láthassalak szinről színre is benneteket; addig is áldottak legyetek az urtól,

ohajtja igazan szerető barátotok

Tompa Mihály

82.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, aug. 5. 1847.

Kedves Sándorom!

Hol találnak meg e soraim, nem tudom de vesszenek bár el a postarendszer özönvizében, vagy térjenek vissza hozzám az óhajtott enyhitő olaják nélkül, kibocsátom őket. Azért is, előre feltévén hogy ha olvasándod e levelemet, ugy bizonyosan meg is kaptad, épen ugy szólok hozzád, mint ha bizonyosan tudnám tartózkodásod helyét, mintha bizonyosan kezedbe fognа jutni iratom. Hogyan vagy fiu? Hol jársz és kelsz? Örülsz-e, vagy buskodol vagy haragszol és káromkodol? Előtte-e az egybekelésnek, vagy utána? Mind ennek nem tudása kinoz engemet naponkint.

Azt képzelem, hogy tőlem téged jelenleg csak nehány mérföld választ. S irgalmatlanúl infestal, hogy rólad mit sem tudok. Ugy ohajtalak boldognak tudni téged. Ugy képzellek, mintha beteg fiam volnál, s válságos (kritikus) napjaidat számlálnám, élet vagy halál perczét várva. Ragadj ki e helyzetből, s ha már tettél ujabb lépéseket, ird meg, meddig haladtál. Hiszen lehetlen hogy olly perczed ne legyen, mellyben semmi egyébre jónak nem érzed magadat, csak a levélirásra. Ragadd meg e perczet s tolladat és útasits erre egy levelet. Minden postanap mohón tépem fel az ujságot, lesve, ha valamellyik pletyka ember rólad valamit kottyantana, de hiába! Mysterium az egész. Rántsd le előttem az igazság szobráról a fátylot, — ne gondolj vele, ha meghalok is ijedtemben vagy — örömemben.

Tompától irt leveled igazán meglepett. Na, mondék, ez egyszer a kóbori mennykő! Igazán hip! hop! hirével jár. De Tompa nem állott be a jövő évi 3virátusba ugy-e?

Most Szilágyi volt nálam vagy két hétig, s mi is veszekedtünk egy kicsit. Szeretné *népies* költeményeimből a *népies* kifejezéseket kihagyatni. Továbbá nem hiszi, hogy az *érthetlen szépségek* kora lejárt. Pedig ugy-e Sándor, lejárt, vagy ha még le nem járt volna, lejáratjuk? S hadd mondják aztán, hogy hátrafelé huzzuk az irodalom taligáját.

De hisz mi gondod most neked mind ezekre? Jaj neked! ha gondod tudna lenni. Irtál már eleget, s jogosan követelhetsz egy kis szünidőt a szerelem karjai közt. Hanem nekem válaszolj, mert különben ha előtalállak megfojtalak — csókjaimmal.

barátod

[Címzés:] Arany János mk.
Petőfi Sándornak barátilag

83.

ARANY — SASS KÁROLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. augusztus 5.]

[Mivel Petőfi közelebbi címét nem tudja, kéri, adja át neki a mellékelt levelet.]

84.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Fejértó, 5-k aug. 1847.

Kedves Barátom!

Debreczenben nem időzhetvén annyit, mennyit szerettem volna, — (érkeztem d.u. 2; indultam d.u. 3. orakor). Lugossi könyveiről csak annyit mondhatok: hogy kiküldetésök, a mellyek meg vannak, most bizonyosan maga sem tudja név szerint, Vásárnál elébb n[em] történhetik meg. Akkor bizonyosan.

A firhang pálcza gombokat megvettem. Ugy mondta Szikszai: ezek a leg divatosabbak.

Egy könyvet küldök a *két gyermeknek.*

Csécsit csak ugyan eltemették. Typhusban halt el. Az egész ifjúság gyászolja. S mondják: némelly élőknek roszul esik. *Bár az élők iránt volnának, mond, illy tisztelettel . . .*

Miklósi S[ándor] könyvét is ide rekesztem.

Ne felejtkezzék el, ha Lovassyék jőnek fel!

Isten szeresse — Övéit! mindenét

sz[erető] b[arátja]
Szilágyi I

85.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Szatmár, auguszt. 6. 1847.

Meghaltál-e? vagy a kezedet görcs bántja, imádott
Jankóm, vagy feledéd végkép, hogy létezem én is,
Vagy mi az ördög lelt? . . . híred sem hallja az ember.
Hogyha magába fogadt az öröklét bölcseje, a sír:
Akkor béke veled, legyenek szép álmaid ott lenn,
Feddő kérdésem nem fogja zavarni nyugalmad,
Hogy mi okért hallgatsz? mért késel szólni levélben?
Hogyha pedig görcs bánt, menj a patikába s iparkodj'
Meggyógyúlni, fiam, s aztán írj rögtön, azonnal.
S ha feledél engem? ha barátod volna feledve?
Dejsz ugy, öcsém, veszsz meg, kívánom tiszta szivemből.
Te mikoron nevedet keblem mélyébe leírtad,
Mit tettél, tudod azt? gránitsziklába aczéllal
Vágtál életen át múlás nélkűli betűket;
Hát én? én nevemet karcoltam volna homokba,
Mellyet, névvel együtt, egy hó szellője is elfúj?
Megköszönöm, ha netán így van . . . no de elhiszem inkább,
Hogy rosz verseim is vannak, mint hogy te feledtél.
Lomha vagy, itt a bibéd; restelsz, mint jó magam, írni.
Kérlek, hagyd nekem a restséget, légy te serényebb,
Lásd, nekem úgy illik (s olly jól esik!) úgy-e lemondasz
Róla, ha én kérlek? — Hah, már is látlak ugorni,
Mint ragadod nyakon a tollat, mint vágod az orrát

A tintába, miként huzod a sok hosszu barázdát
A papiron, ringy-rongy eszméket vetve beléjök . . . .
Mert ne is írj inkább, hogysem bölcs gondolatokkal
Terheld meg leveled s gyomrom, mert semmi bolondabb
Nincsen, mint az okos levelek, s én iszonyuképen
Irtózom tőlök; tán mert én nem tudok ollyat
Kompónálni, azért. Ez meglehet. Ámde hogy úgy van,
Esküszöm erre neked túróstésztára, dohányra,
És mindenfélére, mi csak szent s kedves előttem. —
Drága komámasszony, kegyedet kérem meg aláz'san,
Üsse agyon férjét és szidja meg istenesen, ha
Még ezután sem fog nekem írni az illyen-amollyan.
Irjon mindenről hosszan, de kivált ha kegyedről
Ir röviden, haragunni fogok majd hosszu haraggal.
El ne feledje a barna Laczit s szőke Julist, e
Kedves gyermekeket. Hát a kert hogy van, a mellynek
Rózsáin szemeim sokszor függének, a míg a
Messzeröpült lélek hívemhez vitte szerelmét.
És a csonka torony, melly a lezugott harczoknak utána
Most szomorún hallgat gyér fű-koszorúzta fejével,
S várja jövendőjét, melly lábát rá teszi, s akkor
Összeomol, mint a koldús, ha kikapja kezéből
A mankót a halál .... áll még a gólya fölötte,
Méla merengéssel nézvén a messze vidékbe?
Mindenről akarok, mi nekem kedves vala, tudni.
Jártam azóta dicső szép tájakon, ámde tiétek
Mindig eszemben volt, bár nincs mit rajta csodálni;
A veletek töltött kor tette szivemben örökké.
S jártam azóta magas fényes paloták körül, a hol
Minden, minden nagy; gazdáik lelke kicsiny csak . . .
Akkor eszembe jutott alacsony hajlékotok, ebben
Mind kicsinyecske, de a gazdának lelke nagy és szép! —
Ejnye, mi a fene lelt engem, hogy szembe dicsérek?
Most veszem észre, hohó! mind, a mit mondtam, hazugság,
Csúnya hazugság volt. Le akartam csak kenyerezni
A nótáros urat, hogy . . . .hogy . . . . .hogy majd beszerezzen
Bakternek vagy kondásnak falujába, ha e szép
Hivatalok valamellyike meg fog ürűlni idővel.
Hja, nekem is hozzá kell látnom végre, barátom,
Házasodom, tudod azt, s tudod azt is, hogy jövedelmet
Dús uradalmam nem hullat zsebeimbe, mióta
Századik édes apám eladá vagy meg se szerezte.
S így az eléléshez nincsen mód, nincs! hivatal kell.

Meghajtom fejemet, szépen mosolyogni tanúlok,
Nyájas szófogadás, kígyó-csúszásu hizelgés
Lesz kenyerem (s zsíros kenyerem) . . . hah, lesz a
kutyának,
Nem nekem! oh pusztán a gondolat is már
Lángfelhőket idéz véres szemeimnek elébe,
És szívem tombol, mint a harmadfü csikó, ha
A pányvás kötelet legelőször dobja nyakába
A pásztor, hogy a ménesből kocsirúdho' vezesse.
Nem a tehertől fél, a mellyet húznia kell majd,
Nem! hanem a hámtól, melly korlátozza futását.
És a mit így elveszt, azt nem pótolja sem abrak
Sem pedig a ragyogó szerszám. Mit néki az étel
S a hiu fény! megelégeszik ő a pusztai gyeppel,
Bármi sovány, s a záporesők szabad égnek alatta
Verhetik oldalait s a bozót hadd tépje sörényét,
Csak szabadon járjon, csak kergethesse tüzében
A sivatag viharát s a villám sárga kigyóit — —
Isten hozzátok! lelkem múlatni szeretne
Még veletek, kedves hiveim, de az elragadó szél
Képzeletem százrétű vitorlájába belé fújt,
Szétszakad a horgony, fut gályám, elmarad a part,
S ringat habkarján a látkör nélküli tenger,
És mig az orkán zúg s a felhők dörgenek, én a
Lant idegébe kapok, s vad tűzzel zengi el ajkam
Harsány hymnusodat, százszorszent égi szabadság!
És kijön a vizek aljáról a szörnyetegek s a
Tündérek serege, s valamennyi dalolja utánam:
„Téged dícsérünk, légy áldva, imádva, szabadság!
Nélküled élni örök szenny, érted halni örök fény!
Éljünk vagy haljunk? létünk szentsége, parancsolj!"
És a nagy mindenséget bétölti ez ének,
És a szolgasereg, melly él és hallja dalunkat,
Térdre borul s könyörög, hogy szállj be fülébe, siketség,
S kik már meghaltak: poraik reszketnek a sírban.

Petőfi Sándor

Tennap váltottam jegyet, september 8-kán esküszöm. Addig leszek itt Szatmáron, akkor megyek Koltóra. Irj tüstént, Jankó, ha istened van. Ölel csókol benneteket

igaz barátod
P S

Megkaptad a Tholdykat és verseimet? mert elküldtem. Remélem, rigmusban felelsz.

[Címzés:]
Arany Jánosnak
Nagy-Várad [felé]

Szalontán

86.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, aug. 11. 1847.

Kedves barátom, lelkem jobb fele!
Mi volna édesebb dolog nekem,
Mint irni hozzád, irni iveket,
Tarkán, a hogy jő, zöld piros, fejér,
Meg tudja a szent millyen gondolat.
S mégis te feddesz és panaszkodol,
Halottbeszédet tartasz siromon,
És több e féle. Megvallom, fiu,
E szemrehányás, e feddő levél,
E szenvedélyes „meghaltál" kiáltás,
E leczke ízü dorgáló beszéd,
Ez a lelket leöntő nyakleves,
Illy megrohanva, illy váratlanul,
Hogy a léleknek annyi érkezése
Sincs, míg szemét törölje, vagy pedig
Nyálát lenyelje — meg kell vallanom
Hogy ez nekem .... fölötte jól esett.
Oh, mert belőle látom, mint szeretsz,
Mi hő kebellel engem, hívedet,
Hogy' elvakít ez édes indulat,
Hogy nincs türelmed egybevetni a
Napok folyását, tért, időt, körülményt
S egyéb tudákos elvont dolgokat,
Midőn azért békételenkedel:
Miért nem írok a szálló madárnak,
Ki egykor almafámon énekelt,
Miért nem a méhnek, ki a minap
Mézet szedett kertem virágiról,
Vagy a csapongó lepkének, ki néha

Megörvendezteté kis gyermekim,
Vagy a szellőnek és zúgó viharnak,
Melly tegnap itt volt, most ki tudja hol van?
Hová irhattam volna én neked,
Bohó fiú te! mit mondék vala
Szegény levélnek: merre végye útát,
Hogy rád találjon, e négy hét alatt?
Talán bizony nem törtem én azon
Elmém eléggé s nem falék mohón
Fel minden aljas pletykát, hirharangot,
Rágalmat, emberszólást és egyéb
Vidéki mismást a divatlapokban,
Csakhogy felőled, holléted felől
Lelnék azokban egy betűcske hirt.
De nem találtam bennök semmi szót
Rólad, s miként a meddő figefát
Az idvezítő, el-megátkozám
Őket: ne is teremjenek soha
Édes gyümölcsöt senkinek, ha nem
Teremtek most nekem.

Mit volt csinálnom? hát sopánkodám:
Ej, ej, hatalmas és mindentudó ég,
Hol kóborolhat most az a fiu?
Gyakorta ismét igy imádkozám:
Mennybéli isten, édes istenem!
Adj annak a szegény Sándornak immár
Adj valahára *állandó* tanyát.
Csendes tanyában szép kis fürge nőt,
Angyalkedélyű szende, barna nőt,
Mellé mosolygó szép gyerkőczöket,
Egy párt, ha többet nem, fiút s leányt:
Oh adj családi boldog életet!
És ime! a mit olly forrón ohajték,
Jön a levél, hogy teljesedni fog.
Csak egy rövid holdélet, és az én
Költő barátom, mint Illyés proféta,
Tüzes szekéren a mennyégbe száll.
Én böjtölöm meg mézes heteid,
Fogadni mernék; s *néma* böjteim
Hosszúak és nagyok lesznek, nagyok,
Mint a tiéid egykor Debreczenben.
Mert a barátság kis szövétneke

Halvány világgal ég a szerelem
Máglája mellett: de mit bánom én!
Hogy el nem alszik, arról meg vagyok
Győződve, mert hisz' tűz nem olt tüzet,
Sőt jobban éleszt: hát miért emelnék
Önző panaszt a mézteljes hetekre?
Nem, én nem zugolódom ellenök,
Sőt azt ohajtom (vesszek el, ha nem):
Legyen halandó élted fogytaig
Olly boldogédes mindenik heted,
Mint a legelső, mellyet élvezesz
Az esküvés után.

Én addig itthon, a távolban is,
Magányomban veled társalkodom,
Könyvedből iszsza lelkem lelkedet,
Mint a dicsőült égi szellemek
Az idvezülés harmattengerét.
És elmerengek arczod másolatján,
Melly néma, mégis annyit mond nekem,
Előteremti azt a tiz napot
Midőn te, hű barát, hajlékomat
Megnépesítéd egy örömsereggel,
Előteremti, mondom, és örökké-
Valósággá ifjítja nékem azt.
Ilyenkor aztán vágy éled szívemben,
Hogy vajhabár, nem én értem, hanem,
Kinek majd férje lészesz, hölgyedért,
S kinek dalolsz, a nemzetért, örökké
Maradnál ifju, mint ez érczlapon.

Arany János sk

Lelkem, fattyam!

Hát hol is kezdjem, na! Biz én magam sem tudom, ha csak azon kedves ujságon nem, mit te alkalmasint tudni fogsz, hogy Petőfi megházasodott. Soha ez igénél jobban nem vártam semmit, mert, köztünk legyen mondva, mindig tartottam valamelly galibától és konkolytól. De hát már egészen úgy van, már nem lehet tréfálni a dologgal. Jobban örülök neki, mint ha valaki száz bivalyt adott volna, meg Vas Gerebent ráadásul. Azt mivelte már a szivem, mintha 13 élű bicska lett volna, mind nyiló félben, benne. A más héten utnak is inditottam egy levelet, Sas Károlynak czímezve, mert annyit gondoltam, hogy

körülbelül Szathmár*ban* teker az ördög (az a kis szárnyas nyilas purdé, tudod.) de hogy ezen megyének mellyik részén tartózkodol, azt nem tudtam, a posta sem ollyan bolond pedig, hogy ott téged felkeressen. Igy folyamodtam egy kis orcátlanság (=arszlánság) féléhez, tudod, és irtam ismeretlen emberhez kérőlevelet. Ugyhiszem, azóta körmid közt van.

Tompa Misutól a tieddel együtt kaptam levelet. Azt irja hogy 1.) Ő nem valami pityergő fiú, és engem nagyon szeret. 2. Nem ő esket össze. 3., Beteg, s szeretné ha boldog házas volna. 4. Arczképén azért hogy bajusz van, pap, s azért hogy kabát van, magyar. 5., Ő mint uj gazda 7 f. 30 kr havi dijért nem kötheti Jokayhoz magát. Boldog isten, hát én *millyen* gazda vagyok! Mi előnyöm benne, hogy nőm és gyermekeim, szóval családom van? Nekem is igért Vahot 4 pftot darabjáért a versnek, ha nem kizárólagosa leszek is, Jókay szinte adna annyit s4+4=8: de hát más egyébre nincs tekintet? Igazán irja hogy: vásáron vagyunk az irodalomban; ugy van m—a— vásáron. Én *kedved*ért Jókayhoz csatlakoztam, s ha tüzes vasvillát köpdösnek is érte rám, megállok. Annyit nyernek vele, hogy nem olvasom lapjaikat, s aztán nem hallok semmi rágalmat. Mindazáltal nem akarok gorombán válni meg Vahottul; inkább, ha ez élemény neki, ingyen irok lapjába az idén. De kétkulacsozni nem fogok. Itt azonban csak magamról nem Tompa pajtásról szólok, mert neki V. Imrével, mint irja bonyolodott viszonyai vannak, mellyeket én nem tudok, s isten mentsen hogy őt kárhoztassam.

Vetem szemeimet a térképre s tudod mi esik nehezen? Az hogy alig vagy tőlem nehány mföldnyire, s még sem vagyunk együtt. Hej te Sándor, beh özön dinnye van nálunk, és milly édesek. Nekem már is van jegyezve egy pár száz, pedig ez még csak az eleje. S ha te a nyiri dinnyét tartod legjobbnak, ugy nem ettél jó dinnyét. Itt megtanúlhatnád, mit hínak jó dinnyének; most fog érni, a jövő héten legjobban. S a mi több ez igen könnyű étel, szerelmesek is megehetik gyomor-terhelés veszélye nélkül. Meglátogatnálak, de annak száz akadálya van. Első ez a csörömpölő láncz lábaimon, 2-dik, hogy nem tudom még, hol van neked ez uttal otthon, pedig én csak a te vendéged, és folyvásti vendéged szeretnék lenni, harmadik, hogy csak nem vihetném magammal komádasszonyt, Julcsát és Laczit, ezek nélkül pedig látogatásom csorba volna. O ha te olly roppant dühös szerelmes nem volnál! Ha elhagyhatnád egy hétre mátkádat! Legalább csak azért, hogy hamarabb teljék az az egy hónap. Majd a tüzes istennyila! mondod.

A mi pedig komádasszonyt illeti: ő nem izen neked semmit. Teljesen desperált, hogy soha sem lát téged többé ez életben. Laczi ugyan váltig biztatja: hogy „de bizony eljő Petőfi bácsi, mert paripát igért nekem s azt elhozza", — de az anyja nem hiszi, azt mondja, nem gyermek ő már. — A csonka torony is köszönt pedig s kérdezi: mikor lesz szerencséje? s ha valaki azt mondaná neki, nem éri már ő azt meg, mindjárt összerogyna ijedtében. A kert rózsái elmented után azonnal elhervadtak, — de ezek legalább jövő pünkösdre ismét megújulnak. A gólya is elment, de nem búcsuzott el végkép. — Sándor.... Sándor....

Olly nagy kedvem volna „Felhők"et irni.

Bevégzem most levelemet, de rövid időn másikkal zavarom meg szerelmi boldogságodat. Tudod fiam, az a folytonos szerelmeskedés megárt, jó néha közé valami unalmas dolgot vetni. Legyenek az én leveleim azok. Annyit azonban bizonyosan hiszek, hogy ha sept. 8-áig nem, azontúl az örökkévaloság legutolsó czölöpjeig nem foglak látni — Szalontán legalább.

Isten megáldjon, édes Sándorom és adjon 100000000000 000000000000000-szorta boldogabb jövőt, mint a millyen boldogtalanok valának mult napjaid. Ezért a csizmadiás jó kivánatért pedig bocsáss meg

teljes barátodnak
Aranynak

Most sem tudom, hol lel meg a posta Szathmáron. Nézesd meg a postát előre, hé, nehogy *eltévedjen ezen levelem, mert nem szeretném ezen levelemnek eltévedését* stb. —

87.

ARANY — PEST VÁROS TANÁCSÁNAK

[Nagyszalonta, 1847. augusztus 14.]

Tekintetes Királyi városi Tanács!

A városunkat folyó évi aprilis 17-én csaknem egészen rombadöntött iszonyatos tűzvész okozta bajainknak közepette örvendetes meglepetésünkre szolgált a Tekintetes Tanács folyó évi junius 28-áról kelt, de hozzánk csak a legközelebbi postával érkezett, nagy részvétet tanusító levele, mellyben zárottan a segedelem végett kegyesen zárva küldött két száz ezüst forintot hiány nélkül vettük.

A hála, mellyel illy bőkezűleg osztott jó tételményért, de még inkább a szivesen megemlékező részvétért tartozunk, kitörölhetlen betűkkel lészen bevésve lakos társaink szivében s valamint egy részről kész szivü hajlandóságot érzünk ebbeli tartozásunkat előfordulható nem várt esetben jótéttel fizetni vissza, ugy más részről azt ohajtjuk, hogy a mindenható Isten sohase juttassa Szab. Kir. Pest városát olly vészes körűlmények közé, mellyekben mások segélyét igényelje, hanem, mint hazánk fővárosát, koronánk legdrágább gyöngyét tartsa meg kiszámíthatlan időkre gazdag, virágzó állapotban.

Kik, hálás köszönetünk ismétlése mellett, teljes tisztelettel maradtunk

Szalontán, aug 14-én 1847

A Tekintetes Tanácsnak
Arany János alázatos szolgái:
másodjegyző által Szalonta városa Tanácsa

[Címzés; de nem postai:]
Szalonta város tanácsa
Szabad Királyi Pest városa
Tekintetes Tanácsának teljes tisztelettel
Hbol bérmentve Pest

88.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Szatmár, aug. 17. 1847.

Aranyos szájú szent *János* barátom!

Kapva kaptam két leveledet, mellyekből sok szép dolog esett értésemre; valamennyi között legszebb pedig az, hogy tiszteletes túdós Tompa Mihály uram csakugyan lutheránus, ollyan lutheránus, mint a Jézus Krisztus! szép, és még egyszer szép. Csak látom én, hogy szar a világ, tök a tromf. Ki hitte volna, hogy még ez iránt az ember iránt is meghűlök, meg kell hűlnöm . . . mert én csak characteres, szilárd characterű embernek tudok barátja lenni. Fáj, fáj, fáj . . .fáj a szívem, fáj. Egyszer azt mondja, hogy ő mint uj gazda nem dolgozhatik 7 ft 30 krért, máskor meg hogy neki Vahottal bonyolódott viszonyai vannak, azonkívűl meg nekem már szavát is adta. Azok a

bonyolódott viszonyok határtalanúl gyanúsak előttem mindenkor és mindenben, aztán szeretném én látni, kapott volna-e különben 7 ft 30 krt is, ha én nem kivántam volna Jókaytól, hogy hármunkat egyenlőn fizessen? de ha húsz annyit kapna is! midőn az ügy áldozatot kiván, áldozni kell. Kutya seggibe való frater, a ki csak haszonért áll a szent zászlóhoz. Ez minden bitangtól kitelik. Nekem Vahot Imre igért négy száz forintot, Horváth Lazi is adna négy száz forintot, sőt megadna a kettő évenként 400 pengőt, és nem kell! . . . hanem persze nekem hívatalomból és jószágaimból és mindenhonnan csak ugy dől a pénz, és magamon kivűl nincs senkire gondom, csupán feleségemet és szüleimet kell tartanom és öcsémet segítenem, igy hát könnyen beszélek. Ezeket meggondolva, tökéletesen átlátom, hogy Miska barátunk nem tehet áldozatot. Denique a pap csak pap, és „telhetetlen papzsák" nem chimaera. Te is mondtál utósó leveledben egy títáni otrombaságot, tudniillik hogy Jókayhoz a kedvemért csatlakoztál. Quo jure a kedvemért? az én kedvemért, édes öcsém, ne tégy semmit, effélét legalább ne. S ha ezt csupán az én kedvemért tetted, úgy ezennel fölmentelek minden kötelezettséged alól. De itt több forog kérdésben, mint becses úri személyem kedve, ezt beszédeim után nem nagy mesterség volna belátnod. Én a népköltészet képviselőit akartam egyesíteni; miért az Életképekben? mert annak legtöbb olvasója van, mert ahhoz szegődtek a legjobb fejek, mert annak szerkesztője egyik főtagja a fiatal Magyarországnak, hova mindazokat számítom, kik valódilag szabadelvűek, nem-szűkkeblűek, merészek, nagyot-akarók, azon fiatal Magyarországnak, melly nem akarja a haza kopott bocskorát örökké foltozni, hogy legyen folt hátán folt, hanem tetőtől talpig új ruhába akarja öltöztetni . . . . szóval az Életképek legnekünkvalóbb organum. Ha nem látod át, kedves barátom, hogy én ezekért hítalak az Életképekhez, úgy csak maradj Krähwinklben, maradj Vahotnál.

Különben, hogy ezen kedvetlen dolgok után áttérjünk végre . . . . még kedvetlenebbre: az én vőlegényi napjaim nyomorúságosak. Ipam annyira nem szeret, hogy formaliter megtiltotta a kijárást hozzájok. Már megszegtem ugyan egy párszor e tilalmat, de vesztemre, mert utolsó kinnlétemben — valami tíz vendég szeme láttára — olly hidegen viselte magát irányomban, mint valami jegesmedve, úgy hogy én tökéletesen jégcsappá fagytam volna, ha mátkám napvilág-pillantásai nem ónak. Levelezünk erősen egymással és ő néha berándul Szatmárra, ez menti meg lelkemet az éhhaláltól. Hanem hiszen holnaphoz

három hét nem a világ. — Mostanában bizony már nem igen látjuk egymást, azonban mondd meg az én kedves komaasszonyomnak, hogy a világ minden kincseért se essék kétségbe, mert:

Még jőni kell, még jőni fog
A jobb kor, melly után
Buzgó imádság epedez
Mind hármunk ajakán.

Addig türelem! már csak folyamodjunk a szamarak s birkák erényéhez. Te Jankó, tudnál-e te nekem olly sok és olly hosszú leveleket írni, hogy beléjök unjak? Százezer pengő forintot teszek föl Császár Ferenc poémáira, hogy nem. Próbáld meg. Most pedig (valamint mind örökkön örökké) áldjon meg benneteket az én istenem . . . ez a legbőkezűbb valamennyi között, azért kérem ezt; hejh, derék gyerek ez az én istenem, bizony isten. Csókollak, ölellek et caetera, s maradok hívetek:

az örök-dühösségű
Petőfi Sándor

[Arany János jegyzete:]

NB. Tompa nem akart az Életképek *kizárólagos* munkatársa lenni, nem Vahot Imrét otthagyni; ezért a baj.
1858. jan. 2. AJ

89.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. augusztus 17. után]

[A kinyomtatott *Toldi*ért nem kapott tiszteletdíjat. A Kisfaludy Társaság küldött ugyan 60 pft.-ot, de azért, mert azt hitték, szintén a szalontai tűzvész károsultjai közé tartozik.
Petőfi, jövendőbeli ipa hidegségéről panaszkodik.
Tompa kérdésére: mi a véleménye Garay *Bosnyák Zsófiá*járól? — kitérő választ ad: mint népi író nem ért hozzá.]

90.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Sziget, 23. aug. 1847.

Kedves Barátom!

Haza érkezvén 19., ma, az első postán, sietek a felvállalt tudósításokkal, ne hogy késedelmem Toldiban hátra maradást okozzon. Kettő, úgy emlékezem, a mit ide tartozó gyanánt jegyzettem volt fel; egyik: *volt-e már nemzeti szín?* és *volt-e még czimerünkben oroszlán* Nagy *Lajos alatt?* mint a kinek korában játszik Toldi.

1. A nemzeti szin, hogy *ma zöld, fejér és veres:* köztudomásu. Azonban Nagy Lajos idejében, nem lelek többrül emlékezetet csak a *két utolsóról.* T.i. 1369 évben. Kassa városa részire adott levelében, mi[nt] nagy kegyelmet úgy emliti, hogy nekie „*signum nostrum regium*" adja, az az: egy bizonyos részt az ország czimeréből. S mikor igy, egyéb részleteket leirt, mellyek, tudomásunk szerént nem ország czimertagok: ezt veti utána: „ac de subtus, quatuor lineas *ruffas* et totidem *albas* lateraliter (egymás alatt következve) *gestare valeant*". — Nem lesz tehát tévedés, ha, szinte, ki nem tétetik is a *szinek neve és száma,* általában csak annyit emliteni, hogy volt „*Lajos idejében nemzeti színe Magyar országnak.*"

2. Az *oroszlán czimer-részről,* már illy bizonyost nem irhatok. Az egész ügy, mikép állását szükségesnek tartom egész terjedelmében elő adni. — Hogy a mi *szalagos* czimerünkben *4 fejér és 4 veres van:* ez bizonyos, és áll ma is. De ezeknek sem *jelentésében,* sem *egymást váltogatásában,* sem abban nincsenek, legalább nem voltak eddigi Heraldicusaink meg egyezve, hogy a két szin közől, mellyik legyen a *vért mezeje,* mellyik a *szalagoké.* A dolgot csak azóta tudjuk *tisztábban,* s némileg a kerekvágásba igazitva, mióta, Horvát István, 2. Andrásnak két pecsétét fedezte fel, 1233. egyiket aranyat, másikat viaszt. Ezek közől, legvilágosabban az arany pecsét, a 2.4.6.8-k szalagokon, világosan *oroszlánokat* állít elő még pedig hetet. — Ez eset már arra vezet, hogy a melly szin az *oroszlánt* viseli magán: az *szalag és nem vért mezeje;* a mellynek ha minősége elhatároztathatik: azonnal megvan az eligazodás. — Szerencsére, 1197. Imre királynak ismerunk[!] egy okiratát, mellyben, szintén ez *Oroszlán elé jön,* s ott mondatik: „*Leonis ungula aurea*". — E szerént:

Arany oroszlán. — Most így okoskodunk: arany és ezüst két ércz szín; ugy de érczre-érczet festeni nem szabad — ez örökös törvény: tehát az *arany oroszlán a veres vonalon van.* Ha a *veres szin a szalag:* úgy a vért mező fejér . . . Oroszlán— vizben nem lakik.

Innen két eddigi hiedelem romlik le: t.i.

1) hogy a *paizs-mező — veres lett volna.* Eddig ezt mondtuk.

2) Hogy a 4 *fejér* vonal — a *4 fő folyó víz.* Ezt már Werbőczy is igy magyarázta (Part I. Tit. II. § 3.); azt is hozzá tevén, hogy ezt a magyarok a Pannonoktól vették volna; a mi ismét tévedés, mert azok czimere *kettős kereszt volt.* —

E régi veres szalagos, 7 oroszlános, fejér mezejű czimer találtatik III Béla, Imre, II András több pecséteiken, mint ország czimere. Jelképileg, a *veres szalag és oroszlán,* mint *vér*hullatás és *bátor*szívüség; a 7-es szám p[edi]g. különösen Horvát I. szerént a *Hetumoger*eket tüntetvén emlékezetünkbe . . . Gyönyörű költői magasztos kép!

No de mit használnak mindezek Toldinak? . . . Sokszor követnek el, a régibb időkben még többször tették ezt, nagy tudatlanságokat a *metszők,* a mi aztán, minden helytelenség mellett elannyira erőt szokott, még a diplomaticai helyességen is venni, hogy miatta a leglényegesebbek is megváltoznak. Igy lőn az említett czimerrel is. Már II Andrásnál, kap az ember 11 *oroszlánt* is, 10 *szalaggal.* Igy lőn, hogy, reszint az oroszlán hagyatott ki a szalagból, részint az egész szalagos czimer *kettős kereszttel* cseréltetett fel, már 2 András által, ki ebbe valósággal szerelmes vala. Ennek következéseül irhatom, hogy, a *szalagoknak folyó vizekké magyarázata,* már sokkal Werbőczy előtt meg volt, s ő, mint *köz hiedelmet* irá már fel Tripartitumába. — Ennek fokozata kétség kivül ez volt: 1) *Oroszlános szalag.* 2 *Kettős kereszt* 3. Oroszlántalan szalag, *veres* vért *mező*vel — 4 *fejér folyóval* stb. stb. A dolog ugy jön ki, hogy a Vegyes ház *nem igen ismerte az oroszlá[no]kat,* legalább *eddig még adataink nincsenek.*

De hát mit kell illy esetben a költőnek ten[ni?] Az én véleményem ez: minthogy sem pro sem contra N. Laj[os] idejébül adatunk nincs: sem egyik sem másik esetben, t.i. sem a betevés, sem a kihagyás által nem követünk el hibát, a menynyiben az ellenkezőt senki sem bizonyitotta még meg. A menynyiben p[edi]g a *felhasználás:* magasztos költői alakot kölcsönöz a képnek: *én bizvást elfogadnám* . . .

. . .Most olvasom Palma Heraldikájában, hogy *Höppingk* német tudós, magyar academicusoktól hallomás után is szól

80 „*de Leonibus cum gladio*"
— Kinizsiről és Benignáról — közelebb.

Mindnyájokat csokoló
baratja Szilágyi.

[Címzés:]
T. cz. Arany János urnak
tisztelettel
Debreczen
N. Várad [felé] N. Szalonta.

91.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, aug. 25. 1847.

Kedves makranczos öcsém!

Nem érdemled ugyan hogy válaszoljak arra a csalánra peselt kedélyű levélre, de most egyszer még megteszem, kijelentvén, hogy ha többször ugy komiszkodol, hát — megint elnyelem mint most. Tompát kár gyanúsitnod és kárhoztatnod, én nagyon elhiszem, sőt talán tőled is hallottam, hogy ő nem csak jelen évre adott szót Vahotnak, mi ha ugy van, az adott szónak megtörése lenne jellemtelenség. A mi engemet illet: én nem kérdem azt tőled mit tegyek kedvedért s mit ne; ezen lépést kedvem volt kedvedért tenni s arról neked számolni nem tartozom. Hogy a nép — sőt nemzeti költészet felvirágzását nálam valaki jobban óhajtsa azt te sem hiszed; de hogy azt egy organum jobban terjeszsze, mint több, azt meg én nem hiszem; mert bár csak volna 99 lap, a nép közt is elterjedve, s mindben 99 jó népköltő! mindazáltal a te és barátid ohajtása az, hogy egy lap emeltessék az „ifju Magyarország" organumává, s mivel te (ezen korholó levél előtt legalább) barátom voltál, s a te barátid az enyéim is valának, kedvedért s barátid kedveért, én is közétek álltam, honnan nem ollyan könnyen kergettek el, mint gondolod. Biz ugy, ecsém, engem nem olly könnyü leráznod nyakadrul, ha még százszor küldesz is Krähwinkelbe vagy Anticyrába, vagy akárhová.

Egyébiránt, ha nem irod is, gondoltam volna, hogy nincs kedved, mert ollyan vagy mint az ördög kötötte rokka. Bizony nagy baj, mikor az embert azok nem szeretik, kiket az ember

szüleikép kivánna szeretni! De csak remény, fiú, remény! Majd ha látják, hogy becsületes ember lészesz, hogy leányukkal jól bánsz, ők fogják keresni szeretésedet. Hány eset van, midőn nem a szülék adják, bár erőtetve, leányukat, hanem a férfi meggyalázottan viszi el a kidobott szerencsétlent, és még is a legjobb ip és vő vál belőlük. Azért remény, fiú, és jó erkölcs! Nőd irányában nem szabad szeszélyesnek lenned, ha szinte benne idővel szeszélyességet tapasztalnál is. Le lehet erről szép módjával szoktatni. Kerüld az aprólékos szerelmi összezörrenéseket, ezekből élethalál-háború szokott támadni. Jövendőd függ ettől. *I beseech you, be ruled by your well-willers*, mondja Gvadányi.

Hogy jelen körülményid közt hozzám nem farsangolsz, azt igen jól teszed; nagy önzés is volna, tőled ollyasmit kívánnom, kivált midőn én még te érted a kiskapuig sem mentem. Légy takarékos a fösvénységig,[!] nehány nap mulva ketten lesztek, nehány év mulva többen lehettek s nem tartok nagyobb vétket, mint midőn család fő

„Két marokkal szórja gazdagságát"

mert sajátját tékozolni mindenkinek joga van, de nőjét s gyermekeit megfosztani senkinek sincs. Ezt nem azért irom neked, mintha pazarlónak tartanálak, hanem csak azért, hogy ezentúl nem tehetsz ollyas költségeket, mintha például Szathmárról csupán Arany Jánost meglátogatni, Szalontára jőnél, s legkevesebbet 30 pftot elköltenél. Ugy is

„Hiszem a teremtőt, még addig nem öl meg"

mig téged Pesten, mint uj házast meg nem látogatlak. Addig csak a távolbul!

Különben, pajtás, nekünk semmi bajunk, egészségesek vagyunk mindnyájan, pénzünk ugyan nincs, de buzánk termett annyi, hogy szükségtől nem félhetünk, s éhen legalább meg nem halunk egy évig, s ez parasztköltőnek elég. Borunk is lesz, hozzávaló. Laczi hozzá irt versedet könyvnélkül tudja (könyvből nem is tudhatná) s milly büszke vele, hallod. Akárki jő a házhoz, ismerős vagy idegen, első dolga keresni, vagy kerestetni elő a lapot, s mutogatni a verset, hogy azt neki Petőfi Sándor bácsi küldte és még paripát is fog hozni. S hogy tudja stilizalni, érdelmesen:

A *kis bolond* ürge

Egy darabig türte stb. — Julcsa könyvből olvasta, Laczi hallgatta, ugy tanulták be.

Mióta elmentél keveset dolgoztam. Akkor tájban irtam egy nehány verset, de roszak, mint a vaczkor, alig akad bennök

valamirevaló egy pár. Nem megy nekem a lyra, az ömlengések kora elmult tőlem, vén vagyok. *Fejér László* forma balladákban kellene próbát tennem, azok lapban is adhatók volnának, és mégis elememben maradnék. Ollyanokat fogok irni Jokaynak. „Toldi estéje" 5 ének lesz, per 40 összefogott stropha, de még csak kettő van benne készen. Cselekvénye igen lassu. Nagyszerű akar lenni, megjárom vele, ha elrontom. Majd elküldöm neked, te pedig mutasd meg Vörösmartynak, addig nem adom sajtó alá. Pali molnár hallgat. Toldivali hasonlósága miatt későbbre hagyom, majd azt mondják, hogy csak egy kaptára tudok dolgozni. De nem is gondoltam át meséjét, tervét, mint kellett volna. A leánynyal, Magyar Benignával, sem voltam megelégedve.

Igaz hé! mondtam én neked, mit Tompa ir, hogy nem fogok pályázni Szécsi Marinkára? Ha mondtam, ne vedd nagyon szorosan, félig meddig álszeméremből lehetett mondva, mert nem mondom, hogy próbát nem teszek vele, ha csak azért is, hogy gyakoroljam magamat abban a nemben. Tompa ugyan azt irja hogy ő sem pályáz, de kutyát tegye bolonddá, igen, nem voltam én Murányvárban, mint ő. Azt is írja hogy a koszorú bizonyosan Garayé, ausgemacht, — de én paraszt hiedelemben vagyok, az isten csodát is tehet.

A könyveket megkaptam régen. Derék fattyú vagy ám te, hé, most ismerlek isten igazában. Képed igen hiven van találva. Azt irtad, négy Toldit küldesz, és mégis ötöt küldtél. Bár ne küldtél volna többet egynél, hogy ne táthatták volna ezek szájukat az ingyen könyvre.

Irj nekem, öcsém, sept. 9-éről, 1847. Ha nem irsz, verjen meg az isten. Ird meg, mikor mentek Koltóra, meddig lesztek ott, mikor és hova mentek onnan? Azt is ird meg, merre mász a posta innen Koltó felé. Mindenek felett pedig ha te áldatsz engem a magad istenével, én is kivánom, hogy az én istenem áldjon meg téged, ráadásúl pedig a magyarok istene is, és a világért se hagyjon elnémetesedni.

Ezzel csókolunk, én téged, nőm pedig leendő komjaaszszonyt (megmondhat'd neki categorice) s kivánunk annyi jót, a mennyit csak lehet.

Isten veled! Isten vel*etek!*

Arany János sk

92.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Szatmár, [augusztus 29.] septemb. 9. 847.

Bájdús Jankóm!

Igazság szerint még csak augusztus 29ke volna, de miután rám parancsoltál, hogy septemb. 9-kéről írjak, tehát ezt a dátumot nyomintottam föl oda az eszterhéjra . . . már megbocsáss, a Jézus áldjon meg, hogy a rendelt időnél előbb találok *irnya*, mint Jókay mondja. De én neked meg nem bocsátok azért, hogy nem te írtad leveled borítékára a czimet. Asszonyirás . . . fekete pecsét . . .no disznó teremtette, ezt az embert az ördög elvitte! ez megszakadt a verscsinálásban, meghalt! így gondolkodtam, s remegve bontottam föl leveledet. Máskor illyen bolondot ne tégy, mert én nem igen szoktam megijedni, de ha megijedek, szörnyűt ijedek. Ha meghalsz, akkor üss fekete pecsétet, de legalább a czimet még akkor is te írd.

Tompát pedig *héjjá*ba mentegeted, mert ha én magam ki nem tudtam őt menteni, bizony senki más nem lesz rá képes. Mindenesetre szar ember. Ha Vahothoz hosszabb időre kötelezte magát, megmondhatta volna ő ezt nekem, a helyett hogy oda igérkezett az Életképekhez nagy gyáván vagy nagy kétszinűen. Eh!

A szavadra tökéletesen elhiszem, hogy silányok azok a versek, mellyeket irtál, hanem azért csak írd le őket, kedves öcsém, és küld el nekem, mert két orr többet lát. Nem cselekszel bölcseség nélkül, ha afféle balladákat írsz, mert azoknak nem csak szükében, hanem plane teljes hiányában vagyunk. Már én rég megpróbáltam volna, de tudj' isten, nem igen érzek hozzá tehetséget magamban. Toldi estéjét, ha a lelked kinyögöd is bele, elkészítsd october 10^{kéig}, akkorára majd megirom, hova küld. Én megírtam Szécsi Máriát . . . el ne ájulj ijedtedben, nempályázok vele; az Életképekbe vagy a Szépek könyvébe adom.

Koltóra az utósó posta Nagy-Bánya. Legközelebbi leveledet már oda zarándokoltasd. September 8^{kán} este ott leszünk, s ha tőled jön a levél, ne busúlj, házasságom első napján is elolvasom. Akar hiszed akar nem, ezt nem minden emberrel tenném.

Toldit most olvasom hatodszor. Csakugyan nyomorú férczmű. Még vagy hatszor elolvasom az idén, hogy silányságát minél jobban fölfogjam.

Tennap voltam ismét Juliskámnál. Hetenként egyszer megyek ki hozzá, s kétszer kapok tőle levelet. Millyen levelek! . . . Az utósót ezzel végezte: „Rabszolgád vagyok, mert szeretlek; királynéd vagyok, mert szeretsz. Úgy hódolok neked, így felölellek magamhoz. Mind a két helyzet boldogítóbb, mint világok fölött uralkodhatni, mint istennek lehetni!"

Arra pedig veszett kutya módra számítok, hogy Pesten minélelébb vendégem lészsz. Szegény legény voltam eddig is, ezután, másod magammal, még szegényebb leszek, de valahogy csak elférünk majd, ha szorulunk is, ha mingyárt hárman fekszünk is egy ágyba, s hárman eszünk is két tányérból. És ha hármunknak kevés lesz az étel, én majd azt mondom, hogy nem ehetném, vagy hogy beteges vagyok, s ti jól laktok. Denique ne aggódjál egy garas árát se.

Hanem inkább biborba bársonyba öltöztetlek, hogysem még többet írjak. Elég tőlem ennyi, „elég, talán sok is" mint Vahot Sándor mondja egy költeményében igen költőileg. Tehát agyba-főbe ölelvén és csókolván benneteket egy szálig, vagyok atque maradok

(jelenleg épen viszkető tökű) barátod
Petőfi Sándor

[Címzés:]
Tekintetes *Arany János* urnak
barácságos tiszteletel[!]
Nagy-Várad [felé] *Nagy-Szalontán*

[Arany János jegyzete:]
NB. Irta volt, hogy sept. 8-án esküszik. Levelemben arra kértem, hogy sept. 9-éről irjon nekem. Innen a tréfa a levél kezdetén.

Megelőző levelem czímét roszúl s balkézzel irtam volt fel: erre is van itt vonatkozás, s a czímben ő is utánozza. —

93.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Msziget, aug. 30. 1847.

Kedves Barátom!

Előbbi levelem folytatásaul, melly a nemzeti szinekről s Magyar ország régi szalagos czimeréről szólott, ime küldöm a másikat *Kinizsi* Pál és *Magyar Benigna* életének érdekében.

Nem azt fogja ebben b[arátom] találni, előre is mondhatom, mit a *hagyományok*nál fogva, akár tudott, akár hitt eddig e két személyiségről; de ideje, hogy egyszer a Budai F. Lexicona, e tárgyban tett tanításait oklevelileg felvilágositván, oda lépjünk, hol tiszta ismeretünk lehessen. Az igaz aztán, hogy a *költészet* más irányt tartozik venni, le kell lépnie a csillogó hagyományos ősvenyről, vagy minden esetre más *alap*- és *okokra* épiteni leendő mű csarnokát — Ime tehát, mi, mint oklevelileg bebizonyitott tény, áll, igaz: a következőkben foglaltatik:

Kinizsi Pál, a kérdéses hős, született Abaúj megyében, hol apja, nem annyira molnár, mint inkább, több javai mellett, híres malmos gazda is volt. Édes anyja, egy tűzről pattant szép menyecske, s mint a fenn maradt okiratok mutatják, okos is, kereszt nevéről *Borbála* volt, — *(vezeték* nevéről *még eddig* semmi nem tudatik). 1444 *körül* (alig egy két év az időkülönbség). Mikor maradhatott Pál árván, anyja özvegyen, nem tudni; de úgy látszik, ez nem sokat változtatott a ház körülményein; mert Borbála asszony, derekasan vive a ház gondját, nem-hogy fogyni nem engedé a jószágot, de sőt annyira szaporitá azt, hogy a *gazdag szép özvegynek messze tájon híre volt* . . . Ez özvegy árvai közidőre tehetni alkalmasint a siheder Pálról kerengő azon mondákat, mellyek, mint *molnár legényről*, testi nagy erejéről stb. fenn maradtak népünknél; mellyeknek alapjaul, alkalmasint annyit lehet, mint valóságot, felvenni, hogy ő, mint *Toldy Miklósunk is*, — mint a ház egyetlen fia, volt minden mindenekben, — s igy a *mindenes* . . . . . Említém, hogy a gazdag özvegynek messze földön híre volt; s igy történt, hogy a Felsőmagyarországi kapitány *Magyar Balázs* uram is szemet vetett rá, s épen e körülmény teszi, a historiában gondolkozó előtt hihetővé, hogy, ha szinte, *épen alacsonyból emel*kedett is fel Magyar B. olly fő tisztségre: még is, alkalmasint, többre nézte volna magát, mint, egy, bármilly *szép* és *gazdag*, pusztán *molnárné* — kezére vágyott volna. Ennyi méltóságot felkell tennünk, férfiuról, ki, Mátyás királynak, részire kiadott 1464-ben[!] Adomány levele szerént, melly az *Adonyi* uradalomról szól, *Aule familiaris, et partium regni superiorum Capitaneus*. Denique: 1464, Balázs ur, megkérte s kapta Borbála kezét; *Pál* ekkor már *20 éves levén*. — Itt kezdődik Pál munka tere. Balázs mostohájának seregében, rövid időn az *első vitéz*, mire a testileg jól fejlett ifjat, roppant ereje, hősi bátorsága képesité kétségkivül. — 1470 született Balázsnak fia *László*, ki e szerént anyul [anyja révén] testvére vala Pálnak. — *Pál*, mind inkább halada kedvességben, apa és fejedelem, a nagy Mátyás előtt, elanynyi-

ra, hogy 1472 (28 éves), Veseny László defectusával, *N. Vásonyt*, adományul kapná, megerősittetve 73.ben[!], mikor már ő ,,*k. udvarnok*" (aulicus) vala . . . . .

A történhető perlekedések, viszálkodások elkerülése tekintetéből, még 1474. Balázs úr családi szerződést köt, (hol ő már *Erdélyi kormányzó, Tót, horvát s dalmát országi bán)*, mellyben a többek között, és csak itt, világosan mondatik *Pál* mostohafiusága, midőn *Magyar Lászlóról s ő róla* így ír: ,,Medietas dictorum possessionum in *Paulum de Kinys*, altera vero ad *Ladislaum filium Blasii bani, tamquam ab uno utero egressos* — condescendat" . . . . Ez egyezés után, Borbála, még azon *évben meghal* (1474), mikor Pál *30 évü . . . Balázs* úr, a következő 1475 évben ismét megházasodott, — már 2-or; de felesége ki lehetett légyen: eddig még tudva nincs . . . . . E nőtől született ,,*Benigna*" 1476; tehát mikor Kinizsy már 32 évü vala . . . . 1483. ban, 39-k évében, alapitá, *nőtlen még* a Nvázsonyi kolostort a Paulinus szerzet számára, a hol már, ,,*Comes*" tehát *fő ranggal* jőn elő. — 1486, — 42 évében, *temesi gróf*, et partium inferiorum generalis capitaneus . . . . 1490 = 46 éves korában, mostohája Balázs ur, miután Beatrix, Mátyás k. özvegye trónkövetelő seregét, Kassa táján elszéleszté, nehézbetegségbe esik, s miután, *fia elhalt*, egyetlen örökösét, a *14 évü Benignát*, az idős *Pálnak*, eljegyzi, feleségül adja, s *meghal*. *Istvánffy* irja t.i. ,,Blasius eodem itinere, gravi morbo correptus e vita excessit, heerede *omnium bonorum, unica filia Benigna*, testamento relicta, *quam Paulo Quinisio* praefecto Temesuarii nuptui tradiderat.["] — Két év mulva, 1492, 48 éves korában, nehezbetegségbe esik Pál; az Orodikáptalan küldöttei előtt, Temesen végrendeletet tesz, teljes *örökösének Benignat vallván*. Ulászló 1493. megerősiti; s utána 1494, 50 éves korában, mint *Országbíró*, Sz. *Kelemen városában*, a Száva mellett, *hideglelésben* meghal; mi után, elébb kevéssel, Drágfy Bertóttal, Bulgariában, a törököt keményen megverte. —

Igy maradt özvegyen a 18 évű Benigna; ki miután, Pál testét N. Vázsonyba áthozatá, 1495., Ulászló ösztönzésére *Horvát Márkot* ismeré 2-k férjeül.

— Megjegyzem itt: hogy historicusaink *magtalanul* irják Kinizsyt kihaltnak. Gróf Bethlen Elek, 1823, irt a Bethlen Gábor életében illyet: ,,Gabriel Bethlen war, mütterlicherseits ein Enkel des berühmten Helden Paul Kinizsy." — Taschenbuch Hormayr & Mednyanszky —. 1823, 458 seite." —

— 1509 már 3k férje van Benignának *Kereky Gergely* . . . Kerekit nem szereté Benigna. Magát örömest engedé *Kinizsi-*

nének hivatni. Igy készült a vázsonyi paulinus frater által számára 1519 a tudva levő imakönyv. . . . A vadócz vérü asszony *1519 Kerekyt bérlett gyilkosokkal megöleté.* . . .Csak Lajos király, különös kegyelme, *Apja és Kinizsi* tekintélyes *nevei* mentheték meg a hóhér bárdjától. —

Benigna még élt 1527 ben; mert Zápolya János, ekkor veszi el tőle NVásonyt, és adja *Bodó Ferenczne*k; híres, de szerencsétlen hadvezérének.

Jegyzet: 1505 még élt *Horváth Márk.*

Megjegyzem, hogy *Adony =Éradony Biharban;* s Kinizsire, feleségevel szállott Balázs úr után, — s Pál, csak ekkor és igy jön elé, mint Biharmegyei birtokos.

Okoskodjunk már most k[edves] b[arátom] a *hagyományos* és *historiai* Kinizsi felett! Nem ollyannak fogjuk-e találni a *Benignáról, róla fennmaradt*akat, mint midőn *Virgil*nál Aeneas és Dido hozatnak kapcsolatba? . . . Én, még azt mondom: Szigligeti is roppantottat hibázott, midőn *Kinizsi* czimü vigjátékában: a *hagyományos Kinizsit* állitá elönkbe *Benignajával, aristocrata* Magyar Balázsával stb stb . . . . Remélem, mind e körülmények köztt fel találja [kedves] b[arátom] magát, s ha még el nem állott e tárgytól: ugy fogja a ki dolgozást eszközleni, hogy több része legyen benne a historianak mint a hagyománynak; legalább a kettő egyeztetve lesz. —

— Ide csatlom a *magyar szerzetes lovagot.* Koráról semmi bizonyost még most nem irhatok; csak az epigrammról mondhatok annyit, hogy abban a *3 nemzeti szin* feltaláltatik; az iró *Fr. Modius p[edi]g niederlandi* tudós philolog vala ki 1599 hala meg. Maga a könyv honnan e rajzolatot vevém, 1600 nyomatott, — a kép rovatának czime: „*Catalogus Ordinum* Monasticorum, de quibus certo sciri non potest, *vel a quo, aut quando sint instituti.*" — Azonban én keresgetni fogok.

— *Lugossi* köszöni nagyon az ajándékot. Debreczennek sem *Tinódia,* sem *Heltai*a nincs. — *Thuri György* historiáját, a magáéból igérte hogy elküldi. Ismeri e k[edves] b[arátom] ezt a hőst? a 16 sz.ban, egy második Szondi!

— A *Niebelungen Noth* megvan; erős, ős typus. *Klingsohr* erdélyi szász irta mondják. SzMihálykor leküldöm. Addig magam olvasom el. —

— *Szász* urat, a *b. ujlaki harangfelirás* facsimiléjeért instalja meg kegyed nevemben. SzMihályig — postán is elvárom. *Kalicza* ur — nem adta-é Kenyeresnek át az okiratokat?

— Julcsa tud-e már, a számára küldött „*100 mesébül*" sokat?

— Kifogytam a papírból . . . De egy két posta után ismét
135 ír, a k[edves] b[arátomat] határtalanul szerető, tisztelő, csókoló
baratjok Szilágyi I.

Ungaricus Eques.

„*De hoc Franciscus Modius ita canit:*"

Sanguinea tunica est, *rubro* clamis inde colore
Duas gerere Ungarico ex ordine gaudet eques.
Insigne est *viridis*, quam malunt candidam et atram,
Crux, alÿ, in laevea ut parte videre potes

1599. Centenarius, p. 880.

94.

LUGOSSY JÓZSEF — ARANYNAK

Debreczen Aug 31. 847.

Tekintetes Jegyző úr!

Hogy bármi csekélységben szolgálhatok, öröm nekem, nem azért, mivel már Kdtől két rendbeli szívességet is tapasztalnom szerencsés valék; mivel ezt Kd magas humanitása beszámíttatni nem engedné, — hanem azok iránti természetes vonzalmunk s készségünk következtében, kiket tisztelünk, kiknek szolgálhatni öröm és nyereség már csak azért is, mert egyszersmind bizonyosak lehetünk felőle, hogy ugyanakkor a jó ügynek szolgáltunk. A Murányi Venus megy; nem magamé hanem a közönségé levén, ugy hiszem, nem szükség kérnem Kdet kímélő használatra.

Mivel köszönjem meg a nagybecsű Toldit? Azzal, ugy hiszem, hogy mihelyt egy kis üres időm lesz, az öreg Ilosvai megváltójának több jámbor öreg megváltandóinkkal — földolgozandó anyagul — szolgálni igyekszem. Méltóztassék közelebb értesíteni felőle, bírja e Kd vitéz Turi György Historiáját ad notam: „laknak vala régönten Egyiptomban" illy kezdettel:

Szörtelön veszödelöm reánk szálla,
Mert el essek tülünk az föld oltalma,
Vitez Thuri Györgynek hogy lőn halala,
Kit mind az egesz község meg' sirata.

Ha nem bírja, s földolgozni kívánná: saját kezemmel betűről betűre, lemásolva, — küldeni fogom.

Mind ezeknek utána ezt a mi édes hazánkat és ezt hőn szerető fiait áldja meg a Magyarok Istene a szebb jövendő reményén kívűl reményök némi valósultával is. Amen.

Tekintetes Jegyző Úrnak

igaz tisztelő szolgája
Lugossy József.

[Címzés:]
Tekintetes Nzetes és Vitézlő
Arany János
Urnak, Szalonta mváros sok
érdemü Jegyzőjének stb stb
megkülönböztetett tisztelettel

Szalontán

95.

SZÁSZ KÁROLY — ARANYNAK

[1847. szeptember 2. előtt]

Engedd meg, engedd meg, hogy menjek el én is
Egyszerü magányod csöndes rejtekébe!
Virágosabb, ugy é, nálatok a mező, —
Mosolygóbb az égnek felhőtelen képe?

Kék hegyek aljában suttogóbb a berek?
Dalszokottabb, ugy é, a csermelynek habja,
Mosolygóbb a csendes éjnek holdvilága
Ragyogóbb, sugárosb kék egetek napja?!

Illyen a természet, mellynek keblén nőttél, —
S hát még az emberek! Ugy é, a te néped
Mikor a fárasztó napnak munkájától
Estve, csendes háza pitvarába lépett:

El-elregél akkor hű emlékezéssel
Régi őseinek mult dicsőségéről —
És a meg nem romlott lélek, mint egy tenger,
A szemekbe egy-egy tiszta gyöngyöt hány föl.

A szegény, szegény nép! Mennyi bánat nyomja;
Lelkén, testén teher, fájdalmak özönje, —
Nem is lehet tudni, hogyha csöpp van arczán,
Verejték é az, vagy a bánatnak könyje?

És még az emlék is szegényt sirni készti!
De az a köny, mellyel a multat siratja,
Nem az elnyomatás kínsajtolta könye,
Hanem az örömnek enyhítő harmatja!

A szegény, szegény nép! mennyi bánat nyomja;
Barna kenyere is mennyi kínnak ára!
S még is van ideje vissza-vissza nézni
A dicsőbb multaknak ködös távolára!

Hála, hála nektek! — kik a szegény népet
Az emlékezetnek szárnyára vettétek!
S a mult örömével a jelen keservét,
Legalább egy perczre elfeldtettétek!

Hála, hála neked, *Toldi*nak költője!
Nem, nem vagy te *költő*, ki *igaz* szót leltél
A nép örömének, a nép fájdalmának,
Több vagy te a czifra, divatos költőnél.

Több vagy a költőnél? Ugy van, — nem hazudtam,
Te a nép barátja és vigasztalása!
Te, — ti törültök le egy könyüt szeméből,
Ha lelkére jő a búnak sujtolása!

Oh vigasztaljátok, mondjatok meséket
Szebb arany-időknek eltünt hajnaláról!
Tán a dalotok egy keserű könyet [!]
Az örömnek enyhe csöpjévé varázsol.

Te vagy és *Petőfi* s az a *tiszteletes*,
(Kitaláltad ugy é, hogy *Tompáról* szólok?)
Kik leültök ollykor a nép tüzhelyére
S előtte a multból egy regét daloltok!

Istenem! ha én is a nép fia volnék,
Vendégelnélek meg hazámnál [házamnál] titeket!

Akkor *ajkatok*ról hallanám a dalt, mit
Most csak *hideg könyvből* elolvasnom lehet!

Hogy szorithatnám meg akkor azt a kezet,
Melly a szegény népnek könyét eltörülte!
Mondhatnám: „Gyermekim, édes unokáim,
Itt a mi barátunk, gyüljetek körülte!

Neki köszönhetjük kevés örömünket,
Mindenik, mindenik csak neki köszönje,
Ha azon csöpp, melly most szemeinkben fénylik,
Az örömnek s nem a fájdalomnak könyje!

Ő feledteté el, bár egy kurta perczre,
A jelen keservét a mult örömével,
Ő volt, ki lelkünket a nyomor földéről
Egy szebb, egy boldogabb hazába vivé el."

Szász Károly.

96.

ARANY — SZILÁGYI ISTVÁNNAK

Szalonta, sept 6. 1847.

Kedves barátom!

Köszönöm, hogy egymás után két levéllel tett adósává: igyekszem, a mennyire tőlem telik mindeniket leróni. A mi a czímert és annak színeit illeti: hát csak megmaradok a már kész vers mellett, a kinek tetszik hadd törje rajta a fejét. Pali molnárból nehezen hiszem, hogy legyen valami, már csak azért is, mert benne alkalmasint Toldit kellene ismétlenem. Az ungaricus equest köszönöm, lehet hogy használom valahol. Lugossy még ez ideig semmit sem küldött, közelebb arra kértem meg, hogy küldje el a Murányi Venust, de még választ nem kaptam, pedig annak olvasása nélkül nem szeretnék pályaműhöz fogni. Mellék személyek kellenének, a fő dologra dicsőséges tervem van, ugy hiszem kedvvel fogok rajta dolgozni, s bár az időbül már is kifogytam, kidolgozom, ha el késik kiadom külön. Toldi estéje még darabban van — egyszerűsítnem kell az egé-

szet, nagyon *képes*, nagyon keresett néhol. A *Niebelungen Noth* majd mond talán valamit, óhajtva várom.

Nem feledkezem el a b. ujlaki harang feliratról, valamint a Kalicza oklevéléről sem, s ha megkapom jövő alkalommal, az elsőt postán is, elküldöm.

Julcsa a 100 mesének már is sokat — az iskolai éneklő olvasás helyett folytonos, bár még néhol hibás — olvasást — köszön.

Toldi birálatából jól esik olvasnom, hogy az illető itész (vajjon ki?) sokat észrevett a rejtettebb dolgokból, miket én szépség gyanánt irtam oda. Megrovásai egész becsülettel mennek; a Világ ökrére nézve is. Szeretem látni, hogy kiemelte a megelőző sort, hol *marhák, föld* és *kincsek* említtetnek, mert csakugyan az adta nekem az *ökre* szót, nem a rim, sőt emlékszem, mikor az *ökre* már le volt irva, azon gondolkoztam, micsoda rímet vegyek rá a kápsa *örökre* helyett. Az óbégat-ot már kijavítottam, azt magam sem szerettem soha, valamint a torma reszelést sem örömest hagytam meg, no de azok már meg vannak. Ellenben a nyál — a tiszta nyál kicsordulását aligha meg nem hagyom — népies költeményben ne legyünk olly nagyon saloniasak az inexpressible-ek dolgában. Aztán meg a *tiszta* szó, mellyet én gonddal tettem oda, mérsékel azon valamit. Ennyi tudományt merítettem a kritikából. — A Szép irodalmi Szemle pedig teljesen kimondja az én elvemet, mellyre én a népies kezdet által készülök (62. lap) „*legyen a költészet sem uri, sem népi, hanem érthető s élvezhető közös jó, mindennek, kit ép elmével áldott meg isten.*" De ezen czél elérésére csak a most divatos népies modoron keresztül juthatni s azért még népies for ever! S e tekintetben mondtam én, hogy ki nem állhatom a *tudós* költőket.

És igy én, azért hogy az életképekhez szegődöm, nem mondom azt, hogy szeretem a század philosophiáját az ujdondászat burleszk öltönyében. Ah dehogy! Szeretem a nemzeti költészetet a népiesség köntösében még most, később majd pusztán. Aestheticai utam az individualizálás elve, minek az ember csak a nevét tanulja meg az aestheticából, a többit maga csinálja. Én legalább azt hiszem. Az embernek magába kell szállani s onnan fejteni ki a mit tud stb. stb. Hagyjuk el ezt, ugy sem értek hozzá; én az aestheticát csak érzeni tudom valamelly műben, kifejezni nem.

Tegnap temették özv. Fónyad Jánosnét.

Holnap után — 8-án esküszik Petőfi. Ha tőle közelebb levelet kapok, többet is irok a szertartásról. —

Murányi Vénusát mindenesetre szeretném ha elküldené SztMihálykor, még talán hasznát vehetném, ha Lugossytól nem találok kapni, a mi könnyen megeshetik. —

És ezekután áldja meg az én istenem, minden testi és lelki javaival, s tartsa meg emlékezetében forrón szerető s mélyen tisztelő barátját

Aranyt.

[Címzés:]
M. szigethi Professor tekintetes
Szilágyi István urnak tisztelettel
M. Szigeth.

97.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, sept. 7. 1847.

Hol van az a Koltó? Valahol az isten háta megett? Ki viszi oda Nagy-Bányáról az én levelemet? Ej, mindegy! az én dolgom a levélirás, a többi a posta dolga és az isteni gondviselésé. Tehát irok mégpedig melegében, hogy a lelkesedés meg ne hüljön. —

Motto. Te csak fizess.
Prókátor.

Isteni Sandrim!

Sept. 9-én irt leveled, csak ma, sept. 7.én kerülvén kezembe, nem késem arra rögtön válaszolni, csupán azért, hogy ha már házasságod első napjára nem, első hetében legalább jusson kezedbe. Éspedig hogy rendben mehessek a dolgokon, elémbe teszem leveledet, és szélt veszek annak tartalmán.

Mindenek előtt megtiltasz, hogy máskor, életemben, fekete pecsétet ne használjak. Megvallom igen nagy kedvem volna ez első parancsodat is megszegni, de nincs több fekete szurkom, bár más részről nem kétkedem, hogy a parancs áthágását te most észre sem vennéd, pirosnak látván a legfeketéb[!] viaszt is rózsás kedvedben. Azt azonban igen goromba észszel hiszed, hogy a czim női — plane feleségi — kézzel volt irva, azt fiu, enmagam remekeltem, mégpedig balkézzel.

Tompáról nem szólok, csak azt sajnálom, hogy én árultam el. Én azt hittem, a mit én tudok azt már te előbb tudtad, mint a ki ugy is írtad nekem, hogy sokat veszekedel pater Tompával. Minden esetre, kérlek válaszd a lágyabb ítéletet; a mi *lágy*, az *érett*ebb is.

Hogy verseim roszaságát elhiszed, azt igen jól teszed, mert én már elhittem, a mit kiadhatónak ítéltem, az már részint kijött részint szerkesztői körmök között van, a többi el fog hallgatni végkép. Végtelenül ügyetlen vagyok a lyrában, szörnyen boszankodnám, ha valakinek másnak olly esetlen verseit kényteleníttetném olvasni mint az enyéim. Ugy érzem, mintha elveszne markomban a finom ujjakhoz alkotott lyra. Aztán meg hol is vennék én lyrai lelkesedést? Prózai életmódom szinte phlegmatikussá tett, aprós bajaim és örömeim nem méltók megénekeltetni, s bár családi életemben a boldogabbak közé számíthatom magamat, ez a boldogság mégsem ollyan, hogy kitörő örömét versbe önteni, hanem csak ollyan, hogy jóltevő melegét folytonosan érezni lehet. Aztán még e boldogság is csak viszonylag, a családi életet illetőleg, — létezik, azon kivül ha az élethez mérjük, merő boldogtalanság és nyomorúság, de ez ismét nem ollyan, mi indulat rohamokat állíthatna elő, hanem csupán eltompitja lassanként a lelket, s vér helyett phlegmát csinál az emberben. Hozzá még, a lyra valódi kora 20—30 év, tőlem oda van, ifjui örömeim, keserveim, reményeim nincsenek, szóval a sziv szerepe jobbadán el van játszva, s a főre kerül az uraság. Én hát édes öcsém nem esetlenkedem a lyra országában, hanem megyek azon az uton, mellyen már egy pár lépést tennem sikerült, irok historiákat, rectius *istóriákat ad ponyvám*, mikép Tinodi Lantos Sebestyén, kinek poemáit, az ördög szántsa meg, még a debreczeni könyvtár sem képes nekem kiállitni. Mellesleg mondva vedd meg nekem Pesten, valamelly zsibvásárban, ha történetesen rá akadsz, — nem különben más ócska poemákat is, mellyek czimjegyzékét én neked majd egyszer megküldendem.

Toldi estéjét lehetlen ugyan Oct. 10-ére elkészitnem, de azért csak írd meg hová küldjem, meglehet küldök valamit. Bánom is én ha pályázsz is Szécsi Máriáddal, általad győzetni meg dicsőségemnek tartanám. Azt mondanák, ha Petőfi nem pályáz, bizonyosan A. nyer és ez már maga többet ér a tavalyi nyerésemnél. Meglehet, én nem leszek kész Szécsi M.val, mert még hozzá sem fogtam, pedig belé akarok tenyerelni. Gyöngyösi Murányi Venusát meg nem birom kapni, pedig nagy szükségem volna rá a locale és mellék-személyek végett. Te bejártad Mu-

rányvárt, de én azt sem tudom tök-e vagy túrós étek. — Csupán Mednyanszkiból puskázok, s a fő cselekvénynyel — mégpedig *sajátosan fogva fel*, már készen volnék, de, mondom, historiai mellék-személyek kellenének, mert ezek nélkül az egész ugy áll, mint egy kútágas a pusztában, — ezekről pedig Mednyánszki azt sem mondja: pipa! Megeshetik, elmaradok vele, de *minden esetre* ki fogom dolgozni, s eladom valamelly hottentotnak; gondolom amúgy is megadják érte a 12 aranyat.

Hogy Toldival olly-annyira rontod szemeidet, igen sajnálom, jobb volna[ha] a P. Horváth Lázár a-b-c.jét olvasgatnád, mit én ugyan nem olvastam, de anynyit mégis tudok, hogy csekély magamat is bele vetett rostájába, és megrostált mint a komondor-kölyköt, talán hogy nagyobbat ne nőjek, és valahogy le ne tépjem az utczán. Szegény Lázárok! nem hiába félnek a kutyától, *koldus*ra legjobban haragszik az. Szerinte minden nevezetességem abból áll, s mi igy kimondva a „Kistűkörbe" is beillenék hogy: „nevezetes arról hogy Petőfi által megénekeltetett, hogy Petőfit viszont megénekelte." Antikritikául, *az összes népköltészet nevében*, egy verset irtam rá haragomban, mellyet kibocsátni ugyan nem fogok, de neked mégis megküldök, sub./ . . —

És már most következik a java. Alul a tej-föle, mondták a czigányok egykor. Tehát még sem valál egészen számkivetve. Veled még is okosabban bántak, mint az uristen bánt első szüleinkkel, — téged előbb kivül tartottak a paradicsom kapuján s őriző angyalt(?) állítottak kétélű karddal (nyelvvel) a kapufélfához, ki csak olylykor-olylykor szunnyadt el, mint a bakter a tilalomfa mellett, — de utóbb belé eresztenek végkép, mint ha valamelly szilaj csikót virágzó lóherésbe bocsátnának. Mikor is lesz csak az! — Holnap, te Sándor, holnap! *holnap!!! cras! ἄυριον! morgen! to morrow! demain! domani! munye!* mind azt teszi holnap! de a melly holnapot már, mikor ezt olvasod, elvitt az ördög. — Annyit azonban mondok fiu, jól viseld magadat a menynyországban, mert van példa rá, hogy lehányták onnan a czivis-pólgárt, pedig alkalmasint becsületesebb ember volt, mint te; s hogy néznél ki pokolban, pőre ingben és gatyában! biz isten, mint a czigány fattyú a koh mellett.

Hm! ha majd Pesten meglátogatlak! Tudod-e te, hány garasért és óra alatt lehet Váradról már is oda felruszszanni Pestre. Hát, ha nem tudod megmondom: Váradon, vasárnap, kedd, vagy csütörtökön este 10 órakor fizetsz a gyors kocsira 6 ftot, és felűlvén, behunyod a szemedet. Reggel, mire a csipát kitörülhetnéd Szolnokban vagy, 9 órakor 1 f. 30 krért gőzkocsira

ülsz, és ebéden Pesten vagy. Tehát jó gyomorral Váradról Pestre! Debreczennek oda sem néz az ember, hanem megyen hegyen-völgyön, — Püspök Ladány, Kardszag, TörökSz. Miklós, Szolnok. Illy gyors utazásról Illyés János uram még álmodni sem tudna. Hát ha majd eddig ér a vasút fél lába! Én a vasútat csak azért ohajtom, hogy hozzátok közelebb legyek. (hizelgés nélkül legyen mondva.) Fel is megyek, habár more patrio, — késről, kalánról ne gondoskodjál, falusi ember tarisnyát tesz, tudod, s még téged is jól tart szalontai kenyérrel, melly nem ollyan ugyan mint a debreczeni, de jobb. Az ágyat azonban elfogadom, kivált ha azt mondod, hogy „beteges" vagy s magad a lóczára fekszel.

Tréfán kivűl én igen szeretnék Pestre menni, de ha az idén nem megyek, minek menjek azután. Ha mostanában mennék, még ugy lehet Vahot Imre le-daguerrotypoztatna, de ha később megyek, mit érek vele? Levelére, mellyben *őszinteségre* szólít fel, már csak válaszolnom kell, — válaszom minden varázslatot szét foszt, s reszketek tőle, hogy év végén dicséretét mellyel Toldimat dehonestálta, sajtó hibák közé teszi. Isten mentsen meg attól s a szalontai kritikusoktól!

Itt nem léted óta igen sok változás történt. A templom falát rakják, a dinnye leragyádzott, a városházát kimeszelték, az országútat meg kövecselték (nekem egy versembe került) a szőlő érik, Magyarország helytartója hétfőn itt lesz. Más nevezetes dolog nem esett. A sáskának csak a csihéssét verte erre a szél, a főcsapat a Körös völgyén vonúlt el. Inség okozó kárt nem tett, de némelly határon egy néhány tábla tengeri-vetést felhabsolt. Ad vocem *sáska*. Az a szamár Jókay mind untalan vitzelt rá. Szerintem illyes *élczek*ben nem lehet *komikum*. *Humor* talán lehetne, de ne a *más*, ne a szegény osztály rovására. Ha a humorizáló maga is a sáskák csapása alatt állna, akkor illenék szájába a keserű humor, mint azon szőlős gazdáéba, ki látván hogy szőlőjét a jég ugyancsak veri, felkapott egy dorongot s neki esett ütni vétni[!] a fürtöket; mondván: „No csak uram isten! rajta! a mit elkövethetünk rajta ketten! lám én is segítek!" Ez aztán humor, de tenger parton állani, s a vészszel küzdőkre elménczkedni ez olly valami, mire méltán rá illik a guny: „Országomat egy vitzért!" Az illyenre azt szokta mondani a szenvedő fél: *könnyü keteknek beszélni, verje meg az isten!* Illyenre még az ujdondászat burleszk öltönyét sem szabad kiterjeszteni. Nincs igazam? — Más az, midőn a Pesti Hirlap a Noththeater sáskák általi felemésztetésétől fél, mert ott már nem a sáskák átalános pusztítására, hanem a

Noththeaterre szól a leczke, s az olly nevetséges erőködése a német elemnek, mi komikai hatást eszközölhet.

De félre a pedántságokkal! Elmondjam-e mi történik kisded házi körömben? Komád asszony egésséges, mint a hal a folyóvizben, s apró házi bajaival pepecsel. Téged — t i t e k e t azonban mód és szer felett tiszteltet, köszönt és csókol, melly utobbi ellen hatalán a kom*ám*asszonynak kifogása lenne, szabadságában áll helyetted elfogadni. Aestheticai elvem (ha ugyan van valamillyen) határozottan az *egyéniség* (individualitát) elve; annál inkább fáj tehát, hogy most kénytelen vagyok az eszményiséghez (idealität) folyamodni, s téged kedves Sandrim, és „királynéd" kezecskeit csak *in idea* csókolni, ámbár megvallom, hogy ez utóbbit bajosan tudnám in natura véghez vinni baklövés nélkül, mert életemben nagyon kevés praxisom volt a kéz csókolásban. No de valahogy majd csak kisegítném magamat, legroszabb esetben fiam és lyányom elkövetnék. Igazság! ezekről még nem is irtam. Julcsa most is olly kicsiny, mint mikor láttad — s fixa ideája vagy két hét óta: „majd lesz szerdán *öröm*, Petőfi bácsinak["]. Mondjuk neki: miért lenne, még szomorkodik akkor, az édes anyja erővel házasítja, — de a fruskának esze van s nem hiszi. Sokszor vallat, millyen leány a P. bácsi leendő arája, s persze le kell irnunk tetőtül talpig, minden izét s haja szálát. Ide aztán kell költészet, mint a Szigligeti „historiai" darabjaihoz. — Laczi nevelkedik, mint egy Toldi Miklós, erőben és vadságban, s aligha életrevalóbb Toldi nem lesz ez *egy* aranyos, mint a másik, a 20 aranyos. Megmondván nekiek, hogy levelet irok neked, Julcsa izenete ez: csókolom a kezét Petőfi bácsinak, hozza el egyszer a feleségét; Laczié pedig már önzőbb: eszem a kis nyakát P. bácsinak, hozza el már a paripát.

Én pedig, miután ezen utóbbi leveledből látom, hogy eszedre tértél és nem morogsz többé mint a kis kutya, szinte elfeledem előbbi sértésedet, s képzeletemben ugy körül csókolgatva, hogy, ha valóban történnék, komám asszony a világért sem csókolna meg, mig három lében meg nem mosdatna — ugy körül nyalva, mondom, és ropogásig ölelve maradok

(jelenleg épen viszkető *öklü)* barátod
Arany János

Virgula

*Falusi mulatság**

Vigan fiuk! huzd rá czigány!
Könnyítsünk a nehéz igán,
Könnyítsünk egy kicsit.
Ez a nap a jó istené
Ki a munkát elengedé:
Igyunk bort! tölts Iczik!
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múlatunk.

Hap! hap! ma igy megy a robot,
Ma mink pergetjük a botot,
— Nem más, fejünk felett;
A ki megbánt visszabántjuk
Nem megcsaljuk, nem berántjuk,
Ütünk rá egy felet.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múlatunk.

Forgasd öcsém azt a leányt,
Irigyli más de sohse bánd,
Ha százan vannak is;
Szabad a lyányt tánczra vinni
Megszeretni és elvenni
Szegény parasztnak is.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múlatunk.

Huzd el czigány a nótámat,
Rá fütyölöm áriámat,
Azt a régit, tudod.
A fütyöt csak széllel szokták,
És mikor a szelet *fogták*,
Parasztnak is jutott.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múlatunk.

Kinek is van abban kára
Hogy lábunk nem áll *langára*?
Hap! hap! aprózzuk rá.
Kinek esnék tőle baja

* NB. Nem népies, hanem a nép és költői érdekében — akar lenni.

Hogy a *magyar* nótát hallja?
Hej! huj! daloljuk rá.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múlatunk.

Kinek baj, ha mi nem bánjuk,
Hogy *fél szemű* a czigányunk
S kopott a hangszere?
Urak körűl nem kérkedik,
Nekünk *dövőz* minket pedig
Felvidámít vele.
Garázda nép mi nem vagyunk
Megkövetem csak múlatunk.

Vigan fiuk! igyunk egy tust;
A jó kedv tán nem uri jus,
Se nem dézmás vagyon.
A nóta sincs árendában,
Válogassunk a javában
Mikor kedvünk vagyon.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múlatunk.

Talpam alá huzd te czigány,
Könnyítsünk a nehéz igán,
Könnyítsünk egy kicsit.
A levegő az istené,
Paraszt nóta is fér belé:
Ihaj rá! tölts Iczik!
Garázda nép mi nem vagyunk
Megkövetem csak múlatunk.

(Et voluisse sat est.)

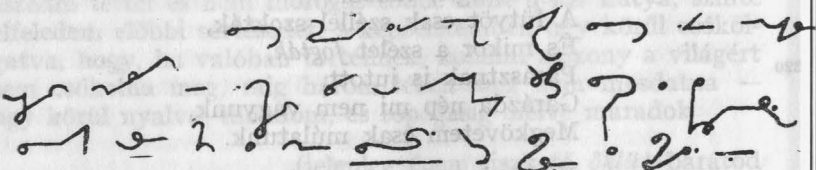

[Arany utóirata, gyorsírással:]

Még egyszer az Isten áldjon meg édes Sándorom. Intlek, kérlek és oktatlak, le ne rontsd valahogy magadat a patkolásban, mert nemcsak a kis menyecskéé vagy, hanem a hazáé is.

98.

ARANY — VAHOT IMRÉNEK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. szeptember 7. után]

[Vahot kérdésére őszintén megírja, a következő évben nem lesz a Pesti Divatlap kizárólagos munkatársa. Egyúttal kéri, még nála levő 28 ft.-ja fejében, küldje neki a jövő évben a Pesti Divatlapot.]

99.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Koltó, sept. 17. 1847.

Szerelmetes fa-Jankóm!

Leveledet kapám (és ásóm!). Nagyon szép tőled, hogy ollyan hosszan írsz, ezután is ugy tégy, de tőlem ezt ne kivánd viszont, a világért se! Mióta megházasodtam, ollyan lusta vagyok, mint valami török basa; még csak verset se irok, hát egyebet hogy irnék. Tisztel és ölel atque csókol benneteket

barátod
P. Sándor

october vége felé nálatok leszünk!

[Címzés:]
*Arany János*nak
barátilag
Nagy-Várad [felé] Szalontán

[Arany János jegyzete:]
NB October végén, s még nov. első napjaiban is nálam volt, új nejével együtt. AJ

100.

TOLDY FERENC — ARANYNAK

Pest, Oct. 1. 1847.

Tisztelt Jegyző Ur,

Kisfaludy-Társaság egyedűl az igazságnak tett eleget, midőn a Toldi s egyéb idei költői Pályaművek utáni nyereség részét Kegyednek megküldeni határzá. A szalontai szerencsétlenség csak azt okozta, hogy ez osztályrészt előre kivánta Kegyednek kezéhez juttatni. Méltóztassék azért ezen igen érdem-

lett kisded öszveget minden tartózkodás nélkül T Szőnyi Pál urtól, nyugtatvány mellett, átvenni.

A társaság Évlapjai VII-dik kötetének legnagyobb része, s benne az Elveszett Alkotmány is, ki van immár nyomva: csak a bevezetés van hátra. Novemberi vásárra, reménylem, ez is megjelenhetik. A censura a Kd munkájából összesen 6 v. 7 verset tudott csak ki. Külön is próbáltunk volna ezzel szerencsét, s akkor tán cseppent volna ebből is egy kis nyereség, melyet a társaság nem késett volna Kddel igazságosan megosztani, de a különkiadásra nem kaptunk Imprimaturt.

Többi társaim ohajtását nyilvánítom, midőn Kdet felszólítom, folytassa az ily kitünő szerencsével megkezdett pályát: ha még egy Toldit irna Kd: (a tárgy épen nem szegény), a KTsság bizonyosan szivesen fogadná el, s erejéhez képest meg is dijazná.

Nekem pedig engedje meg, hogy e kérést intézzem Kdhez. Ne forgácsolja el erejét apró (bármi nemű) költeménykékre, hanem fordítsa fiatalsága s szép talentuma egész erejét nagyobb, vagy *egy nagy* elbeszélő költemény irására. De az egészen a Toldi szellemében legyen. Adjon egy ilyenben egy egész kort, annak minden társadalmi rétegeivel együtt. S a koszorú el nem marad.

Fogadja Kd becslésem és szeretetem őszinte nyilatkoztatását szivesen; s adjon ennek bebizonyíthatására minél elébb alkalmat!

Toldy Ferenc

101.

ARANY — SZÁSZ KÁROLYNAK

Szalonta, Oct. 11. 1847.

Tisztelt ifju polgártárs!

Önnek hozzám intézett becses költeményét postai rendetlenség miatt csak a napokban kapván kezemhez, addig is mig nyilvánosan viszhangoznám abban kitüntetett nemes érzését, fogadja ön a távolban baráti szives kézszorításomat s köszöntésemet.

Petőfi Sándor hozzám irt legelső levelében e szavak állnak: „. . . .a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz hogy a politicában is uralkodjék, s ez a század föladata . . .” Ezen ohajtásra én is *ament* mondtam, de mégsem ugy értettem azt, hogy minden költő *tisztán* népköltő legyen,

mert illyesmi teljesülni soha sem fogna: hanem ugy, hogy a költészet ne legyen ollyan, millyenné az a legujabb időben nemesült(?!) t.i. csak egynéhány tudósnak, vagy ábrándozó holdvilág-egyéniségnek nagy bajjal megérthető, a nagy többségnek pedig teljesen élvezhetlen, hanem legyen egyszerűen nemes, erőteljes, a nép nyelvét megközelítő s ennek virágaival ékes, — szóval döntessék el a köz fal a népi és ma ugynevezett *fenn-költészet* közt, és legyen a költészet általános, *nemzeti!*

Illy értelemben vett nemzeti költészet előállítása lenne egyik hatalmas előmozdítója nemzeti ujjá alakulásunk nagy művének, s vele az irodalom is korán sem hátra felé menne, mint talán első tekintettel látszik; mert nem az a költészet végczélja, s tökélypontja, hogy a lehető legfensőbb fokig csigáztassék ⟨a⟩ nyelve, hanem az, hogy magát egyszerű köntösben is képes legyen művészileg fejezni ki. Hanem az uton mindazok, kik jelen ideig virágos szóhalmazban hitték rejleni a valódi költészetet, s nagyszerü bombastokkal irták körül a ragyogó semmit, természetesen visszamaradnának: de hisz ez semmit sem tesz, sőt használ; mert nem az a költészet virágzik mellyet *sok*, hanem a mellyet *jó* költők mívelnek.

Legyünk rajta tehát! — mondom én is — mozdítsunk meg minden követ az illy nemzeti költészet megalapítására. Petőfi már jóformán utat tört — nyomán haladni egyikünk sem szégyenlhet. Nem azt mondom azonban, hogy legyünk utánzók. Az igazi költő csupán utánzóvá soha sem válhat. Azt akarám mondani, hogy valamint Petőfi ragyogó szóvirágok, összekuszált s minden magyarságból kivetkeztetett szófüzés nélkül, a maga egyszerű nyelvén érdekesen fejezi ki magát, ugy mi is, ha akarunk s tehetségünk van, kifejezhetjük. S mivel ama sallangos költészethez szokott veteránoktól e tekintetben semmit sem várhatunk, Önöknek, ifju pályatárs! önöknek áll nyitva leginkább a dicsőség meghonositni elvégre a *magyar* költészetet az *egész* magyarhonban. Tegyék azt... s megáldja érte a magyarok istene! Fogadja még egyszer üdvözletemet, ki szíves rokonérzéssel maradtam

Önnek
őszinte barátja

Arany János

[Címzés:]
Ifj. *Szász Károly* urnak tisztelettel.

bérmentve.

N. Enyeden.
(Erdélyben.)

102.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Beje, oct 28. 1847

Kedves barátom,

egy kissé tovább huzodott válaszolásom mint akartam, azonban azt hiszem még most sem késő. Látd megvert engem az isten! eddig csak azt tudtam: hogy nem jó a tűzzel, meg a szerelemmel játszani, de most már látom hogy a költészettel sem jó; addig irkáltam-firkáltam hogy *beteg vagyok*, hogy csakugyan nekem jött egy fene nyavalya, s nehány nap óta szoba és ágyőrző vagyok; Nem vagyok ugyan valami rettenetes halálos beteg, hanem csak ollyan hogy legjobban érzem magamat az ágyban, azonban ne gondolt [=gondold] hogy mikor azokat az *ijeszgetős* verseket irtam semmi bajom sem volt; volt bizony nekem édes Jancsim, mert én ritkán vagyok a nélkül.

Levelem szinét, — külszinét csak, lelkét nem — megváltoztattam, ez már nem sárgafekete, s ezen is csak azt mondom, a mit azon mondottam, hogy jó volna már egymás szeme közé nézni, bizony jó! Mikor megyünk vagy is inkább mehetünk Pestre? jó volna ha együtt mennénk, együtt mulatnánk, ugy-e jó? Csakhogy mind ketten hivatal igája alatt vagyunk, ez baj, de kitehet róla? Biz öcsém, együkünk [így!] sem lessz pedig minister, *Jegyző*, *kalvinista pap*, — furcsa egypár madár; de azért jobb *itt* becsűlettel, mint fentebb a nélkül. Rang és hivatal nem teszi az életet, és annak boldogságát.

Petőfiről egy betűt sem tudok, semmit semmit, — nem ir, haragszik; pedig biz isten nincs oka. én igértem hogy az Életképekbe *is* dolgozom, szavamat meg is tartom; s van e panaszuk? Látd Jancsikám! én elég verset csinálok, a millyet ollyat; ha az Életkepeknek kizárólagos dolgozó társa leszek, minden hónapban *egy* verset adhatok *csak;* nem nyügözése-e ez a szabadságnak? aztán én adósságba vagyok sülyedve, minden szabados eszközöket használnom kell hogy pénzem legyen, miért hát ez a kapczáskodás? Add az ördögnek kis ujjadat: egészen elkap. — Én kizárolagos embere vagyok Imrének, ⟨de⟩ és ha akarom maradok; de én fél én-emet az Életképeknek adom, s ők nem elégszenek meg vele, hanem egészen kivánnak. Én irok mindenüve, csak a Honderűbe nem, tapasztalat mondja ezt, és tanított meg, hogy ne *kizárolagoskodjam*. Aztán

elvégre is, a mit igértem megtartom, szószegő nem vagyok, mi kell tovább?

Kérlek Petőfiről irj nekem sokat, mint van;? sokkal kevélyebb vagyok minthogy ezt most, haragván reám — ö tőle kérdezzem; de sokkal jobban szeretem öt, mint sorsa iránt közönyös lehessek, tehát irj nekem a gazemberről! Hogy esküvője előtt mogorva, hideg volt hozzá az öreg, az még csak semmi; de ha még most is az, úgy nem szeretem az öreg dolgát, mert úgy nehezen fog kibékűlni, s jó, segitő apa lenni, pedig hiába! vége Arkadianak, a szellem mellett a lencse is jó, azonban remélem hogy mindez meg változik.

Én nem pályázok Szécsi Márián, annyi bizonyos, remélem Petőfi sem, azonban te miért ne pályáznál? bolondság volna egymást nyügöznünk.

„*Bosnyák Zsofiához nem ért a népi iró?*" Lutheranus templom van Szalontán? He! úgye lefőztelek!

Én sem kaptam még egy árva fillért sem Matyimért, talán nem is kapok meglehet; hogy 60 pengővel megkináltak, mint égett[et] igen szét[=szép], s ⟨sok⟩ hogy nem estél az *égettek* sorába ez még szebb, ennek igen örűlök; látd én ott vagyok; ha igaz az irás szava „*jobb házasságban élni mint égni*"

Látd, beteg vagyok, még is bolond vagyok!

Isten veletek édes Jancsikám! szeressen az isten mindnyajotokat!

öszinte barátod
Tompa Mihály

[Címzés:]
Arany Jánosnak, barátilag
Debreczen *Nagy-Szalontán*
Nagyvárad [felé]

103.

ARANY — TOLDY FERENCNEK

Szalonta, nov. 8. 1847.

Tekintetes ur!

Hogy igen becses soraira illy későn válaszolok oka az, mert bár a levelet ez előtt egy pár héttel megkaptam, de a küldött pénzt némelly aprólékos akadályok miatt csak a napokban vehettem át Szőnyi urtól, ennek megtörténte előtt pedig válaszolni nem akartam. Most édes kötelességemnek

érzem leróni ebbeli tartozásomat s ezennel legszivesb köszönetemet nyilvánítni a Tekintetes ur fáradságáért.

Az Elveszett Alkotmány külön nyomatását magam sem óhajtottam. Sajnálom elveszett időmet, mellyet ez *elveszett alkotmányra* vesztegettem. S a censura igen kedvem szerint tesz, ha nem 6 v. 7, hanem ugyanannyi ezer verset tudott volna ki belőle.

Egyébiránt a Tekintetes ur felszólítását buzditó jutalomul veszem pályámon, mellyen, ha Isten segit és istennőim el nem hagynak, haladni ezentul sem szűnök meg.

Ki teljes tisztelettel és bizodalommal maradtam
A Tekintetes Urnak alázatos szolgája

Arany János

104.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. november 11. előtt]

[Aggodalmaskodik, nem neheztel-e majd Tompa, hogy Petőfiről írt sorait továbbítja Petőfinek, aki egyébként] már nem *gaz ember* [— mint Tompa írta —] hanem *házas ember*. Petőfiné derék hölgy [mikor náluk voltak] rettentő csókolóztak.

[Vahot Imre szörnyen elégedetlen, mivel munkatársai átpártoltak az Életképekhez. Hálátlansággal, szószegéssel vádolja őket. Arany úgy érzi, Vahot célzásai neki is szólnak.

Kész Tompával találkozni Pesten, ahol egy népies munkáját szeretné kiadatni, de inkább] — Fogasson be Tompa és koczogtasson be az ablakomon, úgy sem nagy kerülő, s illendőbb dolog, hogy ő, ki nőtlen ember, azon felül csak holmi csavargó költő, keressen fel engem, mint én őt, ki házas ember vagyok, s ollyan philister, hogy táblabíróságomhoz sem hiányzik egyéb, mint a czim, s 100 forint jövedelem évenkint.

105.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, nov. 11. 1847.

Kedves barátom,

Nem hiába vonított a kutya indulástok előestéjén, nem hiába rázták meg lelkeinket a kisértetes ordítás hangjai: a halál, mit az jelentett, meg van. Ugy van, barátom, a réme-

letes halál megtörtént s én nem vagyok többé. Magam ugyan még megvolnék, ollyan a millyen, csupán egy pár rheumaticus hidegláz, fluxus, nátha, catarrhus, köhögés-böhögés, fő és szem fájás, arcz kiütések, s kinzó gyomorbajok által emlékeztetve halálomra: de a múzsa, barátom, a muzsa nincsen tobbé! Ha látni akarsz döglött pegazust: siess hozzám. Elmeneted óta nem hogy a költés, de még a vers*csinálás* sem megy. Tudod-e miféle mesteremberség ez a vers-csinálás? Ez, pajtás, a kővágásnál csak százszorta nehezebb valami, ez előtt én sem ismertem de a napokban megpróbáltam. — Az ember leűl, kitalál sok tollrágás után egy rímet, melly legyen, például *tapló*, ha ez meg van, feláll, gondolkozik hol lehetne megegyező rímet lelni, végre egyben megállapodik; tegyük fel ebben: *vak ló;* már most előveszi az eszmék omniárumát, és keresget eszmét, melly mind a taplónak, mind a vak lónak megfeleljen, s ha ezt fellelte, kész a vers, mint a csizmatalp. S ime, barátom, eltávoztoddal ezen foltozó mesterségre szorult a te imádott költő barátod, ki, jóllehet az előtt is „csak János" volt, mind azáltal néha vetődtek egy vagy két tenyeres-talpas eszméi. Mióta itt hagytál[,] Murányon tiz strophát csináltam, csináltam bizony, nagyobb kinnal, mintha fala ujraépítésén dolgoztam volna, s már végkép kifáradtam. Innen mondom én, hogy keblem istennője megdöglött! szánakozzál rajtam és felejts el.

Nem is azért irok most, mintha jóakaratodat kaptázni akarnám (ad captandam benevolentiam) és barátságunk *művészi*, tovább nyujtásán mesterkedném. O nem! én érzem, én tudom, én hiszem, én meggyőződve vagyok, hogy barátságunknak meg kell szünnye! Ugy is azt mondja a példabeszéd: meghalt a gyermek, oda a komaság . . . vagy, a mi mindegyre megy, krepírozott a múzsa, vége a barátságnak! I am ruined! eljő, tudom hogy eljő az *uzsorkörm*, és a mit eddig kamatra adott vala, visszaveszi a *nemes örmt:* de hagyján! azért még is János leszem én.

Hanem irok hideg kötelességből. Nem akarok orgazda lenni, elrejtvén azo*kat* a dolgo*kat*, mellye*ket* rész-szerint- valóképpen te, tennen magad, részszerint pedig ez idő szerint feleséged, nékem pedig igen kedves emlékű komámasszony — nálam feledni méltoztattatok. Mert ámbárhogy jóllehet azon dolgoknak némelly tekintetben mi is hasznát vehetnők, sőt, kérdezés után is eltagadhatnók, mindazáltal megmutatni akarjuk nagylelkűségünket, és semmit azokból el nem rejtünk, és el nem tagadunk. A lista itt következik:

Feljegyzése azon ingó vagyonoknak, mellyeket Petőfi Sándor 3 megye táblabírája, és nője múlt Octóber 31én szegény czélámon feledni méltóztattak.

Sorszám	Az ingó-bingó vagyon megnevezése.	darab szám.
1.	Egy napernyő, rojtokkal, női vagyon	1.
2.	Egy két vasú, fekete szarvnyelű tollkés	1.
3.	Egy hüvelyknyi hosszúságú, alsó végén eléggé elkopott, felsőn elfaragott s rágicskált irón, magyarúl plajbász (hihetően a k. komámasszonyé)	1.
4.	Lázár Miklós költeményei, mellyekben egy pár kanonokhozi forró szerelme megénekeltetik	2.
	summa summarum	5.

mellyeket is közelebbi levelembe zárva, postán felküldeni el nem mulasztandándok.

A mi pedig Tompa Mihályt illeti, tőle kedden, ágyban fekvő (rectius ágyba fektető) betegségem első napján, kaptam levelet. Ő is fekszik. Rólad, irja, egy betűt sem tud, engem kér, hogy irjak felőled sokat, mint vagy. „Sokkal kevélyebb vagyok", ugymond, „minthogy ezt most, haragván ő énrám, tőle kérdezzem; de sokkal jobban szeretem őt, mint sorsa iránt közönyös lehessek, tehát irj nekem a gazemberről!" Na persze én megírám neki, hogy az már nem *gaz ember*, hanem *házas ember*, jóllehet háza nincs; de lehetne épen ugy, mint azon buzgó hazánkfiainak, kik, *hátukon házuk, keblökben kenyerök*, egy felleisennel (ami, ha nem csalódom, ezt teszi: *bőrvas)* Magyarországra jővén, érdemeikkel oda vitték a dolgot, hogy, még Sándorunktól is 600 — egynéhány forint házbért követelhetnek. De arról, hogy többé poéta nem vagyok, egy szót sem irtam neki, nehogy elbizza magát, és rosz, vagy szinte *rövid* verseket irjon, a mi, szerintem, mind egy.

Ugyancsak ő unszol engemet, hogy valamikor együtt ránduljunk fel Pestre. Én megirtam neki, hogy kész vagyok a dologra, csak fogasson be, és koczogtasson be az ablakomon, ugy sem nagy kerülő, s illendőbb dolog, hogy ő, ki nőtlen ember, azon felül csak holmi csavargó költő, keressen fel engem, mint én őt, ki házas ember vagyok, s ollyan philister, hogy táblabiróságomhoz sem hibázik egyéb, mint a czim, s 100 forint jövedelem évenkint. Arra mindenesetre kérlek, hogy arczképemet addig ⟨fel ne⟩ ne felhasználd [!] valamikép

fojtásúl, részint hogy lássam meg még egyszer, millyen voltam én, mikor még koszorús költő voltam, részint, hogy ha V. I. nagyon igen nagyon találna erőltetni, legyen miről levétetni költői képemet, mert a mostani, bizonyisten, nem arravaló.

Ad vocem . . . vagy *ad literas* V.I. Tudod-e hogy már elkezdte az oldalrugásokat, amúgy szűr alól. Közelebbi egyik számának külföldi pletykái közt beszélvén Crabbe-rol vagy kiről, kit valamelly kritikusa jónak látott a gyáripar és *nyomor költőjének* nevezni azért, mert természethez hű költő volt, kérdi hogy valljon illyen *nyomor költészet* létezik-e nálunk? ki annak az alapítója, valljon él-e már? Lehet, hogy itt a nép költőkre — főleg talán rám — céloz, — de az isten áldjon meg, meg ne mondd valakinek hogy észrevettem, mert ha a fülébe megy, még azt hiszi, hogy én gondolok vele ⟨akar⟩ ha rólam valamit mond.

Jelenleg nálunk van Nagy vásár, jövő héten Pesten lesz. Legalább ti is ⟨csak⟩ megkapjátok azt, a mi, itt el nem kel. Ez vigasztalhat. Én ugyan nem költöttem semmit, mindazáltal ugy érzem magamat, mintha igen sokat költöttem volna, azon csekély különbséggel, hogy ámbár erszényem teljesen üres; a vásárlott holmikat körülöttem nem találom.

De kénytelen vagyok bezárni épületes levelemet, elfogyván előlem a papir, mit ez alkalomra levélnek szántam, egyedűl azon csókokat rakván még ide, mellyekkel én téged, feleségem pedig a kedves komám asszonyt (vagy, ha tetszik, összecserélve is) elhalmozunk, — és azon szíves jó kivánatot, mit ugyan ide mázolni nem lehet, de szívében örökké érez irántatok

igaz barátod
Arany János

Lakásod számát ird meg, ne kényteleníttessem máskor illy falusi tempóhoz nyúlni s máshová czimezgetni a levelet.

106.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Beje, dec. 1 1847.

Kedves Jancsim!

Fehér papírom szerencsére elfogyott; s ismét az ominosus sárgazölden kell hozzád írnom. Legelőször is azon balhiedelmből rántalak ki téged, s illetőleg titeket, miszerént azt hivétek hogy én haragszom; mentsen isten! igen unalmas portéka az

a harag, kivált illy gyöngélkedő állapotban, minőben barátom még eddig is vagyok! s most is ha nem egészen ágyból, de hálóköntösből veszed e sorokat, azon ohajtás mellett hogy téged legalább is az útczán vagy a lakadalomban kapjanak.

Nem haragszom, és nem haraghatom pedig, mert: soha sem mondtam én azt neked hogy Petőfivel ne közöld, a mit én neked irok, és ezt szégyen is volna mondanom; aztán Petőfi is épen azt tette Zemplénben mit en akartam, az asszonyhoz nem ment, és Kazinczynak világosan elmondta, miért? épen mint én szerettem. De nem írtam, nem írhattam neki mert szédelegvén e széles vilagon Szathmárban, Biharban, Erdélyben nem tudtam hova utasitani levelemet, s ő a gyönyörű madár meg nem irta: *itt léssz megállapodásom* stb. Most már tudom hogy Pesten van, de hol lakik? azért hogy ő Petőfi, ne gondolja hogy az ostoba német levélhordó tudja lakását és ösmeri ötet, ha fel nem tesszük a Nró-t. Végezetre pedig, nem bánom hogy nem irtam, tudom hogy az utólsó időben ugy tele volt lelke boldogsággal, hogy a barátság beszéde tökéletesen mellőzhető vala részéről. Csak ő írna már nekem pár sort Pestről én is mindjárt hasonlót művelnék, — de haragunni? ettől sohsem voltam távolabb mint most.

Boldogságuknak lelkemből örűlök; adja isten: hogy évekre nyúljanak a mézes hetek! Ugy látom neje irásaiból hogy mély erzelmű derék hölgy, te is mondod; megérdemléltek [!] egymást! — De bezzeg én, — mert illendő dolog itt magamról is megemlékezni — én hol kapok magamnak valami féle asszonyi állatot; barátom! képzelhetetlen nehezen megy nekem ez a nősulés, — a fene tudja, sem szerelmes nem tudok lenni, sem nem bízom a tisztelt nőnemben; kik pedig Schiller úr szerént „égi rózsakat szőnek a földi életbe."

Hanem hogy még egyszer Petőfire térjek, nem igen tartja a dominus a mit ir; azt mondja ugyan is a „Hazánkban", — *nem nyaljuk faljuk egymást más előtt mert az igen czudar dolog*, te pedig azt írod hogy *rettentő csókoloznak*, node ha téged és a tieidet nem tartják *más*nak az az idegennek, ez szép tőlök!

Én pedig még most is azt mondom: hogy nem *kizárólagosságra* adtam szavamat; azonban erről már annyit beszéltünk, hogy *„elég talán sok is"* (:Vahot S.:) e négy szóban Petőfi látna witzet; te nem láthatsz; egykor Pesten ez volt minden ötödik szavunk. —

Vahot lapjának ügye még most is függöben van, ö szörnyen pattog, a mint olvastad sőt írod is, hogy hit- és szószegés, és hálatlanság, meg a jó isten tudja mi, akarják lapját meg-

buktatni; Te nem érthetsz egyikről sem, a halátlansagról inkább Petőfi érthetne, t. i. Vahot szerént, az ármány es boszuvagyról, Erdélyi és Heckenast, ezekre haragszik ő. — Furcsa is barátom az egész dolog! nem bir az ember okos lenni belőle; mondják: hogy Erdélyi követelése törvényes, de nem igazságos; azonban a manó tudja igazán a dolgot.

Egy Szécsi Mariat én is irtam, de minthogy a pályázásra, „dicsérő" kell, sőt köttetett ki világosan, enyém pedig inkább „lehordó" nem küldtem fel; és ugyan szűken irtak, harom pályairat! boldog lessz valami patvarista vagy diákember! Az én Mariám is valami 50—60 strófa; középszerü historia, jó lessz, valamelyik lapba. Én még semmit sem kaptam a Kisfaludy-Társaságtól, remélem: hogy — nem is kapok. Hanem illető husz példányomat, — az alapszabályok értelmében — csakugyan ki kell ő kegyelmöknek adni, ha törik szakad is! —

Én biztosan remélem barátom, hogy tavasszal találkozhatunk Pesten, az az *vásárod leend;* csak irj veszettűl, ne félj hogy kiadó nem találkozik.

Hallom, vagy inkább olvasom hogy nepies dolgot irsz; én most tünderies ostobasággal veszödöm, s már ugy bele szoktam, hogy szinte rosszúl esik lencsét enni; — Mikor az *ezer egy éjszakát* olvasni kezdi az ember, rettentő csodálkozik az iszonyú nagyságú gyémántokon, később azonban úgy hozza szokik, hogy *gyémántökör* kifejezés nem hat rá. Vagy ha a Carthausit olvassa az ember, félkönyvön, majd megszakad a szive, azután kutyába sem veszi. Így vagyok a tündéri dolgokkal, — belecsömöröltem. —

Mit írjak én meg neked aranyos Jánosom? hisz annyira az eszme világaban, s olly légies tesstel[!] van még barátságunk, hogy környezetemről, aprobb körülményeimről mit sem irhatok. — Látd: ha láttuk volna már egymást, te azt kérdenéd: megy-e még a hajad? én azt felelném: megy bizony barátom, szinte kopasz vagyok már! Hanem hiszen majd jő egy nagy nap, mellyen a sírok zárai felpattannak? oh nem! hanem mi egymás karjaiba dölünk, — addig pedig isten veled, csokollak téged és kedves tieidet, a komámasszonyt, mindnyájatokat!

Isten veled

igaz baratod
Tompa.

[Címzés:]
Arany Jánosnak barátilag.
Debreczen
N. Várad [felé] Szalontán.

107.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Pest, deczemb. 1847kén anno 3.

Drága barátom, stibli!

Nagy lehet a te szórakozottságod. Eltévesztetted a dolgot: leveledet alkalmasint lábad fejére tekerted, a kapczádat pedig elküldted levél gyanánt hozzám. Az valóban kapczalevél volt. Üdvözlégy, Hunniának második.... meghasonlott kedélye! Hogy meg nem dögönyözlek, csak annak köszönheted, hogy nem vagyok király, s így nincs elég hosszu (egészen Szalontáig érő) kezem. De hisz elkaplak én még valahol ebben az életben, s akkor fogadom, hogy epos helyett elegiát zengesz. Utazásunk vigan és szerencsésen ment végbe, mert kettőnknek összevéve is csak valami hatvan oldalbordánkat törte-zúzta össze Túr környékének regényes utja, s utána a feleségem csak három hétig köhögött, s a melle sem repedt szét bele, pedig közel járt hozzá, szegényke. Én pedig a minapában nem csak a lánglelkű, hanem egyszersmind lángtorkú Petőfi voltam... t. i. irtóztató torokgyuladásom volt. De csak egy hétig tartott. Bagatelle! s most már mind a ketten épek vagyunk, mint a makk. Ugy igaz! egy anekdotán, mellyet tőled hallottunk, a feleségem égbekiáltólag töri fejét, és nem jut eszébe. Ird meg, ha emlékszel rá; az ebédnél mondtad el, de nem a tentáról, mellyet a paraszt megivott. Remélem sőt hiszem, hogy legközelebbi leveldben, szánva-bánva bűnödet ostoba persvasiodat illetőleg a nem verselhetés tárgyában, azt fogod írni, hogy már mind Murány ostromával mind Toldi estéjével fikszomfertig vagy. Ezt elvárom, s ezzel berekesztem levelemet. Minthogy olly sokáig várakoztattalak, tehát kárpótlásul iparkodtam minél rövidebbre szabni levelemet. Tisztelve csókolva benneteket jobbra-balra agyba-főbe előre-hátra, maradok

érdemes barátod
lord Krumpli Artúr

A verseket lassanként küldheted már az Életképekbe.

[Címzés:]
Arany Jánosnak
Szarvas
Orosháza [felé] . Szalontán

108.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta-bury, 9. Dec. 1847.

Mylord!

I have read your letter and I am forced to confess, that you are the greatest under all the asses I have ever seen or been aquainted with. Were you not, what you are, and not so mighty one, I would beat your hogs-head, and oxhead to dung and dirt: but while I am no more than John, I must be silent and weep for anger. I am

your most faithful friend
and most humble servant:
John Stibli
shoe-maker and poet.

P. S. When you will write not so rascally and godless things then I shall answer more. J. St.

P. S. The anecdot can I not remember.

[Címzés:]
To the right honourable
Lord *Arthur Krumply* devotely
London

109.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, dec. 13. 1847.

Kedves barátom, Ön,

Azt gondolod, hogy az itteni zsidó boltban nem lehet fél iv paraszt levelet venni fél krajczárért váltó czédulában? Azt gondolod, hogy leveled rövidségeért kárpótlást nyujt nekem annak ostobasága? Megérdemlenéd, hogy ne válaszoljak. Ugy látszik el sem olvastad levelemet, ugy tetszik belé sem pillantottál, különben hogyan kerülte volna ki, legalább

az utóirat, figyelmedet. Vagy talán azért nem akarod lakásod házszámát megirni, hogy látogatásomtól szurkolsz. Szép tőled, jó fiú. Ne félj csak, menjetek Pestre, azért hogy olly obscurus ember vagy, felkereslek és kiéllek esztendei jövedelmedből. S igen jó, hogy torokgyuladásodbul kigyógyultál, legalább megfojthatlak akkor. Most pedig mulatságúl küldöm neked Die Belagerung von Ostrom = Murány ostromát. Mulasd magadat vele, a micsodás. Szeretném egyébiránt, ha megmutatnád magadnál okosabb embernek és megirnád az itéletet róla. Scholionkép saját itéletedet is utána vetheted. Igyekezzél vele valamelly könyvárust behuzni, neked ugy is prakszisod van már abban. Ha olly formában adná ki mint János vitézed első kiadása, t. i. négy strophát egy lapra, elég vastag füzetke válna belőle, mert felül van az ötszázon. Ha azonban ezt nagy lopásnak tartaná a kiadó, ott a Tompa Szuhayja 5 versével, az igen tisztességes alak lenne; mert 6-ot már kár volna egy lapra vesztegetni, s különben is, a mit terjedségben vesztene a könyv, megnyerné azt vastagságban. Egyébiránt mindezt, (s minden egyéb fáradságot) a te bölcs belátásodra és erélyességedre bizom, tudván hogy te nagyon kapsz az efféléken. Jutalmul ⟨egyébiránt⟩ egy tiszteletpáldányra előre számolhatsz, a mi pedig legkevesebbet két fejér huszast ér; s a pénzzel (T. i. Murányvár árával) uzsoráskodhatol addig, mig leküldésére alkalmat lelnél . . . . . .

Állj meg, vakmerő (tudniillik *én*, ki pedig mind ez ideig igen kevés vakmerőséget tapasztaltam magamban) — Állj meg vakmerő, mondom, nem tudod-e hogy az, kihez illy kocsis hangon beszélsz, kit *obscurus*nak nevezni bátorkodol, kevés nappal ez előtt, száz meg száz fáklyával világíttatott ki? Azt gondolod, hogy most is ollyan ő, mint mikor te, Szalontán, polturás gyertyád füstölgő hamvánál vele ostoba versek rögtönzésében vetélkedtél? Perse hogy azt. Sokkal barnább ő, hogysem a fáklyák kormos füstje és füstös korma rajta változást tehetett volna, s igy bár ő nagy városban, én falun, azért összeillünk. Ez azonban mind csak tréfa kedves komám asszony, mert én férjét szép fiúnak tartom, s ha mandatumot mutatnának meg is eskünném rajta.

De micsoda anecdotát kérdeztek tőlem (iró vagy, azért szabad veled többesben beszélnem) eszem a lelketeket? Miért nem irtad meg legalább, Sándor, hogy tudnám. A költészet fő és egyetlen elvét: „mendacem oportet esse memorem" tudom ugyan, de ez egy izben mégsem emlékszem mit mondtam akkor, — bizonyosan részeg voltam. — Hát az itt hagyott

dolgokkal mit cselekedjem? Feljelentem a Helytartó tanácsnak szokott meghirdetés végett, s esztendő multával eldoboltatom a tűz cassa, vagy kórház javára.

Máskor többet

barátod

Arany János

1. U.I. Az ég áldjon meg, édes Sándorom, áldja meg a kedves komámasszonyt is, — fogadjátok szives köszöntésünket: enyémet, nőmét, Julcsáét, Lacziét. Ha becsűlettel eljársz a rád bizottakban, még több áldásra is zámolhatsz tőlem Adieu.

2. U.I. *Toldy estéjét* nem irok; s ennyiben engedelmet — respective bocsánatot kell kérnem Jókay urtól, hogy hirlapi jövendőlései számát egygyel megszaporította. Ha egyébiránt Jókay urat érdekeli köszöntésem, megmondhatnád neki hogy köszöntöm, iparkodom nem sokára tiszteletemet tenni nála. Már küldtem volna verset lapja számára, de nincs tárgyam és formám, ha küldene néhány *hirlapi medvét*, abból majd puskáznék valamit. —

3. U.I. Ezt sietős dolgaim miatt máskorra hagyom.

Arany János

4. U.I. Sürgetős dolgaim elmultával felveszem ostoba csevegésim fonalát, s irok levelet, mellyet ha irományid közt valaha megtalál az utóvilág okosodjék ki belőle, ha tud. Rosz ember vagy, a miért bővebben nem irtál körűlményidről. Megvallom, részletesb tudósítást vártam tőled: 1. Mikép fogadtak házi istenid otthon, mennyiben teljesedtek sejtelmeid? 2. Miképen megy neked az élet, a már bekövetkezett házi gondok között? Mert azt hidd el nekem, hogy bár mint költőt is kimondhatlanul szeretlek, még is jobban érdekelsz *mint ember;* s ezzel punctum. — Lásd, azért is nem tudok én neked olly tiszteletteljes hangon irni (írtál valaha *hangon?*) mert a kit én tisztelek . . . nohisz azt tisztelem, és tömjénezek neki, hogy orrbefogva fut el. De a kit szeretek, az már jobban jár velem, mert azt boszantom és gorombáskodom vele. Láthattad a 100 mese 100 képben a caressírozó szamarat? Csakhogy én nem vagyok szamár, legalább nem ismerem el, s ez egyben hasonlítok a tudósokhoz.

Adjon isten boldog karácson ünnepeket s boldog uj évet. Is - ten - hoz - zád ! ! !

[Címzés:]

A szalontai másodjegyzőtül.

Petőfi Sándornak
csak neki magának, —

másik levél, is van benne
az is csak magának.

Hivatalból. Pest.
Kerepesi út? Hatvani utcza?

N^ro^??????????

110.

ARANY — JÓKAI MÓRNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. dec. 18.?]

[Czakó Zsigmond halálára írt *Cz . . . sírja* c. versét küldi.]

111.

SZŐNYI PÁL — ARANYNAK

Pest 1847 decemb 28-n

Tisztelt Jegyző Úr!

A Kisfaludy társaság Titoknokával Erdélyi János Úrral beszélvén tegnap, rám bízta, miszerint tudakoznám meg Öntől, elvállalná-e a Kisfaludy Társaságnál a tagságot, ha azzal Önt megtisztelni kívánná a Társaság. Mert Erdélyi Úr akarja Önt kineveztetni; és semmi kétsége nincs a felől, hogy a Társaság örömmel fogadja Önt tagjának. De azt mindenesetre tudni kell elébb, elfogja e Ön fogadni e kineveztetést, vagy nem; mert olly kudarcot vallani nem szeretne a Társaság, hogy egy egyént megválaszszon s az e megtiszteltetést el ne fogadja; minő eset pedig már az Academiánál is fordult elő.

Ez iránti barátságos tudósítását Önnek, kérem a jövő 1848-dik év jan. 12ig hozzám felküldeni; mert a tagválasztás akkor fog történni.

Többire boldog új év kívánása mellett magamat Ön barátságába ajánlva, maradok

Önnek!

alázatos szolgája
Szőnyi Pál.

Szél utcában 209dik szám alatt a 2dik emeleten

[Címzés:]

T.c. *Arany János* Jegyző
Úrnak tisztelettel

N.*Szalontán.*

112.

ARANY — KOVÁCS PÁLNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1847. december végén]

[*Toldi estéjé*ből küld részletet a Hazánkba.]

1848

113.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Pest. január 2. 1848.

Koszorús Jan*kó(ficz)!*

Megint semmi kilátás hosszu levélre. Vigasztaljon legalább az, hogy a papiros nagy, ha a levél nem lesz az. Aztán meg a mi üresen marad, gondold teli az én gondolatimmal, a mi könnyü munka lesz, mert hiszen magna convenia ingeniunt. Immáron pedig a mi Rumány [!] ostromát illeti, arra való nézvest czethalszájamnak kéne lenni, hogy méltóképen megdicsérjem, azért bele sem kezdek, csak annyit mondok, hogy mind a hárman (t.i. én, Petőfiné és Jókay) elragadódtunk általa. Légy nyugott, tovább is barátom maradsz, mert hisz dicsőségednek egy uj, nem selyemszálát, hanem hajóhuzó kötelét eresztetted... Lisznyaiasan beszélve. Alleluja! — Ennyit materialis oldaláról; a mi a dolog költői oldalát érinti, voltam vele Emichnél, a ki munkádat meg is venné, de olly csekély árt szabott neki (100 p.ftot), hogy alkuba sem ereszkedtem vele. Ezt a Kisfaludy-társaságnak köszönheted, miért árulja Toldyt ollyan drágán, hogy kevesen veszik. A könyvárus nem a munka becsét, hanem keletét nézi, és ezt kereskedőtől nem is vehetni rosz neven. Már most én azt gondoltam, hogy legjobb lesz a munkát el nem adni, hanem kinyomatni, így hosszabb idő alatt ugyan, de két sőt három vagy négy annyi hasznod is lehet, mint amugy lenne. Ezt tanácsolja maga Emich is; azután a többi munkáidra, ennek a kelete szerint, szívesen alkuszik. Ő magára vállalja a kinyomatást, olly föltétellel, hogy a munka hozzá menjen bizományba. Természetesen, a nyomtatási költséget aztán levonja a jövedelemből. Véleményem szerint ez lesz a legjobb. Ha rögtön van szükséged pénzre, eljárok vele a többi könyvárushoz; ha nincs, maradjunk e mellett. Én nekem valamennyivel volt már dolgom, s biztosítlak, hogy Emich a legbecsületesebb ember köztök, s így jó lesz, vele jőnöd összeköttetésbe. Ird meg tehát tüstént, hogy mit csináljak? ha a föntebbi terv

szerint nyomatjuk ki, ugy hiszem legjobb lesz János vitéz formája és ára mellett maradni. Különben, ha akarod, Emich fényesen is kiállítja. Tégy rendelést tetszésed szerint. A szerint végzek. De világosan írj meg mindent, hogy aztán velem össze ne veszsz, s barátságunk meg ne szakadjon, s gulyáshussá ne aprítsuk egymást. Kegyes engedelmeddel, Jókay mutatványt közöl belőle legközelebb. Hát Tompa Szécsi Máriáját olvastad? nem is Szécsi Mária az, hanem Panyó Panni. Isten látja lelkemet, nem irígységből beszélek nem is kárörömből... de ő velem akart versenyezni és ollyat bukott, a millyet csak a Rotschild-ház volna képes bukni, noha az én Marcsám is csak, a mint Miska mondta Adorján Bódinak „nagyon középszerű". Meglásd, Tompát a versenyzés öli meg; ő velem akar minden áron futtatni, adja isten, hogy elhagyjon, de attól tartok, hogy megszakad. Vahot Imre engem akar vele ellensúlyozni lapjában, a Szemle rovásomra dicsérte őt, Gömör vármegye Európa csillagának tartja... és a szegény Miska... bizony isten, sajnálom. Nevetséges és kisszerű minden irodalmi versenyzés. Én soha sem mondtam, hogy ez meg ez eddig fut, tehát én egy mérfölddel még tovább nyargalok; hanem föltettem, hogy eddig s eddig megyek, ha mehetek, a többivel aztán nem gondolok, nem nézek sem jobbra sem balra. Vége van annak, kit csak a versenyzési vágy kerget, s nem lelke viharja ragadja! — Szeretném, ha ezt szórúl-szóra megírnád neki; én nem teszem, miután Jókaynak azt írta, hogy „ha Petőfi ír neki néhány sort, ő is ír Petőfinek néhány sort." Köszönöm szépen. — Kegyelmetek pedig a mennybeli atya áldja meg ezen új esztendőben minden testi lelki áldással, a mi francziául így hangzik: legyetek olly boldogok, mint mi vagyunk. És ha ezt nem teljesíti az isten, hát én vele az első alkalommal élet-halálra duellálok. Tisztelünk csókolunk beneteket sorra! s vagyok és maradok a ki tavaly voltam

m. p.

Még is jó hosszú lett a levél, hékás!... de van is benne csepű és csutka és szalma etc.

Coriolánt fordítom, az első felvonással készen leszek a napokban. Rittig! Lakásunk: dohány-utcza, Schiller-ház, n^ro 373.

[Címzés:]

Arany Jánosnak
az én drága kedves komám uramnak

Szarvas — Túlatiszán
Orosháza [felé] — *Szalontán*

114.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, jan. 7. 1848.

Édes barátom,

Nem követelem ugyan tőled, hogy minden levelemre válaszolj, de most mégis igen megnyugtató lett volna rám nézve ha türelmet és időt veszesz magadnak megirni megkaptad-e a Murány ostromát, vagy sem, mellyet én még a mult hó elején hozzád a nváradi gyors szekéren utnak indítottam. Nem mintha magának a könyvnek elveszése aggasztana, mert hisz az nem olly nagy kár, de reszketek annak meggondolásától, ha netalán azt ujra kellene leirnom. Ezért nem állhatom meg, hogy annak sorsáról tőled ne tudakozódjam, szeretném ha most egyszer te sem állhatnád meg, hogy azonnal ne válaszolj. Volt ahoz mellékelve a Krumpli féle levélre is válasz (a millyen a kendő ollyan a mosdó), s igen nagy kár lenne érte, ha az sem maradt volna meg az utóvilág bámulatára.

Nagyon szeretném ha már Toldi estéjét is küldhetném neked, annál inkább, mert erősen állok határzatom mellett neked ajánlni azt. De még ezzel lesz dolgom egy ideig. Napjaimat kénytelen vagyok hivatalnak, estémet családomnak szentelni, s igy csak reggelenkint van egy fél órám. Azért lassan haladok. Annyira azonban már vittem, hogy azon helyeket, mellyekkel nem voltam egészen megelégedve, tetszésem szerint kijavítottam, s most egész kedvvel vagyok rajta. Már küldtem is belőle mutatványt a Hazánkba, ha kell majd Jókaynak is küldhetek. Szinte szeretném elolvasni előtted a nedélyes részt, hol a vén Bencze a viadalhelyen megjelenik. Ezt egész lélekkel dolgoztam, ujra és bővebben s remélem a többit is ugy fogom. Azért is haladok vele lassan, hogy mikor dispositiót nem érzek magamban, inkább egy betűt sem irok, mint hogy rontsak. „Majd meglássuk", mondod. —

Tompa Miskától is kaptam a minap egy levelet, mellyben irja, hogy dehogy apprehendál ő valamiért, dehogy bánja akármit tettél Zemplényben, csak te ő iránta viseltessél jó szivvel. Leveledet ohajtva várja, mert lakásod számát nem tudván, addig nem mer irni, félvén hogy levele eltéved. Én is félek attól, de azért irok, s nem francózom, tudván hogy 12 krért a furulyukból is kikeres a német schwager.

Jókaynak már küldtem két verset s azok nem népiesek, de jövőre tisztán népiest — néha terjedelmesben — fogok neki irni. Most is csináltam volna valamit, de Toldi foglalt el, s mig ez készen nem lesz nem zavarom ki magamat másféle dolgozattal a sodrából. Beküldött versem egyikén változtatni szeretnék: nehogy ezért őt vagy magamat uj postabérrel terheljem, légy szives az idezárt egy strophát kezébe juttatni hogy, ha még nem késő, ugy javitsa ki Cz[akó]sirja czimű versemben az utolsó versszakot. Itt ugyan leginkább egy *csak* a különbség: de a *csak* nagy szerepet játszik mai világban az okok közt. Tedd meg ezt, édes Sándrim; ha neked Szalontára comissioid lesznek én is örömest teljesitem. Egyik kéz a másikat mossa.

Isten áldjon kedves barátom, téged, és lelkednek másik felét, a Napló, és Ábránd angyalkedélyű iróját, mindazáltal nekem kedves komámasszonyt, — kívánja

igaz barátod
Arany János

Curiosum. V[ahot] I[mre] csakugyan meg akarja velem ismertetni az ő jellemét. Rózsa és Ibolya a Keresztfűvel együtt egy ívet *ő szerinte* bőven, az 25 fr — ezen kivűl 6 apró vers mellyekért levelében igért négy négy forintot, ez tesz huszonnégy forintot összesen kellett tőle kapnom 49 ft.e.p. — Küldte a lapot egy évig, ez 12 ft, — a Szépirodalmi szemlére előfizetett félévre ez 4 ft, item 10 petit hasábsor hirdetést betétetett két politikai lapba 3-szor, ez 5 ft, szállít tehát 21 ftot. A még hátralevő 28 frtra azt írtam, küldje jövő évben a lapját... de a lap elmaradt, még eddig legalább. — Mellyikünk bánja meg? ő-e vagy én?

[Címzés:]
Petőfi Sándornak
Pest.

115.

ARANY — JÓKAI MÓRNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1848. jan. 7. v. 8.]

[Küldi az Életképek számára a *Toldi estéjé*nek egy részletét.]

116.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, jan. 8. 1848.

My dear!

Dehogy nem irok én neked azonnal, a mint leveledet megkaptam! Csak az a kár hogy egy nappal előbb nem jött leveled, mert épen tegnap tettem postára a magamét, mit bizonyosan nem teszek, ha tudom hogy tőled ma választ fogok kapni. Azonban magadnak köszönd hogy egy postabér helyett most kettőt fizetsz, máskor tudósíts előre, mikor levelet akarsz irni. Különben most jó fiú vagy nincs rád panaszom, irtál eleget. Nem hosszu ugyan a vászon de sürü a borda. — Kevély lehetnék, hogy nekem Petőfi Sándor is hizelkedik. Ezt ő tenni nem szokta. Szavait ugyan nagyon tudom devalválni, én *birálatot* kértem tőle, s ő *dicséretet* küld, e dicséretet én nem hiszem egészben, azonban mégis örülök neki, mert, mondom ha ő hizeleg, az nem történik puffra. Egyébiránt ha dicsőségemnek selyemszálak helyett hajóhuzó kötele van, a bizony elég durva, de mindenesetre többet ér a nadrágszijnál, mellyre az ember végső desperatiójában magát fel szokta akasztani.

Murány ostromát illetőleg, miután én a te tanácsodat e részben legjobbnak itélem; miután kedvem van a kiadás e nemét megkísérteni: határozott akaratom az általad ajánlott módhoz ragaszkodni. Emich nyomatja, s bizományos lesz. — Egyszerű János-vitéz forma, ára szinte az . . . a többit az ördögök tudják jobban. Azt azonban igen szeretném, ha a nyomatás sokára nem haladna. Ha Emichchel szerződni szükséges, ezennel, jövendő alkalmatlankodásim fejébe, igen igen szépen fölkérlek, illetőleg felhatalmazlak, hogy azt nevemben érvényesen kösd meg, kijelentvén hogy azt magamra nézve kötelező erejűnek fogom tartani, csupán arra kérlek, hogy a megtörtént szerződés pontjait, tudás végett nekem ird meg. — Az itt küldött jegyzetkét igtasd az illető helyre. — A példányok számát rád bizom meghatározni a könyvárussal, valami[n]t más aprólékot is, miről nekem annyi fogalmam van, mint a hold beli emberek szivarai készítés-módjáról.

Hogy Jókay mutatványt közöl belőle, bizván választási tapin*tattok*ba, szeretem: egyébiránt én Murány ostromát *ollyan formának* tartom, miből *ollyan formán* üt ki a mutatvány, mint midőn valaki házát el akarván adni, pár téglát vitt abból

a vásárra mutatványul. Az egész talán valami; de szét szedve semmi. Nem ugy Toldi estéje. Abból a Mr. Bencze vitézi dolgát már elküldtem Jókaynak, mert az ugy is ér valamit, ha külön van, bár kétségtelenül nagyobb a hatása, ha az ember sor és rendszerint jő rá, a maga helyén. —

Tompára pedig ne „durúzsolj". Ne hidd azt, hogy ő veled mérközni kiván. Én legalább nem hiszem, hogy Tompában, ki néha, sőt többnyire olly jókat ir, ne volna annyi műérzék, hogy Szécsi Máriádnak az övé feletti hasonlíthatlan elsőbbségét ne érezze. Ezt pedig annál inkább van okom állítni, mert maga irja nekem, hogy az ő Máriája „középszerü historia, jó lesz valamelly lapba." Hogy rólad a leggyengédebben gondolkozik, arról tanuságot tesz hozzám küldött közelebbi levele. Azért félre az effélékkel! — Egyébiránt az ő Máriájában a felfogás is, szerintem, igen áldatlan. Ha positiv törvény, a lélek és sziv törvényeivel hozatik összeütközésbe, mint Tompánál eskü és szerelem (nálunk csak önkénytesen felkarolt pártérdek és önkénytelenűl támadó szerelem — férfiaskodás és nőiség hozatik küszdésbe, az utolsó győz, győznie kell, a czél el van érve, tehát semmi tragicus vég, sőt triumphus.[)] Ott, ha az utolsók győznek, tragicus vég kell. Ugy de itt, a történet ellenére, csak nem csinálhatott tragicus véget, mert tudva van hogy Szécsi Mária, a láng lelkü nő, kinek nem kis része lehetett a Veselényi-Conjuratióban túl élte férjét, s végre is Bécsben a szabadság ügye áldozatául halt meg, tehát a legszebb halállal, mi azon időben honleánynak juthatott. Kár volt tehát avval az esküszegés istóriával akarni bepiszkolni a nem mindennapi jellemet. Na, meg a kidolgozás hozzá. „Mille die versus"-nak is gyarló. — De e miatt nem érdemli szegény Miska barátunk haradogat, ő a jó, becsületes fiú.

A mi a te Máriádat illeti: nem hogy engem az versenyre szurkált volna, sőt, megvallom, eltávoztad után az okozta leginkább csüggedésemet hogy hátha versenyezni *akarni* láttatom olly művel melly mögött hátra kell maradnom. De végre erőt vettem magamon, s felgondolván, hogy én elébb terveztem Murányt, mint veled valamelly viszonyban lettem, következésképp szándékodat tudhattam volna, — hogy, bár nem tudom micsoda véletlennél fogva mindketten ugyanazon alapeszmét vettük fel, de nálam a kifejtés mégis különböző; — hogy végre nálam az irmodor sem az, a mi nálad, az enyém inkább a népies felé hajolván s elbeszélő folyamú lévén, mig a tied balladai gyorsasággal nyargal a cselekvényeken: neki dültem s bevégeztem. Azért, édes pajtás, azt ne gondold valahogy'

mintha verseny nélkül „Murány (nem Murányvár; ne szaporítsuk benne a macskariasztó *r* betűt) ostroma" meg nem született volna.

V[ahot] I[mr]ét alaptalanul kezdtem gyanúsitni a mult alkalommal; ő Mann von Wort, ollyan, hogy párját kell keresni.

Hát megáldjon az isten, kedves Sándorkám. Tudom hogy alkalmatlanság neked az én *medvéim*mel vásárrol vásárra járni, de hiszem hogy mégis szívesen teszed, mert ugy érzem, hogy hasonló esetben én is szívesen tennék érted valamit. Adj alkalmat éretted valamiben fáradoznom.

Élj bodogúl! E különben németes kitételt azért használom, mert midőn neked boldog életet kivánok, akkor nem *csupán* neked kivánok boldog életet. Ergo: élj boldogul! kivánja

barátod
Arany János

[Egy külön papírlapon:]

Küszdelmet kerestem e helyen, nem álmot
S nem feledtem ama hires vezért *S a l m o t**

*Bacsó Mátyás, a Szapolyai-párton volt Tornaljai Jakab kapitánya Murány-várban, magyar, orosz, oláh és lengyel népből álló rabló csoportjával, orozás, rablás, gyilkolás által tévén rettenetessé Murány környékét: az 1548. évi pozsoni országgyülés határozatából I Ferdinánd *Salm* Miklós grófot küldötte ellene mintegy 15000-főből álló sereggel. Sokáig állotta Murány az ostromot és végre is az orosz várőrség árulása által nyiltak meg kapui.

Illyen rabló nép tanyázása Murányban egyszersmind valószinűvé teszi azt, mi alább hóhér bástyáról, fekete szobárol stb. mondatik.

[A külön papirlap másik oldalán:]

Mi jutott eszembe, pajtikám? — Hátha illyen ajánlást függesztenénk elébe:

HADADI BÁRÓ
WESSELÉNYI MIKLÓSNAK
HAZÁNK NAGY FIÁNAK
mély tisztelet jeléül
ajánlja
a szerző.

Isten látja lelkemet nem philisterkedésből, vagy speculatióból jöttem a gondolatra, a minthogy másnak épen nem, s egyéb művemet neki sem ajánlanám: de ha a *Veselényi* névnek ekkinti megéneklése a teljes életében becsületes uton haladt szerencsétlen nagy honfi sötét éjjelét némileg derítné, meg lenne jutalmazva fáradságom. Azonban előre ajánló levelet s más efféle tyukászás historiát küldözni hozzá nem akarnék, csupán a már megjelent könyvecske nehány — e czélból velinre nyomott — példányát küldeném el neki. — De ha ezen így is hizelkedés és tányér nyalás színe látszanék, hagyjuk el. Téged teszlek benne legfőbb tribunálnak, honnan nincs appelláta.

Arany

117.

ARANY — SZŐNYI PÁLNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1848. január 12. előtt]

[Ha a Kisfaludy-Társaság tagjául jelöli, elfogadja.]

118.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Szigeth, Január 17. 1848.

Kedves Barátom!

Rettenetes dolog a mit cselekszik! *Százharminczhárom* napja, hogy tollat nem fogott, ugyan annyi, hogy levelet nem írt, — *nekem* . . . De képzelje már most, de elevenen az aggodalmat, mit nekem hallgatása szül . . . Ha vőlegény volnék s száz mérföldre mátkámtól: nem volna nagyobb bosszuságomra hallgatása, mint az Arany Jánosé . . . Meghalt? az nem lehet, — mert a ki *nincs*, az nem parentalhat a felett a *ki nincs!* — Beteg? Az nem költhet olly szépet, mint az Elegia Czakó felett. . .

De hát mi az oka . . .? Az *Életk*épek sorsa foglalá-e el annyira, hogy még nappala, éjjele sincs . . . ? Ugy — de majd mit is mondtam! — Denique: míg nem ír, én semmi *jót* nem hiszek . . . ámbár, azt mondják: quisque praesumitur bonus, donec probetur contrarium; de én azt mondom: quisque praesumitur malus, donec probetur — s most abban maradok[.]

— Azok az *Életképek* nekem nagy bosszuságot okoztak! — *Először:* mert *hirdetik*, hogy Arany János „*Murány ostromát*" irta; ergo ez *nem lett pálya mű* . . . Szeretném tudni, nem valami triumviratusos *resignatio-e* ez? Ha az: felette kell sajnálanom. „*Kell*" — mondom. *Másodszor:* mert azt hirdetik, hogy *belőle mutatványt ad a legközelebbi szám.* — E szerént: Jókay ellopta tőlem, alkalmasint jus fortioris uton a szerencsét, hogy *én* legyek, ki ha nem l[eg]*első*, legalább *egyik első* a mutatvány, s illetőleg a compositio meg ismerésében. — Fáj! . . . Pedig, hogy J[ókai] nem — de nem irom le . . . De arra a fiatal emberre, szeretnék *komolyan haragudni* — — alkalmasint kiütött a nyeregbül — —— Repositiot kérek! . . . Most érti k[edves] b[arátom] mi a bajom — —! Tegyen róla. De nem szabad késni . . .

— Hogy tetszik a *Niebelungen Lied?* — Nálam azóta az eredeti is volt; mert a Simrock-é fordítás. S tudja e, k[egyed] mi jutott eszembe? . . . Kegyednek a *Zrinyiászt* le*kell* forditani! . . . Nem szólok többet — . . . Ép a félbeszakasztás mutassa hogy nagy szót mondtam, mellyről k[egyed]nek *gondolkoznia kell* . . . Tudom, hogy fog is . . .

— Szász mérnök urat, megkeressem-e magam is a b.ujlaki felirásért? Vajjon nem adta-e másnak? Lugossi megvolt lepve mondásom által . . . — Nem ütötte el or[r]om elől? Rettenetesen sajnálnám. Hova, *melly utczába* irjak Szász mérnök urnak —

— *Kalicza* urat is szeretném megkeresni! —

— Mennyire mentek? hogy állanak Szalontán? Érdekel engem.

— Január 6-án ünnepeltem születésem napját . . . s eszembe jutott: mi gyönyörüségem volna az életben, ha nem volnának, kiknek az én életem kedves — Eszembe jutottak a k[edves] b[arátom] kedvesei . . . és sok mások — —

Adjon az isten k[edves] barátomnak az 1848 évvel új örömöket. Kedves komámat csókolja százszor — lélekben ott leszek — Julcsa és Laczi emlékezetök nekem nagyon gyönyörüséges. — Tudnak már sokat? — Nőjetek kedvesek! . . .

Miklóssi úr levelére legközelebb válaszolok. Mondja meg kegyedneki [!] — .

Engem pedig tartson meg azokközttⁿ[!] kik szívének [papír kivágva:] l[eg]kedvesebbjei. — De aggodalmaimat is oszlassa el! . . .

sz[erető] b[arátja]
Szilágyi István

[Címzés:]
T.cz. Arany János úrnak,
tisztelettel
NVárad [felé] *Szalonta*

119.

ARANY — JÓKAI MÓRNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1848. január 21. után]

[Küldi *Télben* c. versét.]

120.

ARANY — SZILÁGYI ISTVÁNNAK

Szalonta, január 27. 1848.

Kedves barátom,

Az igaz, rettenetes dolog hogy 133 napja mióta nem irtam önnek, de annak oka azonnal igazolva van, mihelyt kisül hogy k[edves] b[arátom] *száznegyven nap* óta nem irt nekem levelet, legalább én nem kaptam annyit se, mint egy birópecsét, a mit pedig Szabó Mihály főbiró uram olly apróra nyirbál mint egy krajczáros kovának ¼ része. Nem irtam tehát azért, hogy érdeket gerjeszszek magam iránt, s meg charessiroztassam — vagy caressiroztassam annak rendi szerént. És ez meg is történt, elegiám, a mi ugyan inkább Juvenal-satira mint elegia szőrü épitmény, három, részint értelmet is csavaró, nyomtatási baklövés daczára (pl: Ifjú *édes* romja Ifju *élet* romja h[elyett] stb.) feldicsértetik: ergó satisfekcziót nyertem, ergó le vagyok kenyerezve, ergó vála-

szolok. Mellőzve a tréfát, én se nem meghaltam, sem az Életképek sorsa valami tulságosan el nem foglalt, miután csak havonkint irok belé: inkább mondhatom hogy Toldi estéje foglal el, mit ohajtanék becsülettel bevégzeni: de ez az én életköröm olly prózai valami, hogy sokszor hét számra sem tudok kibontakozni a prózai hangulatból. Hiába! költőnek szabadnak, függetlennek kell lenni: köszönöm én a vers irást, a mit ottan-ottan sertés passus irás és a Liptákné tyúkpanasza szakaszt félbe. Azonban ezen nem segít sem a jó isten, sem a jó emberek: hát huzzuk az igát és nézzünk a föld, nem az ég felé.

„Murány ostromát" én is irtam, az igaz, de pályamű nem lehetett 1-mo: mert csak decz. 11-én, anni currentis lettem kész vele, holott a beküldési határidő nov. 20. Ha ez nem elég ok 2-do: mert belészeretvén a tárgyba, ötszáz s egy néhány négy soros strophában absolváltam azt; tehát nem volt kedvem 12 aranyért *bizonytalanra* odavetni, annál kevésbbé, mert, ha valami ármánytól, például universalis nyerőtárstól nem volt is okom tartani 3-io: a mű nem az ugy nevezhető hoch-magyar nyelven van irva, hanem ollyanon, melly a mivelt irói s erőteljes népi nyelv közt középuton jár, tehát, mint népiest, könnyen odább lökhették volna. Hogy Petőfi, Tompa is irtak, azt én csak később tudtam meg, valamint azt is hogy az én alapeszmém: *isten a némbert szerelemre teremté* Petőfi praeripiálta, melly eszmét ugyan nem hiszem hogy kegyednek már nálam létekor ne említettem legyen, tehát tanum lehet, ha plagium per keletkeznék. Egyéb iránt nálam a kivitel annyira különböző, miszerint nemhiszem [!] hogy valaki az eredetiséget tőlem elvítassa. De Petőfi sem fogja azt tenni mert midőn nálam létekor, oktober végén, én az ő Szécsi Máriáját kéziratban olvastam, ő is olvasta az én Murányomnak már készen volt felét, miből az alap-eszme már nagyon tisztán kitünvén, bámulva tekintettünk egymásra s Petőfi lélekrokonságot vélt fölfedezni ebben is, mint ujabb bizonyságát máskori mondásának: „te, ebadta, te sokszor ollyat gondolsz és mondasz, hogy nekem ugy tetszik, mintha én mondtam, vagy gondoltam volna;" én pedig azt válaszoltam: mindketten megleltük az egyetlen archimedesi pontot, mellyből Szécsi Máriát művészileg felfogni lehet és kell; (ha az ember ugy nem akar vele járni mint Tompa Miska). Petőfi szivesen magára vállalta, hogy vásárt keres műveimnek; ő hozzá küldtem Murányt is deczember közepén, s ott olvasták ő, neje és Jókay; tehát ennek mutatványt nem küldtem, sőt talán nem is tudnék

azt szakasztani belőle, mert én nem egyes helyekért, hanem compositióért dolgozok: azonban ha közöl isten neki; vásáron van, s minél inkább kolompolnak annál jobban összecsődül a vevő és bámuló. Emich fogja kiadni, még nincs tökéletes alku, de folyamatban van az. Remélem József napra megjelenik, tehát nem küszködöm most vele hogy skeletonját kiszedjem s odaküldjem.

A *Niebelungen* dal nekem igen tetszenék, de mind e mai napiglan (a holnapot is belészámitva) szinét sem láttam. Vártam eléggé, s ez elég volt én tőlem, többet nem tehettem. Zrinyiről majd gondolkozom, vagy eredetit irok valamit, mert Toldy Ferencz által nagyon de nagyon fel vagyok levélben szólítva.

Szász úr nem jár mostanság hozzám, azt mondják beteges; egyébiránt lakik Várad-Olasziban a megyei kórház körül. Kalicza Károlyt sem láttam ebben a három évben, azt sem tudom hol lakik, mig végére nem járok.

A mi pedig ezt a Szalontát illeti: igen előhaladt — az adósság csinálásban, a költésben jövedelem nélkül, a czivódásban személyes érdekből, a sokfelé huzásban és sokféle húzásban: szóval mindenben, a mi a közjót agyonüti, vagy lassu méreggel elsorvasztja.

Végezetre pedig én, nőm, és kicsinyeim egésségben vagyunk: Julcsa a 100 mesét nem csak olvassa, de meglehetősen el is tépte, Laczi azonban minden lehető alkalommal generaliter reservál, fenntartja a fenntartandókat, megemlitvén hogy a „sás mese sás képpel Lafontaïne után, kiadja Heckenast Gusztáv" övé is, mert kettőjöknek küldte azt Szilágyi bácsi.

Isten áldja meg édes barátom, vegye szives üdvözlésünket a távolban hol most, ugyhiszem, a postakürt hangja is megfagy, midőn nálunk araszos jégcsapok fagynak a halandó ember bajuszára. Éljen boldogul! kivánja

igaz barátja
Arany János

[Címzés:]
T. cz. Szilágyi István
professor urnak tisztelettel
Sziget.
(Mármaros vgye.)

121.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Pest, január 29. 1848.

Hazánk östökös-csellagja,
Nagyrabecsült barátom!
Nyisd meg a te méltóságos füleidet a hallásra és figyelj. Véghetetlen fontos és d^to^ sürgetős ügyben irok te néked, vagy Vachott Sándor szerint te neked. Rengeteg zűrzavar uralkodik Európában, mellyet egyedűl te hozhatsz tisztába. Azt vitatják pro et contra, hogy Toldiban azon oroszlán-bőrbe bújt szamarat énekelted meg, kinek oroszlán-bőre Toldi, saját természetről-nyert szamárbőre pedig Schedel. Barátom, hogy a szakadatlan káromlásoknak, fricskáknak, fülrángatásoknak, hajtépéseknek. pofozásoknak, oldalbaveréseknek, farbarugásoknak és minden nemű dögönyözéseknek végeszakadjon s hogy nemzetedet megódd a Dózsánál dózsább polgárháborútól, nyilatkoztasd ki minél előbb minden magyar, chínai és hottentott lapban, hogy Te nem a tudós Toldit, vagy akarom mondani a tudóstársasági Toldit énekelted meg. Tedd ezt, barátom, kérlek a haza és az emberiség nevében, tedd ezt. Légy a béke nemtője, és a jövendő századok áldani fognak.

Ez az, egyes egyedűl ez az, miért tollat ragadtam, vagy tulajdonkép nem is tollat, hanem fából való botot, mellynek vége hasított hegyes aczél vagy réz . . . de minthogy már kezemben ez a szerszám s még egy pár sorra való tiszta papirosom is maradt, bocsáss meg, oh dísze Szalontának, hogy tovább is fárasztom a te türelmességedet, kérek pedig bocsánatot annyival inkább, minthogy a többi nem lesz olly érdekes, mint becses levelem eleje. — Muránynak Veselényi által való ostromoltatása a censor bájos körmei között lengedez, s február nyolczadikáig ott fog fütyölni, akkor elhozom, s rögtön nyomatom, ha ő mindenhatósága fölségsértést nem lát benne s nem crucifigálja, a mitől nincs mit rettegni. Az ajánlást pedig csak hadd el, hé, vagy ajánld Veselényi inasának vagy kanászának, azt nem bánom, de Veselényi akármillyen derék ember, csak nagyúr, hiába, és a poéta nagyúrnak ne ajánlgassa semmiét, vagy a versét legalább ne, ha más valamit ajánl is neki. De meg annyival inkább, mert nem hiszem, hogy Veselényi büszkélkednék azon ősében, ki a császár nevében hadakozott . . . ez különben Csengery Antal észrevétele (kivel közlöttem a dolgot)

és helyes[li]. Hogy van az én kedves komám asszony? a te kedves komád asszony jól van, s kívánja tiszta szívből, hogy az én komám asszony is ugy legyen, és kiván biz ő mindenféle jót, a mit ha megád a jó isten, nagyon jó lesz, de mind azt leírni nem nagyon jó, mert unalmas dolog, mint mindenféle tisztelem, csókolom stb. Te pedig, bájdús Jankóm, nagyon szép verset küldtél Jókaynak, azt a „télben". Csak iparkodjál, mindig mondtam én, hogy lesz belőled valami. Én most Lehelt írom elbeszélő költeményben, röviden, de egész életét Azsiából az akasztófáig, ollyan nyolcz soros alexandrinusokban, mint a te Schedeled vagy Toldid. Ez a Schedel, ez a Schedel, ez engemet agyonüldöz! . . . Ma este (most éjszaka van) Egressy Gáboréktól igen jó lágy czipót kaptunk; gyere föl Jankó, neked is adunk belőle. De millyen rosz ez a toll, azt csak az képzelheti, a ki ezt az irást látja, a mellyet vele teszek; a földhöz is vágom mingyárt, hogy a fene rágja ki! — Bújj el, Jankó, mert háború lesz, már itt van a szomszédban, Olaszországban . . . be szeretnélek lóháton látni avval a pörge kalapoddal. Ugy igaz! rendelj valami alkalmatosságot, mert valami paksaméta van itt a számodra; én nem tudom, kitől van és mi van benne? Ird meg, ki által és miképen küldjem el. De nem, ne írd meg; én addig ki nem adom, míg magad el nem jösz érte, isten szent háromság ugyse nem. Ez jó gondolat. Az egész levelemben alkalmasint a legjobb. De nem bírok ezzel az isten-verte tollal! tisztelet, csókolat jobbra balra, a legnagyobbtól a legkisebbig! — Leveledet minden pillanatban várom, sőt várjuk!

imádandó barátod
PS

122.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta 1848. január vége.]

[Nem tudja elképzelni, mit csinálhat Tompa egész nap magában, a füstös szobában.

A nemzeti költészet zászlója alá hívja. A népnek nincs irodalma, hacsak a ponyva termékeit nem nevezzük így. A népnek népies modorban kell írni, hatni kell rá és nem engedni elveszni a nyelvkincset, melyet csak a nép nyelve őrzött meg.

A *Rózsa és Ibolyát* rosszul fogadták, erre vall a Szépirodalmi Szemlében megjelent kritika, pedig ő, mint eredeti népmesét *Toldinál* is jobbnak érzi. Tompa *Szécsi Máriá*jának felfogása — AJ. szerint — hibás.

Végül figyelmezteti Tompát, hogy rossz emberei vannak Petőfi környezetében.] Petőfi szuszog rád, hogy te őt becstelenited, tehetségén alól nézed, hogy te ő vele minden áron *futtatni* akarsz, hogy Szécsi Máriádat is versenydühből irtad, mint annál inkább hisz, mert egy betüt sem irsz neki. Nézd mit ir rólad Petőfi? ez már mégis rettenetes! — [Petőfi:] „Hát Tompa Szécsi Máriáját olvastad? nem is Szécsi Mária az, hanem Panyó Panni. Isten látja lelkemet, nem irígységből beszélek, nem is kárörömből... de ő velem akart versenyezni. és ollyat bukott, a millyet csak a Rotschild-ház volna képes bukni, noha az én Marcsám is csak, a mint Miska mondta Adorján Bódinak 'nagyon középszerű'. Vahot Imre engem akar vele ellensúlyozni lapjában; a Szemle rovásomra dicsérte őt, Gömör vámegye Európa csillagának tartja . . . és a szegény Miska . . . bizony isten, sajnálom."

[A családi üdvözletek tolmácsolásakor tréfásan kérdezi: Van-e Tompa körül pénzes, vagy nem pénzes szerelem?]

123.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, febr. 6. 1848.

Episztola Petőfihez

Imádott barátom, jó Petőfi Sándor,*
Szives üdvözlését ime küldi Jean d'Or.
Vettem, oh nagy férfi, ostoba leveled,
De azért nem mondom: *hujj ki!* vagy *le veled!*
Mert nem üres hólyag és nincsen ebbe' szél,
Kedves ostobaság mind, a mit e beszél,
És a sok giz-gaz közt, ha ugyan jól értek,
Van sok szép kaláris, s több illy becses értek.

Minden dolgok előtt: én nem irtam *Toldyt,*
Hanem (ez már más szó, tehát jó rim) *Toldit;*
És evvel döntődik ama szörnyü per el
Mellyet, a mint irod, Európa perel:
Ha tehát még most is folyna a nagy harcz ott:
Kár egy *y*-ért, mondjad, víni harczot.

*Jelen költemény méltó utóda dicsekszik lenni a a „Didó panaszának", mellyet még a boldog emlékü Magyar Kurir úgy dicsért fel 1790-ben, hogy annál egyenesebb *magyarsággal* irt verset nem igen olvasott az előtte *ismeretes nyelveken.* —

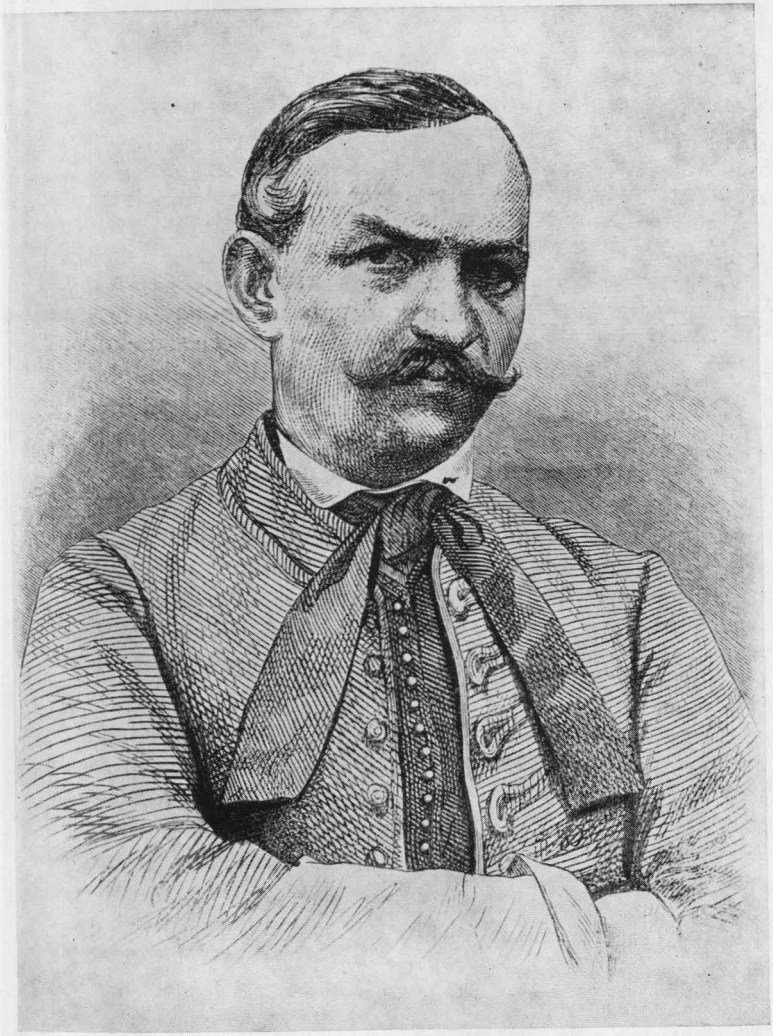

Szilágyi István arcképe (Vasárnapi Újság 1864. 27. sz.)

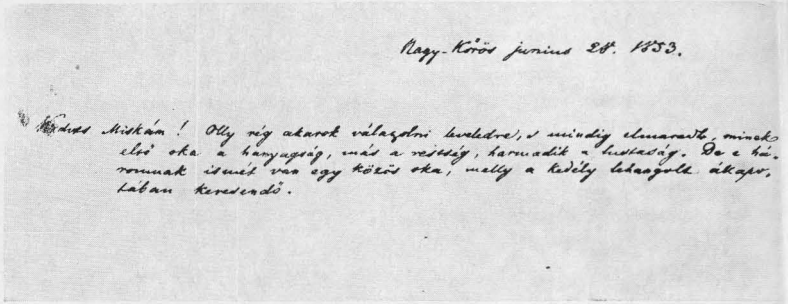

Nagy-Körös junius 28. 1853.

Kedves Miskám! Olly rég akarok válaszolni leveledre, s mindig elmaradt, minek első oka a hanyagság, más a restség, harmadik a lustaság. De e háromnak ismét van egy közös oka, melly a kedély lehangolt állapotában keresendő.

Részlet Arany Tompa Mihálynak írt leveléből (1853. jún. 28.)

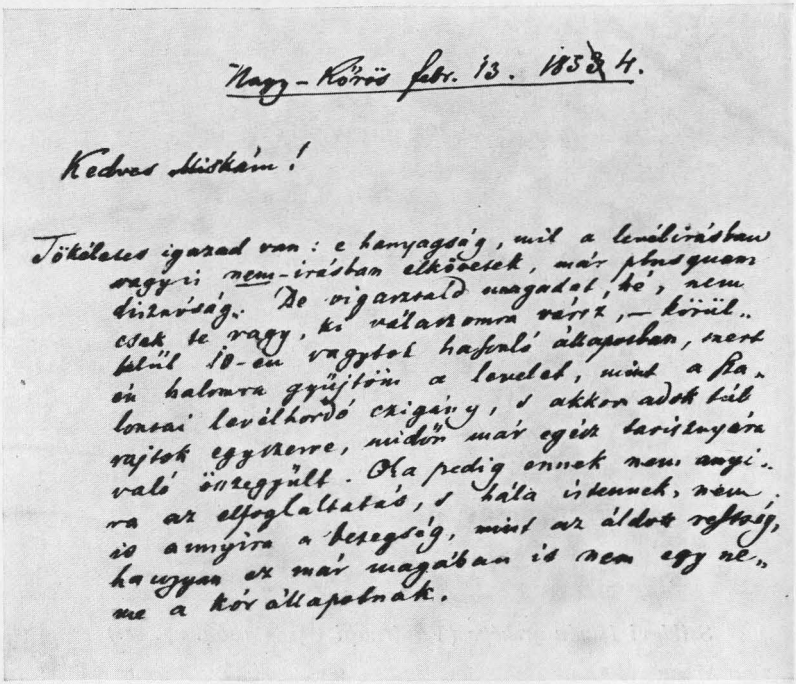

Nagy-Körös febr. 13. 1854.

Kedves Miskám!

Tökéletes igazad van: e hanyagság, mit a levélirásban vagy is nem-irásban elkövetek, már plusquam disznoság. De vigasztald magadat, hé, nem csak te vagy, ki válaszomra várszt, — körülbelül 10-en vagytok hasonló állapotban, mert én halomra gyűjtöm a levelet, mint a szalontai levélhordó czigány, s akkor adok túl rajtok egyszerre, midőn már egész tarisznyára való összegyűlt. Oka pedig ennek nem annyira az elfoglaltatás, s hála istennek, nem is annyira a betegség, mint az áldott restség, hanyagan ez már magában is nem egy neme a kór állapotnak.

Részlet Arany Tompa Mihálynak írt leveléből (1854. febr. 13.)

Hogy Murány a censor körme között vagyon,
Oh, ennek tudása nékem becses vagyon,
Ámbár tartok tőle hogy dühös *strich*-láza
Mária beszédét szépen ki stric[h]lázza. —
Hogy pedig ne legyen a szivem alján lom:
Én bizony munkámat urnak nem ajánlom.

Máskép igen jól van a te komádasszony,
De tán nincs olly jól, mint öt hónapos asszony;
Komámasszonyt pedig az isten éltesse.
Annyival inkább mert ha ő nem él, te se'. —
Mi, ámbár tudjuk hogy bőven van a csók ott,
Küldünk e levélben egy trilió csókot.

TE pedig, barátom, siess, irjad Lehelt,
Kit lelkedbe szárnyas géniuszod lehelt.
Irjad, mert nem érsz rá, ha itt lesz a nagy had
Harcz és háború és igazi hadd-el-hadd.

Akkor látom én meg arczodat, hogy langal
Hősi elszántságban tiszta sárga langgal;
Vágtatsz paripádon, mint por a szélvészen;
Mellyet szárnyaira száguldó szél vészen;
Kedves komám asszony kezét tördelve sir:
„Sándor, ha te elmészsz, engem elnyel a sir"
Mégis elhagyod őt s olly tüzelve mészsz el,
Mintha tele volna szived forró mészszel.

Látom a derék hőst, ahol villog kardja:
'Ist das Schwerdt zum fechten?' „Mellyik? ez a kard? *Ja!*"
Többet nem beszélnek, hanem össze csapnak:
Vére a németnek ugy foly, mint a csapnak;
Sándor vitézünknek egy sem állhat ellent:
Épen mint a *semmit*, ugy ontja az ellent.

Dumb Show.

Sárga pitykés, zöld hajtókás, kurta szárú fűzött csizmás magyar huszár jelenik meg egy kis ajtón a kert alatt. Kedvese addig kiséri, könyörög, sír, elájúl. A vitéz elrohan egy dombig, onnan széttekint, lát iszonyú magas kukoriczát és rettentő sok ázott kendert. Visszafut a kis ajtóhoz, hol hő karok fogadják a győzedelmest. A hős juhászbundát terít le, borostyánai árnyékába heveredik.

(Dumb show exit.)

És mivel nem harczolt borsóért vagy babért
Homlokára tűzik a diadal-babért;
Annyi érdemjellel rakva tér vissza már,
A mennyit bizony nem mindenütt visz szamár.
Eredj, Sándor vitéz, hadd zengjek én neked
Viselt dolgaidról XXIV éneket!

Már most beszéljünk prózában is. A lágy czipót köszönöm, de ha akkor nem adtad, most nem kell. Egyébiránt, midőn leveledet vettem, én is épen puha fejér czipót ettem, tehát, édes öcsém, quittek vagyunk ketten. Hanem annyiban fene fattyú vagy, hogy arról semmit sem irsz: quis? quid? ubi? quibus auxiliis? cur? quomodo? quando? nyomja Murány ostromát. Értem: hány példányban akarja nyomni Emich? hány procentet kap ő, mint bizományos? Et cet. Vagy talán ez mind *θεων εν γουνασι κειται* az istenek térdin fekszik? Kötöttél-e szerződést Emich-chel, vagy nem is szükséges? Lásd, Sándor, ha te a portio-kivetésben tőlem útasítást kérnél, én nem tagadnám azt meg tőled. — Nem tudom miféle paksaméta lehet ott számomra; senkivel rajtad kivül semmi közöm azon a vidéken; azt sem gondolom hogy egy ifjú rokonom mosatni való ruháit küldje Pozsonyból, sem hogy a császár fél mázsa bankjegyet küldjön számomra: tehát legfölebb könyvek lehetnek, miktől valaki szabadúlni akar; valamikép küldd le azt, mert én, ha meglátogatlak is, gyalog leszek, s batyumon felül nem birom haza emelni. Ha Emich urnak küldeni valója lenne *Hollósi Lajos* nagy-váradi quasi-könyvárushoz, talán meg tenné a szivességet, hogy azzal leküldené; ha pedig ez mostanában nem történhetik, Biasini gyors kocsi intézetén, melly a szolnoki vasuttal van kapcsolatban, te leküldhetnéd ugyancsak Hollósihoz, kivel nekem viszonyom van. Majd, ha eljő az aratás, pénzemet ugyanezen könyvárushoz utalványozhatja Emich, mint hitelre tőle könyveket vásárló egyénhez; ez engem mindig kifizet, s nyugtatványommal számol.

Leveled végén e két betüt láttam PS azt gondolám postscriptumot jelent az, fordíték, de csak paraszt-papirt találtam. Máskor ha a P. S.-et kiteszed, ird is meg az utóirást.

Mindezeknek utána áldjon meg az én istenem etcet. kivánja

tudod már ki

Hallom hogy *Coriolánt* fordítod. Boldogtalan! elkéstél. Én már az egész Shakespearet lefordítottam, Sz. György-vásárra meg is jelenik a debreczeni nyomdában. Kiadását a gazdag Péczeli vállalta magára. Ő igen szilárd ember; „*Mann von Wort, über alles*".

124.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Beje február 7. 1848.

Édes barátom!

Jól megvárakoztattál válaszoddal az igaz, hanem még is megbékélek veled minthogy jo hosszú levéllel örvendeztettél meg. Soraid végén lehetetlen volt fájdalmasan el nem csodálkoznom, s engedd meg hogy most csak erre válaszoljak, máskorra hagyván a többit.

Irod: *hogy Petőfit rosz embereim környezik* meglehet, sőt bizonyos. Bizonyos az alacsony rágalmakból, mellyek rám fogatnak, mellyekről lelkem és ajkam mit sem tud; ne gondold barátom, hogy igen fogom magamat mosni, nem engedi ezt egy bizonyos fájdalmas büszkeség: hogy én, ki Petőfiről ezerszer elmondom azt: hogy még illyen magyar költő nem született, abból mossam magamat: hogy én biz ötet nem becsmerlem. Az élet es világ ez alacsonyságát megszoktam, százszor hallottam már rám fogatni azt, mikor ingyen sem álmodtam. Ez nekem nem újság! Hanem hogy Petőfi ezt hiszi: az már ujság!

Fejébe verte valaki: hogy én *futtatni* akarok vele. Nem értem! én futni akarok magam, futtatni senkivel. Azonban, ha azon igyekezet, hogy mindig jobbat és tökéletesebbet akarok adni; ha azon gyönyörű dolgokhoz, miket Petőfi irt, hasonlót igyekszem csinálni, f u t t a t á s: ugy igen is futtatok, nem csak Petőfivel, hanem mindazokkal kiknek csak egyetlen versét is szépnek láttam életemben. — Már magát ezen *futtatás* eszméjét, aljasság csinalta és gazság ragasztotta rám. —

Megmondom én mi a futtatás: Sárossy *Két művész* czimű darabját felolvasván valahol, ezt veté utána: *ezzel majd leütünk néhány Petőfit.* Ez a futtatás. Én ehhez nem értek.

Aztán mi baja Petőfinek akarmiféle futtatóval? ha úgy fut hogy eléri ötet, csak nyereség az egésznek, ha háta megett marad: csak mosolyoghat a hasztalan erőködőn.

Ismét mondom: nem magamról szólok.

Barátom! nincs az irodalomban vagy országban ember, ki Petőfi érdemeit ⟨olly⟩ a maga teljességében, jobban méltányolja mint én, és azt k i i s mondja: a gáncsnak egyetlen egy fegyvere sem húzatik ki ellene a nélkül, hogy én csapás nélkül hagyjam; és látd, most abból kell tisztítkoznom: hogy én öt nem becsmerlem! nyomorúlt alávaló világ!

Midőn Petőfi nálam volt, egy szomszéd helyen így nyilatkozott, egy okvetlen általad is tudott dologban: *tartsa szerencséjének Kossúth, ha velem egy lapba irhat;* azóta van harcz és háború e mondás felett; barátom, az ellentábort egyedűl képezem es 100szor elmondom: ollyan ember, mint K. minden 50 évben születhetik, de ollyan, mint P. 300 alatt sem. De hányszor szólok én úgy ö róla, hogy szemébe pirúlás nélkül lehetlen volna azt elmondanom! És még is látod, mi a jutalom!

Ki azt állítja, hogy én Petőfit érdemén alól kisebbitem: alacsony rágalmazó.

Fáj nekem végetlenűl, hogy murányi útunk emlékéből tudhatná Petőfi: hogy Sz. Máriát nem versenydühből irtam; hiszen a várban is mondtam neki: *Hallgasd. Csak mint fogtam én fel Máriát!* s ő mondá: *No nekem ne mondd!* Megvallom hogy itt a Sándor igazságtalansága irányomban jobban faj, mint rágalmazóim ugatása.

Jancsi! hát nem gyönyörű helyzet-e ez: űlök falusi magányomban, mit sem tudva a főváros zajáról, Petőfinek egy hajszálát sem bántva, s egyszer csak azt kell hallanom: hogy én ezt meg ezt teszem. Bizony gyönyörű állapot!

En nem vagyok erkölcsi rabja senkinek; Petőfivel magával Muránytól majd Bejéig vitáztam János Vitéze felett, *meggyözödésem szerént;* kimondtam eddig is és ki is fogom nem csak Petőfi de a szűz Mária felett is véleményemet. — Kimondtam Sándor *egyes helyei* felett eddig is; de hozzá mint egészhez, mint Petőfihez mindég érdemei teljes méltánylásával ragaszkodtam; és nyilatkoztam is, és teszem ezután is úgy, mint ragyogó tehetsége érdemli, — ⟨ezzel⟩ erre saját ösztönöm hajt, mely a szépet minden alakban imádja. — Tehetek-e én róla ha ártatlanúl igy öszvemaratom!?

Mit mondtam, mit nem mondtam Szécsi Mariája felöl, nem tudom: oly csekélység volt, hogy már nem is emlékezem rá; de ha *nem szerettem* volna is, istenem! van-e joga azért Petőfinek neheztelni?

Tudom én hol fekszik a nyúl: ama gyönyörü dominussal *egyes dolgok* felett válthattam szót, s ö átvivé beszédemet az

egész Petőfire; de van-e orvosság illy nyomorú seggnyaló fráter ellen? ki Petőfinek szemébe hizeleg, háta megett pedig orrfintorgatva beszél róla. —

De sokat is fecsegek e tárgyról, ⟨de⟩ mert fáj, hogy minden ok és alap nélkűl húzatom e gyalázatosságba. —

Én alkalmasint irok Sándornak, mint elötted úgy elötte is határozottan visszautasítok minden aljas rágalmat, majd meglátom mit mond rá Sándor; bizony ő leszsz oka ha vége lessz köztünk mindennek: *mert isten úgy segéljen, tökéletesen ártatlan vagyok!*

Mi is volna az barátom ha Tompa Petőfit méltányolni nem tudná, vagy róla becstelenítve szólna? Oh én egy kissé más embernek érzem és tartom magam, mint sem illy nyomorúság lelkemhez férne. De továbba mondd meg, az is mi: midőn Petőfi rólam aljas rágalmakat enged fejébe veretni?

Hanem már most az isten áldjon meg, én hiszem hogy te hitelt adsz szavaimnak; a mivel barátságunknak tartozom: azt Petőfi irányában is megteszem: tőle fog függni a többi

Isten veled
Szerető barátod Tompa

[Címzés:]
Arany Jánosnak barátilag —
Debreczen.
Nagyvárad. [felé] Szalontán.

125.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Pest, februárius 10. 1848.

Kedves Jankóm!

Az eső esik, a hó olvad, mind a mellett is nagy a sár. Bocsáss meg, hogy esőben sárban végeztem Murány ostoba . . . akarom mondani ostroma ügyében. A censor három versszakot meg akart benne gyilkolni, ott a hol arról beszélsz, vagy beszélteted Máriát, hogy nézzünk csak a szegény romlott cseh szomszédig stb, azt fogta rá, hogy ez allusio a mostani politicai viszonyokra, de én bizonyossá tettem, hogy nem lehet az, már csak azért sem, mert szerzője ollyan szamár paraszt, a kinek

fogalma sincs politicáról és viszonyokról; denique a capacitatio köszörűkövén megtompítottam gyilkos szándékú tőrét, s kedves rajkód életben és tökéletes épségben maradt, nem hogy meg nem ölték, hanem még csak zsidóvá sem lett, azaz környül sem metéltetett. És ezt nekem köszönheted, mert a censor az öreg Rezseta volt, az öreg Rezsetával pedig csak én tudok beszélni. Tőle a nyomdába mentem, s ott is végeztem. Ollyan formában nyomják, mint János vitéz első kiadása, ivét 22 pengőért s szép velinpapiroson 1,000 példányban. A nyomatási költség és a bekötés mindössze mintegy 130 pengő, ára 40 p. xr lesz, s így levonva a nyomdai költséget és a könyvárusi procentet, tiszta hasznod lesz, ha az 1000 példány elkel, körülbelül 400 pengő. Ha akarod, e 400 pengőt a legközelebbi alkalommal saját erszényemből elküldöm, csak arról az egyetlen egyről biztosíts, hogy addig a legközelebbi alkalomig megnyerem a nagy lutrit. — Shakspearet erősen fordítjuk Vörösmartyval; én e hónapban bevégzem Coriolánust, már a negyedik felvonás vége felé járok, Vörösmarty Lear-ez. Én Coriolanon kivűl még okvetetlen lefordítom Romeót, Othellót, III. Richardot, athenei Timont, Cymbelínet s talán IV. Henriket és a téli regét; Vörösmarty Learon kivűl Macbethet, Hamletet, Violát, a nyáréji álmot s még nem tudom mit. Hirdették, hogy a könyvkiadó társulat megveszi fordításainkat, de nem igaz. Ugy volt, hogy megveszi, hanem megint mást gondolt, mint ollyan jóféle magyar társulat. Most azt az ajánlatot tette, hogy kinyomatja (perse a jövedelemből aztán levonja a költséget) és procent nélkül árultatja. Már most majd meglátjuk, hogy leszünk. Hát te meddig vagy a windsori víg dámákkal? ugy-e baromi veszekedett munka? Küldj legközelebb az én számomra János királyból*) egy kis mutatványt, én is küldök neked a másik lapon Coriolanból, megláthatod belőle, mennyi szabadságot veszek mind a külsejére mind a belsejére nézve; ugy hiszem, a magyar nyelvtől nem igen kívánhatni ennél többet, már ez is óriási feladat. Néhol egy-egy sorral hosszabbra jövök ki, de ezt a híres Schlegel is teszi, pedig ő német, s angolból németre fordítani a magyarhoz képest valóságos gyerekjáték. — Lehellel hallgatok, míg Coriolánt el nem végzem, akkor egész erővel bele kapaszkodom; 37 strófa van meg belőle, 8 soros. — Előbbeni levelemre még nem feleltél; tán ez az első alkalom, hogy emberi lénynek kétszer irok egymás után. — Hogy vagytok? persze jól; mi is, rettentő dicsőséges boldog

* Ha jól emlékszem, ezt fordítottad.

életünk van, de azért nem feledjük Szalontát, hát ti Pestet? Kész-e mán Tholdy, hé? iparkodj, mer a saraglyádba hányok, ha Pestre jősz; készíti már komám asszony az elemózsiát az utra? siessen, kedves komámasszony, az isten áldja meg, avval [a] libapecsenyével, a sonkával és a pogácsával . . . Laczi, te meg ne pityeregj aztán, ha eljön apád, lásd, Julcsa nem sír, hiszen nem lesz itt apátoknak semmi baja, legföllebb a pénzét lopják ki a zsebéből, ez megesik az ollyan ostoba falusi emberen. Azért, öcsém Jankó, sok pénzt ne hozz magaddal, beéred egy pár száz pengővel. Isten megáldjon!

barátod
P. Sándor

[Coriolanus fordításból]:

1. Felv. 1 jelenésből.
Első polgár.

Te csak mindig szépen beszélsz velünk.
Marcius.
Ki nektek jó szót ád, utálatos
Hizelgő. Mit vártok, kutyák, a kiknek
Nem kell se harcz se bék? az megijeszt, s ez
Daczossá tesz. Ki bennetek bizik,
Oroszlán helytt nyulat lel s lúdakat
Rókák helyett. Nem vagytok biztosabbak,
Mint a parázs a jégen s a napon
A hó. Érénytek, dicsőítni a
Gonosztevőt, s a törvényt szidni, melly azt
Megbünteté. Ki nagyságot szerez,
Gyülölitek; s jó indulattok ollyan,
Mint a beteg, ki arra vágy, mi néki
Még jobban árt. Ki kegyetekre épit,
Ólomkarokkal úszik s tölgyeket
Hasít sással. Bitóre [!] véletek!
Ti nektek hinni? egyre változik
Elmétek; kit gyülöltetek, dicső most,
S a kit megkoszorúztatok, silány.
Mi baj? mit zúgtok minden piaczon
Az érdemes tanács ellen, holott ő
Tart rendben istenink után? különben
Egymást falnátok föl. — Mi kell nekik? stb stb.

III. Felv. II. jelenésből.

Coriolanus.

Hajadon fővel menjek hát eléjök?
Silány nyelvem tegyen nemes szivemre
Hazugságot, mit el kell tűrnie?
Jó, megteszem; de hogyha egy személy
Forogna fönn, e Marcius teste csak:
Porrá törnék azt s a szelekbe szórnák.
El hát!... e rám tukmált szerepben én
Soh'sem játszom jól.

Comínius.

Jer, mi majd segítünk.

Volumnia.

Édes fiam, kérlek; mondád: az én
Dicséretem tett hőssé; hogy megint
Dicsérjelek, vedd át e szerepet,
Mit még nem adtál.

Coriolanus.

El kell játszanom.
Menj, meggyőződésem; szálljon belém
Egy ringyó lelke! Torkom, melly miként a
Dob harsogott, olly vékony síp legyen,
Mint a herélt vagy kis lyány hangja, ki
Pulyákat altat el! Ficzkó-mosoly
Tanyázzon arczomon, sírjon szemem,
Mint iskolás fiú! Koldúsi nyelv
Mozogjon ajkaim közt s e vasas térd,
Mellyet csupán a kengyel görbitett, mint
Alamizsnás emberé, hajoljon! — Én nem
Teszem; saját hitem megsemmisítsem,
S tanítsam testem által lelkemet
Örök alljasságra!

Volumnia.

Tetszésed szerint hát.
Nagyobb szégyen, nekem koldulni tőled,
Mint ő tőlök neked. Pusztúljon el hát
Minden. Könnyebb éreznem gőgödet, mint
Félnem daczod veszélyét. A halált ugy
Vetem meg, mint te. Tégy kedved szerint.
Enyém vitézséged, tőlem szivád azt;
E gőg sajátod.

Coriolanus.

Kérlek, légy nyugott,
Anyám, s ne dorgálj többé, elmegyek,
Elcsempészem hajlandóságukat,
Sziveiket elnyerem, szeretni fog
Rómának minden czéhe. Lásd, megyek már stb stb

III. Felv. III. jelenésből.

Sicínius.

Bevádolunk, hogy tervezéd, mikép
Rómába' minden tisztséget kiirtasz,
Hogy így zsarnokhatalmat vívj magadnak.
Ezért a népnek árulója vagy.

Coriolanus.

Mit! áruló!

Menenius.

No lassan, megigérted.

Coriolanus.

Pokol mély lángja nyelje bé a népet!
Én áruló! gyalázatos tribún!
Bár űlne húsz ezer halál szemedben,
Markod szorítna miljomot s hazug
Szájad kétannyit, még is mondanám:
Hazudsz! s olly nyiltan, mint ha istenimhez
Imádkozom stb stb *alább:*

Comínius.

Könyörgök,
Tudd meg...

Coriolanus.

Nem, én már semmit sem tudok.
Mondják ki a tarpeji szirt-halált, a
Csavargó számüzöttséget, nyuzást,
A börtönt egy szem búzával naponként...
Nem adnék egy jó szót kegyelmökért,
Nem kéne, a mit adhatnak, habár
Megkapnám azt egy „istenjónap"-ért.
stb stb *alább:*

Coriolanus.

Hitvány kutyák! kiknek lélekzetét
Ugy gyűlölöm, mint a büzhödt mocsárt,
S kegyét becsülöm, mint a temetetlen

Halott maradványát, melly légemet
Megrontja: én száműzlek titeket!
Maradjatok itt ingó lelketekkel!
Remegjen minden neszre szívetek!
Az ellenség tollának lebbenése
Ejtsen kétségbe! Legyen hatalmatok
Mindig, védőtöket száműzni, s végre
Butaságtok (melly nem lát, a míg nem érez)
Nem tartóztatva bennetek (levén
Ten ellenségtek) tégyen nyomorú
Szolgáivá ollyan nemzetnek, a melly
Egy kardcsapás nélkül hódíta meg!
Megvetve a várost miattatok,
Hátat fordítok .... széles a világ.

126.

TOLDY FERENC — ARANYNAK

[Pest, 1848. február 15.]

Tekintetes Úr!

A magyar Szépirodalmi Intézet, februar 1-jén tartott választó ülésében Kegyedet, költői jeles művei tekintetéből, tetemes szótöbbséggel tagjává választotta.

Midőn e választásról Kegyedet ezennel hivatalosan értesiteném: a Kisfaludy-Társaság azon reménységét fejezem ki, mely szerint Kegyedtől szíves közremunkálást, s általában szépirodalmunknak ezentúl is lelkes mívelését várja.

Szabályaink azt kivánván minden új tagtól, hogy a társaságban vagy személyesen, vagy valamely megkért tag által képviseltetve, egy a társaság működési köréhez tartozó munka felolvasásával köszöntsön be (mely Évlapjainkban a közönség elébe is terjesztetik): felkérem Kegyedet miszerint engem ne terheltetnék tudósítani, ez év mely hónapjában kivánja helyét a társaságban elfoglalni. A székfoglalás módját Kegyed a szabályok 16 § ából fogja megérteni; s ennek következtén Kegyedet egyuttal arra is felkérem, hogy a társaság tagjai közől magának bevezetőt, s ha személyesen nem történnék a belépés, egyszersmind képviselőt is választani ne terheltetnék.

Midőn ezek után Kegyedet szíves és munkás kézfogásra újra is felkérném, teljes tisztelettel maradtam Kegyednek Pesten, febr. 15. 1848.

alázatos szolgája

Toldy Ferenc
igazgató.

[Címzés:]
Arany János úrnak

127.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

[Töredék]

[Szalonta, 1848. február 25.]

[Lemásolta s mellékelve küldi Tompa február 7-i levelét, melyben Tompa a legmelegebben s teljes elismeréssel ír Petőfiről. — A továbbiakban panaszkodik, hogy nagy fejszaggatásban szenved.] Feleségem azt az átkozott török fezt okozza, melyet odahaza mindig a fejemen viselek, de amelytől éppúgy, mint a pipámtól, nem bírok szabadulni.

128.

ARANY — TOLDY FERENCNEK

[Nagyszalonta, 1848. február 25.]

Tekintetes Igazgató Úr!

Folyó hó 15-én kelt hivatalos leveléből szerencsém volt megérteni, hogy a Magyar Szépirodalmi Intézet, februar 1-jén tartott választó ülésében, engemet, tetemes szótöbbséggel, tagjává választani kegyeskedett.

Addig is, míg a Társaság szabályai 16. §-a értelmében, a székfoglalás ideje és módja iránt, Tekintetes Igazgató Urat tudósíthatnám, tehát hivatalos levelére *tulajdonkép válaszolnék*, nem fojthatom el panaszomat, mennyire megkeseríti nekem ez elválasztást némelly szerkesztő méltatlankodása, ki nem átallja lapjába irni, hogy a közönség kegyelete azért hül(?) a Kisfaludy-Társaság iránt, mert ez ollyanokat választ tagokul mint . . . kipótolom: mint az, a ki 25 forintért egy erősen tömött iv

verset az ő lapjába irni megszünt! És ezt azon ember mondja, vagy mondatja, kinek oktalan dicsérései miatt taval annyiszor pirulnom kellett! Valóban, e méltatlanság olly igen fáj nekem, hogy talán nem annyira adott szavam szentsége, mint a Kisfaludy-Társaság iránti tisztelet tart vissza a leköszönéstől.

Hozzá járul ehhez némi megütközés, ne mondjam megbotránkozás, mellyet ha sejtelmem nem csal, elválasztatásom hire a napi irodalom emberei közt átalában okozott. Azok, kiket barátimnak hiszek, jónak látják mélyen hallgatni róla, mint olly hibáról, mellyért pirulniok kell; mások, ha megemlítik is, olly módon teszik azt, hogy én az orrfintorítást mindenüvé odaképzelem. Nem vártam én, hogy panegyricust irjanak nevem mellé, de annyit vártam, hogy melegen említse azt meg valaki; mint például a Tompa barátomét taval. Ha a Kisfaludy-Társaság azzal követett el pártoskodást, hogy engem elválasztott, valamint előbb eszem ágában sem volt tagságra ásitozni, ugy most örömest lemondok.

Ki egyébiránt, a Tekintetes Urnak⟨,⟩ velem minden alkalommal éreztetett szivességéért ez uttal is köszönetemet nyilvánitva, teljes tisztelettel maradtam

Tekintetes Igazgató Urnak

Szalontán, februar 25. 1848.

alázatos szolgája
Arany János

129.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1848. február. 25]

[Petőfivel kapcsolatban vigasztalja; majdnem elküldte Tompa február 7-i levelét Petőfinek, mivel ebben Tompa oly szépen nyilatkozott róla.

Örömét találja Tompa soraiban. Bár közelebb lakhatnának egymáshoz!

Shakespeare műveit Vörösmarty és Petőfivel hármasban szándékoznak lefordítani.

Murány ostromát bizományba eladta Emichnek, aki 1000 példányban nyomja ki.

A Kisfaludy Társaság tagjai közé választotta.]

130.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Szigeth, február 28. 1848.

Kedves Barátom!

Rövid leszek; de rövidségemet mentse ki azon pietásom, melly nem enged, hogy lelkemhez most más profán dolog férjen; hol a legtisztább öröm lakozik. Tegnapi posta hozá a Kisfaludy Társaság ez évi munkálataíról szóló tudósitást s *Arany János* is *fénylik* az elválasztottak köztt. — Örülök én ennek, nem a szó közönséges értelmében; de örülnöm kell azt meggondolván, hogy a *sors tudja kinek hol van helye* ... Schiller sebész lett; de felhagyva azzal: íróvá avatá fel magát; mert, mint életirója megjegyzé: *látá isten, hogy a lelki világnak nagyobb szüksége van az ő szellemére, sem mint a chirurgusok academiájának* .... Élj! élj derék férfiu, mindenek örömére és az én gyönyörüségemre! —

— Hogy a Niebelungok Szalontán nincsenek: azon felette csodálkozom. Én még szmihálynapi debreczeni vásárkor — letettem *Telegdinél*. Sőt több: innen a Thekából küldtem — a kért *Gyöngyösit* és *Tyrtaeust* ... Ha elvesznének?! Kerestetni kell, s pedig sietve!

A kedveseket csókolom!

sz[eretö] b[arátja]
Szilágyi I

131.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Beje Mart. 2-án 1848.

Kedves Jánosom!

egy fél levéllel adósod vagyok; az ugyan nálam nem ujság hogy adós legyek, mindazáltal a hol lehet leti[s]ztázom tartozásomat, mint ime irányodban is jelenleg. Nem igazság ugyan hogy kétszer fizettetem meg veled a postabért, hanem hiszen add vissza a kölcsönt én szívesen fogadom.

Midő n leveledet kaptam, és meleg ölelésedet: „hócsillagok röpkedtek a fagyos légben" most pedig megúszhatlan sár hasal utainkra, havunk elolvadt, vizünk megjött. Nem gondolod úgye mi az istennyila következmény sül ki ez előzményből? hát barátom csak az: hogy hó után sár, sár után poros út lessz, a tavasz „hozzánk lengvén" (Sulyánszky:) és én aprilis 10ke körül Pesten leszek. Ertesz-e engem Jánoska? nem dicső dolog lenne akkor neked is ott lenni! hogy ha már szerető lelkünk öleli egymást, karjaink is tegyék azt. hogy ne csak „hitünk de testünk szemeivel" is egymásra pillanthassunk. azonban én Pesten meg nem állapodom, hova megyek? meglátod alább.

Igazad van édes barátom, midőn el nem tudod gondolni mit csinálok én magamban füstös szobámban? én magam is alig tudnám ezt megmondani neked. Sötét fekete gondolatokkal vesződöm; társalgásom [így!] ugyan lehetne a vidéken és faluban ha akarnám; de nekem nem kell; saját tüzhelyünk boldogsága az csak mit igazán boldogságnak lehet(ne) nevezni. Amaz csak elszoródást ad; Vedd hozzá még azt hogy szüntelen beteg, vagy legalább beteges vagyok, anyám, szegény, nyugodjék! igen korán elhalt aszkórban, olly korán hogy én első szülötte nem ösmertem; csak homályos álomszerű sejtelem az mit róla lelkem bir, és nem több; még azt sem tudom valóságból van-e vagy csak a leirásokból, mellyeket gyermek-koromban hallék[,] maradt meg. Nekem is ezen gyönyörű betegségre van hajlamam, köhögök vért köpök, lankadtság és életutálat lep meg. Ne gondold hogy ez a német „Weltschmerz" bennem, én utálom a nyegléskedést, de isten ugyse komolyan kezdtem már agyonlövésről gondolkodni. És én ezt nem tartom semmi nagy dolognak, a mi nem tetszik eldobjuk magunktól. Ezért nősülni nem merek; vedd hozzá még hogy az emberekben ezerszer csalatkoztam; tiszti társaim, mivel hogy én sem tanító sem káplán nem voltam, hanem egyszerre pappá lettem, egyűl egyig dühös ellenségeim. Nekem van erőm ezekkel küzdeni, de még is bántalmuk rosz vért csinál. Látd csak legközelebb is: írsz nekem hogy Petőfi *szuszog* rám; én érezvén hogy ezt ok nélkül teszi irok neki — mert csúszni senki után nem szoktam, de a mit humanitás és barátság követelnek mindig meg-teszem, — irok mondom neki, fajdalmasan emlitvén hogy illyesmit rólam fel tesz; imé itt van válasza: *„Hát te azt gondolod[,] hogy én haragszom vagy csak nehéztelek is rád? ne kapkodj illyen magasan a levegőbe mert megfájúl a vékonyod —"* nem commentálgatom e szavakat. Te se tégy erről többé előtte említést, hadd aludjék el az egész nyomorúlt pletykahistoria.

Úgy tehát nem állapodom meg Pesten. Gyógyúlni vagy legalább enyhűlni, elszóródni akarok, pár hónapra elmegyek Gräfenbergbe, e szerint édes Jánoskám meglehet hogy sokáig nem írok neked, ezért is dicső dolog lenne Pesten találkoznunk! Vess számot magaddal, és rándúlj fel ha lehet Pestre! Kedvedért mulatnék ott pár napot, és — és bizony boldog lennék veled az alatt.

Én jelenleg mint mondám a tündérekkel vesződöm, azonban ez nem egészen népies modorban történik, inkább Horácz [helyesen: Ovidius] Metamorphosisa szerént, mithologiai dolgok lesznek, néhol emelkedetten másutt alantabb járó nyelven és modorban. Hogyan fog utóljára is kinézni az egész[:] még magam sem tudom.

Hanem szóljunk a *nemzeti költészetről*. A zászlónak én is örömest leszek egy közlegénye, s mindazokat, mellyeket szépen és okosan fejtegetél mult leveledben[,] szívesen aláirom. Azonban barátom engem igazság szerint csak félig lehet népköltőnek mondani, átnézem például a mit öszvesen irtam, sokkal több benne mind nyelvre mind eszmére tekintve a *nemnepies* mint a *népies;* és látom hogy ez jövőre is így marad, mert belőlem azon melancholicus gondolatok, mellyek sokszor elfoglalják lelkemet ezután is illyen nem-nepiesen fognak kiömölni; s meglehet hogy e téren sokkal kevesebbet fogok én adhatni, mint rólam felteszed. Legfölebb hát „Népregéim"ről lehetne így neveztetnem, de azt is ha most irnám, bizony másképen irnám, mert annak nagy része minden inkább mint népies; Én azt igen régen fájdalmasan érzem hogy a népnek nincs irodalma, ha csak a ponyva termékeit nem akarjuk így nevezni, s én kimondom nyiltan hogy *elved enyémmel* vagy is *enyém a tieddel* a mondottakra nézve rokon egészen, s minden hoszasabb fejtegetés nélkül én is kimondom hogy illy czélból és modorban irni, a népre hatni, nem engedni elveszni azon ⟨népkincseket⟩ nyelvkincseket, mellyet mint mondod is csak a nép nyelve tartott meg[,] kötelességül nézem, hiszen én más tekintetben is a nép embere vagyok[,] annak növelésére, fölvilágositasara és boldogitására esküdtem fel; csak mondom kevesebbet ne adjak, mint gondolod.

Nem tudom hol veszed azon gondolatot: hogy *Rozsa és ibolyád* roszúl fogadtatott; ennek nem a *Szemle* lehetne mértéke és valódi birálója hanem a nép, mellytől és mellynek irtad, tehát az eredeti népmesék irásától nincs okod vissza borzadni. Meglehet ugyan hogy úgy jártál mint én, egy derék asszonyom írta az év elején: *dolgozik ön az igaz az eletképekbe, de nincs benne*

köszönet, mert holmi Pipás kántorokkal kár a tintát vesztegetni. Meglehet mondom hogy *Rózsád* is nem tetszett egykét salondámának de a népköltőnek ezzel nem szabad gondolni; azért csak rajta, dolgozzál eredeti népmeséket, ne félj hogy okod lesz megbánni, hogy ezt tevéd; Hogy a *Rózsa Toldi*nál is jobb volna, a maga nemében természetesen, ezt még sem hiszem, én inkább szeretném Toldi alá irni a nevemet. Mit értesz az eredeti népmesék alatt? azt-e hogy compositiója és meséje is a magadé legyen? vagy csak feldolgozd a néptől hallottakat? Ugy gondolom az elsőt érted; lehet is ezt, mert ha irunk *népdalt*, mért ne *népmesét?* azonban nekem itt ez a gondolatom van: *meséltetni magamnak, és kidolgozni aztán tisztán népiesen;* igaz hogy a nép nem venne újat, de más köntösben újonnan venné, és meg lenne még is a hatás, más oldalról azok kik a néppel erintkezésbe nincsenek, azt nem ösmerik, szájízt kapnának költészetéhez, megösmernék sajátságos gondolkozás-módját, lelkét, örömeit, bánatát, szokásait sat sat s lenne száz meg száz ki rokonszenvet érezne iránta és megszeretné. Mert azt hiszem a népköltészetnek czélja kettős: emelni a népet fölfelé; édesgetni a nagyobbakat hozzá lefelé. Azonban félre a theoriával, — irjunk[,] ez többet fog tenni; s én a men[n]yit tehetek, annak tevésére örömmel felajánlom magamat. Aztán mit gondolsz: nem jó volna-e az igy irott dolgokat együtt adnunk ki először füzetenként? inkább újjal mutattatnék az irányra mellyet akarunk, mintha lapokban, vagy munkáink közt elszórva lenne. Hisz aztán másodszor összes munkáink közt ott lenne különválva.

Igy beszélgetek én veled édes barátom a népköltészetről, s meglehet hónapokig sem fogok egy betüt is irni, mert Priesnitz minden idejét átkozottúl lefoglalja az embernek vízivás, fördés, izzadás járkalás és dolgoztatással, testi phisikai dolgozást értek. És e tárgyban jól eligazodnunk csak személyes együtt lét után lehetne; lásd minden oda mutat hogy neked ap[r]il közepére Pestre kellene jönnöd; s én várom is hogy eljös[s]z, azonban ha nem jönnél utasits Petőfihez vagy Vahot Imréhez pár sort, nekem czímezve; az az irj nekem levelet, melly magad helyett legalább Pesten várjon, ha nem jönnél. —

A mi Szécsi Máriát illeti, én szívesen elhiszem hogy hibás az illyetén felfogás mint én felfogtam; tudnám ugyan menteni és védelmezni a dolgot, de hogy papírt és időt ne vesztegessek, és igen szerelmesnek se láttassam lenni Mariskámba⟨csak⟩inkább hallgatok.

Nincs biz en körülöm édes barátom sem pénzes sem nem pénzes szerelem, egyedül vagyok tökéletesen, ezokaért nem ír-

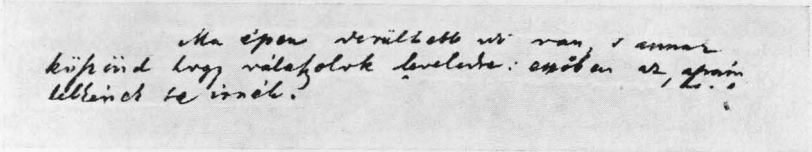

Részlet Arany Lévay Józsefnek írt leveléből (1852. okt. 16.)

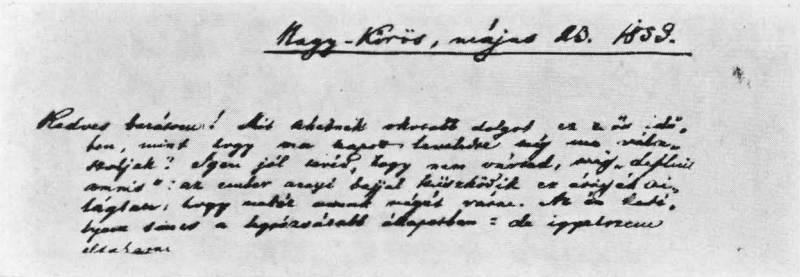

Részlet Arany Tompa Mihálynak írt leveléből (1853. máj. 23.)

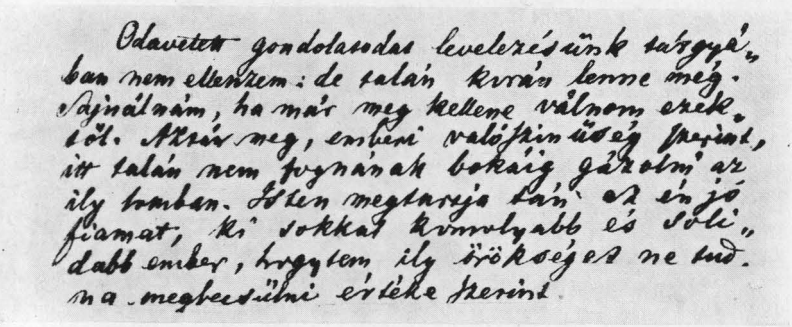

Részlet Arany Tompa Mihálynak írt leveléből (1866. nov. 14.)

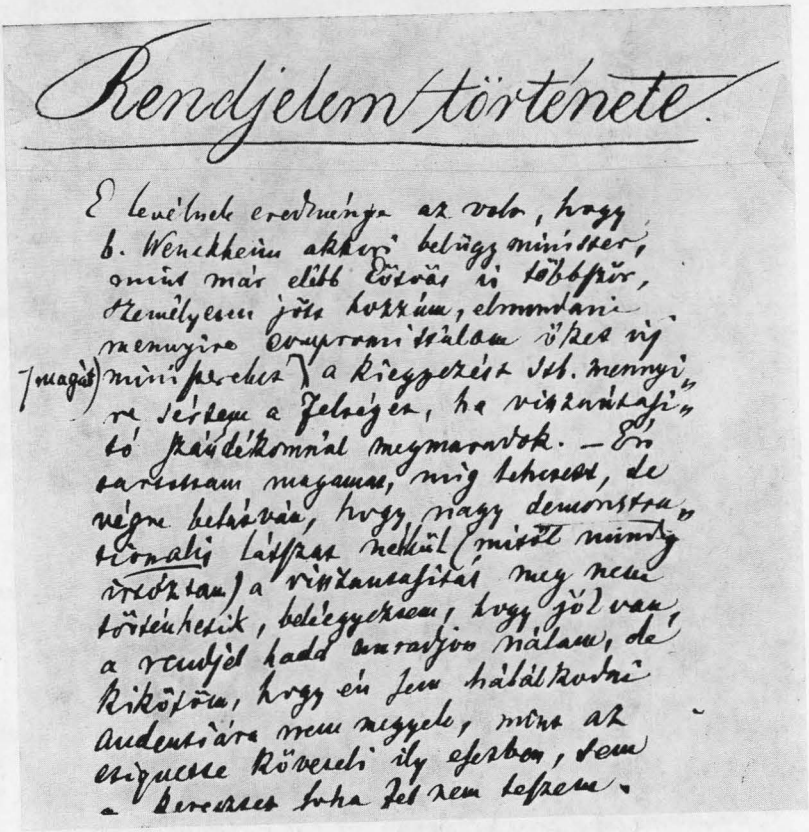

Rendjelem története.

E levélnek eredménye az volt, hogy
b. Wenckheim akkori belügyminister,
mint már előbb Eötvös is többször,
személyesen jött hozzám, elmondani
mennyire compromittálom őket új
(magát) miniszerelnek a kiegyezést stb. mennyi-
re sértem a felséget, ha visszautasi-
tó szándékomnál megmaradok. — Én
tartottam magamat, míg lehetett, de
végre belátván, hogy nagy demonstra-
tionalis látszat nélkül (mitől mindig
irtóztam) a visszautasitás meg nem
történhetik, beléegyeztem, hogy jól van,
a rendjel hadd maradjon nálam, de
kikötöm, hogy én sem hábálkodni
audentiára nem megyek, mint az
etiquette követeli ily esetben, sem
a keresztet soha fel nem teszem.

„Irtam 1873 apr. 24-én Arany János"

hatom ezt: nőm nődet üdvözli, — hanem helyette magam teszem ezt, hozzá vévén téged is minden surculusaiddal. Isten áldjon meg mindnyajotokat! Ohajtja szívéből

igaz barátod
Tompa Mihály

132.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Beje, mart 18. 1848.

Kedves barátom!

a melly napon hozzad írt levelem elment, azon este kaptam tiedet; irtam ugyan hogy már Bejéből nem irok hozzád többet, de azért ugy hiszem nem haragszol meg ha igéretem megszegem; inkább igy, mint igérni és nem irni ugy-e?

Vigasztaló soraid későn érkeztek, ohajtásod szerint, az az már akkor én Petőfitől is kaptam levelet, e levél hangja ugyan egy kissé katonás; no de még is kisül belőle hogy ő nem hajt a pletykára, hogy ő nem haragszik; mért írt neked még is *szuszogva*, az hadd legyen titok. Igen nem jól tetted volna édes Jancsim, ha elküldöd neki levelem, én azt neki sohse mondtam, nem is fogom, mit neked róla irtam; úgy is elég farkcsováló veszi körűl, nekem ezek sorába tartozni egy kissé derogálna.

„Vigasztaló soraidat" csak jó lelked kifolyásának vehetem, azonban ha személyesen ösmernél tudnád hogy erre nincs irányomban szükség, én magában a kidühöngesben, ha ok van rá, vigasztalást találok; azonban annyira keveset várok az emberektől, — még barátoktól is — hogy a csalatkozás és megbántatás fájdalma nálam ha mély is, hamar beforr. És lásd eretnekségemet: én csakúgy szeretem és becsülöm Petőfit mint valaha; de azért nem hiszem hogy ezen eset után is, mellyet ugy látszik maga is restel, — a legelső alkalommal ismét hiteladója ne legyen, az első valószínűséggel biró pletykának.

És látd minő furcsa: ő felhatalmaz téged hogy írd meg nekem az ő *szuszogásait;* és midőn én irok neki komoly ⟨kedv[es]⟩ szelíd hangon: válasza ez: *ne ugráljak ollyan f e n t a légbe, mert megfájúl a véknyam.* Mások méltánylása mellett, magamat sem tartom édes barátom olly bárgyúnak, hogy e szavak fulánkját teljesen ne értsem.

Azonban maradjon ez; térjünk más színesebb tárgyakra. Végetlenül örűlök édes Jancsim hogy golyalábu soraimban örömet találsz, s nemes lelked melegével csatlakozol hozzám; bár két mérföld volna köztünk, hogy minden harmadnapban láthatnók egymást; Bizony, bizony nekem is szükségem volna egy öszinte tiszta kebel közelségére. De hiában! egyikünk hatalmában sem áll a körűlményeket megváltoztatni! Hej, ha csakugyan feljönnél aprilis közepén Pestre! de dehogy jösz, nyügöző hivatalodtól! — és a fene messze út miatt! Olvastam Egressytől hogy Shakespearet hárman forditnátok, s magad is említed; bizony barátom! ha időd van fogj hozzá, én is azt mondom és hiszem hogy a nagy költő jelenleg jobb kezekbe nem kerülhet, mint hármatokéba!

Hogy *Murány ostromát* bizományba adtad: jól tetted; a nyomorúságos utak közt (eladás, elöfizettetés, bizomány, sajatiság) közt, mellyeken a magyar irók müvei világ elébe mennek, ez tán legjobb. Aztán többet is kapsz érte mint calculálod. imé láss tőlem egy kis számvetést. —

Munkád 1000 példanyban nyomatik, ebből tied 750, a többi köny[v]arusi p Cent. ez 750 pengő, ha t:i: 3 huszas lesz az ára. Most már nem több 8 ivnél; per 20 pengő (legmagasabb ár szerintem) 160 pengő; no de legyen borítékkal és szedőknek adott borravalóval 200; még is marad 550 pengő. igaz hogy várnod kell utána mert számadolásra birni a pesti köny[v]arusokat bajos; és persze úgy, hogy ha Emich nem nyomat 1500 példanyt, és elébb eladván magának az 500-at, akkor kezd az 1000 eladásához; átkozottak ezek a pesti köny[v]arusok; kivált Emichre legközelebb is vert a szél, hogy a *Népdalok* körűl, hamisan járt el; No de nem tudom ez nem kenyéririgység, és pletyka-e?

Örülök, hogy tehetségedet méltányolva Kisfaludy-Társasági tagnak választottak; ugy gondolom, csekély véleményem szerént hogy te is megérdemled talántán ugy mint Hazucha. Azonban édes Jancsim ugy ne tégy mint Petőfi hogy „*nem kell nekem*"; nem árt az, ha nem használ.

Most már kedves barátom! csakugyan nem várok több leveledet Bejébe; hacsak már uton nincs; mert csakugyan nem találna már itt. Hanem ha Jókayhoz vagy Petőfihez utasitasz egy „jó utat" kivánó sort, nagy örömmel veszem. Nem bánnám én ha nem írnál is, csak magad jönnél.

A seregeknek istene áldjon meg!

igaz barátod
Tompa

133.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Pest, marczius 21. 1848.

Öcsém Jankó!

Megvallom, nagyon kár volt azzal fárasztanod magad, hogy más ember levelét lemásold s azt nekem elküld. Ha azt gondolod, hogy én a pletykákban gyönyörködöm, titanilag csalatkozol. Azért semel pro semper, hagyjuk el a pletykákat. Kivált illy időkben! forradalomban! Forradalom van, barátom, s így képzelheted, mennyire vagyok elememben!... Sokan elakarják mozgalmainktól e nevet disputálni, és miért? mert vér nem folyt. Ez csak dicsősége a dolognak, de a dolgot nem változtatja meg. Én forradalomnak tartok minden erőszakos átalakulást; már pedig mi erőszakkal vívtuk ki a sajtószabadságot és Stancsics kibocsáttását[!]. Hogy ellenszegülés nem történt, ez csak azt mutatja, hogy az ellen vagy teljesen átlátta tehetetlen gyöngeségét, vagy gyáva volt megtámadni bennünket. Hah, ha láttad volna, midőn a comité du salut publicból a deputatio megjelent ezrek és ezrek kiséretében követeléseivel, millyen halvány volt s mint reszketett a nagyméltóságú helytartó tanács!... De én most nem érek rá hosszan írni, csak azt adom tudtodra, hogy Coriolanomat már nyomják s ott az első czím ez: ["']Shakspeare összes színművei, fordítják Arany, Petőfi és Vörösmarty," hát ehhez tartsd magad; Készítsd el vagy János királyt vagy a windsori víg nőket, hogy annak idejében, ha szükség lesz rá, elküldhesd. A mutatványt mért nem küldted János királyból? s átaljában mért nem írsz, he? — A később fordítandó művekről majd később beszéljünk. Tisztelünk csókolunk benneteket. Isten ójon, kedves barátom, minden veszedelemtől ott a kemencze mögött. Irj minél elébb!

Igaz barátod
Petőfi Sándor

Az ide mellékelt verset nyomta ki legelőször a magyar szabad sajtó. Tedd el emlékűl e példányt belőle.

[Címzés:]
Arany Jánosnak
Szarvas
Orosháza [felé]
Szalontán
Bihar megyében

[Arany János jegyzete:]
NB. „más ember levelét." Tompának egy hozzám írt levelét, melyben Petőfi iránt — ki vele már feszült viszonyban volt, a legmelegebb indulattal, s érdemei teljes méltánylatával nyilatkozik. Ez által akartam Petőfit kibékíteni, mert fájt nekem, hogy oly semmiségen összezördűltek, fájtak P. nyilatkozatai Tompárol. De nem értem czélt. Petőfi még zordonabb lett Tompa iránt s engem is lehord. Tompa nem tudta meg, hogy levelét olvasta Petőfi; ily eredmény után azt vele tudatni annyi lett volna, mint őt is magamra haragitni. Talán gyöngeség, a mit elkövettem de legjobb szándékból eredt: abból, hogy két jóbarátomat, kiket egyformán szerettem, összebékítsek.
1858 jan. 2. AJ

134.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, mártz 26. 1848.

Kedves Sándorom!

Vedd szives kézszorításomat polgári dicső küszdelmeidért! Nem következett ugyan még rám a levélirás: de meg nem állhatom hogy örömem s *büszkeségem* teljében fel ne kiáltsak: „O et delicium et dulce decus meum!" Add át kézszorításomat s ölelésemet a lelkes Jókai Mórnak is.

Tompa apr. 10.én nálad lesz: add át neki e levelet.

A mit idemellékeltem, nyomasd előszó gyanánt *Murány Ostroma* elébe.

Toldi estéje készen hever: még nem inditottam utnak, mert a közelebbi nagy dolgok miatt iszonyúan elment a másolnivaló kedvem. Pünkösd után sem lesz az késő.

Isten áldjon meg benneteket.

barátod
Arany János

135.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1848. március 26.]

[Megírja, miért nem mehet most Pestre.]

136.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, apr. 1. 1848.

Barátom Sándor!

Jól tudom hogy sem időd sem kedved mostan illy közönös dolgokkal vesződni, mint például ezen simplex költemény, mit tőlem veszesz; azt is tudom, hogy e forradalmi időszakban semmi hatása nem lesz annak a közönségre s önnön szavai szerint

„hangja zajban vész el
Mint ha mennydörgésben árva méh döngécsel;"

azért nem is akarám azt még egy darabig felküldeni: de véletlenül alkalom adatván (mi innen nagy ritkaság) felbontám a borítékot, mellyben azt a könyvkötőhöz Váradra akartam útasitni, és sajátkezűleg összeöltve lapjait, ime küldöm. Te lészsz szives azt befűzetni — Emich vonja le a számadás során. Az ajánlást jónak láttam ugy tenni, a mint van, ha eldobnád annyi legalább hagyj meg belőle „Petőfi Sándornak." Ezt igénylem barátságodtól; annyival inkább, mert ugy lehet ez utolsó költeményem, s ha ezt el nem fogadnád, nem lenne alkalmam mást ajánlani neked.

A magyarok istene áldjon meg, igaz szivéből kivánja

barátod s polgártársad
Arany János

Mit csinálj vele? azt nem irom, csak felküldöm, inkább ott heverjen mint nálam.

137.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Pest, aprilis 18, 1848.

Kedves Jankóm!

Azt hallottam, hogy te azt hallottad, hogy én fogva vagyok. Elhiszem, hogy van elég ollyan jóakaróm, a ki szivéből ohajtja, hogy statusköltségen tartsanak holtom napjáig, de

ezen ohajtásuk mind e napig csak pium desiderium. Azért is szüntesd meg könnyhullátásaidat[!] és ne busúlj miattam, ugy is eleget búsulok én a te bolond fejed miatt. Bizony isten, nem dicséretképen mondom (hisz tudod, hogy nem igen szeretek szembe dicsérni) de el nem hallgathatom, hogy nagy szamár vagy. Mi a mennydörgő mennykő jutott eszedbe, azt mondanod, hogy Toldi estéje utósó munkád? öcsém, a te fejedben még igen sok van, és ha magad szép szerével mind azt ki nem bocsátod, majd kiverem én, ne félj, akár bunkós bottal akár kalapáccsal, a mit választasz. Nekem pedig affélét többé ne írj, mert mind azon leveleidet, mellyekben illyesmik lesznek, fölbontatlanúl küldöm vissza. Legelőször is kapj bele ismét Toldiba; ha már a fejét és a lábát megcsináltad, kötelességed a derekát is megcsinálni, különben vétkezel isten és ember ellen. Annak meg kell lennie, ha háromszor halsz is bele. Olvaszd egy nagyszerű egészszé. Hogy a história nem szolgál adatokkal, ez nem baj, sőt még jó, mert szabadabban költhetsz. Hurczold keresztül a magán és nyilvános élet minden viszonyain. Ha így bevégzed Toldit, Homer és Ossian szerencséjének fogja tartani, ha kezet fogsz velök. Ezt én mondom, és én az vagyok, a ki soha sem hazudik. Tompa Miska itt volt, vagy tán még most is itt van, nem tudom. Többször találkoztam vele a napokban, de egy idő óta már nem láttam. Neki megvan az az eredeti szokása, hogy holmi jöttment emberekkel szivesebben mulat, mint a maga szőrű emberekkel. Egyébiránt azt is föltesz[em] róla, hogy már elment, vacsuzás nélkül .... csak egy melegebb sugár sem volt szemében, mig együtt voltunk. Ő el van veszve, malconte[n]tus a legnagyobb mértékben, se magával, se mással nincs megelégedve. Ez minden szavából, minden tekintetéből kiül, s én őt sajnálom lelkemből, sajnálom kettősen: mint barátomat és mint költőt. Landerer néplapot fog kiadni, már előlegesen, hirdetés előtt is van 4,500 előfizető rá. A tervkészitésre választmány van kine[ve]zve, mellynek én is tagja vagyok, s én azt nyilatkoztattam, hogy a szerkes[z]tésre te kivűled senkit sem tartok alkalmasnak. Én elvállaltam volna, de már szerződésem van az Életképekhez Jókai mellé. Ird meg rögtön, micsoda föltételekkel fogadod el a szerkesztést, ugy hogy feljőj lakni Pestre. Ha például biztositanának valami öt évre mintegy 2000 pengő fizetéssel évenként? mi? tüstént irj, a föltételeket magad fogod legjobban tudni, több kell-e vagy kevesebb. Te Jankó, a lenne ám még az élet, ha feljőnél! gyere föl, az isten áldjon meg. Ugy élünk, mint a Krisztus, ha egy kicsit szegényecskén is. Tisztelünk, csókolunk benneteket,

mindnyájatokat, apraját, nagyát, s én vagyok, a ki voltam, leszek a ki vagyok

igaz barátod
Petőfi Sándor

Murány ostroma már régesrégen kijött. Toldi estéjét ajánlottam a könyvkiadó társulatnak, de az fölfüggesztette működését egész júliusig, már most nem tudom, mit csináljak hamarjában munkáddal. Majd gondoljunk valamit. Öllellek 10000000000000 oooooszor!

[Címzés:]
Arany Jánosnak
barátilag

Szalontán
Szarvas
Orosháza [felé]

[Arany János jegyzete:]
NB. „. . . hogy én fogva vagyok . . .” Híre járt, midőn a *királyokhoz* című versét kiadta. 2.) Tompa viszont panaszkodott nekem, hogy őt, Petőfi hideg leereszkedéssel fogadta, kimért vizit gyanánt vette látogatásait etc. Én nem tudom, melyiknek van igaza, vagy egyiknek sincs; annyi áll, hogy P. megházasodván sokkal komolyabb lett, ez és talán a húzamosan táplált idegenség tette őt T. szemében olylyanná, a milyennek előttem rajzolta. —

138.

EGRESSY GÁBOR — ARANYNAK

[Töredék]

Pest, 1848. április 20.

[Petőfiék Kígyó-utcai kis lakásában ma ebéden volt Tompa Mihály és Vasvári Pál. Ebéd után odajött Egressi is.]

Érdekes ember az a Petőfi Sándor, ki a márciusi napok óta olyan mint a kéneső. Szörnyen nyughatatlan, sehol sem találja helyét s mintha vihart érezne: folyton veszedelemről beszél, mely előbb-utóbb a hazára fog nehezedni. És ez a vad sejtés rajt' van ábrázatán is . . . Ma ebéd után is

sokat politizáltunk és szapultuk a kormányt, mely úgy látszik, gyönge lesz az események ellenállására . . . Rólad nagyon nagy elismeréssel szólt és azt mondta, hogy neked Pesten a helyed . . . A felesége beszédes egy menyecske, pompásan főz, de mióta Pesten van, megsoványodott. Nem csoda: kemény legény a Sanyi, ki a feleségéből is politikust csinált. Úgy beszél ez az asszony a házáról, mint az édesanyjáról . . .

139.

ARANY — JÓKAI MÓRNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1848. április 22.]

[Mivel a Pesten tartózkodó Tompa címét nem ismeri, kéri Jókait, adja át a mellékelt levelet neki.]

140.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, april 22. 1848.

Kedves barátom,

Sohasem óhajtottam leveledet annyira, mint most: és mégis sohasem lepettem meg általa annyira, mint most. Nem azért, mintha filiszteri könnyenhivőséggel elhittem volna a „status költségeni tartást" s igy kétségbeestem volna hogy nem irhatsz; mert annyit, egy kis higgadt meggondolás után átláttam, hogy nincs Magyarországban jelenleg hatalom, melly azt tenni merné: de körülbelül feltettem rólad hogy nem *akarsz*, vagy legalább nem *érsz rá* irni. Pedig, talán magad nem is képzeled milyly könnyen semmivé tudnád te tenni az én jövendőbeli iróságomat. Elég erről ennyi. Ez mentse ki előtted az én „bolond fejemet" azt t. i. melly miatt te annyi bút látsz. A mi mármost Toldi uram derekát illeti: tanácsodat köszönettel veszem, s meg próbálok eszmélkedni felette. Annyi világos hogy onnan nem olly könnyü beszélymesét venni. Tudniillik, én nem tulajdon értelemben vett *epost*, hanem ugynevezett költői beszélyt irok, mellynek cselekvényfolyama, szerintem, drámai.

Drámai a föllépés, drámai, sőt ha sokat nem mondok, tragikus a lelépés; ezekből lehetett (drámai menetű) beszélyt ütni össze: de mit vegyek az élet közepéről, hogy drámai legyen? Költsek, azt mondod. Majd meglátom. Meglátom, tudok-e repülni az Illosvai Péter diák szárnyai nélkül. Ha lehet teszem, de ha nem lehet elhagyom, mert nálam *főleg* a compositióban van a poesis, ha t.i. van; és ha a compositiót már előre gyöngének sejtem, sohasem vesztegetem rá a mindennapi költészet tarka szalagbokrait.

A néplapot illetőleg: először is azt kérdem, nem kötődésből irod-e az egészet, engem, mint afféle falusi embert lúddá akarván tenni, s aztán jót nevetni a dolgon? Miután pedig e kérdésre magam illy formán megfeleltem: „ah nem! Petőfi nem szokott tréfálni az illy dolgokban, s kivált ha komolyan ir, akkor hinni lehet neki, mint a Krisztusnak;" tovább megyek. Nem ugyanazon néplapról beszélsz-e, mellyről a Pesti Hirlap 15 számában említés tétetik, mellyre Tóth Gáspár gyüjtött előfizetőket, s mellynek szerkesztőségére *concursus* határoztatott? Én ugy gondolom, hogy arról, s nem tudom összeegyeztetni leveleddel, hol csődrül semmi szó nincs. Ha csakugyan csőd lesz, nem tudom fogok-e concurrálni vagy sem, inkább nem mint igen, kivált ha a lap tisztán politikainak van határozva, mellynek szárazságaiba mégsem szeretnék teljesen elmerűlni. De ha a szépirodalom sem lesz belőle kizárva, akkor alkalmasint concurrálok, mert régi kedvencz eszmém költői hatást gyakorolni a népre, s ezt illy úton tehetem csak legczélszerűbben és sükeresebben. S a ki a népet ismeri, tudni fogja, hogy nála a mennyit az *értelem*hez, megannyit az *érzelem*hez kell szólni, ha az ember sükert óhajt. Emelni a népet az irodalomban lassan lassan, nem olly mellékes feladat, hogy már a jelen időben tekintetet sem érdemelne. Ez úton akarnék én hatni ez lenne elemem. Hiába irunk mi népverset az Életképekbe, hiába adunk ki pengő forintos Toldikat stb, a népre nem hatnak, de ha az ő olcsó — hihetően nagyon elterjedendő — lapjába irnánk, az nem lenne sárbadobott gyöngy. Ez véleményem a néplapról. Mielőtt hát leveledre elhatározottan válaszolnék, ezen kérdéseimre várok tőled feleletet, mégpedig nem olly kutyafuttában, mint szoktál, hogy alig tud az ember eligazodni rajta; —

1. Azt a néplapot adja-e ki Landerer, mit a pesti választmány tervezett, s annak szerkesztőjeül ajánlottál-e engem?

2. Concursus lesz-e, s ha lesz mikép? ha nem lesz, miért nem, miután az anya-választmány úgy határozta?

3. Mi a lap terve? egészen politikai-e vagy a szépirodalom is helyet foglal benne? stb.

4. Ha a lap, részvétlenség miatt, a szerkesztő hibája nélkül, öt év eltelte alatt megbuknék, lenne-e biztosítva a szerkesztő?

5. A szerkesztőnek, biztosított évi dijából kellene-e még, a lap kezelése és kiállítása körül költségeket tenni, például segédeknek, irói dijúl, etcet? és körülbelül mennyit?

A mi a 2000 pft összeget illeti, az, ugy hiszem Pesten is van annyi mint Szalontán a 200 bankó, s én, mint egyszerű ember, minden esetre kijöhetnék vele. Szerkesztésbeli képességemet véve fontolóra, ugy gondolom, hogy a szépirodalmi rész rám nézve semmi nagy nehézséggel nem lenne összekötve; a politicai részt tekintve, ámbár a politikát még ez ideig tűzetesen studiummá nem tettem, mind azáltal vannak vezéreszméim, mellyek nyomán, folytonos tanúlással, bizvást haladhatnék, annyival inkább, minthogy a néplap, különben sem annyira kezdeményező a politicában, mint a már ismeretes eszmék népszerű magyarázója, mire mind a nép értelemkörének ismerete, mind népies nyelvem elegendő képességet hagy sejtenem magamban.

Az egészhez azonban épen nem kötök vérmes reményeket, s nem sokat aggódom, ha semmi sem lesz is belőle. Annyit már eddig is nyertem benne, hogy ujabb örvendetes tanúbizonyságát vettem, irántam a távolban is folyvást hőn dobogó baráti szivednek, melly nem elégszik meg „igaz barátod" etc. kifejezésekkel a levelekben, hanem, a hol csak szerét ejtheti, tettleg iparkodik barátja jólétét eszközleni. Nekem nincs alkalmam ezt tenni irányodban, s nekem csak az elpiritó háladatosság jutott osztályrészül: de hagyján. Menjek csak Pestre, majd meglásd minő alföldi családot formálunk ott, összesítvén gazdaságainkat, mint Lőcsláb Jakab és Röhögi János a Vörösmarti „Kecskebőr"-ében. Ad vocem Vörösmarti: mit csináltok avval a Shakespearerel? mert én még nem csináltam semmit. Régi fordításaim tüzrevalók, azokkal elő nem állhatok; ujat nem csináltam, s nem tudom csinálok-e vagy sem, miután veszett módon lerombolták mostanában kedvemet, kedélyemet hivatalos komisz dolgaim. Mert itt ⟨NB⟩ a bukott aristo — vagy inkább *ονδεν*-cratia, a felszabadult jobbágy (olim hajdu) nemesség sehogy sem akar kibékülni a dolgok folyamával s e miatt van zavar, meg zavar a közigazgatásban. — Visszatérve a fordításra: talán csak nem nyomattad még ki a czimlapot? Ha az őszön bizonyost mondasz, vagy irsz, ugy már én is tettem volna vala-

mit, de miután hirdették a lapok, hogy ketten fordíttok, letettem róla, és csak akkor hűltem el belé, mikor Egressi indítványát olvastam. Beteges is voltam a tavaszon, s az megint ellopott tőlem egy kevés időt. —

„Murány ostromát" hirdették egy párszor. Nem tudom nem szorúl-e a sajtkofákhoz. Szerencsétlen idő van rá, de az nem baj, — lesujt a zápor egyes virágokat, de utána dusabb a tenyészés. Emich küldhet Váradra Hollósihoz valami 100 példányt összesen, mert sokan biztosítottak aláírással, hogy vesznek.

És most az isten áldjon meg téged s a tiedet, illetőleg tieidet. Csókolunk benneteket. Üdvözlöm a lelkes forradalmi nőt, ki nem kétkedett szabadságért szerelmét vetni áldozatúl. A —[!] revoir!

barátod
Arany János

Hogyan van, hogy a „Munkások ujsága" ellenébe keletkezik néplap, és nem azt veszik pártfogás alá? Vagy mind kettőnek van jövendője?

141.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1848. április 22.]

[Levelet kapott Petőfitől, aki neheztel Tompára. Arany ezt annak a régebbi pletykának tulajdonítja, mely szerint Tompa, Petőfi Szécsi Máriájáról rossz véleményt mondott Adorján Boldizsárnak. — Arany attól is tart, hogy Petőfi őrá is megneheztel, amiért elfogadta a Kisfaludy Társaság tagságát. Az is gyanús neki, hogy Jókai nem írt Arany Kisf. Társasági tagságáról az Életképekben. Vahot egy célzásáról úgy sejti, őrá vonatkozik.]

Isten neki! írok, míg egy ember elolvassa; [de:]

A hol Petőfi barátságának vége, ott irodalmi pályám is be van fejezve, érzem.

[Kéri Tompát, semmisítse meg e levelét.]

142.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

[Töredék]

Pest, 1848. április 25.

. . .A Pilvaxban voltam ma s ott hallgattam a politikai disputákat két órán át, de az igazat megvallva, szomorú híreket hallottam. Senkinek sem tetszenek az állapotok. Azt mondja Petőfi, hogy a miniszterium gyönge és sokat mulaszt s ha ez még egy ideig így tart: az ünnepelt férfiak elveszik régi tekintélyöket. Petőfi és Vasvári különben is neheztelnek Kossuthra, a ki állítólag nem akarja őket komolyan venni és egy társaságban így nyilatkozott róluk, hogy: az ilyen szenvedélyes, pezsgő vérű, meggondolatlan fiatal legények után nem szabad indulnia egy komoly politikusnak sem . . .

143.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Pest, május 5. 1848.

Kedves aranyom, Barát János!

Röviden irok de fonto- és pontosan. A néplap ügyében tennap tartott gyülést az erre kinevezett választmány, mellynek tagjai: Vörösmarti, Stancsics, Sükei, Nyári Pál, Fényes Elek, Petőfi stb. Mindenek előtt tudnod kell, hogy e lapot nem könyvárus adja ki, hanem kiadja a Pest megyei középponti választmány, a ministeriumnak pénzbeli segítségével. E lapunk főszerkesztője lesz egy magyar ember, a mellett lesz négy vagy öt segédszerkesztő, a kik ugyanazt, a mi a magyarban megjelenik, lefordítják németre, tótra, oláhra, ráczra, s így ezen ujság öt nyelven fog megjelenni. Most nyisd ki mind a hat füledet, hogy megérts, mert különben is rosz magyarázó vagyok. A megyei választmány, a ministerium segítségével fizet ezen szerkesztőknek évenként *hatszáz* pengő forintot és nyomat 1000 példányt ingyen a lapjából a maga számára, azaz a szerkesztő számára, a mi ha csak két pengő is az előfizetés évenként, már 2000 pengő, hozzá adva a 600 készpénzt, 2,600 pengő évenként. Ennyi a biztosíték, de ha ezer példánynál több elkel, a nyomta-

tási költségen fölül, minden haszon egy fillérig a szerkesztőé, ha ötven ezer előfizetője lesz is. Azon fölül kap a szerkesztő évenként 2,000 pengőt a czikkek honorálására, mert dijazni kell minden czikket, a mi a lapba bejön; egy ivre gondolom 40 pengő honorarium esik . . . hetenként egyszer és egy íven fog megjelenni. Magában értődik, hogy a mit a szerkesztő maga ír, azért szinte 40 pengőjével fizet magának; ⟨[olvashatatlan]⟩ megírhat egy év alatt bal kézzel is tíz ívet, a mi 400 pengő, s így a szerkesztőnek összes bizonyos fizetése évenként 3000 pengő forint . . . két annyi is lehet, de ennyi bizonyos. Öcsém Jankó, midőn a szerkesztőválasztásra került a dolog, mindenek előtt én emeltem szót, mondván: ajánlom Arany Jánost. — Nem kellett ajánlatomat ismételnem, nem kellett magyaráznom, az egész választmány bele egyezett, egyetlen egy tag sem szólott ellene. Ezt azért irom meg, hogy azt ne gondold, hogy én isten tudja, mennyit fáradtam izzadtam szónokoltam s tán veszekedtem, mig téged megtehettelek szerkesztőnek. Az efféle kitelik a kend szamár fejétől. Én nem tettelek szerkesztőnek, tetted magad magadat, azért ha nekem valaha hálálkodni mersz (a mint már mult leveledben megkezdeni elég szemtelen voltál) én agyonütlek. — Egy pillanatig sem kételkedem, hogy ott hagyod Szalontát. De rögtön kell jőnöd, mert már most kezdhetnéd a lapot, ha itt volnál. A mint levelemet megkapod, űlj tüstént kocsira vagy à la Zajtay István uram lóra, s rohanj. Rögtön egész perepútyostul felzarándokolnod bajos lenne már csak a szállásra nézve is. Hagyd rendben otthonn dolgaidat, jőj magad, s itt aztán elvégezzük, mikor és hogy jőjenek utánad a többiek. Barátom, vannak alkalmak, mellyeket ha elmulaszt az ember, az isten sem teremti meg ujra . . . . ugy hiszem, ez ollyan; nem teszem föl rólad, hogy ezt elszalaszd. Siess, siess, siess! ölelünk csókolunk benneteket!

barátod
Petőfi Sándor

Te ugy jőj fel, hogy aztán ne kelljen többé visszamenned. Levelet már nem várok tőled, mert remélem, hogy előbb ide érsz, mint érne a levél. A szalontaiak gondoskodjanak más jegyzőről, mintha meghaltál volna. Az ő dolgok.

[Címzés:]
Arany Jánosnak
Szarvas *Szalontán*
Orosháza [felé]

[Arany János jegyzete:]
NB. Ily fényes igéretek — a szellemi nyereséget, mívelt írókkal társalgást etc. — is hozzá tudva, csak nem elszédítettek. Fölmentem a levél folytán Pestre, de nem látván a dologban elég állandóságot, nem akartam koczkáztatni családomat (bár később se tettem volna) hanem egyszerűen vissza akartam vonúlni, s a szerkesztést Vas Gerebennek hagyni, ki szinte aspirált ez állomásra. De Petőfi okai rábírtak, hogy ha már Szalontán maradok is, ne váljak meg a laptól, s annak jövedelmétől végképen; igy Vas Gerebennel oly szerződésre léptem, hogy ő lesz ugyan a sajátképi felelős szerkesztő, de nevem is ott áll a lapon, mint szerkesztőtársé, s azért a tiszta jövedelmen ketten osztozunk. A részemre eső tiszta jövedelem, végűl 1200 forintra rugott, (Gereben úgy számolt, a mint ő akarta) ennek is nagy része magyar bankjegyekben veszett el. —

AJ

1858. jan. 2.

Pesten Petőfi vendége voltam 7—8 napi ott létem alatt. Ő akkor a Dohány utczában lakott, elég kényelmes szálláson, hol szülei is vele laktak, ő látta el asztal- s szállással őket. Tisztességes szobája volt a két öregnek külön, — Petőfi a leggyöngédebb fiúi tisztelettel bánt velök. Atyja felföldi kiejtéssel, de jól beszélt magyarul, anyja nem mindig ejtette tisztán a magyar szót, de folyvást beszélte. Itt [Nagy-] Körösön él egy öreg mészáros ember, ki midőn Petőfi atyja Körösi székálló legény volt, alatta szolgált, mint inas. Katonás ember volt, keményen bánt vele. Innen ment aztán Kiskőrösre, hol megházasodott, székgazda lett etc.
1858. jan. 2. AJ

144.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Freywaldau, majus 11-én 1848.

Édes Jancsim!

a világhirű Priesnitz közeléből irom e sorokat, hol barom módra iván a vizet, és gyötörtetvén általa ezer alakban: gyógyúlást remélek. A vízcura hatása, — legtöbb esetben, — csalhatlan, de végetlen hosszasan megyen, 5, 10, 15, 22 hónapra beszélnek itt; sőt van ember ki 5 év óta itt issza a vizet,

ollyan emberek jövén ide persze, kiken a világ minden orvosa és fördöje probálgatta már erejét — hasztalan. Hiszi, tudja az ember hogy a vizgyógy mód használ, mint az óramutatót hogy megyen, de egyiket sem látja hogy mozdúlna. A világ minden nemzetéből van itt egy kettő; azonban eleget olvastál Graefenbergről!

Vettem leveledet Pesten, épen Petőfihez menvén adta Jókay a kezembe; felháborodásomat lehetetlen leírnom, lehetetlen azon remitő érzelmet; hogy vele találkoznom kell, annak kimutatása nélkül hogy leveled tartalmát és az ő szavait tudom. De meggyőztem magam *érted;* Petőfi nem is látta leveledet; Jókay is csak annyit tud hogy te irtad, mit a czimről is láthatott; és iszonyú felháborodásomat vette észre.

Leveled édes Jancsim most is térdemen fekszik midőn e sorokat irom; de engedj meg átolvasni ismét nem merem; illy bánásmódot csak *oktalan állat koromban* várhattam embertől!

És te remitően hibáztál, megbocsáthatlan vétket követtél el; miben? megmondom.

1-ör vagy egész terjedelmében kellett vala a Petőfi szavait velem közleni, betüről betüre, — úgy is megbizott arra, és akkor sem hozzád nem irok *baráti mentséget,* sem hozzá nem fognak menni *becsületes szavaim.* vagy

2-or Tökeletesen hallgatnod az egészről. Hosszas czifraság nélkül: teljesen megvagyok győződve hogy részed a pletykában nincs, és az egész dologba mint Pilatus a credoba keveredtél bele; tehát teljesen megnyughatol hogy én téged nem vádollak, vagy irántad erzelmem legkisebbet sem változott. Jót akartál.

Adorjánnal is beszéltem; barátom, ez az ember is tökéletesen ártatlan, Petőfi egyedül maga csinálta az egészet; csupán e nyomorúlt kutfőből: Hogyan mer más is *Szécsi Máriát* irni, mikor *ő* irt. — Itt az egész. Nem commentálom a dolgot tovább, nincs hozzá elég hideg vérem.

Elöjött Petőfivel is annyi a dologból, mennyi előjöhetett; ügyet sem vet az egészre; azt felelte: *bánom is ha le fosol, vagy Krisztusnak tartasz is e szamárságokért!* Úgy látszik: nem értem többé Petőfit!

Petőfi nem haragszik rád, a legöszintébb barátod most is; mint nekem is volt; adja isten hogy rád ne kerüljön egykor a sor; mi előttem, ki jellemedet becsülöm csak nem elmaradhatlannak látszik. Ha *rab* tudsz lenni, jó; ha nem, akkor jaj neked is.! —

Szineriről (:Vahot) a legroszabb hiedelemben vagy; Hazucha volt értve, ezt az egész Pest tudja, valamint azt is

hogy Hazucha még fel is szólitotta Vahotot, és kellemetlenség volt köztök sat. Rád, egy árva lélek sem gondolta. Vahot maga is csudálkozott midőn mondám nekie; s azt mondta *„éjnye ebatta! sajnálom, irok neki"*

Két pont van leveledben:

1. *Isten neki! irok, míg egy ember elolvassa;* s ezt várom, és varják is tőled, mint *ferfiutól.*
2. *A hol Petőfi barátságának vége, ott irodalmi pályám is be van fejezve, érzem.*

Ezt nem vártam; ezt szerettem volna nem olvasni, mert ez *gyengeség;* tehát istentől nyert szép tehétseged czérnára kötve, egy ember kezében van? Engedj meg, nem értelek! akkor én is letehetem a tollat, ha az *iróság* és az ő *barátsága* egy. — A Kisfaludy-Tagságot fogadd el! Jokay figyelmetlenségből nem szólt rólad, mert utjában egyiknek sem állsz. Ez alaptalan gyanú. — Azt sem hiszem, hogy Petőfi taggá léted miatt hűlt volna irántad. Ő bizonyosan nem hűlt, ezt tapasztaltam. Mit tudsz még e tárgyban? most már írd meg leplezetlenül! kaptál-e azóta tőle levelet? sat.

Válaszolj édes Jancsim, hosszasabban okosabban mint én irok; igen szét van lelkem testem tépve, máskor tán többet. Isten veled, ölel

igaz barátod
Tompa.

U.i. *Én is* kérlek e levél megsemmisitésére.

[Címzés:]
Arany Jánoshoz, barátilag.

Wien
Pesth
Debreczen *Nagy-Szalontán*
Nagy-Várad [felé]
Lakom: Freywaldau, Platz, nro 56.

145.

ARANY — ARANY JÁNOSNÉ ERCSEY JULIANNÁNAK

[Töredék]

[Pest, 1848] május 18

Kedden délben érkeztem Pestre szerencsésen, azonnal a jó Petőfiékhez jöttem, kik egészen a lelkökbe vesznek. Kedden délután több iróval részint találkoztunk, részint látogatást tettünk náluk, — így Vörösmartynál, Garainál, kik igen jó emberek, s Egressi Gábornál stb. Majd otthon elbeszélek mindent. Szerdán délután a Körben gyűlést tartott a választmány — de nem igen bízom az egészben; szándékuk jó, biztosítnának, ha volna miből... Azt határozták, hogy a ministeriummal értekeznek a biztosítás felől,... utoljára sem lessz meg az 5—6 évi biztosítás, a nélkül pedig nem mozdúlok ki Szalontáról. Aztán meg a ministeri biztosítás! Hát a ministeriumot ki biztosítja, hogy meg ne bukjék? — Szép igéretek, remény, felszólítások, mit az országban fognak tenni, a lapnak minden falu számára megrendelése stb., a mi meglehet reménységen sokkal felül ütne ki, de hátha sokkal alul? Ily ingatag alapra nem fogom épitni magam és családom jövendőjét, kivált a mostani zavaros világban.

Ha ma hazafelé nem indulok, akkor vasárnap fogok.

146.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1848. május 23. után]

[Tudja, Tompa neheztel Petőfire, pedig:] ez kristálytiszta lelkének egy kis habja volt csak, vedd úgy, mintha baraczkot adott volna — sőt ha haragszol, te vagy a kezdő, a hibás. —

147.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

[Pest, 1848. június 21.]

Miért nem irsz, Jankó?

[Címzés:]
Arany Jánosnak
barátilag

Szalontán

Szarvas
Orosháza [felé]

[Arany János jegyzete:]
NB. E datum nélküli bohóság legvalószinűbben 1848-ba tartozik.

AJ

148.

VAS GEREBEN — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1848. június 24.?]

[Bizakodva tájékoztatja szerkesztő-társát a Nép Barátja ügyeiről.]

149.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, jun. 27. 1848.

Azért van ma junius 27-dike, mert tennap 26-dika volt, követválasztás napja az egész Bihar megyében. Megbuktam szerencsésen, ha ugyan bukásnak nevezhetni, mikor az ember egyenes földön marad. Tudniillik van ebben a megyében egy állandó bizottmány. Ezt a vidékiek ugy híják, hogy Váradvármegye. Elnöke természetesen a főispán. A főispán igen igen szabadelvű ember, s erélyes, olly erélyes, hogy a mit ő akar,

meg kell lennie. Törik-szakad, meg kell lennie. Persze, a mit ő akar, azt akarja a bizottmány is. Tehát ez a bizottmány azt akarta, hogy a követválasztás egész megyében munkanapon, s a váradi legnagyobb vásárra készülés napján, tennap, legyen. Ez eddig törvény szerint van. De ugyan ezen bizottmány azt is kiszámitotta, kiknek jusson *kenyér* a biharmegyei 13 követségből. Perse,[!] ember volt elég, jelesnél jelesebbek, mert hiszen Bihar szónokok dolgában gazdagabb, mint az egész Magyarország, Erdéllyel s a kapcsolt részekkel együtt. Népképviselőkül pedig kiválólag beszédes emberek kellenek, hiszen csak 450-en lesznek és mi lármát sem tudunk csinálni, ha darabonkint 3—3 jó nyelvvel felruházva nem lesznek. Ez okból a ⟨választmány⟩ bizottmány megszámlálta embereit, azokat, kikkel az ó világban együtt mártirkodott, korteskedett, piszkolódott, s kiválaszta közülök 13-at; — többet is választott volna, de több választó kerületet sehogy sem lehetett a törvényből kibetűzni. A főispán körutat tön megyéjében, s mindenik választó kerületben a helységek biráinak és jegyzőinek egy egy követet a capacitatio törvényes madzagán (mi ugyan a pecsovics-világban ráparancsolás kötelének is beillett volna) nyakába akasztott. Igy történt, hogy a szalontai választó kerületnek, mellyben maga Szalonta az eldöntő, Toperczer Ödön, ismeretes név, akasztatott nyakába. Ez eddig törvény szerint van. Én ekkor már ugy álltam, hogy elválasztatásomról senki sem kételkedett. Mihelyt a nép a törvényt hallva és olvasva, választási jogát megértette, minden rábeszélés, útasítás nélkül, maga fejétől engem jelelt ki, s ez szájról szájra menvén olly erős közvélemény lett Szalontán mellettem, minő aránylag Kossuth mellett sem volt az országban. Szegény nép ! azt hitte hogy szabad és lehet neki a kit szeret, a kiben bizodalma van, elválasztani. Ez átalános véleményre támaszkod[v]a, tudván azt, hogy Szalonta dönt, keveset gondoltam a falukkal, annál kevesebbet, mert a választókat összeiró küldöttségnek tagja lévén, tapasztaltam, hogy inkább félnek a választási jogtól, melly miatt mezei munkáikat félben kelletik hagyniok, mintsem örülnének annak, s igy bizonyos voltam benne, hogy onnan egy-kettő is alig jő be. Szóval én a korteskedést az isteni gondviselésre és a jó lelkiismeretre biztam, de bíz ezek, látom, igen rosz kortesek mai világban. A környéken nagyot vetett a latba a főispáni ajánlás, a jegyzők szégyenlték, hogy *csak* magukszőrű ember legyen követ, s egy helység sehogy meg nem foghatta, hogy ha már a szalontaiak jegyzőjüket akarják küldeni, miért nem az öregebbiket küldik. Némelly helységnek pere van a királyi táblán — az ajánló eszé-

lyesen használta fel e körülményt s nem késett értésökre adni birák-uramékoknak, hogy Toperczer királyi táblai ülnök, ki csak ugy itél *jól* perükben, ha követnek teszik. Ezek hatottak. Hatottak elannyira, hogy a birák által 5 pft büntetés terhe alatt mindenkinek megparancsoltaték Szalontára elmenni, elannyira, hogy a megyei közmunkákból fenmaradt(?) szekeres napszámok ⟨at⟩ a választók beszállítására használtatnának, — elannyira hogy 730 szavazatot kovácsolnának T[operczer] részére. Szerencsétlenségére követségemnek (mit saját szerencsétlenségemmel összezavarni nem kell) valami Hrabowszki nevű kiszolgált pecsovics is idevetődött, s felkeresvén az árnyékok és büdös zugok embereit, néhány nemest, a pecsovics hajlamúakból, tőlem el-, s maga részére hódított, figyelmeztetvén őket a csapásra, mi nemesi prilivégyiomukon[!] esnék, ha engem, *paraszt* embert választanának követül, másrészt biztatván őket a nemesi Eldorado minden sült ökreivel, mellyeket ő visszaszerzend. Mindazáltal alig látta meg a szalontai nép — melly a választás helyén, a nyolcz órakor, megyei utasítás szerint megnyitandott gyűlés kezdetére, hat órától tizedfélig várakozott — a zászlóval, tömegben valahára beérkezett vidékieket, kiket két itt lakó megyei tisztviselő — két separatum votum Szalontán — vezetett, azonnal haragra lobbanva teljes erővel mind egy szájig mellém nyilatkozott, s követelé, hogy ⟨más⟩ negyed félórai ácsorgást tekintetbe véve, ő bocsátassék előbb szavazatra. De a küldöttség, nem akarván az abéczén tul terjeszkedni, törvény hiányában az ábéczét vette sinórmértékül, s igy a falusiak, kiknek faluja szerencsés volt A—R névkezdő betűvel birni, elsők bocsáttattak szavazásra. Szalontára, melylyet a sors az S betűbe helyezett, csak délután 1 órakor került a sor, de minthogy asztalterítésre is épen akkor került, az utóbbi elsővé tétetett, a szalontai nép pedig enni szétbocsáttatott, tudtára adatván, hogy 3 órakor megint előjöhet, s akkor ő lesz az első, miután már több helység nem is igen van. A tömeg eloszlott, de legnagyobb része többé vissza sem ment, elegendő áldozatnak tartván a fél napot, mellyet e legnagyobb munkaidőn hasztalanúl elkellett töltenie. Vagy három száz (950-ből) összegyűlt ugyan, de miután megértette hogy délelőtt 730 szavazat Toperczerre ment, búsult haragjában, s annak érzetében hogy ha reggel 8 órakor szavaztatják, a többség övé, igy pedig, miután türelmét kifárasztották, gyalázatos kissebbségben kell maradnia, egy pár körmönfont phrásissal megáldván a hivatalos korteskedést, szavazás nélkül eltávozott. Kaptam tehát, a vidékről, 11 szavazatot, Hrabowszki is annyit, Toperczer

730-al követ. De ott van a roppant hézag a választási jegyzőkönyvben: Szalonta, a kerület főhelye, hol legtöbb értelmiség, hol 950 összeirt szavazó van, szavazat nélkül! Mert hisz azon 16 szavazat, mellynek fele rám, fele Toperczerre adatott, illy nagy üregben meg sem kondúl. E roppant hézag az én büszkeségem. Én megnyugszom az elválasztott követben, mert ismert jelességű szabadelvü egyén, ki multjára bizvást hivatkozhatik; mentsen isten, hogy a verificatio felé kacsintgassak, sőt nyiltan mondom, hogy ha talán uj választás történnék is, többé magam illy dologba nem ártanám: de ha meggondolom a népképviseletnek ezen kezdetét, miszerint még folyvást tekintélyek rendelkeznek a buta nép meggyőződésével, bizonyisten el kell szomorodnom. Mert a mit tett ma a néppel X jó czélra, ugyanazt teheti vele Y holnap rosz czélra; hiszen az Apáthi oláh épen úgy elválasztotta volna Metternichet, ha azt rágja szájába a főispán, mint most rá szavazott az ismeretlen nevű „Toporczi"-ra. S íme a kerület főhelyének, melly részint felvilágosodottsága, részint jobb ösztöne által vezetve nem tett olly kijelölést, mi a kor haladó kerekének gátoló göröngykép essék eléje, nem engedtetik meg, irányadóúl lépni fel a kerület több helységei előtt, hanem eszközöltetik, hogy jelöltjével együtt, pironkodva félrevonúljon. Nem értem e nemét a szabadelvűségnek.

Jó hosszan irok semmiről, ugy-e? Boszuállásból teszem azt, azon egy sorért, miért fájdalmas zsebbel fizettem a 12 krt. Gondoltam, hogy egy iv papiron ennyit válaszolok „csak" de letettem róla. Ugy hittem, nagyobb boszuságot szerzek vele, ha félivet, üres fecsegéssel, telefirkálok.

Hogy éltek odafenn, hé? Hallom, téged is környékezett a közbizodalom, csakhogy más modorban. Nem olvastam azt a Márcziust, mástól hallottam. Meg választottak-e másutt?

Én mostanában semmit sem dolgoztam. Minek és kinek? Jókai nyakán te magad is elég koloncz vagy, nem hiszem hogy nagyon óhajtsa az én fűzfa poémáimat. Hát avval a Toldival mit csináljunk? Már gondoltam, hogy átadom nektek a lapba, hiszen négy számban kijöhetne. Nem szeretném, hogy kéziratul jusson a muszka-örökkévalóság fénycsarnokába, olvasná el legalább, a kinek még most lelke van hozzá. Ha lapotok meg birja az áldozatot, *tegyétek* — vagy, akarom mondani *vegyétek* meg. A ki vesz annak lesz, a ki nem vesz, beteg lesz. Odaadom szöszön-boron, csak ne veszszen már kárba, ha megcsináltam. Igényeimet nem hangolom felül a bas-hangokon.

Jókait ölelem, mindenek előtt, és felett. Laukát, s a kis Lisznyait, kivel Váradon megint találkoztam, hasonlóúl. A

többit is köszöntöm. Különösen az öreg Vörösmartit. Garait is üdvözlöm, mint nem t'om, honnani képviselőt. Irj egy hosszú levelet, s irj azokról a jó pesti ismerősökről. Azonban te ezt tenni nem fogod, valamint azt sem, hogy köszöntésemet tolmácsold; azért én sem irok többet, *azért se'*, tudod, *csak azért se*, hanem bezárom levelemet, tudatva veletek, hogy mi, még folyvást csak négyen és folyvást jó egésségben vagyunk; hát ti . . . . . ?

Az isten is megverne, ha nev*ünk*ben magadat és a kedves kis komám asszonyt meg nem csókolnád. Emlékszik-e még, kedves komám, a séta-gyaloglásra, mikor csak 10-lépéssel jártam előbb, mint kegyed? Ah! én, még a sir szélén is emlékszem arra, egész ház népestül.

Isten veletek, édesim.

Arany János

U.I. E levélben a mosziő Nyilvánosság számára egy betűt sem irtam, különben: kuttya, disznó, veszett . . . . . .

150.

ARANY — VAS GEREBENNEK

Szalonta, jun. 30. 1848.

Kedves barátom,

Leveledet vettem s örömmel olvasom abból hogy lapunkból majd csak lesz valami. Alkalmat veszek ez uttal elmondani nézeteimet a lap felől, mellyeket azonban rád tukmálni távolról sem szándékom, csupán egyéni véleménynek kérem tekintetni.

Hogy mi a lapban czikkezünk, megint czikkezünk, magyarázunk, megint magyarázunk: ez mind jó. De a nép, hidd el, megúnja a szünteleni prédikácziót: változatosságon kap. Azért én mindenek előtt a lap oeconomiáját intézném el másképp. Meghatároznám, például, s felosztanám, hogy az első lapon legyen valamelly irányczikk, azután egy vers, azután megint valamelly czikk — ugy hogy a mondottak kb a lapnak két első levelét

foglalnák el csak. Később a második értekezés féle czikk helyett beszélyt is lehetne adni. Ezek nagyobb betűkkel lennének nyomva, de még sem épen olly nagyokkal, mint jelenleg a lap nyomatik, mert az valóságos lopás. Egy hétben egyszer megjelenő lapon olly keveset adni, mint mi adunk isten elleni vétek. Erre tudom azt veted ellen, hogy a nép örömöstebb olvas nagy betűket; igaz, de azért az aprót is elolvassa az, csak érdekkel birjon előtte. Én hát a két első lapot is, melly a mint mondám irány czikkekből s versekből állna, kisebb betükkel nyomatnám, mint a mostaniak: a két utolsót pedig még kisebbekkel, mivel azokat *hírekkel* raknám meg. Nyitnék *hazai* és *külföldi* tudósítás rovatot, s ezekben a hireket, a mik már eléggé *megvalósultak*, folyvást, összefüggőleg közleném; egyszerű, érthető nyelven, mellőzve minden hosszas és bőbeszédű, teleszájú magyarázatokat. A hazai tudósítások rovatában, országgyűlés alatt az ülésekről rendes közlést adnék, nem sallangozva fel ugyan, de egyszerű érthető előadással élve. Vidéki mozgalmainkat, ha nem eredeti levelekből is, a mi költséges lenne, legalább a többi lapok után figyelemmel kisérném, s közleném; külföldről szinte minden nevezetes eseményt megemlítnék: Szóval nekem a népi lap nem csak amollyan papoló unalmas valami, hanem valóságos szépirodalmi s politikai lap lenne, minek olvasása által a nép folyvást figyelemmel kísérhetné a napi eseményeket. Illyen lapnak remélek én átalános elterjedést és megmaradást a nép közt. A nép nem annyira tanulásszomjbul, mint kapzsiságból veszi fel a lapot, legelőbb is azt keresi benne, mi az ujság, akar olvasni azon hirekről, mellyeket itt-ott hall, s ha már most a lap, mit kezébe fogott, neki arról semmitsem mond, hanem hosszas prédikácziót tart a hazafiságról stb. szépen leteszi, holott ha hireket lel benne, ezek kedvéért az értekezést is elolvasta volna. Tapasztalásból szólok. Szerintem a jó nép lap csak abban különbözzék más jó politikai, vagy szépirodalmi laptól, hogy benne az irány czikkek, értekezések tárgya és nyelve a nép által érthető legyen, de azért azok folyvást a korkérdéseket fejtegessék; a versek a népiességig egyszerűek legyenek, de nem csupán népdalok, hanem kissé emelkedettebb költemények is, hogy általuk a nép izlése nemesedjék; végre a hirek szinte olly modorban közöltessenek, hogy megértésökre ne kivántassék egyéb a józan természetes észnél s iskolán kivűli tapasztalásnál; hogy a közlő ne tegye fel olvasóinál előleges ismeretét a körülményeknek, honnan hirét meríti.

Nem tudom, felfogtad-e beszédemet, nem tudom, eléggé világosan fejeztem-e ki magamat. Azt akarám mondani, hogy

a néplap szerkesztője ne ugy álljon a nép előtt, mint valamelly praeceptor: „tudjátok-e atyámfiai?" vagy plane „kendtek" hanem tettesse, mintha nem is tudná, hogy a nép számára ir; mintha ő egész világ számára irna, csakhogy *nem tud* olly czifrán beszélni, hogy a nép meg ne érthesse. Kezdjen el beszélni a kortárgyakról, mintha nem is a néphez szólna, a nép sokkal örömestebb fogja olvasni, mint ha per extensum neki rágják a szájába. Irjon népies verset, mintha különbet nem is tudna, de bármi tárgyról ir, igyekezzék hogy versében inkább költői becs legyen, mint hosszú kegyes oktatás. Végre az eseményeket közölje hiven, jó hírt rosz hírt egyaránt, csak *igaz* legyen. Nem kell félni hogy ez a népre káros lesz. A rosz hírt ugy is meghallja, mégpedig nagyítva, jobb hát, ha ujságból igazán tudja meg: a jó hírt pedig nem hiszi ha csak nyomtatásból nem olvassa.

Könnyű dolog neked ezeket irkálni Szalontáról, mondod, de jőnél csak ide és fognád meg a dolog végét, majd máskép beszélnél. Hiszen csak mehetnék! Nekem az végtelen boszúság, hogy ennyiről kell kiabálnom hozzád. Megkapom Pestről a lapokat 5—6 nap alatt, olvasok belőle valamit, miről a néplapba jó lenne irni, meg is irom, s a közelebbi postán 3—4 nap mulva küldöm hozzád, te következő héten, sajtó alá küldöd s megjelenik a czikk akkor, mikor már elis felejtették tárgyát. Siralmas állapot. Na meg ez a mi lapunk olly fontolva haladó, hogy a vasárnap megjelenő szám csak másfél hét mulva, szerdán érkezik Szalontára!! E részben nem tom kihez folyamodjam orvoslatért, mert a többi lapok valamivel mégis elébb jőnek.

Reményem volt, hogy most, julius elején én is feljutok Pestre, s húzamosabban ott maradván, meg markolom lapunk egyik végét. Azonban ezt nem engedték az istenek, kiket korteseknek hínak. De majd segitssünk a dolgon, igy is. Verset alkalmasint minden számba küldök. Ezek és apró irány czikkek vannak hatalmamban, körűlményim közt. Ha javaslatomat elfogadnád s a lapot a szerint módosítnád, te rád nézne az országgyűlési tudósítás, bel és külföldi hirek folytonos, egybefüggő közlése. Igy müvelnők a népet költészetben s politikában.

E módositás a programmal sem ellenkeznék. Az a historia, földmivelés, a mi ott említtetik, a czikkek közt szinte helyt foglalhatna, a tárcza pedig mindig ujdon-uj hirekkel lenne tömve, mi a malom publikumát minden posta napon összegyüjtené.

De nem magyarázom tovább, nehogy belezavarodván téged is belézavarjalak. Ime most küldök három verset, a két kisebbet egy számba is lehet adni. A versekre nézve mellyeket

ezentúl lelkiismeretesen szándékozom adni, majd csak megalkudjunk s a prózába beszámítsuk.

Most pedig az én istenem áldjon meg!

igaz barátod:
Arany János

U.i. A Pesti Hirlapra, nevemben, fizess elő, mert itt némi zsarolásokat tesznek az emberen; majd beszámítsuk. Cím: *Arany János polgárnak.* Orosháza felé *N. Szalonta.*

151.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Pest, július 1. 1848.

Kedves Jankóm!

Leveledet nem csak hogy elolvastam, de meg is kaptam. A helyett, hogy vígasztalt volna a belőle vonható „dulce est socios habuisse malorum" még inkább elkeseredtem. Disznóság, a mit azok az emberek országszerte elkövetnek, disznóság. Lesz ugyan elég derék gyerek az országgyülésen, de a nép legbuzgóbb és legönzéstelenebb baráti ugyszólván egészen kimaradnak. Éljen a nép képviselet! .... te még annyiban mennyiben megnyughatol a választáson, mert, a mint én ismerem legalább hiréből, a követnek van esze és becsületessége ... de én! diadalmas vetélytársam ollyan dicső virág, melly Augias istálójának legkirivóbb éke lett volna. Nem azt sajnálom, hogy én nem lettem követ, hanem hogy ő lett az, ki nem méltó arra a kötélre, mellyen egykor függeni fog. De ha a verificationalis választmány nem kergeti is őt rögtön vissza, nem fogja ő azért kitölteni a három esztendőt ...hohó, három esztendő leforgása mulva vagy előtt is egészen más szőrű követek fogják képviselni a nemzetet .... az lesz az igazi nemzetgyülés. Ne félj, öcsém, mi is ott leszünk. Most azt mondták „ez republicanus, nem kell!" azon az uj követválasztáson azt fogják mondani „ez nem republicanus, tehát nem kell" vagy „ez republicanus, tehát kell követnek." Millyen szép lesz az a jövendő, barátom, millyen szép! azt te nem képzelheted, azt csak én tudom, mert látom, ollyan tisztán látom, mint ott a falon arczképedet és emitt Marat arczképét .... nem csuklol ijedtedben, hogy

Marattal együtt találtalak említeni? . . . de ördög bujjék abb' a politicába, ugy is eleget politizálok éjjel nappal, hagyjunk föl vele. — Ma mondja Vas Gereben, hogy a lapból tiszta haszonotok van már erre az évre hat száz pengő egynek egynek. Ezzel falun beéred nyolcz esztendeig, hanem azért az Életképekbe is sominthatnál egy egy szellemforgácsot. Jókai már dühödik, s én hidegvérü ember vagyok ugyan, de már én is kijövök maholnap a phlegmámból vagy Vahot Imreként a flegmámból. Az a Rákócziféle versed itt maradt; elküldjem vagy otthonn is megvan? A Toldi estéje végett majd beszélek Jókaival, de előbb írd meg, hogy mit kivánsz érte, mert ha én bocskort akarok venni, hát nem én szólok először, hogy ennyit adok érte, hanem a varga mondja, hogy ennyiért adom . . . egyébiránt ezzel nem azt akarom mondani, hogy te bocskor vagy, a Toldi estéje pedig Varga. — Ejh ejh Jankó, hogy te nem lettél követ! ez valódi csapás ha nem a hazára is, de legalább rám, ki már erősen számítottam arra, hogy a jegyedet nekem fogod adni, melly szükséges lesz, hogy az ember a nemzetgyülést a galeriáról bámulhassa . . . . hahaha, én tehát a galeriára szorultam! én a galeriára! . . . szegény nép, szegény nép, legfanaticusabb barátod csak úgy a távolból fogja hallgatni, mit végeznek sorsodról, s ha el találja magát ott fönn köhinteni, még onnan is szépen kiutasítják. Szegény nép! . . . .de ne busúlj, ez volt ellenségeid végvonaglása, mellyel engem elrugtak, ez volt végvonaglásuk . . . még egy koppintás a fejökre és aztán sak matt! — Servus Jankó, feleségemmel együtt tisztelünk csókolunk mindnyájatokat de nagyon ám!
Isten veletek!

barátod
Petőfi Sándor

Igaz! arczképeidből csak négy példányt kaparíthattam meg, azt majd legközelebb elküldöm, ha Emich Váradra küld könyveket. Te meg írj aztán, tudod-e? Az exkövet vagy Vahot Imreként ekszkövet!

[Címzés:]
Arany Jánosnak
polgártársilag
Szarvas
Orosháza [felé]

Szalontán

[Arany János jegyzete:]
NB. A nemzetgyűlésre képviselőnek én is ki voltam jelölve, a szalontai választókerületben. Nem kerestem, nem is vágytam rá, annál fogva csak örültem, midőn a helyet Toperczer Ödön. biharmegyei főjegyző, érdemes szabadelvű ember (akkor!) nyerte el. Szalonta leginkább rám szavazott, de a vidék — az oláhság — máskép volt kapaczitálva.

Petőfi választási kalandja eléggé ismeretes.

152.

VAS GEREBEN — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1848. július 6. után?]

[Válaszol Arany jún. 30-i levelére és megnyugtatja, hogy az olvasók dicsérik a Nép Barátját.]

153.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Pest, július 14. 1848.

Kedves öcsém!
Jankó!
Oh!

Épen a mai napon, ugymint július 14kén, ötvenkilencz esztendeje, hogy a párizsi nép ostromolta és elfoglalta a Bastille-t. Minthogy ez illy nevezetes nap, föltevém magamban, hogy én is teszek valami nevezeteset. És tettem. Kölcsön vettem Arany Jánostól 108 pengő forintot. Ha nem hiszed, nem tehetek róla, de ugy van! Itt a commentár:

Nekem a napokban 208 pengő forintos váltót kell kifizetnem. Mentem Heckenasthoz, hogy az Életképek szerkesztéseért előlegesen fölvegyek 200 pengőt, de az a silány frater nem adott többet száz pengőnél, aszongya, hogy nincs pénze. No, mondok, se baj, száz pengőm van, a másik száz pengőt fölvesem Emichtől, ki épen annyival tartozik e hónapra contractusunk következtében . . . tudakozódom Emich után, hát az

elútazott Stájerországba valami fürdőbe s csak hetek multával jön meg. Már ez fájt, nagyon fájt, és fájdalmas érzéseimmel mentem az országgyülésre. Ott találkoztam Vas Gerebennel, ki azon nyilatkozatot tette, hogy 3,000 bankó forint esik már rád a lap jövedelméből. E szavak rózsaszínű görögtüzet gyujtottak keblem elsötétedett templomában. . . .abból a 3,000 forintból jut nekem 108 pengő, gondolám, s fölszólítottam Vas Geberent[!] és ő a napokban át fogja adni az összeget a te osztalékodból. Már most sírj és jajgass, öcsém, mint a pusztuló Jeruzsálem, én nem bánom, csak nálam legyen a pénz. Mire megírhatnád Vas Gerebennek, hogy a világ minden kincseért se adjon egy fillért se, én már akkorára elcsapom az egész sommát, hahaha! Ebből az a rövid de fontos tanulság, hogy máskor szemesebb légy. — Komolyan szólva, talán csufság, hogy épen tégedet csiplek nyakon, mert meglehet, hogy szintollyan szükséged van a pénzre, mint magamnak, de gondoltam, hogy ha már fölharagítok magam ellen valakit, inkább te haragugyál rám, mint más; te nem lakol Pesten, ritkán is jösz ide, nem kell remegnem minden pillanatban, hogy hátha találkozom hitelezőmmel. Villámló mennydörgő válaszodat szívszakadva várom, hogy minél elébb átessünk a zivataron. Isten veletek . . . de nem kívánok most semmi jót, még csak el sem bucsúzom, nehogy azt gondold, hogy le akarlak kenyerezni; nem! én férfi vagyok, bátran nézek a vész elébe, igen!

Petőfi Sándor

[Címzés:]
*Arany János*nak
a Pesten megjelenő Nép barátja
czimű lap egyik bokros érdemű szerkesztőjének
Szarvas *Szalontán*
Orosháza [felé]

[Arany János jegyzete:]
NB. „Az Életképek szerkesztésétől" . . . Petőfi havonkint 100 pftot kapott mint szerkesztő (Jókaival) míg neve ott állott a lapon. Különben csak a verses részre ügyelt, a többit Jókai vitte. — Daczára tréfáinak, a 108 pengőt legelső alkalommal sietett megfizetni — átalában igen lelkiismeretes volt az ilyenekben.

AJ

154.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1848. július 20.?]

[Beleegyezik, hogy Petőfi 108 pengő forintot kölcsönvegyen Vas Gerebennél levő pénzéből. Kérdezi Petőfiék új lakáscímét.]

154/a.

ARANY—VAS GEREBENNEK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1848. július 20.?]

[Kéri, hogy a *Nép Barátja* szerkesztőségi osztalékából küldjön neki 100 pft.-ot.]

155.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, augusztus [12. 1848.]

Kedves barátom,

Ha valaha valamit megbántam ez életben, nem egyéb az, mint hogy a néplap szerkesztését ki engedtem csúszni kezeimből. Nem azért, mintha talán a kész haszon felé kacsintgatnék, s számolgatnám 3 + 3 = 6, sőt ellenkezőleg, ez anyagi állása a lapnak lever, lesujt, kétség[be]ejt. Soha pironságosb kenyeret nem ettem, mint ez. Óhajtanám nevemet visszavonni a szerkesztésből, de már késő, benne vagyok. Viselnem k[ell] a pénzcsalói tisztes nevet. — Magadnak köszönd, mosolygasz most, n[em] fogadtad jó tanácsomat. Igaz. De, barátom, nem illy néplap szerkesztése volt az, mit én felvállalni *nem mertem*. Nem számítottam én illyen formán: hetenkint egy kis ív, nagy czimmel s széles szélekkel, minél ritkább s öregebb betükkel nyomva, egy kis tárgyparány, homoeopathai adagban, felleresztve pimasz beszédek allopathai özönében, vidéki levél, akárhonnan jő, akár mi van benne csak az ivet kitöltse etcet. Én a népnek valóságos politicai és szépirodalmi lapot készültem kezébe adni, saját erő-

teljes nyelvén, de nem pimaszkodva; politikait, melly szerint a hon jelen állását, a hol szükséges, multjából is világositva, felfoghassa, külországokhozi viszonyát megismerhesse s dolgainak kifejtését idő szerint folytonosan kísérhesse; szépirodalmit, melly a népköltészet müvészi organuma legyen, melly által a nép romlatlan kedélyére művészi hatás gyakoroltassék. Egy illy lapnak, tagadhatlan, hogy kevés hetenkint egy ivnyi terjedelem, s legkevesebb két iv lenne szükséges: de gazdaságosb nyomatás mellett egy iven is lehetne adni kétannyit, mint a Nép barátjában jelenleg adatni szokott. E felőli nézeteimet már régebben közöltem a fő szerkesztővel, de, a mint látom, siker nélkül: azért-e, mert javaslatom szerint a lap módositása költség tekintetében nem kivihető, vagy azért-e mert igy is jól van, a közönség nem panaszkodik, sőt, a mint Gereben irja retteneteskép dicséri a lapot? én nem tudom. A dicséretre nézve megirtam neki, hogy én a dícséretet nem a mások szájában, hanem önérzetem tisztaságában szoktam keresni s következő módositásokat ajánlottam a lap belsejére s külsejére nézve. 1.) Nyomassa ugy, hogy két annyi tartalmat befogadhasson. 2.) Az iv első levelére jöjön politikai vezérczikk t.i. rövid értekezés, mellyben akár a törvények, akár a napi események, szóval bármelly, a népet érdeklő* politikai kérdések népies nyelven ugyan, de hosszadalmas komázás nélkül, fejtegettessenek. 3.) A vezérczikk után, változatosság kedveért jöhet vers, ez után népies beszély vagy valami. A szépirodalomnak oeconomia tekintetéből, az iv második lapját adja. Holmi mondvacsinált poézisokkal s épületes keresztyén tanításokkal a versek rovatát el ne foglalja, hanem adjon avatott kezekből. Miután megkezdted, remélem te is fogsz adni ottanottan, magam is iparkodom, hogy e rovattal ne valljunk gyalázatot: minek tehát azt holmi sületlenséggel, csak azért, mert ingyen adják, elfoglalni? 4.) Az iv két utolsó lapján, irám Gerebennek, kisérje a napi eseményeket, a hazában és külföldön. Vegye fel az események fonalát, rövid magyarázat után a multról, — a jelenben, adjon népies, de hű tudósitásokat az országgyülésről, a fővárosi s vidéki mozgalmakról, a csata szinhelyéről. Érintse meg a külföldi eseményeket, kivált a mellyek honunk sorsára befolyással vannak, csupán annyi magyarázatot adván melléjök, a mennyi a tárgynak *egyszerű, de ép természeti* ész általi felfogatásához okvetetlenül

* Szerintem pedig *minden* politikai kérdés, alap vonalaiban, illeti a népet; mert a nép többé nem a misera plebs contribuens, hanem a kormányzó és törvényhozó hatalom. Azért a népnek ismerni kell, folytonos figyelemmel kisérni kell a politikai dolgokat.

szükséges. Átalában, nem kell a népet olly ostobának tartani, mint a nép barátja felteszi róla. A nép fontosabb dolgokat is megért, csak nyelvén adják elő, a nélkül hogy egy szóért lapokra terjedő magyarázatokat kivánna. Egyszerűen, néhány szóban megmondani neki valamit: ez a dolog veleje. Tapasztalásból mondom, hogy sok földmivelő polgártárs megalacsonyítva érzi magát lapunknak veszettűl-magyarázó modora által. Füleimmel hallottam mondatni: „Csak ollyan ez, komám, mint mikor a gyermek az álmoskönyvből mesél, nincs ebben az országról semmi okos dolog." Tisztelni kell a népnek e komoly kedélyét, nehogy gúnynak vegye az örökös komázást, s megbosszankodjék. — Azt is megirtam Vas Gerebennek, hogy ne féltse a népet elrémüléstől, balmagyarázatoktul, s isten tudja mitöl, azért ha vele az események igaz hirét, az ország állapotát közli. Mindig az volt baja népünknek, hogy titkolóztunk előtte, nem fedeztük fel a dolgok valódi állását s ez által nem engedtük kifejleni a *közérzést*. A népnél közvélemény nincs, nem is lesz soha, mig az ország politikai életét csak néhány tudákos ember, az ugy nevezett intelligentia, kísérheti figyelemmel: de terjedjen el csak közötte olly lap, melly őt a politikába, a napi események hű közlése által, mintegy *practice* belévezesse, azonnal fel fog lángolni romlatlan keblében a hazaszeretet, s nem kellend őt bottal kényszeríteni a hon védelmére. Hozzájárúl, hogy illy lap, felingerelvén s kielégitvén az egyszerű ember ujságkivánását, kedvesebb olvasmánnyá válik előtte, mint az, a mellyből három héten át sem bir egy árva ujdonságot kihalászni. Kivált jelen időben, bizony egy sem azért fizetett elő, hogy sületlen elménczségeket halljon s olvasson, hanem azért, hogy a hadi hirekről s kószáló mendemondáról valami igazat tudjon *nyomtatásból:* ha tehát ezekről hirlapjában semmit sem olvashat, természetesen azon gondolatra jő, hogy bizonyosan valami igen rosznak kell történni, mert azt az urak s ujságirók a parasztembertől eltitkolják. — Stb. stb.

Eleget irtam arra nézve, hogy beleunhass levelem olvasásába. Nem akartam ezt tenni, mert, tudom, semmi haszna s legfölebb annyit mondhatsz rá: *már késő!* de, ha a közönség előtt nem tehetem, előtted legalább ki akarám menteni lelkiesmeretemet, némileg *salvare animam meam*. El várom, mit tesz V. G. mézes hetei után s ha nem fogadja tanácsomat, ám lássa az ujabb előfizetés alkalmával. Mostani előfizetőit a pesti választmány s az ő neve, talán az én nevem is, szerezte *ab invisis:* megteszik-e majd a *látottra?* nem tudom. Minden esetre sajnálnám ha ez olly részvéttel támogatott, olly szép reményeket ger-

jesztett néplap, fél évi rövid élet után sinylődésbe esnék, vagy szinte elenyészne, s ez által minden ezután keletkezhető né[p]-lapok hitelét a *nép előtt*, melly illyen lapnak legtermésztesb, leg[biz]tosabb közönsége, húzamos időre lerontaná. —

Tekintetes szerkesztő és táblabíró ur! Ide mellékelve va[n] szerencsém egy verset küldeni, kérvén hogy azt becses lapjába az Életképekbe, kegyesen felvenni méltóztassék, az érte járandó kiadási dijt jövő alkalommal felküldeni emberi s világpolgári kötelességemnek tartandom.

Hogy vagy te komisz kutyá?[!] hányszor kérdezzem még tőled lakásodat? Megállj, mert boszút állok, hogy még az unokád(?) is megkeserűli.

Avval a Toldi estéjével meg azt gondoltam, hé, hogy a másik Toldival együtt kinyomatom Váradon, népies kiadásban, elannyira, hogy a kettőt egy huszasért árulni lehessen, s akkor megindulok vele vásárról vásárra. Mit mondasz hozzá? Meg van-e még a Kisfaludi-társaság, s nem tartja-e már jogát Toldihoz? Irj erről legközelebb. Toldi kéziratát, azaz hogy Toldi estejét kéziratban küldd haza valamikép, — meg a négy arczképet.

Emichtől pedig tudd meg, mikor fogja azon 1000 váltó forintot leküldeni, melly engem Murány ostromából illet. Ausztriai bankjegyekben ne küldje.

Isten áldjon meg, kedves Sándorom. Ölelünk, csókolunk, téged is, a tie(i)det is. Nálunk még sem sáska, sem cholera nincs, csak nemzetőri handabandák, mellyeknek resultatuma az lesz utoljára is, hogy itthon maradunk mind. Mi a biharmegyei 15,000 nemzetőr.

Szeressen isten minden jóval!

Arany János

Appendix. 1. Édes öcsém, be vagy-e te avatva azon titokba: mikép van részemre a szerkesztőségi osztalék biztositva? s van-e abbol már most jogom valamit követelni, a mint V. G.nek irtam 100 pft küldése iránt?

Appendix 2. „János pap országát" olvasd el, azért küldöm.

Appendix 3. Kedvem volna inkább Pesten, vagy Pest közelében, mint Szalontán, az isten és minden becsületes ember hátamegett lakni.

Appendix 4. De ez csak ugy, félkomolyan s négyszemközt volt mondva.

156.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Pest, augusztus 16. 1848.

Kedves barátom!

Olvastad-e Tacitust? ha nem, olvasd el, s tapasztalod, hogy köztem s közte (legalább e levelet tekintve) nagy hasonlatosság létezik, a mi a rövidséget illeti. — Mindeddig nem írtad meg, mennyi honorariumot kívánsz az Életképektől Toldi estéjeért. — Arczképeidből a példányokat hogy küldjem el? — Utósó marha leveled után ítélve, azt gondoltam, hogy ott lenn vagy valahol a bunyeváczok között, s erősen ....bujkálsz a kukoriczában, azért nem írtam mindeddig. — Uj lakásom: Lövész utcza, 391. — A legpecsovicsabb lap széles e hazában a nép barátja, értve benne kedves collegád royalistico-ministerialis czikkeit. Ezt én mingyárt eleinte vagy is előre sejtettem, sőt neked is megmondtam, hogy Vas G. ha nem gazember is, de éretlen legény. — De én ő kelme becsületében sem bízom határtalanúl, azért hatalmazz föl engem világosan legközelebbi leveledben, hogy megszámoltassam őt a lap jövedelméről, ha jónak látod. Én jónak látom. — Emichnél voltam ügyedben; felelete az, hogy csak a jövő évi aprilisban fogja megmondhatni bizonyosan, mennyi kelt el Murány ostromából, mert csak akkor számol a vidéki könyvárusokkal; annyit azonban mondhat, hogy ha a vidéken is olly kelendősége volt, mint helyben, ugy már bejött a nyomtatási költségnek vagy fele. — Én a minap fejeztem be egy hosszu költeményt (valami 3,400 sornyi) mellynek czime: az apostol. — Mi jól vagyunk, egészséghiány és pénzbőség nem háborgat. De a haza czudarul van; vagy jön egy mindent fölforgató, de mindent megmentő forradalom, vagy elveszünk, de olly gyalázatosan, mint még nemzet nem veszett el. Én hiszem, hogy egy roppant forradalom előestéjén vagyunk, s tudod, nekem nincsenek vak sejtelmeim. Akkor aztán első dolgunk egy óriási akasztófát állítani s rá 9 embert! — Isten veletek mindnyájatokkal. Ölelünk, csókolunk benneteket! —

barátod
PS

Irj minél elébb!

[Címzés:]
Arany Jánosnak
Szarvas
Orosháza [felé]

Szalontán

[Arany János jegyzete:]
NB. Augustus végit s sept. elejét megint Pesten töltöttem. Szilágyi Istvánnal rándultam fel. Sokszor időztem Petőfinél, a lövész utczai lakásán. —
Murány ostromáról Emich, ma midőn ezt irom se számolt meg, sem egy fillért nem adott. Ezt pro memoria. 1858. jan. 2.
AJ

157.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, szeptember 27. 1848

Öcsém Sándor!

Mi előtt Jellacsics elfoglalná Pest városát és tégedet bokros érdemeidért premier ministerének tenne, kivántam ezen soraimat hozzád lengedeztetni, a végre hogy megtudhasd, miszerint én, s az enyéim még élünk, még sem a vad-rácznak sem pediglen a környékben lázadozó román ajku tisztelt polgártársainknak és hőkeblü testvérinknek körme közé nem estünk. Mióta pesti utamból, mellyet a halhatatlan akademikus barátommal — egyébkint a egnagyobb szűzi ártatlanságban — egyedül, csupáncsak, és kiváltképen a te Hallhatatlanvalóságod[!] tiszteletére tettem, — mióta, mondok ezen pesti utból megérkeztem, az óta honn vagyok, és elmémet jártatom azon dolgon, mimódon lehetne kieszközölni, hogy a magyar haza kebelébeni mérges fekélyek⟨et⟩ és pattanások⟨at⟩: Jellasics et Compagnie, ráczok, horvátok, oláhok, tótok, vendek, szászok, soápok[!] és több illyes férgek, ha nem is zsíros-száju magyarokkal, legalább echt-franczia néppel cseréltessenek ki.

De hagyjuk e fontos tárgyakat és térjünk kevésbbé fontosakra.

Schedelnek át adtad-e Toldi estéjét? ha igen vedd vissza, és tartsd harczkész állapotban, hogy mihelyt rá szükségem lesz, azonnal segélyemre jöhessen harczias buzogányával.

Tompa megszüntette velemi levelezését, utóbbi levelemre, mellyet neki Gräfenbergbe küldtem, nem felelt. Hajlandó vagyok hinni, hogy Pesten léte alkalmával te pletykáltad tele a fülét, mert ahhoz nagyon értesz.

De többet nem írhatok, mert *holnap* hajnalban szüretem fog instauráltatni: szivesen látlak. Az ördög és minden szentei vigyenek el, ha holnap szüretre hozzám nem jösz.

btd Arany János

Szüret után.

Öcsém, a szüret elmult. Hál' istennek, nem mondok egyebet. Akár van bor akár nincs, hál' istennek, mert a szüret elmult. Én ki-szen-vedtem!!! Egyébiránt pajtás, ollyan 20 akó borom lett, mint a pinty. Gyer igyuk meg ketten: én is tizet te is tizet. Vagy ikább, ne igyuk: ha eljő az ellenség lekenyerezem vele. Hogy lehet valakit *bor*ral le*kenyerez*ni? —

Szeretném tudni, hogyan áll a dolog Vas Gerebennel, Hány előfizetőnk van? mi a közköltség etcet. A te mindenhatóságod mindezeknek végére fog járni (mert szavad adtad) és az én mindentudóságomnak tudtára fogja adni.

Ha pedig az úr ísten és Jellasics ő felsége ketten ugy akarnák, hogy még Kufsteinban se lássuk egymást: hát az én istenem téged áldjon meg etquidem a tieiddel együtt.

Ölel-(né-)lek, csokol(ná)lak, de olly messze vagy tőlem, mint a .....mint a boldogság.

Arany János

158.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Erdőd, oct. 18. 1848.

Fiam Jankó!

Egy hónap kéne rá, hogy az utósó egy hónapi eseményeimet leírjam csak vázolatban is. Bejártam Tolnát Baranyát. Pestről el, Pestre vissza, meg onnan ide. A dolog vége az, hogy katonává lettem, s most itt vagyok bucsútvenni Juliskámtól. Folyó hó 23kán Debreczenben leszek, hova remélem te is compareálsz bucsút való vétel végett, mert ki tudja, hova vet a sors és

mikor látjuk megint egymást? pedig lásd, nagyon szeretlek téged, s szeretnék nagyot ölelni rajtad a hosszúra terjedő viszonlátásig. Azért 23kán Debreczenbe.[!] Telegdi könyvárusnál keress. Várni foglak en pleine parade kapitányi ujdonatuj díszruhámban. No má csak ezér is!... Tisztelünk csókolunk mindnyájatokat nagyba!

barátod
Ptf Sndr

Ha 23kán ott nem lehetnél, hát minél hamarébb azután!

[Címzés:]
Arany János
uram ő kegyelmének *Szalontán*
Debreczen
Nagy-Várad [felé]

[Arany János jegyzete:]
NB. Akkor nem mehettem Debreczenbe.

159.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Debreczen, oct. 31. 1848.

Oh Jankó!

Irtam vala néked Erdődről a minap, hogy röpülj ide Debreczenbe, és te nem röpültél. Nem kaptad meg levelemet? vagy makacskodol, oh Jankó? Lánczos lobogós, ha te makacskodni mernél! de ezt nem teszem föl rólad; inkább vagyok hajlandó hinni, hogy elveszett levelem. Abban az volt szép ékesen megírva, hogy én itt vagyok a 28dik zászlóaljnál Debreczenben, s hogy minél elébb told ide (millyen szójáték! a told ide-ben benne van Toldi! ezért meggyilkolna Vahot Imre, hogy ezt nem ő találta ki) tehát hogy minél elébb told ide imádott pofádat, mellyet még egyszer ohajtanék látni, mielőtt a harczok fergetege hetedhét országon túl sodor, mint a leszakított nefeletset.[!] Ohajtalak látni, hogy hozzá szokjam a szörnyetegekhez. Oh Jankó, tehát siess, mert Toldid is itt van, a ki már vén

legény arra, hogy haditársam legyen; jobb lesz neki Szalontán a kuczkóban. Azért siess, oh Jankó! ajánlom neked, hogy siess. Ha megérkezel, Telegdi könyvárusnál kérdezősködjél utánam. Tisztelem a tisztelendőket, és csókolom a Bábel tornyának az ő képmását, a te ormányodat, oh Jankó! s maradok koporsóm bezártáig a te hűséges Benczéd

Petőfi Sándor
capitaneus

Ha eljösz, megtraktállak tetűpecsenyével; vannak nagy bőségben legényeimnek gubáin s akkorák, hogy kitesznek akármelyik szalontai hízott disznón, tégedet sem véve ki oh Jankó!

[Címzés:]
Arany Jánosnak
Nagy-Várad [felé] Szalontán

160.

ARANY — VAS GEREBENNEK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1848. november elején]

[Kéri, küldje el a Nép Barátja szerkesztőtársi-, illetve a lapban megjelent prózai és verses munkáiért őt illető díjakat.]

161.

ARANY JÁNOSNÉ ERCSEY JULIANNA — ARANYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1848. november 6. előtt]

[Petőfitől levél érkezett, mellékelten küldi.]

162.

ARANY — ARANY JÁNOSNÉ ERCSEY JULIANNÁNAK

[Töredék]

[Arad, 1848.] november 6.

[Ó-Aradot őrzik] Berger uram [nov. 5-én, vasárnap, észrevétlen átküldött nyolc bakát, kik a] Maros szélén álló kaszárnyát, melytől lőni nem lát, [felgyújtsák. Csak akkor vették észre, mikor a kaszárnya istállója már égett s] temérdek kamarai ölfa. Akkor egy csapat uhlán és baka akart áttörni a hídon, de bárha két ágyújok volt, az Új-Aradon levő őrség részéről erős ellenállással visszaverettek.

[Nyugtatja feleségét, hogy] leginkább Új-Arad felé voltak a golyók irányozva, Ó-Aradra alig esett tíz . . . Mi szalontaiak a piaczra, magos épületek védszárnya alá menekülve *tuté* hallgattuk az álgyu bömbölést . . . Kezdődött 6, végződött 9 óra tájban reggel. — [Minthogy Új-Arad alatt, biztos helyen, már új híd van, így] semmi szükség nincs a vár és a város közt lévő nagy hídra, hogy Berger uram azon át gyújtogatókat küldözzön és katonai csapatokat, [az ó hidat 6-ára virradó éjjel fölégették.] Sikerült a hidat szurokkanóczokkal, szalmával, száraz zsindelyekkel, vastagon ráhintett gyantával s más éghető anyagokkal annyira megbélelni, hogy az a legpompásabban leégett a vízig.

163.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Arad, november 7. 1848.

Vitéz kapitány uram!

Ne légyen a te szived kétségbeeséssel teljes, mint ha leveled elveszett volna s én talán már irnám is az epost:

„Az elveszett levél"

XXIV énekben. Megkaptam leveledet, s nem lévén szabadságom akkor tájban Szalontáról megszökni, de másrészt nem tudva, vajjon azt, kinek levelét october 31-én kaptam, october 23-án Debreczenben fogom-e találni, csaptam egy sentimentalis vál*aszt*, s *azt* azonnal küldeni akartam, ha talán még Debreczenben találna tégedet, de a posta méltoztatott meg nem várni, és csak 5-öd nap mulva lehetett volna ismét útnak inditnom, melylyenvaló busult gerjedezésemben a levelet széttéptem; mielőtt

pedig a posta ideje eljött volna, imé ide indultam, köz nemzetőr minőségben, és most van szerencsém az álgyúdörgést fülélyesen hallani. 5én reggel volt egy kis komédia, a várbeliek kitörtek Uj-Arad felé, de visszaverettek, egy kaszárnyát és temérdek kamarai ölfát azonban, a Marosparton, felgyújtottak. Mi az aradi piaczon hallgattuk az álgyudörgést, tehát már az sem ujság előttünk. Hogy pegiglen[!] O-arad felé olly könnyen ki ne törhessenek, a térparancsnok a Maroson levő nagy fa hidat 6-ra virradón felgyújtatta, hol a szalontai első század remekül viselte magát a gyujtogatásban. Ennyit a mi vitézi dolgainkról. Egyébiránt mi csak két hétre jöttünk, felváltani más két századot, melly már szinte két hetet töltött itt, Arad város felhivására, minden felsőbb parancs nélkül.

Hogy azonban olly derék fattyú voltál, hogy másik levelet is küldtél (mit nőm Aradra utánam külde) az becsületedre válik, fiú. Ha mikor innen hazaszabadúlok, még Debreczenben lennél .... no de arról később. Most pedig zárom levelemet, avval hogy

Az én istenem áldjon meg téged s azokat kik kedvesek neked

barátod:
Arany János

[Címzés:]
Petőfi Sándor honvéd-századosnak,
a 28k Zászlóaljnál.

Debreczenben.
Telegdi Lajos könyvárus urnál.

164.

VAS GEREBEN — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1848. november 12.?]

[A Nép Barátjával kapcsolatos Aranyt megillető díjat csak azért nem küldi, mivel a posta nem fogadta el. Megpróbálja azonban alkalmilag eljuttatni. Szűk időkről panaszkodik, kéri AJ.-t, írjon neki ingyen.]

165.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Debreczenschester, nov. 15. 1848.

My dear Dzsenko!

Áj em itthagying Debreczent, zászlóaljunk Becskerekre megy holnapután én pedig Erdődre with Úrláb januáriusig. Tehát oda légy nekem firkáling még pedig mocs. Tiszteling end csókoling a tied falamia és kendet vagyok

barátod
PS

In the közepe of deczember cease the szárazkomaság.

[Címzés:]
Arany Jánosnak
Nagy-Várad [felé]

Szalontán

166.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, nov. 19. 1848.

Sok bajnak utána az ősz dalia
Csendlakta honába kerül . . . . . .

Itthon vagyok barátom, itthon. Hazaérkeztem 1848-dik esztendőben, november hónap 18-dik napján, szombaton, este 10 órakor. Azóta babérimon pihenek. Kimondhatlanúl jól esik visszaemlékeznem ama péntek-éjtszakára midőn esteli 10 órától, reggeli 2 óráig, tehát négy teljes órán keresztül, Arad város piarczán, mint kitűzött riatéren, részint állva, részint ülve, főleg pedig hasmálva obzerválgattuk a borongó holdvilágon felfelvillanó álgyúvillámokat, hallgattuk az egymásba szakadó dörrenéseket, és kushadtunk a mellettünk szétpattogó bombák forgácsai elől. Ez, leszámítva a félelmet, isteni múlatság

volt. Közelünkben a téren, harmincz szuszteránál (a mint a szalontai nemzetőrök elnevezték) több pattant szét, nem számítva a levegőben elpuffogottakat. Berger ur többet kivetett e 4 óra alatt 500-nál, granát golyókkal is sokat, de mégsem gyujtott semmit. Szombaton (tegnap egy hete) délelőtt ismét kutyákodott, de nem olly nagy mértékben, mint megelőző éjtszakán, azért sehogy sem birta magát érdekessé tenni. Azóta hallgatott egész tennapig. Tegnap, az úton, megint hallottunk lövéseket, de azért nem tértünk vissza. Pihenünk, barátom, mert jövő héten alkalmasint Erdélybe indulunk. De azért te csak irj nekem folyvást Szalontára, nőm keres alkalmat utánam küldeni leveleidet. Én a pokolból is irni fogok neked, míg hol létedet tudom.

Kedvesen lepett meg harmadik leveled. Mégis jó fiu vagy, bizony isten. Én is irtam egyet Aradról hozzád Debreczenbe, nem tudom kaptad-e. Mindegy, abban semmi ollyas nem volt, csupán igazolásomúl szolgálandott, a miért Debreczenben meg nem látogathattalak.

Kedvesen értettem meg, hogy zászlóaljatokat az altáborba rendelték. Bizonyosan ott fog az telelni, s te, az urláb leteltével utána rukkolván, kényszerülve lészsz engem nolle-velle meglátogatni. Biz'isten derék lenne! Ha Szalontán utazol keresztül (a minthogy Szalontán fogsz) kérdezd a másodjegyző lakását, megtalálod azt közel az országuthoz, a csizmadia szinnel csaknem vis à vis, s se kérdve se hallva kovártélyozd be magadat. Ne félj, mi nem vesszük meg rajtad a hús árát.

Aradon Bangóval ismerkedtem meg, ki téged végtelenül tisztel, de keserűen panaszkodik, hogy te ő rá neheztelsz etcet. Azt mondja ő nem Sárosi irányodban . . . . . szóval igen magasztal, még pedig, a mint hiszem, teljes őszinteséggel. Azonban quid ad te irodalmi magasztalás *most?*

Vas Gerebenre jó formán ráirtam volt, hogy küldjön pénzt. Pénzt ugyan nem küldött, de levelét asztalomon találtam, miszerint pénzt csak azért nem küldött mert a posta nem fogadta el. Most alkalomtól küldi. Elvárom.

Egyébiránt az irói pályán szépen haladunk. Az Életképeknek még 2 verssel vagyok adós . . . . s leszek talán örökös adósa.

Kibékültél-e már Jókaival? Az olly furcsa kis proczeszszus volt, hogy, kivált a posteriori, az ördög is nevetne rajta.

Hanem, édes fiam, az isten áldjon meg. Kifogytam a matérialékból, mellyek egy levél unalmassá tételére még ezentúl megkivántatnának. Azért áldjon meg az isten nem mondok annál többet.

Csókolom a kis komám kezecskéit. Csókolja őt a feleségem. Téged pedig, schwarzgelb offizier, én ölellek agyon, mihent hozzád férhetek. Várj csak.

Barátod
A J
köz nemzetőr, mint leendő
százados-kapitány mpr.

167.

ARANY — BANGÓ PÉTER-(PETŐ)-NEK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1848. november 19. után]

[Mellékelten küldi *Erdély* c. versét Bangó újságja számára.]

168.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Erdőd, november. 22. 1848.

Hősök virága, Jankó!

Meghallod-e az erdődi magány szende fülemüléjét a te hadi pályád dicsőségének Chimborassoján? . . . .visszavonultam egy pár hónapra Erdődre, tudod, hogy mi okból, vagy legalább gondolhatod. Toldit ott hagytam Debreczenben Kis Lajos városi főjegyzőnél; ha érte mégy vagy küldesz s Kis Lajos nem találna otthonn lenni, csak mondd vagy üzend meg annak, a ki otthonn lesz, hogy mi kell, majd od'adják. Irj már egyszer ismét valami baromi vagy is aranyjánosi hosszuságú levelet, aztán én is követem nyomdokaidat. Megírd, hol vagy, ha a pokolban lészsz is. Tiszt. csók. benn.ket. Srvs! [Szervusz!]

brtd
PS

[Címzés:]
Az úrnak az úrnak
Arany János urnak
notárius urnak
Debreczen
Nagy-várad [felé] *Szalontán*

[Arany János jegyzete:]
NB. „Hősök virága". Irtam volt neki Arad város védelmére tett expeditiomat a szalontai nemzetőrséggel, melynek közlegénye voltam s akartam maradni. Tréfáltam vele, hogy én már szagoltam lőport, ő még nem, daczára, hogy kapitány. —

169.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, nov. 29. 1848.

Signore capitano!
Minekokáért te nekem mostanában nyulfark hosszuságú leveleket irsz, annakokaért én sem irok neked hosszabbakat, annál kevésbbé, minthogy Aradról megjöttem, Erdélybe pedig nem mentünk, Toldit pedig már megkaptam.
Ölellek etcet.

btod
A J mk

170.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

[Debrecen, 1848. december 1.]

Druszája Hunyadi Mátyás apjának és az ideváló bikavendégfogadó egyik pinczérének! Szalonta pennája és Mars panganétja! nakunknak jó barátom isten ugyse!

Deczember, debreczen 1. 1848.

azzal kezdem levelemet, a mivel ma már két levelet kezdtem, hogy „megint Debreczenben vagyok". Bejöttem Erdődrül perepútyostul, mert a környékbeli oláhok nagyon szerelmesen mosolyognak az odavaló magtárra és pinczére, s én nem akartam, hogy családom utjokban legyen; különben emberhusra is nagy gusztusuk jött, eltanulták a szatmármegyei nemzetőröktől és önkénytesektül, kik Urbán emberein ollyan diadalmat

vívtak ki ma egy hete, hogy Dézsnél el kezdtek futni „s a Tiszáig meg sem álltak," noha csak tizenötezeren voltak, amazok pedig legalább is hétszázan. És ezt, barátom, ne vedd nagyításnak, bernátgazsiféle hyperbolának, hanem vedd betűszerinti igazságnak, és kaczagj a megbolondulásig, mint én tettem, mert erre illyen alkalmad több nem volt és nem lesz, hidd el nekem. De én tennap este értem Debreczenbe, ma reggeltül estig lótottam futottam, s most nem azért fogtam tollat, hogy satyrico-philosopho- politizáljak, hanem csak azt akarom tudtodra adni, hogy ezentúl ide írj, vagy üsse mennykő a leveledet, jőj magad helyette. Ohajtva ohajtom látni cserfakoszorús füleidet, aztán meg a keresztfiatok vagy lyányotok is meglesz 15ke táján. Komám asszony is bejöhetne, mert komád asszony igen igen szeretné, ha bejönne, hát jőjön be az isten áldja meg. Hallgasd meg kérelmemet, Jánoskám, te szende bivaly! s akkor a többit szóval mondja el

hőstetteid bámulatában nyakig
uszó barátod
Petőfi Sándor

[Címzés:]
Az én kedves komámnak
Arany Nepomuk Jánosnak
Nagy-Várad [felé] *Szalontán*

[Arany János jegyzete:]
NB. E hó elején csakugyan voltam Debreczenben, nőmmel együtt. Petőfi akkor ipával és napával egy háznál lakott, békeségben, bár nem minden panasz nélkül. Dec. 10-én értünk haza Szalontára, s 15-én meglett Zoltán, kit e szerint nőm nem tarthatott keresztvízre. —

171.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, decz. 14. 1848.

Fiam Sándor,

Röviden csak annyit irok, hogy mi hosszas utazásunkból szerencsésen megérkeztünk; hétfőn pedig, ha isten ugy akarja Pestre INDULUNK.

Ha e levelemet megkapod, abban fogod találni 25 pengődet, melly esetről engem közelebbi leveledben *okvetetlenül* nyugtass meg; ha levelemnek színét sem látod, akkor szidj össze jól, hogy illy könnyelműen akartam pénzedet transferálni.

Már most isten áldjon meg, etquidem nem csak téged hanem a tie*i*det is! adieux!

barátod
A. János

172.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Debreczen, deczemb. 15. 1848.

Kedves barátom,

csak két szót írok: apa vagyok, a többit olvasd a fehérpapirosról; szintúgy leolvashatod, mintha rá irnám. Ma délben született fiam, kit holnap vagy holnapután fognak megkeresztelni. Keresztapja és keresztanyja bizonyos Arany János és Arany Jánosné lesz. A fiú neve Zoltán. Ölelünk benneteket!

Szerető barátod
Petőfi Sándor

[Címzés:]
Arany Jánosnak
barátilag
Nagy-Várad [felé] Szalontán

173.

NAGY IGNÁC — ARANYNAK

Budán, dec 18. 1848.

Tisztelt polgártárs!

Jövő évben az Életképeket én szerkesztem. Nagy veszteségnek tartanám, ha ön becses dolgozatit e lapnak nélkülöznie kellene. Nagy tiszteletdijt jelen viszonyink közt nem ajánlhatok; méltóztassék föltételeit nyilvánítani, ha csak lehet, elfo-

gadom. Egyébiránt engedje ön, hogy személyes nagyraböcsülésem némi jeléül lapjaimat önnek megküldhessem. Szivesen üdvözlöm önt

Nagy Ignác
Az ‚Életképek' szerkesztője

[Címzés:]
Életképektől
Arany János urnak
Orosháza fe[lé]

Szalontán

1849

174.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalontha, januar 2. 1849.

Kedves Sándorkám,

Elhagyván az afféle boldog-uj-esztendő-féle jókívánatokat, simpliciter csak azt akarom megirni, milly dicsőségesen jól esett neKÜNK, Pestről hazaérkezett vándoroknak, rég itt heverő soraidat megtalálni, mellyekben földi mennyországod második stadiumának bekövetkeztét velünk tudatod.

Ha hazajövetelem óta tökéletes *testi* és lelki lethargiában nem sinlődném, most egy hét országra szóló „purpureas spargam flores"-szel lepnélek meg, de igy, csak nézek, gondolkozás nélkül, mint a harangozó a torony ablakából. Nálam, ha a test szenved, rendesen a lélek is czudarkép bádgyadt.

Közelebb olly vakmerőségre — vagy is makverőségre — vetemedtem, hogy 30 pengődet postán elküldtem: te nem irtad, vetted-e? vagy „elvesztettem szerencsésen, s lesz módom a bőjtölésben?["]

Nem irok többet, mert nem vagyok képes a conczeptizálásra, csak még azt, hogy a kis Zoltánt csokolja kereszt papája, főleg és kiváltképenvalómódon pedig keresztmamája, ki erőskegyetlenül veri falba fejét, miérthogy még egypár nappal tovább nem maradt nálatok.

Remélem, hogy a kis komámasszony nem betegebb, mint illyen esetben divat, — remélem, hogy te ezt nekünk rögtön megirod, ellenkező esetben te ne reméld, hanem higyed, bizonyosabban mint a szentirást, hogy első alkalommal meg fogsz általam hajtalanítódni.

Caeterum isten áldjon meg benneteket; a szentháromság külön, a magyarok istene külön, s e drastikus jókivánat után vagyok, a ki voltam és leszek,

barátod
Arany János

[Címzés:]
Petőfi Sándor honvéd-kapitánynak,
keresztkomailag.

Debretzenbenn.
Szinház utcza 2555. Sz.

175.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Dhebreczen (à la Szalontha) január 7. 1849.

Kedves Jánoskám,

te nagy papirosra irtál nekem, én még nagyobbra írok, te keveset írtál, én még kevesebbet írok. Nem is reméltem, hogy valaha még írunk egymásnak, mert már bizonyosnak hittem, hogy Windischgraetz elcsipett Pesten s besorozott cserepárnak. Hál' istennek, nem ugy történt. A haza elveszett ugyan, de te legalább megmaradtál. Bizony, ad vocem kapanyél, kedves barátom, kutttttyául vagyunk .... de ne busulj, én még élek, s kardomat nem huztam ki hüvelyéből, és ki fogom huzni, s ki tudja, kardommal együtt mit húzok ki a hüvelyből, millyen diadalmak fognak ragyogni e kard élén! De mielőtt hazámat menteném meg, meg kell mentenem családomat, és ezt a ti segítségtek nélkül talán nem tehetem. Azért figyelj. Nem kérlek, mert ha barátom vagy, kérelem nélkül is teljesíted, a mi tőled telik, ha barátom nem vagy, kérelmemre sem fogsz tenni semmit, és én nem csak hiszem, de tudom, hogy barátom vagy, tehát minden kérelem nélkül előadom szándékomat. Feleségemet, mihelyt egy kicsit fölépül, gyermekével együtt hozzád szállítom jobb idők bekövetkeztéig, bízván őket a ti gondjaitokra. És ebben ugy hiszem semmi nehézség sincs, ez megtörténhetik, de a fődolog az, a mi következik. Nekem, meglehet, hogy távoznom kell, s nem tudom mikor? tán ha ma nem, holnap. Napam is haza fog menni, mert tennap úgy összevesztünk, hogy csaknem pofozásra került a dolog sőt ennél s többre. Feleségem tehát egyedül maradhat itt gyermekével, is egyik olly tehetetlen, mint a másik, és nem lesz senkiök egész Debreczenben. Azért (ha engedik körülményeitek!) küldd vagy hozd ide komámasszonyt, hogy együtt legyen feleségemmel vagy két hétig, mikor aztán Szalontára mehetnek mind a ketten sőt hárman vagy is harmadfelen. Ha nem jöttök, nem fogok zúgolódni, mert tudni fogom, hogy teljes lehetetlen jőnötök; ismerlek

benneteket. Sőt még azt is hozzá teszem: ha jöhettek de csak igen nagy áldozattal, ugy ne jőjetek, mert nem tudom, leszek-e valaha képes [a] nektek igen nagy áldozatot meghálálni? legfölebb annyit igérhetek, hogy a költségeket levonom abból a pénzből, mellyel én tartozom nektek. Többet nem szólok erről. A huszonöt pengőt eltagadom, hogy nem kaptam meg; megkaptam ugyan, de én eltagadom; hírét sem hallottam annak a levelednek, mellyben az a pénz volt. Zoltán fiam csókolja keresztanyját, kedves keresztapjának pedig nagyokat prüsszent... alulról. Én meg azt üzenem neki, hogy minél előbb írja meg a verset rája, ha még olly podagrában vagy lethargiában van is. Isten veletek mindnyájatokkal! tisztelünk csókolunk illendőképen, s elvárunk benneteket akár személyesen akár levélben; amint lehet. Én pedig vagyok

kedves komád
Petőfi Sándor

[Címzés:]
Arany János
jegyzőnek
barátilag, polgártársilag, komailag
és mindenféleképen
Nagy-Várad [felé]

Szalontán
(Dunghill-street, nro 7777, 5. amalat.)

[Arany János jegyzete:]

NB. Decz. végén, ép a legválságosb időben Pesten voltam, nőmmel együtt, leginkább azért, hogy Vas Gerebennel ügyemet tisztába hozzam, a mi (úgy a hogy) sikerült is. Erre van czélzás oda fent. —

(Nőm a felhivás folytán, sietett Debreczenbe s elhozta P. nejét, kis fiát s a dajkát, kik aztán folyvást nálunk voltak mig Petőfi katonáskodott.)

176.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Schweinhausen, [Szalonta] jan. 12. 1849.

[A. levél]

Sándorcsám,

Ha minden ennekelőttevaló és ezeknekutána következhetendő leveleidet pecsételetlenül hagytad volna is, csekély egyéni

véleményem szerint egy kis ildomosság volt vala tőled legutósó leveledet, mielőtt azt utnak inditnád körülnézni, és *lepecsételni!* Ugy van, barátom, azon levélen én nem a szokott PS betűket, hanem a *szalontai* kir. postahivatal koronás pecsétjét s e szavakat találtam: *pecsét nélkül érkezett.* Hajlandó vagyok hinni, hogy ezt te épen nem különczködésből, hanem afféle genialis feledékenységből tetted, melly hibád ezennel komolyan megrovatik.

Már a mi a levél érdemét illeti (haugyan abban valaminémű érdem lappang) nem szükség megirnom, hogy azon kivánságtoknak, miszerint nőmet hozzátok elvigyem, eleget nem *te⟨he⟩ttem*, mert hisz' akkor, ha eleget tettem volna, nem levelet, hanem egy pár testet és lelket (a mi tulajdonkép csak egy) kapnál in natura, de azt még is meg kell említnem, hogy eleget nem te*het*tem. Okaimat szóval lehetne csak elég bőven elsorolni: annyit azonban irhatok, hogy jómagam most is még a szobát őrzöm, nőm pedig kétizbeni utazása után megtanulta, mi az, háziasszonynak hajlékát hosszabb időre elhagyni, a mennyiben debreczeni és pesti utunk alatt a cseléd és czimborái által tetemesen meglopattatódtunk, s hogy még jobban meg nem lopattunk, (miután szekrényünk is felveretett) azt csak a tolvajok generositásának és loyalitásának köszönhetjük. Azonban a *fődolog* nem az, hogy mi történjék az általad irt két hét alatt, hanem mi történjék a két hét után. Tehát térjünk a fődologra.

Hogy kedves komám asszony és kisdede, nálunk, mig a vész minket is el nem sodor, *kitelhető* szíves ápolásban fog részesülni, arról szó sincs. Régen megszoktuk már egymást ugy tekinteni, mint egy családot, s a mi mienk az tiétek is egyszersmind, és viszont. A mi a költözközés módját illeti, ha Petőfi Sándor akkor, midőn neje, utazható állapotban leend, még Debreczen magas kőfalai közt dégál, akkor ő fog bizonyosan Szalontára szánkázni. De ha már akkor ott nem lehetne? várjunk csak! —

Ha nincs Debreczenben olly meghitt embered, kinek őrködése alatt nőd e kellemetlen utat megtehetné, megirod öcsém, bizonyosan a napot, mellyen tul Debreczenben maradnia nem szükséges, s ha csak az inaimat birom — vagy rectius az inaim engemet birnak, akkorra bemegyek, illetőleg bemegyünk. De minthogy igen szeretnélek tégedet még egyszer, s talán utoljára, Szalontán látni, ezen esetet (hogy t.i. én menjek a kis komámért) tedd szükségtelenné, az által, hogy maradj egy pár nappal tovább Debreczenben (s mért ne lehetne ez?) és hozd el magad, mihelyt veszély nélkül lehet. Ha jó ut (plane szánut)

lesz, Szalonta Debreczentől nincs nagyon messze, mert az ember nem kerül Váradnak, hanem Szent-Márton alatt letér és Sass, Szakál, Ugra, Geszt helységeken keresztül egyenesen Szalontára jő, mint ezt a mappa bölcsen megmutatja. De rosz utban világért sem tanácslom ez utat, annál kevésbé, mert fogadót sem talál az ember rajta. Ergó okosan.

Mindazáltal nem tanácsolnám, hogy szállástokat Debreczenben felmondjátok, vagy potom áron kiadjátok. Meglehet, barátom, hogy tavasz előtt még innen is futnunk kell, s illy esetben az arab rege szerint az lenne jó, ha az embernek minden városban volna egy háza. Arad — s az erdélyi szélek, különösen Hunyad megye, hová az Urbán vert serege állitólag vette magát, innen nincs távol, nemzetőr seregünk Bihar szélén őrködik ugyan, hogy valamelly beütést Zaránd felől, fenntartson s megakadályozzon, azonban, ámbár teljes bizodalmam van a nemzetőri példás vitézségbe, nem merném, mint bizonyost jóslani, hogy még e télen mégeddig szűz Bihar délkeleti oldalát meg nem szeplősiti az ellenség nyoma, annálinkább minthogy az egész idáig terjedő oláhságban folytonos támaszt és gyarapodást talál; s Arad netaláni elfoglalása után (honnan most semmit sem hallani) a Várad vagy Debreczen felé nyomuló ellenségnek épen sarkában vagyunk. Azért, öcsém jó lesz a debreczeni szállást, ha nagy áldozattal nem esik, fentartani, hogy szükség esetére mi is *mindnyájan* oda menekülhessünk. Ezt azonban ne gondold, hogy elijesztés végett irtam: *önzés*ből irtam barátom, hogy ha Debreczenbe futnom kell, miről már komolyan gondolkoztam, — szállásom etquidem ingyen-szállásom legyen.

Szakaszsz időt magadnak, öcsém, és pótold ki nekem azon három hirlap hiányát, mellyekre előfizettem, de a mellyek betűit nem tudom, mikor fogom olvasni. Rettenetes helyzet!! Jó hirek, leverő hirek, enyhitő hirek, agyonütő hirek — ez mindig igy megy. A tábornál is követelem tőled, hogy *minket* (már minket és *titeket*) folytonos ujságokkal tarts, különben az iszonyú bizonytalanság miatt rakásra halunk.

És most áldjon meg a teremtő. Jőj magad, és minél előbb már csak azért sem igérem meg, hogy én megyek el, azaz hogy már én la,

imádott barátod
Arany János

[Címzés:]
Vevény mellett.
Petőfi Sándor
honvéd-kapitánynak,
barátilag
Debreczenben.
Szinházutcza 2555 szám.

177.

ARANY—PETŐFI SÁNDORNAK

Salonda den 12ten Jänner 1849.

[B. levél.]

Kedves barátom!

Már lezártam mai napon irt s még ma utnak is indulandó leveledet, sőt postára is tettem, sőt be is soroztattam és rá, hogy biztosabban kezedhez jusson reczepiczét váltottam, midőn eszembe jutott valami, a mi engem s általam, ugy hiszem téged is, nagyon érdekel, a mit már régebben is akartam tőled tudakozni, s a mit hosszu porázra bocsátni nem tanácsos. Nevezetesen én közelebb Pesten lévén Gerebennel számot vetettem s ő adósom maradt 564 pengővel. A 64 pengőt megadta, az 500-at azonban megfizetni nem tudta; volt ugyan a pestmegye-pártfogása-alatt-álló-hazai-első (és utolsó?) takarékpénztárban, mellynek igazgatója Fái Fáy András, aligazgatója *ellenben* Simon*tsits*, betéve 1000 pforintja, de mivel felmondva nem volt, ahhoz nem juthattam. Nem volt hát mit tenni, mint némi biztosításom tekintetéből (miután a takarékpénztárnak még is több hitele volt előttem, mint VGerebennek) az 500 pengőt ottan nevemre iratni, a mi meg is lőn és a könyvecske nálam van. Egy hónapi felmondás kellene, ugy kapnám meg a pénzt. Azt szeretném hát mármost tudni: volt-e a t. pénztárnak annyi esze és becsületérzése hogy Jellasics elől elkotródjék, vagy ott maradt, és már most a li*bellust* meg ehetem akár főve akár nyersen! Azon alig reménylt esetben, ha a t. pénztár Debreczenbe talált menekülni, „nem kérlek, mert hisz te értem kérelem nélkül is megteszed" — cselekedjél illyeténképen:

1.) Menj el oda, és 500 pft tőkémet mondd fel.

2. Mondd fel, ha lehet, rögtön, akármennyit vonnak le belőle. Ezen esetet nekem ird meg, hogy én a könyvecskét ne-

ked elküldhessem, mert annak előmutatása nélkül csak Windischgrätz herczegnek fizetik ki, te pedig az nem vagy.

3. Ha levonás mellett sem lehetne rögtön felmondani, hanem az egy hónapi kontomácziót okvetetlen ki kell állni, akkor mondd fel egy hónapra, majd én ⟨Martiusra⟩ valakit megkérek a felvételre.

4. Ha nincs ott a t. pénztár, járj végére hol van.

Isten veled, édesem, a viszontlátásig-

btod:

Arany János

[Címzés:]

Petőfi Sándornak

barátilag.

Debreczen,

Szinházutcza 2555. sz.

178.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNÉ SZENDREY JÚLIÁNAK

Szalonta, januar 26. 1849.

Kedves komámasszony!

Nem tudom illő-e, vagy sem kegyedhez levelet intéznem, de azt érzem hogy a viszony melly Sándort és engem egy idő óta olly szorosan kapcsolt, illy könnyen meg nem szakadhat: azért kérem türelmét e sorok átolvasására.

Sándornak *legutolsó* levelére én rögtön válaszoltam s megirtam a válaszban, mit és mennyit tehetek jelenleg kegyetekért. Pár nap mulva jöttek Egressiék, nőm Egressynének megmondta, hogy maga fog elmenni kegyedért, csak tudassák, mikor menjen. Értésemre esett hogy Sándor csak 20-ka táján távozott el Debreczenből, tehát lehetlen, hogy levelem, mit 12-én tettem postára, s Egressiék, kik valami 18-án értek oda, őt ott ne találták legyen, azóta én várok levelet, de Petőfi Sándor, bár Nváradon keresztül utaz Erdélybe, engem egy betűre sem érdemesít. Ennek, véleményem szerint, egyéb oka nem lehet, mint az, hogy talán tőlem nem ollyan levelet várt, talán az abban említett akadályokat valami csinos elútasításnak vette,

vagy mit is gondoljon az ember? Hogy rögtön nőm nem mehetett annak okát megirtam, — magam beteg valék, házunk tele volt katonával... de hát ez azt teszi-e hogy megszüntem P. Sándorért melegebben érezni mint valaha? Adtam-e okot neki, hogy rólam illyes czudarságot feltegyen? Ha adtam, miért nem szünt meg akkor barátom lenni, ha nem adtam, miért kétkedik őszinteségemben? Mert, hogy irántam hűlni kezd — vagy pláne meghült, arra egyéb bizonyitvány nem kell, mint válaszának elmaradása. Ám legyen. Ő szőtte a viszonyt, ő eltépheti. De csalódik, ha azt hiszi, hogy e bánása által engem nyakáról lerázhat, ha azt hiszi, hogy ha barátomnak neveznem nem szabad, kitörli belőlem a szeretetet, mellyel rajta az ábrándozásig csüggök. Ő tegyen a mint neki tetszik: én elnyelem fájdalmamat — s igy tovább —

Azonban, édes komám, higgadt vérrel megolvasva, a mit eddig irtam, ugy hiszem, hogy mind az idétlen agyrém. Ő nem irt... isten tudja mért? én irok most, s irom azt, hogy ha kedves komám reméli csekély körünkben magát feltalálhatni, irja meg ezt *nőmnek*, ő azonnal repül kegyedet, mig zordonabb időjárás nem következik, hozzánk elszállitni. Ha semmi levelet nem kap nőm, az meglehet, kegyed türhető helyzetét tolmácsolja, de könnyen megfogható, hogy ránk nézve olly félreértésre adna okot, mintha viszonyaink csakugyan megszünő félben volnának.

Isten minden jókkal áldja kegyedet, fogadja nőm csókját, s az én őszinte tiszteletemet.

alázatos szolgája
különben szerető komja
Arany János

179.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Debreczen, febr. 14. 1849.

Kedves öcsém, illetőleg bátyám!

élsz-e még? én még élek, pedig ott jártam, a hol a halál kézzel lábbal dolgozott, s dőlt belé az ember, mint a bőgőbe a huszas. Bem táborába tetettem át magamat s Bem adjutansává tett, s csak az tudja, mi a csata, a ki Bem oldalánál van. mint

én voltam öt véres ütközetben. Hadi tetteimről szerényen hallgatok, csak annyit jegyzek meg, hogy hozzám méltólag viseltem magamat; ez ugy hiszem elég. Jelenleg mint futár vagyok Debreczenben s egy pár nap mulva ismét lódulok vissza. Feleségemet s fiamat, mikor Erdélybe mentem, hozzátok akartam vinni, csak az utósó napon határoztuk el, hogy itt maradnak Debreczenben és ez volt mindnyájunk szerencséje, mert Szalontáig mind a ketten elfagytak volna. Itt laknak Vörösmartiéknál, mind a kettő egészséges; feleségemtől ne vegyétek rosz neven, hogy nem tudósított benneteket, szegény semmit sem tudott csinálni bújában. Képzelhetitek napjait, mellyeket itt töltött, mig én a csatatéren voltam. S hogy én nem írtam nektek Erdélyből, azon sem fogtok fölakadni, ha megmondom, hogy feleségemnek is csak egyetlen egy levelet írhattam az események rendkivüli összetolulása miatt. Hogy szeretlek benneteket, bizonyítja e levelem, bármilly rövid lesz . . . nem gyerekség csak néhány perczet is kiszakítni időmből, midőn az olly rövid s a boldogság szárnyain olly gyorsan röpül. Tudod, mindig édes volt előttem a családi élet, de soha olly édes, mint most, midőn elmúlt csaták után és uj csaták előtt ölelhetem feleségemet, fiamat. Isten veletek! ölelünk csókolunk benneteket! írtál-e már a keresztfiadnak vagy egy verset? írj . . . . isten hozzád!

igaz barátod
Petőfi Sándor

[Címzés:]
Arany Jánosnak
Nagy-Várad [felé]

Szalontán

180.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Debreczen, febr. 22. 1849.

Kedves komám,
rövid de nagy fontosságú lesz levelem. Feleségemnek minden áron hozzátok kell mennie; magam szeretném őt Szalontára kiséri, de ő holnap még nem indulhat, s nekem holnap mennem kell Erdélybe. Ha egy kis barátság van bennetek, megteszitek értünk, hogy bejöttök, mihelyt jöhettek e levelem kézbeke-

rűlte után, s elviszitek magatokkal feleségemet és gyermekemet. Igen igen kérlek erre; hogy őket aztán gondjaitokba ajánljam, az fölösleges. Én Bemhez megyek vissza. Tisztelünk csókolunk benneteket! A nem sokárai viszontlátásig!

barátod
Petőfi Sándor

NB. A jóféle bundákból annyit hozzatok, ha jöttök, a mennyit csak összeszerezhettek.

[Címzés:]
Arany Jánosnak
barátilag
Nagy-Várad [felé] *Szalontán*

[Arany János jegyzete]:
NB. E levél folytán nőm azonnal Debreczenbe sietett s elhozta P. családját: a nőt gyermeket és dajkát.

AJ

181.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Lugos, apr. 21. 1849.

Kedves barátom,

tennap és tannap[!] előtt a feleségemnek írtam; kérd meg őt szépen nem az én nevemben, hanem a tiedben, hogy bocsássa meg, hogy a harmad napi alkalmat a te néked való írásra használom; már csak veled is ohajtok szóba állani. De nem ez a fő dolog, hanem az, hogy elkezdtem a levelet s nem tudom mit írjak. Egy pár nap óta tökéletes szélcsend van a háború tengerén, s mi ülünk és unatkozunk. Be kell itt várnunk seregünknek egy és nagy részét, csak miután egyesültünk, fogunk ismét verekedni, ha ugyan lesz kivel, mert az ellenség minden felől infamiter nyargal előlünk. Te Jankó, vigyázz egy kicsit azokra az én kis enyéimre, „ne quid respublica detrimenti capiat;" még azt is megengedem, hogy a nevemben megcsókold őket, csak vigyázz rájok, ámbár a millyen ügyefogyott fellow-

nak ismerlek, inkább ő nekik kell reád vigyázniok. Irtál-e már verset a keresztfiadra? — Dolgom lesz, hínak be a generálishoz, nem folytathatom tovább. Tisztelem a tisztelendőket! isten veletek!

barátod
Petőfi Sándor

[Címzés]:
Arany Jánosnak
Arad [felé]

Szalontán

182.

ARANY — KOSSUTH LAJOSNAK

[Nagyszalonta, 1849. május 1.]

[Hivatalt kér a kormánynál.]

183.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Debreczen, május 6. 1849.

Kedves barátom,

nekünk innen egyenest Pestre kell mennünk, holnap korán reggel megyünk. Sok okunk van rá, legfő az, hogy szegény jó apám meghalt s édes anyámrol semmit sem tudok. Rendbe kell hozni földúlt családi ügyeimet. Szedjétek össze holminkat, s tartsátok készen, mire visszajövünk vagy valakit küldünk. Nem szükség, hogy kérjelek benneteket, hogy legyetek szülei kis fiacskámnak, mig ismét szülei kezébe kerül. Körülményesebben majd szóval értekezzünk, ha Pestre jöttök. Verd a vasat keményen, de hirtelen, nehogy elkéssél. Tőlem igen kevés telik ügyedben, de a mennyi telik, azt megteszem, elhiheted. Isten veletek!

barátod
Petőfi

[Címzés:]
Arany Jánosnak
Nagy-Várad [felé]

Szalontán

[Arany János jegyzete:]
NB. Petőfi és neje Debreczenbe, onnan Pestre mentek; a gyermek és dajkája még Szalontán maradt.
„Verd a vasat" .....hivatalért a ministeriumnál, melyet később (fogalmazóság) meg is kaptam. Bár ne!

184.

SZEMERE BERTALAN — ARANYNAK

[Debrecen, 1849. május 9.]

ARANY JÁNOS
Urnak
Jelen rendeletnél fogva Önt a belügyminiszteriumban
Fogalmazóul
ezennel kinevezem.
Debreczen, Majus 9-kén 1849.

Belügyminister
Szemere Bertalan

185.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Pest, május 17. 1849.

Kedves barátom,
olly csapások érnek, mellyek megsemmisítenének, ha csupán fiú volnék s nem férj és apa is. Alig egy hete, hogy megtudtam apám halálát, s holnap anyámat temetjük el, azt az anyát, kinél jobbat soha nem teremtett az isten, s kit én ugy szerettem, mint soha anyát nem szeretett senki. Sem apám sem anyám többé! s e két csapás olly hirtelen jött egymás után!... Egészséges-e fiam? írd meg ezt a legelső postai alkalommal. Leveledet czimezd a pesti térparancsnoksághoz; kerepesi ut, Mátyás-fogadó. — Budát ostromolják a mieink, de még nem vették be. — Őrnagyi lemondásomat nem fogadták el; három hétre szabadságot adtak, itt töltöm-e azt el vagy máshol? nem tudom; most átaljában semmit sem tudok. Lovászom csak maradjon a lóval Szalontán további rendelkezésemig; adj neki

15 vagy hat pengő forintot. Hát te végeztél-e valamit a miniszteriumnál? írd meg ezt is. Én nem tehettem érted semmit, mert azon vettem észre magam, hogy nagyon kegyvesztett ember lettem, a miről máskor bővebben. Isten veletek! ölelünk, csókolunk benneteket ... irj tüstént!

barátod
[Címzés]: Petőfi Sándor
Arany Jánosnak
Szarvas Szalontán
Orosháza [felé]

[Arany János jegyzete:]
NB. *Lovászom* ... Bemtől kapott egy lovat, mely egy huszár ügyelete alatt jó darabig nálam volt, rendes álladalmi tartáson. —

186.

ARANY — NAGYSZALONTA VÁROS TANÁCSÁNAK

[Nagyszalonta, 1849. május 2 1.]

[Kötelességének tartja bejelenteni, hogy lemond jegyzői hivataláról. Sajnálja, hogy oly állapotban kell elhagynia a várost, midőn annak dolgai jobban össze vannak bonyolódva, mint valaha. Éppen e sajnálat az, amiért egy évvel előbb, midőn arra legkedvezőbb alkalma lett volna, el nem hagyta. Látja azonban, hogy már ő itt a legjobb akarat mellett sem segíthet, mivel a város népe a közdolgok iránt részvétlenséggel viseltetik. Egy-két ember pedig, bármennyi tehetséggel is bírjon, nem képes mindent véghezvinni, ami egy ily szenvedő állapotban levő város felvirágoztatására szükséges.

Elfogadta tehát a hivatalt, mely családját legalább ideig-óráig biztosítja: a jövendő úgyis Isten kezében van.

Számadása alatt nincsenek olyan irományok, amelyek jegyző társainál is meg ne volnának, kivéve a királyi kincstártól kölcsönzött 5000 ezüst forintról általa vezetett naplót, illetőleg számadást. Ezt a debreceni sóháztól nyert nyugtatványokkal, melyek a visszafizetéseket igazolják, a tanácsnak tisztelettel benyújtja.

A városnál van a görbedi plébános: Kelemen X. Ferenc 100 váltó forintos alapítványa, hogy annak kamatjaiból — szept. 14-én, István volt nádor születése napján, tizenkét szegény részesüljön. Ez az összeg jelenleg nála, AJ-nál van 6 ftos kamatra. Ha tovább is nála maradhat, földje terméséből fogja a kamatot fizetni, de azt sem bánja, ha a városnál bent levő fizetéséből levonják az összeget s kellő biztosíték árán — másnak adják. — Egyben kéri, hátramaradt jegyzői illetményének kifizetését.

Végül Isten áldását kéri a város elöljáróira és egész közönségére. Egyetértést, erőt kér és szerencsés kivergődést a temérdek bajból. Kéri a város közönségét, hogy róla, mint olyan polgártársról emlékezzenek meg, ki ha nem mindig tehetett is jót, de mindig jót akart.]

187.

ARANY — SUGHÓ JÓZSEFNEK

[Nagyszalonta, 1849. május 21.]

[Lemond jegyzői hivataláról.]

188.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNAK

Szalonta, majus 23. 1849

Barátom Sándor,

Mélyen hatott rám a csapás, melly most másod izben, s olly rögtön az előbbi után sujtá fiui szivedet; annál mélyebben, mert alkalmam volt Debreczenben malheurjeid vázlatát hallani, mellyeket ugyan csak te fogsz nekem, ugy, *a mint én szeretem*, elbeszélhetni. Fatalis dolgok, öcsém, fatalis dolgok! Az ember nem tehet mást, mint elmondani az „allah kerim"-et és türni!. — Add meg a hamvaknak, a mi a hamvaké, — azontul „légy férfi!"

Én is elvetém a koczkát, azt tettem, mit életemben eddig soha, jelentettem magamat hivatalért. Folyó hó 19-én vettem Szemere levelét, — fogalmazónak nevez a belügynél. El kellett fogadnom. Szalontán semmi, de semmi kilátás többé a *mindennapi kenyérre*. Holnap indulok Debreczenbe, nyakamba venni a nem ismert jármot; most még csak egyedűl. Családom nem mozdúlhat olly könnyen, nőmet egy időre el kell hagynom. Ő itten el fog adogatni holmit, s mivel eddigi szállásunkhoz semmi jogunk többé, kibérlend valamelly szobácskát s ott megvonja magát. Meddig? isten tudja, lehet rövidebb, lehet hosszab[!] ideig, a szerint a mint a *házi* és *hazai* körülmények alakulnak.

Zoltán egészséges, mint a makk, s már nagy előmenetelt tett az enni-tanulásban. Dajkája még ugyanaz, s különben semmi kifogás ellene, csakhogy nem akar feleségemnek szót fogadni, s a gyermeket engedelem nélkül el-elviszi, ő tudja hova. Ezért nőm már több izben dorgálta, de a jó dajka kedélyesen kineveti. Mást azonban nem kapni, tehát türni kell neki.

Azonban, kedves öcsém, egy pár szót, a legőszintébb barátsággal. Megértetted házi körülményeimet, s tán ki is olvastad a fejér sorokból, hogy a szokatlan állapotban, mellybe feleségem-

nek 9 évi csendes és nyugalmas házi élet után jutnia kell, nem fog ő elegendő lelki nyugalommal, de nem fog elegendő anyagi eszközökkel sem (:minőek szállás, ház- és cseléd-tartás) birni a végre, hogy leggondosabb ápolást igénylő kisdedetekre anyai gondot fordithasson, s e tekintetben azon felelet terhét hordozhassa, melly illy esetben reá hárul. Az atyai szeretet fog veled eszközt és módot találtatni, melly által a bajon segítve legyen. Mi a gyermeknek nálunk maradásáról az előtt is szólottunk édes nőddel, de mindig kivételt tettem azon esetre, ha nekem Szalontát el kellene hagynom, mert ekkor egy család körülményeinek teljes megváltozása sokkal nagyobb erkölcsi és anyagi teher, hogy sem a mellett még illy lélek-ismeretes felelősséget elviselhetne az ember.

És végre lovászod? Irásbeli rendeletedet nem mutathattam neki. Nagy-nehezen tartóztattam egy darabig szóval. Két, 3—4 — nap — a májor ur még sem jő. Nem lehetett megtartani szóval. Vártam leveledet, nem jött. Végre kitört, „ő huszár, őt nem azért teremtette az isten, hogy egy döggel Szalontán vesztegeljen." Nem volt mit tennem, szavamnak nem hitt. Elbocsátottam, útasitván a debreczeni térparancsnoksághoz. Azóta nem tudom hol van. A lovat sem hagyta el, az ő rá van bizva, u.m. hogy vigye Debreczenbe.

Ujságúl irhatom a muszka háborut s a franczia interventiót a római köztársaság *ellen*. Megértük, hogy mi legyünk legszabadelműebb nép Európában.

Isten áldjon meg édes Sándorom. Nőmet egy pár hét alatt még talán a szokott szálláson találod, azontúl nem tudom hol. „Veteres migrate coloni!

Ölellek ezerszer

őszinte barátod
Arany János

[Címzés:]
Petőfi Sándornak
Pesten.
Térparancsnokság, kerepesi ut,
Mátyás-fogadó.

189.

ARANY — ARANY JÁNOSNÉ ERCSEY JULIANNÁNAK

[Töredék]

[Debrecen, 1849.] május 25.

[Megérkezett Debrecenbe. Szekerét 20 forinttal kifizette. A szekeressel küldi levelét s Lacinak a búgó-csigát.]

190.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Szalonta, május 27. 1849

Kedves barátom,

itt vagyok ismét Szalontán s egy pár nap alatt ismét Pesten leszek „czakonpak." Szállásom a kerepesi uton a Marczibányi házban a magyar szinház közelében lesz. Ott lakik Egressy Gábor is. Ő öt szobát vett ki, de neki csak háromra van szüksége, abból kiád kettőt (konyha is van hozzá,) ezt a kettőt mi nektek szántuk. Komám asszonnyal szóltam e felől, de ő nem akar bele avatkozni, rád bízza. Ha jónak látod, írj tüstént Egressynek, hogy megtartod. Csak annyit mondhatok felőle, hogy olcsóbb szállást egész Pesten nem fogsz kapni, jó helyen is fekszik. De — ha meg akarod tartani — írj tüstént Egressynek, nehogy elkapják. — Ide mellékelt lemondásomat add be a hadügyminiszteriumnak, s mondd meg Korponai alezredesnek, hogy lemondásom irásbeli elfogadását s érdemjelem oklevelét te neked adja át; te aztán majd felhozod Pestre. — Eredj el Szentpáli térparancsnokhoz, s kérd meg őt igen szépen a nevemben, hogy lovamat adja el árverés utján. Légy jelen te is az árverésen, s megmondhatod a vevőknek, hogy „az a ló Bem csatalova volt, ő adta Petőfinek s Petőfi most eladja, hogy árán kenyeret vegyen magának." A pénzt vedd át s hozd föl Pestre. — Tedd meg ezeket a szivességeket, édes barátom, ha egy kis fáradságodba kerül is; nagy jót fogsz velem tenni! Ha elvégezted, írd meg nekem Pestre az eredményt. Leveled

átadandó lesz Pesten Egressy Gábornál a fölebb említett házban.
Isten veled! ölel

barátod
Petőfi Sándor

[Arany János jegyzete:]
NB. „*Szalonta* . . . ." Petőfi Szalontáról ir *nekem*, mert én már Debreczenben voltam, mint min. hivatalnok, de családom Szalontán maradt, Petőfi gyermeke is, kiért most Szalontára ment. [Új bekezdés.] Az Egressy féle szállást — midőn Pestre mentem, nem találtam elég tágasnak családom számára; másutt fogadtam tehát (Uri utcza Horváth ház, de nem az Edmundféle) hol Garay is lakott. Egyébiránt én a ministeriummal Pestre mentem ugyan, de családom mind Szalontán maradt, mert nem akartam kitenni a mindinkább bonyolódó állapotnak. Innen, a kivett szállást el se foglaltam, hanem Garay barátom szivességéből az ő lakásán birtam egy szobát. Azon hírre, hogy az orosz Debreczennél van, családom miatt aggódva, (jul 1.) Szalontára siettem, miután erre, illető főnőkömtől engedélyt eszközlöttem. Nem is mentem többé vissza. Mikor a belügymin. Váradra tétetett át, berándultam én is, s ott voltam vagy 2 nap, de következett a Nagy Sándor csatavesztése Debreczennél: az egész Várad futni indult, s én is visszavonultam Szalontára. Petőfit Pesten láttam utólszor. —

191.

ARANY—ARANY JÁNOSNÉ ERCSEY JULIANNÁNAK

[Töredék]

[Debrecen, 1849.] május 28.

[Legelőször Vörösmartyt kereste fel, ki másnapra meghívta ebédre.] Igen jók hozzám. [Másnap tisztelgett Szemerénél. A belügyben két tanácsost talált: Kuthy Lajost és Tormási Jánost, a főnökét.] A hivatal most még igen pang.

[Fizetése 800 p.forint, de nagy a drágaság, sok a költség. Egy ebéd a Bikában bor nélkül 45 krajcár. Lévay József tanácsára kosztot fogad, egy váltó forintért, magánháznál, hova nyolc hivatalnok társa jár. Szállást is keres, csakhogy egy kis szobáért 12—14 pengőt kérnek

havonként;] most mind megbolondult a civis, csak esztendő számra akarja a szobát adni. — Pedig szeretnék már magános szobában lakni és dolgozni.

Tűzzel-vassal rajta leszek olly állapotra vergődni, hogy titeket is, édeseim, magamhoz vehesselek, mert 9 évi boldog családi élet után ily kietlen vadonban tébolyogni, bizony elég kellemetlen dolog. Azonban míg nem írom, a világért se adogass el semmit, ... mert ha e 800 frtos állapotból ki nem vergődhetek, akkor kénytelen leszek másképfordítani az élet sorját, s ha most munkába vett községi rendezés foganatba jő, meglehet, még valahol ottan körül boldog falusi magányba vonúlunk, a mi annyira kedves nekünk.

[Debrecenbe irodalmi tervekkel jött, ezektől remél némi mellék jövedelmet. Egy jó néplapot szeretett volna indítani, minőt ő kívánt a falvakon látni. Jelentkezésekor mindjárt föl is hozta Szemerének;] nem is mondta, hogy a kormány segédkezet nem nyújtana, mert maga is azt vallja, hogy a Gerebené nem ér semmit, azonban sietős dolga lévén, az e felőli értekezést későbbre halasztotta, a miért aztán nem szünök meg őt mindaddig ostronolni, míg a dolog el nem sül.

Miután a művelt publicumnak most írni nem lehet, írni fogok a népnek, istóriákat. Telegdi biztat, hogy ennek az anyagi haszna is meglesz, ő roppant publicumot tud neki teremteni és a sok fillérből vagy krajczárból majd néhány forint is összegyűl. Azt mondja, van olyan garasos históriája, a miből *százhatvanezer* példányt adott el! Im itt a publicum.

[Debrecenben az orosz beavatkozás híre jár, de] itt keveset beszélnek, mintha az egész hírt kutyába se vennék.

192.

ARANY — ARANY JÁNOSNÉ ERCSEY JULIANNÁNAK

[Töredék]

[Debrecen, 1849.] május 31.

[Beszámol új hivataláról:] nem igen nagy koncz biz ez, hanem ... igyekezni fogok előre haladni, [de] a szalontai jegyzőséggel összemérve, valóságos lelki nyugalom. A kik körülöttem és felettem vannak, szeretnek, szivességet mutatnak hozzám, sőt már is tapasztaltam megelégedésök jeleit. Úgy hiszem, nem irói érdemért, hanem hivatali pontosságért is fognak becsülni s rövid időn nagyobb fizetésű helyre tenni.

Úgy hiszem, meg is segít Isten, ha a magyar nemzetet el nem hagyja, — akkor pedig, ha buktunk, hol lesz az élet gyönyörűséges?

193.

ARANY — ARANY JÁNOSNÉ
ERCSEY JULIANNÁNAK

[Töredék]

[Debrecen, 1849.] június 1.

[A legelsők közt ered útnak a visszafoglalt fővárosba abban a reményben, hogy előfogatot is könnyebb eleinte kapni, s] a szállás nem lesz odafenn most oly kapzsi, mintha majd minden ember összetódul.

194.

ARANY — ARANY JÁNOSNÉ
ERCSEY JULIANNÁNAK

[Töredék]

[Pest, 1849.] június 3.

[Június elsején délután indult; útitársa egy Tavaszi nevű] jó fiú a belügyből. [Szolnokig szép világos éjszakán utaztak, Szolnoktól Pestig] gőzkocsin, hét huszasért. [Most nem szállt Petőfiékhez; akik maguk is Egressy Gáboréknál szoronganak. Harmadmagával fogadott egy szobát, de csak] nap számra. [Hétfőn (4-én) már Garaiék kiadó szobájába költözik, az Úri utcába (Horváth ház)].

[Ebédre első nap Egressy Szentpéterihez vitte, hol] Ők kosztot tartanak, igen vígan ebédeltek.

[Rögtön szállás után nézett, hova családját felhozhatná. Megnézte Egressyék két kiadó szobáját a Kerepesi-uti Marcibányi-házban, de kicsinyli. Jobban is szeretne Budán lakni, ott jó a víz, a levegő is, a szállások pedig olcsóbbak, azt reméli, száz pengőért kapni. Petőfiék váltig sajnálják a tervet, mert nálok szerettek volna kosztolni.]

195.

ARANY — ARANY JÁNOSNÉ
ERCSEY JULIANNÁNAK

[Töredék]

[Pest, 1849.] június 7.

[Garaiék] igen nagy szivességgel viseltetnek irántam. Garainé különösen oly jó egyszerű asszony, a kinek a társaságában boldognak fognád magadat érezhetni. [Kossuth bevonulása napján Garaiékkal együtt járták a kivilágított várost, egész esti 11 óráig.]

[Garaiék mindjárt ajánlották, hogy egy pár napig családostól is szívesen látják őket. Jöjjön hát felesége, mihelyst jöhet; Ercsey Sándor kísérje el őket Szolnokig, oda ő elébök megy. Bútorokat is kezd nézni, szerezgetni. Ha másképp nem megy, kivesznek Jakab-napig egy szobát.] Eddig sem a külső vagyon, hanem a belső megelégedés okozta a mi boldogságunkat.

Julcsa, Laci, jól viseljétek magatokat, mint a kis Garai Ákos, Dezső és Gizella, ez ám a jó három gyermek, — majd meglátom, ti milyenek lesztek Pesten.

196.

ARANY — SZEMERE BERTALANNAK

[Buda-Pest, 1849. június 16.]

[A népet és hadsereget lelkesítő költeményei terjesztéséhez kér anyagi segítséget.]

197.

ARANY — ARANY JÁNOSNÉ ERCSEY JULIANNÁNAK

[Töredék]

[Pest, 1849.] június 23.

[Olyan hír jár, hogy a ministerium Pesten fog székelni, a Károlykaszárnyában; ő is Pesten fogadott tehát lakást] annál a háznál, a hol Vörösmartyék és Garaiék laknak, tehát jó ismerőseid lesznek, a gyermekeknek játszótársai a Vörösmarty és Garai gyermekek. Garainé valóságos neked való asszony, olyan, mint egy angyal, a mellett szeret a háznál, családi körben élni, nem a nagy világban barangolni.

[A kivett szállás három tágas szoba, egyik udvarra nyíló ablakokkal, csendes. Nem lakja senki, mert ajtaját, ablakát bomba rongálta meg, s csak Jakab napra hozzák rendbe (júl. 24.), az a költözködés szokott ideje. Pedig örömest hozná fel családját minél előbb, mert tart az oláhok mozgolódásától, s azért is mert úgy hallja, felesége kiment lakni Jani testvéréhez Sályba.] Hát nincsenek annyi kegyelettel irántam, hogy még egy pár hétig Szalontán megszenvedjenek? Ha így van, ha el *kell* menned, bizony egy cseppet sem bánom, hogy ily nép közül kiszabadultam. [Sürgeti az otthoni holmik eladását.] mert a történtek — a hallott beszédek után — Szalontára többé nem kívánkozik az én lelkem.

[Bántja] Gereben nyelvelése [s hogy] Pálfi is kontráz neki; [de nyugtatja feleségét, ha e támadást olvasná:] . . . az ilyet kutyába sem

kell venni, első lépés a szerkesztőségben. — Keresd meg azt a levelét Gerebennek, amit a télen írt, s amiben szűk időről panaszkodik és felszólít, hogy írjak neki *ingyen;* és küldd fel. Akkor már a kormánytól 5000 pengő forint volt a markában. Ha nem fér tőlem, majd lefözöm. — — Az én ujságom a *Közlöny* mellett — és különben is — kormányi költségen fog megjelenni, én és leendő dolgozó társaim készpénz fizetést kapunk.

A muszkáktól itt kicsit félnek.

198.

ARANY — ARANY JÁNOSNÉ ERCSEY JULIANNÁNAK

[Töredék]

[Pest, 1849.] június 24.

[Színházban volt. Egressyt nézte meg *A rongyszedő*-ben;] felségesen játszott, először, mióta a kormánybiztosságot és a csapatvezérséget elhagyta. Csak te láthatnád őt játszani minél előbb.

199.

ARANY — ARANY JÁNOSNÉ ERCSEY JULIANNÁNAK

[Töredék]

[Pest, 1849.] június 26.

Egressy, Petőfi, Garai, Gondol és én kirándultunk a Városligetbe s felségesen mulattunk. Visszajövet meglátogattuk Damjanicsot, ki közel a ligethez egy kis mulatóházban fekszik. Tört lába, a mint fekszik, fel van kötve, hogy levegőben függjön, mozdulatlanul, de azért, bár bort innia nem szabad, végtelen jókedve szokott lenni. Petőfi bemutatott bennünket neki és igen szivesen látott, bort hozatott fel a javából.

[Jó híreket tud Görgey győzelmeiről.] Ujság, különös, semmi. Azt már tudjátok, hogy Árva, Liptó, Szepes, Sáros megyék szélein orosz csapatok cirkálnak: evvel ijesztgetik a világot. Azonban nem olyan könnyen megy az.

Szállásunkat készítgetik lassankint. Csak az isten minél előbb Pestre hozna benneteket, édesim.

200.

ARANY — ARANY JÁNOSNÉ ERCSEY JULIANNÁNAK

[Töredék]

[Pest, 1849. június 27.]

Röviden írok, mint az események gyorsasága. A magyar nemzetre a legnagyobb vész napjai közelegnek. Az orosz gyorsan halad előre s nincs ellene elegendő erőnk *ősz*pontositva. Most mindenfelé népfölkelés rendeztetik. Vajha a magyar nép képes lenne életre-halálra küzdeni. De kétlem. Ennyit csupán azért jónak láttam megirni, mert nem szeretném, ha útnak indulnál, mielőtt irnám, hogy már jöhetsz. Alkalmasint én foglak benneteket rövid időn meglátogatni. Azontul — isten gondot visel, ha akar. —— Ezen levelet csak neked írtam, nem hogy olvassák Szalontán. A holnapi (jun 28.) *Közlöny*-ből ugyis mindent megtudnak. Én a kormányzó saját szájából hallottam, hogyan állunk.

201.

PETŐFI SÁNDOR — ARANYNAK

Mező-Berény, július 11. 1849.

Kedves barátom,

az napon, mellyen hirdettük a népgyülést, a melyre föllovalt volt bennünket Kossuth, hogy fanatizáljuk a pesti népet a főváros környékén vivandó véres, elhatározó, utósó lehelletünkig tartó csatára, hol Kossuth maga is jelen lesz, s ha kell, meghal Pest romjai alatt sat. mint ő maga mondá: ugyanaz napon adta tudtára a kormány a fővárosi népnek — hegedüszóban perse — hogy esze ágában sincs Pest környékén harczolni még kevésbbé ott hagyni becses fogát, hanem az első bokor zörrenésére el fog eblábolni világtalan világig, hol Árpád óta nem volt ellenség, s hol hazamentő irhája nagyobb biztosságban lehet. Én ezen komiszságra teljes erőm és tehetségem szerint dühbe jövén, s megemlékezvén még előbbeni sebeimről is, kaptam magamat, fölszedtem sátorfámat s más nap családdommal együtt ide e békési magányba bujdokoltam azon ohajtással, vajha soha többé a nyilvános életnek még csak küszöbére se kényszerítene sorsom; s most itt vagyunk, s a

melly perczekben végkép felejtem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok. Hát ti mit csináltok, hogy vagytok? add tudtomra, valamint azokat is, a mik az utóbbi időkben a világon és Magyarországban történtek, mert én, mióta Pestet elhagytam, semmit sem tudok. Te még is csak közelebb állasz az eseményekhez vagy legalább a hírekhez. Irj mielőbb. Az utósó posták ide Gyula és Csaba. Isten veletek, ölelünk benneteket!

barátod
Petőfi Sándor

[Címzés:]
Arany Jánosnak
barátilag
Gyula [felé] *Szalontán*

[Arany János jegyzete:]
NB . . . „népgyűlést" — Pesten laktomban egy nap hozzám jő Petőfi, hogy hivat Kossúth. Petőfi, én, Egressi, Vas Gereben s mások megjelentek.

(Akkor láttam Kossuthot először, legalább oly közelről, hogy kényelmesen vizsgálhattam vonásait). K. egy mondókát tartott, hogy a haza veszélyben van, a népet fanatisálni kell keresztes hadra etc. Mi eljöttünk, de nem vettem észre, hogy valamelyünk valami nagy dolgot tett volna és én már utban voltam családomhoz, talán másnap indultam is. [Új bekezdés:] Mező-Berény az Orlay-Petrics szűlőinek lakhelye, kikkel Petőfi rokonságban volt. — [Új bekezdés:] És ez hozzám *utolsó* levele Petőfinek. Mező-Berényből Váradra, s onnan Erdélybe ment, hogy Bémhez csatlakozzék; de útját nem Szalontának, hanem Ugrának vette, mely falu attol oldalvást esik. Ott a papnál volt szállva, s a pap néhány sorban megirta nekünk, az ő megbizásából, hogy köszönt és hogy megy Erdélybe. Ez volt utolsó izenete. Miért nem jött Szalontára? mert Berényből Váradra egyenesebb amúgy, s ő sietett — meghalni!

202.

SOLTÉSZ JÁNOS — ARANYNAK

[Elveszett]

[Ugra, 1849. július 17. után]

[Petőfi nála szállt meg, de mivel nem volt ideje írni, általa küldi köszöntését s üzeni, hogy Erdélybe megy.]

203.

GONDOL DÁNIEL — ARANYNAK

Szeged jul. 19. 849.

Édes Komám!

Minden nap kimegyek a Tisza partjára és nézek Szalonta felé, azaz a merre Szalonta fekszik: hogy az út fellegéből nem az én Janim bontakozik-e ki. De mind hiába és én nem tudom elgondolni Penelopéd tart-e karjai között, vagy kozák fogára kerűltél, mitől isten ójon. Vagy talán betegség hátráltat; pedig nemcsak rövid együttlétünk alatt irántad ébredt sympathiám az oka, hogy nincs a napnak olyan elmuló órája, melyen eszembe nem jutnál, hanem a Népszabadság ügye is, melynek minél előbbi megjelenését szeretné Szemere is.

Tíz napja, mióta Szegeden helytelenkedünk Rudival, azaz, hogy hely nélkül vagyunk. Tegnap este akadtunk egy két szóbábul álló szállásra a Tiszaparton, mely tanyánkat örömest ohajtjuk veled megosztani, ha ennél kedvedre valóbb nem fog akadni.

A kormány valószinűleg Szegeden marad, míg a háború be nem lesz végezve, vagy míg innen is ki nem ugrasztanak bennünket.

Ugy hiszem tudtodra van, hogy a Martius 15-e betiltatott, a Respublica megszünt, a Népbarátrul nem tudok semmit, igy a Közlönynél egyéb organumunk nem igen van.

Hozzon isten édes Janim minélélőbb[!] váró karjaink közé. Nődnek add át baráti forró üdvözletemet.

hűved Gondol Dani

[Címzés:]

Szeged.

Arany János
belügyinisteri fogalmazó

Nagy Szalontán
Bihar megyében

204.

ARANY — GONDOL DÁNIELNEK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1849. július 22.?]

[Készül a kormány állomáshelyére Szegedre, de kéri Gondolt, jelentse Szemerének, hogy visszalép a tervezett Népszabadság szerkesztésétől, mert ez túlságosan elvonná a költészettől. Csak aggasztja, Szemere nem neheztel-e meg majd s ez utóbb nem veszélyezteti-e fogalmazói állását a minisztériumban? Vadnay Rudinak tréfás üzenetet küld.]

205.

GONDOL DÁNIEL — ARANYNAK

Szeged jul. 27. 849.

Szeretett Janim!

Ha még útnak nem indultál, halaszd addig, mig soraim nem üdvözlendenek N. Váradrul vagy honnan, magam sem tudom. Meglehet Szegeden csak hült helyünket találnád. A lótás futás pillanata ismét bekövetkezett, azt mondják holnapután felszedjük a sátorfát és N. Váradig meg sem állunk.

Maradjon az a mi Népszabadságunk ügye boldogabb időkre, ha az elmulasztott vele törődni, kinek inkább állhatott érdekében, mint nekünk, mi ezért minek tépnők meg szakálunkat. Ezelőtt nehány nappal, mielőtt hozzád írtam volna, Szemere a szobán keresztülmentében, meglehet nem jött egyéb nyelvére, megszólít: „mikor lesz néplap?" „Mihelyt Arany előjön, felelék, vagy, ha kivánja Kd. előbb is." „Jó jó, mutassa meg a programmot, meg valami czikket." Programmot írtam, mert az előbbi elveszett, és egy czikket, bemutattam, némi helybenhagyást nyert, nyomatás végett Emődihez utasított, ez hímelt hámolt, hogy betű sincs, papiros sincs, kézi sajtó is csak egy van, annak is most sok dolga lesz stb. különben majd beszél a ministerrel. Beszélt-e nem-e én nem hajhásztam, ők sem szólottak; azóta az ügy hallgat, elő sem is hozom, mert édes czimborám, nekem e vállalat csak ugy lett volna ínyemre, ha oldalad mellett vehettem volna részt a napszámkodásban. Szemerének visszalépésedet még nem említettem meg, mert hidd el, látván mennyi ember veszi igénybe, resteltem erre is felkérni

figyelmét, mely ügy, mint látszik, ugy sem igen fekszik a szivén. Ennél fogva balgaság tőled édes Janim azon ötlet, mintha ő fogalmazói állásodat ezen vállalathoz kötni tudná vagy akarná.

Ügyünk a lehető legbonyolultabb zavarban áll. Ha elveszünk édes Janim, nem a muszka emészt fel bennünket, nem is az osztrák, hanem mi magunk leszünk a Saturnusok.

Az osztrák-muszka had nyomul Szeged felé a Duna felől. Perczel és Visocki hiába várta őket Kecskemét vidékére, ezért ezek is kénytelenek Szeged felé huzódni. Táboruk tegnap már elhagyta Félegyházát. Görgei három fényes csatát vitt velök, Igmándnál, Váczott és Losoncznál, s ő ezelőtt nehány nappal Miskolcz vidékén táborozott. A muszkák e csatákbeli veszteségöket 9000-re teszik és szidják az osztrákokat, miért tették őket bolonddá, azt mondván nekik, hogy ők ide koronázásra és lakodalomra jőnek, t.i. Ferencz József és a muszka herczeg kisasszony lakodalmára.

Ministeriumunk fel akar oszlani, Szemere legalább beadta resignatioját, miután olyan intézkedések is az ő lelkét nyomják, melyek Kossuth fejébül származtak. A közvélemény dictaturára szavaz, hadira és politicaira, erre Kossuthnál mást tűzni ki nem lehet, arra Görgeinél. Magamis ezekre szavaznék, ha rám bíznák. Perczel nem engedelmeskedik sem Péternek sem Pálnak. Hogy Kossuttal meghasonlott, annak a napokban jöttem nyomára, hogy Görgeit eleitől fogva nem szenvedheti, régi dolog. Ő most pártot gyüjt, s mint a hír mondja, a communismust választá létrául, melyen dictátorságra felkapaszkodik.

Ezt tudva, édes Janim, s midőn ilyen emberre látjuk bizva védelmét a kormány székhelyének, kinek piszkos érdekében áll azt minden pereputyostul veszve látni, bizony nem igen lehet vérmes reményünk a körűlmények jobbra fordultán. Hiszen ha a kormány veszedelme nem egy volna a hazáéval, akkor azt mondanám: vigye a manó, ha tuskó van is a polczon, azért a haza és nemzet áll és állni fog, de most barátom, illyeneket látva, nem csoda, ha az optimista is pessimistává válik.

Mind ezeket édes jó Janim nem azért irám, hogy csak egy pillanatig is habozz ölelő karjaink közé sietni. Neked jőnöd kell, családodat biztos helyre szállítván, tüstént, következő levelem vétele után, mert sorsod ugy kívánja. Ha feloszlik is egy időre a ministerium, tagjairól az illetőknek gondoskodniok, kötelességök, s helyben lévén, inkább teendik ezt veled, mint tőlök távol.

Én téged édes Janim kimondhatalan szeretlek muz[s]ád társaságában szemlélni, ezért lépésedet csak helyeselni tudom,

s örökre fájt volna lelkemnek, ha az ujságírás mindennapiságon felül nem emelkedő folyamának költői lelked felhevülésének csak egyetlen szikrája esett volna is áldozatul.

Rudi őt illető soraidat szokott vidor derültségével fogadta, s velem együtt alig várja a pillanatot, hogy téged testestül lelkestül átkarolhasson.

Isten veled

hűved
Gondol D

206.

ARANY — NAGY IGNÁCNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1849. november 15. után]

[Hallotta, hogy lapot indított, kérdezi, szüksége volna-e közreműködésére. Mellékelten küldi *A Dismal mocsárok tava* c. balladát. Kérdezi, számíthat-e némi tiszteletdíjra. Ha megküldi lapját, küldje Szalontára, felesége: Ercsey Juliána címére.]

207.

NAGY IGNÁC — ARANYNAK

Pest, dec. 13. 849.

Tisztelt barátom!

Ex ungue leonem! Ez feleletül ön becses sorainak egy részére. Nem az én hibám, hogy csak most irok önnek. Többrendi *ildomos* tudakolásra sem birtam ön lakását kipuhatolni. Lapom „Hölgyfutár" mindennap jelenik meg fél íven. Most azonban roppant hiánya van még az előfizetőknek, s azért bármennyire ohajtom is önnek nagybecsü közremunkálását, e pillanatban még nem igérhetek díjt! Oda vagyunk visszavetve, hol a boldogult Regélő idejében voltunk, sőt talán még annál

is hátrább. De azért ne hagyuk el magunkat, tegyünk, mit tehetünk szépirodalmunk emelésére. Uj évtől kezdve „Ercsey Juliána" asszonynak szerencsém lesz a Hölgyfutárt rendesen megküldeni. A szép ballada az első vagy második számban fog kijőni.

Fogadja ön legszivesb üdvözletemet.

Tisztelője,
Nagy Ignác

[Címzés:]
Ercsey Juliána asszonynak
Nagyszalontán

1850

208.

ARANY — PETŐFI SÁNDORNÉ SZENDREY JÚLIÁNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1850. január]

[*Emléklapra* c. versét küldi.]

209.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Szigeth, január 4. 1850.

Kedvesem!

Magadtól kell meg tudakolnom: éltek-e? s hogy? Több levelet küldtem Szalontára, s többekhez; egy sem, s egyszersem küldött kérdéseimre feleletet. Balgatagság volna e[z]i[dőszerint] *többet tudni akarnom* mint, a mi szivemet, lelkemet egyelőre kielégiti. Ne ütközzél tehát meg e csak nehány sorban[!]; de szólj, irj, bár csak ennyit s én nyugott leszek.

Élsz-e te és a tieid? s minő sorsban (a mennyire levélre bizható).

Fónyadéknál, az öreg *Mihály* él-e? Tudod: nem kis summa pénzem van nála; contractusom van tőle; de majd 2 éve hogy semmi tudósitás felőlök. Veszedelmeztetik-e?

A *mi Sándor*-unk[-]ról, neje s kisdedéről mit tudsz? A szalontai nevezetesb ismerősök?

Csókollak minden tieiddel!

SzI

210.

ARANY — SZILÁGYI ISTVÁNNAK

Szalonta, január 19. 1850.

Kedves Barátom!

Leveledet vettem s jól esett tapasztalnom, hogy még van ember ki rólam emlékezik. Azonban tőlem körülményes választ ne várj, mert a körülmények nem engedik. Annyit irhatok, hogy egésség és levegő dolgában nem szűkölködünk. Itt, bérszobában lakunk etc. s élünk a hogy lehet, mig lehet.

Fónyad Mihálylyal rég nem találkoztam, de ugy hiszem hogy él: leg alább nem hallottam ellenkezőt. Vagyona hihetően szinte épségben van.

Ölellek, nőm üdvözöl.

igaz barátod
A. János

[Címzés:]
Professor *Szilágyi István urnak*
tisztelettel
Marm. *Szigeth*

211.

ARANY — GARAY JÁNOSNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1850. február 25.]

[Szeretettel küldi a támogatására Szalontán összegyűlt 39 Ft.-ot.]

212.

PETŐFI SÁNDORNÉ SZENDREY JÚLIA — ARANYNAK

[Pest, 1850. február végén?]

VÁLASZ

a Magyar Emléklapokban megjelent „Emléklapra" czimü költeményre A-nak.

Baráti kezeid írák meg emlékkönyvem leggyászosabb lapját; de vedd azért mégis köszönetemet!

Emlékezeted nyujtá az első gyászfüzért, s én meghajtva fejemet borulok elédbe, hogy azt homlokomra tűzzed.

Oda, hová még csak olly rövid idő előtt szíved barátja a menyasszonyi koszorút tűzé, hogy illőképen fölékesítve vezethessen be a boldogság menyországába . . .

Kora veszteség hervasztá le e koszorú minden levelét. Jókor érkezél, résztvevő barát, hogy helyébe gyászjeledet illeszd. A kínszenvedésnek töviskoronáját a boldogságnak myrtusága helyett!

Vedd érte mégis köszönetemet. —

Jól mondod, hogy szíved kiáradt könyüitől nehézzé vált az emlékjel. Ne bánd. Csillagokká válnak azok lelkem elborult éjében, hogy vissza vezéreljenek a hit elvesztett útjára, hogy kétkedő szivemmel ismét láttassák a szeretet és barátság létezését.

Hadd e drága könyeket leperegni arczomra. Jóltevők azok nekem, mint kiszáradt földnek a szomját enyhítő esőcseppek.

Hiába függ terhes felhősereg a puszták égő homoktengere fölött; nem nyitja föl kebelét, hogy hűs esővel könnyítse a puszta tikkasztó, forró levegőjét, csak villámaival és förgetegeivel száll el fölötte.

Ez sorsa az én szivemnek is. Nincs a gyötrelemnek enyhítő könnye számára, csak romboló zivatara és sujtó villáma. —

Kit te keressz, én is már rég keresém. Miként te kérdezed, én is úgy kérdezém: hősök temetője lett-e a nyúghelye? bujdosás nyomora űzi-e lépteit? enyészet martaléka lett-e azon szív, melly isteni tüzéből annyi szent szikrát nyujtott élményül szegény népe szivébe? vagy talán jéggé fagyszthatá a hazátlanság e lelket, hogy többé nem emlékezik reánk, kik, bár hazánkban vagyunk, még is miként ő, érezzük a hazátlanság kínait? —

Panaszlod, jó barát, hogy nevét sem hallod. De ám hallom én. Ne hidd, hogy elfeledék nevét. Sokszor emlegetik. Tudod miként?

Említik nevét, azon tiszta, szent nevet, de ám úgy, hogy ha igazság volna a földön, megnémulna a nyelv, melly azt kiejté.

Kinek lelkét, mint ember és mint polgár, nem lepé a szennynek még csak porszeme sem, annak *nevét* most, midőn nincs ki védelmezze, sárral dobálja az utczai tömeg, azt támadván meg, ki legdrágább kincse volt szivének; azt kit ő neve viselésére méltónak talált, elhagyatottságában ragályos nyelvével támadván meg a fekélyes rágalom.

Igen, igen. Üvöltő zajjal üldözik őt, mérges körmökkel tépik szét szivét... S ha ez üldözésben fáradtan lerogynék, tapsoló káröröm kaczagná az utósó hangot füleibe és a gúny torzvonásain halna el megtört szemeinek végtekintete.

Látod, jó barátom, így emlékeznek reá, és földre taposván azt, kit ő szívére méltatott, így szentelik emlékezetét! —

A nemzet szívéről beszélsz! Tartósabb helyet keress, melly szilárdabban őrizheti meg az emlékezetet.

Az igaz, márványoszlophoz hasonlitható ez, mellyre arany betűkkel irvák az alatta fekvő megholtnak neve és érdemei.

De ám ha kezedben a hatalom arany pálczája, bátran léphetsz e büszke óriás mellé, megsemmisítheted rajta az igazság betűit, sima táblává faraghatod, mellyen semmi ne álljon, vagy rávésheted helyébe a galád hazugság szavait, — tűrni fogja s nem boruland reád, hogy szétzúzzon gazságodért...

Illyen élettelen, öntudatlan emlékoszlop most a nemzet szive.

Igen, ha olly szívben élhetne érzelem és emlékezet, melly megszünt dobogni és életjel nélkül fekszik a kihült kebelben. —

Hallgass, barátom, károdra lehet még az emlékezet is Mondj inkább agg dajka-mesét gyermekeidnek. Mondj nekik regét a pusztítás, a vész szelleméről, és mondd nekik, hogy ez a valóság; hogy az, mit ez utósó években láttak, hallottak, az mind csak álom, nehány rajongótul álmodva és elbeszélve.

Intsd meg őket, hogy abból többé semmit ne keressenek, mert a valóság ostorozó keze fölveré az álmodozókat, és szétüzé a széles világba a megátalkodott rajongókat.

De ne feledd egyszersmind kitárni előttök ez álom nagyszerüségét, hadd tudjanak legalább annyit, hogy a nagy világ beszél róla, mit kis nemzetünk álmodott...

Csak a való megismerésétől őrizd meg őket. Ők nem edződtek, mint mi, hosszas küzdés által, az ő gyönge éltöket fölemészthetné a veszteség leplezetlen tudata, vagy hazátlan bujdosásra indítaná ifju lábaikat...

És sujthatna-e keményebben a büntetés istene, mintha majd gyermektelenül kellene eltölteni aggságunk rideg napjait, miután hazátlanul sírtuk el ifjuságunkat?...

Isten veled, hű barátom! ha nem elégszel meg önnön fájdalmaiddal, szaggasd le ismét tompa egykedvüségem kérgét, hogy ajkaimra áradván a keserűség, elmondjam neked az emlékezet s a reménytelenség véres gyötrelmeit. —

P-né.

Pest, 1850.

213.

SZILÁGYI SÁNDOR — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1850. március 15. előtt.]

[Verset kér az 1850. március 15-én induló Magyar Emléklapok c. folyóirata részére.]

214.

ARANY — SZILÁGYI SÁNDORNAK

Szalonta, márt. 20. 1850.

Akadályozva valék eddig az „Emlékek" számára valamit küldhetni. A mi a feltételeket illeti: én elmondom a magamét. Irodalmunk jelen állapotában s míg névtelenül irok, ugy hiszem verseim darabjától nem kivánhatok több dijt 4 pforintnál. Nem mondom, hogy *ön* ezt adja meg, — sőt, meglehet, nem is tehetné: csak azért emlitem, hogy ha e dijazást az irodalom meg nem birja: ugy örömestebb irok *minden dij nélkül*, s vigasztalom magamat azzal, hogy nem képes irodalmunk jelenleg *dijt* fizetni. Különben kisebb versekből kettőt is foglalhatnánk egy vers számba; nagyobb, például elbeszélő költeményre külön alkudnánk.

Maradtam tisztelője,
Χρυσοσθομος

A példányt Sz. Györgyig Telegdi könyvárushoz Debreczenbe, — vagy még addig alkalom lesz.

[Címzés:]
Szilágyi Sándor urnak.

Pesten,
Landerer és Heckenast
könyvnyomdájában.

215.

SZILÁGYI SÁNDOR — ARANYNAK

Pest, [1850.] márc. 25-én.

Becses levelét s költeményét kaptam. Köszönöm. Díját idezártam. Ha boldogabb idők jönnek, többet is adhatandok. Különben ha hosszabb költői beszélyt küld kegyed, természetesen most is többet számithatunk.

A példányokat kivánata szerint Debrecenbe küldöm. E költeményt a 3-ikbe [így!] füzetben használandom. Küldjön a 4-ikre is.

Kegyed tisztelője
Szilágyi

216.

ARANY — OSVÁTH IMRÉNEK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1850. március 28.]

[Megvette Debreczeni János csizmadia házát és így szomszédok lettek, kéri Osváthot, javíttassa meg kerítését.]

217.

SZILÁGYI SÁNDOR — ARANYNAK

[Pest, 1850. április 5.]

A napokban utnak indítandom a 3 első füzet Emléklapot a kegyed számára. Kapta-e a 3-ik füzetben kijött „Letészem a lantot" díját?

Bizalmason kérem, sziveskedjék a többi füzetek számára is küldeni költeményeket. Szivesen vennék s kívánata s a vállalat tehetsége szerint dijaznék egy nagyobbszerű eposzt is.

Isten áldja kegyedet!
Pest apr. 5-én 850.

Őszinte barátja:
Szilágyi Sándor.

[Címzés:]
Arany János urnak
Szalontán

218.

ARANY—SZILÁGYI SÁNDORNAK

Szalonta, april. 14. 850.

Önnek mind leveleit, mind a dijt vettem, de nem akartam válaszolni, mielőtt küldhetnék valamit. A közelebb mult évekre vonatkozólag semmi sincs nálam, sőt — megvallom — annyira fájdalmas a visszaemlékezés, hogy még most igen roszúl esik böngésznem ama büzhödt téreken.

„Őrvény az, és midőn fölötte átvezet,
Szédelegve szemet húny az emlékezet."

Ugy hiszem, még az elegiáig sem higgadtam meg s az illy állapot lehet fájdalmas, kinos, dühös, desperált stb de e fájdalomban, kinban, dühösség- s kétségbeesésben nincs meg a művészi nyugalom; s addig ne vegyen az ember tollat kezébe, vagy legalább olly tárgyat válasszon, mellynél szabadon átadhatja magát képzeleteinek s nem vicsorog rá örökké a *való* sceletonja. Rám nézve, legalább, így van, mások lehetnek szerencsésebb kedélyalkatuak.

Eccé! tehát egy tömött iv rim. Mutatványúl küldöm, a végett: mehet-e az emlékapokba illyes. Az egész, nem tudom kijár-e *ezer* sort, ez már több 700-nál. A többije még nincs készen, de ha „összeférhetünk" elkészítem. Összeférhetünk, mondom, mert ez alkalmasint nyomtatva is (nem két hasábba, az pazarság lenne a közönség irányában) lesz másfél iv (az egész, das heisst.), és másféliv mértékes-rimes-sallangos, kipitykézett vers atyafiak közt is megér 40 pftot. Ugy hiszem Otaheitiban sem irnák meg alább. — Azonban, tréfán kivűl, irja meg ön: 1mo kell-e ez a vers, 2do mennyiért kell, 3^{io} Hányadik füzetre szeretné, ha elkésziteném. Addig semmi esetre ne nyomassa, mig a „finis" ott nem lesz; most pedig egész nyiltsággal válaszoljon, én azért nem szűnök meg időrül időre holmit (bár nagyon sokat, mostani körülményeim közt, nem igérhetek) küldözgetni fel, tekintettel, a mennyire *rámehetek*, a közelebb mult évek eseményeire is.

Áldást, békességet!
tisztelője

A.J.

219.

OSVÁTH IMRE — ARANYNAK

[Sarkad, 1850. április 19.]

Tisztelt Polgártárs Úr!
Kedves Barátom Uram!

Elfoglalva már a sarkadi paplakot — hova a fen álló rendszer értelmében rendeltettem — mit ugyan megelőzött a nép bizodalma nyilvánitása; — sok, szép álmaim vagynak kezdetben — és nagy tervek forognak agyamban: legszebb minden eddigi terveim között pedig az, hogy ha a Sors ugy akarja — a sarkadi igen jól jövedelmezö rectoriát professoriává alakitsam s ha Ön úgy akarja — legyen ennek professora. Azon esetben tudni illik, ha szebb jövendőkre ki látási nem volnának. Míg ezek felett tépelődöm veszek egy levelet Öntől — mint sarkadi pap — legelsőt — melly betses levele még márcz. 28-án kelt — s illy későn kézbesült. E levélbe — kerítés javíttásra szóllittatom fel — mire pedig jelen körülmények között képes nem vagyok, hogy azonban a szomszédtságos barátság közöttünk fen maradjon szorgalmazni fogom házam kibérlőjét, a szükséges javítások megtételére. Addig botsánatot kérek — a hátra maradásokról — mint szinte arról is, hogy a későn vett betses levélre későn megy feleletem is.

Vállaszom mellett barátságos üdvözlésem tiszteletem forró érzetével öröklök[!?]

Sarkadon április 19 kén 1850
Tisztelt polgártárs Urnak
kedves Barátom Uramnak
őszinte barátja

Ósváth Imre

[Címzés:]
T.cz.
Arany János Úrnak barátilag
N. Szalontán

220.

SZILÁGYI SÁNDOR — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1850. április 20.-án ?]

[A *Katalin* első részét megkapta, kéri folytatását s kérdezi, tudna-e A. küldeni valami lapjába való lírai históriát is.]

221.

ARANY — SZILÁGYI SÁNDORNAK

Szalonta, május 7. 1850.

Katalin vége itt van. Iránta ön leveleit kaptam, t.i. a *legelsőt* s *legutolsót:* többet nem. Lyrai hestoria[!] — odaillő — nincs, de tán majd lesz: bár időmet főleg egy eposzra (respective költői beszély csak) forditom, mi második darabja lesz Toldinak. A harmadik már kész. E másodikból adhatnék mutatványt, de perse ez a mamuthok koráról beszél, mikor még Toldi Miklósok existáltak a világon és nem Bezirks Commissair-urak. ⟨olvashatlan szó⟩ Az első ének, mely 30 Toldi-strópha, s meglehetősen kikerekedik, talán mégis megjárná. Nevet, perse, semmit alá: de megemlítnők, hogy ez „Toldi második részéből van."

A mi a dijt illeti: előttem a *gyors* küldés és *biztos* küldés egyenlő fontosságuak, pedig e kettő alig jár együtt. *Postán* hamar jő, de elveszhet; *alkalom?* mikor? hová? mikép? — Recommandirt: punctum. Pénzeimnek nem annyira *végére* jutottam, mint *elejére* sem jutottam még el: tehát hazard! A két-forintosak elköltése azonban itt falun már igen sok nehézséggel jár: de miért is olly sok papir, mikor kevesebbel be lehet érni; pl: 4 db tizessel.

[Jókainak irt sorok; ld. e levél után.]

Aurelius

[Címzés:]
Szilágyi Sándor urnak

Pest
Landerer s Heckenast
Könyvnyomdája.

222.

ARANY — JÓKAI MÓRNAK

[Szilágyi Sándornak irt levelében:]

Szalonta, május 7. 1850.

És te Sajó! ezen pár sort egyenesen hozzád intézem. Hogy élsz, fiú? Krixkraxolhatnál valamit nekem, én nem válaszolnék, vagy kellő ildommal. Nagy ünnepem volt, hidd el, mikor száműzött lelkem lelkeddel egybetalálkozott. Áldjon meg az „allgemeiner" isten, ha ugyan képes jóravaló magyar embert megáldani, kinek *olim* saját istene volt.

S önt, szerkesztő ur [Szilágyi Sándor], detto.

Aurelius.

223.

SZILÁGYI SÁNDOR — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1850. május 15.?]

[A *Katalin* második részét megkapta. Valami vers-apróságot is szívesen venne. Az eddig esedékes tiszteletdíjakat részben Rozvány Györgygyel, részben postán elküldte. Mit szólna hozzá A., ha a *Katalin*ból külön kiadást készíttetne?]

224.

LÉVAY JÓZSEF — ARANYNAK

Pest maj. 27. 850.

Kedves Jánosom!

Oda jutottunk, hogy az irodalom, mint a kutyák közé vetett koncz, marakodó, aljas nép körmei közt hurczoltatik a porban. Szamarakká teremtett iparlovagok, szemtelen charlatánok és tányérnyalók tömik zseböket judási pénzel,[!] s a megcsalt közönség filléreivel. Örökre megundorodnál, ha így közel-

ről látnád ez embereket, milly gyalázatosan áskálódnak egymás ellen, mikép igyekszik megbuktatni a gonosz a gonoszt, hogy egyedűl hizlalhassa magát a hatalmasok váluja mellett . . . Pukkadjon meg . . .

Ismered-e te azon gyönyörű mákvirágot, ki az általad is gyámolított Emléklapok élén áll!? Oh hiszen az gyönyörű fiu, sürűn termi a könyveket, mint a haszontalan gombát a szemétdomb . . . Csakhogy árnyékszékbe kellene dobni minden férczeletét magával együtt . . . Ez az ember, kinek ifju arcza alól megrögzött rosz lélek leskelődik, azt merte hazudozni hogy ő P. Sándorral levelezésben áll, hogy a tőle közölt költeményt saját kezéből kapta s már 20 pengőt előlegezett neki; sőt elég szemtelen volt Császár F[erenc] ellen egy pasquilt irni s a városban P[etőfi] neve alatt terjeszteni . . . Közhiedelem, hogy e szép fiu bizonyos helyekre igen hüségesen szokta behordani a szót.

Macchio — a budapesti parancsnok tegnap elutazott. Szigorun meghagyta mind N[agy] Ignácznak mind Császárnak, hogy ha távolléte alatt legkisebb denunciatiora szolgáltatnak alkalmat, lapjaikat eltiltja, magukat becsukatja. A Magyar hirlap megintés nélkül maradt. Tudnod kell, hogy Machio azért szidta le a minap N[agy] Ignáczot, hogy miért bátorkodik *novellában olly dolgot közleni a mi nem igaz!!* Nagy I[gnác] azt hiszi Sz[ilágyi] S[ándor] denunciálta, hogy megbuktassa; mert az Emléklapok sem igen kelnek; Csaszár is azt hiszi Sz[ilágyi] S[ándos] denunciálta, mert a Pesti naplóban mind olly helyek voltak följelentve s vörös krétázva, mellyek Sz[ilágyi S[ándor] iratait, törekvését csipkedték. A ficzkó örökké Sajóval czimborál s némelly irodalmi gazt bizonyosan együtt kapargatnak. Soha sem gondoltam, hogy az a mély költői érzelmü kálvinista gyerek illy átkozott apostata birjon lenni.

Illy emberek okozzák aztán, hogy a hatalom vas körme naponkint erősben szoritja a magyar sajtót, — hogy Lagrange énekesnőnek ünnepélyes fogadtatása eltíltatott, hogy Kossuth gyermekeit tegnap korán reggel majdnem titkolva vette föl a gőzös szüleikhez Orsova felé szállítandó; hogy mai napon a budai temetőben az ott nyugvó honvédekért misét akarván tartani, az meg nem engedtetett, minek daczára némelly magyarkeblü nők — s illyen tömérdek van itt — virágkoszorúkkal ékesitették fel az egész temetőt.

Ezeket nem azért irom neked, hogy az Emléklapoktól elvonjalak. Te azt mondhatod, védjük, ápoljuk az irodal-

mat olly téren, minő hatalmunkban áll. S aztán ugy a hogy meg is fizetik költeményidet, mellyek különben irószekrényedben kevés kamatot hajtanának. Engem is folyvást zaklat s ígér mennyet földet — hanem én kereken visszautasitottam. Egy költeményemet „Vágtat a ló . . ." tán a 4dik füzetben közölte mielőtt magamat észrevettem volna . . . Nagy I[gnác]nak irogatok, két rosz közül a kisebbike.

Irodalmunkat nem fogjuk azon fertőben hagyni hova ezen becstelen nadályok vonták. Nehez ugyan magyar lapra engedélyt nyerni; de reményünk van, hogy, egy tervben levő vállalattal a Sz[ilágyi] féle fölületességet és pénzhajhászatot meg fogjuk akaszthatni.

E vállalatról, mellyhez a körünkben levő jóra való irók örömest igérkeztek, később tudósitlak, azon reménynyel, hogy te leszesz a legelső, ki vállalatunk sikerülte esetében az *Emléklapokat* ott fogod hagyni s hozzánk csatlakozol.

Szeretnék rólad sokat tudni és sokat beszélni veled nyomorult helyzetünkről. Te tudj rólam annyit, hogy a *pesti napló* irodájában vagyok, mert élnem kell, s hogy irántad való barátságom és szeretetem hirül vitelét ezen sorokra biztam

őszinte barátod
Lévai Jósef

225.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Sziget, jun. 10. 1850.

Kedves jóbarátom!

Nem irok sokat, mondhatom semmit, azon felül hogy ha isten éltemet meg tartja, talán, de ezt vedd *bizonyosnak*, augusztusban látjuk egymást. Levelem Váradról veszed. Oka, mert leveleim a szigeti postán elszoktak veszni. Egy jó ismerősöm viszi odáig, ott ő teszi fel. S igen remélem, megkapod.

S midőn olvasod: emlékezzél meg rólam, ki téged soha nem felejt, ki öleli kedveseidet, csókolja szerettidet, ki borus napjai legjobbjai közé számitja ha bajait a rátok, *kedvesek!* — emlékezéssel, vidámabbá varázsolhatja.

Lantolj! enyhitsd a keserveket! Én olly fade vagyok. De ha vissza emlékezem „*Letészem a lantot!*" soraira: tollat

ragadhatnám. De a sziv olly teli, de teljességéből nem szólhat a száj . . .

— Igen! e levelet Fónyadéba rekesztem. Nem tudom Szalontán talállak-e?

Isten veled a találkozásig édesem!

SzI

[Címzés:]

Arany János urnak

Szalontán.

226.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1850. június elején]

[Sohasem látták egymást az életben s rövid idő alatt, amíg leveleztek, megbarátkoztak, meghasonlottak, de most — béküljenek ki!] kik megmaradtunk, csatlakozzunk szorosan egymáshoz.

[Arany beszámol mindennapjairól, „negativ jólétéről": bureauban dolgozik.]

227.

ARANY — VADNAY RUDOLFNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1850. június eleje?]

228.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Kelemér, junius 12. 1850.

Kedves barátom!

Leveled, nehány nap óta feltörve s olvasatlanul hever asztalomon, legalább nem emlékezem rá, hogy átfutottam volna. Ne csudalkozzál pedig édes barátom hogy ez így történt;

keserves dolgok történtek velem pár hét alatt. Temettem és beteget ápoltam; kis fiam himlőben megholt, feleségem az asszonyi bajok legirtózatosbikán, a mellfakadáson esett sok kínok közt keresztül. Ha nem értenéd: általam igen tisztelt jó nőd megmagyarázza mit tesz ez: mellkifakadás, mert habár nem érzette is, de ismerete minden nőnek van ezen iszonyú bajról. Tehát temettem és virasztottam, s gondolhatod, hogy saját egésségem is megtört a sok nyugtalanság és fájdalom alatt. Bolond a ki szeret, — boldogtalan kinek függnie kell valakin; a ki egyedül áll a világban, mint az újjam, az a szerencsés.

Azonban, mint mindennek e világon, az én bajaimnak is a nagyából már vége lévén: sietek válaszolni szivesen látott leveledre. Bizony furcsa az ember édes Jancsim! mi sohsem láttuk egymást az életben s rövid idő alatt megbarátkoztunk, meghasonlottunk, s most kibekűlünk. Legalább te ezen hitben látszol lenni. Én pedig azt mondom: mi mindeddig nem mentünk tovább az első stadiumnál, a megbarátkozásnál; s valamint nem történt meghasonlás, nincs szükség kiengesztelődésre. Ha én rád haragudni vagy neheztelni tudnék: ez több volna az őrültségnél. Mi mindig tisztán állottunk, félre értés és balmagyarázat köztünk nem történt, s hogy Graefenbergbe kapott utolsó leveledet válasz nélkül hagytam: annak oka *elszomorodás*, nem *neheztelés* volt; s hogy később sem erintkeztünk: a forradalmi idők s más körülmények nagy befolyással voltak rá. Egyébaránt mindenesetre hiba volt.

Elszomorodtam barátom utolsó leveleden. Rosznak vagy ezzel rokon valaminek nem tartottalak, de igen *gyengének*, ki a legaljasabb bántalmat, a legembertelenebb paczkázást, *mosolygva* tudtad védni azon emberben, midőn mondád: „vedd úgy mintha baraczkot adott volna".

Sőt fenyegetőztél hogy engem(!!) fogsz az egész dolog *kezdőjé*nek s *oká*nak tartani, ha megbántómhoz én nem közelítek. Ez csak elszomorított de el nem idegenített tőled, — s ezokáért röviden gazembernek nyilvánitom azon te és én ösmerösömet ki a *kétszinü árványkodót* kitalálta. Illyesmit nem is *gondoltam* soha, nemhogy mondtam volna rólad. És hogy nem szüntem meg egy perczre is barátod lenni: isten legyen bizonyságom!

Olvastam versedet, mellyben *az ő* gyanítható haláláról beszélsz. Mi engemet illet: legpiszkosabb bántalmai közt is tiszteltem benne a talentumot, és sajnálom szivemből a geniet, hogy hatalmas működésében megszakasztatott, ha ugyan megszakasztatott; de a csont és hús engem nem érdekel, — nem

bírok elég nagy lenni, hogy nem érdemlett bántalmait elfeledjem. Nekem mindenese[t]re halva van; s a holtakról minek beszélni?

Mi minden nem történt azóta édes barátom hogy egymást nem láttuk? Tudod te is, tudom én is; érezzük és — hallgassunk.

Nagativ[!] jóléted nem igen vigasztaló, — és még is örülnöm kell, hacsak ezt hallhatom is rólad, melly minden esetre jobb annyi sok ezrek positiv nyomoránál.

Én azóta megnősültem. Volt egy kis Kálmán fiam, élek mint falusi pap csendesen, egyszerüségben majd nem az együgyüségig; néha firkalok valamit, egyebaránt lehangolva vagyok egészen. Irodalom nincs! — a derék fiúk nincsenek — nemzeti élet nincs! — semmi, semmi sincs!

Egyébaránt jól mondod, hogy a kik megmaradtunk csatlakozzunk szorosan egymáshoz, — különben irányomban, nem volt szükség a buzdításra, — hallgattam, de szerettelek, — barátod voltam, mint vagyok s ohajtok az maradni.

Vedd ez igaz nyilatkozatot előlegesen, — s most a viszon[t] látásig isten áldjon meg tieiddel együtt!

igaz barátod
Tompa Mihály

[Címzés:]
Arany János urnak barátilag.
Putnok
Debreczen [felé]

Nagy-Szalontán
Nro. 1255.

229.

BANGÓ PETŐ — ARANYNAK

Arany Jánoshoz.

Arad 1850-ki jul. 5.

Szólj, merre vagy, mondd, hol keresselek,
Hová sodortak a szilaj szelek?!
Ha most is a csöndes födél alatt
Érzed tovább titkos fájdalmadat;
S az élet terhét türő kebeled
Szilárd hitével békén viseled;

Ha a családi but most is dalod
Szelidlágy hangival vigasztalod:
Lelkem nyugodt s e szenvedő kebel
Bajában is örömmel üdvezel.
De oh! ha nem; ha lelked jobb hitét
A kin alatt megtörni engedéd;
Való helyett ölelsz csak álmokat,
Kerülöd e világot s magadat
S ha bujdosol kietlen utakon
S társad csak a szent honfifájdalom:
Akkor barátom! ..... tépő gondolat, ...
Meg kell könyeznem szörnyü sorsodat.
Nem, ugy-e nem? ..... te megvagy, mint valál
S tán nem sokára lelkem föltalál.
Esthajnalon s holdfényes éjfelen
Csöndes dalokkal föltünsz majd nekem
S én elpanaszlom mind, mit érezek,
Mily átkozottul jók az emberek.
Miattok s értök menynyit szenvedék
S velem még azt meg is fizetteték.
Átérzi majd lelked fájdalmamat
S ez érezet keblemnek enyhet ad.
Enyhületért vágy hozzád e kebel:
Tünj föl tehát szép lelked fényivel,
S szólj, merre vagy, mondd, hol keresselek,
Hová sodortak a szilaj szelek?!

Bangó Pető.

230.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1850. július 15.?]

[Kérdezi, hallott-e a Csokonai Lapok-ról. Szeretné, ha szintén írna bele. Ezért indítványozta a szerkesztőnek, kérjék fel Tompát is közreműködésre. — Kérdezi, mikor írta házáról *Az én lakásom* c. versét — ez iránt érdeklődik Bűdi Sára, szalontai olvasója.]

231.

NAGY IGNÁC — ARANYNAK

Pest, jul. 20. 850.

Tisztelt barátom!

Igen köszönöm önnek eddigi szives együttmunkálatát. Lapom most is gyönge lábon áll, azonkül minduntalan bizonyos üldözésnek vagyok kitétetve. Legközelebb a ‚Zugba veled tenta toll' cimü vers miatt haditörvényszék előtt izzadtam. Mind e mellett szerencsés vagyok önnek tiz pengő forintot küldhetni, ha valakit augusztusi vásárra hozzám utasítani méltóztatik. Vagy mi uton küldjem el? További nagybecsü szivességébe ajánlkozva maradok

tisztelő barátja
Nagy Ignác

Jár é rendesen lapom?

[Címzés:]
T.c. *Ercsey Juliána* asszonyságnak
Nagyszalontán

232.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Kelemér julius 27. 1850.

Édes Jancsim!

leveled elsikkadt, az az hogy nem a postán, hanem nálam már, miután megkaptam és elolvastam; következéskép most mikor ismét irok neked, nem tehetem magam elébe, s könnyen meglehet hogy nem felelek meg minden pontjára. Még is úgy emlekezet után neki vágok, s ebből rád nézve meglessz az a mulatság, hogy megitélheted van-e jó memoriám? melly után a kalvinista collegiumok professorai, mint egyedül üdvezitő malaszt után, ugy szoktak esengeni a tanuló gyermekben.

A „Csokonai lapokról" hallottam valamit úgy fülhegygyel — a pesti lapokból. Ha csakugyan erősködöl, irok bele; de

még is igen kérnélek, húzd vissza felhivásodat, vagy hogy parliamentalis modorban szoljak „vedd vissza inditványodat"

Engem felnem szolitott szerkesztője, tehát hogy nem írok bele — világos.

Magamtól nem küldök felszólitás nélkül ez ismet — világos!

Ha most szólítatnám föl, egyenesen a te eszelésed⟨e⟩ nyomán történne; s hogy ez ollyan post festa féle dolog lenne, s a *magam után járatás* és *magam kéretése*, iskolás-gyermekes vádját vonná, minden igénytelenség és szerenység istenfájával megkoszorúzott szegény fejemre ez — ismét világos.

Ne bántsd őket, ha annyira bőviben vannak az iróknak, hogy *szó nélkül* nelkülözhetik igénytelenségemet: minek taszigálnál engem elébök? Volenti non fit injuria.

Egyébaránt *érted*, érted? még ezen esetben is kész volnék; de édes Jancsim provinczialis lappal „ne rontsd a termetedet"! ha úgy terjeszted is ki felette védő szárnyaidat, mint a keselyű magzati felett, megcsipi a részvétlenség dere az orrát, s felfordúl mint a gyenge pulyka fiú. Védd mig védheted, de meglásd egy boszúsággal gazdagabb lesz tapasztalatod. Ösmerem a magyar publicumot.

Tehát „vedd vissza inditványodat!"

no de jerünk tovább . . .

Mikor írtam hazámról a verset? junius végén. A napot nem vagyok képes megmondani; egyebaránt a minő mértékben gyönyörködtem *haziuraságodban*, épen úgy megnyugszom Büdi Sára szavában, e felől, tiszteletemet adván neki által ismeretlen létemre is — bizonyossá teheted.

Ez az „*ismeretlen létemre*" furcsa gondolatra vezetett épen e perczben. Hát nem nagy boszúság-e az, hogy mi még nem láttuk egymást, s még csak reményünk sincs megláthatni? Ha már most egy faluban, vagy csak egy megyében laknánk is, minő jó volna? Eljárnánk egymáshoz pipázni (:nem hallottam senkitől, de úgy hiszem te nem pipázol: legalább úgy képzelem a nélkül hogy tudnám miért?:) Hát ha közel laknánk egymáshoz! ennek a rosz viskónak (:mert igazán ollyan a házam a mint leírtam:) falai megifjodnának, és felemelkednének, ha én közöttök téged megölelhetnélek. — Szóval ördög bújon a sorsba!

Nagy Ignactól tennap kaptam levelet, mellyben irja, hogy illy czimü versért „A zugba véled tinta toll" haditörvényszék elébe állitottak; a verset *Tormási* alairással mondják lenni; most felhánytam a Holgyfutár' hetedik faluból előhozott

peldányait; hogy lassám: minő hangulatu az a vers, mellyért az irót vagy szerkesztőt haditörvényszék elébe állitjak; és kepzeld boszúsagomat: nem lelem! akkor eszrevétel nélkül atfutottak rajta szemeim, vagy a mi meg valóbbszinű, nem is olvastam; mert barátom! nem tagadom, megvan bennem az a gyöngeség: hogy először megnézem, minő név vagy jegy áll a vers alatt? Mert az istennyila győzné ezt a sok mindenféle historiát átolvasni, mi most vers nevezet alatt nyomatik.

Az idén három embert ösmertem meg; *Aczel* Kuthy, — *Sajó*, Jokay, — *Bátor M.* Lévai. jó hogy eszembe jut; ha az emléklapokban álló *Kelemér* alairású *Muszkajarasból* datalt verset, az *enyémnek* gondolnád; komolyan megtudnék érette nehezteini. Berec irta b—sza meg!

Az a *Magyar írók füzetei* nemtudom minő lessz, tőled is igért valami beszelyt; még nem kaptam; mert átkozott tőltéstelen és postátlan vidéken lakom.

Egyébaránt korhely vagyok barátom, a botrányig korhely; minden reggel azzal kelek föl, hogy ma irok valamit, s este mindig azzal fekszem le hogy én bizony nem irtam semmit; Ezért, is, sőt csak ezért leginkább becses dolog volna előttem ha „inditványodat vissza vennéd.["]

A szívem fájt édes baratom! midőn ⟨most⟩ legközelebbi leveledből olvastam, hogy valami bureauban vesződöl; te kinek lelke teremtésre van alkotva; más ostobaságait papirról papirra kénytelen vagy irni. Szomorú, igen szomorú allapot!

Hogy nincs nekem 2 annyi mint a mennyire szükségem van!

Isten áldjon benneteket.

igaz barátod
Tompa.

U.i. tollam a genialitasig
rosz volt, azért a szörnyü karmolás.

233.

ARANY — SZILÁGYI SÁNDORNAK

Szalonta, aug. 19. 1850.

Közelebbi becses levelére nem válaszoltam előbb, mert egy úttal valamit is küldeni akartam, de nem volt nálam *apróság* készen.

Mind a 20 pengőt Rozványi által, mind a 10-et postán köszönettel vettem. A többit elvárom.

Ezen mostanit *kettőbe* számitanám. A nyalka huszár menjen aztán tiszteletből a t. példány fejébe. Igy mostanig 22 pengőt számitok.

Katalin külön kiadásában〈,〉 meg nem egyezni okom van. Isten önnel s minden szentei.

tisztelője
Arany János

Kérem kegyedet azokra a szentekre, kiknek éppen most ajánlám, ügyeljen a correcturára, hogy legalább értelem zavaró s nevetséges hibák ne csuszszanak be, mint Katalinba *veszély* helyett *személy*, — *lég* helyett *lét*, — a ny[alka] huszárba egy + *adok*, szó, mi a verset is elrontotta. Én nem törődöm az olly hibával, a mi absurdum, a mit el olvasni vagy érteni nem lehet: de az illyet az olvasó nem véli hibának s a szerző különös kifejezése gyanánt veszi. Nem bánom, ha én ezt irom „*kapta*" s a betűszedő ezt csinálja belőle: *kgxta;* de ha igy szedi *lapta*, már akkor *hibának* nagyon *jó*, s *bolond*nak nagyon *okos*.

Adieux!
vagyis: aux Dieux!

234.

ARANY — SZILÁGYI SÁNDORNAK

Szalonta, august. 31. 1850

Katalint vettem. Ha megvan, megvan. Legalább a csinos forma vígasztal. Azonban ebbe is becsúsztak némelly hibák, mellyeket, ha több példány nyomatik, kijavitni kérek. Idezártam. Ha a példányok még együtt vannak, borítékozás alkalmával (küldjön kegyed egy broschűrt is:) jó lenne a hibák közül egy pár értelemzavarót felragasztani; ezeket:

21. lap 11. sor: *gyertyaláng*. után a pont hiba.
42. lap 8 sor: *lét* olv. *lég*.

a többi ujabb nyomásig maradhat, minthogy az értelmet nem annyira zavarja; de mindenesetre jobb lesz ha az is correct lesz.

Isten kegyeddel

Arany János

Küldök egy verset . . . bér folyamban.

[Címzés:]

Szilágyi Sándor urnak.

Pest.

Geibel könyvkereskedése

Kristóftér.

235.

ARANY — SZILÁGYI SÁNDORNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1850. szeptember eleje]

[Kéri, *A honvéd özvegye* c. versét mégse közölje.]

236.

SZILÁGYI SÁNDOR — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1850. szeptember 15. előtt]

[Megkapta Arany levelét, mely szerint ne közölje *A honvéd özvegyét*. Ugye mégse akarja megbántani Petőfi özvegyét? — Egyuttal kéri, küldjön a jövőben havonta legalább két verset.]

237.

ARANY — SZILÁGYI SÁNDORNAK

Szalonta, sept. 15. 1850.

Vannak impressiók, mellyek olly emberen, ki nagy részben bizony már is áldozat, sötétebb perczekben erőt vesznek. Azonban, a mi történt, megtörtént s én kegyed anyagi kárát nem kivánhatom. A másikat tartsa meg, de várjon időt. Octoberre mással pótolom, ha t.i. *összeférünk*. Kegyed engem sziveskedik felszólítni, hogy havonkint meghatározott számot: két verset adjak. Nem könnyen határozhatom el magamat e ⟨meg⟩ kötelezettségre, mert két *nagy* művem van darabban, mellyeket mielőbb bevégezni szeretnék; ezenkivül, a mindennapi kenyér keresés miatt kénytelen voltam minden napom *nagyobb részét*

árúba bocsátni: s igy csak este és reggel van némi szabad időm. Azonban egyet mondok. Alkunk az „Emléklapokra" szorítkozott. Most uj folyóiratot kezd Kegyed: tehát szabad volnék. Ha minden hó elején 10 pengőt küld: elvállalom a kötelezettséget kegyednek minden hóra két verssel szolgálni. Ez nem felcsigázása a bérnek: Sajó megmondhatja Kegyednek hogy én boldogabb időkben már sokkal nagyobb díjt húztam. Ő talán 8 — Vas Gereben 12 pengővel fizette verseimet. A kegyed lapja nem részesűlend (:okom van hinni eddigi fogadtatásból a fűzeteknek:), nem részesülend kevesebb részvétben, mint az Életképek utolsó időkben. A névjegy annyi mint a név: én tudom pl. a T. betűt itt a gyermek is ismeri. Aztán meg e titkolódzás talán nem is sokáig tart már s én *akkor* sem fogok dijemelést követelni, hacsak Kegyed, anyagi jóllétének érzetében önmaga méltányosnak nem találandja azt. Ha kegyed e feltételt el nem fogadja is, legkevesebbé sem veszem rosz neven: akkor minden szabad időmet nagyobb műveimnek szentelhetem. Azért őszinte nyilatkozatot várok. Máshova hihetően én sem fogok dolgozni, mert nem lesz időm, s a lyra nem legerősb oldalam, azt tudom. De e részben magamat még sem kötelezhetem úgy le, hogy a „kizárólagosak" közt említsen Kegyed. Megeshetik, hogy néha valami mutatvány s t. eféle máshol is jelenend meg.

Hogy a be küldött egyik dolgozattal sérteni még most nem akarok, arra *fő* okom nem az, a mit kegyed gondol. Biographiát akarok irni s adatokra lévén szükségem, nem akarom az azok megszerzésére vezető *legjobb* útat elzárni magam előtt. Ezt azon impressio alatt, mikor a verset irtam s beküldtem, feledém vala. Ennyi az egész; bár a másik *hatást* sem tagadom.

Becses válaszát mielőbb elvárva maradtam

tisztelője
A János

U.i. most veszem észre Kegyed levelében a „*legalább* két vers" kifejezést. Az az kötelezem magamat két versre: de kegyed 3-at 4-et is elfogad? Igy érti-e? Többre kettőnél viszonyaim közt magamat nem *kötelezhetem:* Kegyed elfogadhat-e ollykor kettőnél *többet,* ha lesz t.i.?

[Címzés:]
Szilágyi Sándor urnak.
Pest.
Geibel könyvkereskedése,
Kristóf tér.

238.

ARANY — NAGY IGNÁCZNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1850. szeptember 18.?]

[Részvétét fejezi ki, hogy Nagy Ignácot szerkesztői működése miatt elítélték.—Mellékelten küldi *Egressy Gábornak* c. versét a Hölgyfutárba.]

239.

NAGY IGNÁC — ARANYNAK

Pest, sept. 23. 850.

Tisztelt barátom!

Köszönöm szives részvétét. Tiz napig voltam elzárva. Gabi üdvözli önt, nem tartja tanácsosnak, hogy a vers *most* közöltessék. Nagyon sajnálom, mert gyönyörü furorét csinált volna. Nem adhatnók „Egy barátomnak" cim alatt? Itt küldök egy vad bankót, több nem telik. Bajom erszényemet is nagyon megviselte. Garai barátunkról azt hiszi orvosunk, hogy vagy megőrül, vagy megvakul, vagy — mind a két csapás eléri!! Borzasztó, — isten ne adja, hogy teljesüljön. Ne vonja ön meg szives gyámolitását lapomtól, a mi tőlem telni fog, mindig megteendem legnagyobb köszönet mellett. Csak semmi célzás ne legyen a forradalomra, s annak következményire! Leveleit ne bérmentesitse ön. Irjon mielőbb, hogy ezt a vad bankót nem nézte é ki valaki a levélből. Szives üdvözletem mellett maradok lekötelezett tisztelője

Nagy Ignác

[Címzés:]
T. *Ercsey Juliána*
asszonyságnak
recommandirt *Nagyszalontán*

240.

SZILÁGYI SÁNDOR — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1850. szeptember 24. ?]

[Sietve kér Aranytól anyagot, feltételeit elfogadja.]

241.

ARANY — EGRESSY GÁBORNAK

Szalonta, szept. 19. [helyesen: 29.] 1850.

Mit mondjak én most neked, édes barátom Gábor? A mit éreztem, azt elmondtam a másik lapon. De félek, hogy örömem nem lesz teljes, — félek hogy még van leróni valód, mielőtt szabaddá lennél. Irj, az isten áldjon meg, állapotodról, tieidről. Üdvözlöm kedves nődet s gyermekeidet. Isten áldása legyen rajtatok édesim! Óhajtja szivből

igaz barátod
Arany János

U.i. a verset Nagy Ignácz
csak engedelmeddel adja ki; mert, látod, ez *„alkalmatosságra való vers"* s hátha nem passol az alkalomra?

[Címzés:]
Egressi Gábornak barátilag
Pesten.

242.

ARANY — SZILÁGYI SÁNDORNAK

Szalonta sept. 30. 1850.

Sietek küldeni a mi van; — az este vettem kegyed levelét. Mondtam ugye hogy „timere bonum est". Tehát az alku áll, *feltéve hogy ön october elején az eddigieket leküldi . . .*

Isten áldja meg

ba[rát]ja
AJ.

243.

SZILÁGYI SÁNDOR — ARANYNAK

[Elveszett]

Pest, 1850. október 1.

[Tiszteletdíj tartozását küldi. A még fent maradó 14 pengőt beleszámítja a *Katalin* nyomtatási költségébe.]

244.

ARANY — EMICH GUSZTÁVNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1850. október]

[Kéri Emichet, írja meg, vannak-e még a *Murány ostromának* eladatlan példányai. Amennyiben volnának, javasolja, hogy hirdesse újból.]

245.

ARANY — SZILÁGYI SÁNDORNAK

Szalonta oct. 4. 1850.

Folyó hó 1-ről kelt becses levelét, s annak mellékletét köszönettel vettem, valamint előbbi levelét is, mire már válaszoltam, küldvén octoberre egy verset. A multkori számadás iránt azonban egy kis észrevételem van. Kegyed a multról 14 pfttal tartozik, (:10 *Katalin*, 4 *Emléklapra:*) mint már eddig meg kellett volna kapnom. Kegyed e 14 pengőt most *Katalin* nyomtatási költségébe számítja. Nem ugy. — Kegyed *Katalint* saját risicójára nyomatta; költsége a példányokbul fog megtérülni, s a mi felül marad, azon osztozunk. S osztozunk pedig csupán csak *azért*, mert kegyed 28 pengőjét risicóra tette. Ez az igazság!

Verset újra küldhetnék . . . de elvárom kegyed kedvező válaszát, azaz a 14 pengőt, s azon tul áll az alku köztünk. Való-

ban óhajtanék már annyira tisztába jőni, hogy ne kellene minden darab versért 3—4 levelet váltanunk, hanem folyna minden a maga rendén.

Üdvözlöm Sajót az ő kalendáriomával! Valamint kegyedet is szívemből

őszinte b[a]r[át]ja
Arany János.

[Címzés:]
Szilágyi Sándor urnak.

Pesten.
Geibel könyvkereskedése.

246.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1850. október 12.]

[Némi reményt emleget, hogy talán sikerül találkozniuk. Írja, hogy ő bizony pipás ember s azt is, hogy hamarosan megválik hivataltalan hivatalától. Elképzeli Tompa otthonát, a kertet, mely a házat az udvarral összeköti. Nyilván van szilvása is, lugassal.

A *Csokonai Lapok* megszűnőben vannak.] — Pro primo Nagy Ignác nem fizet semmit. Előre megmondta hogy ... [Szilágyi Sándorral hasonló az eset. Szilágyi Sándort nem ismeri, nem is látta még. Panaszkodik, hogy a *Katalin* tiszteletdíjából 14 pengőt levont. Az sem tetszik neki, hogy a *Katalin* utánnyomásáról külön könyvkiadást csinált, s rányomta: „kiadja Szilágyi Sándor". Nem tudja, szólaljon-e fel ez ügyben, vagy ne.

Mellékelten küldi Fónagy József zenéjét *A gólyához* c. versre. Egressy Gábor visszatért.]

247.

SZILÁGYI SÁNDOR — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1850. októbei 17.]

[A Magyar Emléklapok 1848—49-ből c. kiadványának új folyamát betiltották. — Igaz, hogy A. 14 pengőjét beszámította a *Katalin* nyomdaköltségébe, viszont az érte befolyó teljes jövedelmet neki biztosítja.]

248.

ARANY — SZILÁGYI SÁNDORNAK

Szalonta, octobr 21. 850.

Tisztelt barátom!

Vettem 17.ről kelt becses levelét, s őszintén sajnálom a kegyeddel történt kellemetlenségeket.

Kegyed mostani ajánlata áldozat színét viseli magán, s azt én nem akarom. A dolog igen egyszerű. 44 forint tartozásból kegyed lefizetett 30-at, fenmaradt 14 ft. Idő közben felszólít, hogy Katalint kiadandja fele haszonra. Én *a posteriori* beléegyezek. De szó sincs arról, hogy kegyed az én, már kész pénz követelésemet nyomda költségbe forditja, s ez absurdum is, mert kegyed a kiadó s nem én. Igy volt az első quasi alku közöttünk. Most kegyed a költség levonása után az egész jövedelmet akarja nekem. Ez áldozat: köszönöm de el nem fogadom. Tisztában igy vagyunk: kegyednél van a régiből 14 pengőm, bizonyos. Ezenkívűl várom Katalinból a nyomdaköltség levonása után fenmaradandó haszon *felét* a mi nem olly bizonyos. — S ámbár a kegyed körülményeit szivemből sajnálom s méltánylom; ámbár hizelgő lehetne rám nézve annak tudása, hogy *még* nekem is van adósom: kénytelen vagyok kegyedet felszólítni, hogy a 14 pengőt, mihelyt lehetséges kezemhez juttatni, s a többi fizetéseket jövőre rendesen teljesitni sziveskedjék, mert tudja azt kegyed hogy az efféle, magam szőrü ember, jelen viszonyok közt Etcet. Etcet.

Ez alkalommal küldök önnek a lap humoristico-socialistico-critico-satiricus részébe is valamit. Iszonyú sok lerúdalni való állat kezdi rágni a bogácskórót Parnassus körül. Nem vagyok azon értelemben, hogy ezt hazafiságból türnünk kell. Botot nekik, mig el nem rontják a közönség izlését, vagy el nem csömöröltetik az összes szépirodalomtól. Hiszen inkább semmi irodalom, mint olly botrányosan infamis! Tisztelet a jóknak, de azon tehetség, sőt studium nélküli elbizakodott ficzkókat, kik, csak ugy odavetve (mint T. irja valahol) költőnek czimezik becses uri magukat, orron kell ütni. Ezzel nem ártunk sőt használunk az ügynek. Fel ti jobbak, ti erősebbek: Augias istálója tele van.

Sokféle, és talán irodalmunk jelen állapotjában nem haszontalan munkásságot tudnék én egy jó szépirodalmi lap irányában kifejteni, ha az a szépirodalmi lap képes volna enge-

met havonkint legalább 20—25 pengőig biztositani, hogy ne kellene más, lealacsonyitó, kézi munkára szorulnom, mindennapi csekély költségem beszerzése végett. Nem mondom, hogy ön ezt tegye, de ha tehetné, talán mindkettőnkre nézve jó volna. Azonban igy is, a mint egyezkedtünk, csak ön tartsa meg igéreteit, én igyekszem a magaménak ura lenni.

Üdvözlöm Sajót és a többi jó fiukat. Szászt és Gyulait abinvisis. Mondja meg kegyed Szásznak, nagyon jól esett, hogy akadt valaki, rajtam kívűl, ki szegény P[etőfi]ről megemlékezett. Bizony isten, már azt kezdtem hinni hogy P. csak az én privát-költőm volt, hogy már senkinek sem jut eszébe! Most pedig isten áldja meg
tisztelője

Arany János

249.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

[Kelemér, 1850. október 27.]

Kedves jó Jancsikám!

Ha meggondolom: hogy te kilenczvenkilencz esztendeig nem szoktál az én leveleimre válaszolni, nekem pedig harmadnap is nehéz, ha soraid vetele után hozzád nem irhatok: világos előttem hogy én mégis jobb ember vagyok mint te a barátság tekintetében, mert egyebaránt elég hiba és fogyatkozás van biz én bennem. — Mikor soraidat elolvasom: rögtön felelni szeretnék rájok: azt hivén: hogy te azt rögtön olvasod: akkor jut eszembe hogy mikor volt már az, hogy azon gondolatok a te lelkedben meg fordultak, mellyeket én most olvasok! s mikor lessz az mikor te az én érzelmeimet olvasni fogod! Mennyivel dicsőbb a beszélgetés a levelezésnél, ez utólsónál mintegy elhűl a gondolat míg az érdekelthez ér. Azért barátom! mi egyetlen gyönyör volna a maga nemében, ha mi találkozhatnánk egymással! s mégis igen roszúl tetted: hogy némi reményformát adtál erre, legközelebbi soraidban, mert annál jobban faj nekem azon iszonyú valószinűtlenség melly ezzel jár, mint a minél jobban ohajtanám hogy bár e szempillantásban ugy legyen! S ha te azt gondolod: hogy a mit most leírtam: puszta stylus: ugy megver az isten!

Hogy a „kocsonyai [=Csokonai] lapok úgy járnak mint jártak én gyanítottam; de azért igen fájlalom elmúlásukat, mert ez is egy szomorú jel: hogyan állunk mi az irodalommal Magyarországon!

Tehát pipás ember vagy? gratulor! de úgy sajnállak is egyszersmind, ha meggondolom: hogy az a kedves monopolium mint veszi ki szánkból nem sokára a csutorát! Nem ölhetik meg jobban a magyar embert!

Tehát elválsz hivataltalan hivatalodtól? Nem tudok rá mit monddani; nem ösmerem legközelebbről sorsodat, gyanítom csak; egyébaránt ha elválasodnak az lesz a következménye, hogy írsz, sokat írsz: akkor válj el barátom még feleségedtől is! (meg ne nehezteljen rám ösmeretlen kedves komámasszony! bizony nem rosz czélból mondom!) és írj! Mikor Arany János ír, annak senki sem örül jobban mint én; ki igen is jólérzem: millyen embernek kellene sokat, — s millyeneknek kellene épen semmit sem írniok!

Soha sem láttam annyi gazt és szemetet az irodalomban kivált a költőiben, mint jelenleg van! mezítlábos kamaszok hanczúlnak, honn érezve magokat; a jól mivelt téreken. Hova fog ez vezetni? Vagy odajutottunk s estünk vissza: hogy minden idétlen gagyogás érdem, mivel magyarúl van? szomorú volna!

Házam leirását majd eltaláltad, egy darabig jól ment, de a házam es udvarom közti tért nem választja kert, mert udvaromon van a templom ajtó. A szilvás igaz, de nincs benne lugas; lugast csak akkor kap ha gyümölcs terem, mi az idén egy szem sem volt. Ha eljönnél, meg lugast is csinálnék!

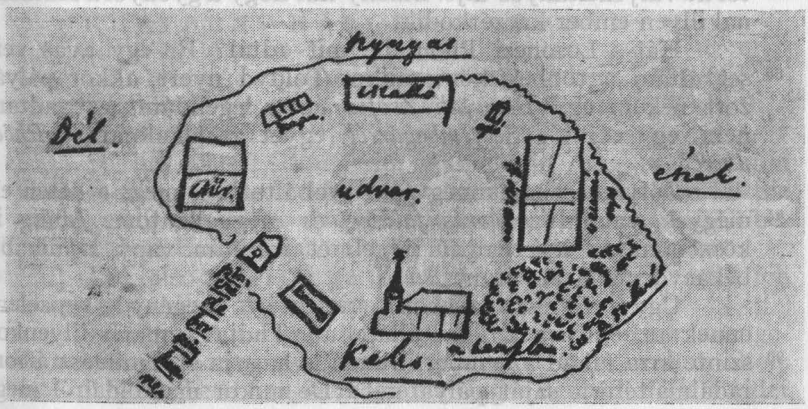

Illyen az én lakásom; de papíron szebb mint amúgy mert különben olly nyomorúlt, rozzant régiség az egész, hogy utálat rá nézni, megis szököm én innen mihelyt megszökhetem!

Irodalmi díjazasunkra nézve ezt irhatom: „*Pro primo Nagy Ignácz nem fizet semmit. Előre megmondta hogy . . . .*" De nem folytatom a szórúl szóra történendő kiirást leveledből, mind Nagy Ignacz, mind Szilágyira nézve *változtatás nélkűl szóról szóra* úgy áll a dolog nálam is mi[n]t nálad, azzal a különbséggel hogy Nagy I. még nem adta meg az igért 10 pengöt, mivel nem tudtam kivel elhozatni.

Szilágyira nézve azt írom neked: én sem ösmerem, nem láttam soha, mint te; de némely ösmerőseitől azt hallom, hogy ez egy igen haszontalan frater, minden szilárdság és elv nélkül. Illyen ember kezében vagyunk barátom! azért a nyomorú nehány forintért, és mert az ö kezében van jelenleg az ugy szolván egyetlen irodalmi tér. Szomorú allapot! Katalinod esete, minden esetre sajátszerű, 14 pengőd elfogása még sajátszerűbb. Barátom infamis kutyák ezek a szerkesztők, kevés kivétellel, a vidéki írokra nézve; engem eleitől fogva, az egy szeretetre méltó Jokayt kivéve, mindig megcsaltak. Mennyire más az iró jogába mászás az a Katalinod kinyomatása s *kiadja Szilagyi Sandor!* quasi vero! Ki bízta rá. Ne bántsd azért, ne szólalj fel; nem alkalmas erre most az idő. Majd rá érünk, lesz erre alkalom. A Hölgyfutárban pedig Lauka czélozgat Szilagyira hogy 25 pengő helyett, 25 váltót kapott. — Aztán az a 650—1000 előfizető emlegetés csak lép, — sőt bolond beszéd, egy az hogy 1000 elöfizetöje sohsem lesz; más az hogy ha 6000 lenne is nem adna többet. Különben is pazar, könnyelmü ember Sz. illyentől ne várj méltányos díjt. Bizony kár hogy a gyönyörű Katalinnal illyen ember kaczérkodik.

Hát a Losonczi Phőnixbe mit adtál? Én egy avas verset adtam a többek közt; mikor Toldyd nyert, akkor pályázott nekem egy *Bosnyák Zsófia* nevü legendám, ezt adtam neki, egy regét a *Selyembogárról*, egyet az alkalomra a *Phöenixről*.

Gólyám zenéjét még nem probáltattam meg; e héten elmegyek valami *zongorás faluba*, és meghallgatom. Addig is köszönöm az ifjú ember figyelmét irántam vagy is inkább békaevő madaram iránt.

Úgy! Egressy Gábor! visszatért szegény! kepzelem ennek az embernek lelki állapotát. Tudja a manó illyenkor szinte arra fakad az ember: minek is hagyja el a müvész a forradalmi térért, saját pályaterét? De mikor más oldalról meg,

ha az illyek nem álltak volna fel: nem igen lett volna Görgeynek ollyan tábora, Damjanicsnak ollyan rohanó zaszloalja!

Egressyről eszembe jut Petőfi: Tudj' az isten a régi érzés néha most is megragad, s ugy szeretnék sorsáról valami bizonyost tudni. Él-e? meghalt-e? igaz-e hogy Pestre készül? sat. Ha te nem tudsz róla, ugy senki sem tud, mert ha él: azon részén el az országnak. Szinte a mesével határos a mit neje magaviseletéről, férjhez meneteléről sat. beszélnek írnak. Én most sem tartom az egeszet egyebnék [!] egy nagyszerű mystificational, mert ha az Életképekben megjelent iratait öszvehasonlitom mostani élete- és cselekedeteivel: kétségbe kell esnem a nőhűség felől! Igen lekötelezel, ha *öszintén* megirod a mit roluk tudsz. Az ember mégis csak szeretné tudni sorsukat! Petőfiért *kipotolhatlan* kár mindenesetre!

Igen tetszik nekem kedves Jancsikam az a jókedvüség az a humor, mellyel irsz; s még az én fekete véremnek is egességesebb forgást ad. Csak ne volna nalad a humor az, minek egy német költő nevezi: „mosolygó könyek"!

Tehát végezetre „ne búsuljunk!" — és zárjuk be e levelkét azzal: hogy Benneteket (1, 2, 3, 4.) szívesen üdvözölünk; a kedves komám asszonyt komaasszonya (mert már csak igy maradjunk ugye?) csokolja: — s isten veletek!

Kelemér octob 27. 1850

Tompa Mihály

250.

KERTBENY KÁROLY — ARANYNAK

[Leipzig 281050 [28. 10. 1850.] Montag. —

Mein Herr!

So unbekannt Ihnen der Name sein mag, welcher am Ende vorliegenden Briefes steht, um so weniger ahnen Sie auch gewiß im ersten Augenblick, was ich Ihnen, der Unbekannte dem Unbekannten, wohl mag zu schreiben haben.

Um also die nöthige Deutlichkeit zu retten, muß ich Ihnen vor Allem sagen, wer ich eigentlich bin.

Ich bin Ihr Landsmann, und unserer Nation anzugehören ist mein einziges Verdienst, weil es mein wahrer Stolz ist. Ich schreibe Ihnen dennoch als Ungar deutsch da ich leider

zu jenen vielen unserer Landsleute gehöre welche das Bischen Muttersprache so sie kennen, ihrer eigenen Vorliebe und eigenem Fleiß und Studium in späteren Jahren, verdanken; indem ihre Erziehung während der Jugendzeit ausländische Bildung für löblicher hielt, als ein nationelles Bewußtsein. Einen unverschuldeten Fehler aber selbst und mit heißem Drange gut zu machen, sobald man das Fehlende begriffen, mindert nicht nur diesen Fehler, sondern erhebt auch diese freie That zu einer lobenswerthen, und so bin ich sicher von meinen Landsleuten nicht desavoirt zu werden.

Seit sechs Jahren hat mich nun dasselbe Schicksal, welches mir die erste Kindes und Jugendzeit bereits in der Heimath namenlos verbitterte, in die Fremde getrieben; und seit sechs Jahren irrte ich im Orient, Griechenland, Italien, der Schweitz, Frankreich, England und Deutschland umher, ohne Ruhe in mir zu finden, da ich im Auslande fremd, und in der Heimath noch fremder bin, wo ich nicht einmal einen Stein mein nenne, um mein Haupt darauf zu legen. Die schönste und dennoch herbste Periode unserer armen zertretenen Nation habe ich auch nicht in der Mitte meiner Landsleute erleben, und mitkämpfen dürfen, sondern mußte in Deutschland auf dem Krankenlager blos die fieberhafte Aufregung bei all den sich überstürzenden Nachrichten durchmachen, bis die Kunde des unglückseeligen Tages von Világos auch meine lezte, einzige Hoffnung im Leben brach.

Heimweh, und ein patriotisches Motiv, welches Sie in mehreren Vorreden zu meinen Büchern ausführlich erklärt finden, und welches in diesen Brief zu wiederholen mir Zeit und Raum gebricht; — machten mich zum Uebersetzer aus unserer Nationalliteratur, und jene Werke, welche auf beiliegendem Aushängebogen verzeichnet sind, erschienen bereits oder liegen als Manuscript fertig.

Gestern übergab ich dem hiesigen Buchhändler meine vollendete Uebersetzung der *Murány ostroma;* und binnen 14 Tagen habe ich den *Toldi* übersezt zu liefern. Beide Dichtungen sollen unter den Gesammttitel: *„Arany's erzählende Dichtungen"* bis Frühjahr in 2 Bänden im Verlage von *L. F. Herbig in Leipzig* erscheinen, und je nach der Aufnahme in Deutschland, will ich später az elveszett alkotmány und Katalin dieser Gesammtausgabe anreihen.

Und das ist die Ursache, weshalb ich Ihnen schreibe. Leider kann ich Ihnen die Uebersetzung vor dem Druck nicht zur Vergleichung einsenden, da Ihr Aufenthalt zu weit

von hier entfernt ist, aber es werden Ihne[n] folgende Angaben vielleicht einstweilen genügen: Ich habe Ihre Werke vielmehr im Deutschen wiedergedichtet, als streng übersetzt, und somit konnte ich wort- und sinngetreuer verfahren, als dies je bei einer metrischen Uebersetzung möglich gewesen wäre. Es ist für Ihren Ruf vortheilhafter, wenn Sie im Ausland in einer leicht verständlichen Form allgemein verbreitet und zum Liebling des ganzes Volkes werden, als wenn Sie in einer strengen ungelenken Form blos eine literaturhistorische Curiosität blieben. Solches habe ich mit gleichem Verfahren auch bei Petőfi erreicht, welcher trotz der ersten, von Druckfehlern wimmelnden Ausgabe, doch schon durch mich seit einem Jahr in ganz Deutschland so bekannt und gewürdigt wurde, in gleichem Grade er es in der Heimath ist. Ich wählte für die „Erstürmung von Murány" daher das Niebelungenversmaß, welches so lautet:

Es steht die Burg von Murány
In keuscher Schönheit da,
Hoch auf dem Felsengipfel
Und faßt dem Himmel nah u.s.w.

Natürlich werden meine Uebersetzungen glücklich sein, wenn sie nur dem Schatten Ihrer göttlichen Originale gleichen, und wenn sie nur die fernste Idee von der Schwierigkeit des Uebersetzens haben, so werden nicht Unbilliges von mir verlangen.

Sobald ein Bogen fertig gedruckt ist, bekommen Sie ihn zugeschickt, und so jeden folgenden; Sie müssen dann aber meine Mühe mit der Gefälligkeit lohnen, mir immer auf meine sich einstellenden Fragen sogleich und genügend Antwort zu ertheilen.

Ich ersuche Sie zu Anfang gleich um Ihre vollständige *Biographie*, welche unverzeihlich flüchtig in dem Ujabb Kori Ismeretek Tára II fűzet, behandelt ist, sowie ein genaues Verzeichniß Ihrer bisher im Drucke erschienenen Dichtungen. Es wäre mir lieb, wenn Sie mir von allen, selbst den lyrischen, Exemplare einsenden würden, da ich von hier aus, nur sehr schwer ungarische Bücher bringen lassen kann, und in Pest keinerlei Bekannte habe.

Sodann senden Sie mir alle auftreibbaren historischen Notizen über *Toldi*. Ich kenne ihn wohl der Sage nach, aber nicht geschichtlich, und finde gar keine Bermerkungen, wann, wo, wie er gelebt und gestorben, weder in Pray, Katona, Péczel[y], Feszler, Schneller, Engel, Mailáth u.s.w.

Auch weiß ich nicht, wo Tompa lebt, dessen Népmondág népregék ich ebenfalls faßt ganz übersezt habe. Wollen Sie mich mit ihm in brieflichen Verkehr setzen?

Petőfi, wenn er wirklich in Paris lebt, ist sehr undankbar, daß er mir noch nicht einmal auf all meine Briefe geandwortet hat, wo ich ihn doch in Deutschland wirklich einbürgerte, und ihm dauernde Anerkennung verschafft habe. Wäre ich nicht sein Landsmann, würde er sich vielleicht schon lange [1 szó törölve] mich bedankt haben.

Wenn von Ihnen ein Portrait existiert, und Sie es mir schikken, so würde ichs der deutschen Ausgabe gestochen beibinden lassen.

Noch eines: geben Sie mir eine Notitz über *Illosvai*. Gyöngyösi kenne ich wohl, wußte aber nichts von einem Illosvai, und daß dieser bereits früher den „Toldi" als epischen Stoff behandelt habe.

Ich grüße Sie tausendmal herzlichst und innig, und bitte, um keine Zeit zu verlieren mir recht, recht bald zu andworten Meine Adresse ist:

Herrn *Kertbeny*
mit Briefen an *L. F. Herbigs* Buchhandlung
in
Leipzig.

251.

ARANY — JÓKAI MÓRNAK

[Töredék]

[Nagyszalonta, 1850. nov. eleje]

[Életükről mit írjon?] Ónos idő van! Anachórétai életet élünk, s ha egy két jó ember eljő melegedni kandallónk tüzéhez: ujságokért öljük, faggatjuk egymást; s ha mindenből kifogytunk, elkezdünk pletykázni. Erre mindig van elég anyag. —

Majd pingálok nem soká, egy kis városi életképet, s elküldöm Pestre kimetszeni, jó lesz lapodhoz — garnirungnak. Megjárnám aztán, ha te meg képemet rajzoltatnád czikkem fölé, s valami pajkos aláirást választanál hozzá a — szakácskönyvből. De ám igy ne tréfálj!

Jó egésséget, — sok jó kéziratot!

A.

252.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Szigeth, nov. 13. 1850

Édes barátom!

Toldihoz nagy és szép adatok gyültek össze nálam Olasz-[or]sz[á]got illetőleg. Hosszas volna őket leirni: azért a könyveket, téli vásárkor kerestesd Telegdinél. Az apróbb adatok, mappák, rövid idön leirva és rajzolva, még postán ma holnap útnak indulnak. Előre örvendek a *szép* jeleneteknek, mellyekkel, e segéd eszközök, művedet gazdagítva emelni fogják.

Komámnak, midőn szives tiszteletemet átadandod, mond meg, hogy *virágai* szinte vásárkor Telegdinél lesznek, könyvformára bepackolva.

— E felett Fónyad István egy kis fáradságra szólit fel. A dolog az én ügyem. Az előtted is tudva levő pénz, 300 ft. biztositása végett, némi zálogságot akarok eszközölni. Légy te ennek végre hajtója. Meg vagyok győződve, hogy e pár sor irásnyi fáradságot nem fogod tőlem megtagadni. Egy zálogos levél meg irása az egész. —

— Toldi pihenése alatt: „*Istók urat*" sürgesd! — Az a mű nekem gyönyörüségem . . .

— Pap Endre mi lapot akar inditani?

Csókollak, téged és tieidet!

Sz[eretö] b[arátod]
Szilágyi I

253.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta 1850. november 20.?]

[Olyanok ők ketten, mint az acél és a kova. Tompa, mint a jó kova, az acél ütésére nyomban szikrát vet, azaz rögtön válaszol, Arany azonban fél, hogy a kova a sok ütés miatt elkopik. —

Jó volna, ha Tompa meglátogatná s végre találkozhatnának. Addig is: epistolát készül irni neki.

Szeretné a „harmadik" (Petőfi) iránt kiengesztelni; emberek vagyunk. — Petőfinéről sok mindent beszélnek . . .

Horváth Lajos meglátogatta. — Vadnay Rudinak szemrehányó üzenetet küld, hogy levelére nem válaszolt.

Tompa portája, melyet előbbi levelében lerajzolt, olyan, mint a krumpli. Cserébe ő is küldi saját kis portája alaprajzát.

Arany érdeklődik, kapott-e Tompa Vahottól felszólítást, hogy írjon?— Olvasta-e Vojtina levelét? Ugye pokrócos modorban van írva? Látta-e a Csokonai Lapokban Bolond Istókját? — Szeretné Toldi harmadik részét is megírni. Milyen kiadási lehetőségeket tudna Tompa ajánlani? A bizományba árusítást megpróbálta már. Azzal az a baj, hogy a könyvárusok sokára számolnak el. — Fél, hogy Básthy, aki becsapta hitelezőit, elrontotta az ő költői hitelét is.

Javasolja, alakitsanak Tompával kettesben irodalmi társulatot! Tompa mit csinál, min dolgozik, hogy él?

Arany panaszkodik a szalontai sárra.]

254.

ARANY — SZILÁGYI SÁNDORNAK

[Nagyszalonta, 1850. november 23.]

Valahova, az „Irodalmi élet" rovatba nem fog ártani ha beteszi ön. [„Valami az assonanceról"]

Közelebb verset is küld

Arany

[Címzés:]

Szilágyi Sándor urnak

Pesten

Kozma nyomdája, aldunasor,

piaristák épülete

255.

ARANY — GARAY JÁNOSNAK

Szalonta, nov. 28. 1850.

Kedves jó barátom,

Bocsáss meg tolakodásomnak, de nem állhatom meg, hogy olvasva szép versedet a Röpivekben, ki ne jelentsem örvendezésemet állapotod javulása iránt. — Igy, barátom így,

pöngesd mesteri lantodat — nagy szükség van arra, most, ha valaha, midőn, mint Tompa írja nekem magánlevélben, „mezitlábas kamaszok hanczúznak a magyar Parnassus jól mívelt térein". Ennél jellemzőbben alig lehetne költészetünk mostani állapotát rajzolni. Persze, a sülyedésnek természetesen be kellett következni, mert hallgattál te, hallgattak többen: de hála a nemzet nemtőjének, csak ephemer volt a zsibbadás s napról napra jobban s szabadabban mozognak az elfásult tagok. Legyünk rajta (kiki a mint tőle telik, vagy magyarúl: a *mint isten tudnia adta)* legyünk rajta, hogy e visszaesésnek idestova nyoma se maradjon.

Szeretném tudni, mikép egyenlítetted ki a szállásbér históriát: vagy talán csak magában egyenlítődött az ki? — Annyi bizonyos, hogy már nehezen megyek fel lakni.

Megvontam, barátom, magamat az Imperium ez ismeretlen zugában, hol csendesen éldegélek napról napra *engem se bánt senki*, én se bántok senkit. Egy házacskát vettem, melly másnak ugyan kényelmetlen volna, de én megférek benne — hiszen egykor majd szűkebbel is be kell érnem. Két három hold földem (nem álszerénységből mondok illy keveset) megtermi esztendei *kenyerünket; a hozzávalót* isten kiparancsolja innen is onnan is, a nélkül, hogy az ember lopásra kényszerülne. Ha utána járnék, valami hivatalkához is juthatnék már most — de . . .

Megpróbálok függetlenül élni. Nehéz, de szép. Most legalább még így gondolkodom.

Nőm és kis fiam egészségesek. Nem így leánykám, ki 7 éves koráig csupa egészség volt — s most mellbajban szenved. Meglehet, kiépül, noha tavasz óta roszúl van. S mi több, orvosunk sincs.

Köszönt benneteket nőm is. Én pedig kedves jó nődet tisztelve s köszöntve, kedves gyermekeidet csókolva téged forróan ölelve maradtam

igaz barátod
Arany János

[Címzés]
Garay Jánosnak
barátilag

Pesten.

256.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Kelemér. András napján
[1850. november 30.]

Édes barátom!

sohse gondolj azzal, hogy a kova a sok ütés miatt elkopik; hát nincsen-e minden boltban? hol per egy krajczár, akár egy tarisznyával vehetsz? Ezzel természetesen nem azt mondom: hogy én igen olcsó, mindenütt található, vagy *plane* egy fillérért is vehető ember vagyok: hanem azt hogy bennem irántad az unalom-nélküliség olly bőven találtatik, mint a kova, s hogy ezt elkoptatni nem vagy képes. Megmaradván pedig a hasonlat mellett, én most is rögtön válaszolok, megmutatván ezzel, hogy jó kova vagyok, melly az aczél ütésére rögtön szikrát vet. Különben is a személyes együtt lét *fény*, melly minden másodpercben 40 000 merföldet halad; — a levelezés pedig *hang*, melly lassan terjed. Ez a kifejezés „ködös és homályos" ugyan, mint az Ossián éneke, mellynek Fing-hal-ait én is probáltam néha fogdosni, — de azért te megérted azt, vagy legalább engem megértesz.

Meg- vagy nem látogatásod vagy -hathatásod felől nem akarok többet szólni, — elég ebből annyi hogy a fene távolság és akadály miatt, melly bennünket egymástól elzár: biz isten én eleget szenyvedek.

Hanem az epistolát nekem elkészitsd! elkészitsd, mert én hiú ember vagyok; az vagyok az epistoláztatásra, az a te barátságodra, s végre is a két epistolából (mert kétségkivül felelnék rá) nyer valamit az irodalom is. Hanem barátom! hogy a *harmadik* iránt kiengesztelj: arra nincs szükség; mert én igen rosz lelkü ember vagyok, mindennap hirdetem: Uram bocsásd meg a mi büneinket sat.; de a ki igazán megsért, nincs bennem erő megbocsátni neki, sem a sirig, sem abban, sem azontúl. Azonban ezen vallomástól meg ne ijedj, mint én a *politicai czéloktól;* ő engem így nem sértett, csak fájt lelkemnek a méltatlanság, vad magaviselete nehezen esett, — s hogy egészen öszinte legyek: fájt azon irodalmi lenézés, azon *semminek* tartás, mellyet részéről tapasztaltam; mert bár én öt egész mértékben képes valék *csodálni*, magamról is igen tudtam és tudom: mennyit és mit kell tartanom *túlbecsülés* és meghu-

nyászkodás nélkül. Most, -- él vagy halt ki vagyok engesztelődve iránta, — de jól érts meg, nem így: *nem haragszom mert nem érdemli;* de így: *megérdemlené de szivemből megbocsátok.* Még ha *élne* is képes volnék ezt tenni; ha *nem él:* ugy sokkal többet. Igazad van: emberek vagyunk! Hanem azért az epistolát ⟨elkesz⟩ elkészítsd nekem, azt mondom!

Az az ember, a ki a postáról *Ősszel* czimű versedet hozta, vitte *Novemberben* czimű versemet, ismét egy — némi reszben egy thémát lovagoltunk. Majd meg látod.

Még egyszer vissza térve Sándorra: neje vagy volt neje csakugyan egy semmire való persóna, én is annyi mindent hallottam róla, hogy ha 1/100 igaz: nem méltó az életre; most *Petőfi Julia* névvel lépett fel a Pesti Naplóban. Ír pedig rémségesen nöies dolgokat: egy huszár a jászolhoz köti hűtlen kedveset s ott leszúrja, s *„megforgatván kebleben a kést: benyúlt kezével a lyukon, és a szivét kiszakitá* elevenen." Illyen formát olvastam novellájában. Méltó hozzá e leirás. —

Szegény Egressi is kínlódik itthon: az a nyomorult szinházi igazgatóság nem bír annyi eréllyel vagy jóakarattal, hogy fölléphetését eszközölje.

Horváth Lajos járt nálad? ismerem ezt a jó madarat! én ezt sohsem láttam, azt sem tudtam hogy existál a világon; mult nyáron hozzám vetödik Vadnai Rudival elöször és utoljará [!], — s más héten elég szemtelen Miskolczon, rólam nöm és *családi viszonyaimról* 10 percznyi nálam mulatás után alávalóságokat beszélni. Itélj! Vadnai Rudinak reményem van még e héten megmondhatni a mit kell; ezt csudálom, mert az az ember phantastasága mellett is jó fiú, s különösen neked *feltétlen csudálód;* tán nem kapta a levelet? majd én találkozván vele, elébb kikérdezem az egész sort, s csak akkor mondok neki üzenetedből annyit meg, a mennyit czélszerűnek látok. Jó lesz-e?

No barátom! ha az én portám *krumpli*, a tied valóságos *élesláda;* valóságos sír, mellyben te, érdemedhez nem méltán, temetve vagy. De az mind semmi, csak hogy *sajátod!* Majd csak megsegít az isten lassan-lassan ⟨mindnyájunkat⟩ bennünket!

Vahot, azt hiszem senkit sem szólított föl különösen: ha csak Pesten nem azokat a kik keze ügyében voltak; Dolgozatodat kiadja, azt bizonyosan tudom, mert egy tárgyban (Regéim eladása tárgyában) levelet valtván vele, ott emlékezik azokról, kiktol dolgozat lessz a Phoenixben. Barátom! ezek mind nyomorúlt gazemberek, roszabbak a könyvarusoknál is, kivált

velünk vidéki irókkal istentelenül bánnak. Új évre Vahot valami lapot akar megindítani, kétségkivül fel fog szólítni bennünket; én két verset akarok minden hónapban neki igérni s 10 pengöt kérni, mint Szilágyitól; csak vigyazzunk ezzel a zsidóval, mert megcsal bennünket! Szász Károlynál a Csokonai lapokban láttam „Bolond Istókból" közleményt de nem olvastam, csak épen *láttam* az idő rövidsége miatt.

Örűlök és szánlak. Örülök hogy hogy [így!] nagyszerű tervben fáradsz mint a hármas Toldi; ha kiviheted, mint hiszem hogy ki is viszed, —könyved együtt, kétségém [!] [= kétségen] kivül az *első magyar könyv lessz* az első nagyszerű *Epos*, mert Vörösmarty hősköltemények, kivált Zalán, igen messze állnak attól, hogy egy nemzet mint ollyat elfogadhassa s büszkeséggel utalhasson rájok; *Zrínyi* kétségen kivül jobb Vörösmartinál, de ez is nyelv és költöi képességben természetesen hátra van ⟨s volt⟩ a mai idők szüleményei mellett. Szóval isten segítsen! Az egész országban nem lessz ki jobban örüljön neki mint én, ezt elhiheted. De bezzeg szánlak is barátom! megátkozod a Músát, míg világ eleibe juttatod lelked *kincseit*, mellyekért *fillér* lessz a jutalom.

Igen, emlékszem a Toldi estejére is, mutatvány is volt belőle az Életképekben, s nem tudom honnan másfél sorra emlekezem:

Toldi őszszakálát — — — a mint térdel
Összefogja mellén mind a két kezével; vagy
Mellére szoritja sat. illyen formára emlékezem belőle.

De térjünk vissza a kiadási kellemekre. Itt barátom én nem tudlak tanácsolni; minden utat ösmerek, sokat megpróbáltam, egyet sem javallhatok. *Előfizetés*, — *eladás*, — *bizományba* adás, ezek az útak, — mind rosz. Az előfizetést próbáltam, attól az isten mentsen meg! Az *eladást* most próbálom; nem kell senkinek, vagy ollyan árt igérnek érte, hogy el kell pirúlnod. ⟨A bizonyamoz⟩ A bizományozást te probáltad, tudod millyen, évekig nem számolnak az emberrel ezek a veszett kutyák.

Én, népregeimre csaknem ezer praenumeránst kaptam, *czigánykodással;* legalább két száz pengőm künn veszett, a példányok elszál[l]itása körűl irtoztató bajaim voltak; fillerenként jött az is be a mi jött, *fényét* nem láttam, a mint itt mondják. Akkor Emich[h]el újra nyomattam, második kiadásban, — egy év mulva mondom neki: hogy áll a dolog? savanyú képet vágott, kezét törte, — s végre roppant szerencsémnek kellett tartanom, hogy szorúltságomban, az egész második kiadásért,

1000 példányért 60, mond[d] hatvan pengőt kaptam mindösszve, természetesen ő a kinyomási költségeket viselte. —

Költeményeim első kötetét Lukácsnak adtam oda, hogy nyomassa ki, — adjon nekem 50 példányt, s a többi legyen az övé, — illyen alkura kellett lépnem barátom! mert egy fillért sem igértek érette, s én illyen alkura léptem, hogy legalább kinyomva lassam költemenyeimet, — Lukács még most is *átkoz* érette, mert a mint mondja irtóztatót bukott rajta. Ő tudja igaz-e? anyit én is tudok, hogy a trag[e]rek és Martius-áruló fiúk hordozták utoljára költeményeimet az utczán s kávéházakban, s iszonyúan kötögették 20 x ért. Ez igaz.

Most Regék czimü, kéziratomat akartam eladni, a mint a Röpivekből látod tartalmát, — de nem kell a kutyának sem. Vahot azt írja: hogy Emich tán — meglehet, — hogy alkalmasint megv*enné* tavasszal sat.

Igy lévén a dolgok, én magam sem tudom mit csináljak ezzel a nyomorúlt kéziratocskával? Legjobb volna barátom, ha pénze volna az embernek, saját költségén kinyomatni, haza vinni, és eladni, mint a csizmadia a csizmát; sok jó embere van az embernek, rákűldeni egy csinos levélke kiséretében 10—20—30 példányt, egy[gy]el megajándekozni, s kérni: hogy a többit adja el. Nekem most ez a tervem; elviszem kéziratomat Miskólczra, s ott, hol a kalendáriumot nyomják, kinyomatom komisz papírra és betűkkel, aztán a fentebb írt módon eladom, — ha eladhatom. —

Barátom ez a tárgy elkeseriti az embert, — és nem lessz csuda, ha én másik tervemet is rövid idön végre hajtom, t.i. leteszek örökre az íróskodásról! Én a mennyire lehet elfogúlatlanúl igyekszem itélni másokról és magamról; én tudom hogy a költészet világában epochat nem csinálok; de írtam eddig, Petőfivel tartván, az az csak egy versével: hogy *a költészet legalább, a míg élek hűs árnyékot ád*, hanem miútan tapasztalom hogy hűs árnyékot sem ad biz az, mért irjak tovább? sat. Ezért édes Jánoskám! e tárgyban én nem adhatok neked tanácsot! azt azonban sehogy sem értem hogy Básty elronthatná a *te* hiteledet; mert micsoda hájfej fedezhet Básty és közted fel legkisebb rokonságot is? alkalmasint örül az kit Básty rászedett, ürügye van minden, illyes előfizetési vállalatból nagylelküleg hátra vonúlni ez egy nyomorult példa után.

Vojtina levelét a N^ro^ 1. olvastam, én nem találom, hogy pokróczos modorban volna írva, mert csak nem akarsz ugy írni mint a pomádé lágyságú Böthy Siga? egyebaránt írhatsz e

veszett csordának, az nem veszi magára, mert a szerkesztők czudarok, minden patvarista gyerekből hires irót, költőt csinálnak két 24 óra alatt, ut[i] figura docet Tót Kálmánban.

Az irodalmi társulat közted s köztemi alakitásán elmosolyodtam. Nem azért, mintha igaznak nem tartanám és helyesnek gondolatodat, hanem azért mert magamra gondoltam. Velem barátom nem mégy semmire illyen dologban; én Aesthetica kisasszonnyal olly keveset társalogtam, hogy ha felőle és belőle valamit probálnék mondani: okvetlen bolondot mondanék. Ne tarts engem édes Jancsim Straussnak ki hangjegyek után musikál; én valóságos naturalista czigány vagyok, — húzom, húzom a mint tudom, s ha ollykor egykét jó hangot adok: az nem a *tudásból*, de csupán *érzésből* származik nálam. Nem mondom, hogy meg nem érzem mi *jó*, mi *rosz?* de ha azt kellene megmondanom *miért?* bizonyosan belesülnék. Az elébb Vörösmarty s Zrinyi közt akartam valamelly különbségről szolni, — s alig tudtam kigázolni belőle. Levelemen is láthatod, hogy nem birok a hánytvetettség, hibás constructiok pongyolájából kivetkezni; pedig tudnod kell hogy neked *örömmel* és *gyönyörűséggel* irok. Azért *legyen meg a te akaratod*, de bizony keveset nyersz bennem.

Én mit ⟨mivelek⟩ mivelek? semmit! Van nagy bagaria csizmám, behúzó nadrágom, mellyet egy katona nadrágból csináltattam, miután Schwehat alatt majd agyon — futottam benne magamat, — a disznót ételem, azután alszom s miután felebredek csapok egy kis misét, pipára gyujtok, et sic porro. Évek ota nyúzok egy kötet minden tárgyú szinű szagú regét, mikor két harmada készen volt tudósítottam róla az illetőket Pesten, remélvén hogy míg gazdája akad a harmadik harmadrészt megcsinálom; de miután a fentebb írt szép választ kaptam Vahot által Emichtől, becsaptam az egész harmadrész munkát egy fiókba mondván: nohát itt egyen meg a fene! — Igy gazdálkodom a talentumokkal. Igen bevagyok telve az irói pálya dicsősegével! Jollaktam vele, a mint mondják. Aztán barátom ezek a vén irók is mind gazemberek, annyi hidegséget sőt ellenszenvet, mennyit ezek kifejtettek én iránt am a mult időben, nem is képzelheted! csak a ki koma és sógor, mint Vörösmartynak s Bajzának Vachot Sándor, az nekik valami; más semmi! Ha magamról nem is de Petőfiről ⟨kellett voln⟩ megkellett volna őket utálni okvetlen; soha ezek az emberek a Petőfi eltagadhatlan érdeme felett nem birtak jó képet csinálni. — Komisz aljas natio!

Valamit családi életemről is irhatnék, de hát mit? Kép-

zelj egy falusi papot ollyat a millyen a többi, — kivévén hogy pörge kalapban, s gyakran tarka nadrágban járok, — képzeld mindennapi egyhangú foglalkozását, — rozzant paplakát, ezer kinját, — s készen van „sorsom képe" előtted.

A mi különösen jellemezne az, hogy *lármátlan* jo kis csendes feleségem van, kit, tennapeste hazamenvén a faluból, leveled olvasásában elmerűlve találtam, s ki még akkor lelkemre kötötte, hogy ha osztán *írok neked*, tőle is szivesen üdvözöljelek s csókoljalak noddel együtt, mellyet imé hüségesen teljesitek is.

Hát nálatok is van sár? én azt hittem, hogy az egész világból ide szorúlt, mint Irlandba a rongy; mert nálunk ollyan van, hogy .... majd meg-látod versemből, millyen?

Már most bezárhatnám levelemet, de sajnalom üresen küldeni e lapnak hátra lévő fehér részét, azért még karmolok rá valamit.

Szilágyi hát megadta pénzedet? Úgy kell lenni, miután ismét irsz neki; én most meglehetösen vagyok vele; én küldöm a hónap elején a két verset, ő küldi nekem ugyan akkor a 10 pengőt.

Kelmenfi is akart szépirodalmi lapot kiadni; csak illyen obscurus nép ne fogna lapkiadáshoz! Most ha Vahot is ad valamit, nem tudom hogy él meg a 3 divatlap? Ő ugyan azt rja nekem: hogy vele sem Nagy Ignac sem Szilágyi nem birjak ki a concurrentiát, mivel egyiknek sincs hitele. Majd meglássuk, mit csinálnak!

Én pedig azt csinálom, hogy téged kedveseiddel együtt ölellek, csokollak, s paposan az úr isten oltalmába ajánlalak, Kelemér sat.

igaz barátod
Tompa

U.i. én újévtől kiirom nevemet egészen.

257.

SZILÁGYI SÁNDOR — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1850. december 17.]

[Nem megy sem a Röpívek, sem az Ívek további kiadása. Ennek ellenére kéri, hogy A. még kiadatlan versei továbbra is nála maradhassanak. Ajánlja, a jövőben irja ki nevét. — Kérdezi, kapott-e A. Kertbenytől levelet. — Gyulai üdvözletét tolmácsolja.]

258.

ARANY — KERTBENY KÁROLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1850. december 23?]

[Kertbeny okt. 28-án kelt levelét csak most kapta meg, rögtön válaszol. Először is azt kérdezi, milyen nyelven írjon? Mivel Kertbeny magyarból fordít, nyilván jól tud magyarul; levelét azonban németül írta, írjon a jövőben ő is németül? — Várja a *Toldi* és a *Murány ostroma* fordításának korrektúráját s majd elküldi észrevételeit. *Az elveszett alkotmányt* azonban nem érdemes lefordítani, mert az egészében a magyar viszonyokban gyökerezik. Ha a *Katalin* megjelenik, majd küld belőle. — Kertbeny kérdezte, milyen otthon az irodalmi élet? Pang. Az írók alig írnak, anyagi gondjaik vannak, neki sincs biztos állása. Tompa egy kis gömöri faluban, Kelemén lelkész. De honnan veszi Kertbeny, hogy Petőfi Párisban él? Idehaza csak azt tudják, hogy eltűnt. — Kérdezte még, mit lehet tudni Toldiról, mint történeti alakról? Csak azt, amit Illosvai Péter 1574-ben leírt s ami így nyomtatásban is fennmaradt. Arany e műnek egy késői kiadását használta: „Az hires — nevezetes Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való História. Irattatott Illosvai Péter által. Posonban, Spajzer Ferenczné feltaláltatik 1746." — Végül mellékeli Arany a levélhez rövid életrajzát is.]

259.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Szigeth, decz. végin [december 26 előtt] 1850

Kedves barátom!

Itt vannak a könyvek, mellyeket czélodhoz használhatóknak nálunk eddig találtam. Sajnálom, hogy a mappát nem csatolhatom ide; a fiú, kire biztam lemásolását, maig sincs vele készen; pedig már tovább várni nem lehet. Hanem ha nem lesz késő: darab idő mulva csak ugyan elindíthatom.

Az accludált könyvek következők:

1. *Fessler* 3.dik darabja. 1 db.
2. *Horváttól:* Nagy Lajos védelme. 1 db.
3. *Tudomány tár* 835 : 6, 837: 14. számmal megjegyezve. Az „*isten ítéletre*". Többet Fesslerben fogsz kapni.
4. *Le Bret* Italia Historiaja. 1 db.
5. Neapel u. Sicilien. 1 db. Kár hogy a rezek kivesztek belőle.

Jegyezd meg: hogy az 5. 2. *sajátjaim* s igy elhetsz velök addig és ugy a mint akarsz; de a többiek az iskoláéi levén:

Lőrinczig végezz velök. Addig is, a *kiadványi* protocollumba *neved alá* be jegyzem.

— Egy dolog furdalt engem mióta itthon vagyok. *Lajos* tette a „*fiusitásban.*" Erre akartam én eddig találni adatott[!]. Corpus juris nem szól semmit. Tripartitum a hol legelébb találom . . . Azonban várok most egy könyvet: "*a Magyar törvény okleveles történetét*": törik szakad, végire kelljárnom. Szeretném felvilágositani.

— A Nápolyban szereplő személyek *magyar* osztályára sem Horvát, sem Fessler nem bővek. Ezért más felé vetettem magamat. S képzeld, a *Crónica ez világ jeles dolgairól* mennyit mond (írta *Székel' Estván)* „az hadban imez Magjar vrac valanak: *Gileti* Miklós, *Gileti* János, *Toot* Miklós (ez *Kont* másutt), *Lőkös* Berta, *Bebek* Estván, *Bebek* György, *Széczi Miklós*, *Laczfi* Andr[ás], *Canisai* Lőrincz

— Még egyet. Ugy emlékezem, hogy Lajos e had viselése 1348. volt. *Estván* Mester ekkorra ezt írja: „Döghalál, *föld indulás* nagy éhsig és sáska 3 esztendeig regnála az országban" ... Ugyan e dolgot *Millot Olasz or[szá]gr*a is kiterjeszti, azt mondván hozzá: hogy ettől féltében sietett Lajos Magy.or[szá]gba vissza.

nb. *Székel' Estv[án]* Cronicaja nyomt. Cracco. 1559. Szgyörgy hó 10 napjan. *τέλος*

—. A Sziciliai és Napolyi út, *épen Aversa* környékét irja le

De hogy te nekem semmit és soha nem írsz: az engem boszant, nyugtalanit.

*Javit*sd meg magad *Janos* napján.

Csókold nevemben a tieidet

sz[eretö] b[arátod]
Szilágyi I

260.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Szigeth, Karácson 2-od napján [december 26.] 850.

Kedves barátom!

Pár sorban csak arról akarlak tudósitani, hogy a Toldihoz szükséges könyvek csomója már a kereskedőnél van, ki

azokat, meghagyásom szerént, Telegdinél teszi le. Azért teszem e hiradást jókor: hogy alkalomról gondoskodjál, melly hozzád ki szállítsa.

. . . De hogy te nem írsz? ! A minap is egy czédulácskát küldtem hozzád. Semmi, egy hang sem, hogy vetted-e?, nem-e? —

Javítsd meg magad kérlek *János napján.* S ép e napról dátálva levelem: fogadd ezt megemlékezésem, soha nem szünő barátságom zálogaul, jeléul, írántad és kedves tieid iránt. Kik nekem is — kedvesek!

Szerető barátod
Sz I

261.

ARANY — GARAY JÁNOSNAK

Szalonta dec. 28. 1850.

Kedves barátom!

Az előfizetési ívet *köszönöttel* vettem, amennyiben ellenkezőleg *nem köszöntem* volna meg, ha engem az „*ismert jellemű* irodalmi barátok" közül kihagysz. Íved már be van mocskolva — eddigelé 28 előfizetőd akadt, meglehet, hogy még ezután is szerzek egyet-kettőt. Nem sok, barátom, de képzeld, Szalontán! hol az emberek nem olvasnak egyebet kalendáriumnál! Adja isten, hogy minden faluba aránylag csak ennyi gyüljön. És én hiszem, gyülni fog szépen, mert téged mindenki szeret. —

Én az ív és pénz felküldésével jobb szeretnék valami alkalmat várni, mint postán veszélyeztetni azt. Gesztről, a Tisza házból január elején alkalmasint megy fel valaki. Ugyanoda Pestről is mindíg járnak: talán a könyveket is jobb volna ez úton küldeni le, és semmi költségbe nem kerülne. — Vagy Váradra Hollósi könyvárushoz, — aztán hozzám. — Nehogy azonban nekem procentot küldj: ha 100 előfizetőt gyüjtenék sem fogadnék el többet *egynél*, azt se *jutalmul*, hanem *barátságod* jeléül s mivel tudom, hogy annak visszautasításával megbántanálak.

Köszöntöm kedves nődet, csókolva gyermekidet, téged pedig forrón ölel

barátod
Arany János.

Tudósits valami úton, ki fogod e nyomtatni az előfizetők
25 nevét: hogy ez esetben az előfizetők nevét o l v a s h a t ó l a g mellékeljem, mert némely ember úgy írja nevét, hogy maga sem tudná elolvasni, ha nem saját neve volna. Erre egy példány:

[itt a név]
olvasd el, ha tudod. —

262.

GÁSPÁR JÁNOS — ARANYNAK

[Töredék]

[Nagyenyed, 1850. december 28.]

[Készülő olvasókönyve részére kéri] azon szép regét, melyet a kis Julcsa oly érdekesen beszélt el nekünk, leírni. [Aranytól is kér kötött alakú kidolgozott mesét.]

1851

263.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1851. január 1.]

Tartsuk melegen egymást! [Legyenek egymás tükrei. Jó néha olyan tükörbe nézni, amely nemcsak arcuk pírját, de szemölcsét is megmutatja. Kertbeny Károly fordítja mindkettőjük műveit. — Szilágyival *per te* van. — Szilágyi Murányra vonatkozó észrevételét nem érti. — Olvasta Tompa versét. — Meglátogatta Horváth Lajos, s dicsérte neki Tompát. — Kérdezi: átadta-e üzenetét Vadnay Rudolfnak? — Abból, hogy nem írt, azt képzeli, megveti őt. — Érdeklődik, mi lesz Vahot *Remény*évei. Még nem egyezkedtek. Kéri, Tompa ne írjon róla Vahotnak. — Kérdezi, hány előfizetőt szerzett Garaynak? — Lehetséges, hogy Tompa honoráriumként mindössze 50 példányt kér a kiadótól? — Toldijait ab invisis dicséri? — A Tompához kezdett epistolát félretette. — Szilveszterkor vígan volt.]

264.

KERTBENY KÁROLY — ARANYNAK

Leipzig den 1 Januar 1851.

Kedves földi és barátom!

Seit Jahren habe ich noch nie den Sylvesterabend so innig froh gefeiert als Gestern, da mich der gütige Himmel mit den Geschenk Ihres lieben Briefes überraschte. Nun ist ja alles gut, da wenigstens *ein* Kanal nach der Heimath gebrochen ist, um in regeren Verkehr treten zu können.

Jetzt lassen Sie mich aber Stelle für Stelle beantworten: Ich werde Ihnen immer deutsch schreiben, Sie nur ungarisch andworten, was leider von meiner Seite nicht anders sein kann, da es der größte Schmerz meines Lebens ist, daß ich dazu verdammt bin, in der Sprache der Fremde heimisch, in der Muttersprache ein Fremder zu sein! Aber jeder von uns muß

als Ungar sein Stück Reue für die mohácser Schlacht tragen! Uebrigens sollte ich je das Glück haben, Sie und das Vaterland wiederzu sehen — mein einziger Wunsch noch im Leben! — so werde ich Sie überzeigen, daß ich fertig ungarisch *sprechen* kann, aber nicht *schreiben*, weil mich am letzteren der gänzliche Mangel an grammatikalischen und besonders orthographischen Kenntnißen hindert; ich bin überhaupt und in Allem Autodidakt, und kann mit Chamford sagen: was ich gelernt, weiß ich nicht mehr; waß ich weiß, hab ich errathen. — Denken Sie sich, als ich vor 6 Jahren die Heimath als freiwilliger Flüchtling verließ, war ich noch nicht im Stande drei ungarische Worte gedruckt zu lesen, da ich mich bis dahin blos um deutsche, englische und französische Bücher nach unserer verrückten Erziehungsmethode, und nach pester Manier kümmerte. Aber in meiner Rocktasche hatte ich zwei Bücher mit: Goethe's Faust, und Petőfi's Gedichte. Anfangs las ich auf meinen einsamen Wanderungen nur im Ersteren; doch kaum war ich ein halbes Jahr in der Fremde, als mich ein unnennbares Heimweh (Honvágy) ergriff, daß mich seit dem nicht mehr verließ und mich jetzt so sehr übermannt, daß ich direkt auch physisch davon krank bin. Genug in Egypten, in Griechenland, und besonders ein ganzes Jahr hindurch in Italien und Sizilien, las ich auf den heiligsten Boden der Welt nicht Homeros oder Dante, sondern Petőfi, und als ich nach der Schweitz kam, war ich schon so perfect in unserer Sprache, daß ich mir faßt alle ungarischen Klassiker und neuen Dichter kommen ließ, und wo ich nur konnte, Landsleute aufsuchte, um viel und nutzbringend ungarisch zu sprechen. Während den Jahren als ich in Paris und London weilte, setzte ich dies Studium so emsig fort, daß ich, als ich kurz vor der Revolution nach Deutschland kam, daselbst Petőfi zu übersetzen wagte. Diese meine erste Uebersetzung ist nun schon darum, weil sie die erste war, beispiellos fehlerhaft, und bei den Fortschritten, die ich seither gemacht, darf ich sie gar nicht mehr anerkennen, und bin eben daran, eine gänzliche Umarbeitung vorzunehmen, um bei der zweiten Auflage — die bald kommen dürfte — sowohl mir als unserer Nation zu genügen. Trotzdem hat das deutsche Publikum das Werk überraschend freundlich aufgenommen, und ich erhielt die lobendsten Zuschriften von Heinrich Heine, Varnhagen, Alfred Meißner, Jacob Grimm, Ohly, Schücking, Beck, Freiligrath, u.s.w. Gleiches gilt auch von der eben erschienenen Uebersetzung des János vitéz, welche ich freilich für die schlechteste meiner Arbeiten halte, da ich den unglückseeligen Gedan-

ken hatte, daß knittelversartige des Originals in deutschen Trochäen nachzuahmen! Also wollen wir von Petőfi's Gedichten gar nicht mehr sprechen, bis ich durch eine Umarbeitung meinen Fehler verbessert habe. Dagegen meine noch diese Woche erscheinende Uebersetzung von *„Sechshundert ungarischen Volksliedern"* nach der Erdélyi kiadás, soll, mit wenig Ausnahmen, meinen guten Willen besser bethätigen, vorzüglich aber die Uebersetzung Ihres Toldi und Ihrer Murány, und ich bin fest überzeigt, soviel Recht *Petőfi* gehabt hätte, mit meiner Arbeit unzufrieden zu sein, so sehr sollen *Sie* mit mir zufrieden werden. Zur Probe lege ich Ihnen hier die ersten 12 Stanzen des ersten Gesanges bei; Toldi und Murány sind bereits complet fertig, und im Manuscript schon in den Händen des Buchhändlers. Bis Ostern ohngefähr erhalten Sie die ersten gedruckten Exemplare, aber bei diesen schlechten Postengang zwischen mir und Ihnen, verzichte ich auf die Einsendung der Aushängebogen, übrigens können Sie ruhig sein, ich will ich [!] Ihre Werke behandeln wie ein Freund die ihm anvertraute Geliebte seines Freundes! —

Wegen Petőfi schrieb ich in März 1850 an Emich, und dieser gab mir die *bestimmte* Versicherung, daß *er lebe!* ja, er setzte dazu, er habe den zweiten Band seiner Gedichte aus Petőfi's eigener Hand erhalten! Auch schrieb mir die Baronin Bettina von Arnim aus Berlin, daß ihr ein junger Teleki gesagt, er wisse es sicher, daß Petőfi mind bujdosó, noch versteckt daheim lebe! — Sie müssen sich sehr genau, lieber Landsmann, danach erkundigen, sowohl zu meiner wie noch mehr zu Ihrer und unserer Landsleute Beruhigung. —

Bei Ihrer Schilderung der heimischen Literaturverhältnisse blutete mir das Herz, — und leider ist die Lage der Schriftsteller in Deutschland auch nicht besser. Freilich, im Vormärz hätte ich für die Uebersetzung jedes Ihrer Gedichte leicht 100 Thlr bekommen können; jezt bekam ich mit genauer Noth 40 Thlr[Thaler], und 40 Thlr sind hier in Leipzig weniger, als in Szalonta gar Nichts. Denken Sie sich hier kostet die schlechteste Schlafstelle im 4-ten Stock monatlich 6 Thlr [Thaler] oder 9 f [Florin] (ezüst péncz!), und der ordinärste Wein die Flasche 1 Thlr [Thaler] oder 1 f [Florin] 30× [Kreuzer], der ist aber kaum zu trinken. Von der Hungerleiderei und den schrecklichen socialen Verhältnißen überhaupt in ganz Mitteleuropa, haben Sie Glücklicher noch gar keine Ahnung! — Besonders seit der Revolution nun, besitze ich keinen Kreutzer eigenes Vermögen mehr, sondern muß von meiner Hände Arbeit mich und meine alte gute Mutter in Wien ernähren. Was ich meinen Pat-

riotismus für Opfer bringe, können Sie sich gar nicht vorstellen, ich würde mir z.b. ziemlich viel und jedenfalls 20mal mehr als jetzt, verdienen, wollte ich statt Uebersetzungen aus dem Ungarischen — welche sich erst mühsam Bahn brechen müssen — solche aus andern Sprachen liefern, oder mich an sonstige Arbeiten machen. Aber ich ziehe es vor meinen seit Jahren gefaßten Plan auszuführen und für Verbreitung und Anerkennung unserer grossen Nation zu arbeiten, und so geschieht es, daß ich oft *wochenlang*, glauben Sie mir theurer Landsmann! vom trocknen Brote lebe, ja oft dieses kaum habe. Und nachdem ich das Zeugniß liefere, daß man aus Patriotismus, nicht nur von selbst die Heimathssprache in der Fremde mit unsäglicher Mühe lernen kann, sondern auch das ich die größte Armuth freiwillig einem besseren Leben vorziehe, um nur unserer Nation zu nützen: wird mir doch keinerlei Anerkennung und Unterstützung aus der Heimath! — Ich verstehe unter letzterer nicht pecuniäre Hülfe, den ich weiß, daß meine armen Landsleute jetzt selbst nichts haben, — aber man hätte mich doch mit Rath, Büchern und freundliche Auskunft unterstützen können, aber auf alle die Briefe, welche ich seit einem Jahre an die *Tud. társ.* — an die *Kisf. társ.* — an *Schedel* (Toldy) — *Erdélyi*, — *Reguly* u.s.w. schrieb, und es waren wenigstens 30!!! — erhielt ich nicht einmal höflicherweise eine Andwort! — Nun wundern Sie sich nicht, nach dem schon Vorhergesagten über meine, eigentlich geringe Kenntniß mit unseren Literaturzuständen, daß ich in meinen Uebersetzungen bisher soviel irrige Angaben und Fehler habe, da man keine einzige meiner bisherigen Fragen beandwortete! —

Wie leicht wäre es z.b. gewesen, wenn mich die Tud. oder die Kisf. társ. zu ihren Correspondenz-Mitglied ernannt hätte, wodurch ich leichter mit Büchern versorgt wäre worden, und wodurch ich auch in Deutschland hätte mehr und eingreifender wirken können. Aber nein, man erniedrigt sich lieber, und beschenkt Franzosen und Engländer, die sich über uns nur lustig machen, mit dieser Ehre, die Landsleute jedoch negirt man gänzlich. Glauben Sie mir, diese *Taktlosigkeit*, war vielfach mit an unserem Fall schuld. Ich schicke diesen Brief offen an Sie, damit auch *Szilágyi* — den ich recht sehr achte — diesen Passus lesen, und vielleicht am geigneten Ort benützen möge. — Nach diesen Lamento werden Sie einsehen, wie tief ich *Ihre* Lage, und *Ihre* Beschwerden mitfühle; aber lassen Sie mich nur machen, ich werde es dahin bringen, daß man Sie in der Heimath wird achten müssen, wenn man erfährt, wie sehr Sie

das Ausland achtet. Und es wird nicht ausbleiben, daß Ihre Werke in Deutschland Furore machen sollen, den dies prophezeiten mir wenigstens für Sie all die hiesigen Schriftsteller, wie Pröhle, Kühne, Kind, Gerhard, u.s.w. denen ich bisher Fragmente aus Ihren Dichtungen mittheilte. *Toldi* will ich in *Ihren* Namen, und im Namen der ung. Nation *Alfred Meißner* widmen, und *Murány* den neuen jungen Dichter *Theodor Fontane*, welcher jetzt so grosses Furore macht, und dessen Dichtungen ich Ihnen mit meinen Büchern auf Buchhändlerweg senden werde, waß Sie überzeigen soll, wie sehr *Fontane* Ihnen *geistig verwandt* ist. Dadurch endlich, daß ich Ihre Dichtungen solch bedeutenden Namen in der deutschen Literatur widme, erlange ich zugleich, daß sich auch diese dafür verwenden, und so können Sie nicht an einen glücklichen Erfolg zweifeln; diese Taktik habe ich bei Petőfi verfolgt, welchen ich *Heinrich Heine* widmete, und so dedicirte ich die „Volkslieder" der berühmten *Bettina*, welche schon jezt für Petőfi ganz enthusiasmirt ist, und die auf ihm ein wunderschönes Gedicht geschrieben, welches ich Ihnen auch senden will. — Jetzt arbeite ich an einer Uebersetzung von Toldy's Magyar nemzeti irodalom története — ferner an einer Ausgabe von 60 Nemzeti és harcz dalok (nem ám népdalok) — endlich an einer Uebersetzung von Tompa's Népmondák, welche faßt fertig, und demnächst schicke ich Ihnen schon Tompa's Szuhay Mátyás, sowie Csörsz árka, welche ich zur Probe in einem belletristischen Blatt eben jezt abdrucken lasse. Aber mehr als die Népmondák kenne ich noch nicht von Tompa, und es wäre mir lieb, durch ihn waß noch sonst erschienen, sowie seine Biographie zu erhalten; ebenso besitze ich Ihre Katalin noch nicht, nehme also Ihr Versprechen gerne an. Von der Uebersetzung der elveszett alkotmány will ich abstehen, da Sie es wünschen, und werde dafür die Katalin übersetzen. Könnte mir Freund Szilágyi nicht die betreffenden Nummern des P. Divatlap, — Hazánk, — Életképek, — Hölgyfutár — Népbarát, — Röpivek — Csokonai lapok — worin Gedichte von Ihnen enthalten — besorgen? — Ihr Portrait habe ich heute schon bestellt. *Illosvai's* Werk habe ich theils aus Széchényi's bibl.hung. theils aus Sándor's Könyvesház schon kennen gelernt, aber noch nicht in Händen gehabt, — Nádor Laczfi ist wohl eine Erfindung von Ihnen? — Und nun schreiben Sie recht bald Ihren Bewunderer, treuen Freund, und Landsmann

Kertbeny

An *Tompa* will ich persönlich schreiben.

Nachtrag. Gelingt es mir, so soll seinerzeit von Ihren Dichtungen auch eine *englische* metrische Uebersetzung erscheinen, besonders, wenn mir Pulszky die Hand reicht. — Ich bin geboren den 28 Februar 1825 zu Wien von echt ungarischen Eltern, welche aber, wie es damals Sitte war, lieber in dem Caqua der Geister, als in der ehrlichen Heimath lebten. Drei Monat nach meiner Geburt, brachte man mich nach Pest; von meinem 6 bis ins 12 Jahr lebte ich in Eger, bis in mein 14tes Jahr in Győr, und mit 19 Jahr verließ ich zuerst die Heimath. Zuerst konnte ich kein Wort deutsch, und darauf von 12 Jahr an kein Wort mehr ungarisch. —

Ist der Dichter *Aranyas—Rákosi* Sándor mit Ihnen verwandt? Er wurde geb. 1797 zu Keresztúr, ist Verfasser von Kenyérmezői harcz, — Viennász — A'Székelyek Erdélyben — Mohács — u.s.w. Ugye ám Dugonics is irt egy Toldy-t? — *Gyöngyössi* Murányi Vénus kivül senki más nem használt e anyagott magyar irodalomba? Németben vagyon egy regény: Die Magyaren. Von *Beonikowsky*. I. Abtheilung: Die Hochzeit auf Murány. Leipzig 1836.

Hier fand ich noch drei Landsleute: einen siebenbürger Sachsen, *unserer* Partei; einen Mediziner, Namens Eisle von Güns; und endlich den berühmten Rabbiner Einhorn, der unter den Pseudonym (álnevü) *E. I. Horn* die drei vortrefflichen Werke über Görgey — über die Centralisation — und über die Juden und die Revolution in Ungarn — schrieb. Alle drei Landsleute lassen Sie herzlich grüßen.

Kérelemkép Szilágyi S. urhoz:

Olvassa át e levélt, és küldje aztán *Arany János* barátunknak Szalontára.

265.

VAS GEREBEN — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1851. január eleje?]

[Népies füzeteket indít, kéri A.-t, legyen munkatársa.]

266.

ARANY — SZILÁGYI SÁNDORNAK

Szalonta, jan. 9. 1851.

December 17 én kelt leveledet még azon hó végén megkaptam ugyan, de némi elfoglaltatásim miatt — s mivel sürgetőségét nem láttam — nem válaszoltam arra mingyárt: jelen hó és év eddig eltelt napjait pedig azon talány megfejtésére fordítám, kinek köszönjem a „Magyar Hirlap" új évi ajándékul megküldött ingyen példányát? — Nem tudván ez iránt kiokosúlni, tehát ezennel megköszönöm *neked*, ha érzed hogy nem vagy rá érdemes, add által *atyádnak*, kit üdvözlök ismeretlenül.

Tehát sem *Röp ivek* — sem *ivek*, sem semmi a *mennykő!* Szomorú állapot s nem is *lesz* semmi? úgy még szomorúbb. Minden esetre jó lenne csinálnod valamit: neved már ismeretes. Ez utóbbi reményben ám maradjanak nálad verseim valameddig; ha azonban semmiből semmi, ugy máshova fordítom őket.

Nevemet én is kiírhatom: eddig is tettem azt már egy pár szor[!]. De lehetnek egyes esetek, midőn az *ildomosság* kívánja a név masquirozását. Értem politicai célzásoknál (melly pénz ugyan jövőre alkalmasint ki van parancsolva a forgalombul) vagy szatiránál, miért az embernek hajába esnének.

Kertbeny levelét a tieddel egy napon kaptam, jóllehet az már oct. 28-án postán volt — s rögtön válaszoltam. [papiros kitépve] [Vahot] Reményéről semmit sem hallani mostanában.

Hát a „Katalin" mit csinál? Az⟨on⟩ az egynehány példány elkelhetett volna már, ha akart. Vagy tán még a farsangon át sem kel — el „Katalin kisasszony?["] Bizony pedig, mondom neked, soha sem esett volna olly jól nehány pengő mint épen most, midőn semmi de semmi kilátásom nincs az ég alatt. Most teljesen „független" vagyok: de e függetlenség vagyon jövedelem nélkül, fene dolog. Irhatnék s irnék most bezzeg eleget, de mi haszna. Kérlek, nézz utána hogy áll Katica, s küldj nehány pengőt, különben . . . . . nem tudom hogy leszek.

Gyulait viszont köszöntöm. — Válaszolj mielőbb és, ha lehet, élezd[!] fel az én csüggedett lelkemet nehány pengő forint harmatával. 'Djon isten!

őszinte barátod
Arany János

U.i. Igen kedves dolgot cselekednél irányomban, ha megtudnád Emichtől mibe van „Murány ostromának" az ő kelendőségi állapota. Én Emich urnak eziránt még octoberben írtam volt s őt a legillendőbben felkértem, tudassa velem e dolog miben létét: válaszra azonban mind ekkorig nem méltatott, min valóban csodálkozom, miután Emich urat ugy ismértették meg velem, mint leghumanosabbat a pesti könyvárusok közül. Az meglehet, hogy könyvem nem nagy kelendőségnek örvend: de annak nem egyedül a mű roszaságát lehet okául vetni, olly viszonyok közt jelenvén az meg, midőn mindenki a forradalmi eseményekre forditotta figyelmét, s egy pár szerény könyvhirdetés, valamelly lap sarkán, bizony senkinek sem tünt fel, ugy hogy én azóta irodalmi s író emberekkel nem egy izben találkozom, kik e művem létezéséről soha se hallottak egy betüt sem. Arra kértem volt Emich urat probálja meg ujolag hirdetni, de nem tette, a nélkül hogy okát adná, miért nem. Bizonyosan nem tartja érdemesnek azon nehány krajcár hírdetési dijra. 1848 és 1849-ben több izben voltam sőt laktam is Pesten; Emich ur boltjában soha sem láttam e könyvemet. Igy, pers[z]e, nem kel a könyv. — De nem leszek *keserű;* nem csak én, minden magyar iro tapasztalja az efféle bánás módot: tehát ez általános szabály, s igy kell lennie, bizonyosan. Még szebb ennél az, hogy Tompa Miska ugy adhatta ki verseit, hogy neki visszaadtak 50 példányt belőle, egyebet [papir kitépve] ⟨ . . .nit⟩ Diójának héját visszakapta. —

De nem beszélek többet *héjába*, nehogy ez utóírás hoszszabb legyen, mint a le[vél] [papiros kitépve] mi körülbelül már is ugy van. Adi[eu!] [papiros kitépve]

267.

KOVÁCS JÁNOS — ARANYNAK

[Elveszett]

[Geszt, 1851. január 9.?]

[Tisza Lajosék nevében kéri, vállalja el Domokos fiúk magyar irodalmi oktatását. Domokos különösen érdeklődik az irodalom iránt, verseket is ír. Véleménye szerint a fiú oktatásáért AJ. évi 300 pfrt.-t kérhet, de ezt egy summában, ne havonként kérje, mert igy nem lehet belőle semmit leszámitani. AJ. azonban ne szóljon erről senkinek, nem szeretné, ha Tisza Lajos megtudná, hogy AJ. követelését ő, a nevelő ösztönözte.]

268.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

[Kelemér,] 1851. Januar. 10.

Édes barátom!

Nagyon bölcsen tevéd, hogy új év első napján irtál hozzám, mert igy a babona szerént reményem van: hogy az év folytában gyakran fogod ugyanezt tenni. Ugy legyen- — *„Tartsuk melegen egymást"* irod, s én beleegyezem, mert csakugyan igen jó néha néha ollyan tűkörbe nézni, melly nem csak pirját, de szömölcsét is megmutatja az arcznak. Legyünk egymásnak illyen tükör, nem bánom, csak az a kár, hogy ma holnap nem lesz módunk tudni, mellyik művet hagyja hidegen a közönség, mivelhogy nem lessz tér, mellyen fellépnünk lehessen. Az az egyetlen *Hölgyfutár* van, egyeb semmi, s azt hiszem maholnap az is elmúlik. Felűlről nyomatás, alólról reszvétlenség, — illyen két tüz és víz közt jó éjszakát mondhatunk az irodalomnak.

Édes Jánoskám! most az egyszer ellenkező hatást tevének szavaid; megőrvendeztetni akartál s elszomorítottál. Háromszor jaj nekünk ha a Kertbeny kezébe kerültünk! ez az a hires *Carl Maria Benkert*, ki az én Pesten laktomban mind a magyar mind a német irodalom előtt köznevetség tárgya volt; akkor valami Zeitschriftet adott ki, mellyből egy példány sem kelt el, s ennélfogva az első füzet lőn egyszersmind utólsóva. Ösmerem személyesen is ezt a szánalomra méltó alakot, s örűlök hogy még eddig egy sort sem kaptam tőle. Ha annak csak 1/4 igaz is, mit jelenleg a lapok mint a Petőfi fordítójáról beszélnek: ugy veszve vagyunk. Nini! most jut eszembe: Szilágyi tavasszal életrajzomat kérte, valami német forditóm számára; bizonyosan ez lessz. —

Per te vagy Szilágyival? én is; az én historiám igy történt. Valamint te álltal vele én is úgy, elöször elkezdett nekem megszólitás nélkül irni per kegyed; azután *tisztelt barátom* lettem, végre *kedves barátom;* Mikor azt a *Mike* és *Rém Elek* féle baklövést tették, hozzám irt: *én megbolondulok! engem megüt a guta! az egész dologban ártatlan vagyok! Ne haragudjék, — s béke jelűl nyujtsa baráti jobbját! elhagyván az eddigi bizalmatlan ön czimezgetést!!* igy született az én halhatatlan barátságom Szilágyi urammal. —

„Murányra" történendett észrevételöket én sem értem, de mégis tudok róla valamit. Eladandó *Regeim*ről beszéltem ve-

le; ő módakat javalt, hogy majd *Ő*, így ugy tesz kéziratommal; én megköszöntem s elutasitottam. Beszéltem aztán arról hogy könyvárusnak *bizomány*ba nem adom; „ne hogy úgy járjak mint Arany, kinek *Murány ostromából* már *Belagerung v. Murány* lett, s még egy fillért sem látott munkajaért." — erre vághattak bizonyosan valami fellábú witzet, a köny[v]arusok ellen. Többet róla nem tudok.

A mi verset olvastál alkalmasint illyen czimű volt: *Pusztán* ugy-e?

Horváth, akarhogy dicsért is előtted, egy hajszállal sem jobb mint a' minőnek írtam. — Sőt cselfogást tett, tudta ki vagy te nekem, s hogy ha szóba jön ő köztünk, tudta hogy te öszintén fogsz beszélni; s ha bánt engem elötted, megfogom tudni, habár történetesen is. Egyéb aránt tőlem olly messze áll az egész ember (egyszer láttam teljes életemben 1/4 óráig) hogy kár volna róla többet szólani.

Vadnay Rudival beszéltem, és — lepiszkoltam; ő azt felelte, „*lomhá*nak *korhelynek* nevezhettek; de a többi nem illik rám." Egyebaránt majd irok én Aranynak; Február közepén gyermekem születik, keresztapának hívom. — Nem kell képzelned hogy Vadnay téged megvet; nem! hanem ő, mint már egyszer mondtam fantasta; innen magyarázd az egészet; Sőt azt mondom, — hogy bár te minden méltánylatot és tiszteletet megérdemelsz, — de ő[t] mégis *túlságos* becsülőd.

A *Röpivek* betiltása által egy kis barátságos tréfánk ment füstbe; én ugyanis *az irói becsületében általad olly mélyen sértett Vojtina Andris* Válaszát közlendettem leveledre. Szilágyinál hever a kézirat, szeretném ha legalább neked elküldené.

Vahot *Reménye* még eddig nem mozog; sőt a Phőenix ügye is kutyául áll; egy hónapja hogy kinyomva, bekötve készen áll a szétküldésre, s az a gyönyörü hatóság letartóztatta, nem *tiltotta* be, de azon ürügy alatt, hogy még *át nem nézte*, nem engedi utnak indúlni. Irtoztató, kétségbeejtő az az elnyomási kéz, melly szegény irodalmunkra nehezedett. Barátom most mit se nyomass, mert ha csupán *dal*, *szerelem* és *hóldvilág* lesz is benne letartóztatják. Irtoztató! Igy Vahot *Reményéből* sem sok lett azt hiszem; én sem egyeztem meg vele; de ha fogok én per 5 pengőjével kérem egy versért tőle a díjt; ehhez tartsd magad; vagy ha mind a 12 füzetbe írok, legalább 50 pengőt kérek tőle. — Bizonyosan tudom hogy *megcsal* de ha felszólít még is egyezkedem, mert mit csináljak? Semmi irodalomgazdászati pros-as-res-pectusaim nincsenek mint szakasztott neked; hanem despectusom kezd jönni az egész komisz komédia

iránt; s korán se véld igen komolytalan historiának a mit irtam a *visszalépésről;* én egy sohajtás nélkül hagyom ezt a hálátlan munkatért oda, azt hidd el nekem; Lelkem testem restűl, látom a czélt melly irodalmunk megölésére törekszik; ösmerem ezt az impertinens akasztófára való publicumot; mondd mit sajnáljak? Garaynak 12 előfizetet[!] szereztem; 24szeri pirúlás és 48szori izzadás után. *A magyar nem irodalmi nemzet.* Sohsem volt, hát még most!

Az 50 példányos honorarium teljesen igaz; de többet mondok: most irtam Lukácsnak: *Men[n]yiért nyomatja ki az en Regeimet? rögtön és kész pénzzel fizetek.* Barátom nem is válaszolt, mint Emich neked; tehát még pénzért sem akar nekem nyomatni, annyira fáj multkori miattam történt bukása. Igy megy a világ, a mi világunk édes barátom! mond[d] meg aztán: miért függjön az ember ezen a nyomorúlt pályán? Okvetlen kellene vagy *anyagi* vagy *erkölcsi* jutalomnak lenni; de semmi sincs!

Ne félj hogy én Vahotnak szólok; isten tudja mikor váltok ismét levelet vele, kivált ha *Reménye* füstbe megyen.

Az *epistolát* is hozzám bátran felre tehedd, módod sem volna hol kiadni; aztán meg minek? Okosabb lenne az édes Jancsikám! minden Epistolánal, ha csakugyan csinálna ez a Vadnay Rudi bolond ésszel valamit, és téged én megláthatnálak! de nemis merek erre gondolni mert még keservesebb lesz az ellenkezővel kibekülni!

Egyébaránt köztünk maradjon az egész kereszt apaság, mert mondom a fiú különös állat, meglehet hogy eszébe sincs már az egész dolog; de arról meggyőződve lehetsz hogy fanatice függ rajtad. Ne félj, én nem követek ollyan intermediatori módot mint te követtél egykor Petőfi és közöttem, nincs nekem arra elég nyugott kedélyem és jó szívem. Én megmondanám kiméletlenűl az igazat, ha nem úgy volna is a mint van. Igaz, emberiebb a te modorod, de hiában nekem arra nincs elég erőm.

Toldijaidat nem épen abinvisis dicsértem biz én meg, ismerem a *fejét* és *lábát,* innen következtethetem hogy a *derékát* is csak kiviszed bizony te édes öcsém János!

Hogy Szilveszter éjén vigan voltál, örülök; én itthon gunnyasztottam esteli 9 óráig, akkor lefeküdtem s aludtam reggelig, mintha semmi sem történt volna az idővel; minthogy nem is történt semmi, — ha csak a mi számlalásunkban nem; a mivel pedig olly keveset gondol az idő hogy .... épen semmit sem gondol.

Én már csak megtartom kova természetemet, tennap este kaptam leveledet és már ma az az *Január 10én* válaszolok is. — Ugy-e szép tréfa volt az a Mike és Rém Elek história? nevettem a hebehurgyákat; de jól is esett, mert Erdélyi hajdanában épen így tett én velem mint most ővele tettek.

Hanem már most időből, papirból[!] es gyertyából sőt a szuszból is vegkép kifogyván csak azt mondom: áldjon meg az isten téged minden falamiástól, szivemből kivanom Amen!

igaz baratod
Tompa Mihály

269.

VAHOT IMRE — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1851. január 10. ?]

[Költeményeket kér AJ.-tól a Losonc város felsegítésére készülő Losonczi Phőnixbe, továbbá 1851-től engedélyezett Remény c. folyóirata részére. Egyúttal jelzi, hogy Szilágyi Sándortól, aki nem kapott további lapkiadási engedélyt, megvette a még kiadatlan kéziratokat, ezek között AJ.-tól: a *Téli vers* és *A költő hazája* c. költeményeket. Szilágyi Sándor szerint e versek tiszteletdíját ő már kiegyenlítette.]

270.

ARANY — GARAY JÁNOSNAK

Szalonta, jan. 11. 1851.

Kedves barátom,

előfizetési ívedet idezárva küldöm. Levelem kézbesítője átfizetendi a pénzt. Ha a példányok sajtó alól kikerülnek, a Tisza Domokos nevelője Kovács ur lesz szíves azokat legelső alkalommal Gesztre leküldeni, mely falu mi hozzánk csak egy óra járás. Ez biztosabb s költségtelenebb út, mint a könyvárusi.

Az isten téged és kedveseidet áldjon meg,

igaz barátod
Arany János.

[Címzés:]
Garay Jánosnak barátilag
55 fort.p.p. Pesten
Uri utca, Horváth ház,
2-k emelet, az udvarban.

271.

ARANY — KOVÁCS JÁNOSNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1851. január 11.]

[Tisza Domokos tanítását szívesen elvállalja, évi 400 pfrt.-ért. — Egyszersmind küldi a Garay *Szent László*jára összegyűlt előfizetési összeget, s arra kéri barátját, vigye magával Pestre és adja át Garaynak.]

272.

KERTBENY KÁROLY — SZILÁGYI SÁNDORNAK és ARANYNAK

Lipcsén 1151 [!] [jan. 11. 1851.] Szombat estén.

Tisztelt honfitárs!

Tisz nap óta lesz, hogy Önnek Arany urnak számára egy nyilt levélt beküldöttem, és ime, kénytelen vagyok egy új „Depeche-t" az első után kibocsátani, és még honi nyelvűnkben, mert félek ösmerös nyelvben kérelmet postára adni.

Az egész dolog összefoglalhatom ebben: Ha Ön és Arany minden csak kaphatando forradalmi, nemzeti és csatódalok nékem legkurtább időn alatt beküldhetnének? Természetessen eredeti nyelvében.

Eddik szereztem magamanak nagy szorgalommal csak nehány márczius-előtti dalok e irányában.

Nem lehetne e részin a „*Magyar irók füzetei*-ben" valamit találni.

Csak egy munka Karádfitól: Honvéd- és Huszárélet anekdotokban juttot eddig kezembe, de abban semmi becsest nem találandó.

Mind e kérdésekben biszonyossan ólly jó lesz — mert tudomás, és, hiszen, honfiszerelem sem fog hibázni — nekem gyümölcsdus felelet adni, és, a mitt másodszór kérni ólly mérész vagyok: leg hamarabb időben.

A miben csak viszaszolgálhatok szivessen parancsolatjára vagyok.

Baráti kézszoritásom mellett, válaszának óhajtott megérkezését várvan vagyok

polgártása barátja
Kertbeny
mit Briefen an *F. L. Herbig* in Leipzig

Ha ön átolvasta, küldjen e levélt Arany barátunknak.

273.

ARANY — SZILÁGYI ISTVÁNNAK

Szalonta, jan. 18. 1851.

Kedves barátom,

Ideje, hogy megjavítsam hát magamat s írjak. Eddig nem igen volt miről, várakoztam azért, mig tárgyam akad, s midőn kielégitőleg válaszolhatok leveledre. A zálog historia iránt egy darabig hasztalan vártam Fónyadot, mikor eljött bélyeg papír nem léte miatt akadtunk fel, s csak ez év elején készülhetett el a szerződmény. Tartalmát azóta tudni fogod, avval tehát nem szaporitom a szót.

Könyv sok és nagy! Tegnap előtt hozta meg őket Bandi. De virágmag Julcsának sehol, hiába várta olly kiváncsian a köteg felbontását. Aversa környekét tisztelem, de nem sokra megyek vele: nekem nem a távolabb vidék, hanem *épen Aversa, ennek topographiája kellene.* Hanem se baj! Fesslernek még legtöbb hasznát lehet venni. Az istenitéletek sem sokat érnek czélomra, nekem nem azok philosophiája kell, mert én nem akarok róluk *értekezni*, hanem a *dolgoknak az ő „practica manipulatiója" különösen a tournier szabályai s szokásai* volnának szükséges etc.

Mindezek után azonban ne fáradozz többé. Felfogom a kort a historiából, ugy, a mint birom, s a többit csinálom fejből. Ideje volna, hogy elkészítném már egyszer, mielőtt töké-

letesen beléunok. Már is nagyon *megszoktam*, s nálam valamelly művem megszokása után következik a megunás. Igazán, nálam „addig kell ütni a vasat, míg meleg". Ezt már több ízben tapasztaltam, a mit hevenyébe kivittem, *kiment*, a mivel sok komédiát csináltam, rendesen belesültem. Nem csodálom, hogy Virgil tűzbe akarta dobni könyvét, min 10 évig rágódott: az ember a legszebb gondolatokat annyira megszokja hogy végre semmi szépet sem talál benne, s legeredetibb helyeit „reminiscentiáknak" hiszi, valamelly kápsa könyvből, mit már az egész világ megunt. A *nonum prematur*nak igaza lehet, de csak ugy, hogy az ember irja meg első évben, s tegye le 9 évre (ha van miből elélnie addig) hadd ázzék, akkor vegye elő, s lássa mit mond hozzá „mostani esze". Eh! de mit pedantoskodom! —

Egy kérdésemre felelj meg minél előbb, de okosan és nyomosan:

Ha I. költészettudományt átalában, especie:
a) klassikai (ó) költészetet
b) latin prosodiát
c) Mythologiát (görög, római)

II. Magyar költészetet s ennek történetét etc. — szóval a költészetre vonatkozó minden ostobaságokat alaposan akarnád tanítani, nem középiskolában, hanem legjobb magánnevelés által kifejlett *gyermeknek* (de 13 éves gyermeknek) micsoda könyveket használnál segédforrásul, — kézikönyvűl etc? Ne kérdezd hogy miért, mert addig ki nem elégítem ujságvágyadat, míg kielégítő választ nem nyerek tőled.

Nem írok többet fene rágja ki ezt a tollat, magam is alig tudom olvasni mit írtam vele.

Családom meg van s jól vagyunk, csupán jövedelem hiányzik hogy boldogok legyünk — ez még tűrhető állapot.

Isten áldjon meg
igazbarátod

Arany János.

274.

KOVÁCS JÁNOS — ARANYNAK

[Geszt, 1851. január 19.]

Édes barátom!

A milly kedves vólt nekem az ön válasza egy részről, éppen olly zavarba hozott az engemet más óldalról; mert a mi-

dőn én önnek barátilag tanácslám a tisztelet-díjnak 300 p. ftig mehető követelését, egyszersmind arra is megkértem, hogy erről senkinek semmit se szólljon, mert én nem szeretném, ha a Nagyságos úr megtudná, hogy én az ő erszénye rovására akár igérek valamit, akár csak ösztönzöm is követelése meghatározásában bár csak azon öszvegig is, mellyet már ő igen sokszor fizetett ugyan, de mindig igen soknak tartott. — Barátom! egy páholynak is csak 600 p. ft. az ára, s hogy ne lenne hát sok gyermekünk tanítójának 400 p.ft.!? így okoskodik a világ urának legnagyobb része: s ha Tisza éppen ezekhez nem tartozik is, mert ő gyermekeiért mindent örömest tesz, de bizony ő is csak mindent kevésbe szeretne keríteni; s én eddig még csak mondani is szégyenlettem önnek, de már most kimondom, hogy ő én előttem igy nyilatkozott: szeretném ha 20 p. ftért havonként felvállalná Arany. Ezért kérém én meg önt, ne tudassa senkivel az én magatájékozása végett adott útasításomat. Egyébiránt én most is eléhbi véleményem mellett állok, s éppen azért ajánlottam, hogy egy summában kérje ön a díjt, ne hónaponként, hogy igy nem lehet semmit leszámítani.

Kérem tehát legyen szives ön egy ollyan levelet írni, a mivel én a Nagyságos úrék előtt elő állhassak, mert ma is az ebédnél adta át Zsugovics a levelet, s az öreg úr egyszerre látni akarta, s én kénytelen vóltam engedelmet kérni, hogy ez csak kettőnket érdekel.

Addig is Isten önnel; öleli

Geszt, Jan. 19. 851.
Lakásunk Pesten Nádor útca 209.

barátja
Kovács János

[Címzés:]
Arany János Urnak

Szalonta.

275.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1851. január 20.?]

[Álmában kék kabátban látta Tompát, vajon az álmoskönyv szerint ez mit jelent? Azt-e, hogy hamarosan megláthatja barátját? Nagyon szeretné már látni! Ha eljönne, pisztránggal vendégelné meg.

Az irodalmi életről: reméli a hazai irodalom felvirágzik. — Nem tudta, hogy Kertbeny Benkerttel azonos; *Toldi*t fordítja. — Szilágyi Sándor megbukott; sajnálja. — Tompa Vojtina paródiájának jó helye lenne a *Hölgyfutár*ban. — Nagy Ignác lapja javult. — Mi a véleménye Tompának „Arianus"-ról? Zalárról? — Mit tud Szász Károlyról? Vadnay Rudiról? — Vas Gereben írt: a *Népies Füzetek*hez hívta munkatársul, de ő nem alkuszik. Mit hallott Tompa e füzetekről? Mi hír a *Phönix* és Vahot *Remény*-e körül? —

S mit szólna Tompa, ha egy ismerős helyre elmenne nevelőnek?]

276.

ARANY — VAHOT IMRÉNEK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1851. január 20.?]

[Küldi a *Daliás Idők* I. énekét a Losonczi Phönixbe. Jelzi, hogy Szilágyi Sándor az ő tudta nélkül adta el verseit, amelyeknek árával még tartozik, hacsak le nem számította saját tartozásából a Magyar Hírlap előfizetési árát; ez ui. — bár nem rendelte meg — január 1-től érkezik címére.]

277.

ARANY — KERTBENY KÁROLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1851, január 26.]

[Részletesen felsorolja Kertbeny Toldi-fordításának hibáit, hiányosságait, sorról-sorra haladva hívja fel figyelmét a magyar szöveg helyes értelmezésére. Ajánlja a hibák javítását; nézete szerint a *Toldi* a németek körében nem kelthet különösebb érdeklődést.]

278.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Szigeth, febr. 1. 1851.

Kedves Barátom!

Leveledet tegnap vevén: ma sietek válaszolni vagy is inkább [ismertetni] *Aversa topographiáját*, a mint 1594.ki mappánk elő adja, *Terra die Lavoro*-ba (még e föld 1794—1805.

is igy hivatott) bekebelezve, s igy tudni való hogy csak a *szomszédságra* nézve. —

Pótlékul ugyanazon könyv, ezeket irja szóval: „Sunt etiam Sinuessa, *Aversa*, Caserta, Casanova etc. oppida. Nunc hic omnia fere conciderunt, oppletaque jacent ruinis, ut tamen undique amplissimorum operum vestigia satis agnoscantur." —

Azt a *folyót* mely Aversa mellett elmegy: sehol meg*nevezve* nem találtam.

Baia a Horacz féle Baja.

Porta Averni = Lacus Avernus = Pokol kapuja = Lacus A. — Egy 1805. Geographiában ezeket találom:

„Ohnweit von dieser Haup[t]stadt Neapel ist . . . *Berg Vezuv* — der See *Agnano;* die Schwitzbäder St. Germano; die *Hund Grotte*["] — Továbbad: „*Puzzolo* . . . Der See *Averno* (das Todesthor), — die *Sibyllenhőhle*, . . .Insel *Ischia*. — Die Städte *Sarento* am *Berge*, Geburtsort des Torquato Tasso . . . *Nola*["] . . . „*Aversa (Atella)* . . . *erheblicher Weinbau, Orangerie Garten.*" — *Caserta* ein Lustschloß stb . . .

A sietés, látod, nem engedi, hogy egyéb kérdéseidre feleljek. Pedig fogok s nem soká.

— A magvakat kifeledém. De elfognak menni, még hagymák is.

A Fónyadféle ügyi eljárásodat nagyon megköszönvén: jó kedvedbe ajánlja magát

Sz[erető] b[arátod]
Szilágyi István

[Címzés:]
T.cz.
Arany János úrnak
tisztelettel
N. Várad [felé] *N. Szalonta*

279.

KERTBENY KÁROLY — ARANYNAK

Leipzig den 4251 [4—5. 2. 1851.] Mittwoch.

Kedves földi!

Ihren Brief vom 26/1 erhielt ich so eben, und er hat mir in mehr als einer Hinsicht Aerger verursacht. Erstens ärgerte

ich mich darüber, daß Sie sich die unnöthige Mühe gaben, mir Deutsch zu schreiben; ich verstehe Sie natürlich besser in Ihrer Muttersprache und Sie mich umgekehrt in der meinen, und vermied es deßhalb prinzipiell Ihnen von Anfang her ungarisch zu schreiben, damit sich in einer Sprache, die ich nicht ganz geläufig handhabe, nicht eine totale Unverständlichkeit einschleiche.

An dem zweiten Punkt, über den ich mich ärgerte, ist die k.k. oest. Post Schuld, denn hätten Sie meinen ersten Brief nicht drei Monat erst später beandwortet, so würde ich Ihnen das Manuscript der Uebersetzung einschicken haben können, und die, freilich in meinen Augen unbedeutenden Mißverständnisse, wären vermieden worden.

Ich sage: „unbedeutenden Mißverständnisse" denn ich muß Sie vor allem darauf aufmerksam machen, daß eine Uebersetzung hauptsächlich den Guß und Charakter des Originals — waß die Maler *Ton* nennen, — im *Ganzen* geben soll, und einzelne Detailvernachlässigungen verzeihbar sind, besonders bei etlichen 400 Stanzen.

Diese Entschuldigung wage ich als *Uebersetzer;* als *Selbstdichter* aber bin ich namenlos darüber betrübt, daß Sie in Ihren Vorwürfen ganz Recht haben. Ich habe Ihnen schon einmal geschrieben, daß ich *nur aus Liebe zur Sache* übersetze, und aus sonst keinem Motiv. Sie können sich daher vorstellen, daß mir Alles daran liegt, nicht nur das Gute, sondern das Beste zu liefern, und ich kann mich deshalb vielweniger noch darüber beruhigen als vielleicht Sie selbst es thun, wenn ich auf so arge, und — so leicht zu vermeidende Mißverständnisse stoße, wie die, welche Sie mir angaben. Aber was ist dabei zu machen? Erstlich ist der ganze Toldi schon gedruckt, und dann, glauben Sie mir, muß man nicht blos Ungar, sondern auch Dichter sein, um den eigenthümlichen Werth so gedrungener und flüchtig kaum ersehbarer Schönheiten zu würdigen, von denen Ihre Poesie voll. Ich ging doch Zeile für Zeile mit zwei unserer hier weilenden Landsleute durch (und das sind echte törzsökös Magyarok), und keiner bemerkte die angedeuteten Mißverständnisse.

Den 5251 [5. 2. 1851.] Donnerstag.

So eben erhalte ich aus der Druckerei die ersten 2 Aushängebogen des „Toldi!" — Ich habe Ihnen einen ganzen Vormittag gewidmet, — was bei meinen überhäuften Arbeiten keine Kleinigkeit, — um Zeile für Zeile durchzugehen, und Ihnen

meine Notitzen darüber beilegen zu können. Also in 290 Zeilen, 11 schlechte Zeilen!!! Wollen Sie mir, lieber Landsmann! diese nicht verzeihen? Aufrichtig gesagt, ich glaube nicht, daß Jemals Jemand dies Gedicht noch besser übersetzen wird können, als ich es that. Verstehen Sie mich recht, ich meine, daß daraus im Deutschen ein möglichst gleich poetisch wertvolles Gedicht wird, als es im Ungarischen ist. Sie werden sehen — und ich will Ihnen seinerzeit jede Kritik einsenden — trotz den paar Fehlern, wird Ihr Gedicht in meiner Uebersetzung Furore machen. Probiren Sie nur selbst, Etwas aus dem Deutschen, z.b. in's Ungarische zu übersetzen, und sie werden sehen, daß das Holzhacken selbst eine leichtere und befriedigendere Arbeit ist, als das Uebersetzen. Der Dichter hat es leicht, er nimmt, was er will, aber dem Uebersetzer steht immer die Pistole an der Brust, und dabei soll er nicht blos wortgetreu sondern auch selbst dichterisch sein! Und dann das nonum in annum des Dichters, und die 4 Wochenfrist des Uebersetzers.

Sie werden einsehen, daß ich das Alles gar nicht meine als sei ich gekränkt; ich führe es nur zu meiner Vertheidigung an, und bin herzlich dankbar, wenn Sie mir gar keinen Fehler durchschlüpfen lassen. Somit will ich auch die anderen 8 Gesänge, und besonders Murány, nochmals fleißig und genau durchgehen und möglichst purifiziren, denn ich *verstehe* wohl Alles, aber ich *übersehe* leicht Manches, und so kommen dann derlei Böcke vor.

Ihr Portrait soll der Sammlung beigegeben werden, d.h. wenn es noch zur rechten Zeit von Pest ankömmt, den es wurde schon vor 8 Wochen bestellt, und ist noch nicht da, und der Druck *beider* Bände muß noch *dieses Monat* fertig werden, so wills der Verleger, und der ist leider kein Dichter, sondern wie alle Verleger ein Kaufmann.

Nebenbei muß ich Ihnen gestehen, daß es mich überrascht hat, wie gut Sie *deutsch* schreiben; das freut mich, denn so werden Sie meine Uebersetzung auch gut verstehen.

Nächster Tage erhalten Sie meine große Uebersetzung der Népdalok; freilich müssen Sie unter 500 einige schlecht gelungene übersehen, aber im Ganzen, hoffe ich, werden Sie zufrieden sein. Vergessen Sie nur nie, daß mir nicht soviel an den einzelnen Gaben daran liegen darf, sondern, daß ich mir vorzüglich zur Aufgabe stellte, zu beweisen, daß in Ungarn und in seinem Volke eine Poesie überhaupt und reich vorhanden, und daß darum unsere Nation *ein Recht zum Leben hat!* Ich bin viel weniger *Dichter*, als eigentlich *Patriot!* —

Jetzt bitte ich mir aber umgehend zu schreiben, ob die Bearbeitungen der Murányer Venus von Petőfi, Tompa und Szász Károly irgend wo schon *abgedruckt* sind, wo, und wie u.s.w.? Und auf welche Art behandelte Szász den Stoff?

Mein Irtthum wegen Petőfi's Erwählung, konnte, meiner damals grossen Entfernung von der Heimath, und sonstigen Einsamkeit wegen, nicht mehr im Drucke ausgebessert werden, obgleich ich die eigentliche Sache schon erfahren.

Mein Name war Karl Maria Benkert, ich erhielt jedoch 1846 vom Pester Komitat die Erlaubniß, ihn zu magyarisiren, und will für alle Zukunft so heißen.

Nicht wahr, Petőfi heißt auch eigentlich Petrovich?

In der Revolution erschien ein satyrisch-politisches Volksgedicht „Ponyvára került arany trombita". Ist das vielleicht von Ihnen?

Notabene. Minden forradalmi és csatadalok mit csak kegyet vidégben szerkeszthet, sind Sie so gut, mir mit umgehender Post ein zu senden.

Von Heute an erhalten Sie durch Sz[ilágyi Sándor] in Pest jede Woche einige Aushängebogen, die Sie behalten können, aber Ihre Notitzen darüber, bitte ich mir jede Woche regelmässig darüber einzusenden, damit das Allergröbste noch vor Beendigung des Druckes auszubessern, oder im Druckfehlerverzeichniße anzuzeigen.

Jezt leben Sie wohl, lieber Landsmann! und ich hoffe, Sie werden mir demnächst einen zufriedeneren Brief schicken. Könnte ich nur einmal einen Tag mit Ihnen persönlich zusammen sein! Sobald ich aber meinen Fuß wieder nach Ungarn setze, komme ich gewiß zu Ihnen.

Ihr Brief trug folgende Poststempel: Szalonta 28 Januar, Pest 31 Januar, Prag 2 Febr. Leipzig 3 Febr. — also 7 Tage! —

Gott segne Sie és a hazánk!

K.

Schicken Sie mir doch genaue Biographien von Garay, Tompa, Sárossy Gyula, Szász Károly, Vajda Péter.

Wer ist Verfasser des Magyar nemzetőr' dala? und der wunderbar schönen Elegien: Pusztán? — Gibt es auch einen Dichter: Petőfi *István?*

1) Gut. — 2) in Meere einer Puszta? oder in einem leeren Meer? — 3) gut. — 4) gut. — 5) gut? — 6) gut? — 7) gut. 8) gut. — 9) gut. — 10) gut. — 11) gut. — 12) gut. — 13) gut?. — 14) gut. — 13) gut. — 14) gut. — 15) gut. — 16) gut.

—

— 17) kahles Sodenfeld, statt: gelben dürren Sand. 18) Mattgewordene Heuschrecken weiden, statt: suchend hüpfen, welche Interpretation übrigens unbedeutend. 19, 20) gut. — 21—24) gut, mit Ausnahme des verfluchten Druckfehlers: Fahnen, statt: Fehmen. 25, 26, 27, 28) gut. — 29, 30) gut. 31) auf der Ochsenknechte Rücken, liegt so schwer die Mattigkeit. 32) keiner kömt u.s.w. — 33) gut. 34) War nicht anders zu geben, des Reimes wegen. 35) Floß, Hebebaum und Deichsel (vendégoldal és rud) können im Deutschen gleichbedeutend angewendet werden. 36) gut. — 37, 38, 39, 40). gut. — 41) gut. 42) schnarchen, statt: husten. 43) gut. 44, 45) gut. 46) konnte nicht anders gegeben werden. 47) gut. 48) Wie wenn ein rauchausspeiender grosser Schornstein laufen würde, (Uebrigens kein bedeutendes Mißverständniß.) 49, 50) gut. 51, 52) Ueber jenen Thurm hinaus noch, den der Wind aus Staub gebaut. (Wird in der 2^{n} Auflage sicherlich ausgebessert.) — 53, 54, 55, 56) gut. 57, 58, 59, 60.) gut. — 61, 62, 63, 64) gut. — 65) gut. — 66) gut? — 67, 68) gut? 69, 70, 71, 72) War nicht besser zu geben, des Reimes wegen. — 73, 74, 75, 76) gut. — 77, 78, 79, 80). prägt sehr gut und schwunghaft. 81, 82, 83, 84.) gut. 85) gut. 86) Soll heißen: wer ist den sonst hier der Herr, — als ich. — 87, 88). gut. 89, 90, 91, 92) gut. 93, 94.) gut 95, 96) konnte nicht besser gegeben werden. 97, 98, 99, 100.) gut. — 101, 102, 103, 104) gut. — 105, 106) War nicht besser zu geben, 107, 108) deßgleichen. 109, 110, 111, 112) Sehr schwer im Deutschen zu geben! — 113) Ist nicht im Original selbst ein Fehler? denn *zweimal*, Zeile 113, & Zeile 121, kann das Lager doch nicht abziehen (elvonulni)? Uebrigens ist das eine Kleinigkeit. — 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120) gut. 121, 122, 123, 124) ist nicht besser zu übersetzen, parlag = Lehd. — 125, 126) Nicht besser zu geben. 127). Eine niederträchtige Eigenmächtigkeit des *Setzers;* soll heißen: Wie ein argverwundet Wildthier (Eber) rennt er vorwärts, schaut gar nicht — Und im Zorn er in den Händen faßt den dicken Floß zerbricht. — (Wird sicherlich im Druckfehlerverzeichniße am Ende des Buches ausgebessert.)

—

129, 130) gut. 131, 132) War unmöglich besser zu geben 133, 134, 135) gut. 136) Soll heißen: wie irgend ein kleiner Jahrmarkt, ist die Küche angefüllt. (Uebrigens unbedeutend) 137, 138, 139, 140) War nicht besser zu geben. — 141, 142, 143, 144). Unmöglich besser zu geben. — 145, 146.) gut. 147) Kecsketömlő = Bockbeutel, oder Widderhodenschlauch. (Uhland, Immermann.) — 149, 150, 151, 152) gut. — 153) Eigenmächtige Abän-

derung des *Setzers:* soll heißen: Ueberdrüssig u.s.w. — 154) gut. 155, 156, 157, 158) gut. 159. 160) Nicht besser zu geben. 161, 162,) gut. — 163, 164, 165, 166.) nicht besser zu geben. 167, 168, 169, 170,) gut. — 171, 172, 173, 174.) nicht besser zu geben. 175, 176, 177, 178.) Sehr schwer im Deutschen zu geben. 179, 180, 181, 182) Nicht anders zu geben, 183, 184, 185, 186) Unmöglich anders zu geben.

187, 188, 189, 190) gut? 191, 192) gut. 193, 194) statt fajankó = Tölpel, las ich fánkó = Krapfen, aber ich glaube, durch dies Wortspiel das Bild noch komischer und besser gemacht zu haben? — 195, 196, 197, 198) gut. 199, 200, 201, 202) Nicht besser zu geben. 203, 204, 205, 206) Nicht besser zu geben möglich. 207, 208), gut. 209, 210) Im Deutschen unmöglich anders zu geben. (Gott mög dich so lieben, wie Du mich! solls eigentlich heißen.) 211, 212, 213, 214) gut. — 215. Nicht besser zu geben. 216, 217, 218) gut. — 219, 220, 221, 222) gut. 223, 224, 225, 226) War nicht besser zu geben. 227, 228, 229, 230) gut. 231, 232, 233, 234) Der Reime wegen nicht anders möglich. 235, 236, 237, 238) gut. 239, 240, 241, 242) Nicht besser zu geben. 243, 244, 245, 246) gut. —

—

247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254) Theilweise unmöglich besser zu übersetzen, Illosvai's Interpunktion mußte ich in ein Gespräch auflösen. 255, 256, 257, 258) gut. 259) *telek* lábjában, mußte ich der größeren Anschaulichkeit wegen mit „Maisfeld" übersetzen, sonst hätte ich müssen eine Note geben. Session, versteht der Deutsche nicht. 260) Ebenso. 261, 262) gut. — 263) gut. 264) gut. 265) dög= Aas? — 266, 267, 268, 269, 270) gut?. — 271, 272, 273, 274) Nicht besser zu geben; der Deutsche sagt: das ist schon mit Pelzhandschuhen zu fassen. 275, 276, 277, 278) gut. 279, 280) Nicht besser zu geben. 281, 282) gut. Deutsch heißt Sámson=Simson. 283, 284, 285, 286) Nicht besser zu geben. 287, 288, 289, 290.) Nicht besser zu geben möglich.

Abrechnung:

Unter *290* Zeilen! nur *11* wirklich ganz und gar verfehlte!!! Das ist gewiß wenig, wenn man bedenkt, wie unendlich schwer es ist, die nur dem ungarischen Idiom eigenthümliche Gedrungenheit ungeschwächt zu übersetzen, und gar erst in die Deutsche Sprache!! Sollte Jemand versuchen z.b. Immermann's Tristan und Isolde ins *Ungarische* zu übersetzen, — welches Werk von eben soviel deutschen Eigenthümlichkeiten wimmelt

— so würde er gewiß 10 mal mehr Fehler machen, als ich umgekehrt bei Toldi! Worte, wie szik sarja = Sondenerde, parlag = Lehd, csoroszlya = Sech(Säge) sind dem Deutschen im Allgemeinen kaum verständlich, und doch mußte ich sie nehmen. Trotzdem bin ich herzlich gerne bereit in einer 2ten Auflage alle diese Zeilen aus zu merzen, aber die erste Auflage des Toldi ist nun einmal schon gedruckt, und wird auch mit den Fehlern, — ich bin es fest überzeigt, — einen außerordentlichen Erfolg haben, und wenn es mir gelingt, den Namen Arany in Deutschland so populär und beliebt zu machen, wie es Petőfi schon ist, so kann der Dichter leicht Kleinigkeiten verzeihen. Steinacker, Mailath, Greguß, Vilney u.s.w. mögen getreuer uebersetzen, aber ihren Uebersetzungen fehlt der *historische Odem*, und so sind meine *Wiederdichtungen* besser, als ihre sklavischen *Uebersetzungen*. Der Erfolg wirds lehren! —

280.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Kelemér február 10-én 1851.

Kedves Jánoskám!

Ez úttal ollyan voltam a válaszolásban, mint a kovás puska a sülésben, a lobbanás után nagysokára pukkan. *Lobbanásom* megtörtént leveled vételekor, de némi temetési körülmények miatt csak most *sült el* végkép irhatásom, a golyó persze csak nehány nap mulva talál téged *szíveden*.

Én az álmos könyvből csak ennyit tudok:

Pálczán járni: betegség.

Ludhust enni: jó. — azt sem tudom hát megfejteni: álmad, mellyben engem kék kabatban láttal, mellyet pedig nem viselek, mit jelent? alkalmasint az ellenkezőt: tudni illik hogy nem fogsz nálad látni. Irtóztató messze vagyunk egymástól! olly messze testben, mint a millyen közel lélekben! A pisztrang igen felséges eledel, de csak jönnél te, hal nélkül is elfogadnálak. Dionysius Catonak igassága van, mert hogy te *ohajtasz* engem látni tudom; én is ohajtalak téged, bár soha sem álmodtam meg veled, mit szinte restelek. —

Álomról beszeltem, folytatom. A magyar irodalomból nem lessz semmi; s annak általad remélt felvirulása csak álom. Szász Károlynál olvastam egy Gyulai által írt levelet, ebben szörnyű

vonásokkal festetik azon minden képzeletet meghaladó nyomás, mellyet a visgaló bizottmány (német katonák) minden *magyar* ellen kifejt. Ma holnap a puszta magyar szó botrány lessz szemökben. Nem garantirozza a mi jövőnket barátom semmi csupán a — halál. Nem hiszem hogy az én lelkem delejszerűn nem azon enyészetét érzi az irodalomnak, melly bekövetkezni fog, mert egészen elcsüggedve, leverve van. Nevess ki a minap leültem irni, és szemem — miért, miért nem? egyszerre könnyekkel telt meg. Ugy fáj nekem valami, ha verset akarok irni. Gyengeség, egyéni kishitüség, azt hiszem szeretem azt hinni, denique úgy van. Vedd hozzá még azon körülményt, hogy a mit nyomatni lehet, *érdektelen*, a mi érdekelné a közönség lelkét, nem kiadható. A hatalom keze, a közönség hidegsége, a szerkesztők nyomorúsága, az irótársak gazsága egyesűl megsemmisitésünkre.

Én sem jöttem soha azon gondolatra hogy Benkertből Kertbenyt syllabizaljak ki, én is mástol tudom. Nincs ennek a németnek annyi istene hogy Toldydat csak meglehetősen is visszaadja, magad tudod hogy annak igen sok helye fordíthatlan. Én is ide irom hát, a mit róla a Pesti napló 245—246-ik számaiban olvastam: „Petőfi Sándor költemenyeiből legelebb *Dux* fordított németre alig 30 s nehány kisebb darabot; a német közönség a rosz forditás fátyolán keresztül is fölfodözte benne a ritka költői tehetséget. — alább igy: Rákospalotai Benkert Károl Maria alias Kertbeny — ki nem ösmeri e charlatánok charlatánját? — feladatúl tűzte magának a magyar irodalmat a külföld előtt pelengérre állítani, és remekeinek forditásához fogott. Petőfi költeményiből kiadott egy vastag kötetet, rettenetes forditásban. *Maria* ugyan is azon emberek közé tartozik, kik egy nyelvet sem tudnak, míg Magyarországban volt, senkinek sem jutott eszébe őt magyarnak tartani, Németor[szá]gban pedig irmodora után senki sem akarja németnek tartani, s rosz némettsége[!] mind maga, mind kiméletes biralói által azzal mentetik hogy — magyar. Legujabban P. Janos vitézet dolgozta meg, a könyvecske borítékán egy egész lap van tele magyarbol fordított munkák hirdetésevel *(:no, mi alkalmasint itt paradirozunk Jánoska.)* mellyekkel részint már elárasztá, részint elárasztani készűl, a magyar irodalom remekeire kiváncsi német közönséget. — tovább — Illy körülmények közt magyar mint német örömmel üdvözölheti *Hartmann Mórt* mint P. német forditóját. — stb alább: Hartmann maga nyelvünket sem tudja (!!! e jeleket én teszem:) e hiány kipotlását Szarvadi hazánkfia vállalta magára (!!! ezeket is én:) ki a költő dalait

először szórúl[!] szóra átfordítja Hartmannak.! Sokaig eljenek a czimborák! ezek is majd megadják savát borsát, P. költeményeinek!

Hát Jánoska, hogyan tetszik Maria ur? nekem sehogyan! Most olvasom Egresihez írt versedet, — a vers szép, de szegény Gábor még sem tudom mikor jut színpadra. A lapok ismét pengetik, de nem hiszem hogy biztos alapja legyen fecsegéseiknek.

Szilágyi S. végkép megbukott, én is sajnalom, még ollyan sem volt, mint ő, akarmit kiabaljanak reá azok az irigy faterek.

Pályamunkám nincs, nem is lessz. — Miről minap beszéltem neked most már mint bizonyost irom: *e pályáról vissza léptem.* Lelkem régóta ollyan volt már mint a leszakadni akaró gyümölcs, egy kis szellő megrázza s *lenn* van. Lelkületemet ösmered régebben e tárgyban, most csak azt teszem hozzá: a pesti napló 261-ik számában így biráltattam meg: „*Tompa verseiben egy idő óta több költői emelkedettség vehető észre!*" átlátod a malitiát melly ezen sorokban fekszik. 10 éves iró vagyok és *már is* emelkedettség vehető észre verseimben. Szépen haladok! e szavak megérlelték határozatomat, s *visszavonultam:* — sem szellemi, sem anyagi jutalma az irónak! s a mellett még *piszok*, azoktól a nyomorúlt középszerüsegektől, kiknek egy-két jó irók szálkák vagyunk szemeikben! a ki szereti ezt a mulatságot, irjon, nekem nincs hozzá gusztusom.

Azért azt ne gondold édes Jánoskám! hogy *a la Medgyes Lajos* egy versemben megirom a *Búcsút a költészettől.* Nem! irok biz én *magamnak*, jöbb[!] jövő reményében, a mi ugyan keptelenség, — de e *moslékba* nem elegyedem.

Vojtina Bandi válaszának a *Hölgyfutár*ban nem lenne értelme, a Röpivekben jol jött volna ki. Vesszen!

Igazad van, Nagy Ignácz javul, — de azért lapja sokkal gyengebb most, mint a mult évben. Hiaba! a körülmények hatalma nyomja szegény Náczit is!

Arianus? hát barátom egy azon capacitások közűl kik most gombaként nőnek, s büdösitik mint a pöfeteg a földig rágott irodalmi gyepet.

Zalárból nem lesz Petőfi, de legalább nem boszantja ugy az embert, mint kedves collegái. Szász Károly Bejében nevelő, s papi candidatus, ezt a szent jármat akarja ő is nyakába venni.

Vadnai Rudinak, vagy a mint ö szereti magát nevezni Radónak, febr. 1. 1851. Dénes nevü fia született, ennyit tudok róla hírből. Egyébaránt keresztapaságodból[!] a mint látom

nem lessz semmi! Hiába, mindig mondom hogy fantaszta a legény; ha látta a nehézséget és plane lehetetlenséget mi a fenének locsogta elöttem.? Némi reményt költött fel bennem; mellynek én, ismerve ötet, elég bangó voltam akkor helyet adni. Te Jánoska! én nem mehetek hozzád, a hivatal barátom engem nem bocsát! De te Janoska te? Jőj te hozzám barátom! Szedd fel magadat, valami debreczeni vásár alkalmával, — én elédbe megyek a Tiszáig; Hol jösz át a Tiszán Miskólcznak igyekezvén? én ott várlak a parton. Hát 20—25 mértföld csakugyan örökké való gát lenne köztünk, hogy soha ez életben ne lássuk egymást? Szégyen volna mind kettőnkre! Gondolj valamit az isten áldjon meg, s tudosits, csináljunk *bizonyos* tervet. Ah de bolondság! dehogy lessz abból valami!

Vas Gerebennel, jól teszed ha nem alkuszol, engem nem csalt meg, mert nem volt vele közelebbi irodalmi viszonyom, de ha ollyan mint a többi szerkesztők nem érdemel jó szót sem. Nekem is *irt*, de én nem *irok* neki. — Persze mi volna most az a *Népies füzetek?*

Nevelőségedre nem tudok mit szolani. Én évekig próbáltam kipróbaltam, s megutaltam. Termeszetesen te már nem vagy *fiatal praefectus*, veled nem fognak roszúl bánni, kivált ha ösmered a helyet. Nincs mit mondanom egyebet, hanem hogy adjon isten sükert és jutalmat fáradozásaidban.

A Phöenix még mindig tojásait üli; engem pedig zaklatnak a könyv- vagy pénzért! nyomorúlt allapot, — Vahot *Reménye* nyugszik. Gereben fűzeteiről mit sem hallok. Lapengedélyt senki sem kapott. Bizony szépen vagyunk.

Bajza összes munkaira és valami *Szemüveg naplojára* kaptam előfizetési ivet. Majd bolond vagyok más firkainak koldúlni, míg a magamét a moly eszi meg.

Hogy kicsoda tehát még is az az Arianus? az az arianus barátom! az .... He, te gonosz, istentelen Jánoska! kelepczébe akartál keríteni, — de meg is adtam *neked* feljebb! Tedd zsebre már most!

Egyébaránt az ur isten áldjon meg a tieiddel
Kelemér febr 10. 1851.

igaz barátod
Tompa

Kelemér febr 10. 1851.
(kipótolom a multkori datumhiányt:)

281.

ARANY — KOVÁCS JÁNOSNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1851. febr. 13. előtt]

[Kovács János jan. 19-én kelt levelét későn kapta kézhez. Barátja kívánsága szerint ezúttal két levelet ír, egyik megmutatható Tisza Lajosnak, a másik csak Kovács Jánost illeti. Tisza Domokos tanítását anyagi viszonyai miatt csakis évi 400 ft.-ért tudja vállalni. — Feladatának akaratilag igyekszik majd megfelelni. A kis költőt inkább képezni, mint tanítani kívánja.]

282.

KOVÁCS JÁNOS — ARANYNAK

Pest Febr. 13. 1851.

Édes Barátom!

Látom, hogy az a veres nótáros vólt válasza hosszas elmaradásának egyedüli oka; azonban már most ha ön megbocsátja neki az én válaszom letartóztatását, én is megbocsátok neki, csak majd a szakállát tépem meg egy kissé. — A Méltóságos úr bele egyezett önnek minden kívánataiba; bár egy kissé a fizetést sokallotta, — de — jól értse meg ön —, nem önre, hanem saját erszényére nézve; mert a mennyi bizodalmunk nekünk ön személyében és tehetségében van, az nem engedi nekünk még csak árnyékát sem azon kétségnek, hogy feladatának ön nem csak akaratilag, de tehetségei illetőleg is meg ne felelne; és igy ön fáradozása megfizethetetlen leend előttünk, s csak azért nem fizet a Nagyságos úr többet, mert ez is egy kis erőtetésébe kerül. — Örömmel olvasám önnek egyedül személyemet illető leveléből, hogy célunkat tökéletesen felfogta, s inkább képezni, mint tanitani akarja a kis költőt. Tehát üdvözlöm önt, mint nem csak foglalkozási- de egyszersmind elvi tekintetben is tanitó társamat.

A megbizásokban eljártam. Garayhoz a pénzt elvittem, s láttam is Sz. Lászlójának első 5 ivét; de egy kissé lassacskán megy a munka, minthogy Egerben nyomják. Igen szivesen és egész örömmel emlékeztek önről mind maga, mind kedves neje. Megigértem neki, hogy nevendékemet is bemutatom nála. A könyveket pedig annak idejében adandó alkalommal

leszállíttatom. A karperecz még most sincs itthon, mert az ötvös, a kihez adtam, az óta szállást is változtatott; azonban vóltam nála ma is, s megígérte, hogy estveli 7 órára itt lessz vele. Majd utólagosan megirom, mert levelemet ugyan most berekesztem; de pecséletlen hagyom.

Kedves nejét növendékemmel együtt tisztelem, önt és gyermekeit ölelem

barátja
Kovács János

A karpereczet és a Contót küldöm.

[Címzés:]
Arany János Urnak

Szalonta

283.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1851. február 20.?]

[Tompának a nemzet iránti kötelessége, hogy írjon. Ha nem ír, agyonüti, mint azt ime le is rajzolta.

Barátja háborgására a vizsgáló bizottmány működésével kapcsolatban megjegyzi, hogy az egyes folyóiratokat] nem azért tiltják be, mert veszedelmes irányúak, hanem mivel most mindent betiltanak ami magyar. [Látta-e Tompa a *Daliás Időket* a *Losonczi Phönix*-ben? — Szeretné, ha a *Toldit* fametszetekkel adnák ki. — A *Magyar Hírlap*tól postajegyeket, (bélyegeket) küldtek neki. — Vas Gerebennek jó gyomra van, hogy mind a forradalomban, mind most néplapot ad ki. De ő nem dolgozik neki.

Tompa egyik tréfás kérdésére említi, hogy Szalontán is van templom. Gyermekei betegeskednek.[

284.

ARANY — KERTBENY KÁROLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1851. február 25.]

[Sajnálja, hogy félreértette előző levelét. Azért figyelmeztette a *Toldi* fordításába csúszott hibákra, hogy módot találjon javításukra. Szólások, közmondások szószerinti fordítását azonban nem helyeselheti; ezeket

értelem szerint kellene tolmácsolni, lehetőleg annak a nyelvnek saját szólásaival helyettesíteni, amelyre a szöveget fordítják. Ismét hangot ad véleményének, hogy *Toldi*ja aligha kelthet érdeklődést a német közönség körében. Erre nézve Burns példáját hozza fel, akinek – tudomása szerint – szintén nem sikerült megnyernie a német közönség tetszését.]

285.

KERTBENY KÁROLY — ARANYNAK

Leipzig den 11351 [11. 3. 1851.] Dienstag

Tisztelt honfitárs!

Ich bin Ihnen für Ihren Brief vom 25/2 außerordentlich dankbar, und muß nur als Commentar zu meinen eigenen Briefen die Bitte hinzufügen, auch mich nicht zu mißverstehen, da ich nicht nur Ihre Notitzen von Zeile zu Zeile nicht übel nehmen will, sondern vielmehr dringendst um deren genaue Fortsetzung bitte, wenn ich auch dieselben bei dieser Auflage nimmer benützen kann, die, wie Sie aus Beiliegendem ersehen, bereits vollendet ist. Aber mein Verleger will auf den Herbst jedenfalls eine zweite Ausgabe, und zwar in Miniatur mit Goldschnitt, veranstalten, und diese soll Ihren Angaben nach so purifizirt sein, daß Ihnen gewiß kein Tadel mehr über bleibt.

Ich bin als Uebersetzer durchaus nicht leicht verleztbar oder eitel, denn, wie gesagt, ich übersetze ja nur aus Patriotism, und weniger weil ich selbst Dichter zu sein glaube. Daher opponirte ich Ihnen Anfangs nur, weil ich dachte, Sie hätten ganz eigene maaßlose Ansichten von der Pflicht des Uebersetzers, und verlangten von ihm Uebermenschliches. Nachdem ich aber Ihre Notitzen in Händen habe, gebe ich gerne zu, daß Sie Zeile für Zeile Recht haben, und es thut mir nur leid, daß ich die Fehler in der ersten Auflage stehen muß lassen; ich glaube jedoch, so arg diese Verstöße gegen das Original sind, so werden Sie doch keinen Einfluß auf das Gefallen oder Nichtgefallen bei dem deutschen Publikum ausüben, denn dieses kann eine Uebersetzung natürlich nur dem ganzn Guße der Anlage und Composition nach beurtheilen, und wird das Detail nicht so genau abwägen, um so mehr, als doch 90/100 des Details hoffentlich dem Original getreu ist. In den von Ihnen purisirten drei Gesängen sind höchstens 12 direckte Mißverständniße, das Uebrige war aber nicht anders zu geben, oder ist ohne Belang. Was Sie aber in Hinsicht der Sprichworte (példabeszédek) mir zum Vorwurf machen, ist eben entgegengesetzt. Ich habe *vor-*

sätzlich derlei Ausdrücke nicht blos bei Ihnen, sondern auch bei Petőfi, Tompa, bei den Volksliedern u.s.w. Wort für Wort übertragen, weil nur durch so ganz neue Bilder und Anschauungen die deutsche Literatur wahrhaft gewinnen kann, den welchen Gewinst hätte sie, ihre eigene Eigenthümlich[keit] im Munde des Fremden wiederzufinden, statt jener, die ihn charakterisirt, und die sie allein interessiren kann? Und von allem Detail ist gerade dies das Wichtigste. Ich besitze eine außergewöhnliche Belesenheit in der poetischen Literatur von beinahe ganz Europa, und habe jahrelang die *Ursachen* des Erfolgs oder Mißlingens dieser oder jener Dichtung zu ergründen mich bemüht, und erst als ich diese Ursachen erkannt zu haben glaubte, machte ich mich an und für sich an die Ausführung meines Projeckts. Und der Erfolg zeigt mir, daß ich Recht habe. Als Uebersetzer, gegenüber meinen Landsleuten, lasse ich freilich noch vieles zu wünschen über, aber ich stehe dafür, daß keines meiner Bücher bei dem deutschen Publikum so spurlos verloren gehen soll, wie die Bemühungen eines Steinacker, Mailáth, Greguss, Vilney, u.s.w. die viel getreuer als ich sind, aber auch gar keine Kenntniß des deutschen Publikums, seiner Auforderungen und seines Geschmackes besitzen, deßhalb ihre Arbeiten auch völlig unbekannt blieben. Sie begehen z.b. Alle die Albernkeit, und übersetzen die ungarischen Tauf und Eigennamen in homogene deutsche z.b. Jancsi in Hans, Kari in Karlchen u.s.w. Die ungarische Literatur ist wie z.b. die franzö[si]sche, eine durchaus nationelle, sie erlaubt durchaus keinen fremden Einfluß, was eben soviel Gutes als Nobles für sich hat; die deutsche Literatur dagegen ist eine kosmopolitische, sie besitzt nicht nur ihren eigenen Reichthum, sondern bereichert sich auch aus den Schätzen der fremden Nationen, daher hat sie neben ihrer großen Fülle von deutschen Worten, mit welcher sich höchstens nur noch das Sanskrit messen kann, auch noch eine solche Anzahl von Fremdworten. Im Ungarischen *muß* man Shakespeare Vilmos sagen, im deutschen würde man sich lächerlich machen statt William bei Shakespeare Wilhelm zu schreiben. Ebenso geht es mit den Sprichworten,, und ein Uebersetzer käme schön an, der für das portugiesische Sprichwort: ,,Der Weg zur Hölle ist mit guten Vorsätzen gepflastert" des deutsche homogene: ,,auf die lange Bank schieben" nehmen wollte. Weil der deutsche nun, — freilich auf Kosten seiner politischen Freiheit — Kosmopolit ist, so verstehter auch jede noch so fremd scheinende Wendung oder neue Wortbildung, habe ich es doch gewagt: istentelenkedni mit: gottlosen

zu übersetzen, und die Kritik hat dies durchgehend für sehr genial gefunden.

Apropos betreff der Kritik. René Taillandière, der größte Kritiker Frankreichs, hat, wie ich höre, Petőfi's János vitéz in der Revue des deux Mondes bis in den siebenten Himmel gehoben; ebenso fast alle deutschen Journale. Dagegen das Athenaeum in London findet den János vitéz zu *dumm* und *kindisch* um ihn erwachsenen Leuten anzuempfehlen, da er ein bloßes Kinderbuch sei. Was sagen Sie zu einem solchen Urtheil? Entweder sind das ganze ungarische Volk, und alle deutschen Kritiker Esel, oder vielleicht nur der englische Kritiker ein solcher? Ich glaube eher das leztere, den der englische Nationalcharakter ist nun einmal schon solcher incarnirter Egoism, daß ihm jede Befähigung fehlt, in die Eigenthümlichkeit eines fremden Volkes einzugehen, und diese nachzufühlen. Es scheint aber, blos der Kritiker des Athenaeum besitzt diese Meinung, denn der berühmte Bulwer hat ebenfalls, und zwar sehr günstig Petőfi im Quaterly[!] Rewiew beurtheilt. Sie müssen sich jedenfalls auch auf ein solches gänzliches Mißverstehen gefaßt machen, werden aber hoffentlich dafür in dem Lob der Majorität Entschädigung finden, ich müßte mich nur sehr täuschen. Und ich wiederhole es, eben Toldi wird das meiste Glück machen, nehmlich von dem Standpunkt aus, welchen ich in meinen Vorwort bezeichnete. Meißner und Hemsen, denen ich Ihre Dichtung in den Aushängebogen geschickt, sind wenigstens wahrhaft im Enthusiasm darüber, und das sind beide gar strenge Kritiker, die mich früher durch ihre Kriteleien über Petőfi genug geärgert, und zwar um so mehr, weil sie faßt immer Recht hatten.

Ich zittere nur, daß Sie in den folgenden Bögen des Toldi und vielleicht auch in Murány noch mehr und ärgere Fehler finden dürften, als in den ersten drei Bogen. Ich hätte viel darum gegeben, wenn ich mit Ihnen nur eine Woche hätte persönlich zusammen sein können, aber das sind natürlich pia desideria.

Revolutionslieder brauche ich nimmer so dringend, den hier erschien soeben ein Buch: Hangok a multból. A magyar nemzet nagy napjainak emlékeül. Összeszedte és kiadta két honfi. Lipcsén, Keil Ernő és társa. 1851. Es enthält 126 Lieder, die ich bereits alle übersezt habe, und noch diese Woche in Druck geben werde, naturaliter anonym. Der *Sammler* des Originals ist, wie Sie wissen werden, unser Freund Sz. S. durch dessen Bevollmächtigung ich die Aushängebogen zum Uebersetzen

benützen durfte, *der Herausgeber* aber ein jüdischer Student, welcher sich eben hier aufhält. Ich gab dazu: Tánczoljatok lányok, tánczoljatok, — und: Pusztán 1—4. Süvegemen nemzeti szin rózsa ist auch darin aufgenommen, dagegen ist in der Sammlung blos ein ganz unbedeutendes Lied über Batthyany, und gar keines über Görgey's Árulás. Wenn Sie mir über leztere Beide ein paar recht schöne Elegien, aber auch recht schnell, umschicken könnten, wäre ich Ihnen äußerst verbunden. Das bewußte Buch werde ich Ihnen vielleicht bei diesen Bögen beilegen, ich getraue mich nur nicht gut, und warte daher lieber ab, bis Sie mir selber einen Weg angeben, auf dem es in Ihre Hände gelangen kann, ohne Ihnen vielleicht Unannehmlichkeiten mit der rendőrség zu bereiten.

Die biographisch historischen Notitzen zu Murány sind leider sehr mager ausgefallen, aber mir fehlte hier in Leipzig auch jede Quelle, und das Ismeretek tára, welches ich besitze, ist ja kaum das Verbrennen werth. Nicht einmal Illyésházi und Szécsi sind darin zu finden, und wegen der Maria Szécsi war ich in nicht geringer Verlegenheit; in Ihrer Dichtung nehmlich heißt es: Seite 39, Zeile 3, nagyságos asszonyom, nem haladsz mindenben az *apai* nyomon u.s.w. Seite 38 & 39, 40, ist ersichtlich, daß Mária, Szécsi György's *Tochter* war, dessen männlichen Stamm das Schicksal in *Wuth* spaltete, weil er (György) meuchlings erschossen wurde. Zu Fényes dagegen Bd III, pag 150 finde ich: György' *özvegyétől*, Hommonai Drugeth Máriától u.s.w. Also war Mária, György's Tochter oder Gattin? Hieß ihre Mutter oder ihr Vater Hommonai Drugeth? Zu Korabinsky steht, p. 433: Maria Sétschy, geborene Drugeth von Homenau. Illyésházi's Biographie aber ich ganz und gar aus dem Gedächtniße komponirt, da ich über ihn gar nichts gefunden.

Sie erhalten übrigens natürlich auch *complett* ein Freiexemplar meiner Uebersetzung nebst den Aushängebögen, und wenn Sie noch mehr gebrauchen, so stehen sie Ihnen zu Diensten, schreiben Sie nur, mein Verleger ist ein jószűrű[!] ember.

Um mich zu überzeugen, daß Ihr Toldi keinen Erfolg haben dürfte, führen Sie Robert Burns als Beispiel an? Dieses Beispiel spricht aber gerade für mich; Burns ist in Deutschland durch *9 Uebersetzungen* populairer, als selbst in England, ja, einige seiner Lieder sind direckt in den Mund des deutschen Volkes übergangen, so z.b. das schőne „Trotz alledem!" und „John Findlay." Freilich in der Uebersetzung eines Freiligrath's dessen Talent nichts mehr zu wünschen übrig läßt.

Von den berühmten *Conversations-Lexikon* des hiesigen Buchhändlers Brockhaus, erscheint jetzt die 10te Auflage, und ich bin dazu engagirt, für dieselbe *alle* Artikel über Ungarn zu schreiben. Bisher habe ich schon folgende abgeliefert: Agram, Almásy (Familie), Alvinczy, Amade, Apponyi, Andrásy, Andrássy, Ányos, Aranyas, *Arany János*, u.s.w. Sobald das Heft mit Ihrer Biographie erschienen, schicke ich es alsogleich, ebenso alle Rezensionen, welche mir über Toldi & Murány zu Gesichte kommen werden. Ich arbeite eben jezt an der Artikel Arad. Was Sie nur an Biographien, besonders von Dichtern und Berühmtheiten der *neuesten* Zeit auftreiben können, bitte ich mir zu schicken.

Anbei finden Sie auch die Uebersetzung von Tompa's Szuhay Mátyás abgedruckt, es wäre mir lieb, wenn Sie ihm schrieben, und ihn aufforderten, mir alle seine Arbeiten einzusenden, damit ich eine Auswahl treffen könnte. Ich besitze blos seine Népmondák, und davon sind die *meisten* wunderschön, jedoch *einige*, z.b. Sülyedés, wenigstens für den Deutschen, zu unbedeutend, oder wie Sirató unverständlich. Csősz árka folgt ebenfalls anbei, ist aber leider durch Druckfehler ganz entstellt, Zwei Lieder von Lisznyay Kálmán habe ich auch als Probe in „Frankfurter Konversationsblatt" Nº 47, 24 febr 1851 abdrucken lassen, die mir höchst gelungen in der Uebersetzung scheinen.

Ich habe vor, noch Garay's Balladen, Vörösmarty's Cserhalom oder Zalán futása, Katona's Bank bán, Teleki's Kegyencz, Zrinyi's Zrinyiász, ferner eine Sammlung von etwa 50 Lyriker, 20 ausgewählte Theaterstücke und ohngefähr 50 Novellen im Verlauf der Jahre, so Gott will, zu übersetzen. Jezt übersetze ich an Toldy's magyar irodalom történetei-n. Man hat mir ein gutes Honorar für die Uebersetzung von Petőfi's Hohér kötele angetragen, aber ich will den guten Eindruck den Petőfi bereits gemacht, nicht durch eine solche halbreife, halbrutnirte Jugendarbeit verderben; meinen Sie nicht auch so?

Ich frage Sie auch nochmals, kennen Sie keinen Dichter Aranyas? Ebenso einen gewissen Arányi Lajos, vormals Lostainer, Verfasser des „Rudnoi lelkész" und anderer satyrischer Dichtungen, geboren in Hermanstadt?

Ich war noch so glücklich Ihnen den Aufsatz aus der Revue des deux Mondes abschreiben zu können; ebenso lege ich Ihnen den Anfang eines Briefes von den genug bekannten deutschen Kritiker Wilhelm Hemsen in Göttingen bei — welchen ich meine Uebersetzung in den Aushängebogen einschickte,

und der in den gelesensten deutschen Literaturzeitungen darüber schreiben will, — und woraus Sie ersehen werden, daß man in Deutschland Ihren Toldi wohl zu würdigen verstehen wird. Es wäre ganz trefflich, wenn Sie den Aufsatz Taillandiers, z.b. im Magyar Hirlap übersetzt abdrucken ließen; ein solches Urtheil muß doch für uns sehr wichtig und interessant sein.

Morgen geht zu Buchhändler Gelegenheit an *Sie* und an *Szilágyi* ein vollständiges Exemplar meiner Uebersetzung ab.

[Aláírás nélkül]

Recapitulation

Zeile:

15, ein wirklich lächerliches Mißverständniß, aber ohne der Sache zu schaden, den jezt ist ein Witz daraus geworden, mit dem Sie vielleicht auch einverstanden sind? Freilich heißt es im Gedicht, daß Toldi *bartlos* war, aber das ist ja erst der erste Theil der Triologie, underdessen kann ihm schon der Bart noch wachsen. —

Zeile 84, wird ausgebessert.

„ 86, wird ausgebessert.

„ 94, soll heißen „liegt noch über'n Pußtenrand.["]

„ 105—108, war leider nicht kräftiger vorerst zu geben.

„ 113, wird ausgebessert.

„ 132, wird ausgebessert.

„ 142, Pelz, statt Fell kann nicht genommen werden, weil *der* Pelz nicht in das Versmaaß paßt, wohl aber *das* Fell, nehmlich abgekühnt: ihm's Fell herunter. Sie sehen aus diesen Beispiel, wie sehr ein Uebersetzer Sklave des Versmaaßes u.s.w. ist.

„ 154, welken, statt lezten, wird ausgebessert.

„ 159, marha, im Deutschen versteht man auch unter „Rind" nicht blos Ochsen, sondern, hauptsächlich bei den Bauern, alles landwirtschaftliche (Oeconomie) Eigenthum, Haus, Hof, Felder, Weinberg, Ochsen, Pferde u.s.w.

„ 194, ich las für fajankó = Tölpel: Fánkó = Krapfen! wird ausgebessert.

„ 198, wird ausgebessert.

„ 210, verstand ich ganz wohl, kehrte es aber des Reimes wegen um; wird ausgebessert.

Zeile 233 & 34, wird ausgebessert.
„ 321, wird ausgebessert
„ 325 & 26, ebenso.
„ 327, ich fand damals nicht gleich das rechte Wort: rét és nád, heißt: Schilf & Rohr; wird ausgebessert.
„ 352, mák, Mohnblume, geht nicht im Trochaeus! —
„ 382, mit großem Schmerz sah ich erst durch Sie aufmerksam gemacht, daß ich 4 ganze Zeilen ausgelassen habe, und zwar von den schönsten; soll ausgebessert werden.
„ 442, wird ausgebessert. Uebrigens glaube ich, ist die Art, wie ich diesen Satz gegeben, für den Deutschen mehr verständlich; auf andere Art, hätte ich eine große Erklärung dazu fügen müssen, die ich immer gerne vermeide. Bocskor ist unübersetzbar, denn Sandale oder Riemenschuh, besser *Bundschuh*, versteht der Deutsche nicht recht, da er keinen solch noch gesehen, als höchstens bei den Kapuzinern.

286.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Kelemér martius 27. 1851.

Kedves barátom!

Egy kicsit nagyon elkésett ezúttal a kova, a mint egy hónapi nem-válaszolásomból magad is bőlcsen láthatod. Hanem ne okolj, körűlményeim, — vagy a mint egy tréfás czimborám szokta mondani: sorom volt, — tehát körűlményeim nem engedték, hogy úgy a hogy kisüssem a constructiót. Aztán édes Jánoskám én e naptól fogva tísztán jó barátod vagyok és nem poëta-collegád, ha tehát ritkábban irok, az az oka, mert a *kezem reszket*, versirás helyett ugyanis már most egész nap ások, kapálok, óltok s egyéb parasztikus munkát végzek. — Igaz, 32 éves koromban tán még igen korán van, szegre akasztani a dudát, vagy a mint szokták mondani: borostyánaimon pihenni, a mellyek ugyan nincsenek, de lehetnének. Hanem tudj' a manó ez az állapot nekem sokkal kényelmesebb, sokkal nyugtatóbb; mert mese az édes barátom! hogy én feláldozni tartozom nemzetemnek magamat, ez pedig mit sem áldozik értem s az irodalomért. De hagyjuk a száraz

okoskodást, ugy sincs belőle semmi haszon! Elég az hozzá hogy én nem irok, ha még egyszer úgy agyonütsz is mint lepingáltad, legalább mostani határozott meggyőződésem nem írni; a fene tudja, nem bolondúlok-e azonban ismét meg az irásra, mint most rögtön tevém a nem-irásra!

A *Phőnix*et még nem kaptuk, s igy a *Daliás időket* nem láttam, de előre felteszem, hogy ollyak minőknek én gondolom. Accurat úgy jártam pedig én is mint te; a Magyar Hirlaptól 5 darab 9xos jegyet kaptam egy nyomott levélkében; s még az a legszebb hogy innen Pestig csak 6-os jegy kell, s a 9-esek mind arra valók hogy Szalontára irjak alattok; de bezzeg én sokkal roszabb vagyok mint te; az az te jó vagy én rosz, hogy a sors és szerencse adományát illy későn használom. Semmi, még tovább tart!

Azért irok most én illyen rendetlenűl, hogy egyszer a leveledbe pillantok, máskor a fejemből irom a mi eszembe jut; azonban mindegy csak legyen, akarhogy, s remélem: hogy, azért hogy literator ember vagy nem itéled meg az én parlagiságomat.

Benkert fordításáról azóta, megint jót dicséretest olvastam a lapok valamellyikében; az ördög érti ezeket az ujságírókat!

Mit a fametszetekről álmodozol, — mert az csak „elröppenő álomkép, csalódás" mint egy pataki chorusbeli énekben vagyon — azt a magyar irodalom és nemzet kebelében soha el nem éred. Csak kiadhasd, fiu! Ad vocem kiadás: Pestről egy illyenforma levelet kaptam egy ismerősömtől: „*Ismerni fogja ön Puzdor Gyulát, ez pápai fiú, komoly ember és gazdag; előttünk azon ajánlatot tevé: hogy ön Regeit kiadja a maga költségén, ha ön bele egyezik, azért tudosítson kézirata felöl stb*" Ez furcsán hangzik ugy-e? Nevetnék rajta, ha a véletlenség adná ki kéziratomat! egyébaránt azóta mitsem hallottam a dologról; ez is alkalmasint ollyan „elreppenő álomkép, csalódás" leszsz, mint a te fametszeted; — pedig tudom és hiszem, hogy Toldydból végehetetlen sok komoly és humoristicus és bohós helyzetet lehetne egy ügyes embernek rajzolni. —

Gereben fene ember, az igaz; forradalomban néplapot, most néplapot adni ki, még is csak jó gyomor, s kiváltkép jó pofa kell hozzá; nekem is írt, hogy dolgozzam neki, hanem én is épen annyit dolgozom neki, mint te, ut figura docet. Vahotnál két versem volt történetből, azt adogatja ki a *Reményb*en, mivel vissza nem tudtam tőle csikarni. A Reményt is megriasztották: már egyszer, az az, a 2-ik füzetet lefoglalták, legalább ezt

olvastam a Wanderer, vagy Ost-deutsche-postban; bizonyos, hogy a 4-ik vagy 9-ik füzetnél végkép letiltják, mint a Gerebenét is; mivelhogy most mindent letiltanak; vagy is a mint te vigasztaltál engem: nem azért tiltják be mert veszedelmes irányú, hanem mivel most mindent betiltanak a mi magyar. —

Tehát nálatok templom is van! luxus az barátom ollyen félre helyen, ollyan istenháta megett (:vagy a mint Frankenburg egyszer *isten háza megett*nek nyomatta nem mervén *háta* megettet nyomatni mivelhogy nem tudott jól magyarúl a lelkem:) jobb ha korcsmának forditjátok, avvagy dohányaboldónak, nincs most a vallás módiban. Azok is kik eddig hittek, megtagadtak mindent mondván: nem megyek a templomba sem nem imádkozom, mig nem fordúl a dolog." — Az igaz hogy nagyon rád ért az illus-trálás, vagy tán itt kellett volna megszakasztani illu-strálás? még addig forgatom ezt a boldogtalan szót, hogy Illucz lesz belőle, kinek hirét nem hallottam mióta a nemzeti ujság meghalt. Toldy illustralása forog eszedben. Azonban jobb szeretném én ha *ütnél* valóban, mint pingálva, tán lenne még nekem is minden tilalom daczára is egykét pipa jó gömöri dohányom!

Hát Vadnaytól kaptál-e már levelet, mert azt hallom, hogy valóban te vagy a keresztapja Dénes nevű fiának. Egyebaránt kevés erintkezésben lévén az egész családdal, keveset is tudok rólok. Itthon ülök én barátom, egy nyomorúlt faluban építtetett meg nyomorúltabb viskóban; gondolkozom és alszom; ások és kapálok; — most egyébaránt arra szeretném magamat szoktatni: hogy ne csináljak semmit, ne beszéljek de ne is gondolkozzam.

Gyermekeid betegesek? Szinte örülök hogy nekem nincs. Szemerénél láttam minő kín az apának a gyermekek szenvedése. Most tőled hallom, s örűlök hogy a magamét eltemettem. Isten úgyse! boldogok, a kik meghalnak! En már 32 éves vagyok!

Isten áldjon meg édes kedves barátom szeretett tieiddel együtt. —

igaz barátod
Tompa Mihály

287.

SZILÁGYI SÁNDOR — ARANYNAK

K.n. [Pest, 1851. március vége.]

Vahot hozzá írt leveledet mutatta. Sajnálom barátom, hogy öntudatlan kellemetlenséget okoztam neked. Oka nem vagyok — Katalin ügyében irt levelemet eddig kaptad. Katalinért tartozom neked 10 pfrtal — de ezzel tartozásom mult évi dec. haváig kifizetve levén, igazolva lesz azon eljárásom hogy a Röpívek kéziratával — szükségtől kényszerítve — V. Imrének eladtam a te verseid is. Én Katalinnak tiszta jövedelmét az utolsó fillérig s azzal együtt a tíz pengő forintot is e hó 29-én, akkor t.i. midőn a Geibelleli számadásom befejezve lesz postára teszem ugy hogy te jövő hó 2-án *bizonyosan* megkapod. Bocsáss meg! Ha ismersz engem vagy a körülményeket nem is nehezteltél volna! Négy havig nagy városban fillér jövedelem nélkül élni nem kis baj!

Az igért összegre bizonyosan számíthatsz, mint én számítok bocsánatodra.

Most valami fiatalság barátján tervelek. Programmot közelebbről küldök. Nem dolgoznál-e bele a régi dij mellett legalább egy verset havonként?

Isten veled!

Barátod
Szilágyi S.

288.

ARANY — TOLDY FERENCNEK

[NagySzalonta 1851. április 3.]

Tekintetes Ur!

Azon szivesség, mellyet a Tekintetes Ur irányomban irodalmi föllépésem óta minden alkalommal kitüntetni méltóztatott, bátorit engem hogy jelen kérelemmel a Tekintetes Urhoz folyamodjam.

Én most „Toldi" második részén, vagy tulajdonkép egy nagyobb (népies) époson dolgozom Toldi fénykorából. Már szinte az ötödik énekig előhaladtam, midőn az Uj magyar Museumban, épen Tekintetes Ur értekezéséből tudomására jöttem, mind annak, hogy Ilosvai 1746-ki kiadása hiányos, mind

főleg annak, hogy ő a *Toldi* mondának egy nagy részét felhasználatlanul hagyta. Minthogy én a Toldi mondának azon részéből, mi Ilosvaiban meg nincs, igen keveset ismerek, kénytelen valék jobbadán a puszta képzeletből meritni, s ezt Lajos korabeli történeti háttérre fektetni. De hasonlithatlanul többet érne, ha magából a mondakörből vehetném az anyagot: annálfogva bizalmas tisztelettel fölkérem a Tekintetes urat, sziveskedjék részemre mind az 1746-ki kiadású Illosvaiban hiányzó verseket (ha ugyan ezekben volna valami a dologra tartozó) mind pedig az *egész Toldi mondát*, teljes kiterjedésében, leiratni, hogy tervemet, ha még lehetséges, ahhoz idomithassam.

A már kész dolgozatból (mi első Toldimat *mennyiségre* nézve haladja) örömest küldenék mutatványt az U.M. Museum számára; de most, mielőtt az egész Toldi mondát birnám, nem tudom, mi fog az eddigi épitményből megmaradhatni s nem lesz-e egészen uj tervre szükségem. A másolatokat, folyó hó végeig Kovács urnak, mgos Tisza ur házi nevelőjének, kérnem átadatni, ki azt magával le fogja hozni Gesztre.

Alkalmatlanságomért bocsánatot kérve s magamat a Tekintetes ur becses bizalmába ajánlva maradtam

Szalontán, april 3. 1851.

Tekintetes Urnak

alázatos szolgája
Arany János

[Címzés:]
Tekintetes
Toldy Ferencz urnak
tisztelettel

Pesten

289.

NAGY IGNÁC — ARANYNAK

Pest, april 12. 851.

Tisztelt barátom!

Könyvkiadó társulat elnöke vagyok. Ha önnek sajtó alá bocsátandó nagyobb költeménye, vagy apróbb *kiadatlan* gyüjteménye van, méltóztassék azt mielőbb hozzám utasitani, és díját meghatározni, én tüstént fizetni fogom.

Tisztelő barátja
Nagy Ignác

290.

TOLDY FERENC — ARANYNAK

Pest, aprilis 16. 1851.

Tisztelt barátom,

Vettem f. hó 3. költ bizodalmas sorait, és sietek a szőnyegre hozott tárgyban a következőket válaszolni. 1. Az 1629ki lőcsei kiadásban általam lelt azon 15 versszak, mely az 1746-ban hiányzik, k[egye]d előtt nem csak ismeretes, de, mint Toldiának szövegéből és jeligéiből látom, fel is használtatott. Mindamellett teljes megnyugtatására, hogy t.i. semmi sincs azokban, mit k[egye]d ne tudna, ime leírtam azokat a tulsó lapon; s minthogy egy, szóban (12 vsz. Az *réten)* eltérést veszek észre a k[egye]d textusától (hol Az *éren* áll, Toldi pag. 28.): viszont én kérek felvilágositást az iránt 1) miféle kiadás az, melyet k[egye]d használt? 2) van-e abban több eltérés is, és melyek, az itt közlött szövegtől? — 2. A Toldi-mondából, melyet Rádai Pál (a múlt század elején) még a nép szájában ismert[!] már csak az van fen, mit Ilosvai és Dugonics őrzöttek meg, s némely Toldira vonatkozó közmondások. Mind ezekből semmi sincs, mit k[egye]d vagy ne ismerne, vagy használhatna. Ha mindazáltal Dugonics nem volna k[egye]d kezénél, szivesen leiratom, úgy a Muzeumban említett munkámnak azt illető §-át, hogy Toldi újabb költője tudja ki mint vélekszik e szép, de már csak romjaiban fenlévő tárgyról. Ezeket az Évlapok VII-d[ik] kötetével s némely más újabb nyomtatásaival együtt a Kisfaludy-Társaságnak (mik k[egye]dnek mint tagnak járnak), Kovács Úrnak fogom átadni. Szolgálnék ama munkácskámnak egy példányával is, de — nincs többé.

És ezek után hadd fejezzem ki a feletti őszinte buzgó örömemet, hogy k[egye]det e roppant convulsiók után is, régi fészkében, hihetőleg régi viszonyaiban, s így biztosítva, tudhatom; és hogy egyszersmind régi nemes munkásságához látom visszatértnek, melynek gyümölcsei irodalmunk állandó díszére vannak, nevét pedig az elfeledtetéstől mindenkorra megóvják. Engedjen k[egye]d nekem egyetlen egy kérést: ne írjon k[egye]d *semmit* egyebet, csak elbeszélő költeményeket, s e körben is minél terjedelmesb, bonyolódottabb, s igen igen hosszu lélekzetet kivánó tárgyakat dolgozzon fel. Az apróbbak maradjanak későbbre, midőn a productiv erő fogyni kezd, s a teremtő ihletet a mesterség kell hogy pótolja. K[egye]dtől én egy magyar Odüs-

seát ohajtok ma holnap olvasni: ez az, mire a kegyes természet felkészítette: minden egyebet vessen meg, az k[egye]d talentumához nem méltó. Az első Toldi egyik legyszebb műve költészetünknek, azt senki sem képes meghaladni, csak Ön. Örvendek, hogy a második ennél nagyobb alapra van fektetve: legyen ez középtagja egy Toldi-trilogiának, melynek harmadik része a hanyatló Toldit, a lemenő napot, tárgyalja. A Losonczi Phoenixben álló kezdet aggódtatna, hogy Toldi nagyon korán fogatik a szent igába s ez által eleje vétetik számtalan érdekes szövődésnek, ha a k[egye]d találmányos elméjében nem kellene bíznom, hogy így is fentartani és lépcsőnként nevelni fogja tudni a hős költői érdekét. De szabad-e néhány kérdést tennem: nem volna-e k[egye]d hajlandó Toldit Lajossal Napolyba, Litva és Oroszországba vinni, s péld. háromszori megmentésével a király életének megérdemeltetni vele a Rozgonyi leányát (a szent hármas szám!) etc., mik által a dolog folyamatát megakasztani, érdekét a történet felsőbb köreibe vonatás által nemesbíteni és sokféle érdekes közbeszövésekkel tarkítani lehetne . . . De bocsánat, az elmélet embere a mesternek dolgába vágott . . . ki egyelőre semmit buzgóbban nem ohajt, mint hogy a Muzeum olvasóit valamely mutatványnyal megörvendeztethesse. Isten Velünk!

Toldy F.

Toldi. — A budai 1746-ki kiadás 6 strophája után a lőcsei 1629-ki kiadásban még e szakok állanak:

[Toldy Ferenc szövegbeli aláhúzásai eredetiben: piros ceruzával.]

7. Idő telvén Toldi György megházasodék,
Toldi húsz esztendős vala hogy ez esék,
Az jó Károly király világból kimúlék,
Akkor Magyarország siralomba hozaték.

8. Károly fiát Lajost királylyá választák,
Urak az királynak nagy-hiven szolgálnak,
Lacfi András neve az nádorispánnak, (NB nador h nádor)
Nagy urak Budában az királynak szolgálnak.

9. Otthon Toldi Miklós lakik az anyjával,
Lát minden dologhoz az béres szolgákkal,
Hatalmas erejét nézik nagy csudával,
Nagy malomköveket emel fel karjaival. Sic!

10. De hogy Budából Toldi György megjő vala,
Vitézlő szolgái rudat hánynak vala,
Toldi Miklós ott közöttök forgolódik vala,
Vissza két annyira az rudat veti vala.

11. Oly nagy nehéz követ, melyet hánynak vala,
Azt is sokkal messzébb visszaveti vala,
Bátyjának az dolog mind hírével vala,
Öcscsét ez dologért gyakran megfedi vala.

12. Magában Toldi György úgy búskodik vala,
Miklósra öcscsére nagy haragja vala,
Szerető szolgáját mert megölte vala.
Az réten és nádon Miklós bujdosik vala.

13. Igen keserűli Miklóst az ő anyja,
Titkon azért őtet éléssel táplálja,
Szárcsa monnyal néha ő asztalát tartja,
Míg megkegyelmeze nékie az ő bátyja.

14. Nem sokára Lacfi András jó Budára,
Erdélyből indúla Lajos udvarába,
Az úton mentében Váradot haladá,
Nagy falu határán hadával hogy ballagna,

15. Ott egy általúton hogy ő megyen vala,
Véletlenül utát elvesztette vala,
Egy rakodó szénaszekeret tölt vala,
Toldi Miklós kezében nyomtató rúd vala.

16. Sok szóval az utat tőle kérdik vala,
Toldi Miklós ezen igen búsult vala,
Nyomórudat fél kezével kapta vala,
Buda felé azzal utát mutatja vala,

17. Történék hogy ismég esék gyilkosságba,
Melyért következék néki budosása,
Bolyog és budosik, mégyen jó Budára,
Csakhamar béjuta ő Pestnek városába.

18. Alá függesztette fejét nagy bánatban,
Mert egy pénze is nincs üres tarsolyában;
Tehénvágó hídhoz megyen koplalásban,
Hogy májat kaphasson, ólálkodik magában.

19. Pokol fene bika szarvon kötve vala,
Kit akkor mészáros vágni akar vala,
Bika ragaszkodván kötél szakadt vala,
Toldi Miklós látá, bika után fut vala.

20. Hamar, hogy eléré, farkon megragadá,
Az farkánál fogva mészárszékhez voná,
Ki ez dolgot látá, felette csudálá,
Miklósnak akkoron sok máj adatott vala.

21. Azután Budára hogy általment vala,
Mészárosnak ott is igen szolgál vala,
Nagy tehéntagokat egyedűl hord vala,
Melyért mészárosok Miklóst jól tartják vala.

22. Nem sok napra et et et[c]

291.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1851. április 18.?[

[Tompával álmodott. Megérti, hogy barátját elkeserítik a szerkesztők s le akar lépni a költészet teréről, hanem azért . . . Ő sincs valami jó állapotban, de íme mégis ír. Passziója, hogy Tompának sokat írjon. — Most *Toldin* dolgozik, két év alatt szeretné elkészíteni. Lassan megy, részben mert ő lusta, részben mert valóságos betegsége, hogy kemény kritikusa önmagának. Mit szól Tompa a Losonczi Phőnixben megjelent Toldi-mutatványhoz? Nem tudja, e közlés megfelel-e rendeltetésének. Részlet az egészből olyan mint a tégla, a kaputbélés, a csizmaszár. De Vahot legalább ad valami pénzt s ez is több a semminél. Szilágyi Sándor azonban nem fizet rendesen. — Levelez-e Tompa Jókaival? Velük kettejükkel szívesen indítana folyóiratot. Mit tud Szemere Miklósról? — Kertbeny fordítja a *Toldit* és a *Murány ostromát*. Mutatványt is küldött belőle, az eredeti egy sort azonban néha csak kettővel tudja lefordítani. Igaz, a mi poézisünket nem lehet jól fordítani. — Új pályára lépett, elvállalta Tisza Domokos tanítását a szomszédos Geszten. — Neki Szalontán van fáskertje, amelyben már az oltványok is teremnek. — Felesége betegeskedik. Üdvözlik kedves komámasszonyukat, Tompánét. Sajnálja, hogy nincsenek igazi komaságban. — NB. Szilágyi Sándor a helyett, hogy fizetne, azt akarja, a *Katalin* megmaradt példányait ő, a szerző adja el.]

292.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Kelemér, Szentgyörgy napján, 1851. [április 24.]

Kedves jó barátom!

Átolvasván *tennapeste* mindkét leveledet: egy kicsit — elszégyenlettem magamat. Hiszen te sem vagy különb állapotban, mint én, még is írsz nekem és írsz a közönségnek! hát én mért ne irhatnék legalább neked? Tehát megjobbítom magamat! 13 órája, az éjet is ide számítva, hogy leveledet kaptam s imé válaszolok, még pedig úgy, hogy elémbe tévén, csak azt nézem mire kell felelni, és ez nagy kön[n]yebbség nekem, ki ha irok összevissza ugrálok a gondolatokban, mint a kabócza a renden. Te igazolod lelépésemet, pedig látom a lelkit a betüidnek, hogy épen ellenkezőt akarsz, s aligha úgy nem lessz. Halld tehát *megpoëtalaníttatásom* történetét s itélj:

Mikor erre a gondolatra jöttem: minden szerkesztőhöz megírtam két sorban, s a levélkéket Vas Gerebenhez küldtem, minthogy neki is szólott egy, hogy közölje a többivel. Darab idő mulva hallom, hogy ő *„szeszélynek tartván az egész dolgot, ignorálta a levélkéket"*. Ekkor irok Vahotnak, s ő így válaszol: *„tiltakozásod későn jött, mert a két vers: Emléksorok, Ibolya álmai, már kinyomattak s régen visgalat alatt vannak!"* Szép! Aztán felszólit a Phoenix 2-ik kötetére; én mondom, hogy nem irok, nem akarok ott megjelenni! ő válaszol: *„igen, de Bosnyák Sofia czimű versed itt van, mellyet az első kötetből helyszűke(!) miatt kihagynom kellett, azt fogom adni."* Én boszankodtam, de barátom, Kelemér és Pest közt nem lehet a dolgot hirtelen és jól elintézni. Hogy tehát, mint a tót, egy tányérka lencsével ne törjem fel a bőjtöt, irtam Vahotnak: ha már csakugyan igy van: hogy B. Sofiámat csakugyan adod a Ph-ben, legalább adj többet, ime küldök. ⟨Wa⟩ Hogy B. Sofiámért némi dijt kaptam, az az előfizetést gyüjtvén egypár pengő nálam maradt, azért just tartott hozza Vahot; én kináltam vissza a nehány pengőt, de nem fogadta el. Az alatt míg az én *több versű* levelem Pestre ment, jött egy Vahottól mellyben: *„nohát legyen akaratod, ne lépj fel a Ph.-ben; nem erőtethetlek; B. Sofiát a Reménybe nyomattam."* Ugy-e szépen ment a dolog! Ekkor irtam neki: nohát egye meg a fene a dolgodat! nyomasd, nem bánom én! de utólsó legyen a *Remény*ben, s mindenütt, mi nálad van. Ő ismét ir: *„Hohó koma! nem lehet! mert Novemberben czimü versedet én*

Szilágyitól megvettem!!! az sajátom, s novemberben akarom nyomatni!" Isteni! Lépj le már most, ha tudsz. Igaz, Szilágyi nekem azért megfizetett (mi nalad bezzeg nem történt), de azért komiszság eladni, mert én vissza tudtam volna neki adni 5 pengőjét. — Ellátván a dolgot, hogy én minden lelépesi szándokom mellett is *még novemberben* is fel fogom ütni az orromat az irodalomban: kétségbe esve irtam Vahotnak egy *tavaszi* verset, hogy azt az *őszit* adja vissza, ezt a tavaszit pedig nyomassa ki rögtön. Azóta Vahot elhallgatott, a *tavaszit* elvette, az *őszit* vissza nem küldte. — Még egyet! *Palóczi* Abris nevü jó pajtásom van itt, azt irja a minap: „*Azok a Tavaszi pimpók mellyek egy év óta nálam vannak, még sehol sem jelenvén meg, én bizony beküldtem a Hölgyfutárba, remélem, nem haragszol meg érte!*" Bravó! dehogy haragszom, sőt majd ki ugrik a lelkem örömemben! Onnan nehány hónap óta megszabadúltam már, s ime egy pár nap után ismét kivirítok a *Hölgyfutárban*! De ugy-e Jánoskám! gyönyörüen megyen lelépési tervem?! Még pedig nincs mindennek vége. Friebeisz Pista jó czimborám, ő valami kalendariumot ad ki 1852 re, neki is adtam régen egy verset; ez pláne még majd 1852-ben hurczol meg kalendariumában országszerte. S most már *lépj le egy vágással, ha tudsz.* Vedd hozzá legéslegvégül hogy valami *könyvkiadó tarsulat alakulván, Regéimet* az akarja megdicsőíteni, ha *megalkudhatunk.* Isten úgy segéljen! Komoly czélom volt lelépni; s imé ezek a komisz körülmények orromnál fogva hurczolnak. Most méltán kinevethet, a ki akar és a körűlményeket nem ösmeri. —

Minap irtam, hogy azzal az igen szép ossianos verseddel ez a *November* hasonlatosságban van; érts meg: csak annyiban, hogy *borongós* idő volt rád is, rám is; de tárgyára nézve nem; a tied komoly, enyém ollyan tréfás ⟨forma⟩ forma; a tied nagyszerű enyém könnyű tárgyu. Hanem a Reményben megjelenttel is hasonlatosságban van, példaul: kikönyökölvén az ablakba, bámúlom a komisz jellemtelen időt, mellyben se hó, se vész, se sárga lomb, se szivárvány, aztán:

„Mit csináljak e szép időben . . .!?
Egyébaránt, most is lehet
Gondolni, irni illyenforma
Épületes szépségeket:
Ah, . . . ! a menny a főldet siratja!
Hullnak szemének *gyöngyei!*
De hajh! sárrá változtatják azt
A bűnös föld *göröngyei!*

De én ezt, a sűrün tenyésző
Poéta uraknak hagyom . . . stb. —

Most előveszem leveledet, álmodozol velem? édes Jánoskám, tán en[n]yiből is fog a mi *személyes* ismeretségünk állni? Egye meg a fene a sorsot! Egyébaránt nincs semmi bajunk, legalább ollyan nincs, hogy említést érdemlene. Nőm is, mint nőd, szegények! roszúl volt e napokban, a torka fájt, különben is igen gyenge s én nem mondhatom, hogy maga az egésség. Neve: Sóldos Emilia. Álmodozzál, kedves jó barát, azért velünk, legalább így látsz bennünket, és szeress, szeressetek minket, az az titeket és minket, úgy is kevés ember szeret; szeressük mi egymást! —

Hogy lusta vagy az nagy baj; hogy kemény kritikusa vagy magadnak az nem nagy baj, sok embernek szerettem volna én s szeretném még most is ezt a te utóbbi betegségedet. Ha Toldit elkeszited két év alatt, jó, ha 6 alatt, ugy is jo; az, ne félj, én mondom a pessimista, nem idősül el, nem vénhedik meg. —

Szilágyival való dolgod valóban sajátságos; sok türelem kell hozzá, — én ki nem tartanám így, mint te, de azért jutnék-e ugy is kedvezőbb eredményhez, mint te? nem tudom.

Hogy el ne feledjem egy saja[t]ságos esetem volt minap. A Phoenix felöl, kapok egy utalványt Pestről Emi[c]htől mart. 15. én, hogy példányaimat *már* Miskolczon Heilprin könyvárusnál átvehetem. 10 nap mulva az az mart 25-én küldök érte fogadott embert s — nincs! Ekkor én a magyarhirlapban lemocskolom Emichet. Ez pedig iszonyu dühbe jövén az igaz szoért, felbéreli Lévayt, és egy piszkos czikket irat vele ellenem a Pesti Naplóban, mellyben a nagy Lévay illyeneket ir: *rá ösmérünk körméről az — egérre*, Oh oh! ezek a pesti oroszlányok! Itéld meg barátom! ezen emberek jellemét, iró iró *ellen* két huszasért kész piszkolodni, ollyan ember *mellett* mint Emi[c]h; e nyomorult, irok fosztogatója, nadálya mellett. S plane egy Lévay mer *ellenem!*

Illyenek ezek; de *Szilágyi* barátunk még is túl tesz mindeniken piszkosságban; s az mit veled tőn, nem maradhat boszúlatlanúl. Ird meg neki: hogy ha minden tekintetben ki nem elégit, *nyilvánosságra hozod* az egész ügyet, mi *vállalkozásai*ban aligha fog neki sokat használni. — Meglásd ez, annyit a menynyit, de használni fog. —

Láttam a *Falu könyvét*, az első füzetet megkaptam azzal a kéréssel hogy *hazafiúilag pártoljam s terjesszem*. Értem tekin-

tetes uram! azóta nem láttam belőle többet. Nem is fogok, nem is akarok. Ez az ember is a *te* jó barátid közé tartozik a multból, ösmerem viszonyotokat.

Előfizetési lapokat akarsz hozzam küldeni? ne fára[s]zd magad, imé én megelőzlek: —

1. A Phoenix 2-ik kötetére.
2. Bajza öszves művei.
3. Nagy Ignac szinművei
4. Garay' Szent Lászlója.
5. Fényes Statistikája.
6. Friebeisz Népjegyzői hivatala
7. Egy Szemüveg naplója.
8. Erdélyi' Példabeszédek-je.
9. Ifjuság barátja.
10. Nagyenyedi album.
11. Komaromi romemlékek.
12. Halász Karácson' Olasznyelvtana.
13. A falu könyve.
14. A remény.
15. A holgyfutár sat sat sat.

Tehát úgy probálj valamit, hogy kapsz én tőlem annyi ivet, hogy, mint a Bernát Gazsi kellnerje, hanyatt vágod magad, bankrottirozol és meghalsz. Ha a közepsőt eddig is nem tevéd már.

Jokaival nem állok levelezésben. Nem tudok róla semmit, hogyan él? mit csinál? Terved igen szép és jó; de nem tudok rá mit mondani; nem ösmerem most a fővárosi irodalom és sajtó körülményeit. Kelemérből és Szalontáról barátom *tervet* nem viszesz ki. Pesten kell arra nézve lakni. Ha *te* gazdag ember volnál, Pesten laknál, úgy tennél valamit, ollyan *lélek* és *kezek* kellenének arra, mint a tied; Igy .... várjunk az időtől! Igaz, vannak ott jó fiúk is: Jókay, Pak, Gyulai sat de a Kuthy makranczos természetével mit csinálnál? — Hát Berecz, Vas Gereben stb tudnák-e magokat alárendelni a köznek, — Obernyik, Vahot bele állanának-e? Irna-e Vörösmarty? vagy Garay? (ejnye be silány az a Ph-beli mutatvány!) Szóval szomorú a kilátás! — Várjunk még ezzel! Végezetre én a közönségben sem bízom többé. — Eddig csak hajlama nem volt az irodalomhoz, most meg pénze sem lesz. Hova mégy vele? Aztán ne félj, hogy a pesti urak bolondá nem tennék a magunkforma messzevidéki irókat!

Regeimről mindig beszél ösmeretlen dolgokat a Hölgyfutár: *már jön, rövid nap megjelenik, sajtó alá kerül, beleegyezésem váratik*, s én mindezt épen úgy nem értem mint te nem érted. Most valami *könyvkiadó társulat* akar megszületni; meglehet az kiadja. —

Igazad van édes kedves barátom! mert a kinek nem ünge ne vegye magára; — bocskorban kell keresni csizmában kőlteni, — a szegényt az ág is húzza, — fogadd be a tótot kiver a házból, — és nem mind arany az a mi fénylik, pedig a ki jokor kél, aranyat lél, — aztán meg bogár után szarba búvsz és a mi mindegy vak vezeti a világtalant. Eszeveszett vármegyének bolond az ispánja sat sat.

Im ezekből *im*már te is láthatod hogy én is értek a magam mesterségehez, s még a másik lapon is igy lett volna ha nem sajnálnám töled a papírt.

Soha se gondolj pedig te azzal, akarmint reszket az én kezem, csak a szívem legyen helyén, a mi pedig, akar poétáskodom akár nem, tantorithatlanul all, mint a Sion hegye.

Borzasztó pazarlás! hát már nincs stemplia, vagy a mint nálunk mondják stömpöly? hisz igy nem hogy a magyar irodalom, de tán a koldulás sem tartana téged el pénzzel. Látd én még csak kettöt *fogyajtottam* el belőle ezzel a mit ennek a levélnek a hátára ragasztok, és a többit is mind te kapod meg; mert nb. hogy innen Pestig csak 6 xr kell, még is ő beszél hogy ott van a világ közepe No csak lássa meg az ember! ha *valaha* oda megyek, és egyet sz — ok a *Délibábos rónaságon*, egész vidék kicsődül és *szól, mondván:* jaj nini! hegy nőtt a pusztán!

Annyit is mondhatok neked János Deák, hogy Vahottól se te se én meg nem gazdagodunk. Hanem mégis igazad van, jobb valami mint semmi!

Eddig is respectaltalak már én téged, most pedig mióta tudom hogy fás kerted van, mellyben már az oltványok is teremnek plane *imőadlak*, mint Lisznyai sógorom (mert nőm testvér gyermek vele) Petőfit; imádásom alapja pedig leginkább ott van, mert nekem egy talpallatnyi [így!] fás kertem sincs sem földem, t.i. sajátom, és az én oltványaim rendesen meg nem fogannak.

Kertbeny tehát csakugyan elhatározta magát téged agyonforditani; én hallgatok és fülelek most, mint a disznó, mikor már a másikat herélik s ő rá fog következni a sor; mert aligha engem is nagy emberré nem fog tenni, sőt fogadni mernék, hogy most születendő Regeimet okvetlenül fülön fogja; különben igen örűlök hogy az együgyü s müveletlen magyar nyelvvel

így küzdenek ezek az emberek. Igy küzdöttek ők nem rég nem csak a nyelvvel, hanem egyebbel is, — de azért semmi! Megvirad még valaha! egyebaránt ha úgy fordítot[t]a a többit is mint ezt az egy, szerinte két sort: úgy sokáig éljen! és én el is hiszem *neked* inkább mint *Kertbenynek* hogy a mi poesisünket jól nem lehet átfordítni; a Kisfaludy Károlyét persze átlehet azon módon, ⟨de⟩ sőt néhol épen ollyan mintha *az* volna fordítva, de Toldyt[!] bizony bajosan. Azonban, hadd mulassa vele magát a'kinek tetszik!

A dohányplántám az idén nem igen szép; tán érzi, mi sorsra jut azért nem akar nevelkedni? meglehet, hanem azért volna még nekem a padon egy hordóban harmadévi, abból szeretnélek megkínálni! de hiába! nem történik mivelünk úgy mint Zalárral, kit a kedvesével két puszta szigetre hajit valami vagy valaki, azután a sziget össze megy csendesen, ők pedig öszveölekeznek sebesen. Szalonta és Kelemér nem illyen két sziget; magunknak kéne valamit csinálni, — de ha nem lehet.! én nem szoktam veled álmodozni, hanem ébrén[!] hányom vetem elmémet azon: miképen lehetne nekünk öszvejönni? Emlekezzél rá Jánoskám hogy egyszer még kitalálom! most nevelkedik nekem egy fakó csikóm, hátas lónak szántam aztán . . . . .

Nem szeretem pedig azt, hogy te is azt beszélgeted, hogy rest vagy nem dolgozol, stb *szégyen szemre* még tán én is irok néha valamit. Úgy látszik én foglak téged *agyoncsapni* egy kicsit.

Tegyed kedves barátom! tegyed azt a passiódat hogy nekem sokat irj; nem az én kedvemért, a magadéért, és aztán küld[d] el nekem, hadd olvasgassam én! bizony isten ugyse egy almanachot csinálok belőle; melynek minden esetre lesz an[n]yi olvasója mint a hajdani *ragasztott képű* magyar álmanachoknak, mellyeknek *becsára* 5 vagy 4 pengőről 1 re szállítatott; ez az enyém pedig nem fog *becsben szállani* [tollbotlás! = állani], sem pedig *Bécsbe szállani*.

Az én Ph — beli két versem, ne hazudjál, se ne hizelegj⟨él⟩ mert az szégyen! csak meglehetős, de nem a java; hanem a felől bizonyossá teszlek, hogy: — (talán nem is kellene leirnom a mit akarok, mert te is viszon komplimentnek veszed!) hogy a Toldy[!]-féle mutatvány gyönyörű, s a Phoenixben ez ér 1 frt 30 krajczárt; a többi dolgozat a többit t.i. 30 xrt. A Vahot, Garay, sat dolgozatai pedig ráadásul adatnak az előfizetőknek. Ne fantazirozzál! a mutatvány megfelelt rendeltetésének; adhatsz, sőt adj mindig illyet! A mit tégláról, kaput béllésről

és csizmaszárról beszélsz: az mind a falusi élet szüleménye, kisér-
tet-látás; vagy tán épen *szorúlás*od van; vagy aranyered.

Advocem aranyér. Barátom! a kínok kínja ez, én ebben szenyvedek, lelkemet, türelmemet, kedélyemet ez ölte meg végképen; irodalmi *lefele lépengés*em (szép szó) türelmetlenségem, epéskedésem és minden minden bajom alapjában, bizonyosan ennek a szüleménye. — Csak annyit irok hát hogy a *mutatvány* osztatlan tetszésben reszesül. Sőt feleségem két szót plane szava járásáva tőn belöle: nehezen . . . nehezen!

Az isten segítsen új pályádon vagy miden, ugyan nevelj egy Petőfit abból a fiúból, vagy ha azt nem lehet, legalább egy Beöthy Zsigát, a ki most jött ki épen *díszkiádasban[!]* okosan! legalább lesz *rajta* mit *nézni.*

Bárcsak már az utolsó nb.-ében ne Szilágyival végezted volna leveledet! még a *megmaradt példányokat* is neked szánta? Gyöngy fiu! ird meg neki hogy postán küldje el; egyebaránt tréfán kivűl fogadd el! ha más mód nincs, aztán jóembereid eladogatják itt ott, én is eladnék nehanyat csak ide juttathatnád.

Szegény nődet öszintén sajnáljuk; koma asszonya is, bár ösmeretlenűl, sőt ő legjobban, mert legjobban tudja mi a szenyvedés, ki sokat szenyved.

Szemere Miklósnak tennap irtam egy év ota elöször levelet, s ő egy év ota szintugy egyszersem írt nekem. Gondold, hogy én Szemerével ollyan viszonyban álltam s állok mint veled, s még is annyira elpetyhüdik az ember lelke, hogy egy evig el-van, a nélkül, hogy egymásról valamit tudna. Iszonyuan leverték ezen [=ezek] a jelen viszonyok az embereket! s nem is csuda.

Mindenesetre üdvezeljük pedig feleségemmel együtt nödet, kedves komaaszszonyunkat; aztán hé! ki mondta azt neked, hogy valóságos komaságba is nem jöhetünk, hiszen én alig multam 30, feleségem 20 éves. Innen láthatod hogy nincs veszve minden remény; Még ha a Vahoté megbukik is.

Isten áldjon meg benneteket, isten áldjon meg!

őszinte barátod
Tompa Mihály

293.

ARANY — TOLDY FERENCNEK

[Nagyszalonta, 1851. április 28.]

Tekintetes Ur,

Nagy örömmel s köszönettel vettem megkereső soraimra érkezett becses válaszát, és most, részint, hogy örömemet kifejezzem, részint hogy a Tek. ur által tett kérdesekre feleljek, im ezekben válaszolok.

Azon 15 versszak, mellynek leirásával a Tek. urat fárasztottam, csakugyan megvan a birtokomban levő kiadásban. Pedig e kiadás Pozsony 1746. Teljes czim: *Az hires nevezetes Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való historia. Irattatott Illosvai Péter által. Quid damnosa juvant sine clausa[!] bella cieri? Tutius est regnis perpete pace frui. Posonban Spajzer Ferencznél fel találtatik. 1746.* Nagyon kis 8ad rét.

A Tek. ur által megküldött 15 versszakot összehasonlitottam a nálami kiadás szövegével, lényeges eltérést azonban nem találtam. *8. versszak: Nador ispán* nálam is. *9-k. v. sz.* Nálam csak *karjával. 10-k. v. sz.* Nálam: *vitéz ő szólgái* — és nem *közöttök* hanem köztök. *11. v. sz.* nálam csak *messzebb.* u.o. és több helyen *gyakran* helyett nálam *gyakrán 17. v. sz.* nálam *ismét. 18. v. sz.* nálam *máját 19. v. sz. fenne* bika. (most is ejti igy e szót ki *euphasissal* akar káromkodni). Más eltérés nincs.

Hajlandó vagyok ugy vélekedni, hogy az 1629-ki kiadás már maga sem első, vagy legalább nem az eredeti kézirat után van. Azt mondja Ilosvai az utolsó versszakban: „a ki ez dolgokat szerzé be versekben — neve versszerzőnek vagyon *versfejekben.*" A vers-fejekben van is valami, én a nálam levő kiadásban ezen betűket találtam, de mellyek nagy revolutio nyomait mutatják a verszakok elrendezésében: MAGNIFIKO DOMINO STAPHANO DEPVRAMO... OMITI COMKTATVM VGOCENSIS PESRVA JLOSTAN — a többi érthetetlen betűzagyvalék, miből legfölebb összefüggés nélkűli egyes latin szókat lehet kihalászni. Hogy Ilosvai nem e kezdő betűket, vagy legalább nem illy renddel, használta eredetileg, világos.

Ha a Toldi-mondából kevés van, vagy semmi nincs is fel azon felül, mit már ismerek, az engem, mint irót, nem aggaszt: de rösteltem volna valami fönlevőt, s felhasználhatót fel nem dolgozni. Ugy vagyok én a régi mondákkal, mint a pap a jeligével, szeretek, a hol csak lehet, rájok támaszkodni, s több hitelt, nyomatékot vélek általok művemnek adhatni.

Mindazáltal örömmel veszem, ha Tekintetes ur az igértet leiratván Kovács ur által leküldendi. Ki tudja, mit, hol használhatok? egy töredék, egy forgács, egy példabeszéd gyakran becses eszméket költ fel, s épitőnek, míg műve nem kész, az anyag sohasem fölösleges.

Szinte röstelem, hogy a Phoenixbe mutatványt adtam Toldi második részéből. Az illy mutatvány rendesen kielégítetlenül hagyja az olvasót, hát még a műitészt! Hasonlit a mutatóul vásárra vitt téglához, miről senki sem ismerhet a házra, melly árultatik. *Egy* megjegyzést nagyon vártam s éppen azt nem hallom semmi felől. *Toldi* (az első) végző versszakaiban ez van valahol: *„Nem is lőn asszonnyal tartós barátsága, Azután sem lépett soha házasságra"*. E szavakat nem lesz könnyű visszavonni, s ha vissza nem vonatnak, ugy a *szent iga* el is maradhat. — E helyzet egy eszmét keresztűl vinnem kényszerit, mibe könnyen belebukhatom, de mégis megkisértem. — Öröm volt egyébiránt olvasnom Tek. urnak azon sorait, hol Toldi kalandjainak históriai körbe vonásáról van szó: Tekintetes ur eltalálta, gondolatim *egy részét*, mi igen felvidámitott. A *nápolyi* hadjárat csakugyan befűzendő lesz, sok egyéb dolgokkal együtt.

Mutatványt addig, mig a darab idő óta heverő művet ujra elő nem veszem, s a dolgozásnak mintegy filumára nem jövök, a Museum számára nem küldhetek, akkor azonban szerencsémnek fogom tartani.

És most bocsánatot kérve hosszas irkámról, — üdvözlés mellett tisztelettel maradok

Tekintetes urnak
Szalonta, april 28. 1851.

alázatos szolgája
Arany János

[Címzés:]

Tekintetes
Toldy Ferencz urnak,
a magyar tudós Társaság Titoknokának stb.
egész tisztelettel

Pest.

294.

TOLDY FERENC — ARANYNAK

[Pest, 1851. május 2.]

Tisztelt Uram,

Most jövök haza, találom kedves levelét, s mondják, hogy küldjem rögtön a csomót. Ime tehát egy csomóban azon könyvek melyek részint mint K[isfaludy-] T[ársaság]i tagot illetik Kegyedet, részint rendelkezésemre levén velök szolgálhatok. Legközelebb még holmi mondandóm lesz.

A Toldi nőtelenségét illető helyre nem emlékeztem, mikor multkori soraimat irtam. Elküldvén azokat, magamnak azzal csináltam ismét jó estvét hogy újra elolvastam T[oldi]t, és akkor én is észrevettem e helyet, s kérdeztem magamtól: hogy mikép bú ki K[egye]d a bajból -- de lehet! K[egye]d feltalálja módját. A kedves Piroskának suo tempore meg kell halnia et et[c.]

Egy új szép motívum az agglegénységre.

A magyarok istene s a poesis geniusa lebegjen K[egye]d felett.

Május 2

Tisztelő barátja
Toldy Ferenc

295.

VAHOT IMRE — ARANYNAK

[Pest, 1851. május 2.]

Tisztelt Barátom!

Önnek „Családi kör" czimü gyönyörü költeménye épen úgy mint a Daliás esték, vagy Petőfi *Téli esték*-je, — valóban disze, gyöngye leend a Phőnix 2-ik kötetének. Mind a ki csak olvassa, a hű festések által egészen el van ragadtatva. — Hanem én, ki annyira ismerem a mostani sajtószabadság viszonyait — egy bökkenőt találtam benne, mi nem csak magát a verset, hanem egész vállalatomat veszélyeztetné. — A *béna harczfi* beköszöntése még megjárja, — hanem azon négy sor, mely igy kezdődik:

„Beszél a *dicsőség* véres napjairól" stb. — Semmiesetre nem láthat napvilágot, mert a vizsgáló igen jól érti a czélzásokat — a „*Kikkel más hazába bujdosott . . . koldusnak*" kifejezés sem közölhető, mert a kibujdosottak — a menekültek s általán véve, a forradalmi dicsőség és nyomoruságról még csak említést sem lehet tenni. Én tudom ezt, mert a Phőnix I-ső kötete e miatt operáltatott.

Én tehát arra kérem önt, sziveskedjék az emlitett helytől kezdve — egész eddig: „Néma kegyelettel függenek a szaván" — czélszerüen megváltoztatni költeményét, az az kihagyva a dicsőség napjainak s a kibujdosás megemlitését. Ez mit sem fog levonni a költemény becséből, s biztositandja közölhetését.

Kovács úr által küldtem 20 pftot, s a Kertbeny kerteletlen fordításait. — A költő hazája folyóiratom V-ik füzetében már kinyomatott, s e hó végén jelenik meg. — Vagyok önnek

Pest, május 2-ikan tisztelő barátja
Vahot Imre

U.I. Szeretném, ha mielőbb teljesíthetné ön kérésemet, mert egy pár nap mulva már sajtó alá adom a II-ik kötet kéziratait.

[Címzés:]
T.cz. *Arany János*
urnak
Orosháza [felé]

N. *Szalonta.*

296.

KOVÁCS JÁNOS — ARANYNAK

Geszt Maj. 9-kén 851.

Kedves Barátom!

Mi tegnap előtt estve megérkezénk s én hoztam is önnek két csomó könyvet, egyiket Vachottól, a másikat Toldytól; azonkivül Vachott 20 p.ftot is adott át. Én mind ezeket, mind a karperecet küldöm Pap bácsitól. A karperec árát azért nem fizettem ki, hogy igy még mindig lehet rajta a hibát igazittatni.

Mi olly nehezen tudunk rendbe jönni, — annyival inkább mert a Grófné ma Váradra ment, s hólnap után Gróf Teleky

Domokost várjuk egész családjával; hogy e miatt nem találtam célszerünek önért elébb, mint jövő kedden küldeni, s kérni meg az átjövetelre. Egyébiránt reménylem, hogy addig még személyesen is lessz önhöz szerencsém.

Kedves Nejét tisztelve s Gyermekeit csókolva maradok

barátja
Kovács János.

[Címzés:]
Tekintetes *Arany János*
Urnak
Szalonta.

297.

SZILÁGYI SÁNDOR — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1851. május 12.]

[Kéri A.-t, tájékoztassa őszintén, egyetért-e saját anyagi követeléseit illetőleg vele: Szilágyi szerint ezek eddigi egész összege: 68 pft.]

298.

TOLDY FERENC — ARANYNAK

[Pest, 1851. junius 3.]

Tisztelt Uram,

Bátor vagyok Kegyeddel egy, eléhbi levelemben tán érintett, munkámnak Ilosvait illető §-át lemásolva küldeni — tudomásul.

Isten adjon kedvet, erőt és életet a gyönyörű munka befejezésére!

Szíves tisztelettel

Kdnek
Pest, junius 3. 1851.
alázatos szolgája
Toldy.

299.

ARANY — SZILÁGYI SÁNDORNAK

[Nagyszalonta, vagy Geszt, 1851. június 4.]

Leveleidet kaptam, s válaszom eddig csupán azért késett, mert nem volt nálam olly mű, mit az *enyedi albumba* küldeni elég komolynak itéltem volna. Mit a 10 pengőrül írsz, alkalmasint igazad van, s így hibáztam a számitásban, miért bocsáss meg; azonban mikor kéziratimat eladtad, akkor még 14 pengőmmel *effective adósom* voltál, s igy, miután én a küldött (decemberi) 10 pengőt abba számitottam be, méltán mondhattam, hogy olly verseket adtál el, miket még nem is dijaztál. Ezt, meg egyezésem nélkül nem lehetett volna tenned, s mivel tetted, méltán roszul esett nekem.

Egyébiránt mostani leveledben is hibásan számolsz, hogy t.i. nálam 6 pengő felesleg volna, mert, még akkor is, ⟨áll⟩ ha a decemberi 10 pengőt beszámitjuk, te vagy adós 4 pengővel. Te az én általam, Vahotnak irt levelemben megállapított 68 pengőt veszed perceptióba, de feleded, hogy ebben csupán a nálad *nyomtatott* versek iránti követelés vétetik fel, s ha aztán ebből az eladott *két vers* díját is levonod, minek árra[!] perceptióba téve nem volt, természetesen ugy üt ki hogy én maradok adós 6 pengővel, mi hiba. — Lássuk:

Követelésem		*Fizettél.*	
Letészem a lantot	4	.....	4
Katalin	40	.....	30
emléklapra	4		
Röpivek — October	10	.....	10
November	10	.....	10
December a *kérdéses két versért*	10	.....	10
tehát:	78 F	régebben	64 F
		⟨őszön⟩ leg ujabban	10
		mindössze	74 F

S igy nem *én* neked 6 pengővel, hanem *te* nekem 4 pengővel. — s mikor verseimet eladtad, tartoztál 14 pengővel, miből 4 még most is fenn van.

Mi az őszinteséget illeti: ennek hiányát még nem sokan vetették szememre, sőt igazi csapás rajtam, hogy nagyon is

őszinte vagyok, sokszor ott is, hol nem kellene. Hogy illy előzmények után hozzád őszintén nem fordultam, azt nincs okod kárhoztatni, más ember, helyzetemben, nem ugy tett volna! Én egyebet tenni nem akartam, mint veled megszakitni *hallgatva* minden közlekedést, s e mód a szelidebbek közé tartozik.

Hogy usztattál, bizonyos. *Őszinte* embertől, ki a mellett barátomnak nevezi magát, nem vártam én, hogy mondja azt, a mit nem tud bizonyosan; igérjen, mit nem teljesithet. Mikép lehet igy irni, Katalinért ekkor s akkor küldök pénzt, *többet mint remélnéd* etc. mikor az ember még azt sem tudja Imo számolhat-e a könyv árussal? 2do a számolatnak mi eredménye lesz? Ha *megnyugtatás*omra tetted, elég helytelenül, mert ollyannal akartál megnyugtatni, miben magad sem voltál megnyugodva. Őszinte ember ennyit irt volna: Barátom, még nem számoltam, nem tudom, mikor, mennyit küldhetek, azonban légy csendesen, teljesitendem *kiadói* kötelességemet, s *illetményedet*, mihelyt lehetséges leend, küldöm. *Illetményem*et, mert én nem kivántam tőled áldozatot — fél jövedelem az enyim, 200 forint vagy két garas, mind egy, csak tisztán számoljunk. Megengedem, hogy nem *akarsz* mystificálni, de hogy, mégis (ám legyen tudtodon kivül) mystificálsz, azt majus[!] 12-én kelt leveled is bizonyitja, mellyben t.i. 68 pforintban állapitod meg követelésim összes értékét, holott én csak a *nyomtatott* versekérti követelésemet számitom ennyire. S ha te levonod az eladott versérti (decemberi) 10 pengőt, én is felteszem a nem nyomtatott 2 versérti 10 pengőt követelésembe, mint fentebb kimutatám.

E félreértés jött már elő a Katalinért eső összeg kiszámitásánál, s én igazán átallom már az efféle *krajczáros* és *filéres* leveleket! —

A Magyar Hirlapot csupán azért emlitettem meg, mert nem gondolhattam ⟨meg⟩ el, mikép állithattad máskép, hogy adósom nem vagy. Mert, hogy fenforgó verseimet már dijaztad, ezt *még akkor* mondtad Vahotnak, mikor 14 pengővel tartoztál. S én, persze, törtem fejemet, vajon mikép lettünk *quittek*.

Ám legyen feledve, a mi elmult. Ha nem késő, e verset az *E[nyedi] Albumba*. Dijul 10 pengőt kérek, mit a fenmaradt 4 pengővel együtt, küldj el. Ha *elküdted*, nyugtasd meg Vahot Imrét, hogy semmi követelésem rajta a két *bitang* versért. Az assonance ⟨az⟩ folytatását *nem kell kiadni*. Ha félbeszakadt a Pesti Ivekben, maradjon. Azt se bánom, ha Divatlapodba irok, havonkint 10 pengőért *két* kisebb verset, vagy *egy* hosszabbat, bár megvallom, programmja egy kissé idegenit: „a háboruban elpusztult *városok* és *faluké* a tiszta haszon." Ez igen *szélesen*

kiterjedő jótétemény. No de ez nem az én dolgom. Hanem a dijat hó elején pontosan küldöd, mert csak ugy áll helyre a bizodalom.

Megbocsáss, hogy e levelemben olly *őszinte* voltam. Magad kivántad. Nem akartam nyájasabb arczot csinálni, mint van. Jövendő viszonyunk legyen őszintébb, kellemesb. Isten áldjon

Junius 4. 1851

brtod
Arany

300.

SZILÁGYI SÁNDOR — ARANYNAK

[Elveszett]

[Pest, 1851. jún. 10.?]

[*A dalnok búja* című vers az Enyedi Album számára megérkezett, küldi érte a 10 pengőt. Kér verset Jókaival együtt tervezett új folyóiratuk, a Pesti Füzetek számára.]

301.

SZILÁGYI ISTVÁN — ARANYNAK

Sziget, julius 5. 851.

Kedves barátom!

Meg[!] sem hittem hogy illy sokáig maradjon el találkozásom veled. Pedig ohajtottam, ha egyébért nem is, mindenesetre a fáradságért, mit a Fónyad féle dolog elintezésére forditottál. Alkalmam legjobb lett volna, midőn Lovassi Bandi haza ment; de a zaj, mellyben akkor lelkem volt, a véletlennél fogva, nem engedé, hogy formalis levelet készitsek; mert ohajtám, szokás szerént, egy-más Antiquummal is legalább becsessé tenni.[!] az pedig akkor meg nem történheték. Csak azt teljesitém hát akkor, a mit lehete, — *magvakat* raktam el. Megkaptad-e őket? Van-e valami sikere a küldeménynek? . . . Volt közttök egy hagyma féle, külországi pompás virág: *(Ferrária)* ha ez nem költ volna ki, vagy talán *fás* alakja miatt keveset tartanátok róla: sajnálnám. Az pompás egy darab lesz. De csak jövőre nyilik. Remélem, jövőre ujabbakkal, szebbekkel szolgálok kertednek. *Saját kertemből.* Mert lesz ám.

— Mi csoda, ki csoda az a *Kertbeni?* . . . Én már rég olvasom nevét a magyar lapokban; de hogyan forgolódott *Toldid* körül: nem tudtam. Most, tegnap olvasom az *Ostdeutsche Postot*, melly Bécsben jő ki; benne *Toldi* és *Murány* forditása birálatát. Az az ember neked nem igen tesz *igy* jó szolgálatot. Annyi hizelgö ugyan van benne, hogy *ha e művek a darabos forditásban is illy szépek: hát az eredetiben minők lehetnek?;* de mit ér az, ha aztán a műről átmennek a *szerzőre*, s *abban* piszkálnak? *Toldi irója* iránt illő reverentiával van; de *Murány* költője előtte *politicus, glaçekesztyüs költő*, ki Pestre jövén lakni, s itt valamit a *Világból* tanulván: *ugy irta* Murányt. — Nekem ez annyival roszabbul esett mert, nálam levő nyilatkozatodon kivül, (midön mondod, hogy benne a *Szerelemre teremtettség* a fő idea), tapasztalásomon felül, — *fel tettem*, hogy a biráló ott látja a *Mottót* is, melly, ha az egésznek tendentiája előtt szemet huny is, igazitást adhat. Aztán az a Kertbeni talán biographiai Notizot is tett a müvekhez? Akár honnan jő: de én nem tudom, hogy Arany, Toldit *iskola mester* korában irta, ki *anyanyelvén* kivül, *latinul* értett *egyedül valamit;* s hogy a müve sikerült: ugy ment Pestre lakni, hogy Muránt irjon stb. — Keritsd meg a lapot valahonnan; olvasd. Ha nem találnál; s ohajtanád tudni: én leiratom számodra. Nem hosszu; de méltó volna a birálót megigazitni; mert a külföld elhiszi, hogy a dolog valóban ugy van és volt.

Mert azt tudod, hogy *Toldi* nekem nagy gyönyörüségem; ugy szeretném én azt őrizni minden illetéstől, melly himporát bemocskolná. Szeretném olly tökélyben látni, minőben még eddig egyet sem tudok, tudomány és müvészet tekintetében, nálunk. Felette sajnálom ennél fogva, hogy a *párbaj* mechanicumát illetőleg, mind ez ideig is semmit sem találtam, sem *Ampere*nél, sem *Eichorn*nál, kik tudtomra, s tapasztalásom szerént, — (a könyveket birjuk) elég bőven irtak a középkori lovagiasság és költészetről. Remélem azonban, hogy további kutatásaim, talán fognak még valami eredményre vezetni.

De a *fiusitó* Lajos király, azóta is gondjaim egyike volt; tudván, hogy ő az, ki alatt s által a magyar örökösödésben változás történt. *Krajnik* ide tartozó munkáját nem birom; de igen a *Szlemenics* Magyar törvény historiáját s a Codex Diplomaticust. — S ime lásd, mint én mondtam:

a) Lajos előtt, *az ország szokágsos törvénye* (mert *irott* nem rendelkezik) *leányfiusitást nem ismert.*

b) Lajos csakugyan törvénytelenül cselekszik a leány részire adott donationalis levéllel. Azonban szerfelett örülök, hogy

a *törvénytelenséget* ő nagysága nemcsak Arany *Toldijá*ban, s *értt* teszi; han[em] tette már a maga életében, megpedig nem egyszer, bár az ország nem épen nem-zúgolódott a félrelépés miatt. Igen, a magát *törvény felett* állónak tartott *erélyes* király:

1353 és 1364: Szikszai *Péter* mester leanyát *Annát*, apród-jának Buletri Simonnak hitvesét, *az ország e részbeni ellenkező szokását félre téve* (az író szavai), atyja m[in]den jószágában, *fiu örökössé* teszi.

1373: János fő ajtónállónak, már megszületett s azután születendő leányait, — *ellent nem állhatván az országnak szokás-beli ellenkező törvénye* (non obstantibus formula), *fiú örökössé teszi.*

1365. meg igéri a zágrábi p[üs]p[ö]k testvérének, hogy jószágában fiúsitást nem teszen.

Megjegyzendő: hogy *ez oklevelek*ben sehol sem találtatik a donationalis rendes formula: *„főpapjaim és báróim tanácsla-tára"*. T[e]h[á]t m[in]dent ön fejétől tett. —

. . .Igen! az *öregnek oka volt leánya jövő sorsán keserg*ni. — Ez barátom: a *spiritus*nak egy neme. Spiritus flat, ubi vult. Ha te ezt felhasználhatnád: véghetetlent nyer a mű *történeti-psycholgiai* szempontból.

— Nem szándékszol-e Debreczenbe Lőrinczkor? — — Magam is lehető, hogy ott leszek. Pestre is szeretnék felrándulni; kivált ha akadna uti társam; mert magamban restellek. Pedig némi elkezdett műveim bevégzése tekintetéből, mulhatlan szük-ségem volna az *Academia* s *Széchenyi könyvtárban* némi kutatá-sokat tenni.

— Végül pedig jelentem, hogy 1852. alkalmasint, mint *nős embert* talál. Róla, mihelyt ellesz teljesen végezve: el nem mulasztalak értesíteni.

— Tieidet szivesen tisztelve vagyok

Sz[eretőd] b[arátod]
Szilágyi I.

302.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Kelemér julius 13. 1851.

Igen örűlök édes Jancsikám! hogy te sem vagy külömb ember mint én; Nro 1. és 2. alatt kőlt leveleidre ugyanis ollyan régen válaszoltam, hogy már nem is tudom mikor válaszoltam.

Azonban te azóta mélységesen hallgatsz, elannyira pedig hogy kénytelen vagyok *én* irni ismét. Gyanítom ugyan hallgatásod okát, de az sem ment ki azon vád alól, hogy te sem vagy külömb másnál.

Tehát édes barátom mióta nem láttalak, a vetés szépen megnőtt, elvirágzott, sőt ⟨led[őlt]⟩ megdőlt, annyira, hogy az ur isten tudja hogyan kerül fel; túl nőtte a fris fű és gaz mint a lenyomott magyarirodalmat az ifju költő urak serege.

Én azóta furcsán jártam. Nagy Ignác írt hozzám: *Küldje fel ön kéziratát, s hatarozza meg az árát.* Én felküldtem s megirtam: *az ára ennyi meg ennyi.* Ő vissza ír: *jól van kifizetem két hét mulva.* A két hét eltelvén irok neki, hogy *mehetek-e már Pestre az áraért kéziratomnak?* Ő azt mondja erre: *jaj! megbuktunk, s semmi sem lett a könyvkiadó tarsulatból.* Azzal kéziratomat haza küldvén, én eltettem nyugalomra. Innen édes barátom te is tanúlhatsz, és Nagy Ignacnak, a *Nyílt postában*hozzád intézett eme szavait: ⟨lessz ny⟩ *csak legyen mit kiadjuk* — kellő értékökre devalválhatod. Ugy mondta-e pedig szórúl szóra, már nem emlékezem rá, mivel nálam a Hölgyfutár, Vörösmarty Vernásza szerint, kevés órára megerkezése után *„Le megy, a honnan fel nem jön soha!"* de hogy illyenformát mondott, tudom; az az hogy biztatott téged, hogy majd igy és amúgy fogja Toldydat megvenni és kinyomatni. Fametszetekkel nemde? Illyen most az irodalom. Most? oh nem! illyen volt mindig.

Mondok egy igen örvendetes hírt. Egy Bécsben kelt levelet olvastam Elek Mihály bécsi borkereskedő által aláirva ez világosan azt mondja, hogy *Petőfit, ki nála volt, látta.* Illyet még sem lehetne tán bolondjában irni? Csak az a baj az illyen hirekben, hogy mentül inkább ohajtjuk: annál inkább nem teljesedik be! s én már ezerszer megcsalatkoztam a hírekben. Adja isten hogy ez az eset valahára kivétel legyen.

Azóta én édes Jánoskám! kaszálok kapálok, takarok és gyűjtök, az az hogy szénát és nem kincseket barátom! és annál kevesebb verset irok. Vahot ugyan sürget mindennap valamint Szilágyi is, ki ismét valamibe fogott, de rendesen mindenik üres választ kap, vagy ollyan dolgozatot, melly egy súlyú az üressel. Izgatott állapotban vagyok és igen boszankodom. Majus elsejétől ugyan is mindennap azt hiszem hogy holnap már elköltözködöm Kelemérből, egy a mostaninál valamivel jobb papságba, de az esperes impertinentiája miatt az mindeddig nem történt. Ezért haragos vagyok. Bizony furcsa volna, ha te azt az én hosszú levelemet nem kaptad volna, mellyet az f.2-re irtam, és azért nem válaszolnál nekem, azt gondolván: hogy én

már ismét nem akarok irni. Pedig dehogy nem! akarok biz én, csakhogy néha, sőt igen sokszor, a lélek kész, de a test erőtelen az irás szavai szerént.

Hohó! de most jut eszembe, hogy ez a levél tulajdonképen nem is levél, csak figyelmeztetés arra, hogy tán ideje is volna már irnod nekem. Azért nem is folytatom biz én! hanem akkorra hagyom a többit majd ha megérdemled.

Kedves nődet és családodat magaddal együtt üdvezellek, csókollak. Isten áldjon meg! igaz barátod Tompa.

[Címzés:]
Arany Jánosnak.
Debreczen
Nagy-Szalontán
Nagy-Várad [felé]

303.

JÓKAI MÓR — ARANYNAK

[Pest] *Jul. 15. 1851.*

Kedves Jankóm

Itt küldök neked 15 pftot. Légy szíves ezentúl is közreműködni nagy ügygyel bajjal és emberhalállal szerkesztett füzeteink mellett. A milly arányban a jégverte publicum pártfogolandja megégett és árvizektől elpusztított irodalmunkat, a szerint mi is rajta leendünk téged és nehány választottunkat érdemeidet megközelítőbb díjakkal örvendeztetni meg. Addig kapálgassuk türelmesen a feldudvásodott szőllőt. Biz ez még most a napszámot sem fizeti ki, de inkább két annyit dolgozunk, mint hogy más kezére jusson. Jövő télig lelkiismeretesen hozzá kell látnunk. Most sem író, sem olvasó közönség nincs. Úgy kell őket egyenként szemen szedegetni össze, hogy csak olly állapotban lehessünk is irodalmunk[k]al, mint 1847 végén.

Ne hagyj el e nehéz törekvésben, még csak kezdetén vagyok, s már is bele fáradtam.

Isten áldjon meg, soraidat minél elébb elvárom

barátod
Jókai Mór

[Címzés:]
T. cz. Arany János
urnak
NSzalontán.

304.

BRASSAI SÁMUEL — ARANYNAK

K.n. [Pest, 1851. július 18. előtt]

Kedves bajtárs ur!

Eddig is megtettem volna tiszteletemet, ha Szilágyi Sándor volt szerkesztő társam fillentéseivel ki nem vett volna szép eszemből. Denique sat cito qui sat bene. A dolog valósága az, hogy öntől elsőben is engedelmet kell kérnem, hogy nevét folyoiratom ajánlatára felhasználtam, vagy is inkább Sz. által felhasználtatni engedtem; mentségem most legalább az legyen, hogy nem képzeltem hazafiui vállalatot, hol ön segedelmével fösvénykednék. — Hanem már most igazán megvallom, hogy nem csak neve, hanem műve nélkül is szükölködöm önnek, tisztelt honfi- és polgártárs; elsőben mivel önnek mint költőnek, (más minőségben ismerni szerencsém még eddig nem lehetvén) nagyobb tisztelője nálamnál nincs, és bármi költeményét lapjaimon láthatni, hizelkedés nélkül legnagyobb büszkeségemre szolgálna; más felől pedig, mivel már egyszer neve hirdetményemben ott van, azon alternativába jőnék, ha ön szives kérelmemet megtagadná, hogy vagy nyilvánosan retractálnom kellene; vagy a közönség előtt egy hamisan kecsegtető charlatan képében jelennék meg. Nem tehetem fel, hogy ezen dilemmának akármelyik szarvára is kivánná ön tisztelő hazafiát az én csekély személyemben is felfüggeszteni. — Hanem már hogy az eddiginél is prosaicusabb legyek, azt is megjegyzem, hogy tiszteletdij fejében mind azt a mit más szerkesztők én is kész vagyok megadni s ugy is szerencsés vagyok, ha „Arany elméjének gyöngy gondolatát" birhatom s a közönség gyönyörének vehiculuma lehetek. Ne vesse meg ön a fiatal közönséget, kérem, mert én azt tartom Magerrel, hogy gyermeknek mindenből a *legjobb* kell s a legjobbal ön örvendeztetheti meg

őszinte és lelkéből
tisztelője
Brassait

U.I. ha válaszát nyerendem, ezen czimzet: „Fiatalság barátja szerkesztőségének Pesten" kezembe fogja Posta útján juttatni.

[Címzés:]
Arany János Urnak

Geszten

305.

ARANY — BRASSAI SÁMUELNEK

[Elveszett]

[Geszt, 1851. július 18.]

[Brassai kérésére küldi *Hajnali kürt* c. versét a Fiatalság Barátja részére. A továbbiakra nézve közli, hogy didactikum nemű művek költésére nincs hajlama.]

306.

ARANY — SZILÁGYI SÁNDORNAK

Geszt, jul. 18. 1851.

Barátom,

Bocsáss meg hogy illy későre maradt válaszom, de iszonyú rest voltam s ez min*dent* ki*ment*. Kaptam mind a 15 mind a 10 pengőt, de nem siettem verset küldeni, miután *híre* járt, hogy nem nyertél engedelmet a P[esti] F[üzetek] kiadására. Most még is küldök egyet, hogy legyen nálad készen, azon esetre, ha fűzeteid meg indíthatod. Később̈en többet is, jobbat is ha lehet.

Kedves dolgot cselekednél, ha valahára bevégeznéd az ügyet Geibellel, vagy legalább megírnád (post tot discrimina rerum, ugy hiszem) őszintén mi stadiumon áll egy nehány forint megkaphatásának az ő reménysége.

Az ide zárt levelet légy szíves kézbesíteni, tisztelésem mellett B[rassai] úrnak.

Arany.

307.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1851. július 21.]

[Nagy szerencsétlenség, hogy olyan messze laknak egymástól.] — Kis leánykám már javul, fiam egészséges. — [Gyulai volt Szalontán, mint bizonyára olvasta a *Pesti Napló*ban beszámolóját. — Aranyt elfoglalja a hivatal, de mégsem annyira, hogy ne írhatna. — Tisza Domokost tanítja görögre és poesisre, heti tizenhét órában.

Örül-e Tompa is annak, hogy Jókai szerkeszti a *Reményt?*]

308.

ARANY — EGRESSY GÁBORNAK

Szalonta, jul. 27. 1851.

Kedves barátom,

Előfizetési ívedet valahára küldöm. Az ember kénytelen nem pontos lenni, annyi bibéje van itt az efféle dolognak. Ha ívet küldenél s még nem késő, ugy hiszem keríthetnék vagy kettőt. Nem sok ugyan az előfizetők száma, de kevéssel van Szalontán több *nadrágos* ember, s igy elég.

Isten áldjon meg! Kedves nődet tisztelem, s köszöntöm gyermekeidet.

barátod
Arany János

előfizetve 20 példány
= husz pengő forint

309.

LÉVAY JÓZSEF — ARANYNAK

Pest, aug. 3. 1850. [1851.]

Kedves János!

Hogy igazán szeretlek, az bizonyos előttem; hogy pedig a te neved János, arról hiteles bizonyságot tesz a matricula.

És mégis egy egész álló esztendeig nyeltem e nagy város porát a nélkül, hogy egy rövid isten jó nappal fölkerestelek volna. A lélek mindig kész volt; de a test, ez a megúnt csont és bőr, lassúbb az ólommadárnál, lustább az őszi légynél. Ha azt mondtam neki: hajrá! dologra! egy darabig juhszemmel bámult a levegőbe, azután megnehezité szempillámat és az ágyba vonszolt; ha azt mondtam; bocsásd örűlni lelkemet! rám se hallgatott, hanem megette és megitta a maga portióját s maradt tovább is börtöne a léleknek. Csak vegetáltam. Azonban ha még tovább is igy folytatom ezt a levelet, olyan sentimentális novella kerekedik belőle, hogy a Hölgyfutár fájdalmas könyeket talál utána sírni. Azért hát fogadd röviden ölelésemet akár Geszten akár Szalontán s hallj egy pár szót e gyönyörű fővárosi életről, azután áldd meg a gondviselést, hogy neked Szalontán mutatott fészket, hova elvonulhass.

Életünkről annyit mondhatok neked édes barátom, hogy azt igaz nevén nyomoruságnak nevezhetni. Irodalmunk fiatal bajnokai némely vénekkel együtt kevés reményt nyujtanak jobb jövendőre. A közös átokhoz, mely rajtok fekszik, még azt is toldják, hogy a hol lehet meghasonlanak. Nem a szeretet lelke, nem az ügy szentsége vezérli őket, hanem kiki magának! mint a lúd. Ez szomorit engem legjobban. S egy tehetséget sem látok közöttünk, mely a meghasonlani kész erőket állandóan egyesíteni képes volna. E körülményről élő szóval mondhatnék többet s ohajtva várom az alkalmat, hogy veled találkozzam.

Azonban irodalmunk lassan lassan mégis csak mozog. Itt van a Hölgyfutár, itt vannak Szilágyi és Jókai füzetei. A Hölgyfutár annyira sülyedt, hogy többé nem csak nők, de férfiak sem vehetik kezökbe. Megszeplősité az irodalmat ízetlen firkáival. Nagy Ignácz köti az ebet a karóhoz, hogy jövő évre maga ura lesz s akkor rendbe szedi magát. Szép tőle, csakhogy elkésett. — Szilágyi vállalatával furcsán van az íróvilág. Én nem tudom mi véleményben vagy te ezen fiatal ember felől, ki a forradalom után egyszerre fölburjánzott, mint a csuszó, mászó iszalag, mely a romok közül hirtelen kisarjadzott. A közvélemény a mennyire én tudom, őt már elitélte a neve bármely vállalat élin malum omen. Azonban most mégis hozzá szegődött néhány hírneves iró (Kazinczi G. Kemény Zs. stb.) Füzeteiből akarnak egy talpra esett folyóiratot teremteni. Én nem tudom miért gyalázták ez urak Jókait. Talán mert Szilágyit kényök szerint forgathatják! Ezt némileg Jókaival is tehették volna s Jókai szive még is nagyon különbözik amazétól. A végszükség rákényszeríti az embert, hogy Szilágyinak ollykor

valamit adjon, de ő nem azon ember kivel komoly czélra egyesülhetni. Hát te mit gondolsz, mert hiszen téged is dolgozótársai közt trombitál.

A Falu könyvét Vas G. kézzel-lábbal nyomkodja. Most már a verseket is magok írják ő és Atádi. No hanem bocsássa meg nekik az isten. Többet érne ha addig káromkodnának. Én régen vált mondtam nekik. A Naplóban egy pár szót írtam róla s vállalatáról, azóta megölő ellenségem. Pedig csak szánója vagyok neki. Fűhöz-fához folyamodik előfizetőkért stb.

Az albumok lassan haladnak. Félő hogy csúnya véget érnek. Az a komáromi album kivált, igen furcsa körmök közt van. A Phőnixet már tegnap kiadta a rendőrség. Vahot a 3-ik kötetet is igéri. Addig feji, míg csak adja.

Petőfi verseit lassan nyomják. Nem lesz az készen még ez évben sem. Szörnyen megherélve látand világot. Némely dalból több strófa, némelyből több sor hagyatott ki. A forradalmiak pedig mind. S hogy mit kell kihagyni, mit nem, azt elítélte és végrehajtotta Kecskeméthi Csapó Dániel, a nyomda correctora. A kihagyottak majd egy pótlék kötetben jönnek Lipcsében. Olvastam a correcturában több uj költeményét; olvastam az *Apostolt* és Lehelt. Amaz leghosszabb költeménye, de nem legjobb. Nincs abban semmi egyéni, semmi jellemző; egy hosszú, mysanthrópiával teljes lyrai vers. *Lehel* töredék, nagyszerü költeménynak nagyszerű kezdete. Többet ér amannál. Tudsz-e már Petőfiről valamit?

Olvastad Garay Szent László́ját? ... Tisztelem becsülöm Garayt és sok kegyelettel vagyok iránta kivált mostanában, hanem Szent László csak martyrkoszorut tehet fejére borostyánt vagy babért semmi esetre. Lyrai formát választott éposának. Ez is nagy hiba. De hogy irta meg? Ah János barátom! szeressük őt, hanem de sa veston ne parlons pas!

Igaz! te tán nem is tudod, hogy én a mult évben De la Grange dalmüvésznőnek ajánlva néhány költeményt adtam ki. Megbántam így is amugy is. Még akkor mindjárt irtám [!] számodra egy példányt, de elküldésre nem volt alkalmam. Mostanában viszi azt neked Fekete Miska gr. Bethlen nevelője.

Elhagyom a hosszu beszédet. Ha meguntad olvasni, büntess engem hasonló módon s legyen ugy mint régen vót! süvegelje meg a magyart stb.

L József

310.

BRASSAI SÁMUEL — ARANYNAK

Pesten Aug. 4. 1851.

Arany János urnak üdvezletet!

Becses levele mellékletétől megválva is, igen igen kedvesen lepett meg és hálámat nem tudtam jobban kifejezni, mint hogy siettem ohajtva várt és nagy gyönyörűséggel vett adományát gyűjteményem jelen folyamának korona gyanánt feltenni. A mellett vegye ismételt szíves köszönetemet érette. —

A mit nétalán ezután várható becses küldeményeire nézve némi aggodalom alakjában hoz fel kegyed, t.i. hogy didacticum neműek költésére nincs hajlama; arra csak azt jegyzem meg, s azzal az egész aggodalmat elenyésztetni vélem, hogy a versek folyóiratomnak csupán aestheticai oldalát képviselik s az utile dulcit — az utile szorosan vett értelmében — reájuk kiterjesztetni teljességgel nem kívánom. A költés valamint a fejlődő emberiségnek, ugy a fejlődő embernek is természetes lelkitápláléka.

Fiatalok élvezésére irott verseknek szerintem a nagy közönség számára költöttektől csak nemleges pontokban kell különbözniek, vagy hogy világosabban fejezzem ki magamat, a szerelem indulatán vagy szenvedélyén kivűl az egész világ minden eszméje és érzelmei éppen ugy tárházul szolgálhatnak nekik. Arról, a mit bennök szintugy mint más költeményekben sem szeretnék, u. m. a pöffedt duzzadt, vagy másfelől szövevényes czikornyás modorról, kegy[ed]nek tisztelve ismert költői jellemét tekintve, kegye[d] előtt szólani is vétek s ha az az egy nem bántja kegyét, hogy remekművei tanlapjául a Fiatalság barátját elég méltó színhelynek nem tartja, bizvást nézhetek örömmel gyakori közleményének elébe.

Barátságába és szives emlékébe ajánlott maradtam

alázatos szolgája
Brassai

[Címzés:]
Arany János
Urnak

Geszten

311.

KERTBENY KÁROLY — ARANYNAK

Leipzig, den 15851 [15. 8. 1851.] Sonnabend

Tisztelt honfitárs!

Sie haben mir seit den 6 Februar d.J. nicht mehr geschrieben, obgleich Sie ohne Zweifel sowohl meine zahlreichen Zuschriften, als auch das für Sie bestimmte Exemplar meiner Uebersetzung Ihrer Dichtungen werden erhalten haben.

Ich habe mir Monate lang den Kopf zerquält, um herauszubekommen, was wohl an Ihrem rätselhaften Stillschweigen Schuld sein mag, — ich bin es endlich müde, unnütz zu grübeln, und da ich den hiesigen Ort binnen kurzem verlasse, so will ich Ihnen nur noch kurz Ausweiß und Rechenschaft über Ihre Angelegenheit geben.

Anbei erhalten Sie die Abschriften der bisher über Sie erschienenen Kritiken; es sind dies jedoch noch bei weitem nicht alle, so fehlt z. B. noch die von dem berühmten Dr. Stahr in der „Deutschen Monatschrift von Polatscheck," welche überaus lang & lobend ist, und demnächst sollen noch einige größere Kritiken folgen, und zwar, von dem größten Literaturhistoricker der Deutschen: Prof. Gervinus in der „Kölnischen Zeitung", von Hemsen in den „Blättern für literarische Unterhaltung" und von Dr Eisler in den Grenzboten; leztere ausführlich und zergliedernd.

Ich will Ihnen zu beifolgenden Besprechungen, auch die Charakteristiken der, Sie besprechenden Kritiker hiemit liefern, damit Sie sowohl die Motive, als auch den Werth und die Autorität dieser Artikel kennen lernen.

1. *Deutsches Museum.* Moritz Carrière, Professor in Gießen, berühmt durch seine philosophischen Arbeiten, besonders über Campanella, und neuerer Zeit Verfasser des Buches: „Deutschlands Denken von Kant bis in die Gegenwart." Dessau 1851. — Intimer Freund der Bettina von Arnim.
2. *Didaskalia.* Dr Lorenz Diefenbach, einer der größten Philologen Deutschlands, Verfasser der „Celtica", des „Mittelhochdeutschen Glossar's" u.s.w.
3. *Grenzboten* . Julian Schmidt, ein geistvoller, sehr geschäzter Kritiker, Verfasser der „Geschichte der Romantik im Zeitalter der Reformation und der Revolution. 2 Bde. Leipzig 1850, 2te Aufl." Diese Besprechung ist aber nur

eine einstweilige kurze Anzeige, eine ausführlichere, eingehendere Kritik folgt demnach, mit der Sie gewiß zufrieden sein werden.

4. *Sonntagsblatt zur Weserzeitung.* Dr Friedrich Bodenstedt, der berühmte Reisende im Kaukasus, meisterhafter Uebersetzer orientalischen Gedichte, und Verfasser des Werkes: „Tausend und ein Tag im Orient". 2 Bde. Berlin 1851. Eine sehr günstige Besprechung *Ihrer* Dichtungen ist mir brieflich in Aussicht gestellt, aber bis jetzt nicht erschienen, weil Bodenstedt krank ist.

5. *Allgemeine Zeitung.* Karl Ohly, Flüchtling aus Darmstadt, derzeit in Paris; der Erste, welcher seinerzeit auf Petőfi aufmerksam machte, und selbst eine kritische Autorität. Das wichtigste von diesem Artikel ist, daß er in der „Allgemeinen Zeitung" steht, also eine große, mächtige Verbreitung haben wird.

6. *National Zeitung.* Der Kritiker unbekannt; dieses Blatt ist übrigens das Hauptorgan der deutschen Democratie, und eine Besprechung darin, daher von nicht geringem Erfolg.

7. *Wanderer* Moritz Falk, ein pester jüdischer Literat, der sich seit Jahren es zur Aufgabe gemacht zu haben schein, was von mir gedruckt wird, jämmerlich & sinnlos herabzureißen, aus rein persönlichen Motiven, da ich ihn in Pest einmal zur Thüre hinauswarf.

8. *Kölnische Zeitung.* Heinrich Pröhle, Verfasser des Werkes „Aus dem Kaiserstadt" Wien 1847, — „Berlin & Wien". Berlin 1849. — „Aus dem Harz" Leipzig 1851 u.s.w.. Bloß einstweilige Anzeige, da eine eingehendere Kritik von dr. Gervinus nachfolgt.

9. *Ost-Deutsche-Post* Kritiker unbekannt; für sie jedoch sehr günstig, nicht so für mich, was ich aber leicht & gern verzeihe, da der Mann ja offenbar selbst nicht deutsch schreiben kann.

10. *Hamburger Liter[arische] & Krit[ische] Blätter.* Dr F. L. Hoffmann, berühmter Bibliographe & Bibliophile.

Für *Sie*, sind diese Kritiken alle höchst günstig, und haben es beweist, daß Ihr Name wirklich schon in ganz Deutschland bekannt ist; freilich werde *ich* dagegen von den meisten nicht sehr glimpflich mitgenommen, und ich bin so erhlich, Ihnen alle diese Urtheile unverholen mitzutheilen, weil ich hoffe, daß Sie der Wahrheit ihr Recht geben werden.

Ich habe eigentlich weder übersetzt um Petőfi, noch um Sie speziell, und vom küstlerischen Standpunkt aus der Welt

vorzuführen, sondern vielmehr, um den *Beweiß zu liefern, daß Ungarn eine reiche und alte selbstständige Literatur besitzt, daher die Kräfte, und mit ihnen das Recht zum leben hat.* Diese Absicht wenigstens ist mir vollkommen gelungen, ich habe Deutschland 5 Bde ins Gesicht geworfen, und so kann es jezt nicht mehr ableugnen, daß wir existiren. Man kennt jezt die Namen Petőfi & Arany, man hat die Lieder des Volkes vor sich liegen, kann daher diese Thatsache nicht mehr ungeschehen machen, sie nicht wegdemonstriren, die Aufmerksamkeit ist erregt, jetzt sollen und werden sich Andere finden, die diese Aufgabe mit größerer Befähigung als ich verfolgen mögen, meine Mission ist beendet, und ich werde schwerlich mehr eine Zeile ferner übersetzen.

Dies zu meiner Rechtfertigung, wenn es einer solchen etwa bedürfen sollte.

Ihre Dichtungen verkaufte ich sehr gut, und in diesem Herbste wird jedenfalls eine 2te Auflage, und zwar in Miniatür mit Goldschnitt gemacht.

Schreiben Sie es sich selbst zu, wenn diese 2te Auflage alle Uebersetzungsfehler der ersten haben wird, aber, weiß Gott! ich kann doch nicht mehr thun, als Sie in 10 Briefen zu bitten, mir Ihre Berichtigungen und Aenderungen einzusenden; da Sie es nicht thun, so müssen Sie mich von jeder Schuld freisprechen.

Nachschrift den 5 September 1851.

Ich habe noch ein Monat gewartet, und trotz alledem vergeblich; Sie schweigen fort und fort.

Nun gut, ich kann nichts weiter thun, als Ihnen Alles, was ich in Händen habe, zu senden; was ferner einlauft, sollen Sie ebenfalls gewissenhaft bekommen.

Morgen beginnt der Druck der 2ten Auflage Ihrer Dichtungen, und da Sie mir keinerlei Lebenszeichen, gaben, so bleiben die Uebersetzungsfehler auch in dieser 2ten Auflage stehen.

Eben so wenig läßt Szilágyi oder Tompa etwas von sich hören; ich wasche meine Hände in Unschuld, und bedauere nur, daß ich nochmals der Narr war, mich der Undankbarkeit und Rücksichtslosigkeit meiner Landsleute auszusetzen, die ich doch schon hätte sowohl aus der Geschichte, wie aus bisherigen Selbsterlebnissen kennen sollen.

[aláírás nincs].

312.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Hanva october 4. 1851.

Kedves édes barátom!

Szinte megdöbbenek én is, midőn leveled homlokára tekintek, mellyen julius 21.-ke áll; 76 nap óta nem válaszoltam, levonván a leveled idáig jövetelére szükséges nehány napot. Azonban én nem vádolom, nem vádolhatom magamat; annyi minden historián átmentem azóta, hogy bolondság lett volna meg nem várnom ezt az időt, midön már nyugodt kedéllyel irhatok. Voltam tractualis és superintendentialis gyülésen, mellyről írva van, hogy ott „nincsen szentlélek". — Küzdöttem ezer vén pappal egy magam, azon állás miatt, mellyen most vagyok. Elbucsúztam, beköszöntem, hurczolkodtam, viseteztem [!], ismerkedtem, szóval azóta fészkestől fenekestől felfordultam először, aztán fészkestől fenekestől ismét helyre verekedtem; — láthatod levelem homlokán, hogy immár isten kegyelméből Hanváról irok. — Ne képzelj azonban új helyzetemről sem valami sokat, jobb amannál igaz valamivel, tán jóval is jobb; de még sem elég egy becsületes megélhetésre. Csak te maradj mappád nullainál, ezek legjobban eligazitnak; azon különbséggel, hogy Hanva mellett nagyobb nullát gondolj, példaul illyenképen: Kelemér = o; Hanva = O.

Bizony nagy szerencsétlenség az nekünk édes Jánoskám! hogy ollyan messze lakunk egymáshoz; igaz, hogy a lélek az a mi szeret, és

„Mi a mérföldek foglalatja?
Csak egy arasz sincs az lelkemnek!„

de mégis jó volna valamibe kapaszkodni is a lélek mellett; az az becsületes tiszta kebellel egymáshoz szorítanunk egymást; hidd el nekem, lelkem üdvére mondom rendkivül boldog napom lenne ez! és aztán annyi mindent szeretnék én veled beszélni, hogy isten a megmondhatója! iszonyú ügyetlen levéliró vagyok e mellett, és a beszélendők bőségének érzése elkedvetlenit nemileg az irástól (érts meg: nem a levelezéstől) például mit ér nehány szót váltanunk irodalom stb-ről, napokig szeretnék én veled erről beszélni; mit ér nekem az ha mondod: kis leánykám javúl, fiam már egésséges, örülök mind ezen szivemből, de köztök szeretnélek látni; ezért van az, hogy leveleim mind egy hangon pendűlnek; no de csak várjunk, vár-

junk . . . ! Nem teszem fel az istenről hogy egymást-láthatásunkat ellenzené!

Édes barátom! Mit magadról írsz: tökeletesen áll nálam is; engem is elfoglal a hivatal, és pedig most sokkal inkább mint Kelemérben; de engem sem foglal el annyira hogy ne irhatnék eleget; és még sem írok; eszembe sem jut irni; s ha csakugyan hozzá ülök: ollyan ostobán kezdek kinézni, mintha a telegraf táblája előtt ülnék, vagy most fognék először tollat kezembe. De nem is sokat törődöm vele! közönség és irodalom annyira alászallottnak tetszik nekem: hogy nem érdemlik a figyelmet; amaz a gyalázatosságig részvétlen; ebben pedig nem tudom én minemü őrült demon lakik; az irodalom alig él, csak az imádság tartja benne a lelket, megfogytak elbujdostak sok jelesek; hatravonúlt elnémult szinte sok, és új sarjadék igen kevés nőtt valamire való; még is olly veszett viczkándozás marakodás van! mint az őszi légy vesztit érzi! egyfelől Mentovics megharagszik birálojára s a Hölgyfutárban *szamár*nak nevezi; aztán valószínüleg ez a szamár egy czikkecskét ír a Pesti naplóba, hol Mentovicsot *„híg velejü gyermeknek és igen rosz versfirkátornak"* nevezi; mi ez barátom! nem a kofák nyelve-e ez? másfelől roppant dolog történik, t:i: Tot Kalmán és Endre egy *tárcza* felett fognak egész ország feszült figyelme közt költői versenyt futni! Nem szánalmas mosolyra méltó nyomorúság-e ez? Nem gyermekkorát sőt csecsemői idejét éli az irodalom?

Ha örülök-e annak hogy Jókay szerkeszti a Reményt? erre nem tudok mit válaszolni, mivelhogy a Jókay szerkesztéséből én egy betűt sem láttam. Annyi figyelemmel voltak ugyan is a jo urak és barátok irántam: hogy a Reményt nem küldték meg számomra, én pedig nem kértem. Fülhegygyel hallom: hogy a *Phőnix* 2-ik kötetébe küldött és acceptált verseimet most adogatják ki a *Reményben*. Az ő dolgok! majd csak kifogynak egyszer magokhoz csikart verseimből! Nincs örömem az illyen eljárásokban! innen nem sokat gondolok én vele igazán, édes barátom! ha nincs is irni kedvem. Kinek? Minek? Kiért? Miért? — Azért hogy egy némely szerkesztő egyék igyék kurválkodjék a dolgozótársaitól elvont pénzből? mig a szegény vidéki irónak szép szóval szurják ki a szemét! Sz—m! nekem nem kell több dicsőség mint a mi van! vagy van elég és ekkor jó: vagy ha nincs, a mostani működéssel bizony nem lessz több! Így categorice édes Jánoskám! Egyebaránt én Jókayt tiszta becsületes embernek tartom; csak azt sajnálom hogy Vahottal egy lébe keveredett; ennek meglásd nem lessz jó, vagy legalább szép vége.

Én most valami egy kötet versemet az elbeszélői modorból öszveszedek, és ⟨Hel⟩ Heilprin miskolczi könyvárusnak *ajándékozom*, ki azt kinyomatja, eladja, a költséget levonja, a megmaradt haszonnal pedig elosztozunk. Mert Pestről és Pesttől én többé a kiadási vagy eladási tekintetben épen semmit sem várok. Annyi örömem lesz a dologban, hogy kinyomva látom firkáimat.

Nem tudom közlöttem-e már veled (mert iszonyú fataliter levelezünk) a Kertbeny levelét és fordítását ha nem imé irok belöle egy rakást: A „Hamburger Literarische und Kritische Blätter" két számát kaptam töle egy levél kiseretében; a Lapokban *Szuhay Matyás* és a *Csörsz árka* van agyon teremtve, példák szoljanak; én mondom Rádról:

„Balsorsa kit csatában
Közel s elébe vitt:
El nem beszélte honn a
Harcznak történetit" (azaz elveszett)

ő mondja Rádról:

„Oft bracht' ihn wohl das Unglück
Nah oder ganz hinein;
Zu Hause doch erzählte
Er nie des Sieges Pein." (az az Rád nem beszélte el hogy jól megzsákolták a csatában.:)

Én mondom Csörszről:

„A puszták vad rózsáján
Merengtek álmai"

Ő Délibábra forditja:

„Der Puszta wilde Rosen
Vertiefen sich in Traum."

én mondom Rádról:

„Esetlen durva bárdját
Három sem bírta más;"
Drei Uräuner, ihn zu zwingen
Stätt' Gluhe er geschafft." (bárdról szó sincs)

én mondom:

Csörsz királyt lováról lesujta a villám stb.

ő mondja:

Vom Pferd schlug Csörsz, *den König*"
In grauser Mitternacht" stb.

Piros kun menyecskék = Die rothen Kunsag Mädchen.

úgy is segít magán: hogy a hol nem tudja egy ket strófát el-

hágy; hanem restelem több apróbb nagyobb hibáit kiirni; ebből láthatod mit tud a dominus; pedig azt irja hogy ⟨Der Treue wegen⟩, Der Treue wegen, können Sie unbesorgt sein da ich durch viele Uebung unserer Mittersprache jezt [így!] schon fast wollkommen mächtig bin, (a mit nem hiszek:) was freilich nicht der Fall war, als ich Petőfi's Gedichte zuerst übertrug, in denen ich Manches wöllig miszwerstanden, oder nur sehr schwer wiedergegeben habe. (ezt elhiszem:) Levelét így kezdi: *Ich weisz nicht, ob Sie Arany schon mit meinen Namen bekannt machte* stb. Igen is ösmerlek igen jól!

Tehát intra muros et extra komiszúl bánnak az emberrel édes barátom! kinek volna tehát kedve? Azt is irja még Maria ur, hogy küldjek neki kéziratokat bőven, de ezt nem teszem; nem lehetek annyira hű követője Jézusnak, hogy önként kezökbe adjam hóhéraimnak magamat, mint ő. —

Fúrja, fúrja az öldaladat tehát mit *gyanítok* én abból hogy te nekem olly ritkán írsz levelet?! Nem mondom meg azért sem! az az hogy csak megmondom, azzal a hozzátétellel hogy már most akkori gyanításom egészen megszűnt; at *[azt* vagy *át]* gondoltam egyenesen: hogy *meg untad* a levelezést; de látom hogy csupán a lustaság öli meg benned a virtust. „Jól-lehet a lélek kész, de a test erőtelen! azt mondja Máté t.i. az evangelista Máté, nem az a Máté Pesta, ki én velem Bejei pap koromban sokat járt, hordozván engemet gondtalan ifjuságomban ide s tova két lovas szekerén.

Akkor, akkor! János diák! nőtelen koromban! nem volt semmire gondom; még is csak jobb így, csendesebb nyugalmasabb az élet, habár nem is ollyan zajos. Látd látd! ha már közelebb laknánk, eljönnétek hozzánk apróstól nagyostól, bizony úgy szeretnénk benneteket! Minő örömem volna látni, hogy feleségem sorra ölelgeti csókolgatja a *te* gyermekidet; nekünk nincs! elvette az isten . . . ! stb ⟨aztán⟩ meg mi mennénk ti hozzátok, ketten hozzánktartozóinkkal egy családot formálnánk; egy patriarchalis boldog családot! No de nem poétáskodom! mert nem lehet!

Tudj az isten! minden gondolatom ezen egy pontra tér vissza, hogy láthatnók már egymást!

Szász Károly nagy kőrösi professor lett. —

Gyulai hallottam hogy nálad járt — tőled; mert a Pesti naplót nem olvasom; sajnálom is mert ott bántották Mentovicsot a mint képzelem, a miért ugy megharagudott. Barátom! most nem jó tréfálni! mert Berecz, vagy valamellyik híres ferfiú neked áll mondván: az úr egy szamár, egy rosz versfirkátor!

[igy!] — Hogy Mentovics Petőfi volna abból semmi sincs, de hogy nyömoru [!] versfirkátornak neveztessék: méltánytalanság! Mert hát azokat kik nála leebb állanak, azokat a sok ezereket hova sorozza? Minek nevezi? Ha én egér vagyok, Lévai ur micsoda?

Hát a te kis poétád, mert ugy hiszem és emlékszem rá, hogy görögöt és poësist tanitasz, mit csinál? hogyan halad? Teremts belőle egy magadhoz hasonlót vagy még jobbat, mert nem tartok a nyíri táblabiróval, ki azt monda ujdon született fiáról, hogy még most megfojtaná, ha tudná hogy nála derekabb ember lessz. Remélem hogy a ház teljes tisztelettel és méltánylassal bánik veled; mi abból már magából megtetszik hogy egy héten igen kevés órát adsz neki. Semmi édes Jánoskám! békűlj ki sorsoddal! légy nyugott; eszedbe vévén hogy sok millio ember irigylil még világi helyzetedet; én legalább így vigasztalom magamat, neked is ezt javaslom.

Hogy pedig máskorra is maradjon: isten áldjon meg benneteket! feleségem csokolja feleségedet, kit látatlanba, legalább is úgy szeret, mint én tegedet! Legyetek boldogok!

igaz barátod
Tompa Mihály

313.

MENTOVICH FERENC — ARANYNAK

[Nagykőrös, 1851. október 8.]

Tisztelt Barátom!

Megengedjen hogy ismeretlenül is e bizodalmas névvel szólítom meg, de én nem élhetek hidegebb megszólítással az iránt, kit lelkemben rég óta becsülök, tisztelek és szeretek.

Ezen soraimat egyszerre veendi ön egy meghivással a magyar irodalom tanári székére helybeli gymnasiumunkba — s nincs más czélja levelemnek mint megkérni részemről is, reá venni önt ezen állomás elfogadására.

Megeshetik — legalább nagy reményünk van reá — hogy még ez évben megkapjuk a 600 pengő évenkinti fizetést — s igy anyagi tekintetben — a mostani körülményeket tekintve — nem leszünk roszul ellátva, mert ennyi öszveggel takarékos ember itt igen jol megélhet.

A mi a szellemi életet illeti, igaz hogy itt Kőrösön kevés élvezetre számíthat az ember, de ezen segitünk az által, hogy alkotunk mi tanárok egymásközt egy bizodalmas kört, melly sok hiányt fog potolni — aztán igen sokat potol e hiányon az is, hogy Pesthez a tavaszra elkészülendő vasut által csak két orányi távolra leszünk, folytonos összeköttetésben lehet ön irodalmi barátaival, élénkebb részt vehet az irodalomban.

Meg kell említenem, hogy ön nem jön idegen emberek közé, önt igen sokan kitárt karokkal, a legőszintébb bizodalommal, ragaszkodással, baráti sőt testvéri szeretettel várjuk — Megemlíthetem ezek közül: csekély magamat, Szász Károlyt, Dr. Karolit, Jánossy professort stb —

Mind ezen körülményeket tekintetbe véve felettébb reméllem, hogy önt nem sokára collega barátom képen üdvözölhetem — Valóban nekem igen igen nehezemre esnék, ha ezen reményben csalódnám, ha ön körülményei ollyanok volnának, hogy ezen állomást el nem vállalhatja —

Addig is, míg személyesen megismerkedhetnénk — mi ugy hiszem itt Kőrösön leend és adja az ég hogy itt legyen — magam bizodalmába és barátságába ajánlva vagyok

tisztelő barátja
Mentovich Ferenc.

314.

NAGY-KŐRÖS VÁROS REF. EGYHÁZTANÁCSA — ARANY JÁNOSNAK

[Nagykőrös, 1851. október 8.]

Tekintetes Úr!

Hirlapi közelmények után bizonyosan fogja Tens urasága tudni, mikép tanintézetünket a kormány rendelet értelméhez képest egy 8 éves teljes és nyilvános gymnasiummá átalakitván, ezt a Superintendentiális oskolák kiegészitő részéül ajánlottuk fel, és hogy ezt a Superintendentia el is fogadta: melly átalakítás szerint a már betöltve volt 4 professori állomáshoz, még magunk részéről 4, a Superintendentia részéről pedig 2 tanszékek csatoltattak, sőt hogy részünkről csőd hirdettetvén a, magyar, görög nyelvek, a mathesis és historia tanszékei a csődülők közzül be is töltettek.

Miután azonban idő közben eset[t] változás — és a tanszékek rendezése miatt — a magyar irodalom tanszéke megürült, e tanszékre mint főszakra, szabad választás útján — e mai nap tartott ülésünkben általánosan s egyhangúlag — Tens Urasága választatott el.

Melly el választást, mint a mellynek elfogadására Tens Uraságát mindnyájunk köz ohajtása legszebb reménnyel párosulva hívja fel, egész egyháztanácsunknak szíves üdvözlése nyilvánítása mellett, akként adunk Tens Uraságának hivatalosan tudtára: hogy azon tanszék is, mint a többiek, 3 évig 500 — azután pedig évenként 600 pfrt fizetéssel van ellátva, és minthogy tanintézetünkben a tanitás folyó hó 15én veszi kezdetét, ez időre tanszékét elfoglalni, addig is pedig hivatala elfogadása felől bennünket értesíteni méltóztassék; tisztelettel maradván NKőrösön, 1851-ik év October 8án tartott Egyház(tanács)ülésünkből

Tekintetes Úrnak

őszinte baráti, s
jó akarói
NKőrös ref. egyháztanácsa

[Címzés:]
NKőrös város ref: Egyháztanácsától
Tekintetes Arany János Úrnak,
Nagyságos Tisza Lajos úr fiai nevelőjének
Hból
Szalontán
át
Geszten

315.

Kecskeméti Ref. Egyház és iskola elöljáróságától

MIKÓ LÁSZLÓ — ARANY JÁNOSNAK

[Kecskemét, 1851. október 10]

Tekintetes Úr!

Az alolírt Egyház a Magos Kormány által kiadott Tanterv, s iskolai szervezethez eddigi nyilvános Főintézetét 8. tanárral a lehetőség szerént Fő Gymnásiummá is átalakit⟨ott⟩

ván, miután ez érdemben a Magos Kormánynál minden lépéseket megtett, és sikeres eredmény felől bíztatva van, s ennek folytán az iskola megnyításának határ ídejét hírlapilag is közzé tette: szükségesnek látta mai napon tartott ülésében az illető Tanár urakat ís megválasztaní; mely míután a legnagyobb ünnepélyességel títkos szavazás utján a % alatt íde csatolt jegyző könyví kívonatban foglalt urak szó többség utjáni megválasztásával megtőrtént: örömmel síet a Tekintetes úrnak tudtára adni azt, mikép ugy a hazában, s úgy előttünk ís ísmeretes, mínt több e tárgyban megkeresett tekíntélyek által különösen ajánlt becses neve a Választó urnából nagy megelégedésünkre kíjövén: van szerencsénk a Tekíntetes urat mínt megválasztott egyík nyílvános Fő Gymnasíumí Tanárunkat mínden egyéb járulék nélkül ez idő szerént 500 pnfrt évi fizetéssel egybekötött székének elfoglalására ezennel végérvényíleg meghívni, kikérvén különösen, hogy az e' folyó évi nov. 1sső napján megnyitandó iskola beállása idejére a elérkezésével annyival inkább, mivel az Egyház a Tanár urakkal egyetértőleg ohajtja a tanokat felosztaní, bennünket szerencsésíteni, s e tekíntetbeni határozott válaszát velünk azonnal tudatní szíveskedjék. Kik ís tísztelettel maradunk Kecskeméten oct. 10én 1851.

A Tekintetes urnak alázatos szolgái a kecskeméti ref. egyház és ískola előljárói.

Mikó László mb
gyülekezet lelkésze.

Jegyzette Keményffy Pál
Egyház Tanácsi főjegyző

Szél Josef Edgyházi fő
Gondnok

[Címzés:]
Kecskeméti Ref. Egyház és iskola Előljáróságától.
Tekintetes Tudós
Arany János Úrnak
tisztelettel
Hivatalból
sietős
Iskolaügyben

N: *Szalontán*
⟨*Geszten*⟩ *Bihar megye*
Mélt. Tisza Lajos Úrnál

316.

SZÁSZ KÁROLY — ARANYNAK

Nagy Kőrös October 11. 1851.

Arany Jánosnak meleg üdvözletét
Szász Károly.

Tudni fogja kegyed hogy az itt meg nyilandó felgymnásiumban a magyar irodalmi tanszékre valék elválasztva. Most érkezem ide s nagy örömmel hallom hogy a számtanra kinevezett tanár, székét el nem fogadván, kegyedhez ment meghivó levél. Hogy ez nem legelső lépéssel történt, az ne sértse kegyedet. Elvül vala felállitva a magokat jelentők közül választani, s bár ön neve tisztelettel emlitteték, és sokan ohajták is, — amaz elv szerint lehetelen vala elválasztatnia. Ettől most elállottak civiseink, s remény táplálja öket hogy nem kapnak kosarat. Ha kegyed a meghívást el fogadja, én örülni fogok érdemesb kezekbe tehetni le az irodalmi tanszék gondját, s helyette a számtant vállalni. Egyébiránt a mint kegyed akarni fogja.

Ez a tényállás. Adjak e szót legforróbb vágyamnak, a rég ismerni ohajtott, a rég szeretett és csodált Arany Jánossal *egy helyen, és közre munkálni?*

Gömörben lakám másfél évig, s a Tompávali ismeretség, utóbb barátság legédesebb emlékeim közé tartozik; mily szép kárpotlás lenne nekem Tompa helyett Aranyt nyerni! Kegyed csak müveiből s levelek utján ismeri őt, de a betű sohasem elég Tompát méltóan jellemezni. Mily sokat beszélnénk róla majd, pipaszónál!

De legyen elég. Csak kérni akarám kegyedet, hogy siessen e tárt karokkal váró körbe; és ime kérés helyett remények folytak tollamból. Isten hozza! Ez most leg forróbb kívánatom legszebb reményem!!

[Címzés:]
Arany Jánosnak.
Csongrád / Gyula felé

NagySzalonta
(Biharban)

317.

ARANY — KECSKEMÉTI REF. EGYHÁZTANÁCSNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1851. okt. 14.?]

[Október 10-én kelt levelüket, melyben meghívják gimnáziumukba tanárnak, megkapta, köszöni, de kérésüknek nem tehet eleget.]

318.

ARANY — MENTOVICH FERENCNEK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1851. október 14.?]

[Megköszöni Mentovich értesítését, hogy a nagykőrösi gimnázium meghívta tanárául. Nem tudja azonban előteremteni a költözéshez szükséges költségeket. Aggodalmai vannak a miatt is, hogy az irodalmi tanszékre voltaképp Szász Károlyt választották. Becsületből sem fogadhatja el, hogy Szász kénytelenségből miatta menjen át a matematikai tanszékre. — Üdvözletét küldi Szásznak, készül írni neki is.]

319.

ARANY — A NAGYKŐRÖSI REF. EGYHÁZTANÁCSNAK

[Nagy]Szalonta, 1851. október 14.

[Örömmel vette a 8-án kelt meghívó levelet. Köszöni az Egyház bizalmát, de kénytelen kijelenteni, hogy a meghívást nem fogadhatja el, mivel a költözködés és „behelyezkedés" költségeit nem tudja fedezni.]

320.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagyszalonta, 1851. október 14.?]

[Tompa tanácsát kéri: meghívták két helyre is professzornak: Kecskemétre és Nagykőrösre, azonban kevés fizetést ígértek: évi 500.— Ft-ot — Aztán meg: befejezetlen tanulmányaival menjen tanárnak? Annak idején Szemere Bertalan is megkérdezte, végzett-e jogot. — Határozott: sem egyiket, sem másikat nem fogadta el.]

321.

SZÁSZ KÁROLY — ARANYNAK

NagyKőrös oct. 18-án 1851.

Arany Jánosnak forró kézszorítást

Szász Károly.

Még egyszer irok kegyednek, elnem várva a Mentovichhoz írott levélben ígért válaszát.

Igaz hogy én még nem érkeztem volt ide, midőn már engem a m.irodalomról a számtanra tettek át, de azt roszul sejti kegyed hogy én e cserét csak kénytelenségből fogadnám el. Én kezdetben a számtanra folyamodtam, s csak azon szükség esetében, *ha azt el nem nyerhetném* ajánlkoztam más szakra is, pl az irodalomra vagy történetre. A számtanra ki nevezett egyén le mondván, Mentovich (ki nekem itt meg bizottam vala) egész örömmel kapott számomra az üresen maradt számtan után, s ha kegyed semmi esetre nem jöhetend el, úgy is én a számtannál maradok, s az irodalomra választanak ujat. Ezt azért irom ily részletesen hogy lássa kegyed mikép *becsületbeli*nek nevezett ind[dító]oka alaptalan; azon pedig ne ütközzék meg, hogy én dilettáns poeta létemre többet foglalkoztam életemben számtannal mint bármi egyébbel, atyám nagy Mathematicus levén, gyermekkoromtól következőjének nevelt.

A mi önnek első, — *szellemi* —, okát illeti, hogy az ön magában elenyészik, nem kétlem. Ugy ismeri kegyed a M.

irodalmat mint csak kell. Mind öszve adand belőle a 4 felső osztályban hetenként két-két = 8 órát. Nem tartom szükségtelennek meg említni hogy egy tanárra hetenként 16 óra van mérve, s mivel a tudományok itt el daraboltatnak, kegyedre (azon privát tudomásunk nyomán hogy kegyed *nagy görög*) 8 görög orát is írtunk. De ez csak találomra ment, s ha kegyed akarja, akár *magyar*, akár; *latin* nyelvészettel vagy tán egyébbel is fel cserélhető.

A harmadik, az agyagi ok legfontosabb. Mutattuk kegyed levelét nehány befolyásosabb embernek s azok mind magok hajlandók, mind a város részéről remélik, hogy az áthurcolkodás iránt a város saját erejen intézkedendik. E kis áldozatot, mely csak egyes embernek nagy, bizton hiszem hogy a város megteendi; nagyon ohajtják ide kegyedet.

Az egyházi tanácshoz írott levele a holnap tartandó gyülésben fog felolvastatni s tárgyaltatni.

Annak eredményéről Mentovich (akár A akár B lesz) tögtön tudósítandja kegyedet.

Kecskemétre is meg van híva kegyed. Sajnálnám ha csak önzésnek vélné szavaimat midőn azt írom hogy Kecskemétről bár mily igéretekkel se engedje meg csalatni magát. Kőrösön az iskola ügye teljesen biztos lábon áll, Kecskeméten ellenben nagyon is bizonytalan s aligha ott algymnasiumnál, és egy praeparandiánál egyéb létesül.

Igy állanak a dolgok, szárazan elmondva. Nem is cifritom, cikornyázom tovább csak arra kérem várja el meg [még] Mentovich s a város válaszait, s ha azok kedve szerint ütnek ki, jöjön.

Isten velünk.

[Címzés:]
Arany Jánosnak
Gyula felé

NagySzalonta

322.

JÁNOSY FERENC — ARANYNAK

[Nagykőrös, 1851. október. 19.]

Tekintetes ur!

Egyháztanácsunk magányúton értesülvén önnek aggodalmai felől, szállás és utiköltségre 120 ezüst forintot utal-

ványozott, melyről ön megérkezésekor rögtön fog rendelkezhetni; ezt azon reményen tudatjuk önnel hogy szerencsénk lesz önt mentöl hamarább tanáraink sorában látni — N.Körös october 19^{én} 1851

Jánosi Ferenc
tanár és ideiglenes jegyző.

[Címzés:]
Tekintetes
Arany János urnak
a NKörösi iskola tanárának
Hivatalbol.

Szalonta.

323.

MENTOVICH FERENC — ARANYNAK

Nkőrös [1851] octob 19-én

Kedves barátom!

A mai egyháztanácsban elhatároztatott hogy uti költségeid és félévi szállásod fedezésére 120 ezüst forintot küldjen [!] számodra, melly öszveget még ma utnak inditja, hogy mennél előbb megkapván november elejére eljöhess. Ezen összegből fogadhatsz ott két szekeret, mi belőle megmarad az elegendő leend egy félévi szállásbér kifizetésére — Nem kételkedünk kedves barátom, hogy te még továbbra is akadályt találsz a tanári szék elfogadásában — S kérünk is igyekezz legyőzni minden támadható nehézségeket — illyenek lehetnek kedves nődnek rokonai közűli elszakadása, de te igyekezzél reá beszélni, s biztositani, hogy itt is baráti keblekre találand, nőm mint már ismerősét, barátnéját várja, számos jó hölgyekkel, kik vetekedni fognak barátságát megnyerni s a Szalontán hagyottakat potolni.

Arra kérlek kedves barátom! hogy ez alkalomtól — ha elhatározhatod olly hamar a tanári állomás elfogadását — igy rögtön, különösön ird meg mekkora szállásra volna szükséged, hogy itt levő barátaid előre kifogadjuk számodra a szállást, ha mindazonáltal megérkezésedig nem találnánk szállást kapni ne aggodj, mert nem maradsz a szabad ég alatt, adunk mi szállást, megosszuk egyszerü lakunkat veletek.

Tudatnom kell veled miszerint az egyház tanácsnak fölebb emlitett határozata akkora gyöngédséggel ment véghez, olly ragaszkodással irányodban millyet csak érdemelsz — egy tagja az egyháztanácsnak Zsigrai Marton — egy igen derék hazafi — tudatja veled, hogy nem leend szükséged fárol gondoskodni, ő fával ki fog segiteni — tehát a télen nem fogsz dideregni, hanem fázni.

Megengedj kuszált irásomért, de nagyon sietve kell irnom és nagy lármában.

Addig is mig személyesen ölelhetnélek isten veled — nőm öleli nődet

szerető barátod
Mentovich Ferenc

[Címzés:]
Arany Jánosnak
barátilag

Nagy Szalonta.

324.

SZÁSZ KÁROLY — ARANYNAK

[Mentovich Ferenc levelében]

[Nagykőrös, 1851. október 19.]

Nem teszek ehez többé semmit. Tudom vette kegyed tennap utnak inditott levelemet, — s azért remélem az abban tisztában hozott része a dolognak semmi akadályul nem szolgáland. Isten hozza mielőbb; még octoberben várjuk.

Szász Károly.

NB. A Százhusz pengőt küldeni akartuk készen, — de egy ujabb *eszme* (S. !) szerint nem küldjük, hanem megérkezése perczében *mindjárt* rendelkezhetik vele kegyed, azért jöjön [ke]gyed amint jöhet — e tekintetben itt semmi difficultás.

Szász K.

325.

ARANY — A NAGYKŐRÖSI REF. EGYHÁZTANÁCSNAK

Nagyszalonta, 1851. október 21.

[A folyó hó 19-i értesítésre válaszolja, hogy a gimnázium magyar irodalmi tanszékét elfogadja. Házi ügyei rendezésére azonban az elindulás előtt még néhány napra szüksége van.]

326.

TÓTH ENDRE — ARANYNAK

Vatta, octob. 25. 1851.

Arany Jánosnak forró szeretettel!

Nem tudom: kezem remeg-e jobban az örömtől, vagy lelkem, midőn e sorok irására felkeres engem az alkalom . . . azt tudom csak: hogy szívem fáj, mivel nem én kereshettem fel az alkalmat megkereshetni önt soraimmal, kit nekem, fájdalom, ismerni mind ekkorig nem, csak szeretni és tisztelni lehetett. Fogadja ön e sorokban lelkemet vendégül lelkénél . . . s ha viszontszeretetre talál — egykor *magammal* viszem azt önhöz.

Ez előtt 2 nappal Miskolczon voltam. Heilprin Mihály könyvkereskedő, ki mint állítja, önt még Pestről a ‚jobb időkből' ismeri, sokat kérdezősködött tőlem kegyed felől, hogy e napokban Pesten lévén, nem hallottam-e önről s illetőleg a *Daliás időkről* valamit? Mi szándoka van önnek e művével? kész-e már? hogyan és mikor fogná ön sajtó alá adhatni? sat. —

Én mindezekre, alig tudhattam valami alapost felelni a becsületes embernek, mint: hogy Lévai- és Jókaitól hallám, miszerint a kérdéses mű *alkalmasint* be van végezve ez évben.

Heilprin engem felkért igen nagyon, hogy keressem fel önt nevében is e műve iránt; s ha hajlandó lesz kegyed az ő kérésére: *Toldi* e *második részét*, a *Daliás időket* megveszi kegyedtől. A kiadást hol s mi feltételek mellett engedi ön meg: nyilatkozatától függ. Ez iránt én a tudósítást a legnagyobb szívességgel veszem s örömeim egyike leend, ha tán némi szolgálatot tehetek önnek e részben.

Miskolcz, föl északnak, csak 3. óra járás lévén hozzám különben is — a legrövidebben eljárhatok benne. Heilprin *szemgyengesége* okozza, hogy nem keresheti önt meg soraival — különben e szerencse ismét nem jutott volna nekem.

Az ide mellékelt előfizetési ívet nem terhére küldi önnek, de véleményét vágynék tudni e vállalat felől. A magyar írók neveit én indítványoztam hogy hagyassanak ki: ezeknek műveit ismeri a közönség, amellyeket pedig nem ismer — nem adhatni. — *Szellemhonosítási* szempontból én igen helyeseltem e vállalatot, s ha egyébb nem, talán az olcsó ár részvétre talál a közönségnél . . . Egyébiránt tudatja önnel Heilprin azt is, hogy a fordítókat — kiknek nincs bővében — ívétől 6 p.fttal díjazza. — Szerintem hiba: hogy az angol irodalomból a programmban semmi sincs. Ez azonban, ugy hiszem, orvosolható. —

Ezen dolgok adtak nekem alkalmat a felkeresésre. Hiszem nem voltam önnek alkalmatlanságára! — Igénytelen sorsomról is irok önnek annyit, hogy én is, mint ön egyszerü falusi életet élek s gazdálkodom. Feleségem is van mint önnek de *Laczi* fiam még sincs . . . ! egy leánykám volt — — nincs!! És egy rosz lantom is van, melly néha ha megszólal az öné mellett: darabokra szeretném törni . . . — de meg az jut eszembe hogy azután semmim sem lesz hová életfájdalmaimat temetgessem. —

Bocsásson meg ön e bizalomért!!! —

S most azon reménnyel zárom be levelemet, miszerint kegyed e szíves kérésekre nekem mielőbb válaszoland. Utolsó pósta: *Harsány*, honnan a' leveleket kapom Vattán.

Fogadja ön egész családja üdvözletem mellett szeretetteljes kézszoritásomat!

Áldja meg önt az én Istenem mint én óhajtom

tisztelője
Tóth Endre.

327.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Bábony, october 28. 1851.

Confusioba ne hozzon édes barátom az, hogy Hanva helyett ismét más helyet látsz levelem homlokán; a csak onnan van: mert szüreten vagyok itt egy jó emberemnél, azért írom

ide hogy kinél: nehogy azon hibás véleményre jőj: mintha nekem szőlőm volna; én az úr szőlejének vagyok vinczlérje, hol legtöbbnyire savanyú a szőlő és a bor, mint az idén mindenütt.

Leveledre édes kedves Jánoskám válaszolok ugyan, de azért nem tudok rá mit mondani. Tanács-kérésre hívsz fel, s leveled végén oda teszed hogy már határoztál. Sem egyiket sem másikat nem fogadtad el.

Barátom ez a papi, professori kenyér sajtalan ugyan egy kicsit de azért még is jobb mint a semmi. — Én anyagi körűlményeidet nem ösmerem ugyan voltaképen, de tudom: hogy Rothschild nem vagy, s midőn irod: hogy egyiket sem fogadtad el, azon gondolatra jövök hogy *nem vagy megszorúlva*, mi nekem véghetetlen jól esik; s nem vagy azon körülményben, hogy az illyen sovány conditiohoz is mohón hozzá kapj; ez áll ugye bár? 500 forint nem sok, de folytonosan minden évben annyi, mégis jobb mint plane semmi. Innen ugy látom hogy inkább *lelkednek* nem tetszett a professori koszt, miért én épen nem kárhoztatlak; de kárhoztatlak azon idétlen scrupulusért, mellyet az iskolába járásra nézve említesz; hidd el nekem neved mellett senkinek sem jut az eszébe: hány iskolát végeztél; mert ha a csürhe mellől szólítnának is professornak vagy akarmi a fenének, mindig Arany János volnál te. Én nem szoktam farkat csóválni, én kevesebbet mondok inkább mint többet, s a mit tőlem hallasz: az fenekig igaz; Ki a fenének jutna illyesmi eszébe? Azért hogy egyszer a pedans Szemere azt kérdé: végeztél-e just? az mit sem tesz! Azért illyen ideákkal ne tépelődjél! hogy mikor ezer kölyköt látok a ki magát, *magánál* feljebb tartja; ne lássak ollyat is a ki erővel leebb akarja tartani; mert ez *neked* roszúl áll; s affectationak venné az, a ki téged ugy nem ösmer mint én. Az *auctoritások* kora lejárt; ime Beöthy Siga minden oskolát elvégezett ex professo tanulta a poesist, *kezén* méri a *lábakat;* Petőfi mind ezt nem tette, s mellyik a nagyobb költő? Tehát a *szellemi nehezség* csak a te agyadban létezik. Persze az anyagi nem igy van; kevés kevés! de én még is azt mondtam volna, jobb mint semmi; feltévén: hogy jelen helyzetedben *semmid* sincs, mi hogy ne ugy legyen *ohajtom*, s hogy nem is úgy van *sejtem*. Hej te ember! csak nekem volna! . . . node ez nem tartozik ide mert én bizony nem adnék abból se neked se másnak egy fillért is, azért arra a gondolatra ne jőj: hogy majd én azt mondanám: Édes jó barátom! ime nekem adott az isten, végy el tőlem ennyit meg ennyit! . . . No ha úgy nem kell, tehát csak kölcsön, contrac-

tusra sat. Nem! azt nem tenném! mert biz én is közelebb vagyok magamhoz . . . !

Most már persze arról kellene beszélnem: elfogadod-e vagy nem a conditiot, de már tudván hogy el nem fogadtad: felesleges minden tanács. Én itt is azt néztem volna: hol vagy hozzám közelebb?

Imé tehát édes barátom! a millyen a *jó nap, ollyan a fogadj isten!* leveledre kaptál választ, mellyből annyit értesz mint a semmiből, mellyet én a hordó tetején a taposó kád mellett irtam mint szent igaz barátod Tompa Mihály

U.I. épen most szólitnak meg azon jó barátim a kiknél vagyok hogy kinek irok levelet? mondom hogy neked; ők arra azt mondják hogy ösmeretlenül is (t.i. i:[!] a pofádra nézve, de szellemre nézve *nem)* öszintén üdvezelnek mint igaz becsülőid, ezek a következendők: Dráskóczy Gyula és László testvérek; Gotthárd István és Páloczi Abris nem testvérek, s végre én valóságos testvéred. Kivévén engemet mind jól szilvoriumoztunk s heverünk, azért midőn ide irom ezt, meglehet hogy kitépik kezemből a levelet; melly esetben: ha nem kapnád: igy gondolkozzál: *hiszen kitépték a kezéből.*

Isten veled!

[Címzés:]
Arany Jánosnak
Debreczen
Nagy-Várad
Orosháza felé

Nagy Kőrös —⟨Szalontán⟩

328.

TISZA DOMOKOS — ARANYNAK

[Geszt, 1851. november 2.]

Kedves Aranybácsi!

Nagyon óhajtom hallani, hogy helyre vergődésük, mely anyi bajjal és boszúsággal szokott járni, végbe ment.

Egyébiránt, a menyivel kellemetlenebb a rendcsinálás, annál kellemetesebb a rend. Hej! szeretnék karácson tájban, mikor keményen fagy, bekopogtatni, s az ádáz Bodritól nem félve, s egy új Zsúsitól vezetve, a barátságos szoba kályhályára

dőlni, maga mellé, ki vak dohányt füstöl, míg a hidegvérüen mosolygó Lacit Julcsa nagy tűzzel leckézi, hogy bábja új kalapját elhányta. Ez a fiúk általános sorsa!

E mellett, szorgalmam jeléűl küldök három, mást nem is jelelhető, firkát, vagy is poemát.

A mint elmenetele után, szobáját és szobánkat végig tallóztuk, ott három kofáját [kottáját] (Monardoson) s egy darab szappanát, itt pedig át nem adott s le nem másolt képit, s a Byron második kötetinek néhány stanzás borítékát találtuk meg. A két utolsót, ha Isten segít magam aka- rom, pesti létünk alatt, haza szállítani.

Geszten és N.Szalontán más ujság nincs, mint az, hogy Nagy Lajos jobban, Zsugovics Demeter egyforma veszélyes állapotban, van.

Kedves nejét tisztelem, Lacit és Julcsát csókolom, magát pedig ölelve maradok

Geszt Nov. 2-kán 1851.

szerető tanítványa
Tisza Domokos.

fordíts!

(végin csattan az ostor).

Kandallónál[1]

Eltüntek már a tavasznak
Illat-hintő kellemi,
Minden lombot elhervasztnak
A tél hosszú éjjeli.

Sok lehulló kis csillagból,
A tél fehér leplet font,
S a széltermő Karpatoktól
Véle minden tajt bevont.

Dértől őszült már a vadon,
Hallgat a zengő liget,
Fenn-kopogván a jég s fagyon,
Egy lomha farkas iget. [így!]

[1] AJ. kritikáját e versről ld. 410. l.

Az ember a kandallóhoz
Vonszódik és telepűl
S hozzá nyúlván a kancsóhoz,
Multakról gondolva ül.

A pattogó tűz közepén,
Látja eltünt napjait,
S öszve méri könyet ejtvén
Örömit, és kínjait.

Népdal[2]

Mér mennék én vasárnapon a templomba?
Inkább megyek egyet inni a kocsmába.
Nem jól papol a rector
Jobb annál egy pohár bor.
Komám asszon!

Jöjjön ide, komám asszon, nem tud semmit!
Minapában, rája szedtem ő kigyelmit!
Tojást vittem vásárra,
Mind elment pálinkára
Komám asszon!

Tehetek-i ugyan arról, hogy az úton
Elrabolták erőszakkal négy forintom,
Maradt tojás tíz párral
Ellopták a kosárral,
Komám asszon!

Hébe-hóba ha benézek a zsidóhoz
Nem tehetem, hogy ne nyuljak a kancsóhoz
Olyan kedves a bűze!
Olyan édes az íze!
Komám asszon!

14-ik születésnapomra[3]

Eltüntetek ti! boldog gyermek évek!
E zajgó élet csendes pitvara,
Riadnak már az alvó érzelmények,
Eljött a tündér ifjúság kora.

[2-3] AJ. kritikáját e versekről ld. 410. l.

A bíbor hajnal hirtelen befutja,
Éltem; sötét, de boldog éjjelét,
S a szenvedélynek tűz sugáru napja,
Boltján világát most lövelli szét,

Remény, óh mond [!] meg mely'k legyen közűlök
Vezér csillag é puszta ösvenyen
Ohajtom őket, még is tartok tőlok.
Ezer kétség közt válogat szívem.

Keblem leg inkább tölti a művészet
Szent lángja, hozzá vágyik érzetem,
S Babérral kínál a csalóka képzet
Ha kurta éltem néki szentelem.

Igen! te érted fog éltem kimulni,
Neked ajánlok minden csepp jó vért,
És bár babér nem fog nekem virulni,
Dicső meghalni a művészetért!!

329.

KERTBENY KÁROLY — ARANYNAK

Bécsben 10 11 51 hetfőn

Tisztelt honfitárs!

Mind össze tán 14 nap óta itt vagyok, és az egész időn betegágyban feküdök; baráti szivességnek köszönöm, hogy Magyar hirlap-ot olvashatom, és ott találtam azt a tudositást, hogy Ön nagykőrösi gymnásiumnál új hivatalba lépett.

Azért sietek, Önnek mégegyszer egy életjelt adni, hanem gyönge reményel, hogy e levélre előbb felelet jőnni fog, ha az utólsó nyolcz vagy tiz leveleimre és más küldeményekre, kilencz hónap mulva egy szót se kaptam felelve. — De most se a nagy távolság, se a frigyeségünknek alkalmatlansága okat nem adhatna, és más rejtelmes baj köll lenni, ha Ön most is néma marad.

Új hivatál-belépéseihez teljes szivembül minden jót és szerencsést kivánom; ha csak az isten nekem is adna, hogy honfitársaim többé félre ne ismernének azt a komolyságot és forró ügyekségem, árva nemzetünknek, gyönge tehetségeim

szerint szolgálni; de épen az utolsó időkben, annyi ellen bizonyítványok kaptam, hogy nem tanácsos, e féle reményeknek magát ádhadni. Hát tegyenek ők csak jónak látás után, én elnemfáradok öntudatom szerint cselekedni.

Ön költeményeknek fordításaimnak második, változatlan kiadása már most sajto alatt lesz, egyedül Ön arczképeivel bövitetve; az árkusok ezen napokban bevárok. A német kritikai lapok is, megint új, és nagyobbrészen igen hizelgő szolalkozások hoztak Ön iránt, de az uton nem tudtam e példányok összeszedni, és itt Bécsben e legtöbbek a lapokbul nem kaphando.

Végre azt is észrevételre hozok, hogy az igért könyvek, Ön, Szilágyi és Tompa munkák, eddig — egy év mulva! — kezembe még nem jöttek; tovább is Önnek véleménynek szabadon hagyok, akar-e a fönnevezett uraknak közölni, hogy most itt vagyok, és millyen czim alatt levelek engem föltalálhatnak?

Mind fogóly, és mind beteg ide jöttem; félszabad vagyok már, de még nem egészséges. Lakásam szegény édes anyámnál, t.n. ezen név és háziszám alatt:

Hn K. M. Benkert, Wien, alto Wieden, N° 807. 3^{tr} Stock

Probálni fogok, hogy találog-e valami hivatalt egy nyilvános vagy házi könyvtárnál; ha nem, hát télen át csak itt maradok, és tavaszban örökre keletföldre elbújdosok.

Éljen bodogul, és neveljen Ön hirével a szegény elhagyatott nemzetünknek elolvadó reményt!

Kertbeny

330.

ARANY — ERCSEY SÁNDORNAK

NgyKőrös, nov. 12. 1851.

Kedves öcsém Sándor,

Itt vagyunk tehát, végre valahára. Nagy Kőrös homokos és salétromos Kanaánjában. Szállásunk csak tennap előtt óta van; az előtt Mentovicsnál szorongottunk, vagy is őt szorítottuk ki (csaknem) szűk szállásából, egy pár napot pedig Pesten töltöttünk, vásárolván butorokat igen drágán s így igen keveset; mert NagyKőrösön nemhogy butorféléket, de még kosarat, dézsát és tálat sem lehet kapni, azért is Kecskemétre kell fuvarozni; az élelem czikkek drágák, mint Pesten, ugy hogy

bizony nem tudom mikép fogunk kijőni, jóllehet fizetésünket a mai napon 50 pengővel feljebb emelték. Sok baj van itt, öcsém, a mit előre nem láttunk s nem tudtunk, ugy hogy, ha a meg történtet meg nem történtté lehetne tenni, nem volnék én nagykőrösi tanár, hanem szalontai — semmi sem. Node már most benne vagyok, küzdenem kell a hogy s a míg lehet.

Különben jó emberek, mint mindenhol, itt is vannak, kik szívesen osztoznak gondjainkban: első helyen áll ezek közt a *Mentovics család* és *Szász* Károly, — *Jánosi* tanár, kik érettem igen sokat tettek, lótottak és futottak. És ez az, miben kárpótlást találok. Collegáim közűl fogod ismerni *Kis Lajost* (ki Vaynál nevelő volt), hallhattad hirét *Ács Zsigmond*nak, s a régi professor *Wargha* Jánosnak. — Van még egy öreg *Fitos;* egy fiatal pap ember *Csikai*, ki vallást tanít, egy *Weisz*, ki németet tanít, s én a tizedik. — Már complét vagyunk, s én hétfő óta tanítok. —

Pesten létem alatt arra sem értem hogy valakit meglátogassak, egész nap lótottunk elé s hátra, e mellett az eső vágott bennünket este azonba Szilágyi S. erővel magához vonszolt, s ott találkoztam Egressi, Kemény, Lévai, Csengeri ismerőseimmel, illetőleg barátaimmal: több gyönyörűségem a pesti mulatságban nem volt. Vettünk egy divánt 6 székkel 61 pf. egy díván előtti asztalt, két nyoszolyát két chiffoniert 80 pfton, egy jó nagy vaskonyhát (ez olcsó), nagyobbat, mint az otthoni, két fiókkal s perse egészen vasból — 29 pengőn, ezek hazaszállítása belekerült vagy 13 pengőbe, s ebből a vasuti szállitás 3 pengő sincs egészen, — a többi a vasútig, s a vasuttól Kőrösig szállítás iszonyú bére. Bizony bizony alig van nehány forintunk, jóllehet az utiköltség Szalontától idáig (a szekérbéren kívűl) csak 10 frt. 12 kr. váltóban, s jóllehet az igért 120 pengőt ideérkezésem után másnap megkaptam. Megy a pénz, mint a fene!

Ideutazásunk napjai elég szerencsésen folytak le; első nap ugyan el is tévedtünk, meg is akadtunk a dobozi erdőn, s mind a két első nap fútt a szél, a mint tudott; de utunk jó volt, s mikor, harmadik nap, az eső elkezdett esni, az még hasznos volt, mert már akkor innen voltunk a Tiszán, a *homokon.*

Szállásunk nem nagy, de nekünk elég. Van, délre fekvő egy szobánk s mellette egy kisebb, de ezt fűteni nem lehetvén, jelenleg csak a lomot tartjuk benne, konyha, de azt nem használjuk, konyhán túl nagy szoba, mellyet a vaskonyhával fűtünk, — belső és külső kamra, nagy pincze, de üres, szín, istáló. Az udvar kővel erősen bekerítve, mint egy vár. Perse, az a legnagyobb kényelem, hogy az udvar nem közös, magunk lakjuk az egész peripheriát. Azonban, valamint majd minden

háznak Kőrösön, ennek is megvan az a hibája, hogy nedves, a lakószobánkon kivűl, melly elég száraznak mutatkozik. Fizetünk érette 100 pengőt, a nedvességéért nem kell fizetni külön. Talán majd ha a szállás változtatási rendes idő eljő, különbet is kaphatunk: de most időközben, azzal kellett elégednünk, a mit kaptunk.

Igy vannak a dolgok, kedves öcsém. Hát ti hogyan éltek? Jól perse, mint rendesen. Köszöntsed nevemben az én szalontai ismerőseimet, csokoljad vagy öleljed rokonainkat, Janit különösen, ha találkozol vele vagy írsz neki. Nőm csókolja Linát, fog irni nekie bizonyosan rövid nap; én és gyermekeink szinte csokolunk mind kettőtöket, s a Lina szüleit s testvéreit egytül egyig szívesen üdvözöljük.

Téged pedig az isten áldjon meg! kívánja

szerető bátyád
Arany János

Irj kérlek gyakran a szalontai állapotokról; igazíttatott e Gyula a házon valamit? stb.

Egressi Gábornak megmondottam, hogy Naploit küldje Szalontára; azokat majd Mezei szomszéd, kit köszöntök, széllyel osztandja az előfizetők közt, [!]

331.

ARANY — TISZA DOMOKOSNAK

Nagy-Kőrös, nov. 12. 1851.

Kedves Domokos,

Kedélyes levele, melly engem igen megörvendeztetett, pár nap óta nálam hever, válaszra várván: de még ez ideig, alig levén hova lehajtanom fejemet, nem válaszolhattam. Ideérkezésemkor nem csak szállás — de kilátás sem volt szállásra, az után kellett nyakunkba venni a várost s végre is egy Pesten lakó kőrösi emberrel, Pesten egyezkedni szállás végett, hova a butorozás gondjai különben is kényszerítettek. Rendben még most sem vagyunk, sőt isten tudja, mikor leszünk — és a mint jelenleg állnak a dolgok, nehezen felejtem Szalonta vidékét. Drágaság, mint Pesten, a mellett némelly legszükségesebb czikkeket épen nem is lehet kapni — edényért, házi eszközökért ect. Pestre, vagy Kecskemétre kell fuvarozni.

Illyes bajokkal vesződünk, nem is emlitve, hogy némi purificatión is keresztül kell esnünk, a mit előre tudva, természettel nem indítottam volna el töredékeny sajkámat a tanárság vészes óczeánján.

No de már most uszni kell, úgy; a hogy lehet. Azért hagyjuk a kedvetlen dolgokat.

Legelőször is meg kell dícsérnem, hogy verseit leküldte, s kikérnem jövőre is e bizodalmat. 1ször *„Kandallónál."*[1] *Kellemi — éjjeli*, gyenge rím. — *Széltermő Karpát* igen jó és erős. — A farkas *kopog*-e a fagyon? ezt kegyed, mint vadász legjobban tudhatja; szükség esetében Kovács Bácsitól — Geszt Nimródjától — megkérdheti. — *Hozzá nyulván — multakról gondolva* — két participium egymás után hibás syntaxis. „A pattogó tűz közepén látja eltünt napjait" az eszme szép, de nincs eléggé kifejezve. Ha, mint én vélem, azt akarja itt mondani, hogy a tűz közepén, feltűnnek képzelete előtt a mult képei: ezt érthetőbben kelle kifejezni; mert *napokat* nem *láthat* az ember, de *képeket, jeleneteket* az életből, igen. Az *egész* dicséretes. 2or..) *Népdal.*[2] Az eredeti egy kissé szorosan van követve. Gyakorlásúl mehet, de irodalomban már plagium volna. Különben látom hova czélzott, akarta követni az eredetit, annak könnyűségét. A caesurákat pontosan tartja. Az első stropha jó. 2k stropha. *Rája szedtem* kiri. — 3k stropha: *tíz párral* —, csak *„tíz pár"*. — Az egész, mondom, mintegy *folytatása* lenne az eredetinek. 3or.. *14k születésnapomra.*[3] „Zajgó élet csendes pitvara" szép. — Szóval az egész jól megy, csupán a végsor: „dicső *m*eghalni *a* művészetért", — s még elébb: „neked ajánlok minden csepp jó vért"; átaljában az a végső stropha nekem nem tetszik. Először: nincs kifejezve, kihez intéztetik a megszólitás: így: „Igen, müvészet! — a művészetről mindenütt 3ik személyben beszél. Továbbá: *vér áldozatot* a művészet nem igényel; tudom, hogy nem is ezt értette: de mások ugy érthetnék s világosnak kell lenni a kifejezésekben. Dicső meghalni a . . . hazáért! ez a kápsa felkiáltás jut eszünkbe, ha olvassuk: „dicső meghalni a *művészetért*". Különben igen helyes,⟨volna⟩ itt a vég stropháben pathetice, a művészethez fordulni, így zárni be a verset legjobb, csupán, mondom: 1.) legyen tisztában az ember kihez van intézve a megszólítás, 2.) A *vér* és *halál* módosíttassék ugy, mint azt a művészet irányában módosítni kell; mert jelenleg ugy veszi ki magát, mint ha, karddal kezében, rohanni akarna, hogy meghaljon (csatában) a művészetért.

[1] Ld. e kötetben 404—405. l.; [2] 405. l.; [3] 405—406. l.

Bocsásson meg, hogy illy szőrszálhasgató vagyok, de hiába! e rosz szokásomat még nem tudtam levetkezni. Legközelebbi verseit nem fogom illy szigorúan bírálni: küldje bátran.

Ez az első levél, mellyet, eltávozásom óta, azon vidékre irok; foglalatosságim nem engedik, hogy Kovács és Pap bácsinak külön írjak: adja át tehát kérem nekiek tisztelésemet respective üdvözlésemet, azon megjegyzés, vagy utólagos kijavítás mellett, hogy én ám „csak csufolódom". Pap bácsi levelét kézbesítettem Károlyinak, ki majd megveszett rajta nevettében. — Ő méltóságuk kezeit csókolom, Ottilia kisasszonyt szíves tisztelettel üdvözlöm, kegyedet, édes Domám, ölelem. Irjon minél többet, mindenkor nagy gyönyörrel veendi

jó barátja
Arany János

U.i. Az ígért látogatásra nagyon számítok ám.

Még egy utóirat: Többeket kelle tisztelnem e levélben azok közűl, kik geszteni lakásom alatt hozzám olly jók voltak, péld. Charles Monard urat, Náni k.a. etc. etc. de nem akarám levelemet ollyanná tenni, millyet Jóka írt volt király korában, tudniillik, mind elősorolni a kiket tisztelek és szeretek: kegyed azonban tolmácsolja nekiek üdvözlésemet, minthogy én mindazok iránt, kik jó indulattal vannak hozzám, kölcsönösen jól érezni meg nem szűnök.

Isten vele, kedves Domokos!

Arany.

Pap bácsival tudassa, hogy: „Nyulak szigetében el is temettetett".

332.

ARANY — TOMPA MIHÁLYNAK

[Elveszett]

[Nagykőrös, 1851. november 12.?]

[Mégis eljött Nagykőrösre tanárnak. Így szalontai vagyonkája megmarad s Pesthez is közelebb lesz. Azonban sok a munka, kevés a fizetés. Szász Károlytól azt hallotta, hogy akinek Hanván van parochiája, az a kálvinista papok közt valóságos Croesusnak számít. — Olvasta egy német kritikus elmarasztaló ítéletét a Toldi és Murány ostroma Kertbeny-féle fordításairól. — Mellékelten küldi Tisza Domokos egy versét.]

333.

ARANY — TÓTH ENDRÉNEK

[Elveszett]

[Nagykőrös, 1851. november 12. ?]

[A *Daliás idők* még nincsen készen és így egyelőre nincs módja kiadásáról Heilprin Mihállyal tárgyalni.]

334.

ERCSEY SÁNDOR — ARANYNAK

Szalonta, nov. 15. 1851.

Szeretett bátyám!

E hónap 12én kelt sorait, tegnap reggel, midőn még az ágyban feküdtem, kaptam kezeimhez. S megvallom nagyon váratlan és meglepő volt előttem azon része, mellyben bátyám, kőrösi helyzetéveli elégületlenségét fejezi ki; és ha azt tudnám bizonyosan hogy ez elégűletlenség alapos okok szüleménye, igen-igen tudnám azt sajnálni; — de azt egyáltaljában nem szeretném hinni, hanem úgy gondolom hogy ez egy részről az új és szokatlan helyzet — másrészről pedig azon rendkivűli eset kifolyása, mit érezni szokott minden ember akkor midőn körűlte lévő néhány forintját kénytelen elkölteni, s azt hiszi hogy többé nincs benne mód, hogy magát regresszioza; pedig annak kegyelméből, ki az égi madarakat gidelgeti [!], csak el tengődik, el éldegél a szegény ember is, néha maga sem tudja honnan. — Különben bármilly alapos ok volna az elégűletlenségre N.Kőrösön, nincs miért vissza ohajtania az embernek azon Szalontát, mellynek nincs egy lakosa, ki valamit, csak egy lépést is, tenne a másikért, ha szeme világát az állán látná is lecsepegni.

Gyula, a ház hátulját kitapasztatta és tűzkármentesitette is — természetesen nemcsak a hátulját, hanem egészen — ma épen felszólitottam őt az első angaria kifizetésére, de mint mondja pénze nincs, a mi, mint világosan tudom, hazugság. Az neki a baja, hogy mindent ingyen szeretvén, fizetni természetesen ezért is csak akkor szeretne, ha valami tolvajtól potya-pénze

akadna, most pedig midőn őt a fizetésre felszólitottam, azt mondja, hogy nehány hét mulva nem 3. havi, hanem fél évi haszonbért ki fog fizetni. Minthogy azonban bátyám, küldött levelében, a házbérről egészen hallgat, nem sürgettem őt hathatósabban a fizetésre, mert még azt gondolná hogy talán magam akarom használni a pénzt. Ha hát bátyáméknak szükségök van, — a mint hiszem is hogy van — azon nehány forintra, csak irja meg bátyám, majd megveszem aztán én Szélvári Jakabon a házbért.

Lina is elküldött ma, és most már harmadszor, a búza áráért Nagyékhoz; de ezek is úgy szeretnek fizetni mint a fenttisztelt úr, s azt üzenték hogy mig a búzát Váradon el nem adják, nem tudnak fizetni. Egyébiránt most Nagy János épen oda van Micskén, eladott parlag szőllőnk egy részének, — mit még tavaly eladott volt, s mit én csak most tudtam meg — árát fölvenni; mi is, a mint mondja, 150 vfnt. A mi őt ezen 150. fntból illeti, abból a búza ára kitellik, és mihelyest megkapom, azonnal utnak fogom inditani N. Kőrös felé; az is jó lesz húsra. —

A mi már minket, szalontaiakat, illet: mi meg vagyunk szokott egyformaságunkban. Egynek se hiányzik még közülünk, elmenetelök óta, egy szál haja sem. Csupán szegény Nagy Lajos van folytonosan roszul és krizis alatt. Épen tegnap futkorásztak hozzá tartozói mindenfelé a városban, mert rendkivül roszul volt, — hogy egy szekeret kapjanak, mivel doktorért menjenek Váradra. —

Különben nincs semmi egyéb ujság, mint az, hogy Kenyeres most épitette házát, természetesen a régit, új formátumban. Egy darabig kedvezett is neki Jupiter, minden becsületes ember méltó boszankodására, a mennyiben illy késő őszi időben módja van kedvezni, hanem most már egy pár nap óta paskolja az eső. Hogy a tűz igesse meg. —

Ennyiből áll, a mit most irhaték. Ezek után mi mindnyájan — t. i. én, Linám és Laczi — mindnyájokat csókolva, vagyunk szokott atyafiúi szeretettel.

Szerető öcscse
Ercsey Sándor

335.

TISZA DOMOKOS — ARANYNAK

Geszt. Nov 16kán 1851.

Kedves Arany bácsi!

Nagyon megörültem kedves levelének, mert magam igen rosz [!] levelezőnek tartatván, azt véltem, hogy a költözködési rendetlenség, *(botrányokoztató szavak)* miatt nem ér rá ily hamar válaszolni. Annak is örülök, hogy épen én vagyok az kinek írni ráért, bár pap bácsi azt „mondja" nem is használ az a lelkiismeretnek! „ember teszi a fogadást, eb a ki megállja" stb. Azontúl több N.Szalontai híreket mondott, p.o. egy nyúl dispensatio mellett akar nőszülni, de Ravazdy nem tudja a nyúldispensatiot s őtet és Mezey bácsit mint ős vadászokat, bízta meg annak készítésével; továbbá „oly erősen sütött a nap hogy még a Kenyeres becsülete is kiviláglott["], — ki tudhatná mind az ő tekervényes vicceit?

A mi a vers küldést illeti küldök itt is néhányat; s a szőrszálhasgatást, ha ugyan nem restelli továbbra is kikérem. Nem igen költői állapotban, t.i. vacsorán sokat éve felébredek egy éjjel, s nem tudván aludni, rosz [!] vers faragással véltem magam elaltatni. Hozzá fogtam tehát, az álmából felijedt Kovács bácsi álmélkodására, s Youngról gondolkozva, Pope mértékében (kit ép akkor olvastam) írtam *Mult, Jelen, Jövő* című soraimat. Küldök még egy Kálmántól elkezdett s tőlem ki toldott verset; az első stropha övé csak, mit a mértékről észre lehet venni.

Azontúl egy *Visegrád* című regét melyben mind a geográphiát, mind a históriát megtagadom.

Gondolom, ez utolsó a legrosszabb.

Kedves nejét tisztelem, Julcsát és Lacit tisztelem, a látogatást ígérem, önnek pedig maradok

szerető barátocskája (Lukács Pál)

Tisza Domokos.

Csak egy utóirat Pap bácsi izenetére azt feleli „Hol bányász az ércet ássa, töri hányja".

Mult, Jelen, Jövő.[1]

A multak képe, csendes éjjelen
Álom karában nékem megjelen,
Arcát, fátyolként sűrű köd fedi,
Ebben lappangnak ős történeti.
És mint örök, mindig növő sereg
Körötte költött rémek nyüzsgenek,
A mult de tűrő! minden ál, hazug
Elmult koráról tarkákat hazud,
De sok sohajt a boldog mult után!
(Midőn kifárad a jelen vitán).
Mi haszna?! a jelen csak úgy nyomaszt
Bár hogy ha elmúlt majd kívánjuk azt.
Emígy kiáltunk: Győzve harcolánk,
Nagyobb hatalmú, s gazdag volt hazánk,
Az úr ebédnél száz ételből ett,
Több volt a pénz, több volt a becsület,
Ki engedé a hont elvesznie?
Ki tiltja népünk[nek] most nem győznie?
Te vagy az, ember! a ki így kiáltsz!
És bármi korban egy úton jársz,
Ha a mult képe tetszik úgy neked
Dolgozz! jelenben vissza nyerheted,
Ne szólj, de tégy, és újra harcra kél,
Az elnyomott hon, s új élettel él.

Bár nyers, de tiszta képpel a jelen,
A nap terhével nékem megjelen
Őszinte ő. Oh! gyáva emberek,
Ezért kell tőle ilykép félnetek.
Az álhazug mult, és hazug jövő,
Mindent mi ember hozzá téritő,
Gyermek örül csak a jelen korának,
Mint mondja verse egy költő szavának
Az ifjak? Ők már rajta túl haladtak,
A vének? tőle régen elmaradtak.

A tág jövő, egy széles pusztaság,
Rajt a remény, a tünde Délibáb,
Falu és erdő, mint jövő napok
Reménytől, ezen tündértől ragyog.

[1] AJ. kritikáját e versről ld. 418–419. l.

De ha elérjük az erdőt, tovább
Tovább száguld velünk a délibáb,
Villám sebessen szelve a teret
Utána nyargal a gyors képzelet.
Eléri őt. De ez maga helyett
Küld tarka barka tünde rémeket,
Felébredünk! a rémkép elhalad,
S a tág jövő csak pusztaság marad.

Végszó[2]

Isten hozzád! kit úgy szerettelek
Mint a föld szereti a napot,
Mint a fösvény kincseinek halmát,
Mint szenvedő a szent balzsamot.

Isten hozzád! s ha boldogabb karában,
Éled gyönyör telt napjaid,
Viszont fogsz látni a végső órában.
Viszont szívemnek gyilkos kínait. —

Mint a napot, ha boldog fény mosolyal
Ragyogta át a tiszta kék eget,
Borús homlokkal elfedik lementin,
Őtőle rég felejtett fellegek.

Ugy, úgy jövendek el számolni
Számolni, égő fájdalmim felől
Oh! eljövendék látni még az arcot,
Mely egyszer éleszt ámde kétszer öl.

De nem! felejtek, jobb felejteni,
Tegyen boldoggá isten tégedet,
Mert hogy ha újra látlak átkozandom,
A percet melyben nem szerettelek.

Visegrád[3]

Az óriások ős, mesés korában,
Élt egy leány mi bájos égi szép!
Az éj, tanyázott hullámzó hajában,
És hóra szállott hajnal volt a kép.

[2] AJ. kritikáját e versről ld. 419—420. l.
[3] AJ. kritikáját e versről ld. 420. l.

Egy ifju szellem birta zsenge szívét,
Szép volt ugyan, de tünde, csapodár
És egyhez, máshoz hordá bő szerelmét,
Mint ágról ágra hangját a madár.

Midőn a hű de elhagyott arája
Hegyek tövében koszórút fona.
Meglátja őt a hűtlent más karába,
S nagy fájdalmában, heggyé lesz maga

Csak egy könny cseppent már behúnyt szeméből
Csak egy könyű, a part mosó duna,
És elrohanván kővé vált szívéről
Minden mit érzett e könybe fula.

Idők multával, fonyadt koszorúja
Kitünt Visegrád romja képiben,
S felhabzik néha szíve kínja búja
Még most is könye csendes medriben.

336.

ARANY — KOVÁCS JÁNOSNAK

[Elveszett]

[Nagykőrös, 1851. november 22.?]

337.

ARANY — TISZA DOMOKOSNAK

Nagy-Kőrös, Nov. 22. 1851.

Kedves Domokos,

Azt, hogy jó fiú, én régen tudom; de azt hogy olly szorgalmas levél és versíró lenne, kevésbbé tapasztaltam: azért nehezen se essék, ha mingyárt levelem elején, szorgalmáért megdícsérem. Minden esetre mérsékleni fogja e dícséret fölötti örömét az alantabb következő kritika.

Már, pap bácsira nézve, elszunnyadt kissé „a lelkiismere, tem", az igaz: mea culpa, mea maxima culpa! de ki tehet rólahogy én nem vagyok képes két három levelet egy szuszszal

megírni? Már pedig most is erőszakot tettem magamon, a mennyiben, egy napról, Kovács bácsinak is írok: ha még pap bácsinak is írtam volna (ugyanazon tárgyakról, vagy inkább ugyanazon semmiről) bizonyosan megfeküdném. Tehát csak türelem! annyival is inkább, mert a mint a költő mondja: „Nyulak szigetében el is temettetett." A Nyulak szigete: Nagy-Kőrös; az eltemetett legény: saját uri magam.

No, de térjünk a dologra.

Mult — Jelen — Jövő[1]

Álom karában — nekem nem vág; inkább szeretném példa[!]ul: *szép* (vagy valami egytagú szó) *álmaimban.*

fátyolként sűrű köd: elég egyik hasonlat: vagy *köd,* vagy a *fátyol;* metaphorát még *máshoz* hasonlítni igen mesterkélt = bombast.

de türő! én nem kiáltanék fel, csak nyugott beszédben folytatnám; mert semmi szükség itt pathetikus beszédre.

sok sohajt. A *sok*-at, ha lehet, substantivum nélkül használni nem kell: itt is például, első *olvasásra* kétértelmű; mintha ezt tenné: *multa suspiria.* Pedig correct stílusban első olvasásra is minden mondatnak világosnak kell lenni.

Dolgozz(ál): mert dolgozik.

Nyers de *tiszta* kép: mi az? *nyers kép?*

Emberek! már másodszor. Majd Orbán-Petős lesz.

Mindent, mi ember: talán *ki* ember.

Ahogy az ifjak a jelenen *tul haladtak,* azaz jövőben kalandoznak s a vének *elmaradtak,* azaz a multban sovárganak: szép eszme. Az *alkalmazásban (tulhaladtak — elmaradtak)* van *uj:* mert az eszme maga már Petőfinél meg van. De az nem baj: eredeti eszme ritka, — s az ismeretes eszme, *uj* alkalmazás által, mintegy eredeti zamatot nyer.

Ha eddig csak gáncsoltam: most dicsérnem kell. A *jövő* allegoriája: *délibáb, puszta,* etc. igen szép. Illyeneket Domokos, illyeneket mindig! — A kidolgozáson látszik valami gyakorlatlanság: de az eszme, elegendő csinnal eléadva, bármelly költőnek becsületére válna.

Tágláljuk, mint Lisznyai mondaná.

„A tág jövő egy széles pusztaság,
Rajt a remény, a tünde délibáb",

[1] Ld. e kötetben 415—416. l.

irnám én: Rajta *remény* (ist / *est* / van) a tünde délibáb. *pont.*

Falu és erdő, mint jövő napok
Reménytől, ezen tündértől ragyog".

itt az a hiba, hogy a hasonlitás *fordítva* történik: a délibábtól *ragyogó erdő* a jövő napok*hoz*, nem megfordítva, van hasonlítva. A szerkezet hibás csak, nem az eszme. Illyen formán írtam volna, például:

S e délibábban erdő, ház ragyog:
Fényes reményben ⟨még . . .⟩ a jövő napok.
De ha elértük az erdőt, tovább
Tovább, *előttünk, fut* a délibáb etc.

„*Villám sebesen*" nincs miért. A képzelet, mióta megláttuk a délibábot, folyvást vele van, kíséri azt; a mint a délibáb tovább halad, a képzelet is halad vele. Hisz épen a képzelet csinálja a d[éli]bábot: a *reményt.*

„*Küld tarkabarka képeket*" küld? honnan? hova? hiszen, eo ipso, hogy a reményt délibábhoz hasonlítottuk, tudnivaló, hogy az valami lényegtelen csalkép. Azután: nem a *képzelet* az, melly a csalódást észreveszi, hanem az *értelem;* a tapasztalás; t.i. hogy midőn az olly tündéri *erdőkhöz falukhoz* vagy akármihez *érünk mi:* akkor látjuk[,] hogy az is csak ollyan, mint a többi; ha az *erdőnek árnya* van, vannak *vadai* s *kigyói* is; ha a *falu nyugalmat* ajánl, *nyomort* is tüntet fel etc. Igy volna ép az allegória: a képzelet, bár meddig repdes a délibáb után, azt mindig bájosnak találandja: az értelem az, melly, ha a bűfényben tükröző tárgyakig eljutottunk, észreveszi a csalódást. —

A rémkép: rémképnek nem átalánosan minden tűneményt, hanem csupán a rémeseket (mint kísértet) nevezzük: noha eredetileg *rém — rémlik*, mindenre alkalmazható lenne, a mi előttünk hirtelen föllebben s eltűnik, a nélkül, hogy *alakját* ⟨láthatnók⟩ kivehetnők szemmel. —

Végszó.[2]

„*Szeretlek*".

„Oh hisz⟨en⟩ én még most is ugy szeretlek,
„Mint az ifjú aranyálmait,
„Mint az isten teremtett világát,
„Mint a költő gondolatjait".

[2] Ld. e kötetben 416. l.

ez a mint tudom Kálmánnak (Byronhoz méltó) szép verse. Ezt látszik utánozni az 1sö strophában: de ez *utánozhatatlan!* „*Szent balzsam?*" mi az? átalában a beteg *nem szereti* az orvosságot: a szeretet *szívből* jő: a balzsam szeretete csak a *fejből.*

„*Gyönyörtelt óra*" „*szívem gyilkos kínai*": duzzadt.

Naptól rég felejtett fellegek Bajos ezt állítani. Mondom: allegóriában „szembetűnő hasonlatnak kell lenni": az, hogy a *nap felejti a fellegeket* semmi hasonlati alappal nem bír, épen ugy nem, mint az, hogy a *nap házas ember* ⟨pe⟩ Petőfinél; melly vers rosz allegóriáit egyszer szóval kimutattam volt.

Ugy ugy jövendek el számolni: csonka sor. —

Az egész vers Szelesztey Lászlóhoz méltó.

Visegrád.[3]

Kezdem a 2ik strophát. Mellesleg az 1sö strophárol: a *hóra szállott hajnal:* gyönyörű.

bő szerelem- a bő rosz epitheton.

mint ágról ágra hangját (dalját szebb) *a madár:* ez *szép* hasonlat és *ép.*

Midőn a hű: az *a* felesleges. *A hű arája* olvasva ezt is tehetné *a hűnek arája.* Szabatosabb: *midőn hű arája.*

Már behunyt szeme: a hegynek? szeme *behunyva* sem maradhatott meg, — miután a leány elváltozott.

A mi az egészet illeti: a vizsegrádi hegy elváltozott leánynak, *nagyon óriás* (átalában irtódzom óriás leányok eszméjétől — mert a leányban *kellemet* követelek; a *nagyság*ban *fönnség, erő* etc. lehet, de *kellem* nincs; ezért óriás hölgy: kiállhatlan kép); a Dunát könnynek nevezi ugyan Eötvös, de a *haza* könnyének; s a hazához, *a proportione,* mégis inkább illik könnynek, mint a visegrádi hegyhez; hol még az a *falsum* is van, hogy a Duna nem e hegyből ered. A *koszorú* eszméje még leginkább passolna, a mennyiben vár, bércz tetőn, koszorú, korona formán áll: de ha az óriás leányt nem szeretem, koszorúját sem szerethetem. Im ezek őszinte egyéni nézeteim, mellyeket azonban, ha hely volna, aestheticai tekintélyekkel is támogathatnék. —

És most, kedves Domokos! miután jól kiveszekedtük magunkat, legyünk ismét jó barátok. Ne hagyja magát zsémbe-

[3] Ld. e kötetben 416—417. l.

lésim által elrettentetni, hanem írjon s küldje el verseit megint: jövő alkalommal bizonnyal jobb humorban talál levele: s akkor csupán dícsérni fogom. Most pedig vegye elő képzelőtehetségét és képzelje hogy jobbját ugy megszorítom, mint fogom akkor, ha igéretét beváltandja s itt Kőrösön meglátogat. Isten velünk!

barátja:
Arany János

338.

TISZA DOMOKOS — ARANYNAK

Geszt, Nov. 28kán 1851.

Kedves Arany bácsi!

Tegnap előtt kaptam kedves levelét, mellyben jól meg teszi ugyan az én, szegény, ha nem *nyers*, de mégis *sületlen* képeimet, de igazságosan, mi ezen világban nem szokott történni. Ilyeneket, Arany bácsi ilyeneket mindig! ezt mondom én is még pedig több helyességgel.

Majd elfelejteném pap bácsit, ki még mindig várja levelét mint a zsidók a messiast, s szintúgy hiszi hogy eljön. Egyébiránt fogy türelme, s az én leveleimbe szeretné a szalontaiakat érdeklő vicceit elküldeni, de én azért nem teszem bele most, hogy így majd kifúrják oldalát s ő lesz kénytelen írni.

Úgy tetszik nekem, hogy a Laci által irt barátocska egy kis intés nekem. Nem azért irtam én úgy mintha az érzés nem ütné meg a mértéket, hanem hogy a test nem üti, egyébiránt Kovács bácsit már fejűl múlom félhajszállal, így tehát az sem kicsiny nagyon.

Itt szinte küldök három verset, de attól félek, ez lesz a legkevesebbet érő szállítás. Egyáltalában másfél hét óta semmi inspiratio sem jelentette magát. Ügyetlen leírások, szegletes metaphorák; de nincs más tehát ezt is el küldöm.

Azon egy jó oldala lesz ezen rosz verseknek, hogy az igért dicséretet, minden esetre megakadályoztatják.

Áldja meg az Isten!

szerető tanítványa:
Tisza Domokos

Tűnődés[1]

Gyermek rég voltam már
Ifju még nem vagyok,
Emlékeim kicsik,
Reményeim nagyok.
Van egy házam eladó.
Itt van! ki veszi meg?
Most hagyták el lakói
A gyermek érzetek.

Vevő volna elég
De még sincs választás,
Felgyujtná az egyik
Le rontaná egy más.
Van egy házam eladó
Itt van, ki veszi meg?
Már elhagyták lakói
A gyermek érzetek.

Felgyújtja a szerelem
Le rontja a vétek,
Falát öszvedőtik
Más vad szenvedélyek.
Van egy házam eladó
Vajjon kinek adjam?
Jaj! hogy boldog érzetim,
Már kiriasztottam!

Pusztai dal[2]

Szűrt akasztok a nyakamba,
Felűlök a paripámra,
Járom a sík rónaságot,
Kergetem a délibábot.

Ott hol az ég, a síkságra,
Mint a kupak a pipára,
Ráborúl nagy távolságban,
Nehány torony estrázsán van.

[1–2] AJ. kritikáját e versekről ld. 427. l.

Hosszú *fehér* tekintettel,
A vad pusztán bámulnak el,
És *még* az estétől lehet,
Néznek örök farkasszemet.

Alföld csendes rónasága!
Te vagy a magyar hazája!
Minden felől a nagy síkság,
Minden felől a szabadság!

[']

Teli-kép[3]

A róna csendes, nyargalóznak rajta,
Virág ölő nyomokkal a szelek,
Szörnyű szökéssel, vélük táncra kelnek
A fonnyadt ágról hulló levelek.

Itt ott komor felhők körében
Tiz húsz csillag csoportja van,
Mint vizsga kém az ellen táborában,
A hallgatag hold köztük elsuhan.

Az ér jegét, nagy foltonként hasitják
Vén ősz kákának ritka bokrai,
Mint óriás rémek tűnnek fel néhol,
Sötét falvaknak fehér tornyai.

339.

TOMPA MIHÁLY — ARANYNAK

Hanva, dec 9. 1851

Édes barátom!

czélom volt a Szász Károly válaszát bevarni és akkor irni hozzád; de jobban meggondoltam a dolgot: hogy ha előbb irok sem ver meg az isten, vagy ha tán akkor ismét irnék is. — Az igaz hogy malum omenek közt fogok az iráshoz, a mennyiben 12 tollat megpróbáltam és csak ez t.i. a 13-ik tűrhető. Ha még ehhez péntek nap is volna: elhiheted hogy el nem küldeném levelemet. —

[3] AJ. kritikáját e versről ld. 428. l.

Tehát drága madár csakugyan ott vagy? én mennyre földre disputálok itt leveled után, hogy te bizony nem vagy nagykőrösi professor akármit beszél a világ és az ujság: mert hiszen azt n e k e m csak kellene tudnom, én pedig épen ellenkezőt tudok; s egyszer kisül: hogy csakugyan nem nekem van igasságom! s még a mellett rajtam legyen a felelet-teher? én legyek a villámharító? de édes öcsém nem oda Buda! én ki annyira *aranytalan* vagyok fogjam fel helyetted a minkövet[!]? helyetted ki an[n]yira *arany* vagy.

Tréfán kivűl édes barátom! jó lessz az neked! szalontai vagyonkád azért megmarad, s Pesthez is közel leszesz vagy immár vagy, a mi, most már nem tudom, de hajdan nagy előny volt literátor emberre nézve. Ámbár hiszen most is ugy van az, hogy Roboz vagy Kempelen okvetlen lenéz és szán tégedet vagy engemet szegény *vidéki irocskát*, mikor ő isten kegyelméből *fővárosi literátor*, ha ugyan az. — És aztán tudod-e te azt, hogy ha a keddi hölgyfutárból kimaradt a neved: szerdán már megszüntél iró lenni? lejárt, kiénekelt, skartba tett szegény ördög vagy! A szepirodalom istenien emelkedik. De vigye el az ördög ezeket a bogarakat! bizony nagy szamár vagyok (azért kérlek ezt ne bizonyitsd:) hogy velök vesződöm, mikor veled beszélhetek.

Tehát még egyszer mondom: nyugodjál meg sorsodon! igaz hogy a munka sok a fizetés kevés, de nem úgy van-e azzal többnyire minden becsületes ember a világon? és látd! mennyi sok kenyérnélküli ember nézi az én vagy te állásodat ha nem irígységgel de azon ohajtással: bár ő lehetne ollyan helyzetben! kik pedig nálunknál jobbak és kegyesebbek . . . . . a fenében! hiszen már meg predikatiót irok! ne csudáld barátom! minden ember társalgásán megérzik azon mesterség szaga melyet űz! Ládt vagy is inkább látd itt a nyakamon a sok ünnep! tudom el nem jösz a predikatiomra (azt ugyan okosan is teszed:) még is hogy legalább annyi mennyi részed legyen benne ide irom a textusokat; azért is mert sok helyütt a professort is megpapoltatják néha néha (jaj neked!) s még tán hasznát is veheted; tehát:

Karácsonra: Nem azért jöttem hogy békességet hozzak e földre, hanem hogy fegyvert. — Mat. X. 34.

Ó évre: Atyámfiai! a mi idő még hátra vagyon, igen rövid. 1. Kor: 7.: 29.

Új évre: Imé! a *hólt* kezd szólani! Luk. 7: 15.

Imé édes Jánoskám! látod milly jó az, ha az ember tud fecsegni holmi egymásról, vagy a mint Erdélyi János ur kita-

lálta s tálalta: *holmiságról!* a papír szépen betelik, s meg van a neve, hogy én hozzad 4 lap levelet irtam. Hiaban! okosnak áll a világ!

Barátom körödben egy óriási nagy költő lakik, ez pedig Szász Károly, mert a ki engem Croesusnak néz az roppant fantasiával bir! igaz oda tette hogy a *kalvinista papok közt*, az az a mit egyik kezével adott a másikkal visszavette. Én is azt hittem mig ide nem jöttem hogy ha Croesus nem is, de cappadocziai király sem leszek, most látom, hogy ez is ollyan mint minden a világon: nagyobb a füst mint a pecsenyéje. Annyi igaz az egész dologban: hogy meg nem éhezem, de évről évre egy fillér félretenni valóm sem marad. — An[n]yi is igaz hogy emergáltam: első parochiamon volt 28; a másodikon 60; ezen a harmadikon 120 köböl fizetésem, per 10 forint 1200, széna 300 forint áru = 1500 forint. Szénám igaz hogy több is van, de mennyi kell magamnak és vendégeimnek, az az hogy lovainknak és szarvasmarhainknak!

Hanem az igaz János hogy roppant gazdag és boldog ember vagyok még is! talán azért; hogy a két parochian csinált nehány száz pengő forint adósságomat most már kifizethetem? Nem! azért hogy van káplánom kit az egyházban hagyhatok, pénzem annyi men[n]yivel Pestre és onnan hozzád elmehetek! ha nem érted és érzed az én gazdagságomat és boldogságomat háládatlan ember vagy!

Mikor megyek pedig, a világért sem mondom meg! majd elmegyek én incognitó, beszállok hozzád és szállást kérek mint idegen; nem vallom ki hogy ki vagyok; ha rám ösmersz jol van, ha nem ..... majd meglátom akkor, mit csinálok! — azt mondjuk ugyan a paraszt példában, hogy jobb itthon kóczot fonni, mint másutt gőbölyt hajtani; de én nem hallgatok sem nemes, sem paraszt példákra hanem mikor meg sem gondolnád ott *termek mint a szél!*

Neked szépen megadta a német criticus; ugy látom, hogy a criticus mindenütt szamár, azonban köszönd meg hogy még bolondabbat nem írt rólad! Hanem ha a Szásznak írt verset olvasta volna: csakugyan mást irandott; tudom Kovács Jósef egyet nyújtózik örömében a sírban ezen rímek hallására. Furcsa lett volna ha, azután meg Szász keresett volna téged, s nem, találván szinte: ezt irta volna asztalodra:

Bár irtoztató nagy sár van
Nagyobb a szívembeni
Bánat, — hogy nem találtalak!
— Signatum: vice zseni. —

Hanem tréfán kivül, tanitványod verse igen szép; komolyan mondom: érettebbnek látszik e pár sorból mint életkora mondja; s Nagy Ignácz százszor is kiadta a Honderűt vagy mi a fenét Hölgyfutárt hogy illyen jó verset nem adott. —

Szász Károlyt üdvezeld nevemben; képzelt [=képzeld] ez az *ember*telen *ember* úgy ment el tőlem, hogy azt sem mondta *befellegzett*. Beszélhet már most ő neked rólam! nem ér semmit! azonban ha *resteled* hallgatni dugd be a füled, vagy tettesd hogy elaludtál, mint az öreg Kazinczy Ferenc tett, ha unalmas dologról beszéltek előtte. —

Most pediglen tégedet áldjon meg az isten, ha nekem azt kivánod, a tieiddel együtt

igaz barátod
Tompa Mihály

U.i. a menetelre nézve egy kis akadály esett, mert a feleségem azt mondja: hogy ö erövel is eljön hozzád, pedig hideg télben nem tanácsos neki ... Jaj, jaj majd ki mondtam mikor megyek! Nem barátom! csak tavasszal lesz abból valami ... talán ... — Különben a kedves komámasszonyt mindketten igazán csókoljuk. —

340.

SZABÓ JÓZSEF — ARANYNAK

[Elveszett]

[Geszt, 1851. december 15. előtt]

[Tréfásan beszámol a geszti és szalontai ismerősökről s jelzi, készül Aranyékat meglátogatni.]

341.

ARANY — TISZA DOMOKOSNAK

Nagy-Kőrös, dec. 15. 1851.

Kedves jó Domám!

Hatalmasan megvárattam válaszommal, de ez egy részt azért történt, nehogy az idő rövidsége miatt inspiratio hiányáról panaszkodhassék. Most, természetesen, van jogom várni sok és jó verseket.

A Laczi által írt *barátocska* semmi egyéb nem volt, mint ártatlan tréfa; igen sajnálnám, ha más értelemben vette volna. Kérdezvén tőlem, melly *minőségben* írja magát alá, s nekem hamarjában nem jutván eszembe egyéb, Laczit megillethető czím, ugy mondottam neki, hogy írja magát barátocskának. Ennyi az egész, édes Domokos! semmi intés, vagy guny.

Pap bácsinak egy bolond levelét volt szerencsém végig nevetni: e szerint, ez uttal quittek vagyunk.

Kovács bácsi, perse, nem fog válaszolni: de hogyan is érne rá, mikor most is nyakára szaporodtak a nyulak!

A mi a küldött három *rosz* verset illeti: azok nem olly roszak ám, mint velem elhitetni szeretné. Az első, — Tünődés[1] — mind forma, mind tartalom tekintetében jobb versei közé számítható. — „Lerontaná egymás": az egymás, *összeírva*, nem azt teszi, mit vele kifejezni akar. Irni kell:

„Lerontaná *egy más*"
„Lerontaná vagy *a más*"
„Oh, zöngenék én éneket
Egy éjről *a másra*" *Kölcsey.*

„*Összedőtik*" írni kell: *összedöntik*, mert *dől=dönt* és nem dőt (a mi *dőjt* volna)

„Jaj! hogy boldog *érzetim*
Már ki riasztottam".

〈"〉Nominativust accusativus helyett, *kivált sor végén*, ha csak elkerűlhető, használni nem kell. Zavarja az értelmet.

Pusztai dal.[2]

„*fehér* tekintet" mi az? Hosszú tekintet, az helyes, de *fehér* tekintet?

És *még* az estétől lehet: *még:* adhuc, *míg* donec, v. *dum*. „Néznek *örök* farkasszemet". az *örök* szóval olly pazarúl bánni nem kell. Ki van mondva, hogy csak addig néznek, *míg az estétől lehet*, hogyan tehát *örök?* Ha az *idő* meghatározva nincs, akkor lehet a folytonosságot az *örök* szóval nagyítni pl. *örökké eszik*, azaz sokat eszik: de nevetséges volna ezt mondani: *12 órától 1-ig örökké evett.*

Mindenfelől a szabadság. S hajh na!

[1] Ld. e kötetben 422. l.
[2] Ld. e kötetben 422—423. l.

Téli kép.[3]

„Virág ölő nyom" értelem ölő dagály.

„A hulló levél szökése" hogy lehet *szörnyű?* az olly szende valami, a fonnyadt levél lehullása.

Tiz husz csillag csoportja van. Rövid sor.

Kákának ritka bokrai. Példa ez arra, mi rút nyelvünk a sok k-k-tól.

Szerintem, ez utolsó vers, legszebb akarván lenni, leggyöngébb. A milly kellemes a sikerült metaphora, épen olly dagályos a nem sikerült. A holdat *kém*nek képzelni azért nehéz, mert a kém nem járhat olly fényes öltönyben, mint a hold. S ugyan *vak* csillag volna az, melly észre nem venné, mikor a hold elsuhan mellette. — De már így:

„Mint vizsga kém az ellen táborában,
Felhők alatt a néma hold suhan"

inkább lenne értelme.

Az utolsó stropha legkevesebb észrevétel alá esik. Különben szeretem, hogy *lantja hurjait már változtatni tudja.* Emlékszik-e még, mikor csak *egy* hurja volt? Itt három vers van, s mind a három más más fajta. Hát még, a miket közelebb küldend, milly változatosak lesznek!

Különben, kedves Domokos! mi itt Nagy-Kőrösön . . . megvagyunk. — Javítgatok iszonyú ortho = vagy is *κακογραφια*kat, conceptusokat s verseket. Ebben áll fő mulatságom. Ez ideig még nem volt alkalmam felkiáltani: „beh dőre lettem volna, ha Szalontán maradok". Lesz-e valaha? Isten tudja. *Θεῶν ἐν γούναδι κεῖτι*: „az istenek térdén van letéve".

Megilletődve hallám a szalontai ujságokat: Szegény Demeter! Szegény Nagy Lajos!

Pap bácsit megkérném, hogy ha csakugyan feljő a jövő hónapban, következő könyveimet hozná fel:

„*Emléklapok . . . Szilágyi Sándor* 6 füzet.["] Ercsey Sándortól elkérendő.

„*Börne munkái — 8 füzet*": Lovassy Ferenctől. Ujságúl: az agarász társulat, Recsky Bandi elnöklete alatt, Kőrösön összegyűlt vala, de összegyűlési engedelmet, illető helyen, nem eszközölt vala. Ennek következtén, a mint egybegyülének, 30 zsandár rajtok üt vala, és vivék őket, (vagy 20 darabot) Pestnek városába, a Neugebäude épületébe. Köztük az itteni k. i.

[3] Ld. e kötetben 423. l.

fősz. bírót is. Tizenegy napi veszteglés után azonban szerencsésen kiszabadultak. —

S most, kedves Domám, isten áldja meg. Kedves Szüleinek adja át üdvözlő kézcsókomat! barátja

Arany János

342.

KOVÁCS JÁNOS — ARANYNAK

Geszt 17/12. 1851.

Barátom!

Ugy-e csak silány ember vagyok, hogy illy későn felelek leveledre! Tudja a manó, sokszor olly rest vagyok, hetekig nem tudnék egy levelet írni, s ha osztán hozzá fogok, ontom. Hanem bezzeg emlegetünk ám elég gyakran, mert még most sem nőtte ki magát egésszen az elmeneteled által okozott ür. Szellemed azonban el sem ment, s még mindig jóltevőleg hat Domokosra, annyival inkább, mert birálataid által izlést és irányt adni egy leveledben sem múlasztod el. Fogadd ezért legszívesebb köszönetemet, mellyet a Szülék is tolmácsoltatnak általam, s kérünk ne vond meg ezentúl is oktató birálataidat talán nem egésszen méltatlan nevendékedtől.

Mióta te elmentél, nagyon ritkán dáridózunk Pap bácsinál; három ember közzül egy nagyon sok hijjat ejt! De még Szalontának is sok hijja esett ám: mán Kőrös elvitte Károlyit és Aranyt, a halál Demetert s utánna egy héttel Nagy Lajost: — a mi papunk mind Kőröst, mind a halált a fenével éteti, s azt mondja, hogy ha még ennyit elvisznek, kereshetnek osztán összefogva is egy becsületes embert! Mezeiről meg azt mondja Pap bácsi, hogy aligha a postán nem kap feleséget. Ezt pedig úgy kell érteni, hogy a Posta mester hozzá költözött, és pedig szép lyánya van, ha igaz. Monard pedig veri a készülőt, elébb Debreczenbe megy, s onnan Pestre, mert minket nem akar bevárni. Egyébiránt éppen ma kaptam Kárásztól levelet, mellyben felkér, értekezzem Monarddal, mennyiért menne hozzá. Tehát ismét lakhatik falun a Mólnár lelkem, mert Kárász Aprilis után Horgoson fog lakni, addig pedig Pesten; de nem tudom, lesz-e Horgoson ollyan Känguru mester mint nálunk van, a kivel még mindig isznak. — A Nagyságos Úr Jan. 6-án szándékozik

Pestre indúlni; de ez még csak első határ idő. A fiúk aligha egypár hét alatt itthon nem lesznek, mert Párisban ebül megy a dolog, s illy zürzavarban úgy sem sok alkalmuk lehetne a maguk mívelésére, s ki tudja, nem történnék-e rajtok valami szerencsétlenség. Tehát a Szülék azt rendelték, miután már Lajos jelentette ebbeli szándékukat, hogy jöjjenek haza mind hárman. — Most olvasá Domokos előttem a neked küldött verseket, az élet útjának szerettem vólna szörnyüködésem jeléül nehány hú-t írni.

Kedves Nődet nagyon tisztelem, Julcsát és Laczit csókolom, Károlyiékat, Jánosit szinte köszöntsd nevemben

barátod
Kovács János.

343.

TISZA DOMOKOS — ARANYNAK

Geszt. Dec. 17kén 1851.

Édes Arany bácsi!

Nagyon sajnálom, hogy éppen azon nap vagy is levél után melyben szorgalmamról említést tesz, Lacinak nem feleltem, remélem nem haragudott meg érte, csak azt mondá magában: „az én Domokos barátom de rest kutya." Kétséget sem szenved hogy többen elismerték volna ez igazságot.

Engesztelőül küldöm neki az ide melléke[l]t levélkét. Miólta a status csín lett a legutolsó párizsi divat, vándor bátyáimat féltvén szüleim, több vissza idéző levelet írtak nekik, minélfogva aligha rövid idő mulva, nem ölelhetem őket, mi nékem igen nagy öröm lesz, képzelheti, már annál fogva is, hogy miólta Kovács bácsi a jegyzőt az ölelgetésről leszoktatta, némi szűkében vagyok azon barátságos manővereknek.

Mr. Monard aligha élvezheti brandy et waterjét, mert velünk vagy is tőlünk elmenvén Pestre, ott marad, még Aprilisben, Kárász Imre Szeged melletti jószágára nem viszi nyelvmesternek.

Mégint küldök két verset, hogy táglálja.

Isten áldja meg!

szerető tanítványa
Tisza Domokos

Mint a pacsirta . . .[1]

Mint a pacsirta, mely a zöld mezőben
Fel- fel szállongva búsan énekel
Úgy zengem én is a szülő rónákat
A puszta tájat néma térivel.

És néha néha az egekbe rebdes
A síri csenddel küszködő dalom
Hol Isten őrzi a bomló teremtést
Ural és ítél a világokon.

Majd elrezeg a szép sugár folyammal
Amely a pusztán végig lengedez,
Majd fürdeni megy a harmat könnyében
Midőn a szende hajnal ébredez.

Egyszer az égnek tiszta, ép, karélyán
Köszönti délben a fényes napot
Másszor az éjnek fél sötét boltozatján
Hol őrző lámpaként a hold ragyog.

Élet, Halál[2]

Az élet mi? egy nagy sokágu út
Melyen az ember egy mélységhe' jut.
Mindegyik ág, egy sziklás hegyre megy
Körülte tátong a nagy meredek.
Ott egyik ág, sok száz karélyival
Mint szörnyü kígyó a hegyen hasal
Göröngytelen de szörnyü síkos is
Az útas rajta gyakran elcsúszik.
S még el sem éri a kívánt tetőt
Az éhes mélység már felfalja őt.

Itt, áthasítva a sok szikla falt
Egy egyenes út a tetőre tart
Nem járják ezt. Mert bár rövid, nehéz,
Pályáján szikla és tövis tenyész,
S míg száz felé száguldnak ezerek
Ez uton csak egy vén koldus biceg;
De mert szegény, azért erényes ő

[1–2] A J. kritikáját e versekről ld. A J. kk. XVI. k.

A bűn is csak pénzért szerezhető.
Im egy másik. Sok rózsákat nevel
De kábító, nagy illatot lehel.
Oly kábítót, hogy aki rajta megy
Idő előtt a mélybe szédeleg.

E szörnyű mélység a sötét halál,
A melybe mindenik út betalál
S mint völgy felett köd hogy szállonganék
Fedi ezt ködként a feledékenység.
E köd meg csalja a sok önhitt szemit
Ki tőle nem látja nagy öbleit.
S míg nem halónak hitte el nevit
Az, rút porával mélybe zúzatik
De néhol néhol szét oszlik a köd
Kitűnő jó, vagy rosz, pora fölött
Akikre, történet tekintetét,
Mint példákra, veti a maradék.

344.

TISZA DOMOKOS — ARANYNAK

Geszt Dec 28kán 1851

Kedves Arany bácsi!

Minden emberi remény és képzelet eredménytelen, és eltűnik a való rázván meg, mint azon szapanbuborék melyet, lelkünk hiszékenység szalmaszálával fúván a sejtelmek habjából, elvisz a szél. Értelme pedig ezen érthetetlen beszédnek az, hogy számos és jó verseket vár, rosszat és keveset kap. A mi a „barátocskát" illeti, sajnálom hogy máskép vevé soraimat, mint tiszta tréfát, mert tudom hogy nem igen szereti a kisebbítéseket; rám legalább azt a benyomást teszik, amit egy lutheránus mosoly.

Kovács bácsit most az egyszer hiába vádolá, mert éppen az előtt való nap küldé el levelét, hogy én a magáét kaptam. Egyéb iránt azt mondja ő, hogy kár csúfolódni mert magának is szint anyi baja van, ha nem is a nyúlakkal, legalább szigetjökkel.

Én is szolgálok egy hírrel. A tisztelt ágaskodó jegyző, pap bácsi boltja mellé, egy kosár bótot nyitand; a bolt felszerelésében, apja igen hathatósan működött.

Most pedig mindnyájoknak jó étvágyat kívánván N. Kőröshöz,

maradok szerető tanítványa
Tisza Domokos.

Harci-dal[1]

Fel, fel a lóra magyar!
A ki ma vívni akar!
Bődíti mozsárit az ellen,
Frissen előre tehát!
Védjük az árva hazát
S álljunk zavaróinak ellen.

Bátran a harcfi kiáll
Őt nem ijeszti halál
Hős vérivel áldoz a honnak,
Félve vitéz erejét
Szállanak elleni szét.
S sebteli hátra rohannak.

Frissen előre tehát!
Védjük az árva hazát
S Álljunk zavaróinak ellen
Győzni fog a magyar, és
Nem tudva betöltni a rést
Ritkúlva szaladni az ellen.

Karácsonyi ábránd[2]

Lealkonyodott már Karácson szombatja
Vége felé járja December hónapja
Ködös borús egén, szomorú feketén
Ránk viradott immár, Nagy Karácson napja.

Karácson, Karácson! halgass én dalomra
Malozsás kalácsok dűljenek halomra,
Savanyú uj borral, fris kolbászos torral,
Zsiros hajnalt derits az éhes gyomorra

[1–2] AJ. kritikáját e versekről ld. AJ. kk. XVI. k.

A teli itzésből nagy kortyokat nyelvén
Vidám beszéd pereg minden ember nyelvén,
Paprikás mondatok, borsos gondolatok,
Végre erőt vesznek a gondlepett elmén.

A cifra fehérnép a külső lócárúl,
Sokakat ellocsog a falu bajárul,
Minden ember örűl, a határon belül
Hozzá lát, borához a pap is magyarúl.

Uj évre[1]

Futó napok során
Lefoly a kurta év
S folytának alkonyán
A kor az újba lép
Igy fordul a kerék
Küllői súgarán,
Az új év egy vidék
Melyet nagy köd borít.
Ameddig csak sötét
Minden tárgyat nagyít.
De a nap súgarit
Fénnyel lövellve szét,
Megtörpűl a vidék,
Minden képzet, remény,
És elme szülemény,
Elfoszlik szerte szét.

U.I. Ezt azért irtam igy egy oldalra, mert azt vélém nem tér ki.
D.

[1] AJ. kritikáját e versről ld. AJ. kk. XVI. k.

FÜGGELÉK

1.

ARANY JÁNOSNÉ ERCSEY JULIANNA — ROZVÁNY ERZSÉBETNEK

N.Kőrös [1851.] nov.

Édes Kis Betám!

Igéretemet be váltva, írok hozzád, hogy mit kezgyem magam se tudom, mikor az ember uj életet kezd, és idegen emberek közt egy kissé nehéz fel adat. Két és fél hette hogy itt vagyunk, istenek hála már meglehetősön hejbe verődve, az első hetet pesten töltöttük, butorokat s más egyéb szükségeseket be vásárolandó, vigyáztalak a vásárba mindenütt, de hijába hasztalanul, nem tudom vóltálé vagy nem. Kőrö[s]re még nem is várlak, nem akarom magamal el hitetni, hogy az csak igéret vólt, no de a körülményeinket akarnám veled s kedves családoddal tudatni. Szülésemkal igen meg vagyunk elégedve, szegény embernek elég kényelmes, a leg szükségeseket már be is szereztük, ez alat értem az élelmi czikkeket, és holmi házhoz valókat. Emberek itt igen jók laknak, egy pár házal igen jó viszonyba vagyunk, Janim is jól találja magát, derék emberek a tanárok is a kikel többnyire együtvan.

A sok essö miatt még igen kevés házhoz athatunk látogatást, elejénte a rendbe hozással töltöttük el az időt, most meg mindég esik, a mit nem igen szeretek, mert nagyon sokan várnák tőlünk hogy tisztelkegyünk — node majd sokat is fecsegek már Kőrösről, hát Szalontán mit csinálnak? hogy vannak? Különösen kedves szülőid, testvéreid? írj gyakran kedves betám, feledjed el a közelebi rosz viszonyt, hid meg nem attam rája okot hogy haragugy, istenemre eskűszöm hogy nem. —

Minden jó barátomat, ösmerősömet, rokonomat, tisztelek csókolok. Jó szülőidet tisztelve, férjemel s gyermekejimel együt kezeiket csókolva, testvérjeidet üdvözlöm. téged pedig végtalanszor csókol lelkéből szerető néném

Arany Jánosné.

1.

ARANY JÁNOSNÉ ERCSEY JULIANNA — ROZVÁNY ERZSÉBETNEK

N.Kőrös [1851.] nov.

Édes Kis Betám!

Igéretemet be váltva, írok hozád, hogy min kezgyem magam se tudom, mikor az ember uj életet kezd, és idegen emberek köszt egy kisé nehéz fel adat. Két és fél hette hogy itt vagyunk, istenek hála már meglehetősön hejbe verődve, az első hetet pesten töltötűk, butorokat s más egyéb sűkségeseket be vásárolandó, vigyáztalak a vásárba mindenüt, de hijába hasztalanul, nem tudom vóltálé vagy nem, Kőrö[s]re még ma is várlak, nem akarom magamal el hitetni, hogy az csak igéret vólt, no de a körűlményeinket akarnám veled s kedves családodal tudatni. Szálásunkal igen meg vagyunk elégedve, szegény embernek elég kényelmes, a leg szükségesebeket már be is szereztük, ez alat értem az élelmi czikeket, és holmi házhoz valókat. Emberek itt igen jók laknak, egy pár házal igen jó viszonyba vagyunk, Janim is jól találja magát, derék emberek a tanárok is a kikel töbnyire együtvan.

A sok esső mijat még igen kevés házhoz athatunk látogatást, elejénte a rendbe hozásal töltötűk el az időt, most meg mindég esik, a mit nem igen szeretek, mert nagyon sokan várnák tőlűnk hogy tisztelkegyünk — node majd sokat is fecsegek már Kőrösről, hát Szalontán mit csinálnak? hogy vanak? Különösen kedves szülőid, testvéreid? írj gyakran kedves betám, felejcsd el a közelebi rosz viszonyt, hid meg nem attam rája okot hogy haragugy, istenemre eskűszőm hogy nem. —

Minden jó barátomat, ösmerősőmet, rokonómat, tisztelek csókolok. Jó szülőidet tisztelve, férjemel s gyermekejimel együt kezeiket csókolva, testvérjeidet űdvözlőm. téged pedig számtalanszor csókol lelkéből szerető nénéd

Arany Jánosné.

I.

ARANY JÁNOSNÉ BERCSEY JULIANNA — ROZVÁNY BERZSENYNÉK

JEGYZETEK

ÜBERSETZER

BEVEZETÉS ARANY JÁNOS LEVELEZÉSÉHEZ

I. A LEVELEZŐ ARANY JÁNOS

A világirodalom nagy levelezői, Voltaire, Goethe és a mi Kazinczynk magánügyeket a közügyekkel összevegyítve, levelezésükkel valóságos történelmi, társadalom- és irodalomtörténeti hírközlő adattárakat hoztak létre.

A 19. század közepének effajta hírközlését már a mindinkább szaporodó hírlapok, folyóiratok végzik. A levelezés tehát — még közéleti levelezők esetében is — veszít hírközlési jelentőségéből, közvéleményformáló erejéből; inkább a levélíró személyét érintő kérdések kerülnek gyújtópontjába: a napi munka, alkotótervek, a levelező egyéni és családi ügyei, közvetlen környezetének résztvevői, eseményei. E szűkebb körre korlátozódó levelezések is tükrözik azonban a levélírók társadalmi helyzetét és politikai felfogását, legfeljebb töredékesebben, bár nyíltabban — és így annál izgalmasabban. Amit e közvetlenebb, nem nyilvánosságnak szánt levelezésből az utókor kibonthat: hiteles adalékok a levélírók életrajzához, politikai felfogásának, társadalmi helyzetének, alkotó tevékenységének, emberi viszonylatainak ismeretéhez.

Nálunk a 19. század legnagyobb irodalmi levelezése — Toldy Ferencé után — Arany Jánosé; annak ellenére, hogy levelezésének Voinovich Gézáéknál őrzött családi része 1944-ben teljesen elpusztult. — Arany levelezése az 1848-as polgári forradalmat megelőző éveket, az elnyomatás, majd a kiegyezés körüli korszaknak bőven számított három évtizedét öleli fel.

A közel kétezer meglevő levelet kb. ezer olyannal lehet kiegészíteni, amelyek egykori meglétéről hiteles adataink vannak. A gyűjteményben kevesebb az Arany által, mint a hozzá írott levél.

Arany az írói levelezésekről

Mit tartott Arany János kora levelezéseiről? Érdekes, hogy már 1845-ben, amikor még kívülről szemlélte az irodalmi életet, az abban már otthonos Szilágyi Istvántól azt kéri: „. . . . írja meg történeteit, hogy majd egykor irataim közt is akadjon egy két adat ön *biographiájához*". De a barátot illető gyöngédséggel rögtön hozzáfűzi: „Longe recedat még!!!" (aug. 1.).[1]

Amikor már Arany maga is belekerült az irodalmi életbe, saját levelezésének értékére is gondolt. „Sürgetős dolgaim elmúltával felveszem ostoba csevegésim fonalát, s írok levelet, mellyet ha irományid közt valaha megtalál az utóvilág okosodjék ki belőle, ha tud" — írja Petőfinek 1847. dec. 13-án tréfás iróniával. Máskor egy elveszettnek vélt levele kapcsán ezt írta szintén Petőfinek: „. . . igen nagy kár lenne érte, ha az sem maradt volna meg az utóvilág bámulatára." (1848. jan. 7.).

Arany mindvégig féltve őrizte Petőfi leveleit, melyek életének legnagyobb emberi élményét idézték. Tervezte, hogy megírja életrajzát. Ennek köszönhetők Petőfi leveleire írott jegyzetei 1858-ból. E levelek újraolvasása,

[1] A levelekre dátum szerint hivatkozunk, minthogy azok ebben, vagy a következő kötetekben megjelennek.

jegyzetelése kapcsán — Petőfi-vonatkozásaik miatt — Tompa leveleit is újból átnézte. Amit ezzel kapcsolatos élményéről, gyönyörűségéről írt Tompának, nyilvánvalóan elsősorban Petőfi leveleit illetik, hiszen az érintett években Tompának Aranyhoz intézett levelei jórészt a Petőfi elleni „füstölgés" jegyében íródtak. Petőfi-emlékekre utal az is, amit Arany tőle idéz: „. . . mint afféle ősz öregember, ki Petőfi szerint ‚nem előre szeret nézni, hanem hátra', én is a multban találom többnyire élményeimet s közelebb épen leveleid szedtem rendbe s nagyobb részét ujra olvastam. Nem hinné, aki nem próbálta, mennyi élvezet rejlik az illy foglalkozásban. Az ember tudja, nem feledte el, mi történt közte s barátja közt, de csak nagy[j]ában: újra átlapozva e leveleket, minden emlék szinte, életet ölt . . . Tizenegy éve egy hó mulva annyi lesz — hogy megkezdtük a levelezést. Az ‚egy harmadik' ki mintegy bemutatott kölcsönösen, jun. 1—10 napjait nálam töltötte — hol van ő azóta! . . Nem egészen ok nélkül beszélem e régi históriát, — mert levelezésünk folyama már is egy kis történet." (1858. máj. 11.).

Aranynak a levélolvasás örömét elsősorban a Petőfivel és részben a Tompával váltott levelek jelentették. A mindig aggályos Tompát így nyugtatja: „. . . én magam nagyon szeretem olvasni a leveleket, ha semmi sincs is bennök." (1856. aug. 30.).

Arany számára az elérhetetlen levélíró-ideál Kazinczy volt. Tompának írja egyszer mentegetőzve, mikor válaszával soká várakoztatta: „Ha Kazinczy tollával és kedélyével birnék, ki végnapjaiban is ivekre menő levelet irt barátjához, nem győznéd olvasni irkáimat." (1856. dec. 6.) — A Kazinczy-párhuzam két év múlva újból felbukkan: Ekkor saját levelezését, sőt életművét is — jókora pesszimizmussal szemléli: „Semmi sem bosszantana inkább, mint annak előre tudása, hogy levélfirkáim valaha nyilvánosságot látnak, azonban ettől nincs okom remegni; olly szépen elfelednek egy-pár év alatt, hogy verseimet sem olvassák, nemhogy apró pletykáimat . . . hogy oly küzdelmű szellemek minő Kazinczy volt — tanulságos levelei közzé tétessenek, az egésznek érdekében van: de mi érdek vihetne valakit a mi csevegéseink kiadására?" (Tompának, 1858. júl. 3.).

Az írói életműveket kutató munka Arany levelezésében — az említett kis fintorral — élete folyamán többször is előbukkan. Tompa citromsárga levélpapíron írt neki; kissé tartott tőle, mit szól hozzá puritán levelezőtársa. Arany megnyugtatta, írhat neki sárga papíron is: „A maradék — az utóvilág — *kedegh*, melly a mint mondják minden tárgyat más szemüvegen néz, meglehet a te leveleidet is nem sárgáknak hanem fehéreknek, pirosaknak, vagy zöldeknek nézheti." (1852. okt. 1.) — 1856-ban felszólították Aranyt, írjon a losonci naptárba; „ahhoz tárgy is kell, mely engedje magát kellően feldolgozni" — írja Arany, majd zárójelben hozzáteszi: „ezt a szép magyarságot az utókor számára tettem ide." (Tompának, 1856. aug. 1.). — Amikor már Pesten, mint irodalmi tekintély élt és működött, e kérdésekről hasonlóan írt Madáchnak is: „Nem is fogja az én epistoláimat összegyűjtésre méltóknak találni semmiféle irodalmi *ódondász!*" (1861. nov. 5.).

Hogy levelezését mégis milyen féltve őrizte, arra Arany Lászlónál találunk adatot. Az 1870-es évek vége felé Tolnai Lajos meg akarta írni Arany János életrajzát, s fiához fordult adatokért. A következő választ kapta: „Voltaképpeni *életrajzáról*, úgy hiszem, nem lehet szó, míg ő él, már azért sem, mert az ehhez való legjelentékenyebb adatokat, levelezéseit tőle ugyan meg nem kapja senki." (1878. dec. 21.).[2] Hogy ez az őrzés nem teljes elzárkózást jelentett, igazolja, hogy amikor Halasi Aladár *Petőfi Reliquiák*

[2] *Arany László Válogatott Művei*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Németh G. Béla. Bp. 1960. 491. l.

(Bp. 1878.) c. gyűjteményét állította össze, — nyilván az előszót író Gyulai Pál kérésére — Arany tizenegy darab neki írott Petőfi-levelet bocsátott a kiadás rendelkezésére.

Levelezését öreg korában rendezte, csoportosította. Egy 1864-ben neki írott levél versóján — már az 1870-es évek végét jelző, kissé reszketős ceruza-írással, amit utóbb tintával is átírt — ez olvasható: „Baráti levelek 1861—/5." Alatta zárójelben néhány név: „Szemere, Tóth E[ndre], Nagy Péter etc." (MTAK. Kézirattára, K 513/403.).

Arany azonban nemcsak különös gonddal rendezte a neki írott leveleket, hanem — ahol szükségesnek látta — jegyzetelt is. Levelezése egyik kisebb egységének együtt tartására egy neki címzett borítékból külön palliumot készített s kalligrafikusan ráírta: „Rendjelem története". A nyomaték kedvéért alá is húzta. Ismeretes, hogy a kiegyezéskor kapott rendjelet — hiába tiltakozott ellene — ráerőszakolták. Nyilván ennek hiteles történetét kívánta megörökíteni az „utóvilág" számára. E néhány levél között tőle is van két érdekes darab. Az egyik Eötvös Józsefnek mint akadémiai elnöknek szól, s kéri, hogy az adományozás szándéka „vonassék vissza, mielőtt a nyilvánosság által helyzetem kényesebbé válnék". (1867. jún. 12.) A megszólítás fölötti jegyzet különösen érdekes: „*Levelem mása.* (Emlékezetből, de azt hiszem szó híven.)" — E sorok fölé odaszorított még hat apróbetűs, dokumentáló sort az ominózus napról, amikor először hallotta a hírt: „*1867. Jun. 10-én* fiam nagy-betegen feküdt. Futottam Kajdacsy orvos úrért, s ő tőle hallottam először, mit rebesgetnek. 'Ah, szamárság!' mondám. 11-én este Tóth Lőrincz ismét állítá, hogy igaz. 12-én reggel megirtam e levelet. A hivatalos lapban megjelent kitüntetésem 12-én; olvastam fél kilenczkor." — Arany még ezután is, a lehetetlent is megkísérelte: ezt írta a belügyminiszternek: amennyiben elfogadja, „kivesz saját énemből, életemet meghasonlásba ejti". — Érdekes e fogalmazványt közelebbről is megfigyelni. Látszik rajta, hogy nem egy lendülettel íródott. Az első bekezdés után abbamaradhatott, mert vékonyabb tollal folytatódik. Sok benne az Aranynál szokatlan többszörös, türelmetlen javítás, áthúzás, betoldás. Ha a levélpapírt megfordítjuk, a fogalmazvány versóján Arany terjedelmes feljegyzését találjuk eredménytelen tiltakozásáról s arról, hogyan adta Eötvös és Wenckheim egymásnak a kilincset, kértek, könyörögtek, fogadja el, mert ha visszautasítja, „kompromittálom őket új minisztereket, magát a kiegyezést stb.". — A minden feltűnéstől irtózó Arany azt írja: „... beléegyeztem, hogy jól van, a rendjel hadd maradjon nálam, de kikötöm, hogy én sem hálálkodni audientiára nem megyek, mint az etiquette követeli ily esetben, sem a keresztet soha fel sem teszem. Mind a kettőt megtartottam," — fejezi be vallomását, melyet mintegy hitelesít is: „ Írtam 1873 apr. 24-én Arany János." (Részletét ld. a VIII. képmellékleten.)

A levelezését az utókor számára biztosító komolyság megnyilatkozott akkor is, amikor Tompa a saját „hálóköntösben" írt leveleit vissza akarta tőle szerezni. Arany emlékezett rá, hogy szangvinikus barátja mérgében egykor tűzbe vetette Petőfi leveleit. Válaszát tehát mesteri lélektani fogásokkal írta meg: „Odavetett gondolatodat levelezésünk tárgyában nem ellenzem: de talán korán lenne még. Sajnálnám, ha már meg kellene válni ezektől. Aztán meg, emberi valószínűség szerint, itt talán nem fognának bokáig gázolni az ily lomban. Isten megtartja tán az én jó fiamat, ki sokkal komolyabb és szolidabb ember, hogysem íly örökséget ne tudna megbecsülni értéke szerint." (1866. nov. 14.).

Bár csodálta Kazinczy levélírói képességét, ő maga Tompával értett egyet: a levelezésnél többre becsülte a találkozást, beszélgetést, ezért levelezésüket a személyes szóváltás rangjára emelte: „Rest levéliró vagyok, de veled nem levelezek, veled beszélgetek." (Tompának, 1853. ápr. 27.).

Amíg Petőfivel levelezett — nem ismerte a levelekre válaszolás „restségét", amely miatt élete során állandóan panaszkodott. Levél-válaszokkal mindig tartozott, s mivel közismerten lelkiismeretes, állandó lelkifurdalás gyötörte. „Most a 'kis bíró' annyira korbácsol, hogy tovább nincs mód ellentállanom ázsiai indolentiámnak." (Tompának, 1856. jún. 25.)

Hol ezzel, hol azzal mentegeti magát, különösen a hozzá legközelebb állóknak: Tompának, Tisza Domokosnak, Ercsey Sándornak, de többi levelező partnerének is: „Menthetném magamat késő válaszomért azzal — írja Tisza Domokosnak —, hogy examenek idejét éljük, de minek, mikor úgy is napirenden van nálam az elkésés?" (1852. júl. 13.). Két év múlva hasonlóan mentegetőzik előtte: „Válaszom megint tovább késett, mint akartam. No de ez már rendes dolog, ezentúl nem is érintem, ha meg nem javíthatom hibámat." (1854. máj. 8.). Ha nem megy a levélírás, lehangoltságra is gyakran hivatkozik: „Olly rég akarok válaszolni leveledre, s mindig elmaradt, minek első oka a hanyagság, más a restség, harmadik a lustaság. De e háromnak ismét van egy közös oka, melly a kedély lehangolt állapotában keresendő." (Tompának, 1853. jun. 28.). — Sógorának hasonlóan „fő- és kedélybajjal" indokolja levelezői lustaságát: „sokszor csak egy levél megírása is nehezemre esik, — sokszor hozzáfogok, s oly sötét az, hogy szét kell tépnem, nehogy mást is untassak panaszaimmal. Nem egyszer jártam így, mikor hozzád írni kezdettem: így vagyok, ha másnak írok. Ki kell lesnem a perczet, midőn kedélyem elég nyugott [így !] és derűlt, hogy írhassak. Ne vedd tehát azt elhidegűlésnek, a mi valóságos physicai baj s betegség, — hanem ennek tulajdonítsd levelem olykori hosszabb kimaradását." (1856. aug. 20.).

Ha megírta is levelét, mérlegre tette: nincs-e benne túl sok panasz? „Ha egy levelet kell irnom, darabig készülök hozzá . . . aztán belekapok és félben hagyom, széttépem, nem a stylus miatt, mellyel nem gondolok, de a fájdalmas, meglehet néha túlzott panaszok miatt, mellyek akaratom ellen belecsúsznak. Végre, ha megírtam, sokszor 3—4 nap habozok, küldjem-e postára vagy se." (Tompának, 1854. szept. 27.).

Enyhültebb órákban az örök probléma tréfában oldódik: 1857-ben, amikor visszaérkeztek Szalontáról, ahol sógora vendégei voltak, ismét késett a vendéglátás esedékes visszhangja: „. . . miután szerencsésen itthon vagyok, első dolgom, hogy tudósítsalak utunkról. E volt legalább *erős* feltételem: de a mint hazaértünk, mingyárt philosophalni kezdett bennem a röstség, s következő párbeszédet tartottunk. *Én.* Na, még ma irok. *Restség.* De ugyan miről? *Én.* Hát az útról . . . *Röstség.* Na bizony ! mintha ezt nem előbb megtudná Sándor a kocsis révén. . . . *Én.* . . . Ha semmi írni való tárgy nem volna, maga a szives fogadtatás . . . nem azt követeli-e, hogy . . . rögtön írjak. *Röstség* no, no barátom, ne oly tüzesen: *hónap is nap lesz.*" (1857. okt. 17.).

1858-ban alig negyvenéves, de már a levelezéssel kapcsolatos „ifjonti enyelgéseiket" emlegeti Tompának: „Én — korántsem szilárdságomat értve — aczélnak neveztem magam, s téged kovának a levelezésben, mert ha én nem irtam, te is hallgattál ugyan, de mihelyt én a kovát megütöttem, azonnal szikrát vetett az." (máj. 11.). — Mily nagy kár, hogy kezdeti levelezésükből éppen az Arany által írott levelek hiányzanak !

Tréfás vagy komoly mentegetőzésekkel szinte minden barátjának írott leveleiben találkozunk: „Bár akartam, de ez a test sokszor (=mindig) tehetetlen és rest volt, az Énekes könyv szavai szerint, már pedig test nélkül próbálj hát levelet írni!" (Lévaynak, 1852. okt. 16.). — Gyulai Pálnak: „Sokszor elővettem már leveledet, hogy válaszoljak reá: de mindannyiszor elijedtem, összehasonlítván a te dicséretes türelmedet az én borzasztó restségemmel . . ." (1854. szept. 25.). — Szász Károlynak: „Késedelmes válaszomat tehát nehogy haragnak, vagy lassankénti *kiengedésnek* vedd . . . Ismered correspondensi buzgalmamat." (1858. márc. 4.).

A szerkesztőségi évek kezdetén még így biztatja barátait: „Ha eddig ritkán vettél tőlem levelet: majd írok ezután, ne félj. Ma indítom útnak folyamodványomat . . . egy szépirod[almi] lap iránt." (Gyulainak, 1860. aug. 10.). — Hamarosan jelentkezik azonban magánleveleiben is a szerkesztői munkával járó *szétszórtság:* „Szives leveledre ugyan későn válaszolok. Oka az én sokfelé kapkodásom, a mely miatt aztán semmit sem végzek, . . ." (Szász Károlynak, 1860. nov. 15.). — Legnagyobb gondja a kéziratok hiánya. Az e miatti aggodalom leveleiben is tükröződik. Lévaytól is kéziratot vár — hiába: „A régiek elhagynak, az újak nem csatlakoznak hozzám — így bajos lesz lapot szerkeszteni. Erdélyi vékony biztatásnál marad — Gyulai tünődik — Salamon mással is el van foglalva, Tompa szegény beteg stb.: absurdum állapot ez. A közönség csuda dolgokat vár: és én ülök a szobában, s nem tudok írni, gondolkozni, mert *aggódom!* Küldj valamit a Krisztus áldjon meg, minél többet s minél többször." (1860. nov. 13.). — (Jellemző, hogy ezt a részt Arany László a levél közlésekor — kihagyta.) Gyulainak ugyanez a panasz: „Senki sem akar nekem írni. Erdélyi, Kazinczy [Gábor] az igéretnél maradtak . . . Leginkább Szász K. tartja bennem a lelket. . . ." (1860. dec. 21.). — A következő évben ugyancsak kétségbeesetten sürgeti Gyulait: „. . . kérlek, kényszerítlek istenre és minden szentekre, hogy ha kész az a novella, hacsak az egyik is, küldjed nekem *azonnal!*" (1861. ápr. 3.). — Ha megértő, segíteni kész levél érkezik, mint pl. Szabó Károlytól, „nincs otiumom, hogy neki amúgy lelkemből válaszoljak. Neked is csak kutyafuttából kell írnom." (Gyulainak, 1861. ápr. 10.) A „kutyafuttában" szót mind gyakrabban használja. „Most tehát szerkesztői k[utya]futtában megírok annyit . . ." (Szász Károlynak, 1863. jan. 31.).

Leveleiből arra is fény derül, hogy mint szerkesztő mennyi manuális munkát is végzett. „Az egész múlt hetet programm hajtogatással, csirízelés-sel, czimezéssel töltém." (Tompának, 1862. nov. 16.).

A szerkesztőségi munka miatt pangó magánlevelezés különösen az amúgy is túl érzékeny Tompával kapcsolatban okozott ismételt, állandó lelkifurdalást neki. „Ideje félredobnom egy kevéssé a szerkesztői tollat, s mást venni elő, azt, a melylyel egykor nagyobb szorgalommal irogattam talán unalmas, panaszos, de baráti szívből fakadt leveleimet. Ez új állapotnak ha egyéb átka nem lett volna is, mint hogy bennünket ritkább és futólagosb levélváltásra kényszerített: már ez is elég volna, hogy ne igen legyek elragadtatva gyönyöreitől." (1861. aug. 25.). — Máskor tréfásan védekezik a várható szemrehányás miatt: „Másszor csak láttuk egymást hébekorba, — vagy ráértünk legalább írni egy-egy szives barátságos levelet. Most kutyafuttában megy mindez: a találkozás *vasúton*, a levelezés — *telegráfon*. Csupa nagyvilági tempo." (Tompának, 1862. nov. 16.).

Tompa elégedetlensége azonban — várhatóan — előbb-utóbb kirobbant. Arany válasz-levele idézi szemrehányásait: „'Úgy látszik, a szerkesztés örökre elvett tőlünk — barátidtól' írod. Szívemre esett ez a szó: csakugyan úgy volna? ! Nem azt ! édes Miskám; a szerkesztés nekem sok galibát okoz, a szentvaló, sok rosz kedvet semmiért: 'de nem vesz el *tőletek* barátimtól.[']

Fogadom, hogy megjobbítom magamat, és lévén nekem *elpusztíthatlan* jó miops szemem, hát nem nézem: mikor írsz, mennyit írsz; hanem időnként kivágok egy-egy fél napot bajaim kellős-közepéből és összeírok e fél nap alatt minden bolondságot, a mi tollamra jő. Íme az első specimen az effajtából." (1863. dec. 13.). Ezután következik a négy sűrűn teleírt lapnyi levél.

Az akadémiai főtitkárság tizenhárom éve alatt a kötelező hivatalos levelezés és egyéb adminisztrációs munkái rengeteg idejét rabolták el. Akadémiai leveleinek, iratainak nem is teljes gyűjteménye az Arany kritikai kiadás egyik legterjedelmesebb kötete: 780 l.[3] A magánlevelezésre mind kevesebb ideje maradt. Hivatali robotja, családi gyásza, a közélet légköre mindinkább kedvét szegték. Lassan már nem is mentegette magát, ha egy-egy levélre késett válasza, egyszerűen megállapította a tényeket: „Igaz az, hogy levéliráshoz mindenek előtt kedv kell, s ha az embernek egyébhez sincs kedve, leviráshoz még kevésbbé. *Mit*, és *minek* írjak? ez rendes gondolat nálam is, valahányszor egyik-másik *tartozásom* eszembe jut; alig is hiszem, hogy volna a föld kerekségén udvariatlanabb ember mint én, válaszírásban és látogatások visszaadásában. Efféle bűneim mindig csoportosan állnak a rováson: akárhány embert haragosommá tettem velök, elfordultak, büszkének, embergyülölőnek kiáltottak; legfölebb egy kettő maradt, a ki *megszokta*. Aztán meg olykor, ha levélírásra adom is magam, el kell tépnem, annyira visz a bolond *őszinteség*. Nem tudok közönyös, frázisos levelet irni: vagy belésűlök, vagy szivem mélyéig kitárok mindent, olyan embernek is, ki arra nem érdemes. Ilyenkor én is azt mondom: minek *panaszkodjam*: kályhába vele!" (Tompának, 1867. máj. 30.). Ugyanebben a levélben szinte megrendülten írja baráti levelezésükről: „Igaz, hogy mindig kevesebb *öröm* lesz már ezekben a mi leveleinkben. Talán *hidegebbnek* is fogjuk találni egymást: de az természetes. Már maga az bizonyos, hogy az *ősz* nem nyár. Hát még, ha *kora téli* fergeteg is járul hozzá. De bármily bádjadtan [így!] lüktessen ez a szív, azért egyik dobbanása mindenkor a tied. Elég is ebből ennyi."

1868-ban örökre elcsendesedett Tompa Mihály, a legbizalmasabb levelezőtárs. Nem küldte többé panaszos leveleit, izgatott táviratait.

Arany még közel tíz évig viselte az akadémiai főtitkárság nyűgét. Mire 1877-ben végre megszabadult tőle, már oly rosszul látott, hogy nem egyszer néhány soros leveleit is unokájának, vagy menyének mondta tollba.

Levélírói napok, szokások, eszközök

Aranynak a levéliráshoz mindenek előtt *hangulatra* volt szüksége. Maga sem tudta, mi befolyásolja; sokszor azt hitte, az időjárás. Azonban nem egészen így volt. Erre utalnak ellentmondásos vallomásai: „Ma épen derültebb idő van, s annak köszönd hogy válaszolok leveledre; esőben az apám lelkének se írnék". (Lévaynak, 1852. okt. 16.) — Máskor viszont éppen az ellenkezőt állítja: „Mit tehetnék okosabb dolgot ez esős időben, mint hogy ma kapott leveledre még ma válaszoljak?" (Tompának, 1853. máj. 23.) — vagy: „. . . e hűvös borongós vasárnap hátralevő részét veled társalkodva akarom eltölteni." (Tompának, 1858. nov. 28.). — Ha hiányzik a megfelelő nyugalom, alig tudja leveleit valahogyan összekovácsolni: „Sokszor hármat is eltépek, míg elkészűl egy." (Tompának, 1858. febr. 9.). — Mentől inkább késik a válasszal, annál nehezebb: „Félre tett levélre ritkán adok választ" (Lévaynak, 1858. febr. 27.). — Szemere Miklós egy még márciusban írott

[3] *Arany János Összes Művei.* XIV. k. Hivatali iratok 2. Összeállította és a jegyzeteket készítette Gergely Pál. Bp. 1964.

levelére november 25-ig nem kapott választ: újból írt, erre Arany rögtön válaszolt: „Igazán czudarság, hogy igy elkéstem: de ha nyomban nem válaszolhatok, rendesen igy szoktam járni." (1857. nov. 29.).

Válaszra váró leveleit fiókjába gyűjtötte: „Rögtön akarván válaszolni, a levelet nem mint máskor, fiókomba, hanem egy zsebembe tettem; . . . s szokott jó rendben levő fiókomat vallattam a levél iránt, de az mindig igy felelt: a hol nincs, ne keress!" (Tisza D.-nak, 1852. márc. 22.) — Levelei tehát „jó rendben levő" fiókjában várták a válaszhoz szükséges levélírói hangulatot: „Ha nem csalatkozom, 3 levele várakozik válaszra fiókomban" — írja ismét Tisza Domokosnak. (1853. nov. 22.). — Az október végén, november elején érkezett levelek közt valóban három van tőle.

A következő év elején Tompának hasonló helyzetjelentést küld: „. . . nem csak te vagy, ki válaszomra vársz, — körülbelül 10-en vagytok hasonló állapotban, mert én halomra gyűjtöm a levelet, mint a szalontai levélhordó czigány, s akkor adok túl rajtok egyszerre, midőn már egész tarisznyára való összegyűlt." (1854. febr. 13.)

Tompa természetesen dohogott, hogy ő csak *egyik* a tíz válaszra váró között. Arany azonban megnyugtatta: „a 10 közül csak *neked* válaszoltam akkor, a többi vagy későbbre, vagy végkép el is maradt." (1854. máj. 8.)

Amikor a levéliráshoz szükséges hangulat megérkezik, mint írja: „nekidül" a leveleknek „s vagy két napot csupa levélírással töltök" (Tisza Domokosnak, 1853. nov. 22.). — Arany levélíró napjai pontosan kimutathatók egész levelezői gyakorlatában. Ilyenkor szinte minden egyes alkalommal *több* válaszlevelet ír: pl. 1854. okt. 24-én Gyulainak, Eötvösnek, Ercseynek — 1855. jún. 7-én, amikor — láthatólag egy napon, egy lendülettel megírta Gyulainak — irodalmi alkotású — önéletrajzi levelét, a lendület még másnap is tartott. Jún. 8-án írt még a hozzá legközelebbiek közül Tompának és Tisza Domokosnak is. E hónapban úgy látszik még a hónap végefelé is tartott levélírói lendülete. Június 30-án keltek levelei két sógorának: Ercsey Sándornak és Jánosnak; másnap, július 1-én Szász Károlynak, Tompának és Tisza Domokosnak. E példákon az is megfigyelhető, hogy akiknek egy-egy napon írt, azok valamiféle rokon érzelmi hullámhosszon állottak hozzá közel.

A levélíró-napok a szerkesztőségi években is folytatódtak: pl. 1861. okt. 27-én egyszerre írt Erdélyinek, Halmágyinak, Lévaynak és Madáchnak, 1862. nov. 24-én Kazinczy Gábornak, Szász Károlynak és Tompának. Mindezek arról is vallanak, hogy amikor az „ihlet perce" megérkezett, Arany hihetetlen lendülettel, munkabírással alkotott műveket, vagy írt leveleket.

Mint mindenben, ami neki lényeges, a levélírásban is igényes és alapos volt. Szerette a kiadós leveleket. 1856-ban panaszkodik, hogy régebben jobban ment neki a levélírás: „Másszor, ha én levelet írtam, rendesen kevés volt a papír, és a tárgyat magát sokszor át kellett vinnem a következő lapra . . . Mert a Szilágyi Sándor féle nyúlfarknyi leveleket nem szenvedhetem." (Tompának, 1856. aug. 30.). — „Büntetésből kapsz illy rövid levelet" — írta szintén neki. (1854. febr. 13.). — Egyik levele a szokásosnál rövidebb; befejezéséből megtudjuk: miért? „Laczi fiam sürget, vinné már a levelet postára, tehát szokásom ellenére most egyszer bezárom a második lapon." (Tompának, 1858. ápr. 17.).

Hosszú leveleket rendszeresen a hozzá legközelebbieknek: Petőfinek, Tompának, Ercseynek írt, de többi barátai is kaptak tőle sűrűn teleírt négy lapnyi terjedelműeket s nem is ritkán. — Közismert takarékossága a levélpapír használatában is megnyilatkozott. Egyik Tompának szánt levelét véletlenül az utolsó lapon kezdte, ott írta fel a jobb sarokba: „Pest dec. 8.

1866." — Amikor észrevette, nem vett elő új levélpapírt, hanem az első lap jobb sarkába ismételten felírta a keltezést, s mikor levelét befejezte, a negyedik lapon őszintén megírta, miért van a levelén két keltezés: „Szórakozásomban [szórakozottságomban] itt kezdtem írni, és sajnáltam eldobni a papírt. A tiéden néha *egy* sincs, így hát quittek vagyunk."

Arany leveleit rendszerint a levélpapír jobb sarkában, keltezéssel kezdte. Megesett, hogy a dátum a levél végére került, de végképp alig feledkezett meg róla. A megszólítást külön sorba írta, majd a lapszélre kinyúló bekezdéssel róni kezdte sűrű, fegyelmezett sorait. Ezek katonás rendje csak a 70-es évek vége felé vált kissé kuszává, gyöngybetűi görcsösekké.

Levélpapírjai általában fehérek, csontszínűek, az 50-es évek közepétől kékesszürkések. Nagyságuk változó: nagy és kis negyedrét változik nyolcadréttel, leginkább ez utóbbit kedvelte. A nagy negyedrét papírokat rendszerint elfelezte s azt hajtotta s használta nyolcadrét formában.

Amikor 1855 augusztus végén—szeptember elején családostul Tompáéknál járt, megismerte a felvidéki papírgyártás szép termékeit. Úgy látszik Lévaytól kapott ajándékba diósgyőri levélpapírt, mert így mentegetődzik: „Igéretem daczára, hogy a diósgyőrit használni fogom, mind eddig hiába vártad levelemet. A diósgyőriből ugyan már sokat felhasználtam, verstöredék alá s aztán pipagyújtani, de postabélyegtől mind e napig szűzen maradtak lapjai." (Lévaynak, 1855. dec. 28.). — Tompa azt ígérte, hogy vízjegyes levélpapírt rendel neki. A terv azonban még a következő év márciusában sem vált valóra. Arany tréfásan emlegeti is: „A névjegyes papir pedig nekem nem sürgetős, téged érdekel, nem engem. Ha el nem küldöd, nem irok, mert én mással nem folytatok levelezést csak veled." (1856. márc. 20.). — Ez év nyarán Tompa megkönnyebbülten írhatta: „Végre valahára itt vagyunk a névjegyes papírral!" (1856. júl. 27.). Valóban, ha a szürkéskék nagyalakú levélpapírt a világosság felé tartjuk, a második lap alján jól olvasható a vízjegy: ARANY JÁNOS. — Mivel a levélpapír-ügyet Tompa Palóczy Ábrahámmal intéztette — hogy a papír minőségét is kipróbálják „valljon nem iszik-e?" — Aranynak, a neki készíttetett levélpapíron, együtt írtak. Tompa mentegetőzött, hogy bár kisebb nagyságút rendeltek, mégis ilyent kaptak. „Sebaj! vágd el kétfelé!" — ajánlja. Arany általában ezt is tette. Első alkalommal azonban, amikor a küldeményt megköszönte, eredeti formájában használta és mind a négy lapját teleírta. Levelét azzal kezdte, amit már előbbi levélpapírjairól is ismert, tudott, de ami úgy látszik bosszantotta. Levélpapírján ui. mint a többi hasonló gyártmányún a felső bal sarokban ott a dombornyomásos angol korona s alatta a „BATH"-jelzés. Arany tehát ezzel kezdi levelét: „Hadd próbálom fel hát én is ezt a hires papirt, mely a mint látom, *Bath* czimet visel, noha Gömörben készült. Furcsa! ez a papir jó készítmény, s még se kél a gyár firmája alatt, hanem rá kell fogni, hogy angol készítmény!" (1856. A szűnnapok elsőjén [aug. 1.]).

Arany leveleit mindig *tintával* írta. Írt olykor ceruzával is, pl. az Aristophanes-fordítás első munkapéldányát, de barátait, levelezőpartnereit kímélte a nehezebben olvasható ceruzás írástól. Talán nem is tartotta volna illendőnek, hogy így írjon levelet. Szemere Miklós megkérdezte tőle, mint csinálja szép fekete tintáját? Erre is lelkiismeretesen válaszolt: „... ha ez, a mivel irok, szép fekete tinta, ezt Laczi fiam csinálta a szokott gummi-galles speciesből. De én vörösnek találom, egye el a fene s nem is hiszem, hogy ezt láttad volna s dicsérnéd nálam. A mely tintával pedig ez előtt éltem, annak recipéje im ez: 'Végy öt garast. Item egy 1/4 itczés üveget. Küldd el mindkettőt Esser Károlyhoz a kőrösi patikáshoz. Kérj öt garas ára tentát, s habebit, lesz.' " (1857. nov. 29.). — Volt Aranynak egy valamiféle, a *kék* színű tintához fűződő tradíciója is, aminek eredetét nem, csupán következ-

ményét ismerjük: „Úgy látom, türelméből kifogyva, már kék tintához folyamodott, traditióból tudván, hogy én, az e színű tintával irt levélre rögtön szoktam válaszolni." (Tisza Domokosnak, 1852. nov. 22.).

A jó tinta beszerzése e korban fontos ügy volt. 1857 őszén, nyilván iskolai füzetek javításához, piros tintára volt szüksége, ezért a Kőrösre készülő Gyulai Pálnak üzente: „... vegyen a híd utczában (vagy hol?) egy üveg *veres* tintát nekem. 1 pftos üvegekben árulják." (Salamon Ferencnek, 1857. nov. 20.). — Amikor viszont már ő élt Pesten, Tompa Aranyt kérte tinta beszerzésére. A tinta-üggyel is lelkiismeretesen foglalkozott: „Zöld tentát is kérdeztél. Van két féle: fűzöld és bizonyos kékesbe játszó. Egy kicsiny üveg 80 kr. Rögtön küldtem volna, ha nem félnék, hogy nem lészsz eljárásommal megelégedve." (Tompának, k. n. kb. 1861. ápr. végén.).

Az *írótoll* beszerzésének korabeli gondjairól egy másik levelezésben találunk érdekes nyomokat. Kazinczy Gábor kérte Lévayt, vegyen számára „25 csinálatlan hamburgi tollat ... a jobb szárnyból valók legyenek, befelé állók, ha az ember kezébe veszi". (1863. dec.)[4] Olykor Arany is utal a rossz pennákra: „Nem írok többet fene rágja ki ezt a tollat, magam is alig tudom olvasni mit írtam vele" (Szilágyi Istvánnak, 1851. jan. 18.). — Majd máskor vigasztaló szándékkal írja Tompának: „... ha akarom és kellő rosz pennám van, tudok ám én írni úgy, hogy a tied hozzá képest calligraphia!" (1856. aug. 1.).

Leveleit vörös viaszpecséttel zárta le. Néhány levelén látható, milyen *pecsétnyomót* használt: a szabadságharc előtt még címereset, utóbb csak sima AJ. monogrammút, vagy „Arany" felírásút. Amikor leányát elvesztette, Juliska pecsétnyomójával zárta le Tompának írott levelét. E boríték nem maradt fenn, de Arany 1866. máj. 2-án írt levele mellett Tompa megőrzött egy kis cédulát Arany írásával: „Az *Ő* pecsétjével zártam le e levelet!"

Kikkel levelezett?

Élete kétharmad részét vidéken töltötte, utóbb nem is szülővárosában, így rokonaival s főleg barátaival — akik számára az irodalmi életet jelentették — csak levelezés útján tarthatott kapcsolatot. Amikor viszont pesti lakos lett, mint szerkesztőnek kellett vidéki barátaival, munkatársaival leveleznie.

Levelezőtársai közül az első legfontosabb: *Szilágyi István*, aki irodalmi munkálkodásra biztatta, könyvekkel látta el. Érdekes, de korukban nem szokatlan, hogy bár iskolatársak voltak s egy időben Szilágyi Aranyéknál is étkezett, csak 1850-től tegeződtek.

Nem így volt Petőfivel, aki már a második levelében a legközvetlenebb tegező hangot ütötte meg. Levelezésük — világirodalmi mércével mérve is, Goethe és Schiller levelezését sem véve ki az összehasonlításból — egyedülálló irodalmi, olvasói élmény ma is. Leveleik szikrázóan szellemesek, érzékletesen reálisak, s hű tükrei különböző temperamentumuknak, meleg barátságuknak, kölcsönös nagyrabecsülésüknek; egyben politikai felfogásuk, társadalmi helyzetük, családi viszonyaik, irodalmi terveik leghitelesebb forrásai. — Megkapóan írja Illyés Gyula: „Nem lehet meghatottság nélkül fölpillantani ezekből a levelekből, a két lélek-óriás hancurozásából." (*Petőfi Sándor*. Bp. 1963. 355. l.).

[4] *Kazinczy Gábor levelei Lévay Józsefhez*. Közli: Gulyás József. ItK 1931. 459. l.

Petőfi közvetítésével vált Arany barátjává és levelezőtársává *Garay János* és *Egressy Gábor*. Arany Garayt mint írót tisztelte s mint emberhez meleg barátság, utóbb részvét csatolta. Egressy Gábor viszont színész-ideálja volt, aki versre ihlette.

Pályája kezdetén három szerkesztővel levelezett: *Nagy Ignác*cal, *Vahot Imré*vel és később mint szerkesztőtársával: *Vas Gerebe*nnel. Rajtuk keresztül ismerte meg az irodalmi élet belső szövevényeit, buktatóit. Vahot gyengéinek kifürkészésében Petőfi segítette. A rokonszenves szerkesztőt — *Jókai* jelentette neki.

Irodalmi fellépése kezdetétől váltott leveleket kora két komoly irodalmi tekintélyével: *Toldy Ferenc*cel és *Erdélyi János*sal. Leveleik a tisztelet jegyében születtek, de igazi barátság sohasem melegítette át őket.

A Petőfihez írottakhoz némileg hasonló leveleket Arany csak *Tompá*nak tudott írni. Petőfi eltűnése után s mindvégig ő volt és maradt legbizalmasabb barátja, akit azonban mint valami lelki beteget állandóan „kezelnie" kellett. Amíg Petőfivel váltott leveleikben az élet és irodalom minden közösségi és egyéni problémáját fölvetették, addig a Tompával cserélt levelek az irodalom és családi ügyek mellett leginkább a panasz és vigasztalni akarás jegyében íródtak.

Az 1850-es évek elején Arany sűrűn levelezett *Tisza Domokos*sal. A tehetségesen verselő gyermekifjút mindössze fél évig tanította, de az mint „szellemi atyjához" ragaszkodott hozzá. Gyakran írt, s leveleihez mellékelte újabb verseit. Eddig jórészt kiadatlan levelezésük Aranynak sok, eddig ismeretlen esztétikai megjegyzését tartalmazza.

Arany levelezőtársai között külön hely illeti *Szász Károly*t, *Gyulai Pál*t és *Lévay József*et. Közel egy évtizeddel fiatalabbak Aranynál — Szász tizenkét évvel. — Különös emberi és munkatársi hűséggel ragaszkodtak hozzá. *Szász* már 1847-ben felkereste verses levelével, melyre Arany „Tisztelt ifjú Polgártárs" megszólítással válaszolt. Utóbb Nagykőrösön benső barátok lettek, s a szerkesztőségi években Szász volt az, akire Arany minden körülmények között bizton számíthatott. Ekkor már „Fiam Karli", „Lieber Karli", „Édes Károlykám!" megszólítások jártak neki. — A hűséges ragaszkodás *Gyulai Pál*-módra, az öregedő költő szinte teljes elszigetelését jelentette a 70-es években. Gyulai mintegy kisajátította magának Aranyt, aki elnéző gyöngédséggel szólította némely levelében „Kicsi Palim!"-nak. — *Lévay József* = „Barátom Jósep!", Arannyal váltott levelei a kor iskola-politikájához adnak érdekes adatokat, a 60-as években pedig szerkesztői, irodalmi problémákat tükröznek.

Eredeti levelezőtársa volt Aranynak *Szilágyi Sándor*, akit az 50-es évek elején mint pesti szerkesztőt nem tudott bizalmába fogadni; amikor azonban Kőrösön közelebbről megismerte a bohém Szilágyit, őszintén megszerette. — A kőrösi közös „Bruderschaft"-hoz tartozott *Mentovich Ferenc*, *Tomori Anasztáz*, *Salamon Ferenc* és *Szabó Károly* is, akikkel később szintén levelezett. Salamon — „Mon Chalon" — és Szabó Károly, utóbb szerkesztői gondjain is nem egyszer enyhített.

Arany levelezés-gyűjteményében egy-két levéllel a kor „nagy" öregjei is képviselve vannak, így *Fáy András*, *Szemere Pál*, *Lugossy József* s a különc „*Brassai bácsi*", akinek vitatkozó kedve ellenfelével, *Szemere Miklós*sal együtt oly sok gondot okozott a szerkesztő Aranynak. *Kazinczy Gábor*ral váltott levelei leginkább Kazinczy Molière fordításaival kapcsolatosak.

Az 1850-es évek végétől a költő útját a korabeli irodalompolitika már Pest felé egyengette. Ekkor került közelebbi ismeretségbe a kiegyezés „sziirke eminenciásával": *Csengery* Antallal. Utóbb bizalmas barátok, sőt komák lettek. Ha Arany Pestre utazott, náluk szállt meg.

Amikor az 1860-as évek elején Arany felfedezte *Az ember tragédiáját*, szerzőjével is levelezésbe került. *Madách Imre* hálás tisztelettel ragaszkodott hozzá. Ezt tükrözi Arany sztregovai fogadtatása is, melyről oly szemléletesen írt feleségének.[5]

A felsoroltakon kívül Arany még sokakkal levelezett: barátok, írók, szerkesztők, hivatalosak és félhivatalosak írtak neki és kaptak tőle leveleket. Tisztelők és kezdő poéták is felkeresték soraikkal, műveikkel; ez utóbbiak között Reviczky Gyula a legjelentősebb.[6] — Városok és egyesületek választották díszpolgárul, illetve dísztagul, de — akadt egy névtelen levélíró is, aki a — *Tölgyek alatt*ra írt paródiájával — kortársi tisztelet csillogó poharába mérget cseppentett.

Arany helyesírása

Helyesírása kezdettől kiforrott, következetes, az évek során alig változott. Ennek illusztrálására állítottuk össze az alábbi táblázatot, mely levélírói gyakorlatából egy évtizedes időközökkel mutat be három példát 1847-, 1857- és 1867-ből:

	1847	1857	1867
	Petőfinek febr. 28.	Salamon F.-nek nov. 20.	Tompának máj. 30.
rövid mgh.-k ahol ma hosszút ejtünk és fordítva:	dus, huznak, ugy, nyul, irsz, sziv, dicsér, hir, kitűntetés, jőni, igénytelen	hid, jőtök, igéret,	irás, tűrhetetlen,
úl — űl általában hosszan, utóbb, de igen ritkán — röviden:	Fajúl, kivűl, figyelmeztetésűl	sikerűl	belésűl, kerűl, kegyetlenűl, örűl, pirúl, szorúl
ma hosszan jelzett msh.-k rövid jelzése:	rosz	fúják, sülyedt	rosz
ma rövid msh.-kat kettőzve írt, később mai használat szerint:	illy, ollyan, melylyért, milly	ilyen, oly	olyan, ilyenkor
névelős összetételek mindvégig külön írva:	a milly, a mi	a mit, a mint, a kik	a ki, a mi, a mibe, a mennyi

[5] Voinovich Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája.* Bp. 1922. 557—559. l.
[6] Vajthó László: *Reviczky és Schopenhauer.* BpSzle. 1938. 220. l.

	1847	1857	1867
	Petőfinek febr. 28.	Salamon F.-nek nov. 20.	Tompának máj. 30.
az igekötőket általában összeírja az igékkel; a különírások vitathatók nem tollhibákke?	elfogy, átvenné, elszégyelné, visszaszerezte, meglátogatsz	elmult, beadassanak, kitűzött, elkezdte, ki kérje, meg tartotta	visszaadás, megkapta, fölvittem, meglepett
tulajdonnevek:	isten	A m. kir. természet tudományi Társulat, academia	isten
idegen szavak általában latinosan:	epos, salon, reactio, aether, patriarcha	kritica [így!], chaos, dissolutio, academia	ambitio, organismus, compromittál, cholera
hiatus jel ritkán, ha valóban hiányt pótol:	isten bocsá'	—	—
cz használata végig megvan:	kedvenczem	márcz, utcza, czikk, czél, Ferencz	daczára, Laczi

„Arany János — a grafológia tükrében"

Arany János személyisége nemcsak az irodalom búvárait, az írásszakértőket is érdekelte, foglalkoztatta. 1917-ben — születése 100. évfordulója alkalmából — a Nyugat-ban megjelent (I. fé. 443. l.) facsimile kiadásban a *Toldi* I. énekének három versszaka. Ennek alapján elemezte Róna Móric dr. orvos-pszichológus Arany írását. Cikkét a folyóirat máj. 1-i számában: *Arany János kézírása* — Írás-elemző tanulmány — c. tette közzé.[7] — Bár a kézirat nem spontán írással írt levél, hanem vers-tisztázat, mégis tükrözi a költő legjellemzőbb írás-tulajdonságait: apróbetűs írása alaposságra, objektivitásra, kötelességérzetre, koncentráló képességre és szerénységre vall. Kizárja viszont az elragadtatásra való képességet, a széles, nagyvonalú cselekvést, az arisztokratikus gőgöt. Vékony vonalú, tiszta írása gyöngédség, szenzibilitás jele, ugyanakkor a jobbra dűlő, de a dőlés erejét mintegy fékező vonalvezetés korlátozott érzelmi életre vall. Inkább szemlélődő, mint cselekvő, van önbizalma, mégis csüggedő, apró dolgokban feledékeny. Könnyen áttekinthető az írása, egyszerű formájú betűi arra vallanak, hogy szeretett tisztán látni. Jellemzi továbbá a koncepció iránti érzék és az előadás világossága. Róna dr. megállapítja, hogy Arany fantáziája inkább

[7] Nyugat, 1917. I. fé. 855—860. l.

logikailag megkereső, mint intuitive meglátó. Akarata passzív, mert jobbára a szívós kitartás, nem az előretörés jellemzi.

Goldziher Klára pszichológust Arany írásának tanulmányozására[8] a Goethe írását elemző külföldi példa indította: „Egyrészt azért, mert e kimagasló költő egyéniségét mindannyian ismerjük s így a jellemkép mindenki által megítélhető. Másrészt azért, mert Arany János sokat vitatott egyénisége körül még mindig vannak megvilágosításra szoruló pontok. A költő levelezését még nem tették közzé teljes egészében, és nem egy életrajzi adatát még homály fedi. Az egyéniség maga sokrétű és ellentétes."

Most, amikor megkezdjük Arany János fentmaradt levelezésének közzétételét, még inkább érdekes, hogy a pszichológiai megállapítások mennyiben igazolják, árnyalják a teljes levelezésből kibontakozó Aranyképet. Goldziher Klára megállapításai azért is különös figyelmet érdemelnek, mert tanulmánya számára a költőt és a magyar nyelvet *nem ismerő* neves bécsi grafológus, *Alfred Gernat* elemezte Arany írását három, különböző időszakból származó levele alapján.

Alfred Gernat megállapításai a következők:

„Érett és beteljesedett, mégis viszonylag kevéssé változni-képes ember. Fejlődése harmincadik életévével lényegében befejeződött. Sajátságos, hogy érettsége harmincadik évében mennyire teljes. Ennek megfelelő belső erő.

Legerősebb és legkifejezettebb benne a f a n t á z i a. Ez magyarázza meg nagyobbrészt későbbi csekély alakulását: a képek, alakok, eszmék ömlenek hozzá, kevéssé kell feldolgoznia őket, alkotásában sok a játékos tevékenység. Ezért nincs szüksége, hogy fantáziaalakjaival küzdjön. Megengedheti magának, hogy nagyjából hasonló marad és legfeljebb a forma tökéletes befejezésén kell dolgoznia. Fantázia mellett tekintélyes műveltség és szellemi kultúra, nagy elmélyülési készség, szemlélődő hajlam. Művészetének ügyes technikusa, sok [a] formakészsége, lírikus elemek.

Szellemi képessége mellett érdekes lelki szerkezetének milyensége és művészi elhivatottsága. Belsőleg erős mozgásban levő, dinamikus fajta ember, akit nagy (noha bensőleg jelentékenyen ingadozó) életritmus hordoz. Nem ismerhető félre kozmikus érzése sem, mindenképpen nyíltszívű, nagyon érzékeny, finoman érző jellem, meghozzá erősen hangsúlyozott nőies megértő képességgel.

Ezzel ellentétben áll kifejezett, erős akarata, jobban mondva önfegyelmezése, tekintélyes ellenállóképessége, — amelynél azonban belülről minden az elintézés felé tör. Nem utolsósorban (egyre ellentétben élénk fantáziájával) éles és valóságismerő szellem. Az előbbi sok elfojtást és szublimációt eredményez, az utóbbi harcot (jobban mondva belső ellenállást) a világgal szemben. Mindent egybevetve: belső konfliktusok, melyek azonban t u d a t o s a n és teremtő módon használtatnak fel. Kimélyülési és erjedési folyamatot indítanak meg ebben a lélekben, az egyébként szilárd embernek labilis vonást, belső ingadozást kölcsönöznek. Ez viszont — kapcsolatosan egész lényével — befolyásolja intim viszonyát embertársaival.

Mindenekelőtt jegyezzük meg: természetétől fogva, legmélyebb lénye nagyon lágy, sok érzelmi kultúrával és bensőséggel, sőt egyenesen emberszerető, együttérző stb. és nem utolsósorban (erősen kifejezett önérzete és értéktudata ellenére) nagyon szerény. Másrészt viszont fent említett ingerelhetősége és érzékenysége folyományaként hajlamos a nyerseségre, esetleg

[8] Emberismeret, 1934. 1. sz.

még a gorombaságra is. Zárkózottságra, sőt titkolózásra hajlamos. Nem kis ellentmondás van a között a lénye között, amilyennek külsőleg lennie kell és amit részben akar is és amilyen bensőleg. Nagymértékben kozmikus megérzése a jóság felé tereli, míg éles szelleme sok kicsinyességet, semmiséget ismer fel. Érzékenysége stb. a lekicsinylés rezdületeit kelti benne.

Hogy ezek magasabb és jobb természete és részben a társadalom emberei előtt rejtve maradjanak, létrejön a jelzett ellenmondás külső látszata és viselkedése és belső lénye — helyesebben mondva a kebelében lakozó két lélek között. Nincs benső hasadás híján, noha kifelé kevés figyelhető meg abból. És míg a művésszel keveset kellett önmagában harcolnia, tiszta emberiségének hasadása némi egyenetlenséget okoz. Ám nagy többségükben ezek is átmennek alkotásába, úgy hogy jelleme mint ilyen nem sokat változik. Tudóbb és nyugtalanabb lesz, — bensejének harmóniája nagyobb kiegyenlítetlenségnek ad helyet. Többet szenved önmagától és az emberektől, ám lényegében mindig fegyelmezett marad, ura önmagának és ura a formának."

Goldziher Klára tanulmánya — Alfred Gernat elemzését illetően — a következő megállapítással zárul: „A grafológusnak tehát sikerült néhány magyar nyelvű, előtte érthetetlen szövegű kis íráspróbából sokszor a legfinomabb árnyalatokra is kiterjedően a lelki sajátságokat megállapítani."

Egy fiktív Arany-levél

Itt kell foglalkoznunk az induló *Nyugat* egyik érdekes közleményével: „*Arany János egy kiadatlan levele.* Közli: [azaz írta:] Fenyő Miksa". A levél címzettje Gyulai Pál. Ahogy beleolvasunk, nyomban látjuk: fiktív levél, de milyen érdekes! Ferenczy Zoltánnak: *Petőfi és a szocializmus* c. akadémiai székfoglalóját tűzi tollhegyre. Ferenczy ui. azt cáfolja — amit senki sem állított —, hogy Petőfi nem volt marxi értelemben szocialista. „A népjogok védelmezője volt, azoknak a nagy átalakulásoknak harcosa, melyeknek talaján a mai szocializmus megvetette a lábát" — adja Arany tollára megállapítását Fenyő Miksa.

E fiktív Arany-levelet egészében közöljük, mert valóságos híd a Nyugat indító nemzedékétől és Pogány József: *Arany politikai nézetei* (Bp. 1909.) c. tanulmányától — napjainkig.

„Arany János egy kiadatlan levele.[9]

Édes Palim! Ideje, hogy már firkantsak valamit neked. Pápista ünnep van, ilyenkor a titoknokság nem foglalja el időmet; a fejrheuma is békén hagy, nem kell attól tartanom, hogy valami jerémiádot küldök a nyakadra.

Bolondságokat szeretnék írni, irodalmiakat, melyeknek híre még nem juthatott el a te állomásodra. Hát hol is kezdjem?

Ferenczi Zoltán székfoglaló értekezését olvasta föl az Akadémia ülésén. (Nyomtatásban is megjelent, talán szerezhetek számodra is egy példányt.) *Petőfi és a szocializmus.* Az ember azt hitte, hogy megírván három kötetes Petőfi életrajzát, most már túl lesz a Petőfi-épochán s Deák Ferenc, Csokonai életrajzai után sorra következnek Platon, Tasso, Shakespeare, Tompa Miska, meg talán az én szegény zúgó fejem is. Hát hiszen bizonynyal sorra kerülünk mindannyian s ha a te életrajzodat kicsi Palim, nem írja meg, azért csak magadra vess. A legnagyobb méltatlanság akkor esett rajta, ami-

[9] Nyugat, 1908. I. fé. 47—48. l.

kor elírtad előle Vörösmarty életét. Denique visszatért Petőfihez s róla mint ‚a szocialistának tartott férfi'-ról értekezik.

Szinte szégyellem megvallani: de bizony abból a hadseregből, melyet Ferenczi a maga igazának megvédésére felvonultat, alig ismerek valakit. Táncsics Mihályról tudok egyet-mást, de már Leroux Péterről, Marx Károlyról, De Sacy Samuról, Babeufről édes keveset. És éppen ezért csak így levélben négyszemközt mondom meg véleményemet. Tudod, hogy mit felelt a táncoló asztal Egresi Gábornak, mikor túlvilági dolgokért faggatta: ‚Te nagyon bölcs ember vagy, Gábor.' Hát ilyen bölcs ember ez a mi Ferenczink. Vagy még ennél is bölcsebb. Fejébe vette, hogy ő bebizonyítja, hogy Petőfi nem volt szocialista és be is bizonyítja. Hogy nem volt olyan szocialista, mint teszem Bebel vagy Jaurès. Hogy ő ezért ilyen meg olyan mártíromságot fog szenvedni, támadások, kifakadások fogják érni, de ő a iustus ac tenax nem kíván egyebet kideríteni az igazságnál. És látod Palim, ki is derítette. Senki széles e világon nem állította, hogy Petőfi a mai értelemben szocialista volt, ahogy mondani szokták: orthodox marxista, de Ferenczi fogadkozik, vitatkozik, idéz, bizonyít s bizonyítja, hogy Petőfi nem volt szocialista. ‚Te nagyon bölcs ember vagy, Zoltán.' A népjogok védelmezője volt, azoknak a nagy átalakulásoknak harcosa, melyeknek talaján a mai szocializmus megvetette lábát. S hidd el nekem, Palim, midőn az a 10—15 000 ember Sándor szobra előtt a Marseillaiset énekli, nem puszta fizikai erő, ami az ércet végig rezgeti. De az ilyen botfülű ember, mint Ferenczi, ezt nem hallja, csak bizonyít vaktában, s

Az elásott kincset megleli a földbe' —
Legalább azt, amit maga elásatott.

Ne haragudj, édes pajtás, hogy ilyen körülményesen írok erről az értekezésről, bizony nem tenném, ha nem Petőfi volna a dologban. Csak látnád, hogy töri kerékbe azokat a verseket, melyeket bizonyítás végett elővonszol. Megállapítja azt is, hogy, a szabadság szó 151-szer, a szabad, szabadul szók 45-ször, együtt 196-szor találhatók műveiben, úgy hogy az ún. partikulákon kívül, a szerelem szót kivéve, mely csupán költeményeiben körülbelül 172-szer található, ezt a szót használja leggyakrabban s ezzel külsőleg is megmutatja, hogy ő valóban a szerelem és szabadság költője.' Pali, Pali, te ilyen alapos sohasem voltál, te is olvastad Petőfit, olvastad Vörösmartyt, meg egyebeket, de megolvasni soha meg nem olvastad. Mit gondolsz azért a ‚körülbelül 172-szer' szóért nem kéne kicsit a körmire koppintani; elvégre neki pontosan kellene tudnia s nem ‚körülbelül'.

De úgy-e már megelégelted? Még egy mondatát ideírom, nem ármányosságból, rosszakaratból, csak mert Ferenczi is bizonynyal ezt ítélné a legszebb mondatának. A megtisztelésről beszél, melyben a szocialisták Petőfit részesítik. ‚Ha ez a magyar népet lángoló szeretettel ölelő költőt illetné, ki eldobta nemességét, hogy a nemtelen népből kiemelkedő bajnok, érte küzdő, érte minden nemes áldozatra kész vezér legyen; ezt a hála, az emberi kebel ez égi virága kinyílásánál s egy az ő koránál mégis csak mindenben boldogabb jelen napsugarától való illatozásának tekintenők, mely a jobb emberiséghez tartozó kebelnek mindig gyönyört adó látvány'.

Palikám, nagyon régen óhajtalak látni, de hogy ebben a percben, mikor ezt a mondatot olvasod, nem vagyok nálad, annak csak örülhetek. Amilyen desperátus ember vagy, bizonynyal úgy cselekednél velem, mint Luther az ördöggel.

Fogadd, édes Palim, hév ölelésemet, igaz barátod

Arany János."

II. ARANY JÁNOS LEVELEZÉSÉNEK GYŰJTEMÉNYE

Arany, mint már említettük, híven őrizte a hozzá írott leveleket. Levelezésének gyűjteménye 1857-ben egészült ki először *általa* írott válaszlevelekkel.

1856-ban halt meg egykori kedves tanítványa, Tisza Domokos, aki 1851-től írta leveleit, küldte verseit mesterének. Az ifjú hetven levelére Arany harminckilenc válaszlevelet küldött; ezek sorsáról Domokos édesanyja levélben számolt be Aranynak: „Imádott Domokosom papyrjai közt, Önnek ugy hiszem — minden leveleit, egy fekete kötelékkel öszve kötve meg kaptuk . . ." A Teleki-családból származó asszony ismerte e levelek irodalmi értékét, ezért úgy határozott, hogy visszajuttatja őket Aranynak. Mint írta, a fiának oly becses „hagyományt" nem akarta megsemmisíteni „többnyire criticat is foglalván verseire azok — tán Ön előtt is betsel bírnak". (1857. jan. 17.) A leveleket továbbításra Gesztről átküldte Szalontára Arany sógorának, Ercsey Sándornak, Aranynak pedig a következőt javasolta: „. . . ha Ön nem használhatja — adja fiának, legyen ez őrökség attól [Domokostól], ki oly szivrehatólag nevezé Önt szellemi atyának!" (u.ott.) Arany — mintegy viszonzásul — felajánlotta Domokostól kapott leveleit az édesanyának, aki azonban nem fogadta el: „. . . meg vagyok győződve, *Domokosunk* igen igen helyteleníttené, ha levelei Ön kezei köztt nem maradnának — én is — leg szivesebben ott tudom. Egyesítse tisztelt barátom őket — s mint mondám, tegye az által betsessé fia előtt." (1857. jan. 30.) Arany László ekkor mindössze tizenhárom éves volt, de már látszott rajta, hogy édesapja hagyatékának méltó sáfára lesz. — Arany márc. 12-i levelében említi sógorának: „a grófné írta, hogy a Domokoshoz írt leveleimet nálad tette, vagy teszi le: tartsd meg, mig átvehetem." — Ez év márciusában a szülővárosa számára festetett Arany-portrét Rozvány Endréék szállították Szalontára. Ercsey felhasználta az alkalmat a levelek továbbítására: „Szintén nekik adtam volt át a pakkétot is, melyet Tiszáné hozzám küldött volt, s melyben, mint utólag értesültem, szegény Domokosnak levelei voltak", ti. az Arany által Domokosnak írottak. (1857. márc. 20.)

Arany leveleinek összegyűjtése

Arany László tudta, hogy atyja levelezésének gyűjteménye csak akkor lesz igazán teljes érték, ha az általa írt, s még elérhető leveleket is összegyűjti. Ezért közvetlenül atyja halála után megkezdte ennek az anyagnak rendszeres gyűjtését. A fentmaradt — sajnos kevés — dokumentum szerint a még élő barátoknak ő maga írt ez ügyben. Ismerjük Lévayhoz 1882. november 14-én kelt levelét:

„Ohajtanám boldogult atyám azon levelei közül, a miket író társaihoz irt, összeszedni a mennyi még összeszedhető és közülök az irodalmi értékűeket, ha eljön az ideje, közrebocsátani. De az összegyűjtést halogatni nem akarom, mert minél később, annál kétségesebb lenne az eredmény . . . Nem csupán a hozzád irott leveleket remélem általad szerezhetni meg, hanem

a Tompához és Szemere Miklóshoz irtakat is, ha általad meg nem kaphatom, más úton alig lehet rájok kilátás. Úgy tudom, mind kettőnek családjával jó ismeretségben vagy, sőt talán van is róla tudomásod, kivált Tompára nézve, hogy a levelekkel mi történt. Bocsáss meg, hogy terhellek. Meg vagyok győződve, hogy mind az irodalom történeti érdeket épen úgy szem előtt tartod mint magam, mind a kegyeletes érzelemben teljesen osztozol velem." (Magántulajdonban). Lévay azonnali válaszának lényegét Arany László viszontválaszából tudjuk: „Igazán nagy megnyugtatásomra szolgál, hogy a Tompához írott levelek kezeidnél vannak. Féltem, hogy ő utolsó betegségének izgalmai között tüzbe dobta valamennyit, mert arra világosan emlékezem, hogy több ízben volt ilyen szándéka." (1882. nov. 16.) Lévay válasza az Arany családi levelezéssel együtt elpusztult. Arany László nov. 29-i viszontválaszából azonban tudjuk, hogy nyomban elküldte a neki, továbbá a Tompának és Szemere Miklósnak írt Arany-leveleket: „Melegen köszönöm — hálálkodik Arany László — szives küldeményedet, barátságos soraidat. Első bepillantás után is örömmel látom, hogy e gyüjtemény mind számra, mind a tartalom gazdagságára nézve fölül haladja várakozásomat".

Az ekkor Arany László tulajdonába került százhuszonnégy levél közül százkettő — különösen érdekes levél — Tompának íródott, Lévaynak tizenkilenc, Szemere Miklósnak három.

Hasonló kéréssel fordult Arany László Szilágyi Istvánhoz is, aki különös kegyelete jeléül — mint társai között az egyetlen — bekötve őrizte Arany húsz darab levelét a Philoctetes-fordítás mellékletekkel. Egy levele szerint később is kutatott irományai között esetleges lappangó Arany-levelek után. 1883. febr. 1-én többek között a következőket írta Arany Lászlónak: „Kaptam még egy levelet édes apád után további keresésem közben. Ragaszd be kérlek ezeket az illető helyre; [így írja, többes számban!] ne vesszen el semmi, a mi tőle jött. Nem tudom, nem gondolsz-e az ő *egyéb* műveire is; Nem hiszem, hogy ne bírj tudomással arról, hogy ő neki van egy *eredeti vígjátéka is*, hacsak el nem égette, a mit nem gondolok. Azután megvan tőle igen szép fordításban Lamennais ‚Egy hivő szavai'." [10]

Akiket Arany László atyja barátai közül közelebbről nem ismert, azoknak anyja által, vagy nevében küldte el kérését, s mellékelt számukra atyjától valami kis tárgyi emléket is. Egy ilyen ajándékkal kisért levélre érkezett válasz maradt fenn Tóth Endrétől Aranynénak: „Becses felhívásának sietvén megfelelni, egész készséggel csatolom ide azon 4 rendbeli levelet, melyet az én felejthetetlen Jánosomtul bírok. A hatvanas és hetvenes évekből még egyegy levelem volt tőle, melyeket, mivel behatóan foglalkozott költeményeimmel, Tóth Kálmán használat végett kért és vitt el tőlem, de melyeket — fájdalom! — soha se kaphattam viszsza tőle! Az ide mellékelt 4 levelet [ezek egyike nem Aranytól való] László használja fel legjobb belátása szerint. Fogadja Nagyságod levelemben is forró köszönetemet azon becses ereklyéért, melylyel engem halhatatlan barátom apróságai közül megajándékozott! . . . (1883. jan. 2.).[11]

A levélből sajnos nem derül ki, mi volt az ereklye.

A Pesten elérhető jó barátok nyilván szóbeli kérésre adták át Arany Lászlónak atyjától kapott leveleiket: Gyulai Pál huszonhetet, Szász Károly negyvenhármat, Szilágyi Sándor huszonegyet. Mivel Csengery Antal ekkor már nem élt, a neki írt huszonkét levél özvegyétől kerülhetett a levelezésgyűjteménybe.

[10] MTAK. Kézirattára — K 513/663. sz.
[11] MTAK. Kézirattára — K 513/1229. sz.

Amikor Arany László atyja leveleit gyűjteni kezdte, foglalkoznia kellett a nem nála levő két jelentős családi levelezés-gyűjtemény sorsával is. Ezek első csoportját Aranynak sógorához, Ercsey Sándorhoz intézett levelei képezték. E levelek főleg anyagi ügyekkel, a szalontai házacska sorsával, földvásárlásokkal stb. foglalkoztak. Ezeket Arany László nem kérte vissza nagybátyjától, hiszen tudott róla, hogy Ercsey a hozzá intézett Arany-levelek közérdekűbb részét, részleteit, könyvben tervezte — s tette is közzé. Arany László, nyilván, hogy e munkát megkönnyítse, visszaadta nagybátyja Aranyhoz intézett leveleit is. Ezek mindvégig Ercsey Sándor és családja birtokában voltak; tőlük kerültek a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeumba s ott vannak ma is: Aranytól százhuszonkilenc, Ercsey Sándortól nyolcvanhat levél; további kilenc Aranytól — másokhoz és negyvenhét másoktól Aranynak írott levelet is őriz még jelenleg a Múzeum.[12]

A másik családi levelezés-gyűjteményt Aranynak leányához és vejéhez, Szél Kálmánhoz intézett levelei képezték, amelyek még Arany halála idején is vejének birtokában voltak. A költő halála után úgy látszik tőle is kértek közlésre Arany-leveleket. Válaszáról tájékoztatta Arany Lászlót, aki 1882. nov. 30-án ezt írta sógorának: „Azt hiszem helyes volt érzésed, midőn a legbensőbb családi leveleket közlés végett nem adtad ki kezedből. Talán egykor, évek multán, lehet. Ma még ne."[13] — E levelezés-részleg utóbb szintén Arany Lászlóhoz került; e levelekből idézte Arany János válaszát Juliska leányának, aki 25 éves házassági évfordulójuk alkalmából köszöntötte szüleit.[14] Egy másik bizonyíték is van arra, hogy e levelezés visszakerült Arany Lászlóhoz. Az ti., hogy Szél Kálmán halála után, könyvszekrényében rábukkantak egy kis levél-kötegre. Ebben főleg leányára, Piroskára vonatkozó anyagot találtak, Arany-levél azonban nem volt benne.[15]

Arany-levelezés egyes gyűjteményekben

Jelentős tartalmú és mennyiségű Arany-levelet őrzött meg két neves kortárs irodalomtörténeti jellegű levelezés-gyűjteménye is.

Toldy Ferenc több mint nyolcezer levelet tartalmazó gyűjteménye, már a Toldy halálát követő évben az MTA Könyvtárának Kézirattárába került,[16] s több mint félszáz Arany által Toldy Ferencnek írott levelet tartalmaz. Toldy Ferenc mindent megőrzött Aranytól: magán- és hivatalos leveleket egyaránt, sőt még papírszeleteket is, melyeken akadémiai ülések alatt váltottak üzenetet. Ezek egyikén Toldy Ferenc írásával az üzenetváltás éve, hónapja is megvan: „nov. 1861." A keskeny kék papírszeleten Toldy kérdése: „Nem volna Kegyednek kedve valamely kész vagy még embryo, de 8 nap alatt világra bábázható széptani dolgozatát mához egy hétre itt felolvasni?" Arany válasza: „Magam is abban gyötrődöm, hogyan kapjak valami széptani dolgot a lap számára, mely örökké éhes. Arany."[17]

A második papírszelet a tartalomból megállapíthatóan, 1876. márc. 2. előtt kelt. A ceruzával írt kérdés és felelet elé utóbb Toldy Ferenc tintával odajegyezte a kérdés elé: „*Én.*" „Martius *hanyadik* napján születtél?"

[12] Dánielisz Endre: *Az Arany János Emlékmúzeum kézirattárának értékei.* (Gépirat) 5—6. 12. l.

[13] Rolla Margit: *Arany estéje.* Bp. 1944. 141. l.

[14] Arany László: *Piroska és édes anyja emlékéül.* Arany László Ö.M. I. k. 348—350.l.

[15] Rolla, id. m. 6. l.

[16] AkÉrt. 1876. 66. 141. l.

[17] MTAK. Kézirattára — M.Irod. Lev. 4-r. 61/a. sz. k. 52. l.

Toldy Ferenc írásával: „*Ar*[any] válasza: ‚Azt hiszem 2-án de csak a keresztelésem napja van följegyezve.' " Ezt követően nézett utána Toldy Ferenc, milyen napon volt 1817-ben 8. előtti vasárnap, amelyből kétségen kívül megállapította, hogy Arany valóban március 2-án született. 1876. március 2-án Toldy Ferenc születésnapi üdvözletet írt Aranynak. — E papírszeletre utóbb Toldy az üzenetváltás közelebbi körülményét is följegyezte: „Egy kis levelezés Aranynyal egy akademiai ülésen."[18]

Erdélyi János szintén megőrizte a hozzá érkezett leveleket, így a legtöbb Aranytól kapott levelét is. Ez az értékes gyűjtemény, az ún. „Erdélyi Tár", ma is leszármazottainak, jelenleg T. Erdélyi Ilona irodalomtörténésznek birtokában van.

Ernst Lajos kiváló magángyűjteményében is voltak Arany-levelek, ezek 1939-ben az MTA Könyvtárának Kézirattárába kerültek. A Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára mind a múltban, mind a jelenben hivatásának tekintette és tekinti, hogy Arany felbukkanó kéziratait, leveleit megszerezze s az Arany kézirat- és levelezés-gyűjtemény akadémiai törzsanyagához csatolja.

Arany leveleinek számban kisebb, de tartalmilag nagyon is jelentős gyűjteményeit őrzi az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára: ezek elsősorban a Petőfihez írott levelek, melyek Petőfi István végakaratából kerültek az ún. Petőfi Ereklyetár anyagával oda. Ugyancsak az OSzK.-ban őrzik Aranynak Madáchhoz írott leveleit, továbbá egyéb általa, vagy hozzá írott magán- és hivatalos leveleket, melyek egyedi ajándékozások vagy vásárlások útján kerültek a Kézirattár állományába.

A Petőfi Irodalmi Múzeum is őriz Arany-leveleket, legtöbbet a Darnay Kálmán-féle gyűjteményből. Egyéb könyvtárakban: így a debreceni Tiszántúli Ref. Egyházkerület Nagykönyvtárában, valamint a Déry Múzeumban, a miskolci Herman Ottó Múzeumban is találhatók Arany-levelek. A nagykőrösi Arany János Múzeum őrzi Aranynak tanári meghívásával kapcsolatos leveleit. Határainkon kívül Arany-levelek találhatók: az újvidéki (Novi Sad) Matica Srbska Könyvtárában, továbbá a szalontai Arany Emlékmúzeumon kívül — Nagyenyeden (Aiud) és Marosvásárhelyen (Tîrgu Mures) is. Kolozsvárott egy máig kiadatlan — bár tartalmában *ismert* — Arany-levél van Szabó József dr. egyet. előadó és Szabó Zoltán főorvos birtokában, melyet Arany nagyatyjukhoz, Szabó Sámuelhez intézett. Hisszük, hogy e levél az ő szívességükből — kolozsvári irodalomtörténész barátaik közvetítésével — belekerülhet majd az Arany-levelezés kritikai kiadásába.

Az egyes levelek kéziratainak lelőhelyeit a levelek jegyzetében jelöljük meg.

Az Arany-levelezés akadémiai gyűjteménye

Az Arany-levelezés törzsanyaga az akadémiai gyűjtemény, amely Arany János megőrző kegyeletének és Arany László módszeres gyűjtésének, valamint mindkettőjük irodalmi felelősségtudatának köszönhető.

A gyűjtemény Arany László idejében — akkor még az ő tulajdonában — n é g y részből állott:

1. az Arany n a k írottak, melyeket címzettjük őrzött meg,
2. az Arany á l t a l írottak; ezeket jórészt Arany László gyűjtötte össze,

[18] MTAK. Kézirattára — M. Irod. Lev. 4-r. 105. sz. k. 65/b.l.

3. a családi levelezés, mely a költőnek családtagjaival váltott leveleit tartalmazta,
4. végül Arany László kéziratos hagyatéka és levelezése, amely részben atyjáról, részben saját élet- és irodalmi pályájáról tartalmazhatott igen sok értékes dokumentumot.

Arany László atyja levelezésén belül külön kezelte az általa „közérdekűeknek" minősített leveleket, s külön az ún. családi jellegűeket. Halála előtt úgy intézkedett, hogy atyja levelezésének előbbi csoportja kerüljön az MTA Könyvtár Kézirattárába.

Arany Lászlóné híven végrehajtotta férje kívánságát. Arany egyes műveinek kéziratait eljuttatta a férje által kijelölt intézményeknek s a levelezés-gyűjteményt az alábbi levél kíséretében küldte meg az MTA akkori főtitkárának, Szily Kálmánnak:

„Méltóságos Főtitkár Ur,

mellékelve küldöm önnek Arany János összes levelezését írótársaival, barátaival, és Petőfi harmincznégy levelét, melyeket ipamhoz írt.

Boldogult férjem e levelezést az Akadémia Kézirattárának szánta, emlékül Arany Jánosra.

Kérem legyen kegyes e csomagot rendeltetése helyére juttatni, és szivesen fogadni e megemlékezést.

Kitűnő tisztelettel
és szives üdvözlettel
özv. Arany Lászlóné

Budapest, 99 — 3 23 —"

Az Akadémia összes ülésének márc. 27-i jegyzőkönyve szerint: „Az Akadémia mély megilletődéssel fogadja s kegyelettel fogja őrizni e rendkívül becses levélgyűjteményt."[19]

Az Akadémia, akkori gondnokát, Jónás Károlyt bízta meg, hogy a nagy értékű hagyaték jegyzékét készítse el. A jegyzék az AkÉrt. 1899-i évfolyamában jelent meg az 591—616., és 659—671. lapon a következő címmel: „ARANY JÁNOS levelezése". [Jegyzetben:] „Boldogult Arany László ajándéka a Magyar Tudományos Akadémia kézirattára számára." (AkÉrt. X: 188.) („Jegyzékbe szedte *Jónás Károly* a M. Tud. Akadémia gondnoka.") — A jegyzékből különnyomat is készült: „ARANY JÁNOS Levelezésének Czimjegyzéke" c., önálló lapszámozással 1—38. lapig.

Jónás Károly Arany János levelezésének gyűjteményét 1—1331. tételszám alatt, a levélírók névrendjében közli, előbb az illető levélíró Aranyn a k — majd az előbbi részére Arany á l t a l írott levelek adatait: keltezési helyét és idejét közli. Az egész levelezés anyaga az alábbi öt, római számokkal jelzett csoportra oszlik:

I. *Petőfi Sándor levelei Arany Jánoshoz.* 1—34. sz. tétel.

E csoporttal a gyűjtemény eltér a szoros névrendi közlés elvétől, amennyiben Petőfi leveleit az egész gyűjtemény élén közli, valószínűleg még Arany elgondolása szerint. Erre utal az is, hogy Arany Lászlóné ajándékozólevele is külön említi Petőfi harmincnégy levelét.

II. *Levelek Aranyhoz és viszont Aranytól.* 35—1257. sz. tétel.

A levélírókat betűrendbe sorolja; a leveleket keltezésük időrendjébe. A jegyzékben előfordulnak pontatlanságok: a levelek nem követik mindig

[19] AkÉrt. 1899. 188. l. — *Arany János hagyatéka az Akadémiai Könyvtár*ban. Közli: Sáfrán Györgyi. MagyTud. 1967/5. sz. 343—348. l.

szoros időrendben egymást. Pl. Szász Károly 519—524. sz. tételszám alatti evelei 1860-ban íródtak, ennek ellenére nem az 1859-ben írt levelek után, hanem az 1861-es levelek közé vannak ékelve. Előfordul az is, hogy pl. összecseréli a levélírókat, mint a 200—204. tételszám alattiakat Arany által Halmágyi Sándor*nak* írt levelekként veszi fel, holott ezeket Halmágyi írta Arany*nak*. Jónás Károly e jegyzéket gondnoki munkájával párhuzamosan készítette, s nem tudta figyelmét kizárólag ennek összeállítására koncentrálni; nyilván sürgették is, hiszen az adományozólevél kelte március 23., s még az évben az Akadémiai Értesítő novemberi és decemberi számában már megjelent a jegyzék, így szeptemberben már nyomdakésznek kellett lennie. Ezzel magyarázhatók a pontatlanságok.

III. *Arany János levelezése a rendjel a [így!] dolgában.* 1258—1264. sz. tétel.

E csoport levelei nem a névrendi alapelv, hanem szoros időrend szerint követik egymást. Eredetileg Arany rakhatta így össze; ezek alapján készíthette 1873. ápr. 24-én írt összefoglaló feljegyzését. Arany rendezésére vall a már előbb említett pallium is, amelyet ő maga készített és látott el felirattal.

IV. *Aranyhoz intézett német, franczia, angol és olasz levelek* 1265—1295. sz. tétel.

E csoporton belül a levélírók szintén betűrendben követik egymást.

V. *Vegyesek. (Versek, üdvözletek, névtelenek stb.)* 1296—1331. sz. tétel.

E csoporton belül a szoros név- és időrendi szempontot Jónás nem vitte következetesen keresztül.

Az Arany-levelezés e Jónás Károly-féle jegyzék alapján került az MTA főtitkári hivatalából az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának állományába: „Elismerem, hogy Arany Jánosnak, az ide csatolt 'Czimjegyzék'-ben foglalt levelezését . . . a M. Tud. Akadémia kézirattára számára a mai napon átvettem. Budapest, 1900. január 2. Heller Ágost főkönyvtárnok."[20]

Arany levelezésének Jónás Károly-féle jegyzéke pontatlanságai ellenére is az Arany-kutatás egyik forrása, mert összefoglaló képet ad arról: Arany kiktől, mikor kapott, illetve őrzött meg leveleket. Az Arany-levelezés egyes darabjainak sorszáma ma is azonos a Jónás-féle jegyzék tételszámaival, mindössze: a K[ülöngyűjtemények] 513 összefoglaló számot kapta jelenlegi helye szerint. A Jónás-féle jegyzék elírásait az egyes levelek formai leírásánál korrigáljuk.

Töredékek az Arany családi hagyatékból

Arany János levelezésének e „közérdekű" része az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának féltve őrzött gyűjteménye ma is. A jelek szerint azonban nem tartalmazza a költő ilyen jellegű teljes levelezését sem. Valószínűleg azok levelei kerültek ide, akiket Arany László jelentősebbeknek, érdekesebbeknek ítélt. Hogy mennyi érdekes irat, levél, feljegyzés lehetett még a hagyatékban, arról a Voinovich Géza másolatában, jegyzeteiben fennmaradt töredékek vallanak. Ezek közül itt csupán példaként említünk négyet.[21]

1/ Arany *A hegedü* c. versének jegyzetében[22] Voinovich ezt írja: „A költő iratai közt megvolt Friebeisznak ez a levele: Pest, május 31. 853." stb. — Ezután közli azt a részt, melyben Friebeisz egy kis változtatást

[20] MTA. Könyvtári iratok. 12/1900.
[21] Voinovich jegyzetek. MTAK. Kézirattára—Ms 5/c.
[22] AJkk. I. k. 471 l.

kér a versen. — Tanulságos közelebbről is megvizsgálni e Voinovich kézírásával készült másolatot s egyúttal figyelni arra is, amit eléje — annak idején még j e l e n-időben irt. „A hagyatékban m e g v a n Friebeisznek egy levele." Ezután — zárójelben — a következők olvashatók: („Jegyzetek A[rany] műveinek újabb kiadásához [feliratú] borítékban." A megszólítás fölött balra is látható egy figyelemreméltó szám: 224/853. — A felsoroltakból három dolog következik: a) a családnál visszatartott levelek közt valóban nem csupán családi jellegű levelek voltak, b) Voinovich tárgykörök szerint borítékokba rendezte az anyagot, amelyeket az Arany-életrajzhoz már felhasznált, s a művek kiadásához majd használni kívánt, c) a levél sorszáma szerint ez már a 224. darab lehetett a művek újabb kiadásához válogatott dokumentumok sorában.

2/ Két másik levéltöredék Voinovich másolatában: egy szürke levélpapíron Voinovich arról kezdett levelet írni valakinek, hogy ha Klein — nyilván birtokaik bérlője — beleegyezésük nélkül adná el szalma-készletét s azt rekvirálásnak kívánná feltüntetni . . . — itt a levél megszakad, de tárgya így is valószínűsíti, hogy az első világháború alatt íródott. Voinovich e megkezdett levélpapírra kivonatolta — elmosódó ceruza-írással — Gáspár János Aranynak írott két levelét, de szó szerint is idéz belőlük. — Voinovich írásával tehát ez olvasható a szürke papíron:

„Gáspár János 53. febr. 22. Olvasókönyvet ad ki, s visszaemlékezik Szalontára, ‚hol kedves Julcsád egy pár gyönyörű népmesét oly élénk lelkesedéssel ada elő nekünk, s melyeknek, kérésemre, papirra tételét szives volt megigérni' — (Gáspár iskolatanítóképezdei igazgató) [Voinovich írásával így!] ‚sziveskedjék ama két vagy legalább egyik mesét Julcsa, kedves anyja segélyével pár nap alatt leirni' — A rab gólyát is közli [ti. olvasókönyvében Gáspár János].

1850. dec. 28-án is kéri ezt ‚azon szép regét, melyet a kis Julcsa oly érdekesen beszélt el nekünk, leirni — sőt Aranytól is kér kötött alakú kidolgozott mesét."

Eddig tart Voinovich jegyzete a két levélről. E részletek is igazolják, hogy Arany Juliskának jelentősebb szerepe lehetett a népmesék összegyűjtésében, mint eddig sejtettük. Kovács Ágnes: „Arany László népmesegyűjteménye" c. kitűnő tanulmányában foglalkozik azokkal a népmesékkel, melyeket az MTAK Kézirattára Arany Juliska és László, valamint Aranyné kézírásában őriz. Kovács Ágnes e kézirat-anyag bemutatásával hírt akart adni az anyagról „s ezzel felkelteni a figyelmet *Arany* László kevéssé ismert gyűjtő és feldolgozó módszerére, valamint *Arany* Juliska és *Arany* Jánosné semmiképpen nem lekicsinyelhető szerepe iránt . . . Hogy a család, vagy mások meséinek rögzítése mi célból történt, erre vonatkozólag csak feltevéseink vannak."[23] — E feltevések közé minden bizonnyal beiktatható Gáspár János kérése, aki fenti levelében Arany Juliskától és Aranynétól 1853-ban határozottan kérte, hogy Julcsa — anyja segítségével — írja le neki a meséket, melyeket tőle hallott Szalontán. A lejegyzés, Arany László szerint is, 1854-ből való.

3/ Egy harmadik, szintén elhomályosult ceruza-írásos Voinovich jegyzet — az előbbi szürke levélpapír versóján — arról vall, hogy az Arany családi hagyatékban Arany Lászlónak is voltak atyjára vonatkozó feljegyzései. Ezúttal a költőnek a szabadságharc alatti anyagi tönkrejutása, majd újrakezdése kerül élményközelbe Arany és fia jegyzetei alapján. — Voino-

[23] Kovács Ágnes: *A XX. században rögzített népmese szövegeink XIX. századi nyomtatott forrásai. I. Arany László magyar népmese gyűjteménye.* Klny. Népi kultúra — népi társadalom 2—3. Bp. 1969.

vich ide vonatkozóan a következőket jegyezte fel: „Házvétel, a Nagy utcán levő házat Debreczeni János eladja. ‚Sályi jegyző Ercsey János urnak', 1800 v. ftért. — 1850. márt. 10-én kelt. — 400 ft már ki fizettetett, 400 ápr. 1. jár, az 1000 vft jár 1850 Szt. Mihály napján. Eladó 'a házból f évi Sz. György nap előtt egy héttel elköltözni köteles'. Ar[any] ráírta a szerződésre: 'A vétel azért történt Ercsey János nevére, mert a politikai változások miatt úgy biztosabbnak gondoltam,[24] noha 600 Fton kívül, melyről Ercseynek kötelezvényt adtam, a pénzt én fizettem ki.' — A szer[ződés] hátán a nyugták, hogy az esedékes összegek kifizettettek 600 ft-tal Ar[any] Ercseynek adott kötelezvénye." — [A következő lapon külön feljegyzés:] „Pénzzé tett holmija árát néhány hét múlva magyar bankóban saját kezével rakta tüzre, mert a Kossuth-bankót tartogatni is veszedelmes volt. [A lapon lejjebb, az 1/ jelzésű jegyzet szerint:] Ar[any] László feljegyzése, kéziratban."

4/ Hogy milyen tömegével lehettek még levelek az Arany-hagyatékban, példa rá az a harminc levél, melyeket Arany barátja és egykori geszti nevelőtársa: Kovács János írt a költőnek 1851—1857 között. Hogy e harminc levél miért nem került az Arany-levelezés akadémiai gyűjteményébe? Ez esetben Arany László nyilván a Tisza-család esetleges érzékenységére volt tekintettel. — S hogyan maradtak meg épen e levelek, mikor pedig a családi hagyaték zöme elpusztult? Valószínűleg abban a két ládában lehettek, melyeket az Akadémia pincéjében helyeztek el Voinovichék, mint Somogyi Lajos közölte, aki több mint egy évtizedig volt alkalmazottjuk. Így kerültek Kovács János Aranynak írt levelei végül Voinovich Géza hagyatékával az MTAK Kézirattárába.[25]

Az elpusztult családi hagyaték tartalmazta Arany verseinek és más műveinek kéziratait, Arany könyvtárát — a Szalontán megmaradt példák szerint — spontán, sokszor igen szellemes lapszéli jegyzeteivel: személyi iratokat, valamint családi levelezésük teljes gyűjteményét. Részleteket ismerünk Aranynak feleségéhez írott leveleiből a forradalmi időkből Pestről, Debrecenből, Aradról, továbbá a karlsbadi nyarakról, amikor Voinovich szerint „a négy-öt hét alatt nyolc-tíz levelet küld haza. Külön ír fiának, ki nyári szabadságát rendesen külföldön utazva tölti." Szerény átlagszámítás alapján, legalább száz levél lehetett csak Karlsbadból, amelyekben beszámolt ottani élményeiről, egészségi állapotáról, nyaralótársairól. Még szerencse, hogy unokájához írt megható levelei utóbb megjelentek.[26] A hagyaték pusztulása miatt örökre ismeretlenek maradtak Arany László szüleinek küldött beszámolói ország-, majd világjáró, elsősorban angliai utazásairól, személyi iratai, a neki írott levelek gyűjteménye, valamint irodalmi alkotásaival, terveivel kapcsolatos iratai, jegyzetei.

Arany János, Arany László és özvegyének végrendeletei

Aranyt a megélhetés bizonytalanságának érzése szinte egész életén végigkísérte. Anyagi helyzete a forradalom leverése után volt a legválságosabb. Később Kőrösön is gyötörték „elélhetési" gondok, s az aggodalom a szerkesztőségi években Pesten sem hagyta el. — Később azonban — műveinek kiadásai révén — anyagilag megerősödött. Pénzt — főleg szalontai barátainak, ismerőseinek — adott kölcsön kamatra, de nem volt uzsorás,

[24] Voinovich, AJé. II. k. 9. l.-n idéz Arany e megjegyzéséből.
[25] Voinovich-hagyaték. Levelezés.
[26] Voinovich, AJé. III. k. 226—227. l. — Arany László: *Piroska és édes anyja emlékéül.* Arany László Összes Művei. I. k.Bp. 1900. 371—381. l.

mint rosszakarói híresztelték. Mivel paraszti szemlélete egyetlen biztos bázisnak a földet látta, iparkodott azt vásárolni. Később, fia hatására, az értékpapírokban is megbízott. — Amikor 1881. január 2-án végrendeletét írta, közel 112 000 Ft-nyi vagyona volt. Ezzel felesége és főleg unokája jövőjét kívánta biztosítani. Azonban nem feledkezett meg a három intézményről sem, amelyeknek úgy érezte, hálával tartozik: a nagyszalontai ref. fiúiskoláról, a Kisfaludy Társaságról és a Magyar Tudományos Akadémiáról. Arany végrendeletét 1882. október 23-án hirdették ki, a napilapok is foglalkoztak vele, így az Egyetértés, a Budapesti Hírlap s a többi nagyobb napilap. Rolla Margit többször idézett *Arany estéje* (Bp. 1944.) c. könyvében Arany végrendeletével kapcsolatban is tár fel anyagot: közjegyzői iratokat, leveleket Arany Lászlótól Szél Kálmánhoz, mint a még kiskorú Piroska természetes gyámjához. 1882. nov. 6-i levelében a következőképpen sorolja fel az örökség egyes tételeit:

„értékpapírban (földhitelintézeti zálog levél és magyar állampapír)	85.000	Fr.
Kenyeres utódainál kölcsön	10.000	„
Ráth Mór tartozása	6.000	„
Ráth Mór tartozása (esetleg még)	2.000	„
Bajó tartozása	800	„
Készpénzérték a földhitelintézetnél betéve	7.500	„
	111.300	forint

Ezen kívül a szalontai földek s a bútorféle ingóság itthon és a lakásban." (Rolla, 131. l.).

1882. nov. 18-án megalakult a nagyszalontai Arany János Emlékbizottság s Aranyné nyolc holdnyi szalontai földjét az Egyesületnek ajándékozta. Arany László a készülő Arany Múzeumnak ajánlotta fel atyja szobájának berendezését, kéziratainak, könyvtárának egy részét. Az emlékmúzeumnak végleges otthont adó Csonkatorony restaurálására már özvegye küldte el a négyezer forintot. (Rolla, 138—139. l.)

Arany János halála után tizenhat évvel közvetlen családjából már senki sem élt. Arany László halála után Arany János és fia hagyatéka Arany László özvegyének tulajdonába került.

Rendelkezésünkre áll a budapesti V. ker. Járásbíróság 1899. Ö. 1916. sz. 1899. nov. 8-án kelt okirata: „Végzés[27] a Budapesten 1898 évi augusztus hó 1-én végrendelet hátrahagyása mellett elhalt néhai *Arany László* magyar földhitel intézeti jogügyi igazgató budapesti lakos (V. Bálvány utcza 7.) hagyatéka ügyében." — Ezután következik a hagyaték felsorolása; majd ún. „tiszta hagyatéka" összegének megjelölése: 333.719 frt. 71 kr. „Ezen hagyatékra örökösül örökhagyó házastársa özvegy Arany Lászlóné sz. Szalay Gizella végrendeleti örökösödés jogczímén elismertetik, s neki a hagyaték átadatik." Ezután név szerint olvashatók az örökségre igényt tartó nagy- és kiskorú Arany, Jámbor és Ercsey családtagok, szám szerint harmincheten, köztük Arany két sógora: Ercsey János és Sándor is. Kérésüket azonban a Járásbíróság elutasította, minthogy „örökhagyó által alkotott végrendelet érvénytelensége esetén is csak akkor birhatnának törvényes öröklési joggal,

[27] Az irat eredetije Arany János Sára nővére dédunokájának: Kovács Zoltánnénak tulajdonában van Nagyszalontán; az ő szívességéből készíthettünk az iratokról másolatot. Fogadja ezúttal is köszönetünket!

ha a vagyon örökhagyóra [azaz Arany Lászlóra] Arany György, illetve [id.] Ercsey Sándorról szállt volna" [vagyis a nagyszülőkről]. Ezzel szemben a végrendelet szabályszerű. „Igényt bejelentőkre nézve tehát — ezen vagyon rész sem ági vagyon, hanem olyan öröklött, a melyben törvényszerint nem ők, hanem az özvegy bír öröklési joggal."

Bár a végrendelet nem említi, Arany László halála után atyja teljes irodalmi hagyatéka is Arany Lászlóné Szalay Gizella tulajdonába került. Ismeretes, hogy férje kívánsága szerint Arany egyes kéziratait jórészt olyan helyek kultúrcentrumainak ajándékozta, ahol Arany élt és alkotott,[28] s ugyancsak férje kívánságára juttatta Arany levelezésének 1331 db-ból álló gyűjteményét az MTA Könyvtárának. Arany szobájának berendezése, használati tárgyai, könyvtárának egy része ma is a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum birtokában van. Ezen kívül azonban a teljes családi levelezés és mint előbb szóltunk róla, feltehetően még sok „közérdekű" jellegű levél, okmány, kézirat, könyvtárának értékesebb fele, mind Arany László özvegyének birtokában maradt.

Arany Lászlóné Szalay Gizella férje halála után hét évvel feleségül ment a nála húsz évvel fiatalabb Voinovich Gézához. Még az év őszén, 1905. november 26-án megírta első autográf, tizenkét oldalas végrendeletét, amelyhez hat és fél oldalnyi „Emléktárgyak listája" csatlakozik. Ez Voinovichné további végrendeleteivel együtt fennmaradt.[29] Tanulságos e végrendelettel, valamint a következőkkel közelebbről is foglalkozni.

Arany Lászlóné 1905. nov. 26-i első végrendeletét Voinovich Gézával kötött házassága után négy hónapra írta.

Lényegesebb részei a következők: „Vagyonom áll: 1. A Felső-alapi fejérmegyei 1960 magyar holdas Arany Pusztából — 2. A Magyar Földhitelintézetnél letétben levő értékpapírjaimból — ez idő szerint 400. ezer korona értékben — 3. A Franklin Irodalmi Társulat 156 ezer korona tartozásából — melyet az évente 6000 koronával törleszt — Január Iső napján és végre a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál levő esetleges letétemből. —

Az Arany Pusztát jótékony czélra szántam ugyanarra, melyre áldott emlékű első férjem azt hagyta volna — ha együtt öregszünk meg — de én is úgy érzem ‚az Arany család' vagyonának az a méltó helye. —

Pénzbeli vagyonomat családom között akartam elosztani — különösen a nőtagjai között — a kik keresni nem tudnak.

Férjhez mentem másodszor — és ezzel kötelezettséget vállaltam második férjemmel Voinovich Gézával szemben is — hogy őt halálom után vagyon nélkül nem hagyom . . . Az Arany Puszta haszonélvezetét hagyományozom élete végéig — és a birtok teljes felszerelését . . . örök tulajdonul.

Hagyom tehát az Arany Pusztát örök tulajdonul az ev. hitv. református egyház Tiszántúli és Dunamelléki egyházkerületének egyenlő felerészben. Ez a hagyomány az ‚Arany család' hagyománya czímén kezelendő hivatalosan.

Ha halálom után második férjem Voinovich Géza a birtokot mint haszonélvező elfoglalja — három dologra kötelezem — mely három terhet utánna az egyházak is tartoznak átvenni — és szórul szóra teljesíteni.

Először is tartozik örökösöm most Voinovich G. utóbb az egyházak a Budapesti Kerepesi temetőben levő Arany sírt kegyeletesen ápolni — és a temetői ünnepeken szépen díszíteni.

[28] *Arany János hagyatéka az Akadémiai Könyvtárban.* Közli: Sáfrán Györgyi. MagyTud. 1967/5. sz. 343. l.

[29] Voinovich Gézáné végrendeletei. MTAK. Kézirattára Ms 1/g. 13—23. sz.

Másodszor az Arany Pusztán az iskolát mindenkor ingyenesnek és felekezet nélkülinek fenntartani.

Harmadszor minden év Január hó 18 adikán egy ezer — azaz 1000 koronát tartozik örökösöm a Kisfaludy Társaságnak küldeni a ki ezt az 1000 koronát mint ‚Piroska' jutalmat fogja kezelni — és erre pályázatot hirdet. — Egyik évben egy költeményt — másodikban regényt — harmadikban novellát jutalmaz meg vele. — Ha a pályázatra nem érkezne jutalomra méltó munka, úgy jutalmazzanak meg egy már megjelent verset, regényt vagy novellát — az évben.

Ezt a három kötelességet tartoznak az egyházak is átvenni — és pontosan teljesíteni — ha majd örökbe lépnek. —

Ha az egyházak Voinovich Géza halála után örökbe lépnek — tartoznak még a következőkkel:

Először is ha akkor él még özv. Ercsey Ernőné született Ercsey Róza — Arany János[né] unokahuga — úgy fizessen neki az egyház évi 4000 azaz négyezer koronát a birtok jövedelméből — annak haláláig. —

Másodszor két stipendiumot tartoznak az egyházak alapítani — és annak kamatait mindenkor csorbíttatlanul fizetni. A két stipendiumot kapják először is a tiszántúli kerület egy nagyszalontai szegény sorsú kitünő tanulója — a ki csak kálvinista vallású lehet — és kapjon évi kétezer korona segélyt — pályája befejezéséig — azaz 25 éves koráig úgy hogy az utolsó évben még egy külföldi tanulmányutat is tehessen.

Ugyanilyen stipendiumot élvezzen a Dunamelléki kerület egy szegény sorsú kiváló tanulója — szinte 25 éves koráig . . . —

A stipendium Arany László stipendium nevét viselje . . .

Ha az Egyházak Voinovich Géza halála után birtokba lépnek — úgy első sorban az életjáradékot és a stipendiumokat kötelesek kiszolgáltatni — a birtoktól azután befolyó összeget fordítsák a kálvinista papok özvegyei és árvái nyugdíj alapjára — a Dunamelléki és Tiszántúli kerületekben egyenlő részben.

Ha ilyen alap még nem létezne — úgy képezze ez a hagyomány az alapját . . .

Ha az egyházak a birtokot bérbe adják — vagy házilag kezelik — óhajtom, hogy azon kertet, melyet nagy részben Arany László létesített — hagyják meg úgy a hogy van, ne vágják ki a fákat a míg azok el nem pusztulnak." —

Arany Lászlóné, azaz ekkor már Voinovich Gézáné 400 000 korona készpénz vagyonát és az évi 6 000 koronát — összesen 156 000 koronát —, melyet Arany műveinek kiadási jogáért kapott a Franklin-Társulattól, saját testvéreire, illetve azok gyermekeire hagyta.

A végrendeletnek melléklete is van, melyből az Arany Jánossal és családjával kapcsolatos emlékeket idézzük:

„Emléktárgyak listája"

„Gyulai Pálnak hagyom Arany János óráját és láncát . . .

A Zichy illustratios képeket a spanyol falat [ezen voltak] tartsa meg Géza a míg kedve van — de holta után hagyja a Nemzeti Múzeumnak. — Oda adja *mindjárt* halálom után a Horovitz féle Arany János és Piroska arczképeit — és Balló által festett kisebb Arany László arczképet. A szalontai Arany-szobába pedig küldje le halálom után mindjárt a nagyobb Arany László képet Ballótól — a Biczó Arany Jánosát — és a könyvek közül mind azt a mi Arany János könyvtárából való és az én íróasztalomban levő

ajánlásos könyveket. — Van ott két Arany János kötet kézirat. Ezeket tartsa magánál — és ha létesül Arany Társaság, adja oda."
[MTAK. Kézirattára — Ms 1/g 13. sz.]

E végrendelet még Arany László szellemében íródott. Két év múlva Voinovich Gézáné már merőben másként rendelkezett. Az 1907. november 8-án kelt végrendelet még említi ugyan Arany Jánost, de a vagyonból, amelynek alapját ő vetette meg, a végrendelet szerint már nem örökölnek az egyházak, a kitanítandó szegény ifjakról s az alapítványokról sem esik már szó.

A legfőbb örökös Voinovich Géza, mint azt a végrendelet írója őszintén meg is indokolja: „Azzal, hogy birtokomat reá hagyom — hálámat szeretném bebizonyítani — hogy ő fiatal létére hozzám vénülő asszonyhoz kötötte életét — és irányomban mindig csak jó és gyöngéd volt — életemet igazán újból megszerettette velem."

400 ezer koronáját, illetve értékpapírjait ismét testvérei gyermekeire hagyta, az Arany szerzői jogokért járó évi 6000 koronával együtt, „melyet Arany János — áldott emlékű ipam munkáiért fizet évente a Franklin-Társulat." [MTAK. Kézirattára Ms 1/g 14. sz.].

Két év múlva, 1909-ben, bátyja, Szalay Péter halála készteti ismét új végrendelet írására. Az örökösök lényegében ugyanazok: Voinovich Géza, saját testvérei és azok leszármazottai, valamint Ercsey Rózsika — elvált Fráter Emilné. [MTAK. Kézirattára — Ms 1/g 15. sz.]

Bár fő örököseként ekkor is Voinovich Gézát jelöli meg, de — mint írja — „a felső alapi birtokot csak haszon élvezetül hagyom férjemre — a mig él élvezi annak jövedelmét — ott korlátlanul rendelkezik —". — A birtok végleges örökösei ekkor már Voinovich után az örökhagyó saját testvérei és azok leszármazottai.

A végrendeletnek azonban van egy közérdekű bekezdése is:

„A fennmaradt *Kétszázezer* koronát férjem örökli — de kötelezem őt, hogy ugyanannyi értéket azaz *kettőezer* [így ! nyilván elírás !] koronát hagyományozzon kettőnk nevében — halála esetére — részben a magyar tudományos akadémiának — fele részben a Kisfaludy társaságnak — készítsen ő ezen adományhoz egy alapító levelet a melyben felsorolja hogy mi módon használják fel a társaságok ezen adományt Arany János — Arany László vagy Gyulai Pál munkáinak méltatására — nekem még az a kikötésem is van — hogy ezen összeg kamatai sohasem fordíttassanak administrális költségekre — csakis irodalmi czélokra — utólagos jutalmakra — vagy könyvek kiadására.

Ezen hagyománnyal — és áldott emlékű apósom Arany János kéziratai és levelei átadásával az Akadémiának és Múzeumoknak vissza adtam a nemzetnek azt a vagyont, a mellyet tőle örököltem."

Szorosan e mondat után az Arany művek szerzői jogáért járó összegeket azonban a végrendelkező mint „a Franklin társulattól járó életjáradékot" említi s ezt is Voinovich Gézára hagyja. Végül Arany-reliquiákról rendelkezik: „A Horovitz által festett két arczkép Arany János és Piroskát — Balló Arany László képe a Nemzeti Múzeum arczképcsarnokába jusson — az én iróasztalom dedikált könyvei a Kisfaludy Társaság ereklyetárába." [MTAK. Kézirattára, Ms 1/g 16. sz.]

Valószínűleg ehhez a végrendelethez készülhetett egy Voinovich kézírásával fennmaradt *fogalmazvány*, [MTAK. Kézirattára 1/g 23. sz.] mert benne az ekkor forgalomban levő *korona* pénzegység szerepel. Ebben ugyancsak szó van még az MTA és a Kisfaludy Társaság javára létesítendő alapítványokról, de láthatólag Voinovich a végrendeletben megjelölt összegnek csak a felét javasolta:

„Ezen, kb. háromszázezer korona névértékű értékpapírokból névértékben 50.000 koronát hagyományozok alapítványul a M.T.Akadémiának névértékben pedig 50.000 koronát a Kisfaludy-Társaságnak; mindkét alapítvány összege csak férjem halála után fizetendő be, addig azok tőkéjét és kamatait is ő élvezi. Ez alapítvány czéljáról és felhasználásáról férjem által halála esetére teendő hasonló összegű alapítványokkal egyben a jelen végrendelethez csatolt, vagy férjem által utóbb kiállítandó alapító-levél rendelkezik. Ezen alapítványokkal Arany János hátrahagyott vagyona egészében irodalmunk szolgálatára fordíttatik. Bármely néven nevezendő egyéb vagyonomat, bárhol találtassék is, férjemre, Voinovich Gézára hagyományozom, így a Ménesi úti villa, a Franklin által fizetendő évi részlettörlesztések összegei, bútoraim, a hagyatékomban található értéktárgyak, képek stb. —

A két Horovitz-festmény, Arany János és Piroska arczképei, kerüljenek a Szépművészeti Múzeumba v. a Történelmi Arczképcsarnokba. Az Arany János könyvtárából származó könyveket férjem hagyja halála után a M.T.Akadémiára. Ezek között sok nagyon becses."

Voinovichné 1924. június 13-án írta utolsó előtti végrendeletét. Ebben Arany neve már csak egyszer, egyetlen vonatkozásban szerepel: „munkáinak írói tulajdonjogát s az érte járó évjáradékot" általános örökösére, férjére hagyja, akivel együtt — előbbi végrendeleteihez hasonlóan — saját családja tagjait jelöli ki örökösökül. [MTAK. Kézirattára Ms 1/g 17. sz.] E végrendelet az írói Arany-hagyatékot nem említi, még a képeket sem.

Voinovichné *utolsó*, gépírásos végrendelete 1936. november 30-án kelt, s az előbbihez hasonlóan Arany neve itt is csupán az előbbi vonatkozásban szerepel: „Reá [Voinovich Gézára] hagyom Arany János munkáinak írói tulajdonjogát, valameddig fenn áll. Továbbá Arany László írói tulajdonjogát."

A végrendelet végére Voinovichné halála után a szokásos záradék került: „Ezt a végrendeletet a mai napon kihirdettem. — Budapest, 1945. szeptember 25. — Dr. Lénárt Dezső sk. közjegyző. P. H." [MTAK. Kézirattára 1/g 18. sz.].

Az Arany-hagyaték és Voinovich Géza

Arany Lászlóné második házassága révén az Arany-hagyaték irodalmi sorsa voltaképp Voinovich Géza kezébe került. E szempontból érdemes ezúttal néhány vonással felrajzolni a kezdő Voinovich Géza kevésbé ismert pályaképét.

Fentmaradt személyi iratai szerint atyja, Voinovich János a szlavóniai Vinkovcéről került Debrecenbe. Egy 1883. december 18-án kelt folyamodványban, melyben „szállásolási biztosi" állást kért, ezt írta magáról: „Én alólírott az 1850-ik évben Julius 23-án a katonai nevelő intézetből a cs. kir. 39-ik gyalog ezredhez mint altiszt besoroztattam. 1853-ik évben felállított cs. k. rendőrséghez lettem kinevezve mint irnok, a hol 1867-ik évben az áll. rendőrség feloszlásával nyugdíjaztattam s így 17 évi tényleges szolgálatot teljesítettem."[30]

Voinovich János Debrecenben vette feleségül a nemesi családból származó táncmester: Orbán János leányát, Emiliát. Házasságukból származott Voinovich Géza és Ilona nevű testvére. Voinovich — önéletrajzai szerint — középiskolai tanulmányait Debrecenben és Budapesten végezte, ugyanitt az egyetemet, és szerzett doktorátust summa cum laude mint

[30] MTAK. Kézirattára Ms 1/a 1. sz.

Gyulai Pál tanítványa. Közben a Sorbonne-nak is hallgatója volt. Gyulai segítő irányítása egész pályakezdésén érezhető. Irodalmi munkásságát a Révai könyvkiadónál kezdte 1898-ban: az 1848 c. album anyagát gyűjtötte össze, amely utóbb Bródy Sándor és Rákosi Viktor nevén jelent meg. Közben munkatársa volt a Marczali-féle Nagy Képes Világtörténetnek és a Révai Nagy Lexikonnak, cikkeket írt az Új Magyar Szemlébe, a Vasárnapi Ujságba és A Hét-be. 1902-ben a Franklin Társulat megbízásából sajtó alá rendezte Shakespeare Összes Műveit, majd elvállalta Eötvös műveinek sajtó alá rendezését. A róla írt életrajzért megkapta az MTA 2000 koronás pályadíját. 1904-ben egyet. m. tanár lett Kolozsvárott, ahol Madáchról és Aranyról adott elő. Ez években Arany Lászlóról is írt tanulmányt. Gyulai Pál révén nyilván ekkor ismerte meg Arany László özvegyét, akivel 1905-ben házasságot kötött. „A mi szép és jó volt életemben, mind neki köszönöm" — írta Voinovich 1920-ban kelt végrendeletében. Példa rá visszanyert egészsége és egyenesen felfelé ívelő közéleti pályája. Voinovich az első világháború előtti években „száraz tüdő catarrhus"-ban szenvedett. Felesége a legismertebb gyógyhelyeken kezeltette: Davos, az ausztriai Gries, a francia Riviéra, idehaza Ótátrafüred gyógyulásának állomásai. Utóbb katonai felmentésben is betegsége és a Budapesti Szemle szerkesztői munkája miatt részesült. Az anyagi fedezetet Voinovichék számára mindvégig az Arany-hagyaték jelentette. Annak ui. nincs nyoma, hogy Szalay Gizella Arany Lászlóval kötött házasságába a szokásos ingóságokon kívül bármi mást is hozott volna.

Szalay Gizella családja Esztergom megyéből származott; nemeslevelüket Pest megyében 1816-ban hirdették ki. Nagyapjának Szalay Péternek, a helytartósági titoknoknak három fia maradt életben: Ágoston a régészeti gyűjtő, László, a történetíró és későbbi akadémiai titoknok — Arany János elődje — és István, a helytartótanácsi iroda igazgatója, udvari tanácsos — Gizella édesapja. E Szalayak jómódú budai polgárcsaládokból házasodtak. A nagyapa, Szalay Péter egy mészáros unokáját vette feleségül, míg Gizella édesanyja a sörgyáros Mayer, utóbb Mayerffyak leszármazottja.

Mind Voinovich, mind Szalay Gizella családi hátterének bogozására az Arany-hagyatékkal kapcsolatos állásfoglalásuk miatt van szükség.

Ismeretes, hogy Aranyék eleinte némi benső szorongással vették tudomásul fiuknak Szalay Gizellával tervezett házasságát. Ennek oka részben a különböző vallás, főleg azonban az a nagypolgári világ, amelyet a leány családja jelentett számukra. E feszültséget azonban a jelek szerint Gizella feloldotta, elsősorban talán unokájuk iránti rokonszenvével. Arany nem egyszer neki diktálta leveleit.

Van azonban egy apró, látszólag nem is ide tartozó, a lényegre mégis rátapintó mozzanat, amelyet érdemes figyelembe venni. Szász Károly unokája, Vargha Zoltán ny. gimnáziumi igazgató szerint — az Arany „család"-ban szégyellték a költő „rusztikusságát". Vajon ki szégyellte? A feleség bizonyára nem s a kis Piroska, a „Növünk együtt" vers ihletője sem. „A délibábok hősé"-nek írója maga sem érezte egyértelműen magáénak a kort és társadalmát, amelyben élt. Az új rokonok szemében azonban a mindennapos közelség megfakította az irodalmi glóriát, ők a köhécselve pipázó, magába roskadt öreg embert a nagypolgári világ villódzó fényeiben nyilván „rusztikus"-nak, parasztinak találták. A szalontai világ természetesen már Arany Lászlónak sem az otthon édes ízeit jelentette, mint atyjának. Ezért nem látta szívesen Rozvány György munkásságát, aki a költő „kisinges" gyermek- és ifjúkorának szalontai emlékeit gyűjtögette s írta meg,[31] néha

[31] Rozvány György: *Arany János életéből.* Ld.: Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet.* Bp. 1960. 133—172. l.

naivan, de a hitelesség igényével. Sőt, amikor a költő halála után Rozvány elsőnek javasolta, hogy a Csonkatoronyból alakítsanak Arany-Múzeumot, Gyöngyösy László szerint, aki olvasta Arany László Rozványnak írott levelét, ennek hangja „gunyos és lekicsinylő" volt.[32] Később azonban Arany László is elfogadta a tervet, amely meg is valósult.

Ezzel szemben lássuk a legilletékesebbet: hogyan vélekedett maga Arany Rozvány György munkásságáról? Ismeretes, hogy őt is, feleségét is hála fűzte a családhoz. Amikor a szabadságharc leverése után Arany a környéken bújdosott, családját Rozványékhoz vitte. Kedves tanítványa volt Rozvány Erzsébet. Rozvány György történetírói munkásságát nagyra becsülte. Amikor 1870-ben megjelent *Nagy Szalonta mező-város* c. munkája, ezt írta neki: „Édes Gyurim! Érdekkel olvastam könyvedet, örülök és csodálkozom, hogy az égés után annyit össze tudtál szedni . . ." — Talán ez volt az egyetlen elismerés, amit Rozvány e könyvéért korában kapott, pedig — Buckle nyomán — ő a pozitivista történetírás egyik első hazai művelője.[33]

Kétségtelen azonban, hogy amikor Rozvány György Arany „pendel yes korá"-nak és szalontai iskolás éveinek emlékeit gyűjtögette, akadt egy eset, amely — a költő szerint — nem történt meg,[34] ez azonban később sem befolyásolta Rozvány György iránti rokonszenvét, mint arról levelei is tanúskodnak.[35]

Mindezek szükségesek annak megértésére, miért maradt az Arany családi hagyaték Voinovichék kezén az irodalmi közvéleménytől teljesen elzárt világ, s miért nem közölt azokból maga Voinovich Géza sem. 1917-ben, a költő születésének százados évfordulóján a nyugtalan idők legegyszerűbbnek kínálkozó megemlékezése lett volna közölni e levelekből. Ez azonban nem történt meg sem ekkor, sem 1932-ben, Arany halálának 50. évfordulóján. Így a családi levelezésből pusztán azokat a töredékeket, tartalmi összefoglalásokat ismerjük, melyeket Voinovich — így kétszeresen forrásértékű — Arany- életrajzában felhasznált.

Ahogyan Voinovichék az Arany-hagyatékot kezelték, több volt a kötelező óvatosságnál. Voinovich akadémiai tekintélye, az Arany-kutatás őket illető kizárólagos tulajdonjoga lehetővé tette a kutatók teljes kizárását. Ha valaki el is jutott a forrásig, legtöbbször csak Voinovich szóbeli közléseire szorítkozhatott. Jellemző példa rá László Irma: *Arany János angol irodalmi kapcsolatai* c. dolgozata (Pécs, 1932.). A szerző a nyomtatásban megjelent források áttanulmányozása után eljutott Voinovichhoz. Az egyetlen adat azonban, amit kapott, a 30. lapon olvasható; e szerint a költő a szabadságharc utáni években angol nyelvtanulással foglalta el magát: „Rothwell német nyelvű angol grammatikájából tanul s ‚szellemi gimnasztikának' — Arany László kifejezése — a kiejtés és szókötés törvényeit összefoglalja 295 pontban." A lap alján a 2. jegyzet szerint: „Voinovich Géza szóbeli közlése." — Arany hagyatékában az angol vonatkozású anyag — sejthetően — sokrétű lehetett, mint arra Gál István kutatásai is utalnak, hiszen ismert, hogy Arany könyveiben — a Szalontán levő könyvekben fentmaradt bejegyzések és példák szerint — lapszéli megjegyzésekkel kísérte olvasmányait. Arany László angliai kapcsolatai révén is — állandóan olvasta az

[32] Sáfrán id. m. 28. l.

[33] R. Várkonyi Ágnes: *Buckle és a magyar polgári történetírás*. Századok, 1963. 2—3. sz. 641. l.

[34] *Arany János serdülőkori élménye, kortársa Rozvány Györgytől*. Békésgyula, 1879. — Voinovich; AJé. I. k. 20. l.

[35] AJLevIB. II. k. 468—471. l.

angol irodalom termékeit, folyóiratokat stb. — Barta Jánosnak mondotta el Pap Károly, hogy amikor Arany irodalomtörténeti és széptani jegyzeteit készült kiadni, Voinovich megengedte neki, hogy a kéziratokat megnézze, de a lakásból nem volt szabad kivinnie.

Voinovich karrierje az irodalmi és tudományos életben — Arany László és Gyulai Pál nyomain — simán gördült előre: Gyulai halála után ő szerkeszti a Budapesti Szemlét, 1912-től a Kisfaludy Társaság tagja, majd titkára, másodelnöke, végül elnöke. 1933—35-ben a Nemzeti Színház kormánybiztosa, 1935—1949-ig az MTA főtitkára, mint ilyen kezelte az MTA-ra hagyományozott Vigyázó Ferenc-féle birtokot.

Voinovich irodalmi munkásságát halálakor Tolnai Gábor így foglalta össze: „öt és fél évtizeden keresztül dolgozott az irodalom és irodalomtörténetírás területén. Ifjú korától a pályadíjak sorát nyerte el. Érdeklődése igen sokoldalú volt. Dolgozott a szépirodalom területén; történelmi színműveket és egyfelvonásosokat írt; tanulmányok és esszék egész sora fűződik nevéhez. Magyar és világirodalmi témák egyaránt foglalkoztatták. Tanulmányt írt idős Teleki Józsefről, Arany Lászlóról, Eötvös Józsefről, a magyar drámáról, Gyulai Pálról, Shakespeare-ről, megírta az angol irodalom történetét, foglalkozott Madáchcsal, akiről nagyobb monográfiája is jelent meg. De legfőképpen Arany János életével kapcsolatos kutatásai és nagy Arany János életrajza az, ami rendkívül jelentős anyagot foglal össze s még hosszú évtizedeken keresztül legfőbb forrás marad számunkra Arany kutatásaink kapcsán."[36]

Voinovichot — önéletrajza szerint — 1910-ben bízta meg az Akadémia Arany műveinek kritikai kiadásával.[37] Érdekes, hogy ez években mégis elsősorban Madáchcsal foglalkozott, hiszen 1914-ben jelent meg Madách életrajza. — Az Arany-művek kiadása természetesen nem kizárólag rajta múlott, hiszen a kiadói jogokkal a Franklin-Társulat rendelkezett. Ennek egész problémakörét Bisztray Gyula tanulmányában részletesen feltárta.[38] Voinovich Géza legmaradandóbb alkotása Arany János életrajzának három kötete.[39] Önéletrajzában írja: „1911—22-ben dolgoztam Arany János művei kritikai kiadásának előkészítésén, az Akadémia megbízásából. A nehéz időkben nem indulhatott meg, elaludt. Kiadtam azonban Petőfi költeményeit, újszerű kiadásban, nyomon kísérve életrajzával s aestheticai megvilágítással. Ugyanígy Arany kisebb költeményeit is."[40] — Kétségtelen, hogy folyamatosan foglalkozott Arany műveivel, mert amikor a felszabadulás után végre valóban megindult Arany műveinek kritikai kiadása, rövid idő alatt (1951—1953) megjelenhetett Arany műveinek Voinovich által sajtó alá rendezett I—VI. kötete.

A családi Arany-hagyaték pusztulása

A második világháború legnagyobb irodalomtörténeti vesztesége Arany János családi hagyatékának pusztulása.

Voinovichéknak több mint tíz éven át alkalmazottja, Somogyi Lajos szerint, Voinovich 1944-ben még az óvóhelyen is maga mellett tartotta azt a

[36] Tolnai Gábor: *Az Akadémia halottai. Voinovich Géza 1877—1952.* AkÉrt. 1952. 322—323. l.

[37] MTAK. Kézirattára — Ms 1/e/5—6. sz.

[38] Bisztray Gyula: *Az Arany János-kiadások rostája (1883—1958).* Magyar Könyvszemle 1959/1. sz. 23—46. l.

[39] Voinovich Géza: *Arany János életrajza 1817—1849.* Bp. 1929. — *AJé. 1849—1860.* Bp. 1931. — *AJé. 1860—1882.* Bp. 1938.

[40] MTAK. Kézirattára — Ms 1/a 6. sz.

kosárnyi levelet, amit féltve őrzött s amiből akkor is dolgozott. A hagyatékról és pusztulásáról maga Voinovich írta 1945. máj. 12-én Budapest székesfőváros Polgármesterének a következőket:

„Egész lakásunk egy Arany-múzeum volt. Sajnos ez év január 22-én a Nagyboldogasszony úti [23. sz., ma Ménesi út] villát súlyos bombatámadás érte, mely azonban ezen jól eltett emléktárgyakban kárt még nem okozott, január 30-án azonban két gyújtóbomba hatása alatt teljesen porráégett. (Arany János kéziratai, könyvtára, képei, szobrai, Zichy Mihálynak a balladákhoz készült rajzai stb.)"[41]

Dr. Batka István orvosi bizonyítványa szerint is — aki a szomszédos házban tartózkodott, Voinovichék villája: „több ízben szenvedett bombatámadástól és tüzérségi belövéstől. Különösen 1945. január 22-én de. fél 12 órakor több bomba esett a házra, amely részben összeomlott, maga alá temetve a pincei óvóhelyen Voinovich Gézát és feleségét sz. Szalay Gizella előbb Arany László felesége, majd özvegyét, személyzetüket és a házmester családot. A közeli Lazarista zárda szerzetesei és Petőfi Sándor vegyészdoktor ásták ki őket négyórai munkával, Voinovich Gézánét már holtan."[42]

A főváros — Voinovich kérésére — engedélyezte, hogy az Arany-sírboltba temessék. Ott — mint végrendeletében kívánta — „jel nélkül pihen".

Arany János családi hagyatéka elpusztult anélkül, hogy Voinovich Gézáékon kívül valaki is, valaha is közelről látta volna mérhetetlen értékeit.

„. . . ne haljak meg, mint a koldus,
Aki semmit sem hagyott"

sóhajtotta a költő *Hagyaték* c. versében. Nem úgy halt meg, hiszen élete műve s hagyatékának még roncsai is arany-tartalékai tehetségének, emberségének.

[41] MTAK Kézirattára — Ms 1/g 27. sz.
[42] MTAK. Kézirattára — Ms 1/g 25. sz.

III. ARANY JÁNOS LEVELEZÉSÉNEK EDDIGI GYŰJTEMÉNYES KIADÁSAI

Arany Petőfinek írt levelei Majláth Béla kiadásában

Egy héttel Arany temetése után, 1882. október 31-én a Pesti Hirlap 300. sz.-ban a következő híradás jelent meg: „*Arany János levelei Petőfihez.* Érdekes munkán dolgozik jelenleg Majláth Béla, a Nemzeti Múzeum Könyvtárának őre. Nem rég elhunyt jelesünk: *Arany* Jánosnak *Petőfi* Sándorhoz intézett összes levelezéseit, melyek száma mintegy 30-ra megy — állítja egybe kronologikus sorrendbe, magyarázó jegyzetekkel és hozzácsatolt tanulmánnyal s ezt legközelebb nyilvánosan felolvasni és közrebocsátani fogja."

Ki volt Majláth Béla? (1831—1900) — Ifjan részt vett a szabadságharcban, majd szülőföldjén, Liptó megyében élt s főleg régészeti és antropológiai kutatásokat végzett. 1879-ben került a fővárosba s a következő évben az MTA II. osztálya levelező tagjául választotta. Majláth mint a Nemzeti Múzeum Könyvtárának őre figyelt fel Arany Petőfihez intézett leveleire.

A Budapesti Hírlap 1882. november 20-i számában *Arany és Petőfi levelekben* címen cikk jelent meg; lényegét idézzük: „Arany János és Petőfi levelezésének leendő közléséről tesz egy pár laptársunk jelentést vasárnapi számában. A hír érdekes, de érdekesebbé lesz az által, a mit laptársaink nem jelentenek, hogy tudniillik a dolog könnyen válhatik egy irodalmi per tárgyává, ha tapintat és méltányosság ideje korán ki nem egyenlíti."

A cikkíró a továbbiakban „saját értesüléseit" közli, amelyek szerint „A r a n y László lépéseket tett a múzeum igazgatóságánál, hogy atyjának Petőfi hagyatékából odajutott leveleit kikaphassa lemásolás végett. Feleletül nyerte, hogy a múzeumi statutumok egy cikkelye úgy rendelkezik, hogy ilyetén anyag onnan semmi körülmények közt ki ne adathassék. A ki másolatot akar róla venni, az ezt csak a múzeum helyiségeiben teheti. Arany László ehhez képest intézkedett. Midőn azonban megbízottja a másolás végett megjelent, kisült, hogy a kérdéses statutumok még egy cikkelyének van beleszólása a dologba. Ez a cikkely tudniillik úgy rendelkezik, hogy, ha mégis bármely oknál fogva valami kiadatott volna másolás végett valakinek, egy harmadik csak két hónap múlva követelhesse lemásolás végett ugyan azt az anyagot. És erre kisült, hogy valaki már csakugyan kivette Arany Jánosnak Petőfihez írt leveleit másolás végett, és ez a valaki nem más, mint M a i l á t h B é l a úr, múzeumi könyvtárőr. És Arany János fiának csak két hónap múlva lesz joga atyja leveleinek lemásolhatásaért újra folyamodni. Ez magában nem volna baj. Bajabb az, hogy Majláth Béla úr nem műkedvelésből másolja magának Arany leveleit, hanem, hogy feldolgozza és kiadja. Az Arany-családban e miatt nagy — és tegyük hozzá j o g o s — a felháborodás" — olvassuk a cikkben, amelyet írója így folytat: „Az esetből a következő kérdések merülnek fel. — Illik-e, méltányos, vagy épen jogos-e, hogy valaki addig, míg Arany özvegye, gyermeke, szóval egyenes örökösei élnek, Aranynak csak leveleit is a család megkérdezése nélkül, sőt e család akarata ellenére a könyvpiacon értékesítse? — Az van mondva, hogy a levelekben a két nagy költő személyes dolgai vannak gyak-

ran érintve, az van mondva, hogy a levelek gyakran homályosak, kommentárt igényelnek, melyet részben fia László írt; e mellett a legjobb kommentár mégis a levélre a levél mása, a kérdésre a válasz. — Ha tehát Mailáth úr Arany leveleit ‚feldolgozni' akarja, mint a ‚Pesti Napló' jelenti, további kérdés: nem volna-e tanácsos várni, míg a fenti idézetben jelzett teljes és kommentált kiadás álland szándéka rendelkezésére. Ha pedig a ‚feldolgozás' alatt azt kell érteni, hogy Mailáth úr [a cikk hol j-vel, hol i-vel írja nevét] lemásolja és egy kiadónak eladja a leveleket, nem tekintve a jogosság és illendőség kérdését: vajon, mely irodalmi érdeknek vél szolgálatot tenni, Arany János leveleinek csonka kiadásával? Kiadásával e leveleknek Petőfi levelei és az illetékes kommentár nélkül? — Semmi sem jogosabb, mint az Arany család felháborodása a megboldogult köntöse egy foszlányának ilyen illetéktelen vásárra vitele felett."

Majláth Béla válasza már másnap, az előbbi közleménnyel azonos címen jelent meg.

„A tényállás következő" — kezdi Majláth, majd így folytatja: — „... Arany János temetése után egy nappal eszembe jutott, hogy a múzeumi könyvtár levéltári osztályában Petőfi Sándor kéziratai között vannak Arany Jánosnak Petőfihez intézett levelei; s közérdekű tárgyuknál fogva, — épen most, midőn Petőfi szobra ünnepélyesen lelepleztetett, Arany János legnagyobb költőnk meghalt — a közönség méltánylásával találkozom, ha ezen leveleket a család iránti tisztelet és kegyelet legszigorúbb megtartása mellett nyilvánosságra hozom. — Ezen szándékomat a múzeumi igazgató úrnak október 25-én tudtára adtam, s minthogy szándékomat helyeselte, a levelek kiadását lemásolás és irodalmi feldolgozás céljából engedélyezte, én azokat még aznap, azaz október 25-én, a levéltárból átvettem, s ugyancsak a könyvtár helyiségében lemásolásukhoz hozzá is fogtam. Október 30-ikán tudta ezt már Gyulai Pál úr is, a kit ugyanakkor megkérdeztem valjon a ‚Budapesti Szemle' érdekében lenne-e, ha ezen leveleket jegyzeteimmel és értekezésemmel ellátva ott közölné. — Ajánlatomat nemcsak készséggel fogadta, de még azt is megigéré, hogy Arany János családjánál megkisérti kieszközölni még azon levelek lemásolhatását is, melyeket Petőfi Arany Jánoshoz írt. Hogy Arany László úr nem hajlandó nekem a Petőfi-féle leveleket lemásolás miatt átengedni, erről engem Gyulai Pál úr nov. 12-én értesített. Hogy én ezen leveleket munkába vettem, tudta azt már október utolsó hetében Beöthy Zsolt, ki azt tőlem a Kisfaludy-társaság évlapjai számára kérte; Komócsy József és Szana Tamás, hasonló célból kérvén azt a Petőfi társulat közlönye a ‚Koszorú' részére. — Midőn én már értekezésem kilenc tizedrészével elkészültem, s a levelek másolásával jó előre haladtam, érkezett meg Arany László úrnak megkeresése a múzeumi igazgatóhoz a levelek kiadása céljából . . ." — írja nyilatkozatában Majláth Béla — majd ismerteti könyvtáruknak a kéziratok használatával, a közlés jogával kapcsolatos eddigi gyakorlatát. Figyelemre méltó még Majláth utolsó megjegyzése: „... ha én munkám megkezdésekor értesülök vala Arany László úr által, hogy ő is ki akarja adni azon leveleket, s nem akkor, midőn már munkám majdnem befejezve volt s megkeres tervem feladásáért, a legnagyobb készséggel engedtem volna óhajának."

Ezt azonban Arany László nem tette meg, Majláthot pedig a Budapesti Hírlap névtelen cikkírójának gúnyos hangja csak megerősítette elhatározásában, hogy a leveleket mindenképp leközli. A kor irodalmi viszonyaiból azonban érthető, hogy a történtek után sem a Kisfaludy Társaság Évlapjai, sem a Budapesti Szemle, sőt még a Pesti Napló sem tartott többé közlésükre igényt. Így jelentek meg a levelek a Függetlenségi és 48-as Párt lapjában, az Egyetértésben. (1882. nov. 29. — 1883. febr. 7.)

Arany László és Majláth Béla ellentétének oka az, hogy nem volt a kérdéssel kapcsolatos jogszabály. Ezt később a jogász Arany László maga is tudomásul vette, s atyja leveleinek kiadásához írt bevezetésében csak annyit írt erről: „A múzeum könyvtárnoka, Majláth Béla úr, néhány héttel atyám halála után, ki is adta őket az Egyetértés tárczájában."[43]

Éppen az nap, amikor a közlés megkezdődött, írta Arany László atyja leveleiről Lévaynak: „A levelek eredetijét kivánatod szerint, majdan beadom a nemzeti múzeumnak. Ott ugyan most oly felfogás uralkodik, hogy az ott levő levelek kiadási joga a könyvtárnokot illeti; de talán majd ezen is segíteni fog az írói jogról szóló törvény." (1889. nov. 29.)

Arany-levelek Ercsey Sándor könyvében

Ercsey Sándor (1826—1898) Arany feleségének öccse, Nagyszalontán volt ügyvéd s ő intézte sógoráék bérbe adott kis házának, valamint a későbbi földvásárlásoknak ügyeit. 1851-től levelezett sógorával. Leveleik elsősorban Aranyék anyagi ügyeire vonatkoznak, de szó esik bennük családi és nagyszalontai eseményekről, hírekről, a nagykőrösi viszonyokról. Arany gyakorta panaszkodik sógorának egészségi és kedély-bajairól, ezekkel mentegeti magát, ha késnek levelei s nem akar sógorának rossz érzést okozni.

Ercsey Sándor ismerte Arany leveleinek értékét, ezért nemcsak gondosan őrizte, de még sógora életében fel is dolgozta őket. Már a temetésen említette Arany Lászlónak s jelezte, elküldi neki elolvasásra. Közben Szél Kálmán a munka terjedelméről is hírt adott. Mindez felkeltette Arany László érdeklődését. 1882. november 11-én írta sógorának: „Érdekkel várom Sándor bácsi feljegyzéseinek megérkezését; ő már itt létekor tett ezekről említést előttem, de hogy a dolgozat oly nagy terjedelmű, arról sejtelmem sem volt." — A kézirat hamarosan megérkezett, Arany László átnézte s november 25-én már vissza is küldte nagybátyjának.[44]

Arany László valószínűleg e munka támogatására küldte vissza Ercseynek saját, Arany*nak* írott leveleit, amelyek utóbb tőle és családjától kerültek a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeumba.

Ercsey a neki írott Arany-levelekből hatvanat közölt *Arany János életéből* (Bp. 1883.) című könyvében. Közlésüket azzal indokolja, hogy Arany „sajátságos és gyakran zárkózott lelkébe s kedélyvilágába betekintést engednek". (206. l.)

E levelekről írójuk — mint Gyulai Pál a könyv előszavában megjegyzi — „meg sem álmodta, hogy valaha közönség elébe kerüljenek". (Előszó, V. l.)

Gyulai Pál 1883. február 24-én kelt előszavában megörökítette első benyomását a könyvről:

„Néhány héttel Arany János halála után egy kéziratot találtam asztalomon, mely följegyzéseket foglalt magában Arany életéből, számos levéllel átszőve. Arany sógora, Ercsey Sándor, küldötte hozzám e munkát és fölkért, hogy olvassam el s közöljem vele véleményemet: vajjon méltó-e a kiadásra." — Gyulai oly érdekesnek találta, hogy nem tudta letenni, ezért úgy vélte, másokat is érdekel majd. — „Megírtam a szerzőnek — folytatja Gyulai —, hogy munkája . . . egyik főforrása lesz Arany életrajzának . . . Leginkább [azt] írja le, a mit [Arany] körében tapasztalt, szemlélt, a mit hallott róla és tőle, s a legtöbbször saját szavaival, számos hozzá írt levelét

[43] AJLevIB. I. k. IV. 1.
[44] Rolla id. m. 135, 140. l.

közölve. De épen ebben áll a munka becse. A szerző nem tűzött maga elébe más czélt, mint hogy emlékeit feltárja . . . megelégszik a hiteles följegyző szerepével." (Előszó, III—IV. l.)

Íme néhány példa Ercsey könyvéből, Gyulai véleményének igazolására: egy apróság, amit a szerző nővérétől, Arany feleségétől hallott: hogy ha Arany éjjel olvasgatott s valamelyik gyermek sírt, nem keltette föl feleségét, hanem maga altatta el újból gyermekét. (36. l.) — Egy másik, valóban mosolyt keltő adat, hogy egy nem is tőle származó bírálat miatt szerkesztő korában párbajra akarták kihívni. (148. l.) — Vagy a szállóigévé lett Arany-mondás: „Gondolta a fene!" eredete: a Budapesti Szemle 1878. szept.—októberi füzetében (38. l.) egykori tanítványa Tolnai Lajos egyik bírálatában ezt olvasta: „Tompa nem úgy tett, mint Arany, kiről szépen írja Erdélyi, megvárta az időjárást, míg hozzá föláradt a víz, hogy elbocsáthassa csónakát." Arany a folyóirat széllapjára ezt jegyezte: „Várt a f[ene] valamit." (205. l.) — S még egy, ami viszont érzelmi élete mélységét jellemzi: leánya halálakor sógora vigasztalni próbálta; Arany azt válaszolta neki, hogy az ő fájdalmai az idők múltával nem enyhülni, de növekedni szoktak. (164. l.)

Ercsey Sándor forrásértékű könyvéhez ma már igen nehéz hozzájutni. A benne idézett Arany-levelek ugyan megjelennek a kritikai kiadásban, de a könyv egyéb közléseire is szükség van. Ezért Ercseynek az egyes leveleket összekötő szöveg-részeit — a befejező levelezés-kötetben közöljük.

Arany János Ercseyhez intézett összes leveleit Debreczeni István, a nagyszalontai Arany Múzeum egykori igazgatója ki akarta adni. Mivel azonban e levelek benne lesznek a kritikai kiadás levelezés-köteteiben, Debreczeni, egyéb kutatásait is felhasználva, az Arany—Ercsey levelezés alapján írta meg *Arany János hétköznapjai* (Bp. 1968.) című forrásértékű könyvét.

„Arany János Levelezése Író-Barátaival"
Arany László kiadási elvei és gyakorlata

Arany László, amikor atyja leveleit összegyűjtötte, egyik Lévayhoz intézett levelében sajtó alá készítő munkájáról, elgondolásairól a következőket írta: „Mit, mennyit, mikor és mily alakban fogok e levelekből nyilvánosságra bocsáthatni, azt még nem tudom s talán a levelek átolvasása után sem fogom mindjárt meghatározhatni. Legjobban szeretném, ha lehetne, oly kiadást rendezni, melyben a Tompa által írott levelek is idő rendben — válasz válasz után — felvétessenek. De Tompa leveleit még nem olvashattam át; nem tudom, úgy vannak-e írva, hogy íly czélra fölhasználhatók legyenek. Esetleg, ha majd e felől scrupulizálnom kellene, meg fogod engedni, hogy a te szíves véleményedet, baráti kegyeletes érzelmed által sugallott tanácsodat is kikérjem." (1882. nov. 29.).

Arany László lelkiismeretesen átnézte atyja levelezését. A kiadás előkészületeit szolgálta egy fentmaradt dokumentum, Arany László felirata szerint: „a Tompához írt levelek kivonata".[45] A három folio terjedelmű jegyzék 1—5. lapjait Arany Lászlónak az egyes leveleket illető megjegyzései töltik meg. „Nem adható" írta egyes levelekhez, vagy egyszerűen áthúzott nulla jelet tett melléjük, míg a kétségeseket kérdőjellel látta el. Egymás alá írta a levelek keltezését, majd néhány szóval jelezte tartalmukat. Minden levelet alaposan elolvasott, szinte minden mondatot mérlegelt, vajon „közérdekű-e", vagy sem, s egyik-másik megjegyzés, utalás nem eshet-e rosszul valamelyik kor- vagy levelezőtársnak, vagy hozzátartozójának? Néhány konkrét példa Arany László módszerére:

[45] MTAK. Kézirattára K 513/1197. sz.

Az 1852. okt. 1-én Tompának írt levelére ez a megjegyzése: „Humoros levél, jó kedvű. Adható az egész." Egy újabb átolvasás eredményeként a közlésből mégis kihagyott egy kis részt, Arany reflexióját arra, hogy Tompáék holmiját ellopták a kocsi végébe kötött ládából. — Az 1853. máj. 23-i leveléhez ezt írta: „Irodalmi pletykák. Nagy része adható." Mi az, amit nem közölt? A Vas Gerebenről írottakat s a Tóth Kálmánt némi iróniával emlegető részt. A rávonatkozó utalásokat legtöbbször máskor is elhagyta. — Az egész Arany-családhoz oly közel álló Szász Károly érzékenységét is tisztelte. Az 1856. dec. 29-i levél mellé ezt írta: „ Ítélet Szász K. költészetéről. Ez *nem* közölhető." — E levélben ui. Arany jelezte Tompának, hogy Szász elküldte neki verseit, de ő nem mond róluk ítéletet, minthogy: „Nem egyes helyeken, — az egészben van a hiba." Ezután részletesebb vélemény is következik Szász „egyhangú" lírájáról.

Arany László általában a családi híreket is kihagyta a levelekből. Az 1855. dec. 23-i levél „közérdekű" tartalmának felsorolása után következő „családi apróság" jelzés után is ott a határozat: „nem közölhető". Pedig e kis híradás kicsi, de jellemző életkép is: a költő „fidibuszokra" rajzol gyermekeinek s lesi, felismerik-e, kit, mit ábrázol? Lerajzolta pl. Tompa kisfiát s az „aggteleki barlang bejárását" stb. A családtagok közül Juliskáról még csak marad a kiadott levelekben valami, de Arany László önmagáról szinte semmit sem hagyott meg, még a felnőttkori komoly atyai elismerést sem. Arany 1867. máj. 30-i levelében számolt be Tompának fia beköszöntéséről a Kisfaludy Társaságban. „E fiúban annál nagyobb örömem telik, mert *én* tudom, hogy *magától* annyi a mennyi."

Arany László megjegyzése mindössze ennyi: „Rólam (nem k[ell].)"

Arany János akadémiai levelezés-gyűjteményének egyes darabjai tele vannak Arany László kék ceruzás zárójeleivel: ezek közé foglalta azokat a részeket, amelyeket nem szándékozott kiadni.

Arany László azonban nem csupán egyes, összefüggő részeket hagyott ki, hanem a közlésre szánt szövegek minden részletét is nagyító alá tette, s ahol jónak látta, egyes szavakat, kifejezéseket is kihagyott, vagy másokkal helyettesített. Pl. Arany 1860. jan. 25-én kelt levelében a következő lesújtó kritikát találta: „a magyar közönség szájaíze megveszett, hogy az nem a művészit, hanem a hangzatost, a nagyhangút szerette s szereti mindig." Arany László a „szájaíze megveszett" kifejezést túl erősnek érezte, ezért egyszerűen kihagyta.[46] — A szövegek megszelídítése érdekében azonban nemcsak kihagyott egyes szavakat, de ha túl erősnek vélt egy-egy kifejezést, mást írt helyette. 1860-ban, amikor Arany megvált a kőrösi gimnáziumtól, és Pestre költözött, november 15-én kelt levelében egyik indokát is megírta Tompának: „Lehetetlen vala átélnem ottan az újabb iskolai változásokat és az autonomiával felzudult komiszságot." Arany László a „komiszságot" szót áthúzta és föléje írta: „zavart". E kifejezés ugyan mást jelent, de kétségtelen, sokkal szelidebben hangzik.[47]

Arany László kihagyásai szinte mosolyogtató apróságokra is kiterjedtek. Arany 1853. máj. 23-án beszámolt Tompának a Ferenc-napi köszöntésekről: „Jánosit *fogom* köszönteni, Mentovichot detto." Arany László — talán személyes ellenszenvből — az elsőt egyszerűen kihagyta. A kiadásba ennyi került: „Mentovichot *fogom* köszönteni."[48]

Ilyen és hasonló kihagyások, változtatások szinte minden levélben előfordulnak. Arany László kiadási gyakorlatának e jellemzői az Arany

[46] AJLevIB. I. k. 477. l.
[47] AJLevIB. II. k. 201. l.
[48] AJLevIB. I. k. 297. l.

Lászó-filológia körébe tartoznak. Ezért nem térünk ki rájuk az egyes levelek jegyzeteiben, csupán annyit jelzünk, hogy az illető levelet teljes egészében, vagy kihagyásokkal közölte-e.

Bisztray Gyula: *Az Arany János-kiadások rostája (1883—1958)*[49] című tanulmánya behatóan foglalkozik Arany levelezésének első, Arany László-féle kiadásával is. Méltatja a költő fiának érdemét a levelek első kiadásában, helyteleníti azonban szövegkiadásának Gyulai Pál-féle „sajátságos filologiai eljárását". Gyulai ugyanis felhatalmazva érezte magát, hogy „töröljön, mellőzzön neki nem tetsző szavakat, mondatokat, egész szakaszokat s a törölt részeket áthidaló szöveggel kapcsolja össze". — Bisztray az Arany-levelezés Arany László-féle kiadásának mennyiségi és minőségi csonkaságát az általa jól ismert Arany—Tompa levélváltás közölt darabjain méri le. Egyúttal rámutat a kötetek használatát annyira megnehezítő helytelen közlési rendre, arra, hogy a leveleket szoros időrend helyett, korszakok s azon belül levélírók szerint közölte.

Arany János Levelezése Író-Barátaival [Arany László-féle kiadás.] *I—II. k.*
[Szerkezeti beosztás.]

Első időszak. A forradalom végéig. (1845—1849)

Levelezés Szilágyi Istvánnal (1845—47)	I. k. 3— 50. l.	17 db
Levelezés Petőfi Sándorral (1847—49)	I. k. 51—201. l.	62 db
Hat levél Tompa Mihálytól (1847—48)	I. k. 202—216. l.	6 db
Levélváltás Toldy Ferenccel (1847—48)	I. k. 217—220. l.	3 db
Levél Szász Károlytól (1847)	I. k. 221. l.	1 db
	Összesen:	89 db

Második időszak. A forradalom után. (1850—1851)

Levelezés Szilágyi Istvánnal (1850—51)	I. k. 227—233. l.	6 db
Levelek Szilágyi Sándorhoz (1850)	I. k. 234—240. l.	6 db
Levél Jókai Mórtól (1851)	I. k. 241—242. l.	1 db
Levelezés Toldy Ferenccel (1851)	I. k. 243—252. l.	4 db
	Összesen:	17 db

Harmadik időszak. Nagy-Kőrösön (1851—1860)

Levelezés Szilágyi Istvánnal (1853—60)	I. k. 253—265. l.	8 db
Levelezés Tompa Mihállyal (1852—60)	I. k. 266—490. l.	95 db
Jegyzet: Tompa és Petőfi együttes levele	I. k. 491—493. l.	2 db
[folyt. a II. kötetben:]		
Levelezés Lévay Józseffel (1850—58)	II. k. 3— 34. l.	14 db
Levelezés Gyulai Pállal (1853—58)	II. k. 35— 54. l.	8 db
Levelezés Toldy Ferenccel (1853—60)	II. k. 55— 68. l.	10 db
Levelezés Szász Károllyal (1851—59)	II. k. 69— 80. l.	7 db
Levélváltás Pákh Alberttel (1853)	II. k. 81— 89. l.	2 db
Levél Egressy Gáborhoz (1854)	II. k. 90— 92. l.	1 db
Levél Erdélyi Jánoshoz (1856)	II. k. 93—102. l.	1 db

[49] Magyar Könyvszemle 1959/1. sz. 25—28. l. és Klny.

Levél Eötvös Józseftől (1854)	II. k. 103—104. l.	1 db
Levelezés Szemere Miklóssal (1855—57)	II. k. 105—117. l.	5 db
Levelezés Jókai Mórral (1852—58)	II. k. 118—121. l.	5 db
Levelezés Tomori Anasztázzal (1856—59)	II. k. 122—134. l.	13 db
Levélváltás Salamon Ferenccel (1857)	II. k. 135—138. l.	2 db
Levél Deák Ferenctől (1858)	II. k. 139—140. l.	1 db
Levélváltás Szemere Pállal (1860)	II. k. 141—150. l.	2 db
Levél egy ismeretlen költőhöz (1860)	II. k. 151—153. l.	1 db
Levelezés Csengery Antallal (1854—60)	II. k. 154—198. l.	26 db
	Összesen:	204 db

Negyedik időszak. Szerkesztői és akadémiai évek. (1861—1876)

Levelezés Tompa Mihállyal (1860—68)	II. k. 199—310. l.	73 db
Levelezés Gyulai Pállal (1860—61)	II. k. 311—327. l.	9 db
Levelezés Szász Károllyal (1860—62)	II. k. 328—354. l.	24 db
Levelezés Kazinczy Gáborral (1860—63)	II. k. 355—375. l.	13 db
Levélváltás Szemere Miklóssal (1862)	II. k. 376—383. l.	2 db
Levelezés Madách Imrével (1861—1864)	II. k. 384—408. l.	14 db
Levél Halmágyi Sándorhoz (1862)	II. k. 409—411. l.	1 db
Levelek Tóth Endréhez (1864)	II. k. 412—420. l.	2 db
Levél egy úri hölgyhöz (1865)	II. k. 421—423. l.	1 db
Levél Mentovich Ferenchez (1866)	II. k. 424—425. l.	1 db
Toldy Ferenc levéltárából	II. k. 426—427. l.	2 db
Levél Lónyay Menyhérthez (1867)	II. k. 428—433. l.	2 db
Levélváltás Eötvös Józseffel és Wenckheim Bélával (1867)	II. k. 434—440. l.	4 db
Levél Csengery Antalhoz (1870)	II. k. 441—443. l.	1 db
Levél Pauler Tivadarhoz (1871)	II. k. 444—446. l.	1 db
	Összesen:	150 db

Ötödik időszak. Alkonyat. (1877—1882)

Levélváltás Gyulai Pállal (1877—78)	II. k. 447—453. l.	3 db
Levélváltás Jókai Mórral (1876—79)	II. k. 454—459. l.	3 db
Levelek Tóth Endréhez (1879)	II. k. 460—462. l.	2 db
Levélváltás Lévayval (1879—81)	II. k. 463—467. l.	4 db
Függelék és Jegyzetek.		
Levelek Rozvány Györgyhöz (1861—80)	II. k. 468—471. l.	3 db
	Összesen:	15 db

Arany János levelezéséből tehát az Arany László-féle kiadásban összesen 475 db levél került közlésre.

Arany János Levelezése Író-Barátaival (röv.: AJLevIB.) I—II. kötete tehát a napjainkig fennmaradt vagy utalásokból ismert Arany-levelezésnek kb. egynegyed részét tartalmazza.

Arany hátrahagyott iratait és levelezését Ráth Mór 1887-től kezdődően harminc füzetben jelentette meg. Már az év októberében *Arany hátrahagyott levelei* címen Balassa József foglalkozott Petőfi és Arany levélváltásának ez első, teljes igényű kiadásával:[50] „Az irodalom minden barátja a legnagyobb

[50] Fővárosi Lapok 1887. okt. 4. sz.

örömmel fogadja a füzeteket, melyekben Arany hátrahagyott iratai és levelei teljes kiadásban jelennek meg" — kezdi recenzióját. Hangsúlyozza a sok gondot és fáradságot, amivel az ilyesfajta munka jár. Igényli az elveszett levelek pótlását legalább egy-két jegyzettel; továbbá a helyes sorrendet, beosztást. Mint követendő példát a német filológia aprólékos pontosságát említi.

Az általa igényelt „helyes sorrend és beosztás" a Petőfi- és Aranylevelek esetében volt aránylag a legkevésbé problematikus. Kifogásaiból azonban kiderül, hogy Arany László és Balassa kiadási elvei merőben különböztek egymástól.

Arany László a folyóirat október 6-i számában már válaszolt. Balassa kifogásai és Arany László ellenvetései, amelyeket összevontan ismertetünk, híven szemléltetik kiadási elveik különbözőségét:

1. Balassa kifogásolja, hogy a Petőfi 1848. márc. 31-i levelén olvasható Arany-jegyzet szerint levelezésükben ezután szünet állt be. Ugyanakkor ez után van Aranynak még két levele: ápr. 21-ről és máj. 27-ről. Arany László válasza: mikor atyja 1858-ban Petőfi leveleire jegyzeteit írta, nem sejthette, hogy Petőfihez írott levelei egykor előkerülnek. Balassa talán azt kívánná — kérdezi Arany László —, hogy atyja jegyzetét egy másik levélre tegye át?

2. A közlésben Petőfi 1848. júl. 1-i levele megelőzi a jún. 30-án írottat. Miért? — kérdezi Balassa. Azért — feleli Arany László —, mert Petőfi júl. 1-én válaszolt Arany jún. 27-i levelére, nem jún. 30-án. — Arany László szavaival: „válasz válasz után" kívánta közölni a leveleket.

3. Balassa szerint Arany 1848. jún. 30-i levele nem Petőfinek, hanem Vas Gerebennek szól. Ezt igazolja a levél hangja és mondanivalója, tulajdonképpen szerkesztőségi programot ad s verseket küld közlésre. — Arany László ezt az érvelést utóbb elfogadta.

Az Arany László-féle kiadás — mint arra Bisztray Gyula idézett tanulmánya is rámutat — első kísérlet volt nálunk nagyobb terjedelmű írói levelezés kiadására. Tanulságait Váczy János Kazinczy Ferenc levelezésének kiadásában hasznosította, s a leveleket az egyetlen helyes kiadási elv szerint: szigorú időrendi sorrendben közölte. A Kazinczy-levelezés nyilvánosságra hozatala az MTA kiadásában már 1890-ben meg is kezdődött.

Arany és Petőfi levelezésének külön kiadásai

Mind Petőfi, mind Arany levelezésének legrangosabb részlege kettejük levélváltása. E levelezés akkor ismert teljes gyűjteményét elsőül Arany László adta ki atyja levelezésében. *Arany János Levelezése Író-Barátaival.* [Szerk.: Arany László.] I.k. Bp. é.n. [1888.] 51—201. l.; pótlás: 493. l.

1. Kettejük levelezésének első *önálló* kiadása szintén Ráth Mórnál jelent meg: *Arany János és Petőfi Sándor levelezése.* Bp. 1894. XVI, 221. l. Ez már a Vas Gerebennek szóló levél nélkül adja a gyűjteményt, Arany László kiadása alapján. — Ugyanez új címlapkiadással és „2. kiadás" feliratta l újból megjelent: Bp. 1899.

2. A voltaképpeni második önálló kiadásig közel fél évszázad múlt el. A felszabadulás után jelent meg: *Arany János és Petőfi Sándor levelezése.* [Sajtó alá rendezte] Gellért Oszkár. (Bp. 1948.) 185. l. A Ráth-féle 1894-i kiadás anyaga kibővült Arany Petőfinek írt első levelével s két másik levél befejezésével, illetve vers-mellékletével, továbbá Aranynak Szendrey Júliához intézett levelével. Mindez Szendrey Júlia időközben előkerült hagyatékából származik; a *Szendrey Julia* c. kiadványból. Szerk. Mikes Lajos és Dernői-Kocsis László. (Bp. 1930.)

3. A következő évben ennek változatlan kiadása jelent meg új szedésben más címlappal: *Petőfi és Arany*. Petőfi halálának századik évfordulójára. [Sajtó alá rendezte] (Gellért Oszkár.) Bp. 1949. 135. l.

4. Az ifjúság számára tette hozzáférhetővé e levelezést *A magyar irodalom gyöngyszemei sorozat: Arany és Petőfi levelezése*. Hatvany Lajos előszavával. Sajtó alá rendezte Szijártó László. [Bp. 1959.] — E kiadás Gellért Oszkár 1948. és 1949. évi kiadásai nyomán készült, jegyzetszótárral.

5. *Arany — Petőfi levelezése*. A szövegeket gondozta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Antal Árpád. Bukarest, 1973.

Petőfi Sándor Összes Művei kritikai kiadásának VII. kötete: *Petőfi Sándor levelezése*. Sajtó alá rendezte Kiss József—V. Nyilassy Vilma. A Függelék H. Törő Györgyi munkája. Bp. 1964. — Tartalmazza Petőfi és Arany valamennyi fennmaradt levelét s utal az elveszettekre is. Gondos jegyzeteit e kiadáshoz is felhasználtuk.

Arany János levelei — Barta János válogatásában

A Magyar Klasszikusok sorozatban Arany János Válogatott Művei negyedik kötetében (Bp. 1953.) a tanulmányok és cikkek után *Válogatott levelek* címen hatvanöt teljes és három levélrészlet jelent meg Aranytól. Barta János szerencsés válogatásának köszönhető, hogy a kötetbe beleférő aránylag kevés levél is híven tükrözi Aranyt, az alkotót és az embert. Érthető, hogy a Petőfinek írt levelekből olvashatunk itt a legtöbbet, szám szerint huszonhetet. E levelek nemcsak érdekes, de világirodalmi szintű olvasmányok is. Petőfi mellett azonban arányosan vannak képviselve Arany legjelentősebb levelezőtársai, barátai; Szilágyi István és Sándor, Tompa, Lévay, Gyulai, Csengery Antal, Salamon Ferenc, Jókai és Madách. A válogatás külön értéke, hogy először közöl Aranytól leveleket kedves tanítványához, Tisza Domokoshoz. E levelek a költő sok esztétikai megjegyzését is tartalmazzák.

A levelek időrendben követik egymást s tartalmas jegyzetek, név- és szómagyarázatok csatlakoznak hozzájuk.

Dezsényiné Szemző Piroska: Arany János napjai (Bp. 1957.) c. könyvéről is külön meg kell emlékeznünk. Az Arany László által kiadott levelezés alapján — képzelt napló formájában — tette a költő levelezését érdekes olvasmánnyá.

IV. ARANY JÁNOS LEVELEZÉSÉNEK KRITIKAI KIADÁSA

A kritikai kiadás igényei és Voinovich Géza

Az az igény, hogy újkori szerzők műveit kritikai kiadásban bocsássák a közönség elé, Európában a 19. század elején jelentkezik, mint arra Horváth Károly: *Klasszikusaink kritikai kiadásairól* című, s a kérdést minden részletében tárgyaló tanulmányában többek közt rámutat.[51]

Az írói levelezések, az egyes írók összes művei kiadásának szerves tartozékai, záró kötetei. Nálunk a legnagyobb 19. századi, kiadásra kerülő írói levelezés Arany Jánosé. Arany László azonban atyja levelezésének csak kis részét hozta nyilvánosságra, azt is sok kihagyással. Váczy János nyomban ez után kezdte meg Kazinczy Ferenc levelezésének teljességre törekvő korszerű kiadását. Mindezért hamarosan jelentkezett az igény egy új, teljesebb és korszerűbb Arany-levelezés kiadására is.

1906-ban Dézsi Lajos egy Arany-levél közlése kapcsán — mintegy buzdításul — világirodalmi példát idézett: „Goethe szellemi fejlődéséhez, művei megértéséhez mennyi magyarázó adat van leveleiben és beszélgetéseiben! A mi nagy költőinknél is így van ez, csakhogy — sajnos — hiányzik belőlünk az a philologiai buzgóság, mely pl. fokozott mértékben van a német tudósban, melylyel nagy költőinek minden gondolata, mondása, tette iránt érdeklődik, mindent nagyra, talán túlbecsül, mindent összegyüjt. Ki gondolt valaha nálunk arra, hogy összegyűjtse Arany beszélgetéseit. Még levelei sincsenek felkutatva s teljes számmal összegyűjtve. Folyton kerülnek elő újabb levelek, — véletlenül. Mennyit lehetne megmenteni az elkallódástól rendszeres kutatással."[52]

1912-ben Marót Károly határozottan felteszi a kérdést: „Vajjon nem volna-e már lehető és időszerű is, ha . . . Majláth Béla meghiúsult tervéről, Arany János levelezésének kritikai és exegetikai kiadásáról komolyan kezdenének gondolkozni a hivatottak?"[53] A felszólító kérdés nyilvánvalóan Voinovich Gézát illette, akit — saját önéletrajzai szerint is — a M. Tudományos Akadémia már 1910-ben megbízott Arany János összes művei kritikai kiadásának sajtó alá rendezésével. E munka megindulását azonban kiadói jogok, anyagi szempontok hátráltatták. Egy esetleges kritikai kiadáshoz a M. Tud. Akadémiának is szüksége lett volna a Franklin Társulat engedélyére. A Franklin Társulatot viszont nem érdekelte az anyagi hasznot *nem* jelentő tudományos kiadás ügye.

E kérdés az első világháború után is megoldatlan maradt.

A Franklin Társulat 1924-ben öt kötetben kiadta ugyan Arany János Összes munkáit — Voinovich Géza gondozásában — de még az Arany László által kiadott leveleket sem csatolta a kiadáshoz. A kiadványt recenseáló K[oltai] K[astner] J[enő] diplomatikusan, de világosan megírja, mit

[51] Klny. MagyTud. 1959. 63—76. l.
[52] Dézsi Lajos: *Arany levele a didaktikus költészetről.* ItK 1906. 129. l.
[53] Marót Károly: *John Stibli, shoemaker and poet.* ItK 1912. 415. l.

tett a kiadó s mit *kellett volna tennie*: „Bármennyire szeretnők is, hogy ennek helyét most a rég várt teljes kritikai kiadás pótolja, világos, hogy a kiadók érdeke sürgősebb volt a tudomány óhajainál . . . Mégis — post festa — föl merem vetni a kérdést, nem lehetett volna-e a nagyközönségnek szánt, szép kiadással együtt a kritikai kiadás kérdését . . . valamiképp megoldani". Egyúttal a módot is ismerteti: két kiadást kellett volna létrehozni, ezek egyike csak a szövegeket, másika a jegyzeteket s további kötetei a levelezést is tartalmazhatták volna.[54]

1925-ben már Voinovich is ír *Arany János kritikai kiadásának feladatai*[55] címen s leszögezi, hogy az Arany-kritikai kiadásnak 1917-ben kellett volna megindulnia. Amikor Voinovich e tanulmányát írta, már készülő Arany-életrajzához gyűjtötte anyagát. Az életrajz I. kötete 1929-ben jelent meg. Előszavában maga Voinovich is megállapítja, mily kevés történt a költő életművének feltárására: „Közel ötven év telt el Arany János halála óta s pontos életrajza máig sincs megírva, pedig a nyelvészet, költészettan, aesthetika ő rá hivatkozik legtöbbet költőink közül." Ugyanitt korrajza szűkszavúságát is indokolja; majd hozzáteszi: „Más részletek itt-ott talán terjengősek; ezt viszont az hozta magával, hogy műveinek még nem jelent meg kritikai kiadása, melynek jegyzeteire lehetett volna hivatkozni."[56] Mind a kritikai kiadás, mind az Arany-életrajz csak az Arany-hagyaték alapján jöhetett volna létre, s ez egyetlen szakembernek, magának Voinovich Gézának állt csupán rendelkezésére.

1932-ben, amikor Babits Mihály Voinovich Arany-életrajzának II. kötetét bírálta, nyilvánvaló tendenciával írta a következőket: „Félszázad telt el a költő halála óta, s alig lehet többé oly dokumentum, melyet oka vagy joga lenne valakinek elvonni a nyilvánosság elől . . ."[57]

Kétségtelen, hogy Voinovich készült Arany műveinek kritikai kiadására, de az életrajz megírása és sokfelé ágazó egyéb munkái miatt erre, a legfontosabbra, nem szakított időt, s arra sem gondolt, hogy a munkát másokkal megossza.

Voinovichot Arany műveinek kiadása mellett természetesen a levelezés megjelentetése is foglalkoztatta. Ezzel kapcsolatos *előkészületeinek* két dokumentuma maradt fent hagyatékában: az *első* a Voinovich által másoltatott Arany-levelezés kettőszázhetvennégy darabja hat nagy negyedrét alakú füzetben, közel ezer oldalon.[58] A leveleket többen másolták az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában levő Arany levelezés-gyűjteményből.

Az I—II—III. füzet Arany és Tisza Domokos levelezése százhét darabjának, továbbá Domokos anyja egy db levelének másolatát és több levelének kivonatát tartalmazza. (Ez utóbbiak Voinovich másolatában.) A III. füzet vége és a teljes IV. füzet Tompa és Arany levélváltásának ötvenhét darabját foglalja magába, az V—VI. füzet százkilenc darabja pedig egyéb kortársi levelezésből való.

A Voinovich-féle másolati füzetek kiadatlan anyaga a már Arany László által kiadottakkal együtt összesen is még csak felét sem jelenti az egészben vagy részben fennmaradt Arany-levelezésnek. E füzetek néhány levelet Voinovich Géza másolatában őriznek, mint pl. a már említett Tiszáné-

[54] K. K. J.: *Arany János összes munkái. I—V. k.* (Voinovich Géza gondozásában.) Bp. 1924. ItK 1925. 286—287. l.
[55] Magyar Bibliofil Szemle, 1925. II. 7—11. l.
[56] *Arany János életrajza* 1817—1849. Bp. 1929. 3. l.
[57] Babits Mihály: *Új Arany-életrajz.* Nyugat, 1932. II. 370. l.
[58] MTAK. Kézirattára Ms 3/I—VI. sz.

féléket, valamint a Vahot Imre által Aranynak írottakat. Ugyancsak Voinovich írta le a levelek mellé Tisza Domokos kiadatlan verseit. Voinovich levélmásoltatása Arany László nyomdokain haladt; az egyes leveleket lehetőleg a rá érkezett válaszok követik. A II. füzet 1. számozatlan lapján ugyan a következő feljegyzés olvasható Voinovichtól:„ A leveleket iratása szerinti időrendben kell adni." Azonban e megjegyzés mégsem egyértelmű a szoros időrendi közléssel, mint a további sorokból és példákból kiderül, Voinovichnak is az volt legfőbb gondja, hogy a levelek a rájuk érkezett válaszokkal lehetőleg egymás mellé kerüljenek. A példa, amelyet magának feljegyzett: Tisza Domokos 1853. nov. 16-i levelére Arany nov. 22-én felelt; Domokos azonban nov. 17-én is írt mesterének, aki e levélre csak dec. 4-én válaszolt. Nov. 17. és dec. 4. között feltehetően más levelek is íródtak, vagy érkeztek, amelyek közbeiktatásával — ha a szoros időrendiség elvét követi — a levél és a rá küldött válasz nem kerülhet egymás mellé.

Hogy Voinovich is csak válogatott Arany-levelezés kiadására gondolt, arra mind e füzetek tartalmából, mind feljegyzéseiből következtethetünk. Pl. Szilágyi István 1847. aug. 23-i levelének másolata után az V. füzet 102. lapjára ezt írta: „Kinizsiről is egész levelet küld Szigetről [ti. Szilágyi I.]. Minthogy Arany nem dolgozta fel, fölösleges itt az adatokat közölni", azaz Szilágyi e levelét a kiadásba felvenni. Ugyancsak a válogatott levél-kiadási tervre vall, hogy e füzetekbe másoltatott anyag eredeti darabjai kizárólag az Akadémiai Könyvtár tulajdonában levő, ún. „közérdekű" levelezésből valók. Családi levél nincs közöttük.

Ide kapcsolódik Voinovichnak egy tervezete kék színű folio papíron, melynek felirata: „Levelek 3 kötet". Utána: „Uj anyag", majd levélírók szerint a füzetekbe másoltatott anyag felsorolása következik, a végén összegezve: „274 db. A kiadottak száma 470 és az Ercsey-féle gyüjt." — Mindebből tehát világos, hogy Voinovich a fent jelzett három kötetben csupán válogatott levelezést kívánt kiadni.

A hat füzeten kívül a *második* dokumentum az Arany László kiadta levelezés egy munkapéldánya. E kötetekben Voinovich a kiadott levelekhez a lapszélre írta az Arany László által kihagyott részeket. Ha e kiegészítéseket összevetjük a levelek kéziratával, az derül ki, hogy voltak részek, melyeket Voinovich sem akart közölni. Egy érdekes példa: Arany 1866. nov. 14-én fia doctorátusáról írt Tompának. Arany László e róla szóló részt — szokása szerint — kihagyta. Lássuk, mit írt Arany s ebből mennyit kívánt közölni Voinovich:

Arany: „Ad vocem! Laczi október 21-én graduáltatott *juris utriusque doctorrá*. Nem sok hasznát veszi konyhára, de szépen ment keresztül: miért ne lenne *különb* ember mint az apja, ki iskolai bizonyítványokat is csak gyéren tudna előmutatni. Most már csak a prókátori censura van hátra, melyért még egy évig praktizálnia kell. Egyéb iránt már önálló hivatalnok: rendes, fizetéses fogalmazó a magyar földhitel intézetnél . . ." (MTAK. Kézirattára K 513/1184. sz.).

Voinovich e részt így kívánta közölni: „Laczi okt. 21-én graduáltatott juris utriusque doctorrá. Már önálló hivatalnok: rendes, fizetéses fogalmazó a magyar földhitel intézetnél." (AJLevIB. II. k. 265. l. Voinovich bejegyzése Voinovich hagyaték).

Teljesen érthetetlen, miért akarta Voinovich e néhány sort: Arany apai büszkeségének, szerénységének és tanulmányaira való visszaemlékezésének ritka dokumentumát mellőzni.

Így tehát, bár az irodalmi igény megvolt Arany levelezésének újabb, teljesebb kiadására, anyagi szempontú kiadói jogok és Voinovichék túlzott elzárkózása egyaránt hátráltatták.

Végül: a második világháborút megelőző „szellemtörténeti" irányt az adatgyűjtés, a „filologizálás" kevésbé érdekelte. A kiadók közönye mellett ez is oka volt annak, hogy századunk közepéig hiányoztak legnagyobb költőink, íróink műveinek kritikai kiadásai.

Arany levelezése kritikai kiadásának megindulása

A második világháború után a filológia újjászületett Európában és így hazánkban is. Korunkat a tények érdeklik, ezért fordulnak kutatóink — mint leghitelesebb forrásokhoz — a levél- és kézirattárak anyagához. Ezek szolgáltatják a kritikai kiadások hiteles forrásait, míg nagy anyagi áldozattal járó kiadásukat új társadalmi rendünk államosított könyvkiadása vállalja.

1950-ben Nagy Péter *Az irodalomtörténet kutatásának ötéves terve* c. tanulmányában irodalmunk addig elhanyagolt, sőt „elleplezett" haladó hagyományainak feltárását sürgette, s az irodalomtörténeti kutató munka céljául XIX. és XX. századi irodalmunk újjáértékelését tűzte ki. Az írók „igazi arcának" megrajzolásához azonban megbízható szövegkiadásokra, azaz az írói életművek kritikai kiadására van szükség, ezek között Arany Jánoséra is.[59]

Az újjászervezett Tudományos Akadémia és az államosított könyvkiadás összefogásából valóban megindultak klasszikusaink kritikai kiadásai, elsőül Petőfi, majd Arany műveié. Ez utóbbi sajtó alá rendezésével az MTA Voinovich Gézát bízta meg, aki végre teljesen e munkának szentelhette minden idejét s felhasználhatta az Arany-életrajzhoz, valamint a költő kisebb költeményei jegyzetes kiadásához gyűjtött anyagát. Így jelenhetett meg Arany János Összes Művei kritikai kiadásának I—II—III. és VI. kötete már 1951—52-ben. Ez év őszén sajnos Voinovich Géza meghalt; így a IV—V. kötet — lényegében még az ő munkája — 1953-ban látott napvilágot. Arany költői műveinek kritikai kiadását Voinovich mindenesetre befejezte. — A többi kötetet egy-egy részterület kutatói rendezték sajtó alá, így a VII. kötetben a Shakespeare dráma-fordításokat Ruttkay Kálmán (Bp. 1961) a VIII—IX. kötet Arisztophanész-fordításait Kövendi Dénes (1961), a X. kötetben a Prózai művek 1. kötetét Keresztury Mária (Bp. 1962), a XI.—XII. kötet Prózai művek 2—3-at Németh G. Béla (1963, 1968), a XIII—XIV. kötet Hivatali iratok 1—2. kötetét Dánielisz Endre, Gergely Pál, Törös László (1966, 1964). Az egyes köteteket mindvégig Barta János lektorálta, a sorozat szerkesztője Voinovich Géza halála óta Keresztury Dezső.

Arany levelezésének összegyűjtése már az 1950-es évek közepén megindult, akkor azonban a még kialakulatlan kiadási elvek miatt mai helyesírással történt a másolás, a szövegeket utóbb részben újból át kellett írni vagy javítani, ami sok fölösleges munkával járt.

Az Arany-levelezés jelentős részének a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum (Muzeul Memorial Arany János, Salonta) birtokában levő Arany—Ercsey-féle teljes levelezésnek a leírására csak az anyag mikrofilmezése után kerülhetett sor. 1957-ben a Kultúrkapcsolatok Intézetének csereegyezménye keretében e sorok írója Tőkés Lászlóval, az MTA Könyvtár mikrofilm osztályának vezetőjével, valamint Dr. Kicsi Sándor tudományos munkatárssal egyhónapos tanulmányúton volt Romániában, elsősorban Szalontán.

[59] It 1950. 1—4. l.

Itt emlékezünk igaz tisztelettel és hálával néhai Dr. Petru Grozáról, a Román Nagy Nemzetgyűlés elnöksége akkori elnökéről, aki mint ismeretes gyermekkora óta rajongója volt Arany János költészetének, s 1957-ben *Arany János ünneplőihez* címen szózatot tett közzé a romániai lapokban, amelyben Arany költészetét, életművét a román—magyar nép jó kapcsolatai egyik zálogának tekintette. 1957 őszén fogadta, vendégül látta kis munkacsoportunkat, s a román—magyar kultúrkapcsolatok révén legmesszebbmenően támogatta munkánkat. Így sikerült mikrofilmre venni Szalontán az ottani Arany-levelezés egy részét. Sajnos nem az egészet, mert az MTA Könyvtárának akkor még nem volt hordozható nagy teljesítményű mikrofilmező gépe; a felvételek kisfilmes fényképezőgéppel készültek. — 1964-ben az MTA I. osztálya segítségével ismét egy hónapot tölthettem Romániában, elsősorban Szalontán, ahol mindkét alkalommal az Arany Múzeum akkori igazgatója, Dánielisz Endre, Bordás László dr., a város történetírója, valamint kísérőnk 1957-ben Román Edit, 1964-ben Abafái Gusztáv segítette munkánkat.

1957-ben Debreczeni István, a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum egykori igazgatója tervezte Arany Ercsey Sándorhoz írt leveleinek kiadását. E leveleket — Ercsey válaszlevelei nélkül — szándékozott önálló kiadványban közzétenni. Illetékesek úgy döntöttek, hogy e levelek külön kiadására nincsen szükség, mivel azok — Ercsey válaszaival együtt — amúgy is megjelennek a kritikai kiadásban. Így Debreczeni István meglevő anyagát e kiadás rendelkezésére bocsátotta, s mint már említettük, ebből az anyagból tette közzé *Arany János hétköznapjai* (Bp. 1968) c. forrásértékű könyvét.

Ugyancsak itt kell megemlékeznünk az Arany—Tompa levelezés korábban tervezett kiadásának sorsáról. A részleteket Bisztray Gyula feljegyzéséből idézzük:

„A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének Szövegkiadási Bizottsága 1955 és 1956 folyamán ismételten tárgyalta Tompa Mihály teljes levelezése kiadásának tervét, hangsúlyozva, hogy e kiadvány 1. mint önálló mű jelenjék meg, 2. magában foglalja Tompa Mihály és Arany János teljes levelezését és végül 3. a szövegeket betűhíven, tehát a *kritikai kiadások követelményeivel* készítsem el. — E határozat alapján az Akadémiai Kiadó 1957. febr. 7-én szerződést kötött velem a mű megvalósítására. A teljes Tompa-levelezés összeállítását 1961 elején fejeztem be. Az Akadémiai Kiadó 1962 júliusában értesített a mű kéziratának elfogadásáról.

Időközben a Textológiai Bizottság úgy döntött, hogy 1. munkámat besorolja „A Magyar Irodalomtörténet Forrásai" („Fontes") sorozatba és 2. a Tompa—Arany János, ill. Arany János—Tompa leveleket Arany János művei kritikai kiadásának amúgy is megjelenő Levelezés köteteibe sorolja, kizárólag papírtakarékossági okokból. A *Tompa Levelezés I—II.* kötete 1964-ben jelent meg. E kiadványomban az időrenden belül pontosan jeleztem az Arany—Tompa és Tompa—Arany levelek helyét, megjegyezve, hogy maguk a levelek az Arany-kiadás Levelezés köteteiben kerülnek közlésre. Az Arany Levelezés egyes köteteinek munkálataiban nemcsak hogy készségesen részt veszek, de igényt tartok arra, hogy az 1847—1868-ig (Tompa Mihály haláláig) terjedő Levelezés-kötetek előkészítésében közreműködjek, a szövegek egy tördelt korrektúráját én végezzem és a jegyzetanyag kiegészítésében is részt vegyek."

Bisztray Gyula feljegyzéséhez indokoltan fűzhetjük hozzá, hogy a papírtakarékosság elvének érvényesítése az Arany—Tompa levelezés kiadásában mind a kiadásokra, mind a sajtó alá rendezőkre rendkívül hátrányosnak bizonyult:

1. mert a Tompa levelezés-kötetek e levelek nélkül fájóan csonkák, hiszen éppen Arany és Tompa két évtizednyi folyamatos levelezésének gazdag tartalmú, baráti hangú levelei hiányoznak belőlük;

2. mert, ha az Arany—Tompa levelezés mindkettőjük levelezésének kiadásában megjelenhetett volna — az egy kötetnyi papír fejében — a külön Tompa- és külön Arany-szempontú jegyzetekből teljesebb kép alakult volna ki; példa erre a Petőfi—Arany levelezés.

Az Arany—Tompa levelezés Bisztray Gyula előbb idézett kívánságai szerint kerül az Arany-levelezés köteteibe. Mivel anyaga már sajtókészen áll, s mivel e kiadás speciális igényeinek is megfelel, az Arany-levelezés némi módosítással átveszi azt a módszerét, hogy az egyes kötetek végén ADATTÁR-ban foglalja össze a levelezésben szereplő egyénekre vonatkozó tudnivalókat. Erről a továbbiakban részletes tájékoztatást adunk.

Az Arany-levelezésnek eddig merően ismeretlen anyagát képezik Kertbeny Károly Aranynak írott levelei, melyek Kertbeny Arany-fordításaival kapcsolatosak. Ugyanakkor német folyóiratok, újságok véleményét idézik nemcsak e fordításokkal, hanem a magyar népköltészettel és Petőfi költészetével kapcsolatban is. Ennek az anyagnak szakszerű feltárására Sándor István irodalomtörténészt kértük fel.

Az Arany—Kertbeny levelezés feldolgozásáról Sándor István a következőket írja:

„Az Arany-levelezésben sajátos csoportot képviselnek Kertbeny Károlynak Aranyhoz írt levelei. Egyik megkülönböztető jegyük a német nyelv, minthogy a műfordító Kertbeny magyarul alig tudott. A levélcsoport másik különlegessége a látszólagos egyoldalúság, minthogy csak Arany őrizte meg híven Kertbeny írásait, költőnk levelei viszont nem maradtak ránk az egyébként gazdag Kertbeny-hagyatékban. Pedig e levelek közt nem egy irodalomtörténeti jelentőségű volt. Ilyennek kell tartanunk a költő első önéletrajzi levelét, amelyet fordítója — részben ügyetlen német átfogalmazásban — az Arany epikus műveit tartalmazó kötet bevezetéseként értékesített. S ilyen még inkább a *Toldi*-fordítás első három ívéhez fűzött kommentár, amelyben Arany Kertbeny szövegének félreértéseit, hibáit, hiányosságait veszi sorra, németül magyarázva el a nyelvünkben kevéssé jártas Kertbenynek a tévesen felfogott szavak, kifejezések, mondatok értelmét. Az Arany-filológiának nem csekély vesztesége, hogy a költőnek ez a levele nem maradt fenn. Könnyű elgondolni, mit jelentene ismernünk Arany saját magyarázatait a *Toldi* úgyszólván teljes első négy énekének szövegéhez, a sorról sorra haladó jegyzeteket, amelyeket első remekének mintegy harmadrészéhez fűzött. Kertbeny részben méltatlankodó, részben mentegetőző válaszai, Arany hibajegyzékéhez fűzött két ellen-kommentárja nyomán azonban így is sok részletében bontakozik ki előttünk az a gondos stíluskritikai-nyelvesztétikai elemző munka, amellyel a költő németre áttett *Toldi*jának minden legapróbb részletét végigkíséri.

Meg kell jegyeznünk, hogy Kertbeny a német nyelvet is a maga különös módján kezeli, sem annak egykorú helyesírási gyakorlatával, sem a mondatszerkesztéssel nem sokat törődik, sebbel-lobbal papírra vetett írásában a nyelvi jelek, ragok is elsikkadnak, vagy félresiklanak. Leveleit kötetünk betűhíven adja vissza. Az egyes helyesírási és nyelvtani rendellenességekre külön-külön nem hívjuk fel a figyelmet. A szélesebb használhatóság kedvéért azonban a német eredetihez annak egyszerű magyar fordítását is csatoljuk. Arra természetesen nem vállalkozhattunk, hogy fordításunkban pótoljuk, ami Kertbenyből, az íróból hiányzik. Sem a levelek sajtó alá rendezése, sem fordításuk nem hálás feladat. Mint az Arany-levelezés tartozékai viszont a levelek nem csekély figyelmet érdemelnek."

Az Arany—Kertbeny levelezésen kívül Sándor István készítette az Arany—Szilágyi István levelezés jegyzeteit is.

Az Arany-levelezés kiadásában használjuk Barta János modern szempontú Arany-levelezés kiadását és jegyzeteit (*Arany János Válogatott Művei*, Magyar Klasszikusok sorozat, IV. k. Bp. 1953), továbbá a FONTES sorozat kiadványaiból: *Tompa Mihály Levelezés I—II. k.* (Bp. 1964.) Bisztray Gyula, továbbá *Erdélyi János Levelezését* (Bp. 1960). T. Erdélyi Ilona, valamint *Gyulai Pál Levelezését* (Bp. 1961) Somogyi Sándor munkáját. — *Petőfi Sándor Levelezése*, mint a Petőfi kritikai kiadás VII. kötete — Kiss József, V. Nyilassy Vilma — s a Függelék H. Törő Györgyi munkája igen sokat segített kiadásunk egyik leglényegesebb levelezésgyűjteményének: a Petőfi—Arany levelezésnek jegyzetelésében. A fenti gyűjteményekben már közölt Arany-levelek jegyzeteit Arany-vonatkozásokkal igyekeztünk kiegészíteni.

Az Arany levelezés összegyűjtésekor több levélre Scheiber Sándor hívta fel figyelmemet. Ezúttal is fogadja köszönetemet!

Arany hivatali és magánlevelei a kritikai kiadásban

Horváth Károly *Klasszikusaink kritikai kiadásairól* idézett tanulmányában a modern kiadástechnikában érvényesülő individualitás elve alapján hangsúlyozza, hogy a kivitelben mindig „az irói mü sajátosságainak megfelelő módon kell eljárni". E szerint kerültek Arany szalontai éveinek, nagykőrösi tanári működésének, valamint a Kisfaludy Társaságban töltött igazgatói és szerkesztői éveinek iratai — levelekkel vegyesen — a kritikai kiadás XIII. kötetébe, míg a XIV. kötet akadémiai tagságával, majd főtitkári tevékenységével kapcsolatban írt hivatali leveleit és iratainak jelentősebb darabjait közli 1859—1876-ból.

Mindkét kötetben vannak azonban olyan levelek, amelyek éppen úgy megjelenhetnének a magánlevelezést tartalmazó kötetekben is, minthogy a levelek hivatalos vagy magánjellege nem egyértelmű. Ilyenek pl.: Arany levele Kossuthnak 1849. máj. 1-én, melyben hivatalt kér (AJ.kk. XIII. k. 96—97. l.), továbbá Gyulainak írt önéletrajzi levele 1855. jún. 7-én (uo. 106—117. l.), vagy amelyben akadémiai tagságát köszöni meg 1859. febr. 12-én (AJ.kk. XIV. k. 7—8. l.).

Hogy ezek és az ehhez hasonló többi levél se kerüljék ki a kutatók figyelmét, a következőképp kívánjuk biztosítani: a személyes jellegű leveleket, amelyek az említett kötetben már megjelentek, beillesztjük a magánlevelek rendjébe. Sorszámot kapnak, feltüntetjük, ki a levélíró és a címzett, közöljük a levél keltét, majd szögletes zárójelben a levél tárgyát. A jegyzetben feltüntetjük, melyik előbbi kötetben jelent meg a levél szövege és hol találhatók a hozzáfűzött jegyzetek, továbbá közöljük azt, amivel a jegyzetet érdemben ki tudjuk egészíteni. Pl.:

Főszövegben:

Sorszám.

ARANY — SZEMERE BERTALANNAK

Pest, 1849. június 16.

[Segítséget kér a nép „lelkesedésben tartását" célzó verseinek terjesztéséhez.]

Jegyzetben:

Sorszám.

Arany — Szemere Bertalannak Pest, 1849. jún. 16.

K: a miskolci Herman Ottó Múzeumban. [A XIII. kötet megjelenésekor a kézirat holléte még ismeretlen volt.]

M: AJ. kk. XIII. k. főszöveg 96—97. l., jegyzet 464—465. l.

Mivel a kritikai kiadások esetében is állandóan számíthatunk arra, hogy nemcsak újabb adatok, de eddig ismeretlen újabb anyagok — elsősorban levelek — előkerülnek, úgy gondoljuk, ezeket a rokon jellegű kötetekben is nyilvánosságra kell hoznunk. Így kerülnek e kötetbe például Aranynak azok a szalontai tűzvésszel kapcsolatos levelei, melyek a XIII. kötet megjelenése óta kerültek elő.

Az Arany-levelezés két egyedi darabjáról is kell itt szólani:

1. Levélnek is minősíthető az az 1835. ápr. 2-án kelt „Bizonyság Levél", vagyis elismerő irat, melyet az ifjú Arany kisújszállási tanítói működése befejezésekor a város Főbírájától és Tanácsától kapott. Voinovich ezt is kihagyásokkal közli (AJé. I. k. 37. l.). — E „Bizonyság Levél"jegyzetében közölhetők Arany kisújszállási tanítóságának fennmaradt emlékei is, amelyek a kritikai kiadás eddigi köteteiben amúgy sem kaptak helyet.

2. „Kötelező írás" a címe annak az 1837. aug. 8-án kelt hivatalos iratnak, amelyet Arany testvérének: Jámbor Jánosné Arany Sárának adott. Eszerint, ha nénje és annak férje gondját viselik atyjuknak, Arany Györgynek, a hivatalosan csak Aranyt mint fiút illető örökségen egyenlően osztoznak. Ez az irat vagy másolata szintén meglehetett Arany iratai között, hiszen Voinovich nyilván onnan közölte a költő életrajzának I. kötetében (49. l.); a kipontozás szerint úgy látszik ezt is csak kihagyásokkal.

Igaz, hogy ez nem magánlevél, mégis, mivel tartalma szerint a költő legbensőbb családi ügyére vonatkozó egyetlen fennmaradt írása, úgy véljük, méltán helyet kaphat levelei között.

Mivel a kritikai kiadás sorsa nincs az egyszeri megjelenéssel lezárva, lehető és érdekes lenne egy olyan Arany levelezés-kiadás, melyben a magán- és hivatali levelek együtt, egy folyamba illesztve jelennének meg s adnának egységes, teljes képet a levelező Arany Jánosról. — Egy ilyen újabb kiadásban feltétlenül helyet kellene biztosítani a jelentősebb hivatali *válasz*-leveleknek is, amelyeket Arany mint akadémiai főtitkár kapott. Így nyerhetnénk csak igazi képet nemcsak irodalmi, de természettudományos tájékozottságáról és kapcsolatairól, természettudósoktól irodalmárokig, Darwintól — Thomas Wattsig, elsősorban angol nyelvterületen, mint arra Gál István kutatásai utalnak. A magán- és hivatali levelezés egy ilyen együttes, újabb kiadásában — a levelezés folyamába illesztve — helyt kellene kapniuk a szerkesztői üzeneteknek is, mint azt Bisztray Gyula a Tompa-levelezés kiadásban már megvalósította. A szerkesztői üzenetek levél-pótló jellegére maga Arany is többször utal; pl.: „Ha leveleidre nem válaszoltam, csak onnan esett, mert a sürgetősebbre nyílt postán írtam volt" (Szász Károlynak, 1865. jan. 31.). — A szerkesztőségi évek alatt sok Aranynak érkezett levélen találjuk a „Nyl" rövidítést kelettel együtt, annak jeléül, hogy ezekre „Nyílt levél"-ben már válaszolt. Ezt az elgondolást támogatja Rigó László akadémiai nívódíjas recenziója, amelyben az Arany kritikai kiadás XI—XII. kötetei sajtó alá rendezője: Németh G. Béla munkáját méltatja nagy elismeréssel. Rigó László a szerkesztői megjegyzések életrajzi jelentőségéről így ír: „tele van számtalan személyes jellegű, pl. Arany mindennapi életére, anyagi helyzetére, baráti körére, egyes barátaihoz, a kor ismert vagy kevésbé

ismert író személyiségeihez fűződő viszonyára vonatkozó adattal, utalással."[60] Így e szerkesztői megjegyzések — a levelezéssel együtt — az Arany biográfia forrásai közé tartoznak.

Éppen mivel Arany János levelezésénél is számolhatunk újabb kiadásokkal, az egyes levelekre nem sorszámuk, hanem rövidített keltezésük szerint hivatkozunk. (Ugyanígy járunk el, amikor kritikai vagy kritikai igényű levelezés kiadásokban megjelent egyéb levelekre utalunk.) Ez azért szükséges, mert ha egy új kiadásba csak egyetlen új levelet illesztenek a többi közé, valamennyi utána következő levél sorszámát meg kell változtatni, s mindazok a helyek, ahol a levelekre sorszám szerint hivatkoztunk, szintén javításra szorulnak. — Ezért nyugtázzuk különös hálával az Akadémiai Kiadó — személy szerint Gábor Ernő — hozzájárulását ahhoz, hogy az egyes levelek jegyzeteinek élén ne csupán a levél sorszáma, hanem a levél írójának, címzettjének neve és a levél rövidített keltezése is fel lehet tüntetve. Ez könnyíti a jegyzetek közötti gyors és biztos tájékozódást is.

Levéltöredékek

Mit tekintünk levéltöredéknek? Egy-egy levélrészlet összefüggő szövegét. Ilyen levéltöredékeket találunk pl. Kéry Gyulának *A magyar szabadságharcz története napi-krónikákban (1848)* (Bp. 1899) c. művében. A könyv bevezetése szerint a szerző Batthyány Béla és Horváth Géza ny. ezredes „igen becses" levélgyűjteményeiből dolgozott. Nagy kár, hogy e két — a jelek szerint — valóban kivételes értékű gyűjteményről nincs további tudomásunk. Bisztray Gyula, Kiss József, Oltványi Ambrus, a Petőfi és Tompa anyag szempontjából némi szkepticizmussal tekintik e töredékeket. Mivel döntő adataink sem pro, sem kontra nincsenek, a minket érdeklő levéltöredékeket Kéry könyve alapján közöljük.

Az Arany-levelezés legtöbb levéltöredékének a Voinovich-féle Arany-életrajz a legfőbb forrása.

Amikor Voinovich Géza Arany János életrajzát írta, még tulajdonában volt az egész Arany-hagyaték. E mű elsőrangú forrásai Aranyék levelei voltak. Ezekből többféleképpen idézett. A szó szerinti idézeteket sűrűn váltják fel olyan részletek, amelyekben Voinovich saját szavaival írta le, amit a levélben olvasott. Közben — mintegy a hitelesség kedvéért — egy-egy szót, kifejezést szó szerint is idéz. A közölt levélrészletek után zárójelben általában megtalálható a levél kelte is. Egy példa módszerére: Arany 1849. máj. 28-i levelében számolt be feleségének debreceni életéről. E levélből Voinovich az életrajz I. kötetének 235—237. és 239. l.-án részleteket közöl. Ugyanez a levél szolgál forrásul a továbbiakhoz is. Voinovich ezt írja: „Fizetése 800 p. forint, de nagy a drágaság, sok a költség. Egy ebéd a Bikában bor nélkül 45 krajcár. Lévay József tanácsára kosztot fogad, egy váltó forintért, magánháznál, hova nyolc hivatalnok társa jár. Szállást is keres, csakhogy egy kis szobáért 12—14 pengőt kérnek havonként;" — Eddig Voinovich szövegezése. A pontosvessző után Aranyt idézi: „most mind megbolondult a cívis, csak esztendő számra akarja a szobát adni. — Pedig szeretnék már magános szobában lakni és dolgozni" (máj. 28.).

E töredékek — mint láttuk — eltérnek az eddigi levelezés-kötetek főszövegeiben közöltektől, mivel egyes részeik Voinovich fogalmazásában maradtak fenn. Nagy gondot okozott, hogyan illesszük be a felemás töredékeket a főszövegek közé? — A sorozat szerkesztőjével és lektorával a követ-

[60] *Az Arany kritikai kiadás XI—XII. kötete.* ItK 1970. 111—123. l.

kező munkamódszerben és közlési módban állapodtunk meg: Az Arany-életrajz köteteiből kicéduláztuk a töredékeket, majd keltezés, s lehető logikai rend szerint — összeillesztettük a levél-mozaikokat. Közlésünkben Arany szövegeit — néha csupán egy-két szót, kifejezést, — főszövegként közöljük, míg a Voinovich fogalmazásában fentmaradtakat szögletes zárójelbe tesszük. Ha azonban Voinovich szövegén az értelem és összefüggés érdekében lényeget nem érintő apróságot változtatunk, azt külön nem jelezzük. A levél „töredék" voltát mind a főszövegben, mind a jegyzetben szögletes zárójelben tüntetjük fel. Ugyancsak a jegyzetben közöljük a forrásul szolgáló Arany életrajz kötet- és lapszámát.

Elveszett levelek

A fennmaradt Arany-levelezésnek csak mintegy harmadrésze származik a költőtől. Kedvezőbb a neki írott levelek sorsa, mert ezeket gondosan őrizte. Nagyon sok olyan elveszett Arany-levélről tudunk azonban, amelyekből szó szerinti idézetek, vagy tartalmukra vonatkozó megbízható adatok maradtak fenn a rájuk küldött válaszokban vagy másutt. Így pl. csak az I. kötet 1851. esztendővel záruló korszakában húszonegy Tompához intézett elveszett levél tartalmára következtethetünk. Erre Tompa levélírói módszere is biztosíték: „... válaszolok, még pedig úgy, hogy elémbe tévén leveledet, csak azt nézem, mire kell felelni és ez nagy könnyebbség nekem ..." — írja Aranynak. (1851. ápr. 24.)

Arany leveleinek Tompa válaszaiban található nyomairól Voinovich is megemlékezik: „Kár, hogy Aranynak ez évekről 1847—51 való levelei elvesztek Tompánál, s csak a válaszokból vehetni ki tartalmukat." — Voinovich Aranynak egy igen jellemző mondatát emeli ki Tompa egyik válaszleveléből: „Jól mondod, hogy a kik megmaradtunk, csatlakozzunk szorosan egymáshoz" — visszhangozza Tompa. (1850. jún. 12. Voinovich AJé. II. k. 59. l.) — Bár Arany levele elveszett, e rá annyira jellemző gondolat így Tompa válaszában mégis fennmaradt. Ha onnan kiemeljük, mintegy visszaadjuk írójának.

Egyes elveszett levelek részletei néha egy harmadiknak írt levélben maradtak fent. Amikor Petőfi és Tompa viszonya elmérgesedett, Arany békíteni próbálta őket, s többek közt ezt írta Tompának Petőfiről: „Ez kristálytiszta lelkének egy habja csak ..." stb. E hosszabb levélrészletet Tompa utóbb belemásolta Szemere Miklósnak írt levelébe. (1850. jan. 2. TompaLev. I. k. 95. l.) — Hasonlóan maradt fenn Arany egy másik, utóbb elveszett levelének részlete Tompa egyik Szilágyi Sándorhoz intézett levelében: „Nem akarok úgy járni, mint szegény Arany, ki így ír hozzám, a Murány ostroma megérte, hogy *Belagerung von Murány* legyen belőle anélkül, hogy szerzője egy garast látott volna belőle." (1850. nov. 6. II. lev. Tompa Lev. I. k. 126. l.)

E szó szerinti idézetek, valamint a válaszokból kikövetkeztethető gondolatok, mondanivalók mások leveleiben elsikkadnak, míg ha kiemeljük s mintegy visszajuttatjuk írójuknak, visszanyerik jogos jelentőségüket. Az így kiemelt mondanivaló a rájuk következő válaszokat is könnyebben megérteti.

A kikövetkeztetett levél meglétére, tartalmára vonatkozó adatok a jegyzetekben találhatók.

Az eddigi kritikai és kritikai jellegű levelezés-kiadások az elveszett levelek adatait a kötetek Függelékében közölték. E gyakorlattól az előbb jelzettek s az Arany-levelezés nagy terjedelme miatt kellett eltérnünk. Aki

ui. az Arany-életművet leginkább tükröző levelezést kívánja tanulmányozni, annak a magánlevelezések kötetein kívül így is még három másik kötetre kell figyelnie (szerkesztői üzenetek a XII. k-ben, hivatali iratok a XIII.—XIV. k-ben).

Mivel az elveszett levelek rokon műfajúak a „töredékekkel", mindkettőt keltezés szerinti folyamatos számozással, *kisbetűs szedéssel* iktattuk a levelek rendjébe, *kivéve a kiegészítetlen töredékeket.* A levélírótól származó töredékes közlések kiegészítése [ ] = szögletes zárójelben történt. A családi leveleknél lehetőleg megtartottuk Voinovich fogalmazását, hiszen ő még a tulajdonában levő eredetiekből dolgozott.

A töredékes és elveszett levelek effajta közlése — úgy véljük — hasznos, mert teljesebbé teszi az Arany Jánosról és levelezéséről alkotható képet.

Vannak természetesen olyan levelek is, amelyekről semmi konkrét adatunk nincs, csak annyi utalás, hogy pl. Kardos Lajos tudomása szerint Oláh Károlynak voltak Aranytól levelei. Ez esetben — a forrást megjelölve — ezt az adatot Oláh Károly nevénél az ADATTÁR-ban közöljük.

Adattár — Névmutató

(Arany műveinek és fordításainak címe, személy-és földrajzi nevek; folyóiratok)

Az Arany-levelezés közel kétezer darabjának kiadása körülbelül négy-öt kötetet vesz majd igénybe. Arra törekszünk, hogy — lehetőség szerint — az egyes köteteket önmagukban és összességükben könnyen lehessen kezelni. E célt szolgálja az ADATTÁR-rá bővített névmutató. Ebben — mint már említettük — némi módosítással a Tompa levelezéskötetek gyakorlatát követjük. Az Arany—Tompa levelezés már a szerint készült, hogy ti. az egyes személyeket nem első előforduláskor a jegyzetekben, hanem a kötetek végén könnyebben megtalálható ADATTÁR-ban mutatjuk be.

Arany *műveinek* és *fordításainak* címeit, amelyeket a levelek vagy a jegyzetek említenek, az ADATTÁR-ban közöljük.

Az egyes *személyeknél* csak a legszükségesebb lexikális adatokat hozzuk: vezeték- és személynevet, születési és halálozási évszámot, ha szükséges, az illető származásának, szociális körülményeinek, valamint közéleti és irodalmi tevékenységének jellemzőit. Elsősorban az Aranyhoz fűződő kapcsolatokat emeljük ki: mikor, hol ismerkedtek meg, baráti vagy csupán munkatársi viszonyban voltak-e, mi jellemezte kapcsolatuk elvieszmei oldalát? — Arany és kortársainak kapcsolata ui. még sok feldolgozatlan témát kínál; ezekre a további kutatást megkönnyítő bibliográfiai adatokkal kívánjuk főleg a fiatal kutatók figyelmét felhívni. — Följegyezzük továbbá az egyes kortársak Arannyal folytatott levelezésének mennyiségi jellemzőit is: hány levelüket ismerjük az egyes kötetek által felölelt években? E levelek egészükben, töredékben vagy csupán tartalmi utalásban maradtak fenn? Ugyancsak itt említjük meg az olyanfajta levelezést, amelyről már szóltunk: ahol csak hivatkozásból tudjuk, hogy valakinek voltak Aranytól levelei, azonban semmiféle konkrétumot nem tudunk róluk.

Az egyes személyekről szóló részben közöljük — a levelezés-kiadások közt elsőül —, amit a kötet felölelte években, egy-egy levelező egy harmadiknak írt Aranyról. E megjegyzések, mivel gátlás nélkül, mintegy „sub rosa" íródtak — legtöbbjük a szerkesztőségi években —, mind a költőre, mind kortársaira jellemzően érdekesek. Rigó László id. tanulmányában a

kritikai kiadások legfontosabb célkitűzéseként a teljességet hangsúlyozza. Bár e tekintetben is törekedtünk erre, bizonyos, hogy a jövőben is kerül majd elő olyan kortársi anyag, ahol az egymás közötti levelezésben Arany*ról* szó esik.

Az eddig felsorolt anyaggyűjtés egy-egy kötet ADATTÁR-án belül időbelileg nem lépi túl az egyes köteteket lezáró évet, az I. kötetben 1851-et.

A további kötetek ADATTÁR-aiban egy-egy személynél — születési és halálozási éve után — közöljük az előbbi kötetek adattári lapszámait, ahol az illetővel már foglalkoztunk, majd kiegészítjük az újabb kötet korszakának közlendőivel. Így e részbio-, illetve bibliográfiák alapján fokozatosan kialakul majd Arany és egy-egy levelező-, illetve kortársa kapcsolatainak története, hiteles képe.

Az ADATTÁR egyben névmutató, a levelekben előforduló személyek mellett természetesen azok nevét is tartalmazza, akiket a jegyzetelés során, vagy a kiadási apparátus egyéb hivatkozásai révén a kötetben bárhol megemlítünk. Hasznosnak látszik tehát az ADATTÁR címszavai között valamiképp megkülönböztetni a levelek szövegében előforduló személyi, illetve földrajzi neveket az egyéb hivatkozások révén említettektől. Ezért azokat, melyeket a levelek szövegei említenek, az ADATTÁR *címszavai között* ún. „kapitälchen" betűtípussal szedve találjuk. — Napjaink kutatóit „mai irodalomtörténész"-ként stb. jelöljük.

A *földrajzi neveket* az Arany levelezés korának és gyakorlatának megfelelően használjuk. Külön kell szólni Nagyszalonta nevének változó írásmódjáról. Hivatalosan Nagy-Szalontának írták, Arany azonban általában csupán *Szalonta* formában használta. A kikövetkeztetett keltezéseknél a teljes alakot egybeírva használjuk. A levelezés mutatóinak összeállításában viszont — hogy az egyes levelek adatai lehetőleg egy sorban elférjenek — *Szalonta* alakban szerepel. Hasonlóan jártunk el *Nagy-Kőrös* nevének írásában, a hivatkozásokban mai formájában, egybeírva használjuk, míg a levelekről összeállított Mutatókban *NKőrös*-re rövidítettük. — A ma más országokban levő városok mai nevét a Névmutató címszavai között a régi név után zárójelben közöljük; pl. NAGYVÁRAD (Oradea) — a következő kiadvány alapján: *Az 1921 előtt Magyarországhoz tartozott helységnevek jegyzéke.* Kiadja a BM Országos Rendőrkapitányság IX. Osztály. [Bp. kb. 1955.]

A *folyóiratok*nál a személyekhez hasonlóan — elsősorban az Arannyal való kapcsolatokra figyelünk. Arany az alatt a kb. három évtized alatt, amíg az irodalmi közélet aktív tagja volt, sokféle célú, rangú, nívójú folyóirattal került kapcsolatba, levelezett szerkesztőkkel, munkatársaikkal. E folyóiratok különféle politikai, társadalmi, írói csoportosulásokat, érdekeltségeket jelentettek, mint erről Dezsényi Béla—Nemes György: *A magyar sajtó 250 éve* (Bp. 1954) c. munkája képet ad. E műnek akkor is nagy hasznát vesszük, amikor az egyes folyóiratok Arannyal való kapcsolatát keressük. Arany és az egyes folyóiratok viszonyának részletes vizsgálatához azonban természetesen csak indítást adhatunk. E cél érdekében igyekszünk jelezni Arany és egy-egy folyóirat kapcsolatának lényegesebb jegyeit: mióta tartozott olvasói, illetve munkatársai közé, mi volt a véleménye róla, mikor, mely művét, hova küldte közlésre. Érdekes pl. megfigyelni, mely versei jelentek meg az Életképekben 1848. márc. 15. előtt és után.

Az egyes folyóiratoknál *teljességre* csupán a bennük megjelent Arany-művek címeinek közlésében törekedhettünk, a bibliográfiai adatokkal együtt. Az Aranyt érintő egyes közlések — teljesség lehetősége nélkül — az egyes folyóiratoknak Arannyal való kapcsolatát jellemzik, s megkönnyítik a levelek jegyzetelését is.

Régebbi folyóiratok, napilapok ma már — különösen országos viszonylatban — mind nehezebben hozzáférhetők. Vannak viszont olyan nagyon is jellemző anyagok, amelyekre a szakirodalom gyakorta hivatkozik, de ifjú kutatók, tanárok jobbára csak utalásokból ismerik őket, mivel nem tudnak hozzájuk férni. Konkréten Petőfi és Arany első költői levélváltásának kigúnyolására gondolok, a Honderüben. — Az Életképek ápr. 17-én közölte Petőfi Aranyhoz írott versét s máj. 8-án Arany válaszát. Tíz nap múlva megjelentek a Honderüben költői levélváltásuk paródiái: *Óda Ökörszemhez* és *Viszonóda Sármánykához.* — A két vers a korabeli ellenséges hang jellemzője. A Honderü címszava alatt közöljük.

Az egyes folyóirat-címeknél néha hasznos megemlíteni, mi volt *a folyóirat előbbi címe,* mert a címváltozások rendszerint némi reformot, átszervezést, új szerkesztőt, kiadót vagy politikai taktikázást is sejtetnek. Ez utóbbira klasszikus példát Szilágyi Sándor adott, aki a forradalom leverése után — különböző betiltások miatt — szinte boszorkányos gyorsasággal változtatta kiadványai, folyóiratai címét, hogy a legtöbbször már kinyomtatott anyagot valamiképp közzé tehesse. 1850 március közepén indította meg a *Magyar Emléklapok 1848 és 49-ből* c. kiadványát, melyet betiltása után *Magyar Irók Füzetei* címen folytatott. Még ez év őszén *Pesti Röpivek* címen ismét új folyóirattal próbálkozott, melynek utolsó füzete — ismét betiltás miatt — *Pesti Ivek* címen látott napvilágot.

Aranyt — mint ismeretes — nem csupán mint olvasót és munkatársat érdekelték a folyóiratok. Mint a Nép Barátja szerkesztőtársa 1848. jún. 30-i levelében fejtette ki szerkesztői elveit Vas Gerebennek. Petőfivel váltott levelei bizonyságok, mennyire nem volt egyikük sem megelégedve Vas Gereben szerkesztői munkájával.

A Szépirodalmi Figyelő, majd a Koszorú, mint saját folyóiratai már híven tükrözik, milyen magas mércét emelve próbálta meg folyóiratai révén az irodalmi közvéleményt, olvasóit tájékoztatni, irodalmi műveltségüket emelni s helyes irányba terelni. E korszak levelezése hű tükre annak a sok és nagy erőfeszítésnek, amelyet mint szerkesztő céljai érdekében kifejtett. Németh G. Bélának az Arany kritikai kiadás XII. kötetében végzett nagy munkája a szerkesztőségi évek levelezése feldolgozásának nemcsak irányát szabja meg, de nagy segítséget is nyújt hozzá. Arany szerkesztői munkája, e korban írt leveleinek tanúsága szerint mint életének annyi sok műve, bár torzó maradt, csonkaságában is: példamutató.

Az egyes folyóiratokban közölt Arany-művek címeit s a költőről szóló egyes megjegyzéseket a kötetek ADATTÁRaiban csak azokból az évekből közöljük, amelyeket a kötet felölel. S mint a személyek neveit, a levelek szövegében előforduló folyóirat-címeket is az ADATTÁR címszavai közt „kapitälchen" betűtípussal különböztetjük meg a hivatkozásokban említett folyóiratoktól.

A szövegek közlésének szempontjai

1. Minden levelet teljes szövegében közlünk.

2. A közlés betűhíven történik, tehát a cz-t is megtartottuk. A hiányjelet azonban az *'a* névelő s az *'s* kötőjel előtt mellőztük; csak akkor maradt meg, ha birtokos vagy módhatározó ragot pótol. A hiányzó központozást nem pótoljuk. A nagyon kirívó írás-sajátságok után [!] jelet teszünk.

3. A levéliró szövegbeli javítását Arany Jánosnál és Tompa Mihálynál ⟨ ⟩ zárójelbe tettük.

4. A levelek szövegeiben, leginkább Szilágyi Istvánéban, vannak olyan rövidítések, amelyek zavarják a szöveg közérthetőségét. Ilyen pl. a szövegközi megszólításnak egykori rövidítése, amely az ékezet elmaradásával: *eb;* jelentése pedig: „édes barátom". Ilyen esetekben a rövidítést kiegészítettük.

5. A levelek keltezését az eredetivel egyező módon és helyre írjuk: amennyiben a levél végén található, a levél fejléce alatt is feltüntetjük teljes formájában, szögletes zárójelben. Ugyanígy s ugyanerre a helyre kerülnek a kikövetkeztetett keltezések is, a bizonytalanságot kérdőjellel jelezzük.

6. A levelek címzését a levél szövege után közöljük; ha nincs címzés, a jegyzetben, a levél formai leírásánál jelezzük.

7. Petőfinek Aranyhoz írott levelein találhatók azok a jegyzetek, melyeket AJ. 1858-ban írt rájuk. Lévén ez Arany műveinek kritikai kiadása, e jegyzeteket az illető levelek után a főszövegben közöljük; de előttük szögletes zárójelben megjegyezzük: *[Arany János jegyzete.]*

8. Ugyancsak a főszövegekben közöljük Tisza Domokos verseit, leveleinek szerves tartozékait. Arany — olykor több levelét összevárva — részletesen bírálta tanítványa verseit. Könnyebb eligazodás érdekében, a versek címénél lapalji jegyzetben megadjuk a lapszámot, ahol Arany bírálata olvasható. — Arany 1857-ben *Tisza Domokos Hátrahagyott Versei* (TDHV.) címen egy kis kötetet rendezett sajtó alá. Itteni szövegmódosításait azoknak a leveleknek jegyzeteiben tesszük közzé, melyekben Arany a verset eredetileg bírálta. Itt jelezzük, Tisza Domokos melyik levelének melléklete s bírálatával együtt a kötet mely lapjain található.

9. A levelek a közlésben írásuk szoros időrendjében követik egymást. Az ugyanazon napon Arany által írottak megelőzik a neki szólókat. Arany leveleit a címzettek betűrendjében, a hozzá írottakat a levélírók névrendjében közöljük. Kivételek természetesen itt is akadnak, pl. 1847. jún. 18-án Petőfi levele, melynek a lap aljára írt „(fordíts)" jelzése után következik Jókaié. Egy másik ezzel azonos eset: Tompa 1847. júl. 6-án kelt levelének végén a „fordíts!" felszólítás után — Petőfi sorai következnek. E két esetben a közlésben a logikai sorrendet követtük, vagyis az elsőben előbb közöljük Petőfi levelét, s utána az őt névrendben megelőző Jókaiét, míg a második esetben Petőfié előtt Tompa levelét.

10. Ha a levél eredeti kézirata elveszett és szövegét csak másolatból vagy nyomtatásból ismerjük, a szöveget e források alapján közöljük, a nyilvánvaló sajtóhibákat azonban kijavítjuk. A betűhív közlést illetőleg a 2. pont szerint járunk el.

11. Levélszövegeink — az előbbi részletes indokolások szerint — a következő négy csoportba oszlanak:

a) teljes levélszövegek,
b) töredékek,
c) elveszett levelek,
d) hivataliak közötti magánlevelek: a kk. mely kötetében találhatók.

12. Kiadványunk a levelek szövegeit szokás szerint ötös sorokkal számozza, mert így a magyarázatot igénylő részek könnyen megtalálhatók.

A jegyzetek felépítéséről

1. **K:** (kézirat) jelentésű rövidítés a jegyzetek élén áll. Ezt követi a kézirat jelenlegi lelőhelye, kézirattári jelzete. — Ezután következnek a levélpapír adatai: színe, esetleges vízjegye vagy dombornyomásos dísze,

cm-ben megállapított méretei, a levél foliójának száma, annak feltüntetése, hogy a l. szöveg hogyan tölti meg a levélpapírt, a címzés a levélpapíron, vagy külön borítékon van-e, látható-e rajta viaszpecsét egészben vagy töredékben, a pecsétnyomó monogramja, vannak-e rajta postai pecsétek, ezek leírása. Végül a levél kéziratának sorsa. Részletes formai leírás általában csak belföldi kéziratokról adható.

2. **M:** (megjelent) jelentésű rövidítés után következnek az illető levél első megjelenésének bibliográfiai adatai. Kiadásunk e mellett feltünteti az Arany László-féle első tudományos jellegű Arany-levelezés kiadás (AJLevIB. I—II. k.), valamint a Petőfi—Arany levelezést közlő Petőfi kritikai kiadás VII. kötetének lapszámait.

3. Ezután következnek a magyarázatokra szoruló szövegrészek dőlt betűkkel, majd gondolatjel után a magyarázatok.

4. A köteteket záró ADATTÁR-ra akkor utalunk, ha keressük

a) hol találunk utalást a levelekben egy-egy Arany műre vagy fordításra,

b) ha egyes személyeknek a költővel való kapcsolata adatait —,

c) ha a levelekben említett földrajzi helyneveket keressük,

d) ha egy-egy folyóirat és AJ. kapcsolatáról kívánunk tájékozódni. Ennek érdekében közöljük: AJ. mikor, mely műveit közölte az illető folyóiratban.

5. *A nevek írásában* az Akadémiai Kiadó irányelveit követtük:

a) Idegen neveknél a vezetéknevet a szokásos magyarázó vessző választja el a személynévtől, pl.: Dickens, Charles John,

b) ha az írót *álnéven* említik a levelekben mint pl. Dickens esetében *Boz*-t írnak, az ADATTÁR erről a személynévre utal.

c) egyes művek címeit a szerző megnevezése nélkül is emlegetik gyakorta a levelek anélkül, hogy a szerzőt megjelölnék. Ilyenkor a címet felvesszük s arról a szerzőre utalunk,

d) a nők nevének írásában a tudnivalókat mindig a név általánosan ismert alakjánál közöljük. Lehetőleg feltüntetjük mind az asszony-, mind a leányneveket, pl. Arany Jánosné Ercsey Julianna, vagy: Milike — ld. Lemouton Emília, Adorján Boldizsárné. Itt azért használjuk inkább a leánynevet, mert az irodalomban így ismert, ezen jelentette meg prózai Shakespeare-fordításait.

A FÜGGELÉK-ről

Családtagok levelezését közöljük itt a kötet időszakát felölelő években, minthogy ezek a költőről sok érdekes megjegyzést tartalmaznak, és tükrözik a közvetlen környezetet, problémákat, amelyek közt mindennapjait töltötte.

A levelezés-kiadás záró kötetének Függelékében közöljük majd Arany Lászlónak az AJLevIB.-hoz csatolt bevezetését, valamint Ercsey Sándor *Arany János élete* (Bp. 1883) c. könyvének a közzé tett leveleket összekötő, forrásértékű közléseit.

A képmellékletekről

Az Arany-Levelezés köteteihez főleg jellemző levélrészletek képeit mellékeljük, az I. kötetben elsősorban azokat, melyek Arany levélírói gyakorlatát s levelezését őrző gondosságát tükrözik.

I. A levelek időrendi sorrendben
II. Arany János *által* írt levelek,
III. Arany János *nak* írottak.

(Mivel itt a levelek és jegyzeteik lapszámát is közölni kívánjuk, a helyneveket rövidített formában használjuk pl. Szalonta, NKőrös.)

E mutatók szerinti három katalógusban tartjuk nyilván a már összegyűjtött, legépelt Arany-levelezés további köteteinek anyagát is, míg a negyedik katalógusban a következő kötetek Adattárainak céduláit gyűjtjük.

Köszönöm az MTA Könyvtárának: Rózsa György, Rejtő István igazgatóknak, Csapodi Csaba osztályvezetőnek, hogy e munkát felvették a Könyvtár tudományos munkatervébe.

Köszönöm továbbá Barta János, Keresztury Dezső professzoroknak, a kötetek lektorának, illetve a sorozat szerkesztőjének, hogy tanácsaikkal irányítottak, segítettek. — A Textológiai Bizottság elnökei: Horváth Károly, Klaniczay Tibor, Nagy Péter professzorok, a bizottság titkárai: Kiss József irodalomtörténész, Gábor Ernő osztályvezető, továbbá Patyi Sándor, az MTA I. osztály irodalomtörténész titkára, Nagy Miklós és Tóth Gyula irodalomtörténészek mint a Kiadói Főigazgatóság képviselői, jóindulatú támogatásukkal segítettek. Köszönjük!

Végül köszönettel emlékezem a kéziratokból másoló munkatársaimra: néhai Illésy Mária tanárnőre, Brudi Zsuzsára, Tarsoly Árpádnéra; ugyancsak áldott emlékű Édesanyámra, valamint Vén Emőke, Emese és Ildikó unokahúgaimra, akik a kötet technikai munkáiban segítettek.

SÁFRÁN GYÖRGY

1828—1844

1. Arany — Dévai Bálintnak Nagyszalonta [1828—1829?]

K: elveszett. — Két másolata: MTAK. Kézirattár, K 513/38 és 38/a. Az *első* másolat: K.513/38 — Baráth Ferenc — Arany Lászlónak Debrecenből 1862. jún. 17-én kelt levelében. Kék l. papír, bal sarkában domború nyomásos Kossuth-címer a koronával, körülötte: „Áldás hazánkra" felirat. 23,5×14,7 cm, 2 fol., 1—2. l.: Baráth Ferenc — Arany Lászlónak írt l. szöveg, 2—3. l.: AJ. köszöntő versének és levelének másolata, 3—4. l.: Baráth Ferenc levelének befejező része. — A *második* másolatot: K. 513/38/a — Arany László készítette Baráth Ferenc leveléről. Fehér l. papír, 21×17 cm, 2 fol., 1—3. l.: verses köszöntő, 3. l.: l. szöveg, 4. l.: Arany László jegyzete: „Leirtam Baráth Ferenc [leveléből] Nagy Kőrös, 862. Julius 25. Az eredeti kézirat van *Dévai Bálint* ez idő szerinti zsadányi rectornál Dél Bihar megyében." — Arany László hagyatékából (l. AkÉrt. 1899. 593. l. 38 és 38/a).

M: AJHPrD. XV—XVI. l. — A levelet — mint egyszersmind ifjúkori verskísérletet is — közli az AJkk. VI. k. Függeléke is (197—198. l.) s rámutat a verses köszöntő forrásaira.

AJ.-nak ez az első fentmaradt levele. Első tanítójához írta; szerves folytatása a hozzá intézett köszöntő versnek. Amit a levél címzettje a költő szüleiről, otthonáról 1862-ben Baráth Ferencnek elmondott, az egyetlen hiteles s eddig ismeretlen kortársi visszaemlékezés. Baráth Ferenc a következőképpen számol be erről Arany Lászlónak: „... A legközelebb lefolyt pünk[ösdi] ünnepek alatt Zsadányon lévén legatióban, s ebéd alatt a rector uramnál beszélgetvén egyről másról, szóba jött a Nkőrösi iskola is, és a rector csakúgy mellesleg kérdé hogy tanított-é engem Arany János, s én igennel válaszolván, elmondá hogy ő volt kedves apádnak a legelső praeceptora Nagyszalontán, tanítván őt két évig, ismerve nagy atyádékat, mondja hogy igen szíves becsületes jó emberek voltak ha oda ment alig találták helyét, örülvén hogy a kis Jani mindég második vagy harmadik volt az iskolában. Nagyobb bizonyság kedvéért a rector a sublathoz lépett s annak fiókjából elő keresett egy megsárgult levélalakú papírt mely a mai számítás szerint félívnek neveztetik, s két levélnek volt hajtva, mely levelet kedves apád írta és vitte is el egyszersmind egy kaska szőllő kiséretében egy más szalontai fiuval ezen rectorhoz, ki már akkor elhagyván Szalontát Árpádi rector volt mintegy 1828—29-ben. A levelet curiosumkép leirván ide igtatom: [verses köszöntő és levél másolata]. Eddig a levél, magam is olvasám, s ha a rector becsületessége nem kezeskednék is róla, magam meg ismerém hogy kedves apád írása, azok a határozott szép gömbölyű vonások már ott is látszanak. Tehát most ez az öreg ember Zsadányi rector, ott éldegél szegényen de becsületesen ... még nője is él ki szinte ismerte kedves apádat midőn kis daróczban járt és akkor is olyan hallgatag méla fiú volt. Ezt a levelét a szegény öreg erekjeként őrzi ...". (L. Sáfrán Györgyi: *AJ. hagyatéka az Akadémiai Könyvtárban*. MagyTud. 1967. 345—346. p.) — Baráth Ferenc Dévai Bálint óhaját is közvetíti: a Figyelőt szeretné ingyen kapni „minthogy szegény létére elég buzára keresni". Mint a levélből kiderül, Baráth Ferenc magától

ajánlkozott Dévai Bálint óhajának közvetítésére. Kéri Arany Lászlót, ha megkapta levelét, a Figyelő „mondanivalói" közt üzenje meg válaszát. Mivel erre vonatkozó üzenetet nem találtunk, valószínű, hogy Arany László levélben válaszolt egykori iskolatársának. Mivel arról van tudomásunk, hogy Arany „összes műveivel kedveskedett" Dévai Bálintnak (l. Gyöngyösy László: *AJ. szalontai tanítói és rektorai.* EPhK. 1904. 756. l.), méltán feltételezhetjük, hogy folyóiratát is megküldte neki.

2. Arany — Balogh Péternek Nagyszalonta, 1831. ápr. 29.
M: AJ. kk. XIII. k. főszöveg 7. l., jegyzet 438. l.

3. Kisújszállás Főbírája és Tanátsának Bizonyság levele Dorka Illyés megjegyzésével — Aranynak Kisújszállás, 1835. ápr. 2.
K: Töredék. Amikor Voinovich Géza AJ. életrajzát írta, még megvolt „Arany iratai között". (AJé. I. k. 37. l. 58. sz. jegyzet)
M: részlet belőle: AJé. I. 37. l. Voinovich a „Bizonyság levél" szövegének közlése után megjegyzi: „A szigoru Dorka Illyés prédikátor külön is bizonyítja, hogy„ . . . l. főszövegben. Valószínű, hogy Dorka elismerő véleményét magára a bizonyság levélre vezette rá, hiszen mint az iskola felügyeletével megbízott prédikátornak az iratot amúgy is alá kellett írnia.

1 — *a Tanítás[á]ra bízott apróbb gyermekeknek* . . . — AJ. 1834 tavaszán került Kisújszállásra. Mint önéletrajzi levelében (AJ. kk. XIII. k. 109. l.) világosan megírja, azért ment, hogy „eszközt" szerezzen tanulmányai folytatására. A kisújszállási presbiteri ülésen 1834. febr. 9-én jelentette be az iskolák felügyeletével megbízott Dorka Illés, hogy a két „kisebb" tanító egyikének állása megüresedik s erre a debreceni kollégium AJ.-t ajánlotta, aki a rektoriákra kibocsátó könyvbe maga jegyezte be: „18. Mar. Johannes Arany annorum 17. H. C. Hungarus Szalontaiensis Bihariensis designatus sum. Praeceptor scholae Kisújszállásiensis" (ld. Kardos Lajos: *Arany kisújszállási tanítósága.* It 1914. 31—32. l.) — AJ.: *Beszélytöredékek* II.-ben (AJ. kk. X. k. 46—47. l.) nyilvánvalóan a debreceni kollégiumból való saját elindulását kezdte szépirodalmi formában feldolgozni. Itt egy „locsogó februári délutánt" említ, míg önéletrajzi levelében (AJ. kk. XIII. k. 109. l.) Kisújszállásra érkezése hónapjául a valóságnak megfelelő márciust jelöli meg. A presbitérium a tavaszi vizsgálatokat márc. 19-én, a promotiot 23-án kívánta megtartani. Az új félév ápr. 6-án kezdődött. Dorka Illés — feljegyzése szerint — másnap, azaz ápr. 7-én már fel is kereste az új tanítót. — AJ. Kisújszálláson a nemzeti, vagyis a mai általános iskola első osztályát tanította. Osztályába 85 tanuló járt, ezek közül 25 már 1833 ősze óta, míg a többi 60-nak ő volt az első tanítója. Az iskola átszervezése miatt AJ. osztályának létszáma az év végi vizsgálatok idején 59.

Hogy mit tanított AJ. Kisújszálláson tanítósága *első* felévében, erről sajátkezűleg írt specimenje így szól:

„A N. K. Kisújjszállási Ref. kissebb Fiú Oskolábann tanúló Gyermekek a' múlt nyári Oskolai félesztendőbenn ezeket tanúlták:

I. A' Vallásból, az Útmutatás czímű Könyv szerint az I-ő és II-ik Részeket.
II. A Szent Dávid Soltárai közzűl ezeket: V, VIII, IX, XV, XXIII, XXIV, XXX, XXV, XXXII, XXXVIII ,XLII, LVII, LXI, LXII, LXV, LXXXI, LXXXIV, LXXXIX, XCV, C, CXXXV, VI.

III. Az Oskolai Könyörgések közzűl: Az Úri Imádságot, Apostoli Hitformáját, Reggeli, Estvéli, Ételelőtti és Ételutánni Könyörgéseket.

IV. Az Állatok esmérete tudományjából, a mókust Lajhárt és Kolibrit.

V. A Számvetés Tudománnyából: az észbeli Számvetésenn kívűl a Római Számok esméretét és kimondását.

VI. Az Olvasás, Irás és Éneklés Mesterségébe is naponként gyakoroltattak.

Arany János
Tanítósága alatt.

(Megjelent: Dénes Szilárd: *AJ. kisújszállási tanítósága.* BpSzle. 1921. 185. k, 53—54. l.)

Arról, amit AJ. kisújszállási tanítóskodása *második* félévében tanított, szintén sajátkezűleg írt specimenjét idézzük:

„A Kisújszállási Ref. Fiú Oskolában, az alsó Nemzeti Osztálybeli tanulók e következendőket tanulták;

1. Az Útmutatás első Darabjából, a Világ teremtetésétől fogva Ábrahámig lefolyt idők Hisztóriáját, a második, harmadik, negyedik és ötödik részekből.

2. A Szent Dávid Soltári közzül az: V., VI., VIII., IX., XV., XVI., XIX., XXIII., XXIV, XXV , XXVI., XXVII., XXX., XXXI., XXXII., XXXIII., XXXIV,. XXXV., XXXVIII., XXXIX., XL., XLII., XLIII., L., LXVII., LXI., LXII., LXV., LXVI., LXVII., LXXI., LXXII., LXXVII., LXXX., LXXXI., LXXXIV., LXXXVI., LXXXIX., XC., XCI., XCV., XCIX., C., CII., CIII., CIX., CXI., CXVI., CXIX., CXXVIII., CXXXV., CXXXVIII., CXXXIV., CXLI., CXLIII., CXLVIII., CL-dik soltárokat.

3. Az oskolai könyörgések közzül: Uri imádságot, Reggeli, Estveli, Ételelőtti és Ételutánni, Tanuláselőtti és -utánni, Betegségben és meggyógyuláskor mondandó könyörgéseket; nem különben az Apostoli Hitformáját és a Tízparancsolatot.

4. Az Állatesmerés tudományjából; a Rókát, Oroszlánt, Krokodilust, Óriás vagy Bálvány kígyót, Medvét és Repülő gyíkot v. sárkányt esmerik.

5. A számvetés tudományából az észbeli számvetésen kívül a Római Számok esmeretébe, kimondásába, az Arab számok leírásába, nem különben az egyes Öszveadásba és kivonásba is gyakoroltattak, mint szinte

6. Az Írásban, olvasásban és Éneklésben is.

Arany János
altanító."

(Kivonatos első közlése: Gyöngyösy László: *Okiratok AJ. életéből.* EPhK., 1904. 269. l. — A teljes szöveg: Perényi József: *A. kisújszállási tanítósága.* It 1912. 385. l. — E közlés hibáinak kijavítása: Dénes Szilárd: *AJ. kisújszállási tanítósága.* BpSzle. 1921. 185. k. 53. l. jegyzet; a szöveget e javítások szerint közöljük.)

Az 1835. évi „tavaszi examenek" időpontjául az egyházi tanács ápr. 1-t jelölte meg. E napon AJ.-nak még ott kellett lennie. Igaz, hogy a debreceni főiskola naplóinak tanúsága szerint az 1835. márc. 1-én kezdődő új félévre elsőül iratkozott be, de e jelentkezés történhetett írásban, vagy amikor beutazott Debrecenbe. (Ld. Gróf István: *AJ. Bolond Istókja.* Bp. 1914. 76. l.) — Kardos Lajos: *AJ. debreczeni diákságához.* It 1914. 30—33. l. — Kisújszállási tartózkodása mind következő évi kollégiumi helyzetére, mind későbbi írói pályájára gyümölcsözően hatott. Török Pál könyvtára kora irodalmával ismertette meg, németül, franciául tanult, latinból fordí-

tott. (Ld. Önéletr. lev. AJ. kk. XIII. k. 109—110. l.) — *A dévaványai juhbehajtás*ról, mint AJ.-nak Kisújszálláshoz fűződő művéről a vita ma sincs lezárva. — Péchy Imre a Reform 1874. márc. 12-i számában említi először, AJ.-nak tulajdonítva. (Ld. Hatvany Lajos: *Így élt Petőfi* III. k. 469—470. l. és Scheiber Sándor: *AJ. ifjúkori elégiája: Gabuz Istók halálára.* It 1958. 461. l.). — Ercsey Sándor: *AJ. életéből* c. munkájában szintén így emlékezik a versről (1883. 22. l.). — Horváth János irodalomtörténész édesapja, Horváth József margittai jegyző is AJ. művének ismerte, idézte (ld. Pap Károly: *Arany egy zsengéje.* ItK 1954. 78. l.). — Bereczki Imre: *A dévaványai juhbehajtás és költője* (ItK 1962. 633—638. l.) c. tanulmánya szerint a mű szerzője Szabó István, Dévaványa egykori jegyzője, aki „hivatalából kitétetett s ezért *oka* volt a mű megírására. — Szilágyi Ferenc: *Az epikus Arany indulása és Csokonai* ItK. 1965. 99—109. l.)c. tanulmánya szerint Arany a szerző, mert: „Ezt a verset csak igazi, hivatott költő írhatta" — kimutatható Csokonai hatásokkal. — A mindkét oldalon felsorakoztatott eredmények nyomán felmerül a kérdés: Szabó István versezetét nem írhatta *át* esetleg Arany?

4. Arany — Jámbor Jánosné Arany Sárának Nagyszalonta, 1837. aug. 8.

K: Elveszett.

M: Voinovich AJé. I. k. 49. l. (valószínűleg némi kihagyással).

A címe szerint „Kötelező írás"-t a levelek közé iktattuk, mivel az AJ. kk. egyéb köteteiben nem jelent meg, s mert a költő ifjúkori pályaképének lényeges adaléka.

1—3 *. . . egyrészről hivatalos foglalatosságim, más részről pedig nőtelen életem nem engedik, hogy . . . Atyámnak . . . ápolgatását teljesítsem:* — AJ. a színészetből hazaérve, 1836 őszén elnyerte egykori iskolájában a correctori állást. Egy darabig atyjával lakott, „majd őt néném magához vevén, az iskola épületbe költöztem én is." (Önéletr. levél AJ. kk. XIII. k. 112. l.).

8—9 *. . . minden, a mi örökség szerint marad, osztályra fog menni közöttünk . . .* — AJ. apjának „sárfalu" házán kívül, mint jegyző korában egy számadó könyvbe feljegyezte, tíz kis hold földje volt. (Ld. Voin. AJé. I. k. 11. l.).

5. Arany — a nagyszalontai ref. Consistoriumnak Nagyszalonta, 1839. jan.

M: AJ. kk. XIII. k. főszöveg 7—9. l., jegyzet 438. l.

6. Arany — Spech Imrének Nagyszalonta, 1839. febr.

K: Elveszett. — AJ. 1839 januárjában lemondott correctori állásáról, mivel a városházánál írnokságot ígértek neki. Az állást azonban a helybeli járásbíró egyik kortesének hozzátartozója kapta meg. AJ. állás nélkül maradt. Ekkor írt Aradra Spech Imrének, aki Ercsey és Rozvány György egybehangzó állítása szerint nem is válaszolt levelére. (Ld. Ercsey, 25. l., Sáfrán—Rozvány, 147. l.)

7. Arany — Madas Györgynek Nagyszalonta, 1839. ápr. v. máj.

K: Elveszett. — Utalás e levélre: Rozvány György emlékezése szerint AJ. „megírta szomorú sorsát" Madasnak, aki akkor Lugoson volt mérnökgyakornok, s aki főnöke gyermekei mellé hívta nevelőnek. (Hogy levélben hívta, vagy esetleg személyesen, amikor hazalátogatott Szalontára, ez az emlékezésből nem derül ki.) Rozvány szerint AJ. el is akart menni és csak Rozvány Józsefné tudta — Ercsey Juliára hivatkozva — e szándékától eltéríteni. (Ld. Sáfrán—Rozvány, 147—148. l.)

8. Arany — Szilágyi Istvánnak [1842—43 nyarán?]

K: MTAK. Kézirattára — K.513/690. sz.; szürkés papírszelet, 11 × 19 cm, 1 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: üres, címzés nincsen. Viaszpecsét kitépve. Postabélyegző nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 690. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 3—4. l. Teljes szöveg.

A keltezéshez: Arany László a levelet „talán 1844-ből" jelzéssel közli, ám kétségkívül korábbi. A levél még aposztrofot használ az *a* névelő után és az *s* kötőszó előtt, holott hivatali irataiban az aposztrof már 1844-től hiányzik. Minthogy Szilágyi 1842. márc. 20-tól tartózkodott Szalontán, s onnan 1844. márc. 24-én távozott, AJ. ez első Szilágyi Istvánnak küldött levele 1842 vagy 1843 nyaráról datálható, amikor vakáció lévén, Szilágyi nem tartózkodott Szalontán.

2 *Nyáréji álmot* — a fordítás 1838 és 1840 közt keletkezett; „Shakespeare német fordításait akkor forgattam először". — írja AJ. a házasságát megelőző évekről önéletrajzában. (AJ. kk. XIII. k. 112. l.) A fordítás Wieland német tolmácsolása alapján történt, bár címe nem Wielandra mutat, aki a drámát „Ein Sanctjohannistraum" címen bocsátotta közre, hanem Ernst Ortleppre, aki „Sommernachtstraum" címen közölte.

Minthogy Ortlepp a teljes Shakespeare-t 1838—39-ben adta ki, Arany kísérlete feltehetően kevéssel ezután jött létre. Ortlepp ismeretéről egyébként Aranynak Szilágyi nyelvtudományi pályaművéhez fűzött jegyzetei is tanúskodnak. (Vö. Voin. AJé. I. k. 72. l.) Arany Lászlótól tudjuk, hogy a költő a „Nyáréji álom egyes részleteit akkor tájban Szalontán egy műkedvelő társaság által elő is adatta. Ő osztotta ki a szerepeket, ő tanította be s ő festette a decoratiokat is." (AJHPrD. XX. l.).

5 *mint olvashatatlant, el nem küldhettem*: — Arany e Shakespeare-kísérletének mindkét példánya elveszett. Lehet, hogy maga semmisítette meg (ld. AJ. kk. VII. k. 363. l.).

8 *mint nyelvgyakorlati próbafordítást* — a kulcsnyelv, amelyen az ifjú Arany Európa klasszikusaihoz hozzájut, a német. Angolul csak Szilágyi szalontai tartózkodása alatt kezdett tanulni. 1845. aug. 1-én Szilágyinak írt levele szerint akkor már angolul is jól olvas, „szinte olly szabadon", azaz szótári segítség nélkül, mint németül. Ez a fordítás német nyelvgyakorlatainak emléke.

10 *a nagy Wieland is ugyancsak küzdve birkózik*, — Wieland jeles vállalkozása, Shakespeare teljes német fordítása éppen a Szentivánéji álommal indult meg (Shakespeares Theatralische Werke. I. Orell, Gessner & Comp. 1762. 1—126. l.)

10—11 *birkózik, hogy a bővebb, s egyszersmind rokon német nyelvre bár — áttehesse*. — Ezt a szempontot a német Shakespeare-fordítások méltatásai is állandóan mérlegre teszik, így A. W. Schlegel verses fordításával kapcsolatban a Schlegel—Tieck-féle Shakespeare-gyűjtemény 25. (népszerű) kiadásának bevezetése.

13—14 *szolgai fordításom, a Wielandétól . . . tavozni nem mert* — AJ. e sorok tanúsága szerint nem Ortlepp verses, hanem Wieland prózában készült német tolmácsolása alapján fordított; „nyelvgyakorlati" célra a prózai fordítás valóban alkalmasabb.

9. Arany — Szilágyi Istvánnak Nagyszalonta, 1843.?

K: Elveszett. — Utalás a levélre: Gyöngyösy, 102. l., AJ. kk. VI. k. 206. l. — Gyöngyösynek Szilágyi István beszélt e levélről. Szilágyi, mint

szalontai rektor, hiába szorgalmazta az iskolafelügyelő lelkipásztornál a reáliák intenzívebb tanítását; mivel ennek fiai e tárgyban gyengék voltak, nem engedélyezte. Szilágyit a dolog lehangolta, AJ. tréfás levélben vigasztalta. Szilágyi ki is akarta adatni, de Fátyolfi (Tüllmann Ignác) — akinek közlésre odaadta — elvesztette.

10. Szilágyi István — Aranynak Késmárk, 1844. jún. 25.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/646. sz.; csontszínű l.papír, 22×13,4 cm 2 fol., 1—3. l.: l. szöveg, 4. l.: címzés, postai bélyegzők nincsenek. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 608. l. 646. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Szilágyi István rektori állásából 1844. márc. 24-én távozott Szalontáról. Aranyhoz intézett e sorait elsősorban egy elintézetlenül maradt kezességi ügyben írja.

7—8 *Szalontát odahagytom után 2 hétig otthon is már betegeskedém,* — eszerint Szilágyi útja először otthonába, Nagykállóra vezetett, ahol két hetet töltött. Ez a közlés ellentmond életrajzírója értesülésének, aki szerint „harmadnapra már Késmárkra is érkezik". (Dereano, 81. l.)

15—17 *első gondom s kérésem is — rám nézve igen édes — tudakozódnom — nejéről, gyermekeiről.* — Szilágyi István 1843 pünkösdjétől kezdve AJ. családjánál étkezik. Ettől fogva naponta találkoztak, Szilágyi és a család közt meghitt kapcsolat alakult ki. Szembetűnő azonban, hogy a bizalmasabb tegező viszony levelezésükben csak évek múlva jelentkezik.

31—32 *Így jártam meg a szegény Kormossal — s miatta a dobbal.* — Szilágyi láthatólag kezességet vállalt Kormosért, aki egy dobot kért kölcsön, de utóbb eltűnt a dobbal.

37—38 *ha Kormos cs[ak]u[gy]an haza nem került:* — ez esetben Szilágyira hárulna a jóvátétel kötelezettsége. Arany előtt is megismétli, hajlandó a dobbal kapcsolatos kárt megtéríteni.

11. Arany — a Nagykállói Jegyzői Hivatalnak [Nagyszalonta, 1844. jún. 25. után]

K: Elveszett. — Utalás a levélre: Szilágyi István — AJ.-nak 1844. aug. 9.-én: „Levelét, mellyet, a Kormos János dobja iránt a kállai jegyzői hivatalhoz intézett, — épen akkor kapám meg . . ."

12. Szilágyi István — Aranynak Debrecen, 1844. aug. 9.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/647. sz.; csontszínű l. papír 24,8× 19,8 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés, vörös viaszpecsét kivágva, postai bélyegzők nincsenek. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 608. l. 647. sz. a.).

M: Kiadatlan.

2—3 *Levelét, mellyet a Kormos János dobja iránt . . . intézett* — ld. AJ. elv. levelét a nagykállói jegyzői hivatalnak 1844. jún. 25. után.

5 *Bizonyos tekintetekből is* — célzás Szilágyi Aranyéknál tett búcsúlátogatásának bizonyos zavaró mozzanataira (ld. Arany Szilágyinak 1845. aug. 1.)

7 *Telegdi urtól értém, hogy Shakspeare kezénél van.* — Arany életrajzírója ezt úgy értelmezi, hogy Szilágyi az, aki „Debrecenből új Shakespeare-ket küld neki"; a levél azonban csak annyit mond, hogy Telegdi könyvárus tudomása szerint Aranynak már van teljes Shakespeare-je. (Ld. Voin. AJé. I. k. 72. l.)

8—9 *egy könyvet láttam: Antigone és Shakspeare s Sofokles összehasonlitása.* — Sophokles a negyvenes évek esztétikai irodalmában kiemelkedő kutatási téma. 1842-ben a Kisfaludy Társaság „széptani feladásként" tűzi ki: „mutattassék meg, miben áll Sophocles mindegyik színművének cselekménye, úgymint eleje, fordulata és feloldása; s vonassék ki azokból a szinmü cselekménynek elmélete". (Kisf.T.Évl. III. 1841—42. 80. l.) A pályázatot Gondol Dániel nyerte el, dolgozatát az Évlapok is közölték. (IV. k. 1842—43. 308—417. l.) Ez a mű is bő szemelvényeket nyújt magyar fordításban Sophokles drámáiból, egyben a drámákba foglalt mondai anyag részletes ismertetését is adja. Utóbb Henszlmann Imre tanulmányát közlik az Évlapok: *A hellén tragoedia tekintettel a keresztyén drámára* cimen. (V. k. 1843—45, 124—428. l.) A Szilágyi idézte tanulmány érdekes párhuzamaként Henszlmann e munkájának egyes fejezetei is foglalkoznak olyan kérdésekkel, mint pl. a „Hasonlitás azon szemrehányások közt, miket Euripides Electrája és Shakespeare Hamletje anyjaiknak tesznek" vagy „Goethe és Euripides Iphigeniája Taurisban". (Id. hely 271—277., illetve 406—407. l.) Az efféle vizsgálódások Schiller *Über naive und sentimentale Dichtung* c. dolgozata óta (1795) vannak napirenden.

9 *Sofoklest én német fordításban birom. Közlöm* stb . . . Szilágyi soraiból kitűnik, hogy a birtokában levő német fordításról AJ. eddig nem tudott, a fordítást Szilágyi kéretlenül küldi Aranynak, arra buzdítva őt, hogy a Sophoklés—Shakespeare párhuzammal elméletileg foglalkozzék. Mindez alátámasztja Ritoók Zsigmond véleményét, amely szerint AJ. Sophoklés Philoktétés c. drámáját annak idején, 1843-ban, vagy 1844 elején, még Szilágyi szalontai tartózkodása alatt nem németből, hanem közvetlenül a görög eredetiből fordította, amely azonban szintén Szilágyi tulajdona volt. (Ld. Ritoók Zsigmond: *Sophoklés Philoktétése Arany János fordításában.* Bp. 1972.)

10—11 *Nem lenne e kedve valami olly forma elmélkedésre?* — azaz Sophoklés és Shakespeare összehasonlitására.

13—14 *Sept. 20. indulok Pestre* — minthogy Szilágyi e levelét aug. 9-ről keltezi, valóban a Lőrinc napi (aug. 10.) vásárra érkezett Debrecenbe, mint azt 1844. jún. 25-i levelében előre jelezte, s tíz napig maradt a városban.

1845

13. Arany — Nagy Ignácnak [Nagyszalonta, 1845. márc. 13. előtt]

K: Elveszett. — *Utalás a levélre:* Nagy Ignác — AJ.-nak a fenti napon: „Becses soraira" válaszolja, hogy nincs szüksége Chuzzlewit fordítására. „Mi Shakespearet illeti . . ." nem vállalkoznának kiadására. — AJ. ez év aug. 1-én Szilágyi Istvánnak írt levelében is említi, hogy ajánlkozott Nagy Ignácnak.

14. Nagy Ignác — Aranynak Budapest, [!] 1845. márc. 13.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/404. sz.; rózsaszínű l. papír, 22,7 × 18 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés, viaszpecsét kivágva, postai pecsét: F. Ofen. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 602. l. 404. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Nagy Ignác válasza AJ. 1845. márc. 13. előtti elv. levelére. A költő 1845. aug. 1-én Szilágyi Istvánnak említi, hogy „kenyéríróvá" akart lenni: valamely angol regény magyarra fordítására vállalkozott volna Nagy Ignácnál, a Kisfaludy Társaság Külföldi Regénytárának szerkesztőjénél, aki e kísérletét — „bár illedelmesen" — elhárította.

3 *Chuzlewit fordítását* — AJ. elsősorban Dickens regényét szerette volna lefordítani. Szilágyinak írt fent említett levelében említi, hogy Dickensnek két kötete van birtokában. Ezek egyike Chuzlewit lehetett; Voinovich szerint könyvtárában megvolt a Chuzlewit 1844-ben megjelent Tauchnitz-féle kiadása. (Voin. AJé. I. 73. l.) — Ezt utóbb Petőfinek ajándékozta (ld. Petőfinél, ADATTÁR). Mivel Arany fordítása elmaradt, a mű magyar tolmácsolására csak negyven esztendő múlva került sor *(Chuzzlewit Márton élete és kalandjai.* Ford. Gyöngyösy László. Bp. 1885.).

3 a *Regénytár számára* — ld. Külföldi Regénytár — ADATTÁR.

6—7 *egy könyvárus sem merné kiadni.* — Az a gondolat, hogy „Shakespeare teljes magyarításának ideje nem jött még el", hosszú évekig kísért irodalmi folyóiratainkban. (*Egy kis sekszpirkedés.* Szépirodalmi Közlöny, 1858. II. k. 7. sz. 106—107. l.). Ezzel szemben a teljes Shakespeare magyarra fordításának terve állandóan napirenden van, és meg-megújuló vállalkozásokat is eredményez. Lemouton Emilia 1845-ben próbálkozik meg — az előfizetési felhívás szerint — „Shakespeare összes színműveivel", természetesen csak — prózában. Ezt követi 1848-ban Petőfi vállalkozása: „Shakespeare összes színművei, fordítják Arany, Petőfi, Vörösmarty", mint azt Coriolanus-fordításának címlapja közli. Utóbb 1854—55-ben Gyulai Pál szeretné a „Nemzeti Könyvtár" nevű vállalkozás keretei között Shakespeare drámáit sorra megjelentetni. Végül 1858-ban Tomori Anasztáz áldozatkészsége megteremti a teljes magyar Shakespeare-fordítás anyagi és személyi feltételeit s 1864-től kezdve 1878-ig a Kisfaludy Társaság „tekintélye alatt", műfordítóink összefogásával tizenöt év alatt elkészül a nagy mű: a teljes Shakespeare — magyarul. (Bayer József: *Shakespeare drámái hazánkban.* I. k. Bp. 1909. I. 51—129. l.) Létrejöttében AJ.-nak is nagy szerepe volt.

8—10 *A 'Windsori Vig asszonyokat' . . . nemzeti szinházunk jó fordításban örömest használná,* — A *Merry wifes of Windsor* fordításához Nagy Ignác tanácsára AJ. hozzá is fogott, két felvonásával elkészült, de arra a hírre, hogy a munka fordítását Lemouton Emilia is tervbe vette, munkáját abbahagyta. (Ld. AJ. Szilágyi Istvánnak 1845. aug. 1.) Sem Lemouton Emilia, sem utóbb Gondol Dániel, majd Rákosi Jenő fordítása nem ért el tartós sikert a magyar színpadon: az elsőt nem adták elő, a második egyetlen pesti, a harmadik 1882—1900 közt öt kolozsvári előadást ért meg. A kiemelkedő költői-műfordítói képességeket igénylő mű Arany Jánosban egyszerre találta meg és vesztette el méltó tolmácsát. (Bayer J. id. m. II. k. 157—181. l.)

15. Arany — Szilágyi Istvánnak Nagyszalonta, 1845. aug. 1.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/691. sz.; csontszínű l. papír, 24 × 19,5 cm, 2 fol., 1—3. l.: 1. szöveg, 4. l.: címzés. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 691. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 4—5. l. Sok kihagyással.

AJ. 1844 nyarán elintézte Szilágyinak a Kormos-féle dobbal kapcsolatos ügyét, amit Szilágyi 1844. június 25-i levelében kért és aug. 9-én köszönt meg. AJ.-nak azóta ez az első levele Szilágyihoz.

3—4 *Ön holléte felőli bizonytalanság tartoztata vissza* — Szilágyi AJ. e levelére nov. 23-i válaszában írta meg, merre járt azóta, hogy elhagyta Szalontát.

9—10 *a szivességért, melylyel Sophocles német fordítását megküldeni kegyeskedett* — Szilágyi István ezt 1844. aug. 9-én Debrecenből írt leveléhez mellékelte.

17—18 *Czuczor „falusi kis leányát Pesten", Uhland „beteg leányát"* — Czuczor verse az Auróra 1837. évi kötetében jelent meg (47—49. l.).

19 *bár földi javakat nem hagyhatok neki örökül* — „Látod, én szegény költő vagyok: Örökül hát nem sokat hagyok." (Ld. *Fiamnak.* AJ. kk. I. k. 86—87. l.).

22—23 *A másik „fiam" Laczi,* — a Szalonta vidéki népi nyelvhasználatban a ‚fiam' szó gyermeket jelent, Julcsa leánya említése után ezért nevezi Lacit a „másik" fiának. Ez a motívum tér vissza a *Családi kör* ismert verssorában: „De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam Sára." (AJ. kk. I. k. 133. l.); úgyszintén az *Ágnes asszony*ban: „Fiam, Ágnes, mit miveltél?" (Uo. 212. l.)

25 *Julcsa kényesői fürgeségű* — kényeső a higany egykori neve nyelvünkben.

33—35 *nehány angol könyvvel szaporodott, melly nyelvet most már szinte olly szabadon olvasok,* — Önéletrajzi levele szerint angolul Szilágyi szalontai tanárkodása idején kezdett tanulni: „angol nyelvtant hagyott nálam, melly nyelvet akkor ő sem értett, curiósum gyanánt. S én addig forgatám ez utóbbit, addig nevettem az olvasás bizarrságain, addig törtem Hamlet magánbeszédét, mellynek egy angol nyelvtanból sem szabad hiányzani, hogy kedvet kaptam a német Shakspearet összenézni az eredetivel." (AJ. kk. XIII. k. 112—113. l.).

35—36 *Shakspeare-t és Byront egészen birom* — Életrajzírója úgy véli, az angol Shakespeare-t Szilágyi ajándékozta AJ.-nak (ld. Voin. AJé. I. k. 72. l.) éspedig Szilágyi 1844. aug. 9-i levelének egy félreértett megjegyzése alapján. Önéletrajza szerint Shakespeare-t — legalább részben — maga szerezte be: „egy debreczeni vásár meghozta nekem *János király* és *II. Richárd* olcsó stereotyp kiadását" .(AJ. kk. XIII. k. 113. l.)

36—37 *Bulwertől 7, W. Irvingtől 1, Boz Dickenstől 2 kötetet* — Voinovich szerint a következő munkákról van szó: Bulwertől *Godolphin* és *Falkland, Rienzi, Night and Morning, The last of the Barons, Athens its rise and fall;* Washington Irvingtől a *Skeetch-Book.* Mindezek a Tauchnitz-féle olcsó kiadásban jelentek meg. Hogy Dickensnek mely műveire céloz Arany, nem világos. *Martin Chuzzlewit* c. regényét szerette volna lefordítani Nagy Ignác Külföldi Regénytár című vállalkozása részére (ld. Nagy Ignác 1845. márc. 13-i levelét). Ugyancsak Tauchnitz kiadásában szerezte meg a levelében említett teljes Byront. (Ld. Voin. AJé. I. k. 73. l.)

41 *Shakespearet búzgón forditám,* — Önéletrajzi levele szerint először „János király szólalt meg magyar jambusokban". A negyvenes évek első felében is készült Shakespeare-t fordítani. (Ld. Nagy Ignác 1845. márc. 13-i levelét.)

41—42 *Lemouton Milike kivágott.* — 1845-ben a Trattner—Károlyi cég

kiadásában sorra jelennek meg Lemouton Emilia fordításai *Shakespeare Vilmos összes szinművei prózában* címen. (Ld. ADATTÁR.)

46—47 *ön a Kisfaludy-Társaságnak egy új határozatra nyújtott közelebb okot,* — Szilágyi *Bécsi napok* c. pályamunkáját Fónyad István álnéven nyújtotta be. A Társaságban nem helyeselték, hogy a pályázó a jeligés borítékba is idegen nevet írt. Ezért az 1845. ápr. 22-i ülésen — melyen a „hazai tárgyú víg eposz" írására hirdettek pályázatot — külön határozat született, mely szerint: „ne rejtőzzenek a versenyzők álnevek alá, mi a díj-kiosztásnál több nehézséget sőt visszaéléseket is idézhet elő, különben kisülvén, hogy a nyertes név, szerzőnek nem valódi neve, az a díjtól jövendőre elesik." (PDl. 1845. 5. sz. 147. l.)

48—49 *De nem csak én találtam el Szalontán, hanem más is* — lévén Fónyad István — akinek nevét Szilágyi álnévül választotta — szalontai lakos, akinek Szilágyihoz fűződő üzleti kapcsolatáról városszerte tudtak.

51 *bizodalmasan írja meg* — valószínű, hogy Aranyban már ekkor felvetődik a gondolat, hogy *Az elveszett alkotmányt* a Kisfaludy Társaság pályázatára beküldi. Művéhez ugyan nem ilyen indítékból, hanem a jún. 23-i bihari tisztújítás törvénytelenségeinek hatása alatt fogott hozzá július végén, mint *Önéletrajzá*ban írja, „százával ontva a hexametereket". A víg eposzra hirdetett pályázat azonban — e levél tanúsága szerint — már ekkor komolyan foglalkoztatja. Ezért is várt némi tájékoztatást az irodalmi kérdésekben tájékozott, jó összeköttetésekkel rendelkező Szilágyitól.

51—52 *hogy megy most a „furcsa vitézi versezet" — vagy a szinház 3 drámája?* — A műfaji megjelölést Csokonai *Dorottyá*jától kölcsönzi AJ. a Kisf.T. vígeposz pályázatával kapcsolatban. További érdeklődésének tárgya a Nemzeti Színház 1845. évi pályázata, amelynek 60 aranyas pályadíját Obernyik Károly *Nőtlen férj* c. vígjátéka nyerte el. (Ld. Bayer József: *A magyar drámairodalom története.* II. k. Bp. 1897. 151. l.)

53—53 *Nem hiszem hogy ön ezekre ne pályázna* — AJ. feltételezése nem alaptalan. 1845-ig Szilágyi a Kisfaludy Társaság négy, a Magyar Tudós Társaság három pályázatán nyert pályadíjat vagy dicséretet. Pályaművei közt volt politikai szatíra is, az *Emlékbeszéd,* amely hősének, a maradi Hátrafalvy Bendeguznak állítólagos politikai „érdemeit" dicsérő hangsúllyal pellengérezte ki (ld. Kisf. T. Évl. III. k. 1841—42. 404—419. l.). — Rák Bende neve nyilván nem független *Az elveszett alkotmány*ban Szilágyi művétől —; s volt dráma is, amelyet az Akadémia dicséretre méltatott (Magyar Akadémiai Értesítő IV. 1843. dec. 11.). Arany méltán számolhatott vele, hogy Szilágyit mind a komikus eposzra, mind a drámára kitűzött pályázat érdekelheti. Soraiban — ha burkoltan is — ott rejlik a kérdés: vajon Szilágyi pályázik-e?

56 *hogy ha kell, forditok a Regénytár számára* — Arany itt Dickens regényével való fent ismertetett kísérletezéséről tájékoztatja barátját.

60—61 *fordítanám le „Merry Wifes of Windsor"-át Shakespearenak* — Aranynak *A windsori víg nők* fordításával kapcsolatos próbálkozásai nem maradtak ránk. Kiadásra szánt Shakespeare-fordításai későbbi keletűek.

63 *Mili azt is kitálalta, hadd egye a kinek kell.* — Célzás Lemouton Emilia bizonytalan értékű Shakespeare-fordítására. (Ld. Szilágyi 1845. nov. 23-i és AJ. 1847. jan. 3-i levelét.)

64 *hallám Miklósi Sándortól,* — Miklósiról ld. ADATTÁR. Szilágyi István említi Miklósit AJ.-hoz írt több levelében is. (1845. nov. 24., 1847. aug. 5., 1848. jan. 17.)

77—78 *a félig czivódással folytatott esteli lengyelkutyák* — nyilván valamely akkori kártya- vagy egyéb társasjáték neve.

80 *Hogy vette ön a bucsúzása napjáni jelenetet, nem tudom,* — Szilágyi 1844. jún. 25-i levele szerint csak Aranytól tudott elbúcsúzni, „családjából önmagánál többet nem láthaték eljöttömkor". AJ. e levele alapján vetődik fel a kérdés, vajon nem éppen Aranyékkal való sűrű érintkezését vette-e nyelvére a szalontai szóbeszéd?

89—90 *A Tisztváltozás igen nagy szemeket nyitott;* — a tisztújítással kapcsolatban Biharban, Tisza Lajos adminisztrátorsága alatt érvényesülő erőszak miatt. (Ld. Voin. AJé. I. k. 77—78. l.)

94—96 *Ha . . . valaha egy firkát olvasandana „Vadonfy Bertalantól",* — AJ. csak 1846. febr. 22-én közli Szilágyival *Az elveszett alkotmány* eredeti, teljesebb címét, amelyet a ponyvanyomtatványok mintájára cirkalmaz ki. Ez a cím Vadonfy Bertalant nevezi meg az eposz állítólagos szerzőjéül: „melyeket . . . először ugyan Szép versekben szerzett Néhai Nemes és Vitézlő Vadonffy Bertalan úr"; AJ. maga pedig pusztán mint a kézirat átdolgozója és közrebocsátója jelentkezik.

98—99 *az orvosi pályát elkezdte-e futni* — Ilyen irányú próbálkozásaival Pesten és Bécsben egyaránt hamar felhagyott (ld. AJ.-hoz írt 1845. nov. 23-i levelét).

99—100 *nem tudom Késmárkon mint töltè idejét,* — a kérdésre Szilágyi 1845. nov. 23-i levelében válaszol.

100—101 *Pesten hol, és minő körülmények közt tartozkodott* — Szilágyi 1844. jún. 25-én még Késmárkon volt, pesti időzését júliusra tehetjük. Debrecenből szeptember 20. után ugyancsak Pesten keresztül utazik Pozsonyba, az országgyűlés végeztével ismét Pesten tartózkodik s áprilisban indul haza. (Ld. AJ.-hoz írt 1844. aug. 9. és 1845. nov. 23-i leveleit.)

102—103 *az egyen kívül — irt-e azóta valamit, nyelvtanát elvégezte e* — a kérdések Szilágyinak *Bécsi napok* c. fentebb említett történelmi és a *Magyar ékes szókötés* szabályait vizsgáló nyelvészeti dolgozatára vonatkoznak. Ez utóbbi az Akadémia 1843. évi pályázatára készült, de mivel nem tudta befejezni, díjat nem nyert. (Ld. MTA. Évk. VIII. k. 17. l.)

103 *Abája folyik-e* — úgy látszik, Szilágyi drámát tervezett Aba Sámuelről, de tervét nem valósította meg.

118 *Longe recedat még!* — ez még sokára maradjon!

16. Arany — a Kisfaludy Társaságnak [Nagyszalonta, 1845. okt. 25. előtt]

K: MTAK. Kézirattára — Kisfaludy-Társaság Analecta; kékesszürke l. papír, 17,7×10,8 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—4. l.: üres, külön borítékon a jelige, tört vörös viaszpecsét, idegen kéz tinta írásával: „érkezett oct. 25. 1845. I. szám", ceruzával: „epos." — A Kisfaludy Társaság Ereklyetárából.

M: 100éKisf. T. 87. l. (hasonmás) — AJ.kk. II. k. 224. l.

E levél kíséretében küldte be *Az elveszett alkotmányt* a Kisf. T. pályázatára. (A pályázat körülményeiről ld. AJ. kk. II. k. 221—225. l.) — A Kisf. T. 1845. ápr. 23-i ülésén kimondta, hogy „álnévvel versenyezni nem lehet". Az 1846. febr. 4-i ülésen, amikor a „hazai tárgyú vígeposra" kiírt pályázatot AJ.-nak *Az elveszett alkotmány* c. műve megnyerte, s kibontották a szerző jeligés levelét, az ülés jegyzőkönyve szerint: „e név ellen kétségek támadtak s úgy látszott, mintha e név a Társaság határzása [határozata] ellenére álnév volna, mit a szerző írása hagyott gyaníttatni." Ezért úgy döntöttek, hírlapok útján ismét közzé teszik a Társaság határozatát, hogy álnévvel pályázni nem lehet. „Hogy pedig a mostani nyertes név valóságárul, vagy az ellenkezőrül kellő tudomást vegyen a Társaság, az ülés oda nyilatkozott, hogy levél irassék Szalontára, melyben a ref. paptól értesítés kéressék a felől: lakik-e Szalontán Arany János; és ha igen, akkor eredeti nyugtatványa mellett gondoskodjék a nyert jutalom átvételérül." (Ld. 100éKisf.T. 87. l.) — A válasz postafordultával megérkezett.

Balogh Péter — Erdélyi Jánosnak:

Tekintetes tudós Titoknok Ur!

Van szerentsém jelenteni, Önnek a tegnapi napon tisztelettel vett megkeresö levelére, hogy az igen tisztelt Társaság által keresett Arany János, *Az elveszett alkotmány* sat szerzője, a titokban müködött, jeles tehettségü, szép olvasottságú iró, Szalonta városának 2dik Jegyzője, ki jegyzöi foglalatossága mellett a Német, Franczia, és Angol nyelvek értését is sajátjává tévén, töle a szép irodalom mezején több jeles munkákat várhatni.

A nyert jutalom fölvételére, majdan fölküldendő Nyugtatványa mellett, Méltóságos Tisza ur fiai Nevelőjét, tekintetes Szőnyi Pál urat fogja megkérni.

Többire telyes tisztelettel vagyok.

A tekintetes Urnak alázatos szólgája

NSzalontán Febr. 15dk 846 Balogh Péter mk.

Hitszónok s Esperes

4 *ál név alatt hagyni megjelenni.* — *Az elveszett alkotmány* Irta: Arany János, a Kisfaludy Társaság Évlapjai-ban jelent meg (VII. k. MDCCCXLV—VI. 1849. 462—575. l.)

17. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1845. nov. 23.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/648. sz.; csontszínű l. papír, 22,7× 18,5 cm, 4 fol., 1—6. l.: 1. szöveg, 7. l.: üres, 8. l.: címzés, viaszpecsét kivágva, postai bélyegző: Szigeth. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt 1899. 608. l. 648. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany 1845. aug. 1-i levelére.

2 *Lőrinczkor* — aug. 10-i Lőrinc-napi vásárkor.

8—9 *Miklósival SzMihálykor találkozom* — szept. 29-én, feltehetőleg Debrecenben.

10 *mihelyst ez új patriámba magam bequártélyozom:* — Szilágyi 1845. aug. 26-án kérvényezte a máramarossziget líceum „hit- és természettan" tanszékét. Kéréséről szept. 25-én döntött a líceum pártfogósága. (Ld. Hajdu Nagy Sándor: *Szilágyi István.* Szilágyi Album. Bp. 1885. 11. l.)

13—14 *egész Szalontától megváltomtól lenne érdekes* — Szilágyi 1844. márc. 24-én hagyta el Szalontát (ld. Dereano, 79. l.).

19 *A mult 1844-iki nyarat Késmárkon töltém* — 1844. ápr. 10. táján érkezett Késmárkra, miután előzőleg két hétig otthon betegeskedett (ld. AJ.-nak írt 1844. jún. 25-i levelét).

19—20 *Németül illendően begyakoroltam magamat — az excellens Hunfalvinál* — Hunfalvy Pál 1842 óta volt tanár Késmárkon, az evangélikus főiskola jogtudományi tanszékén. Szilágyit névről már ismerhette: a Kisfaludy Társaság 1842. febr. 5-i közgyűléséről. Itt Hunfalvynak *A magyar költészet hivatása* c. tanulmányát olvasták fel, ugyanakkor elszavalták Szilágyi *Emlékbeszéd* c. „dicséretet nyert versenysatiráját" is. (Ld. a „Kisfaludy-Társaság — Magyar Szépirodalmi Intézet — folyó 1842. évi februarius 5-kén . . . tartja . . . ötödik köz ülését". c. négylapos meghívót (MTAK. Kézirattár, Kisfaludy-Társaság Analecta.)

24 *az általa birtokomba jutott német philologok müveiből.* — Utóbb név szerint is felsorolja őket.

27 *Lejebb emlitendő munkámról* — MTTárs. 1843-i pályázatán, amelyet a *Magyar ékes szókötés* sajátosságainak vizsgálatára tűztek ki. E pályaművét sokáig összetévesztették a még 1840-ben meghirdetett s 1842. nov. 21-én 100 arany jutalommal kitüntetett, *A magyar szókötés szabályai* c. dolgozatával. A második, itt szóban forgó pályázat a magyar stilisztika problémáinak felvázolását kívánta. (Ld. Nyelvtudományi pályamunkák. Kiadja a MTTárs. Negyedik kötet. Budán, 1846. III. 1.).

28 *végeig az ország gyülesnek* — az országgyűlés 1845. nov. 13-án zárult (ld. Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből.* 2. kiadás. Pest. 1867. II. k. 460. l.)

30 *Császári theca* — a bécsi császári könyvtár az egykorú értékelés szerint „az egész civilisalt világnak disze" — nemcsak „varázsszépségü" olvasótermével, hanem 300 000 kötetnyi könyvével (ebből 12 000 ősnyomtatvány), 300 000 darabot meghaladó rézmetszettel, 16 000 kézirattal, továbbá térkép- és zeneműtárral, valamint ritkaság-gyűjteménnyel. (Ld. Társalkodó 1835. 243—244. l.)

32 *Itt egy művet irtam* — a *Bécsi napok* c. történeti dolgozatot. A Kisfaludy Társaság 1844 elején hirdetett pályázatára készült, amelyet „a magyar történetekből vett valamely szakasz vagy prózai jelenet leírására" tűzött ki (ld. Dereano 90. l.). A választott Fónyad álnévvel kapcsolatos Kisf. T.-i határozatról ld. AJ. 1845. aug. 1-i levelét és jegyz.

34 *Irtam Grammatikálékat;* — célzás a *Magyar ékes szókötés*sel foglalkozó, említett második akadémiai pályamunkájára.

35—36 *Horvát Istvántól . . . ez a magyar historicus-portentum* — azaz csoda. Horvát István rendkívüli hatását bizonyítja, hogy Szilágyi érdeklődése Máramarosszigeten mindinkább a történelmi kérdések felé fordult. Aranynak is segítségére volt a *Toldi*val kapcsolatos történelmi kérdések megvilágításában. A kortársi vélekedés szerint „az oklevéltant pedig, a tömérdek tudományú Horvát Árpád-on kívül, nála jobban senki sem ismeri". (Hajdu Nagy Sándor: *Szilágyi István.* Szilágyi Album. Bp. 1885. 16. l.)

40—41 *Török József orvos, Pál öcscse* — ld. ADATTÁR.

46 *még Pest elundoritott a bonczolástól*; — e szerint Szilágyi Bécset megelőzően 1844 nyarán vagy ez év szept. 20-át követő pesti tartózkodása alatt is kísérletezett orvosi tanulmányokkal, de csupán „próbát tett".

48 *Commotio* — mozgás, mozgatás.

50 *Sept. 15. ide Szigetre meghittak* — Szilágyi ügyében a döntés nem szept. 15-én, hanem 25-én történt; az állás betöltéséről nem

szorosabb értelemben vett „meghívással", hanem pályázat útján gondoskodtak. (Ld. Hajdu Nagy Sándor: id. m. 11.)

51 *Lugossy helyébe* — Lugossy József a debreceni főiskola magyar nyelvészeti katedráját vette át. Lugossy és Szilágyi István (Szabó Károly és Szilágyi Sándor társaságában) utóbb közösen adta ki a *Történeti emlékek a magyar nép községi és magán életéből* c. kiadványt (1860).

54—55 *Még Késmárkon hozzáfogtam az ornatusi pályamunkához* — Az „ornatusi" jelző *A magyar ékes szókötés* vizsgálatára kitűzött akadémiai pályatétel *ékes* szavára vonatkozhat. Téves tehát életrajzíróinak feltevése, amely szerint e dolgozatát már Szalontán elkezdte volna Arannyal való „hosszas eszmecsere" alapján (ld. Dereáno, 73. l., Hajdu Nagy Sándor életrajzi vázlata, Szilágyi Album Bp. 1885. 8. 1.). A pályamű alapjául szolgáló tudományos irodalomra csak késmárki tartózkodása alatt hívta fel figyelmét Hunfalvy. A dolgozatba foglalt példák értelmezésében azonban szerepet kaphattak Arannyal való egykori beszélgetései.

63 *pr. Péczely urtól* — ifj. Péczely József — akit családilag is ismert — nyújtotta át Szilágyinak, 1840. márc. 1-én Debrecenben a Kisf. T. pályázatán nyert második díjat az *Árpád* c. balladáért. (Ld. Kisf. T. Évl. I. k. 1836—1840. 158—159. l.: „Debreceni Kisfaludy-ünnep"; továbbá Dereano, 27. s köv. l.)

65 *Jászay* — Jászay Pál mint „szabatos logikai rendszerű, alapos tudományos szerzőt" mutatja be bírálatában Szilágyit.

74—75 *Becker, Bopp, Mayer* stb. — ld. ADATTÁR.

79—80 *Hason becsü kettő köztt, az academia mindig teljeset jutalmaz* — nem befejezetlen dolgozatot, mint Szilágyié volt.

81—82 *a Kisf. [T.] történeti pályamunkákról is.* — A Kisf. T. 1844 elején hirdetett pályázatára (Kisf. V. T. Évl. k. 101—102. l.) készítette Szilágyi a *Bécsi napok*-at.

88 *sok fekete ember* — papok.

88—89 *s akkor még magam is feketévé készülvén lenni* — papi pályára készülvén.

90 *Fónyadtól egy két levél van nálam* — AJ. 1845. aug. 1-i levelében helyesen gyanította, hogy Fónyad álneve alatt Szilágyi rejtőzött.

93—94 *Az elkészittetett levelek Szalontáról még fel nem érkeznek* — azok a levelek, amelyek a Fónyad álnév mögött rejlő Szilágyi személyét felfedik.

94—95 *Schedelhez, ki nagyon jó emberem* — Toldy Ferenc, 1839-ben mint a Kisf. T. akkori titkára külön serleget ajánlott fel a balladapályázat második díjául. Ezt Szilágyi István még mint debreceni diák nyerte el *Árpád* c. balladájával. Schedel ettől kezdve nyilvántartotta Szilágyi nevét, amely sűrűn szerepelt a különböző pályázatokon.

95 *küldöm a originalt, s levelemet* — a díjnyertes pályamű fogalmazványát. Szilágyi tehát kézírásával igazolta, hogy ő a szerző. A Kisfaludy Társaság iratai közt fennmaradt Szilágyi nyugtája, amely szerint a 15 arany jutalmat 1845. márc. 18-án felvette.

99—100 *innen az új rendszabály* — Ld. AJ. 1845. aug. 1-i levelének jegyzetét.

105—106 *De hát hogy gyanitották? és kik?* — a szalontai Fónyad István neve mögött méltán keresték Szilágyit, aki akkor már az Akadémia és a Kisfaludy Társaság egész sor pályázatán sikerrel szerepelt.

109 *A Kisf. Társaság többé nem igen fog pályáján látni* — Ti. tanári elfoglaltsága miatt. Egyúttal válasz Arany kérdésére is, hogy részt vesz-e Szilágyi a Kisfaludy Társaság 1845. febr. 4-én „ hazai tárgyu vig eposz"-ra hirdetett pályázatán? (Ld. AJ. levele Szilágyihoz 1845. aug. 1.) .

111 *Lemouton kisasszony* — ld. Lemouton Emilia.

114—115 *Adorján B. designatus férj* — Adorján Boldizsár, Lemouton Emilia férjjelöltje.

115 *Petőfi — jó barátom* — Petőfi első említése AJ. levelezésében, aki Pesten 1844 nyarán vagy őszén — nyilván rövid időre — szállását is megosztotta Szilágyival: „Darab ideig együtt is laktak," írja még Szilágyi életében Hajdu Nagy Sándor. (Id. m. 1., ld. még Petőfi — AJ.-nak 1847. febr. 23-i levelét és Dereano 86—88. l.)

115 *Tüllman Ignác* — ld. ADATTÁR.

115—116 *Zrínyimet a színház, . . . el nem fogadta* — Szilágyi drámájának hőse Zrínyi Boldizsár, aki — mint kiderül — az őt elfogató Lorenzónak testvére; mindketten Zrínyi Péter fiai. Boldizsár méregpohár áldozata lesz. — Szilágyi e művét benyújtotta az Akadémia egyik pályázatára; az 1843. dec. 11-i kisgyűlés harmadik díjjal jutalmazta. (AkÉrt. IV. k.)

118—119 *megkínálom vele a színmütár kiadóját.* — Nagy Ignácot. Szilágyi darabja ott sem jelent meg.

119 *Abához még nem fogtam.* — Válasz AJ. 1845. aug. 1-i levelének egyik kérdésére.

122—123 *a Pdivatlap, a nyáron nehány régi verseimet még 1841-ből kezdé közölni* — A PDl. az alábbi költeményeket közölte Szilágyi Istvántól: *Száműzött.* Franciából. 1844. 192. l. — *Vágy.* 1845. 247. l. — *Megcsalt leány.* 1845. 617—618. l. (Tévesen Szilágyi Ferenc névvel. A szerkesztői megjegyzés azonban kétségtelenné teszi Szilágyi István szerzőségét: „Igen örülünk, hogy ezen a Kisfaludy-társaság által koszoruzott lant ismét hallatja magát.") — *Fidélia.* 1845. 876—877. l. A következő években is megjelent néhány verse: *Rabköltő.* 1846. 35. l. — *Ne légy csillag.* 1846. 432. l. — *Szenvedő hölgy.* 1846. 708. l. — *Hurczolom magammal.* 1847. 314. l. — *El nem felejtelek.* 1847. 505. l. (Az utóbbi két vers Fónyad István néven.)

18. Arany — Szilágyi Istvánnak Nagyszalonta, 1845. dec. 4.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/692. sz.; csontszínű l. papír, 25 × 20,5 cm, 2 fol., 1—3. l.: l. szöveg, 4. l.: címzés, vörös viaszpecsét-maradvány, postai pecsét: Szalontha, áthúzva. Melléklet: 2 fol., 1—4. l.: Byron: Don Juan-ja részletének fordításával. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 692. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 6—9. l. Kevés kihagyással.

Válasz Szilágyi István nov. 23-i levelére.

21 *ön nem úgy tett Bécsben, mint én,* — AJ. önéletrajzi levele szerint „hivatalos minőségben" járt Bécsben s rövid útja „szélesité egy kevéssé látkörét" (AJ. kk. XIII. k. 113. l.). Útiköltségeiről vezetett számadási naplója szerint (AJ. kk. XIII. k. 10—13. l., 439—441. l.) 1843. aug. 19-én Váry Lajos ügyvéd s annak felesége társaságában hajóra szállt, két napig időzött Pozsonyban s aug. 30-tól kezdődően nem egészen öt napot töltött Bécsben, járt Schönbrunnban is. Szept. 3-án indult vissza, és szept. 8-án már újra

Szalontán volt. Arany sógora, Ercsey Sándor úgy tudja, utazásuk a városra erőszakolt földesúr, hg. Eszterházy és a város közt folyó perrel volt kapcsolatos. (H. Fekete Péter: *Arany János bécsi útja.* Nagyszalontai községi polgári leányiskola értesítője az 1914—15. évre. 3—8. l. vö. még H. Fekete Péter: *Arany János bécsi útjához.* ItK 1921. 169. l.)

25 *Sziget ugy is csak gradus ad . . .* — „gradus ad Parnassum" — lépcső a Parnassusra, az ókori múzsák hegyére; a latin versíráshoz használt segédkönyvek egykori kedvelt címe. AJ. úgy vélte, Szilágyi csak átmenetileg marad Máramarosszigeten, a város „gradus" — azaz lépcsőfok lesz valamely magasabb tisztséghez.

27—28 *laktam egyik fogadójában 836-ban,* — az a debreceni színtársulat, amelynek AJ. 1836. február második felében tagja lett, május 1-én tartotta a városban utolsó előadását, azután feloszlott. Ekkor AJ. ahhoz a kisebb vándortársulathoz csatlakozott, amely a debreceninek néhány tagjából s „más vidéki kóborokból" regrutálódott.„Nagy-Károly,majd Szatmár, végre Máramarossziget lőn vándorlásunk eldorádója", írja Arany. Máramarosból hét napi vándorlás után aratás idején, feltehetően július első felében tért haza Szalontára. Így máramarosszigeti benyomásait 1836 júniusában szerezte. (Ld. önéletrajzi levelét, AJ. kk. XIII. k. 110—11. l.; továbbá Voin. AJé. I. k. 44—47. l.)

28 *mint a vándor Thalia sarukötője* — Thalia a vígjáték, tágabb értelemben a színjátszás múzsája; a sarukötő szó Aranynak a színháznál betöltött szerény feladatkörére céloz.

33—35 *Kisfaludy Ilkája, mellyben — nem emlékezem már, valljon valami medve — vagy medve kergető szerepét vittem-e* — Hasonló jelenet az Ilkában nincs. Arany talán Kisfaludy Károly Stibor vajdájára gondol, amelynek első jelenésében „vadászkürt harsog". Medvéről itt sincs szó, a vajda vadkant ejt el.

37, 42—43 *Olvastam a Pesti Hirlap*[ban] . . . *a mint Henszlmann közzétette* — a PHírl. 1845. nov. 18-i számában (575. sz. 2. l.). A Magyar Akadémia címmel, H. I. [Henszlmann Imre] aláírással részletes beszámoló jelent meg az Akadémia pályázatára érkezett *Magyar ékes szókötés* című nyelvészeti pályamunkák elbírálásáról. Szilágyi István dolgozatáról az egyik bíráló úgy nyilatkozott, hogy „Révay óta nem iratott semmi, a mit ezen munkával össze lehetne hasonlitani". Mivel azonban a szerző betegsége miatt munkáját nem tudta befejezni, a másik mű kapta az első díjat.

43—44 *„in der Tiefe wohnt die Wahrheit"* — az igazság a mélyben lakik; Schillernek sorát „Und im Abgrund wohnt die Wahrheit" *Sprüche des Konfucius* c. költeményéből (2. vsz. utolsó s.) Szilágyi a fenti formában választotta jeligéjéül.

45 *tót pap* — Szvorényi József, az első díj nyertese.

46 *Zrínyi hatástalan?* — Szilágyi István drámája.

47 *Theater-coup-ok* — coup de théatre: a nézők meghökkentésére számító színpadi fogások neve.

49 *deus ex machinák* — az ókori görög színházi játékokban a befejezés olykor istenek beavatkozásával történik, az istent alakító színész hirtelen megjelenését különleges gépezet biztosította. Itt az előzményekből nem következő bonyodalmakat jelent.

55 *Angelo* — Victor Hugo drámája. Magyarul Eötvös József fordításában 1836-ban jelent meg először.

63—64 *Kölcseynek igaza van* — idézet Kölcseynek Kisfaludy Károly *A leányőrző* c. vígjátékáról írt tanulmányából: „Csak az, ami előttünk valamely darabban természetes, amit abban vagy várni, vagy rettegni lehet." (Ld. *Kölcsey Ferenc összes művei.* Sajtó alá rendezte Szauder Józsefné és Szauder József. I. k. Bp. 1960. 622. l.) Eredetileg *A leányőrző* címen jelent meg; későbbi kiadások a tanulmányt *Komikumról* címen közölték.

72 *A tavalyi Kisfaludy-jutalmat* — Szilágyi *Bécsi napok* c. művét jutalmazták. (Ld. Szilágyi István — AJ.-nak 1845. nov. 23.)

79—80 *„Occidit legendo, Non missura cutem nisi plena cruoris hirudo"* — idézet Horatius *Ars poetica*jából:

> quem vero arripuit, tenet occiditque legendo,
> non missura cutem, nisi plena cruoris hirudo.
>
> *(Epistula ad Pisones* 475—476. sor. A költemény befejezése.)

Muraközy Gyula fordításában:

> ám, akit elfog, azon csüng, úgy olvassa halálra,
> s mint a nadály, úgy engedi el, ha kiszívta a vérét.
>
> *(Horatius összes versei.* Bp. 1961. 598—599. l.)

82—83 *Byron Don Juanja . . . III. énekében találtatik* — Don Juan, aki hajótörött társai közül egyedül szabadul meg az emberevők kezéből, a Földközi-tenger egyik sziklaszigetére vetődik, itt hallgatja a görög énekesnek a zsarnokság ellen tiltakozó dalát. AJ. utóbb Szilágyi István kérésére átdolgozta e fordítást, s így jelent meg a Szigeti Albumban. 1859-ben e téma levelezésükben újból visszatér (Szilágyi István — AJ.-nak 1859. okt. 18., nov. 18., továbbá AJ. — Szilágyi Istvánnak 1859. okt. 25., dec. 6.).

88—89 *szó szerinti fordítás prósában.* — AJ. ezt is mellékeli; bár az Arany kritikai kiadás *Az új görög dalnok (Byron „Don Juan"-ja III. énekéből)* címen (ld. AJ. kk. I. k. 285—288., 511. l.) közölte AJ. fordítását, nem vette figyelembe a Szilágyi Istvánnak küldött másolatot, amely pedig több helyen eltér a kk.-ban közölt szövegtől. Ugyancsak hiányzik AJ. „szó szerinti" fordítása. Mindkettőt e jegyzet után közöljük.

92 *ez oda — vagy elegico-oda* — kísérlet a költemény műfaji jellegének meghatározására

94 *a híres ódát Napoleonra* — Byron: *Ode to Napoleon Buonaparte.*

99 *„a la Samu nadrág"* — az anekdota szerint a „Samu nadrág" tulajdonosa bárányból nadrágját egyre javítgatta s így az állandóan egy-állapotúnak látszott. Így lett a szólás az állandóság, egyformaság, változatlanság jelképe. (Ld. Nyr. 1900. 83—84. l. és 1906. 335—336. l.)

109—110 *katharrzetlit kerestetett kaputja zsebében.* — A *kaput* a hosszú felső kabát neve; a *katharrzetli* valószínűleg köhögés elleni cukorka volt.

115 *Főbíró Kenyeres János* stb. — ld. ADATTÁR.

Byron: *Don Juan* III. énekéből:
az új görög dalnok

AJ.: „a szó szerinti fordítás prósaban."

1. Graecia szigeti, Graecia szigeti!
Hol égő Sappho szeretett s énekelt
Hol termének had és béke művei
Hol Delos kelt, és Phoebus eredt;
Örök nyár aranyozza őket még
De mindenök, kivéve napjokat, le van hunyva.

2. A sciosi és Teosi múzsa
A hős hárfája, a szerelmes lantja
Meglelék a hirt, mellyet partitok megtagadnak;
Születésök helye egyedül néma
A hangoktól, miket Echo távolabb röpit
Mint apáitokét „Áldás szigeti!"

3. A hegyek néznek Marathonra —
És Marathon néz a tengerre;
És, andalgva ott egy órán, egyedül
Álmodám, hogy Graecia még szabad lehet.
Mert állván a persa sirja felett
Nem vélhettem magamat rabszolgának.

4. Király ült a sziklás homlokon (v. szemöldön)
Melly néz a tenger-emelte Salamisra;
És hajók, ezrenként, fekvének alant,
És emberek, nemzetenkint; — mind övéi valának;
Megolvasá őket napkeltekor⟨;⟩ —
És mikor a nap lehunyt, hol valának ők?

5. És hol vannak ők? és hol vagy te
Hazám? Szótlan partodon
A hősi tábor hangtalan már —
A hősi kebel nem ver többé!
S lantodnak, az olly soká dicsőnek,
Illyen kezekbe kell aljasulni, mint enyém?

6. Valami az, hirnek szűkiben,
Bár kötözve, láncolt faj között,
Érezni legalább a honfi szégyenét,
Épen, a mint éneklek, elönteni arcomat;
Mert mi maradt a költőnek itt?
A görögökért pirulat — Graeciaért egy köny.

7. Csak sirassuk áldottabb napjainkat?
Csak piruljunk? Apáink vérzettek.
Föld! add vissza kebeledből
Meghalt spartánink maradványát!
A háromszázból csak hármat engedj
Új Thermopylaet csinálni.

8. Mit, csöndes még? és csöndes minden?
Ah! nem; — a halottak szavai
Hangoznak, mint távol hegyzugatag esése,
És felelnek, „Egy élő fő
Csak egy keljen föl, — mi mégyünk, mi megyünk!"
Csak az élő az, aki süket.

9. Hiába — hiába: verj más húrokat;
Töltsd csordultig a pohárt samosi borral!
Hagyd a csatákat a török csordáknak,
És ontsd vérét Scio Szőlővesszejének;
Hallga! kelvén a nemtelen hivásra —
Mint felel mindenik szilaj Bacchanal!

10. Még megvan pyrrhi táncotok,
Hová lett a pyrrhi phalanx?
Két illy lecke közől miért feledni
A nemesbet és férfiasabbat?
Meg vannak betűitek, mellyeket Cadmos adott —
Azt vélitek ő rabszolgáknak szánta ezeket?

11. Töltsd csordultig a pohárt samosi borral!
Nem akarunk gondolkodni illy themákon m't [mint] ezek;
Az tette Anacreon énekét istenivé
Ő szolgalt [szolgált] — de Polycratest szolgalta — [szolgálta]
A tyrannt; de uraink akkor
Még, legalább, földi⟨j⟩eink voltak.

12. Chersones tyrannja
Volt a szabadság l.jobb[legjobb] s l.derekabb [legderekabb]
barátja,
Az a tyrann Miltiades volt!
O! bár a jelen óra adna
Másik despotat, illyen neműt!
Illy láncok, mint övéi, biztos kötésűek volnának.

13. Töltsd csordultig a pohárt samosi borral!
Suli bércén és Parga partján
Létezik maradványa egy nép ágnak,
Ollyan, millyeket a dór anyák szültek;
És ott, talán, némelly vetés is van vetve,
Mellyet a heraklesi vér sajátjának vallhat.

14. Ne bizz, szabadságért a frankokba —
Ezeknek olly királya van ki vesz és ad;
Honi kardokban és honi hadsorokban
Lakik egyedűli reménye a vitézségnek;
De török haderő és latin csalárság
Megtörendi paizstok, bármilly erős legyen.

15. Töltsd csordultig a p. [pohárt] samosi borral!
Szüzeink lejtenek az árnyék alatt —
Látom dicső fekete szemeiket ragyogni;
De, bámulva mindenik lángzó leányra,

Enyémet égő köny-csep mossa,
Rágondolva hogy illy melleknek rabszolgákat kellend szoptatni.

16. Tégy (tegyetek) engem Sunium márvány lejtőjére
Hol semmi, csak a hullámok, és én
Hallhatjuk kölcsönös morajinkat elsuhanni,
Ott, hattyuként, hadd énekeljek s haljak meg:
Rabszolgák hazája ne legyen soha enyém —
Zúzd le a samosi bornak azon poharát.

Dec 4-én 1845.

BYRON: *DON JUAN* III. énekéből

AJ. fordítása: *Az új görög dalnok.*

AJ. Szilágyinak küldött fordítása, melynek szövegváltozata az AJ. kk.-ból hiányzik. (Ld. AJ. kk. I. k. 511. l.)

Az AJ.kk.I.k. 285—288. l.-on közölt szöveg eltérései:

1.

Szigethazám, szigethazám!
Hol Sappho égett s énekelt.
Hol terme harcz és bék' müve,
. . . Delos megállt és Phoebus kelt!
Örök nyár hint még rá sugárt,
De, napján kűl, minden leszállt.

énekelt,
müve, —
Delos

2.

Skios muzsája s Téosé,
A hős kobza, a szerelmi lant
Másutt lelt hirt „szép szigetek".
Csak itt, a bölcsőn, semmi hang
Abból, mit Echo elrepít
Messzebb, mint hőstök énekit.

múzsája s Teiosé,
A hőskoboz, szerelmi lant,
Más parton él hírben, nem itt;
A hang, szülőföldén, kihalt,
Bár Eccho távolabb veti
Mint ősink „Boldog Szigeti".

3.

Néznek Marathonra a hegyek —
S Marathon a tengerre néz;
Ott álmodoztam egykor én
Hogy még Göröghon szabad lész
Mert, állva a perzsa sir felett,
Nem hittem szolga létemet.

én,
lész:
sír
szolga-létemet.

4.

Király ült a bércz-homlokon,
Mely vízi Salamist födé;
S ezrével a hajók alant,
S tömérdek nemzet: — mind övé.
Megolvasá napkeltekor —
De hol valának estve, hol?

Ült a király bérchomlokon,
Mely néz le Salamis fölé;
Ezrével ott lenn a hajók,
Had, nemzet-számra: — mind övé!
napköltekor —
este,

5.

S hol vannak ők? s hol vagy te is
Hazám? Partod szótlan hever,
Nem zajlik a hős tábor itt —
És nem ver itt már hős kebel!
S lantod, az olly soká remek,
Illy kézre száll-e mint ezek?

6.

Ér valamit, ha nincs babér,
Bár lánczon, szolga nép közén —
Legalább pirúlni honfilag
Mint most is, e dal közben, én;
Mert hisz mi itt költői bér?
Pir a népért, — köny a honér'.

7.

Hát csak sirassuk jobb napink?
S pirúljunk? Haltak őseink.
Add vissza, föld! kebeledből
Spartai elhunyt hőseink'!
Háromszáznak csak hárma kell,
És Thermopylaenk újra kel.

8.

Mit, csend van még? csend min-
denütt?
Ah! nem; — a holtak hangja kél,
Mint távol-omló zúgatag,
Felelvén: „Egy kezdjen, ki él,
S megyünk, megyünk, követve, mi!"
Nincs, élőn kűl, siket semi.

9.

Mind hasztalan! verj másik hurt;
Kelyhedre tölts samosi bort!
Török csordáknak a csatát,
Te skii vesző vérit ontsd!
Na! lám alig felszólalál —
Mint érti sok vad bacchanál!

10.

Még dívik pyrrhi tánczotok
De hol a pyrrhi harczirend?
Feledségbe e kettő közől
Mért a nemesbik leczke ment?
Kadmos betűivel éltek — de
Ő szolganépnek szánta-e?

11.

Samos borával tölts kehelyt!
— Kedvetlen e tárgy, hagyjuk ezt;

Hol is,
némán hever;
Nem zendül itt a hős koboz —
Nem dobban
oly
Ily száll-e, mint *ezek?*

Még valami — ha nincs babér —
Bár szolganép közt, láncokon, —
Pirulni honfi módra, mint
E dalra most is homlokom;
Mert, haj!
Pír a népér' — könny

napunk?
S pirúljunk? — Haltak

A háromszázból *hármat* adj:
újra nagy!

Mit? csend tovább?

távol omló
ki él —
S megyünk, megyünk, vezessetek!"
Élőn kivűl, nincs más siket.

húrt;
tölts Samos borát!
Harcot török csordákra bízz,
Vért néked ontson a borág!
alig hogy szólalál —

táncotok,
közűl
betűje fennvagyon —
De rabnak szánta-e, vajon?

ezt!

Az ihleté Anakreont,
Ki szolgált — de Polykratest —
Térdünk ha szint', akkor hajolt,
A zsarnok, mégis, honfi volt.

12.

Lám Chersones tyrannja is
Szabadságnak lőn bajnoka;
E tyrann *Miltiades* volt!
O! bárcsak illyen zsarnoka
Voln' a jelennek! Lánczai
Soká fognának oldani.

13.

Samos borával tölts kehelyt!
Suli bérczén, s Parga partin még
A dór anyák szülöttihez
Van egy hasonló nemzedék;
S van hintve ott mag, valahol,
Kikben Herakles vére foly.

14.

Szabadságot franktól ne várj —
Ezek királya vesz, meg ad;
Mikben süker reménye él
Csak honfi kard, csak honfi had;
Török hadak, latin cselek,
Megtörni fognák vértetek.

15.

Samos borával tölts kehelyt!
Árnyékba' lejtnek szűzeink —
Immint ragyog dicső szemök;
De, nézve lángzó szépeink',
Enyém forró könnyekben ég:
E kebleket rab szopja még.

16.

Tégy Suni márvány bérczire,
Hol senki, mint én s a habok,
Hallgassuk egymást búgni; hadd
Halok meg, hattyudallal, ott:
Rab föld ne födjön engemet —
Zúzd földre Samos-kelyhemet!

(1845)

Polykratest. —
szint' akkor
A zsarnok mégis honfi volt.

Lám, Chersonéz'
hő

Oh! bár efféle
Volna

Bérces Sulin, s a pargai
Parton, van még egy faj, minőt
Szültek a dórok anyjai;
hintve mag, ott valahol,

ad:
él,

Ozmán erő,
Megrontanák hős

Ím mint

ég;
még!

Sunium párkányira,
én, s
búgni, míg
Dallal, mint hattyú elhalok:
Hon nem hazám, mely láncot hord —
Csapd földhöz a samosi bort!

(1859)

Arany László jegyzete: (AJLev. I. B. I. k. 9. l.)

„A levélben említett byroni költemény fordításáról maga Arany utóbb talán meg is feledkezett; Szilágyi küldte neki vissza annak másolatát 1859-ben, kérve, hogy a máramarosszigetiek javára

szerkesztett albumba fölvehessék. Így jutott e fordítás előbb a SZIGETI ALBUM-ba, később az ÖSSZES KÖLTEMÉNYEK közé is, de változtatásokkal. Lásd erre nézve az alább közölt 1859. október 25-i levelet. Ide iktatjuk azonban a fordítást első alakjában; talán némelyeket érdekelni fog, hogyan birkózott meg ‚a szalontai kis nótaros' Byron egyik legtömöttebb stílű költeményének fordításával."

1846

19. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1846. jan. 10.
K: MTAK. Kézirattára — K.513/649. sz.; csontszínű l. papír, 22,4 × 14,2 cm, 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 608. l. 649. sz. a.).
M: Kiadatlan.
Válasz Arany 1845. dec. 4-i levelére.

3 *ó szerénti János nap* — régi kalendáriumok címében sűrűn találkozunk az „új és ó" jelzővel. Az „ó-szerénti" naptár az év beosztását a Gergely-féle naptárreform elveit mellőzve, a korábbi, Julián-féle naptári rendnek megfelelően jelzi. Naptáraink — tekintettel a görögkeleti vallású lakosságra — az ó-kalendárium szerinti időszámítást is közölték. Az ó-kalendárium időszámítása az újhoz képest 13 nap eltérést mutat. Szent János apostol napja tehát az új naptárban dec. 27-re, az ó-kalendáriumban jan. 9-re esik. Szilágyi e levelét a köv. napon, jan. 10-én írta. Az ó-kalendáriumra való hivatkozást máramarosi környezete magyarázza.

12—13 *talán hónap után lesz, ismét o szerént Vazul, Bazil — görög — magyarul László* — az új naptárban jan. 1., az ó-kalendáriumban ennek megfelelően jan. 14., amely azonban magyarul nem *László*t jelent.

16—17 *. . . „nőj kedves Csecsemő! mulj másokat felül fényeddel!!"* (Homer) — Szilágyi hozzávetőleges pontossággal idézi az *Iliász* VI. é. 478—480. sorait. Devecseri Gábor fordítása szerint Hektor így búcsúzik fiától:

„ő is erős legyen és Tróján gyakorolja uralmát;
‚Apjánál sokkal derekabb' — mondhassa, ki látja
majd ha a harcból jön" — stb. (Homérosz. Bp. 1960.)

20 *a pályamunka* — a Tudós Társaság *Magyar ékes szókötés* c. pályázatára beküldött dolgozat, amellyel Szilágyi a második helyre került.

21—23 *van ostorozva Fogarasy János — egy Magy. nyelv szelleme czimü grammatikájának . . .* — E tanulmány 1843-ban jelent meg.

23—24 *nem kimélve Czuczor grammatikai tévedései sem — A magyar nyelv némelly sajátságairól* c. tanulmányra céloz. (Athenaeum, 1837. I. félév. 4. sz. 25—29. l. és 30. sz. 233—236. l.)

26 *a kiadandó Magyar Szótárnak* — Az Akadémia nagyszótárának elvi alapvetése 1839-ben készült el. A végrehajtási határozat 1844. dec. 16-án született meg (ld. AkÉrt. 1844. 223—225. l.). A munkálatokat Czuczor és Fogarasi 1845 májusában kezdték meg. *A magyar nyelv szótára* 1862—1871. jelent meg hat kötetben.

31—32 *Sic transit gloria mundi* — így múlik el a világ dicsősége. Pápai koronázáskor használt mondás. (Ld. Tóth Béla: *Szájrul szájra* Bp. 1901. 422—423. l.)

39 *Meg vagyok szólítva Vahottól, valamit lapja számára irni.* — Szilágyi PDl.-beli verseinek címét ld. 1845. nov. 25-én A.-nak írt levele jegyzetében.

40 *Szalonta ismertetése* — Szilágyi e dolgozatot, minthogy A.-tól a kért adatokat nem kapta meg, nem is készítette el. Helyette készülhetett *Bérczjáró fia* c. beszélye, amelynek cselekménye már máramarosi környezetben játszódik le és a Kosciusko-féle lengyel szabadságmozgalommal kapcsolatos. (PDl. 1846. 28—30. sz. 542—546, 563—570, 581—587. l.) A levélnek e részlete jelzi Szilágyi helyismereti-helytörténeti érdeklődésének első nyomát.

43 *mikor nyerte a hajdui szabadalmat?* — 1606. márc. 16-án Bocskay István 300 katonáját hadi érdemeik jutalmául nemességre emeli és Kölesér városában birtokhoz juttatja. A 300 hajdú még ez évben engedélyt kap Tholdi Györgytől, hogy a török háborgatásától védettebb birtokára, Szalontára húzódjék, s új lakóhelyén a Tholdi birtokot utóbb örök áron meg is vásárolja. (Rozvány, I. k. 29—45. l.) Hogy a kérdés Aranyt is foglalkoztatta, *Az ó torony* c. költeménye is igazolja.

44 *Hány falu volt a határban?* — 1702-ben Nagyszalonta határához a következő 17 praedium tartozott: Répáskeszi, Nagy- és Kisvásári, Vimer, Simonkerék, Kéza, Bagd, Gyarak, Mezőpanasz, Pant, Marciháza, Andacs, Pata, Péterháza, Kölesér, Szil és Barmó. (Szendrey István: *Az Eszterházyak derecskei uradalmának kialakulása.* Annales Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Seris Historica. III. 1964. 62. l.)

44 *mióta folyt a per Eszterházival?* — 1702. márc. 14-én a nádori fizetéssel adós udvari kamarától Eszterházy Pál hg. 100 000 forint fejében zálogbirtokként, 1745. márc. 13-án pedig Pál Antal hg. Mária Teréziától örökös joggal kapta meg a hajdú városokat a hozzájuk tartozó praediumokkal, pusztákkal együtt. Mind a zálogosítás, mind a birtokadományozás súlyos sérelme a Bocskaytól nyert hajdúszabadságoknak; a praediumok, puszták belefoglalása a donációba pedig az egyes birtokosokat külön-külön érintő jogsérelem. „A dominium népének jelentős része — elsősorban a régi kishajdúk — soha sem nyugodott bele a hercegi család uralmába, és hosszú, kemény küzdelmet folytatott a földesúri fennhatóság megszüntetéséért. Kezdetben a szalontaiak ellenállása okozott komolyabb nehézséget, akik állandóan megakadályozták a puszták elfoglalását. 1790-től viszont 10 volt hajdútelep szabadságkeresése nyugtalanította az uraságot és tisztviselőit. De semmiféle tiltakozás, pereskedés és erőszakos ellenállás nem tudta kimozdítani az Eszterházyakat a birtokból, s jóllehet sok gond közepette, de uralkodtak 16 bihari falu népe fölött 1863-ig, a birtok eladásáig." (Szendrey István, id. m. 57—72. l.; részletesebben uő. *A bihari hajdúk pere a hajdúszabadságért.* Debrecen 1959.)

45—46 *Szalonta megváltása Toldiaktól?* — Tholdi György, Tholdi István fia 1625-ben egész szalontai birtokát 1000 tallérért örök áron eladta a hajdúknak, „az ott lakó katonáknak", egyúttal különös szabadságjogokban részesítve őket. (Rozvány, I. k. 45—46. l.)

53 *Byrontól Parisinat leforditani* — Byron 1816-ban írt romantikus elbeszélését utóbb Szász Károly fordította le magyarra. A feladat Aranyt is foglalkoztatta (ld. Szilágyi Istvánhoz 1846. febr. 22-én írt levelét). Byronnak e művét AJ. *Katalin* című művének

ihlető forrásai közt emlegeti a szakirodalom. (Ld. László Irma: *Arany János angol irodalmi kapcsolatai*. Bp. 1932. 49—50. l.)

56 *Philoctetest* — Arany és Szilágyi figyelmét a Kisfaludy Társaság Évlapjaiban közreadott tanulmányok hívhatták fel e drámára. Egyes részleteit magyar fordításban Gondol Dániel dolgozata is közölte (IV. k. 1842—43. 308—417. l.). A görög Philoktétés (valószínűleg F. Gedike: *Sophoclis Philoctetes Graece*. Berolini 1781. c. kiadásában) Szilágyi tulajdonában volt, az ő ösztönzésére kezdett bele Arany a mű fordításába; ő volt az, aki „a görög tragicusok fordítására unszolt, mellyeket akkor a Kisf. társaság kezde kiadni (s így állt elé egy Philoctetes)" — írja erre nézve AJ. későbbi életrajzi levelében. (Ld. AJ. kk. XIII. 112. l.) E fordítás-töredék Arany legrégibb fennmaradt költői vállalkozása, kéziratát az MTA kézirattára őrzi. (Kiadta Ritoók Zsigmond: *Sophoklés Philoktétése Arany János fordításában*. Bp. 1972.)

58—59 *nadrágos kaputos tanács*! — Szilágyi megjegyzése válasz AJ. 1845. dec. 4-i levelének zárósoraira.

20. Szilágyi István — Aranynak [Máramarossziget] 1846. febr. 15.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/650. sz.; csontszínű l. papír, 22,2 × 14,2 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés, postai pecsét: Szigeth. Viaszpecsét kivágva. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 608. l. 650. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 13. l. Három szó kivételével teljes szöveg.

Szilágyi még nem kapott választ jan. 10-i levelére, de *Az elveszett alkotmány* győzelmének hírére újból ír.

2 *A mai ujság hozza a hírt* — Valószínűleg a Pesti Hírlap 1846. febr. 12. száma (623. sz. 98. l.).

3 *Io Paean!* — 'Ιω-vig hangulatú görög indulatszó; παίαν — győzelmi kiáltás; eredetileg győzelmi ének.

6 *Fónyad I[stván]* — Szilágyi szalontai vonatkozású írói álneve. Ld. még AJ. — Szilágyinak 1845. aug. 1. és dec. 4., valamint Szilágyi AJ.-nak 1845. nov. 23-án írt leveleit és a hozzájuk fűzött jegyzeteket.

12 *Juliána napja*! — febr. 16., Arany feleségének és leányának nevenapja.

21. Arany — Szilágyi Istvánnak Nagyszalonta, 1846. febr. 22. [befejezve] febr. 24.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/693. sz.; csontszínű l. papír, 25 × 20,5 cm, 6 fol., 1—11. l.: l. szöveg, benne *Az elveszett alkotmány* tartalma, 12. l.: címzés, áthúzva, vörös viaszpecsét, postai pecsét: Szalontha. Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 693. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 13—21. l. Kevés kihagyással.

Válasz Szilágyi 1846. jan. 10. és 15-i leveleire.

2 *Hosszu leszek, mint a szentiváni ének*, — a kifejezést a jún. 24-hez fűződő népszokás jellege magyarázza. A Szent Iván-napi tűzugrást ugyanis egy-egy falu leányai egyenként végzik, mindegyikük kétszer ugorja át a tüzet, s mindkét ugrást minden esetben ének előzi meg és ének követi, amelyet váltogatva hol a leány, hol a tűz körül elhelyezkedők kara énekel. Az ének tehát a leányok számától függően órákig is eltarthat. (Ld. Atovich Ferenc: *Zobor-vidéki szent-iváni szokások*. Ethn. 1900. 220—226. l.)

3 *fel a scontróval!* — a kereskedelmi életből vett kifejezés; értelme: vizsgáljuk meg könyveinket, vegyük számba tartozásunkat!

6—7 *nem csak a félbarmok, hanem az egészen tudósok* — 1845. aug. 1-én Szilágyinak írt levelében AJ. a bihari tisztújítás körülményeiről panaszkodott; most ezzel állítja párhuzamba a Szilágyi 1846. jan. 10-i levelében ismertetett állítólagos akadémiai machinációt, amely Szilágyinak a magyar ékes szókötést tárgyaló munkáját a pályadíjtól elütötte.

12 *„Szalonta ismertetését" illetőleg:* — Szalonta akkori értelmiségéről AJ. korábban is hasonlóan vélekedett (ld. AJ. — Szilágyi Istvánnak 1845. aug. 1-i levelét.). A Szalonta múltjára vonatkozó levéltári anyag az 1847. ápr. 17-i tűzvész martaléka lett. Legértékesebb darabjait AJ. felsorolja a tűzvészt követő ápr. 23-i jegyzőkönyvben (ld. AJ. kk. XIII. k. 26—27. l.).

18—19 *Új év óta casinonk van.* — AJ. levelének a szalontai kaszinóról szóló részletei csekély módosítással megjelentek a Pesti Divatlap 1846. ápr. 23-i (17. sz. 339. l.) füzetének *Vidéki szemle* c. rovatában, „közli: — n" jegyzéssel: „Újév óta casinónk van. A város piaczi u. n. sóház épülete, melly mult évben régi romjaiból ujan épült, tanyája az egyesületnek. Jelen év még a zsidó bérlőé; de jövő évekre, ha lehet, az egész épülettel rendelkezhetik, s vendéglőt is kapcsolhat a szellemi élvhez. Most csak egy társalgó-, egy tekéző-, s egy olvasó-szobája van. Tagjai száma 2 pft. fizetés mellett, ez ideig mintegy 80, helybeliek és vidékiek; pénztára, tánczvigalmi jövedelmekkel is szaporodva, jól áll. Könyvünk még nincs; de lesz. Szerencsejáték nem üzetik. Elnök: Fónyad László szolgabíró. Van választmány; vannak rendes alapszabályok, közgyülések . . . adja isten: ne legyen ollyan, mint a többi szalontai dolgok! . . . Télünk rosz volt, szük fa, sok hó, olvadás — s ennek következtében — árviz. Drágaság nincs olly nagy, millyentől féltünk stb. stb." A közleményt nyilván Szilágyi István küldötte be, Szalontáról tervezett ismertető cikkének pótlására; a levél alá jegyzett „—n" Szilágyi István nevének utolsó betűje.

33 *„arszlánlap"* — Arany nyilván Petrichevich Horváth Lázár *Honderű* c. lapjára céloz.

42 *„Parisinát" mikép fordítsam?* — Byron költeményének fordításáról ld. Szilágyi 1846. jan. 10-i levelét és a hozzáfűzött jegyzetet.

42—43 *mint ugynevezett „Uibersetzer"*, — Arany szóhasználatában a német megjelölés — mint a szövegből is kitetszik — műfordítót jelent.

45 *„Mazeppa" még szebb.* — Byron 1819-ben írt elbeszélő költeménye a kalandos életű Ivan Sztepanovics Mazeppa ukrajnai kozák hetmanról szól, akinek alakját utóbb Liszt Ferenc kompozíciója tette világszerte ismertté.

46—47 *„Philoctetest" a német fordítás szerint másoljam, vagy saját töredékimből?* — AJ.-nak ekkor a Philoktétésből csak a maga fordította töredék, valamint a Szilágyitól kölcsön kapott német nyelvű prózai Sophoklés-fordítás állt rendelkezésére (ld. Szilágyi István — AJ.-nak 1844. aug. 9-én írt levelét); nem világos, melyiket kérte Szilágyi?

50 *Homert tanulom, Iliast eszem.* — Homérosz hatásának nyomait *Az elveszett alkotmány* is szembetűnően tükrözi.

75—76 *Mindent belé akartam zsufolni (ön fogja érteni e szalontai kifejezést)* — Arany korában a 'zsufol' szó összefüggése a 'zsup' fogalmával — úgy látszik — még nem homályosult el. „Véleményünk szerént átv. ért. szó a palóczos kiejtésű zsúf azaz zsúp szótól, azon hasonlat alapján, hogy ami zsúfolva van, hasonló a kévébe szorított, kötött avagy a házfödelén tömötten összevert zsúpszalmához." (Czuczor—Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*. VI. 1278. hasáb)

83 *garabonczias diák*, — a hagyományos paraszti hiedelemvilág egyik varázstudománnyal rendelkező, írástudáshoz értő, rongyos köpönyegében helyről helyre vándorló, Szalontán is jól ismert alakja. A felhők közé emelkedve zivatart támaszt, jéggel vagy tűzzel pusztítja el a határt, kivált ott, ahol nem fogadták szívesen, teljes köcsög tejjel, szegetlen kenyérrel. (Vö. Szendrey Zsigmond: *Ember- és természetfeletti lények a szalontai néphitben*. Ethn. 1914. 316—317. l.)

85 *tündér Armidával* — Arany itt a tündér szót nem a szokott értelemben használja, eltér a szónak attól a hagyományos értelmezésétől is, amelyre a szalontai folklór alapján lehet következtetni. (Vö. Szendrey Zs. id. tanulmány 324. l.) Époszában a 'tündér' kifejezés tehát pusztán Armida, a rontó hatalmú boszorkány tűnékenységére, boszorkányi átváltozó képességére utaló jelző.

90—91 *Orsolát, ki macska képben szolgál nála*, — ha valaki a boszorkánymesterséget elsajátította, „fején való átbukdácsolással tetszésszerinti állattá változhatik; lehet belőle . . . fekete macska" stb. írja Szendrey Zs. id. tanulmánya (318. l.)

92 *a boszorkány cseléd nem boldogul*, — Arany itt a 'boszorkány' szót tágabb értelemben veszi, Hábort, a garabonciást, és Armidát, a szorosabb értelemben vett boszorkányt egyaránt e fogalom körébe vonja.

93—94 *a mocsárakban mászkáló eltévedt hősöket kunyhójába vezeti fénye által.* — A költő a magyar néphit 'tüzes ember' néven ismert szellemalakjának vonásaival ruházza fel Armidát, aki imbolygó fényként ijesztgeti és csábítja helytelen útra az éjszakában vándorlót, s mint természetfeletti lény, meg nem fogható és sérthetetlen.

97 *szép lyányokká változván*, — a ‚szépasszony' vagy lány mint mitikus alak pontosabb néprajzi meghatározását Nagyszalonta vidékéről nem ismerjük. (Vö. Szendrey Zs. id. tanulmánya.) Erdély ‚szépasszonyai' boszorkányi tulajdonságokkal rendelkeznek, a boszorkányok egyik körülírtabb, különleges funkcióval felruházott csoportjának tekinthetők.

106 *amollyan Bélteki Matyi-féle nevelést*, — Fáy András *A Bélteky ház* (1832) c. regényében Bélteky Matyi a szűk látókörű, elmaradott, műveletlen falusi nemes típusának képviselője.

119 *juste milieu* — az 1830. évi párizsi júliusi forradalom után Lajos Fülöp korának politikai alapelve, a politikai szélsőségektől tartózkodó „helyes középút".

120 *Másnap utasítások gyűlése*, — a rendi országgyűléseken a megyék követei csak a megyegyűléseken részükre adott utasítások szerint nyilatkozhattak, felszólalásaikban csak az utasításokban megadott álláspontot képviselhették.

120—121 *magyar nyelv*, — az 1844:II. törvénycikk kimondotta, hogy a törvényhozás nyelve magyar, s általában hivatalos nyelvvé tette

a magyart (pusztán a kancellária és a kamara latin és német nyelvűségét hagyta meg).

121 *ösiség*, — magyar nemesi kiváltság, amelynél fogva az ún. ősi javak: az elődöktől törvényes úton öröklött birtok a család és nemzetség elidegeníthetetlen tulajdona, s magszakadás esetén a család jogaiba az állam lép.

122 *vám szövetség*, — az 1840-es években főként Eötvös József és elvbarátai, a centralisták küzdenek külkereskedelmünk fellendítésére törekedve a Habsburg birodalmat jellemző kettős vámvonal eltörléséért, egy osztrák—magyar vámszövetség létesítéséért, amely Magyarország érdekeit a kölcsönösség alapján biztosítja.

122 *örök váltság*, — az 1840-es években törvényerőre emelt jogelv, amelynél fogva a jobbágy a maga földjét meghatározott összeggel szerződésileg örök időre megválthatja földesurától.

122 *status-adósság*, — államadósság.

123 *gravamenek*, — a nemesi jogokon, közhatóságok jogain vagy éppen az alkotmányon ejtett sérelmek jelölésére használt jogi műszó; ezeket rendszerint felsőbb hatóságok, pl. a király elé terjesztették orvoslás végett.

123—124 *eskütt szék*, — Kossuth javaslatára a törvényesség biztosítása végett a tárgyilagos igazságszolgáltatás szervezeteként az 1840-es években egyes megyék esküdtszéki bíráskodást vezettek be.

124 *háziadó*. — A vármegye saját céljaira szedett adó; Széchenyi terve, hogy a nemesség legalább az adózásnak e neméből vegye ki részét, az 1842—43. évek megyei gyűléseinek állandó vitakérdése volt, de a kisnemesség ellenállásán megbukott.

147 *Hábor, tá[l]tosival*; — a táltos alakjához fűződő paraszti képzetek az ősi sámánhit emlékeit őrzik napjainkig. Szalontai elképzelés szerint a táltos foggal születik, és hetedik gyereknek hetedik gyereke, akit hét éves korában a vidék öreg táltosai rabolnak el és tanítanak meg a maguk ördöngös mesterségére, — Szendrey Zsigmond szerint „szél-, vihar-, jég-, tűz- és árvízcsinálásra, az emberek megrontására, a füvek titkaira, széllel versenyt járásra, láthatatlanná levésre, állatokká való válásra stb." (Id. mű. 315. l.) Alakja rokon a nyugati népek garabonciásával, varázsló, jövendőmondó és orvos egyszemélyben.

148 *a sebesültekből ichor folyik*, — az ichor a görög mitológiában az istenek vére.

159 *teke asztalon* — biliárdasztalon.

160—161 *Kólyra mentek a világ közepére*: — Bihar megyei község.

162 *Cerberus*, — a görög mitológiában az alvilág kapujában őrködő háromfejű óriás kutya.

164 *Hecaté* — görög mitológiai alak, az emberek nyugalmát háborgató félelmes istennő, az ijesztő szellemek, kísértetek föld alatti birodalmának királynője.

171 *Léthe*, — görög szó, jelentése: feledés. A görög mitológia szerint az alvilágba lépő halottak a feledés vizéből isznak, így az alvilág folyóját is Léthének nevezték.

219 *mindenütt nagyképű purpureus pannus* — a költő a fenséges eposzi előadásmód és a komikus példa ellentétére utal a szólásszerűen alkalmazott latin kifejezéssel, amelynek értelme ‚bíborrongy'.

248 *mendikánciókkal*, — a legátus kísérőjének, a református kollégiumok kisdiákjának, a mendikánsnak mondókájával, aki a le-

gáció helyén házról házra járva mondotta el ezt az ünnepi köszöntőt s érte szerény pénzjutalmat kapott.

Az elveszett alkotmány c. művéből AJ. 1846. febr. 22-i Szilágyi Istvánnak írt levelében néhány részletet küldött meg: az *I. énekből:* 1—6. sort, a 24. sor első felét, a 28—37., 279—287., 292—297., 302—310.; a *IV. énekből:* a 266—362. sorokat. — Bár *Az elveszett alkotmány* kritikai kiadása (AJkk. II. k. szöveg: 7—96. l., szövegváltozatok: 233—243. l.) figyelembe vette Szilágyi István javításait, amelyeket az e levélre jegyzett; de kiegészítésül alább azokat az apróbb eltéréseket, javításokat mégis fel kell sorolnunk, amelyek onnan hiányoznak. Jelezzük a kk. szövegének sorszámát, zárójelben a szöveg lapszámát, végül a jegyzetekét, ahova ezek tartoznak.

Az I. énekben:

AJkk. II. kötetében:	*AJ. és Szilágyi István eltérései, javításai:*
29. sorban: (szöv.: 8. l., jegyz.: 233. l.) A felséges	*Arany:* A fölséges
31. sorban: (szöv.: 8. l., jegyz.: 233. l.) megyegyülésekbe	*Arany:* megyegyülésekre
34. sorban: (szöv.: 8. l., jegyz.: 233. l.) tanúm e dologban	*Arany:* tanúm a dologban
37. sorban: (szöv.: 8. l., jegyz.: 233. l.) szent Norbert részére	*Arany:* „Sz. Norbert" részére
296. sorban: (szöv.: 15. l., jegyz.: 234. l.) ah de hiában !	*Arany:* ah de hiába !
310. sorban: (szöv.: 15. l., jegyz.: 234. l.) egyszersmind	*Arany:* s egyszersmind

A IV. énekben: 55. l.-tól

267. sorban: (szöv.: 55. l., jegyz.: 239. l.) e szent hajlékban ma össze	*Arany:* e szent hajlékban ma össze (eresz alá)
268. sorban: (szöv. 55. l., jegyz.: 239. l.) Im a tekintetes ur,	*Arany:* Im a tekintetes ur (Bende)
269. sorban: (szöv.: 55. l., jegyz.: 239. l.) Nem sajnált közzénk,	*Arany:* Nem sajnált közibünk

278. sorban: (szöv.: 56. l., jegyz.: 239. l.) Felfordúl a szegény haza, hogyha mi talpra nem állunk.	*Szilágyi* (AJkk. szerint): Felfordulóban szegény hazánk, hahogy itt most [stb.] *Szilágyi* (a K szerint): Felfordulna hazánk hahogy [? vagy: hogyha] itt most [stb.]
282. sorban: (szöv.: 56. l., jegyz.: 239. l.) korcsmai módra	*Szilágyi:* korcsmai módon
292. sorban: (szöv.: 56. l., jegyz.: 239. l.) pálinka csöbörrel,	*Arany:* pálinka cseberrel,
294. sorban: (szöv. 56. l., jegyz.: 239. l.) naponként	*Arany:* naponkint
295. sorban: (szöv. 56. l., jegyz.: 239. l.) Nem azért-e, hogy amire	*Szilágyi:* Nem azért-é, hogy mire
298. sorban: (szöv.: 56. l., jegyz.: 239. l.) nem, nem:	*Arany:* Nem, nem:
301. sorban: (szöv.: 56. l., jegyz.: 239. l.) míg egy csillag lesz az égen!"	*Arany:* [nincs felkiáltójel.] *Szilágyi:* amig egy csillag az égen."
307. sorban: (szöv.: 56. l., jegyz.: 239—240. l.) Az, ki a hámfából kirug és	*Szilágyi:* A ki a hámfából kirugott s
310. sorban: (szöv.: 56. l., jegyz.: 240. l.) Elhiszi és lelkét italért árúba ereszti.	*Arany:* áruba bocsátja.
314. sorban: (szöv.: 56. l., jegyz.: 240. l.) Mi — — csak a tens urat,	*Szilágyi:* Mink — — csak Rák urat,
321. sorban: (szöv.: 57. l., jegyz.: 240. l.) *fel* az égig,	*Arany:* fel, az égig,
322. sorban: (szöv.: 57. l., jegyz.: 240. l.) fizessük a vármegye tiszteit:	*Szilágyi:* fizessünk vármegye-tisztet:
335. sorban: (szöv.: 57. l., jegyz.: 240. l.) csatornát!	*Arany:* csatornát. [felkiáltójel nélkül]
337. sorban: (szöv.: 57. l., jegyz.: 240. l.) vizzel. Bor	*Arany:* vizzel; bor

344. sorban: (szöv.: 57. l., jegyz.: 240. l.)
idézvényt. — *Szilágyi:* idézőt

345. sorban: (szöv.: 57. l., jegyz.: 240. l.)
őket szaporítani — *Szilágyi:* szaporítani őket,

347. sorban: (szöv.: 57. l., jegyz.: 240. l.)
amint hallom, — *Szilágyi:* mint hallom,

350. sorban: (szöv.: 57. l., jegyz.: 240. l.)
úgy mi szegény nemesek jobb hogy sírunkba lefekszünk — *Arany:* úgy mi szegény nemesek szálljunk sirunkba előre.

354. sorban: (szöv.: 58. l., jegyz. 240. l.)
Én ugyan azt tartom — *Arany:* Én ugyan ugy tartom:

356. sorban: (szöv.: 58. l., jegyz.: 240. l.)
a tiszti ügyésszel — *Szilágyi:* pert folytat bizvást [utána a 357—360. sz. sorokat zárójelbe tette.]

358. sorban: (szöv.: 58. l., jegyz.: 240. l.)
vagy a pör megtéved — *Arany:* vagy a per megtéved
Szilágyi: vagy megtévedt.

22. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1846. szept. 25.
K: MTAK. Kézirattára — K.513/651. sz.; világoskék l. papír, 26,4 × 21 cm, 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 608. l. 651. sz. a.).
M: AJLevIB. I. k. 21—23. l. Kevés kihagyással.
Szilágyinak e nyári, szalontai látogatása utáni első levele.

5—6 *Virtutem incolumem odimus, Sublatam oculis quaerimus invidi* — míg ép az erény, gyűlöljük, ha eltűnt szemünk elől, irigykedve kívánjuk vissza (Horatius Carm. III. 24.)

26 *Sophokles „Trachiniái"* — Sophokles i. e. 420 táján írt *Trachisi nők* c. drámája címét a kart alkotó trachisi nőktől kapta, a darab azonban Héraklész és féltékeny felesége, Deiraneia történetéről és Héraklész haláláról szól.

31—32 *Ha studiumomat elvégeztem, „Philoktetes"-t ismét, az eredetivel együtt elküldöm.* — A szöveg-összefüggésből következően a „Philoktetes" itt AJ. kéziratos fordítás-töredékét, az „eredeti" pedig a görög szöveget, azaz Szilágyi saját könyvét jelenti, amelyet AJ. a fordításhoz használt, s amely aztán visszakerült Szilágyihoz. — A fordítás kéziratát Szilágyi csak AJ. halála után küldte el Arany Lászlónak, már relikviás füzetté formáltan, amelybe AJ-.tól kapott leveleit is belefűzette. A MTAK. Kézirattára ma is így őrzi. A Philoktetes-fordítás kiadatlan maradt. Csengery János szerint AJ. „az 1471 versre terjedő Philoktetesből 826 verset for-

dított ötös és hatodfeles jambusokban, melyek közé itt-ott trimeterek is vegyülnek. A kardalok bonyolultabb mértékeihez nem ragaszkodott szorosan." (Ld. Csengery János: *Arany János és az ókori klasszikusok*. BpSzle. 229. k. 1933. 75—76. l.) AJ. fordításának első kiadása: Ritoók Zsigmond: *Sophoklés Philoktétése Arany János fordításában*. Bp. 1972. 23—59. l.

33 *Aristophanestől szinte nem kaptam többet Plutosznál.* — Arany tehát — Szilágyi közvetítésével — Aristophanest *Plutos* c. darabjából ismerte meg.

34 *E két darab* — ti. Sophokles *Trachisi nők* c. drámája és Aristophanes *Plutosa*.

42 *Xenophon — a 4^k „Symposionaért" s Agesilaus és Sokrates Apologiajaért küldöm.* — Xenophon *Symposion* (Lakoma) című irata vidám társaságban mutatja be mesterét, Sokratest; *Apologiája* viszont védőirat mellette. Megírta Agesilaus spártai király életrajzát is, akit 396-ban elkísért kisázsiai hadjáratára.

44 *Budai* — Budai Ézsaiás, a debreceni főiskolán görög és latin nyelvet tanított. Ld. még ADATTÁR.

47 *„Szélvészt" Lemouton E.-tól. Összehasonlításért . . .* — E címen fordította Shakespeare *Vihar*ját, Szilágyi a fordításnak az angol eredetivel való összehasonlítására gondol.

48 *Pope „Rablott hajfürtje"* — 1712-ben írt komikus eposza, cselekményének központjában egy ellopott női hajfürt áll, amelyért eget-földet rázó harc tör ki emberek és istenek részvételével.

50 *Voltaire „Henriad"-ja* — IV. Henrik francia királyról írt eposza 1723-ban jelent meg, s az uralkodó világnézeti türelmét és az emberi haladás szolgálata érdekében véghezvitt tetteit dicsőíti.

51 *S végre: „Zrinyi".* — Szilágyi történelmi drámája, amelyet a Magyar Tudós Társaság 1843-ban dicséretben részesített. (Ld. Szilágyi 1845. nov. 23-i levelét Arany 1845. dec. 4-i válaszával.)

64—65 *Schwandtnertől még ide teszem: a II. kötetet. I^ő. Ulászló Királyért,* — a szóban forgó mű Joannes Georg Schwandtner: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres, ac genuini*. Tyrnaviae 1765. Második kötete közli Philippus Callimachus: *De rebus Uladislao Polonorum atque Hungarorum rege gestis* c. művét a 39—199. l.

66 *à la János király,* — Shakespeare *János király* c. történelmi drámája, melyet utóbb Arany lefordított.

68 *„Plutárch Paralleláit"* — párhuzamos életrajzai a görög és a római történelem egy-egy hasonló alakját állítják egymás mellé 46 tanulmányban.

70 *Aeschines* — Nincs nyoma, hogy beszédei Aranyt megihlették volna.

70 *Theocrit Idyllei,* — 30 idilljében realisztikus színekkel mutatja be kora pásztori s kispolgári világának jeleneteit. Nincs rá adat, hogy Arany e műveket tanulmányozta volna.

70 *Odyssea* — mint e megjegyzésből következik, Arany eddig eredetiben csak az *Iliast* ismerte. 1846. febr. 22-i levelének sokat idézett megjegyzése: „Homert tanulom, Iliast eszem" ugyanerre vall. E szerint *Az elveszett alkotmány* szorosan homéroszi vonatkozásai is az Iliasra utalnak.

72 *Szőllősi* — ld. AJ. Szilágyi Istvánnak 1847. jan. 9. levelét.

77 *az Eugubinákat másoltatom.* — Gubbo, Eugubium, ókori nevén Iguvium olaszországi városkában felfedezett, kb. ezer szót tar-

talmazó umber nyelvemlék, amelyet a régi szakirodalom „Tabulae Eugubinae" néven emleget. A témára a továbbiakban sem Szilágyi, sem Arany nem tér vissza. Úgy látszik, Szilágyi érdeklődött az umber-kérdés iránt s személyes beszélgetésük alkalmával AJ. figyelmét is a kérdésre terelte.

23. Arany — Szilágyi Istvánnak [Nagyszalonta, 1846. október eleje]
K: Elveszett. — Utalás a levélre: AJ.: „ön már két levelet nem kapott". (1847. jan. 9.) — A Szilágyi által Szt. Mihályra, azaz szept. 29-re Telegdihez küldött könyveket, AJ. „még azon vásárkor" megkapta Szalontán. (Szilágyi, 1846. dec. 25.) — Feltehető, hogy a pontos A., hamarosan nyugtázta, ha röviden is, hiszen e hó 23-án fejezte be a *Toldit*.

24. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1846. okt. 26.
K: MTAK. Kézirattára — K.513/652. sz.; szürke l. papír, 22×13,5 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés, viaszpecsét kivágva, postai bélyegző nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 652. sz. a.).
M: Kiadatlan.
Szilágyi egy hónapja, szept. 25-én küldött AJ.-nak levelet és könyveket. AJ. válasza a postán elveszhetett.
2 *Én még vásárra könyveket indítottam Debreczenbe* — a Szent Mihály-napi vásárra, szept. 29-ére. — A könyvek jegyzékét Szilágyi 1846. szept. 25-i levele tartalmazza.
5 *Toldyt is vártam* — a megjegyzés nem Toldy Ferencre vonatkozik, aki már 1822 óta írt e néven, de azt csak 1847-ben vette fel végleg. — Szilágyi AJ. *Toldi*ját várta, amelyből nyári szalontai tartózkodásakor barátja már felolvasott neki egyes részleteket. A *Toldi* keletkezésére nézve Szilágyinak ez az érdeklődése nyújtja a legkorábbi támpontot.

25. Arany — Szilágyi Istvánnak [Nagyszalonta, 1846. nov. eleje]
K: Elveszett. — Válasz Szilágyi István okt. 26-án kelt levelére, amely kb. nov. elején érkezhetett Szalontára.
Mivel okt. 23-án már befejezte a *Toldit*, lemásolt belőle néhány részletet Szilágyinak. „Hogyan tetszik a mutatvány?" kérdezi 1847. jan. 9-i levelében a Toldival kapcsolatban. Később: „fölöttébb sajnálom, hogy elveszett" (AJ.: 1847. okt. 31.). „... a trachini nők tárgyában nyugtalanul várom a feleletet" (AJ.: 1847. jan. 3.). — A közös Shakespeare fordításról: „Ne feledkezzék el a 'forditjuk'-ról (1847. jan. 3.), majd: „A 'forditják' pedig emlékeztetés arra ... hátha mi ketten Shakespearet magyarul adnók?"

26. Erdélyi János — Aranynak [Pest, 1846. dec. 10. előtt]
K: Elveszett. — Utalás a levélre: „vig eposomat e hó 10-dike körül kezemhez kapván." (AJ. — Erdélyinek, 1846. dec. 30.). — Az Erdélyi által felsorolt „nyelv és mértékbeli vételmek"-re válaszában egyenként kitér.

27. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1846. dec. 25.
K: MTAK. Kézirattára — K.513/653. sz.; szürke l. papír, 26,3×21 cm, 1 fol., 1—2. l.: l. szöveg. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 608. l. 653. sz. a.).
M: Kiadatlan.
2—3 *Harmadik levél lesz ez már, mellyet Szalonta felé indítok* — Szilágyi ezt megelőzően 1846. szept. 25. és okt. 26-án írt AJ.-nak, A.-nak ezekre küldött válaszai a jelek szerint elvesztek.

11 *Jutalmat nyertem! S levelező tag!* — Szilágyi Istvánt a Magyar Tudós Társaság 1846. dec. 18-án levelező tagjai közé választotta, erről Széchenyi István értesítette üdvözlő levélben. — A PHirl. dec. 20-i vasárnapi számának „Magyar academia" c. közleménye a hírlap első oldalán ad számot a dec. 14-én kezdődött nagygyűlés eseményeiről. Megemlékezik az öt rendbeli pályamunkákról: „a kisgyűlés által is elfogadott vélemények felolvastatván, a nyertes pályázók neveit rejtő jeligés levelek felbontattak, a többiek elégettettek. A nyelvtudományi kérdésre versenyzők közül nyertes lőn: Szilágyi István mármarosszigeti oktató." — Szilágyi ekkor *A magyar nyelv históriája* c. dolgozatával nyerte el az Akadémia 50 aranyát; kapott hozzá egy ezüst serleget is.

15 *E levelkét legyen szíves átadatni illő helyire* — a levél Szilágyi egy bizalmas szalontai kapcsolatára utal.

28. Arany — Erdélyi Jánosnak Nagyszalonta, 1846. dec. 30.

K: Erdélyi-Tár; csontszínű l. papír, 27,9×22,4 cm, 2 fol., 1—3. l.: l. szöveg, 4. l.: üres, rajta Erdélyi ceruzaírásával: „1846. dec. 30. Arany János levele" — Címzés nincs. — T. Erdélyi Ilona tulajdonában.

M: ErdélyiLev. I. k. 215. sz. 288—289. l.

Válasz Erdélyi János 1846. dec. 10. előtti elv. levelére, melynek kíséretében *Az elveszett alkotmányt* visszaküldte javításra.

4 *azon izenetét mellékelte t. Szőnyi urnak,* — Szőnyi Pálról ld. ADATTÁR. AJ. az ő közvetítésével tartott kapcsolatot a Kisfaludy Társasággal, váltott levelet Erdélyivel, neki küldte meg nyugtáját, hogy *Az elveszett alkotmány*ért, majd hogy a *Toldi*ért járó pályadíjat a Kisfaludy Társaságtól felvette. (Ld. Balogh Péter válaszát Erdélyinek, Arany felől érdeklődő 1846. febr. 15-i levelére. 100éKisf. T. 91. l., továbbá Erdélyi János 1847. május végén vagy június elején Toldy Ferenchez intézett keltezetlen levelét. Erdélyi Lev. I. k. 308. l. 232. sz. és AJ. — Petőfinek 1847. jún. 25-én írt levelét.)

7 *Az egészet tüzbe vetnem s helyette mást alkotnom kellene ha . . .* — hasonlóan ír az eposzról Szilágyinak 1846. febr. 22-i levelében: „Az egészet kellene megsemmisítnem, ha javítni akarnék rajta."

11 *hízakos* — hézagos. Tájnyelvi alak.

18 *álnév alatt* — tervezett álnevét Szilágyihoz 1846. febr. 22-én írt leveléből ismerjük: — akkor még csak célzásként, burkoltan — említi a Vadonffy Bertalan nevet. *Az elveszett alkotmányt* ott még nem említi.

26 *A mi a nyelv- és mértékbeli vételmeket illeti:* — feltételezhető, hogy amit Arany az egyes „verstagul" használt ragok, képzők, szavak és szóvégződések hosszúságára vonatkozóan előad, lényegében válasz azokra a „közlött figyelmeztetésekre", amelyeket Erdélyi az eposz visszaküldésekor — azóta elveszett — kísérő levelében előadott.

1847

29. Arany — Szilágyi Istvánnak Nagyszalonta, 1847. jan. 3.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/694. sz.; csontszínű l. papír, 26,8×22,3 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés, ez áthúzva, vörös viaszpecsét töredék, postai pecsét: Szalontha. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 694. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 24—25. l. Kevés kihagyással.

Arany e levél írásakor még nem kapta meg Szilágyi dec. 25-én kelt levelét, amely csak jan. 9-én ért Szalontára. Szilágyi újabb jutalmaztatásáról még csak az újságokból értesült.

8—9 *juttassa el (Kazinczyként) zöld öregségre:* — legyen termékeny, mint Kazinczy (a zöld jelző szójátékszerű célzás Szilágyi „levelező" tagságára). Erről világosabban ír jan. 9-i levelében. A Kazinczyra való hivatkozás Szilágyi serkentő szerepére is utal.

11 *gradus ad majora* — lépés nagyobb eredmények felé.

16 *Vig eposomat Erdélyi visszaküldte át nézés végett* — Ld. AJ. — Erdélyi Jánosnak 1846. dec. 30.

19 *nemesis* — a megtorlás istennője az ókori gör. mitológiában; gondoskodik róla, hogy a jog- és erkölcs megsértői bűnhődjenek.

19—20 *engesztelő áldozatot viszek a komikum megsértett istennőjének.* — Arany itt Erdélyihez intézett említett levelének szavait ismétli: „Engesztelő áldozatot igérek a komikum megsértett istennőjének."

21 *Toldi, a mint látom, felment.* — Aranyt nyilván nyugtalanította a posta bizonytalansága. Az újságok közölték a Kisfaludy Társasághoz benyújtott pályaművek címét, így megnyugodva értesült róla, hogy műve is beérkezett. (Ld. Voin. AJé. I. k. 134. l.)

23—24 *a trachini nők tárgyában nyugtalanúl várom a feleletet, mert fordítni szeretném.* — Sophokles drámáját görög eredetiben 1846. szept. 25-i levele szerint Szilágyi küldte meg Aranynak, a darab fordítására ösztönözve a költőt. Arany érdeklődése (egyik elveszett levelében, amelyre itt céloz) nyilván a fordítás módjára vonatkozott: nyers prózai vagy művészi fordításra gondol-e Szilágyi, ragaszkodjék-e az eredeti versmértékhez, vagy járjon el bizonyos formai szabadsággal? stb. (Ld. AJ. 1846. nov. elején írt elv. levelét Szilágyinak.)

24—25 *Multkor Lemoutonról elfeledtem megemlítni* — Shakespeare *The Tempest* c. darabját, amely a magyar színpadon *A vihar* címen él, Lemouton Emilia *Szélvész* címen fordította magyarra. Arany e munkát Szilágyitól kapta, az összehasonlítást az angol eredetivel Szilágyi biztatására végezte. (Ld. Szilágyi 1846. szept. 25-i levelét.)

26 *Az angol levelet óhajtva várom.* — Nyári találkozásuk alkalmával úgy látszik Arany az angol nyelv tanulására biztatta Szilágyit; a szóban forgó angol levelet Szilágyi nyilván nyelvgyakorlásul írta volna.

26—27 *Ne feledkezzék el . . . a ‚fordítják'-ról.* — Arany figyelmeztetése a Szilágyival elgondolt közös tervre, a teljes Shakespeare magyar tolmácsolására vonatkozik. (Ld. AJ. Szilágyinak 1846. nov. elején írt elv. levelét.)

29 *a ‚Divatlap'* — Pesti Divatlap.

30—32 *M Szépirodalmi Szemlére; . . . Életképeket* — Ld. ADATTÁR.

46—47 *s ne feledjen multkori kérdésimre válaszolni.* — Arany még nem tudta, hogy Szilágyihoz kb. nov. elején írt utolsó levele elveszett, az abban foglalt kérdések a fentiek szerint a *Trachisi nők* és Shakespeare fordítására vonatkoznak.

30. Arany — Szilágyi Istvánnak Nagyszalonta, 1847. jan. 9.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/695. sz.; csontszínű l. papír, 22,5×14 cm, 5 fol., 1—10. l.: levél és a belemásolt Toldi-mutatvány, külön boríték,

ezen a címzés áthúzva, vörös viaszpecsét töredék, postai pecsét: Szalontha. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 695. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 26—28. l. Kevés kihagyással és a mellékelt Toldi-részlet elhagyásával.

Válasz Szilágyi 1846. dec. 25-i levelére.

4—5 *két levelemet nem kapott,* — Arany jan. 3-i levele keresztezte Szilágyi 1846. dec. 25-i levelét, csak ez utóbbiból értesült két levele elvesztéről. (Ld. AJ. 1846. okt. és nov. elején írt elv. leveleit.)

6 *a trachini nőket már el is olvastam,* — Arany a drámát németül már korábban olvasta, ekkor görögül tanulmányozta Sophokles művét, annak a közelebbről nem ismert kiadásnak alapján, amelyet Szilágyi a máramarosszigeti könyvtárból kölcsönzött neki (ld. Szilágyi — AJ.-nak 1846. szept. 25.). A német nyelvű Sophoklest, amelyet ugyancsak Szilágyi kölcsönzött 1844-ben a költőnek, 1846. nyarán Szalontáról való távozásakor visszavette Aranytól. (Ld. Szilágyi Arany Jánosnak 1844. aug. 9. és 1847. márc. 12. kelt levelét.)

11 *Οικονομικός* — az *Oikonomikos* Xenophon i. e. 400 táján írt műve, amelyben Sokrates és Ischomachos beszélget a háztartás és mezőgazdálkodás körében a háziasszonyra és dolgozó férjére váró feladatokról. Arany Xenophont Szilágyitól kapta kölcsön (ld. Szilágyi — AJ.-nak 1846. szept. 25. 4. pont).

12 *Platonra, kinek ugyan Ion-jából már olvastam.* — Ugyancsak Szilágyi kölcsönzése (ld. Szilágyi id. levele. 3. pont.).

13 *Πλουτος is nézegettem* — AJ. szórakozottságában *Πλοῦτος* helyett *Πλουτος* ír, azaz latin betűvel kezdi a görög szót. Aristophanes vígjátékát egyébként szintén Szilágyitól kapta kölcsön (ld. id. levele 2. pontját).

17—18 *Zrínyi is itt van,* — Szilágyi díjnyertes drámája, amelynek átdolgozását kérte Aranytól (ld. id. levele 8. pont).

18 *irósvajhoz hasonló* — Pope komikus eposzát is Szilágyi kölcsönzi (ld. id. levele 6. pont). Arany dicsérete kétértelmű: jelentheti a kidolgozás finom, csiszolt simaságát, választékosságát; de a mű szegényes eszmetartalmára is célozhat.

19 *classicum quid* — valami klasszikus-féle alkotás.

21—22 *Szeretném az elejét — a mit ön olvasott — megváltoztatni,* — Eszerint Arany a *Toldi* elejével Szilágyi látogatásakor, 1846 augusztusában már elkészült. Művének ezt a részét sohasem dolgozta át, pusztán a második énekbe szőtt utólag néhány verssort. (Ld. AJ. Erdélyinek 1847. febr. 17.)

23 *mutatványt küldtem belőle:* — ld. AJ. 1846. nov. elején Szilágyinak írt elv. levelét.

25 *A historikusokat örömmel fogadnám* — Válasz Szilágyinak Thukidides, Herodotos, Xenophon műveinek megküldésével kapcsolatos kérdésére: „Jó lesz-e?". (Ld. Szilágyi AJ.-nak 1846. szept. 25. 4. pont.)

33 *A hirlap meghozta nekem az örömet,* — a Pesti Hírlapban olvasott Szilágyi akadémiai levelező tagságáról.

40 *ha az ember népies hős költeményt írna?* — A komikus eposz *(Az elveszett alkotmány)* és a verses elbeszélés *(Toldi)* után Arany érdeklődése az eposz hősi válfaja felé fordul, amelyet azonban a maga ízlése szerint a *Toldi* népies realizmusa jegyében kívánna írni. Az ekkor még csak általánosságban felmerülő ötletből alakult

ki utóbb a hun trilógia koncepciója is. (Ld. Szilágyi válaszát 1847. márc. 12. 4. pont.)

48 *Casinónkrul én irok, de ön a világért se írjon;* — Szilágyi a Pesti Divatlap 1846. ápr. 23-i számában közölte Arany 1846. febr. 22-i levelének szalontai vonatkozású híreit —n aláírással.

57 *ángária* — bér, fizetés, itt: negyedévi bérlet.

60 *Szőllősi Ferencz* — közös ismerősüket Szilágyi is említi Aranynak írt 1846. szept. 25-i levelében.

61 *pusztai törvény szolgáltatás szerint* — az Alföldön, a közigazgatási központoktól távol eső területeken különleges pusztai jogélet alakult ki, amely alkalmilag a szokottnál jóval keményebb ítéleteket hozott.

66—67 *Nyomatik-e már a K. B. tavalyi munkája?* — Szilágyinak a magyar ékes szókötésről írt pályamunkája. Ezt az Akadémia kiegészítés és átdolgozás céljából visszajuttatta a szerzőnek. Mivel azonban Szilágyit máramarosszigeti elfoglaltságai hátráltatták, műve nem jelent meg.

68—69 *Debreczenből „miképen fúj a délnyugoti szél?"* — azaz: milyen híreket kap onnan Szilágyi? Arany itt barátja esetleges debreceni elhelyezkedési lehetőségeit latolgatja.

69 *Lugossi lesz-e a könyvtárnok* — Lugossy József, Szilágyi előde a máramarosi liceumban, a debreceni főiskolára került s a nyelvészeti tanszékhez kötött könyvtárosi tisztet is ellátta. Úgy látszik, Arany azt is mérlegeli, nem választják-e szét a professzori és könyvtári munkakört, nem szerveznek-e külön könyvtárosi állást, amelyre Szilágyi pályázhatna.

70—71 *Zákány nem resignál-e?* — Zákány József a debreceni főiskolán a neveléstan, a német- és francia nyelv tanára volt. A főiskolán énekkart szervezett, új dallamokat tanított, amelyekhez diákjaival íratott szövegeket; ezek részben ma is használatosak Debrecenben. (Pap Károly: *Adalékok A. debreczeni diákságához.* It 1912. 241—242. l.) — Valószínűleg Zákány József francia nyelvkönyve, a *Frantzia grammatika* (Debreczen 1826—28.) került egykor Kisújszálláson AJ. kezébe: „egy nagyobb deák francia nyelvtana kezemre esvén, a francia nyelv elemeivel is megbarátkoztam". (Önéletr. levele, AJ. kk. XIII. k. 109. l.)

74 *az öreg Sárváry* — Sárváry Pál 1846. dec. 19-én hunyt el 81 éves korában. AJ.-t is tanította, ő hívta fel figyelmét Shakespeare-re. (Ld. AJ. kk. XIII. k. 110. l.)

101—102 *bátyjától osztály részét, . . . kell hogy követeljen,* — a *Toldi* első fogalmazásában a II. ének még nem tartalmazta Miklós és György drámai szóváltását. A kiegészítésre vonatkozóan ld. AJ. Erdélyi Jánosnak 1847. febr. 19-én írt levelét.

31. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1847. jan. 15.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/654. sz.; szürke l. papír, 26,5×21 cm, 2 fol., 1—3. l.: 1. szöveg, 4. l.: címzés, viaszpecsét kivágva, postai pecsét: Szigeth. Szilágyi István írásával: „19/1 47" — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 654. sz. a.)

M: AJLevIB. I. k. 28—29. l. Kihagyásokkal.

Válasz Arany 1847. jan. 3-i levelére.

4—5 *kiről sept. 10kétől fogva tht 4 hónap alatt semmit nem tudni,* — Szilágyi szept. első napjaiban hagyta el Szalontát; 4-én ért Fejértóra, ahová 10-én érkezett Veres (ld. Szilágyi 1846. szept. 25-

levelét), tőle hallott tehát utoljára Aranyékról. Ld. továbbá AJ. két elveszett levelét, 1846. okt. és nov. elejéről.

11—12 *recepisse mellett küldött . . . levelem* — a kézhezvételt a címzett aláírásával igazoló kézbesítési mód, amelynek ma az ajánlott, vagy a tértivevényes kézbesítés felel meg.

21—22 *ez interlocutoria sententiával, felszólítsam* — tréfásan alkalmazott jogi stílusformula: a peres eljárást megszakítva, a már tisztázott tények alapján hozott ítélettel.

23 *cum adnexis,* — a mellékletekkel együtt; célzás Aranynak az egyik elveszett levélben a *Toldi*ból nyújtott „mutatványaira".

25 *Mi lesz az Uj Komikum?* — Arany mind Erdélyi Jánosnak írt 1846. dec. 30-i, mind Szilágyihoz intézett 1847. jan. 3-i levelében egy újabb komikus tárgyú mű tervét említi. Szilágyi kérdése erre vonatkozik.

27 *Miben van a Trachini nők ügye?* — Sophokles drámájának fordításáról, a fordítás jellegéről és módjáról Arany már 1847. jan. 9-i levelében tájékoztatta Szilágyit, aki ezúttal azt szeretné tudni, mennyire haladt Arany a munkával.

28 *Mit jelent a „Fordítják" ?* — A teljes Shakespeare lefordítására vonatkozó terv Aranyban vetődött fel, s elveszett levelében igyekezett munkatársul megnyerni akkor még angolul kevéssé tudó barátját is.

35 *zsidó költeményeket fordítok;* — Szilágyi szépirodalmi alkotásait Hajdu Nagy Sándor bibliográfiája csak szórványosan említi *(Szilágyi István irodalmi munkássága.* Szilágyi Album. Kiadta Várady Gábor. Bp. 1889. 171—175. l.); a jelzett költeményeket nem tartja nyilván.

41—42 *a levelek elveszésének egyik okát a frankirozásban is keresem.* — Ez időben célszerűbbnek látszott a postaköltségnek utólagos kiegyenlítése a küldemény átvétele alkalmával, minthogy így a posta — anyagi érdekeltsége miatt — a küldeményt több gonddal kezelte.

32. Erdélyi János — Aranynak Pest, 1847. jan. 23.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/103. sz.; csontszínű l. papír, 23 × 14 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés, viaszpecsét kivágva, postai pecsét: Pesth 23/1 [=jan. 23.] és egy teljesen homályos pecsét. — AJ. írásával: „25/1 47." — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 594. l. 103. sz. a.).

M: ErdélyiLev. I. k. 219. sz. 294—295. l.

4 *habár levélpostán is* — a személyi közvetítés a postainál megbízhatóbb volt. Arany a kéziratot Erdélyi kívánságának megfelelően már 1846. dec. 31. tájt eljuttatta Gesztre a Pestre készülő Tisza család nevelőjéhez, Szőnyi Pálhoz. Ld. ADATTÁR.

7—8 *mint pályanyertest újra „Toldi"jával* — Erdélyi tehát mint a Kisf. T. titoknoka, már a döntés napján értesíti a költőt a *Toldi* diadaláról; ez az első Aranyhoz érkező híradás a *Toldi* sikeréről. A pályázat eredményét összegező titkári jelentés a MSzSzle. 1847. febr. 14-i számában jelent meg. A pályázatról és eredményéről részletesen ld. AJ. kk. II. k. 245—250. l.

9—10 *a díjt méltányosnak lelé az ülés a kihirdetettnél magosabbra tenni,* — a népies költői beszélyre az 1846. febr. 8-i közülésen kiírt pályázat az első díjat 15 aranyban szabta meg, a bírálók egybehangzó véleménye alapján azonban a *Toldit* 20 arannyal jutalmazták.

33. Arany — Erdélyi Jánosnak Nagyszalonta, 1847. jan. 30.

K: Erdélyi-Tár; csontszínű l. papír, 27,9×22,4 cm, 2 fol., 1—2. l.: 1. szöveg, 4. l.: üres, rajta Erdélyi ceruzaírásával: „1847. jan. 30. Arany János" — Címzés nincs. — T. Erdélyi Ilona tulajdonában.

M: ErdélyiLev. I. k. 221. sz. 295—296. l.

Válasz Erdélyi jan. 23-i levelére.

2 *Vévén becses sorait* — Arany Szilágyinak írt 1847. jan. 31-i levelének tanúsága szerint Erdélyinek jan. 23-i értesítését január 30-án kapta meg, eszerint a levélre még annak kézhezvétele napján válaszolt.

4 *t. Szabó József geszti lelkész ur* — ld. ADATTÁR.

6 *mtgos Tisza család* — az a sajátságos helyzet állt tehát elő, hogy Arany éppen a Bihar megyei tisztújítási botrányt kirobbantó Tisza Lajos családjánál nevelősködő Szőnyi Pál útján küldte vissza *Az elveszett alkotmány* nyomdába kerülő szövegét a Kisfaludy Társaságnak (ld. Erdélyinek 1846. dec. 30-án írt levelét). Tiszáék pesti útja azonban egyre késett, utazásuk körülményeiről a költő bővebben szól a következő napon, 1847. jan. 31-én Szilágyinak írt levelében.

12 *Toldim sorsa iránti tudósítását* — azaz Erdélyi 1846. jan. 23-án kelt levelét.

14—15 *e művemben is érzek kisebb nagyobb hiányokat* — főleg a *Toldi* II. énekét akarta kiegészíteni új motívummal: Miklósnak osztályrészt kell követelnie bátyjától az apai örökségből. (Ld. AJ. — Szilágyi Istvánnak 1847. jan. 9. és AJ. — Erdélyinek 1847. febr. 17.)

34. Arany — Szilágyi Istvánnak Nagyszalonta, 1847. jan. 31.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/696. sz.; csontszínű l. papír 24,5× 19 cm, 2 fol., 1—4. l.: 1. szöveg, borítékkal, vörös viaszpecsét: „Arany" — postai pecsét: Szalontha. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 696. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 29—31. l. Teljes szöveg.

Válasz Szilágyi István jan. 15-i levelére.

6 *Az új komikumról* — egy újabb komikus mű tervéről ld. AJ. Erdélyi Jánosnak 1846. dec. 30-i, továbbá Szilágyinak írt 1847. jan. 3-i levelét és Szilágyi ezzel kapcsolatos érdeklődését Aranyhoz intézett 1847. jan 15-i levelében.

7 *sub judice est* — „a per bíró előtt van", azaz még nem dőlt el. Horatius: *Epistola ad Pisones* 77. A levél azt sejteti, hogy Arany valamely meghatározott komikus témával foglalkozott ugyan, de egyelőre csak azt fontolgatta, munkához lásson-e vagy sem.

12 *azon német fordítást* — Szilágyi e német Sophoklést 1844. aug. 9-i levele mellékleteként küldötte el Aranynak. s valószínűleg 1846. évi nyári szalontai látogatása alkalmával kérte vissza. (A mű címét ld. Szilágyi István — AJ.-nak 1847. márc. 12-én írt levelében.) Most Arany a *Trachisi nők* fordításához ismét e német nyelvű Sophoklés-kiadványt szeretné segítségül használni.

16 *"Ον αἰόλα νὺξ ἔναρις μένα* — Sophokles *Τραχίνιαι* c. drámájának 94. sora (Sophocle. Tome I. Texte établi par Alphonse Dain et traduit par Paul Mazon. Paris 1962. 17. p.).„Te, akit elhunyva a csillagos Éj szül . . ." (Csengery János: *Sophokles drámái magyarul.* II. k. Kolozsvár 1919. 169. l.)

26 *A „fordítják" pedig emlékeztetés* — a közös Shakespeare-fordítás tervét Arany valószínűleg 1846. november eleji elveszett le-

velében vetette fel, utóbb jan. 3-i levelében is célzott rá, de Szilágyi az előzmények ismerete nélkül a célzást nem értette meg. Arany itt adja meg a felvilágosítást Szilágyi jan. 15-i kérdésére: „Mit jelent a ‚fordítják'?".

29—30 *4 rendes levélnyi, tömötten írt, mutatványt küldöttem* — Arany elveszett levelei közül feltételezhetően a november elején írt tartalmazta az itt említett bőséges mutatványt.

32 *tegnap kaptam Erdélyi levelét* — Erdélyi 1847. jan. 23-i levele tehát jan. 30-án érkezett Aranyhoz Szalontára.

33—34 *már régen felküldtem Tiszáéktól,* — *Az elveszett alkotmány* visszaküldésére vonatkozóan ld. még a költő Erdélyi Jánosnak 1847. jan. 30-án írt levelét.

42—43 *Jól esik a tavalyi keserűre;* — Arany *Az elveszett alkotmányt* csak félsikernek tekintette. Ebben, a levél tanúsága szerint, a Kisfaludy Társaság bírálóinak véleményén kívül szalontai környezetének vélekedése is közrejátszott.

46 *megkértem Erdélyi urat* — ld. AJ. — Erdélyinek 1847. febr. 17.

48 *Zsidó költemények!* — AJ. felkiáltása elismerő válasz Szilágyi közlésére aki „zsidó költeményeket fordít". (1847. jan. 15.)

50—51 *Olvasta ön Jókay Mór Büntársát az Életképekben?* — Életk. 1847. I. fé. 1—3. sz., 4—16, 36—43. és 69—73. l. — Jókai novelláját hasonlóan ítéli meg — egyúttal részletesen ismerteti is a Magyar Szépirodalmi Szemle kritikusa (1847. márc. 14. — 11. sz. 177—178. l. és márc. 21. — 12. sz. 195. l.). Arany a Szalontai Casinóban olvashatta az Életk.-t (ld. 1847. jan. 3-i levelét).

56 *a Falu jegyzőjét.* — Eötvös József regénye 1845-ben jelent meg.

57 *Kotzebue* — ld. ADATTÁR.

59 *Horváth Mihályt is meg akarom venni:* — *A magyarok története* c. négykötetes műve (Pápa, 1842—46) az ország múltját a polgárosodásért vívott harc szempontjai szerint tekintette át.

35. Vahot Imre — Aranynak Pest, 1847. febr. 1.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/1243. sz.; csontszínű l. papír, 22 × 18,2 cm, 1 fol., 1. l.: 1. szöveg, 2. l.: üres. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 668. l. 1243. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Vahot első levele AJ.-nak.

2 *lapomnak egyik főczélja nemzetiségünk terjesztése,* — Vahot Pesti Divatlapja a középnemesség liberális törekvéseit támogatta. 1844-ben Petőfi volt a segédszerkesztője, 1847-ben azonban már ellentétben álltak egymással.

7—9 *Ön pályanyertes művének birálói kifogyhatatlanok ön népies költészete . . . dícséretében.* — AJ. *Toldi*járól a Kisf. T. jan. 23-i ülésén hangzott el Vörösmarty bírálói véleménye: „A beküldött munkák között kétségtelenül *Toldi* (4. sz.) illeti az elsőség. A kifejezések ősi egyszerűsége mellett a világos szerkezet, nagy szabású és sok bensőséggel biró jellemek, a tisztán és következetesen népies előadás jóval fölül emelik a többi pályázókon." (100éKisf.T. 95. l.)

17 *Lapom mellett egy pár érdekes képpel is szolgálok önnek.* — 1846. II. felében a lap képmellékletei: A Nemzeti Színház belseje, Kölcsey-szobor Ferenczy Istvántól, A kassai Szt. Erzsébet egyház, Bártfa város és a bártfai fürdő.

36. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1847. febr. 3.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/655. sz.; szürke l. papír, 22,6×13,7 cm, 2 fol., 1. l.; l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés, viaszpecsét kivágva, postai pecsét: Szigeth. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 655. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 32. l. Teljes szöveg.

Szilágyi e levél írásakor még nem kaphatta meg AJ. jan. 31-i levelét.

1 *Io Paean!* — ugyanezt írja Szilágyi Aranynak címzett 1846. febr. 15-i levelében, amelyben *Az elveszett alkotmány* sikerén örvend.

5 *nem lesz, ki vele mérkőzhessék.* — Arannyal nyilván csak Petőfi mérkőzhetett volna; Petőfi rendkívüliségét azonban Szilágyi ekkor még nem látja. (Ld. Szilágyi AJ.-nak 1847. márc. 12.)

8 *Toldinak nagy máj adatik!* — Az Ilosvai *Toldi*jából kölcsönzött szavak tanúsága szerint Szilágyi István ismerte Aranynak ezt a forrását. Idézi ugyanezen szavakat Arany is a mű kilencedik énekének mottójaként (s Szilágyinál pontosabban: „Miklósnak akkoron sok máj adatott vala"). Szilágyi Aranynak erre a mottójára nem támaszkodhatott. A *Toldi* ekkor még nem jelent meg; s bár Arany többször küldött művéből ízelítőt barátjának, a kilencedik énekről csak rövid tartalmi áttekintést adott 1847. jan. 9-i leveléhez csatolt mutatványában.

37. Petőfi Sándor — Aranynak Pest, 1847. febr. 4.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/1. sz.; csontszínű l. papír, 26,2×21 cm, 1 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: vers, AJ. jegyzetével; címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 591. l., 1. sz. a.).

M: a vers: Életk. 1847. ápr. 17. sz. — Vers és levél: PetőfiR. 47—48. l. — AJLevIB. I. k. 51—53. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 37. sz. 41—43. l.

Petőfi első levele A.-nak. A Kisf. T. pályázata, melyet „költői beszélyre" tűzött ki, 1846. nov. 20-án járt le. A bírálók 1847. jan. 23-án adták be véleményüket a társaságnak, melyben egyhangúlag AJ. *Toldi*ját javasolták az első díjra (ld. AJ. kk. II. k. 245—246. l.). A jutalomdíjat — elismerésük jeléül — fel is emelték. Az eredményről Erdélyi János 1847. jan. 23-i levelében értesítette a költőt. Petőfi valószínűleg Erdélyitől kapta meg a *Toldit* s amint elolvasta, nyomban megírta *Arany Jánoshoz* c. versét és első levelét.

3 *Az Életképekben ki fog ugyan jőni,* — ld. Életk. 1847. ápr. 17. 507—508. l. (A versről ld. Petőfi kk. II. k. 377. l.)

16 *ab invisis* — látatlanul, ismeretlenül.

38. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1847. febr. 11.

K: MTAK. Kézirattára — K.514.; csontszínű l. papír, 25,4×20 cm, 2 fol. 1—2. l.: *Válasz Petőfi Sándornak* c. vers, 3—4. l.: prózai levél, címzés, boríték nincs. — A kéziratot Szendrey Julia levelesládájának anyagával Horváth József őrizte haláláig. 1925-ben kerültek nyilvánosságra. 1936-ban Lantos Adolf könyvkereskedőé, majd egyéb kéziratokkal „átmenetileg" a M. Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának birtokában volt Fitz József főigazgató Lantos Adolfnak adott OSzK 236/1936. sz., jún. 8-án kelt igazolása szerint, visszakerült Lantoshoz. „A kéziratokon levő bélyegzők a kéziratok kímélése céljából nem távolíttattak el és ugyanezen oknál fogva nem jeleztük bélyegzővel a szokásos módon a kéziratok visszaszármaztatását." Ugyanezen évben kerültek a kéziratok az MTAK. Kézirattárába. Növ. napló száma 212/1936. Voinovich AJ. Petőfihez írott versének kéziratáról azt írja: „kézirata a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárá-

nak Petőfi iratai közt, a M. T. Akadémia letéte." (AJkk. I. k. 408. l.) — A kézirat 1936. jún. 12. óta az MTAK. birtokában van.

M: AJ. verse: „Válasz Petőfinek" címen Életk. 1847. 19. sz. máj. 8. 607. l. — AJLevIB. I. k. 54—55 l. Teljes szöveg. Arany László a vers közlése előtt az 54. lapon megjegyzi: „Aranynak Petőfihez írt levele nem maradt fenn." A vers és prózai levél együtt, az eredeti kéziratból, Mikes Lajos közlésében: Az Est. 1925. ápr. 12-i sz., 4—5. l., majd MDSZJ. 227—229. l. A kötet végén fénymásolatban, 1—3. l. — Voinovich az AJ. kk. I. kötetében *„Válasz Petőfinek"* c. közli, tehát nem a kézirat, hanem első megjelenése alapján. — PetőfiLev. 39. sz. 43—44. l.: *Válasz Petőfi Sándornak* c.

Válasz Petőfi első, febr. 4-én kelt versére és levelére. AJ. 10-én kapta kézhez; ez az adat egyéb keltezetlen levelekhez is útmutatást ad; Pestről Szalontára tehát kb. hat nap alatt érkezett meg a levél. Petőfi részletes választ kért, de úgy látszik nem írta meg címét, s AJ. nem tudni hova, talán Erdélyi Jánoshoz küldte válaszát. Ezért kapta Petőfi csak febr. 23-án kézhez A. levelét „isten tudja hányadik embertől" — mint e napon kelt válaszában írta. AJ. válasz-verse szintén az Életk.-ben jelent meg máj. 8-án, míg verseik paródiái máj. 18-án a Hond.-ben láttak napvilágot. A Hond. gúnyolódásához csatlakozott Greguss Ágost is: „Petőfi Sándor verset írt Arany Jánoshoz; mi következik ebből? Arany János visszair Petőfi Sándornak". (Futár c. füzet. Szarvas, 1847. 27. l.) — AJ.: *Válasz Petőfi Sándornak* c. verséhez ld. még AJ.-nak Petőfi első, febr. 4-i levelére 1858-ban írt jegyzetét [51. l.].

27 *És az Iza partján ama hű barátot . . .* — Szilágyi Istvánt, aki az Iza folyó menti városban: Máramarosszigeten volt már ekkor tanár.

31 *O mondd meg nevemmel, ha fölkeres Tompa,* — AJ. ismerte Tompa irodalmi működését s törekvését rokonnak érezte. Mivel Tompa *Szuhay Mátyás*a a Kisf. T. pályázatán második helyre került, AJ. mint a pályázat győztese, üzenete melegségével akarta az irodalomban nálánál ismertebb nevű Tompa esetleges rossz érzését enyhíteni.

38—39 *mint Macbethet a diadalnap;* — Shakespeare drámájának első jeleneteiben Macbethet győzelme után egymás után érik a kitüntetések s fokozzák becsvágyát. Diadala — AJ. úgy érzi — az ő lelkiállapotát is tükrözi: a *Toldi* győzelme visszaadja önbizalmát, de a shakespeare-i példa józanságra inti.

40—41 *a Szépirodalmi Szemle* — ld. Magyar SzSzle febr. 7-i száma.

41 *Vahot Imre levele* — 1847. febr. 1.

48 *chimaera* — görög mitológiai fogalom: tűzokádó szörnyszülött, kecsketestű, kígyófarkú oroszlán.

65 *„Áldja meg az isten"* stb. — Toldi búcsúja édesanyjától *(Toldi* VI. é. 17. vrsz.).

38/a. Arany — az Életképek Szerkesztőségének [Nagyszalonta, 1847. febr. 11.]

K: Elveszett. — Utalás rá: a PDl. 1847. máj. 16-i számában AJ. nyilatkozata, mely szerint *Válasz Petőfi Sándornak* c. versét febr. 11-én küldte be az Életképeknek.

39. Arany — Erdélyi Jánosnak Nagyszalonta, 1847. febr. 17.

K: Erdélyi-Tár; csontszínű l. papír, 25,5 × 19,9 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: üres, 3. l.: Toldi-részlet, 4. l.: üres, rajta Erdélyi ceruzaírásával: „Arany János", ez alatt Erdélyi Pál ceruzaírásával: „(Erdélyi kezétől)" — Címzés nincs. — T. Erdélyi Ilona tulajdonában.

M: VasUjs. 1882. 44. sz. 699. l. — ErdélyiLev. I. k. 224. sz. 298. l.

2—3 *A M. Szépirodalmi Szemle 6-odik számában olvasható* — a MSzSzle. id. helye a *Toldi*ról a következőket írja „A társaság rendes *szépműi* jutalmára érkezett tizennégy költői beszélyek közül az öt vizsgáló (Bártfay, Gaal, Garay, Tóth Lőrincz, Vörösmarty) egyértelműleg a IV. számu, *'Toldi'* czimü költeményt ajánlotta megkülönböztetéssel jutalmaztatni . . . Az ülés örömmel értesült e pályázás szép sikeréről, és méltatása jeléül, vékony pénzbeli erejéhez képest, a 15 arany jutalmat húszra emelte. Felbontatván az illető jeligés levélkék, kitünt, hogy a koszorúzott mű szerzője *Arany János*, nagyszalontai jegyző, ki *'Az elveszett alkotmány'* czímü vig eposával a mult évben is koszorut érdemlett a Társaságtól. Mellesleg jelenthetjük, hogy az epos immár sajtó alatt van s hogy Toldi is azonnal nyomatni határoztatott." (1847. febr. 7. — I. évf. 6. sz. 93. l.)

8—10 *Én előttem azon hely . . . erőllennek látszik.* — Arany főként Miklós és György II. énekbeli drámai összeütközésének első kidolgozását érezte erőtlennek. (Ld. Szilágyihoz 1847. jan. 9-én írt levelét.)

19—20 *ismert műbirói éleslátására bizom.* — Hogy Erdélyi helyeselte Arany kiegészítését, gyors intézkedése igazolja. Amint megkapta Arany levelét, febr. 23-án már levélben kérte vissza Toldy Ferenctől a *Toldi* kéziratát: „Arany ismét irt. Ha Toldia el nem ment volna még, ugy kérem hozzám küldeni; Arany javitása nálam van, én majd belé szurom a hová kell." (Ld. ErdélyiLev. I. k. 299. l.)

40. Petőfi Sándor — Aranynak Pest, 1847. febr. 23.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/2. sz.; csontszínű l. papír, 22,7× 14,5 cm, 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg, címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 591. l. 2. sz. a.)

M: PetőfiR. 48—51. l. — AJLevIB. I. k. 55—59. l. Teljes szöveg. — Petőfi Lev. 42. sz. 47—49. l.

Válasz AJ. febr. 11-i levelére.

29—30 *Arany, Petőfi, Tompa . . . szép triumviratus,* — ld. Tompa 1847. jún. 14-i levelét, amely szerint Petőfivel emlegették, hogy csak A. hiányzik közülük.

40 *beduin* — Észak-Afrika és a Közel-Kelet nomád arabjai.

44 *Ezért nem is házasodom,* — Petőfi 1846. szept. 8-án látta először Szendrey Juliát, mint azt Kerényi Frigyeshez intézett IV. számú úti levelében megörökítette (Petőfi kk. V. k. 50. l.); ugyanaznap este ismerkedtek meg. (Hatvany I. k. 902—903. l.) — Petőfi e fenti pesszimista kijelentésének magyarázata az, hogy ekkor még nem kapta meg Szendrey Julia első, közeledő üzenetét (ld. PetőfiLev. 333. l.)

56 *Trencséni Csák Máté és Rákóczy.* — Mint eposzhősök Petőfi terveiben csak tervek maradtak. Rákócziról azonban két verset irt: *Szent sír* és *Rákóczi* c. (Petőfi kk. II. k. 144—145. l. és III. k. 50. l.).

70—71 *Meglehet, hogy a jövő nyáron Erdélybe utazom;* — Petőfi végül is csak 1847. okt. végén utazott el feleségével Erdélybe. Utazásának előbbi terveiről ld. PetőfiLev. 314—315. l.

73—74 *Lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom!* — Toldi édesanyjának szavai (XII. é. 17. vrsz.).

81—82 *Marcziusi vásárra megjelennek összes költeményeim;* — 1847. márc. 15-én jelentek meg (ld. az ADATTÁR-ban PETŐFI-nél, az AJ.-nak ajándékozott könyvek között).

83 *Szilágyi Pistával levelezel ugye?* — Petőfi 1844-ben „egy darab ideig" együtt lakott Pesten Szilágyival. AJ. 1847. nagypénteken [ápr. 2-án] írt levelében számolt be Szilágyinak Petőfi első verséről és leveléről. Másolatban mind Petőfi versét, mind saját válaszát elküldte barátjának.

95 *Hallom visszakérted Toldit javítani vagy mi,* — Petőfi Erdélyitől hallott erről, aki éppen e napon kérte Toldy Ferenctől a *Toldi* kéziratát, hogy a javításokat, amiket Arany kért, elvégezhesse.

41. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1847. febr. 28.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 37/7—8. sz.; csontszínű l. papír, 24× 19,5 cm. 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg, címzés, boríték nincs. Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l. 37. sz. a.).

M: Egyetértés, 1882. dec. 1., 1—2. l. Közölte: Majláth Béla. — AJ-LevIB. I. k. 59—62. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 43. sz. 49—52. l.

Válasz Petőfi febr. 23-i levelére.

16 *filiszteus* — itt pogány, gonosz ember jelentéssel. A kifejezés az i. e. 12. századbeli filisteusokkal áll kapcsolatban, akiknek a zsidó törzsekkel ellentéteik voltak.

18 *légyió* — a latin légio szó magyar változata. AJ. a *légy* szóval összefűzve magyarosítja. Eredeti jelentése: egy, a mai ezrednek megfelelő római katonai egység.

19 *assentált* — felvett, elfogadott (latin). Eredeti jelentése: besoroz (katonát).

21 *Mi ember az? kérdenék; . . .* — AJ. nyilván tudott róla, hogy mikor *Az elveszett alkotmány* elnyerte a Kisf. T. pályadíját, Balogh Péter lelkésztől megkérdezték, él-e Szalontán valóban ilyen nevű valaki? AJ.-t nyilván nem érintette kellemesen ez az érdeklődés. Annál jobban esett neki most Petőfi baráti ajánlkozása. (Balogh Péter válaszát a Kisf. T.-nak ld. 100é.Kisf.T. 91. l., továbbá Balogh Péternél, ADATTÁR.).

23 *O servum pecus!* — Ó szolganépség! (Horatius).

24—25 *„Pfuj! kéh' mer in die Vaterlandsmorgendämmerung,* — a pesties németséggel írt mondat utolsó szava a Honderű szó szerinti fordítása. A folyóirat 1846. második félévi számaiban Zerffi Gusztáv *Didaskaliak* (görög szó, annyi mint magyarázat) címen csípős színikritikákat írt. AJ. fenti tréfás felszólításának értelme tehát: Pfuj! menj csak el a Honderü-höz és írj rá egy didaskaliát!

35 *ama rómaiak* — azaz az ókori triumvirek: i. e. 60-ban, majd 56-ban Julius Caesar, Pompeius és Crassus, i. e. 43-ban Octavianus, Antonius és Lepidus.

50 *Csák* — Csák Mátét, a 14. századbeli „kiskirályt", az Anjou Károly Róbert király ellenfelét, a reformkorban az idegen uralkodó ellen lázadó magyar jelképének tekintették s ezért rokonszenvvel fordultak feléje. Ld. Kisfaludy Károly: *Csák Máté.* Históriai tragödia. első és második felv. — Kisfaludy Károly Minden Munkái. Összeveszedte Toldy Ferencz. Tizedik kötet. Pótlékok. Budán, 1831. 99—173. l.

55—56 *rabszolgalázadás Szent Domingón* — Santo Domingo az amerikai Hispaniola sziget fővárosa, ahol — a francia forradalom hatá-

sára — 1791-ben a néger rabszolgák fellázadtak, elűzték a spanyolokat, s 1804-ben kikiáltották a függetlenséget. A történet egy szépirodalmi feldolgozását, Theodor Mügge regényét Jósika Miklós magyarra is lefordította (ld. Szinnyei Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*. Bp. 1924. I. k. 180. l.).

57—59 *a fejedelmek korából venném tárgyamat. Festeném a népet szabadnak*, stb. — Bartha Antal rámutat arra, hogy reformkori liberális történetírásunk: „a honfoglalásnak és korának jelentőségét a társadalmi osztályok — a nemesség és parasztság — közötti kiegyensúlyozott kölcsönviszonyában látta. Reformkori polgári történettudományunk a honfoglalás és államalapítás kori idealizált, ‚polgárosult' társadalmi képletben kereste a kiegyensúlyozottságnak azt az előképét, amelynek egy magasabb szintű reprodukálása majd a polgári jogegyenlőség bástyái közé fogadja a parasztságot." (*A IX—X. századi magyar társadalom*. Bp. 1968. 163. l.) — AJ. ez irányú irodalmi elképzelései, törekvései is e történelmi tételt igazolják.

72 *akkor Homer kellett volna, — most Ossian*, — a Homér—Ossian párhuzam AJ. számára mindinkább megtelítődött hazai vonatkozásokkal. A teljes Ossiant verses formában Fábián Gábor jelentette meg Magyarországon először (1833). E fordításra Szilágyi István hívta fel Arany figyelmét (1847. ápr. 9-i levele). Ígéri, elviszi Szalontára. AJ. tehát 1847 nyarán intenzíven foglalkozhatott az ossiani költészettel. Bár mélyen hatott rá, mégis úgy érezte, e nemben csak Petőfi tudna méltó művet alkotni. Petőfi ez év augusztusában valóban írt egy *Homér és Ossian* c. költeményt. (Petőfi kk. II. k. 243—244. l.). — Irodalmunk legszebb Homér—Ossián párhuzamát mégis AJ. írta meg 1850-ben *Ősszel* c. költeményében (AJ. kk. I. k. 114. l.). (Ld. még Maller Sándor: *Osszián Magyarországon*. Debreceni angol dolgozatok, 2. sz. 1940.)

77 *Gerusalemme liberata* — Torquato Tasso: *Megszabadított Jeruzsálem* c. eposza (1575). Magyarra fordította: Tanárki János (1805). Ezt AJ. még szalontai diák korában olvasta: „Megismertem Tassot, perse rosz magyar prózai fordításban (Tanárkytól)" — írja önéletrajzi levelében (AJ. kk. XIII. k. 109. l.).

81 *Meglátogatsz, azt igéred*, — Petőfi első szalontai látogatásáról 1847. jún. 1—10-ig ld. Petőfi-nél (ADATTÁR).

82 *az én nőm* — AJ. szükségesnek tartotta feleségét bemutatni, mint aki a kor szokásos nemesi nőtípusától eltér. — Aranynéról d. ADATTÁR.

88 *a természetvizsgálók gyülése*. — 1841-től kétévenként rendezték meg a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseit az ország különböző városaiban, melyekre a szakmai résztvevőkön kívül más érdeklődőket is szívesen láttak.

42. Fáy András — Aranynak Pest, 1847. febr. 28.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/107. sz.; fehér l. papír, 28,4 × 23,2 cm, 2 fol., 1—3. l.: l. szöveg, idegen írással, Fáy András sajátkezű aláírásával és betoldásával. 4. l.: címzés Fáy írásával, vörös viaszpecsétével. Postai pecsétek: Franco, Pesth 3/3 [=márc. 3.]. A címzés utóbb két vonallal keresztben áthúzva. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 594. l. 107. sz. a.).

M: Kápolnai Iván: *AJ. és a statisztika*. Statisztikai Szemle, 1967. okt. 1016—1022. l.

A minden iránt érdeklődő Fáy András figyelmét nem kerülte el az sem, hogy Arany János a Kisfaludy Társaság pályázatainak kétrendbeli győztese, egyszersmind Nagyszalonta másodjegyzője is. Ezért kérte fel őt a szalontai adatgyűjtésre. Fáy e levele, helyesebben adatgyűjtő felkérése AJ. válaszával együtt AJ. jegyzői működéséhez tartozik, mivel azonban hivatali iratai között nem jelentek meg, itt közöljük.

2 *ismeretlen létemre* stb. — szabvány bevezető formula. Az adatkérő ívet Fáy 700 példányban másoltatta le, s küldte szét az országban, főleg egyházi férfiaknak, akik az anyakönyveket vezették, s így leghitelesebben válaszolhattak. — (Ld. Fáy András: *Adatok Magyarország bővebb ismertetéséhez.* Pesten, 1854. 6—7. l.) — Az AJ. megőrizte példányt Fáy sajátkezűleg írta alá.

10 *Élet- vagy kor-biztosító intézetnek* — Ezeket a Hazai Első Takarékpénztár Egyesület keretén belül kívánták létrehozni. A felszólítás írásakor Fáy ennek — mint írja — „segéd-igazgatója" volt.

14—15 *külföldi mintáknak, különösen pedig halálozási tábláknak* — A biztosítási szempontból leglényegesebb halálozási adatok feldolgozásáról, Fáy András halandósági táblájának értékeléséről, ld. Pallós Emil: *A magyar halandósági táblák története* és dr. Acsádi György: *Történeti magyar halandóság tábla konstrukciók* c. dolgozatát az V. Statisztikai Vándorülésen, Gödöllő, 1967. máj. 23—25. (Kápolnai Iván: *Arany János és a statisztika.* Statisztikai Szemle, 1967. okt. 1. 1020. l.)

29 *Nagy Szalontán* — e szót Fáy András sajátkezűleg írta be az idegen kéz által másolt szövegbe. Ugyancsak sajátkezűleg címezte meg AJ.-nak a szabvány-szövegű kérést, melyet olyan helyekre küldtek, ahol egyházi személyt nem ismertek, hanem valaki mást kértek meg az adatok összegyűjtésére.

40—41 *azon kérdéseket* — Fáy kérdései közül csak a 3. és 5. vonatkozik szorosabban a szalontai halálozások számszerűségeire, a továbbiak a születésekre, a közegészségügyre, az életmódra. Így az eredetileg biztosítási statisztika célját szolgáló felmérés — AJ. márc. 9-i válaszában — Nagyszalonta akkori viszonyaiba is érdekes bepillantást nyújt.

43. Arany — Szőnyi Pálnak [Nagyszalonta, 1847. márc.]

K: Elveszett. — Utalás a levélre: Erdélyi János—Toldy Ferencnek: „Arany írt hozzám, 20 aranya miatt, melyért a nyugtatványt még márciusban felküldte Szőnyinek." (1847. május—június eleje. ErdélyiLev. I. k. 308. l.) Mivel a Kisf. T. még 60 pft.-ot csatolt az AJ.-nak küldendő pályadíjhoz, az új nyugtatványt Szőnyi Pál írta meg: „Nyugtatvány Husz aranyról és hatvan pengő forintról, mellyeket mint N. Szalontai jegyző Arany János Ur részére a Kisfaludy-Társaság által rendelt jutalmat és tiszteletdijt, a tisztelt Társaság pénztárnokától Tek. Szigligeti Edvárd Urtól, az Arany János Ur kezéhez szolgáltatás végett átvettem Pesten 1847 Junius 12dik napján Szőnyi Pál. mk. [két vonal között:] azaz 20 aranyról és 60 pfrtról." (MTAK. — Kézirattára, Kisf. T. Analecta.) — Az összeg átvételéről AJ. — Petőfinek: 1847. jún. 25-én: „Ma egy hete átmegyek Gesztre aranyaimért, mellyeket Szőnyi ur lehozott."

44. Arany — Vahot Imrének [Nagyszalonta, 1847. márc. 5. előtt]

K: Elveszett. — Válasz Vahot első, febr. 1-én kelt levelére. — Utalás e levélre Vahot márc. 5-i válaszában: „Rózsa és Ibolya czimü gyönyörü

népies meséjét nagy örömmel vettem." — A mű megjelenésekor Vahot szerkesztői jegyzetében: AJ. „megigéré munkás részvételét". (PDl. 1847. 12. sz. márc. 21. 356. l.)

45. Vahot Imre — Aranynak Pest, 1847. márc. 5.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/1244. sz.; csontszínű l. papír, 22 × 18,2 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés, viaszpecsét kivágva, postai pecsét: Franco. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 668. l. 1244. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz AJ. Vahotnak írt első — elveszett — levelére, melyben a *Rózsa és Ibolyát* küldte a PDl. részére.

4—6 *„Rózsa és Ibolyá"[t] . . . rövid időn közölni fogom lapomban* — Megjelent: PDl. 1847. I. fé. 12. sz. márc. 21. 356—367. l. Vahot hozzáfűzött szerkesztői jegyzetét ld. ADATTÁR, PDl.-nál.

10—11 *nem volna-é hajlandó lapom kizárólagos dolgozótársává elkötelezni magát,* — AJ. megadta beleegyezését (ld. elv. levele 1847. márc. 20. előtt). — Erről a PDl. márc. 28-i számában Vahot már hírt adott (ld. PDl., ADATTÁR). — Petőfi a hírt felháborodva fogadta (ld. 1847. márc. 31-i levelét AJ.-hoz).

11 *a három divatlap közül* — Pesti Divatlap, Életképek, Honderű.

15—16 *olly népies költeményt, mint nálam lévő meséje, érdemes volna külön is kinyomatni,* — AJ. a *Rózsa és Ibolya* ilyenforma terjesztésébe nem egyezett bele. (Ld. AJ. Vahotnak, 1847. márc. 20. előtti elv. levelét.)

28—29 *mindazon népies költemény, mellyet ön lapomban közölne, összesen kiadnám;* — AJ. ebbe sem egyezett bele, mivel addigi összes költeményeinek kiadását tervezte (ld. uo.) — Vahot ajánlata, igyekvése mégis jól esett neki, s az ezt jelképező „per Barátom", ahogy már Vahotot is szólíthatta. (Ld. Szilágyinak, 1847. nagypéntek, ápr. 2.)

46. Arany — Fáy Andrásnak Nagyszalonta 1847. márc. 9.

K: OSzK. Kézirattára — Levelestár; csontszínű l. papír, 24,3 × 19,8 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: táblázatos statisztikai összeállítás. — Címzés nincs. — Fáy András hagyatékából (ld. Növ. napló 1850—1880. 183. sz.).

M: Kápolnai Iván: *AJ. és a statisztika.* Statisztikai Szemle, 1967. okt. 1. 1016—1022. l.

Válasz Fáy András febr. 28-i felszólítására, amelyben az élet- és korbiztosító intézet felállítását megelőzően kért adatokat. A kérdésekre adott válaszok külön érdekessége, hogy az 1837—1846 közötti Nagyszalonta népesedési viszonyait tükrözik, képet adnak a lakosság foglalkozási ágairól s mindezt nem egészen két hónappal a nagy tűzvész előtt. E válaszokból ismereteink is gazdagodnak a szülővárosról, amelynek ügyeit ekkor, mint másodjegyző, a költő intézte.

2—3 *Kedvesen fogadott megkereső soraira sietek ezennel válaszolni,* — AJ. nem puszta udvariasságból írta ezt. Fáy Andrást mint írót, közéleti férfit s mint pénzügyi szakembert egyaránt nagyrabecsülte. (Ld. Petőfinek írt levelét, 1849. jan. 12. B. levél.) AJ. kb. márc. 5—6. táján kaphatta meg Fáy febr. 28-i levelét, s bár Fáy Szent György napjáig, azaz ápr. 24-ig kérte a választ, AJ. a magáét már márc. 9-én megírta. Gondos és gyors válaszát megkönnyíthette hivatali jártassága s a szalontai ref. egyház rendesen

vezetett anyakönyve. Mivel a hivatalos népmozgalmi összesítésekben az elhaltak kor szerinti csoportosítása nem szerepelt oly részletesen, amint azt Fáy kívánta, AJ. a halottak korcsoportokba sorolásával rövid idő alatt tekintélyes statisztikai munkát végzett (ld. Kápolnai Iván: *AJ. és a statisztika.* Statisztikai Szemle, 1967. okt. 1. 1017—1018. l.).

33—34 *gyarlóságaimért bocsánatot kérve,* — AJ.-nak nem volt oka e túlzott szerénységre. Munkája minőségét dicséri az is, hogy adatait Fáy *Adatok Magyarország bővebb ismertetésére* (Pest, 1854.) c. munkájában fel is használta.

AJ. táblázatához:

I. Lelkek száma — Fáy András említett munkájában, az egyes táblázatokhoz fűzött „Jegyzetek" között AJ. nyomán a következőket írja Nagyszalontáról: „Népessége 1846-ban volt 10393. Az egész népesség fölvétetett. 95 éven felül 10 év alatt 9 halt el, s ezek közt 3 egyén 100 éves koron felül, mi valóban ritka jelenet. A lakosok leginkább lázakban halnak el. 1839-ben és 1841-ben itt a skarlát dühöngött." (Id. m. 46. l.) — Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótárá*ban Pest, 1851. IV. k. 61. l. Nagyszalonta lakosságát 10300 főre becsüli, feltehetően Fáy, illetőleg AJ. nyomán.

V. Mi betegségben halnak el legtöbben? — E korszakot megelőzően, a századforduló gyermekhalandóságára nyújt adatokat Bordás László—Dánielisz Endre: *Arany János korán elhunyt testvérei* c. tanulmánya, melyet Szathmáry Katalin gyermekorvos közreműködésével írtak. (Klny. a Nyelv- és Irodalmi Közlemények XI. évf. 1967. 2. számából. 289—295. l. Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának Kiadója.) A tanulmányról részletesebben ld. Arany Györgyné Megyeri Sáránál, ADATTÁR.

VII. A lakosok főfoglalkozása — AJ. felsorolását érdemes kiegészíteni a Fényes Elek által közöltekkel is, mint pl. azzal, hogy „a város határa a népességhez kicsiny", ezért lakói „a szomszéd uraságoktól bérlenek pusztákat és földeket"; továbbá, hogy az állattenyésztés körében említést érdemel a sertéstenyésztés, mivel országszerte ismertek „a szalontai nyulánk, konyafülü, vörössertések", továbbá, hogy a szalontaiak „marhával, sertéssel, juhval, mézzel kereskednek, fuvaroznak, szőlős kertjeikben csekély bor ellenében"; végül, hogy „mezőségeikben hires görögdinnye termesztetik". (Fényes Elek, id. m. IV. k. 62. l.)

47. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1847. márc. 12.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/656. sz.; csontszínű l. papír, 22,1× 13,7 cm, 3 fol., 1—6. l.: 1. szöveg. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 656. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 33—35. l. Kihagyásokkal.

Válasz Arany jan. 31-i levelére.

2 *Három rendbeli levél* — AJ. 1847. jan. 3., jan. 9. és jan. 31-i levelei.

3 *talis qualis* — olyan amilyen.

4 *in integro* — egészében véve.

5 *rigorosum* — szigorlat.

10—11 *betömni 13-ik philosophus — soi disant — fejekbe.* — Azaz: tizenhárom éves úgynevezett „filozófusok" fejébe. Szilágyi ironikus

fogalmazásának magyarázatát az egykorú iskolarendszerben találhatjuk meg. A régi magyar iskolákban az elemi ismereteket nyújtó két osztályt követően a mai gimnáziumnak megfelelő hat osztályon át jut el a tanuló a főiskolára, amelynek első két éve alkotja az itt emlegetett „filozófiai" tanfolyamot. Ha a tanulók iskoláztatása ötéves korukban megkezdődött, tizenharmadik életévükben valóban a filozófiai tanfolyamig juthattak el, amelynek azonban a valódi filozófiához nem sok köze volt. Szilágyi maga tizenöt éves korában lett „filozófussá".

14 *Trachini nők-et illetőleg:* — válasz Arany 1847. jan. 31-i levelére, amelyben Sophokles drámájának fordításához a Szilágyitól korábban már egyszer kölcsönvett német nyelvű prózai Sophokles-fordítást kérte ismét. Szilágyi itt adja meg e német fordítás bibliográfiai adatait.

24—25 *Schedel, a „mű fordítás elvei" czimü munkájában,* — Schedel 1828-ban használta először írói álnévként a Toldy nevet; hivatalosan 1847. ápr. 22-én változtatta nevét Toldyra. Nem lehetetlen, hogy ebben Arany *Toldi*ja is játszott bizonyos szerepet. Itt idézett műve: *A műfordítás elveiről.* Buda 1843.

27 *Voss Homerja,* — Johann Heinrich Voss 1781-ben adta ki az *Odüsszeia,* 1793-ban az *Iliász* német fordítását.

31 *A mi a Kart, németül, illeti: azt ide rekesztettem.* — AJ. 1847. jan. 31-i levelében arra kérte Szilágyit, hogy addig is, amíg a német nyelvű Sophokles-fordítást kezéhez juttathatja, küldje meg neki a *Trachisi nők* egyik karversének szövegét e német fordítás szerint. Szilágyi mellékeli leveléhez a kért sorokat.

32 *Toldi-ról, hogy olly szépen szólnak a lapok, a bírálók . . .* — A magyar időszaki sajtó valóban nagy rokonszenvvel kommentálja Arany művét — már a megjelenését megelőző hónapokban is. — Ld. PHirl., PDl., Életk., MSzSzle. — az ADATTÁRban.

34—35 *Petőfi durvaságai, mezetlenségei, kit egyébiránt én igen szeretek,* — Szilágyinak tehát — szívélyes személyi kapcsolatai ellenére — megvannak a maga fenntartásai Petőfivel szemben. Mint szavaiból kitetszik, Petőfi népiessége, szókimondása riasztotta. Arany nem osztotta ezt a Petőfi kortársai körében gyakran hangoztatott véleményt. Válasz nélkül hagyta Szilágyi megjegyzését, meleg barátságot kötött Petőfivel. Petőfi levelei Szilágyival szemben nem tartalmaznak semmineműfenntartást.

36—37 *az Epost is mint emlitém, kisimitani. — Az elveszett alkotmányt;* ld. AJ. — Szilágyinak, 1846. febr. 22. Erre szerencsére nem kerülhetett sor, minthogy Erdélyi sürgősen visszakérte a kéziratot; ld. Arany 1847. jan. 3-án kelt levelét.

47 *Reservabitur ad melius* — félretesszük jobb időkre.

49—50 *a pusztai embereket meséltesse meg!* — Szilágyi biztatását nyilván Erdélyi János *Népdalok és mondák* c. akkor már kétkötetes népköltési gyűjteményével kell kapcsolatba hoznunk. Erdélyi gyűjteményének meseanyaga szembetűnően szegényes; Szilágyi viszont tapasztalhatta szalontai tartózkodása idején az ottani mesemondók leleményének bőségét, előadásának ízességét. AJ. gyűjtőtevékenységét ránk maradt kéziratos gyűjtése igazolja. (Kiadták Kodály Zoltán—Gyulai Ágost: *Arany János népdalgyűjteménye.* Bp. 1952.)

52—53 *Ott lesz Magyar M. ki a „Népdalokat" kiadta.* — Magyar Mihály nem kiadója, hanem bizományosa volt a Kisfaludy Társaság Er-

délyi János szerkesztésében kiadott *Népdalok és mondák* c. népköltészeti gyűjteménye II. kötetének. Ez a kötet „Pesten, Magyar Mihálynál (Ivanics-örökösök könyvkereskedésében) 1847." impresszummal jelent meg. A mű I. kötete Emichet jelöli meg bizományosként. A II. kötet megjelenése alkalmával a Pesti Divatlap annál is inkább ajánlja e gyűjteményt olvasóinak, „mert kiadója, Magyar Mihál, vállalatiban már is szép részvétet tanusit a magyar irók és irodalom iránt". (10. sz. 1847. márc. 7. 317. l.) Szilágyi talán erre az értesülésre támaszkodott.

57 *A mi a „Népepost" illeti:* — a kérdést Arany 1847. jan. 9-i levele veti fel.

58 *Ismeri é a „Nibelungen Noth"-t* — A *Nibelungen Not* szövegének második részét s a hozzá csatlakozó *Klagét* 1757-ben adta ki Bodmer; első teljes kiadását C. H. Miller 1782-ben nyújtotta. Első szövegkritikai igényű kiadása a Hohenemsből származó ún. „A" kézirat alapján K. Lachmann műve: 1826-ban jelent meg. Szilágyi idevágó ismereteit talán szepességi német nyelvészeti tanulmányútján szerezte. Hogy a német eposzra tereli Arany figyelmét, a *Buda halála* szempontjából jelentős.

64 *gondolataimat a „Népiesség"-ről,* — ld. Szilágyinak 1847. ápr. 9-én Aranyhoz írt levelét.

67—68 *fog-e valamit az idei Kisfaludy palyázással tenni?* — A kitűzött pályatétel: „Készittessék *költői beszély,* mellynek tárgya Szécsi Mária. Jutalma tizenkét darab arany, Marczibányi-Motesiczky Vinczenczia asszony alapitásából. Beküldés határnapja nov. 20. 1847."

69 *Byron Parisináját,* — 1815-ben írt elbeszélő költeményét. (Ld. már Szilágyi — AJ.-nak 1846. jan. 10-én kelt levelében is.) Hősnője férje első házasságából származó fiával lép szerelmi kapcsolatba; a mű a bűnös szerelem tragikus következményeit tárgyalja.

69 *der Gefangene v[on] Chillon* — Byron *The prisoner of Chillon* c. 1816-ban írt elbeszélő költeménye a Genfi-tó partján emelkedő várbörtön rabjának, Bonnivardnak sorsáról.

70 *D[ie] Braut v[on] Abydos:* — Byron *The bride of Abydos* c. elbeszélő költeménye, Giaffir basa leányának, Zuleikának és unokaöccsének Szelimnek titkos szerelméről.

71—72 *Garay, nem ugy szokott oda irni m[in]t a studiumos G[aray]* — azaz nem gondolatgazdagon, tudásának teljét költőileg kamatoztatva.

74 *Frangepán Kristófné* — Garay János: *Frangepán Kristófné.* Költői beszély. Pest 1846. Emich G. 58 l.

77 *Ennekem Zrinyi biographiája eleitől fogva ideálom volt.* — A Kisfaludy Társaság ekkori tudományos pályatétele: „Kivántatik *Zrinyi Miklós* —, a költőnek életrajza, mellyben annak mind polgári, mind irodalmi és házi élete lélektani felfogással festetik, különös figyelemmel a müvészeti előadásra. Beküldés határnapja nov. 20. 1847. Jutalma tizenöt darab arany." (Pesti Divatlap 1847. febr. 14. 214. l.)

100 *Den die gestirnte Nacht stb.* — Sophokles *Trachisi nők* c. drámájának első karverse. Az idézett sorok Kardos László magyar tolmácsolásában:

KAR

Napistenünk, akit az éj tüze szűl,
Már hamvadóban, s újra magába temet,
Hélios, áldva könyörgünk,
Hol van Alkméné fia, Héraklés, hova tűnt, hova tűnt?
Szólj hát, aranyfény, szétlobogó ragyogás!
A tengeren bolyg szerteszét vagy tán a földön, s mely felén?
Ó, mondd, te mindent átfogó szem!

S ím annak is bú keseríti szívét,
Kit harcokon nyert: Déianeira zokog,
Bús csalogány ma a lelke,
Árva pilláin nem álom száll, csak a könny, csak a könny,
A messze férfiért epedez szomorún,
És özvegy ágyán rettegés közt várja sorsuk rémeit.

Halk ugyan és szelid ajkam,
Mégis a szó csupa feddés.
Nem szabad elpazarolnod,
Őrzeni kell a reményt.
Mert bútalan sorsot az Ég
S a Föld urától soha itt
Nem nyertek a por fiai;
Váltva kering a bú s öröm,
Mint ama medve futja fenn
Útjait égi körben.
Mint ha az északi orkán,
Mint ha a délszaki szélvész
Ostroma dúlja a tenger
Dalmahodó vizeit:
Kadmos fiát úgy veri rég
A sorsa harcba — veri, mint
Zivatar a krétai tengert,
Ámde egy isten óvja, és
Nem zuhan ő le a komor
Hádési éji mélybe.

Az éji bolt fényei
Nem maradnak ott az égen,
Nincs ború, se kincs örök,
Öröm, bú folytonos cserén
Térítí-váltja egymást.
Ebből meríts erőt te is szünetlenül,
Tanácsolom. Vajh ki látta, hogy Zeus
Övéit cserbe hagyta volna?

Sophoklés: *Trakhisi nők.*
Fordította: Kardos László.
(Sophoklés drámái. Bp. 1970. 122—123. l.)

48. Arany — Vahot Imrének [Nagyszalonta, 1847. márc. 20. előtt]
K: Elveszett. — Válasz Vahot márc. 5-i levelére. — Utalás a levél tartalmára Vahot márc. 20-i válaszában: „sajnálom, hogy becses levelét . . . hamarabb nem vettem . . . hogy lapom kizárólagos munkatársa leend." — „Frankenburgnak valamit mégis csak dolgoznék . . ." — „Miután ön ellenzi

azt, hogy lapban megjelent művei külön is kinyomassanak . . . Egyébiránt szerzek én vevő könyvárust összes verseinek . . .” — „Küldöm e postán az elmaradt 9 ik számot is, s eszközölni fogom, hogy ezentúl Orosháza felé utazzon az ön lapja.”

49. Vahot Imre — Aranynak Pest, 1847. márc. 20.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/1245. sz.; csontszínű 1. papír, 22 × 18,2 cm, 1 fol., 1—2. l.: 1. szöveg. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 668. l. 1245. sz. a.)

M: Kiadatlan.

Válasz Arany 1847. márc. 20. előtti elv. levelére.

3 *astericus* — csillag. Itt a csillag alatti jegyzetet jelenti.

8—10 *Frankenburg mindent elkövetett, hogy Petőfi csak az ő számára dolgozzék* — Frankenburg 1844 jan.-tól közölt verseket Petőfitől az Életk.-ben. — Petőfi 1845 márciusában állapodott meg Vahottal, hogy csak a PDl.-nak dolgozik. Emiatt Frankenburg megneheztelt, s lapjában helyet adott Petőfi-ellenes megnyilatkozásoknak. Petőfi ekkor szakított Frankenburggal. Később, a Tízek Társaságának felbomlása után — Frankenburg felszólítására — ismét az Életk.-hez szegődött. A hír, hogy „kizárólagos” munkatárs lett, 1846. nov. 28-án jelent meg az Életk.-ben (698. l.).

10 *noha a Hazánkba is ír* — e folyóirat szerkesztője volt Kovács Pál, aki 1842-ben Pápán egyik tagja volt annak a bíráló bizottságnak, amely Petőfi *Szín és való* c. versének ítélte a jutalmat. (Petőfi Lev. 316. l.) Innen eredt Petőfi és Kovács Pál ismeretsége.

14—15 *Frankenburgnak valamit mégis csak dolgoznék*, [t. i. Arany] *ha ő önnek lapját megküldené* — Mivel Petőfi már első levelében jelezte AJ.-nak, hogy hozzá írt verse az Életképekben fog kijönni, érthető, hogy AJ. *Válasz Petőfinek* c. versét is e folyóiratba küldte közlésre. Ezután joggal számíthatott rá, hogy Frankenburg is felszólítja további közreműködésre, s az is feltehető volt, hogy ennek fejében esetleg lapját is megküldi neki. AJ. a rá jellemző becsületességgel — mielőtt Vahot felkérésére — „kizárólagos” munkatársul ígérkezett a PDl-hoz, feltételül szabta esetleges kapcsolatát az Életképekkel. Ezt viszont Vahot minden áron meg akarta akadályozni. Petőfi AJ.-hoz írt verse — e levélváltást követően — ápr. 17-én, Arany válasza máj. 8-án jelent meg az Életk.-ben.

17—19 *a jövő számban nyilvánítom, miként ön ez évben a divatlapok közt csak az enyémbe fog dolgozni.* — A PDl. márc. 28-i számában valóban megjelent e hír s ugyanakkor az is, hogy AJ.-tól hamarosan egy nagyobb kiterjedésű elbeszélő költeményt is közölnek (a híradás szövegét ld. ADATTÁR, PDl.-nál). E híradásra reagált Petőfi oly szenvedélyesen AJ.-nak márc. 31-én. AJ. legközelebbi levele a szalontai tűzvészről szólt, s így csak az azt követő máj. 27-i levelében tért ki erre, azzal, hogy Vahot „tele szájjal kikürtölte, mit ő neki csak magánlevélben érintett” küldendő újabb verséről, amit azonban sohasem küldött el. — AJ. úgy látszik Vahot e levelére nem válaszolt.

47—48 *Szeretik ám itt az ön meséjét, nagyon.* — *Rózsa és Ibolya meséje* (PDl. I. fé. 12. sz. márc. 21. 356—367. l.)

50. Vas Gereben — Aranynak [Pest, 1847. márc. 25.?]

K: Elveszett. — Utalás e levélre, keltére: „Ki az a Vas Gereben? Rám küld egy előfizetési ivet . . . levél kiséretében” stb. (AJ. 1847. ápr. 2-án

Szilágyi Istvánnak.) Mivel Pestről kb. egy hét alatt érkezett Szalontára a levél, ezért kelteztük kb. márc. 25-re. — Vas Gerebennek 1847-ben saját írói nevén *Életképek és darázsfészek* c. műve jelent meg. Valószínűleg e művéhez kérte előfizetők gyűjtését AJ.-tól.

51. Petőfi Sándor — Aranynak Pest, 1847. márc. 31.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/3. sz.; csontszínű l.papír, 22,8×14,5 cm, 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg, 4. l.-on AJ. feljegyzése 1858. jan. 2-i kelettel. Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 591. l. 3. sz. a.).

M: PetőfiR. 51—53. l. — AJLevIB. I. k. 63—66. l. Teljes szöveg, AJ. jegyzetével. — PetőfiLev. 45. sz. 52—55. l.

Válasz AJ. febr. 28-i levelére.

8—9 *még hosszabb pausákat is fogsz megérni;* — valóban, Petőfi következő levelét jún. 18-án írta, igaz, közben jún. 1—10. között meglátogatta A.-t Szalontán. Ld. erről AJ. jegyzetét Petőfi e levelén.

28 *Mikor Toldi alszik* — IV. é. 5. vsz. — valóban megrótták: Toldy Ferenc a MSzSzle 1847. júl. 11-i számában (ld. ott s AJ.kk. II. k. 247. l.)

35 *Mit kell olvasnom a Pesti Divatlapban!* — hogy AJ. „kizárólagos" munkatárs lett (ld. ott, 1847. márc. 28-i sz.).

39—40 *a másik két szépirodalmi lap* — Honderű és Életképek.

43—44 *mind Horváth Lazival, mind Frankenburggal rútul összevesztem, azzal publice* — azaz, nyilvánosan, amelyről azonban nincs adatunk. — Petrichevich Horváth Lázár mint az arisztokratikus, konzervatív beállítottságú Honderű szerkesztője, folyóirata 1845. júl. 20-i számában már támadta Petőfi *Zöld Marci* c. drámáját, de nem tudni, végleg mikor szakítottak. — Frankenburggal való összetűzése ezúttal nem lehetett komoly, mert 1847. jún. 25-én, amikor a Bécsbe távozó Frankenburgot búcsúztatták, írta neki *F. A. emlékkönyvébe* c. versét. (Ld. Petőfi kk. II. k. 182. l. és jz.: 382—383. l.) — Petőfi és Frankenburg viszonyáról ld. még: Vahot — AJ.-nak 1847. márc. 20-i levelét és jegyzetét.

52—53 *Merci, monsieur* — köszönöm, uram (francia).

60 *elvonulok a journalisticától.* — Az Életk. *Irodalmi Őr* c. melléklapja 1846. márc. 14-én (13. sz. 144. l.) hírt adott Petőfinek és társainak elhatározásáról, hogy ti.: „ezentul egyetlenegy szép literaturai lapba sem fognak dolgozni". Ezzel kapcsolatos nyilatkozatukat ugyanitt ápr. 18-án tették közzé: mely szerint elhatározták, hogy erejüket nagyobb feladatokra: folyóirat, vagy évkönyv létrehozására összpontosítják. Így keletkezett a Tízek Társasága (ld. még ADATTÁR).

65 *et caetera,* — és a többi (lat.).

74—75 *látom egy versemet* — Petőfi: *Változás* („Nem úgy van, mint volt" kezdetű versének (Petőfi kk. I. k. 345—346. l.) közlésével (PDl. 1846. II. fé. 523. l.) Vahot azt a látszatot akarta kelteni, mintha a Tízek Társasága s elsősorban annak vezetője: Petőfi, nem tartaná meg a közös megállapodást.

77—78 *Megírtam a czikket,* — Petőfi cikkét, melyet a levél szerint Vahot „visszadobott", a Petőfi-irodalom nem ismeri (ld. PetőfiLev. 336. l.).

83 *secundansaimat,* — párbajsegédeimet.

93 *mint most rám írta:* — „Népszerű költőnk Petőfi, egy idő óta nem szorult a mi dicséretünkre." Így kezdte a Pesti Divatlap Petőfi Összes költeményeinek ismertetését. (1847. júl. 1. 414. l.)

52. Arany — Szilágyi Istvánnak Nagyszalonta, 1847. [ápr. 2.] Nagypéntek

K: MTAK. Kézirattára — K.513/697. sz.; világoskék l.papír, 23,5× 14,2 cm, 5 fol., 1—8. l.: l. szöveg, 9. l.: *Válasz Petőfi Sándornak*, 10. l.: *Arany Jánoshoz.* c. versek másolata. Boríték, postai pecsét: Nagy Szalontha 2/4[=ápr. 2.] Szilágyi István írásával: „Vettem 9. márt. [így!] 1847."; Téves a hónap megjelölése, mert a postai bélyegző szerint is ápr. 2-án vették fel Szalontán. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 697. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 36—41. l. Kihagyásokkal.

Válasz Szilágyi István márc. 12-i levelére.

4 *julius elején ismét szerencsés leszek* — Szilágyi látogatási szándékáról ld. levelét AJ.-nak 1847. márc. 12. Július végén valóban járt Szalontán. (Ld. AJ. — Petőfinek 1847. aug. 5.)

6—7 *Bár csak összevágna a k[edves] b[arátom] látogatása a Petőfiével,* — Petőfi már 1847. febr. 23.-i levelében ígéri látogatását. Jóval Szilágyi előtt, Szatmárról visszatérőben jún. 1—10. közt tartózkodott Aranynál (ld. Voin. AJé. I. 158. l. és Petőfi, ADATTÁR).

25—26 *ha k[edves] b[arátom] Szalontára nem jő* — irodalmi érdeklődésének felébresztését Arany minden nyilatkozatában Szilágyinak tulajdonítja; így Petőfinek írt 1847. febr. 11-i levelében s önéletrajzi levelében (AJ. kk. XIII. k. 112—113. l.)

28 *Vahot küldi lapját* — a Pesti Divatlapot (ld. Vahot AJ.-nak 1847. febr. 1.).

34 *Ki az a Vas Gereben?* — Arany kétségkívül ismerte Vas Gereben nevét és írásait, amelyek sűrűn jelentek meg az Életképek, Honderű, Pesti Divatlap, Jelenkor hasábjain. Érdeklődése Vas Gereben személyére vonatkozik. A szóban forgó gyűjtőíven Vas Gereben sajtó alatt levő *Életképek és darázsfészek* c. tárcagyűjteményének toboroz előfizetőket; művét hirdeti a Pesti Divatlap is. (1847. márc. 7. 10. sz. 316. l.)

42—43 *az adressztelen levelet kézhez adtam.* — Szilágyi Aranynak írt leveleihez többször csatolt levelet egy meg nem nevezett szalontai ismerőse részére.

44 *Szeretném a beköszöntőt annak idejében elolvasni.* — Szilágyi István akadémiai székfoglalóját 1847. nov. 15-én tartotta: *A magyar szótárirodalom története szemléje. Első korszak Nyir-Kállaitól Molnár Albertig* 1484—1604. — címen; „személyesen meg nem jelenhetett", dolgozatát az akadémia h. segédjegyzője olvasta fel. (Ld. AkÉrt. 1847. — VII. évf. 303—309, 311—337. l.)

45 *nem ollyan lesz, mint a Frankenburgé* — Frankenburg Adolfot az Akadémia 1845. nov. 22-én választotta levelező tagjának. *Holnap reggel tíz órakor!* című, valóban gyönge írása az Életképek 1846. jan. 3. számában (18—24. l.) jelent meg, bevezetésével világosan céloz székfoglaló jellegére. Arany irodalmi tájékozottságára mutat, hogy emlékszik a kevés figyelmet érdemlő írásra is.

46—47 *Beszélt ugyan holmi arany tollat;* — „Idvezeljük a feltünt irodalmi csillagot, s felszólítjuk, hogy *arany* tollát ne hevertesse" — írta Frankenburg, amikor a *Toldi* a Kisfaludy Társaság jutalmát elnyerte. (Életk. 1847. febr. 17. 7. sz. 222. l.) A nevére célzó szójátékot Arany rossznéven vette, jóllehet ezt az első ötletet hamarosan a hasonlók egész sora követi. Így kevéssel utóbb Petőfié: „Te aranyok Aranya! Azt akartam oda föl írni, hogy hány próbás arany, de nem tudom:" (1847. márc. 31.); majd magáé

a költőé, aki saját nevét franciára fordítva Petőfi nevével rímelteti:

„Imádott barátom, jó Petőfi Sándor,
Szives üdvözlését ime küldi Jean d'Or". (1848. febr. 6.)

47 *si vocem haberes* — Phaedrus *Vulpes et corvus* c. meséjének szavai (I. 13. si vocem haberes, nulla prior ales foret — ha hangod volna, egy madár sem volna nálad különb). A mese szerint ui. a róka, a szájában sajtot tartó hollót hízelegve énekelésre biztatja, hogy az megszólalván, a sajtot kiejtse csőréből.

48—49 *Nem örűlök már csak annak is, hogy „ő elfogadta ez s ez művemet,"* — Frankenburg 1847 elejétől folyóiratának borító lapján „Mondani valónk" címen a szerkesztői üzenetek közlését szolgáló állandó rovatot nyit. Arany e rovat hangnemét kifogásolja, de nem szó szerint idéz. Méltán szúrhattak szemet az ilyenféle üzenetek: „Riskó, Tompa, Bökkfy Zakariás küldeményeit legközelebb adandjuk." (Életképek 1847. jan. 2.).

50 *Azt sajnálom, hogy Petőfi mellette van.* — Petőfinek az 1847. év első negyedében nyolc verse *(Karácsonkor, Reszket a bokor, A csárda romjai, Ifjúság, Világgyűlölet, Martius* 1. 1847., végül két vers egy közös cím alá vonva: *A kutyák és a farkasok)* és egy novellája *(A nagyapa)* jelent meg Frankenburg folyóiratában. Arany nem sejthette — s Szilágyi István még kevésbé —, hogy Petőfi, Jókai és a „Fiatal Magyarország" körülöttük csoportosuló társasága átvenni készül Frankenburg folyóiratát, aki „Bécsbe történt hivatalos elmozdíttatása következtében" megválik folyóiratától. *(Mi hír Budán?* Életképek 1847. máj. 29. 22. sz. 717. l.)

50—51 *Miért nincs ez most Vahot mellett?* — A kérdésre maga Petőfi felel 1847. márc. 31-i levelében Aranynak. Bár a Pesti Divatlap kizárólagos dolgozótársának kötötte le magát, s Vahothoz korábban szoros szálak fűzték, Vahot mint szerkesztő szűkmarkú volt vele szemben, „nyomorúság volt, a mit fizetett"; mikor pedig Petőfi kötelezettsége megszűnt, a költő hozzájárulása nélkül is közölt tőle verset lapjában. Utóbb Jókai, mint az Életképek új szerkesztője szellemesen pellengérezi ki ezt az eljárást: „. . . hej drága világuk lehetett akkor a szerkesztőknek és kiadóknak, mikor az írókat fizetni nem kellett! Oh, de e boldog idők örökre lefolytak, s nem is igen hiszem, hogy, édes collegám, a mi kedvünkért újra megjöjjenek az önzésnélküli ügyszeretet eme patriarchalis napjai." (Jókay Mór: *Irodalmi táborozások.* Életképek 1847. jún. 23. 26—27. sz. 831—835. l., ld. még Jókai Mór: *Irói arcképek.* Sajtó alá rendezte Bisztray Gyula. Bp. 1955. 195—200. és 327. l.)

51—52 *az ./. alatti vers ki fog jőni* — Petőfi *Arany Jánoshoz* c. verse 1847. ápr. 17-én (16. sz. 507—508. l.), Arany *Válasz Petőfi Sándornak* c. verse pedig május 8-án jelent meg az Életk.-ben (19. sz. 607. l.).

53—54 *te s tu-ra fordított levelét,* — Petőfi 1847. febr. 4-i első levelében „Ön"-nek szólítja Aranyt, a második febr. 23-i levelében azonban mindjárt bevezetésül így ír: „Nem veszed tán rosz neven, ha elhagyom az önözést."

55—56 *nem illy komiszkodásra írta Petőfi az ifjúság című versét* — Az Életk.-ben megjelent költemény (1847. febr. 20. 8. sz. 236. l.) szelíd önérzettel utasítja vissza az idősebb nemzedéknek az ifjúságot mérsékletre intő tanácsait. (Petőfi kk. I. k. 327. l.)

58 *elő veszem Zrinyit.* — Szilágyi sok reményt fűzött pályadíjjal jutalmazott színművéhez, amelynek átdolgozására Aranyt kérte (ld. Szilágyi 1847. márc. 12-i levelét).

68 *megpróbálom Szécsi Máriát.* — A Kisfaludy Társaság „rendkívüli költői feladás" címen hirdette meg pályázatát: „Készittessék költői beszély, melynek tárgya Szécsi Mária. Beküldés határnapja nov. 20. 1847. Jutalma tizenkét darab arany." (MSzSzle. 1847. 6. sz.)

68—69 *ha előre tudom hogy Tompa ott lesz,* — Aranyt szinte bántja, hogy Tompának miatta, illetve *Toldi*ja miatt kellett a Kisf. T. pályázatán a második hellyel beérnie; utóbb 1847. aug. 25-én így ír Petőfinek: „nem mondom, hogy próbát nem teszek vele," azaz Szécsi Máriával, de műve nem készült el a kívánt határidőre.

70—72 *olly szempontból fogtam fel a történetet, millyen nem hiszem, h. valakinek eszébe is jusson.* — Mint utóbb kiderült, Petőfi mégis Aranyhoz hasonló szempontból fogta fel Szécsi Mária történetét: „nálunk . . . férfiaskodás és nőiség hozatik küszdésbe,. . ." (AJ. — Petőfinek 1848. jan. 8.)

76—77 *Majd meg veszem a népdalokat,* — Arany valóban megszerezte a *Népdalok és mondák* Erdélyi szerkesztette köteteit; a gyűjtemény szövegei jelentős nyomot hagynak költészetében. (Ld. Voin. AJé. I. k. 164. l., továbbá *A varró leányok* c. vers jegyzetét, AJ. kk. I. k. 409—410. l.)

77 *elolvasom Erdélyi értekezését.* — Erdélyi János: *Népköltészetről.* (Kisf. T. Évk. IV. k. 1844. 154—174. l.)

77—78 *A Szemle 13. száma némelly népi versmértékeket hoz.* — *A magyar népzene és versmérték* c. tanulmány a Magyar Szépirodalmi Szemle 1847. márc. 28-i számában jelent meg, s a *Népdalok és mondák* gyűjteményéből vett szövegeknek Fogarasi és Travnyik közölte dallamai alapján a dallam és ritmus egymáshoz való viszonyát vizsgálja.

81 *A népepos még tervben sincs.* — Célzás Arany és Szilágyi erre vonatkozó megjegyzéseire. (Ld. AJ. — Szilágyinak 1847. jan. 9., Szilágyi AJ.-nak 1847. márc. 12.)

98—99 *Rózsa és Ibolyát, ugyhiszem, már olvasta k[edves] b[arátom]* — megjelent a Pesti Divatlap 1847. márc. 21.-i számában (12. sz. 356—367. l.)

116—117 *Javítni semmiképen — ha jó tanácsát előbb kapom — sem lett volna időm.* — *Az elveszett alkotmány* átdolgozása Szilágyi elvei szerint aligha lett volna lehetséges. „Ha Szilágyi még Szalontán van, kétségkívül tűzbe dobtam volna" — írja önéletrajzában utóbb a költő. (Gyulai Pálnak, 1855. jún. 7. AJ. kk. XIII. k. 113. l.)

119—120 *Θύε ταῖς χάρισιν* — (helyesen: *χαρίτεσσι*) mutass be áldozatot a báj istennőinek.

121—122 *humoristico-satirico-allegorico-comicus valami,* — Arany írói érzékenysége nem tud napirendre térni *Az elveszett alkotmány* kiforratlanságain.

123 *rhaparium-irodalom.* — Nyilván a görög *ῥαφ-*, *ῥαπ-*szótőből képzett, a varrásra, fércelésre célzó elnevezés; 'fércmű-irodalom'.

139 *a „deutsche prosát"* — *Des Sophokles Tragödien in deutscher Prosa* c. mű, melyet Szilágyi ajánlott figyelmébe márc. 12-i levelében.

151 *liquidatioval újabb adosságot csinálunk.* — Ha levelezésbeli adósságukat törlesztik, válaszra tarthatnak igényt, amelyre viszont ismét választ kell írniok.

157 *Kotzebue* — ld. ADATTÁR.

158 *Hirlapot, Hiradót* — Budapesti Hirlap és Budapesti Hiradó — ld. ADATTÁR.

160 *Félek a N. J.-né-féle kritikától.* — Feltételezhetően Nagy József lelkész, iskolafelügyelő feleségének ítéletétől, aki e levélből kivehetően jelentős szerepet játszott a szalontai műveltebb társaság véleményének kialakításában. (Nagy József és Szilágyi feszült viszonyáról ld. Dereano, 76. l.).

172 *φανερὰς ἑκατόμβας* — nyilvános ünnepi áldozatot.

53. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1847. márc. [AJ. jav.: ápr.] 9.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/657. sz.; csontszínű l. papír, 27,3×22,1 cm, 2 fol. 1—8.l.: 1. szöveg, címzés nincs. A 8. l.-on Arany írásával: *„Vettem apr. 29. 1847."* — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 657. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 41—43. l. Nagyon sok kihagyással.

Válasz Arany ápr. 2-i, — nagypénteki — levelére.

1 *O et delicium et dulce decus meum!* — Oh én gyönyörüségem, én édes ékességem! Idézet Horatius Carm. I. 1. *Ad Maecenatem* c. verséből. Helyesen: O et praesidium stb.

9 *Sophoclest* — feltehetően a Hilsenberg-féle német prózai fordítást, amelyet Szilágyi márc. 12-i levelében ajánlott fel AJ.-nak.

9 *és Odysseát packoltam be.* — A levélből kivehetően görög nyelven; Arany tehát az *Odysseiát* eredetiben csak jóval az *Iliász* után kezdi tanulmányozni. (Az *Iliász*ról ld. AJ. — Szilágyinak 1846. febr. 22.)

13—15 *A Nibelungen Nothot . . . elviszem! . . . Ismerni kell! . . .* — feltételezhető, hogy Szilágyi nyári látogatásakor valóban elvitte Aranynak.

15 *Fábián G[ábor] Osián-át. — Osian énekei.* Az eredeti gael mértékben fordította Fábián Gábor. Budán 1833. A kir. egyetem betűivel. 1—3. k.

17—18 *Herdernek egy Vergleichungjára* — J. G. Herder: *Homer und Ossian* c. 1795-ben közölt tanulmányára, amelyet Szilágyi a Szepességben vagy bécsi tanulmányútja idején olvashatott.

20 *Árpád koráról szólott* — ld. AJ. 1847. ápr. 2-i, nagypénteki levelében felmerülő népeposz-tervéről.

24 *Gr. Dégenfeld-től Baktán,* — gróf Dégenfeld Imre nyírbaktai földbirtokostól, aki az 1846—1860. években a tiszántúli református egyházkerület gondnoka is volt.

33 *Igaz! Petőfi!* — Bár Szilágyi lényegében rokonszenvvel jellemzi Petőfit, akinek impulzív természetét nemcsak versei, hanem a kortársak nyilatkozatai is hasonlóan állítják elénk, a levél mégis bizonyos féltékenységet sejtet AJ. új barátjával szemben.

33 *acquisitionak* — gyarapodásnak, szerzeménynek.

40 *okvetlenül olly becsületes ember, [mint] ő maga* — Szilágyi jellemzése Petőfinek *István öcsémhez* c. versére emlékeztet, ahol a költő atyját hasonló szavakkal jellemzi:

Mert ő becsületes lelkü, igaz;
Azt gondolá, hogy minden ember az.

47 *Hanem a numerus, numerus!* — szűkebb értelemben a verselés, elsősorban a költemény ritmusa, tágabb értelemben az előadott vers (vagy prózai szöveg) hangzása, akusztikai összbenyomása.

53—54 *„a Népköltő feladata nem az . . .”* — idézet Arany 1847. ápr. 2-i, nagypénteki leveléből.

63 *a Népiességre nem kell sem tudományos lélek stb.* — nem ismerünk komoly elméleti megnyilatkozást, amely Szilágyi korában a népiességet hasonlóan értelmezte volna. Szilágyi talán Vahot lapjának egy-két közlését túlozva, tételez fel ilyen elvi álláspontot. Az is lehet, hogy a fiatal írónemzedék körében Pesten tapasztalt nyersebb beszédtónus riasztotta, s ebből vont le messzemenő következtetéseket.

72 *a „Helységkalapácsát” hozom fel,* — Szilágyi nem ismeri fel sem a mű célzatát, sem a megvalósítás eszközeit, azt ti. hogy Petőfi „paródisztikus utánzással teszi nevetségessé az előtte divatozott, dagályos stílust”. (Horváth János: *A nemzeti klasszicizmus irodalmi izlése.* Tanulmányok. Bp. 1956. 292. l.)

73 *János vitézben is veszek én illy foltokat észre,* — Szilágyi tehát nem értékeli a János vitézben tükröződő naiv népmesei világot.

79 *a népszava isten szava!* — bibliai idézet (Ézsaiás 66,6).

87—88 *Nunquam aliud natura, aliud sapientia dicit* — sohasem mond mást a természet, mást az értelem.

97 *pusztai táliós elégtételek* — a szemet szemért, fogat fogért elvet érvényesítő bosszúvágy; Szilágyi — soraiból kivehetően — az osztályharc eseteit is ilyeneknek ítéli.

109 *Fiát [!] applicatio.* — Alkalmazkodjunk (szó szerint: legyen alkalmazkodás).

111—112 *a nép . . . megfogásához* — a nép felfogásához, szemléletmódjához, beszédmodorához.

116 *Habet rectum!* — Igaza van!

54. Arany — Petőfi Sándornak [Szalonta, 1847. ápr. 10. ?]

K: Elveszett. — Válasz Petőfi márc. 31-i levelére. Utalás a levél meglétére és tartalmára: AJ. máj. 27-én: „Hozzád küldött harmadik levelemben . . . irom.” — AJ. fennmaradt harmadik levele ápr. 21-én kelt és kizárólag a szalontai tűzvészről szól. E tény, valamint az a levélrészlet, melyet máj. 27-i levelében elismételt Petőfinek, bizonyítják a levél egykori meglétét. Vahot AJ.-nak márc. 20-án írt levelében rossz néven vette AJ. közlését, hogy ha Frankenburg küldené neki az Életk.-t, ezt versekkel kívánja viszonozni.

55. Arany — Csengery Antalnak Nagyszalonta, 1847. ápr. 18.

K: Elveszett.

M: Pesti Hirlap, 1847. ápr. 25-i sz. — Sáfrán Györgyi: *Arany János ismeretlen írásai az 1847-i szalontai tűzvészről . . .* ItK 1969/5. sz. 613. l.

Mindeddig AJ. ápr. 21-én Petőfihez írt levelét tartottuk az első híradásnak a szalontai tűzvészről. E levél azt megelőzően, közvetlenül a tűzvészt követő napon íródott, az első benyomások indulatában. Erre vall a „bélyeges életű személy” emlegetése, akinek házából a tűz elindult. Részletesen ld. AJ. leírását az ápr. 23-án kelt városi jegyzőkönyvben. (AJkk. XIII. k. Nagyszalontai iratok 21. sz. 24—28. l.; jegyzete: 444—446. l.)

AJ. felszólítását Csengery mint szerkesztő jegyzettel látta el, mely szerint: „Az adakozási ívet saját aláírásunkkal megnyi tottuk. — Szerk[esztő].” — A lap máj. 14-i száma már közli az első három adakozó nevét.

Ezek közül ketten később is kapcsolatban voltak AJ.-sal: Fényes Elek és Kajdacsy István orvosdoktor és „szemész mester", a költő későbbi orvosa.

AJ.-nak mint másodjegyzőnek a fent idézett jegyzőkönyvön kívül a következő hivatalos iratait ismerjük a tűzvésszel kapcsolatban: ápr. 29-én az Uradalomhoz (AJ. kk. XIII. k. 28. l.), — Ápr. 30-án szerződés a város és Kis János cserépégető között (uo. 29. l.). — Máj. 12-én elismervény ötezer pengő ezüstforintról, melyet a kir. kincstárból kölcsönvettek (uo. 31—32. l.). — Máj. 16-án a püspöktől a haszonbér elengedését kéri a város (uo. 32—33. l.). — Máj. 17-én a királyi kincstárból negyvenezer ezüstforintot kértek kölcsön (uo. 33—34. l.), azonban nincs nyoma, hogy meg is kapták volna. — Június 3-án kelt a Pesti Hirlapban megjelent köszönet, mely Vay Miklós kir. biztosnak és Apponyi Györgynének szólt (ld. jelen kötetben). Jún. 4-én köszönte meg AJ. Debrecen város tanácsának a segítséget (AJ. kk. XIII. k. 35—36. l.).

56. Arany — a közvéleményhez Nagyszalonta, 1847. ápr. 18.

K: Elveszett.

M: Debreczen—Nagyváradi Értesítő 1847. ápr. 25. sz. — Sáfrán Györgyi: *Arany János ismeretlen írásai az 1847-i szalontai tűzvészről . . .* ItK 1969/5. sz. 614. l.

Az Értesítő ugyanebben a számban a szerkesztőtől vagy valamelyik munkatárstól — minden valószínűség szerint szemtanútól — közöl még egy AJ. kérését támogató írást:

Felszólítás az emberszerető nagylelkűekhez.

Szalonta városában folyó hó 17-én a' tűzvész leírhatatlan inséget, borzasztó veszélyt és nyomorúságot okozott, úgy annyira, hogy a szegénységnek kevés darócból alig a rajtalevő ruha darabjai maradva, mostani szűk időben szörnyű a nyomoruság; pénz, élelem, épületifa, és több megkívántatók nélkül, ez pedig csak az irgalom kezeiből nyújtathatik a számtalan szegények szívrepesztő sorsának enyhítésére. A szerencsétlen kárvallottakon segíteni ebbeni kötelességünknek ösmerjük, ugyan ezokból bátorkodunk mi is mindkét-városbani e lapok szerkesztői, az inségben szenvedők számára t. olvasóinkat felszólítani, s a boldogabb sorsban létező nagylelkű közönségnél esedezni, hogy mit bővelkedő birtokaikból a jóltevőség oltárára áldozhatik, méltóztassék az általunk köröztető aláirati ívet kegyesen fogadni s a szerencsétlenek felsegéllésére pénz vagy más segedelmet nagylelkűen beírni. —

Hallásból említjük, hogy a nváradi t. működvelő társulat, valamint ez előtt is több ízben illy alkalomkor szép példáját adá nemeslelkű szívességének, legközelebbi napokban is készül a szerencsétlenek számára egy pár színdarabot előadni, mellynek a fentebbi kérelmükkel együtt mentől előbbi sikerülését óhajtjuk.

Mind két városbani
szerkesztőség.

A felszólítás szép eredménnyel járt. A Pesti Hirlap 1847. aug. 1-i számában Kenyeres János, akkori szalontai főbíró és tanácsa több mint egy hasábon keresztül sorolja az adományokat, melyek a szalontai tűzkárosultak segélyezésére érkeztek. E felsorolások szerint a szűkebb pátria két nagy városa: az akkor még Biharhoz tartozó Debrecen 1929 vft. és 53 krt.-t, Nagyvárad pedig 1015 vft.-t gyűjtött. A Debreczen—Nagyváradi Értesítőnek a működvelő társulat előadásáról szóló közlését is eredmények igazolják: „Nem mellőzhetjük megemlíteni a debreczeni s nagyváradi működvelők buzgóságát, kiknek színi előadása, a debreczenié 200 ft, a nagyváradié 368 ft 48 krcal gyarapítá a pénztárt."

57. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1847. ápr. 21.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 36/1—2.; csontszínű l.papír, 21,5×13,7 cm, 2 fol., 1—4. l.: 1. szöveg, címzés, boríték nincs. Az erősen rongált l.papír miatt hiányzó részeket szögletes zárójelben közöljük. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196., 205. l. 36. sz. a.).

M: Egyetértés, 1882. dec. 1., 2. l. (Majláth Béla közl., II. sz. a.). AJLevIB. I. k. 67—70. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 50. sz. 57—59. l.

AJ.-nak ez az egyetlen baráti beszámolója a szalontai tűzvészről. Tudtunkkal Petőfi nem válaszolt rá. Ápr. 23-án örökítette meg AJ. a város iratait is elpusztító tűzvészt a tanácsi jegyzőkönyvben (AJ. kk. XIII. k. 24—28. l.). — E két beszámolót szervesen egészíti ki két más élménybeszámoló, mindkettő Rozvány György: *Nagy-Szalonta történelme (1800—1848-ig)* III. rész. Tekintettel Arany János koszorus költőnk községi jegyzőségére." N.-Szalonta, 1892. című ma már hozzáférhetetlen könyvében található. (További hivatkozásokban: Rozvány.)

Az *első*, magának a könyv írójának beszámolója.

Rozvány György a szalontai tüzvészről. (Rozvány, 43—49. l.)

„. . . szükségesnek látom a magam, mint élő tanunak, borzasztó élményét e megrendítő nagy katasztrófánál, nehány vonással vázolni . . . az 1847-ki szalontai nagy tüzvész annyira bevésődött emlékezetembe, hogy borzalmasságát néha még most is álmomban reszketve átérzem.

Mint Arany János emlékül felhagyta, e tűzvész déli fél egyre tört ki. Én, az atyám házánál, a templom szomszédságában lakván, már a vészharang elkondulta előtt hallatszott nagy vészkiabálásra a városi vízfecskendőhöz rohantam, mely ekkor, rendesen, a mostani promenáde helyén létezett kút mellett állott.

Ez a kút az atyám házától alig volt 50 lépésnyire. Ide érkeztemkor a város cselédsége, — lévén a városháza a mostani járásbíróság helyén, — már a vízfecskendő rudjához kapkodott, de kenetlen lévén a vízfecskendő tengelye, nehezen tudta azt helyéből kimozdítani. De én és több mások a fecskendőbe kapaszkodván, azt mozgásba hoztuk és rohantunk vele a Görögsikátoron át, — mely a mostani nagy iskola és Nagy Endre háza között létezett, — Nagy-Csengőd utczára: minthogy pedig előttünk kereszt-utcza nem volt, kénytelenek voltunk Csegőd-utczán keletnek és innen Nagy-Kölesér-utczának (most Arany János utczája) fordulni. Ide érkezve, már 5—6 házat teljes ropogó lángjában találtunk, sőt az utat elzárva, hogy a tűzvész eredő helyére, Szabó János Kis-Kölesér-utczai házához (most timár Varga István háza, 746 szám alatt) juthassunk.

A csapkodó nagy szélvész által, égő kévekint, hajgált nagy nyaláb tüzek, különösen az ekkor hetek óta tartott nagy szárazság miatt, a házak és melléképületeinek csőröge száraz nád és szalma fedelei rohamosan, egymásután, másodperczenkint borultak lángba körülöttünk.

Nem az a kérdés állott előttünk: hol fogjunk az oltáshoz, hanem, *hogy mentsük meg a város vizfecskendőjét és saját életünket!*

A nagy-kölesér-utczai gazdák egy percz alatt kikapták kezünkből a vizfecskendőt és rohantak vele nyugatnak, hogy utczájuk még lángban nem álló részét vele védelmezzék. Én is velük rohantam, de a rohamosan terjedő tűz nyomunkban kergetett.

Ekkor eszembe jutott, hogy a délkeleti széllel a város derekának rohanó tűzelem az atyám házának is tart, hirtelen elváltam a vízfecskendő huzásától és a legközelebbi uton atyám házához jutni igyekeztem. — Nem lévén kereszt-utcza a nagy-csengődi és nagy-köleséri, két hosszu utcza között, hanem csak egy, alig egy öl széles, sövénykerítéssel határolt szük sikátor, — mely akkor idősb Balog László és Bajó Ferencz telke között állott — e szűk

sikátoron át akartam haza rohanni; de alig nyomultam ebbe egy pár lépéssel már láttam, hogy a sikátort határoló sövénykeritésnek szalmából való boritéka lángot vet előttem. Hirtelen visszafordultam a sikátorból Nagy-Kölesér utczára, és ezen nyugatnak tartva, teljes erőmből végig vágtattam ezen, mig elértem a mostani főszolgabirói lak háta mögötti utczát. Ezen rohantam ki a már szélesebb, akkor megyei, most már arad-nagyváradi államutra és ezen keletnek fordulva, rohantam az atyám házához.

A főszolgabirói laktól a piaczig lehet, mintegy, egy kilométer. Meggondolatlanság volt tőlem ezen jó hosszu és épen a tűz rohamát keresztbe metsző utvonalnak neki vágni. Teljes erőmmel rohantam ezen végig. Az ut szélén lévő házak még ekkor épen állottak; de a szélvész iszonyu füstöt hajtott már reám. Sebes rohanásom közben vissza kellett tartanom lélekzetvételemet, nehogy a füst elfojtson. Majd lekaptam magamról felső posztó kabátomat, s azzal a fejemet a füst rohanása elől ugy fedtem be, hogy ellenoldalról lélekzet vételemnek egy kis nyilás maradjon. Majd a számat is elfedtem a kabátom aljával, hogy a posztón át szivhassam, futásom közben, a szükséges levegőt.

Négy-öt percz alatt áttörtem ezen füst tömegen. Nagyon kifáradva értem a belső piacz széléhez. Itt a füst már nem volt oly nagyon fojtó, szabadabban lélekzethettem. Megállottam egy pár perczre, és vissza néztem rohamosan megfutott útamra. A mit ekkor láttam, soha sem tudtam elfeledni. Ez álmaimban néha-néha még most is megrémit.

Az ut és utcza, melyen végig futottam, mint már érintém, hosszu, széles és egyenes. Ezen végig nézve, borzasztó látvány tárult fel előttem.

Azon helyen, hol én egy pár perczczel elébb a füstben rohantam, egy lángtengernek nagy hullámai nyaldosták már a talajt. A nagy nádas épületeknek lángjait a nagy szél lenyomta a föld szinére és átnyujtóztatta az uton át az egyik házsortól a másikig, és a mint a korczvesszőtől megszabadult nád a földre omlandó volt, ezt az erős légáramlat felkapta és nyaláb számra röpitette vagy hengergette a földön. Ezen iszonyatos lángtengerben legborzasztóbb volt a tetőrészeknek, mint sötétebb tömegnek, az izzó tüzben röpkedése, vagy a földön hengergődzése. Első pillanatra azt véltem: óriás fekete grifmadarak repkednek, és valami szörny fekete állatok hengerbuczkóznak a tűztengerben. Elszörnyüködött lelkem, ennek megpillantására, szörnyeket teremtett. Eliszonyodásom megrázkódtató behatását soha elfeledni nem tudom.

A mit a tüz ereje megemésztheti, ez a tüzvész mindent, mi utjába esett, megemésztett. A legvastagabb kapufélfáknak tövei még a föld szine alatt is megégtek. A kutak fakávái a kút viz szinéig elégtek. Gyors terjedése miatt nem a vagyon, csak az élet megmentésére lehetett gondolni.

E tüzvész Szalonta város belterületéből mintegy 400 holdnyi beépitett részt, — melyen 7—8 cseréppel fedett épületen kivül, csupa nádfedelü épületek állottak, s ezen nádfedelek a legtöbbnél 30—40 czentiméter vastagságuak, — egy óra alatt pusztitott el. Hogy ez az iszonyu nagy tömegü égő nádfedél a felette álló légkört is izzó tüzessé tette, abból következtetem, hogy a Tókertnek nevezett szőllőskertnek gyepüjét is, — melyet az égő várostól a közbeneső közlegelő választott el, meggyujtotta, és pusztitó erejét Madarász községének vitte, a mire a madarásziak megijedvén, az egész község a tókerti égő gyepünek eloltására rohant; — továbbá abból következtetem az égő nagy terület feletti légkörnek tüzerejü forróságát, hogy a midőn az atyám házához, mely épen az elpusztult terület szélébe esett, — fentérintett futásomból szerencsésen visszajutottam, az itt tömegesen álló, tüz elől menekülteknek nagy jajveszékelését hallám: 'megfordult a szél, most már keletről fú, — jajj, szent Isten! most már a város másik része is elég!

Igaz, hogy ekkor kelet felől hirtelen orkánszerű légáramlat, vagy is szél keletkezett, de ez nem volt egyéb, mint a leégett nagy terület felett megritkult, s részben elégett levegő helyére tömörebb, vagy is telítettebb levegőnek rohanása.

Több tüzesetnél tapasztaltam, hogy a leégett nádas házaknak nagy tüze a legcsendesebb időben is, nagy légáramlatot, vagy is szelet idézett elő. Ez a természeti jelenség állott elő a fent leirott esetnél is, csakhogy elrémitőleg hatványozva.

Nagy ok volt félni a szél megfordulásától; de ez, szerencsére a nagy szerencsétlenségben, nem állott elő. A délkeleti szél irányát estig állandóan megtartotta, nemcsak, hanem délután felhőket hajtott vidékünk fölébe, s ezek esteli 5—6 óra közt permetező esőt bocsátottak a még emésztőleg épület részekre, melyek ellenesetben még következő nap is veszélyeztették volna városunk épen maradt részét.

Midőn fent érintett futásomból az atyám házához törtem, a templom északi oldalán kellett elhalladnom,[!] — ekkor többek kiáltására: 'ég a templom' felnéztem a templom tetőre, s láttam hogy a templom északi oldalán a padlás világitó kis ablakháza hajlásában, tenyérnyi nagyságban, a tető zsindelye ég. — Én a házunk iránti aggodalomban lévén, nem szaladtam fel a toronyba és onnan a templom padlására a még könnyen elooltható kis tűz oltása végett, épen ugy más sem. Mint a hajótöröttek mindnyájan a magunk bajával voltunk elfoglalva. Háznak, vagy középületnek oltalmazására sietni senki sem ért reá.

E templomnak nagy oltalmára volt a cseréppel fedett, és előtte álló emeletes iskola, mely a repülő szikrákat, vagy nagyobb tüzet felfogta, de az erős légáram a magával röpitett tüzet az iskola felett röpitette el és a templom tetőzetét is meghágva, ennek északi oldalán ejtette el a pusztitó elemet.

A tüz keletkezésétől egy óra alatt a templom és az egész városrész, melyen a veszedelem kitáguló 'V' alakban kiterjeszkedett, hamuvá lett. Elpusztította a gazdáknak a házuknál lévő minden vagyonát, s az igen szükben levő élelmet, mely a mult évi szük termésből még fenmaradt. A tüz által károsultaknak már este felé nem volt egy betevő falatja sem. Irgalom kenyérre lettek szorulva a legvagyonosabbak is.

Ez a tüz a város déli oldalától kiindulva épen a város derekának, hol a vagyonosabbaknak házai voltak, tartott s ketté szakitotta a várost épen ugy, mint midőn a csatázó ellenség ellenfelének csatasorát erős rohammal derekán megtöri, s jobbra balra szétszórja, üldözi.

Igy a szalontai tüzkárosultak egy része menekült a nyugaton, másik része a keleten levő közlegelőre. Innen nézték a szerencsétlenek városuk, vagyonuk pusztulását és itt jajjveszékeltek a szülők a nagy zavarban tőlük elmaradt, vagy eltévedt gyermekeikért, nem lévén elég idejük menekülés közben gyermekeiket összeszedni vagy összetartani.

Kiszámithatatlan volt a tüzkárosultaknak vesztesége és leirhatatlan a reá következett aggodalom a mindennapi betevő falatért.

E nagy szerencsétlenségnek egy részben maguk a szalontai jobb módu gazdák voltak az okai.

Ezt el kell mondanom a benne rejlő nagy tanuság végett.

Városunk, Fónagy János birósága alatt 1839-ben egy városi tetőfedél cserépgyárat állitott fel, s adta a cserepet oly ócsón, hogy az ezzel épitkezés alig került többe a náddal való épitkezésnél: de a szalontai gazdák makacsul ragaszkodtak a nádfedélhez, mondván: a nádfedél alatt a gabona meg nem zsuzsokosodik és a szalonna meg nem avasodik. A szalontai cserépgyár készitményét a józanabb gondolkodásu idegenek vették meg. Szalontán 8 év

alatt alig készült abból 7—8 ház. Szerencsétlen gondolkozásukat beigazolá a fent leirott gyászos esemény.

Népünknél nagyon erős a ragaszkodás a konzervatizmuszhoz, vagyis a megszokott rosszhoz. Még ma sem akarja egy része elhinni azt, hogy egy szilárd épületü ház, tüzvész esetén, a háta mögötti utcza sornak védelmére szolgálhat.

Hogy ez a balhit véglegesen elenyészszék, gondoskodnunk kellene egy épitkezési segélypénztárról. Ezt a város maga megállapithatná [alapithatná] oly formán: venne fel a város testületi vagyonára valamelyik pénzintézettől 20—30 ezer ftot 4 vagy 4 1/2 százalékra. Ezt adná ki kölcsön 5 1/2 vagy épen 6-tos százalékra azon szalontai lakosoknak, kik szilárdabb és tüz ellen biztositott házakat épitkezni szándékoznak. Ez az intézkedés nagyobb biztonságot adna városunknak tüzvész ellen, s városunk pénztára is legalább fél százalék haszonban részesülne.

Visszatérek a fentérintett nagy tüzvész leirásának folytatásához.

Arany János fentebb közlött leirásából tudjuk, hogy a városháza is, belső részeivel együtt, porrá égett.

Első kötelessége volt a főbirónak, ezen időben Kenyeres Jánosnak, kinek háza s benne minden vagyona elégett, városházáról már azért is gondoskodni, mert az emberi szánalom csakhamar sietett könyöradományával szerencsétlen városunk segitségére. Ezen adományok elhelyezésére helyiség szükségeltetett.

Városunknak e nagy bajában az akkor itt létezett Casino-egylet jött segitségére. Ez a zsenge egylet, beszüntetve egyleti életét, a piaczon álló helyiségét, — amely azon helyen állott, hol pár évvel ezelőtt a piaczi ronda sátrak még fenállottak, — városházának átbocsátotta.

A főbiró ennek szomszédságában az atyám házánál nyert, családjával együtt, ideiglenes elhelyezést.

A főbiró e szerint az atyám házánál lakván, itt lettek elhelyezve a tüzkárosultak részére küldött élelmi czikkek és ruha darabok.

Alig foglalta el a főbiró az uj városházát, a gyermekeiket elvesztettnek hitt anyák a városházára törtek. A főbiró, hiányában az elégett dobnak, a város cselédségét szétfuttatta a városban azon parancscsal, hogy szanaszét kiabálnák el, miszerint mindenki, ki eltévedt gyermeket magához vett, hozná fel a városházához, s a gyermekeiket kereső anyák is oda jöjjenek fel.

A gyermekeiket kereső anyák a városházához rohantak, s remegő szivvel várták, mit hoz a sors reájuk.

Amint a jó messze belátható piacztéren egy-egy ember, vagy nő alakja 3—4 éves gyermeket karján vezetve, feltünt, ezen anyák őrületes rohammal futottak vélt gyermekeik elébe. És ki ebben gyermekét megtalálta, őrjöngetes örömre, ki pedig csalódott, őrjöngetes fájdalomban tört ki.

E megrázó jelenet perczenkint váltakozott. Sokan voltunk szemtanui. Egyikünk sem állhatta meg zokogás nélkül.

E jelenet megörökitése a legjelesebb festő ecsetére lenne érdemes. Szép feladatot oldana meg, ha természethüen tudná visszaadni a gyermekét megtalált anyának ragyogó örömét, és a csalódott anyának kétségbeesését.

A menekülés közben eltévedt, vagy széthányatott gyermekek, — kivévén a két Mogyorós gyermeket, kik a tüzben megégtek, — még a szerencsétlenségnek nagy napján a városházához felhozattak és az anyáknak átadattak.

Ez volt a nagy tüz után első intézkedése a szalontai előljáróságnak."

*

A *második* élménybeszámolót szintén Rozvány György említett könyvéből idézzük: ismeretlen szerző verses krónikája, amely személyes élményeken alapszik. Rozvány György elmondja, hogy e verset 1852-ben Darvasi Bálint másolatában ismerte meg: „Hány kéz másolása után jutott ez D. B.-hoz, s a köznép másolásai mi változást, kihagyást tettek ezen? tudni nem lehet; de feltehető, hogy apróbb részleteiben, változást szenvedett." (i. m. 60. l.). Rozvány azt is megírja, hogy a szakaszokra osztást ő végezte, valamint apróbb változtatásokat is eszközölt. Arra a kérdésre is kitér: nem fogják-e Arany művének gondolni? Ezt azonban a krónika kezdetleges verselése miatt kizártnak tartja. A másoló Darvasi Bálint szerint a verses krónika írója egy őrmester, aki ekkor éppen Szalontán tartózkodott. Nevét azonban Rozványnak sem sikerült kinyomoznia. — A verses krónika tényeket közlő részleteit közöljük:

Névtelen: *A szalontai nagy tűzvész verses leírása.* (Rozvány, 52—60. l.)

„Szomoruan irom e gyászos verseim,
Ohajtván némelyek tudni keserveim.
Midőn én ezt irom, gyászom a hazámnak,
Nézvén romjaira most Nagy-Szalontának.

Áldozok ezekkel, nem lévén egyebem
Rájuk nézve, csak hű szánakozó szivem.

Szánjátok meg e nagy szerencsétlenséget!
Óh mert Szalontának mindene megégett!
Jaj hang kiáltással, akik ott küzködtek.
Bús sóhajtásaik égig emelkedtek,
— — — — — — — — — — — — — — —
Ime! áprilisnak tizenhetedikén
N.-Szalontán voltam örömök között én;
Mikor semmi veszélyt sem tudtunk gondolni.
Akkor kellett nekünk könnyes szemmel sirni.
Tizenketted fél volt az idő órája,
Mikor elrémültünk a vész kiáltásra,
Kiáltás hallaték: „tüz van, tüz van! merre?"
Mire a keblemben szivem megdöbbene,
A torony harangja kongot veszedelmet,
A rohanó orkán délről hajt nagy szelet.
‚Hol van? hol van?' kérdjük, nem lehet még látni
‚Dél felé! dél felé!' halljuk már kiáltni.
A nagy füst jelzi már a vésznek a helyét,
Torony irányában hajtja veszedelmét.
S csakhamar belőle oly tüz kerekedik,
Embererő oltni hasztalan törekszik,
Segitség! segitség! kiki ezt kiáltja;
De nem nyujthat segélyt a felebarátja.
Most vagyonát menti s czipeli a hátán:
Ki segitne ekkor a felebarátján?
A torony harangja elhagyja a kongást,
A rohanó tüzvész tör rá szemlátomást.
A gomolygó füstök égig tornyosulnak,
Az izzó parazsok belőle széthullnak.
Egy tüztenger támad, vagyont házat pusztit,
Templomra is rátör s elrabolja diszét.

A dühöngő lángok még ezt sem kímélték,
Drága harangjait olvasztják repeszték.
Templom építménye hull össze rakásra,
Oh jaj, az Istenház egy romvárnak mássa!

Jaj te néked város, jaj néked bús anya!
Romban heversz már, mint egy pusztult tanya!
Anya voltál mert sok hazafit neveltél,
Most már bús szomoru gyászruhát felöltél.
Jer kedves olvasóm a vész tanyájára,
S figyelj a szenvedők jajjos panaszára.
Nézd ott, mint küzködik egy hogy szabaditsa
Anyját és testvérét, s tüz közt bátoritsa.
Nézd a leányt ottan mint jajgat kesereg,
S szive szüleiért majd izekre reped;
Midőn látja hogy az, ki vele született,
Leány testvér többé nem vesz lélekzetet,
Kivel a szeretet karjain mosolyga,
Ki édesanyjával a tüz közé bolyga,
Hogy mentene valamit a vagyonuk közzül,
S lenne az anyjának segitő eszközül.
De oda szoritá a tüz mindakettőt,
S igy találták ők meg tüz közt a temetőt.
Bárha nem is láttad ezeknek csontjait;
Ajtód előtt láthadd könyörgő árváit,
S leányát, kinek most kettős a bánatja,
Egyik, hogy szerető anyját már nem látja:
Más, hogy testvérét is a sirba bocsátja.
Oh, gyászra hivatott, csak magadra maradt
Leány testvér! kérjed a Felséges urat;
Hogy küldjön balzsamot kettőzött sebedre,
S nyujtson vigasztalást bánatos szivedre.
Nyugodj! igy akarta a mennyei atya.
Legyen meg ebben is a szent akaratja!

Amott egy bús atya védelmezi házát,
S csakhamar bezárja kamrája ajtaját,
Hová hordta amit, még házában talált,
Majd hozott a tüz rá véletlen bús halált.
Mert hogy mindenét már betakaritotta,
A konyha ajtaját magára záratta.
Leégett a háza, ő a konyhában volt,
S belül locsolgatta a már égő ajtót:
Azonban a meleg és a füst szoritják,
Szorult kebeléből lelkét majd kinyomják.
Védené még tovább, de tovább nem győzi,
Lecsapja a tüznek forró meleg gőzi.
Végre az ott lévő konyha kemenczébe
Búvik, és ott marad a tüz veszélyébe.
Óh te szerencsétlen! ugyan most mit tettél?
Vakmerő tettedért majd éltet fizettél!
Házfedelen kívül kárt ugyan nem vallott.
De önnönmagának nyavalyát okozott;
Megmaradt a tüz közt ugyan az élete,

De fojtó köhögés mindjárt ott követte,
Óh Istenem legyen a szent neved áldott,
Hogy e szerencsétlent védelmezé karod!

Itt hát kár nem esett, sem szerencsétlenség:
De a kamarában, lássuk mi történt még.
Mivel nem féltették az erős padlatot,
Mert egy kicsit lejebb pinczeformán állott;
Ide vittek mindent, nem csak maguk, más is,
Gyült ide tizenöt, vagy tán husz rakás is.
Egy szerencsétlen is vitt oda valamit.
A mit a házából, czipelve oda birt:
Azonban sietve az ajtót rázárják,
De a tüzvész után ki hiába várják;
Mert ez ott a tüzben merő üszöggé vált;
Hozott rá a veszély ilyen kinos halált.
Eztet is árvái zokogva siratják,
Sürü könnyeikkel arczukat áztatják.
Lement ő nekiek az örömök napja.
Oda több gyermeknek szerető jó apja.
Isten, szedd tömlődbe könnyhullatásaik;
Hallgasd meg esdeklő bús zokogásaik,
Rendelj nekik atyát a holtból elevent,
Hálásan mondhassák: Istenem! te vagy szent!

Jer kedves olvasóm, belebb a tüz közzé,
Élő szemmel lássad, kik váltak üszöggé!
Ott egy már elaggott szerető házas pár,
Kinek a férj fele közel a sírhoz már,
Elgyengült beteges, a tüzvész ott éri,
S a halál számára már gyászsirját méri.
Mert hogy erőtelen, és beteges vala,
Nem lévén segitség, tüz közzé szorúla.
Ezt látván szerető szive fele-mássa
Utána indúla, hogy hű társát lássa.
Ez lett ő nekiek szerencsétlen óra:
Indulniok kellett mennybe hívó szóra.
A férfi a tüzben merő üszöggé vált,
Az asszony harmadnap érte el a halált.
Együtt vándorolt pár itt a sir völgyében,
Nyugodjék lelketek ott a magas égben.
Füst és hamuvá vált romlandó testetek
Egyszer dicsőségre támad fel veletek.

Még amoda bellebb egy keserves eset,
Nézzük meg mire visz a földi kereset.
Itt keserg egy férfi szerelmes társáért,
Kit ha megmenthet ne, ontana érte vért.
De nem! mert az Urnak volt az akaratja,
Azért kedves társát zokogva siratja.
Mily borzasztó látvány! ott az úton fekszik
Felesége, kinek már a szive nyugszik.
Mily gyászos fekete az asszonynak teste!
Mit a csavargó láng feketére feste.

Kihasadozott test és az égett ruha
Vezetnek mindenkit szivszaggató búra.
Oh! hallgassátok meg bús fohászkodásit
E bánatos férjnek, s szíve zokogásit.
Nyújtsunk egy pár szóval, neki vigasztalást,
S tegyük enyhültebbé a kinos megválást.
Az Isten, aki az igazaknak atyja,
Hidd el bús szivedet még megvigasztalja.
Majd szerelmes párod mennyekben felleled,
Hol a sok szentekkel vigadozik veled.

Hatot már leirtam, de heten haltak meg,
Kiket sirba kisért egy zokogó sereg.
Nyugalom boruljon bús hamvaitokra!
Mindig megemlékszünk gyászos sirotokra.

Eddig az én tollam csak holtakról beszélt:
Oh de mily bú, bánat történhetett ott még!
Amott jő egy ember a tüz közül szalad,
De a nyert sebektől az ereje lankad.
A tüz a batyuját válláról letépte,
Sajgó nagy sebeket rakott a helyébe.
Megkönnyült a válla a batyu sulyától;
De nehezebb a seb mit kapott váltásul.

Amott egy hid végén két testvér üldögél,
Javaikat őrzik, de széthordja a szél.
Kedves édesanyjuk a háznál ott maradt.
Hogy a mit megmenthet, mentsen még az alatt.
Az egyik kis leány, másik fiu-testvér,
Keservesen sirnak mindketten anyjukért.
Bizzatok Istenben, gyermekek bizzatok!
Visszajön hozzátok édes jó anyátok.

Egy tisztes férfiut láttunk amott jönni.
Keserves hangokon kezde könyörögni:
'Segitsetek nekem, oh ti jó emberek!'
Magára hagyatva, mily busan kesereg.
Egy szekeret vonszol gazdag udvarából,
Némi kis poggyász rajt, egész vagyonából.
Megesett sok ember szive e szavakon,
Hatást tett volna ez kegyetlen vadakon.
‚Légy nyugodt tisztes ur! — ime a segitség:
Szánakozó szivet bir az emberiség!'
E bus férfiunak én is segitettem,
Bánatos könnyében magam is részt vettem.
Busan távozám el tekintete elől.
Bus a szivem midőn irok ez esetről.

Letehetném immár gyengén zengő lantom,
A sok jajt, szenvedést mind le nem irhatom.
Jaj de sok hijja van ezen festésemnek:
Tanuja sem voltam minden gyászesetnek.
Soha nem is birnám egyenkint leirni:

Az erőm is gyenge erre törekedni.
Reménylem azonban: a kik ezt olvassák,
Tőlem ezt elégnek szivesen fogadják.
Isten bizonyságom! hogy a mit mond versem
Szalontáról: mind azt látta a két szemem.
Olvasóim kérlek: légy szives elnéző, —
Csekély verseimet ne légy te becsmérlő;
Hanem tekints arra, mi kéri részvéted!
Oh szánd meg és enyhitsd a nyomort, inséget!
Oh nézd mily gyászban ül ez az egész város,
Diszes temploma is romhalmazzá vált most, —
E szent hely! — hol, reggel, szent zsolozsma zengett,
S hol hivők éneke kereste az eget, —

Most hivőt rémiti, hogy ez reá szakad,
Isten-tiszteletet, ha tartna az alatt.
Elhagyta Sionját, s keres biztosabb tért.
Istenháza gyanánt használ most piacztért.
Nézd, hogy ülnek itt le, mint az elszéledett
Nyáj, a mely nem talál magának fedelet.
Itt olvad együvé templomi énekük,
Isten irgalmáért esdeklő kérésük.
Városház-tornáczról tart lelkész oktatást,
Megrenditőt, melylyel sirattatja a gyászt.
Sirattatja velük a hibát és vétket,
Melyet a nagy isten földön, égben büntet.
Isten ostoráról mond példázó szókat,
Megsajnálod, — látván, — a bus zokogókat,
Isten irgalmáról mond tovább beszédet:
Kegyelembe veszi bünbánó megtértet.
Majd urvacsorát oszt a szabad ég alatt,
A legmakacsabb is bus könnyekre fakad.
Vigasztalást nyert itt, ki elveszte mindent,
S Isten irgalmában bizó erős hitet, —
Hogy Szalonta város még egyszer feléled:
S biztosabb, boldogabb leszen itt az élet.
Itt nyilt templom mellett osztatik a kenyér.
Mit a sok éhező napról-napra elkér.
Mert a tüzkárosok mindent elvesztének,
S hiányával vannak a napi kenyérnek.
Irgalom-kenyér az, mit küldöz a vidék:
Tudják: a pusztulást követte nagy inség.

Embertárs! ne küld el Szalonta gyermekét,
Mig nemes részvéttel letörléd a könnyét!
— — — — — — — — — — — — — — — —
Eme nagy városban sok volt az éhező
A tüz előtt; de több most már a könnyező;
Mert épületinek csak ötöde maradt.
Kétezer négyszáz és huszonöt elhamvadt.

E gyászos történet végéhez jutottam,
Hej, de sokat sirtam, a mig ezt megirtam.
Mit tanuul láttam, a borzasztó képek,

Irván, ők egyenkint mind elébem léptek.
Az iszonyat szörnye, megrázta keblemet!
Kezemből kiejtém iró-eszközömet:
De földről felvettem s kértem Istenemet,
Mig bevégezhetem, edze meg erőmet;
Ha az inségesnek nem tudok adni mást,
Legalább nyujthassak nekik vigasztalást.
Vigasz és tanuság e soroknak czélja,
Nem is irtam egyebért csakis ezen czélra.

Óh mennyei Atyám! nézz le Szalontára,
Iszonyu inségben, pusztulásban áll ma.
Oh, küldj jobb napokat, bőséges esztendőt:
Megszenvedte e nép, a multat, jövendőt!!"

58. Vahot Imre — Aranynak [Pest, 1847. máj. 8. előtt.]
K: Elveszett. — Vahot hallotta, hogy AJ.: *Válasz Petőfi Sándornak* c. verse az Életk.-ben fog megjelenni. Mivel A.-t március óta „kizárólagos" munkatársának tekinthette, nyilatkozatot kért tőle ebben az ügyben.

59. Arany — Vahot Imrének [Nagyszalonta, 1847. máj. 8. után]
K: Elveszett. — Válasz Vahot máj. 8. előtti elv. levelére, melyben A.-t felelősségre vonta Petőfinek szóló s az Életk.-be küldött verse miatt. AJ.-nak e válasza nyomán — a PDl. máj. 16-i számában megjelent Vahot „Igazolása", A. nyilatkozata. (Ld. PDl., ADATTÁR.)

60. Arany—Erdélyi Jánosnak [Nagyszalonta, 1847. május 27. előtt]
K: Elveszett. — Utalás a levél keltére és tartalmára: Erdélyi János—Toldy Ferencnek: „Arany irt hozzám, 20 aranya miatt, melyért a nyugtatványt . . . stb." — „Ugyanő „Toldi"-jából egy példányt kér félre tenni Petőfy számára . . ." (Erdélyi Lev. I. k. 308. l.). A k. n. levél írásának időpontja az Erdélyi Lev. szerint „1847. május-junius eleje". — A levél keletkezésének idejéhez: AJ. már máj. 27. *előtt* megírta, mert e napon Petőfinek múlt időben írja: „Erdélyinek megirtam, hogy ha 'Toldi' ból van egy példány . . . tied legyen." A levél már 1914-ben sem volt meg az Erdélyi-Tárban (ld. AkÉrt. 1914. 579. l.).

61. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1847. máj. 27.
K: OSzK. Kézirattára — PE. 36/3—6; kékesszürke l. papír, 23,1 × 14,4 cm, 4 fol. 1—6. l.: l. szöveg, 7—8. l.: üres, címzés, boríték nincs. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l., 36. sz. a.)
M: Egyetértés 1882. dec. 2., 1. l. (Majláth Béla köz., III. sz.). AJLEv-IB. I. k. 71—76. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 54. sz. 62—65. l.
Petőfi utoljára márc. 31-én írt AJ.-nak, aki kb. ápr. 10-én válaszolt, azonban ez a levél elveszett. AJ. ápr. 21-én ismételten írt, ekkor számolt be a szalontai tűzvészről, azonban válasz erre sem érkezett, mivel Petőfi ekkor már a személyes találkozásra készült. AJ. máj. 27-i levele éppen útban volt Pest felé, amikor Petőfi jún. 1-én váratlanul Szalontára érkezett.

2 *12 pkrom,* — pengő krajcár rövidítése, egy-egy levél bérmentesítésének korabeli összege.

4—5 *Ha már megénekeltél,* stb. — költői levélváltásuk: Életk. ápr. 17., máj. 8-i számában, kigúnyoltatásuk Bp. Hiradó máj. 14-i és a Honderű máj. 18-i számában. (Ld. e folyóiratoknál, ADATTÁR.)

8—9 *ha bár részedről beállnak is azon epochák, mellyeket te bizonyos würstli nemhez hasonlítál:* — utalás Petőfi márc. 31-i levelére, melyben vaskos hasonlattal előre figyelmezteti barátját, hogy válaszai olykor késni fognak.

„non missura cutem"-re — piócaként tapadó. Horatius a „Pisokhoz" írt *Ars poetica*jának záró soraiban a bőrt el nem engedő piócához hasonlítja azt a költőt, aki verseinek örökös szavalásával gyötri környezetét. (Horatius: *De arte poetica* c. epistola 476. sora.).

11—13 *én sem vagyok a ‚profanum vulgus' közül . . . ‚docti sumus' . . . vagyok* — nem az avatatlan tömegből való, hanem a beavatottak, közé tartozik. AJ. tréfás szójátékként idézi Horatiust. (Carm. III.l. 1. sor és Sat. I. 9:7. sor.)

13 *doktor vagyok*—utalás az anekdotára, melyben összetévesztették Arányi Lajos orvosdoktorral a Bp. Hiradó máj. 11-i száma, *„Bp-i Hírharang"* c. rovatában (Ld. ADATTÁR).

25—26 *These be good humours, indeed! mondaná Pistol* stb. — Ez aztán a jó tréfa! — hangzik el Shakespeare-nek *A windsori víg nők c.* vígjátékában, amikor Falstaff, Nym és Pistol a ‚humor'-ról cserél eszmét (I. felv. 3. jelenet).

31—32 *Irjanak önök halavány köreik számára halavány poézist,* — A. erősen hitte, hogy az arisztokratikus szalon-költészetet, amelynek elsősorban a Hond. volt a szóvivője — a népies költészet váltja fel. E meggyőződéséről máskor is írt: Petőfinek 1847. aug. 5-én, Szilágyi Istvánnak szept. 6-án, Szász Károlynak okt. 11-én.

41—42 *jaj nektek, képmutató Archidiakonok, ha benneteket mind semmivé tesz egy Esmeralda! Rólad a mese, mezitlábos czigány muzsaleány!?* — AJ. hasonlata jelképesen párhuzamba állítja Victor Hugo: *A párizsi Notre Dame* c. regényének két ismert alakját. Az 1831-ben megjelent regényt 1837-ben már magyarra is lefordította Pályi Elek, *Boldogasszony harangozója* címen. Ugyanez évben — Fáncsy Lajos feldolgozásában — Debrecenben, majd Pesten a Nemzeti Színházban is színre került. (M. Színm. Lex. II. k. 280. l. s Hajdu A. László: *„A Nemzeti Színház műsora"* c. munkájának kefelevonata, OSzK Színháztört. oszt.) Így a magyar olvasók és színházlátogatók ismerték alakjait: az „archidiakont", a hatalom gátlás nélküli képviselőjét, aki megkívánta a népet szórakoztató tiszta cigányleányt, Esmeralda azonban inkább meghalt, minthogy kínzójáé legyen. — AJ. e napokban olvashatta Petőfi költészetéről Pulszky Ferenc elismerő méltatását is a Magy. Szépirodalmi Szemlében (1847. máj. 2. 277. l.). Ebben Pulszky Petőfi múzsáját az Odüsszeia Nausikaajához hasonlítja — s némi János vitéz reminiscenciákkal is írhatta: „mezitláb megy le a patakba, hogy kedvesének ruháját mossa." Petőfi múzsáját királylányhoz hasonlítani? Ezt a Bp.-i Hiradó névtelen cikkírója nem tudta elviselni, mint írja: „A Magyar Szépirodalmi Szemle ugy véli Petőfi ‚összes versei'-nek birálatában, — hogy az ő muzsája ‚a magyar királyleány, aranyhajjal mezitláb.' " — A bíráló szerint „Petőfi musája vad daczos czigánylány, nyers, durva és kormos, ingatag, a vad természet imádója, ki minden müveltségtől visszaborzad". (Bp.-i Hiradó, 1847. máj. 14. 326. l.). — AJ.-nál az „archidiakon" ezúttal az uralkodó osztály konzervatív ízlésének képviselője, míg a cigányleány a népies költészet múzsája. Azonosságukat Horatius szavaival is hangsúlyozza: de te fabula narratur (Sat. I, 69—70. sor.). Rólad a mese, azaz: a mese rólad szól.

44 *Fakó leányt és pej legényt* — Petőfi elbeszélése: *A fakó leány s a pej legény*, megjelent az Életk. 1847. máj. 8. és 15-i számában (ld. Petőfi kk. IV. k. 117—140. l.).

50—51 *„my way is to begin with the beginning"* stb. — „Én ott kezdem mindjárt a kezdetén" (Byron: *Don Juan* I. é. 4. vrsz. 2. sor.) Ábrányi Emil ford. (1892); Görgey Gábor 1964-i átdolgozásában ui. — Jelentése A J.-nál: az eseményeket az elején kívánja kezdeni.

53—54 *Vahot J. [Imre] már tele szájjal kikürtölte,* — hogy A J.-t megnyerte kizárólagos munkatársul és nagyobb terjedelmű népies beszélyt közöl tőle. — Ld. ADATTÁR. PDl. 1847. márc. 28-i számában.

56 *Ad vocem iv!* — az *iv* szórul jut eszembe.

77 *Mondd el némileg ezt nekem is Zeüs égi leánya.* — Homérosz *Odysseiá*jának magyar fordítása (I. é. 10. sor) Szabó Istvántól (Pest, 1846.).

85—86 *az ördögök megsugják Lisznyay Kálmánnak* — Lisznyay Kálmán: *Tavaszi Dalok.* (Pest, 1847) c. verskötete „Petőfi Sándor barátomnak" ajánlással jelent meg.

90—91 *Sic vos non vobis . . !* — Így nem magatoknak (dolgoztok); Tib. Claudius Donatus: Vergilius életének 17. fejezetéből való szállóige (ld. Tóth Béla: *Szájrul-szájra.* Bp. 1895. 269. l.).

93 *'vertatur':* fordíts! Ezt jegyezték a teleírt lap aljára, ha még utána is következett olvasnivaló.

94— 95 *ad graecas calendas* — sohanapjára (lat.).

98 *spectabilis* — tekintetes ur

101 *légzetes* (luftig) — a „levegős" jelentésű német szó — A J. szerint.

102—104 *írsz verset, mellyben kimondod, hogy fejednek nem veszed más hasznát, csak bokrétás kalpagod teszed rá.* — Célzás Petőfi: *A szerelem* c. verse befejező részére: „S nékem a sors csak virággal | Ékesitse kalapom". (5. vrsz., 5—6 sor, Petőfi kk. II. k. 175. l.)

107—108 *Hozzád küldött harmadik levelemben* — ld. A J. — Petőfinek 1847. kb. ápr. 10-én küldött elv. levelét.

113—115 *írsz a türelemről . . . mellyben bennünket . . . per birka et szamár traktálsz.* — Petőfi: „Türelem, te a birkák s a Szamarak dicső erénye." *(A türelemről* c. versből, megj. Életk. 1847. máj. 1. Petőfi kk. II. k. 181. l.)

118—119 *irok az april 17-diki tűzvészről,* stb. — A J. ápr. 21-i levele, melyre Petőfi nem válaszolt.

121—122 *rám kiáltasz: „Ha férfi vagy légy férfi!"* — Petőfi e verse máj. 22-én jelent meg az Életk.-ben. (Petőfi kk. II. k. 134. l.)

124 *Erdélyinek megírtam, stb.* — ld. A J. — Erdélyi Jánosnak 1847. máj. 27. előtt írt elv. levelét.

62. Arany — a Pesti Hírlapnak Nagyszalonta, 1847. jún. 3.

K: Elveszett.

M: Pesti Hírlap, 1847. jún. 8. sz. — ifj. Bonnyai Sándor: *Arany köszönő közleménye.* ItK 1969/5. sz. 615. l.

Köszönet Vay Miklósnak és Apponyi Györgynének

5 *Vay Miklós* — tevékenységéről, a tűzkárosultak megsegítésére Nagyszalontán alakult főbizottság 1847. máj. 12-i ülésén felvett jegyzőkönyvben is szó van. A tárgyalt ügyek közt elsőül emlékeznek meg arról, hogy Vay Miklós br. kir. biztos Szalontára jött a kárt felmérni és segítséget nyújtani. 5000 pengő ezüst forint előnyösen visszafizethető kölcsönt eszközölt a királyi kincstártól Nagyszalontának. (Ld. A J. kk. XIII. k. 31, 471. l.)

15 *Klobusiczky János* — az előbbi jegyzőkönyv szerint a főbizottság elnöke volt.

18 *Apponyi György . . . nejének . . .* — gyűjtését az idézett jegyzőkönyv szerint is Vay Miklós nyújtotta át a főbizottságnak.

63. Arany — Debrecen város Tanácsának Nagyszalonta, 1847. jún. 4.
K: Debrecen város Tanácsjegyzőkönyve 4029/1847. sz. bejegyzés.
M: Hegyaljai Kiss Géza: *Egy újabb Arany-levél.* Magyar Nemzet 1948. okt. 3. — AJkk. XIII. k. Nagyszalontai iratok 30. sz., 35—36. l., jegyz.: 449. l.

64. Arany — Nagyvárad város Tanácsának Nagyszalonta, 1847. jún. 4. táján.
K: Elveszett. — Ha AJ. Debrecen városának külön levélben köszönte meg a segítséget, minden bizonnyal Nagyváradnak is írhatott köszönő levelet. (Ld. Sáfrán Györgyi: *Egy feltételezhető Arany-levél.* ItK 1969/5. sz. 614—615. l.)

65. Vahot Imre — Aranynak Pest, 1847. jún. 6.
K: MTAK. Kézirattára — K. 513/1246. sz.; csontszínű 1. papír, 22×18,2 cm, 2 fol., 1—2. l.: 1. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés, postai pecsétek: Franco, Pesth 6/6 [=jún. 6.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 668. l. 1246. sz. a.).
M: Kiadatlan.

Válasz Arany máj. 8. után írt elv. levelére.

2—3 *Lapom mai számában olvashatni fogja ön, hogy sok jeles kizárólagos dolgozótársam van.* — A fedőlapon levő „Szerkesztői értesítés" felsorolja azok nevét, akiktől a legközelebbi számok írásokat közölnek: Obernyik Károly, Gaál József, Kuthy Lajos, Lázár Kálmán, Szegfi Mór, Vas Gereben, Bangó Péter, Kerényi Frigyes, Lévay József, Csatáry Ottó, Szemere Miklós. (PDl. 1847. 28. sz. júl. 8.)

5—6 *Jókaynak egy kéziratai van birtokában öntől, mellyet julius elején ki akar adni.* — Az Életk. 1847. évfolyamában AJ.-tól év végéig semmi sem jelent meg.

10 *Frankenburg Bécsbe menvén,* — udvari tolmácsnak. Távozása után 1848. júl. 1-től Jókai vette át az Életk. szerkesztését; Frankenburg neve ezután mint „kiadó" szerepel a folyóiraton.

22—23 *ne csak egész évre, de a jövőre is magát lapom kizárólagos dolgozótársául elkötelezni.* — AJ.-t, Petőfi jún. 18-i levelében, Jókai is felkereste soraival és meghívta az Életk. munkatársául. Júl. 6-án már kezében volt AJ. beleegyező válasza. (Ld. Jókai—Petőfinek, 1847. júl. 6. PetőfiLev. 71. l.) 1848-ban AJ. már Vahot PDl.-jába nem küldött verseket.

26 *clara pacta boni amici* — világos egyesség, jó barátság.

27—28 *Toldyját most olvasom, . . . Majd írok róla* — A PDl. jún. 27-i számában (829—832. l.) nagy szóáradattal valóban méltatja a művet s közli részletes tartalmát, majd megjegyzi: „Ez a mü vázlatos meséje, mellyben legnagyobb mesék Toldinak Benczével s anyjával véletlen találkozásai; — de illy népies költeményben ez is megjárja."

28—29 *Lapom mai számában megjelent románcza* — A méh boszúja, későbbi címén: *A méh románcza* (ld. PDl. 1847. I. fé. 23. sz. jún. 6. 719—720. l. és AJ.-kk. I. k. 7—9., jegyz.: 410. l.).

66. Arany—Tompa Mihálynak Nagyszalonta, 1847. jún. 6—8. között

K: Elveszett. — E Tompának szóló első levelét Arany együtt írta Petőfivel, aki akkor náluk vendégeskedett. — A jún. 6—8. keltezést azért tételezzük fel, mert öt-hat napot számítunk a levél útjára, továbbá, mert Petőfi soraiból Tompa úgy értesült: mire Tompa válasza Szalontára érne, ő, Petőfi már nem lesz ott. Petőfi jún. 14-én érkezett vissza Pestre. — Utalás a levél meglétére és tartalmára Tompa jún. 14-i válaszában: „Nagyon megörvendeztetett leveled". Ui.: „. . .hiányzottál . . . mint én közületek most" . . . — „Tehát Sándorunk szerencsével járt, vagy legalább reménnyel járt Szatmárban . . . Elmegyek barátom! akkor el! Te és Jókay vőfények[!] lesztek, én a pap . . ." — Ugyanerre vonatkozik Petőfinek Aranyhoz intézett kérdése jún. 18-án kelt levelében: „Felelt-e már Tompa Mihály . . . és mit felelt?" — „Bizony, bizony czudar dolog ez a 40 mértföld! és kivált ha az ember nem ‚s z a b a d' ! . . . mindketten ennek vagyunk hiával;"

67. Tompa Mihály—Aranynak Beje, 1847. jún. 14.

K: MTAK.Kézirattára — K. 513/904. sz.; szürkéskék l. papír, 28×22 cm. 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés, (ez keresztben áthúzva), viaszpecsét vagy postabélyeg[?] kivágva. Postai pecsét: Tornallya 17/6. [=jún. 17.] —Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 659. l. 904. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 202—204. l., öt sornyi kihagyással, apróbb javításokkal.

Válasz Arany jún. 6—8 között, Petőfivel Szalontáról közösen írt levelére.

4 *Petőfi, ki engem sohsem látva,* — Petőfi és Tompa 1845 áprilisában ismerkedett meg Eperjesen, ahol Tompa ekkor a Péchy-fiúk nevelője volt. — „Boldog órákat töltöttem Kerényivel és Tompával" — írta Petőfi *Úti jegyzetei*ben (ld. Petőfi kk. V. k. 20—21. l.). — Első találkozásukról Tompa AJ.-nak is írt. (1847. aug. 1.)

8 *Pesten . . . sétálgatván Sándorral:* — Tompa 1847. május elején két hetet töltött Pesten. „Két hétig mostanában Pesten jártam, egy nap indúltunk el Petőfivel ő ment Szathmárba, én haza;" [máj. 13-án]. (Ld. Böszörményi Károlynak 1847. jún. eleji, azaz 6-i levelét. TompaLev. I. k. 68. l.)

14 *Én református pap vagyok;* — életének folyását az itt elmondottakhoz hasonlóan jellemzi *Levél Pogány Carolinához* c. (1846) versében. (Ld. TMVM. 108—110. l.)

19 *még ő Miklósságát nem láttam,* — jún. 15-én Tompa levéllel fordult Erdélyi Jánoshoz mint a Kisf. T. titkárához, s kérte „a koszoruzott és dicséretes müvek" kiadványából küldesse el neki a szerzőket megillető 20 példányt. (Ld. TompaLev. I. k. 70. l.) — Arany János: *Toldi.* Költői beszély. — Tompa Mihály: *Szuhay Mátyás.* Költői beszély. — Garay János: *Bosnyák Zsófia.* Legenda. Pest 1847. Költői pályaművek, melyeket 1847-ben koszorúzott és kitüntetett a Kisfaludy Társaság.

33—34 *ez a tér [távolság] Szemere Pállal ‚csak egy arasz sem lenne lelkünknek'* — Szemere Pálnak e gondolatát más leveleiben is idézi. (1851. okt. 4.).

36—37 *engem nem áll a királykép, mint én sem állhatom azt;* — részben a király képével díszített pénzre céloz, egyúttal rejtett republikánus nyilatkozat.

43—44 *vigyék meg . . . kézszorításomat és barátságomat neked e sorok;* — Arany: *Válasz Petőfi Sándornak* c. verse, benne a Tompának szóló üzenettel, máj. 8-án nyomtatásban is megjelent az Életk.-ben;

nyilván jólesett Tompának. — E viszont-üdvözlet Petőfi: *Arany Jánoshoz* c. költeményének sorait visszhangozza.

68. Petőfi Sándor — Aranynak Pest, 1847. jún. 18.

K: MTAK. Kézirattára. — K. 513/4. sz.; csontszínű l. papír, 22,6× 14,5 cm, 2 fol., 1. l.: Petőfi levele, 2—3. l.: Jókai levele, 4. l.: üres, AJ. jegyzetével. Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 591. l. 4. sz. a.).

M: PetőfiR. 53—54. l. AJ. jegyzetével. — AJLevIB. I. k. 77—78. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 58. sz. 66—67. l.

Petőfi első levele szalontai látogatása után, melyben Jókai is írt AJ.-nak.

2—3 *Illyés uramat Túron elkergettem* — Illyés János kocsist (ld. AJ. jegyzetét e levélen, valamint AJ. jún. 25-i levelének sorait).

3—6 *négy nap alatt értem Pestre esőben és szélben, hanem ezt te kutyába se vedd . . . mert hiszen: vidi alios ego jam ventus* [ventos] — láttam én már más szeleket is, azaz: elviseltem én már nagyobb bajokat is! — idézi Petőfi — AJ. megnyugtatására — a latin szólást (ld. Cicero Piso elleni beszédét 9. fejez. 21. sor). — Petőfi ezen az útján, Mezőtúron írta *Utazás az Alföldön* c. versét (Petőfi kk. II. k. 203—204. l.).

7 *Toldi (vagy Tholdyért?)* — A kortársak — Toldy Ferencnek szóló iróniával — cserélgették AJ. hőse és a nagy tekintélyű, de Petőfit és a népiességet oly nehezen értő irodalomtörténész nevét. (Ld. Toldy névtelen ismertetéseit Petőfiről SzSzle. 1847. máj. 9. és 30., 293. ill. 341. l.: ezek szerzőségéről Endrődi Sándor: *Petőfi napjai a magyar irodalomban.* Bp. 1911. 62. l.). Ezzel magyarázhatók Petőfi visszatérő megjegyzései AJ.-nak írt további aug. 6-i s főleg 1848. jan. 29-i leveleiben.

7 *Tíz példányt adtak* — Toldi szerzői tiszteletpéldányaiból, melyek átvételére AJ. Petőfit kérte meg szalontai tartózkodásakor. Meghatalmazást is adott neki (ld. ADATTÁR, Petőfinél).

9 *Már nem megyek a külföldre; stb.* — Petőfi készült Franciaországba és Angliába: „Megnézem Shakespeare, Shelley és Byron hazáját, a sötét Angliát; s megnézem Béranger honát, a fényes Franciaországot" — írta *VI. Úti levelé*ben Erdődön, 1847. máj. 26-án. (Petőfi kk. V. 54. l.) Szalontai tartózkodásakor jún. 8-án még azt írta Sass Károlynak: „20kán indulok a külföldre" (PetőfiLev. 66. l.).

10—11 *Emich is fene sovány alkut akar tenni stb.* — Petőfi és Emich 1847. jún. 26-án kötöttek szerződést. E szerint Petőfi 1847-ben egy kötetben kiadott verseit 1500 pengő forintért „örökre eladta" Emichnek, s kötelezte magát, hogy ezután írandó verseit kötetbe gyűjtve szintén Emichnek adja 2000 pengő forintért. (Petőfi kk. V. k. 170. l.)

17—18 *Laczinak pedig mondd meg,* — ld. AJ. jegyzetét Petőfi 1847. márc. 31-i levelén Petőfi és a gyermekek kapcsolatáról.

20—21 *Felelt-e már Tompa Mihály bátyám* stb. — AJ. és Petőfi Szalontáról együttl írtak Tompának. Petőfi őt kérte fel esketŏ lelkészül. (Ld. AJ. elv. levele Tompának, 1847. jún. 6—8. között.)

21 *most írok neki* [Tompának] — e levél elveszett, valamint Tompa Jókainak küldött válasza is, amelyről Jókai azt írta Petőfinek, hogy Tompa „szörnyü lutránosul" írt neki (1847. júl. 6. PetőfiLev. 71. l.), azaz nem nyilatkozott egyenesen, hogy az Életk.-hez,

vagy Vahot lapjához, a PDl.-hoz csatlakozik-e? — Tompa aug. 1-én azt írta AJ.-nak: „Jókaynak dolgozni fogok, de hogy Imrének [Vahot] is nem küldök-e azért hébe-hóba egy-két verset még bizonyosan nem tudom."

22—23 *Hát arra a levélre mit mondasz, a mit Vahot Imre írt hozzá* — azaz Tompához. A PDl. jún. 13-i számában *„Irodalmi levelek Tompa Mihályhoz"* címen, Vahot háromrészes cikk-sorozatba kezdett. — Lényegében — Tompát igyekezett kijátszani Petőfi ellen.

25—27 *Leveledet . . . örömmel . . . veszem, . . . ha nem frankózod. Hagyd el ezt a szamár falusi tempot.* — Petőfi arra kéri A.-t, ne bérmentesítse leveleit. AJ. Petőfi megjegyzését a „falusi tempo"-ról nov. 11-i levele utóiratában használja.

32 *(fordits)* — Petőfi levele után következik Jókaié. (Ezért előzi meg Petőfi levele a közlésben is Jókaiét, a szoros betűrendtől eltérően.)

69. Jókai Mór — Aranynak Pest, 1847. jún. 18.

K: MTAK. Kézirattára. — K. 513/4. sz.; csontszínű l. papír, 22,6 × 14,5 cm, 2 fol. 1. l.: Petőfi levele, 2—3. l.: Jókai levele, 4. l.: üres, AJ. jegyzetével. Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 591. l. 4. sz. a.)

M: PetőfiR. 53—54. l. AJ. jegyzetével. — AJLevIB. I. k. 78—79. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 58. sz. jz.354—355.l. — JókaiLev. I. k. 44. sz. 49—50. l.

Jókai első levele Aranynak.

5—7 *az Életképek szerkesztésének gyönyörei . . . reám várakoznak* — amikor Frankenburg Bécsbe távozott, a szerkesztést Jókaira bízta. 1847. II. félévétől az Életk. címlapja szerint: szerkeszti Jókai Mór, kiadja Frankenburg Adolf.

14—15 *Vahot Imre úrnak adta szavát* — Jókai Petőfitől tudhatta, hogyan kapacitálta Vahot AJ.-t a PDl.-hoz s azt is, hogy ígérete csak 1847-re köti oda. — AJ. — mint Petőfinek írja — „nagy örömmel" vette Jókai levelét, de Petőfi által arra kérte, beleegyező válaszáról pár hétig ne szóljon senkinek „míg t. i. V. I.-től [azaz Vahottól] választ nem kapok". (1847. jan. 25.)

20 *casu quo* — valamilyen ok miatt.

25—26 *mihelyt adott szava miatt teheti,* — AJ. 1848-tól nem írt többé a PDl.-ba, hanem az Életk.-be. Ott megjelent verseinek jegyzékét ld. Életk., ADATTÁR. — Jókai AJ.-ról mint lapja munkatársáról emlékezéseiben nem ír.

30 *epithetonokat* — jelzőket.

34 *resolválhatni* — fizethetni.

35 *választ örömmel elvárom,* — ld. AJ. beleegyező válasza Jókainak írt 1847. jún. 25-i elv. levelében. Jókai—Petőfinek 1847. júl. 6-án AJ.-ról: „ő a mienk." (PetőfiLev. 71. l.)

40 [Petőfi utóirata Jókai levelén:] *A „Hazánk"-ba pedig szabad és kell írnunk.* — AJ. valóban küldött anyagot Kovács Pál folyóiratába. Ld. Hazánk-nál, ADATTÁR.

70. Kovács Pál — Aranynak [Győr, 1847. jún. 19. után]

K: MTAK. Kézirattára — K. 513 (1229) a. sz.; csontszínű papírszelet, 13 × 21 cm, 1 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: üres. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 668. l. 1129/a. sz. a.)

M: Kiadatlan.

Petőfi barátom biztatására — Petőfi 1847. jún. 18-i levelében felhívja AJ. figyelmét, hogy a Hazánk-ba szabad és kell írniok. — Másnap, jún. 19-én Kovács Pálnak ezt írja: „Arany Jánossal beszéltem, ő is ír neked ha kell;" (PetőfiLev. 68. l.). — Feltehetően Petőfi biztatására fordult Kovács Pál kéziratért AJ.-hoz, aki 1848. jan. 7-én jelzi Petőfinek, hogy a *Toldi Estéjé*-ből szemelvényt küldött a Hazánk-nak. Az ott megjelent A.-versek címeit — ld. ADATTÁR, HAZÁNK címszónál.

71. Arany — Ercsey Sándornak [Szalonta, 1847. jún. 25. előtt]
K: Elveszett. Utalás: AJ.: „megirtam Ercsey Sándornak" stb. (Petőfinek, 1847. jún. 27.).

72. Arany — Jókai Mórnak [Nagyszalonta, 1847. jún. 25.?]
K: Elveszett. — Válasz Jókai 1847. jún. 18-i levelére; mely kb. 5—6 nap alatt ért Szalontára. AJ. válaszáról Jókai Petőfinek: „Itt küldöm Arany levelét, ő a mienk", (1847. júl. 6. PetőfiLev. 71. l.).

73. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1847. jún. 25.
K: OSzK. Kézirattára PE. 36/6—7; csontszínű l. papír, 22,1×13,5 cm, 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg, címzés, boríték nincs. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l., 36. sz. a.).
M: Egyetértés 1882. dec. 14., melléklet a 345. számhoz, 9. l. (Majláth Béla közl. IV. sz., néhány sort kihagyott.) AJLevIB. I. k. 79—82. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 60. sz. 68—70. l.
Válasz Petőfi jún. 18-i levelére.

13 *Illyés Jankó* stb. — a Petőfi számára Szalontán fogadott kocsis, akiről Petőfi jún. 18-i levelében írt.

16—17 *át megyek Gesztre aranyaimért, mellyeket Szőnyi ur lehozott.* — a *Toldi*ért járó pályadíjat a Tisza családnál, a szomszédos Geszten nevelősködő Szőnyi Pál vette fel. (Ld. részletesen ADATTÁR, Szőnyi Pálnál.)

17 *Ott beszélek Mezeyvel,* — Mezey Ferenc AJ. szalontai barátja. E szerint nem Mezey József költő és festőről van szó, akivel Petőfi Szatmáron találkozott. (PetőfiLev. 358. l.)

22 *Kovács János* — Tisza Domokos nevelője, AJ. jóbarátja (ld. ADATTÁR).

26 *apostasisa* — elpártolása (eretnekség). Itt: célzás Illyés János fuvarosra, aki Petőfit cserbenhagyta.

31 *Tholdy* — AJ. *Toldi*jának nyomtatott példányai, amelyeket Petőfi AJ. megbízásából átvett. A. tréfából írta így, mint egyesek az irodalomtörténész Toldy nevét, amit íróniából még egy h-val is megtoldottak.

36—37 *ha egy jó nagy vargabetűt kanyaritnál, stb.* — Petőfi ezúttal nem ment el A.-ékhoz. Júl. 1-én indult Pestről, 3-án érkezett Bejére, ahonnan 5-én Tompával közösen írtak A.-nak.

40—41 *azt kivánni Leandertől hogy midőn Herójához stb.* — a görög monda szerint Leander éjjelente átúszta a Hellespontost (Dardanellákat), hogy szerelmesével, Heróval találkozzék. Mikor Leander egy viharban erejét vesztve vízbe fúlt, Hero a tengerbe vetette magát.

42—43 *az instánst* — a kérelmezőt.

55 *„salvo jure alieno"* — tiszteletben tartva a másik jogát annak sérelme nélkül (lat. jogi kifejezés).

67—68 *azon egyszerűen töltött kilencz napra,* — melyet Petőfi A.-éknál töltött jún. 1—10. között.

74 *Jókay levelét* — a jún. 18-it, melyben meghívta A.-t az Életk. munkatársául.

77—78 *Mai postával egy pár verset küldvén neki* [Vahot Imrének] — ld. AJ. elv. level Vahotnak, 1847. jún. 25.

92 *Tompa még nem válaszolt*—arra a levélre, melyet Petőfi szalontai tartózkodásakor együtt írtak Tompának. (Ld. AJ. elv. levele 1848. jún. 6—8. között.)

74. Arany — Vahot Imrének [Nagyszalonta, 1847. jún. 25.]

K: Elveszett. — E levélről AJ.—Petőfinek 1847. jún. 25-én: „Mai postával egy pár verset küldvén neki . . . megemlítem kísérőlevelemben" stb. — Ld. továbbá Vahot júl. 6-i válaszában: „önnek azon nyilatkozata" stb. — „A Szépirodalmi Szemlére már előfizettem!"

75. Arany — Tompa Mihálynak [Nagyszalonta, 1847. jún. 20—30. között]

K: Elveszett. — Válasz Tompa jún. 14-i levelére. — Utalások az elveszett levél tartalmára Tompa július 5-i válaszában: „. . . Én nem utoljára hagyom a javát, hanem a kedves komámasszonyt igen igen tisztelem . . . nem borzadtam meg a te 30 évedtől . . . Hogy életedet nekem híven lepingáltad, jól tetted . . . a tulszerénységet nem szeretem, te ezen . . . nyavalyában sinylel."

76. Arany — Lugossy Józsefnek [Nagyszalonta, 1847. július]

K: Elveszett. — Ld. Szilágyi István—AJ.-nak 1847. aug. 5., továbbá Lugossy válaszát aug. 31-én, melyben megköszöni a küldött *Toldit.*

77. Tompa Mihály — Aranynak Beje, 1847. júl. 5.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/5. sz.; csontszínű l. papír 22,2 × 14,7 cm, 2 fol., 1—2. l.: Tompa levele, 3. l.: Petőfié, 4. l.: címzés Petőfi írásával, piros-fekete papír-pecsét, kir. koronadísszel, [?] monogrammal. — Postai pecsét: Tornallya 8/7 [= júl. 8.].

M: „*Tompa és Petőfi Aranyhoz*" címen közli: Szász Károly. VasÚjs. 1878. jún. 2. sz. 349—350. l. — AJLevIB. I. k. 491—492. l., pótlásként. — PetőfiLev. 359—360. l.

A levél történetét Szász Károlytól, Arany Lászlótól, sőt magától Tompától ismerjük: „Bárki méltán s némi csodálkozással kérdezheti: — idézzük Tompát — mikép van az, hogy nálam Petőfitől csupán ez az egy rövid levél van, s ez sem egyenesen nekem, hanem egy harmadik barátunknak van írva éppen Bejéből, hol Petőfi 1847-ben meglátogatott." — Tompa a továbbiakban elmondja, hogy barátját méltányolta, de bírálta is. Petőfi és Arany levélváltásából is nyomon kísérhető, hogyan romlott el a Petőfi és Tompa közötti jó viszony. Tompa megemlíti, hogy egy összeveszésük után tűzbe dobta Petőfi leveleit. „Később Aranytól kértem el ezt a neki Bejében együtt írott levélkét, hogy legalább ennyi legyen birtokomban." (Kelt Hanva 1867. végén. Tompa aláírásával. Ld. Figyelő, 1879. 3. füz. 204—205. l.). — Szász Károly a levél közlésekor ezt írja: „Tompa egyízben sértve érezvén magát Petőfi által, hirtelen felgerjedésében: teljesen szakítani vele, elégette tőle kapott valamennyi levelét. Keservesen megbánta később e hirtelenségét; s mikor már Petőfi nem volt, kérve kérte Aranyt: adjon neki bár egy Petőfi-levelet emlékül. Arany, gyöngéden, éppen azt adta, melyet Tompa s Petőfi *együtt* írtak hozzá. Midőn Tompát halálos ágyán meglátogattam, nekem ajánd-

dékozta, emlékül, ez előtte is oly becses ereklyét." — Arany László szerint Szász Tompa özvegyétől kapta ajándékba. (Ld. AJLevIB I. k. 491. l.) — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 591. l. 5. sz. a.).

9 *én nem borzadtam meg a te 30 évedtől,* — Tompa ekkor még úgy tudta, hogy 1820-ban született, holott egyidős volt Arannyal.

25—26 *küldök tehát egy harmadnapos pudlit, s te egy szelindeket!* — ezzel saját, rövid idő alatt készült pályamunkáját, a *Szuhay Mátyást* állítja párhuzamba AJ. pályadíjnyertes *Toldi*jával.

31—32 *Most jövünk, vagy akarom mondani jövök a hires Murány várból;* — Petőfi júl. 3—8. között vendégeskedett Tompánál Bején. Július 6-án kelt IX. *Úti levelé*ben írja: „A napokban megnéztük Murány várát, melly ide valami hat óra járás . . . Magyarország legszebb megyéinek egyike Gömör s ennek ismét legszebb vidéke Murány." — Az *Úti levél*ben többször ismétli csipkelődve, hogy Tompa Mihály hortyogott. (Ld. Petőfi kk. V. k. 62. l.) — E tényre emberi magyarázatot ad Imre Lajos *Petőfi második felső-magyarországi útja* c. tanulmányában. (Ld. *Petőfi és kora.* Bp. 1970. 176. l.)

38 *fordits!* — Tompa levele után következik Petőfié. (Ezért előzi meg a közlésben is, a szoros betűrendtől eltérően.)

78. Petőfi Sándor — Aranynak Beje, 1847. júl. 5.
K: Azonos Tompának e napon Petőfivel egy levélpapíron írott levelével.
M: uo. — AJLevIB. I. k. 493. l., PetőfiLev. 71. l.

Keltezés: London . . . azaz hogy Beje — tréfás utalás Petőfi tervezett, de elmaradt külföldi utazására.

5 *Anticyrában* (Antikyra) — ókori város, az itt termett hunyor nevű füvet agybántalmak ellen használták gyógyszerül. „Menj Antikyrába!" — csúfolódó görög felszólítás.

5—6 *Krähwinkel* = Varjúzug — költött német helységnév, elmaradt, isten háta mögötti lakóhelyet jelent. — Kotzebue *Die deutschen Kleinstädter* (1803) c. azidőtájt népszerű darabja, amely Krähwinkelben játszódik, tette Európa-szerte a kisvárosi elmaradottság, ostobaság jelképévé.

8 *tűnejd,* — 'tűnő' kifejezés változata(?)

11—12 *Harmad napja, hogy master Tompánál dégálok.* — Tompa úrnál időzöm; (master, angol szó = 'úr, gazda' jelentéssel; dégál = időz) — Petőfi *IX. Úti levele* szerint július 1-én indult Bejére, s 3-án érkezett oda (Petőfi kk. V. k. 59. l.).

12 *Czivakodunk,* — mint Petőfi *IX. Úti levelé*ben írja: „Minden pillanatban összeveszünk. Ő *azt* állítja, hogy ő a legbékeszeretőbb ember a világon, én is azt állítom, hogy én vagyok a legbékeszeretőbb ember a világon, pedig meg vagyok győződve, hogy mind a ketten a legdisputaxabb emberek vagyunk a világon." (Petőfi kk. V. k. 59. l.). Későbbi kibékíthetetlen ellentéteik oka közös tulajdonságaikban is gyökerezett. — Imre Lajos *Petőfi második felső-magyarországi útja* c. tanulmányában adatok felsorakoztatásával meggyőzően világítja meg a Petőfi és Tompa között fellobbant ellentétek okait, körülményeit. Rámutat, hogy *nem* elvi ellentétek s nem is jellembeli különbségek választották el őket egymástól. Petőfi Arannyal és Tompával „elvi közösséget" akart szervezni, amikor az Életképekhez hívta őket. A habozó Tompával „következetesen elveket szegez szembe". A Petőfi—Tompa ellentéthez hozzájárult, hogy mindkettőjük „heves, érzékeny karak-

ter". (Id. tanulmány: *Petőfi és kora* c. kötetben. Szerkesztette Lukácsy Sándor és Varga János. Bp. 1970. 143—214. l.)

15 *Holnap után megyünk Sáros-Patakra* — 6-án tehát még úgy tervezte, Tompával együtt megy, de úgy látszik, az említett civakodások miatt — 8-án mégis egyedül indult tovább, e napon kelt *X. Úti levele* szerint „hajnalban indult Bejéből . . ." (Petőfi kk. V. k. 63. l.).

17 *Szatmárra és illetőleg Erdődre vágtatok.* — Július 17-én már Szatmárból írja *XIV. Úti levelé*ben: „mátkám egy órányira lakik innen". (Petőfi kk. V. k. 68—70. l.)

79. Vahot Imre — Aranynak Pest, 1847. júl. 6.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/1247. sz.; csontszínű l. papír 22 × 18,2 cm, 1 fol., 1—2. l.: l. szöveg. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 668. l. 1247. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany jún. 25-i elv. levelére.

8 *ön engem félreértett.* — Vahot márc. 20-án írt AJ.-nak arról, hogy túl hosszú költeményeket nincs módjában közölni. Ezért írta A. jún. 25-i elv. levelében, hogy ezután csak rövid költeményeket küld. Erről e napon Petőfinek is írt.

17—18 *önnek azon nyilatkozata,* — AJ.-t ekkor már nemcsak Vahot iránt növekvő ellenszenve befolyásolta; azóta megkapta Jókai meghívását az Életképekhez s oda igérkezett.

27—28 *önnek ezen vonakodását* — Vahot jól sejtette, hogy Petőfi hatása is közrejátszik abban, ha lapja AJ.-t elveszti. Ld. Petőfi márc. 31-i levelét, melyben beszámolt A.-nak, hogy unszolta Vahot, hogy „kirekesztőleg az ő lapjába" dolgozzék, s mik voltak ennek következményei.

33 *oly ember lapját,* — Frankenburg Adolfét.

34—35 *a Divatlap . . . irányát . . . már is megtámadá* — Vahot itt részben Sükei Károly *Előjátékozás* c. cikkére céloz az Irodalmi ellenőr c. rovatban. (Életk. 1847. II. fé. 1. sz. júl. 4. 20—23. l.). Másrészt Jókaira, aki ekkor már második folytatást közölt *Irodalmi levelek Vahot Imréhez* címen (Életk. 1847. I. fé. 25 és 26. sz. jún. 23. 831—835. l., és II. fé. 1. sz. júl. 4. 23—24. l.). Jókai befejező közlése végén írói intuícióval jellemzi Vahotot: „soha sem arra felelsz, a mit kérdeznek; . . .Fő forcea feleseléseidnek abban áll: hogy vakmerően állítasz igazat, nem igazat . . . ha egy helyt megfognak, más térre viszed a vesztett csatát, s ha mindenütt megfognak, felmutatod letördelt sarkantyúidat s mondván, hogy te a hazáért szenvedsz, folyamodol a közönség sajnálkozásához. Azonban e tactikának ideje lejár . . ." (Id. h. 24. l.)

37 *Ha ön mind a két lapba akar írni:* — A. ígéretét megtartva, 1847-ben a PDl. munkatársa maradt, míg 1848-tól az Életk.-be írt.

45 *Magyarföld és népei* — E művet Vahot Imre szerkesztette 1846—47-ben, hét füzet jelent meg belőle 18 kőnyomatos képpel.

80. Arany — Tompa Mihálynak [Nagyszalonta, 1847. júl. 25.?]

K: Elveszett. Válasz Tompa júl. 5-i levelére.

A levél keltének időpontjáról: Tompa Aranynak aug. 1-én: „Tennap kaptam tőle [Petőfitől] levelet, a tieddel együtt." A levél útja kb. 6 napot

vett igénybe. — Ugyanebben a levélben utalások a tartalomra: „Sohse confundáld magad hogy ismét sárga papiron írok hozzád;" . . .„nagyon jól tudsz calkulálni, előre kiszámitván: mennyi postapénzt adok ki leveleidért." — „. . . boldog vagy, ki nős életedről ugy beszélhetsz; mint beszélsz" stb. — „Arczképemen bajusz és kabát van"; stb. — „. . . Petőfi felkért az Életképekhez jövőre . . . de hogy Imrének is küldök-e azért . . . stb.

81. Tompa Mihály — Aranynak Beje, 1847. aug. 1.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/905. sz.; sárgás l. papír, 27,4×22 cm, 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg; címzés nincs, boriték nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 659. l. 905. sz. a.)

M: AJLevIB. I. k. 204. l. A négyoldalas levélből csak két szakasz jelent itt meg, a többi eddig kiadatlan.

Válasz Arany kb. júl. 25-én kelt levelére, mely e levél szerint 31-én érkezett Bejére.

24 *Petőfivel is igy ösmerkedtem* stb. — eperjesi találkozásukról ld. még Tompa 1847. jún. 14-i levelét.

29 *malum omen,* — rossz, baljóslatú jel.

39—40 *szülei jobb szeretik amúgy;* — ti. Szendrey Julia szülei, akiknek kívánsága szerint az esküvői szertartás az erdődi vár kápolnájában volt, igy Arany, Jókai, Tompa tervezett részvétele is elmaradt.

50 *mindig készülök nősülni, s mindig abba marad;* — ld. *Beteltem* c. költeményét, melynek refrénje: „Csendes, boldog családi élet, / Feléd, feléd sóhajtozom!" (TMVM. 157—158. l.)

55—56 *valának barátom szerelmi kalandjaim özönnel* — ld. *Emléklapok egy asszonyhoz* (TMVM. 139—141. l.) és *A lány szeretőnek való* c. 1847-ben irott verseit. (TMVM. 142—143. l.), valamint Bisztray Gyulának az *Emléklapok egy asszonyhoz* c. vershez irt jegyzeteit. (TMVM. 671. l.)

64 *Arczképemen . . .* — Barabás Miklós rajza, Tompa első képmása. (Reprodukcióját ld. Tompa Lev. I. k. címlap után.)

69 *Petőfi felkért az Életképekhez jövőre,* — 1847 közepén — a Bécsbe távozó Frankenburgtól — az Életképek szerkesztését Jókai vette át. Petőfi régi tervét, hogy a Tizek Társaságát egy folyóirat köré csoportositsa, Jókai és az Életképek révén akarta megvalósitani. Aranyon kívül elsősorban Tompát akarta tervének megnyerni. Július elejei bejei látogatásakor Tompa ezt meg is ígérte, de utóbb úgy döntött, Vahotnak és Pesti Divatlapjának is fog továbbra is dolgozni. (Ld. Jókai — Petőfinek, 1847. júl. 8. — AJ. — Petőfinek 1847. aug. 11. — Petőfi — AJ.-nak, 1847. aug. 17.) Petőfi és Tompa barátsága e kérdés körüli vitákban kezdett komolyan meglazulni. (Ld. Imre Lajos: *Petőfi második felvidéki útja. Petőfi és kora.* Bp. 1970. 163—177. l.)

88 *tisztelet-példányt sem.* — A *Toldi—Szuhay Mátyás—Bosnyák Zsófia* közös kiadványból, amelynek megjelenéséről a PDL. jún. 13-i és a MSzSzle jún. 27-száma is hirt adott. Tompa jún. 15-én levélben kérte az őt megillető tiszteletpéldányokat Erdélyi Jánostól (ld. TompaLev. I. k. 70. l.).

90 *Majd jó lesz Garaynak!* — ő azonban nem foglalkozott Szécsi Mária történetével, melyet Arany, Petőfi, Tompa és Szász Károly dolgozott fel, művét csak Szász Károly küldte be a pályázatra.

99—100 *Élek . . . paptársaimtól elszigetelten,* — erről *Levél Pogány Karolinához* c. versében (TMVM. 108—110. l.), a *Graefenbergi levelek*ben s élete alkonyán *A fekete könyv*ben is panaszkodik.

82. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1847. aug. 5.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 3/8—9; kékesszürke l. papír, 23,1 × 14,2 cm, 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét, nyomata: „Arany". Postai pecsétek nincsenek, mert AJ. egy Sass Károlynak írt levelében küldte el. (Ld. Aj.—Petőfinek, 1847. aug. 11.) Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l. 36. sz. a.)

M: Egyetértés 1882. dec. 14., mellékl. a 345. sz.-hoz, 9. l. (Majláth Béla közl., V. sz.) — AJLevIB. I. k. 83—84. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 68. sz. 74. l.

Petőfi egy hónappal ezelőtt, júl. 5-én írt utoljára Bejéről, Tompával közösen, A.-nak s jelezte, hogy menyasszonyához utazik. Címet azonban nem írt, azért küldte A. e levelét az Erdődön Lakó Sass Károly címére.

13 *infestal* — nyugtalanít.

26 *Tompától írt leveled* — júl. 5-i, Bejéről Tompával közösen írt levél.

27 *kóbori mennykő* — kóborló mennykő (népies alak).

28 *Tompa nem állott be a jövő évi zsivátusba ugy-e?* — AJ. e feltevését igazolta Tompa aug. 1-én kelt levele, amely azonban aug. 5-én, amikor AJ. e levelét írta Petőfinek, még nem érkezett Szalontára. Tompa e levelén kívül ez év okt. 28-án és dec. 1-én is azt írta AJ.-nak, hogy ő az Életk.-be *is* fog dolgozni, de nem mint kizárólagos munkatárs. — Petőfivel ezzel kapcsolatban keletkezett ellentétéről és A. békítési kísérleteiről ld. az ADATTÁR-ban Tompánál.

29 *Szilágyi volt nálam* — Szilágyi István 1847. július végén járt A.-éknál Szalontán.

31—32 *az érthetetlen szépségek kora lejárt, stb.* — AJ. itt a Hond. köré csoportosult konzervatív, szalon-költészet alkonyára céloz. Hitt az új népies költészet diadalában s erről leveleiben is többször írt, így Petőfinek máj. 27-én, Szilágyi Istvánnak szept. 6-án, Szász Károlynak okt. 11-én.

83. Arany — Sass Károlynak NSzalonta, 1847. aug. 5.

K: Elveszett. AJ. aug. 5-i levelét, mivel Petőfi közelebbi címét nem tudta, Sass Károlynak Erdődre küldte; ld. erről Petőfinek aug. 11-i levelében: „útnak is inditottam egy levelet, Sas Károlynak . . . írtam ismeretlen emberhez . . ."

84. Szilágyi István — Aranynak Fejértó, 1847. aug. 5.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/658. sz.: világoskék l. papír, 26,2 × 21 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—4. l.: üres. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 658. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Szilágyi István első levele júliusi szalontai látogatása után.

2 *Debreczenben nem időzhetvén* — „Szilágyi nálam volt két hétig" — írja Arany Petőfinek aug. 5-én. Hazatérőben érintette Debrecent.

3—4 *Lugossi könyveiről* — ezeket Szilágyi révén — aki Mármarosszigeten Lugossy utóda volt — AJ. kérte kölcsön a debreceni kollegium könyvtárából, amelynek ekkor Lugossy a könyvtárosa. Elsősorban Gyöngyösi István: *Murányi Venus*-át várta.

4—6 *kiküldetésök . . . Vásárnál elébb nem történhetik* — a debreceni Lőrinc-napi (aug. 10.) vásárnál előbb.

9 *Egy könyvet küldök a két gyermeknek* — AJ. Szilágyinak 1847. szept. 6. levele alapján a küldött mű: *Száz mese száz képpel.* Lafontaine után. Pest 1840. Heckenast G. kiadása. 210 l.

10 *Csécsit csak ugyan eltemették.* — Csécsi (Nagy) Imre, a debreceni kollégium ásvány-, növény- és vegytan tanára 1847. júl. 23-án halt meg. Szilágyi — úgy látszik — az ő példáját követve, kísérletezett Nagyszalontán — eredménytelenül — a természettudományok tanításával.

13 *Miklósi S.* — szalontai tanító (ld. ADATTÁR és Voin. AJé. I. 251. l.)

14 *ha Lovassyék jőnek fel!* — A szalontai Lovassy-családdal AJ.-ék és Szilágyi egyaránt jó barátságban voltak. E család tagja volt a börtönében megőrült Lovassy László is, akit Rozvány György kísért haza Szalontára, s akiről önálló monográfiát készült írni. (Ld. Rozvány, III. k. 213. l.)

85. Petőfi Sándor — Aranynak Szatmár, 1847. aug. 6.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/6. sz.; csontszínű l. papír, 26,5 × 21,5 cm, — vörös viaszpecsét maradvány, postai bélyegzők: Szathmár 8/8 [= aug. 8.] Nagy Szalonta 10/8 [= aug. 10.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 591. l. 6. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 84—87. l. Teljes szöveg — PetőfiLev. 69. sz. 75—77. l. AJ. aug. 5-én írt Petőfinek, így levele keresztezte Petőfi e verses levelét. Mindketten hiányolták, hogy régen tudnak egymásról. *A Levél Arany Jánoshoz* c. költeményt apróbb változtatásokkal és az utolsó kilenc sor nélkül Petőfi felvette költeményeinek tervezett második kötetébe. (Petőfi kk. II. k. 389. l.)

42 *a csonka torony,* — Petőfi rajzban, versben egyaránt megörökítette. (Ld. ADATTÁR Petőfinél)

54 *alacsony hajlékotok,* — ld. uo. Petőfinek Szalontán, 1847. jún. 7-én írt VII. Úti levelét Aranyról és családjáról.

66 *. . .az eléléshez . . . hivatal kell.* — Szendrey Ignác a „biztos állás" hiánya miatt is ellenezte leánya és Petőfi kapcsolatát. 1847. máj. 1-én írta Julia: hogyha rá tudná venni Petőfit „hogy valami biztos állást szerezzen magának," — akkor minden ellenszegülés nélkül övé lehet. (Térey Marinak, MDSzJ. 373. l.)

103 *Tennap váltottam jegyet,* — aug. 5-én. Aug. 7-én írja: „Tennap előtt voltam kinn s váltottam jegyet(!!!)" (Luby Zsigmondnak, PetőfiLev. 78. l.)

106 *Megkaptad a Tholdykat és verseimet?* — AJ. a kinyomtatott Toldi tiszteletpéldányainak átvételére — szalontai tartózkodásakor Petőfit kérte meg. Ld. erről Petőfi 1847. jún. 18-i levelét; ez után indította útnak Petőfi a Toldi példányait és saját könyvét, amit tehát nem vitt magával, amikor június elején Szalontára látogatott. (Voin. AJé. I. k. 159. l.) — *Toldi* helyett Petőfi itt is *Tholdyt* ír, A. hősének nevét tréfából ismét Toldy Ferenc nevével keveri, sőt egy „h"-val még meg is toldja. E témát 1848. jan. 29-én újból pengeti.

86. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1847. aug. 11.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 37/1—2; csontszínű l. papír, 27,2 × 22,1 cm, 2 fol., 1—2. l: verses levél, 3—4. l.: prózában írt l. szöveg, címzés, boríték nincs. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l., 37. sz. a.).

M: Egyetértés 1882. dec. 23., I. l. (Majláth Béla közl., VI. és VII. sz., előbb a prózában írt levélrész, majd új szám alatt a verses rész.) AJLevIB. I. k. 87—90. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 73. sz. 81—85. l.

Válasz Petőfi aug. 6-án kelt verses levelére. AJ. e versét nem vette fel sem *Kisebb költeményei* (1856), sem *Összes Költeményei* (1867) gyűjteményes kiadásába. A kritikai kiadás I. és VI. kötetéből is hiányzik.

33 *Hová írhattam volna én neked,* — A. csak annyit tudott Petőfi júl. 5-i leveléből, hogy Tompától „Szatmárra és illetőleg Erdődre vágtat".

45 *a meddő figefát* — amelyen hiába keresett gyümölcsöt — a biblia szerint — Krisztus elátkozta.

64 *holdélet* — a hónap régies neve.

68—70 *s néma böjteim | Hosszúak és nagyok lesznek, nagyok, | Mint a tiéid egykor Debreczenben.* — 1843—44 telén. Ld. Petőfi: *Egy telem Debreczenben* c. verse (Petőfi kk. I. k. 115. l.). — Ezt festette meg Orlay Petrics Soma (MTA Elnöki tanácsterem).

86 *Könyvedből iszsza lelkem lelkedet,* — Petőfi *Összes Költeményei* AJ.-nak dedikált példányából (történetéről ld. ADATTÁR-ban, Petőfinél).

89 *És elmerengek arczod másolatján,* — azon, mely Petőfi *Összes Költeményei* 1847-i kiadásában jelent meg: Barabás Miklós után Tyroler acélmetszete.

91 *azt a tiz napot* — Petőfi szalontai tartózkodásának ideje: 1847. jún. 1—10-ig.

100 *èz érczlapon* — azaz Petőfi acélmetszetű arcképén.

109 *meg Vas Gerebent ráadásul.* — AJ. ekkor még személyesen nem ismerte Vas Gerebent, aki — amint A. feltűnt az irodalomban — rögtön felkérte, gyűjtsön előfizetőket neki. (1847. márc. 25-i elv. lev.) Ez A.-ban érthető visszatetszést szült.

111—112 *A más héten utnak inditottam egy levelet, Sas Károlynak czímezve,* — ld. jún. 5-i levelét Petőfinek és Sasnak.

113 *Szathmárban* — A *ban*-rag alá van húzva, mivel AJ. azt hitte: Petőfi a megyében „tekereg" s neki hibásan írta aug. 6-i levelében, hogy „Addig [szept. 8-ig] leszek itt Szatmár*on*". A. tehát tévedett, mert Petőfi valóban a várost értette.

119 *Tompa Misutól a tieddel együtt kaptam levelet.*—Tompa aug. 1-én kelt levelét.

121 *Nem ő esket össze.* — Petőfi 1847. július 3—8-i bejei látogatásakor írt, *Tompa Mihálynál* c. verse szerint: „. . . .ha dolgodat végzed, | Akkor mondom el csak, hogy s mikép találtam | Homér-Arany Jánost, hazánk új csillagát, | S az én csillagomtól, rózsámtól hogy váltam, | S oltár előtt áldást reánk melyik pap ád. | Te fogsz megesketni, jó Mihály barátom . . ." (Petőfi kk. II. k. 213—214. l.) Petőfi meghiúsult tervéről Tompa ír A.-nak aug. 1-i levelében. Ui. Tompa betegségéről és arcképéről.

130 *Én kedvedért Jókayhoz csatlakoztam,* — A. e kijelentését Petőfi aug. 17-i válaszában „titáni otrombaság"-nak minősítette, mert ő nem kedvtelésből hívta meg A.-t Jókaihoz, illetve az Életk.-hez, hanem azért, hogy a „népköltészet képviselőit" egyesítse.

167 *kedvem volna „Felhők" et írni* — Célzás Petőfi ily című borús hangulatú versciklusára, mely önállóan is megjelent. (Pest, 1846.)

181—182 *nehogy eltévedjen ezen levelem,* stb. — AJ. szaggatottan húzta alá s ezzel hívta fel barátja figyelmét a tréfa kedvéért szerkesztett „e"-betűs szavakból álló mondatra.

87. Arany — Pest Város Tanácsának Nagyszalonta, 1847. aug. 14.
K: Fővárosi Levéltár — Pesti Tanácsi Iratok Intimata a. n. 1847. 12750. — Csontszínű papír, 2 fol., 1. l.: 1. szöveg, 2—4. l.: üres. Postai címzés nincs.

M: ifj. Bonnyai Sándor: *Arany János ismeretlen levele Pest városához.* Még kiadatlan.

A levél előzménye: AJ. Szalonta város Tanácsa nevében nyomtatott kérő körleveleket küldött szét (ld. Szalontai iratok 22. sz. AJ. kk. XIII. k. 28. l., jegyz. 446—447. l.), melyekben a tűzvész pusztította város számára kért segítséget. A nyomtatott körleveleken AJ. sajátkezűen írta a címet, a kezdeti és szövegközti megszólításokat, továbbá a keltezést és természetesen autográf az aláírás. — Egy ilyen irat érkezett Pest város Tanácsához is, 1847. ápr. 30-i keltezéssel, melyet ifj. Bonnyai Sándor talált meg a Fővárosi Levéltárban. A pénz kiutalásáról a következőket állapította meg: „A Pest városi tanács a kérelmet átküldte a választó polgárságnak, akik május 22-én tartott ülésükön elhatározták, hogy Nagyszalontának 200 pengő forintot küldenek — vagyis 500 vft.-ot — megjegyezve azt, hogy nagyobb segéllyel támogatnák a tűzkárt szenvedett várost, ha házipénztáruk sürgős kiadások miatt nem lenne kimerítve. A javaslatot a pesti tanács felküldte a magyar kir. udv. Kincstár Tanácshoz és kérelmezte, hogy Szalontának 200 pengőforintot adományozhassanak. A javaslatot elfogadták és az engedélyt a Kincstár Tanács megadta."

AJ.-nak e köszönő levele a nagyszalontai jegyzői iratok közé tartozik. Mivel az AJ. kk. XIII. kötetének megjelenése után került elő, e kötetben tesszük közzé.

88. Petőfi Sándor — Aranynak Szatmár, 1847. aug. 17.
K: MTAK. Kézirattára — K. 513/7. sz.; csontszínű l. papír 23,5 × 14,2 cm, 2 fol., az 1. l. bal felső sarkában domború nyomással Kossuth-címer, fölötte félkörben: „Magyar hazámnak" felirattal. 1—3. l.: 1. szöveg, 4. l.: AJ. jegyzete 1858. jan. 2.-ról. Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 591. l. 7. sz. a.)

M: AJLevIB. I. k. 93—96. l. Kihagyásokkal. — PetőfiLev. 74. sz. 86—87. l.

Válasz A. aug. 5-i és 11-i levelére.

1 *Aranyos szájú szent János barátom* — a tréfás megszólításban említett Aranyszájú Szent János (347—407) egyházatya volt.

4 *Tompa Mihály uram csakugyan lutheránus,* stb. — Petőfi kifakadásainak oka, hogy Tompa nem volt hajlandó csupán az Életk.-nek dolgozni.

9 *Fáj, fáj, fáj . . . fáj a szívem,* — a kor kedvelt dala, melyet AJ. is felvett dalgyűjteményébe. (Ld. Kodály Zoltán—Gyulai Ágost: *Arany János népdalgyűjteménye.* Bp. 1952. I. r. 49. sz.)

10—11 *7 ft 30 krért* — ld. Jókai — AJ.-nak írt 1847. jún. 18-i levelét, mely szerint Petőfit, AJ.-t és Tompát „egyenlően" fogja díjazni.

24 *szüleimet kell tartanom és öcsémet segítenem,* — mivel apja tönkrement, Petőfi támogatta szüleit, akik 1847-től Vácott, 1848 nyarától Petőfiékkel laktak Pesten. (Ld. PetőfiLev. 362. l.) — Petőfi István 1842-ben Kunszentmiklósra ment, ahol utóbb apja egyik mészárszékét vezette. Az 1846-i anyagi katasztrófa után Várpalotán mint mészáros legény kereste kenyerét. (Ld. Irányi István: *Petőfi István.* Békési Élet 1973/1. sz. 13—40. l.)

29 *Quo jure . . .?* — Lat. jogi kifejezés. Jelentése: Milyen jogon?

44 *maradj Krähwinkelben,* — azaz az elmaradottak között. Erről az irodalmi eredetű képzelt helységnévről ld. Petőfi — AJ.-nak 1847. júl. 5-i levelét és jegyzetét.

48 *Ipam annyira nem szeret,* — Szendrey Ignác Petőfivel kapcsolatos ellenszenvéről, próbálkozásáról, hogy leányát lebeszélje a házasságról, ld. PetőfiLev. 332. l.

63 *Addig türelem!* stb. — Petőfi itt saját *A türelemről* c. versére céloz: „Türelem, te a birkák s a Szamarak dicső erénye." (Petőfi kk. II. k. 181. l.)

89. Arany — Tompa Mihálynak [Nagyszalonta, 1847. aug. 17. után]

K: Elveszett. Válasz Tompa aug. 1-i levelére.

A keltezéshez: Petőfi aug. 17-i levelében írta Aranynak: „Ipam annyira nem szeret . . ." stb. Arany tehát ez után írt erről Tompának. Utalások a levél tartalmára: — a pályadíjnyertes művek kinyomtatásakor esedékes tiszteletdíjról Tompa aug. 1-én kérdezősködött. Arany válaszára Tompa okt. 28-i levele ad eligazítást. „Én *sem* kaptam még egy árva fillért sem . . . hogy 60 pengővel megkináltak . . ." stb. — Tompa aug. 1-én Garay díjnyertes művéről tudakolta Arany véleményét — Arany válaszára Tompa visszakérdező válaszából következtethetünk: „Bosnyák Zsófiához nem ért a népi iró?" (okt. 28-i levél) — Arany kitérését tréfásan afféle „lutheránus" válasznak minősíti, mert gonoszkodva kérdezi: „Lutheránus templom van Szalontán?"

90. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1847. aug. 23.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/659. sz.; szürke l. papír, 26,4×21 cm, 2 fol., 1—3. l.: l. szöveg, 4. l.: címzés, viaszpecsét maradvány, helye kivágva, postai pecsétek: Márm.Szigeth 23/8[=aug. 23.]. Nagy Szalontha 30/8[= aug. 30.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 659. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Szilágyi Istvánnak — júliusi szalontai látogatása után — ez a második levele AJ.-hoz.

2 *Haza érkezvén 19..* — ti. alföldi útjáról Mármarosszigetre 1847. aug. 19-én.

3—4 *ne hogy késedelmem Toldiban hátra maradást okozzon.* — AJ. már Petőfihez 1847. máj. 27-én írt levelében említi azt a tervét, hogy a Toldi után „Toldi estvéjét" is meg szeretné írni. Szilágyi látogatásakor — mint soraiból kitűnik — Arany már a *Toldi estéjén* dolgozott.

5—6 *volt-e már nemzeti szín? és volt-e még czimerünkben oroszlán* — AJ. igényelte a korrajz hitelességét, ehhez kérte Szilágyi segítségét. Szilágyi ezért kutatta át a Nagy Lajos korának felségjelvényeire utaló forrásokat.

8 *A nemzeti szín,* — AJ. a *Toldi estéjé*ben nem szól nemzeti színeinkről.

20 *Az oroszlán czimer-részről,* — A *Toldi estéjé*nek második éneke szerint a pajzsot, amelyet a kalandor olasz a magyar bajnokoktól elnyert, s amelynek visszaszerzésére hetvenkedve hívja fel a magyar vitézeket, az ország címere díszíti:

Im az országczimert, négyes szalagjával,
Négy ezüst szalagján hét oroszlányával,
Koronás, keresztes, hármas zöld hegyével,
Egy bitang kalandor játékon nyeré el.

(11. vrsz. 5—8. s. AJ. kk. II. k. 170. l.)

78 *Most olvasom Palma Heraldikájában* — Palma (Palm) Károly Ferencnek *Heraldicae regni Hungariae specimen, regia, provinciarum, nobiliumque scuta complectens.* Vindobonae 1766. c. művében (ld. Szinnyei, X. 209. hasáb).

81 *Kinizsiről és Benignáról — közelebb.* — A levél szerint Arany és Szilágyi nyári találkozása alkalmával szóba kerülhetett egy Kinizsiről írandó költői mű lehetősége is.

91. Arany—Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1847. aug. 25.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 57/1—2; csontszínű l. papír 22×13,5 cm, 2 fol., 1—4. l.: 1. szöveg, címzés, boríték nincs. Petőfi aug. 29-i [tréfásan: szept. 9-i] válaszából tudjuk, hogy Petőfi a borítékon fekete pecsétet és nem Arany írását látta. Petőfi azt hitte asszonyírás, holott Arany bal kézzel címezte. (Ld. 1847. szept. 7-i válaszlevelét.) — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 197, 207. l., 57. sz. a.).

M: Egyetértés 1882. dec. 28., 1. l. (Majláth Béla közl., VIII. sz.) — AJLevIB. I. k. 96—100. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 76. sz. 89—91. l.

Válasz Petőfi aug. 17-i levelére, melyben Tompára panaszkodott, s AJ.-nak is szemrehányást tett, amiért az ő [Petőfi] kedvéért csatlakozott az Életk.-hez.

6—7 [Tompa] *nem csak jelen évre adott szót Vahotnak,* — AJ. mentegetni igyekszik Tompát Petőfi előtt, bár a tényeket, maga sem ismerte pontosan. Tompa csak ez év okt. 28-án tájékoztatta: „Én kizárólagos munkatársa vagyok [Vahot] Imrének, és ha akarom maradok"

21—22 *Krähwinkelbe vagy Anticyrába* — az „isten háta mögötti" helyet jelentő neveket Petőfi már használta tréfás jellemzésül Bejére júl. 5-i levelében, aug. 17-én pedig mérgében A.-t biztatta, maradjon Vahotnál, Krähwinkelben. AJ. itt némi keserűséggel emlegeti a két helyet.

24 *ördög kötötte rokka.* — Az ördögrokka, ördögszekér — tüskés mezei virágok.

36 *I beseech you, be ruled by your well-willers,* — a Gvadányinak tulajdonított angol mondás: Könyörögve kérlek, fogadj szót jóakaróidnak.

44 *„Két marokkal szórja gazdagságát"* — Petőfi: szalontai látogatásakor írt *Sári néni* c. verséből (6. vrsz. 2. sor Petőfi kk. II. k. 197. l.) Az eredetiben: „szórja *gazdaságát".).*

51 *„Hiszem a teremtőt, még addig nem öl meg"* — Toldi vigasztaló szavai édesanyjához, amikor el kell búdjosnia. (VI. é. 14. vrsz. 8. sor. AJ. kk. II. k. 122. l.)

58 *Laczi hozzá írt versedet* — Petőfi: *Arany Laczinak* (Petőfi kk. II. k. 194—195. l.) A vers keletkezéséről ld. AJ. jegyzetét Petőfi 1847. márc. 31-i levelén. Mivel a vers megjelent az Életk. júl. 18-i füzetében, (77. l.) úgy látszik Petőfi ezt küldte el, Arany Laci ezt mutogatta s ebből tanulták meg Juliskával.

64 *A kis bolond ürge* — Helyesen: „A szegény kis ürge".

67—68 *irtam egy nehány verset, de roszak* — fentmaradt versei közül kb. ekkor íródhatott *A szegény jobbágy* (M: aug. 19-én a PDl.-ban) és a *Szőke Panni* (M: szept. 16-án szintén a PDl.-ban). — Ez utóbbi versét Önéletrajzi levelében is említi, mint amivel megpróbált eredeti, népi ihletésű balladát írni. (AJ. kk. XIII. k. 115. l.) Gyulai Pál a *Szőke Panni* hatását érzi Petőfi *Panyó Panni* c. balladáján. (AJ. kk. I. k. 412. l.)

70 *Fejér László forma balladákban* — Arany bizonyára ismerte az Erdélyi János-féle népköltési gyűjteményben (I. k. 383. l.) közölt változatot is.

72 *Ollyanokat fogok írni Jokaynak.* — AJ. első balladája, a *Rákóczi-né* valóban az akkor már Jókai szerkesztette Életk.-ben jelent meg 1848. aug. 20-án.

73 *„Toldi estéje" 5 ének lesz,* — a mű első változata, melyet AJ. 1848. márc. 20-án fejezett be, csak négy énekből állt, a költő később bővítette ki hat énekre (ld. AJ. kk. II. k. 269—271. l.).

77 *Pali molnár hallgat.* — Kinizsi Pál történetének megírására Szilágyi István biztatta AJ.-t (1847. aug. 30.-i levelében), AJ. úgy látta abban óhatatlanul is *Toldit* kellene ismételnie. (Szilágyi I.-nak, 1847. szept. 6.)

80 *Magyar Benignával . . .* — Első férje Kinizsi Pál volt.

82 *mit Tompa ir,* — ld. Tompa AJ.-nak 1847. aug. 1-i levelét, hogy sem Petőfi, sem ő nem fogja Szécsi Máriáját a Kisf. T. pályázatára beküldeni. A *Szécsi Máriá*ról szóló „költői beszély" pályázata 1847. nov. 20-án járt le. Tompa 1847. dec. 1-én azt írta AJ.-nak, hogy művét azért nem küldte el a pályázatra, mert benne nem dicsőíti a hősnőt, mint a pályázat kívánja. AJ. pedig nem készült el határidőre. Dec. 13-i levelében küldte el művét Petőfinek. Petőfi saját Szécsi Mária-feldolgozásáról 1847. aug. 29-i levelében írt AJ.-nak. (Ld. ott.)

87—88 *Nem voltam én Murányvárban, mint ő* — ld. Tompa 1847. júl. 5-i levelét: Petőfi ottlétekor kirándultak a várhoz, majd együtt írtak A.-nak.

89 *ausgemacht* — (előre) elintézett dolog.

91 *A könyveket megkaptam* — a *Toldi* tiszteletpéldányai és Petőfi verskötete, mely arcképével jelent meg.

96 *Irj nekem, öcsém, sept. 9-éről,* — azaz a házasságkötését követő napon. Ezért keltezte Petőfi tréfából aug. 29-én írt levelét szeptember 9-ről.

92. Petőfi Sándor—Aranynak Szatmár, 1847. [aug. 29.] — [tréfából:] szept. 9.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/8. sz.; csontszínű l. papír, 26,7×21 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: AJ. jegyzete, 4. l.: címzés (szándékos helyesírási hibákkal), — vörös viaszpecsét maradvánnyal. Postai pecsétek: Szathmár 2/9 [= szept. 2.], Nagy Szalontha 6/9 [= szept. 6.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 591. l. 8. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 100—102. l. Teljes szöveg, AJ. jegyzetével. — PetőfiLev. 78. sz. 92—94. l.

Válasz AJ. aug. 25-i levelére.

A levél keltezéséről és címzéséről ld. AJ. jegyzetét Petőfi e levelén.

14 *Tompát pedig héjjába mentegeted,* — azért ti., hogy az Életk. mellett Vahot lapjába is akart dolgozni. AJ. aug. 11-i levelében Tompától magától származó közléssel mentegette Tompát Petőfi előtt, azzal ti., hogy „bonyolult viszonyai" vannak Vahottal. Petőfi aug. 17-i válaszában kifakadt Tompa ellen. AJ. aug. 25-én azt írta Petőfinek, emlékezete szerint éppen tőle hallotta, hogy Tompa nemcsak 1847-re „adott szót Vahotnak".

28 *Én megirtam Szécsi Máriát* — A Kisf. T. 1847. febr. 6-án írta ki pályázatát egy Szécsi Máriáról szóló „költői beszély"-re. Arany, Petőfi és Tompa egyaránt akart írni róla. Petőfi és Tompa júl. 5-én

együtt kirándultak Murány várához, s ugyane napon együtt írtak A.-nak. — Bár mindhárman megírták a Szécsi Máriáról szóló „beszélyt", egyikük sem küldte be a pályázatra, amely 1847. nov. 20-án zárult. Petőfi — Jókai emlékezése szerint — a Kisf. T. felajánlott tagságát nem fogadta el *(Életemből.* Bp. 1898. I. k. 173. l.); talán ezzel függ össze, hogy művét a Társaság pályázatára sem küldte fel, hanem megjelentette az Életk. nov. 14-i számában. (AJ. Szécsi Máriájáról a *Murány ostromá*-ról ld. AJ.—Petőfinek 1847. dec. 13-án írt levelét, Petőfi 1848. jan. 2-i AJ.-nak írt válaszát. — A Kisf. T. pályadíját Szász Károly *Murány hölgye* c. költeménye nyerte el. (1006.Kisf.T. 97. l.)

29—30 *Szépek könyvébe adom.* — Nők számára szerkesztett Almanachnak tervezték, azonban a forradalom kitörése miatt már nem jelenhetett meg. (A Szépek könyve tervéről és Petőfi ebbe tervezett verseiről ld. PetőfiLev. 382. l.).

32 *September 8kán este ott leszünk,* — Petőfiék csak 9-én érkeztek Koltóra, mert kocsijuk kereke eltört s ezért Misztótfalu korcsmájában kellett éjszakázniuk (ld. *Úti levelek, XVII.* Petőfi kk. V. k. 72. l.).

40—41 *Milyen levelek!* — Szendrey Juliától egyetlen Petőfinek írott levél sem maradt fenn.

54 *„elég, talán sok is"* — ez idézet ma már ismeretlen tréfás vonatkozásáról Tompa is ír AJ.-nak 1847. dec. 1-i levelében.

[Címzésben:] *barátságos tiszteletel* — a helyesírási hibák szándékosak, ld. AJ.-nak e levélre írt jegyzetét.

93. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1847. aug. 30.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/660. sz.; csontszínű l. papír, 27,2 × 22,3 cm, 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg. — Címzés nincs. — Melléklet: világoskék papírlap 22,5 × 14,2 cm, 1 fol., 1. l.: „Ungaricus Eques" tollrajz és szöveg, 2. l.: üres. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 660. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Szilágyi István harmadik levele júliusi szalontai látogatása után.

4 *Kinizsi Pál* — a rá vonatkozó adatokat Szilágyi 1847. aug. 23-i levelében ígéri.

5 *Nem azt fogja ebben b[arátom] találni,* — a néphagyományban nagy erejű molnárlegénnyé alakult át Kinizsi alakja, akit a történelem a török-fenyegette Dél-Magyarországot védő magyar seregek főparancsnokának, gazdag, jelentős birtok fölött rendelkező, előkelő főúrnak ismer.

40 *Aul[a]e familiaris* stb. — „az udvar familiárisa és az ország felsőbb északi részének kapitánya."

55—58 *Medietas dictorum possessionum . . .* — az említett birtokok fele Kinizsi Pálé, a többi pedig Balázs bán László fiáé — mint egy méhből származókra, rájuk szálljon.

64 *„Comes"* — vármegyei főtisztviselő.

66 *et partium inferiorum . . .* — az ország alsóbb, déli részének főkapitánya.

71—74 *Blasius eodem itinere,* stb. — Balázs ugyanezen utazása alatt súlyos betegségbe esvén, eltávozott e világból, végrendeletében minden javainak örökségét egyetlen leányára, Benignára hagyván, akit Temesvár parancsnokához, Kinizsy Pálhoz adott házastársul.

78 *Sz. Kelemen városában, a Száva mellett* — az egykori Horvát-Szlavonország Varasd megyéjében.

86—87 *Gabriel Bethlen war* stb. — „Bethlen Gábor anyai ágon a híres vitéz Kinizsi Pál unokája volt."

91 *a vázsonyi paulinus fráter által* — „nagyságos Benigna asszonynak, néhai Kinizsy Pál társának, őnagysága klastromában, Vázsonyban" írt, díszes kiállítású „kis breviáriuma", az ún. Festetich kódex az OSzK Kézirattárának tulajdona, míg „testvér-kódexét", a szintén Kinizsyné számára készült s felfedezőjéről Czech-kódexként ismertet az MTAK. Kézirattára őrzi.

100 *Megjegyzem, hogy Adony = Éradony Biharban;* — a helynév *a Tengeri-hántás c.* balladában: „Török is már a tengerit Adonyban;" „Tizenkettőt ver Adonyban."

107 *Szigligeti is roppantottat hibázott,* — *Kinizsi* c. vígjátéka az író gyöngébb alkotásai közé tartozik. ld. Szigligeti Edvárd: *Kinizsi.* Vígjáték három felvonásban. Budán 1844. Kiadja a Magyar Tudós Társaság 92 p. Eredeti játékszín 12. sz.

114 *Ide csatolom a magyar szerzetes lovagot.* — Ld. az Ungaricus Eques (Magyar lovag) c. képet, amelyet AJ. részére a levélben jelzett forrásműből másolt le Szilágyi.

119—121 *A kép rovatának címe* — „Azon szerzetesrendek jegyzéke, amelyekről bizonyosan nem tudható, sem hogy ki, sem hogy mikor alapították."

122 *Lugossi köszöni nagyon az ajándékot.* — A költő a *Toldi* egy példányát csatolta ajándékul ahhoz a Lugossynak írt levélhez, amelyben a *Murányi Vénuszt* kérte kölcsön a debreceni kollégium könyvtárától.

123 *Thuri György historiáját,* — a Kanizsa védelmében 1671-ben elesett törökverő vitéz tetteit és halálának körülményeit ismertető történeti ének, amelyet talán Thuri deákja, Alistéli Márton írt. (A históriás-énekről részletesebben ld. Lugossy okt. 31-i levele jegyzetében.)

126 *A Niebelungen Noth megvan;* — a *Buda halála* és a hun trilógia szempontjából jelentős műre Szilágyi hívja fel AJ. figyelnét. (Ld. 1847. márc. 12.-i levelét és AJ. 1847. ápr. 2-án, nagypénteken kelt válaszát.) Mint e sorokból kitetszik, Szilágyi 1847. évi júliusi látogatása alkalmával a német eposz ismét szóba került.

129 *Szász urat,* — Szász mérnökkel Szilágyi nyilván 1847 augusztusának első napjaiban Szalontán találkozott, valószínűleg tőle szerzett tudomást a Bihar megyei Belényesujlak ref. templomának harangján levő különös feliratról, s valószínűleg arra nézve is ígéretet kapott, hogy a felirat pontos másolatát Szilágyihoz juttatja. AJ. Szilágyi szept. 6.-i, majd 1848. jan. 17-i ismételt sürgetésére 1848. jan. 27-i levelében visszatért erre a kérdésre, de minthogy addig Szász mérnökkel nem találkozott, Szilágyi kérése elintézetlen maradt.

131 *Kalicza ur* — a Kalicza Károlynak közvetítésre átadott ismeretlen tartalmú oklevél ügyét AJ. szept 6-i levelében is említi, ám Szilágyi 1848. jan. 17-i újabb érdeklődésére sem tud a kérdésre választ adni, mivel Kaliczát már évek óta nem látta. (Ld. AJ.— Szilágyi Istvánnak 1848. jan. 27.)

132 *a számára küldött „100 mesébül"* — *Lafontaine meséi.* (Ld. Szilágyi 1847. aug. 5-i levelét, amellyel együtt küldte e könyvet a „két gyermek"-nek.)

[Rajz.] UNGARICUS EQUES (Magyar lovag)

1. *„De hoc Franciscus Modius ita canit:"* — erről Franciscus Modius így énekel:
2. *Sanguinea tunica est stb.* —
Vörös a köntös, rajta *bíbor*színű a köpeny,
örül, hogy kettőt visel a magyar rendből való lovag.
Zöld a jelvény, melyet inkább fehérnek vagy feketének szeretne az ember, —
a kereszt, amint a váll baloldalán láthatod.

94. Lugossy József — Aranynak Debrecen, 1847. aug. 31.
K: MTAK. Kézirattára — K. 513/371. sz.; csontszínű l. papír, 22,4 × 18,6 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés. — Az összehajtott levélpapíron Lugossy írásával: *„Egy könyvcsomóval*
NVáradi érdemes könyvtárus, tcz. *Hollósi Lajos* Ur, szivesen kéretik e sietős levélnek csatolmányával együtt az illető helyre mielébbi kiküldése iránt." Vörös viaszpecsét kivágva. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 601. l. 371. sz. a.).
M: Kiadatlan.
Válasz Arany júliusi levelére
9 *A Murányi Venus megy;* — AJ. a maga szalontai környezetében hiába kereste Gyöngyösi István *Mársszal társalkodó Murányi Venus*át (Kassa 1764.). Minthogy Murány váráról és vidékéről s a szereplő személyekről csak innen szerezhetett ismereteket, Lugossy Józsefhez, a debreceni református kollégium magyar nyelv- és irodalomtanárához, egyben a kollégium könyvtárosához fordult e munkáért.
13 *több jámbor öreg megváltandóinkkal* — azaz történelmünk számos régi, népünk képzeletét foglalkoztató, históriákban, szájhagyományban őrzött alakjai várnak még költői feldolgozásra. Lugossy tehát Toldihoz hasonló további népszerű hősökre szeretné felhívni AJ. figyelmét.
15 *vitéz Turi György Historiáját* — a *Thuri György haláláról* c. históriás ének Turi 1671. ápr. 2-án bekövetkezett hősi halálát örökíti meg (M: RMKT. VIII. k. 200—212. l., jegyz.: 470—471. l.). A história egy 17. századi közel 400 lapos énekeskönyvben maradt fenn, melynek anyagát Somogyi Pál gyűjtötte Dél-Dunántúlon. A kéziratos könyv Lugossy Józsefé volt, aki a debreceni Ref. Kollégium Könyvtárának ajándékozta; így nyerte a „Lugossy-kódex" nevet.
Hollósi Lajos — a nagyváradi „quasi-könyvárust" Arany Petőfinek is többször említi; állandó kapcsolatban voltak: az AJ. számára érkező könyveket ő továbbította Szalontára. (Ld. AJ. leveleit Petőfinek 1848. febr. 6. és ápr. 22-én)

95. Szász Károly — Aranynak [1847. szept. 2. előtt]
K: Elveszett.
M: PDl. 1847. II. 38. sz. szept. 16. 1190—1192. l.
Szász Károly első — versben írt — levele AJ.-nak. A levél keltezéséhez: a PDl. 1847. II. 36. sz. szept. 2-i számának „Szerkesztői értesítő"-jében olvassuk: „ifj. Szász Károlynak *Aranyhoz* írt szép költeménye még e hónapban napvilágot látand." — A versre így reflektált Gyulai Pál Szásznak írt levelében: „Aranyhoz irt versedet szeretem, csak több népiességét ohajtottam volna" (1847. dec. 1. GyulaiLev. 32. l.). — E témára 1851. ápr. 26-án

ismét visszatért: „már gunyolnak, hogy Aranytól kezdve Zalárig mindenkit megénekeltél." (GyulaiLev. 71. l.).

17—18, 25—26 *A szegény, szegény nép! Mennyi bánat nyomja;* — E verssorokra erősen hatott Petőfi Arany Jánoshoz írt verse: „A szegény nép! ollyan felhős láthatára,"

42—45 *Oh vigasztaljátok, mondjatok meséket | Szebb arany-időknek eltünt hajnaláról! | Tán a dalotok egy keserű könyet | Az örömnek enyhe csöpjévé varázsol.* — E versszak is magán hordozza Petőfi előbbi versének hatását: „Nagy fáradalmait ha nem enyhíti más, | Enyhítsük mi költők, daloljunk számára, stb."

96. Arany — Szilágyi Istvánnak Nagyszalonta, 1847. szept. 6.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/698. sz.; csontszínű l. papír, 25,9×16,7 cm, 2 fol., 1—3. l.: l. szöveg, 4. l.: címzés, AJ. vörös viaszpecsét, postai pecsét: Nagy Szalontha 7/9 [= szept. 9.], Szilágyi István írásával: „Vettem 16/sept. 47." — Arany László hagyatékából (ld. ÁkÉrt. 1899. 610. l. 698. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 43—46. l. Kevés kihagyással.

Válasz Szilágyi aug. 30-i levelére.

2 *egymás után két levéllel tett adósává:* — nem is kettővel, hanem hárommal: Szilágyi ui. aug. 5-én, 23-án és 30-án írt AJ.-nak.

6 *Pali molnárból nehezen hiszem stb.* — hasonlóan írt e költői tervéről Petőfinek is 1847. aug. 25-én.

9—11 *Lugossy[tól] . . . még választ nem kaptam* — Arany tehát Lugossy 1847. aug. 31-én kelt levelét szept. 6-án még nem kapta meg.

13—14 *bár az időbül már is kifogytam,* — a pályázati határidő, amikorra Murány ostromát a Kisfaludy Társasághoz be kellett volna nyújtania, 1847. nov. 20 volt.

18 *Nem feledkezem el a b. ujlaki harang feliratról,* — válasz Szilágyi István 1847. aug. 23-i levelére.

19 *a Kalicza okleveléről sem,* — válasz Szilágyi István ugyanazon levelére.

24 *Toldi birálatából jól esik olvasnom, hogy az illető itész* — a Kisfaludy Társaság folyóiratában Toldy Ferenc részletes bírálata a *Toldi*ról. (*Elbeszélő költészet.* Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847. II. f. é. 2. sz. július 11. 17—23. l. Ld. még AJ. kk. II. k. 245—250. l.)

26—27 *Megrovásai egész becsülettel mennek;* — Toldy Ferenc ezeket írja: „Szerzőt finom izlése híven megőrzi ugyan a pórias vagy aljasba sülyedéstől; mégis néhány apróságot változtatva óhajtanánk egy második kiadásban látni. Így a IV. ének 5-d szakában az álom leírásában a nyál kicsordulása hívebb, mint lennie szabad. Az ‚óbégat' igének a VI. énekben, s ‚a világ ökre' képnek a berekesztésben mással felcseréltetését várjuk, ha szinte a költő választott álláspontját, a tárgyat, s ama képnek egy előbbi sorára vonatkozását (Nem hagyott sok *marhát, földet* és kincseket) méltatjuk is, mert a hely, ha valahol, itt komoly s méltó gondolatokat kíván. Más tekintetből kell a VI. ének 12-d szakát megrónunk, hol az akaratlan sírás győzhetetlen előjeleinek leírása: Tartani akarta magát, de hiába! Mintha tűt szúrnának orra czimpájába, vagy mintha alatta reszelnének tormát, Tekerő nyillalást érze olyan formát — valamely furcsa beszélybe igen is illenék, de oly patheticus jelenetbe, mint hol az áll, épen nem."

36 *inexpressibleek* — „kifejezhetetlenek", mivel megnevezésüket a jó ízlés tiltja.

39 *teljesen kimondja az én elvemet,* — az Arany idézte sorok *A három divatlapról* c. cikksorozatnak a Honderűvel foglalkozó részéből valók. A MSzSzle. hibáztatja a Honderűt, mivel elvszerűen szembehelyezkedik az irodalom népies törekvéseivel. A MSzSzle. a következőkben mondja ki AJ. „elvét": „Költészetünk arczképe már, szükség, hogy maga szóljon magáról, s legyen az egész történeti tábla, melyen, mint légmérő fokain, meglássék a nép szive vérének mértéke, hülése vagy forrpontja egyenlőkép. De hogy érjük ezt el, mikor nem birjuk soha is méltó elmélkedés tárgyává tenni e feladatot: hogy jőnénk tisztába a népiesség eszméjével, mi némely író előtt czél; nekünk pedig csak eszköz oly szépirodalomnak előállítására, mely akkép fejezze ki nemzeti önségünket gondolatink világával, legmagasb eszméinkkel együtt, mintha egy individiuum volna az egész nemzet, azaz legyen a költészet sem uri sem népi, hanem érthető és élvezhető közös jó mindennek, a kit ép elmével áldott meg isten. Ohajtjuk azért: vegyék elő hazánk tudós fiai és fejtegessék a népköltészet ügyét, s oltsák be irodalmunkba ezen uj erőt, uj természetet; akkor megteszik azt, mit jóra való ifjú nemzet a költészet ügyében magáért tehet, mielőtt rajta ütne a pozitív idő szükkeblüsége, mely gyökere ellen van minden véréltető nemzeti elemnek, minő a költészet!" *(A három divatlapról.* MSzSzle, 1847. II. f. é. 4. sz. júl. 25. 62. l.)

44 *for ever!* — örökre. Longfellow: *The old clock on the Stairs* (A lábas óra) c. verse szállóigévé vált refrénjének első szavai. Teljes formája: „For ever — never! Never — for ever!"(Mindörökké — soha többé. Soha többé — mindörökké. Szász Károly ford. (Ld. Tóth Béla: *Szájrul-szájra.* Bp. 1901. 378. l.)

44—45 *ki nem állhatom a tudós költőket.* — A „tudós" fogalma itt nem az ismeretek gazdagságára utaló kifejezés. A költő e szokatlanul éles ítéletéhez — éppen Szilágyinak írt levelében — a Toldit méltató hivatalos kritikából merít bátorságot és inspirációt: „E költemény legkitünőbb sajátsága a *népiesség,* melyet a népszerüségtől élesen meg kell különböztetni, s mely nem csak a kifejezésmódban, nem csak a nyelvezet s a verssel bánásban — ezek külsőségek — hanem — és leginkább, a felfogás naivságában áll, e látszó öntudathiányban, mely azon kor népköltőinél találtatik csak, midőn a tudomány s müvészet a természet közvetlenségére olvasztólag még nem hatott, midőn a költő korának és népének szemléletét s érzését, nem a művészetnek, melyet nem ismer, törvényekhez, nem ennek eszmélt czéljaihoz szabja, hanem belső szükségességből ugy adja, mint az benne, népének hason miveltségü tagjában, visszatükröződik, ki nem miveltségre, hanem csak egyedi felsőbb adományokra nézve áll népe fölött. És a népköltő lényege szoros értelemben; s a tulajdonság tiszta, foltatlan birtoka teszi Arany János müvét ritka tüneménnyé az egyetemes müköltészetben, s egyetlenné a magyar irodalomban." (MSzSzle. id. cikk 22. l.)

46—48 *nem mondom azt, hogy szeretem a század philosophiáját az ujdondászat burleszk öltönyében.* — AJ. itt Sükei Károlynak az Életképekben megjelent *Irodalmi ellenőr* c. cikkére reflektál. A cikk megkísérti, hogy a „fiatal irodalom által képviselt irány" e folyóiratában „prózai nyelven" megfogalmazza „irányunk eszmeváltozatát". Sükei úgy gúnyolja a Honderűt, hogy a zavaros beszédű emberről szóló anekdota hősével azonosítja, akitől társai elhúzódnak. Ilyen értelemben irja Sükei az utóbb AJ. levelében vissza-

térő mondatot: „Meg fogjuk mutatni a Honderünek, hogy szeretjük e század philosophiáját az *ujdondászati* modor burleszk öltönyében". (Életk. 1847. II. fé. 1. sz. júl. 4. 20—23. l.) — *Újdondász*: Pákh Albert alkotta szó. Jelentése: riporter, könnyű tollú, szenzációra éhes újságíró; utóbb egyszerűen: újságíró.

50 *az individualizálás elve* — mint levele előző mondataiban, AJ. itt is egy kevéssel azelőtt megjelent tanulmányra céloz: Erdélyi János: *Egyéni és eszményi* c. dolgozatára, amelyet a Magyar Szépirodalmi Szemle *A három divatlapról* szóló, fentebb idézett dolgozattal azonos számában közölt. Erdélyi alapgondolata: „Mi az egyénit ugy tekintjük, mint ama tulajdonok, részletek vagy módok öszvegét, melyben és mely által az egyes személy vagy dolog akkép lesz meghatározva, körülirva és előadva, hogy külön vál minden más hozzá hasonlótul. Ezen értelmezésben az általánosnak, mint elkerülhetetlenül szükségesnek, ki van jelölve a maga helye; mert az általánost az egyéniből sem lehet kizárni." (MSzSzle. 1847. II. fé. 4. sz. júl. 25.) Ez az elv. AJ. költői gyakorlatában az ábrázolt valóság jellemző jegyeinek, a tárgyak, személyek egyéni vonásainak, tulajdonságainak megragadását jelenti.

97. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1847. szept. 7.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 36/10—12; csontszínű l. papír, 27,1 × 22 cm, 3 fol., 1—5. l.: l. szöveg, 5—6. l.: *„Falusi mulatság* c. vers, 6. l.: a vers után AJ. gyorsírásos jegyzete. Címzés, boriték nincs. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 195, 205. l. 36. sz. a.) — A levél 1—2. foliója eredetileg is megvolt a Petőfi-hagyatékban, míg a 3. folio a levél befejező részével, a verssel és AJ. gyorsírásos jegyzetével Szendrey Julia leveles ládájában lappangott 1925-ig. 1934-ben került az OSzK. Kézirattárának Petőfi-Ereklyetárába. Növedéknapló száma 1934/13. sz.

M: Egyetértés 1882. dec. 29., 1. l. (Majláth Béla közl., IX. sz.) a fent említett befejező rész, a vers és a gyorsírásos utóirat nélkül. — AJLevIB. I. k. 102—109. l. ugyanúgy mint az előbbi közlésben. Arany levelének utolsó mondata: „Megmondván nékiek, hogy levelet", ezután csillag alatt Arany László jegyzete a 109. lap alján: „A levél csak eddig van meg, többi része elveszett." — A levél elveszettnek hitt részét Mikes Lajos jelentette meg *Arany János ismeretlen verse a népről és a nép költőiről.* PNapló 1925. ápr. 12., 34—35. l., ismételten kiadva: MDSzJ. 230—233. l., a kötet végén fénymásolatban is, 5. sz. táblán. — PetőfiLev. 79. sz. 94—98. l.

Válasz Petőfi aug. 29-i levelére.

6 *Motto. Te csak fizess.* — Utalás Petőfi kívánságára, hogy A. ne „frankózza" leveleit. (1847. jún. 18.) Akkor az volt egyszerűbb, ha a postadíjat a címzett fizette.

9 *Sept. 9-én irt leveled, csak ma, sept. 7-én kerülvén kezembe* — Petőfi aug. 29-i leveléről írja, melyet az tréfából szept. 9-ről keltezett.

22 *Tompáról* stb. — Petőfi, Tompa habozásáról — aki az Életk.-hez úgy akart csatlakozni, hogy Vahot lapjába is dolgozhassék — Jókai júl. 6-i leveléből értesült: „Itt küldöm Arany levelét, ő a mienk, írt Tompa is, de szörnyű lutránosul, nem beszél magyarul, hanem phrasisokat mond. Tudja tatár, vagy tőlem tart, vagy [Vahot] Imrétől. Nem szeretem, ha a kitől egyenes bizalmat várok, úgy beszél: hogy ibis, redibis etc. Azt beszéli: hogy tudni fogja kötelességét, ezt [Vahot] Imrének is így írhatta volna." (PetőfiLev. 71—72. l.) — Aug. 11-i levelében A. is részletesen leírta Pető-

finek, mit írt neki Tompa ez ügyben. Petőfi aug. 17-én már élesen kikelt Tompa ellen.

50 *ad ponyvám*, — ponyvára, tréfás latinsággal.

61 *Meglehet, én nem leszek kész Szécsi M. val*, — ti. a Kisf. T. pályázati határidejéig, azaz nov. 20-ig. Valóban nem lett vele készen. Dec. 13-án küldte el Petőfinek (ld. e napon kelt levelét).

62—63 *Gyöngyösi Murányi Venusát meg nem birom kapni*, — Lugossy Józseftől kérte Debrecenből, aki AJ. e levelének írásakor már elindította Nagyváradra Hollósi Lajos könyvtárushoz. (Ld. Lugossy József — AJ.-nak, 1847. aug. 31.)

64 *locale* — színhely.

66 *Mednyanszkiból puskázok*, — Szécsi Mária történetéhez a *Mátkásitás* c. elbeszélés szolgált forrásul (bővebben ld. Mednyánszky Alajosnál, ADATTÁR).

70 *elmaradok vele*, — lekések a pályázatról.

71—72 *hottentot* — a hottentotta szó régies formája, itt az irodalmi dilettantizmust jelöli.

74 *P. Horváth Lázár a-b-c. jét* — Petrichevich Horváth lapjának, a Honderűnek *Irodalmi ABC* című rovatára, s abban a júl. 6-i megjegyzésre céloz (ld. Hond.-nél).

80 *„Kistükörbe"* — a *Hármas Kis Tükör*re, Losonczy István népszerű földrajz-történeti tankönyvére (Pozsony, 1771) céloz.

82—83 *Antikritikául . . . egy verset irtam rá haragomban*, — *Falusi mulatság* c. versét, amelyet mellékelt e leveléhez. — Ezt tehát ellenbírálatnak, egyszersmind válasznak szánta a Honderű gúnyverseire-*Óda Ökörszemhez* és *Viszonóda Sármánykához* (1847. máj. 18.), valamint a júl. 6-i híradáshoz. Zerffi júl. 13-án uo. ezt írta Petőfiről, illetve a népiesekről: „Egy szenvedélyrészeg csoport garázdálkodik a tudomány és művészet csarnokaiban . . . kik nem bírnak több élettapasztalással, mint amennyit Pilvax úr életiskolájában és a Komló-kertben szerezhetni." — A *Falusi mulatság* kézirata Petőfiné iratai közt lappangott, s először Mikes Lajos és Dernői-Kocsis László adta ki 1930-ban. AJ. versei között az AJ. kk. VI. k. 13. l.-n jelent meg először.

94—95 *cras!* stb. — A *holnap* szót latin, görög, [helyesen: *αυριον*], német, angol, francia, olasz és román nyelven ismétli.

107—108 *gőzkocsira ülsz* — A pest—szolnoki vasútvonalat 1847. szept. 1-én nyitották meg (ld. korabeli sajtóközlemények).

111 *Illyés János uram* — a szalontai kocsis, akit Petőfi elkergetett (ld. 1847. jún. 18-i levelét).

120 *igen szeretnék Pestre menni*, — A. 1848 májusában ment Pestre (ld. Petőfi 1848. máj. 5-i levelét és ezen AJ. jegyzetét, továbbá levéltöredékét feleségéhez: máj. 18-án).

122 *Vahot Imre le-daguerrotypoztatna*, — azaz lefényképeztetne a PDL. részére. Az eljárás kezdetleges formáját feltalálójáról nevezték el.

123—124 [Vahot] *Levelére, mellyben őszinteségre szólít fel, már csak válaszolnom kell*, — arra ti., hogy a következő évben lesz-e kizárólagos munkatársa (ld. Vahot júl. 6-i levelét és AJ. elv. válaszát 1847. szept. 7. után).

126 *Toldimat dehonestálta*, — Vahot dicséretét — mióta jobban megismerte, — dehonestálónak, azaz megszégyenítőnek érezte.

129 *a dinynye leragyádzott*, — megragyásodott, vagyis foltos lett, ld. *Magyar Tájszótár* (Bp. 1897—1901. II. k. 244—245. l.)

130 *az országútat meg kövecselték (nekem egy versembe került)* — *A szegény jobbágy* c. vers és e levél kapcsolatáról ld. Waldapfel József It. 1930. 102. l. és Bene Sándor: *Arany János egyik versének keletkezéséről.* (It 1962. 314—315. l.)

131 *Magyarország helytartója* — István nádor aug.-szept.-ben körutazást tett Magyarországon. Szept. 12-én délelőtt indult Debrecenből Nagyvárad felé, 15-én Aradon volt s közben Szalotán. (PDl. 1847. szept. 30. 1277. l.)

132 *A sáskáknak csak a csihéssét* — a hitványabbját — tájnyelv szerint.

135—136 *sáska . . . Jókay mind untalan vitzel rá.* — Ez év nyarán az Alföld keleti részén sáska pusztított. Jókai az Életk. 1847. aug. 22-i és 29-i számaiban tréfálkozva foglalkozik a kérdéssel: „Már Pesten is látni sáskát" — írja.

139—140 *azon szőlős gazdáéba, ki látván hogy szőlőjét a jég ugyancsak veri,* stb. — AJ. e hasonlatot huszonhat év múlva szó szerint írja bele a *Bolond Istók* II. énekébe: „A szőlős gazda is, az egyszeri, | Magánkivül s őrjöngve kacagott fel, | Látván, hogy szőlejét a jég veri, | Dorongot ő is hirtelen kapott fel, | Paskolni kezdé, hullván könnyei: | ‚No hát, no!, így kiált, ‚én uram isten! | Csak rajta! hadd lám: mire megyünk *ketten!*' " (II. ének 7. vrsz. 2—8. sor. AJ. kk. III. k. 168. l.)

149 *a Pesti Hirlap a Noththeater sáskák általi felemésztésétől fél,* — A pesti német színház 1847. febr. 2-ára virradó éjszaka leégett. Pótlására ideiglenes szükségszínházat = Not-theatert emeltek az Erzsébet (mai Engels)-téren. (Ld. MSzínmLex. III. k. 377. l.) „Mindenki a sáskákról beszél" — kezdte híradását a PHír (aug. 22-i sz. 124. l.)

162 *„királyném"* — Szendrey Julia írta Petőfinek: „királynéd vagyok, mert szeretsz." Petőfi idézte 1847. aug. 29-i levelében AJ.-nak.

162, 163 *in idea . . . in natura* — eszmeileg, gondolatban, — természetben, valóságosan.

189 *Virgula* — ág, pálca — amellyel a népköltészet ellenségeit mintegy megvesszőzi *Falusi mulatság* c. versével.

224 *langára* — a langaus nevű osztrák tánc népies változata. (Ld. *Magyar Tájszótár.* Bp. 1893. I. k. 1286. hasáb.)

235 *dövőz* — dövöl = tájszó. Jelentése: vonós hangszeren hamis hangot játszik (ld. Czuczor-Fogarasi: *A magyar nyelv szótára.* I. k. Pest, 1862. 1294. l.). „Ejhhaj! cini, cini! dövő, dövő!" — AJ.: *A lacikonyha.* (AJ. kk. I. k. 103. l.).

255 *(Et voluisse sat est.)* — Az akarat is elég. Szállóige Propertiustól (ld. Tóth Béla: *Szájrul-szájra.* Bp. 1895. 278. l.).

AJ. gyorsírásos utóiratának fénykép-másolatát 1925. ápr. 12-én tette közzé Mikes Lajos a Pesti Naplóban. A megfejtéshez a lap olvasóinak segítségét kérte. Ápr. 19-én közölték Téglás Géza megfejtését. A megfejtő szerint „a levélben használt gyorsírási rendszer Dobrossy István 1843. évi tankönyvére támaszkodik." Téglás Géza e megfejtését Tóth Árpád adta közzé két szó helyesbítésével. (Ld. még Gopcsa László: *Arany és Petőfi gyorsírása.* BpSzle. 1925. 200. k. 307—312. l., továbbá: -sk- [Schelken Pálma]: *Arany János 110 éves gyorsírási sorai.* Gyorsírók Lapja, 1957. okt. 185—186. l.)

98. Arany — Vahot Imrének [Nagyszalonta, 1847. szept. 7. után.]
K: Elveszett. — Utalás a levél meglétére és tartalmára: Vahot AJ.-

nak 1847. júl. 6-án: „nyilvánitsa ön őszintén . . ." lesz-e a PDl. kizárólagos dolgozótársa a következő évben? — AJ. — Petőfinek 1847. szept. 7-én: „[Vahot] levelére, mellyben *őszinteségre* szólít fel, már csak válaszolnom kell, — válaszom minden varázslatot szét foszt . . ." — AJ. elutasító válaszának bizonysága, hogy 1848-ban nem jelent meg verse a PDl.-ban, továbbá egyetlen szófukar híradás szól róla, amikor a Kisf. T. tagjává választották. (Ld. ADATTÁR.) — Arany Petőfinek írt 1848. jan. 7-i levele utóirata szerint, kérte Vahotot, még nála levő 28 ft.-ja fejében küldje neki a következő évben a PDl.-t.

99. Petőfi Sándor — Aranynak Koltó, 1847. szept. 17.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/9. sz.; zöld l. papír, 21,4×13,5 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, AJ. jegyzetével, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés, ép vörös viaszpecsét P. S. monogrammal. Postai pecsétek: Nagy Bánya 19/9 [= = szept. 19.] Nagy Szalontha 24/9 [= szept. 24.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 591. l. 9. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 109. l. Teljes szöveg. AJ. jegyzetével. — PetőfiLev. 81. sz. 101—102. l.

Válasz AJ. szept. 7-i levelére.

9 *october vége felé nálatok leszünk!* — Ferenczy Zoltán szerint okt. 25-én este érkezhettek Szalontára (ld. Petőfi Múzeum, 1889. 4. sz. 221. hasáb).

AJ. jz.-e *October végén, s még nov. első napjaiban is nálam volt,* — AJ. 1858-ban kelt jegyzete szerint. AJ. azonban rosszul emlékezett, mert Petőfiék okt. 31-én utaztak el Szalontáról. AJ. 1847. nov. 11-én kelt levelében közli a Petőfiék által Szalontán felejtett tárgyak listáját. Ennek felirata szerint okt. 31-én utaztak el.

100. Toldy Ferenc — Aranynak Pest, 1847. okt. 1.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/876. sz.; fehér l. papír, bal sarkában domború nyomással Kossuth-címer és korona, 21,3×13,4 cm, 2 fol. 1—4. l.: l. szöveg, címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 659. l. 876. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 217—218. l. Teljes szöveg.

Voinovich Toldy e leveléről azt írja, hogy *válasz* AJ.-nak a pályadíjat megköszönő levelére (ld. AJé. I. k. 170. l.). — AJ.-nak azonban nem lehetett ilyen levele, mert Szőnyi alábbi levele szerint AJ. őt arra kérte: „irnám meg a tekintetes urnak . . ." azaz Toldy Ferencnek, aki Szőnyivel küldte el AJ.-nak a *Toldi*ért járó felemelt pályadíjat s vele együtt a „nyereség részt", mely az akkor már megjelent *Toldi*ért és a sajtó alatt levő (de majd csak 1849-ben megjelenő) munkájáért: *Az elveszett alkotmány*ért — megillette. — Szőnyi Pál — AJ. megbízásából — 1847. szept. 28-án a következőket írta Toldy Ferencnek Nagyváradról:

„A Kisfaludy-Társaság által szalontai jegyző, Arany Jánosnak adatni rendelt 20 aranyat és 60 pforintot én Pestről magammal lehozván, át akartam adni e kétfajta pénzt a tisztelt jegyző Úrnak, ő pedig csak a 20 aranyat vette, nyugtatvány mellett, kezéhez, a 60 pforintot illetőleg arra kérvén, írnám meg a Tekintetes Úrnak, miszerint ő a szalontai tűzvész által közvetlen semmi kárt nem vallott, mert sem háza, sem más vagyona el nem égett; kára csak közvetve lehet, annyiban, hogy most már elszegényedett nép közt lakván, ez az ő hivatalos fáradozásait oly jól, mint ezelőtt, nem jutalmazhatja. Ha a Kisfaludy-Társaság őt, a 60 pforinttal, azon hitben kívánta segiteni, hogy ő is közvetlen megkárosult: úgy ő e pénzt, jó lélekkel, el nem fogadhatja. Ha pedig a közvetve rá háramlandó kár tekintetéből kívánja őt

azon pénzzel megtisztelni: ez esetben hálaköszönettel veendi, az iránta ismételve tanusitott kegyességet. — Én még október hónapban Biharban maradok. Ha ez idő alatt méltóztatik a Tekintetes Úr, a Kisfaludy-Társaságnak Arany Jánost illetendő újabb határozatát velem tudatni: örömmel fogom azt a 60 pforintra nézve végrehajtani. E részben is óhajtva várt becses levelét a Tekintetes Úrnak bizonyosan veendem, ha az N.-Váradra a Tisza-házhoz lesz utasítva." (Ld. VasÚjs. 1893. 20. sz. 327. l.)

Toldy Ferencnek ez az első, AJ.-nak küldött levele tehát válasz AJ.-nak Szőnyi Pállal küldött üzenetére.

9—10 *A társaság Évlapjai VII-dik kötetének legnagyobb része, s benne az Elveszett Alkotmány is, ki van immár nyomva:* — bár Toldy a kiadvány megjelenését már a novemberi vásárra remélte, — nyilván a közbejött politikai események miatt — a Kisf. T. Évlapjainak VII. kötete csak 1849-ben látott napvilágot. AJ. műve a Koszorúzott Pályamunkák között, a 462—575. l.-on olvasható.

12—13 *A censura . . . összesen 6 v. 7 verset tudott [hagyott] csak ki.* — A kiadvány 6. lapján „Pótlék" címen közlik a cenzúra által 1847-ben kihagyott részeket is: a II. é. 531—539., valamint az V. é. 432. sorának felét, valamint a 433—434. sorokat. (Ld. AJkk. II. k. 34—35., 74. l.)

101. Arany — Szász Károlynak Nagyszalonta, 1847. okt. 11.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/565. sz. és 588. sz. a [boríték]; csontszínű l. papír, 26×16,4 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3—4. l.: üres, a 4. l.-on idegen kéz írásával: Torda hasadék — Címzés külön borítékon, címeres AJ. nyomatú vörös viaszpecsét, postai pecsétek: Nagy Szalontha 12/10 [= okt. 12.], N. Enyed 17 Oct:, M. Vásárhely [a pecsét 2. sora elmosódott]. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 606., 607. l. 565. és 588. sz.)

M: AJLevIB. I. k. 221—223. l. Teljes szöveg.

Felelet Szász Károly — AJ.-hoz írt verses levelére.

3—4 *addig is mig nyilvánosan viszhangoznám . . . nemes érzését,* — AJ. úgy látszik tervezte, hogy versben köszöni meg Szász üdvözletét, de tervét nem valósította meg. Befolyásolhatta Petőfivel váltott verseik kigúnyolása is a Honderű ez év máj. 18-i számában.

38, 41 *valamint Petőfi . . . ugy mi is,* — e levélrészlet is híven tükrözi: AJ. mennyire a maga és minden magyar költők példaképének tekintette Petőfit.

102. Tompa Mihály — Aranynak Beje, 1847. okt. 28.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/906. sz.; erőskék l. papír, 22,2×15 cm, 2 fol. 1—3. l.: l. szöveg, 4. l. címzés; törött zöld viaszpecsét, TM. monogrammal, a lap kissé betépve. Postai pecsét: Tornallya 1/11[= nov. 1.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 659. l. 906. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 205. l. — A három lapos levélből kb. csak a fele közölve, a többi eddig kiadatlan. Elkésett válasz Arany aug. 17. után írt elv. levelére.

11 *ijesztgetős verseket irtam* — e versek *Beteg vagyok* I—IV . . . címen jelentek meg, bennük a költőt a halál gondolata foglalkoztatja: „Ha meghalok, ne tégyetek | Fejemhez emlékül követ" (TMVM. 161. l.)

14 *Levelem szinét,* — Tompa szívesen váltogatta levélpapírjainak színét: felváltva sárga, zöld, kék, rózsaszínű levélpapíron írogatott.

16—17 *jó volna már egymás szeme közé nézni,* — Arany és Tompa személyes találkozására csak 1852-ben került sor.

24—25 *Petőfiről egy betűt sem tudok, . . . haragszik;* — mivel Tompa Vahot Imre Pesti Divatlapjába továbbra is dolgozott, Vahot Tompát akarta Petőfi ellenében kijátszani. *Irodalmi levelek Tompa Mihályhoz* címen jún. 13-tól három részes cikksorozatot közölt a PDl.-ban. Petőfi Tompával kapcsolatos ingerültségét AJ.-nak írt leveleiben öntötte ki 1847. aug. 17-től kezdődően.

45 *nem szeretem az öreg dolgát,* — mivel Szendrey Ignác ellenezte leánya és Petőfi házasságát, Tompa attól tart, anyagilag sem fogja támogatni a fiatalokat.

47 *vége Arkadianak,* — Et in Arcadia ego — Kazinczy Ferenc fordításában: Árkádiában éltem én is. A 16—17. sz.-i festmények feliratain szereplő mondás nálunk az irodalmi köztudatba Kazinczy Ferenc révén került, aki Csokonai síremlékére is ezt szánta.

Tompa „Arkadiát" a mindennapi gondokat könnyebben vehető magános, poétai élet jelképeként idézi, ami Petőfi számára a házassággal megszűnt.

49 *Én nem pályázok Szécsi Márián,* — azaz nem vesz részt a Kisf. T. pályázatán, melyet 1847. febr. 6-án írtak ki, s melyre az év nov. 20-ig kellett a műveket beküldeni. (Ld. MSzSzle. 1847. 6. sz. 98. l.) — AJ. a *Murány ostromá*val csak a határidő után készült el s inkább önállóan akarta kiadatni. 1847. dec. 13-án küldte el Petőfinek.

52 *„Bosnyák Zsófiához nem ért a népi iró" ?* — AJ. ezzel az indokkal tért ki a válasz elől, mikor Tompa véleményét kérte Garay *Bosnyák Zsófia* c. legendájáról. Nyilván tartott tőle, hogy véleménye visszakerül a szerzőhöz, akit egyébként nagyra becsült.

56—57 *nem estél az égettek sorába* — Aranyék nem voltak az 1847. ápr. 17-i szalontai tűzvész károsultjai között. (Ld. AJ.—Tompának 1847. aug. 17. után írt elv. levelét.)

58 *„jobb házasságban élni mint égni"* — idézet az *Újtestamentum*ból: Pál apostol, I. Korinthosi levél 7. fej. 9. vers.

103. Arany — Toldy Ferencnek Nagyszalonta, 1847. nov. 8.

K: MTAK. Kézirattára — M. Irod. Lev. 4-r. 61/a. sz. kötetben 41. sz.; világoskék l. papír. 23,3×14,8 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3—4. l.: üres. — Címzés nincs. — Toldy Ferenc hagyatékából (ld. AkÉrt. 1876. 141—142. l.).

M: AJLevIB. I. k. 218—219. l. Teljes szöveg.

Válasz Toldy Ferenc 1847. okt. 1-én kelt levelére, melyben megnyugtatja, hogy a *Toldi* pályadíjához csatolt 60 pftot a Kisf. T. mint munkái kiadása után járó nyereségrészt küldte. (Részletesen ld. az okt. 1-i levél jegyzetében.)

9—10 *Az Elveszett Alkotmány külön nyomatását magam sem óhajtottam.* — AJ. műve politikai mondanivalóját vállalta: „Ha . . . ön valaha egy firkát olvasna ‚Vadonfy Bertalantól', — írta Szilágyi Istvánnak 1845. aug. 1.-én — abból hozzávethetne politikai hitvallásomhoz". — Egyéb szempontból azonban nem volt elégedett művével: „Az egészet tüzbe vetnem és helyette mást alkotnom kellene ha a szépműtan igényeinek megfelelővé akarnám tenni;" — írta 1846. dec. 30.-án Erdélyi Jánosnak, majd pár nap múlva: 1847. jan. 9-én Szilágyinak: „Vigjátékot akarnék irni, ha — tudnék . . . a komikum muzsájának ugyis áldozattal tartozom." —

AJ. habozott, vajon összes költeményei közé felvegye-e? Tompának írt róla, mivel nyugtatta meg magát: „Mit használ nekem, ha a *Megveszett Alkotmányt* megtagadom, kitagadom, miután vaskos könyvben meg van örökítve." (1857. 5. BpSzle. 132. k. 1907. okt. sz. 143—146. l.)

104. Arany — Tompa Mihálynak Nagyszalonta, 1847. nov. 11. előtt

K: Elveszett. — Válasz Tompa okt. 28-i levelére. A levél keletkezéséhez: AJ.—Petőfinek 1847. nov. 11-én: „. . . .én megirám neki [Tompának] . . . hogy Petőfi már házas ember." Arany tehát nov. 11. előtt írta e levelét Tompának. — Utalások a levél tartalmára: Tompa okt. 28-án kérte A.-t: „Petőfiről irj nekem sokat", stb. AJ.—Tompa levelének Petőfire vonatkozó részletét — szószerint bemásolta nov. 11-i Petőfinek írott levelébe. E szándékáról Tompát is értesítette, s aggodalmaskodott, mit szól hozzá barátja: Tompa azonban dec. 1-i válaszában megnyugtatja: „soha sem mondtam én azt neked hogy Petőfivel ne közöld, a mit én neked irok . . ."

— Utalások Aranynak Petőfiékről írt levélrészleteire: Tompa 1847. dec. 1-én AJ.-nak: Petőfiné „derék hölgy, *te is mondod*". Ugyanitt Tompa: „azt *irod*, hogy rettentő csókolóznak". —

— Vahotról Tompa dec. 1-én: „ő szörnyen pattog, mint olvastad, sőt *irod* is".

Ui.: „Egy Szécsi Máriát én *is* irtam . . ."

A pesti útról: AJ.—Petőfinek nov. 11-én: [Tompa] „unszol engemet, hogy . . . ránduljunk fel Pestre. Én *megirtam* neki" stb. [ld. a főszövegben.] — Tompa dec. 1-i válaszában: „Én biztosan remélem barátom, hogy tavaszszal találkozhatunk Pesten" stb.

105. Arany—Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1847. nov. 11.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/10. sz., mint Petőfi 1847. dec. 3-i levelének melléklete. Bajza Jenő AJ.-nak írott levelével került közös számra. A Jónás Károly-féle nyomtatott katalógusban (3. l. 35. sz.). — Ismeretes, hogy Arany Petőfi*nek* írott összes levelei Petőfi István ajándékából az OSzK. Petőfi Emléktárában (PE) vannak. Ez a levél valamiképen Petőfi István gazdasági iratai közé került. Azok között talált rá hivatali utóda, Monszpart Gyula számtartó, aki átadta Arany Lászlónak. (Ld. AJLevIB. I. k. 494. p.). — Csontszínű l. papír, 25,3 × 16,5 cm, 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg, címzés, boríték nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 591. l. 10. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 109—113. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 87. sz. 106—109. l.

Arany első levele Petőfiék eltávozása után.

6—7 *rheumaticus hidegláz*, stb. — főleg megfázással kapcsolatos betegségek.

22, 37—38 *„csak János" . . . még is János leszem én* — A dec. 9-i angol nyelvű levélben is előfordul: „én csak János vagyok". — Nem ismerjük e valószínűleg szalontai eredetű ironikus megjegyzések hátterét, történetét.

24 *Murányon* — Murány ostromán, melyet majd dec. 13-i levele kíséretében küld el Petőfinek.

29—30 *mintha jóakaratodat kaptázni akarnám (ad captandam benevolentiam)* = a jóakarat megszerzése céljából —. A latin szólást itt A. egyénileg magyarítva használja.

35 *krepírozott* — megdöglött.

35 *I am ruined!* — tönkrementem! (angol).

36—37 *eljő az uzsorakörm, . . . visszaveszi a nemes örmt:* — uzsorakörüm, . . . a nemes örömöt. Az erőszakolt rímkeresés kigúnyolása, egyszersmind további utalás arra, hogy a sors uzsorakörme visszaveheti tőle barátságuk nemes örömét.

49 *3 megye táblabírája,* — a reformkorban szokás volt a tisztelet, elismerés jeléül írókat, művészeket táblabírákul választani. Így lett táblabíró pl. Vörösmarty, Garay János stb. — Petőfit Gömör-, Zemplén- és Nógrád megye választotta táblabírául. (A Petőfivel kapcsolatos erre vonatkozó adatgyűjtést ld. PetőfiLev. 390. l.)

49—50 *October 31-én szegény czélámon feledni méltóztattak.* — E szerint Petőfiék okt. 31-én utaztak el Szalontáról. AJ. rosszul emlékezett, amikor 1858-ban azt írta, hogy Petőfiék „még november első napjaiban is" náluk voltak. (Ld. A. jegyzetét Petőfi 1847. szept. 17-i levelén.)

57 *Lázár Miklós költeményei,* — katolikus papköltő egyházi elöljárói tiszteletére írt verses köszöntői — Szinnyei szerint — külön lapokon jelentek meg. Elképzelhető, hogy Petőfinek is küldött belőlük. (Szinnyei, 7. k. 922—23. k.)

62 *A mi pedig Tompa Mihályt illeti,* — ld. Tompa 1847. okt. 28-i levelét és AJ. nov. 11. előtt Tompának írott elv. levelét.

70—73 *azon buzgó hazánkfiainak, kik . . . egy felleisennel (a mi, ha nem csalódom, ezt teszi: bőrvas) Magyarországra jövén,* — célzás Schiller Károly háztulajdonosra, akinél Petőfiék laktak a Dohány utcában (ld. Baróti Lajos: *Petőfi budapesti lakásai.* VasÚjs. 1893. 1. sz. 3—6,1.) s aki oly sok házbért kért tőlük. A 'Felleisen' német szó népetimológia útján alakult a francia eredetű valise = bőrtáska jelentésű szóból. AJ. itt tréfából szó szerint fordítja s 'batyu' jelentésben használja.

86 *arczképemet* — melyet Petőfi rajzolt róla szalontai tartózkodásakor, s amelyre írta „Arczom vonásit . . ." kezdetű tréfás versének négy sorát. (AJ. kk. VI. k. 12. l.)

91—93 *V. I. . . . már elkezdte az oldalrugásokat , . . beszélvén Crabbe-ról* — Vahot Imre, a PDl. 1847. okt. 29-i számában (1410. l.) az angol realista költő, Crabbe síremlékéről írt, melynek felirata: „a természet és igazság költészetének". A PDl. híradása szerint azonban inkább illenék Crabbe sírjára: „a gyár- és éhség-költészet atyjának." — A továbbiakban Vahot ezt írja: „Nálunk a költészet ez ága még ismeretlen ugyan, — de kilátásaink lehetnek hozzá s majd akkor teremtőjének mi is emelhetünk hasonló sirkövet. Valljon ki lesz az? talán már él is." — A gúnyos hangú megjegyzést AJ. magára vette.

116—117 *illy falusi tempóhoz nyúlni s máshová czímezgetni a levelet* — A. itt Petőfi egy korábbi megjegyzését ismétli, ami nyilván fájt neki: „Hagyd el ezt a szamár falusi tempot." (ld. Petőfi 1847. jún. 18-i levelében). Ezúttal Petőfi címét kérte, amit még a dec. 13-i levele írásáig sem kapott meg.

E levél hangjával rokon AJ. *Barátomhoz* c. verse, amelyet Szendrey Júlia őrzött meg.

Barátomhoz

Unszolsz, hogy irjak holmi verseket:
S milly szivesen fogadnék szót neked!
De átkozott gebe az a Pegaz
Dehogy nyargal, dehogy! csak tipeg az.

Tegnap már, mintha irni kezdenék,
Egészen a tollrágásig menék:
De, varju tépje meg a rosz lovát
Hiába biztatám hogy ‚czo tovább!'

Ma kucsmád' nyomtam fel, ha igy talán
Egy kis Petőfiség ragadna rám:
Lekarczolék egy pár „hozzá"-t, „felé"-t
Csuklott a múzsa s rám rivalt: „elég!"

Mit is haszontalankodom vele
Mikor szivem zsibajjal van tele:
Vendége jött s avval sok a dolog,
Minden kis érzelem sürög-forog.

Bolond szeles nép! lót-fut czéltalan
S egymásba ütközik minduntalan:
De nem csoda a sziv vendége nagy
S igen kedves nekik, mert az *te* vagy!

Arany János s. k.

E vers és a levél közeli keletkezési idejére utal a levélben említett „döglött pegaz", mely a vers „átkozott gebe" Pegazával rokon. A „ma kucsmád nyomtam fel" s az utolsó két versszak a vers keletkezésekor Petőfi személyes jelenlétét sugallja. Lehetséges tehát, hogy A. még Petőfiék ott létekor irta s adta át versét, talán éppen Júliának, aki megőrizte. Valószinűleg ezért nem találunk róla említést Petőfi válaszában.

A vers kéziratának lelőhelyéül az AJ. kk. VI. kötete (217. l.) az OSzK.-t jelöli meg, azonban nincs ott. — A PetőfiLev. (389. l.) a következőket irja: „Jelenlegi lelőhelyét nem ismerjük (az OSzK. más relikviákkal együtt meg akarta vásárolni, a Petőfi Ereklyetár jegyzékébe 217. sz. alatt fel is vették, de aztán a vétel megsemmisítése miatt törölték)."

A vers kéziratát Barta János találta meg Debrecenben, a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Nagykönyvtárában. A kézirat leírása, a szövegeltérések megállapítása tőle származik.

K: Tiszántúli Ref. Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen — R 2173. — Fakózöldes, simaszélű papírlap, 24,5×20,6 cm, 1 fol., 1. l.: vers, 2. l.: üres. A kéziraton levő korábbi pecsét: „M. Nemz. Múzeum Könyvtára". — A kézirat története AJ. Petőfinek írott első 1847. febr. 11-én kelt levelének sorsához hasonló. A levél Lantos Adolftól 1936-ban az MTAK.-ba, míg a *Barátomhoz* c. vers kézirata — Fekete Csaba osztályvezető szerint — 1938-ban került Debrecenbe.

M: MDSzJ. 6. sz. tábla. — Mivel az eredeti kézirat nagyon halvány, Mikesék a róla készült fényképet utána rajzoltatták; ez okozta a szöveg romlását. A 2. vrsz. 4. sorában az eredeti: 'czo tovább!' szavakban a *cz* és az *o* között egy kis térköz van, ezért a restauráló „ez"-nek olvasta, s a rákövetkező *o*-t, amely a kéziratban vitathatatlanul *o*, azonban fül nélkül, *a*-ra javította. Ezzel az önkényes javitással lett: „ez a tovább!". A PetőfiLev.-be e formában került (389. l.).

Egyéb szövegeltérések: Az Arany kk. VI. kötete 14—15. lapján található vers az 1950-es évek elejének előírása szerint modernizálva jelent meg, hitelesebb tehát a PetőfiLev. 389. l.-n található szöveg. A már tárgyalt 'czo tovább!' — kifejezésen kívül.

a most megtalált kézirat egyéb apróbb eltérései:

7. sor: „tollrágásig": a két szó utólag van összekapcsolva.

9. sor: „biztatám" után nincs vessző, sem más írásjel.

13. sor: „ram" helyett a kéziraton világosan „rám" van, a „rivalt" után pedig kettőspont.

15. sor: „tele" után kettőspont.

18. sor: „céltalan" az eredetiben cz-vel.

19. sor: „minduntalan" után kettőspont.

106. Tompa Mihály — Aranynak Beje, 1847. dec. 1.

K: MTAK. Kézirattár — K 513/903. sz.; zöld l. papír, 22,5×15 cm, 2 fol., 1—3. l.: l. szöveg, 4. l.: címzés, törött viaszpecsét-maradvány, többi része papírral kivágva. Postai pecsét: Tornallya 6/12[= dec. 6.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 659. l. 903. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 206—208. l. — A három lapnyi levélnek kb. kétharmada közölve, egyharmada eddig kiadatlan.

Válasz Arany nov. 11 előtt írt elv. levelére.

13—14 *az asszonyhoz nem ment, és Kazinczynak világosan elmondta, miért?* — az „asszony": Vladár (Wladár) Józsefné Lónyay Sarolta, akihez Kazinczy Gábort gyöngéd szálak fűzték. A baráti levelekben olykor mint „Karolina" szerepel, Kazinczy Gábor mint „háziasszonyom"-at vagy „nagyságos asszony"-t emlegeti. A szabadságharc után bánfalvi birtokán otthont adott Kazinczy Gábornak.

16 *szédelegvén e széles vilagon Szathmárban, Biharban,* stb. — Petőfi a házasságát megelőző hónapokban csakugyan sokat utazott, s élményeiről *Úti levelek Kerényi Frigyeshez* címen számolt be a Hazánk hasábjain. Július elején meglátogatta Bején Tompát, 8-án tovább indult: Putnok, Miskolc, Szerencs, Sárospatak érintésével 10-én érkezett Sátoraljaújhelyre, Kazinczy Gáborhoz. A következő napon tovább indult: Széphalom, Ungvár, Beregszász érintésével átkelt a Tiszán. Megfordult Csekén, Zajtán, Peleskén. Július 13-án már Szatmáron volt, ott várta meg esküvője napját, szept. 8-t. Szept. 9—20. között tartózkodtak Koltón, onnan Kolozsvárra, Nagyváradra, majd Nagyszalontára mentek s nov. 4-én érkeztek Pestre. (Ld. Petőfi kk. V. k. 209. l.)

34—35 *Schiller úr szerént „égi rózsákat szőnek a földi életbe".* — Schiller: *Würde der Frauen* c. verse: „Ehret die Frauen, sie flechten und weben | Himlische Rosen ins irdische Leben." — Rónay György fordításában: *A nő méltósága.* „Tiszteld a nőket! ők szövik és fonják | Földi sorsunkba a mennyei rózsát . . ." (*Schiller Válogatott Versei.* Bp. é. n. [1956] 42—44. l.)

37 *azt mondja ugyan is a „Hazánkban", — nem nyaljuk faljuk egymást* — A Tompa által idézett rész a Hazánk 1847. nov. 18-i számában jelent meg a XVII. sz. *Úti levél*ben: Koltó, September 15. 1847 — keltezéssel (ld. Petőfi kk. V. k. 72. l.).

43 *„elég talán sok is"* (Vachot S.) — Ezt az idézetet Petőfi is beleszőtte egy AJ.-nak írt levelébe (1847. aug. 29.).

46—53 *Vahot lapjának ügye . . . Erdélyi követelése* — A Pesti Divatlapot — a Regélő Pesti Divatlap utódát — 1842 januártól 1844 június végéig Erdélyi János szerkesztette. A lap kiadásának jogát a Helytartótanács ugyan Garay Jánosnak adta ki, de a megindításhoz szükséges 8 000 pengő óvadékot Erdélyi János tette le saját vagyona és felesége hozományából; utóbb a kiadás jogát is meg-

szerezte. Erdélyi János első felesége Vahot Imre és Vachott Sándor testvére volt. Erdélyiné Vachott Kornélia azonban 1842 augusztusában meghalt. 1844 tavaszán Erdélyi János hosszabb külföldi útja előtt rendezte itthoni dolgait. Néhai felesége vagyonrészét — 900 pengő híján — visszafizette sógorainak, a Vahot-fivéreknek. Átmenetileg átengedte a lapot is Vahot Imrének, aki azonban véglegesen akarta azt. Ezért Erdélyitől tartozása fejében, lemondó nyilatkozatot csikart ki. Amikor Erdélyi külföldi útjáról hazatért, vissza akarta venni a lapot. Ezt annál is inkább megtehette, mert Vahot Imre közben sem szerezte meg a kiadási jogot, amely így még mindig Erdélyit illette. Vahot 1847. szept. 3-án levelet intézett Erdélyi Jánoshoz, s ebben közreműködést ajánlott fel neki a lap szerkesztésében (ErdélyiLev. I. k. 309—311. l., jegyz.: 465—466. l.). — Mivel Erdélyi nem fogadta el ajánlatát: közzé tette a sógorától 1844-ben kicsikart lemondó nyilatkozatot. (Ld. PDl. 1847. okt. 14., 42. sz. 1341. l.)

55 *Egy Szécsi Mariat én is irtam,* — mint Arany és Petőfi, Tompa sem küldte be művét a pályázatra, amelyen csak Szász Károly vett részt *Murány hölgye* c. művével. (Ld. Jeszenszky István: *Széchy Mária a magyar irodalomban.* Bp. 1896.)

62 *husz példányomat,* — a *Toldi-Szuhay Mátyás-Bosnyák Zsófia* közös kiadásának tiszteletpéldányai, amelyeket mind ez ideig nem kapott meg a Kisf. T.-tól.

67—68 *én most tünderies ostobasággal veszödöm,* — Tompa, *Népregéi*nek sikerén felbuzdulva, a rege-műfaj témakörét virágokkal és növényekkel szélesítette ki, majd „népi" eredethez nem kötött saját leleményű regéket írogatott. Egy fentmaradt jegyzete *Tündérország* főcímmel különböző regéket, mondákat sorol fel. E tervezett ciklus egyik jellemző darabja *A tó leánya* c. költeménye, 1847-ből. (Ld. TMÖM. 689—692. l.)

107. Petőfi Sándor — Aranynak Pest, 1847. dec. 3.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/10. sz.; csontszínű l. papír, 26,1 × 21 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés, ép vörös viaszpecsét, P. S. monogrammal. Postai pecsétek: Pesth 4/12 [= dec. 4.], Nagy Szalontha 7/12 [= dec. 7.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 591. l. 10. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 113—114. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 91. sz. 111. l.

Válasz Arany nov. 11-i levelére.

1 *stibli!* — a német Stiefel 'csizma' jelentésű szó magyar népnyelvi változata (ld. Szinnyei József: *Magyar Tájszótár.* Bp. 1897. II. k. 429. l.). Itt tréfás célzás AJ. nov. 11-i levelének hasonló célzásaira: „kész a vers, mint a csizmatalp", a költői gyakorlat olyan, mint a „foltozó mesterség".

5—6 *Hunniának második . . . meghasonlott kedélye! — Meghasonlott kedély* címen 1846-ban regény jelent meg Kelmenfy Lászlótól (Hazucha Ferenc álneve).

10 *Utazásunk . . .* — okt. 31-én indultak Szalontáról (ld. AJ. nov. 11-i levelét), 4-én érkeztek Pestre, közben — valószínűleg — megfordultak Jászberényben is (ld. PetőfiLev. 395. l.).

23 *persvasiodat* — meggyőződésedet. Itt a hamis meggyőződést jelenti, kb. amit ma germanizmussal „beképzelés"-nek szoktak nevezni; falsa persuasio.

24—25 *mind Murány ostromával mind Toldi estéjével fikszomfertig vagy.* — AJ. *Murány ostromát* dec. 11-én fejezte be. (Ld. levelét Szilágyi Istvánnak 1848. jan. 27-én.) Dec. 13-án küldte el Petőfinek (ld. e napon írott levelét). — Toldi estéjéről AJ. máj. 27-i levelében említette Petőfinek, hogy még egy Toldit akar írni: T. „estvéjét" s azt Petőfinek akarta ajánlani. Szept. 6-án írta Szilágyi Istvánnak, hogy a *Toldi estéje* „még darabban van". Ugyancsak neki említi 1848. jan. 27-én, hogy ez a mű foglalja el.

31 *A verseket lassanként küldheted már az Életképekbe* — Jókai jún. 18-i felkérésére AJ. az Életk. munkatársa lett. AJ. beleegyező válaszlevelét Jókai júl. 6-án küldte el Petőfinek (ld. PetőfiLev. 71. l.), AJ. versei 1848. januárjától folyamatosan jelentek meg az Életk.-ben (ld. Életk. ADATTÁR).

103. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1847. dec. 9.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 59.; csontszínű l. papír, 25,3×16 cm, 1 fol., 1. l.: 1. szöveg, 2. l.: címzés. Vörös viaszpecsét felébe törve. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 197, 207. l. 59. sz. a.).

M: Egyetértés 1882. dec. 29., 1. l. (Majláth Béla közl., X. sz.) — AJLevIB. I. k. 115. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 93. sz. 112. l.

Válasz Petőfi dec. 3-i levelére.

E tréfás angol nyelvű levélkét, bár már dec. 9-én megírta, nem küldte el, hanem mellékelte dec. 13-i leveléhez. Az angol nyelvű levélírás ötletét nyilván Petőfi előbbi levelének aláírása: „lord Krumpli Artúr" — ihlette. Erre vall e levél címzése is. AJ. leveleinek tréfás angol vonatkozásai, mint pl. „I am ruined!" (nov. 11.), angol olvasmányi emlékekre utalnak. E levél aláírása: „shoe-maker and poet" — mint Marót Károly rámutat (ItK 1912. 413—415. l.), — Byron: *Epitaph for Joseph Blacket, late poet and shoemaker* c. költeményére utal. — A Petőfi—Arany levelezésben előforduló apró angol utalások is bizonyítják, hogy szalontai együttlétükkor gyakran beszélgettek angol irodalmi kérdésekről. (Ld. László Irma: *Arany János angol irodalmi kapcsolatai.* Pécs, 1932. 11. l.) — Személyes találkozásukkor beszélhettek saját Shakespeare-fordításaikról is. Petőfi 1848. febr. 10-i levelében AJ. „János király"-fordításából kér mutatványt s csillag alatt megjegyzi: „Ha jól emlékszem ezt forditottad." Ugyancsak e levélben kérdezi: „Hát te meddig vagy a windsori vig dámákkal?"

AJ. levelének fordítása (Barta János kiadása nyomán: AJ. VM. IV. k. 514. l.):

Mylord!

Olvastam levelét és meg kell vallanom, hogy Ön a legnagyobb mindazon szamarak között, akiket láttam vagy ismertem. Ha Ön nem az volna, aki, és nem olyan erős, az Ön disznó- és ökörfejét sárba és ganéba nyomnám, de mivel csak János vagyok, hallgatnom kell és sirnom dühömben. Az Ön leghivebb barátja és legalázatosabb szolgája

Stibli János
csizmadia és költő.

Ui. Ha Ön nem ir oly cudar és istentelen dolgokat, akkor majd hosszabban válaszolok. St. J.
Ui. Az anekdotára nem tudok visszaemlékezni.

[Címzés:]
Az igen tiszteletreméltó
Lord Krumply Arthurnak, hódolattal. London.

109. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1847. dec. 13.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 37/3—4; csontszínű l. papír, 24,8× 16,8 cm, 2 fol., 1—3. l.: l. szöveg, 4. l.: címzés, pecsétek nélkül. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l. 37. sz. a.).

M: Egyetértés 1882. dec. 31., 9. l. melléklet a 360. sz.-hoz. (Majláth Béla közl., XI. sz.) Majláth itt közli az 1848. jan. 8-i levélhez tartozó s a *Murány ostroma* ajánlására vonatkozó „Mi jutott eszembe pajtikám" — kezdetű utóiratot. — AJLevIB. I. k. 115—119. l. Teljes szöveg, a Majláth közlésből átvett, de nem ide tartozó utóirattal együtt. — PetőfiLev. 94. sz. 113—115. l.

AJ.-nak tulajdonképen ez az igazi válasza Petőfi dec. 3-i rövid levelére. Az arra válasznak szánt első, angol nyelvű tréfás levélkét is utóbb ehhez mellékelte.

3 *váltó czédulában?* — váltópénzben. A másutt többször emlegetett pengő (ezüst) krajcár értékesebb volt, két és félszer ennyit ért.

7—8 *legalább az utóirat,* — AJ. nov. 11-i levele utóiratában határozottan kérte: „Lakásod számát ird meg . . ."

13—14 *küldöm neked die Belagerung von Ostrom* — a szándékosan tréfás cím szó szerint: az ostrom ostromát. AJ. aug. 25-i levelében ui. arról írt, hogy *Murány ostromát* küldi a Kisf. T. pályázatára, azonban nem lett készen a nov. 20-i határidőre. Lehetséges azonban az is, hogy e késés szándékos volt, mivel sem Petőfi, sem Tompa nem pályáztak. Tompa talán azért nem, mert félt, ismét második helyre szorul AJ. mögött. (Ld. júl. 5-én AJ.-nak írt levelében: „Ad vocem Toldi!" stb.) — A *Murány ostromának* ezt a — nyomda számára készült kéziratát ajándékozta Arany László özvegye férje kívánsága szerint a nagyszalontai. AJ. Emlékmúzeumnak, ahol ma is őrzik. (Mikrofilmje a MTAK. Mikrofilmtárában.)

19—20 *János vitézed első kiadása,* — Pest, 1845. kiadta Vahot Imre.

22 *Tompa Szuhayja 5 versével,* — Tompa költői beszélye: a Szuhay Mátyás, az első díjat nyert *Toldi*val és Garay János harmadik díjas *Bosnyák Zsófiájával* együtt jelent meg a *Kisfaludy-Társaság Költői pályaművek* . . . c. kötetben (Pest, 1847. Eggenberger és fia. 85—105. l.).

29 *fejér huszast ér;* — ezüst húszas, a pengő forint egyharmad része.

35—36 *kevés nappal ez előtt száz meg száz fáklyával világíttatott ki* — Petőfi és felesége fáklyás fogadtatásának tervéről AJ. olvashatott a Hazánk nov. 6-i számában, továbbá a PDl.-ban, amely először mint eseményről számolt be nov. 11-i számában, majd dec. 9-én megcáfolta.

38—39 *vele ostoba versek rögtönzésében vetélkedtél?* — AJ. és Petőfi versbeli rögtönzéseihez csatlakozott Balogh János szalontai szenátor is. Rozvány közöl is egy ilyen rímjátékot, mely Petőfi, AJ. és Balogh János szájából hangzott el Debrecenben, a Bika-szállóban (részletesen ld. ADATTÁR, Balogh Jánosnál). Rozvány közlését Gyöngyösy László is átvette AJ.-életrajzában (157—158. l.).

43—44 *ha mandatumot mutatnának* — itt megbízás, meghatalmazás, rendelet.

48 *„mendacem oportet esse memorem"* — A hazugnak jó emlékezete legyen! (Quintilianus: *De institutione oratoria* IV. 2., 91) és mások által is emlegetett régi latin közmondás. AJ. a *Vojtina ars poétikájá*ban is idézi (AJ. kk. I. k. 303. l. 65. sor).

50—51 *az itt hagyott dolgokkal mit cselekedjem?* — Petőfiék Szalontán felejtett holmijának listáját AJ. nov. 11-i levelében jegyzékbe foglalta.

52—53 *eldoboltatom a tűz cassa . . . javára* — az 1847. ápr. 17-i nagyszalontai tűzvész alkalmából a város segélyezésére — AJ. felszólításaira — országos gyűjtés indult. (Ld. AJ. ápr. 18-i leveleit.)

62 *Toldy estéjét nem írok;* — az Életk. nov. 14-i számában Toldi Miklós nevét Toldynak írták (ld. ADATTÁR). — AJ.-t bosszantotta a helytelen címírás, amely hősének nevét ismét úgy írta, mint Toldy Ferenc az irodalomtörténész; ezzel már előbb tréfálkoztak irodalmi körökben, s Petőfi és AJ. is egymással váltott leveleikben (ld. Petőfi 1847. jún. 18-án, aug. 6-án, 1848. jan. 29-én írt leveleit, továbbá AJ. 1847. jún. 25-i levelét).

68 *hirlapi medvét* — valószínűleg a német „jemanden einen Bären aufbinden" — lóvátenni — jelentéssel függ össze s azonos a 'hírlapi kacsa' jelentéssel.

85—86 *Láthattad a 100 mese 100 képben a caressirozó szamarat?* — a hízelgő, tetszelgő szamár, Lafontaine: *A szamár és a kutyus* c. meséjének hőse. Mikor látja, hogy a kutya hízelgését gazdája kedvesen fogadja, hasonlóval próbálkozik, de botot kap érte. Lafontaine: *Száz mese száz képpel.* Pest, 1840 c. könyvet AJ. gyermekei ajándékba kapták Szilágyi Istvántól (ld. AJ.—Szilágyi I.-nak, 1848. jan. 27.).

94 *másik levél is van benne* — a dec. 9-én kelt tréfás angol levél.

110. Arany — Jókai Mórnak [Nagyszalonta, 1847. dec. 18?]

K: Elveszett. — Czakó Zsigmond 1847. dec. 14-én lett öngyilkos. Ezt AJ. kb. 16-án tudhatta meg. Versét nyomban megírhatta s leggyorsabban kb. 18-án küldhette el Jókainak. A vers az Életk. 1848. jan. 9-i számában már meg is jelent. — AJ.—Petőfinek, 1848. jan. 7-én: „Jókainak már küldtem két verset." Ez — a *Cz . . . sírján* kívül — lehetett *Az Alföld népéhez*, vagy *A tudós macskája*. Arra azonban nincs nyom, hogy e verseket pontosan mikor küldte. Mindkettő márciusban jelent meg.

111. Szőnyi Pál — Aranynak Pest, 1847. dec. 28.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/747. sz.; csontszínű l. papír, 25 × 13 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés; viaszpecsét kivágva, postai pecsét: Pesth 29/12 [= dec. 29.]. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 611. l. 747. sz. a.).

M: Kiadatlan.

2—4 *Erdélyi János . . . rám bízta . . . tudakoznám meg Öntől, elvállalná-e a Kisfaludy Társaságnál a tagságot,* — AJ. taggá választásáról Kéky Lajos a következőket írja: „A tagválasztást megelőző tanácskozmányi ülésen a tagajánlásokra vonatkozó megbeszélések során természetesen Arany János neve merült fel elsőnek, mint aki már eddigi munkásságával is méltó díszt jelent a Társaságra. 1847. december 28-i ülésen úgy határozott a Társaság, hogy Szőnyi Pál . . . kérdezze meg Aranyt, elfogadja-e a társaság tagságát, mert Erdélyi ajánlani akarja." (100é. Kisf. T. 98. l.) — A Társaság százéves történetét 1936 előtt író Kéky Lajos itt nyilvánvalóan Szőnyi Pál AJ.-nak írt e levele, nem pedig a társaság jegyzőkönyvei — (MTAK. Kézirattára) — nyomán dolgozott. A Kisf. T. jegyzője ui. 1847—48-ban folyamatosan számozta az ülésekről felvett jegyzőkönyveket. Ezek szerint a Társaság kilencedik ülését

dec. 7-én, a tizedikét dec. 17-én s a tizenegyedik ülését 1848. jan. 5-én tartotta: December 28-án tehát nem volt ülés. Erdélyi János — a levél szerint — dec. 27-én kérte meg Szőnyit: kérdezné meg AJ.-t, vállalja-e a Kisf. T. tagságát? A fent idézett három ülés jegyzőkönyve nem említi AJ. nevét.

9—11 *. . .olly kudarcot vallani nem szeretne a Társaság, hogy egy egyént megválaszszon s az e megtiszteltetést el ne fogadja; minő eset pedig már az Academiánál is fordult elő.* — A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei I. kötetében 1831. febr. 3-i kelettel, a történész Horvát Istvántól találtuk az akadémiai tagság visszautasítását, megnevezetlen „fölötte nyomós okra" — hivatkozva. — Az 1845—47. éveket magában foglaló Évkönyvek VIII. kötetében a választásokat tárgyaló részek (ld. 15., 41—42., 72—73. l.) nem tartalmaznak ilyen adatot.

112. Arany — Kovács Pálnak [Nagyszalonta, 1847. december vége]

K: Elveszett. — Petőfi, Kovács Pált és folyóiratát, a győri *Hazánk*at 1847. június elején Szalontán már barátja figyelmébe ajánlotta. Pestre visszatérve, jún. 18-án Jókaival együtt írtak A.-nak. Petőfi utóiratban újból emlékeztette barátját, hogy a Hazánkba „szabad és kell" írniok. — Másnap, jún. 19-én jelezte Kovács Pálnak, hogy beszélt A.-nyal „ő is ir neked ha kell"; — E biztatásra Kovács Pál írt is A.-nak [jún. 19. után] és kérte, küldjön közölni valót. — AJ.-t ígérete 1847 végéig Vahothoz kötötte, azonban mivel 1848-ra már szabadnak érezte magát, 1847 december végén küldhette el Kovács Pálnak a *Toldi estéje* szemelvényét (I. é. 1—13. vrsz.), mely a *Hazánk* 1848. jan. 13-i számában meg is jelent.

1848

113. Petőfi Sándor — Aranynak Pest, 1848. jan. 2.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/11. sz.; csontszínű l. papír, 27,3× 22,7 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 3—4. l.: üres, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét maradvány. Postai bélyegzők: Pesth 3/1 [= jan. 3.], Nagy Szalontha 7/1= = jan. 7.]. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 591. l. 11. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 120—122. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 95. sz. 116—117. l.

Válasz AJ. dec. 13-i levelére, melynek melléklete volt a dec. 9-i tréfás angol levélke.

5 *magna convenia ingeniunt.* — A „magna ingenia conveniunt" latin szállóige tréfás kiforgatása.

6—9 *a mi Rumány ostromát illeti . . . (én, Petőfiné és Jókay) elragadódtunk általa. — Murány ostromát* AJ. előbbi, dec. 13-i levelében küldte el Petőfinek. Együtt olvasták, mivel a Dohány utcai háromszobás lakásuk harmadik szobájában Jókai lakott 1848 pünkösdjéig, amikor Petőfi szülei költöztek oda. (Ld. Baróti Lajos. *Petőfi buda-pesti lakásai.* VasÚjs. 1893. 1. sz. 3—6. l.)

13 *voltam vele Emichnél* — mivel Petőfi verskötetei Emichnél jelentek meg, AJ. munkáját is hozzá vitte.

15—16 *a Kisfaludy-társaságnak köszönheted,* — 1847-ben a Kisf. T. Arany—Tompa—Garay pályanyertes műveit Eggenberger és fiának adta el kiadásra, s e cég a kis füzet árát egy pengő forintban szabta meg. AJ. is drágállta, tudta, így a nép körében nem terjedhet el (ld. levelét Petőfinek 1848. ápr. 22-én).

37—38 *Jókay mutatványi közöl belőle* — a *Murány ostromá*ból. — AJ. e lehetőségért nem lelkesedett, úgy érezte, részletet nem lehet belőle kiszakítani (ld. Petőfinek 1848. jan. 8-án). — Jókai valószínűleg ezért nem is közölt a műből semmit.

38—39 *Hát Tompa Szécsi Máriáját olvastad? nem is Szécsi Mária az, hanem Panyó Panni* — Tompa műve Vahot Imre Pesti Divatlapjában jelent meg az 1848. I. fé. jan. 1-i számban (5—10 l.). Petőfit saját versének hősnőjére, a falusi örömlányra emlékeztette. (Ld. *Panyó Panni*. Petőfi kk. II. 215—216. l.) — A Kisf.T. pályázatára Tompa sem küldte be művét. 1847. dec. 1-én azt írta AJ.-nak: azért, mert a pályázat dicsőítő feldolgozást kívánt, az övé pedig nem az. Lehet azonban, hogy önmagának sem vallva be, tartott tőle; esetleg mégis Petőfivel és Arannyal kell mérkőznie.

43 *a mint Miska mondta Adorján Bódinak* — Tompa e megjegyzése s főleg az, hogy visszakerült Petőfihez, ellentétüket még jobban elmérgesítette. Tompa erről így ír Szemere Miklósnak: „Ad vocem Petőfi! Hja barátom, ő hamis legény, nem csak neked van ő vele bajod, de másnak is . . . Én ez előtt a nyomorúlt Adorján előtt nyilatkoztam Petőfiről, egyenesen, csúszás-mászás nélkül mint férfihoz illik; kevéssel azután (Petőfivel azóta nem leveleztem mióta nálam voltatok:) Aranynak egy levelében olvasom: *Petőfi szuszog rád . . .* stb. [Ld. AJ. elv. levele Tompának 1848. jan. végén.] Én tehát pár komoly szót írok Petőfinek, mondván: *Nem hittem hogy olly gyönge ember légy hogy az illyenekért haragudjál, t. i. a becsületes critiáért.* — [Petőfi] Vá[la]szában a többek között ez áll: *Azt gondolod hogy én haragszom rád? Ne ugrálj illyen f e n t a levegőbe, mert megfájúl a véknyad.*" (1848. márc. 19. TompaLev. I. k. 78. l.). — Tompa ellentmondásba kerül önmagával, mert bár egyfelől férfihoz illő egyenes tettnek hirdeti nyilatkozatát, másfelől „nyomorult"-nak minősíti Adorjánt, aki ezt a szerinte „egyenes, férfias" nyilatkozatot visszamondta Petőfinek.

47 *a Szemle rovásomra dicsérte őt* — „ha [Tompa] versenyre kel Kerényi és Petőfivel oly nemü tárgyban, minő az Erdei lak 87. l., már előre is oda dolgozik a valószínűség, hogy versenyben Tompa lesz a győző . . ." (ld. Magy. Szépirodalmi Szle. 1847. II. fé. 13. szám, szept. 26.).

56 *Jókaynak azt írta,* — Ez a Tompa által Jókainak írott levél nem maradt fenn.

67 *Coriolánt fordítom,* — a magyarra fordítandó Shakespeare-műveket úgy látszik már a júniusi és októberi szalontai együttlétükkor megbeszélték s azt is, hogy Vörösmartyval együtt fordítják őket (ld. még Petőfi 1848. febr. 10-i levelének ezzel kapcsolatos sorait).

114. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1848. jan. 7.

K: OSzK Kézirattára — PE. 36/13—14; csontszínű l. papír, 24,6×20,8 cm, 2 fol., 1—3. l.: 1. szöveg, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét maradvány. Postai pecsétek: Nagy Szalontha 7/1 [= jan. 7.], Pesth 10/1 [= jan. 10.] — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l. 36. sz. a.)

M: Egyetértés, 1883. jan. 4., 1. l. (Majláth Béla közl. XII. sz.) „Curiosum" kezdetű utóirat nélkül. — AJLevIB. I. k. 122—124. l. Teljes szöveg, az előbb említett utóirat nélkül. — PetőviLev. 97. sz. 120—121. l., az előbbi közlésekből hiányzó utóirattal együtt.

Mivel AJ. nem kapott még választ dec. 13-i levelére—melyhez a *Murány ostromát* is mellékelte — jan. 7-én újabb levelet írt.

12 *a Krumpli féle levélre is válasz* — azaz Petőfi dec. 3-i levelére, melyet „Krumpli Artúr" néven írt alá, s melyre AJ. dec. 9-én tréfás szövegű angol levélkével válaszolt. Ezt szintén dec. 13-i leveléhez mellékelte.

15—17 *Toldi estéjét . . . neked ajánlni* — AJ. e tervét először 1847. máj. 27-i levelében írta meg Petőfinek. Szándékát azonban nem sikerült beváltania, mert Lisznyay megelőzte.

22—24 *küldtem is belőle mutatványt a Hazánkba . . . Jókaynak is küldhetek,* — Mind a Hazánkban, mind az Életk.-ben jelent meg részlet belőle. (ld. az ADATTÁR-ban.)

24 *nedélyes* — humoros. Nyelvújítási szó (ld. Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára* [I. r.] Bp. 1902. 232. l.).

30 *Tompa Miskától is kaptam a minap egy levelet,* — Tompa dec. 1-i levele, amelyben Petőfi zempléni útjáról ír; mivel már csaknem egy hónapja érkezett, AJ. nem emlékezett pontosan rá, hogy Tompa benne megelégedését fejezte ki: „Petőfi is épen azt tette Zemplénben, mit en akartam." Mivel az emlékezetből idézett többi mondanivaló is megegyezik a Tompa dec. 1-i levelében írottakkal, kétségtelen, hogy erről a levélről van szó, nem egy elveszettről. (PetőfiLev. 403. l.) — A félreértés oka, hogy Arany László a zempléni útra való célzást kihagyta a közlésből. (AJLevIB. I. k. 206. l.)

36 *a német schwager* — az osztrák „sógor", vagyis a postás.

37 *Jókaynak már küldtem két verset* — ezek egyike a *Czakó sirján,* jan. 9-én megjelent az Életk.-ben *Cz . . .sirján* c. Így Petőfi már nem módosíthatott szövegén. Nem tudjuk, AJ. miféle változtatást kívánt volna az utolsó versszakon. (Ld. AJ. kk. I. k. 413. l.) — A másik vers azonban nem lehetett a *Télben* (PetőfiLev. 403. l.), mert AJ. e versét 1847. jan. 21-én írta (ld. Voin. AJé. I. k. kézirat hasonmása, mint képmelléklet, továbbá AJ. kk. I. k. 18, 414. l.). — Talán ekkor küldhette *A tudós macskája* c. versét.

50 *a Napló, és Ábránd angyalkedélyű iróját* — Petőfiné naplójának két részlete és *Ábránd* c. írása az Életképek 1847. okt. 30. és nov. 7., továbbá dec. 5-i számának „Hölgysalon" c. rovatában jelent meg.

54 *V. I.* — Vahot Imre, a Pesti Divatlap szerkesztője. Ld. Vahot AJ.-nak 1847. júl. 6-án írott levelét.

55 *Rózsa és Ibolya a Keresztfűvel* — az utóbbi később *Szent László füve* címen ismert. Mindkettő Vahot Pesti Divatlapjában jelent meg. (Ld. ott ADATTÁR, továbbá AJ. kk. III. k. 5—19. l.; 21—29. l., jegyzet: 283—290; 291—293. l.)

115. Arany — Jókai Mórnak [Nagyszalonta, 1848. jan. 7. v. 8.]

K: Elveszett. — Arany Petőfinek 1848. jan. 7-én írja, hogy a *Toldi estéjé*ből már küldött a Hazánkba mutatványt, majd hozzáteszi: „ha kell, majd Jókaynak is küdhetek". — Még aznap este, vagy másnap reggel el kellett küldje, mert jan. 8-i levelében Petőfinek már azt írja: „a Mr. Bence vitézi dolgát már elküldtem Jókaynak". — A *Toldi Estéje* III. énekének 4—19. strófája — a közlésben II. számozással — és egy, a kiadásból kihagyott versszakkal, az Életk. jan. 23-i számában jelent meg.

116. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1848. jan. 8.

K: OSzK. Kézirattára PE. 36/15—17.; csontszínű l. papír, 20,5 × 12,5 cm, 2 fol. l. szöveg: 1—4. l.; boríték, címzés nincs. Mellékelve az előbbi nagyságával azonos papírlap, 1 fol., rajta a *Murány ostromá*hoz való kiegé-

szítés és a Wesselényi Miklósnak tervezett ajánlás szövege. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l., 36. sz. a.).

M: Egyetértés, 1883. jan. 4. 1. l. (Majláth Béla közl., XIII. sz.), a kiegészítő jegyzet és az ajánlás szövege nélkül. Ezt Arany László és mások AJ. 1847. dec. 13-i levelének mellékleteként közölték. Hogy eredetileg az 1848. dec. 13-i levélhez tartozott, nyilvánvaló abból, hogy Petőfi nem jan. 2-án, hanem csak 29-i levelében válaszolt rá. — AJLevIB. I. k. 124—127., az utóirat kivételével, ez uo. 118—119. l. — PetőfiLev. 98. sz. 122—125. l.

Válasz Petőfi jan. 2-i levelére, mely jan. 8-án érkezett Szalontára, amikor AJ. jan. 7-i sürgető levelét már feladta.

1 *My dear!* — Kedvesem! (ang.).

16 *mindenesetre többet ér a nadrágszijnál,* stb. — Szinte szó szerint azonos Petőfi: *III. Richard király* c. színibírálatának utolsó mondatával: „a világ minden köszönetéért sem adnak egy nadrágszíjat sem, mellyre végső desperatiojában az ember magát fölakaszthatná." (Életk. 1847. febr. 20., 252. l.; Petőfi kk. V. k. 43. l.). — Petőfi írását AJ. régebben olvasta az Életk.-ben, s úgy látszik annyira megragadta, hogy levele írásakor már teljesen magáénak érezte.

18 *Murány ostromát illetőleg,* — 1848 ápr. elején jelent meg. (AJ. kk. III. k. 31—90. l. jegyz.: 293—297. l.) A közbejött politikai események miatt Emich egyáltalán nem számolt el AJ.-nak, mint azt AJ. Petőfi 1848. aug. 16-i levelére utólag feljegyezte.

30 *Az itt küldött jegyzethét* — A levélhez mellékelt külön papírlap, (ld. a főszövegben a levél után), melyben Salm Miklós vezér kilétét magyarázza csillag alatt, s melyet Petőfi be is iktatott a műbe (ld. AJ.: Murány ostroma. Pest, 1848. 3—4. l.). E papírlap másik oldalán írta meg AJ. azt a tervét, hogy szeretné művét Wesselényi Miklósnak ajánlani.

34 *Hogy Jókay mutatványt közöl [Murány ostromá-ból]* — az Életk. ezt hirdette (ld. Életk.-nél ADATTÁR). Nyilván ez alapján olvasható a mű kritikai kiadásának jegyzetei között, hogy „közölt belőle mutatványt az Életképek" (AJ. kk. III. k. 295. l.), holott erre a közlésre nem került sor, valószínűleg azért nem, mert AJ. nem tartotta szerencsésnek, hogy egészében ható művéből egy részletet kiragadjanak folyóiratbeli közlésre. Mivel azonban teljesen elzárkózni sem akart barátai terve elől, a „választási tapin*tattok*ban" kifejezéssel — Jókai mellett Petőfit is megbízta megfelelő részlet kiválasztásával.

39—40 *Mr. Bencze vitézi dolgát már elküldtem Jókaynak,* — Bence úr — tréfás angolos kifejezéssel. — Az Életk. 1848/I. fé. 4. sz. jan. 23. 116—119. l. „Mutatvány 'Toldi Estéje' czimü beszélyből. II." címen a jelenlegi III. énekből jelent meg a 4—19. versszak (AJ. kk. II. k. 177—181. l.). Az Életk.-ben azonban a 11. és 12. versszak között van még egy:

„Ej no, pajtás uram, hogy volna eladó,
Iszkábálni viszi azt az öreg apó"
Rákiált a másik „most is azért siet,
Mert a kovászt csak egy rostába tette meg."
Másfelől rikoltják: „vitéz uram, hallja!
A főtt répapárát elfogná-e kardja?"
„Hogy ne fogná," mond egy, elröhentve magát,
„Avval vágták el a Szentgellérhegy nyakát."

E versszakról az AJ. kk. II. k. nem említi, hogy megjelent az Életk.-ben, s hogy a mű első s további teljes kiadásából hiányzik. E versszak azonban — még hat sorral kibővítve — megtalálható, mint a *Toldi estéje* első „dolgozatához" tartozó rész (ld. AJ. kk. II. k. 278. l.).

43 *ne „durúzsolj"* — zsörtölődik, zsémbel — palóc nyelvjárási szó.

48 *[Tompa] maga irja nekem, hogy az ő Máriája „középszerü . . ." közelebbi levele* — ld. Tompa—AJ.-nak, 1847. dec. 1-i levelét.

60 *Szécsi Mária* — ld. az ADATTÁR-ban.

66 *„Mille die versus"* — ezer sor egy nap alatt (Horatius: Sat. II. l. 4. sor). Olyan vers, amiből ezer sort lehet írni naponta, tehát Tompát az sem mentheti, ha költeményét nagyon gyorsan írta is.

84—85 *V. I.-ét alaptalanul kezdtem gyanúsitni . . . ő Mann von Wort* — Vahot Imrét jan. 7-i levelében, tehát egy nappal ezelőtt szidta Petőfinek, s íme most mint Mann von Wort-ról, azaz mint szavatartó valakiről szól róla. A PetőfiLev. (404. l.) magyarázata szerint gúnyból jellemzi így. Feltehető azonban, hogy Petőfi levelével együtt megérkezett a Pesti Divatlap 1848. évi első száma. AJ. ui. arra kérte Vahotot, hogy még nála levő 28 ft-ja fejében küldje neki lapját (ld. AJ.—Petőfinek, 1848. jan. 7. utóirat). — A mondatot így a helyreigazítás szándéka is diktálhatta.

117. Arany — Szőnyi Pálnak [Nagyszalonta, 1848. jan. 12. előtt]

K: Elveszett. — Utalás a levél meglétére, keltezésére: Szőnyi 1847. dec. 28-án levelében 1848. jan. 12-ig kérte AJ. válaszát, hogy elfogadja-e a Kisf. T. tagságát? Hogy AJ. válasza a kijelölt napig, tehát jan. 12-ig csakugyan megérkezett, bizonyítja Erdélyi Jánosnak jan. 13-i, AJ.-t illető tagajánlása: *„Arany Jánost,* Nagy Szalonta városa másod jegyzőjét, ‚Az elveszett alkotmány, és Toldy' czimü nyertes pályamüvek iróját, ezeken kivül más egyes versezetek Szerzőjét tagul ajánlja Pest, jan. 13. 1848. Erdélyi János". (100é. Kisf. T. 105. l.)

118. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1848. jan. 17.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/661. sz.; csontszínű l. papír, 26 × 20,9 cm, 2 fol., 1—3. l.: l. szöveg, 4. l.: címzés, viaszpecsét kivágva, postai pecsétek: Márm. Szigeth 17/1 [= jan. 17.], Nagy Szalontha 24/1 [= jan. 24.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 661. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 46—47. l. Sok kihagyással.

Szilágyi István 1847. aug. 30-i és Arany 1847. szept. 6-i levele keresztezte egymást, így mindketten méltán várhattak választ.

2—3 *Százharmincharom napja* — 1847. szept. 6-án írta AJ. Szilágyinak utolsó levelét, a számítás tehát pontos.

9 *Elegia Czakó felett . . .* — Arany verse *Cz . . . sírja* címen alig néhány napja jelent meg az Életk. lapjain. (1848. jan. 9. Első félév. 2. sz. 47. l.)

16 *Azok az Életképek nekem nagy bosszuságot okoztak!* — A szóban forgó közlemény a *Mi hir Budán* c. rovatban jelent meg: „Arany János, Toldi írója, gyönyörű költői elbeszélést irt ‚Murányvár ostroma' czim alatt, mellyből lapunk legközelebbi számában mutatványt közlendünk." (Életk. 1848. I. fé. 1. sz. jan. 2. 30. l.)

18 *ergo ez nem lett pálya mű* — Szilágyi ezt már AJ. 1847. szept. 6-i levele alapján gondolhatta volna. AJ. ebben maga említi, hogy műve a határidőre aligha lesz készen.

19 *triumviratusos resignatio-e ez?* — Szilágyi tudott arról, hogy Széchy Mária történetét Arany, Petőfi és Tompa egyaránt feldolgozta; azt gyanítja tehát, hogy egymásra való tekintettel nem nyújtották be műveiket a pályázatra.

25—26 *J[ókai] nem . . . De arra a fiatal emberre, szeretnék komolyan haragudni* — az előbbi félbeszakadt mondat arra céloz, hogy kissé féltékeny nem a *Murány ostromát* az Életképekben közleni ígérő Jókaira, hanem Petőfire.

27 *Repositiot kérek!* — visszahelyezést, ti. abba a nyeregbe — Arany különleges barátságába —, ahonnan őt Petőfi kivetette.

31 *a Simrock-é fordítás* — Karl Simrock. Ld. ADATTÁR.

35-36 *Szász mérnök urat, megkeressem-e . . . Vajjon nem adta-e másnak?* — a levél arra mutat, hogy Szilágyi a talányosnak vélt belényesújlaki harangfelirat megfejtésének elvét Szász mérnök előadása alapján felismerhette, s ezért lett volna szüksége a felirat pontos másolatára.

36—37 *Lugossi megvolt lepve mondásom által* — Szilágyi István közvetlenül AJ.-nál tett 1847. aug. 5-i látogatása után Debrecenben találkozott Lugossy Józseffel (ld. Szilágyi István—AJ.-nak 1847. aug. 5.). Ekkor közölte Lugossyval a belényesújlaki felirat megfejtésére vonatkozó ötletét, ugyanazt a nyilvánvaló elvet, amely kevéssel utóbb valóban a felirat helyes megfejtéséhez vezetett: a betűk „öntéskor az agyagmintára rendes sorban veretvén . . . magán a harangon visszás rendben estek ki." (Felsőbányi [Felsőbányai?]: *Még egyszer a belényes-újlaki harangfölirat.* VasÚjs. 1855. 63.l. Ld. még Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára.* Pest 1851. 236. l.; továbbá G. M.: *Régi felirat.* VasÚjs. 1855. 47. l.)

39 *Hova, melly utczába irjak Szász mérnök urnak* — Szilágyi — talán a korábbi állapot ismeretében — feltételezi, hogy Szász mérnök Szalontán lakik. AJ. válasza 1848. jan. 27-i levelében.

40 *Kalicza urat is* — ld. Szilágyi István—AJ.-nak írt 1847. aug. 30-i levelét, valamint AJ. 1847. szept. 6. és 1848. jan. 27-i válaszait.

45-46 *k[edves] b[arátom] kedvesei . . . és sok mások* — Szilágyi itt burkoltan, inkább írásjeleivel, mint szavaival ismét szalontai szerelmére céloz.

119. Arany — Jókai Mórnak [Nagyszalonta, 1848. jan. 21. után]

K: Elveszett. — AJ. 1848. jan. 21-én írta *Télben* c. versét. (Ld. AJ. kk. I. k. 18, 414. l.) Azonnal elküldhette, mert Petőfi jan. 29-i levelében már jelzi, hogy látta Jókainál.

120. Arany — Szilágyi Istvánnak Nagyszalonta, 1848. jan. 27.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/699. sz.; kékesszürke l. papír, 26,7×22,3 cm, 2 fol., 1—3. l.: l. szöveg, 4. l.: üres, boríték, AJ. vörös viaszpecsét, postai bélyegző: Nagy Szalontha 29/1 [=jan. 29.] Szilágyi István írásával: „Vettem február 10. 1848." — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 699. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 47—50. l. Kevés kihagyással.

Válasz Szilágyi István 1848. jan. 17-i levelére.

4 *száznegyven nap óta* — AJ. Szilágyi jan. 17-i levelének tréfás szemrehányására hasonlóval válaszol; Szilágyi 1847. aug. 30-i levelére céloz.

9 *meg charessiroztassam — vagy caressiroztassam* — a szó utóbbi írásmódja a helyes; a francia 'caresser' szó értelme: 'hízeleg', 'cirógat'.

10—11 *elegiám, a mi ugyan inkább Juvenal-satira — Czakó sirján c.* verse Juvenalis, a szatíraköltő módjára, nem célzásszerűen, hanem egyenes nyíltsággal ítélkezik. (Ld. AJ. kk. I. k. 15—16. l., jegyz. 413. l.)

11—12 *három . . . nyomtatási baklövés* — ld. AJ. kk. I. k. 413. l.

14 *satisfekcziói* — helyesen: satisfactiot; elégtételt.

22 *sertéspassus írás* — ld. AJ.kk. XIII. k. 1.

35 *a mivelt irói s erőteljes népi nyelv közt* — AJ. 1847. szept. 6-án Szilágyinak írt levelében a Toldival kapcsolatban már érintette e kérdést, osztva a Szépirodalmi Szemle véleményét, hogy „legyen a költészet sem uri, sem népi, hanem érthető és élvezhető közös jó, mindennek". A *Murány ostroma* ebből az elvből kiindulva további haladást jelent költői gyakorlatában.

52 *archimedesi pontot,* — Archimedes az anekdota szerint a róla elnevezett csigasor feltalálását követően mondotta volna: „Adjatok nekem egy szilárd pontot és kifordítom sarkaiból a világot." Ennek megfelelően használja Arany az idézett kifejezést ‚alapeszme', ‚alapgondolat' értelemben.

63—64 *nem küszködöm most vele hogy skeletonját kiszedjem* — azaz nem küldi el a Murány ostroma (csont)vázát Szilágyinak.

65—66 *Niebelungen dal . . . szinét sem láttam* — Szilágyi 1847. aug. 30-i levelében azt igérte, a Szent Mihály napi vásárra elküldi e munkát Aranynak; 1848. jan. 17-i levele óvatos fogalmazásban azt sejteti, hogy valóban elküldte Szalontára Simrock Niebelungen-fordítását.

69—70 *Toldy Ferencz által . . . fel vagyok levélben szólítva* — Toldy 1847. okt. 1-i levelében „több társai" nevében kérte A.-t, írjon még egy *Toldi*t. Ne forgácsolja szét erejét apróbb költeményekre, hanem összpontosítsa „egy nagy elbeszélő költemény írására".

71 *Szász úr nem jár mostanság hozzám,* — Szász mérnök nevének utolsó említése a levelezésben, akitől Szilágyi István a belényes-újlaki harangfelirat pontos másolatát óhajtotta volna.

73 *Kalicza Károlyt sem láttam* — válasz Szilágyi István 1847. aug. 30-i és 1848. jan. 17-i levelében előadott kérésére.

82—83 *generaliter reservál,* — fenntartja minden jogát.

121. Petőfi Sándor — Aranynak Pest, 1848. jan. 29.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/12. sz.; csontszínű l. papír, 22,7 × 1,47 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3—4. l.: üres, címzés, boríték nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 591. l. 12. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 128—130. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 99. sz. 125—126. l.

4 *dto* — detto, rövidítve.

8—9 *Toldi . . . Schedel* párhuzam — Petőfi több levelében előfordult már tréfás célzásokban: (ld. 1847. jún. 18 és aug. 6-i.). — A tréfálkozás széles körére vall, amit Kossuth írt saját fiáról Wesselényinek: „izmos, mint Toldy (de nem Schedel-Toldy) Miklós fattyu korában". (1847. febr. 17.) (Deák Imre: *1848. A szabadságharc története levelekben.* H. é. n. 13. l.) — Toldy Ferenc eleinte nem ismerte fel Petőfi költészetének jelentőségét (ld. PetőfiLev. 405. l.).

20 *nem is tollat, hanem fából való botot,* — Petőfi e levelét az akkor kevéssé elterjedt fémtollal írta. AJ. is inkább lúdtollat használt: „Nosza én paripám, gúnár liba tolla!" Így kezdi *A nagyidai cigányok* III. énekét. A mű már kinyomtatott kézi példányába le is rajzolta a lúdtollon lovagló poétát. (AJ. kk. III. k. 229. l. előtti rajz.)

27 *a censor* — Reseta János (ld. ADATTÁR)

30 *crucifigálja* — keresztre feszíti.

30—31 *Az ajánlást pedig csak hadd el,* — AJ. igazat adott Petőfinek, mert mint verses válaszában is írja: „Én bizony munkámat urnak nem ajánlom" (1848. febr. 6.).

43—44 *nagyon szép verset küldtél* — AJ. *Télben* c. verse (ld. Életk. és AJ. kk. I. k. 16—18. l., 414. l.).

45 *Én most Lehelt írom* — Petőfi *Lehel vezér* c. költeményét nem fejezte be (ld. Petőfi kk. III. k. 298—312. l.).

48—49 *ez a Schedel, ez engemet agyonüldöz!* — Utalás a levél elején említett Toldi Miklós — Toldy (Schedel)-féle irodalmi tréfálkozásra.

49 *Egressy Gáboréktól* — Egressyék a Kerepesi út (ma Rákóczi út) és a Síp utca sarkán, tehát Petőfiékhez közel laktak.

53—54 *háború lesz, már itt van . . . Olaszországban . . .* — az 1848. januári olasz forradalom hírére írta ezt, valamint *Olaszország* c. versét, s utóbb naplójában is többek közt a következőket: „. . . a forradalom kitört Olaszországban! . . . ott tölté gyermekségét, vándorolt fölfelé, egyszerre Párizsban termett, mint férfi, s onnan kikergette Lajos Fülöpöt . . . Egy Pesttől távol eső megyében utaztam . . . Nyakrafőre siettem a fővárosba . . ." (Petőfi kk. V. k. 79—80. l.).

56 *valami paksaméta* — nem tudjuk, ki, mit küldött Petőfihez AJ. részére; a levélben nincs nyoma.

122. Arany — Tompa Mihálynak [Nagyszalonta, 1848. jan. vége]

K: Elveszett — Válasz Tompa 1847. dec. 1-i levelére. — Tompa — Aranynak febr. 7-én: „Jól megvárakoztattál válaszoddal — mégis megbékéltem veled, minthogy *jó hosszú levéllel* örvendeztettél meg." Hogy Arany miért várakoztatta válaszával Tompát, arra Petőfi jan. 2-án Aranynak írt levele vet világot: „Tompát a versenyzés öli meg; ő velem akar minden áron futtatni — — Vahot Imre engem akar vele ellensúlyozni . . ." stb. — Petőfi azt kívánta Aranytól, Tompáról kifejtett e véleményét írja meg „szórul szóra" Tompának. Hogy Arany valóban teljesítette Petőfi óhaját, onnan tudjuk, hogy Arany elveszett levelének ezt a részletét Tompa márc. 19-én belemásolta Szemere Miklóshoz intézett levelébe. (Ld. TompaLev. I. k. 78. l.) — Ld. még szintén Szemeréhez 1850. jan. 2-án (TompaLev. I. k. 95. l.). Tompa febr. 7-i válaszából két jellemző dolog derül ki Aranyról: 1. Nehezére esett Petőfi üzenetét megírnia másik barátjának, ezért késett válasza, ezért „örvendeztette meg" Tompát hosszú levéllel, amelynek is csak a végén rukkolt elő Petőfi üzenetével. (Ld. Tompa: „Soraidv égén . . .") — 2. Igyekezett két barátja közt békíteni, azért írja Tompának, hogy Petőfit rossz emberei környékezik . . . (Ld. Tompa febr. 7-i válaszát.) — Tompa febr. 7-i válaszából Arany elveszett levelének csak befejező részét, Petőfi — Tompának küldött üzenetét ismerjük.

Arany ez elveszett levelének további tartalmára Tompa márc. 2-i leveléből következtethetünk. Erre vall a levél kezdete: „egy fél levéllel adósod vagyok". — Utalások Arany levelének tartalmára Tompa márc. 2-i levelében: „Igazad van — midőn el nem tudod gondolni, mit csinálok én

magamban" stb. — „Szóljunk a nemzeti költészetről — mindazokat, melyeket szépen és okosan *fejtegettél múlt leveledben*, szívesen aláírom . . ." „Én azt igen régen fájdalmasan érzem, hogy a népnek nincs irodalma — — *elved enyémmel* — — rokon egészen — — én *is* kimondom, hogy illy célból és modorban irni, a népre hatni, nem engedni elveszni azon nyelvkincset, amellyet, *mint mondod is*, csak a nép nyelve tartott meg . . ." — Ugyanitt: „. . . hol veszed azon gondolatot: hogy a *Rózsa és Ibolyád* rosszul fogadtatott . . ." (Henszlmann Imre: *A népmese Magyarországon*. MSzSzle. 1847. II. félév 219. l. (Ld. még ADATTÁR.) „Hogy Rózsa Toldinál jobb volna, — ezt még sem hiszem." — Ugyanitt: Arany véleménye Tompa *Szécsi Máriá*járól Tompa válaszából derül ki: „A mi Szécsi Máriámat illeti, én *szivesen elhiszem*, hogy hibás az illyetén felfogás . . ." — Tompa érzelmi életéről is érdeklődhetett Arany. Ld. Tompa válasza: „Nincs biz én körülem — — — sem pénzes sem nem pénzes szerelem . . ."

123. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1848. febr. 6.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 36/37—38; szürkés Bath-jelű l. papír, 26,7×22,1 cm, 2 fol., 1—2. l.: verses-, 3. l.: prózai levél, 4. l.: üres, címzés, boríték nincs. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l., 36. sz. a.).

M: Egyetértés 1883. jan. 16., 2. l. (Majláth Béla közl., XV. sz.) — AJLevIB. I. k. 130—133. l. — PetőfiLev. 100. sz. 127—129. l.

Válasz Petőfi jan. 29-i levelére.

A levél verses részét: *Episztola Petőfihez* az AJ. kk. kiadás nem közli. Versei között először: *AJ. Összes versei*. Borsos Miklós rajzaival. Sajtó alá rendezte Keresztury Mária. A bevezető tanulmányt írta Keresztury Dezső. [Bp.] 1961. 77—78. l.-on jelent meg.

* *Jelen költemény méltó utóda . . . „Didó panaszának"*, — AJ. a mesterrímes versformát parodizálja. A fordítás, amelyet említ, Kováts (Háló) Józsefé: „Magyar Éneis, avagy P. Virgilius Maronak Éneás viselt dolgairól írt munkája. Mellyeket magyar verseibe foglalván kiadott — —". Komárom, 1799—1804.

3 *Jean d'Or* — „János Arany" — tréfás francia fordításban.

18—19 *strich-lázа . . . ki stric[h]lázza . . .* — Strich = húzás, törlés. Szójáték a cenzor kihúzásaira.

28 *siess, irjad Lehelt* — Petőfi: *Lehel vezér* c. költeményét, amelyről jan. 29-i levelében írt A.-nak (ld. ott).

41 *‚Ist das Schwerdt zum fechten?'* — Vívásra kész e kard?

46 *Dumb show* — Némajáték.

47 *Sárga pitykés, zöld hajtókás* — „Zöld hajtókás, sárgapitykés | Közlegény" Petőfi: *Ivás közben* c. versének 25—26. sora (ld. Petőfi kk. I. k. 64—65. l.).

53 *exit* — befejeződik.

64—66 *quis? quid? stb . . . nyomja Murány ostromát?* — Mit, ki, miért, hol, mint, mikor és milyen eszközökkel? . . . stb. Versbe foglalt latin kötőszók, valószínűleg még a középkorból (ld. Tóth Béla: *Szájrul szájra*. Bp. 1895. 258. l.). A *Murány ostromá*ra vonatkozó tudnivalókat Petőfi febr. 10-én írta meg AJ.-nak. Leveleik keresztezték egymást.

68 *Θεων εν γουνασι* — Helyesen: *Θεῶν ἐν γούνασι κεῖται* — az istenek akaratán múlik, vagyis egyelőre teljesen bizonytalan. Homérosnál gyakorta előforduló mondás.

70 *a portio-kivetésben* — az országosan kivetett adónak egy telekre eső része.

79 *quasi-könyvárushoz,* — könyvárus-féléhez.
81 *Biasini* — ld. Biasini Ferencnél, ADATTÁR.
88 *paraszt-papírt* — az üres papír régies kifejezése. — E szót AJ. is használja: „Dolmányán a szabó parasztot nem hagyott" *(Toldi,* XI. é. 4. vrsz. 2. s.). — A lap alján csillag alatt magyarázza is: „ „'Paraszt' : puszta, csupasz." (AJ. kk. II. k. 144. l.).
93 *Hallom hogy Coriolánt fordítod.* — Petőfi jan. 2-i levelének utóiratában jelezte, hogy a napokban készen lesz az első felvonással.
93—94 *Én már az egész Shakespearet lefordítottam,* — nyilvánvaló ugratás.
95 *Péczeli* — ld. Péczely József, ADATTÁR.
96—97 *„Mann von Wort, über alles".* — Minden körülmények között szavát tartó ember.

124. Tompa Mihály — Aranynak Beje, 1848. febr. 7.
K: MTAK. Kézirattára — K.513/907. sz.; rózsaszínű l. papír, 23,5×14,3 cm, 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg. Címzés, boríték *itt* nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 659. l. 907. sz. a.).
Az OSzK. Kézirattárában, Petőfi Ereklyetár (PE/80. sz. a.) megvan e levélnek Arany által készített másolata, melyet elküldött Petőfinek, hogy kibékítse Tompával. A levélpapíron fent AJ. írásával: „Másolat". A levél végén *itt* megvan Tompa címzése: „Arany Jánosnak barátilag *Szalontán.* Debreczen Nagyvárad [felé]" — A másolaton AJ. hitelesítése: „Hogy ezen másolat az eredetivel szóról szóra megegyez, hitelesen bizonyitom. Szalontán, febr. 22. 1848. Arany János Szalonta város hites m.-jegyzője."
M: AJLevIB. I. k. 208—211. l. — Teljes szöveg.
Válasz AJ. 1848. január végi levelére.
17 *hogy én futtatni akarok vele.* — A versenyzést, vetélkedést jelentő *„futtatni"* kifejezés Petőfivel kapcsolatban Sárosi Gyula révén került a kor irodalmi köztudatába.
25—26 *Sárossy Két művész czimű darabját* — Sárosi elbeszélő költeményén 1845—48 között dolgozott, élete főművének tekintette s ezzel akart „futtatni", azaz versenyezni Petőfivel. Költeménye néhány részletét felolvasta író barátainak: Szemere Miklósnak, Tompának, Kazinczy Gábornak. — A mű kézirata 1849 elején, amikor Sárosi Debrecenbe költözött, elveszett. Sárosi még abban az évben emlékezetből újra fogalmazta, de befejezni már nem tudta. Később, bujdosása idején ezt is elvesztette. Pompéry János azonban már előbb lemásolta és utóbb közzé tette. (Ld. Egyetértés, 1880. júl. 13. sz.) — A költemény részletes magyarázatát ld. Sárosi Gyula *Kisebb Költeményei, Prózai Munkái és levelezése.* Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi: Bisztray Gyula Bp. 1854. 38—39., 170—179., 486. l.
38—40 *Petőfi . . . egy szomszéd helyen így nyilatkozott . . . tartsa szerencséjének Kossúth, ha velem egy lapba írhat;* — Petőfi e kijelentésének előzménye: 1846 őszén Frankenburg Adolf, mint az Életképek szerkesztője, Kossuthtal és híveivel támogatási szerződést kötött. Kossuth írásokat ígért a lapnak. — Az Életk. 1847. I. félévi előfizetési hirdetésében az első füzet szerzői között Kossuthot is megemlíti Petőfi, Eötvös, Jókai és másokkal együtt. (Ld. Életk. 1846/II. 24. sz. dec. 12-i szám borítólapján.) — Frankenburg emlékezete szerint Kossuth azt írta neki, nincs kedve „egy poéta mellett figurálni". E levél felbontásakor állítólag ott volt Petőfi, aki ezt mondta volna: „Vagyok én is olyan ember, mint ő, s még örülni fog, ha az *én* nevemmel együtt fogják említeni az övét is."

(Ld. Frankenburg Adolf: *Emlékezés Petőfi Sándorra.* Főv. Lapok, 1883. márc. 3. 330. l.). — Petőfi állítólag 1847. évi felvidéki útján is tett hasonló kijelentést. Szemere Miklós írta Erdélyi Jánosnak: „Gömörben több fiatal emberek beszélték, hogy nagy társaságban mondá Petőfy, . . .: ‚Tartsa szerencséjének Kossuth, ha neve az övével egy lapon állhat'." (1847. júl. ErdélyiLev. I. k. 309. l.).

72 *ama gyönyörü dominussal* — állítólag Adorján Boldizsár mondta vissza Tompa kicsinylő véleményét Petőfinek *Szécsi Mária*járól, hogy ti. „nagyon középszerű". (Ld. Petőfi — AJ.-nak, 1848. jan. 2.) — Később Tompa meggyőződött, hogy Adorjánnak nem volt intrikus szerepe közte és Petőfi között. (Ld. Tompa — AJ.-nak 1848. máj. 11.)

79 *alkalmasint irok Sándornak,* — valóban írt, de ez a febr. 7. után kelt levele elveszett. (Ld. PetőfiLev. 255—256. l.) — Petőfi nyers válaszát Tompa idézi AJ.-nak 1848. márc. 2-i levelében s márc. 19-én megírta Szemere Miklósnak is Petőfi szavait: „Azt gondolod, hogy én haragszom rád. Ne ugrálj ilyen fent a levegőben, mert megfájúl a véknyad." (TompaLev. I. k. 78. l.). — Tompa e sérelmére visszatért AJ.-nak írt márc. 18-i és máj. 11-i leveleiben. — Mindennek ellenére Petőfi és Tompa 1848 áprilisában találkozott Pesten, ahol Tompa Petőfiék vendége is volt, az ellentét azonban ki-kirobbant közöttük, s viszonyuk tovább mérgesedett.

125. Petőfi Sándor — Aranynak Pest, 1848. febr. 10.

K: MTAK. Kézirattára —K.513/13. sz.; csontszínű l. papír, 22,7× 14,5 cm, 2 fol., szétvágva, 1—2. l.: l. szöveg, 3—4. l.: folytatódik a 2.l.-on megkezdett szemelvény a Coriolanus-fordításból. Címzés, boríték nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 13. sz. a).

M. AJLevIB. I. k. 134—136. l. Teljes szöveg. A Coriolanus fordítást nem közli; helyette: „Jegyzet: A levél végén következik pár jelenet Petőfi Coriolan fordításából." — PetőfiLev. kk. 101. sz. 129—131. l., 131—134. l. E levél keresztezte AJ. febr. 6-i levelét.

4—5 *A censor három versszakot meg akart benne gyilkolni,* — AJ. jól sejtette febr. 6-i verses levelében, hogy Mária beszédével lesz baja a cenzornak. A Petőfi megmentette három versszak: II. szakasz 177—188. sor (ld. AJ. kk. III. k. 52. l.).

20 *p.xr.* — pengő krajcár. Nevét a ráprészelt kereszttől (Kreuz) kapta s a pengő forintnak hatvanad része volt.

24—25 *megnyerem a nagy lutrit.* — Ld. Petőfi: *Sorshuzás előtt* c. versét (Petőfi kk. I. k. 331. l.).

25 *Shakspearet erősen fordítjuk Vörösmartyval;* — Petőfi jan. 2-i levelében már jelezte, hogy fordítja a *Coriolanust.* AJ. az Életk. 1848. jan. 23-i számában — éppen amiben „Mutatvány" jelent meg a *Toldi Estéjé*ből, — a következő híradást olvasta: „A könyvkiadó társulat vállalkozott Shakespeare lefordítására. Előlegesen annyit említünk meg e tárgyról; hogy a két műfordító Vörösmarty és Petőfi leend. Vörösmarty Leart, Petőfi Coriolant fordítja." (126. l.) Aranynak ez a közlés fájt. Ápr. 22-én meg is írta Petőfinek, hogy letett fordítási tervéről, mivel mint fordítókat csak Petőfit és Vörösmartyt hirdették a lapok. — Nyilván Petőfi is gondolhatott rá, hogy Aranynak rosszul fog esni, valószínűleg ezért s az ő sugalmazására jelent meg Egressy indítványa, hogy „Shakespeare *Arany János, Petőfi* és *Vörösmarty* által honosittassék"

(Életk. 1848. febr. 20. sz. 228. l.). — Petőfi hagyatékában fennmaradt az a jegyzék, amelyben megjelölte az általa, illetve Vörösmarty által fordítandó darabokat. Az AJ.-nak szánt darabok nincsenek megjelölve. (Petőfi kk. V. k. 179—180., és 259. l.)

44 *a híres Schlegel* — ld. ADATTÁR.

46 *Lehellel hallgatok, — Lehel vezér* c. megkezdett s utóbb is töredékben maradt költeménye. (Petőfi kk. III. k. 298—312. l.)

48 *Előbbeni levelemre* — 1848. jan. 29-i levele, melyre AJ. febr. 6-án válaszolt.

52 *iparkodj, mer a saraglyádba hányok,* — utolérlek, elhagylak (?) jelentésű szólásmondás, eredete ismeretlen.

53 *ha Pestre jösz;* — AJ. 1848 tavaszán nem járt Pesten.

63 *[A Coriolanus-fordítás]* AJ.-nak küldött részlete pontosan egyezik az utóbb nyomtatásban is megjelent szöveggel (ld. Petőfi kk. IV. k. 409. l.).

126. Toldy Ferenc — Aranynak Pest, 1848. febr. 15.

K: NszAJEM.

M: Kiadatlan.

2—4 *A magyar Szépirodalmi Intézet február 1-jén . . . Kegyedet, . . tetemes szótöbbséggel tagjává választotta* — A Kisf. T.-ot 1841-i átszervezése óta e néven is emlegetik. — A Társaság 1848. jan. 13-i Tanácskozmányi ülése jegyzőkönyvének II. pontja szerint: „Schedius Lajos halálával üresen maradván egy hely, s a még esztendei szokott választásra új tagokul ajánltattak Arany János, Hazucha F. és Szücs Dániel. Felolvastatván a választásokat rendező határozat, annak pontjai tekintetbe vételével az ajánlottak szükséges megvitatása oda végezé a tanácskozmány megállapodását, hogy az ajánlottak egyike ellen sincs semmi kifogás, mert mind a hárman önálló és egymástól különböző nemben nyertek irodalmi hírt, nevezetesen Hazucha F. szerencsével működik a költői és criticai pályán egyúttal, Arany János mint a Társaság által két nevezetes pályamű koszoruztatása által kitüntetett író, Szücs Dániel pedig mint a görög classicusok szellemében avatott szerencsés fordító, érdemlik a Társaság mint Szépirodalmi intézet figyelmét. Noha eddig a megürült helyen kívül csak egy új tagot választa is a Társaság, miután jelenleg több hely vagyon be nem töltve, a tanácskozmány tagjai egyezőleg megnyugvának háromnak választásában, nyilatkozott pedig Arany és Szücs mellett tizenegy szavazat, Hazucha mellett tiz, mely nyilatkozat mint a tanácskozmányi ülésnek egy értelmü akarata a választó ülésnek fölterjeszteni rendeltetett." — Ennek alapján az 1848. febr. 1.-én tartott tizenkettedik ülés jegyzőkönyvének 13. pontja szerint: „Előjövén a tagválasztás rende, a meghalt Schedius Lajos helyébe, és a még választatni szokott helyre . . . a szavazatoktól függesztessék fel: megválasztassék-e a tanácskozmány által ajánlott három egyén, u.m. Arany János, Hazucha Ferenc és Szücs Dániel . . . tizenöt szavazatot nyert Arany János, tizennégyet Szücs Dániel, tizet Hazucha F." — A végleges szavazáskor tehát tizenöt szavazattal már Arany került az élre. A Kisf. T. Jegyzőkönyvei 1843—48-as kötetének 57. folióján ceruzaírással megvan ez a szavazati összesítés. Ez ülésen Toldy Ferenc igazgató elnöklete alatt a következők voltak jelen: Bajza József, Császár Ferenc, Czuczor Gergely, Eötvös

József, Gaál József, Garay János, Henszlmann Imre, Kiss Károly, Lukács Móric, Szalay László, Szemere Pál, Székács József, Szontagh Gusztáv, Vörösmarty Mihály, Erdélyi János titoknok. Mivel az írásban felsoroltak tizenhatan voltak, ezek szerint tehát közülök mindössze *egy* nem szavazott Aranyra. A Kisf. T. febr. 6-i közülésének meghívóján AJ. neve már ott van a társaság tagjainak sorában.

127. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1848. febr. 25.
K: Töredék. — A levél töredékét ld. Kéry, 99. l. — A Kéry által felhasznált levél valószínűleg Horváth Géza gyűjteményében lehetett, tehát 1899-ben még megvolt. — Tompa febr. 7-i levelének Petőfi számára készített másolata az OSzK. Kézirattára PE.-ban (80. sz.) megtalálható, AJ. a másolathoz mellékelt tréfás záradékával. A papírlap fenti bal sarkában: „Másolat". „Hogy ezen másolat az eredetivel szóról szóra megegyez, hitelesen bizonyitom. Szalontán, febr. 22. Arany János Szalonta város hites m[ásod] jegyzője." — Ld. még Petőfi 1848. márc. 21-i válaszát: „Kár volt azzal fárasztanod magad, hogy más ember levelét lemásold . . ., — továbbá Arany 1858-ból származó jegyzetét Petőfi márc. 21-i levelén: lemásolta Tompa febr. 7-i levelét, melyben oly nagy elismeréssel írt Petőfiről; el is küldte, de békítési kísérlete nem sikerült.

128. Arany — Toldy Ferencnek. Nagyszalonta, 1848. febr. 25.
K: MTAK. Kézirattára — M. Irod. Lev. 4-r. 105. sz. kötetben 25. sz.: szürke l. papír 26,7×22 cm, 2 fol., 1. l.-on fent Toldy F. írásával: „*Vettem mart. 4. 1848.*" — 1—3. l.: l. szöveg, 4. l.: üres. — Címzés nincs. — Toldy Ferenc hagyatékából (ld. AkÉrt. 1876. 141—142. l.).
M: AJLevIB. I. k. 219—220. l. Teljes szöveg.
Válasz Toldy Ferenc febr. 15-i levelére, melyben közölte, hogy febr. 1-én AJ.-t a Kisf. T. tagjai sorába választotta.

6—8 *Addig is, míg a társaság szabályai. 16. §-a értelmében, a székfoglaló ideje és módja iránt . . . tudósíthatnám, . . .* — „A rendes tag a maga helyét a Társaság munkálkodása körébe vágó előadással foglalja el . . . Ha ellenben egy év alatt megválasztása után széket nem foglal, s mulasztását nem igazolja, megválasztása megsemmisül." A Kisf. T. Alapszabályainak rendelkezésre álló 1878. júl. 29-én helyben hagyott példányában ez a 20. § (ld. 9. l.).

9—12 *. . . megkeseríti nekem ez elválasztást némelly szerkesztő méltatlankodása, ki nem átallja lapjába írni, hogy a közönség kegyelete azért hül a Kisfaludy-Társaság iránt, mert ez ollyanokat választ tagokul mint . . .* — Az AJ. által nehezményezett megjegyzés Vahot Imre PDl.-jában jelent meg a Nemzeti Színházban a Kisfaludy Társaság javára rendezett előadás ismertetése kapcsán. A cikket író Szinéri szerint a jótékony cél ellenére a zártszékek és a páholyok üresek voltak. E megállapítás után következik az a rész, amely annyira fájt AJ.-nak: „Hiába, a kegyeletet, ha nem él a nép szivében, nem lehet kierőszakolni. Hogy is volna a közönség részvéttel olly intézet iránt, mint a Kisfaludytársaság [így !], mellynek kebelében a pártos czimboráskodás és a philisterismus annyira lábra kapott, s hol ollyanokat választanak tagokul, mint . . . No, de hagyjuk el —, a magyar mindig vak volt, s vakon hagyá magát vezettetni az ármány és pártdüh rosz szelleme által." (1848. I. fé. 7. sz. febr. 13. 215. l.) Tompa máj. 11-én megírta AJ.-nak, hogy a célzás Hazucha Ferencnek (Kelmenfi) szólt.

14—16 *És ezt azon ember mondja, vagy mondatja, kinek oktalan dicsérései miatt tuval annyiszor pirulnom kellett!* — L.d. az ADATTÁR-ban a PDl. híradásait 1847-ben, amikor AJ. dolgozótársa volt.

25—27 *Nem vártam én, hogy panegyricust írjanak nevem mellé, de annyit vártam, hogy melegen említse azt meg valaki;* — ld. az ADATTÁR-ban a PDl. minden kommentár nélküli híradását AJ. Kisfaludy-társasági tagságáról 1848. febr. 20-án (I. k. 254. l.). Ismeretes, hogy ekkor AJ. már nem volt a lap munkatársa.

27—30 *Ha a Kisfaludy-Társaság azzal követett el pártoskodást, hogy engem elválasztott, . . úgy most örömest lemondok.* — Toldy Ferenc e levélre feltételezhetően válaszolt, de e válasznak nem maradt nyoma. Ha volt is, a családnál visszatartott gyűjteményben lehetett s így elpusztult. Tény azonban, hogy Arany lemondását nem fogadták el. — Bár székfoglalóját a közbejött történelmi események miatt nem tarthatta meg, mégis, mint r. tagot kezelték; ezt bizonyítja a társaság fennmaradt jegyzőkönyveinek egyik adata. A jegyzőkönyvekben, akol az 1848. febr. 29-i üléstől a nov. 11-i utolsó ülésig már csak hevenyészett ceruzavázlatok örökítik meg a társaságban történteket, AJ. nevével a jún. 10-i ülés 7. pontjában találkozunk: „A Trachini hölgyek bírálójául Székács kéretett meg. Arany is elfogadta [t. i. Székáccsal együtt a bírálói tisztet].

129. Arany — Tompa Mihálynak. [Nagyszalonta, 1848. febr. 25.]

K: Elveszett. Válasz Tompa febr. 7-i levelére. A levél keletkezéséről: Tompa márc. 2-án írt levelet Aranynak „a melly napon hozzád irt levelem elment, azon este kaptam a tiedet". (Tompa márc. 18-án.) — Ismerve Arany levélírói szokásait, hogy ti. egy nap több levelet is írt, feltehető, hogy ezt a márc. 2-án vagy 3-án Bejére érkezett levelet kb. egy napon írhatta a Petőfinek febr. 25-én küldöttel, amelyből csak töredék maradt fenn (ld. Kéry, 99. l.), s amelynek melléklete lehetett Tompa febr. 7-i levelének másolata. Ebben Tompa — Arany 1858-i jegyzete szerint — „legmelegebb indulattal s érdemei teljes méltánylatával" nyilatkozik Petőfiről. Arany ezt másolta le és küldte el Petőfinek, hogy Tompa irányában megenyhítse. (L.d. AJ. — Petőfinek írt levéltöredékét 1848. febr. 25.) „Tompának azonban nem merte megírni, hogy levelét másolatban elküldte Petőfinek, ezt, 1858. évi jegyzetében maga is bevallja. — Tompának csak a levél elküldésének *szándékáról* írt. Tompa véleménye márc. 18-i válaszából világos: „Igen nem jól tetted volna . . ha elküldöd neki [Petőfinek] levelem . . ." — Bár Arany másolatát 22-ről keltezte, fenntartjuk a feltevést, hogy levelét 25-én írta. Ui. a hazai posta kb. egy hét alatt szállította a leveleket. Ha Arany febr. 25-én írta Tompának, az márc. 2-ig vagy 3-ig, Tompa levelének feladásáig éppen 5—6 napot tett meg a postán. Sajnos e belföldi leveleken általában még nincs ekkor érkezési pecsét. A Tompa által Freywaldauban feladott levélen azonban van. 11-én adták fel, 23-án érkezett meg Szalontára, tehát 12 nap alatt — Ausztriából.

Utalások Arany levelének tartalmára: Tompa március 18-i válaszában kétszer is említi, egyszer idézőjelben is a „vigasztaló soraid" kifejezést, Arany levelével kapcsolatban. — „. . . nekem *is* szükségem volna egy őszinte, tiszta kebel közelségére . . ." — „. . . örülök . . . hogy . . . soraimban örömet találsz . . ." — A Shakespeare fordításról: „Olvastam Egressytől . . . s *magad is említed.*" „Hogy Murány ostromát bizományba adtad: jól tetted." — „Örülök, hogy Kisfaludy-Társasági tagnak választottak."

130. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1848. febr. 28.
K: MTAK. Kézirattára — K.513/662. sz.; csontszínű l. papír, 27 × 22,2 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—4. l.: üres. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 662. sz. a.).
M: Kiadatlan.

5—6 *Arany János is fénylik az elválasztottak közt.* — A Kisfaludy Társaság 1848. évi közülése, febr. 6-án, vasárnap délelőtt Aranyt tagjai közé választotta (ld. Életk. 1848. I. fé. 6. sz. febr. 6. 140. l. Név szerint azonban nem említi az új tagokat.)

12 *élj! élj derék férfiu,* — annyi év után ezzel az ünnepélyes felkiáltással tapintatosan és mintegy észrevétlenül kezdi el tegezni Szilágyi István Arany Jánost.

17 *Tyrtaeust* — görög költő, aki az ún. messenai háborúk idején mint harcra lelkesítő költemények szerzője vált ismertté.

131. Tompa Mihály — Aranynak Beje, 1848. márc. 2.
K: MTAK. Kézirattára —K.513/908. sz.; rózsaszínű l. papír, 22,2 × 15 cm, 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg. Címzés, boríték nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt, 1899. 659. l. 908. sz. a.)
M: AJLevIB. I. k. 211—216. l. — A levélnek csak az első és utolsó szakasza nincs közölve.

Válasz-folytatás AJ. 1848 január végi levelére.

2 *fél levéllel adósod vagyok,* — arra céloz, hogy febr. 7-én voltaképp nem AJ. levelére válaszolt, hanem csupán saját, Petőfivel kapcsolatos sérelmeit panaszolta; akkor kérte is AJ. engedelmét, hogy pusztán e témával foglalkozik.

5 *kétszer fizettetem meg veled a postabért,* — a levelek megérkezését az biztosította a legjobban, ha a postadíjat a címzett fizette.

12 *(Sulyánszky:)* — ld. Sujánszky Antal, ADATTÁR.

12—13 *én április 10 ke körül Pesten leszek.* — Szeretett volna találkozni AJ.-sal, aki azonban ekkor nem jöhetett fel.

25—26 *anyám, szegény, . . . korán elhalt aszkórban,* — tüdővészben. Tompa alig emlékezett édesanyjára. (Ld. *Látogatás urambátyámnál* c. memoár-szerű elbeszélését, 1844.) — Az 1840-es években azt hitte, neki is tüdőbaja van.

32 *„Weltschmerz"* — világfájdalom.

33—34 *kezdtem már agyonlövésről gondolkodni.* — Tompa, ahogy betegsége elhatalmasodott, mind gyakrabban foglalkozott az öngyilkosság gondolatával: érfelvágás, ciánkáli stb. (Ld. Levelezése I—II. k.)

37—39 *tiszti társaim, . . . dühös ellenségeim.* — lelkész társaira AJ.-nak többször is panaszkodott (Ld. pl. 1847. aug. 1-i levelét.)

40—42 *írsz nekem hogy Petőfi szuszog rám; . . . irok . . . neki* — Tompa Petőfinek itt idézett sérelmes szavait Szemere Miklósnak is megírta (1848. márc. 19. TompaLev. I. k. 78. l.) — Aranynak írt további leveleiben is visszatér rá, így 1848. márc. 18-i és máj 11-i frywaldaui levelében is.

53 *dicső dolog lenne Pesten találkoznunk!* — Terve ezúttal sem sikerült.

57 *a tündérekkel vesződöm,* — *Tündérország* címen tervezett ciklusáról ld. 1847. dec. 1-i Aranynak írt levelét és annak jegyzetét.

63 *a nemzeti költészetről.* — E kérdésben ismétli és osztja AJ. nézeteit. A nép felemelésének gondolata tudatosan hatotta át szépirodalmi és lelkészi munkáját.

87—88 *hol veszed . . . hogy Rozsa és ibolyád roszúl fogadtatott; . . .* nem a *Szemle lehetne mértéke* — ld. Magyar Szépirodalmi Szemlében Henszlmann Imre cikkét 1847. I. fé. 19. sz. máj. 9. és II. fé. 14. sz. okt. 3., — továbbá: ADATTÁR.

93 *holmi Pipás kántorokkal* — ld. Tompa: *Pipás kántor* c. anekdotaszerű népies elbeszélő költeményét, 1847. (TMÖM. 699—702. l.)

120 *Priesnitz* — Tompa hozzá készült vízgyógykúrára. Ld. ADATTÁR.

126 *ha nem jönnél utasits Petőfihez vagy Vahot Imréhez pár sort,* — AJ. márc. 26-án írta meg Tompának, hogy nem mehet Pestre. Levelét Petőfihez címezte.

132 *igen szerelmesnek se láttassam lenni Mariskámba* — tréfásan így említi *Szécsi Mária* c. művét.

137 *minden surculusaiddal.* — Sarjaid-, csemetéid-, gyermekeiddel.

132. Tompa Mihály — Aranynak Beje, 1848. márc. 18.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/909. sz.; sárgás l.papír, vízjegy: Tompa Mihály, 17,8×21,8 cm, 2 fol., 1—4. l.: levélszöveg. Címzés, boríték nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 659. l. 909. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz AJ. kb. febr. 25-én kelt elv. levelére.

2—3 *a melly napon hozzad irt levelem elment, azon este kaptam tiedet;* — Tompa márc. 2-i leveléről van szó.

10—11 *nem jól tetted volna . . . ha elküldöd neki levelem,* — AJ. — Petőfi és Tompa összebékéltetése érdekében — elküldte ugyan Petőfinek Tompa febr. 7-i levele másolatát, de ezt Tompának óvakodott megírni. (Ld. AJ. 1848. febr. 25-i elv. levelét és jegyzetét.)

38—39 *Olvastam Egressytől hogy Shakespearet hárman forditnátok,* — Egressy Gábor „Inditvány a szellemhonosítás ügyében" címen indítványozta, hogy a teljes Shakespeare magyar „újrateremtésére" Petőfit, Vörösmartyt és Aranyt kellene megbízni. (Ld. Életk. 1848. 8. sz. febr. 20. 228. l.)

57—58 *Emichre legközelebb is vert a szél, hogy a Népdalok körül hamisan járt el;* — a kérdéses mű: *Magyar Népköltési Gyűjtemény. Népdalok és Mondák.* Szerkeszti és kiadja Erdélyi János. A gyűjtemény I. kötete a Kisf. T. kiadásában, Emich Gusztáv bizományában, 1846 tavaszán jelent meg (ld. PDl. 1846. márc. 12-i sz. 218. l.). — A rossz terjesztés miatt sokan panaszkodtak Emichre, pl. hogy a 40 krajcáros könyvet 4 pengő húszért árulja (ld. Ádám Mihály lev. 1846. márc. 31. ErdélyiLev. I. k. 491. l.). — Egy másik előfizetőnek csak tizedszeri kérésre adta át az előre kifizetett példányt s azt is „egy huszas toldással" (ld. Pécsi István lev. 1846. júl. 6. ErdélyiLev. I. k. 272. l.). — A sok panasz miatt Erdélyi a II—III. kötet kiadásával már 1846 őszén Magyar Mihályt bízta meg (ld. Magyar Mihály lev. 1846. dec. ErdélyiLev. I. k. 287. l.).

63 *ugy ne tégy mint Petőfi* — aki elhárította, hogy a Kisf. T. tagjául válasszák.

65—66 *nem várok több leveledet Bejébe;* — mert hamarosan indul Pestre s onnan gyógykezeltetni magát Gräfenbergbe.

67—68 *ha Jókayhoz vagy Petőfihez utasitasz egy . . . sort,* — AJ. márc. 26-án írt Petőfinek s mellékelte Tompának szóló levelét.

133. Petőfi Sándor — Aranynak Pest, 1848. márc. 21.

K: MTAK Kézirattára — K. 513/14. sz.; csontszínű l. papír, 26×20,8 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg és AJ. jegyzete 1858. jan. 2., 3—4. l.: üres, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét, P. S. monogrammal. Postai pecsétek Pesth 22/3 [=márc. 22.], Nagy Várad 27/3 [=márc. 27.], Nagy Szalontha 28/3 [=márc. 28.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592 l. 14. sz. a.)

M: AJLevIB. I. k. 136—138. l. Teljes szöveg, AJ. jegyzeteivel együtt. — PetőfiLev. 105. sz. 136—137. l.

Válasz AJ. febr. 25-én kelt, töredékben fentmaradt levelére, melyhez mellékelte Tompa 1848. febr. 7-i levelének másolatát.

3 *hogy más ember levelét lemásold* — azaz Tompa Mihály 1848. febr. 7-i, AJ.-nak írott levelét, melyben oly nagy elismeréssel írt Petőfiről. AJ. békíteni akarta két legjobb barátját, mint azt Petőfi e levelére írt utólagos jegyzetében is megörökítette. E levélmásolatról és tréfás záradékáról ld. AJ. — Petőfinek 1848. febr. 25-én kelt levéltöredéke jegyzetét. — Tompa, mint febr. 7-i levelében AJ.-nak ígérte, valóban írt Petőfinek, aki ugyan válaszolt neki, de e válasz csak tovább mérgesítette viszonyukat. Sem Tompa levele, sem Petőfi válasza nem maradt fent, Tompa azonban Petőfi válaszából részleteket megírt Szemere Miklósnak: „pár komoly szót írok Petőfinek, mondván: ‚nem hittem, hogy olly gyönge ember légy hogy az illyenekért haragudjál, ti. a becsületes criticáért'. Vá[la]szában a többek között ez áll: ‚Azt gondolod, hogy én haragszom rád? Ne ugrálj illyen fent a levegőben, mert megfájul a véknyad". (1848. márc. 19. TompaLev. I. k. 78. l.). Tompának nagyon fájtak e sorok, mint azt AJ.-nak márc. 18-án és máj. 11-én írt leveleiből tudjuk.

5 *semel pro semper, hagyjuk el a pletykákat.* — Egyszer s mindenkorra hagyjuk el. Sárosinak egy saját művével kapcsolatos megjegyzésére céloz: „ezzel majd leütünk néhány Petőfit" — ami Tompa AJ. által lemásolt leveléből jutott ezúttal Petőfi tudomására.

7—8 *Sokan elakarják mozgalmainktól e nevet disputálni,* — a „forradalom" kifejezést kezdetben a sajtó is kerülte, csupán „nagyszerű mozgalmakról" írt. (PHirl. 1848. márc. 18.). Petőfi azonban ápr. 1-én ezt írta naplójába: „a forradalomnak nincs vége, ez csak az első felvonás volt . . ." (Petőfi kk. V. k. 85. l.).

15 *ha láttad volna, midőn a comité du salut publicból* — a közüdv bizottság, ahogyan francia példára Petőfi a márc. 15-én alakult „közbátorságra ügyelő választmányt" — a pesti forradalom vezető szervét — nevezi. Petőfi is tagjai közé tartozott. Ez terjesztette a nép követeléseit a helytartó tanács elé. (Ld. Spira György: *A magyar forradalom 1848—49-ben.* Bp. 1953. 79—83. l.)

19 *Coriolanomat már nyomják* — Petőfi febr. 10-én fordításának egy részét elküldte AJ.-nak.

30 *Az ide mellékelt verset* — A *Nemzeti dal* AJ.-nak küldött példánya. AJ. egy későbbi jegyzete: „A mellékelt nyomtatványt Petőfi Zoltánnak adtam 1863. karácsonyra. A. J." (Ld. AJLevIB. I. k. 138. l.) — E példány Petőfi István hagyatékával együtt került a Nemzeti Múzeumba (OSzK. PE. 52. sz.).

134. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1848. márc. 26.

K: OSzK. Kézirattára —PE. 36/22; csontszínű l. papír, 22×13,5 cm 1 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: üres, címzés, boríték nincs. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l. 36. sz. a.).

M: Egyetértés 1883. jan. 23., 2. l. (Majláth Béla közl., XVI. sz.) — AJLevIB. I. k. 138. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 106. sz. 137. l.

AJ. e levél írásakor még nem kapta meg Petőfi 21-én kelt levelét, amely a postai bélyegző szerint csak 28-án ért Szalontára.

2 *polgári dicső küszdelmeidért!* — ezekről AJ. a korabeli sajtóból értesült.

3 *Nem következett ugyan még rám a levélirás:* — Petőfi febr. 10-i levelére AJ. febr. 25-én válaszolt, de e levélből csak töredék maradt fenn.

5 *„O et delicium et dulce decus meum!"* — „Ó, gyönyörüségem és édes büszkeségem!" Horatius Maecenashoz írt ódájának egyik sora, egy szó változtatással. (Carmina I. kv. 1. óda 2. sora.)

7 *Tompa apr. 10. én nálad lesz:* — Petőfi ápr. 18-i levelében számolt be Tompa látogatásáról AJ.-nak, mely csak tovább távolította őket egymástól.

8—9 *előszó gyanánt Murány Ostroma elébe.* — Az itt jelzett előszó elkésett, mivel A. műve ápr. elején már meg is jelent. Az előszó nem maradt fenn.

135. Arany — Tompa Mihálynak [Nagyszalonta, 1848. márc. 26.]

K: Elveszett. — Tompa márc. 2-án értesítette AJ.-t, hogy ápr. 10. körül Pesten lesz, szeretné, ha találkoznának. Kérte AJ.-t, ha nem jöhetne, írja meg neki Petőfi vagy Vahot címére. Mivel AJ. úgy látszik nem tudta bizonyosan, mehet-e vagy sem, csak Tompa márc. 18-i újabb reménykedő levele után írta meg, hogy nem mehet. Tompának szóló sorait márc. 26-án Petőfinek írt leveléhez csatolta.

136. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1848. ápr. 1.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 57/5; csontszínű l. papír, 27,1×22,1 cm, 1 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: üres, címzés, boríték nincs. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 197, 207. l., 57. sz. a.).

M: Egyetértés 1883. jan. 23., 2 l. (Majláth Béla közl., XVII. sz. a.). AJLevIB. I. k. 139. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 107. sz. 138. l.

AJ. e levél kíséretében küldte meg Petőfinek a *Toldi estéje* első kidolgozását.

6—7 *„hangja zajban vész el | Mint ha mennydörgésben árva méh döngécsel;"* — a *Toldi estéje* első kidolgozásának III. é. 26. vrsz. 7—8. sorai. — Az új kidolgozásban a IV. ének, szintén 26. vrsz., de némi szövegeltéréssel: a 7. sor itt így hangzik: „Nevét is kiáltják, de az zajban vész el". A 8. sorban: *mennydörgés k o r* (ld. AJ. kk. II. 194. l.). — E szövegeltérés a kk.-ban nincs feltüntetve (AJ. kk. II. k. 283. l.).

13 *Az ajánlást* — az ajánlás szövege nem maradt fenn, s maga az ajánlás is elmaradt, a mű csak 1854-ben jelent meg.

137. Petőfi Sándor — Aranynak Pest, 1848. ápr. 18.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/15. sz.; csontszínű l. papír, 26,2× 20,8 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: AJ. jegyzete, 3. l.: üres, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét, P. S. monogrammal. Postai pecsét: 19[?]/4. [=ápr. 19. [?] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 15. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 140—142. l. Teljes szöveg, AJ. jegyzetével. — PetőfiLev. 108. sz. 138—140. l.

Válasz AJ. ápr. 1-i levelére, melyben a *Toldi Estéjét* küldte.

2—3 *azt hallottad, hogy én fogva vagyok.* — AJ. e levélre írt jegyzete szerint a hír Petőfinek *A királyokhoz* c. verse megjelenésével volt összefüggésben. E vers márc. 28-án röplapként jelent meg (ld. Endrődi Sándor: *Petőfi napjai.* Bp. 1911. 399. l.). — Petőfi naplójában maga is említi: „Némellyek azt hirdetik, hogy . . . el akartak fogni, de megszöktem . . . de azt nem fogjátok hallani . . . ha egy égig emelt vérpad is intene felém." (Petőfi kk. V. k. 90. l.).

4 *statusköltségen* — mint rabot államköltségen tartják el.

16—17 *Legelőször is kapj bele ismét Toldiba;* — azaz: a Toldi középső részének írásába. AJ. Petőfi biztatását ápr. 22-i levele szerint köszönettel vette, s talán már 1848-ban tervezgette: „Történeti, korrajzi s egyéb adatok a *Szép idők* című népies eposzhoz' — feliratal egész nyaláb jegyzet gyűl fel nála;" — írja Voinovich (AJé. II. k. 71, 74. l.). — 1849-ben *Daliás Idők* címen kezdett bele. — Arany László szerint is: „Az első kidolgozás még a forradalom idején, mindjárt a *Toldi* megjelenése s . . . *Toldi estéjé*nek befejezése után indult meg." (AJ. kk. V. k. 433, 434. l.)

25 *Tompa Miska itt volt,* — Tompa márc. 2-án azt írta AJ.-nak, hogy ápr. 10. körül lesz Pesten. Petőfi e levele szerint ápr. 18. előtt találkozott Tompával. Tompa egy fentmaradt levéltöredékét Kéry szerint ápr. 25-én írta AJ.-nak. Pestről mindenesetre Gräfenbergbe utazott. Innen kelt első levelét máj. 5-én írta Szemere Miklósnak. Tompa e levelében — mint Petőfi is megállapította, valóban mindennel, amit a forradalmi lázban égő Pesten látott, elégedetlen és értetlen volt. — A látottakról a következőket írta Szemerének: „A Sárosyféle levelet kaptam, tárczámban van most is; de Petőfivel róla nem szólhattam, ez teljesen lehetetlen volt; kerestem nehányszor és nem találtam; hol van? kérdém; *a tanácsban, a választmányban, bizottmányban* sat. Végre megtaláltam otthon *nejével együtt;* világos hogy nem hozhattam elő egyébaránt is 10 perczné tovább nem voltam ott. — Azonban barátom! ezen eseteket ne vedd kifogásúl, ha napokig egyedűl lettem volna is vele, elő nem hozom neki az esetet, mert barátom, ezek az emberek csodálatosak lettek; ezeknek a legpiszkosabbika *velebeszélhetlen;* e hazamentő óriásokkal nincs lelked hogy egy okos szót válts. Nincs ott másról beszéd mint a forradalom, martiusi napok, sat. familiaris vagy irodalmi ügyet nincs lelked hogy szóbahozz; szédűlt az egész város. Erdélyit, Garayt nemzetőr ruhában láttam, valamint Vahotot és másokat, óriási bagnét a vallokon; s nem ösmersz az irókra — minden megváltozott. — A kedves kedélyes Jókayra nem ösmernél többé, Petőfivel pedig épenséggel lehetetlen beszélni olly dolgokról mint minővel megbiztál. Pesten mulatásom pár napot, Petőfivel létem 30—45 perczet tett mind öszve, nem látod, nem leled azokat, — mondom szédelgőssé lett minden." (TompaLev. I. k. 80. l.)

32 *malconte[n]tus* — elégedetlen.

35—36 *Landerer néplapot fog kiadni,* — A Néplap megindítását az Ellenzéki Körben javasolták. (Ld. Dezsényi Béla—Nemes György: *A magyar sajtó 250 éve.* I. k. Bp. 1954. 96. l.) Ápr. 12-én és 13-án a Pest városi és a Pest megyei választmány ülésén küldték ki a bizottságot a lap előkészítésére. A PHirl. (1848. ápr. 15. 334. l.) közlése szerint a Szerkesztőséget „concurrentia", tehát pályázat alapján kell kiválasztani, míg a Nemzeti Ujság (1848. ápr. 20. 1233. l.) szerint „saját belátása" szerint választhatta meg a bi-

zottság. Petőfi sorai ez utóbbi értesülést igazolják. — AJ. ápr. 22-i levelében válaszolt az ajánlatra; Petőfi a választmány beleegyezésének hírét máj. 5-én írta meg AJ.-nak.

40 *szerződésem van az Életképekhez Jókai mellé.* — Az Életk. márc. 23-i számában (396. l.) jelezte, hogy ezentúl Jókai és Petőfi együtt fogják a lapot szerkeszteni. Petőfi neve először az ápr. 30-i 19. sz. címlapján látható.

52 *Murány ostroma már régesrégen kijött.* — Ápr. első napjaiban; a PHirl. ápr. 8. és 9-i számai hirdetik megjelenését. — Könyvészeti adatai: Arany János: *Murány ostroma.* Pest 1848. Beimel ny. Emich bizománya. Ára 40 pengő krajcár.

52—53 *Toldi estéjét ajánlottam a könyvkiadó társulatnak,* — azaz a Kisfaludy Társaságnak.

138. Egressy Gábor — Aranynak Pest, 1848. ápr. 20.

K: Töredék. — Ld. Kéry, 263—264. l. Hatvany, IV. 341—342. l. két részletben idézi s — tévesen — két külön levél töredékének véli, holott Kéry a töredék alatt világosan megírja: „Egressi levele Aranyhoz. Horváth [Géza] ny. ezredes tulajdona."

139. Arany — Jókai Mórnak [Nagyszalonta, 1848. ápr. 22.]

K: Elveszett. — A levél keltezéséhez ld. AJ.-nak e napon Tompához írt elv. levelének jegyzetét.

140. Arany — Petőfi Sándornak. Nagyszalonta, 1848. ápr. 22.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 57/3—4; csontszínű l. papír, 27,2 × 22,1 cm, 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg, címzés, boríték nincs. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 197, 207. l., 57. sz. a.).

M: Egyetértés 1883. jan. 28., mellékl., 9. l. (Majláth Béla közl., XVIII. sz.) — AJLevIB. I. k. 142—146. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 109. sz. 140—143. l.

Válasz Petőfi ápr. 18-i levelére.

27 *A néplapot illetőleg:* — A. erre vonatkozó kérdéseire Petőfi máj. 5-i levelében részletesen válaszolt.

33 *Nem ugyanazon néplapról* stb. — AJ. a PHirl. ápr. 15-i számában olvasott egy „népújság" megindításáról s szerkesztésének pályázat útján való betöltéséről. Ld. még Petőfi ápr. 18-i levelének jegyzetét „Landerer néplapjáról".

34 *Tóth Gáspár* — pesti szabómester, aki Petőfi első verskötetére 60 pengőt előlegezett. (Ferenczi Zoltán: *Petőfi élete.* III. k. 356—357. l.) — 1848. márc. 15-én a tizenhárom főből álló középponti választmánynak is tagja volt. (Ld. Petőfi kk. V. k. 83. l.)

35—37 *szerkesztőségére concursus határoztatott? . . . nem tudom összeegyeztetni leveleddel, hol csődrül semmi szó nincs.* — A szerkesztőségre pályázatot hirdetnek? Csődrül (nyelvújítási szó), azaz pályázatról, Petőfi levelében nem esett szó.

50 *hiába adunk ki pengő forintos Toldikat* — Petőfi szerint azért veszik kevesen a *Toldit* — amely a másik két pályadíjnyertes művel jelent meg —, mert drága. (Petőfi — AJ.-nak 1848. jan. 2.)

61 *Mi a lap terve?* — AJ. e kérdésére felelet Petőfi:

„A Népbarát programmja

1. Magyarázata legújabb törvényeink azon czikkeinek, mellyek a népet illetik.

2. Magyarázata átaljában azon törvényczikkeinknek, mellyek nemzeti szabadságunk és függetlenségünk fööntartására vonatkoznak.
3. Fejtegetése és összehasonlitása a magyar nép multjának és jelenének.
4. Folytonos értesités a hazai és külföldi politicai eseményekről.
5. Gazdászati értekezések.
6. Erkölcsnemesitő mondatok, versek és elbeszélések."
(Ld. PetőfiLev. 639., 656. l.)

E program valószínűleg Petőfi máj. 5-i levelében említett „alválasztmány" tanácskozásának eredménye. Arról, hogy elküldte-e AJ.-nak, biztosat nem tudunk. AJ. azonban valószínűleg májusi pesti tartózkodása révén ismerte; erre vall 1848. jún. 30-án Vas Gerebennek írt levele, amelyben a „históriát", „földművelést" és a friss hiranyagot említi. (Ld. e kötetben 150. sz. levél 214—217. l.)

92 *Lőcsláb Jakab és Röhögi János* — Vörösmarty *Kecskebőr* c. „pórregé"-jének hősei. (M: Auróra, 1834. Vörösmarty Összes Munkái. VI. k. Bp. 1885. 25—45. l.).

99 *ovδεν (δυδεν)* — semmit sem érő (gör.) *ovδεν*-cratia, AJ. ezzel az erkölcsi megbecsülésre méltatlan hajdú-nemességről mond véleményt.

104 *miután hirdették a lapok, hogy ketten fordíttok* — azaz Petőfi és Vörösmarty, mint arról a PDl. 1848. 3. sz. jan. 16., 95. l. és az Életk. 4. sz. jan. 23., 126. l. hírt adott. A munkáról Petőfi 1848. febr. 10-i levelében írt AJ.-nak.

105—106 *Egressi indítványát olvastam* — arról, hogy AJ. Petőfi és Vörösmarty fordítsák Shakespeare műveit. (Ld. Egressy Gábor: *Indítvány a szellem honositás ügyében.* Életk. 1848. 8. sz. febr. 20., 228. l.)

108 *„Murány ostromát" hirdették egy párszor* — a PHirl. ápr. 8—9-i számában.

115—116 *Üdvözlöm a lelkes, forradalmi nőt* — Petőfinét, akiről Egressy is azt írta, hogy Petőfi „feleségéből is politikust csinált". (Ld. 1848. ápr. 20-i Töred. levelét.)

120 *„Munkások Ujsága" ellenében* — Táncsics Mihály lapja ápr. 2-án jelent meg először. Bár a Nép Barátját eredetileg nem mint „ellen"-lapot indították, utóbb a két lap szembekerült egymással (ld. még Munkások Ujsága, ADATTÁR).

141. Arany — Tompa Mihálynak [Nagyszalonta, 1848. ápr. 22.]

K: Elveszett. — Tompa 1848 áprilisi tartózkodásáról ápr. 5-én jelent meg az első híradás a pesti sajtóban. E szerint Petőfivel együtt voltak a bécsi egyetemi ifjúság tiszteletére rendezett lakomán. (Ld. Kéry, 236. l.) — Petőfi ekkor adhatta át Tompának AJ. márc. 26-i levelét a hírrel, hogy nem jöhet Pestre. — Petőfi és Tompa e napokban többször találkozott. Tompa örökös elégedetlensége Petőfit kihozta sodrából, mint ápr. 18-án írta AJ.-nak, aki Petőfi e levelére ápr. 22-én válaszolt. Tompáról ebben nem írt. Mivel azonban aggódott két jóbarátja ellentétei miatt, jónak látta Tompát figyelmeztetni Petőfi ellenérzésére, amelynek okát az Adorján-féle pletykában kereste. — Ezt az elv. levelet ápr. 22-én írhatta Tompának, szokása volt ui. a hozzá rokon hullámhosszon állóknak egy napon írni. Ezt látszik igazolni az is, hogy levelének őt *legmélyebben* érintő mondata, szinte azonos fogalmazásban ismétlődik a két levélben. Petőfinek: „talán nem képzeled milly könnyen semmivé tudnád tenni az én jövendőbeli iróságomat." — Tompának: „A hol Petőfi barátságának vége, ott irodalmi pályám is be van

fejezve, érzem." — AJ. Petőfinek és Tompának feltételezhetően egy napon írt levelei még postán voltak, amikor ápr. 25-én Tompa levelet írt — állítólag — Aranynak, Pilvax-beli látogatásáról, Petőfi, Vasvári, Kossuth viszonyáról (Töredék, Kéry, 273. l.) Ápr. 25-én Tompa tehát még Pesten volt. AJ. ezt az ápr. 22-én írt levelét — érthetően — nem Petőfi, hanem Jókai címére küldte, aki akkor adta át Tompának, amikor az, Petőfiékhez készült — az AJ. levelében olvasottak miatt — feldúlt állapotban (ld. Tompa — AJ.-nak 1848. máj. 11-én Freywaldauból). — Tompa e válaszából következtethetünk AJ. ápr. 22-i elv. levelének tartalmára: az Adorján-féle pletykára, AJ. Kisf. T.-i tagságára, Vahot célzására és AJ. aggodalmára Petőfinek hozzá fűződő baráti érzéseit illetőleg.

142. Tompa Mihály — Aranynak [?] Pest, 1848. ápr. 25.

K: Elveszett. Töredék — Kéry szerint egykor Horváth Géza ny. ezredes kéziratgyűjteményében volt.

M: Kéry Gyula: *A magyar szabadságharc története napi-krónikákban.* Bp. 1899. 273. l.

Tompa e levelét Kéry mint Aranynak szólót közölte. Ez alapján sorozzuk mi is AJ. levelezésének darabjai közé, bár megkérdőjelezhető, mivel köztudomású, AJ. mily gondosan őrizte a barátaitól kapott leveleket, s így kérdéses, elkerülhetett-e tőle ez az állítólag neki szóló levél? Ha a megszólítás „Kedves Barátom!" volt, s benne Petőfivel a Pilvaxban esett szó, természetes, hogy a címzettben elsősorban AJ.-ra gondolhattak. De szólhatott a levél Tompa másik bizalmas barátjának, Szemere Miklósnak is, akit Gräfenbergből A.-t megelőzve, már máj. 5-én felkeresett levelével. (TompaLev. I. k. 79—81. l.) — Ha azonban mégis AJ.-hoz íródott, úgy keresztezte AJ. ápr. 22-én Tompának írt levelét, amelyre Tompa már csak máj. 11-én válaszolt Gräfenbergből.

6 *Petőfi és Vasvári . . . neheztelnek Kossuthra* — ha a levél írásának időpontjában az volt is Kossuth véleménye, amiért méltán neheztelhettek, egy, ez év szeptember 25-én kelt német nyelvű plakát szerint már közhírré tette Petőfi és Vasvári vidékre indulását, hogy „felvilágosítsák a népet a haza szomorú állapotáról". (Ld. Ferenczy Zoltán: *Petőfi elutazása Pestről.* Petőfi-Múzeum c. folyóirat 1894. 1—2. sz. 44—45. l.)

143. Petőfi Sándor — Aranynak. Pest, 1848. máj. 5.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/16. sz.; csontszínű l. papír, 22,5 × 13,8 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: AJ. jegyzetei 1858. jan. 2., 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét P. S. monogrammal. Postai bélyegző: Pesth 5/5 [=máj. 5.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. 1. 16. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 147—149. l. Teljes szöveg, AJ. jegyzetével. — PetőfiLev. 110. sz. 143—144. l.

Válasz AJ. ápr. 22-i levelére.

2 *A néplap ügyében* — az ezt megelőző határozatok sajtóvisszhangjáról ld. az ápr. 18-i levél jegyzetét.

10 *lefordítják németre,* stb. A Nép Barátjá-nak idegen nyelvű címei: a németé: *Der Volksfreund,* a szlovákéé: *Priatel Ludu,* a románé: *Amicu Poporului,* a szerbé: *Pucki Priatelj.*

40 *rögtön kell jönöd,* — AJ. Petőfi hívására Pestre utazott. Ld. máj. 18-án a feleségének írt levélből fentmaradt töredéket, valamint Petőfinek e levelén AJ. utólagos jegyzetét. Petőfi ekkor rajzoltatta le barátját Barabás Miklóssal. Mivel AJ. a Nép Barátja szerkesztését nem vállalta, Vas Gereben lett a főszerkesztő, míg

AJ. társszerkesztőként küldte cikkeit Szalontáról a lapba. A Nép Barátjának első száma 1848. jún. 10-én jelent meg. (Ld. még a Nép Barátjánál, ADATTÁR.)

42 *à la Zajtay István uram* — Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása c. (1790) verses elbeszélésének hőse: Zajtay István, Szatmárról lóháton utazik Budára. Ugyanezt a tárgyat dolgozza fel Gaál József népszínműve is (1838).

144. Tompa Mihály — Aranynak Freywaldau, 1848. máj. 11.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/910. sz.; világoskék l. papír, vízjegy: Tompa Mihály, 22×13,8 cm, 2. fol., 1—3. l.: l. szöveg; 4. l.: címzés. Zöld viaszpecsét kis töredéke, többi része papírral kivágva. Postai pecsétek: Freywaldau 11 Mai, Nagy Szalonta 23/5 [=máj. 23.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 659. l. 910. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz AJ. ápr. 22-i levelére.

3—4 *gyógyulást remélek.* — Tompa betegségei 1847 őszén Bején ismét jelentkeztek. Köhögés, vérhányás kínozta, rettegett, hogy korán elhalt édesanyja betegségét, a tüdővészt örökölte. Halálsejtelmek gyötörték. Úgy határozott, elutazik Gräfenbergbe, s megpróbálja Priesnitz vízgyógymódját. A meglevő adatok szerint ápr. 5-én *már* és 25-én *még* Pesten volt. (Ld. AJ. ápr. 22-i elv. levelének jegyzetét.) — Pestről Pozsonyon át Bécsig gőzhajón, onnan Hochstadtig vasúton, majd postakocsin folytatta útját Gräfenbergbe. Szállása a félórai távolságra levő Freywaldau nevű mezővároskában volt. Élményeiről, benyomásairól a *Graefenbergi Levelek*-ben, szám szerint tizenhétben számolt be az Életképek hasábjain. (Ld. 1848. aug. 6-tól, kilenc számban. A befejező rész okt. 1-én jelent meg.)

13 *Vettem leveledet Pesten* — AJ. ápr. 22-i elv. levele, melyet Jókaihoz küldött.

25—26 *egész terjedelmében kellett vala a Petőfi szavait velem közleni,* — Petőfi ápr. 18-i levelének Tompára vonatkozó részletét.

34 *Adorjánnal is beszéltem;* — AJ. tehát újból megírta azt a véleményét, hogy Petőfi haragját az Adorján-féle pletyka magyarázza; eszerint Tompának Petőfi *Szécsi Máriá*járól hangoztatott kicsinylő véleményét mondta volna vissza Petőfinek. (Ld. Petőfi — AJ.-nak 1848. jan. 2-i levelét, melyben megbízta AJ.-t, „szórólszóra" írja meg Tompának az ő, azaz Petőfi véleményét Tompáról.) — AJ. békíteni igyekezett Petőfit jan. 8-i levelében. — Tompa febr. 7-i, Petőfiről elismeréssel nyilatkozó levelét lemásolta s elküldte Petőfinek, valószínűleg a febr. 25-i csak töredékben fennmaradt levelében. — Petőfi márc. 21-i válaszában úgy nyilatkozott, AJ.-nak kár volt ezzel fárasztania magát. AJ. Petőfi és Tompa közti békítési kísérletei tehát meddők maradtak.

48 *Szineriről (Vahot) a legroszabb hiedelemben vagy; Hazucha volt értve,* — Vahot — megnevezés nélkül — bírálta a Kisf. T. megválasztott új tagjainak egyikét. Pesti irodalmi berkekben köztudomású volt, hogy Vahot Hazucha Ferencre célzott. AJ. a távoli Szalontán magára értette. Erről részletesen írt Toldy Ferencnek is 1848. febr. 25-én. (Ld. ott.)

145. Arany — Arany Jánosné Ercsey Juliannának [Pest, 1848.] május 18.

K: Elégett.

M: Töredék: VoinAJé. I. k. 214. l. és uo. a 23. sz. jegyzetben. E levélről uo. a 213—214. l.: „Május 18-án levelet küld feleségének s ebben mindenről beszámol." — AJ. e napokban olvashatta fel „egy írói bizalmas körben" a *Toldi estéjét*. (Ld. Önéletr. l. AJ. kk. XIII. k. 116. l.) és Szemere Pálnál az ADATTÁR-ban.

146. Arany — Tompa Mihálynak [Nagyszalonta, 1848. máj. 23. után]

K: Elveszett. — A levél keltezéséhez: Tompa 1848. máj. 11-i levele a postai pecsét szerint 23-án érkezett meg Freywaldauból Szalontára, Arany levele tehát ez után íródhatott. — A levél tartalmára Tompa 1850. jún. 12-i leveléből következtethetünk; ebben Tompa — Petőfi védelmezéséért — szemrehányást tesz Aranynak: a „legembertelenebb paczkázást mosolyogva tudtad védeni". — Tompa — Szemere Miklósnak: „. . . szegény Arany Jancsi is! annyira körül hálóztatott ez embertől [Petőfitől], hogy hálójában vesz el és veszett el." Először Arany is megdöbbent Petőfi Tompáról alkotott véleményével kapcsolatban, majd — folytatja Tompa — „később találkozik vele [Arany Petőfivel] Pesten s második levelében már így ír Petőfiről és a „dologról": „Ez kristálytiszta lelkének" stb. (1850. jan. 2. TM. Lev. I. k. 95. l.). — Arany e levelére Tompa nem válaszolt. Ld. Arany — Petőfinek 1848. szept. 27-én: „Tompa megszüntette velemi levelezését, utóbbi levelemre, mellyet Gräfenbergbe küldtem, nem felelt." — Tompa: 1850. jún. 12-én: „. . . hogy Graefenbergbe kapott utolsó leveledet válasz nélkül hagytam . . ." stb.

147. Petőfi Sándor — Aranynak [Pest, 1848. jún. 21.]

K: MTAK. Kézirattára — K.513/17. sz.; csontszínű l. papír, 21 × 13 cm, 2 fol., 1. l.: egysoros l. szöveg és AJ. jegyzete, 3—4. l.: üres, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét P. S. monogrammal. Postai pecsétek: Pesth 21/6 [=jún. 21.], Nagy Szalontha 23/6 [=jún. 23.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 17. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 150. l. AJ. jegyzetével. — PetőfiLev. 113. sz. 146. l.

AJ. és Petőfi A. Pestről való távozása óta nem váltottak levelet. Petőfi e levelének kelte a postai pecsétből állapítható meg. Mint AJ. jún. 27-i levelében írja, Petőfinek erre az egy mondatos levelére ő egy szóval akart válaszolni: „Csak." — Beöthy Zsolt utóbb, min AJ.-tól származó közlésre hivatkozva azt állította, hogy AJ. e levelét el is küldte. (Petőfi-Múzeum c. folyóirat 1889. 6. sz. 383—384. l.) Ennek azonban nincs nyoma.

148. Vas Gereben — Aranynak [Pest, 1848. jún. 24.?]

K: Elveszett. — Ld. AJ. jún. 30-i válaszában: „Leveledet vettem s örömmel olvasom" stb. Mivel a levél kb. 5—6 nap alatt ért Pestről Szalontára, s feltételezhetően AJ. azonnal válaszolt, ezért kelteztük a levelet így.

149. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1848. jún. 27.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 36/18—19; csontszínű l. papír, 22,1 × 13.5 cm, 2 fol., 1—4. l.: 1. szöveg, címzés, boríték nincs. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l., 36. sz. a.)

M: Egyetértés 1883. febr. 2., 1. l. (Majláth Béla közl., XIX. sz.) — AJLevIB. I. k. 150—155. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 114. sz. 146—150. l.

Válasz Petőfi jún. 21-i, egy mondatos levelére.

25—26 *a capacitatio törvényes madzagán* — rábeszéléssel, meggyőzéssel, a hivatali tekintély törvényellenes felhasználásával.

71 *két separatum votum* — külön szavazat, külön vélemény, ui. csak a két tisztviselő volt AJ. ellen, míg egész Szalonta — mellette.

101 *verificatio* — mai kifejezéssel petíció —: a visszaélések miatt a választás érvényességének megtámadása.

115 *Nem értem e német a szabadelvűségnek.* — AJ. hívei sem értették. E választásról Rozvány György a következőkben írta meg kortársi emlékeit: — „1848 junius 26-ra lett kitüzve az első népképviselő választás Nagy-Szalontán. Arany népszerűsége oly nagy volt, mint — emlékezet szerint, — eddig még senkinek Szalontán. A nép, szolgálatkészsége, igazságossága és felösmert tehetségéért őt nagyra becsülte. Az értelmiség őt, fényes sikerü irodalmi müködéséért, városunk dicsőségének tartotta. Egészen természetes és conveniens dolognak tartottuk, hogy a szalontai választókerületet az országgyülésen más nem képviselheti csak Arany, miért is, — miután jelöltül felléptetésébe ő beleegyezett, — feleslegesnek tartottuk az értekezleteket, zászlókitüzést, sőt még a legártatlanabb korteskedést is mellette. Csalódtunk.

A központi választmány Toperczer Ödönt, volt megyei főjegyzőt tüzte ki jelöltül . . . A választás napja előtt egy a ‚nem adózunk' csökönös pártnál szerepet játszott H[rabowszki J[ózsef] nevü egyén kijött Szalontára és beszálván egy bukott nemes kereskedőhöz, a hirtelen összehivott szalontai nemeseket azzal ámítgatta, hogy ő az 1848-iki törvények által eltörölt nemesi kiváltságos jogok visszaállításának leend a harcossa. A szalontai lakosok vagyonosabb részét képező nemesség következő nap már H. J. jelöltségével lépett fel. A községek választóit a megyei tisztviselők és csendőrök hajtva hozták be a megyei napszámba betudandó fuvarokon Szalontára és tarták egy tömegben hozzáférhetlenül . . . A szolgaság jármából csak az imént felszabadult nép, — parancs szóra iszonyuan kiabálta a neki nehezen kimondható Toperczer név helyett a ‚Topócsi'-t. Arany ajánltatását nekem kellett volna megtenni, de a szolgabiró bot emelésére dühösen felhangszott ‚Topócsi' orditástól, csak töredékesen végeztem be. A szavazás a vidékbeliiekkel kezdetett meg. A szalontaiak, aratás kezdetén lévén, türelmesen várakoztak jó délutánig, de látva a hajtott népnek tömeges szavazását Toperczerre, majd a H. J. jelöltsége általi erőoszlást, előbb egyenkint, majd tömegesen a választó helyről dolgaikra szomoruan eltávoztak. Mi néhányan, akik ott maradtunk, csak azért szavaztunk le Aranyra, hogy az ajánlásra törvény által kivánt tiz névnek a választási lajstromban nyoma legyen. Ezek nevei: Kovács Gáspár és Szász György E. Gyarakról, — Popovits Demeter román lelkész és Márkovits József román tanitó Oláh-Homrodról, Poynár Illés román lelkész és Pap Tógyer, Dávid Koszta közlakosok Madarászról, — Ladányi Gedeon tanár (később jeles történetiró) Károlyi Sámuel orvos, Birizdó József ügyvéd, ifj. Balogh János birtokos, ifj. Bajó János jegyző, Molnár István előljárótag és én Rozvány György ügyvéd Szalontáról, — Zay István tiszttartó Sarkadról. Mély szomoruan mondánk be neveinket a lajstromba; de kötelességet véltünk teljesiteni azzal, hogy Arany neve megtisztelve legyen; most azonban 42 év multán jólesik éreznem, hogy magunkat tiszteltük meg Aranyra adott szavazatunk által. Mi a reá szavazók együtt mentünk hozzá tudtul adandók az erőszakos eljárást. Ő köszönettel

fogadta értesítésünket, komolyan és higgadtan mondá: „ki tudja miért volt ez igy jobb mind reám, mind a közügyre nézve?" (Sáfrán-Rozvány, 166—167. l.)

116 *Boszuállásból teszem* — mivel Petőfi jún. 21-i levele csak egy kérdésből állt.

121—122 *Hallom, téged is környékezett a közbizodalom,* — Petőfit a június 15-i szabadszállási választáson buktatták ki. (Ld. Petőfi: Kérvényfogalmazvány a szabadszállási választópolgárok számára. Petőfi kk. V. k. 106—107. l., jegyz.: 225—227. l.) — Petőfi, petíciót benyújtó híveivel együtt, megjelent az igazságügyminiszternél, Deák Ferencnél. E kihallgatás után írta meg: *A szabadszállási néphez írt kiáltványát.* (Ld. Petőfi kk. V. k. 108—109., jegyz.: 227. l.) — Petőfi jún. 30-án ezt írta Bacsó Jánosnak: „A verificationalis választmány okvetetlenül visszakergeti Nagy Károlyt, s akkor megvagyok győződve, hogy a másodszori választásnál én leszek a követ." (PetőfiLev. 150—151. l.). Erre azonban nem került sor.

122—123 *Nem olvastam azt a Márciust* — a Márczius Tizenötödike c. lap jún. 19-i számát, melyben Petőfi Kun-Szent-Miklós, jún. 15. 1848. keltezésű levelében beszámolt a szabadszállási választásról. (Ld. Petőfi kk. V. 98—105. l., jegyz.: 220—225. l.)

125 *Jókai nyakán te magad is elég koloncz vagy,* — tréfás utalás arra, hogy Petőfi nemcsak szerkesztő társ volt Jókai mellett az Életk.-nél, hanem — mint szépirodalmi lapnak — kizárólagos munkatársa is. (Ld. Életk. 1848. 19. sz. ápr. 30., 568. l.)

126—127 *Hát avval a Toldival mit csináljunk? — Toldi estéjét* AJ. ápr. 1-én küldte fel Petőfinek. Petőfi ápr. 18-i közlése szerint, próbálta kiadatni. — Az Életk.-ben való teljes közlés itt felvetett terve nem vált valóra.

129 *a muszka-örökkévalóság* — a cári csapatok veszélyétől többen tartottak. AJ. is olvashatta Jókai írásait az Életk.-ben, melyek: *Hol leszünk két év mulva?* és *Három exkollega Siberiában* címmel jelentek meg (máj. 28., jún. 4., jún. 11.).

135—136 *Laukát, s a kis Lisznyait,* — akikkel AJ. májusi pesti tartózkodása idején ismerkedett meg.

143—144 *hát ti . . .?* — AJ. pesti útja óta már tudhatta, hogy Petőfiék gyermeket várnak, ezért a pontokkal kitoldott kérdés.

150. Arany — Vas Gerebennek Nagyszalonta, 1848. jún. 30.

K: OSzK. Kézirattára — PE. Fond/36. sz.; szürkés l. papír 22,2× 13 cm, 2 fol., 1—4. l.: 1. szöveg, címzés, boríték nincs. Petőfi István hagyatékából.

M: AJLevIB. I. k. 158—162. l. — Arany László mint Petőfinek írott levelet közölte, teljes terjedelemben. — Balassa József mutatott rá, hogy e levelet AJ. Vas Gerebennek írta. (Főv. Lapok, 1887. okt. 4. sz.)

Válasz Vas Gereben kb. jún. 24-i elv. levelére.

2—3 *lapunkból majd csak lesz valami.* — A Nép Barátja első száma jún. 4-én jelent meg. AJ. láthatta még a jún. 11-i, a 18-i és esetleg a 25-i számot, mielőtt e levelét megírta. A szerkesztést illető javaslatai tehát kritikai megjegyzések is.

26—27 *mellőzve minden hosszas és bőbeszédű, teleszájú magyarázatokat.* — Vas Gereben hangvétele már az előfizetésre serkentő sorokból is világos: „Előfizetési hirdetés a 'Nép Barátja' czimü és a földmivelők számára irandó ujságra". Ebben többek között ezt írja:

„Lássák kedves atyánkfiai! eddig a sokféle hírt illyetén formán hallották, hogy a falu farkán valami vénasszony nyelvelőre vette a dolgot, aztán amugy: én adom kendnek, kend meg adja másnak! összelocsogott öreget, aprót s úgy ment a hír szájról szájra végig a falun, faluhosszat pedig egyik is másik is annyit toldott hozzá, hogy mire visszakerült ahhoz, a ki először kigondolta, maga sem tudta már isten-igazában, hogy a sok közül mellyik az övé?" — Hasonló bőbeszédűséggel taglalja Vas Gereben a lap programját is, vagyis hogy „ez az ujság miről fog szólani". Ez — elméletben megfelel a Petőfi rögzítette programnak (ld. AJ. ápr. 22-én Petőfinek írt levele jegyzetében): A politikai helyzet ismertetése, törvénymagyarázat, Magyarország históriája, bel- és külföldi nevezetesebb hírek, földmívelés, versek, hirdetések. — Vas Gereben a törvénymagyarázatról pl. így ír.: „Az uj törvényeket meg magyarázzuk . . . hiszen van ollyan ember elég, kinek hatszor is szájába rágják a szót, még sem érti . . . nem úgy mint eddig, hogy a kovácsműhelyben összekeveredtek, az egyik aztán egyre másra hazudta a sokat, kigyelmetek pedig elhitték, mert nem volt egy ujság, melyből igazat olvashattak volna" stb.

28—29 *országgyűlés alatt az ülésekről rendes közlést adnék, nem sallangozva fel* — Ezzel szemben „A képviseletről!" kap az olvasó hosszas eszmefuttatást az első számban. Azt, hogy ezután „a polgárember is választhat követet", egy hasában át magyarázza, majd így summázza: „Még egyszer ismétlem, hogy ezután a polgár ember is választhat követet, tehát annak, a kit megválasztott követnek, azt fogja mondani: követ uram! magát elküldjük az országgyülésre követnek magunk helyett, — mert magunk mindannyian nem mehetünk oda! de jól megértse követ uram, ott se csak a maga baját mondja el, hanem mondja el a mi bajunkat is. A mi bajunk pedig először is az, hogy a polgárembert még most is meg szabad bottal verni: ezt mi szégyeneljük, büntessenek másképen, de nem bottal, ezt mondja meg követ ur az országgyülésen. Második bajunk: . . . És itt elmondják azt a bajt, a mi bajuk van!" — A további bajok sorolásába a felelős szerkesztő már nem elegyedik. Viszont e cikk után következő írás címe — a változatosság kedvéért: „Követválasztás" s aláírója: „Egy jó barát", azaz Vas Gereben.

30—33 *Vidéki mozgalmainkat, . . . külföldről szinte minden nevezetes eseményt megemlítnék:* — A Vas Gereben-féle híranyag a 2. számban a *Mi ujság Budán?* c. rovatban a budai vár átalakítási munkáiról tudósít, s azokat a következőkkel indokolja: „király ő felsége tovább is itt akarna maradni — azt mondják, nélkülünk már nincsen neki maradása, mert ő csak hűséges magyarjai között szeretne lakni!" (Petőfi méltán illette a Nép barátját a „legpecsovicsabb" lap jelzővel.) — A 3. számban — ismét e tárgynál marad, s ezúttal Metternichet igyekszik különválasztani az uralkodó személyétől: „őfelségének atyai szive megkeseredett, látván, hogy az ő népeit, az ő kedves magyar alattvalóit tudtán kivül igy sanyargatták, a miről ő nem tehetett — tanácsosai illyen rutul megcsalták . . ." stb. Ezután következik a lapban AJ.-nak valóban a lap olvasóihoz szóló: *Segitsünk a hazán!* c. cikke.

49 *kissé emelkedettebb költemények is,* — legyenek a lapban. Mit ír a versekről Vas Gereben tájékoztatójában? „Lesz ideje, hogy egy-

pár verset is irunk, hogy jobb kedvünk legyen, s ha ezen jót nevetünk, és a versekből a nevetésen kivül még valami jót is tanulunk, az is csak nekünk használ."

53—54 *a közlő ne tegye fel olvasóinál előleges ismeretét a körülményeknek,* — erre talán a termésből részt adás kötelezettségének „megmagyarázása" késztette A.-t. Ez Vas Gerebennél így kezdődik: „Ide hallgassanak censualis és kontraktualis atyánkfiai . . ." (4. sz. jún. 25.).

57—58 *a néplap szerkesztője ne ugy álljon a nép előtt, mint valamelly praeceptor:* — hogy Vas Gereben mennyire így állt olvasói elé, megvilágítják a fenti idézetek.

63 *per extensum* — egész terjedelmével.

84—87 *Reményem volt, hogy most, július elején én is feljutok Pestre . . . nem engedték az istenek, kiket korteseknek hínak.* — Célzás a jún. 26-i bihari követválasztásra, melyen AJ.-t nem választották meg követté (ld. jún. 27-i levelét Petőfinek.).

87—88 *Verset alkalmasint minden számba küldök.* — A lapban megjelent A.-versek és prózai írások címét és megjelenési idejét ld. Nép Barátjánál az ADATTÁR-ban.

90—91 *te rád nézne az országgyűlési tudósítás, stb.* — AJ. tehát elsősorban a lap szépirodalmi és ismeretterjesztő anyagának irányítását szerette volna kezébe venni

93 *E módosítás a programmal sem ellenkeznék.* — AJ. elsősorban a Petőfi által összeállított programot tartotta szem előtt, mint 1848. ápr. 22-i levele fent idézett jegyzetével kapcsolatban említettük.

151. Petőfi Sándor — Aranynak Pest, 1848. júl. 1.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/18. sz.; csontszínű l. papír, 22,5× 14 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: AJ. jegyzete, 4. l.: címzés. Felébe tört vörös viaszpecsét. Postai bélyegzők: Pesth 2/7 [=júl. 2.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 18. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 156—158. l. Teljes szöveg, AJ. jegyzetével. — PetőfiLev. 116. sz. 151—152. l.

Válasz AJ. jún. 27-i levelére.

3—4 *„dulce est socios habuisse malorum"* — „Enyhülést szerez, ha társaink vannak a bajban", vagyis, ha másoknak is van baja. Aesopus: *A nyulak és a békák* c. állatmeséjének tanulsága. (Ld. Corpus Fabularum Aesopicarum. Leipzig, 1957. 143. sz. darab.) A megfogalmazás valószínűleg Spinozától: „Solamen miseris socios habuisse malorum" (Ethica, 1677.).

6—8 *a nép . . . baráti . . . kimaradnak.* — A márciusi fiatalok közül csak hárman jutottak be az országgyűlésbe: Irányi Dániel, Irinyi József és Lukács Sándor Győrből. (Spira György: *A magyar forradalom 1848/49-ben.* Bp. 1953. 208. l.)

11 *diadalmas vetélytársam* — Nagy Károly, a szabadszállási ref. pap fia. Petőfi képviselőválasztási bukásáról a Marczius Tizenötödike c. lap jún. 19-i számában írt.

14—15 *verificationalis választmány* — igazoló választmány. Petőfi bízott e választmányban, mint Bacsó Jánosnak jún. 30-án írta: „A verificationalis választmány okvetlenül visszakergeti Nagy Károlyt, s akkor megvagyok győződve, hogy a másodszori választásnál én leszek a követ." (PetőfiLev. 150—151. l.). Az igazolási eljárásra nem került sor, Nagy Károly képviselő maradt. (Ld. előbbi levél jegyzetét, PetőfiLev. 422. l.)

24 *arczképedet* — a Barabás Miklós-féle AJ. kép, melyet a művész 1848 májusában készített Petőfi kívánságára AJ.-ról az Életk. számára. Egy példánya a PIM.-ben van.

25 *Marat arczképét* — Petőfi a francia forradalom vezetőinek arcképeivel díszítette szobáját (ld. Zilahy Károly: *Petőfi Sándor életrajza*. Pest, 1864. 77. l.). Ezt Jókai is említi (*Életemből*. Bp. 1898. I. k. 184. l.), valamint Petőfi lefoglalt ingóságainak jegyzéke is. (Gerő József közlése, ItK 1933. 127. l.)

31 *sominthatnál* — suhinthatnál (a somvesszővel kapcsolódó népnyelvi kifejezés).

33, 58—59 *phlegmámból vagy Vahot Imreként flegmámból. — Az exkövet, vagy Vahot Imreként ekszkövet!* —Vahot az idegen szavak magyaros írását szorgalmazta. Petőfi Vahot túlzásait gúnyolja.

34 *a Rákóczifféle versed* — AJ.: *A rodostói temető*. M: Életk. júl. 16. (AJ. kk. I. k. 28—35. l., jegyz.: 417—418. l.)

35 *Toldi estéje* — teljes terjedelmében nem jelent meg az Életk.-ben, csupán szemelvény belőle (ld. ADATTÁR).

42 *jegyedet nekem fogod adni*, — hogy Petőfi látogatta az országgyűlést, azt AJ.-nak júl. 14-én írt leveléből is tudjuk. Országgyűlési belépőjegye a második világháborúig megvolt a Kisfaludy-Társaság „Ereklyetárában". (Ld. 100éKisf. T. 262. l.)

56 *arczképeidből* — a fent említett Barabás-féle AJ. arcképek.

152. Vas Gereben — Aranynak [Pest, 1848. júl. 6. után?]

K: Elveszett. — A levél keltezéséhez: AJ. jún. 30-i levele kb. 5—6 nap múlva, tehát júl. 6. táján érkezett Pestre. — AJ. aug. 12-én Petőfihez intézett levele szerint „a mint Gereben írja . . ." stb.

153. Petőfi Sándor — Aranynak Pest, 1848. júl. 14.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/19. sz.; csontszínű l. papír, 22,6 × 13,7 cm, 2 fol., 1—2. l.: 1. szöveg, 3. l.: AJ. jegyzete, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét P. S. monogrammal. Postai pecsét: Pesth 16/7 [=júl. 16.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 19. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 162—164. l. Teljes szöveg, AJ. jegyzetével. — PetőfiLev. 121. sz. 157—158. l.

Bár Petőfi még nem kapott választ júl. 1-i levelére, most kölcsönügyben újból írt AJ.-nak.

11 *Heckenasthoz*, — Heckenast Gusztáv az Életképek c. folyóirat tulajdonosa Ld. még AJ. jegyzetét Petőfi e levelén, valamint az ADATTÁRat.

14—15 *fölveszem Emichtől, ki épen annyival tartozik* stb. Petőfi 1847. jún. 26-án kötött vele szerződést, s 1848. jan. 1-én ezt záradékkal látták el, melynek értelmében Emich 1000 pengő forintot részletekben fizetett ki Petőfinek (Petőfi kk. V. k. 170. l.). A júliusra eső 100 pengő forintot e levele írása után három nappal, 17-én vette át. (Ld. H. Törő Györgyi: *Petőfi anyagi helyzete*. Tanulmányok Petőfiről. Bp. 1962. 76. l.)

20 *3.000 bankó forint esik már rád* — Vas Gereben utóbb részletekben juttatott a bevételből AJ.-nak, de 1848. aug. 12-ig még semmit sem küldött (ld. AJ. Petőfinek írt, e napról keltezett levele utóiratát.). Később AJ. a szerkesztésért kapott pénzből takarított meg 1200 forintot kis szalontai háza vételárához (ld. Debreczeni, 97—103. l.). — Vas Gereben anyagi megbízhatatlanságára több utalás van levelezésükben; Petőfi 1848. aug. 16-i levelében pl.

kéri AJ. felhatalmazását, hogy a lap jövedelméről „megszámoltassa" Vas Gerebent.

23 *jut nekem 108 pengő* — „legelső alkalommal sietett megfizetni" — írja e kölcsönvett összegről AJ. Petőfi e levelére írt jegyzetében.

154. Arany — Petőfi Sándornak [Nagyszalonta, 1848. júl. 20.?]
K: Elveszett. — Petőfi júl. 14-i levele, amelyben a 108 ft-t kérte kölcsön, 20. körül érkezhetett Szalontára. Feltehető, hogy AJ. azonnal válaszolt. — Következő, aug. 12-i levelében nincsen említés a pénzről, mivel erről előbb már írt. A „hányszor kérdezzem még tőled lakásodat?" — kérdés is ennek a levélnek egykori meglétére utal.

154/a. Arany — Vas Gerebennek [Nagyszalonta, 1848. júl. 20.?]
K: Elveszett. — Utalás: „V[as] G[ereben]nek irtam 100 pft küldése iránt." (1848. aug. 12. AJ. — Petőfinek). — A keltezéshez: Petőfi júl. 14-i levelében tájékoztatta A.-t a Nép Barátja díjaiból rá eső részről. E hírre kért A. az őt megillető összegből előleget.

155. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1848. aug. 12.
K: OSzK. Kézirattára — PE. 36/35—36; kékesszürke Bath-jelű l. papír, 28,8×22,1 cm, 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg, címzés, boríték nincs. A l. papír széle begyűrve, betépve, az e miatt hiányzó betűket szögletes zárójelben közöljük. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz.; 1880. 196, 205. l., 36. sz. a.)
M: Egyetértés 1883. febr. 2., 2. l. (Majláth Béla közl., XXI. sz.) — AJLevIB. I. k. 164—169. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 125. sz. 161—164. l.
AJ. Petőfi júl. 14-én kelt levelére kb. 20-i elveszett levelében válaszolt. Jelenlegi levele írására a *Nép Barátjá*val kapcsolatos tehetetlen gyötrődései késztették. — A néplap szerkesztési elveit jún. 30-i levelében Vas Gerebennek is már kifejtette.

9—10 *nem fogadtad jó tanácsomat.* — Petőfi feltételezhető szemrehányását AJ. jogosnak tarthatta, hiszen Petőfi javasolta AJ.-t szerkesztőnek, s unszolta, költözzék Pestre. (Ld. még AJ. utólagos jegyzetét Petőfi 1848. máj. 5-i levelén.)

14—15 *homoeopathai . . . allopathai* — a 19. sz. elején a „hasonszenvi" gyógymód a betegség tüneteit előidéző gyógyszerek megfelelő adagolásával próbált gyógyítani, míg ellentéte az allopathia a betegséggel ellentétes tünetek támasztásában kereste a gyógyulás lehetőségeit. Mindkettő elavult gyógyítási mód.

jegyzetben *a nép többé nem a misera plebs contribuens,* — nem nyomorult adófizető nép — a feudális kor felfogása szerint.

42—43 *A szépirodalomnak oeconomia tekintetéből* — gazdaságosság, tervszerűség.

45 *Miután megkezdted* — Petőfi: *Bánk bán* c. verse júl. 30-án jelent meg a *Nép Barátjá*ban (ld. Petőfi kk. III. 59—62. l.).

94 *salvare animam meam* — hogy lelkemet megmentsem, vagyis hogy lelkiismeretem előtt igazoljam magamat.

95 *mézes hetei után* — Vas Gereben 1848. júl. 30-án tartotta esküvőjét Győrött Legény Katinkával. (Ld. Hazánk 15. sz. — aug. 3. AJ. innen tudhatta.) Petőfi aug. 6-án rövid levélben üdvözölte ez alkalomból. (Ld. PetőfiLev. 161. l.)

97 *ab invisis;* — látatlanban.

104 *szerkesztő és táblabiró ur!* — Petőfi, mint az Életképek szerkesztője Jókai mellett. Petőfi Gömör-, Zemplén és Nógrád megyei táblabiróságát AJ. már nov. 11-i levelében is emlegette.

105 *van szerencsém egy verset küldeni, — János pap országa*, mint azt a levél 2. utóiratában is említi. (Ld. AJ. kk. I. k. 38—42., jegyz.: 419—420. l.) — Megjelent az Életk.-ben (1848. II. fé. 11. sz. szept. 10. 338—342. l.).

109—110 *hányszor kérdezzem még tőled lakásodat?* — Petőfiék 1848. aug. 1-én költöztek el Dohány utcai lakásukból a Lövész utcába (mai Királyi Pál u. 18. sz.). — Petőfi aug. 16-i levelében írta meg új címüket.

112 *Toldi estéjével meg azt gondoltam* — a két Toldi itt említett együttes, népies kiadása nem valósult meg. *Toldi estéjé*ből csak mutatvány jelent meg az Életk.-ben (ld. ott), s önállóan csak 1854-ben látott napvilágot.

118—119 *a négy arczképet* — az 1848. májusában az Életk. számára készült Barabás Miklós-féle képek.

120 *Emichtől pedig tudd meg* — AJ. Petőfi 1848. aug. 16-i levelére írt utólagos jegyzetéből tudjuk, hogy Emich soha semmit sem küldött a *Murány ostromá*ért.

124 *tie(i)det* — célzás Petőfiék születendő gyermekére.

156. Petőfi Sándor — Aranynak. Pest, 1848. aug. 16.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/20. sz.; csontszínű l. papír, 22,8 × 13,6 cm, 2 fol., 1. l.: 1. szöveg, 2. l.: AJ. jegyzete 1858. jan. 2., 3. l.: üres, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét P. S. monogrammal. Postai bélyegző 19/8 [=aug. 19.] [a bélyegző helye nem látható a bélyegző-töredéken] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 20. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 170—171. l. Teljes szöveg, AJ. jegyzetével. — PetőfiLev. 126. sz. 165. l.

Válasz AJ. aug. 12-i levelére.

2 *Olvastad-e Tacitust?* — Petőfi ez év folyamán a jelek szerint intenzíven olvasta a nagy római történetírót. *Zoltán fiam életrajzában* is említi, hogy dec. 14-én este feleségével Tacitusról beszélgetett (Petőfi kk. V. k. 146. l.), Arany közlése szerint: Petőfi „Tacitusból fordított töredékei, úgy látszik örökre elvesztek". (Szépirodalmi Figyelő 1861/1862. II. évf. 2. félév szept. 11. sz. 299. l.)

5—6 *mennyi honoráriumot kívánsz az Életképektől Toldi estéjeért.* — AJ. jún. 27-i levele szerint arra gondolt, hogy átadja Petőfiéknek, azaz az Életk.-nek közlésre. Erre vonatkozik a kérdés. A terv azonban nem valósult meg.

6 *Arczképeidből a példányokat* — A Barabás-féle rajzok után litografáltakat, melyeket AJ. aug. 12-i levelében kért.

7 *Utósó marha leveled után ítélve stb.* — utalás AJ. kb. júl. 20-án írt, elveszett levelének egyik közlésére.

9 *Uj lakásom:* — jelenleg Királyi Pál utca 18. sz. Itteni háromszobás lakásuk egyik szobájában Petőfi szülei laktak. (Ld. Baróti Lajos: *Petőfi pesti lakásai.* Vas. Ujs. 1893. 1. sz. 6. l. és Hatvany Lajos: *Beszélő házak.* Bp. 1957. 224. l.)

13 *Vas G.* — Petőfi osztja AJ. aug. 12-i levelének aggodalmait Vas G. működésével kapcsolatban.

30 *rá 9 embert!* — vagyis a kilenc minisztert. Petőfi 1848. április óta cikkeiben és leveleiben erélytelensége miatt támadta a kormányt. Követelte az Olaszországban állomásozó magyar katonák hazahívását (ápr. 22.). — Hangsúlyozza, hogy akik a hibákat megmondják, nem ellenségei a minisztériumnak (máj. 27.). — Nemcsak a minisztériumban, de a nemzetgyűlésben is csalódott. (aug.

10.) A délvidéki táborban levő Bankós Károlynak írta aug. 18-án: „Ha mindent elbeszélnék, mindnyájan, a kik alant vagytok, fölrohannátok, és először is a ministereket és az országgyűlést irtanátok ki" . . . (PetőfiLev. 166. l.). (Petőfi kk. V. 88, 92—93. l., 112—113. l.)

157. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1848. szept. 27.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 36/23 — [a levél 2. foliója nincs számozva]; csontszínű l. papír, 22,1×13,6 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3—4. l.: üres, címzés, boríték nincs. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l., 36. sz. a.).

M: Egyetértés 1883. febr. 3., 1. l. (Majláth Béla közl., XXII. sz.) — AJLevIB. I. k. 171—173. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 129. sz. 168—169. l.

AJ. 1848. augusztus végén és szeptember elején Szilágyi Istvánnal Pesten járt, és sokat volt együtt Petőfivel. (AJ. jegyzete Petőfi 1848. aug. 16-i levelén.) Visszaérkezése óta ez az első levele

2 *Mi előtt Jellacsics elfoglalná Pest városát* — Jelačić altábornagy — szept. 4. óta újra horvát bán — szept. 11-én seregével átkelt a Dráván és Pest felé nyomult, hogy elfojtsa a magyar forradalmat. Petőfi az Egyenlőségi Társulat nevében kiáltványt készített (ld. Petőfi kk. V. k. 124—125. l.). A magyar seregek szept. 29-én a pákozdi csatában megfutamodásra kényszerítették.

8—9 *pesti utamból, . . . halhatatlan akadémikus barátommal* — Szilágyi Istvánnal volt Pesten — Petőfi aug. 16-i levelére írt jegyzete szerint. — AJ. valószínűleg azért csatlakozott Szilágyihoz, hogy Vas Gerebennel tárgyalhasson a Nép Barátja elvi és anyagi kérdéseiről.

14 *mérges fekélyek és pattanások* — AJ. keserű megjegyzéseit a Kamarilla által felbujtogatott, a magyarság ellen mozgolódó nemzetiségek váltották ki. Ugyancsak ez, az AJ. levelében is tükröződő közhangulat ihlette Petőfi: *Élet vagy halál!* c. versét is.

20 *Schedelnek át adtad-e Toldi estéjét?* — Toldy Ferenc már 1847. okt. 1-i levelében biztatta AJ.-t egy második *Toldi* megírására, jelezve, hogy azt a Kisfaludy Társaság is szívesen fogadná. AJ. e réven a mű kiadását remélte, azért kérte meg Petőfit, nyilván amikor aug. végén, szeptember elején Pesten tartózkodott, vinné el Toldyhoz. A kézirat azonban valószínűleg nem jutott el hozzá.

23 *Tompa megszüntette velemi levelezését,* — Tompa 1848. máj. 11. óta nem írt AJ.-nak. Gräfenbergbe utaztában, 1848 tavaszán Pesten is tartózkodott, Petőfivel is találkozott, de viszonyuk — Petőfi ápr. 18-i AJ.-nak írt levele szerint — ezúttal is tovább mérgesedett.

31 *Szüret után.* — Az utóirat szerint AJ. nem adta fel rögtön levelét, csak az egy-két napot valószínűleg igénybe vevő szüret után. A szüretelés azon a fél katasztrális holdon történhetett, melyet „fáskerti szőllő" néven emleget leveleiben. A váradi úton lévő fáskertet 1860-ban a költőről „Arany-kert"-nek nevezték el. (Debreczeni, 41. l.)

36 *ikább* — inkább, tájnyelvi alakja.

158. Petőfi Sándor — Aranynak Erdőd, 1848. okt. 18.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/21. sz.; csontszínű l. papír, 20,9×13 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, AJ. jegyzetével, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés. Vö-

rös viaszpecsét P. S. monogrammal. Postai pecsét: Szathmár 22/10 [=okt. 22.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 21. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 173—174. l. Teljes szöveg, AJ. jegyzetével. — PetőfiLev. 131. sz. 170—171. sz.

E levél nem válasz AJ. szept. 27-i levelére; azt Petőfi eddig még nem kaphatta meg, mivel Kossuth felhívását követte s szept. 24-én Erdélybe indult népfelkelést szervezni.

3 *Bejártam Tolnát Baranyát.* — Bár e levélben nem említi, állítólag a Jelačićot üldöző magyar sereg pandorfi táborában is megfordult. (Ld. Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban.* Bp. 1958. 32—38. l.)

5 *katonává lettem,* — Petőfit — korábbi nemzetőrségi századosi rangja elismerésével — 1848. okt. 15-ével nevezték ki „A honvéd 28-ik zászlóaljhoz századosul" (ld. Közlöny, 1848. okt. 16., 637. l.). E levele szerint okt. 23-ára kellett állomáshelyére, Debrecenbe bevonulnia.

6 *23-kán Debreczenben leszek,* — Petőfi hiába várta AJ.-t Debrecenbe, mert e levele csak 31-én ért Szalontára, mint azt AJ. nov. 7-én kelt, Petőfinek szóló leveléből tudjuk.

6—7 *compareálsz* — megjelensz.

10—11 *Telegdi könyvárusnál* — Telegdi Kovács Lajos — ld. ADATTÁR.

11 *en pleine parade* — teljes díszben.

15 *Ptf Sndr* — Petőfi, aláírásában — nyilván a sietség jeléül — a gyorsírás alapelve szerint, a magánhangzókat elhagyja. Hogy mindketten értettek a gyorsíráshoz, s hogy erről tudtak is egymástól, igazolja Arany Petőfinek 1847. szept. 7-én írt levele végén a Petőfinek mint új házasnak szóló gyorsírásos utóirat.

159. Petőfi Sándor — Aranynak Debrecen, 1848. okt. 31.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/22. sz.; csontszínű l. papír, 22,5 × 13,6 cm, 2 fol., 1. l.; l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés. Bordó viaszpecsét P. S. monogrammal. Postai pecsét: Debreczen 31/10 [=okt. 31.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 22. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 174. l. Utóirat nélkül közölve — Petőfi Lev. 133. sz. 172—173. l.

Mivel Petőfi AJ.-tól sem választ nem kapott okt. 18-i levelére, sem pedig AJ. nem érkezett okt. 23-ra Debrecenbe, ezzel az újabb levéllel kereste fel barátját. Azt természetesen nem tudhatta, hogy okt. 18-i levele csak 31-én érkezett Szalontára. Amikor pedig Petőfinek ez a levele Szalontára érkezett, AJ. már Aradon volt a szalontai nemzetőrökkel. E levelet Aranyné küldte férje után Aradra.

2 *Irtam vala néked Erdődről* — ld. Petőfi okt. 18-i levelét.

14 *Toldid is itt van,* — a *Toldi estéje,* amelynek kéziratát AJ. 1848. ápr. 1-én küldte el Petőfinek: „inkább ott heverjen, mint nálam." Utóbb arra gondolt, az egészet az Életk.-ben jelenteti meg (Ld. Petőfinek, 1848. jún. 27.) — Majd olcsó kiadásának tervéről írt neki (1848. aug. 12.). — Petőfi úgy látszik szívesebben látta volna az Életk.-ben; aug. 16-án kérdezte, mennyi honoráriumot kérne érte. — AJ. aug. végén, szeptember elején Pesten járt (ld. későbbi jegyzetét Petőfi aug. 16-i levelén.). Ekkor jöhetett szóba, hátha kiadná a Kisf. T.? Erre utal AJ. kérdése: „Schedelnek át adtad-e Toldi estéjét?" (szept. 27-i levelében). — Minderre már nem kerülhetett sor. Petőfi visszahozta a kéziratot, s ezzel a *Toldi estéje* kiadatásának terve egyelőre lezárult.

17 *Telegdi könyvárusnál* — Telegdi Kovács Lajosról ld. ADATTÁR-ban.

160. Arany — Vas Gerebennek [Nagyszalonta, 1848. nov. elején]
K: Elveszett. — Utalás a levél meglétére és tartalmára: „Vas Gerebenre jóformán ráírtam volt, hogy küldjön pénzt." (Petőfinek, 1848. nov. 19.) — AJ. e levelét azelőtt írhatta, mielőtt Aradra ment mint nemzetőr, hogy családját ellássa anyagiakkal. Mivel nov. 7-én már azt közli, hogy Petőfi okt. 31-i levelét felesége utána küldte Aradra, Vas Gerebennek november elején, Szalontáról való távozása előtt írhatott.

161. Arany Jánosné Ercsey Julianna — Aranynak [Nagyszalonta, 1848. nov. 6. előtt]
K: Elveszett. — Utalás a levélre: AJ. — Petőfinek Aradról 1848. nov. 7-én: „. . . másik levelet is küldtél, (mit nőm Aradra utánam külde)" Petőfi e levele okt. 31-én kelt. Mivel e levélen AJ. szalontai címe nincs átjavítva, ez is bizonyság, hogy Aranyné saját levelében küldte férje után.

162. Arany—Arany Jánosné Ercsey Juliannának [Arad, 1848.] nov. 6.
Elégett. Töredék: VoinAJé. I. k. 226—227. l. Voinovich ugyanott: „feleségének ugy festi helyzetüket a levélben, mintha semmitől sem kellene tartani." — AJ. aradi élményeire a *Bolond Istók*ban is visszatér: „Oh láttam én is (hisz ott is voltam egyszer: | Tenni kevés — de halni volt esély)" (II. é. 6. vrsz. 1—2. s.).

163. Arany — Petőfi Sándornak Arad, 1848. nov. 7.
K: OSzK. Kézirattára — PE. 36/24—25; világoskék l. papír, 25,7 × 20,8 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés. Tört viaszpecsét maradvány. Postai bélyegző: Arad 7/11 [=nov. 7.] — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l., 36. sz. a.).
M: Egyetértés 1883. febr. 3., 1. l. (Majláth Béla közl., XXIII. sz.) — AJLevIB. I. k. 175—176. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 135. sz. 174—175. l.
Válasz Petőfi okt. 18-i és okt. 31-i leveleire; az előbbit AJ. 31-én kapta meg, az utóbbit felesége Aradra küldte utána.

9 *választ s azt*— AJ. aláhúzta, mert észrevette, hogy véletlenül rímelnek.

15—16 *a várbeliek kitörtek* stb. — Arad várát Johann von Berger császári altábornagy parancsnoksága alatt — osztrák csapatok védték. Új-Arad magyar kézen volt, ezt többször bombáztatta, mint arról AJ. is beszámol Petőfinek ebben és nov. 19-i levelében. Berger, hogy a vár élelmiszer-ellátását biztosítsa, kitöréseket is megkísérelt. 1849. jún. 27-én azonban feladta a várat. (D. Breit József: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története.* 2. kiad. I. k. Bp. 1929. 126. l.)

20—21 *a térparancsnok a Maroson levő nagy fa hidat 6-ra virradón felgyújtatta,* — Rozvány György emlékezéséből tudjuk, hogy AJ. a forradalom leverése után két dolog miatt számított elfogatásra: egyik *Magyarország történelme dióhéjba szorítva* c. cikke a *Nép Barátjá*ban, másik az aradi híd felégetése. E félelméről a következőket írja Rozvány György: „E nagy értékű államhidat nem az Aranyék százada gyujtotta fel ugyan, hanem egy másik, előzőleg Aradra vonult nemzetőr század, és pedig felsőbb katonai parancsra . . . Mint emlitém, Arany százada nem vett ugyan részt a hid felégetésében; de mélyen aggasztotta őt, hogy a hid elégetéséért

magát Szalonta városát fogják felelősségre vonni, mert a szalontai nemzetőrök önként vonultak ki Arad város védelmére és épen Arany buzditására." (Sáfrán-Rozvány, 169.).

164. Vas Gereben — Aranynak [Pest, 1848. nov. 12. ?]

K: Elveszett. — Utalás a levélre: Vas Gereben „levelét asztalomon találtam" stb. — írja AJ. nov. 19-én Petőfinek. — Mivel AJ. nov. 18-án érkezett Szalontára, Vas Gereben levele közvetlenül előtte érkezhetett, Aranyné azért nem küldte már férje után. Mivel egy-egy levél útja általában öt-hat napot vett igénybe, ezért kelteztük e levelet kb. 12-re. — AJ. feleségének: „Keresd meg azt a levelét Gerebennek, a mit a télen írt" stb. (1849. jún. 23.)

165. Petőfi Sándor — Aranynak Debreczenchester [Debrecen], 1848. nov. 15.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/23. sz.; kékesszürke l. papír, 21 × 13 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés. Bordó viaszpecsét P. S. monogrammal. Postai pecsét: 16[?]/11 [=nov. 16.?] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 23. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 176. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 137. sz. 175—176. l.

Petőfi e levél írásakor még nem kaphatta meg AJ. Aradról nov. 7-én küldött levelét.

E tréfás, angolos magyarságú levélke folyamatos magyarsággal a következő:

„Drága Jankóm!

Debreczen, nov. 15. 1848.

Itt hagyom Debrecent, zászlóaljunk Becskerekre megy holnapután, én pedig januárig szabadságra, Erdődre. Oda írj nekem, mégpedig sokat. Tisztelem és csókolom családodat és kendet vagyok

barátod
P S

December közepén megszűnik a szárazkomaság". — [vagyis: megszületik Petőfiék gyermeke, akiknek AJ.-ék lesznek a keresztszülei; attól kezdve igazi „komák" lesznek.]

Bár e levél írásakor Petőfiék azzal a szándékkal indultak Erdődre, hogy ott maradnak, — a román parasztmozgalmak miatt — már november végén visszatértek Debrecenbe.

166. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1848. nov. 19.

K: OSzK. Kézirattára — PE.57/6; kékesszürke l. papír, 22,1 × 13,3 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3—4. l.: üres, címzés, boríték nincs. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 197, 207. l., 57. sz. a.)

M: Egyetértés 1883. febr. 3., 1. l. (Majláth Béla közl., XXIV. sz.) — AJLevIB. I. k. 177—179. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 138. sz. 176—177. l.

Válasz Petőfi nov. 15-i tréfás, angolos magyarságú levelére.

1—2 *Sok bajnak utána az ősz dalia* stb. — Vörösmarty Mihály: *A hős sírja* c. versének 1—2. sora.

7—8 *Arad város piarczán* stb. — az aradi eseményekről ld. még nov. 6-i levéltöredékét feleségének, nov. 7-i levelét Petőfinek és annak jegyzetét, valamint Berger, Johannt az ADATTÁRban.

8 *riatéren,* — riadó-tér, gyülekező hely riadó esetére; a német Alarmplatz megfelelője.

9 *obzerválgattuk* — obszervál = megfigyel.

25 *harmadik leveled.* — Az okt. 18-i és 31-i után a nov. 15-i.

32 *nolle velle* — akarva-akaratlan (latin).

38 *Aradon Bangóval ismerkedtem meg,* — ld. Bangó Péter (Pető)-nél és Arad. c. lapjánál az ADATTÁRban.

40 *ő nem Sárosi irányodban . . .* — Sárosi Gyula szintén aradi volt s féltékeny Petőfire. Tompa írta meg AJ.-nak 1848. febr. 7-én Sárosi kijelentését, aki egyik saját műve felolvasásakor így nyilatkozott: „ezzel majd leütünk nehány Petőfit." — Később azonban közeledett Petőfihez. (Ld. Sárosi Gyula *Kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése.* Szerk.: Bisztray Gyula, Bp. 1954. 415. l.)

42 *quid ad te* — mit számít neked ! mit érdekel téged ! (latin).

50 *Kibékültél-e már Jókaival ?* — Az országgyűlés 1848. aug. 16-án tárgyalta a véderő-törvényjavaslatot. A radikálisok a hadsereg teljes magyarrá szervezését sürgették. Az országgyűlés Kossuth kompromisszumos javaslatát aug. 21-én fogadta el. Mivel Vörösmarty is erre szavazott, Petőfi aug. 22-én megírta *Vörösmartyhoz* c. versét, az ismert refrénnel: „Nem én téptem le homlokodról, Magad tépted le a babért." — Jókai hallani sem akart a vers közléséről az Életk.-ben. Mivel azonban házasságkötése alkalmából elutazott, Petőfi mégis közreadta az Életk. aug. 27-i számában. — Jókai a szept. 3-i számban nyilatkozatot tett közzé, melyben a vers megjelentetéséért elítélte Petőfit. — Vörösmarty a PHirl. szept. 6-i számában felsorolta a pontokat, melyekre szavazott s kijelentette, nem tagadta meg az elveket, mint Petőfi állítja. Vörösmarty azzal a reménnyel zárta nyilatkozatát, hogy e „tollharc" nem fogja baráti viszonyukat megrontani. Petőfi szept. 8-án, ugyancsak a PHirl.-ban jelentette meg: „Válasz Vörösmartynak" c. közleményét. Bár lekezelőnek érezte Vörösmarty válaszát, ő is jó viszonyuk megmaradásának reményével végezte be a nyilatkozatot; — Petőfi Kisebb költeményei 1848. évi kiadási tervéből kihagyta e verset, s ez év végén Debrecenben már gyakran voltak együtt. Petőfi 1849 januárjában Vörösmartyékra bízta családját. — A vita záróközleménye 1848. szept. 10-én az Életk.-ben jelent meg Petőfitől: „Első és utósó fölszólalásom egy igen piszkos dologban" címen; ez elsősorban Jókainak szól. Petőfi öt pontban foglalja össze érveit, s a végső következtetést levonva, bejelenti, hogy év végével megszűnik az Életk. szerkesztője és dolgozótársa lenni. (Petőfi kk. V. 118—119. l.; jegyz.: 231—232. l.) — Jókaival viszonyuk már előbb is megromlott, mivel Petőfi ellenezte Jókainak Laborfalvi Rózával kötött házasságát (ld. Petőfi — Jókai édesanyjának 1848. szept. 6-án kelt levelét, Petőfi-Lev. 167—168. l., jegyz.: 436—437. l.). — Petőfi és Jókai ellentétéről s annak hátteréről Mikszáth is megemlékezik: *Jókai Mór élete és kora* c. művében, továbbá Jókai: *Életemből* c. visszaemlékezésének *Petőfi és ellenségei* c. részében.

51 *a posteriori,* — utólag.

57 *schwarzgelb offizier* — fekete-sárga, azaz osztrák tiszt. AJ. ui. arra céloz, hogy Petőfi nem a teljesen magyar eredetű és szervezetű nemzetőrségnél, hanem a sorkatonaságnál szolgál, amely még nem szakadt el teljesen a császári sereg szervezetétől.

62 *mpr* — manu propria: saját kezűleg = s. k.

167. Arany — Bangó Péter (Pető)-nek. [Nagyszalonta, 1848. nov. 19. után]

K: Elveszett. — AJ. nov. 18-án tért vissza Aradról (ld. nov. 19-i levelét Petőfinek). Ezután kerülhetett sor a megígért vers elküldésére, amely az Arad c. hetilap dec. 16-i számában jelent meg.

168. Petőfi Sándor — Aranynak Erdőd, 1848. nov. 22.

K: MTAK. Kézirattára — K.413/24. sz.; kékesszürke l. papír, 26,1 × 21 cm, 2 fol., (a 2. folióról 4 cm széles csík levágva) — 1. l.: l. szöveg és AJ. jegyzete, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés. Bordó viaszpecsét P. S. monogrammal. Postai pecsét: Szathmár 23/11 [=nov. 23.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 24. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 179. l. Teljes szöveg, AJ. jegyzetével. — PetőfiLev. 139. sz. 177—178. l.

Válasz Arany nov. 7-i levelére; AJ. 19-i levelét Petőfi eddig még nem kaphatta meg.

1 *Hősök virága,* — utalás AJ. aradi nemzetőri élményeire, melyekről nov. 7-i levelében számolt be.

3—4 *visszavonultam egy pár hónapra Erdődre, tudod, hogy mi okból,* — Júlia közelgő szülésére való tekintettel. — Nov. 24-ről kelt levele a Honvédelmi Bizottmánynak, melyben 1849. febr. 1-ig kérte szabadságolását (PetőfiLev. 179. l.) — Kossuthtól dec. 24-én őrnagyi kinevezést —, majd 1849. jan. 13-án Bem táborába való áthelyezését kérte. (PetőfiLev. 189. l., 197—198. l.; Petőfi és Kossuth viszonyáról u. itt 459—461. l.) — Kossuth teljesítette Petőfi kérését, aki jan. 16-án elindult Bem táborába.

5—6 *Toldit ott hagytam Debreczenben Kis[s] Lajos városi főjegyzőnél; — Toldi estéjét,* amelynek kiadását nem sikerült elintéznie (ld. Petőfi 1848. okt. 31-i levelének jegyzetében.) — Kis[s] Lajosról — ld. az ADATTÁRban.

169. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1848. nov. 29.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 57/7; kékesszürke l. papír, 22,1 × 13,3 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—4. l.: üres, címzés, boríték nincs. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 197, 205. l., 57. sz. a.)

M: Egyetértés 1883. febr. 3., 1. l. (Majláth Béla közl., XXV. sz.) — AJLevIB. I. k. 180. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 142. sz. 180. l.

Válasz Petőfi nov. 22-i rövid levelére.

1 *Signore capitano!* — Kapitány úr! (olaszul)

2 *nyulfark hosszuságú* — szelid visszavágás a „baromi vagyis aranyjánosi hosszuságu" jelzőkre, melyeket Petőfi nov. 22-i levelében használt.

4—5 *Erdélybe pedig nem mentünk,* — AJ. nov. 19-i levelében jelezte Petőfinek, hogy a következő héten alkalmasint Erdélybe mennek a nemzetőrökkel.

5 *Toldit pedig már megkaptam. — Toldi estéjé*nek kéziratát, melyet Petőfi Debrecenben Kiss Lajos főjegyzőnél hagyott AJ. számára, mint azt nov. 22-i levelében írta.

170. Petőfi Sándor — Aranynak Debrecen, 1848. dec. 1.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/25. sz.; kékesszürke l. papír, 26,1 × 21 cm, 2 fol., (a 2. folióról 4 cm széles csík levágva) — 1. l.: l. szöveg és AJ. jegyzete, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét P. S. monogrammal.

Postai bélyegzők: Debreczen 2/12 [=dec. 2.], Nagy Szalontha 5/12 [=dec. 5.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 25. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 180—181. l. Teljes szöveg; a tréfás keltezés: „Deczember, debreczen" szórendje felcserélve s a megszólítás előtt törölve. AJ. jegyzetével. — PetőfiLev. 143. sz. 180—181. l.

Petőfi ekkor még nem kapta meg AJ. nov. 29-i Erdődre küldött levelét, tehát e levelében nem arra válaszol.

2—3, 27 *Mars panganétja*! [és a búcsúzásban:] *hőstetteid bámulatában* — tréfás célzások AJ. nemzetőri élményeire, melyekről nov. 7-i és nov. 19-i leveleiben számolt be Petőfinek.

6—7 *Bejöttem Erdődrül perepútyostul*, — Petőfiék Júlia szüleivel Debrecenben, a régi Harmincad utcába — ma Batthyány u. 16. sz. alá — költöztek. (Ld. Julow Viktor: *Debrecen irodalmi emlékhelyei*. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1958—1959. Debrecen, 1960. 182. l.)

11—12 *Urbán emberein ollyan diadalmat vívtak ki* — Petőfi gúnyolódásának háttere: Urbán nov. 25-én a dézsi csatában két és félezer emberével gyors győzelmet aratott Katona Miklós ötezer főből álló nemzetőr seregén. (Ld. Breit József: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története*. Bp. 1929. I. k. 145. l.) Petőfi értesülései a két sereg számarányáról túlzottak voltak.

12—13 *„s a Tiszáig meg sem álltak,"* — Vörösmarty: *Puszta csárda* c. versének befejező két sora: „A Tiszába megitatok, | A Dunáig meg sem állok." (Vörösmarty kk. II. k. Bp. 1960. 63. l.) Petőfi — nem pontosan — de erre a versre emlékezhetett — Kiss József szerint.

15 *bernátgazsiféle hyperbolának*, — Bernát Gáspár túlzásairól, nagyításairól volt ismert. Ld. ADATTÁR.

22, 24 *jöj magad* stb. *Komám asszony is* stb. — AJ. Petőfi e levelére utólag feljegyezte, hogy ő feleségével együtt elutazott Debrecenbe, de 10-én visszatértek, s így 15-én, Petőfi Zoltán születésekor már nem voltak ott.

171. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1848. dec. 14.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 36/26; [a 2. folio nincs számozva]; csontszínű l. papír, 18×10,7 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—4. l.: üres, címzés, boríték nincs. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l., 36. sz. a.).

M: Egyetértés 1883. febr. 6., 1. l. (Majláth Béla közl. XXVI. sz.) — AJLevIB. I. k. 181. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. kk. 147. sz. 185. l.

3 *megérkeztünk;* — AJ.-ék 10-én érkeztek vissza Debrecenből Szalontára, mint AJ. Petőfi dec. 1-i levelére írt utólagos jegyzetéből tudjuk.

4 *Pestre INDULUNK.* — Mint AJ.-nak Petőfi 1849. jan. 7-i levelére írt jegyzetéből tudjuk, Vas Gerebent próbálta ekkor elszámoltatni. A második szó nagybetűs kiemelésével Petőfi nyomdokaiba lép, aki *XIX. Úti levelé*ben nem azért hálálkodik „hogy Koltóról eljöttünk, hanem azért, hogy eljöt*TÜNK;* röviden szólva, hogy már nem magam utazom, hanem másodmagammal". (Petőfi kk. V. k. 75. l.) — AJ. 1849. jan. 2-i levelében ismét használja e kiemelést, mikor jelzi, hogy Pestről hazatérve: „milyen jól esett neKÜNK" — Petőfi fia születéséről hírt adó levele.

5—6 *25 pengődet*, — valószínűleg Petőfi kérhette kölcsön AJ.-éktól debreceni tartózkodásuk alkalmával. Erre vall Petőfi tréfás meg-

jegyzése 1849. jan. 7-i levelében: „a költségeket levonom, abból a pénzből, mellyel én tartozom nektek".

9 *etquidem* — és pedig.

10 *a tieidet* — AJ. használta a többes számot, mert levele írása utáni napon, valóban megszületett Petőfiék gyermeke.

172. Petőfi Sándor — Aranynak Debrecen, 1848. dec. 15.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/26. sz.; csontszínű l. papír, 22,8× 13,6 cm., 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét P. S. monogrammal. Postai pecsét: Debreczen 16/12 [=dec. 16.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 26. sz. a.).

M: PetőfiR. 60. l. — AJLevIB. I. k. 182. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 148. sz. 185—186. l.

AJ. dec. 14-i és Petőfi dec. 15-i levele keresztezte egymást.

5 *Keresztapja és keresztanyja* stb. — Petőfi Zoltán keresztelőjéről ld. a debreceni Szent Anna plébánia templom Kereszteltek anyakönyve III. kötet 1827—1862. 144. l. eredeti bejegyzését, mely szerint Petőfi Zoltánt dec. 16-án keresztelték, keresztszülei Arany János író és Ercsey Julianna. (Ld. Julow Viktor: *Debrecen irodalmi emlékhelyei.* A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1958—1959. Debrecen, 1960. 182. l.) — Petőfi AJ.-ékról mint fia keresztszüleiről megemlékezik *Zoltán fiam életrajza hét hónapos koráig* c. írásában. (Petőfi kk. V. k. 146—147. l.; az Aranyékra vonatkozó rész e kötet ADATTÁRÁban, Petőfinél.) — A keresztkomaságban valószínűleg AJ. májusi pesti tartózkodásakor egyeztek meg. Erre utal Petőfi híre nov. 15-i levelében, hogy december közepén véget ér a „száraz komaság".

173. Nagy Ignác — Aranynak Buda, 1848. dec. 18.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/405. sz.; kékesszürke l. papír, 29,5×23,2 cm, 1 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: címzés, viaszpecsét töredék, postai pecsét: Buda 19/12 [=dec. 19.]. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 602. l. 405. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Arany és Nagy Ignác 1845. évi első levélváltásuk óta — tudtunkkal — nem írtak egymásnak.

2 *Jövő Évben az Életképeket én szerkesztem.* — Az Életk. 1848. II. fé. 24. sz. dec. 17-i számának borítólapján Nagy Ignác „Előfizetési fölhívás az ÉLETKÉPEK 1849. évi folyamára" címen többek közt a következőket írja: „Jövő 1849. év kezdetétől az ‚Életképek' felelős szerkesztőségét én vállaltam el. Föladatom, mostani körülményink közt, igen súlyos ugyan; de azért mégis megkísértem . . . Határozatomban megerősítettek a honvédelmi bizottmány elnökének egyik legközelebbi rendeletének [!] elmondott ime szavai: ‚A tudományt harczok között sem szabad felednünk, sőt azt ápolni mindenkor kötelességünk' ." — Célja — mint Nagy Ignác írja —, hogy főleg a hölgyeknek kellemes és hasznos olvasmányt nyújtson, „mely mindenkor egyszersmind nemzeti irányú legyen". Törekedni fog, hogy olvasói a „szomoru idők" ellenére se feledjék el „a jóizü nevetést". — Tervei megvalósításához kéri írótársai közreműködését, azokét is, „kiket jelen zavaros viszonyok miatt magánlevél által nem kereshettem fel". — Nagy Ignác, akit mint „az első modern értelemben vett újságírót" tart számon az irodalomtörténet, ismerve AJ. értékét és jelentőségét,

külön levélben kéri fel munkatársul. Együttműködésükre azonban nem kerülhetett sor, mert a politikai események miatt az Életk. 1849-ben már nem jelent meg.

1849

174. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1849. jan. 2.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 36/27—28; csontszínű l. papír, 25,6× 20,7 cm, 2 fol. (a 2. folióból 3,5 cm széles sáv hosszában levágva); 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés. Tört vörös viaszpecsét AJ. monogrammal. Postai bélyegzők: Nagy Szalontha 2/1 [=jan. 2.], Debreczen 3/1 [=jan. 3.] — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l. 36. sz. a.).

M: Egyetértés 1883. febr. 6., 1. l. (Majláth Béla közl., XXVII. sz.) — AJLevIB. I. k. 182—183. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 153. sz. 192. l.

Válasz Petőfi 1848. dec. 15-i levelére.

4 *neKÜNK*, — feleségével együtt. E tréfás kiemelés AJ. dec. 14-i levelében is előfordult már.

8—9 *„purpureas spargam flores"* — bíbor virágokat hintenék. Idézet Vergilius Aeneiséből (VI. é. 884. s.).

13 *30 pengődet postán elküldtem:* — dec. 14-i leveléhez mellékelte. Akkor 25 pengőről írt, s Petőfi is annyiról emlékezik meg jan. 7-i levelében.

14 *„elvesztettem szerencsésen"* . . . — Petőfi *A szerelem, a szerelem* c. dalának két sora (Petőfi kk. I. k. 226—227. l.)

19 *miérthogy még egypár nappal stb.* — Aranyék december 4—10. közötti útja hivatalos teendőkkel volt összekapcsolva. Ifj. Balog János szenátorral együtt kellett ekkor Debrecenbe mennie. Küldetésük célja az volt, hogy városuknak 4000 Ft kölcsönt vegyenek fel. Mivel dec. 1-én Petőfi is hívta őt feleségével együtt Debrecenbe, ezért erre az útra Aranyné is elkísérte férjét. Aranynénak Petőfiéknél volt szállása, míg a férfiak — a fentmaradt elszámolás szerint — a Nádor fogadóban szálltak meg. (AJ. kk. XIII. k. 93—94., 461. l.). Itt látogatta meg őket Petőfi s a három férfi itt vetélkedett a rímfaragásban, amint azt Rozvány György megörökítette. (Rozvány, 208—209.l.) Magát a vetélkedést ld. Petőfinél, ADATTÁR. Ld. még Szendrey Zsigmond: Adatok Arany János életéhez. (It. 1914. 498—499. l.) — AJ.-ék dec. 10-én értek vissza Szalontára. Petőfi Zoltán 15-én született, s így a dec. 16-i keresztelőn nem voltak jelen. (Ld. AJ. jegyzetét Petőfi dec. 1-i levelén.)

26 *Caeterum* — egyébként.

175. Petőfi Sándor — Aranynak Debreczen, 1849. jan. 7.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/27. sz.; csontszínű l. papír, 27,4× 22,2 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg és AJ. jegyzete, 3—4. l.: üres, 4. l.: címzés. Postai bélyegzők: Debreczen 8/1 [=jan. 8.], Nagy Szalontha 11/1 [=jan. 11.]. Idegen kéz írásával: „pecsét nélkül érkezett". A nagyszalontai posta vörös viaszpecsétjének közepén koronás magyar címer, körirata: „K. Posta-Állomás N. Szalontán". — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 27. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 183—185. l. Teljes szöveg, egy szó rövidítésével: „Zoltán . . . nagyokat prösszent . . . a[lulról]." AJ. jegyzetével — PetőfiLev. 154. sz. 193—194. l.

Válasz AJ. jan. 2-i levelére.

Dhebreczen (à la Szalontha) — AJ. jan. 2-i levelében tréfásan „h''-val írta városa nevét; ez a válasz rá.

5 *Windischgraetz elcsipett Pesten* — Ferenc József 1848 decemberében a magyar forradalom leverésével Windischgrätzet bízta meg. — AJ. feleségével dec. 14. után utazott Pestre (ld. Petőfinek írt levelét, dec. 14-én). — Windischgrätz 1849. január 5-én vonult be a fővárosba.

5 *cserepár* — a határőrszolgálatot végző osztrák katonák régi neve.

7 *ad vocem kapanyél,* — keserű célzás „a kapanyél is elsülhet!" mondásra.

23 *Napam is haza fog menni,* stb. — AJ. beszélte el Gyulainak az összetűzés okát: Petőfinét szülei tiltották bizonyos ételektől. (Voin. AJé. I. k. 231—232. l.)

41—42 *minél előbb írja meg a verset rája,* — AJ. célzott rá jan. 2-i levelében, hogyha egészsége jobb lenne, hetedhét országra szóló verssel lepné meg barátját Zoltán fia születése alkalmából. Petőfi febr. 14-én is kérdezi A.-tól, írt-e már verset keresztfiának, s ugyanezt kérdezi ápr. 21-én is.

44 *elvárunk benneteket* stb. — AJ. e levélre 1858-ban jegyzetet írt, amely szerint felesége Debrecenbe utazott, s elhozta Petőfinét kisfiával és a dajkával. AJ. nem jól emlékezett, mert ez nem ekkor, hanem csak Petőfi febr. 22-i levele után, tehát február végén történt. — AJ. Petőfi febr. 22-i levelére is feljegyezte ugyanezeket.

[Címzésben] *(Dunghill-street, . . . 5. amalat.)* — Szemétdomb utca — angolul; az *emelet* szó pedig angolosan írva.

176. Arany — Petőfi Sándornak Schweinhausen [Nagyszalonta], 1849. jan. 12. [A/levél]

K: OSzK. Kézirattára — PE. 36/31—32; csontszínű l. papír, 25,5 × 22,3 cm, 2 fol., (a 2. folióból 3,2 cm széles sáv hosszában levágva), 1—2. l.: 1. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés. Fél vörös viaszpecsét AJ. monogrammal. Postai bélyegzők: Nagy Szalontha 12/1 [=jan. 12.], tintával: NVár[.] Deb[.] 14/1 [=jan. 14.] — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196., 205. l., 36. sz. a.).

M: Egyetértés 1883. febr. 6., 1. l. (Majláth Béla közl. XXVIII. sz.). — AJLevIB. I. k. 185—188. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 155. sz. 194—196. l. Válasz Petőfi jan. 7-i levelére. AJ.-nak e napon írt első levele.

[Keltezésben:] *Schweinhausen* — Disznóháza — AJ. az osztrák előnyomulásra célozva, kesernyés humorral ezt a német nevet adja városának. Nem tudni, a város messze földön híres sertéstenyésztése, vagy a közállapotok juttatják-e eszébe ezt a nevet.

22 *debreczeni és pesti utunk* — 1848. december 10-én tértek vissza Debrecenből, ahol meglátogatták Petőfiéket (ld. AJ. jegyzetét Petőfi 1848. dec. 1-i levelén), majd a hónap végén, szintén feleségével, Pesten járt (ld. AJ. jegyzetét Petőfi 1849. jan. 7-i levelén).

34 *dégál,* — időzik.

41 *bemegyek, illetőleg bemegyünk* — erre azonban ekkor még nem került sor. A kisgyermek miatt féltek a téli utazástól: erre vall Petőfi febr. 14-i AJ.-hoz intézett levelének megjegyzése: „mind a ketten elfagytak volna". — Petőfi jan. 13-án Kossuthnak írt levelében kérte, helyezze át Bem táborába (ld. Petőfi Lev. 197—198. l.). Kossuth, illetve a Honvédelmi Bizottmány hozzájárult kéréséhez, s Petőfi jan. 16-án elindult Bemhez, akivel jan. 25-én

találkozott. (Ld. Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban.* Bp. 1958. 70—79. l.)

53—54 *nem tanácsolnám, hogy szállástokat Debreczenben felmondjátok,* — Petőfiék mégis felmondták debreceni lakásukat, Petőfiné fiával Vörösmartyékhoz költözött. (Ld. Petőfi febr. 14-i levelét AJ.-nak.)

58 *Urbán vert serege* — Urbán seregét 1849. jan. 3-án Bem verte meg (ld. Spira György: *A magyar forradalom 1848/1849-ben* Bp. 1953. 417. l.) — Urbánról ld. ADATTÁR.

73 *etquidem* — et quidem (latin) = és pedig.

77 *Rettenetes helyzet!! Jó hirek, leverő hirek, stb.* — E mondatokban AJ. mindennapjait és költészetét fojtogató nyugtalanság vibrál. Élmények, hírek, nyomukban rémlátások: „mintegy önmagából forgatják ki a költőt". (Barta János: *AJ. és az epikus perspektíva.* Kézirat, 21. l.) — 1848 végén és 1849 elején írt *Álom — való* és *Válság idején* c. költeményeiben: „a szabadságharc első letörései idején kétségbeesett költő tűnik fel, szólal meg". (Keresztury Dezső: *S mi vagyok én . . .* Bp. 1967. 250. l.) — Bennük a pokol köreinek dantei útját járja.

177. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1849. jan. 12. [B/levél].

K: OSzK. Kézirattára — PE 36/29—30; csontszínű l. papír, 20,5 × 13,9 cm, 2 fol. (a 2. folióból 2 cm-es csík hosszában levágva), 1—2. l. l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét. Postai bélyegző nincs. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l., 36. sz. a.).

M: Egyetértés 1883. febr. 6., 1. l. (Majláth Béla közl., XXIX. sz.) — AJLevIB. I. k. 188—190. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 156. sz. 196—197. l. Ugyanezen a napon AJ.-nak Petőfihez intézett második levele.

[Keltezés:] *Salonda den* stb. — a németes keltezés, mint ugyanezen a napon írott előbbi levelén — keserű utalás a várható osztrák megszállásra.

4 *reczepiczét* — a recepisse = feladóvevény népies változata.

8—9 *ő adósom maradt* — AJ. kérését Petőfi már nem intézhette el, mert dec. 16-án elhagyta Debrecent. AJ. azonban — Ercsey közlése szerint — utóbb mégis hozzájutott pénzéhez. Ennek az 1200 forintnak egy részéből tudta később megvenni azt a kis házacskát, mely a jegyzői lak szomszédságában volt (ld. Ercsey, 48, 56. l.), s melyben *Irószobám* c. versét írta.

21 *libellust* — könyvecskét (latin); itt az AJ.-t illető takarékkönyvet jelenti.

23 *„nem kérlek, mert hisz te értem kérelem nélkül is megteszed"* — idézet Petőfi 1847. jan. 7-i leveléből, amelyben azt kérte, hogy feleségét és fiát AJ.-ékhoz vihesse.

31 *Kontomázziót[!]* — contumacia = vesztegzár; itteni jelentése: felmondási idő.

178. Arany — Petőfi Sándorné Szendrey Júliának Szalonta, 1849. jan. 26.

K: OSzK. Kézirattára — PE 37/5. — Szürke l. papír, 26,5 × 21,7 cm, 2 fol., 1. l.: 1. szöveg, 2—4. l.: üres, címzés nincs. — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l. 37/5. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 190—191. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 464—465. l.

AJ., mivel jan. 12-én Petőfinek írott két levelére a hónap végéig nem kapott választ, Petőfinének írt.

6 *Sándornak legutolsó levelére* — a jan. 7-ire, melyben arra kérte Aranyékat, családját vigyék Szalontára.

10 *Sándor csak 20-ka táján* stb. — Petőfi 16-án már eltávozott Debrecenből (ld. AJ. jan. 12-i A. jelzésű levelének jegyzetét).

25—26 *válaszának elmaradása.* — Petőfi nem neheztelt barátjára (ld. febr. 14-i levelét), csak éppen mikor AJ. 12-i leveleit 14. vagy 15-én megkaphatta, családja sorsát már Vörösmartyékra bízta, levélírásra már nem lehetett ideje.

37—38 *Ha semmi levelet nem kap nőm* — Petőfiné valóban nem válaszolt e levélre, mint Petőfi febr. 14-i leveléből kiderül.

179. Petőfi Sándor — Aranynak Debrecen, 1849. febr. 14.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/28. sz.; csontszínű l. papír, 26,1 × 21 cm, 2 fol., (a 2. fol.-ról 3 cm széles csík levágva) — 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét P. S. monogrammal. Postai pecsétek: Debreczen 15/2 [= febr. 15.], Nagy Szalontha 16/2 [=febr. 16.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 28. sz. a.).

M: PetőfiR. 60—61. l. — AJLevIB. I. k. 192. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 158. sz. 199. l.

Petőfi e levelével AJ. három levelére: a két jan. 12-ire és a feleségéhez írottra válaszol.

4 *Bem táborába tettettem át magamat* — ld. Petőfi — Kossuthnak 1849. jan. 13-án kelt levelét. A Kossuthnak írt levél előzménye: Petőfi Vetter tábornoktól, a helyettes hadügyminisztertől akart harctéri beosztást kérni, de mivel katonai öltözete nem volt „szabályos", Vetter rendreutasította, mire Petőfi visszafeleselt neki. Ezért fordult kérésével egyenesen Kossuthhoz, s arra kérte, tétesse át őt a 28. zászlóaljtól Bem táborába. Ha ez nem lenne teljesíthető, kölcsönt kér a hazától, hogy Bem táborába utazhassék s mellette „mint magányember tanulhassa a katonáskodást". Kossuth jan. 16-ra magához kérette Petőfit s futárával Bemhez küldte. (Ld. Petőfi Lev. 197—198. l., 466. l.)

4—5 *Bem adjutansává tett,* — Bem ápr. 13-i napiparancsa szerint (ld. Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban.* Bp. 1958. 499. l.).

6 *öt véres ütközetben,* — febr. 4-én: Vizakna, febr. 5-én hajnalban Szászsebes, febr. 5-én délben szintén Szászsebes, febr. 6-án Szászváros, febr. 7-én ugyanott (ld. Dienes, id. m. 93. l.).

8—9 *mint futár vagyok Debreczenben* — mint Bem futártisztje febr. 8-án indult az erdélyi táborból, sebesülteket és menekülteket kísért (ld. Dienes, id. m. 92.).

13 *Itt laknak Vörösmartiéknál,* — Vörösmartyék Kardos István asztalosnál laktak a Csapó utcában, a mai 16. sz. házban (ld. Julow Viktor: *Debrecen irodalmi emlékhelyei.* A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1958—1959. Debrecen, 1960. 182. l.).

14 *feleségemtől ne vegyétek rosz neven,* — Petőfiné ui. nem válaszolt AJ. jan. 26-i levelére.

180. Petőfi Sándor — Aranynak Debrecen, 1849. febr. 22.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/29. sz.; csontszínű l. papír, 26,1 × 21 cm, 2 fol. (a 2. fol.-ról 3 cm széles csík levágva), 1. l.: l. szöveg és AJ. jegyzete, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét P. S. monogrammal. Postai pecsét: Debreczen 3/1 [így!] [=márc. 1.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 29. sz. a.).

M: PetőfiR. 61—62. l. — AJLevIB I. k. 193. l. Teljes szöveg, AJ. jegyzetével. — PetőfiLev. 160. sz. 200—201. l.

Petőfinek — ekkori debreceni tartózkodása idején — a febr. 14-i után ez a második levele AJ.-hoz.

2 *Feleségemnek minden áron hozzátok kell mennie;* — Petőfi jan. 7-i levelében kérte először Aranyékat, hogy családját hozzájuk vihesse. A. Petőfi e levelére írt utólagos jegyzetében azt írja, hogy „Nőm e felhivás folytán, sietett Debreczenbe s elhozta" stb. Az 1858-ban jegyzeteit író A. már nem emlékezett pontosan, mert nem akkor, hanem csak Petőfi febr. 22-i levele után ment Aranyné Debrecenbe — mint AJ. Petőfi e levelére írt utólagos jegyzete is jelzi — s hozta magával Petőfinét Zoltán fiával és a dajkával. AJ. jan. 12-i első, A. jelzésű levelében már megígérte a tőlük kitelhető „szives ápolást", majd jan. 26-án Petőfinének megismételte a meghívást.

4—5, 9 *nekem holnap mennem kell Erdélybe . . . Bemhez megyek vissza.* — Petőfi, amikor futárként Debrecenbe érkezett, valószínűleg febr. 15-én adta át Mészáros Lázár hadügyminiszternek Bem üzenetét, de mivel kard és nyakravaló nélkül jelent meg a miniszter előtt, az a katonai előírások megtartása, vagy a katonai rangról való lemondás közötti választásra szólította fel. Petőfi febr. 17-én Mészáros Lázárhoz intézett levelében lemondott katonai rangjáról (ld. PetőfiLev. 200. l., jegyz.: 467. l.). Ekkor írta *Nyakravaló* c. versét (Petőfi kk. III. k. 221. l.). — Bem Petőfi lemondásáról a hivatalos értesítést sohasem kapta kézhez (ld. Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban*, Bp. 1958. 494. l.). — Bem nem is fogadta el Petőfi lemondását, sőt május 3-án őrnaggyá léptette elő. (Ld. Dienes, id. m. 502—503. l.)

181. Petőfi Sándor — Aranynak Lugos, 1849. ápr. 21.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/30. sz.; csontszínű l. papír, 25 × 19.9 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét maradványa Kossuth címerrel, „PAULIS APR. 24." feliratú bélyegző [tábori postai?]. Postai bélyegző: Nagy Szalontha 27/4 [=ápr. 27.] — Arany László hagyatékából (ld. ÁkÉrt. 1899. 592. l. 30. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 193—194. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 162. sz. 202. l.

Petőfinek — mióta febr. vége óta családja AJ.-éknál tartózkodott — ez az első levele barátjának, vagy legalább is nincs nyoma, hogy febr. 22. óta írt volna A.-nak.

7—8 *Egy pár nap óta tökéletes szélcsend van a háború tengerén,* — Bem 1849 márciusában lényegében megtisztította az ellenségtől Erdélyt. Április közepén — Kossuth utasítására — a Bánságba vonult. 16-án győzött Vajszlován, onnan 17-én Karánsebesre ment, majd 19-én bevonult Lugosra, melyet az ott állomásozó Leiningen-dandár harc nélkül adott át. Bem itt bevárta seregének Dobra—Facset irányából érkező részét, de még nem indult Temesvár felé, minthogy számított rá, hogy közös hadműveletet kezdhet az Aradot körülzáró Vécsey tábornokkal. (Ld. Breit József: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története.* 2. kiad. II. k. Bp. 1930. 179—180. l.) Petőfi, mint Bem személyi segédtisztje, mindvégig az altábornagy közelében tartózkodott.

11 *infamiter* — gyalázatosan.

12—13 *„ne quid respublica detrimenti capiat;"* — „Kárt ne szenvedjen a köztársaság." Gyakori szólása a latin klasszikusoknak. Julius Caesar, Cicero, Tacitus, Livius használja. A szólás legismertebb változata a consulokat szólítja fel vigyázásra: „Videant Consules, ne quid" stb.

14—15 *fellownak* — fickónak (angol).

182. Arany — Kossuth Lajosnak [Nagyszalonta, 1849. máj. 1.]
M: AJ. kk. XIII. k. főszöveg 92—93. l.; jegyz. 461—62. l.

183. Petőfi Sándor — Aranynak Debrecen, 1849. máj. 6.
K: MTAK. Kézirattára — K.513/31. sz.; csontszínű l. papír, 23,2 × 14,2 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg és AJ. jegyzete, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét ismeretlen nemesi címer-nyomattal. Postai pecsétek: Debreczen 10/5 [=máj. 10.], Nagyvárad 11/5 [=máj. 11.], Nagy Szalontha 13/5 [=máj. 13.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 31. sz. a.).
M: Petőfi-R. 621. l. — AJLevIB. I. k. 194—195. l. Teljes szöveg, AJ. jegyzetével. — PetőfiLev. kk. 163. sz. 202—203. l.
E levél írását Petőfi szalontai látogatása előzte meg. Bem ui. Petőfit futárként Kossuthnak szóló levelekkel Pestre küldte. Mivel azonban a kormányzó akkor még Debrecenben tartózkodott, Petőfi útba ejtette Szalontát, és feleségét is magával vitte Debrecenbe, majd Pestre. Fiuk és a dajka továbbra is Szalontán maradtak. (Ld. AJ. jegyzetét Petőfi e levelén.)

2 *egyenest Pestre kell mennünk,* — a mondat fogalmazása szerint eredetileg úgy látszik előbb még vissza akartak térni Szalontára. A Pestre utazás előtt történteket Petőfi máj. 17-én Bemnek írt leveléből ismerjük. (Petőfi Lev. 206—207. l., 476—478. l.) E szerint Kossuth ridegen fogadta s az ideiglenes hadügyminiszterhez, Klapka Györgyhöz küldte. Klapka azzal vádolta Petőfit, hogy Vécsey tábornok ügyét Bem parancsa nélkül tette közzé a Honvéd c. lapban. Petőfi viszont azt állította, hogy a közlés Bem parancsára történt. Klapka ezt kétségbe vonta. „Én nem szoktam hazudni sem Önnek, sem senki emberfiának" — felelte Petőfi. Klapka — Bem válaszának megérkezéséig — Petőfit Debrecenben akarta tartani, Petőfi viszont atyja halálhíre miatt Pestre akart menni. Szabadságolási kérésének teljesítését Klapka orvosi bizonyítványhoz kötötte; ellenkező esetre felszólította, mondjon le rangjáról. — Petőfiék elindultak Debrecenből. Ez útján, 8-án Szolnokon megírta Klapkának, hogy kilép a hadseregből, mivel Klapka szavában kételkedett. (Ld. PetőfiLev. 203—205. l., jegyz.: 473—474. l.)

4 *apám meghalt s édes anyámrol semmit sem tudok,* — Petőfi édesapja 1849. márc. 21-én halt meg, s máj. 17-én édesanyját is elvesztette.

9 *ha Pestre jöttök,* — Petőfi szalontai együttlétükkor is biztatta A.-t, jöjjön fel Pestre s vállaljon ott hivatalt. (Ld. AJ. jegyzetét Petőfi e levelén.)

184. Szemere Bertalan — Aranynak Debrecen, 1849. máj. 9. (Kinevezési okmány)
K: NSzAJM. Lvt. II. 39. sz. — Mikrofilmje: MTAK. Mikrofilmtára, A.265/III.
M: Dánielisz Endre: *Adalékok AJ 49-es tevékenységéhez.* ItK 1963.

336. l. — AJ. — Petőfinek: „19-én vettem Szemere levelét, — fogalmazónak nevez a belügynél." (1849. máj. 23.) — AJ. 24-én indult állását elfoglalni Debrecenbe (ld. AJ. kk. XIII. 462. l.).

185. Petőfi Sándor — Aranynak Pest, 1849. máj. 17.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/32. sz.; csontszínű l. papír, 24,5× 19,7 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg és AJ. jegyzete, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét levélboríték lenyomattal. Postai pecsétek: Pest [1]9/5 [=máj. 19.], Nagy Szalontha 23/5 [=máj. 23.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 32. sz. a.).

M: PetőfiR. 63. l. AJLevIB. I. k. 195—196. l. Teljes szöveg, AJ. jegyzetével. PetőfiLev. 166. sz. 205. l.

3—4 *Alig egy hete, hogy megtudtam apám halálát, s holnap anyámat temetjük* — apja halálát Debrecenben tudta meg (ld. AJ.-nak máj. 6-án írt levelét.). — Anyja 58 éves korában epekórban halt meg. (Ld. Győry Vilmos: *Petőfi szülőiről.* Koszorú, 1883. I. k. 7. sz. 109—110. l.).

8 *Egészséges-e fiam?* — Petőfi Zoltán dajkájával AJ.-éknál volt; hogylétéről AJ. máj. 23-i levelében tájékoztatta Petőfit.

10 *Budát ostromolják a mieink* — az ostromot máj. 4-én sikertelen gyalogsági rohammal kezdte meg Görgey. — Máj. 9-én Hentzi lövette s elpusztította Pest Feldunasori részét. 15-én nehéztüzérséggel kezdték meg lövetni Budát, s 20—21-re virradóra vették be. (Spira, 519—520. l.)

11 *Őrnagyi lemondásomat nem fogadták el;* stb. — Klapka maga szólította fel, hogy mondjon le őrnagyi rangjáról, mégis, úgy látszik, a Katonai Térparancsnokságon, vagy Görgey főhadiszállásán, három heti őrnagyoknak járó szabadságot adtak neki. (Gyulai Pál szerint Petőfi Görgeytől kért ügyében tanácsot; ld. Nemzet 1882. okt. 22. melléklete.)

13—14 *Lovászom csak maradjon a lóval Szalontán* — Petőfi Bemtől kapott lovát lovászával együtt — mikor május 4-én vagy 5-én feleségével Debrecenbe ment, Szalontán hagyta. AJ. máj. 23-i levelében tájékoztatta Petőfit lova és lovásza sorsáról, aki végül is a lóval együtt Debrecenbe távozott. (Ld. még AJ. jegyzetét e levélen.) Hogy Bemtől kapott lovát kénytelen eladatni, erről 1849. május végéről fentmaradt, Bemnek szóló levéltöredékében is beszámol (ld. PetőfiLev. 210. l.).

15—16 *Hát te végeztél-e valamit a ministeriumnál?* — AJ. hivatal iránti kéréséről máj. 23-i válaszában tájékoztatta Petőfit.

186. Arany — Nagyszalonta város Tanácsának [NSzalonta, 1849. máj. 21.]

K: Elveszett. — A levél tartalma Nagyszalonta 1849. máj. 28-án kelt városi jegyzőkönyvében. (AJ. kk. XIII. k. 463. l.) — Keltezéséhez: minden valószínűség szerint egy napon írhatta Sughó József főszolgabírónak szóló lemondó levelével.

187. Arany — Sughó Józsefnek [Nagyszalonta, 1849. máj. 21.]

M: AJ. kk. XIII. k. főszöveg 95. l.; jegyz. 462—64. l.

188. Arany — Petőfi Sándornak Nagyszalonta, 1849. máj. 23.

K: OSzK. Kézirattára — PE. 36/33—34; csontszínű l. papír, 26× 20,7 cm, 2 fol. (a 2. folióból 4,2 cm széles csík hosszában levágva), 1—2. l.:

l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés. Tört vörös viaszpecsét. Postai bélyegzők: Nagy Szalontha 23/5 [=máj. 23.], Pesth 28/5 [=máj. 28.], Ofen, Pesth 4/6 [=jún. 4.]. — Az eredeti címzés áthúzva s idegen kéz írásával: „Ungarischen Platz Comando in Budan". A „Budan" szó is áthúzva s felírva: „Pesten". — Petőfi István hagyatékából (ld. MKSz. 1880. 196, 205. l. 36. sz. a.).

M: Egyetértés 1883. febr. 7., 1. l. (Majláth Béla közl., XXXI. sz.). — AJLevIB. I. k. 196—198. l. Teljes szöveg. — PetőfiLev. 168. sz. 208—209. l. Válasz Petőfi máj. 17-i levelére, egyben AJ. utolsó levele Petőfihez.

4 *alkalmam volt Debreczenben stb.* — AJ. máj. 12. előtt járt városi ügyekben Debrecenben, mint máj. 12-én kelt „Számadás debreceni útiköltségről" c. ügyiratából tudjuk. (Ld. AJ. kk. XIII. k. 480. l.)

7 *„allah kerim"* — Allah így akarta — mohamedán mondás, a fatalizmus kifejezése.

11—12 *jelentettem magamat hivatalért . . . 19-én vettem Szemere levelét,* — 1849. máj. 1-én kelt AJ. levele Kossuthhoz, melyben jelzi, hogy hivatalnoksága kilenc évét „sanyarúan" töltötte Szalontán. Így sem volt szándéka megválni hivatalától, de „lelke nyugalma és családja mindennapi kenyerének biztosítása" miatt másutt kell hivatalt keresnie. Úgy gondolja, „a kormányi alsóbb hivatalok valamellyikének" megfelelhetne, „miután huzamos irodai munkálkodás által béketürésem is eléggé meg van edzve". (Ld. AJ. kk. XIII. k. 92—93. l. 461—462. l.) — Ezt az elhatározását önéletrajzi levelében is említi: „a zürzavaros időszak alatt alig kaptam meg valamit jegyzői fizetésemből, a város belügyei mindinkább bonyolódtak, a hivatal, a körülmények miatt, mind terhesebbé vált. Ehez járult író barátim [Petőfi] ösztönzése: keressek magamnak valami állomást, mely a központhoz közelebb vigyen, — s magam is vágytam az írói körökkel gyakoribb érintkezésbe jőni." (AJ. kk. XIII. k. 115. l.). — AJ.-nak a belügyminisztériumba való fogalmazói kinevezése — Szemere Bertalan aláírásával 1849. máj. 9-én kelt, de e levele szerint csak 19-én ért Szalontára. (Az eredeti akta a NSzAJEmlk. Múz. Lvt., II. 39. sz. a.) — AJ. máj. 21-én Sughó József főszolgabírónak bejelentette hivataláról való lemondását. (Ld. AJ. kk. XIII. k. 95. l., 462—464. l.) — AJ. lemondását a városi tanácsnak is beadta, de e lemondó leveléről csak a város máj. 28-án felvett jegyzőkönyvéből tudunk. (Ld. AJ. elv. levele NSzalonta Város Tanácsának, 1849. máj. 21.) — AJ. fogalmazói beosztásáról Ercsey Sándor azt írja, hogy az A.-ra nézve „valami nagyon jutalmazó és megtisztelő nem igen volt". Írói érdemeit nem tekintve is „ő már ekkor 31 éves férfi s oly egyéniség volt, ki, mint egy évtizedig városi jegyző, a közigazgatás minden ágában nagy jártassággal bírt, s így legalább egy titkári állásra méltó lett volna". (Ercsey, 44—45. l.) — AJ.-éknak a jegyzői lakást is el kellett hagyniuk: Rozvány György a következőket írja erről: „Már említém, hogy Arany 1849 májusában ministeri fogalmazónak kineveztetett, szalontai jegyzőségéről leköszönt s családjával együtt Pestre volt költözendő. Ez okból, meg különösen azon okból is, hogy a megválasztott nőtelen új főjegyző Arany családját, még a felajánlott lakbérfizetésért sem akarta egy pár hétig a jegyzői lakban eltűrni, Arany kénytelen volt házi butorait áruba bocsátani; de minthogy ezek jó nagy részét a legpocsékabb árért sem tudta elvesztegetni, ismét kényte-

len volt még meglevő butora, nője és gyermekei számára lakást bérelni. A helyi és az akkori viszonyok miatt a kiadandó lakásokban nem igen válogathatott, és így kénytelen volt családját egy legfösvényebbnek ösmert szalontai ember házához költöztetni. — A fösvény emberről a néphumor azt beszélte, hogy még a gyufát is kétfelé hasítja, hogy kétszer gyújthasson vele; továbbá, hogy Nagy Váradot, — jövet menet két nap, — egy almával megjárja, még felét haza is hozza. Mi igaz e nagyításból, nem tudom, de maga Aranyné panaszolta nekem, hogy a házi gazda nem engedi a lak elejét gyakran tisztára seperni: „mert a föld kopik". Továbbá az is igaz, hogy Aranyék „Bodri" kutyáját nem engedte az udvarra beköltözni azon okon, hogy ne egye fel az ételhulladékot az aprójószág (házi szárnyasok) elől. — E házigazda, — bár a szalontai lakosok közt egyik legvagyonosabb volt, s körülötte gyermekei, unokái voltak, — meg nem engedte házánál a napontai főzést, hanem, ha az öreg a házból távozott, akkor a család rejtekhelyeken, vagy ha hosszabb kimaradását vélték, a konyhában is főzéshez fogott, s ez alatt egy gyermek az utcaajtóban őrt állott, hogy öregatyja jöttére elkiálthassa: „jön öregapám," és a főttet, tüzet nyomtalanul eltakaritsák . . .

Arany ezen fösvény ember házában elhelyezvén családját, 1849 június elején Pestre ment, de már július elején szabadságot kapott családja meglátogatására, s nem is ment vissza Pestre azon időben." (Sáfrán-Rozvány, 168. l.) Ld. még A. J. *Háziuraság* c. versét.

21—42 AJ.-nak Petőfi Zoltánról írt sorai még nem voltak Petőfi kezében, amikor az — látva a mindinkább bonyolódó helyzetet — Pestről elindult, hogy elhozza fiát Aranyéktól.

43 *lovászod?* — ld. Petőfi máj. 17-én kelt levele jegyzetében.

45 *májor ur* — őrnagy úr.

51 *u. m.* — úgy mond.

52 *a muszka háborut* — az orosz cár intervenciós csapatai Ferenc József kérésére — előzetes tárgyalások után — 1849. június havában vonultak Magyarországra.

57 *„Veteres migvate coloni!"* — Költözzetek ki régi telepesek! (Vergilius IX. Ecl. 4. s.) AJ. célzása arra, hogy esetleg menekülniök kell a császári és cári csapatok elől. — E vergiliusi mondást AJ. később belefoglalta *A poloska* c. makámája befejező mondatába is. (Ld. AJ. kk. VI. k. 39. l.)

189. Arany — Arany Jánosné Ercsey Juliannának [Debrecen, 1849.] máj. 25.

K: Elveszett. — **M:** Töredék: Voin. AJé. I. k. 235. l.

190. Petőfi Sándor — Aranynak Nagyszalonta, 1849. máj. 27.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/33. sz.; szürkés l. papír, 26×21 cm, 1 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: AJ. jegyzete, ugyanitt ceruzás összeadás AJ. irásával, címzés, boríték nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 33. sz. a.).

M: PetőfiR. 63—64. l. — AJLevIB. I. k. 198—199. l. Teljes szöveg, AJ. jegyzetével. — PetőfiLev. 169. sz. 209—210. l.

Petőfi e levele *nem* válasz Arany máj. 23-i soraira, amelyek még útban voltak Pestre; Petőfi már elindult onnan, hogy fiát elhozza Szalontáról.

3—4 *Szállásom a kerepesi uton a Marczibányi házban* — a Kerepesi út és Síp utca sarkán (a mai Rákóczi út 12. sz. ház helyén). Petőfiék

a II. emeleten laktak, ablakaik a Dohány utcára néztek. (Részletesen ld. PetőfiLev. 479—480. l.)

6—7 *ezt a kettőt mi nektek szántuk.* — Az AJ.-éknak felajánlott lakásról ld. AJ. jegyzetét e levélen, mely szerint azt nem találta elég tágasnak. Petőfiék azért is sajnálták, mert ahogy Egressyék Szentpéteryéknél, ők A.-éknál szerettek volna „kosztozni" (ld. A. 1849. jún. 3-i levéltöredékét feleségének.).

12—13 *lemondásomat add be a hadügyminiszteriumnak,* — Petőfi máj. 17-i levelében közölte A.-val, hogy őrnagyi lemondását nem fogadták el, hanem három hét szabadságot adtak neki. Mivel azonban a szabadságolásáról nem tudó Klapkával máj. 14-én újabb incidense volt, amint az engedélyezett három hét lejárt, május 28-án, Szalontán megírta végleges lemondását őrnagyi rangjáról és kilépését a hadseregből: „Lemondás. Alólirott a katonai pályáról a polgári életbe lép át s őrnagyi rangját ezennel a t. cz. hadügyministerium kezeibe teszi le, melly lemondás elfogadásáról oklevelét kiadatni kéri. Szalonta, május 28. 1849. Petőfi Sándor őrnagy." (Ld. Petőfi kk. V. k. 143. l.)

14 *lemondásom irásbeli elfogadását* — erről szóló írást a Petőfi-irodalom nem ismer. Az erre vonatkozó közlemény a kormány hivatalos lapjában, a Közlöny júl. 13-i számában jelent meg: „A. 13019. Petőfi Sándor, honvéd őrnagy, saját kivánatára a magyar hadseregből kilépvén, minden további szolgálat alól ezennel felmentetik. Budapest, jún. 28. 1849. Hadügyminiszter helyett az álladalmi titkár: Szabó Imre, ezredes." (Petőfi kk. V. k. 242—243. l.).

14 *érdemjelem oklevelét* — 1849. ápr. 9-én kapta, Bemtől Szászsebesen a „Katonai érdemrend harmadik osztályát" a csatatéren szerzett érdemeiért. (Petőfi kk. V. k. 237—238. l.)

17 *lovamat adja el stb.* — Aranynétól hallhatta ekkor, amit A. máj. 23-i levelében is megírt neki, hogy lovásza nem volt hajlandó tovább Szalontán maradni, s már előbb Debrecenbe ment.

[AJ.-nak e levelére írt jegyzetében:] *Nagy Sándor csatavesztése Debreczennél:* — 1849. aug. 2-ára a cári sereg már Debrecen alá ért. Bár a Nagy Sándor vezetése alatti I. hadtest a népfelkelőkkel egyesülve is csak hét és félezer emberrel rendelkezett, — hogy Görgey seregének dél felé vonulását biztosítsa — megütközött a túlerőben levő cári csapatokkal s az aug. 2-i debreceni csatát elvesztette. (Spira, 573. l.)

191. Arany — Arany Jánosné Ercsey Juliannának [Debrecen, 1849.] máj. 28.

K: Elveszett. — **M:** Töredékei: Voin.AJé. I. k. 235, 236, 237, 238—239. l.

28 *Telegdi biztat,* — e napokban jelenhetett meg a *Szabadság zengő hárfája. A magyar fiatalságnak Arany János.* Két füzet jelent meg e címen, s egyiknek kiadója valóban Telegdi. Az elsőben két vers van: *Haj, ne hátra, haj, előre* és *Rózsa Sándor:* a második füzet három verset tartalmaz: *Beállottam, Rákócziné, Rásüt az esthajnal...* — AJ. hagyatékában megvolt a hazaküldött példány, amelyre a költő ráírta: „Ára 2 kr. pengőben". (Voin. AJé. I. k. 239. l.)

33 *az orosz beavatkozás híre jár,* — Mivel Görgey Komárom felmentése után nem kezdett nyomban támadást Bécs ellen, az osztrák kormány a nyert időt a cári kormánnyal való tárgyalásokra használta. (Spira, 525. l.)

192. Arany — Arany Jánosné Ercsey Juliannának Debrecen, 1849. máj. 31.

K: Elveszett. — **M:** Töredékei: Voin.AJé. I. k. 235, 236, 234. l. A 234. l.-on levő idézet után Voinovich máj. 21-i keltet ír, ez azonban sajtóhiba, hiszen AJ. csak május 25-én érkezett Debrecenbe. Valószínűleg a 31-én írott levélből való.

193. Arany — Arany Jánosné Ercsey Juliannának [Debrecen, 1849.] jún. 1.

K: Elveszett. — **M:** Töredékei: Voin.AJé. I. k. 239. l.

1 *a visszafoglalt fővárosba* — Buda ostroma máj. 4-én kezdődött, de mivel az ostromágyúk csak máj. 15-én érkeztek meg, addig Pest városát ágyúkkal pusztították a várból. Az ostromló magyar seregnek május 20—21-re virradóra sikerült csak kitűzniük a magyar zászlót. (Spira, 519—521. l.)

194. Arany—Aranyné Ercsey Juliannának [Pest, 1849.] jún. 3.

K: Elveszett. — **M:** Töredékei: Voin. AJé. I. k. 239—240. l. Voinovich közlésében AJ. és társa Debrecenből Pestre jutásának leírásához a legközelebbi levél-dátum ugyan jún. 7., de az utazás leírásának tényе, valamint annak közlése, hogy jún. 1-től már Garayéknál lakik, arra vallanak, hogy ez a jún. 3-i levél egy részlete. — A további rész viszont, amely arról számol be, hogyan érzi magát Garayéknál, már valóban a jún. 7-i levélből való.

7 *Ebédre első nap Egressy Szentpéterihez vitte* — Szentpétery Zsigmond apósa volt Egressy Gábornak.

10 *Egressyék két kiadó szobáját* — e lakás lehetőségre Petőfi hívta fel Aranyné figyelmét, amikor fiáért leutazott Szalontára. AJ. ekkor Debrecenben volt (ld. Petőfi 1849. máj. 27-i levelét).

195. Arany — Arany Jánosné Ercsey Juliannának Pest, 1849. jún. 7.

K: Elveszett.

M: Töredékei: Voin. AJé. I. k. 241, 239. 240. l.

3 *Kossuth bevonulása napján* — „a nemzet egy győzedelmet sem fogadott s ünnepelt nagyobb lelkesedéssel, mint Buda bevételét, mi előtte mintegy megtestesíteni látszott a hozott áldozatok gyümölcseit, a függetlenségi harc végsikerének eredményeit" — írja Horváth Mihály. (Id. Spira, 521. l.)

11—12 *Garai Ákos, Dezső és Gizella,* — Garay János gyermekei.

196. Arany — Szemere Bertalannak [Buda-Pest, 1849. jún. 16.]

M: AJ. kk. XIII. 96—97. l.; jz. 464—65. l. Az AJ. kk. XIII. k. Arany László nyomán közli, aki a levelet úgy látszik csak közlésre kapta meg. Ezért olvasható a kk.-ban, hogy a kézirat lelőhelyét nem ismerjük (ld. AJ. kk. XIII. k. 465. l.). — A levelet azonban Leszih Andor: *Arany János levele Szemere Bertalanhoz* címen újból közölte (Miskolci Napló, 1921. 148. sz. júl. 3.) s itt jelzi, hogy kéziratát „Horváth Lajos hagyományaképen" a miskolci, a jelenlegi Herman Ottó Múzeumban őrzik, s hozzá van csatolva a *Szabadság zengő hárfájá*nak egy példánya.

197. Arany — Arany Jánosné Ercsey Juliannának [Pest, 1849.] jún. 23.

K: Elveszett. — **M:** Töredékei: Voin. AJé. I. k. 240, 240—241. l. Ezt a kivett lakásról szóló beszámoló részt Voin. jún. 3-ról keltezi, ez azonban csak jún. 23. elírása lehet; mert logikus folytatása az előbbi résznek. — További részek 245—246. l.

2 *[Pesten fogadott tehát lakást]* — a jún. 3-i levélben tervezett budai letelepedés tervét elejtette.

4—5 *Garainé valóságos neked való asszony, . . . szeret a háznál, stb.* — AJ. itt — ki nem mondva — Garaynét Petőfinével hozza párhuzamba.

7 *[A kivett szállás . . .]* — Úri utca, Horváth ház, ahol Garayék is laktak (ld. AJ. későbbi jegyzetét Petőfi máj. 27-i levelén).

11 *[tart az oláhok mozgolódásától,]* — AJ. itt valószínűleg Joan Dragoş, román nemzetiségű bihari szolgabíró 1849. máj. 9-i megöletésére céloz. Dragoşt Kossuth megbízta, tárgyaljon a harcoló Avram Jancuval. Így, amikor Hatvani Imre rájuk támadt, ezt a fegyverszünet megszegésének tekintették, és Dragoşt is megölték. (Spira, 565, 641. l.)

12 *[Jani testvéréhez Sályba.]* — Ott volt jegyző.

18 *Gereben nyelvelése* — Erdélyi János a Respublica 1. jún. 17-i számában összesen kilenc magyar lapot sorol fel, de nem említi meg a *Nép Barát*ját, melyet Vas Gereben márc. 16. óta egyedül szerkesztett. Érzékenyen érintette, hogy Erdélyi kihagyta a felsorolásból. A Respublica 3. jún. 20-i száma még a következőket is közölte: „Arany János és Gondol Dániel több társakkal egyesülve Népi lapot fognak kiadni, hír szerint. Mi örülünk e vállalatnak s ohajtjuk a kormány részvétét is iránta, mert igazán hiával vagyunk oly népi lapnak, mely komolyan és épületesen, ne csak elménczkedve, hanem alaposan, ne csak mulattatólag, hanem tanitva is szóljon a néphez . . . A nép nem gyermek . . . Ő megérti a jó szót. Neki nem kell csevegés vagy épen fecsegés . . . A mi népiróink megtarkázták nyelvöket egy két közmondással, s azt hitték, jól van. Pedig nem volt jól. — Mi örülünk, ha minél előbb találkozik iró, ki magát a nép felfogásához illő egyszerüségig ki tudta mivelni." — E sorok világosan tükrözik Erdélyi elégedetlenségét Vas Gereben „népiróí" modorával. — Ilyen előzmények után jelent meg Vas Gereben: *Erdélyi Jánosnak, a republicanusnak!* című cikke a Marczius Tizenötödike 53. sz. jún. 30-án. Gúnyosan írja, hogy amíg ő agitált a respublica mellett, azalatt Erdélyi színházi páholyokban szórakozott s most: „kegyed előkerül és Respublica czimü lapot szerkeszt, mellynek 2-ik [helyesen: 1.] számában, mellyben a megjelenő és megjelenendő lapokat számlálja elő, azt sem tudja, van-e ‚Nép barátja' czimü lap, és a 3-dik számában már, Arany Jánost a nem látott Nép barátja rovására feldicséri és pedig ugy, hogy részemről kevés köszönnivalót találok benne . . . A Nép barátja a kegyed tudta nélkül is meg fog ezután is jelenni és pedig a kormány pártolása mellett; kiadó és felelős szerkesztője pedig leszek én; ki éppen arra vagyok büszke, a miért kegyed gyaláz, hogy mulattatva tanitok" stb.

18 *Pálfi is kontráz neki*; — Pálffy Albert, a Marczius Tizenötödike szerkesztője a lapnak abban a számában, amelyben Vas Gereben Erdélyihez írt nyílt levelét közölte, írja a következőket: „A második magyar néplapot Arany János szerkesztendi. Ha nem történik az előbbi lap [a Nép Barátja] rovására, nincs ellene legkisebb kifogás. De aggodalmunk méltó lehet, mert a Respublicában nagyon fitymálódni kezdenek az eddigi néplapok ellen."

24 *Az én ujságom a Közlöny mellett* — a Respublica 12. jún. 30-i számának utolsó oldalán ez olvasható: „A 'Közlöny' hivatalos lap julius elsejével Emődy Dániel szerkesztése mellett fog meg-

jelenni, melyhez melléklapul adatik az Arany és Gondol által szerkesztendő Népszabadság czimü népi lap; s igy irodalmunk nemcsak számban, de tartalomban is fog nevekedni."

27 *A muszkáktól itt kicsit félnek.* — A Respublica nem terjengős, de reális híreket közöl: Galliczia felől muszka sereg nyomul előre. A Királyhágón túl Besztercze és Brassó vidékén további muszka seregek törtek be. Pozsony körül szinte „tanyáznak" stb. (12. jún. 30-i. szám.).

198. Arany — Arany Jánosné Ercsey Juliannának [Pest, 1849.] jún. 24.
K: Elveszett. — **M:** Töredéke: Voin. AJé. I. k. 246. l.

1 *Egressyt nézte meg A rongyszedő-ben* — a darab: Felix Pyat: *Le Chiffonier de Paris* (1847.). *Párisi rongyszedő* címen Egressy Béni fordította magyarra. Egressy Gábor rendezte a Nemzeti Színházban, s ugyancsak ő játszotta benne Jean szerepét. — AJ. a darabot jún. 24-én láthatta, mert előtte csak 1848. aug. 27-én játszották. (Ld. OSzK. Színháztörténeti Osztály színlap-gyűjteménye, Berczeli A. Károlyné szíves közlése.)

2—3 *mióta a kormánybiztosságot és a csapatvezérséget elhagyta.* — A kormánybiztosi intézményt Kossuthék azért hozták létre, hogy a Honvédelmi Bizottmány utasításainak érvényt szerezzenek. Egressy Szegeden volt kormánybiztos 1848. nov. 2-től dec. 14-ig, ekkor azonban Kossuth kénytelen volt meneszteni, mert a liberális nemesség követelte a kormánybiztosok létszámának csökkentését. — 1849 tavaszán Egressy a felvidéki szabadcsapatok szervezésében tevékenykedett. Ezek közt is kitűnt az 500 főből álló borsodi szabadcsapat, melynek élén Egressy állt 1849. máj. 1-ig. (Ld. Spira, 314, 341, 500. l.)

199. Arany — Arany Jánosné Ercsey Juliannának [Pest, 1849.] jún. 26.
K: Elveszett. — **M:** Töredékei: Voin. AJé, I. k. 246. l.

2 *meglátogattuk Damjanicsot,* — 1849. tavaszán a III. hadtest parancsnoka volt; ápr. 28-án Komáromban véletlen baleset miatt lábát törte, ezért megvált a hadtestparancsnokságtól. Nem sokkal e látogatás után, júl. 11-től az aradi vár főfelügyelője lett. (Ld. Spira, 522, 640. l.)

8 *[Jó hireket tud Görgey győzelmeiről.]* — AJ. valószínűleg csak vigasztalni akarta feleségét, hiszen e napokban legfeljebb a jún. 13-i csornai győzelemről érkezhetett hír; ez viszont nem volt döntő győzelem. (Spira, 538. l.)

9—10 *Árva, Liptó, Szepes, Sáros megyék szélein orosz csapatok* — ekkor Paszkevics csapatai már valóban átlépték a magyar határt. A Duklai hágón átkelve, a Hernád mentén jöttek dél felé, míg egy másik hadsereg-rész a Szepességen át vonult Eperjes felé, hogy ott a két sereg egyesüljön. Több ponton Erdély területére is nyomultak be cári csapatok. (Spira, 540—541. l.)

200. Arany — Arany Jánosné Ercsey Juliannának [Pest, 1849. jún. 27.]
K: Elveszett. — **M:** Töredéke: Voin. AJé. I. k. 247. l.

2—3 *az orosz gyorsan halad előre* — Paszkevics jún. 23—30. között elfoglalta Eperjest, Kassát, Tokajt, Miskolcot. (Spira, 542. l.)

3—4 *mindenfelé népfölkelés rendeztetik.* — A kormány belátta, hogy a honvédsereg összpontosítása mellett, szükséges országszerte népfölkelést szervezni. Ezért máj. 18-án, amikor a cári kiáltvány

köztudomásra jutott, továbbá jún. 27-én, amikor a cári csapatok megindultak az országba, népfelkelésre hívta fel a lakosságot. E felhívások azonban nem járhattak a kívánt eredménnyel, mivel a parasztság jogos kívánságait nem vették figyelembe. (Spira, 547—552. l.)

10—11 *Én a kormányzó saját szájából hallottam, hogyan állunk.* — Kossuth, Petőfit és társait Pest-Buda népének mozgósítására hívta össze, eddigi tudomásunk szerint 29-re (Spira, 555. l.), AJ. e levele szerint: 27-re. (Ld. még Petőfi—AJ.-nak, 1849. júl. 11-i levelét, annak jegyzetét, továbbá AJ. feljegyzését a levélen.)

201. Petőfi Sándor — Aranynak Mező-Berény, 1849. júl. 11.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/34. sz.; csontszínű l. papír, 22×17 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: AJ. jegyzete, 3. l.: üres, 4. l.: címzés. Vörös viaszpecsét levélboríték lenyomattal. Postai bélyegzők: ? felirat 13/7 [= júl. 13.], Nagy Szalontha 15/7 [= júl. 15.] Ugyanitt Arany kézírásával: Csabáról — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 592. l. 34. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 200—201. l. Teljes szöveg, AJ. jegyzetével. — PetőfiLev. kk. 175. sz. 214—215. l.

Petőfi utolsó levele AJ.-nak

2 *az napon, mellyen hirdettük a népgyülést,* — jún. 30-án a lapokban és falakon hirdetmény jelent meg, mely júl. 1-én délután 6 órára népgyűlést hívott össze a Nemzeti Múzeum udvarára, a cári seregek betörése tárgyában. A hirdetményt Petőfi, Egressy Gábor, Arany és Fáncsy Lajos írta alá (ld. Márczius Tizenötödike, 1849. 62. sz. jún. 30. 248. l.). — AJ. Petőfinek e levelére írt jegyzetében magáról a népgyűlésről nem emlékezik meg. Jókai azt állítja, hogy a népgyűlést megtartották, s azon Petőfi, Egressy, Fáncsy Lajos s egy bécsi népszónok fel is szólalt (ld. Jókai Mór bevezetését, Petőfi Sándor Összes Művei. [Szerk.] Havas Adolf. (Bp. 1892.) I. k. LXXVI—LXXVII. l.).

6—7 *ugyanaz napon adta tudtára a kormány* — „'Értesités a főváros polgáraihoz' c. hirdetmény, szintén jún. 30-i keltezéssel — a lakosságot a kormány Pestről való eltávozásáról tájékoztatja, hogy ne legyen a főváros lakói számára váratlan esemény, ha a kormány némi időre székhelyét innen el s oda helyezné, hol az a hadi munkálatok kellő fejlődését nem akadályozná." (Ld. Gelich Rikhárd: *Magyarország függetlenségi harca.* III. k. Bp. 1889. 633. l.)

7—8 *hegedüszóban perse* — burkoltan, nem pedig nyíltan.

14 *más nap* — Petőfi e közlése szerint júl. 1-én indultak volna; azonban (ld. Baráth Ferenc közlését, VasÚjs. 1895. 22. sz. 350. l.) júl. 5-én érkeztek Mezőberénybe, s minthogy ez az út nem vett igénybe négy napot, feltehető, hogy csak 2-án vagy 3-án hagyták el Pestet.

15 *e békési magányba* — Mezőberénybe, ahol rokonának, Orlay Petrics Somának szülei laktak.

202. Soltész János — Aranynak [Ugra, 1849. júl. 17. után]

K: Elveszett. — *Utalás e levélre:* AJ. jegyzete Petőfi 1848. júl. 11-i levelén: [Petőfi Ugrán] „a papnál volt szállva, s a pap néhány sorban megirta nekünk, az ő megbízásából, hogy köszönt, és hogy megy Erdélybe". — Petőfi júl. 17-én indult Egressy Gáborral Mezőberényből—Bihar-Ugrán át — Nagyváradra s onnan Erdélybe (ld. PetőfiLev. 309. l.). E levél tehát júl.

17. után íródhatott. — Petőfi vendéglátója az irodalomtörténetben eddig csak mint az „ugrai lelkész" szerepelt. Nevét — Gazdag Emma megkeresésére — a jelenlegi ugrai lelkész, Besztercei László volt szíves megállapítani. Fogadják köszönetünket!

203. Gondol Dániel — Aranynak Szeged, 1849. júl. 19.
K: MTAK—K 513/114. Fehér l. papír, 29×23 cm, 2 folio, 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés, címeres viaszpecsét, postai bélyegzők: Szeged 20/7. Nagy Szalontha 22/7. Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 595. l. 114. sz.).
M: Kiadatlan.

Arany 1849. július elején nem ment a kormánnyal Szegedre, hanem visszatért családjához, ui. a kisebb kormányhivatalnokok maguk dönthettek sorsukról. (Ld. Horváth Mihály: *Magyarország függetlensígi harczának története 1848 és 1849-ben.* III. k. Bp. 1865. 255. l.)

5 *Penelopéd* — Aranyné, aki hűséges, mint Odysseus felesége.
9 *a Népszabadság* — a kormány: Közlöny c. hivatalos lapjának mellékleteként jelent volna meg AJ. és Gondol Dániel szerkesztésében. (Ld. V. Windisch Éva: Közlöny (1848—1849.) Bp. 1958.)
11 *Rudival,* — azaz Vadnay Rudolffal, aki szintén fogalmazó volt Szemere belügyminisztériumában.
12 *hely nélkül vagyunk,* — Annak ellenére, hogy elsősorban a minisztériumhoz tartozókat igyekeztek elhelyezni. — Lővei Klára írja emlékezéseiben, hogy ők Teleki Blankával csak egy szoba-konyhás kis parasztházban kaptak szállást, de meg is vendégelték őket: „A konyha közepére leteritettek egy juhászbundát, a gyapjas részével lefelé. Annak közepére tették a paprikás hallal telt bográcsot, s körben a bundára ülve, onnan vettünk cserép tányérainkra a párolgó edényből". (Ld. *Teleki Blanka és köre.* Karacs Teréz, Teleki Blanka, Lővei Klára emlékezései, levelei. Sajtó alá rend.: Sáfrán Györgyi. Bp. 1963. 519. l.)
16 *A kormány valószínűleg Szegeden marad,* — a politikai és hadi helyzet változásáról ld. Gondol Dániel júl. 27-i levelének jegyzetét.
19—20 *Martius 15-e betiltatott* — 1849. júl. 8-án tiltották be. Szerkesztőjét, Pálfy Albertet ellenzéki cikkei miatt a kormány júl. 7-én elfogatta, de az ellene indított sajtóperre már nem került sor.
20 *Respublica megszünt,* — 1849. július 8-án jelent meg utoljára.
20 *Népbarátrul* — a Nép Barátja, melynek szerkesztésében AJ. 1849. márc. 10. óta már nem vett részt. A lap utoljára 1849. június 30-án jelent meg.
21 *Közlönynél egyéb organumunk nem igen van.* — A kormány hivatalos lapja augusztus 10-ével szintén megszűnt.

204. Arany — Gondol Dánielnek [Nagyszalonta, 1849. júl. 22.?]
K: Elveszett. — E levél válasz Gondol júl. 19-i levelére, mely a postai pecsét szerint 22-én érkezett Szalontára. AJ. rögtön válaszolhatott rá, mert Gondol fennmaradt viszontválasza júl. 27-én kelt, s a levél útjára 5—6 nap számítható, ezért kelteztük a levelet kb. 22-re. Utalások a levél tartalmára Gondol júl. 27-i válaszában: „visszalépésedet még nem említettem . . . balgaság tőled . . . azon ötlet, mintha fogalmazói állásodat stb. — . . .fájt volna . . . ha az ujságirás stb. — Rudi őt illető soraidat" stb.

205. Gondol Dániel — Aranynak Szeged, 1849. júl. 27.
K: MTAK. — K 513/115. sz. — kékesszürke l. papír, 29,2×23,3

cm, 2 fol., 1—3. l.: l. szöveg, 4. l.: üres, címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 595. l. 115. sz.).

M: Kiadatlan.

Válasz AJ. 1849. júl. kb. 22-i elv. levelére.

4—5 *A lótás futás pillanata ismét bekövetkezett,* — e levél írását követő napon a szegedi lőportár felrobbant, s ugyancsak júl. 28-án ülésezett az országgyűlés utoljára Szegeden. A képviselőház nemzetiségi törvényt hagyott jóvá, s törvénycikket fogadott el a zsidók egyenjogúsításáról. (Spira, 567. l.)

7 *a mi Népszabadságunk ügye* — ezen a címen jelent volna meg AJ. és Gondol Dániel szerkesztésében a hivatalos Közlöny melléklete. Az új néplappal a kormány — többek között — Táncsics Forradalom című röpíveinek hatását is ellensúlyozni akarta. (Ld. Czóbel Ernő: *Arany János tervezett néplapja, a „Népszabadság".* It 1917. 479—489. l.)

31 *Az osztrák—muszka had nyomul Szeged felé* — július végén és augusztus elején a magyar katonai és politikai helyzet fokozatosan romlott. Mivel Görgey Vácnál beleütközött a cári sereg előhadaiba, visszafordult Losonc felé. Haynau hadai bevonultak Pestre. A cári seregek főerői Paszkevics vezérletével Gödöllő és Mezőkövesd között helyezkedtek el. Szeged védelmére a Duna—Tisza közén — Perczel Mór parancsnoksága alatt — a X. hadtest egyesült Wysocki IX. hadtestével. Együttesen vonultak Szeged felé. Perczel célja — a haditerv szerint — a magyar csapatok egyesítése volt, mivel azonban Görgey késett, — a Szeged felé vezető út megnyílt Haynau előtt, aki, amikor Perczel július 29-én bevonult Szegedre, már szintén Szeged alatt állott. Görgey csak júl. 29-én kelt át Tokajnál a Tisza balpartjára, azonban Paszkievics csapatai ekkor már Debrecen felé közeledtek s megakadályozták Görgeyt abban, hogy a legrövidebb utat választhassa dél felé. (Spira, 568, 572. l.)

41—42 *Szemere . . . beadta resignatioját,* — a Szemere—Kossuth ellentétre jellemző, hogy Szemere júl. 18-án rendeletben tiltotta meg, hogy a tisztviselők közvetlenül Kossuthhoz forduljanak. Nehezményezte, hogy: „sok jelentések az illető ministerek mellőzésével a kormányzóhoz intéztetnek". — Szemere lemondását a következőkkel indokolta: „én sulyát nem birom, de nem is kívánhatja senki, hogy viseljem". (Spira, 569. l.)

43—44 *A közvélemény dictaturára szavaz, hadira és politicaira,* — e levél írásának napján Szegeden a Békepárt titkos ülésén Görgey fővezérré való kineveztetését sürgették. Görgey aug. 1-én találkozott a Békepárt vezetőivel, s magáévá tette a katonai diktatúra bevezetését és a béketárgyalások megindítását. (Spira, 572—573. l.) Görgey aug. 11-én lett diktátor, s 13-án letette a fegyvert.

71 *Rudi* — ld. Vadnay Rudolf, ADATTÁR.

206. Arany — Nagy Ignácnak [Nagyszalonta, 1849. november 15. után]

K: Elveszett. — Ld. Nagy Ignác 1849. dec. 13-i válaszát e levélre. — A keltezéshez: Nagy Ignác folyóirata: a Hölgyfutár 1849. nov. 15-én jelent meg először, AJ. tehát ez után írhatott Nagy Ignácnak. — Az, hogy AJ. a verset ifj. Árva Imre aláírással jelentette meg, s hogy a folyóiratot felesége nevére kérte, jellemzi akkori félelmeit. A vers 1850. jan. 7-én jelent meg.

207. Nagy Ignác — Aranynak Pest, 1849. dec. 13.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/406. sz.; csontszínű, domborúnyomásos: „Bath" feliratú l. papír, 22,8×14,7 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 602. l. 406. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany nov. 15. utáni elv. levelére.

2 *Ex ungue leonem!* — teljes formája: Ex ungue leonem pingere = Az oroszlánt a körméről (festeni). E mondást Plutarchos Alkaiosnak tulajdonította. Lukianos Phidiasra vonatkoztatja, akinek mintegy elég volt csupán az oroszlán körmét látnia, hogy meg tudja határozni testalkatát. (Tóth Béla: *Szájrul-szájra.* Bp. 1901. 272. I.) — Nagy Ignác valószínűleg az A. által küldött *A Dismal mocsárok tava* c. fordításával kapcsolatban írja ezt AJ.-nak.

9 *a boldogult Regélő* — a Regélőt, a Pesti Divatlap elődjét 1833-ban indította meg Mátray Gábor. Először még olvasóközönséget kellett toboroznia.

13 *A szép ballada* — amit AJ. közlésre küldött: *A Dismal mocsárok tava.* Ballada Moore után, s melyet Nagy Ignác 1850. jan. 7-én jelentetett meg lapjában, a Hölgyfutárban.

[Címzéshez:] „*Ércsey Juliána*" *asszonynak* — AJ. a politikai viszonyok miatt felesége nevére kérte postáját. Nagy Ignác így címezte levelét és így küldte szerkesztői üzeneteit is. — Ld. Hölgyfutár, ADATTÁR.

1850

208. Arany — Petőfi Sándorné Szendrey Júliának [Nagyszalonta. 1850. jan.]

K: Elveszett — A levélre AJ. feljegyzéseiből következtetünk: „Petőfiné ekkor Kolozsvárott volt. Oda küldtem neki" . . . ti. *Emléklapra* c. versét (AJ. kk. I. k. 430. l.). Mivel Petőfiné februárban már elhagyta Erdélyt, ez januárban lehetett. Az album-lapot AJ. feltehetően pár sor kíséretében küldte.

209. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1850. jan. 4.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/664. sz.; csontszínű l. papír, 26,2×20,8 cm, 1 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: üres, címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 664. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 227. l. Kevés kihagyással.

2 *élték-e? s hogy?* — Arany 1848. aug. második felében Szilágyi társaságában utazott Pestre, de — a szakirodalomban elterjedt feltevéssel szemben (Voin. AJé. I. 228—229. l. és PetőfiLev. 437. l.) — nem Szilágyi akadémiai székfoglalójára, amely *A magyar szótárirodalom történész-szemléje* címmel már 1847. nov. 15-én és folytatólag nov. 22-én elhangzott (ld. AkÉrt. VII. k. 1847. 303—309, 331—337. l.). A szabadságharc alatt nem találkoztak, levelet sem váltottak.

2—3 *Több levelet küldtem Szalontára,* — írt pl. Miklósi Sándor tanítónak is, aki 1849. dec. 25. kelt válaszában röviden körvonalazta Arany helyzetét: „Azt kérdi, él-e Arany úr? Igenis él; mely minőségbe? Hivatal nélkül, Szalontán, házbérbe' *Darvasi* Ambrus házánál, *még eddig semmi baja.*" (Gyöngyössy László: *Adalékok Arany*

János életéhez. EPhK. XXVIII. 1904. 760. l.) Ez a híradás azonban jan. 4-én még nem jutott el Szilágyihoz.

8—9 *(a mennyire levélre bizható).* — Szilágyi megjegyzése szűkszavúságával is az önkényuralom cenzúrájának félelmes nyomását sejteti. Jellemző, hogy Nagy Ignác, aki a világosi katasztrófát követően íróink közül először írt Aranynak, levelét nem is neki, hanem Aranynénak címezte.

210. Arany — Szilágyi Istvánnak Nagyszalonta, 1850. jan. 19.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/700. sz.; csontszínű l. papír, 25 × 19,7 cm, 2 fol., a 2. folióról 3 cm széles csík hosszában levágva, 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés, AJ. sötét bordó viaszpecsét, postai pecsét: Nagy Szalontha 19/1 [= jan. 19.] Szilágyi István írásával: „febr. 9. 1850." — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 700. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 228. l. Kevés kihagyással.

2—3 *még van ember ki rólam emlékezik* — Szilágyi 1850. jan. 4-én kelt levele az első írás, amelyet barátai, régi ismerősei köréből kapott. Egyébként Nagy Ignáccal (1849. dec. elején), Garayval (1850. márc.), Jókaival (1850. máj. 7.) egyaránt maga kezdeményezi a levelezést.

4 *a körülmények nem engedik.* — A körülmények: cenzúra, besúgás, elfoglaltság.

5 *levegő dolgában nem szűkölködünk.* — Utalás arra, hogy a letartóztatást sikerült elkerülnie.

5—6 *bérszobában lakunk* — szolgálati lakását Szalontán a másodjegyzői állásról való lemondásakor, 1849. május 21-én elvesztette, utóda pedig — noha a lakásban két szoba üresen állt — nem adott helyet Aranynak és családjának. Darvasi Ambrusék nádfedeles házában egyetlen szobát kaptak, itt kereste fel Aranyt a Világos előtti napokban Vörösmarty, Bajza, Görgey. Ez a szoba is szinte üres, mert Pestre készülődve, ingóságaik jelentős részét 1849 tavaszán eladták. Ez az állapot csak 1850 tavaszán szűnt meg, amikor Arany a Nagy-utcában, a jegyzői ház szomszédságában rokoni kölcsönnel megvásárolta Debreczeni János csizmadia kétszobás rozzant parasztházát. (Ld. Voin. AJé. I. k. 235. és 251. l. és II. k. 9. l.) Itt írta *Irószobám* c. versét. (Ld. AJ. kk. I. k. 99. l., jegyz.: 437—438. l.)

211. Arany — Garay Jánosnak [Nagyszalonta, 1850. február 25.]

K: Elveszett. — Utalás a levélre és keltére: „Arany . . . Garaynak gyüjtött pénzt s irt meleg levelet" (Vachot Sándor — Erdélyi Jánosnak, 1850. márc. 28. ErdélyiLev. II. k. 17. l.). A gyűjtött pénzt 1850. február 25-én postázta (ld. AJ. kk. XIII. k. 465. l.).

212. Petőfi Sándorné Szendrey Júlia — Aranynak Pest, 1850. [febr. vége?]

K: OSzK. Kézirattára, PE. 195. sz.; csontszínű l. papír 22,8 × 14,5 cm, 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg, címzés, boríték nincs.

M: MDSzJ. 102—104. l. Válasz AJ. *Emléklapra* c. versére. AJ. verseinek kézi példányába bejegyezte: „Petőfiné ekkor Kolozsváron volt, hol férje eltünte után sokáig tartózkodott. Oda küldtem neki a tőle régebben átvett albumlapon a költeményt." (AJ. kk. I. k. 430. l.)

4—5 *Baráti kezeid írák meg emlékkönyvem leggyászosabb lapját;* — Petőfiné, amikor 1849 júliusában elhagyta Szalontát, a kor szoká-

sa szerint egy emlékkönyvlapot hagyott Aranynál — emléksorok számára. AJ. *Emléklapra* c. versét a M. Írók Albumában a következő jegyzettel közölte: „Egy emlékkönyvi fehér lapra, mit szerző még júliusban magához vett." (AJ. kk. I. k. 430. l.)

16—17 *Jól mondod, hogy szíved kiáradt könyűitől nehézzé vált az emlékjel.* — AJ. az *Emléklapra* c. vers utolsó versszakában írja: „Repülj utadra most . . . de nem, ne még, | Szárítsd föl nedvesült szárnyaidat: | Nehéz vagy a könnyhullatása miatt, | Mellyel emlékeinek áldozék." (AJ. kk. I. k. 78. l.)

30 *Kit te keressz, én is már vég keresém.* — Petőfiné Kolozsvárról indult eltűnt férje keresésére. Mivel akkor az országon belül is csak útlevéllel lehetett utazni, előbb azt kellett szereznie Urbán Károly kolozsvári városparancsnoktól. Júlia férfiruhában sem indulhatott egyedül. A tizenkilenc éves Balás Sándor kísérte. 1849 telén járt Segesvárott, Székelykeresztúron és Székelyudvarhelyen. Itt találkozott Heydte osztrák ezredessel, aki a segesvári ütközet alatt Lüdersz cári tábornok összekötő-tisztje volt, s látta Fehéregyháza és Héjjasfalva között a „szökőkútnál" holtan heverni a polgári ruhás Petőfit. (Ld. Dienes András: *Perújítás Szendrey Júlia ügyében.* ItK 1962. 311. l.)

43—45 *sárral dobálja az utczai tömeg, azt . . . kit ő neve viselésére méltónak talált,* — a huszonegyéves özvegy már kolozsvári tartózkodása alatt érezte maga körül a rosszindulatú hírverést. Ennek gyökerei előbbre nyúlnak vissza. Amikor Szendrey Júlia Petőfi felesége lett, országos érdeklődés központjába került. Mindez a korabeli nővilágban csendes irigységet keltett. Megszólták, mert — férjéhez hasonlóan — feltűnően öltözködött. Külön kihívásnak számított, hogy haját rövidre vágta és — cigarettázott.

Az összeomlást követő kolozsvári őszön és télen Júliát férje rajongói vették körül: híreket cseréltek, verseket olvastak. Kolozsvárott Hadadiéknál lakott fiával és a dajkával. Az együttlakás harmadmagával, sok apró súrlódásra adott okot. El is költözött Hadadiéktól. — Ilyen előzmények után írta meg negyven év múlva a későbbi Dekánéné Hadadi Berta egykori gyermekleányemlékeit. — Minden rosszindulata mellett sem tudott több dehonesztálót írni, minthogy Júlia vendégeit itallal kínálta, s hogy egy alkalommal erős aszubort kért házigazdájától, amitől viszont három napig beteg volt. Egy színházi este is szerepel az emlékezésben, amelyre Petőfiné — Hadadi Bertát vitte magával. (Ld. Fővárosi Lapok, 1889. okt. 23-i szám.) — Júlia kolozsvári naplója kétségtelenül erősen — kissé irodalmiasan — egzaltált hangulatokat tükröz. — Kolozsvárról Pestre költözött, ahol azonban a kitoloncolás veszélye fenyegette. Bár arról sincs konkrét adat, hogy Lichtenstein herceget személyesen ismerte volna, a pesti pletyka vele is kapcsolatba hozta. Hogy második házasságát a gyászév letelte előtt tíz nappal kötötte meg, a kortársak számára a betelt pohár utolsó cseppje volt. (Ld. Dienes, i. m.)

213. Szilágyi Sándor — Aranynak Pest, 1850. márc. 15. előtt

K: Elveszett. — A MEml. 1850. márc. 15-én indult, Szilágyi Sándor tehát ez előtt írhatott A.-nak. Ld. továbbá Arany — Szilágyi Sándornak 1850. márc. 20-án: eddig „akadályozva" volt „az Emlékek" [Magyar Emléklapok] számára valamit küldhetni. Szilágyi tehát írt neki ez ügyben.

214. Arany — Szilágyi Sándornak Nagyszalonta, 1850. márc. 20.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/714. sz.; csontszínű l. papír, 25,6×20,2 cm, 1 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: címzés, AJ. nyomatú viaszpecsét, postai pecsétek: Nagy Szalontha 20/3 [= márc. 20.], Pest 23/3 [= márc. 23.]. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 714. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 234. l. Teljes szöveg — csak az utóirat nincs közölve. Válasz Szilágyi Sándor márc. 15. előtti elv. levelére.

1 *„Emlékek" számára* — AJ. e leveléhez a *Letészem a lantot* c. versét mellékelte, melyet az előbbi napon: márc. 19-én írt. (Ld. AJ. kk. I. k. 84—85, 433. l.), Szilágyi az általa 1850. márc. 15-én megindított Magyar Emléklapok 1848/9-ből, (továbbiakban MEmlékl.). — megindulása körülményeiről, sorsáról később megírta emlékeit: *Rajzok a forradalom utáni időkből* c. könyvében (Bp. 1876.). Szilágyi Sándor emlékezéseiben jellemzi az ország bénult szellemi életét 1849 végén és 1850 elején. Az írók érezték, hogy „fenn kell tartani a magyar irodalom folytonosságát" (I. m. 9. l.). 1849 őszén indult meg a Hölgyfutár és a Magyar Hírlap c. napilap. Ez utóbbit Szilágyi Sándor apja, a konzervatív Szilágyi Ferenc szerkesztette. — Szilágyi Sándor író-baráti köre: Vahot Imre, Obernyik Károly, Bérczy Károly, Sükei Károly, Gyulai Pál, aki ekkor Gyömrőn titkárkodott Telekiéknél, Csengery Antal, Kemény Zsigmond, Garay János s az akkor bújdosásából hazatért Jókai Mór egyetértettek abban, hogy szükség volna valamiféle irodalmi folyóiratra. Így született meg a Magyar Emléklapok 1848/49-ből (továbbiakban MEmlékl.) Szilágyi Sándor szerkesztésében, Heckenasték kiadásában (i. m. 12—67. l.). A benne megjelent AJ.-műveket ld. ADATTÁR.

3 *míg névtelenül irok*, — A. kezdetben mind a Hölgyfutárban, mind Szilágyi folyóiratában A. és A . .ny jegy alatt közölte költeményeit. Ld. e folyóiratoknál, ADATTÁR.

13 Χρυσοστομος — Chrisostomos, azaz Aranyszájú Szent János. Petőfi is így szólította egyszer tréfásan: *„Aranyos* szájú szent *János* barátom!" (1847. aug. 17.).

215. Szilágyi Sándor — Aranynak Pest, 1850. márc. 25.

K: MTAK. Kézirattára — Voinovich Levelezés. Csontszínű l. papír, 21×15 cm, 1 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: üres, címzés, boríték nincsen.

M: Kiadatlan.

Válasz Arany márc. 20-i levelére.

1 *költeményét kaptam.* — *Letészem a lantot* c. versét.

3 *ha hosszabb költői beszélyt küld* — A. e javaslat alapján küldte utóbb *Katalin* c. költeményét közlésre Szilágyinak.

5 *kivánata szerint Debrecenbe küldöm.* — Telegdy Kovács Lajoshoz, aki könyvárusa s a forradalom alatt kiadója is volt.

6 *E költeményt a 3-ikbe* — valóban ott jelent meg a vers, ld. ADATTÁR, MAGYAR EMLÉKLAPOK-nál.

216. Arany — Osváth Imrének Nagyszalonta, 1850. márc. 28.

K: Elveszett. — Ld. Osváth ápr. 19-i válaszát: „betses levele még márcz. 28-án kelt" stb.

217. Szilágyi Sándor — Aranynak Pest, 1850. ápr. 5.

K: MTAK. Kézirattára — Voinovich Levelezés.; fehér, „Bath" nyomású l. papír, 22×14 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: cím-

zés, bordó viaszpecsét, postai pecsétek: Pesth 6/4 [= ápr. 6.], Nagy Szalontha 8/4 [= ápr. 8.]. — Voinovich Géza hagyatékából (ld. MTAK. Kézirattára 687/1952.)

M: Kiadatlan.

Arany márc. 20-án kelt levele óta Szilágyinak ez a második levele AJ.-hoz.

4—5 *a többi füzetek számára is küldeni* — A MEmlékl.-nak 1850. júniusáig hat füzete jelent meg, ezekben AJ.-nak csak a *Letészem a lantot* c. verse látott napvilágot. Az ezt követő „Uj folyam"-ban megjelent verseit ld. a folyóirat címszavánál, ADATTÁR.

6 *nagyobbszerű eposzt* — Szilágyi márc. 25-i levelében is kért ilyent AJ.-tól, aki ekkor már dolgozott *Katalin* c. költeményén.

218. Arany — Szilágyi Sándornak Nagyszalonta, 1850. ápr. 14.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/715. sz.; szürke l. papír, 22,1×12,7 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3—4. l.: üres. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 715. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 235—236. l. Teljes szöveg.

Arany együttes válasza Szilágyi Sándor márc. 25-i és ápr. 5-i levelére.

13—14 *a való sceletonja.* — Csontváza.

16 *egy tömött iv rim.* — Szilágyi előbbi két levelében kért hosszabb elbeszélő költeményt, így küldte most A. a *Katalin* elkészült első felét.

23—24 *Otaheitiban sem irnák meg alább.* — Tahiti (Taiti, Otaheiti) szigete 1842-ben lett francia protektorátus. A francia lapok nyomán nálunk is közöltek cikkeket, híreket szépségéről és elmaradottságáról.

219. Osváth Imre — Aranynak Sarkad, 1850. ápr. 19.

K: NSzAJM. Leltári száma: AJM. III. 12. — Halványzöld színű, nagy formátumú l. papír. 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés, a viaszpecsét (Dánielisz Endre szíves közlése.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany márc. 28-i elv. levelére.

8 *rectoriát professoriává alakitsam* — vagyis hogy az elemi ismeretek mellett algimnáziumot is tarthassanak s ennek professzora Arany legyen.

9 *legyen ennek professora.* — AJ. nem ment Sarkadra, mert ekkor már biztosítva volt megélhetése Szalontán, Kenyeres János szolgabíró mellett. (Ld. Voin. AJé. II. k. 7—8. l.)

14—15 *kerités javittásra szólittatom fel* — AJ. 1849-ben nagynehezen megkapta Vas Gerebentől a Nép Barátja neki járó szerkesztői és munkatársi részesedését, 1200 váltóforintot. (Ld. AJ. jegyzetét Petőfi: 1848. máj. 5-i levelén.) A. sógorától, Ercsey Jánostól még kölcsönvett 600 forintot, s ebből megvette Debreczeni János csizmadia mester házát. Az adás-vételi szerződést 1850. márc. 10-én irták alá, s Aranyék ápr. 24-én költöztek oda. (Ld. Voin. AJé. II. k. 8—9. l., Debreczeni 48—49. l.) A beköltözést megelőzően irt tehát AJ. szomszédjának, hogy velük szomszédos kerítését javittassa meg.

220. Szilágyi Sándor — Aranynak. [Pest, 1850. ápr. 20-án ?]

K: Elveszett. — Válasz AJ. ápr. 14-i levelére, melyben a *Katalint* küldte, s kérdezte, kell-e Szilágyinak a folytatása is? Szilágyi nyilván azonnal válaszolt, ezért keltezzük levelét kb. 20-ra. AJ. máj. 7-i levelében ugyan

*Katalin*ra vonatkozóan azt írja, hogy: „ön leveleit kaptam, ti. a *legelsőt* s *legutolsót*" e kijelentés azonban vagy tréfa, vagy Szilágyinak nagyobb elbeszélést sürgető előbbi leveleire vonatkozik. AJ.-nak ui. máj. 7-i válasza csupán egy levélre utal s időbelileg is csak egy helyezhető el AJ. ápr. 14-i és máj. 7-i levelei közé.

221. Arany — Szilágyi Sándornak Nagyszalonta, 1850. máj. 7.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/716. sz.; csontszínű l. papír, 25,8× 20,3 cm, 1 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: címzés, AJ. vörös viaszpecséttel, postai pecsétek: Nagy Szalontha 7/5 [= máj. 7.], Pesth 10/5 [= máj. 10.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 716. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 236—237. l. Teljes szöveg.

Válasz Szilágyi kb. ápr. 20-án kelt elv. levelére, melyben jelezte, hogy *Katalin* első része megérkezett.

1 *Katalin vége itt van.* — Szilágyi a MEmlékl. Új folyamának első füzete említi *Katalint*, amely majd a második füzetben megjelenik. Mivel azonban ezt a rendőrség betiltotta, Szilágyi a füzet meglevő anyagát, tehát benne a *Katalint* is: Magyar Írók Füzetei címmel jelentette meg; ld. ADATTÁR.

5—6 *E másodikból adhatnék mutatványt,* — a *Daliás idők* első énekén AJ. — Arany László tudomása szerint — még a forradalom alatt dolgozni kezdett. (AJ. kk. V. k. 434. l.) A kész I. éneket a forradalom után Vahotnak adta közlésre, a Losonczi Phőnixbe. Ezt Vahot a forradalom alatt oly nagy pusztulást szenvedett Losonc város fölsegélésére szerkesztette. (Ld. még ADATTÁR.)

7 *Bezirks Commissair-urak.* — A kerületi biztosok, akik a Bach-korszakban oly sok bajt, keserűséget okoztak az ország lakóinak.

14 *Recommandirt:* — ajánlottan.

AJ. e Szilágyinak írt levélben Jókainak szóló sorok is vannak. Ezért közöljük előbb a Szilágyinak szóló levelet, noha a szoros betűrend szerint előbb a Jókainak írottak következnének.

222. Arany — Jókai Mórnak a Szilágyi Sándornak írott levelében Nagyszalonta, 1850. máj. 7.

K: Ld. az ezt megelőző, AJ.— Szilágyi Sándornak szóló levél kéziratát.

M: AJLevIB. I. k. 237. l. Teljes szöveg. — JókaiLev. I. k. 87. sz. 94. l.

Arany e Jókainak szóló sorait Szilágyi Sándorhoz intézett levelében írta. Ezért közöltük előbb a Szilágyinak írt levelet.

1 *És te Sajó!* — Jókai a szabadságharc utáni bújdosásakor s még utána is Sajó álnéven írt. (Ld. JókaiLev. I. k. 345—346. l.) Az álneveket az olvasók már ismerték. Arany az *A.* betűjegyet használta, majd mint *A . .ny* írta magát alá (ld. a Hölgyfutárban ez időben és M. Emléklapokban megjelent írásait). E levelet is mint *Aurelius* írta alá. Álnevet használt Tompa is: a Kelemér szót fordította: *Rém Elek*-re, Lévay pedig *Bátor Miklós* néven tette közzé verseit.

4—5 *az „allgemeiner" isten,* — összbirodalmi. Gúnyos célzás Magyarországnak a Habsburg birodalomba való beolvasztására, az 1850-ben ideiglenesen, 1851-ben véglegesen jóváhagyott birodalmi alkotmány szerint. — A „magyarok istenét" AJ. már 1848 válságos viszonyai közt is idézte: *Él-e még az Isten?* c. versében. (AJ. kk. I. k. 46, jz. 421. l.)

6 *olim* — egykor.

223. Szilágyi Sándor — Aranynak Pest, 1850. máj. 15.?

K: Elveszett. — Válasz AJ. máj. 7-i levelére, melyben a *Katalin* második részét küldte. Utalás AJ. aug. 19-i válaszában: „. . . levelére nem válaszoltam előbb" stb. AJ. nyugtázza a pénzeket s elhárítja a *Katalin* külön kiadásának tervét, amelyet azonban Szilágyi utóbb mégis megcsinált.

224. Lévay József — Aranynak Pest, 1850. máj. 27.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/295. sz.; fehér l. papír, 21,4×13,7 cm, 1 fol., 1—2. l.: l. szöveg. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 599. l. 295. sz. a.).

M: Kiadatlan.

4 *iparlovagok,* — szélhámosok (Ért. Szótár); e korban használatos kifejezés.

11 *azon gyönyörű mákvirágot,* — ez, valamint az első bekezdés összes célzásai Szilágyi Sándorra vonatkoznak. A „judási pénz" gyanúsítással azért illeti, mert apja, Szilágyi Ferenc szerkesztette a Magyar Hírlap c. kormánylapot.

11—12 *az általad is gyámolított Emléklapok élén áll!?* — a Magyar Emléklapoknak AJ. a harmadik számtól valóban munkatársa volt. Szilágyi Sándor — levelei bizonysága szerint — igyekezett AJ.-t megszerezni és megtartani munkatársai között.

13 *sürűn termi a könyveket,* — Szilágyi Sándornak 1849—50-ben valóban egymás után jelentek meg művei (ld. Szilágyi Sándornál, ADATTÁR).

16—17 *azt merte hazudozni hogy ő P[etőfi] Sándorral levelezésben áll,* — e vád azzal kapcsolatban kelhetett szárnyra, hogy Szilágyi a MEmlékl. 1. számában közölte Petőfitől *Az év végén.* (1848.) c. addig kiadatlan költeményt (71—72. l., ld. Petőfi kk. III. k. 213—214. l.). Petőfi Szilágyi Sándorral nem levelezett, azonban — közös kolozsvári ismerősük: Urházy György révén — Szilágyi sokat hallhatott Petőfiről. Szilágyi Sándornak a Hazánkba küldött híre szerint, amikor Petőfiék Koltóról Kolozsvárra látogattak, Petőfit együtt látta Urházyval, aki a Petőfi házaspár tiszteletére rendezett lakomán fel is köszöntötte a költőt. (PetőfiLev. 312. l.)

19—20 *Császár Ferenc ellen egy pasquilt irni s a városban P[etőfi] neve alatt terjeszteni* — e híresztelés is Szilágyi Sándor ellenségeinek kitalált híre lehetett, minthogy Császár Ferenc Nagy Ignác *Hölgyfutárjá*nak munkatársa volt, s a már 1849. dec. 15-től megjelenő lap munkatársai féltékenyen figyelték Szilágyi folyóiratának növekvő népszerűségét.

21—22 *bizonyos helyekre . . . szokta behordani a szót.* — E gyanúsítás igazolására mind máig nem tárt fel adatokat sem a politikai történetírás, sem az irodalomtörténet. Lévay Szilágyi Sándor iránti ellenszenve közismert volt. Erre vall Gyulai egy megjegyzése: „Lévai pedig és a többiek, kik Szilágyit gyűlölik, engem is le akartak beszélni arról, hogy bele [Szilágyi folyóiratába] írjak. Oly nyomorú ez a pesti szépirodalmi világ. Ugyan mit tudnak irigyleni Szilágyitól. Jókainak igaza van. Ő azt mondá: kapjon közületek valaki lapot, jó szívvel oda írunk, de ha nincs más, mint a Szilágyié csak ezt vagyunk kéntelenek fenntartani . . ." (1850. szept. 14. Szász Károlynak. GyulaiLev. 55. l.).

26—27 *A Magyar hirlap megintés nélkül maradt.* — Ennek szerkesztője volt Szilágyi Sándor apja: Szilágyi Ferenc.

35 *Sajóval czimborál* — Jókai egyik legjelentősebb munkatársa volt Szilágyi Sándor kiadványainak. A Magyar Emléklapokban megjelent írásai: *A gyémántos miniszter* (5—35. l.) — *Az ércz leány* (112—127. l.). — *A tarczali kápolna* (163—176. l.). — *A fránya hadnagy* (278—305. l.) — *A székely asszony* (471—483. l.). — *Fáy Gyula* (394. l.) — A MEmlékl. Új folyama I. füzetében: *Szenttamásy György* (5—30. l.) — A Pesti Röpívek-ben: *Az erdők leánya* az 1850. 1—4. számban. — Az 5. számban: *Sic vos, non vobis* s a 9. (dec. 1-i) számban: *Egy halál ítélet.* E közlemény után már nem az eddigi *Sajó* álnév, hanem: *Jókai Mór* olvasható.

40 *Lagrange énekesnő* — ld. ADATTÁR: De La Grange.

53—54 *Egy költeményemet „Vágtat a ló" . . . közölte* — ld. MEmlékl. 309. l. A vers alá Lévay akkori álnevét írta: Bátor Miklós. — 1852-ben AJ. szintén írt egy *Vágtat a ló . . .* c., mély egyéni élményeket tükröző verset. (AJ. kk. I. k. 161—162. l., jz.: 458. l.). — Kisebb költeményei kézipéldányába ezt jegyezte: „Emlékezés A nagyidai czigányokra." — Összes Költeményeibe: „Emlékezés A nagyidai czigányok felületes birálataira". — Kisebb Költeményei II. kiadásában: „Jövendölés". — A közlő Debreczeni Ferenc szerint ez a legszubjektívebb s a vers utolsó szakaszának gondolatával egyezik: a pegazus mögött elmarad a kocsis: a kritikus. (AJ. széljegyzeteiből. ItK 1923. 91—92. l.)

55—56 *Nagy I[gnácz]nak irogatok,* — Lévay verseit, miskolci tudósításait a Hölgyfutár rendszeresen közölte.

59 *egy tervben levő vállalattal* — ezt Gyulai is említi egyik levelében: „Szilágyi folytatni fogja az Emléklapokat. Sőt egy más havi irat is embrioban van, perse nem Szilágyitól s igy tehát nem a forradalom korából" (1850. jún. 1. Szásznak GyulaiLev. 46. l.). Somogyi Sándor szerint egy Sükei Károly által tervezett lapról van itt szó, amit azonban nem engedélyeztek. (Ld. GyulaiLev. 572. l.)

67—68 *a pesti napló irodájában vagyok,* — Gyulai Pál írja Lévayról és a PNapló szerkesztőségéről: „igen sajnálom, hogy oly társaságba keverte magát". E megjegyzés előzményeként összehasonlítja a Magyar Hírlapot a Pesti Naplóval, s az összehasonlítást a következő paradoxnak tetsző megállapítással zárja: „A Magyar Hírlap minden czudarsága és szerkesztője [Szilágyi Ferenc] mellett még a legmagyarabb lap." (1850. jún. 1., Szásznak. GyulaiLev. 46. l.)

225. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1850. jún. 10.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/665. sz.; világoskék l. papír, 23,4 × 19,2 cm, 1 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: címzés, viaszpecsét levéve, postai pecsétek nincsenek. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 665. sz. a.).

M: Kiadatlan.

4 *augusztusban látjuk egymást.* — Szilágyi látogatása megkésett, csak „ez év őszén, a szünidőben" járt Szalontán (Voin. AJé.II. k. 84. l.).

11 *fade* — kedélytelen.

12 *„Letészem a lantot!"* — AJ. 1850. márc. 19-én írt költeménye (ld. AJ. kk. I. k. 433—434. l.). Szilágyi Sándor füzetes kiadványának, a márciusban megindult Magyar Emléklapoknak küldte el közlésre. Ennek III. füzetében, ápr. 10-én jelent meg (Szinnyei Ferenc: *A Magyar Emléklapok.* It 1912. 113. l.), amely mint „történeti és szépirodalmi közlöny az utolsó forradalom korából"

keltett érthető érdeklődést az önkényuralom napjaiban. Szilágyi Sándor Aranyt is munkatársul kérte (ld. 1850. márc 15. előtti elv. levelét). Arany először e költeményt bocsátotta rendelkezésére. Szilágyi István tájékozottságára jellemző, hogy kevéssel a vers megjelenése után már idézi azt a költőnek írt levelében — Mármarosszigetről.

13 *a sziv olly teli,* — bibliai vonatkozású mondat: „a szív bőségéből szól a száj". (Máté ev. 12 : 34.)

226. Arany — Tompa Mihálynak [Nagyszalonta, 1850. jún. elején]

K: Elveszett. — Tompa nem válaszolt Arany 1848. május 23. után Gräfenbergbe írt levelére, mégis most Arany az, aki újból ír. — Tompa 1950. jún. 12-én kelt válaszában: „Leveled néhány nap óta . . . hever asztalomon." — Utalások a levél tartalmára: „Mi . . .megbarátkoztunk, meghasonlottunk . . ." stb. „Legalább *te* ezen hitben látszol lenni. *Én* pedig azt mondom . . ." stb. „Egyébaránt . . . jól *mondod,* hogy a kik megmaradtunk . . ." stb. — „Negatív jóléted nem igen vigasztaló . . ." — Tompa júl. 27-i levelében: „legközelebbi *leveledből* olvastam, hogy valami bureauban vesződöl . . ." — Arany ekkor Kenyeres János főszolgabíró mellett írnokként kereste kenyerét.

227. Arany — Vadnay Rudolfnak. [Nagyszalonta, 1850. jún. eleje?]

K: Elveszett. — A levél meglétére utal Tompa 1850. nov. 30-án: „Vadnay . . . tán nem kapta a levelet?" — AJ. valószínűleg akkor írhatott Vadnaynak, amikor — a hosszú hallgatás után — Tompát is felkereste újból levelével. Vadnayval és Gondol Dániellel Debrecenben került baráti kapcsolatba. (Ld. 1849-ben: Gondol D. júl. 19-i, AJ. — Gondolnak kb. júl. 22-i elv. levelét, valamint Gondol júl. 27-i válaszát.) — AJ. e Vadnaynak írt levele tartalmára nem ismerünk utalást. Nyilván a Tompának írt gondolat jegyében született: akik megmaradtak „csatlakozzanak szorosan egymáshoz".

228. Tompa Mihály — Aranynak Kelemér, 1850. jún. 12.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/911. sz.; csontszínű nagynegyedrét, Kossuth-címeres levélpapír fele, kettébe hajtva, vízjegy: Tompa Mihály, 21,7×13,7 cm, 2 fol., 1—2. l.: 1. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés. Viaszpecsét kivágva. Postai pecsétek: 6 kr-os bélyegen: Putnok 12/6 [= jún. 12.], Gross Wardein 16/6 [= jún. 16.], Nagy Szalonta 17/6 [= jún. 17.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 660. l. 911. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany 1850 jún. elején írt elv. levelére.

6 *kis fiam himlőben megholt, feleségem* stb. — Tompa e levelében ír először AJ.-nak arról, hogy családot alapított. — 1849 máj. 1-én vette feleségül Soldos Emiliát. 1850 márc. 10-én született Kálmán fiuk; Tompa *Fiam születésekor* c. versciklusa IV—V. részében együtt kíván boldog jövendőt fiának és a hazának. (Ld. IV—V. r. TMVM. 211—212. l.) Tompáék kisfia azonban kéthónapos korában, május 18-án már el is hunyt.: „Kórágyon fekszik szenvedő nőm, | Teritőn kedves gyermekem!" — panaszolta Tompa *Pünkösti reggelén* c. versében. (Ld. TMVM. 218. l.)

18—19 *megbarátkoztunk, meghasonlottunk,* — idézi Tompa AJ.-t, s igyekszik az utóbbit cáfolni. Arany azonban méltán tételezte fel, hogy Tompa neheztel rá, hiszen 1848. máj. 23. után Freywaldauba küldött levelére egyáltalán nem válaszolt. Ilyen előzmények után

mégis AJ. volt az, aki 1850 jún. elején ismét írt Tompának, akit láthatólag meghatott, hogy AJ. újból felkereste soraival.

33 *azon emberben,* — azaz Petőfiben, — Tompa még 1850-ben is neheztelt Petőfire, aki iránt AJ. 1848. máj. 23. utáni elv. levelében tréfásan ugyan, de Tompát intette türelemre.

33 *midőn mondád:* — az idézetet Arany nem mondta, hanem írta Freywaldauba küldött levelében.

43 *(lvastam versedet . . . gyanítható haláláról* — AJ. *Névnapi gondolatok* c. versét az 1849. december 27-i János nap táján írta. A verset Tompa a Hölgyfutár 1850. 29. febr. 5-i számában olvasta. A költemény alatt írőjét egyetlen A. betű jelölte. A vers 10. vrsz.-a világosan utal Petőfire: „. . .korod büszkesége, | Lángszellem! ki jövél s eltünél . . ." (AJ. kk. I. k. 75—76. l.)

229. Bangó Pető (Péter) — Aranynak Arad, 1850. júl. 5.

K: Elveszett.

M: Csokonai Lapok,1850. szept. 25.

1—31 *szólj, merre vagy, mondd, hol keresselek* — Bangó Pető ekkor még nem tudott Arany hollétéről. Voinovich említi, hogy a Csokonai Lapokban éppen ekkor közölték — igaz névtelenül, de a szerkesztői megjegyzésből a szerzőt sejthetően — Arany *Bolond Istók*-ja I. énekének 99 versszakát, de Bangó „nem vette észre" (AJkk. I. k. 423. p.). — Voinovich egy másik helyen ismét ezt írja: „Bangó Pető verset írt a lapban Aranyhoz (szept. 25.), de semmi célzás rá, hogy a művet felismerte volna." (AJkk. III. k. 310. l.). — Voinovich azonban nem vette figyelembe, hogy a szept. 25-i számban közölt verses levél kelte: 1850. július 5., melyet akkor nyilván el is küldött AJ.-nak — míg a *Bolond Istók* I. énekének közlése csak az aug. 21-i számban kezdődött meg.

230. Arany — Tompa Mihálynak [Nagyszalonta, 1850. júl. 15.?]

K: Elveszett. — Válasz Tompa jún. 12-i levelére. Utalások a levélre: Tompa júl. 27-én: „leveled elsikkadt . . ." — A Csokonai Lapokról uo.: „Ha csakugyan erősködöl, irok bele; . . .de vedd vissza inditványodat . . ." — Nincs nyoma, hogy AJ. ezt az indítványt a Csokonai lapok szerkesztői közül Orbán Petőnek vagy Óláh Károlynak s mikor tette? Nyilván levelezett velük, hiszen küldött verseket lapjukba. Az Óláh család ezzel kapcsolatos hagyományáról ld. ADATTÁRban. — Tompa ui. ebben a levélben válaszul közölte, hogy *Az én lakásom* c. versét június végén írta. Ezt kérdezte — AJ. révén — egyik szalontai olvasója, aki a verset a Hölgyfutár júl. 8-i számában olvashatta. Ezért keltezzük e levelet a vers megjelenése után egy hétre, azaz júl. 15-re kb.

231. Nagy Ignác — Aranynak Pest, 1850. júl. 20.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/407. sz.; szürke l. papír, 21,6× 13,8 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés, postai pecsétek: bélyegen 20/7 [= júl. 20.], Nagy Szalontha 23/7 [= júl. 23.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 602. l. 407. sz. a.).

M: Kiadatlan.

4—5 *a ‚Zugba veled tenta toll' cimü vers miatt* — Ezt Nagy Ignác Tompának is elpanaszolta (ld. Tompa — AJ.-nak 1850. júl. 27.). A vers Tormásy [János] aláírással jelent meg a Hölgyfutárban (1850. 139. sz. jún. 19. 591. l.) s erősen érződik rajta a *Szózat* hatása. Kifogásolt versszakai:

Hát zugba véled tinta, toll,
Illy fajról én nem írhatok,
Nagyobb időkre várok én,
„Mert jőni kell, mert jőni fog!"

Nagyobb időkre, majd midőn
Felzug a vész, fel a vihar,
Ha majd minden nyomort önkény-
Ontotta drága vér takar,

S e nemzedéket lángolóbb,
El nem fajult vér váltja fel,
Melly bölcső- és hattyu dalát
Nemes küzdés közt dörgi el.

Ezekhez szól az én dalom,
„Zászló lobog, a kürt riad!"
E kor nincs messze, esküszöm,
E kor, sokára nem marad.

232. Tompa Mihály — Aranynak Kelemér, 1850. júl. 27.
K: MTAK. Kézirattára — K. 513/912. sz.; fehér nagy negyedrét 1. papír fele, eredeti bal sarkában domború nyomásos Kossuth-címer, vízjegy: Tompa Mihály., 22×13,7 cm, 2 fol., 1—4. l.: 1. szöveg. Címzés, boríték nincs. — Arany László hagyatéka (ld. AkÉrt. 1899. 660. l. 912. sz. a.).
M: Kiadatlan.
Válasz Arany júl. 15-i elv. levelére.

11 *A „Csokonai lapokról"* — ld. ADATTÁR.

14 *parliamentalis modorban* — a parlament angolos írása a múlt században elég általános volt. (Mikszáth is használja még az 1880-as években is.)

26 *Volenti non fit injuria.* — Aki valamit maga is akar, azzal nem történik jogtalanság. — Ulpianus (170—228) egyik jogi tétele: „Nulla est injuria, quae in valentem fiat" = „nem törvénytelenség, amit valaki maga akar." (Ld. Tóth Béla: *Szájról-szájra.* Bp. 1901. 324. l.)

36 *Mikor írtam hazámról a verset? junius végén.* — Tompa helytelenül tette fel az ékezetet. Nem a *hazáról*, hanem a *házáról* írt verséről: *Az én lakásom*ról van szó, melyben a rozoga keleméri paplakot örökítette meg. Verse a Hölgyfutárban jel. meg (1850. II. fé. 7. sz. júl. 8. 25. l.).

53 *„A zugba véled tinta toll" . . . Tormási aláírással* — Ld. a 231. levél jegyzetét. Tompa ez évben írta *A gólyához c.* versét, amelyért utóbb őt is meghurcolták.

65—66 *emléklapokban* — Berecz Károly: *A muszka járásból* c. költeménye „Kelemér" aláírással a Magyar Emléklapokban jelent meg (277. l.) Tompát méltán bosszantotta, mert a „Kelemér" álnév láttán az olvasók elsősorban őrá gondoltak, aki Kelemér község lelkésze volt. — Tompa ez időben *Rém Elek* álnéven írt, ez a *Kelemér* helységnév anagramja.

69 *Magyar írók füzetei* — Szilágyi Sándor ilyen című irodalmi vállalkozásáról ld. ADATTÁR.

86—87 *tollam a genialitásig rosz volt*, stb. — gúnyos utalás is az irodalom korabeli állapotaira.

233. Arany — Szilágyi Sándornak Nagyszalonta, 1850. aug. 19.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/717. sz.; csontszínű l. papír, 22,7 × 14,6 cm, 1 fol., 1. l.: 1. szöveg, 2. l.: üres. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 717. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 237—238. l. Kihagyásokkal.

Szilágyi Sándor kb. máj. 15-re keltezhető elv. levele óta, A.-val való levélváltásának nincs konkrét nyoma.

2—3 *apróság* — mivel AJ. e szót aláhúzta, valószínű, hogy Szilágyi ilyen verseket kérhetett tőle.

4 *Rozványi által,* — Rozvány György AJ. szalontai ügyvéd barátja 1848—1849-ben *i*-vel írta nevét, utóbb visszatért neve eredeti formájához.

6 *mostanit kettőbe számitanám.* — A küldött vers tehát hosszabb lehetett, azért javasolja, számítsa két versnek. Valószínűleg ekkor küldhette *A honvéd özvegyét;* — Petőfiné júl. 21-én kötött házasságot Horvát Árpáddal. A Hölgyfutár aug. 6-i számában közölte fullánkos híradását az eseményről. A lap kb. 10—12-én érkezhetett Szalontára. AJ. első felindulásában írta meg és küldte el a verset. Utóbb visszakérte.

9 *Katalin külön kiadásában* — mire AJ.-nak e kijelentése Pestre ért, Szilágyi már megcsináltatta az utánnyomásos külön kiadást, így ez utóiratban felsorolt sajtóhibák kijavítására sem volt már lehetőség. 31-én már A. kezében volt a Katalin. „Kiadja Szilágyi Sándor." Ez nem tetszett A.-nak, mint azt Tompának is elpanaszolta s okt. 12-i elv. levelében tanácsot kért tőle ez ügyben. Tompa okt. 27-i levelében azt tanácsolta, ne szólaljon fel.

234. Arany — Szilágyi Sándornak Nagyszalonta, 1850. aug. 31.

K: MTAK. Kézirattára — Ms. sz.; csontszínű l. papír, 25 × 22 cm, 1 fol., 1. l.: 1. szöveg, 2. l.: címzés, vörös viaszpecsét maradványok, postai pecsétek: Nagy Szalontha 1/9 [= szept. 1.], Pesth 4/9 [= szept. 4.]. — Kalich Ede gyűjteményéből, MTAK.

M: Kiadatlan.

1 *Katalint vettem.* — Szilágyi Sándor, miközben jelezte AJ.-nak, hogy a folyóirat számára kiszedett műből utánnyomással a *Katalint* könyvecske formájában is ki óhajtja adni, már csináltatta, s mire AJ. véleményét megkapta, mely szerint nem óhajtja művét így kiadatni, a *Katalin* már készen volt. Mint e levélből látható, a költő végül megbékélt vele, bár Tompának kifejezte nemtetszését, amiért Szilágyi önmagát tüntette föl kiadónak. (Ld. az aug. 19-i levél jegyzetét.)

5—6 *a hibák közül egy pár értelemzavarót* — az MTAK. példányában az AJ. által jelzett hibák megvannak, tehát Szilágyi már nem tudta kijavítani őket.

13 *Küldök egy verset . . . bér folyamban.* — A Szilágyi Sándor által az ősz folyamán közölt A.-versek: a *Gondolatok a békekongresszus felől,* a kritikai kiadás szerint ez év szeptemberében, az *Eh!* októberben, az *Ősszel* novemberben íródott. Az AJ. által biztosan Szilágyinak küldött versek közül ekkor *A koldus honvéd,* későbbi címén a *Koldus ének* lehetett az a költemény, amelyet AJ. e leveléhez mellékelt, s amit Szilágyi kis körben fel is olvasott: „A köny kicsordult szemeinkből, midőn ezt az asztalkörnek, barátaimnak, irótársaimnak felolvastam . . . Jól emlékezem a mély csendre, mely a felolvasást követte." Szilágyi szerette volna meg-

jelentetni, de a cenzúra oly sok részt ítélt belőle kihagyásra, hogy végül is lemondott szándékáról. (Szilágyi Sándor: *Rajzok a forradalom utáni időkből.* Bp. 1876. 42—43. l.)

235. Arany — Szilágyi Sándornak [Nagyszalonta, 1850. szept. eleje]
K: Elveszett. — A levél meglétére utal AJ. szept. 15-i, Szilágyinak írt megjegyzése, mely szerint nem azért vette vissza *A honvéd özvegye* c. verset, amire Szilágyi gondol, hanem . . . stb.

236. Szilágyi Sándor — Aranynak Pest, 1850. szept. 15. előtt.
K: Elveszett. — Utalás e levélre AJ. szept. 15-i válaszában: hogy *A honvéd özvegye* közlésével még most sérteni nem akar, „arra fő okom nem az, a mit kegyed gondol" stb. — „. . . .sziveskedik felszólítani, hogy havonta két verset adjak."

237. Arany — Szilágyi Sándornak Nagyszalonta, 1850. szept. 15.
K: MTAK. Kézirattára — K. 513/718. sz.; csontszínű l. papír, 23 × 14,5 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés, sötét bordó viaszpecsét maradvány, bélyeg, postai pecsétek: Nagy Szalontha 16/9 [= szept. 16.], Pesth 19/9 [= szept. 19.]. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. c. 718. sz. a.).
M: AJLevIB. I. k. 238—239. l. Kihagyásokkal.
Válasz Szilágyi Sándornak kb. szept. 15. előtti elv. levelére, melyben *A honvéd özvegye* visszavonására reflektált.

3 *a mi történt, megtörtént* — ti. az, hogy Szilágyi Sándor a *Katalint* önálló kiadványként is megjelentette.

4 *A másikat tartsa meg, de várjon időt.* — Ez minden valószínűség szerint *A koldus honvéd*, későbbi címén a *Koldus-ének* közlésére vonatkozik (ld. AJ. aug. 31-i levelét és AJ. kk. I. k. 432. l.).

8 *két nagy művem van darabban,* — a *Daliás idők* és a *Bolond Istók.*

9—10 *a mindennapi kenyér keresés* — ekkor volt Kenyeres János szolgabíró mellett írnok. Amikor Kenyeres felettese, a megyefőnök helytelenítette AJ. alkalmaztatását, Kenyeres megmutatta neki mintaszerű hivatali iratait, amelyeket aztán példaképpen mutogatott másoknak is. (Voin. AJé. II. k. 8. l.)

12—13 *Alkunk az „Emléklapokra" szorítkozott.* — A *Magyar Emléklapok*ra, melyet Szilágyi 1850 nyarán más kiadóval szerződve próbált folytatni; utóbb betiltották. (Ld. a MEmlékl.-nál, ADATTÁR.)

16 *Sajó megmondhatja* — azaz Jókai, aki 1848-ban mint az Életk. szerkesztője oly nagy számmal közölte AJ. verseit.

18 *Vas Gereben* — a *Nép barátjá*ban, amelynek Vas Gereben volt a főszerkesztője, míg AJ. mint „szerkesztő-társ" működött a lapnál.

22 *a T. betűt itt a gyermek is ismeri.* — Tompa a szabadságharc után neve kezdőbetűjével jelentette meg költeményeit. Arany meg volt győződve, hogy az olvasók azt is tudják, ki írja az *A.* és *A . . .ny* aláírású verseket. Valóban tudták, hogy e betűjeleket *Arany János* használja.

33 *a be küldött egyik dolgozattal* — azaz *A honvéd özvegye* c. költeményével, melyet elküldött Szilágyinak, majd elállott közlési szándékától.

34—35 *Biographiát akarok irni* — Petőfiről, tervezett életrajzát sajnos sohasem írta meg. E terv 1858-ban is foglalkoztatta, azért vette elő Petőfitől kapott leveleit s látta el jegyzetekkel, melyek sok becses adalékkal egészítik ki barátságuk történetét.

238. Arany — Nagy Ignácnak [Nagy Szalonta, 1850. szept. 18.?]

K: Elveszett. — A levél keltéhez: Nagy Ignác erre küldött válaszát szept. 23-án írta. Feltételezhetően sietve válaszolt AJ.-nak, akinek levelei általában 5—6 nap alatt értek Szalontáról Pestre. — A levél tartalmára ugyancsak Nagy Ignác szept. 23-i válaszából következtethetünk: köszöni AJ. részvétét, továbbá tájékoztatja Egressynek írott verse további sorsáról.

239. Nagy Ignác — Aranynak Pest, 1850. szept. 23.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/408. sz.; világoskék l. papír, 22,5 × 19,5 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés, viaszpecsét kivágva, postai pecsétek: bélyegen Pesth 23/9 [= szept. 23.], bélyegen: Recom:, Nagy Szalontha 26/9 [= szept. 26.]. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 602. l. 408. sz. a.).

M: Kiadatlan. (AJ: Egressy Gábornak c. versével kapcsolatos rész megj.: AJkk. I. k. 441. l.)

Válasz Arany 1850. kb. szept. 18-i elv. levelére.

2 *Köszönöm szives részvétét.* — Ezúttal Tóth Kálmán: *Huszár család* című verse miatt ítélték el Nagy Ignácot. — A Hölgyfutár szept. 3-i száma jelentette be az ítéletet, de fogságát úgy látszik csak később kezdte meg. Szept. 10-én és 11-én a Hgyf. nem jelent meg, míg 12-én azt írta, hogy Nagy Ignác fogságának még hátralevő részét elengedték. (Ld. Szinnyei Ferenc: *Nagy Ignác.* Itk 1902. 488. l.)

3 *Gabi üdvözli önt,* stb. — Egressy Gábor egy évi bújdosás után ez év aug. 23-án tért haza Törökországból. AJ. hozzá írta *Egressy Gábornak* c. versét, melyet közlésre elküldött Nagy Ignácnak. A vers csak a következő évben, febr. 6-án jelent meg a Hölgyfutárban *E . . . . . Gábornak* címen. (Ld. AJ. kk. I. k. 105—107., 440—441. l.)

7 *Garai barátunkról* — Garay János állapota egyre súlyosodott. Mivel AJ. nagyon vonzódott Garayhoz, nov. 28-án biztató levelet írt neki.

[Címzéshez:] Ercsey Juliána asszonyságnak — Nagy Ignác óvatosságból címezte AJ.-nak szóló levelét a feleségének.

240. Szilágyi Sándor — Aranynak [Pest, 1850. szept. 24.?]

K: Elveszett. — Válasz AJ. szept. 15-i levelére; E levél keltezéséhez ld. AJ. szept. 30-i válaszát: „az este vettem kegyed levelét"; melynek útja kb. 5—6 napot vett igénybe. Tartalmáról ld. uo.

241. Arany — Egressy Gábornak Nagyszalonta, 1850. szept. 19. [helyesen: 29.]

K: Elveszett. A levél szövege Ferenczy Zoltán másolatában maradt fenn. MTAK. Kézirattára — Levelestár.

M: Kiadatlan.

A levél keltét Ferenczi Zoltán minden bizonnyal tévesen másolta 29 helyett 19-re. — A levélnek 29-én kellett íródnia a következők miatt: Egressy Gábor aug. 23-án tért vissza az országba. A hírre AJ. megírta *Egressy Gábornak* c. versét, és elküldte Nagy Ignácnak a Hölgyfutárban való közlésre. Kísérőlevele, melyben részvétét is kifejezte Nagy Ignác elítéltetése miatt, elveszett ugyan, de Nagy Ignác szept. 23-i válaszából következtetni lehet tartalmára. (Ld. AJ.— Nagy Ignácnak szept. 18. kb. elv.) E szerint Egressy nem tartja tanácsosnak a hozzá írott vers rögtöni közlését. AJ. Egressynek írott levelében, melyhez versét mellékeli, van egy utóirat, mely

szerint Nagy Ignác csak Egressy engedélyével közli a verset. AJ. tehát nem írhatta ezt Egressynek 19-én, amikor ez ügyben Nagy Ignác csak 23-án írt neki.

1—2 *A mit éreztem, azt elmondtam a másik lapon.* — AJ.: *Egressy Gábornak* (AJ. kk. I. k. 105—107. l., 440—441. l.). A vers a Hölgyfutárban jelent meg febr. 6-án.

4 *Irj,* — Egressy — nyilván az akkor annyira ajánlatos óvatosságból — valószínűleg nem írt AJ.-nak, mert levelének nincs nyoma.

242. Arany — Szilágyi Sándornak Nagyszalonta, 1850. szept. 30.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/719. sz.; csontszínű „Bath" nyomatú 1. papír, 22,8×14,5 cm, 1 fol., 1. l.: 1. szöveg, 2. l.: üres. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 719. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Szilágyi Sándor kb. 24-én írt elv. levelére.

1 *Sietek küldeni a mi van — Gondolatok a békekongresszus felől* c. versét ez év szeptemberében írta (ld. AJ. kk. I. k. 108—111., 441—442. l.), ezúttal tehát ezt küldhette Szilágyinak.

2 *Mondtam ugye hogy „timere bonum est". Tehát az alku áll,* stb. — Mivel Szilágyi S. levele — amelyre AJ. itt válaszol — elveszett, a „timere bonum est" itteni értelme sem elég világos. Az utána írt: „Tehát az alku áll" mondat szerint itt valószínűleg a „nem kell félnetek" értelmezés a megfelelő. — Vonatkozhat azonban e mondás a Magyar Írók Füzeteinek szept. elején történt betiltására is. — A „timere bonum est" célzás a kétértelmű történeti mondásra, Gertrudis királyné meggyilkolásával kapcsolatban. Lényege, hogy a mondásnak — a *vesszők elhelyezése szerint* — kétféle, teljesen ellentétes jelentése van:

1. Reginam occidere nolite; timere bonum est; si omnes consenserint, ego non; contradico. = A királynét meggyilkolni nem kell; félnetek jó lesz; ha mind beléegyeznek, én nem; ellenzem.

2. Reginam occidere nolite timere; bonum est, si omnes consenserint; ego non contradico. = A királynét meggyilkolni nem kell félnetek; jó lesz, ha mind beléegyeznek; én nem ellenzem.

(Ld. Tóth Béla: *Szájról-szájra* Bp. 1901. 13—14. l.)

3 *ön october elején az eddigieket leküldi* — az eddig küldött versekért még hátralevő tiszteletdíjat.

243. Szilágyi Sándor — Aranynak Pest, 1850. okt. 1.

K: Elveszett. — Ld. AJ. e levélre okt. 4-én küldött válaszában: „1-ről kelt levelét" stb. Továbbá közli észrevételeit „a múltkori számadások iránt" stb.

244. Arany — Emich Gusztávnak [Nagyszalonta, 1850. október]

K: Elveszett. — Utalás e levélre AJ. Szilágyi Sándornak írt 1851. jan. 9-i levelében: „Emich urnak . . . még októberben írtam" stb. — Emich nemcsak nem hirdette e művet, de nem is válaszolt AJ. levelére. AJ. egy fillér írói honoráriumot sem kapott Emichtől *Murány ostromáért,* mint azt Petőfinek 1848. aug. 6-i levelére 1858. jan. 2-án írt jegyzetéből tudjuk. — Barta János a Vajda-kiadás munkálatai közben talált rá Emich jogutódjának, az Athenaeumnak könyvhirdetésére a Hon 1870. febr. 16-i számában; ebben még mindig szerepel a *Murány ostroma,* tehát még ekkor sem fogyott el.

245. Arany — Szilágyi Sándornak Nagyszalonta, 1850. okt. 4.
K: MTAK. Kézirattára — K. 513/720. sz.; csontszínű, „Bath" nyomatú 1. papír, 22,8×14,5cm, 2 fol., 1. l.: 1. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés, AJ. vörös viaszpecsét, bélyeg, postai pecsétek: Nagy Szalontha 4/10 [=okt. 4.], Pesth [keltezés elmosódva]. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 720. sz. a.).
M: Kiadatlan.
7—8 *Katalint saját risicojára nyomtatta;* — AJ. méltán tiltakozik az ellen, hogy a nyomtatási költségbe bevonják, hiszen Szilágyi az ő szerzői beleegyezését be sem várva nyomatta ki a *Katalint* külön kis könyvecskében. — AJ. a Szilágyi Sándortól kapott tiszteletdíjakról és Szilágyi még fent álló tartozásáról pontos jegyzéket vezetett, és ezt követel-tartozik alapon 1851. június 4-én kelt levelében közölte is Szilágyival.

246. Arany — Tompa Mihálynak [Nagyszalonta, 1850. okt. 12.]
K: Elveszett. — A levél keltezéséhez: Tompa — AJ.-nak: „Tőled egy 1850. okt. 12-ről datált levelet foglaltak le; és a Fónyad kottáját a Gólyához." (1852. máj. 20. AJLevIB. I. k. 269. l.). — A levél tartalmához: AJ. „legközelebbi levelében" reményt keltett a találkozásukra. — „Tehát pipás ember vagy?" — „Tehát elválsz . . . hivatalodtól?" — „Házam leirását majd eltaláltad, *de* "stb. a szilvás *igaz, de* "stb. — A Csokonai Lapok elmúlását fájlalja. — Irodalmi díjazásukról: „Nagy Ignácz nem fizet semmit" stb. — „De nem folytathaton a *szóról szóra történendő kiirását leveledből*" — Szilágyit ő *sem* ismeri. — *Katalin* könyv formában való kinyomtatásáról: „ne szólalj fel". — A *gólyához* c. vers megzenésítéséről: „köszönöm az ifjú ember figyelmét" . . . — Egressyről: „Ugy! Egressy Gábor! visszatért szegény!" — „Tehát végezetre: ‚ne búsuljunk!'"

247. Szilágyi Sándor — Aranynak Pest, 1850. okt. 17.
K: Elveszett. — Ld. AJ. okt. 21-én: „Vettem 17. ről kelt . . . levelét . . . sajnálom a kegyeddel történt kellemetlenségeket" stb.: AJ. 14 pengőjének sorsáról.

248. Arany — Szilágyi Sándornak Nagyszalonta, 1850. okt. 21.
K: MTAK. Kézirattára — K. 513/721. sz.; csontszínű 1. papír, 23× 14,5 cm, 1 fol., 1—2. l.: 1. szöveg. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 721. sz. a.).
M: AJLevIB. I. k. 239—240. l. Sok kihagyással.
Válasz Szilágyi Sándor okt. 17-i elv. levelére.
2—3 *sajnálom a kegyeddel történt kellemetlenségeket.* — Szilágyi Sándort: a MEmlékl., majd MIrFüz.-nek betiltása révén sorozatos kellemetlenségek érték. Későbbi emlékezéseiben mindkettő történetét megírta: A MEmlékl. VII. füzetének szétküldését már megkezdték, amikor a még el nem küldött anyagot a városi hatóság lefoglalta. A térparancsnokság elutasította a feloldási kérelmet. Szilágyi Sándort júl. 7-én beidézte a rendőri osztály főnöke. Itt tudta meg, hogy Nagy Ignác — akit a Hgyf. egy közleményéért szintén beidéztek — arra hivatkozott, hogy a MEmlékl.-ban „még élesebb dolgok látnak napvilágot". Ez okozta Szilágyi kiadványainak újabb átvizsgálását, majd betiltását. (Szilágyi Sándor: *Rajzok a forradalom utáni időkből.* Bp. 1876. Az Emléklapok betiltása, 47—49. l.) Nagy Ignác, értesülve a történtekről, levelet

írt Szilágyinak; eszerint, amikor beidézték a *Zugba véled tenta toll* c. vers miatt, mint írja: „türelmem elszakadt, midőn kérdés intézteték hozzám, hogy lehettem oly vakmerő ily lázító verset kiadni? . . . Mondám, utasításom nincs, mindentudó nem vagyok, nem tudom a határt eltalálni, a melyig közelíteni szabad, s azért *teszem azt, mit mások tesznek*. Mondám, miután részletekre szólíttattam fel, ha szabad Szilágyi Sándornak ehez hasonló tartalmu verseket közleni, akkor jogot tartok én is." (1850. júl. 9. i. m. 51. l.) — Júl. 15-én mind Szilágyit, mind Nagy Ignácot haditörvényszék elé idézték az Újépületbe. Nagy Ignác a levelében közlöttekkel védekezett, míg Szilágyi Sándor a fennálló szabályok megtartásával: ennek értelmében ui. a kötelespéldányokat megjelenés előtt be kellett nyújtani s ezt követően három napig várni a kiadással. Ha ez alatt az idő alatt nem érkezett lefoglaló rendelet, a példányokat szét lehetett küldeni. A két szerkesztőt ekkor megintették, de kiengedték. (Id. m. 53. l.) Szilágyi Sándor ezután Magyar Írók Füzetei (MIrFüz.) címen folytatta szerkesztői munkáját, azonban e kiadványát utóbb szintén betiltották (id. m. 93—94. l.).

4 *Kegyed mostani ajánlata áldozat színét viseli* — ti., hogy Szilágyi Sándor felajánlotta AJ.-nak — a költségek levonása után — a *Katalin* külön kiadásáért járó egész jövedelmet, amelyet azonban AJ. nem fogadott el.

23—24 *küldök önnek a lap humoristico-socialistico-critico-satiricus részébe is valamit.* — AJ. ezúttal a *Vojtina Gáspár levelei Andris öccséhez* c. művét küldte, amelyben a kor irodalmi életét, a tehetségtelen költők, írók térfoglalását ostorozza. AJ. maga írja: „Vojtina levelei egy, a hivatlan dúdolókat elriasztó szatira-ciklus akart lenni. Megszántam szegényeket, hisz *magyarul* döngicséltek." *(Elegyes darabok előszava.* AJ. kk. I. k. 402. l.)

35—37 *nem haszontalan munkásságot tudnék én egy jó szépirodalmi lap irányában kifejteni,* — AJ. vissza-visszatérő vágya, amelyet eddigi kísérletei során még nem sikerült megvalósítania. A *Nép Barátját* Vas Gereben terelte nem megfelelő irányba, 1849-ben pedig a *Közlöny* mellékleteként tervezett lapja, a *Népszabadság* szerkesztésébe bele sem foghatott.

44 *Üdvözlön Sajót* — Jókai Mór közölte írásait e néven a szabadságharc leverése után.

45—47 *Mondja meg kegyed Szásznak, . . . ki szegény P[etőfi]ről megemlékezett.* — AJ. Szász Károly *Hallom dalaidat* c. versére utal, amelyben „a szabadság szilaj énekeit" s azok hatását jellemzi: „Mentünk . . . ki maradt vón' otthon vesztegelve, | Mikor elkiáltád te a ‚Talpra magyar'-t | Eljött a végveszély, ott valánk mindnyájan, | Minden lant hallgatott, megcsendült minden kard, | Hallám a véghangot: karddal metszéd át | Egyetlen csapással lantod minden húrját." (Magy. Irók Albuma 1850. 307—309 l.)

249. Tompa Mihály — Aranynak Kelemér, 1850. okt. 27.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/913. sz.; szürkés l. papír, 21,9×13,9 cm, 2 fol., 1—4. l.: 1. szöveg, (a 2. l.-on szövegbe iktatva Tompa telkének alaprajza.) Címzés, boríték nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 660. l. 913. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany okt. 12-i elv. levelére.

26 *a kedves monopolium* — az állami dohánytermesztési monopólium bevezetése és a szűzdohány termesztésének betiltása általános elkeseredést szült. Jókai is írt erről *Az új földesúr*ban.

29 *elválsz hivataltalan hivatalodtól?* — AJ.-nak a szabadságharc leverése után nem volt semmiféle kenyérkeresete. Kenyeres János szolgabíró maga mellé vette irodai munkára. (Ld. Voin. AJé. II. k. 7—8. l.); „minden napom *nagyobb részét* áruba bocsátom" — írta A. 1850. szept. 15-én Szilágyi Sándornak.

39—40 *mezítlábos kamaszok hanczúlnak*, — az irodalmat elárasztó fűzfapoéták e jellemzését AJ. idézi a *Vojtina levelei öccséhez* II. levelében: „„Hancuzni a Parnasszuson mezitláb!' | (Mint egy barátom irá valahol, | Ki csürhe közt nem örömest dalol.)" (AJ. kk. I. k. 121. l.)

52 *Irodalmi dijazásunkra nézve* — ld. még AJ. Szilágyi Sándornak e korszakban írt leveleit.

70 *quasi vero!* — majdnem igaz!

72 *A Hölgyfutárban pedig Lauka czélozgat Szilágyira — Kaploni séták* címen. (Hgyf. 1850. II. fé. 91. sz. okt. 18. 369. l.)

79 *a Losonczi Phőnixbe mit adtál?* — AJ.: *Daliás idők*. Első ének. (Los.Phő. 1851. I. k. 78—85. l.) — *Családi kör*. (Uo. II. k. 221—222. l.)

82 *egy regét a Selyembogárról, egyet . . . a Phőenicről.* — Tompa: *Rege a selyembogárról* (Los. Phő., 1851. I. k. 225—228. l.) — *A Phőnix regéje* c. (uo. I. k. 1—2. l.)

84 *Gólyám zenéjét* — Tompának *A gólyához* c. versét ugyanaz a Fónagy (Fónyad) József zenésítette meg, mint aki AJ. *Nemzetőr dalát*. Kottáját e levél szerint AJ. küldte el Tompának. (Ld. Arany János Népdalgyűjteménye. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Bp. 1952. 143. l.)

88 *Egressy Gábor! visszatért* — Egressy 1850. aug. 23-án jött haza Törökországból. AJ. ez alkalomra írta *Egressy Gábornak* c. versét; elküldte Nagy Ignácnak. A közlést ekkor még maga Egressy sem látta kívánatosnak. (Ld. Nagy Ignác — AJ.-nak, 1850. szept. 23.) — Így csak a következő évben jelent meg. Megjelenéséről ld. Tompa. nov. 30-i levelét és a hozzá fűzött jegyzetet.

96 *[Petőfi] Él-e? meghalt-e?* — Petőfi bujdosásáról még legendák keringtek az országban. — Állítólagos feltűnéséről Tompa még 1851. júl. 13-án is ír AJ.-nak; egy bécsi levélre hivatkozik.

98—99 *a mit neje magaviseletéről, férjhez meneteléről* stb. — Petőfiné 1850. júl. 21-én ment férjhez Horvát Árpádhoz. — E hírre írta AJ. *A honvéd özvegye* c. versét, amelyet nyomban elküldött Szilágyi Sándornak, de utóbb visszavette. (Ld. Gyulainak, 1858. ápr. 11-i levelét.)

110 *„ne búsuljunk!"* — Utalás Vas Gereben ilyen s hasonló anekdota közléseire és beszélyeire, melyeket később *Ne busulj!* c. gyűjteményes kötetben adott ki. (1856.)

250. Kertbeny Károly — Aranynak Leipzig, 1850. okt. 28.

K. MTAK. Kézirattára — K. 513/281. sz.; csontszínű „Bath" nyomású l. papír, 22,4×14,7 cm, 1—4. l.: l. szöveg. — Címzés nincs. — Mellékelve Kertbeny fordításában a János vitéz német kiadásának két első foliója, nyomtatvány. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 599. l. 281. sz. a.).

M: Kiadatlan.

[A levél magyar fordítása:]

[Lipcse, 1850. október 28. Hétfő.]

Uram!

Bármily ismeretlen lehet is Önnek a név, amely a jelen levél végén áll, első pillantásra bizonyára még kevésbbé sejti, mi az, amit én Önnek, ismeretlen az ismeretlennek, írni szeretnék.

Nos, hogy minderre kellő világosságot derítsek, mindenek előtt el kell mondanom, ki is vagyok tulajdonképpen.

Én az Ön honfitársa vagyok, s nemzetünkhöz tartozni — egyetlen érdemem, mert erre igazán büszke vagyok. Magyar létemre mégis németül irok Önnek, minthogy, sajnos, azon nagyszámu honfitársaink közé tartozom, akik azt a keveset, amit anyanyelvükből tudnak, a saját vonzalmuknak, saját szorgalmuknak és a későbbi évek tanulmányainak köszönik; ifjukori neveltetésük idején ugyanis a külföldi műveltség dicséretesebbnek számított, mint a nemzeti öntudat. Ám valamely ártatlanul elkövetett hibát önként és forró törekvéssel tenni jóvá, mihelyt azt felismertük — nemcsak enyhíti e hibát, hanem tettünket dicséretre méltóvá is avatja. Így én biztos vagyok abban, hogy honfitársaim nem fognak érte dezavuálni.

Hat év óta ugyanaz a sors, amely már hazámban is oly kimondhatatlanul megkeserítette első gyermek- és ifjúkoromat, kiűzött a világba; s hat éve bolyongtam szerte — Keleten, Görögországban, Itáliában, Svájcban, Franciaországban, Angliában és Németországban anélkül, hogy belső békére találtam volna, minthogy külföldön idegen vagyok és hazámban még idegenebb, mert ott még csak egy követ sem mondhatok a magaménak, amelyre fejemet hajthatnám. Szegény, széttiport nemzetünknek még a legszebb ,bár legkeményebb korszakát sem élhettem és küzdhettem végig honfitársaim körében, hanem Németországban betegágyamon csupán a lázas felindulást kellett az egymásra torlódó hírek hallatára kiállnom, míg a szerencsétlen világosi nap híre életem egyetlen utolsó reménységét is meg nem törte.

Honvágy és patriotizmus indítéka, amelyet Ön a könyveimhez írt több előszóban részletezve megtalál, s melynek ismétlésére ebben a levélben sem időm, sem terem nincsen, — tettek engem nemzeti irodalmunk fordítójává; azok a művek pedig, amelyeket a mellékelt korrektúra-ív felsorol, már megjelentek vagy kéziratban készen állnak.

Tegnap adtam át az itteni könyvkiadónak a Murány ostromának teljes fordítását; és 14 napon belül be kell nyújtanom a Toldi fordítását is. Mindkét költemény „Arany's erzählende Dichtungen" (Arany elbeszélő költeményei) gyűjtő-címen tavasszal Lipcsében, L. F. Herbig kiadónál fog két kötetben megjelenni, s aszerint, hogy Németországban hogyan fogadják, szeretném később ebbe a gyűjteményes kiadásba Az elveszett alkotmányt és a Katalint is beiktatni.

S ez az ok, amiért írok Önnek.

Sajnos, a fordítást kinyomtatása előtt már nem küldhetem el Önnek összehasonlításra, minthogy az Ön lakóhelye innen nagyon távol esik, de talán egyelőre megelégszik a következő adatokkal. Én az Ön műveit inkább ujraköltöttem németül, mintsem szigorúan fordítottam, és így a szavakhoz és értelmükhöz hívebb maradhattam, mint metrikus fordítás esetében lehetett volna. Jobban kedvez az Ön hírnevének, ha külföldön könnyen érthető formában általánosan ismertté lesz és az egész nép kedvencévé válik, mint ha szigorú, nehézkes formában merő irodalomtörténeti kuriózum maradna. Hasonló eljárással ugyanezt értem el Petőfinél is, akit az első, hibától hemzsegő kiadás ellenére, általam már egy év óta egész Németország épp úgy általánosan ismer és értékel, amilyen mértékben ezt hazája teszi. Ezért az „Erstür-

mung von Murány" formájául a Nibelung-versmértéket választottam, amely így hangzik:

Es steht die Burg von Murány
in keuscher Schönheit da,
Hoch auf dem Felsengipfel,
und fast dem Himmel nah stb.

Fordításaim természetesen azzal is beérhetik majd, ha az Ön isteni eredetijeinek puszta árnyékához foghatók, s ha Önnek csak a leghalványabb fogalma is van a fordítás nehézségéről, ugy nem fog tőlem méltánytalant kívánni.

Mihelyt az első ív nyomtatása elkészül, elküldetem Önnek, és így minden következőt, de akkor Önnek fáradozásomat azzal a szívességgel kell jutalmaznia, hogy minden felmerülő kérdésemre azonnal és kielégítően válaszol.

Mindjárt jóelőre kérném az Ön teljes életrajzát, amellyel az Újabb Kori Ismeretek Tárának II. füzete megbocsáthatatlanul futólag foglalkozik, valamint eddig nyomtatásban megjelent költeményeinek teljes jegyzékét. Szeretném, ha valamennyiből, még a líraiakból is küldene nekem példányokat, minthogy magyar könyveket innen csak nagynehezen tudok hozatni, Pesten pedig nincs senki ismerősöm.

Továbbá, küldjön meg nekem Toldiról minden fellelhető történelmi adatot. Bár a mondákból ismerem, de történelmileg nem, és semmiféle feljegyzést nem találok arról, mikor, hol, hogyan élt és halt meg, erről nem ír Pray, Katona, Péczeli, Fessler, Schneller [helyesen: Schwandtner], Engel, Mailáth sem stb.

Arról sem tudok, hol él Tompa, akinek Népmondák, népregék-jét hasonlóképpen majdnem egészen lefordítottam. Hozzásegítene, hogy levelező kapcsolatba kerüljek vele?

Petőfi, ha valóban Párizsban él, ugyancsak hálátlan, mert egyszer sem válaszolt leveleimre, holott mégiscsak én szereztem neki polgárjogot és tartós elismerést Németországban. Ha nem volnék honfitársa, talán már régen megköszönte volna.

Ha készült Önről valamilyen arckép, s azt elküldi nekem, metszetben a német kiadáshoz köttetném.

Még valamit: írjon egy kis jegyzetet Ilosvairól. Gyöngyösit jól ismerem, de Ilosvairól nem tudtam, s arról sem, hogy ő már korábban epikus anyagként feldolgozta „Toldit".

Ezerszer köszöntöm szívből és melegen és kérem, ne késlekedjék, válaszoljon nekem nagyon, nagyon hamar.

[aláírás nincs]

Címem:

Kertbeny urnak
az *L. F. Herbig* könyvkereskedés
leveleivel Lipcsében

Kertbeny első levele Aranynak.

Leipzig *28 10. 1850* — Kertbeny életrajzai általában csak nov. 1-re teszik Lipcsébe való megérkezését.

21 *Seit sechs Jahren* — 1846. máj. 6-án hagyta el Pestet.

24 *im Orient*, — keleti utazása nem az említett hat esztendőre esik; tízéves korában, 1834 nyarán vitte magával nagybátyja néhány hétre Törökországba, ekkor érintették Görögországot is.

31—32 *in Deutschland auf dem Krankenlager* — betegsége ellenére is eleven társasági életet élt; Petőfit népszerűsítette és a magyarországi forradalom ügyének Nyugaton számos jelentős személyiséget sikerült megnyernie.

40—41 *auf beililgendem Aushängebogen* — a *János vitéz* német fordításának prospektusa, a hátoldalon Kertbeny műveinek jegyzékével.

67—68 *„Erstürmung von Murány"* — Arany munkáját végül más címen foglalta kötetébe: Erzählende Dichtungen von J. Arany. I. Bd. *Toldi*. II. Bd. *Die Eroberung von Murány*. Aus dem Ungarischen übersetzt. Leipzig, 1851. 1—2. k. A levélbe foglalt versszak szövege eltér a kötet-kiadásétól.

84—85 *Ujabb Kori Ismeretek Tára* — az önkényuralom korának jeles lexikona, alcíme szerint a „tudományok és politikai társas élet encyclopaediája" (Pest 1850—55. 1—6. k.). Aranyról közölt szócikke valóban szűkszavú, a maga korában is kiegészítésre szorult, — ld. ADATTÁR.

251. Arany — Jókai Mórnak [Nagyszalonta, 1850. nov. eleje]

K: Elveszett. — Töredék.

M: Pesti Füzetek 1850. 10. dec. 8-i számának borító lapján: *Vidéki élet* c. rovatban. Ezúttal Gyuláról, Losoncról, Szarvasról szóló hírek után új bekezdésben így folytatja: „Nem tudjuk minő lesz a farsang, s bánt-e sokakat a tánczolásnak viszketege; de annyit mondhatunk, hogy társas életünk jelenleg olly lankadt, olly néma, mintha minden járó kelő ember egy-egy ‚élő szobor' volna. Hiába! azt mondja Arany: ‚ónos idő van!' " stb. [ld. főszövegben]. — AJ. e levelét nem Szilágyi Sándornak írta, annak ellenére, hogy az ő lapjában jelent meg. Ui. az ebben a számban közölt *Valami az assonanceról* c. tanulmányának 1850. nov. 23-án feladott kísérő soraiban, mint eddig minden levelében, önözi Szilágyit, akit ekkor még személyesen nem ismert. A levél címzettje csak Jókai lehetett. Erre vall a levél oldott hangja s az a tény, hogy Jókai Szilágyi lapjának hallgatólagos szerkesztő társa volt. (AJ. 1850. szept. 15-i Szilágyinak szóló levelében — anyagiakkal kapcsolatban — így hivatkozik Jókaira: „Sajó megmondhatja kegyednek".) — Ha Jókai a levél címzettje, érthető az AJ. kívánságához: „sok jó kéziratot!" — csillag alatt hozzáfűzött szerkesztői üzenet tegező válasza: „Küldjetek hát aztán lesz." — A levél előzménye: AJ. 1850. máj. 7-én írt Jókainak néhány sort Szilágyi Sándorhoz intézett levelében. Valószínű, Jókai válaszolt barátja tréfás felszólítására: „krixkraxolhatnál valamit nekem", azonban erről nincs utalásunk sem. — A levél keltezéséhez: AJ. megjegyzése: „ónos idő van" — bár a közeletre is érti — mégis a levél késő őszi megírását sejteti annál is inkább, mert az ügyesen szerkesztő Jókai a levél e részletét a dec. 8-i számban közölte is. (AJ.-nak e Jókaihoz írt levéltöredékét a Jókai *Levelezés* I. kötetének megjelenése után találtuk meg véletlenül, ezért nem tudtuk a figyelmet felhívni rá.)

1 *anachórétai életet élünk* — remete életet.

5 *pingálok nem soká egy kis városi életképet* — ezt az ígéretét nem váltotta be.

252. Szilágyi István — Aranynak. Máramarossziget, 1850. nov. 13.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/666. sz.; csontszínű l. papír, 24,7×19,6 cm, 1 fol., 1—2. l.: 1. szöveg, címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 666. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 228. l. Kihagyásokkal.

2 *Toldi-hoz nagy és szép adatok* — az in medias res levélkezdést az a körülmény magyarázza, hogy Szilágyi kevéssel ezelőtt tért haza Szalontáról Mármarosszigetre. Szalontán Arany tájékoztatta a *Daliás idők* tervéről.

13 *némi zálogságot akarok eszközölni.* — Szilágyi szalontai követelését zálogolás, azaz az adós valamely vagyontárgyának lekötése által akarja biztosítani.

17 *„Istók urat" sürgesd!* — a Bolond Istók első énekének kilencvenkilenc versszakát A J. a Debrecenben kiadott Csokonai Lapok c. folyóiratnak küldte közlésre; ld. ADATTÁR.

19 *Pap Endre* — Kölcsey egykori joggyakornoka, Petőfi barátja, a szabadságharc bukása után Pestre költözött, és 1850-ben lapengedélyért folyamodott, ezt azonban nem kapta meg, sőt Pestről is kitiltották. 1851-ben meghalt.

253. Arany— Tompa Mihálynak [Nagyszalonta, 1850. nov. 20.?]
K: Elveszett. — Válasz Tompa okt. 27-i levelére.
Utalások az elveszett levél tartalmára: Tompa nov. 30-i András-napi levelében: „sohse gondolj azzal, hogy a kova, a sok ütés miatt elkopik . . ." — „Meg- vagy nem látogatásod vagy -hathatásod felől nem akarok többet szólni . . ." — „Hanem az epistolát nekem elkészitsd! . . ." — Petőfiről: „hogy a *harmadik* iránt kiengesztelj:" stb. — nejéről „én *is* annyi mindent hallottam . . ." — „Horváth Lajos járt nálad?" „. . . Vadnay Rudinak reményem van még e héten megmondhatni, a mit kell." — Portáik rajzáról: „ha az én portám *krumpli*, a tied valóságos *élesláda* . . ." — Irodalmi kérdésekről: „Vahot azt hiszem senkit sem szólított föl különösen . . ." —„Vojtina levelét a nro. 1. olvastam, én nem találom, " stb. — „. . . láttam a Bolond Istókból közleményt" — „Örülök, hogy nagyszerű tervben fáradsz, mint a hármas Toldi." — Kiadási tervekben nem tud tanácsot adni; felsorolja a lehetőségeket. „A bizományozást te próbáltad" — „. . . sehogy sem értem, hogy Básthy elron thatná a *te* hiteledet." — „Az irodalmi társulat közted és köztemi alakításán elmosolyodtam." — „Én mit mivelek?" — „Hát nálatok *is* van sár?"

254. Arany — Szilágyi Sándornak [Nagyszalonta, 1850. november 23.]
K: MTAK. Kézirattára — K. 513/1350.; csontszínű l. papír, 25×20 cm, 3 fol. 1—5. l.: „Valami az assonanceről" c. tanulmány szövege, utána e kisérő sorok. 6. l.: címzés. Viaszpecsét kivágva, postai pecsétek: Szalontha 23/11. — Pesth 26/11. Bélyeg hiányzik.
M: AJ. kk. X. k. Prózai művek 1. (Bp. 1962.) 601. l.

255. Arany — Garay Jánosnak Nagyszalonta, 1850. nov. 28.
K: Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd. Csontszínű l. papír 23×14,5 cm, 1 fol., 1—2. l.: l. szöveg, címzés 2. l.-on., u. itt viaszpecsét maradvány. (A levél mikrofilmjét és formai leírását Zádor Béla igazgatónak,valamint Kisasszondy Éva előadónak köszönöm!)
M: Bodnár István: *Garay János és költő barátai.* Sorsunk, 1944. 1—14. l.

3 *olvasva szép versedet a Röpivekben,* — Garay: *Egy álmom* c. verse a Pesti Röpivek 1850. 8. sz. nov. 24-i számában jelent meg (249. l.). A költő halottnak álmodja magát, de az elmúlás temetői képét az életé váltja fel. Az egyén elvész, „De néked élni kell, imádott szent hon!" — vallja végezetül.

6 *mint Tompa írja nekem magánlevélben, stb.* — 1850. okt. 27-én.

16—17 *mikép egyenlítetted ki a szállásbér historiát:* — 1849 júniusában, amikor AJ. a Pestre költözés gondolatával foglalkozott, Garayékkal egy házban akart szállást bérelni; ehhez kérte Garay közvetítő szerepét. (Ld. AJ.—AJ.-nénak, 1849. jún. 23-i levéltöredék.)

21—22 *Egy házacskát vettem, melly másnak ugyan kényelmetlen volna,* — a Debreczeni János csizmadia mestertől vásárolt házacskában volt egy utcára néző nagyobbacska szoba, konyha, majd az előbbi csizmadia műhely, amely szintén elég tágas, mivel az egykori tulajdonos több legénnyel dolgozott. Volt még a házban éléskamra, pince, ól és nagy kert gyümölcsfákkal. (Ld. Debreczeni, 49. l.)

27 *valami hivatalkához is juthatnék* — a Kenyeres János mellett végzett kisegítő munka nem jelentett még „hivatalkát", tehát rendszeres fizetést.

29 *Megpróbálok függetlenül élni.* — E próbálkozás a teljes anyagi bizonytalanságot jelentette, s ezért, amikor 1851. januárjában Kovács János barátja AJ.-t ajánlotta Tisza Domokos irodalomtanárának, nem zárkózott el a lehetőség elől s 1851 májusában meg is kezdte tanító-nevelő munkáját Geszten.

256. Tompa Mihály — Aranynak Kelemér, 1850. András napján [nov. 30.]

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/914. sz.; csontszínű l. papír, bal sarkában dombornyomásos Kossuth-címer, 27,5×22 cm, 2 fol., 1—4. l.: levélszöveg + 1 fol. a levél folytatásához 22×12,8 cm, 1—2. l.: 1. szöveg folyt. Címzés, boríték nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 660. l. 914. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany kb. nov. 20-i elv. levelére.

14 *„ködös és homályos"* stb. — nyilvánvaló célzás AJ. *Ősszel* c. versére, amely a Pesti Röpivekben jelent meg nov. 24-én. Tompa később is utal rá. Fionghal vagy Finghal — az ossziáni énekek egyik hőse.

21 *Hanem az epistolát nekem elkészitsd!* — AJ. láthatólag költői levelet tervezett Tompának, de már 1851. jan. 1-i levelében jelezte, hogy félretette. (Ld. Tompa jan. 10-i válaszát.) — A Tompának tervezett epistola később sem született meg.

25 *hogy a harmadik iránt kiengesztelj:* — Petőfi iránt, aki költői triumvirátusuk gondolatát először fogalmazta meg (ld. Petőfi — AJ.-nak 1847. febr. 23. és AJ. válaszát 1847. febr. 28-án) s akire Tompa annyira neheztelt.

42—43 *a ki a postáról Ősszel czimű versedet hozta, vitte November czimű versemet,* — AJ. e versét a Pesti Röpivek 1850. 8. nov. 24-i számában olvasta Tompa (237—239. l. A. . . y aláírással.). — Tompa említett versét a folyóirat már nem közölhette, mert utolsó 10. száma dec. 8-án jelent meg.

48 *Petőfi Julia . . . a Pesti Naplóban — A huszár boszúja* c. elbeszélése a PN. 1850. 211—214. nov. 20—23. számában jelent meg.

53 *Egressi is kínlódik itthon:* — aug. 23-i visszaérkezése után a színház nem merte azonnal felléptetni. Csak a következő év első hónapjaiban nyílt erre remény. Ennek köszönhető, hogy Nagy Ignác AJ.: *Egressy Gábornak* c. versét kiadta a Hölgyfutárban. A közhangulatot tükrözi a szerkesztőnek Arany verséhez fűzött

jegyzete: „Most, midőn az egész időszaki sajtó egyhangulag fejezi ki a közönség óhajtását, Egressy Gábort mielőbb ismét szinpadunkon láthatni, időszerünek láttuk közleni e szép költeményt, mely már néhány hónap óta küldetett be." (*M. Hgyf.* 1851. I. fé. 30. sz. febr. 6.)

56 *Horváth Lajos* — később, amikor közelebbről megismerték egymást, jóbarátok lettek. (Ld. TompaLev. II. k.)

61—62 *Vadnai Rudinak reményem van még e héten megmondhatni a mit kell;* — AJ. még a szabadságharc idejéből ismerte Vadnayt, rokonszenveztek egymással, ezek szerint is AJ. írt neki. Vadnay válaszának nincs nyoma. Ezért üzent A. Tompával. (Ld. Tompa — AJ.-nak, 1851. jan. 10.)

73 *Vahot, azt hiszem senkit sem szólított föl* — ti. hogy a *Losonczi Phőnix*be írásokat küldjön. Vahotnak Tompához intézett levele, melyben a Los.Phő. munkatársairól írt, nem maradt fenn.

78 *nyomorúlt gazemberek* — Tompa művei kiadásai közben szerzett tapasztalatait megírta egy keserű hangú humoreszkben, a *Könyvkiadás gyönyörüségei* (1846) címen.

79—80 *Új évre Vahot valami lapot akar megindítani* — 1851-ben *Remény* címen indított szépirodalmi és művészeti folyóiratot, ld. ADATTÁR.

87 *a hármas Toldi;* — a *Toldi* középső részének, „derekának" elkészítésére Petőfi már 1848 ápr. 18-i levelében sarkallta barátját.

102 *Toldi őszszakálát* stb. — a sorok melyekre Tompa nem emlékezett pontosan:

Szép fehér szakálla, melyet, amig térdel,
Kebelére kulcsol összefont kezével.

(*Toldi estéje.* I. é. 4. vrsz. 7—8. s.)

124 *Költeményeim első kötetét* — Népregék és mondák. Pest, 1846.

130—131 *trag[e]rek és Martius-áruló fiúk hordozták* — a Marczius Tizenötödike volt az első magyar lap, amelyet rikkancsok árultak.

134 *Regék czímű kéziratomat... a mint a röpivekből látod tartalmát* — a Pesti Röpivek 1850. 7. sz. nov. 17-én Társas életi szemle rovatában: „Egy kis figyelmeztetés könyvtárosainkhoz" címen jelzi, hogy Tompa egy kötet regét bevégzett. Méltatja a szerzőt, majd közli a *Regék* c. kötet tartalmát (218. l.) —. E híradásra Tompa 1850. nov. 6-i levelében kérte meg Szilágyi Sándort. (Ld. Tompalev. I. k. 123 l.)

153—154 *a költészet legalább, a mig élek hűs árnyékot ád,* — Tompa ez idézetben Petőfi: *Verseim* c. költeményének kezdő szavát és a vers befejezését fűzte össze. (Ld. Petőfi kk. I. l. 159. l.)

162 *Vojtina levelét a Nro 1. olvastam,* — „Vojtina Gáspár levelei Andris öccséhez. Közli A...J...." — a Pesti Röpivek 1850. 6. nov. 10-i számában (164—168. l.).

167 *ut[i] figura docet Tót Kálmánban* — mint a példa mutatja, tanúsítja a költő társban, akit sem AJ., sem Tompa nem szeretett.

174 *Strauss* — id. Johan Strauss (1804—1849), akiről Tompa Gräfenbergben is sokat hallhatott.

188 *Schwehat alatt* — Tompa, mint a gömöri nemzetőrök papja, 1848. okt. 30-án részt vett a schwechati ütközetben.

190 *et sic porro* — és így tovább (stb.).

201—202 *csak a ki koma és sógor, mint Vörösmartynak s Bajzának Vachot Sándor,* — Vörösmarty és Bajza Csajághy lányokat vettek feleségül. A harmadik lánytestvér: Csapó Jánosné leányát, Máriát, pedig Vachott Sándor vette el. Vachotné húga volt a korán el-

hunyt Csapó Etelka, akit halála után Petőfi oly sok versében megénekelt.

204—206 *soha... Petőfi... érdeme felett nem birtak jó képet csinálni.* — Tompa itt nem vette figyelembe, hogy Petőfi verseit a Nemzeti Körrel Vörösmarty adatta ki.

219 *mint Irlandba a rongy;* — az írországi nyomor a 19. sz. derekán európai téma volt.

228 *Kelmenfi is akart szépirodalmi lapot kiadni;* — Hazucha Ferenc álneve volt ez 1849-től; lapkiadási terve nem sikerült. Ld. ADATTÁR.

239 *újévtől kiirom nevemet egészen.* — Eddig csak T. betűt írt versei alá.

257. Szilágyi Sándor — Aranynak [Pest, 1850. dec. 17.]

K: Elveszett. — A levél keltéhez: „December 17-én kelt leveledet" (AJ. 1851. jan. 9.). — Tartalmára u. ott: „Tehát a Röpivek stb." — „Nevemet én is kiirhatom" — „ám maradjanak nálad verseim". — „Kertbeny levelét a tieddel egy napon kaptam." — „Gyulait viszont köszöntöm". —

258. Arany — Kertbeny Károlynak [Nagyszalonta, 1850. dec. 23?.]

K: Elveszett. — AJ. első, Kertbenyhez írt levelének kelte könnyen meghatározható. Költőnk ugyanis 1851. jan. 9-én így ír Szilágyi Sándornak: „Dec. 17-én kelt leveledet megkaptam. Kertbeny levelét a tieddel egy napon kaptam, jóllehet az már okt. 28-án postán volt." Mivel a pesti levelek ekkortájt négy-hat nap alatt érkeztek Szalontára, AJ. Szilágyi Sándor levelét s így Kertbenyét is kb. dec. 23-án vette kézhez. Ugyancsak a Szilágyi Sándornak írt idézett levélből tudjuk, hogy AJ. Kertbenynek „rögtön" válaszolt; ez az elveszett válaszlevél tehát dec. 23. körül íródott. Dec. 31-én már Lipcsében a címzett kezében volt. Kertbeny 1851. jan. 1-én kelt újabb leveléből AJ. elveszett levelének részletei jól kikövetkeztethetők, minthogy Kertbeny „Stelle für Stelle" — pontról pontra haladva válaszol AJ. minden témájára. Arra nézve, hogy AJ. a Toldihoz az 1746. évi pozsonyi Ilosvai-kiadást használta l. AJ. kk. II. 245. l. Kertbeny válaszából tudjuk, hogy AJ. megküldte neki önéletrajzát. Ezt az önéletrajzi levelet felhasználta Kertbeny *Erzählende Dichtungen von Johann Arany* c. műve (Leipzig 1851. L. F. Herbig. 1—2. k.) bevezetésében, Ueber den Dichter und seine Werke („A költőről és műveiről") címen. AJ. önéletrajzának használatára maga e bevezető írás is utal: So weit die biographische Mittheilung, die der Dichter seinem Uebersetzer zum größten Theil selbst schriftlich gemacht; azaz: „eddig az életrajzi közlemény, amelyet legnagyobb részében maga a költő készített el írásban fordítója számára". Hasonlóan vall emlékiratában is: Johann Arany, damals noch Notar in Groß-Szalonta, stand in dieser Zeit im Briefwechsel mit seinem ersten deutschen Uebersetzer und lieferte selber die Daten zu seiner Biographie; azaz: „AJ. akkor még mint szalontai jegyző ebben az időben levelezésben állt első német fordítójával s maga szolgáltatta az adatokat életrajzához". *(Datenblätter zu K. M. Kertbeny's Memoiren.* 1. Heft. Berlin 1875. W. Hecht. 32. l.) Alábbiakban közöljük Kertbeny bevezetésének AJ. levele alapján készült életrajzi részletét eredetiben, majd fordításban.

Arany János

... wurde 1817 zu Nagy-Szalonta in der Biharer Gespannschaft, geboren. Sein Vater, ein schlichter Landbauer, nahm schon frühzeitig in ihm den Trieb zum Lernen gewahr, indem das vier- bis fünfjährige Kind allein dadurch lesen lernte, daß ihm der Vater die Buchstaben in der Asche des Heerdes vorzeichnete. Der höchste Wunsch seiner einfachen, reformirten

Eltern war, ihren Sohn zum Seelsorger heranbilden zu können. So kam denn der Jüngling, nachdem er in Szalonta Poesie und Rhethorik absolvirt hatte, im Herbst 1832 in's Collegium nach Debreczin. Dort glänzte er unter den Ersten der Schüler, erhielt nie eine Strafe und genoß die Zufriedenheit und Liebe seiner Professoren. Trotzdem wurde er der Einförmigkeit des Lernens bald überdrüssig, und der unwiderstehliche Drang nach einem abendteuerlicheren, der Kunst gewidmeten Leben durchglühte seine Brust. Bewältigt von diesem Drang, ließ er 1836 plötzlich Schule Schule sein, und da eben damals in Debreczin eine Schauspielergesellschaft unter der Direction von Fáncsi — welcher jetzt Regisseur, und einer der Hauptzierden des Nationaltheaters in Budapest ist — Vorstellungen gab, so schloß sich Arany derselben als Ueberläufer an. Diese Truppe, welche zu jener Zeit zu den Besten im Lande gehörte, löste sich jedoch bald nach seinem Eintritt auf, und ihm blieb nichts über, als einer, aus Anfängern eben neu geworbenen, Wandertruppe beizutreten, und mit ihr zog er mehrere Monate herum, theils von Debreczin nach Nagy-Károly, theils nach Szathmár, und nach Marmaros-Szigeth. Er rang körperlich mit Noth und Entbehrung, und geistig mit Ueberdruß und Unzufriedenheit, da ein solches Leben seine Ansichten und Träume von Kunst natürlich nicht befriedigte. So klomm er im Sommer 1836 eines Tages auf den Felsen der Marmaros umher — als ihm eine innere Stimme zu flüsterte, er möge nach seiner Heimath zurück eilen, denn seine Mutter sei gestorben. Er glaubte dies für einen Wink des Schicksals ansehen zu müssen, und machte sich auf den Weg, seine ganze Habe in ein Taschentuch gebunden und mit 20 Kreuzer Silber Reisegeld versehen, welches er sich vom Director erbeten. Nach einer Fußwanderung von einer Woche erreichte er seinen Geburtsort Szalonta, fand zwar bei der Ankunft Vater und Mutter (seine einzige Schwester war schon verheirathet) noch gesund, aber nach kurzer Zeit starb seine Mutter dennoch. Das Gemüth des jungen Mannes wurde durch diesen Fall so verdüstert, daß ihm der Tod der inniggeliebten Mutter wie eine Strafe für seine Abenteuersucht vorkam, und er sich ernstlich zwang, Herr seines Durstes nach Ruhm zu werden, und gleich so vielen Andern, nur eine gewöhnliche Rolle zu spielen, um so mehr, als sein alter erblindeter Vater jetzt der Hülfe bedürftig war. Demnach bequemte er sich, die Conrectorstelle an der reformirten Schule zu Nagy-Szalonta anzunehmen, wo er durch drei Jahre die lateinische Sprache vortrug. Wenn es ihm dabei auch mondenlang glückte, all seine früheren Wünsche zu vergessen, so stahl er sich doch unwillkürlich öfter wieder zur freien Lectüre der Dichter zurück, ohne sich jedoch selbst im Verseschreiben zu versuchen. 1840 wurde Arany zum zweiten Notar des Komitats erwählt, und noch im November desselben Jahres heirathete er ein Mädchen, an das ihn seit längerer Zeit schon innige und erwiederte Gefühle knüpften. Seine Ehe war glücklich, und sein Amt nahm ihn den ganzen Tag in Anspruch, so glaubte er sich endlich von Wünschen geheilt, die er für eine directe Krankheit hielt. Es vergingen also einige Jahre, während welcher er nicht einmal eine Zeitung las. 1842 kam eines Tages ein Mann nach Szalonta, den Arany als Collegiengenossen von Debreczin aus wiederkannte; Stephan Szilágyi war es, derselbe, welcher kurz darnach den Preis von hundert Ducaten für ein philologisches Werk von der ungarischen Gelehrten-Gesellschaft gewann. Er war auf drei Jahre zum Schulrector ernannt, wie dies bei den Reformirten in Ungarn Sitte. Arany mied ihn Anfangs viel mehr, als er ihn aufsuchte, denn ihm ahnte, daß Szilágyi ihn wieder zur Literatur zurückführen dürfte. Jedoch als alten Bekannten konnte er ihm nicht bei allen Gelegenheiten ausweichen und als Szilágyi 1844 gar zum Mittagstisch in Arany's Haus ging, wurde die Freundschaft wieder ganz und aufrichtig. Jetzt war es natürlich mit all den strengen Vorsätzen

vorbei, literarische Gespräche, Vorlesungen u.s.w konnten nimmer vermieden werden, und Arany ging es, — nach seinen eignen Worten, — wie einem Trunkenbolde, welcher sich zwar fest vornahm, nicht mehr zu trinken, der aber wieder in das alte Laster verfällt, sobald ihm nur ein Tropfen die Lippe nässt; qui à bu boira! Schon 1845 schrieb Arany daher — freilich vorerst nur für den Freundeskreis — seine erste Dichtung: „Az elveszett alkotmány" (die verlorengegangene Constitution), welche die humoristische Seite des Treibens bei den Comitatswahlen, die im Vormärz alle drei Jahre in Ungarn verfielen, zum Vorwurf hat, die dem Ausland aber gänzlich unverständlich wäre. Eben als diese Styre fertig geworden, setzte die Kisfaludy-Gesellschaft einen Preis von 25 Ducaten für ein komisches Epos aus, und Arany schickte seine Dichtung ein, freilich, wie er selbst gesteht, vorerst nur der Goldstücke, und nicht des Ruhmes wegen. Und die Dichtung gewann wirklich den Preis; — nun aber erwachte in dem Dichter auch der Durst nach Ruhm, und er nahm sich fest vor, das nächstemal der Ehre und nicht dem Gold zu Liebe zu concurriren. So wurde der „Toldi" beendet. Kaum hatte Arany 1847 sein zweites Werk, aber anonym eingeschickt, als sich in Pest sogleich darüber ein gewaltiger Lärm erhob. Die Einen schworen steif und fest, nur Petőfi könne es geschrieben haben, die Andern ahnten dahinter neuerdings einen „großen Unbekannten". (Der erste „große Unbekannte" der ungarischen Literatur war 1804 — 7 Alexander Kisfaludy mit seinen Liebesliedern des Himfy.) — Petőfi selbst hatte es bald satt, diese Vergleiche immer und immer wieder anzuhören und ärgerte sich über die Schiedsrichter, welche, wie er meinte, „jede Eselei" ihm zuschrieben; als jedoch das Werk nicht blos den ausgesetzten hohen Preis gewann, sondern — ein unerhörter Fall bis dahin! — dieser noch freiwillig erhöht wurde, rannte Petőfi ganz außer Athem zum Secretair der Kisfaludy-Gesellschaft, um doch auch die so gepriesene Dichtung zu lesen. Aber kaum hatte er sie durchgeblättert, als er eines seiner schönsten Gedichte schrieb und dieses an Arany mit der Bitte um Freundschaft und Brüderlichkeit einschickte. Noch im Juni desselben Jahres zuerst und dann gar vielmal, besuchte Petőfi Arany persönlich in Szalonta, und wenn die beiden Dichterfreunde örtlich getrennt waren, so blieben sie in stetem Briefwechsel, bis die traurige Katastrophe der Revolution auch diesen Bund zerriß, und der einsam Uebergebliebene jetzt an seinen verschollenen Genossen denkend, nur sagen kann:

Κεῖται παρ' ὑλεέσσι νεκρὸς ἄκλαυστος ἄθαπτος.

Kurz vor Neujahr 1848 schrieb die Kisfaludy-Gesellschaft wieder einen Preis aus, und zwar für die beste poetische Behandlung der Sage von der „Eroberung von Murány"; Petőfi, Tompa, ein junger, damals noch wenig bekannter Dichter, Karl Szász, und endlich Arany, behandelten Jeder diesen Stoff, ohne jedoch von dem Vorhaben ihrer Mitconcurrenten zu wissen, und zwar die ersten drei fast nur in kurzer Balladenform, Arany jedoch als längeres episches Gedicht. Szász gewann den Preis. Darauf ließ Arany sein Werk einzeln drucken, doch kaum waren die Exemplare ausgegeben, als die Revolution ausbrach, und die Dichtung natürlich vom Freiheitsjubel übertäubt wurde. Gleich in den Märztagen nahm Arany als Conzipist Platz im Ministerium Szemere, und da er die ganze Revolutionszeit hindurch als bloßer Bureau-beamter fungirte, so konnte er nach ihrem unglückseligen Ausgang in seinen Guburtsort unbehindert zurückkehren, wo er auch jetzt, ohne Amt, arm und gesellschaftsscheu lebt. Vor einigen Monaten aber trat er wieder mit einer erzählenden Dichtung: „Katalin" (Pest 1850) auf, auch existiren von ihm viele lyrische Gedichte, in mehreren belletristischen Journalen zerstreut abgedruckt, die der Dichter vielleicht demnächst in einem

Band gesammelt, herausgeben dürfte. Arany versteht die classischen und einige lebende Sprachen, kann die letzteren aber kaum geläufig schreiben oder sprechen. — So weit die biographische Mittheilung, die der Dichter seinem Ueberetzer zum größten Theil selbst schriftlich gemacht.

[Magyar fordítás:]

AJ . . . 1817-ben Nagyszalontán, Bihar megyében született. Apja, az egyszerű földműves, már korán figyelmes lett tanulékonyságára, amikor a négy-öt éves gyermek pusztán azáltal, hogy apja a betűket a tűzhely hamujába rajzolta fel neki, megtanult olvasni. Egyszerű református szüleinek egyetlen vágya az volt, hogy fiukból lelkipásztort nevelhessenek. Így hát az ifjú, miután Szalontán a poétikát és retorikát elvégezte, 1832 őszén Debrecenbe ment a kollégiumba. Ott az első tanulók közt ragyogott, soha büntetést nem kapott, s tanárai megelégedését és szeretetét élvezte. Mégis csakhamar megunta a tanulás egyhangúságát, s ellenállhatatlan vágy gyúlladt keblében a kalandosabb, a művészetnek szentelt élet iránt. E szenvedély elhatalmasodtával 1836-ban hirtelen hátat fordított az iskolának, és minthogy Debrecenben éppen akkor tartotta előadásait egy színtársulat, annak a Fáncsinak igazgatása alatt, aki most Budapesten a Nemzeti Színház rendezője és egyik fő dísze, a szökevény Arany ehhez szegődött. Ez a társulat azonban, amely akkor a legjobbak közé tartozott az országban, az ő belépése után hamarosan feloszlott, s más választása nem volt, mint egy kezdőkből és újonnan verbuváltakból álló vándorcsapathoz csatlakozni s hónapokon át azzal járni mindenfelé, Debrecenből előbb Nagykárolyba, majd Szatmárra és végül Mármarosszigetre. Testileg a nyomorúsággal és nélkülözéssel, lelkileg a kedvetlenséggel és elégedetlenséggel küzdött, mert az effajta élet természetesen nem elégíthette ki a művészetről való elképzeléseit és álmait. Ilyen állapotban mászott egy nap 1836-ban a mármarosi sziklákon, — amikor egy belső hang azt súgta neki, siessen haza, mert anyja meghalt. Úgy vélte, ezt a sors intésének kell tekintenie, és útnak indult, egész vagyonát egy zsebkendőbe kötve, s ellátva 20 ezüst krajcár útiköltséggel, amelyet az igazgatótól kért. Egy heti gyalogos vándorlás után érte el szülőhelyét, Szalontát, s bár érkezésekor apját és anyját még egészségben találta (egyetlen nővére már férjnél volt), de anyja rövid idő múltán meghalt. A fiatalember kedélye az eset következtében annyira elkomorodott, hogy hőn szeretett anyjának halálát kalandvágya büntetésének tekintette, s komolyan föltette magában, hogy úrrá lesz dicsőségvágyán és csak közönséges szerepet játszik, mint annyian mások, annál is inkább, mivel öreg, megvakult édesatyja most segítségre szorult. Így szánta rá magát, hogy elvállalja a konrektori állást a nagyszalontai iskolában, ahol három éven át a latin nyelvet adta elő. Ha közben hetekre sikerült is megfeledkeznie minden korábbi vágyáról, mégis önkéntelen lopva többször is szabadságot vett magának költők olvasására, bár anélkül, hogy a versírással maga meg próbálkozott volna. 1840-ben Aranyt megyei másodjegyzővé választották, s még ugyanazon év novemberében feleségül vett egy leányt, akihez már hosszabb ideje bensőséges és viszonzott érzések fűzték. Házassága boldog volt, és hivatala egész nap annyira igénybe vette, hogy azt hitte, végre kigyógyult vágyaiból, amelyeket valósággal betegségnek tartott. Így múlt el tehát néhány év, mialatt még újságot sem olvasott. 1842-ben egy napon Szalontára érkezett egy férfi, akiben Arany debreceni kollégista társát ismerte fel; Szilágyi István volt, ugyanaz, aki kevéssel ezután száz arany díjat nyert egy filológiai munkájával a Magyar Tudós Társaságtól. Három évre iskolai rektorrá nevezték ki, mint ez Magyarországon a reformátusoknál szokásos. Arany kezdetben inkább kerülte, mintsem kereste, mert sejtette, hogy Szilágyi még vissza-

csábíthatja az irodalomhoz. Mint régi ismerős elől mégsem térhetett ki minden alkalommal, mikor pedig 1844-ben Szilágyi éppen Arany házához járt étkezni, barátságuk ismét teljessé és őszintévé vált. Most természetesen odalett mindenféle szilárd elhatározás, az irodalmi beszélgetéseket, felolvasásokat stb. többé elkerülni nem lehetett, s Arany — saját szavai szerint — úgy járt, mint az iszákos ember, aki bár erősen elhatározta, hogy többé nem iszik, mégis, mihelyt egy csepp ital éri ajkát, ismét visszaesik régi bűnébe; qui à bu boira ! [aki ivott, inni fog !]. Így Arany már 1845-ben megírta — eleinte persze csak baráti körének — első költeményét, „Az elveszett alkotmányt", amelynek vázát a megyei választásoknál szokásos mesterkedések humoros oldala teszi (ilyeneket a márciusi események előtt három évenként tartottak Magyarországon), amely azonban a külföldnek teljesen érthetetlen volna. Éppen mikor e szatíra elkészült, a Kisfaludy Társaság huszonöt arany díjat tűzött ki komikus eposzra, s Arany beküldte költeményét, persze, mint maga is bevallja, főként az aranyakért és nem a dicsőségért. És a költemény el is nyerte a díjat; — de most szomjúság ébredt a költőben a dicsőség iránt is, és szilárdan elhatározta, hogy következő alkalommal becsületből és nem a díjért pályázik. Így készült el a „Toldi". 1847-ben alig küldte be Arany — de névtelenül [jeligével] — e második művet, Pesten mindjárt roppant feltűnést keltett. Voltak, akik arra esküdtek szilárdan és bátran, hogy csak Petőfi írhatta, mások viszont egy „nagy ismeretlent" sejtettek mögötte. (A magyar irodalom első „nagy ismeretlene" 1804-től 1807-ig Kisfaludy Sándor volt Himfyjének szerelmi dalaival.) — Petőfi hamarosan megunta hallgatni az efféle hasonlítgatásokat, s bosszankodott a döntőbírákon, akik nézete szerint „minden szamárságot" neki tulajdonítanak; mikor azonban a mű nem csupán a kitűzött magas díjat nyerte el, hanem azt — addig hallatlan eset ! — még önként meg is emelték, Petőfi lélegzetvesztve rohant a Kisfaludy Társaság titkárához, hogy az így kitüntetett költeményt elolvassa. Alig lapozta azonban át, máris megírta legszebb költeményei egyikét, s megküldte Aranynak barátságát és testvéri érzéseit kérve. Először még ugyanezen év júliusában és azután is nagyon sokszor személyesen is meglátogatta Petőfi Aranyt Szalontán, és amikor a távolság el szakította egymástól a két költőbarátot, olyankor is állandó levelezésben maradtak, míg a forradalom szomorú katasztrófája meg nem szakította ezt a kapcsolatot is, s most a magára maradt csak ennyit mondhat, ha eltűnt társára gondol: Fekszik a gályáknál siratatlan s eltemetetlen.* Kevéssel 1848 újesztendeje előtt a Kisfaludy Társaság ismét pályadíjat tűzött ki, éspedig Murány ostroma mondájának legjobb költői feldolgozására; Petőfi, Tompa, egy ifjú, akkor még kevésbé ismert költő, Szász Károly s végül Arany mind feldolgozták ezt a tárgyat, ám anélkül, hogy versenytársaik szándékáról tudtak volna, éspedig az első három úgyszólván csak rövid ballada formájában, Arany azonban mint hosszabb elbeszélő költeményt. Szász nyerte el a díjat. Arany ezután külön nyomatta ki művét, de alig jelentek meg ennek példányai, mikor kitört a forradalom, s a szabadság ujjongása persze túlharsogta a költészetet. Mindjárt a márciusi napokban fogalmazóként kapott helyet Arany Szemere minisztériumában, és mivel a forradalom egész ideje alatt pusztán hivatali teendőket végzett, ennek szerencsétlen vége után akadálytalanul visszatérhetett szülőhelyére, ahol hivatal nélkül, szegényen és visszavonultan él most is. Néhány hónapja azonban ismét jelentkezett egy elbeszélő költeménnyel, a „Katalin"-nal (Pest 1850), van sok lírai költeménye is, amely több szépirodalmi lapban elszórva jelent meg s amelyet talán a költő a közeljövőben kötetbe gyűjtve adhatna ki. Arany

* Iliász XXII. é. 386. sor. Devecseri Gábor fordítása.

ért a klasszikus és egyes élő nyelveken, az utóbbiakon azonban alig ír vagy beszél folyékonyan. — Eddig az életrajzi közlemény, amelyet legnagyobb részében maga a költő írásban készített el fordítója számára."

Arany elveszett életrajzi levelének itt nyújtott Kertbeny-féle félszeg tolmácsolásában is jól kivehetők Gyulai részére írt későbbi életrajzának egyes szállóigeként idézgetett mondatai (pl. „lenni közönséges ember, mint más"). Viszont éppen e Gyulaihoz 1855. jún. 7-én intézett önéletrajzi levelében figyelmeztet AJ. Kertbeny két tévedésére. „Egy évig írnok a városnál, azután rendes aljegyző lettem, nem *megyei* jegyző, mint Kertbeny írja" — olvassuk egyhelyütt. Utóbb pedig: „Kertbeny hibáz, midőn azt mondja, hogy ez pályamű volt, s hogy én, Petőfi, Tompa mind versenyezvén *Szécsi Máriá*-val Szász Károly nyerte el a jutalmat orrunk elől. Igaz, hogy a Kisfaludy-társaság pályafeladása ébreszté bennünk a gondolatot *Szécsi Máriá*-ról irni, de egyikünk sem oly czéllal, hogy pályázzon." (AJ. kk. XIII. k.)

Hogy a költőt Kertbeny életrajzi vázlatának további tévedései is nyugtalanították, arról alábbi önéletrajzi jegyzete is tanúskodik, amelyre Scheiber Sándor hívta fel a figyelmet (*Arany önéletrajzi jegyzete*. It 1952. 1. sz. 98. l.), s amelyet a Gyulaihoz írt id. önéletrajzi levél utóiratának kell tekintenünk: „Még egy szót!

Utólagosan megolvasván a Kertbeny-féle életrajzot, abban, a már kijegyzett hibákon kívül, még csak következő tévedéseket találtam:

1. Nem emlékszem, mikor tanultam olvasni, pedig 3 éves koromból már több dologra emlékszem s igy nem tévedek, ha 4—5 év helyett 3—4 évet mondok. 2. Debrecenben nem ragyogtam mingyárt az első tanulók közt, csak kisújszállásróli visszamenetem utáni nyáron küzdöttem fel 150—160 tanuló közt magamat 6-iknak. 3. Anyám halálát álmodtam, nem csak ugy éreztem meg. 4. Nem mingyárt a marcziusi napokban, de egy év mulva, Május 9. 1849. neveztettem ki concipistának; a többi, olly módositással, mint én megirtam, állhat. S a Petőfiveli viszony kezdete elég jól van előadva. Kertbeny az életrajzot saját levelem után irta, az ördög tudja, honnan szedte belé e baklövéseket!"

Az önéletrajzi jegyzet adatait vö. a *Kéziratos források az Országos Széchényi Könyvtárban*. 1789—1867. Bp. 1950. 13. l. 145. sz. alatt.

259. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1850. dec. végén [26. előtt]

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/668. sz.; kékesszürke l. papír, 23,5 × 19,2 cm, 2 fol., 1—4. l.: 1. szöveg. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 668. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 228—230. l. Kevés kihagyással.

8 *Fessler 3.dik darabja*, — „Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen. Dritter Theil. Die Ungarn unter Königen aus verschiedenen Häusern. I. Bd. Erzählt von J. A. Fessler." Leipzig 1816. Nagy Lajos korának Toldi szerelme szempontjából fontos eseményeit, a nápolyi hadjáratokat a mű 173—324., továbbá a 369—388., valamint az 516—602. l. tárgyalja. A kor művelődéstörténeti viszonyait ismertető fejezet (603—1085. l.) nem kevésbé kelthette fel AJ. érdeklődését.

9 *Horváttól: Nagy Lajos védelme*. — „Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres magyar királyoknak védelmeztetése a nemzeti nyelv ügyében. Tekintetes tudós Schwartner Márton úr vádjai és költeményei ellen irta Horvát István." Pesten 1815.

10 *Tudománytár 835:6, 837:14*. — A Magyar Tudós Társaság kiadványsorozatának idézett kötetei tartalmazzák Kállay Ferencz:

„Törvények és szokások historiai hasonlatosságai, némi tekintettel Magyarországra" c. dolgozatát, amely azonban csak az istenítéletek „filozófiáját" s nem azok perrendszerű végrehajtását tárgyalja. (Ld. AJ. 1851. jan. 18-án Szilágyihoz írt levelét.)

12 *Le Bret: Italia Historiája* — „Geschichte von Italien." Halle 1778—1787. 1—9. k.

13 *Neapel und Sicilien* — „Neape und Sicilien. Ein Auszug aus dem grossen und kostbaren Werke: Voyage pittoresque de Naples et Sicile de Mr. de Non." Sechster Theil. Gotha 1794.

21 *Tripartitum* — Werbőczy István *Hármaskönyve* az I. rész 17. titulusában tér ki azokra a birtokjogokra, „melyekben a királyi felség hajadonokat vagy asszonyokat (de a nemzetségi atyafiak sérelme nélkül) mindkét ágra nézve örökösökké fiúsított". (Millenniumi kiadás. Bp. 1897. 83. l.)

22—23 *„a Magyar törvény okleveles történetét"* — feltehetően Szlemenics Pál: „Magyar törvények történetirata rövid vázolatban előadva." Pozsony 1845. c. műve (ld. Szilágyi István 1851. júl. 5-én írt levelét).

27 *S képzeld, a Crónica* — „Chronica ez vilagnac ieles dolgairol. Szekel' Estvan Craccoba niomtatot. Strigkoniai Lazar altal. Christvs ßuletesenec MLLIX. eßtendiebe." Új fakszimile kiadás: Bp. 1960. A Nagy Lajos hadjárataival foglalkozó részletek a mű 190—193. l.

28 *imez Magjar vrac valanak* — nevüket a *Toldi szerelme* ismételten említi, ld. főként a Hetedik ének 32—41., a Kilencedik ének 25. és a Tizedik ének 60. versszakát; ugyanebben: „Barta, Lukács, mind a kettő Hedervári" — a Lőkös Berta név tehát Aranynál két személy.

35 *Millot* — 18. századi francia történetíró.

260. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1850. dec. 26.
K: MTAK. Kézirattára — K. 513/667. sz.; szürkés l. papír, 23,2 × 19,2 cm, 1 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: üres. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 667. sz.).
M: Kiadatlan.

2—3 *Toldihoz szükséges könyvek* — Szilágyi a *Toldi szerelmé*hez forrásul küldött művekről december végéről keltezett, de nyilvánvalóan e sorait megelőző levelében írt részletesen.

7 *De hogy te nem írsz?!* — Arany szemmelláthatóan a legszükségesebbre korlátozza ekkori levelezését. Szerény megélhetését írnoki állása biztosítja a szalontai szolgabírói hivatalban, régi jóakarója, Kenyeres jóvoltából. Ezt az állását nem kockáztathatja, lényeges kérdésekre vonatkozó gondolatait úgy sem bízhatná a titkos cenzúra ellenőrzését jelentő postára.

261. Arany — Garay Jánosnak Szalonta, 1850. dec. 28.
K: Elveszett.
M: Bodnár István: *Garay János és költő barátai.* Sorsunk, 1944. 1—14. l.

2 *Az előfizetési ívet* — „Előfizetési felhívás Szent László czimü történeti költeményre, 12. énekben. Írta Garay János" (Pesti Röpivek 1850. 8. sz. nov. 24. 248. l.).

3—4 *„ismert jellemü irodalmi barátok"* — AJ. ezt Garay előfizetési felhívásából idézi, amely szerint: „Előfizetés-gyűjtésre ismert

jellemű irodalom-barátokat szólíték fel." (u.o.). — Garay számított rá, hogy AJ. is segít előfizetőket gyűjteni. AJ. Garay iránti rokonszenvét, együttérzését jelenti, hogy az előfizetési ívet még meg is köszönte. A kortársak általában irtóztak az előfizetőket gyűjtő ívektől, hiszen ez a gyűjtő számára utánjárást, rábeszélést, esetleg visszautasítást jelentett. Tompa pl. így reagált Bajza munkáira és Szilágyi Sándornak egy névtelenül megjelenő könyvére érkezett előfizetési ívekre: „Majd bolond vagyok más firkáinak koldulni, mig a magamét a moly eszi meg." (AJ.-nak, 1851. febr. 10.)

11—12 *Gesztről, a Tisza házból január elején alkalmasint megy fel valaki.* — AJ. barátját, Kovács Jánost, Tisza Domokos nevelőjét kérte meg pesti ügyeinek elintézésére.

16 *Nehogy azonban nekem procentot küldj:* — az előfizetési felhívás szerint: „Gyüjtőimnek minden tizedik példánnyal kedveskedem."

24—25 *ki fogod e nyomtatni az előfizetők nevét:* — a kor szokása szerint a könyv utolsó lapjain nyomatták ki az előfizetők nevét, lakhelyét.

262. Gáspár János — Aranynak 1850. dec. 28.

M: Töredék. — A levél keltét s a közlött szöveget Voinovich Géza jegyzetei között találtuk. MTAK. Kézirattára, Ms 5/c. — Ld. még a jegyzetek Bevezetése *Töredékek a családi Arany-hagyatékból* c. fejezetét.

1851

263. Arany — Tompa Mihálynak Nagyszalonta, 1851. január 1.

K: Elveszett. Válasz Tompa nov. 30-i levelére.

Utalások a levél keltezésére és tartalmára: Tompa jan. 10-i levelében: „Nagyon bölcsen tevéd, hogy új év első napján irtál . . ." „Tartsuk melegen egymást — irod, s én beleegyezem, mert *csakugyan* jó néha olyan tükörbe nézni . . ." „Legyünk egymásnak ilyen tükör, *nem bánom* . . ." — Kertbenyről: „ellenkező hatást tevének szavaid; megörvendeztetni akartál s elszomoritottál . . ." — Szilágyi Sándorról: „*Per te* vagy Szilágyival? én is;" — „Murányon történendett észrevételöket én *sem* értem." — Tompa verséről: „A mi verset olvastál, alkalmasint illyen czimü volt: *Pusztán.*" — Horváth Lajosról: „. . . akárhogy dicsért is előtted . . ." — Vadnay Rudolfról: beszélt vele, irni fog Aranynak . . . „Nem kell képzelned, hogy Vadnay téged megvet." — Vahotról: „én *sem* egyeztem meg vele." — „. . . ne félj, hogy én Vahotnak szólok". — „Garaynak 12 előfizetőt szereztem" — „Az 50 példányos honorárium teljesen igaz." — „Toldijaidat nem épen abinvisis dicsértem . . ." — „az *epistolát* is hozzám bátran félre tehedd . . ." — „Hogy Szilveszter éjén vigan voltál, örülök."

264. Kertbeny Károly — Aranynak Leipzig, 1851. jan. 1.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/282. sz.; csontszínű l. papír, 22 × 13,7 cm, 3 fol., 1—6. l.: 1. szöveg. — Címzés nincs. — Mellékelve *Toldi* I. é. 1—12. vsz. K. fordításában. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 599. l. 282. sz. a.).

M: Kiadatlan.

[A levél magyar fordítása]

Lipcse, 1851. jan. 1.

Évek óta még soha oly bensőséges jókedvvel nem ünnepeltem a Szilveszter-estét, mint tegnap, minthogy a jóságos ég kedves levelének ajándékával lepett meg. Hiszen most minden rendben van, mert legalább egyetlen csatorna megnyílt hazámba, hogy elevenebb kapcsolatba léphessek vele.

Most azonban hadd feleljek sorjában mindenre:
Én Önnek mindig németül fogok írni, Ön csak magyarul fog válaszolni, ez — sajnos — a magam részéről másként nem lehet, minthogy életemnek legnagyobb fájdalma, hogy arra vagyok ítélve: az idegen világ nyelvében legyek járatos, anyanyelvemben legyek idegen!

Dehát közülünk magyarok közül a mohácsi csatáért mindenkinek jár valami szomorúság! Egyébként, ha abban a szerencsében részesülök, hogy viszontláthatom Önt és hazámat — ez még az egyetlen vágyam életemben! — meg fogom Önt győzni, hogy beszélni ugyan jól tudok magyarul, de írni nem, mert az utóbbiban a nyelvtani és főként helyesírási ismeretek teljes hiánya akadályoz; általában és mindenben autodidakta vagyok, s elmondhatom Chamford-ral: amit tanultam, már nem tudom, amit tudok, én találtam ki. — Képzelje, mikor hat évvel ezelőtt mint önkéntes menekült elhagytam hazámat, nyomtatásban három magyar szót sem tudtam elolvasni, minthogy bolond nevelési rendszerünk s a pesti divat szerint addig csak német, angol és francia könyvekkel törődtem. A kabátzsebemben azonban két könyvet hoztam magammal: Goethe Faustját és Petőfi költeményeit. Magános vándorlásaimban eleinte csak az előbbit olvasgattam; ám alig töltöttem egy fél évet idegenben, amikor kimondhatatlan honvágy fogott el, amely azóta sem hagyott el többé, s most annyira elhatalmasodott rajtam, hogy fizikailag is egyenesen beteg vagyok tőle. Elég az hozzá, Egyiptomban, Görögországban s főleg egy egész éven át Itáliában és Szicíliában, a világ legszentebb földjein nem Homéroszt vagy Dantét, hanem Petőfit olvastam, s mire Svájcba értem, már annyira perfekt voltam nyelvünkben, hogy meghozattam szinte minden klasszikust és új költőt, s ahol csak tudtam, felkerestem honfitársaimat, hogy sokat és haszonnal beszélgethessek magyarul. Azokban az években, amikor Párizsban és Londonban időztem, e tanulmányokat oly szorgalmasan folytattam, hogy amikor kevéssel a forradalom előtt Németországba érkeztem, volt bátorságom Petőfit fordítani. Ez az első fordításom, már csak azért is, mert első, példátlanul hibás, s előhaladásomhoz képest, amelyet azóta tettem, többé nem is ismerhetem el, sőt azon vagyok, hogy teljes átdolgozásához fogjak, hogy a második kiadásban — amelyre nemsokára sor kerülhet — kielégíthessem mind magamat, mind nemzetünket. A német közönség ennek ellenére meglepő barátságosan fogadta a munkát, s a legelismerőbb leveleket kaptam rá Heinrich Heinétől, Varnhagentől, Alfred Meißnertől, Jakob Grimmtől, Ohlytól, Schückingtől, Becktől, Freiligrath-tól stb. Ugyanez áll a János vitéz éppen most megjelent fordítására, amelyet én persze egyik leggyengébb munkámnak tartok, minthogy az a szerencsétlen gondolatom támadt, hogy az eredetinek hangsúlyosságát német trochaeusokkal adjam vissza! Egy szót se hát Petőfi költeményeiről, míg hibámat átdolgozással ki nem javítottam. Ezzel szemben az Erdélyi János-féle kiadás alapján készült „Hatszáz magyar népdal" még e héten megjelenő fordítása kevés kivétellel bizonyára jobban tanúsítja majd jó akaratomat, de különösen az Ön Toldijának és Murányának fordítása, s szilárd meggyőződésem, hogy amennyire joga lett volna Petőfinek, hogy elégedetlen legyen munkámmal, ugyanannyira elégedett lesz Ön velem. Mutatványként csatolom Önnek az első ének első 12 stanzáját; Toldi és Murány már teljesen kész, s kéziratban már a könyvkereskedő kezében van. Körülbelül húsvétig megkapja Ön az első nyomtatott példányokat, de a köztem és Ön közötti rossz postajárat miatt lemondok a korrektúra-ívek küldéséről, egyébként nyugodt lehet, úgy akarok bánni az Ön műveivel, mint a barát barátjának rábízott kedvesével.

Petőfi ügyében 1850 márciusában írtam Emichnek s ő határozottan biztosított róla, hogy *él!* sőt hozzátette, hogy Petőfi saját kezéből vette át

költeményeinek második kötetét! Bettina von Arnim bárónő is azt írta nekem Berlinből, hogy egy ifjú Teleki mondta neki, biztosan tudja, hogy Petőfi, mint bújdosó, még egyre rejtőzködve él otthon. — Tudakolja meg ezt pontosan, kedves földi — mind a magam, mind az Ön és honfitársai megnyugtatására.

Vérzett a szívem a hazai irodalmi viszonyok leírásán, — és sajnos, az írók helyzete Németországban sem jobb. Persze, a márciusi forradalom előtt 100 tallért is könnyen kaphattam volna az Ön minden egyes költeményének fordításáért; most nagynehezen kaptam 40 tallért, és 40 tallér itt Lipcsében a szalontai semminél is kevesebb. Képzelje csak, itt a legrosszabb, negyedik emeleti szállás díja havi 6 tallér, vagy 9 forint (ezüst pénz!) és a legközönségesebb bor palackonként 1 tallér vagy 1 forint 30 krajcár, ez azonban alig iható. Önnek még szerencsére sejtelme sincs az egész Közép-Európában uralkodó éhínségről és szörnyű szociális viszonyokról. Különösen most, a forradalom óta már krajcárnyi saját vagyonom sincs, kezem munkájával kell a magam s Bécsben élő jó öreg édesanyám megélhetéséről gondoskodnom. Nem is képzelheti, milyen áldozatot hozok hazaszeretetemért; meglehetősen sokat, s a mostaninál mindenesetre hússzor többet kereshetnék, ha nem magyarból nyújtanék fordításokat — amelyek csak nehezen törnek maguknak utat —, hanem más nyelvekből, vagy ha más munkába fognék. Én azonban fontosabbnak tartom, hogy évekkel ezelőtt kialakított tervemet valósítsam meg, s nagy nemzetünk terjesztéséért és elismertetéséért dolgozzam s így megtörténik, hogy gyakran, higyje el drága honfitársam! hétszámra száraz kenyéren élek, sőt gyakran ezen is alig. S miután én tanúságot teszek arról, hogy az ember hazaszeretetből kimondhatatlan fáradsággal nemcsak hogy idegenben is meg tudja tanulni anyanyelvét, hanem a legnagyobb szegénységet is önként vállalom a jobb élet helyett, csak hogy hazánknak használjak: hazámból semmiféle elismerést, vagy támogatást nem kapok!— Az utóbbin pedig nem anyagi segítséget értek, hiszen tudom, hogy szegény honfitársaimnak most nincs semmijük, — de mégis támogathattak volna tanáccsal, könyvekkel és baráti felvilágosításokkal, de az összes levélre, amelyet egy év óta a Tud. társ. — a Kisf. társ. — Schedel (Toldy) — Erdélyi — Reguly stb. címére írtam, s volt ilyen legalább 30!!! — még csak udvariasságból sem kaptam választ!

Ne csodálkozzék hát a mondottak után, hogy irodalmi viszonyainkra vonatkozóan voltaképpen csekély a tudásom, hogy fordításaimban eddig annyi téves adat és hiba van, minthogy egyetlen egy eddigi kérdésemre sem kaptam választ.

Milyen könnyű lett volna ez, ha a Tud. [Társ.], vagy a Kisf. Társ. levelező tagjává nevezett volna ki, s ennek következtében könnyebben láthattak volna el könyvekkel, s Németországban is többet és eredményesebben működhettem volna. De nem, inkább megalázkodunk, s franciákat és angolokat ajándékozunk meg ezzel a megbecsüléssel, akik csak nevetnek rajtunk, honfitársaikat pedig teljesen megtagadjuk. Higyje el nekem, a mi esetünkben is nagyrészt ez a tapintatlanság a bűnös. Nyitva küldöm Önnek ezt a levelet, hogy olvassa el és talán használja is fel ezt a passzust illetékes helyen Szilágyi is, akit nagyon becsülök. — E lamento után belátja majd Ön, milyen mélyen érzem én át az *Ön* helyzetét és az ön bajait; de bízza csak rám, én majd el fogom érni, hogy megbecsüljék Önt a hazájában, ha értesülnek róla, mennyire becsülik Önt külföldön. És ahhoz nem fér kétség, hogy az Ön művei Németországban feltűnést keltenek, mert ezt jövendölték nekem legalább is Önre nézve mindazok az itteni írók, mint Pröhle, Kühne, Kind, Gerhard stb., akikkel eddig az Ön költeményeiből töredékeket közöltem. Toldit az Ön nevében és a magyar nemzet nevében Alfred Meißnernek akarom

ajánlani, és Murányt Theodor Fontanenak, az új fiatal költőnek, aki most oly nagy feltűnést kelt, és akinek verseit könyveimmel együtt könyvkereskedői úton el fogom Önnek küldeni, hogy meggyőződhessen, mennyire *rokona* Önnek *szellemében*. Azáltal végül, hogy az Ön költeményeit a német irodalomban oly jelentős neveknek ajánlom, egyúttal azt is elérem, hogy ők is síkraszállnak ezekért, s így nem vonhatja kétségbe, hogy sikere lesz; ezt a taktikát követtem Petőfivel is, akit *Heinrich Heinének* ajánlottam, és így dedikáltam a „Népdalokat" a híres *Bettinának*, aki már most szinte rajong Petőfiért és aki gyönyörű költeményt is írt róla, amelyet szintén meg akarok Önnek küldeni. — Én most Toldy Magyar nemzeti irodalom történetének fordításán dolgozom — továbbá 60 Nemzeti és harcz dalok (nem ám népdalok) kiadásán — végül Tompa Népmondáinak fordításán, amely majdnem kész, és nemsokára már meg is küldöm Önnek Tompa Szuhay Mátyását, valamint Csörsz árkát, amelyet éppen most adatok ki mutatványként egy szépirodalmi lapban. De Tompától e Népmondákon kívül mást nem ismerek, és örülnék, ha ami még megjelent, megkapnám tőle, s ugyanígy életrajzát is; hasonlóképpen az Ön Katalinja sincs meg nekem, így szívesen veszem az Ön ígéretét. Az elveszett alkotmány fordításáról le akarok mondani, mivel Ön így kívánja, s helyette a Katalint fogom lefordítani. Nem szerezhetné meg nekem Szilágyi barátunk a P. Divatlap, — Hazánk, — Életképek, — Hölgyfutár, — Népbarát, — Röpívek, — Csokonai lapok — megfelelő számait, amelyek az Ön költeményeit tartalmazzák? — Az Ön arcképét már ma megrendeltem. *Illosvai* művét már egyrészt Széchényi bibl. hung.-ból, másrészt Sándor Könyvesházából ismerem, de még nem volt a kezemben. — Laczfi nádor talán az Ön leleménye? — És most írjon Ön mielőbb az Ön bámulójának, hű barátjának és honfitársának

Kertbenynek

Tompának személyesen akarok írni.

Kiegészítés. Ha sikerül a tervem, megjelenik majd annak idején az Ön költeményeiből egy angol metrikus fordítás is, főként ha Pulszky kezét nyújtja nekem. — Én 1825. február 28-án Bécsben születtem igaz magyar szülőktől, akik azonban, mint akkor szokás volt, szívesebben éltek a szellemi heringes-hordóban, mintsem tisztes hazájukban. Három hónappal születésem után Pestre vittek; 6-tól 12-ik évemig Egerben éltem, 14-ik évemig Győrött, és 19 éves koromban hagytam el először hazámat. Eleinte egy szót sem tudtam németül, és azután 12 éves koromtól egy szót sem magyarul. — Rokona Önnek *Aranyas-Rákasi* Sándor, a költő? 1797-ben Keresztúron született, a Kenyérmezei harcz, — Viennász — A' Székelyek Erdélyben, — Mohács — stb. szerzője. [Kertbeny magyarul folytatja, így:] Ugye ám Dugonics is irt egy Toldy-t? — Gyöngyössi Murányi Vénus kívül senki más nem használt a anyagott magyar irodalomba? Németben vagyon egy regény: Die Magyaren. I. rész. Die Hochzeit auf Murány. [Menyegző Murányban] Beonikowskytól. Leipzig 1836.

Még három földit találtam itt: egy erdélyi szász férfit, a magunk pártjából; egy Eisle nevű orvost Kőszegről; és végül a híres rabbit, Einhornt, aki E. I. Horn álnéven írt három derék munkát Görgeyről, a centralizációról és a zsidók szerepéről a magyar forradalomban. Mindhárom honfitársunk szívélyesen üdvözli.

Válasz Arany első, elveszett levelére.

34 *ein ganzes Jahr hindurch in Italien und Sizilien*, — Kertbeny későbbi feljegyzéseiből tudjuk, hogy Trieszten át 1846. június közepén érkezett Velencébe, és dec. 27-én hagyta el Itáliát. (Fekete, Josef: *Datenblätter zu K. M. Kertbeny's Memoiren*. 1824—1875. Erstes Heft. Berlin 1875. 17—18. l.)

43 *Petőfi zu übersetzen wagte* — Idevágó művei: *Gedichte von Alexander Petőfi.* Aus dem Ungarischen übersetzt. Frankfurt a. M. 1849; *Der Held János.* Ein Bauern-Märchen von Petőfi. Aus dem Ungarischen. Stuttgart 1850. és *Der Strick des Henkers.* Roman von Petőfi. Aus dem Ungarischen. Halle 1851.

43—44 *meine erste Uebersetzung* — hasonló értelemben nyilatkozik első Petőfi-fordításáról 1856-ban is, „remélhetőleg hamarosan új átdolgozással szerencsésebben pótolhatóként" jellemzi azt. *(Silhouetten und Reliquien.* Bd. I. Wien und Prag 1861. 239. l.) 1866-ig fordításai négy kiadást értek meg.

51 *die lobendsten Zuschriften von Heinrich Heine,* — Kertbeny a Petőfi verseinek német fordításait tartalmazó kötetét Heinének ajánlotta, Heine pedig Petőfi szenvedélyes magasztalásával köszönte meg e figyelmet. A fordító később néhány sort közzétett Heine válaszleveléből, amelyet az már súlyos betegen, elgyengült maradék félszemének szemhéját baljával nyitogatva s orrát gyengeségében az asztalhoz támasztva írt — Petőfiről. *(Silhouetten und Reliquien.* Bd. I. 1861. 240. l.)

56 *knittelversartige des Originals . . .* — az eredetinek hangsúlyos verselését német trochaeusokkal, azaz klasszikus verslábakat a német nyelv verselési gyakorlatának megfelelően hangsúlyos és hangsúlytalan szótagokkal utánozva.

60—61 *„Sechshundert ungarische Volkslieder"* — e tervezett mű szerényebb keretben valósult meg *(Ungarische Volkslieder.* Darmstadt 1851.), mintegy négyszáz magyar népdalt foglal magában, s nemcsak Erdélyi János *Népdalok és mondák* c. gyűjteményét hasznosítja, hanem Kecskeméti Csapó Dániel *Dalfüzérek* c. 1844-ben kiadott gyűjteményét, valamint Kertbeny saját — valószínűleg másodkézből vett — kéziratos népköltészeti gyűjtését is.

75 *Wegen Petőfi . . .* — nyilván Arany érdeklődésére válaszolva közli itt Kertbeny Petőfiről szerzett értesüléseit.

78 *Baronin Bettina von Arnim* — Kertbeny 1850-ben megküldte Bettinának Petőfi *János vitézét,* s később népdalfordításait Bettinának ajánlva nyomtatta ki. Sajnos, terjedelmes levelezésükből csak töredékek maradtak fenn; Bettina Petőfi iránt való rajongása leveleinek tanúsága szerint Kertbenyre is átsugárzott: „Te és Ő nekem egészen egyek vagytok; valóban a Dioszkurosz testvére vagy." (Kertbeny K.: *Silhouetten und Reliquien.* Wien und Prag 1861. 106. l.) E levéltöredékekben azonban nincs nyoma a Teleki gróftól származó, Petőfire vonatkozó értesüléseknek.

85—86 *die Lage der Schriftsteller in Deutschland* — Kertbeny 1850. dec. elejétől 1851. szept. végéig a lipcsei rendőrség kiutasító végzésével dacolva, a város szélén, egy eldugott szobában húzódott meg. Fordításaival szerzett szerény jövedelme és barátainak segítsége csak szegényes megélhetést biztosított neki. Levele elsősorban saját helyzetét tükrözi.

88 *jetzt bekam ich mit genauer Noth 40 Thlr* — későbbi feljegyzései szerint a *Toldi* és a *Murány ostroma* fordításáért 200 tallér honoráriumot kapott. Ez „a legnagyobb tiszteletdíj, amelyben műfordításaiért valaha is részesült". (Verbreitung und Honorirung von K. M. Kertbeny's Publikationen zur Ehre Ungarns. Vö. Josef Fekete: *Daienblätter zu K. M. Kertbenys Memoiren.* Erstes Heft. Berlin 1875. 31. l. és Bibliographischer Anhang No. 3.) —

Említésre méltó, hogy Arany elbeszélő műveinek német fordítása e feljegyzések szerint 1000 példányban jelent meg.

91 *6 Thlr (Thaler) oder 9 f (Florin)* — az akkori bonyolult németországi pénzviszonyok között 1 német ezüst márka $^1/_3$ tallérnak felel meg; ennek értéke Ausztriában $^1/_2$ ezüst forint.

119—120 *an die Tud. társ.* — *an die Kisf. társ.* — Az Akadémia 1858 végéig csak igen korlátozottan működhetett, ülésein kívül csupán folyóiratai, az Akadémiai Értesítő és az Új Magyar Múzeum, valamint egyes tudományos munkák kiadásával tartotta mozgásban szellemi életünket. A Kisfaludy Társaság pedig csak 1860-ban tudta elérni alapszabályainak jóváhagyását. Érthető, hogy Kertbeny a maga bonyolult helyzetében a rendőrség elől bújkálva, társulatainktól segítséget nem kapott. Ehhez járul, hogy Kertbeny 1846-ban kiadott Jahrbuch des deutschen Elements in Ungarn c. műve, amely Széchenyi szellemében és pártfogásával a hazai németség magyar hazaszeretetének kialakítására vállalkozott, mind magyar részről, mind nemzetiségeink oldaláról szenvedélyes ellenkezéssel találkozott. Ilyen bizonytalan múlttal maga mögött Kertbeny józan mérlegeléssel hivatalos irodalmi szerveinktől segítségre nem is számíthatott. — Íróink — egymás közötti leveleikben — lekicsinylő gúnnyal emlegetik Kertbenyt.

122 *nicht einmal höflicherweise eine Antwort!* — A Bach-korszak első őrjöngésének éveire jellemző adat, amely egyúttal Arany Kertbenyhez írt leveleinek kivételes értékét is sejteti.

137—138 *auch Szilágyi . . . diesen Passus lesen, . . . möge.* — Bármily érdemes munkát végez irodalmi téren Szilágyi Sándor sorra indított és sorra betiltott folyóiratával és évkönyveivel, nála kevesebbet Petőfi érdekében alig tehetett volna bárki is kortársai közül: mint író-szerkesztőre a rendszer különös gonddal ügyelt, s helyzete különös óvatosságot követelt.

148 *Alfred Meißner widmen,* — Toldi német fordításának ajánlása az Erzählende Dichtungen első kötetében: „Dem deutschen Dichter Alfred Meißner sei diese Erzählung, als Erinnerung an ein frohes Zusammentreffen in Paris und Frankfurt a/M., gewidmet durch den Uebersetzter" (Alfred Meißnernek, a német költőnek ajánlja ezt az elbeszélést párizsi és frankfurti vidám találkozásuk emlékéül a fordító.) Meißnerrel Kertbeny 1847. febr. elején egy párizsi kávéházban ismerkedett meg, 1848-ban Frankfurtban megmutatta neki Petőfi-fordításait, s Meißnert a versek oly mélyen megragadták, hogy maga gondoskodott részükre kiadóról. (Ld. J. Fekete, id. mű 19. és 24. l.)
den neuen jungen Dichter Theodor Fontane, — a *Murány ostromá*nak ajánlása az *Erzählende Dichtungen* második kötetében: „Dem deutschen Dichter Theodor Fontane, dem Sänger des lieblichen Liedes „Von der schönen Rosamunde" sei diese Erzählung, als Zeichen freudiger Anerkennung, gewidmet durch den Uebersetzer." (Theodor Fontanenak, a német költőnek, a „Szép Rozamundáról" szóló ének dalnokának ajánlja ezt az elbeszélését örvendő elismerése jeléül a fordító.).

162 *Toldy's Magyar nemzeti irodalom története* — a mű németre fordítása csak terv maradt.

163 *60 Nemzeti és harcz dalok* — a szóban forgó magyar nyelvű gyűjtemény: *Hangok a multból.* A magyar nemzet nagy napjainak emlékéül. Kiadta két honfi: Vasfi és Benkő. Lipcse 1851. Kertbeny

a Benkő álnevet használja, Vasfi néven pedig Eisler Móric nevezi magát. A gyűjtemény anyagául szolgáló forradalmi verseket Szilágyi Sándor juttatta Kertbenyhez. (Ld. J. Fekete, id. mű 32. l.)

265. Vas Gereben — Aranynak [Pest, 1851. jan. eleje ?]

K: Elveszett. — AJ. jan. 20-i elv. levelében írt Tompának Vas Gereben kéréséről. (Ld. Tompa febr. 20-i levelét.) Ebben helyesli, hogy AJ. „nem alkuszik" Vas Gerebennel. — Arról, hogy AJ. írásban is elhárította volna a kérést, nincs nyomunk. A „Népies füzetek"-ről ld. az ADATTÁR-ban.

266. Arany — Szilágyi Sándornak Nagyszalonta, 1851. jan. 9.

K: PIM. — 16. 749. — D. sz.; csontszínű l. papír, 23 × 13,8 cm, 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg, címzés nincs. — A kéziraton a keltezés kitépve, a közlés szerint akkor még megvolt. — Darnay Kálmán hagyatékából.

M: Arany János levelei. Közli: Darnay Kálmán. ItK. 1931. 219—220. l.

Válasz Szilágyi Sándor 1850. dec. 17-i elv. levelére.

5—6 *a „Magyar Hírlap" . . . ingyen példányát ?* — a kormány lapja, melyet Szilágyi Ferenc szerkesztett.

11 *jó lenne csinálnod valamit:* — Szilágyi Sándor ezután a *Nagyenyedi Album*mal próbálkozott, amelynek második kötete azonban betiltás miatt már nem jelenhetett meg.

14 *Nevemet én is kiírhatom:* — AJ. 1850 elején megjelent verseit általában A. betűvel, vagy A...ny. rövidítéssel írta alá (ld. a Hgyf. és MEmlékl.-ban megjelent költeményeket, ADATTÁR).

19—20 *Kertbeny levelét . . . kaptam, . . . rögtön válaszoltam.* — ld. AJ. Kertbenynek, 1850. dec. 23-án kelt elv. levelét.

21 *[Vahot] Reményéről semmit sem hallani* — AJ.-tól Vahot folyóiratának márciusi számában jelent meg először költemény. (Ld. ADATTÁR.)

22 *Hát a „Katalin" mit csinál ?* — A Pesti Röpivek 1850. 5. nov. 3-i számában jelent meg a hirdetés, mely szerint: „Megjelent Geibel uram bizományában s kapható KATALIN. Írta Arany János, 64 lap, finom velin papíron, ára 20 pkr. Szilágyi Sándor kiadó." — AJ. sürgető érdeklődését bizonytalan anyagi viszonyai indokolják. Ekkor kezdett tárgyalni barátjával, Kovács Jánossal, aki a szülők nevében Tisza Domokos tanítására kérte fel.

31 *Gyulait viszont köszöntöm.* — Gyulai Pál e korszakban — mivel, mint a Telekiek titkára Pest közelében, Gyömrőn lakott — Szilágyi Sándor szerkesztői munkájában aktívan vett részt. 1850—51-ben a Gyulai Pál által írott és fentmaradt levelek legnagyobb része Szilágyi Sándornak, továbbá Szász Károlynak szól s Szilágyiról több bizalmas közlést, megjegyzést tartalmaz. Gyulai e levelekben véleményt mond a Szilágyi kiadványaiban megjelent vagy közlésre küldött verses és prózai művekről. (Ld. Gyulai Szilágyi Sándornak és Szász Károlynak írt leveleit 1850—51-ből GyulaiLev.)

39—40 *mibe van „Murány ostromának" az ő kelendőségi állapota.* — AJ. itt említett, Emichnek írt levele elveszett, de 1858. jan. 2-án, amikor jegyzetekkel látta el Petőfi leveleit, az 1848. aug. 16-ra ráírta, hogy Emich a *Murány ostromá*ról sem nem számolt el vele, sem egy fillért nem adott írói tiszteletdíjul.

43—44 *Emich urat úgy ismertették meg velem, mint leghumánusabbat a pesti könyvárusok közül.* — Petőfi írta egykor AJ.-nak, hogy neki

valamennyi könyvárussal volt már dolga, „s biztositlak, hogy Emich a legbecsületesebb ember köztök" (1848. jan. 2.).

55 *1848 és 1849-ben több ízben voltam sőt laktam is Pesten;* — AJ. 1848 májusában tartózkodott Pesten, amikor a *Nép Barátja* ügyeit beszélte meg; másodízben 1849 júliusában, amikor a kormánnyal együtt jött fel Debrecenből, s itt maradt a hónap végéig. (Ld. ez időből feleségének írt levél-töredékeit.)

60—61 *Tompa Miska úgy adhatta ki verseit, hogy neki visszaadtak 50 példányt* — mint Tompa írta AJ.-nak: „ilyen alkura kellett lépnem barátom! mert egy fillért sem igértek érette . . . hogy legalább kinyomva lássam költeményeimet" . . . (1850 András napján [nov. 30.])

267. Kovács János — Aranynak [Geszt, 1851. jan. 9.?]

K: Elveszett. — Utalás Kovács elveszett levelére: 1851. jan. 19-én Kovács Aranynak: „A milly kedves volt nekem az ön válasza . . ." Továbbá: „. . . midőn én önnek barátilag tanácslám a tiszteletdijnak 300 p.ftig mehető követelését" stb. — AJ. jan. 18-i levelében kérte Szilágyi István tanácsát a magyar költészet oktatására; egy „legjobb magán nevelés által kifejlett *gyermeknek* (de 13 éves gyermeknek) micsoda könyveket használnál segéd forrásul".

268. Tompa Mihály — Aranynak [Kelemér, 1851. jan. 10.]

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/915. sz.; szürkés l. papír, 22×14 cm, 2 fol. 1—4. l.: l. szöveg. Címzés, boríték nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 660. l. 915. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany jan. 1-i elv. levelére.

12 *Felülről nyomatás* stb. — utalás az írókat, szerkesztőket terhelő cenzúrára, rendőrhatósági eljárásokra.

15—17 *megőrvendeztetni akartál s elszomoritottál . . . Carl Maria Benkert* — ezek szerint AJ. először örömmel vette tudomásul, hogy C. M. Benkert, azaz Kertbeny Károly műveiket németre fordítja. A vele kapcsolatos gúnyos irodalmi közvélemény és Kertbeny gyarló fordításai idővel AJ. örömét is lelohasztották. Kertbeny kezdeményezéseit azonban így sem lehet egyértelműen negatívnak minősíteni.

30—31 *Mike és Rém Elek féle baklövést* — A *Hölgyfutár poétái* címen Gyulai Pál szokásos, nyilazó ember jegyével cikket írt a Pesti Röpivekbe (1850. 9. sz. dec. 1. 284—287. l.). Ebben a *Rém Elek* álnevet használó Tompát, s a *Mike* néven író Erdélyi Jánost is a „fűzfapoéták" közé sorolta. — Nagy Ignác mint a Hölgyfutár szerkesztője válaszolt és megnevezte a két poétát. (Hgyf. 1850. II. fé. 128. sz. dec. 2. 520. l.). Szilágyi Sándor mint a Pesti Röpívek szerkesztője igen restellte e baklövést.

36 *„Murányra" történendett észrevételöket én sem értem,* — az „én sem értem" kifejezés szerint erről AJ. írt jan. 1-i elv. levelében, nem tudni mit.

41—42 *Murány ostromából már Belagerung v. Murány lett* stb. — Die Eroberung von Murány Kertbeny Károly fordításában, aki azonban később sem fizetett szerzői tiszteletdíjat AJ.-nak.

45—46 *Pusztán* c. versét Tompa Szilágyinak küldte: „a kolonisatio ellen irtam" — jelzi a levélben, melyben érdeklődik, közölhető-e? 1850. júl. 13—25. között. (TompaLev. I. k. 109. l.)

A vers a Pesti Röpivekben nem jelent meg. Kéziratban terjedt. (Ld. TMVM. 223—226., 680. l.).

54 *Vadnay Rudival beszéltem,* — Vadnay és AJ. üzenetváltására ld. Tompa 1850. nov. 30-i levelét, melyből egy AJ. által Vadnaynak írt levél következik; erre AJ. nem kapott választ, s ez méltán bántotta.

62 *Röpivek betiltása* — Szilágyi Sándor folyóirat-próbálkozásait ld. ADATTÁR.

64 *Vojtina Andris Válaszát* — Tompa, Vojtina Andris, a szabadon költő „vad-zseni" nevében írt választ. — E kiadatlanul maradt költeményére Szilágyi Sándor hagyatékában bukkant rá Váczy János és ismertette a Magyar Salonban (1890. okt. sz., 32. l.), továbbá későbbi Tompa életrajzában (Bp. 1913. 95. l. — Ld. AJ. kk. I. k. 446. l.).

78—80 *irodalomgazdászati pros-as-res-pectusaim nincsenek . . . hanem despectusom kezd jönni* stb. — E szavak tréfás összevonásából származó: *prospectusaim, aspectusaim, respectusaim* — egyaránt az irodalmi kilátástalanságot jellemzik, míg a *despectus* a megvetést, lenézést jelenti, azaz Tompa undorodását az irodalmi közállapotoktól.

86 *Garaynak 12 előfizetet szereztem;* — *Szent László* című eposzára, melyet élete főművének tekintett, (Eger, 1851—52).

90 *irtam Lukácsnak:* — pesti könyvkiadó, aki nehezményezte, hogy Tompa verseinek első kötetére ráfizetett. (Tompa — AJ.-nak, 1850. nov. 30.)

115 *Toldijaidat nem épen abinvisis dicsértem* — nem látatlanul, hiszen a *Toldi estéjé*ből is olvasott már szemelvényt az Életképekben (1848. I. fé. 4. sz. jan. 23. 116—119. l.). — Érdekes, hogy Tompa itt Arany befejezetlen műveinek három részét, mint a Toldi fejét, lábát, derekát emlegeti, éppen úgy, mint Petőfi 1848. ápr. 18-i levelében.

127—128 *Erdélyi hajdanában épen így tett énvelem* — a „hajdanában" kifejezés Erdélyi 1847-es bírálataira utal a Magyar Szépirodalmi Szemlében, az első *Népregék, Népmondák* (1847. I. fé. 4. sz. jan. 24. 54—59. l.), — a második *Tompa Mihály versei* címmel jelent meg (1847. II. fé. 13. sz. szept. 26. 193—196. l.). — Mindkét bírálat tárgyilagos, Tompa mégis megsértődött, mivel „gyengéket" is talált regéi között, némi bőbeszédűséget is emlegetett, s mint lírai költőről megjegyezte, hogy „mint dalíró, nem lesz annyira új, hogy bennünket meglepjen!".

269. Vahot Imre — Aranynak [Pest, 1851. jan. 10. ?]

K: Elveszett. — A levél keltezéséhez: Szilágyi Sándor Pesti Röpivek című folyóiratának utolsó számát — betiltás miatt — 1850. dec. 16-ára Pesti Ívek címen akarta megjelentetni. Nem engedélyezték. Mivel további lapkiadásra többé nem volt reménye, a nála levő kéziratokat eladta Vahotnak. AJ. erről még nem tudhatott jan. 9-én, amikor levelet írt Szilágyi Sándornak, mert ha tudja, nem hagyta volna szó nélkül. Vahot e levelét tehát csak azután vehette kézhez. A.-nak e levélre küldött válaszáról írja Szilágyi A.-nak: „Vahot hozzá írt leveledet mutatta". (1851. márc. vége.)

270. Arany — Garay Jánosnak. Szalonta, 1851. jan. 11.

K: Tolna megyei Levéltár, Szekszárd. — Csontszínű l. papír, 25,5 × 21 cm, 1 fol., 1. l.: 1. szöveg, 2. l.: címzés, vörös viaszpecsét. (A levél mikro-

filmjét és formai leírását Zádor Béla igazgatónak, valamint Kisasszondy Éva előadónak köszönöm!)

M: Bodnár István: Arany János és költő barátai. Sorsunk, 1944. 1—14. l.

2 *előfizetési ivedet idezárva küldöm* — AJ. 1850. dec. 28-án Garaynak írt levelében huszonnyolc előfizetőt jelez. Garay készülő könyvével kapcsolatban a korabeli lapokban, folyóiratokban sok híradás jelent meg. Ezek híven tükrözik azt az általános rokonszenvet, amellyel költők, írók, szerkesztők a betegséggel, anyagi bajokkal küzdő, emberileg oly rokonszenves társukat körülvették. A Pesti Röpivek próbaszáma (1850. szept.) *Irodalmi élet* c. rovatában írja: „az olly hosszas időn át betegen sinlett Garaynak, ki Egerből csak a napokban tért haza, egéssége helyre állt. Nem győzi eléggé dicsérni ama lelkes várost . . . Ott mulatásának eredménye, Sz. László hőskölteményének bevégzése és sajtó alá adása. Láttuk a próbanyomtatványt s dicsérhetjük a kiállítást." (id. folyóirat, 28. l.).

271. Arany — Kovács Jánosnak [Nagyszalonta, 1851. jan. 11.]

K: Elveszett. — A levél keltezésére Aranynak e napon Garayhoz írt leveléből következtethetünk: „. . . előfizetési ivedet idezárva küldöm. Levelem kézbesitője [Kovács János] átfizetendi a pénzt." Arany e levélben Tisza Lajos szeme elé nem kívánkozó módon írhatott fizetése kívánt összegéről, ui. Kovács jan. 19-i válasza szerint: „. . . az ebédnél adta át Zsugovics a levelet, s az öreg ur [Tisza Lajos] egyszerre látni akarta, s én kénytelen voltam engedelmet kérni, hogy ez csak kettőnket érdekel."

272. Kertbeny Károly — Szilágyi Sándornak és Aranynak Lipcse, 1851. jan. 11.

K: MTAK. Kézirattára K. 513/283. sz.; csontszínű papírlap 22,5×14,7 cm, 1 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: üres. Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 599. l. 283. sz.).

M: Kiadatlan.

[Keltezés]: *Lipcsén 1151* — a keltezés nyilván hibás, Kertbeny rendszere szerint az „11151" jelzés volna helyes. Bevezetése kétségkívül Kertbeny 1851. jan. 1-én kelt terjedelmes levelére céloz, címzettje pedig az Aranyhoz írt levelek közvetítője, Szilágyi Sándor.

5 *ösmerős nyelvben* — nyilván a kormányzat hivatalos nyelvén, németül.

6 *Ha Ön és Arany* — ez a kérése ismétlődik Aranyhoz írt márc. 11-i levelében is.

12 *Magyar irók füzetei* — Szilágyi Sándor füzetes kiadványa, amelyet az 1850. júl. 1-ével betiltott Magyar Emléklapok folytatásaként bocsátott közre. Szeptember végéig négy füzete jelent meg, de a 4. számot elkobozták s ezzel meg is szűnt. Utóbb a négy füzet Magyar Írók Albuma címen egybekötve mégis megjelent (Pest 1850. VIII, 312. l.).

14 *Karádfitól:* — Szilágyi Sándor álneve; az itt idézett mű: *Honvéd- és huszárélet.* Pest 1850. Heckenast 127 l.

27 *Mit Briefen an F. L. Herbig in Leipzig* — Kertbeny magyarországi levelezésének közvetítője tehát a *Toldi* és a *Murány ostroma* Kertbeny-féle fordításának kiadója, a lipcsei Friedrich Ludwig Herbig volt.

28 *Arany barátunknak* — Szilágyi Sándor e levelet valóban el is juttatta Aranyhoz. Valószínűleg e levél mellékleteként vette kézhez AJ. a *Toldi* fordításának első három nyomdai ívét, amely az *Erzählende Dichtungen von J. Arany* c. gyűjtemény első kötetének 1—48. lapjaiból állt, s a mű előhangját és első négy énekét tartalmazta (az utóbbinak öt utolsó versszaka híján, amely már a következő ívre került). Kertbeny korábbi, 1851. jan. 1-én írt levelében hasonló nyomtatványt nem küldött AJ.-nak, pusztán az első ének tizenkét „stanzájának" kéziratát juttatta el hozzá első levelének mellékleteként. Egyébként is már ez első, 1850. okt. 28-i levelében arról értesítette a költőt: Leider kann ich Ihnen die Uebersetzung vor dem Druck nicht zur Vergleichung einsenden — azaz: „sajnos, a fordítást kinyomtatása előtt már nem küldhetem el Önnek összehasonlításra". 1851. jan. 1-én ugyanígy ír: bei diesen schlechten Postengang zwischen mir und Ihnen, verzichte ich auf die Einsendung der Aushängebogen, — azaz: „a köztem és Ön közötti rossz postajárat miatt lemondok a korrektúra-ívek küldéséről." S mégis a *Toldi* Kertbeny-féle fordításának első három íve 1851. jan. 20 körül már feltétlenül Aranynál volt; másként nem írhatta volna meg jan. 26-i keltezésű német nyelvű levelét, amelyben részletesen elemzi a fordítást. Minden jel arra mutat tehát, hogy habár e jan. 11-i levélben erre utalás nincsen, Kertbeny e levél mellékleteként küldötte meg — Szilágyi Sándor közvetítésével — Aranynak a Toldi-fordítás első három kinyomtatott ívét, aki azt Nagyszalontán 1851. jan. 20. táján kapta kézhez.

273. Arany — Szilágyi Istvánnak. Nagyszalonta, 1851. jan. 18.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/701.; csontszínű l. papír, 23×14,5 cm, 2 fol., 1—3. l.: l. szöveg, 4. l: üres. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 701. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 230—231. l. Kevés kihagyással.

5 *bélyeg papír* — a Bach-kormány rendelete szerint a hasonló okiratokat okmánybélyegszerű nyomattal ellátott papiroson (papier timbré) kellett kiállítani. A zálogolási ügyről ld. Szilágyi István — AJ.-nak 1850. nov. 13-i levelét.

9 *Könyv sok és nagy!* — felsorolásukat ld. Szilágyi István — AJ.-nak 1850. dec. 26. előtt írt levelében.

16 *„practica manipulatiója"* — gyakorlati végrehajtása.

17 *a tournier* — istenítélet-jellegű bajviadal, végső eredménye alapján félreérthetetlen bizonyítéknak számító, polgári pereket eldöntő párbaj.

29—30 *„reminiscentiáknak"* — emlékeknek, amelyeket valamely más író művéből származónak, öntudatlanul kölcsönzöttnek vél.

30 *kápsa* — kenyereszsák; itt: zsákként agyonnyűtt, közismert.

31 *nonum prematur* — Horatius *Ars poetica* néven ismert verses levelében adja az írónak azt a tanácsot, hogy alkotását tegye félre kilenc évre — *nonum* prematur in annum —, csak azután döntse el, kiadja-e?

37 *especie:* — itt: különösen.

39 *prosodiát* — verstant.

43—44 *magánnevelés által kifejlett gyermeknek (de 13 éves gyermeknek)* — Arany tehát ekkorra eldöntötte, hogy a Kovács János közvetítte ajánlatot elfogadja és vállalja Tisza Domokos tanítását.

50—51 *csupán jövedelem hiányzik* — Arany megélhetését ekkor kizárólag a Kenyeres szolgabíró mellett végzett írnokoskodás biztosította. Ehhez a jövedelméhez képest a Tisza-családtól kapott évi 400 pengőforint jelentős haladás volt (ld. Voin. AJé. II. k. 63. l.).

274. Kovács János — Aranynak Geszt. 1851. jan. 19.

K: MTAK. Kézirattára — Voinovich-levelezés; csontszínű l. papír, 23,4×14,5 cm, 2 fol., 1—2. l.: 1. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés; vörös viaszpecsét. — Voinovich Géza hagyatékából (ld. MTAK. Kézirattára 687/1952.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany kb. jan. 11-én írt elv. levelére.

11—12 *hogy ne lenne hát sok gyermekünk tanitójának 400 p.ft.!?* — AJ. évi követelése a kor körülményei szerint nemcsak jogos, de szerény is. Nagykőrösre majd évi 500 p.ft-ért megy el tanítani.

23—24 *ollyan levelet irni, a mivel én a Nagyságos úrék előtt elő állhassak*, — e kérésnek tett eleget AJ. febr. 13. előtt írt elv. levelével, ahol külön írt egy a „nagyságos urnak megmutatható" levelet s külön egyet Kovácsnak, akit Tisza oly kényelmetlen helyzetbe hozott, amikor Arany előbbi levelét egyszerűen látni akarta.

25 *Zsugovics [Demeter]* — ld. ADATTÁR.

275. Arany — Tompa Mihálynak [Nagyszalonta, 1851. január 20.?]

K: Elveszett. — Válasz Tompa jan. 10-i levelére.

A levél keletkezéséhez: Tompa jan. 10-i levele kb. 7—8 nap alatt érkezett Szalontára, tehát kb. 18-án. E napon kérdezi Arany Szilágyi Istvánt, milyen könyveket ajánlana egy „a legjobb magán nevelés által kifejlett gyermeknek". 19-én kelt Kovács János válaszlevele Aranynak, a Tisza Domokos tanításáért várható anyagiakról. — E Tompának írt elveszett levélben is érinti a kérdést: barátját is megkérdezi, mit szólna hozzá, ha elmenne nevelőnek. — Mindezek arra vallanak, hogy Arany 20. körül írt Tompának. Utalások a levél tartalmára Tompa febr. 10-i levelében: „. . . álmod, mellyben engem . . . stb." — „Dionysius Catonak igazsága van, mert hogy te *óhajtasz* engem látni, tudom . . .". — „A pisztráng igen felséges eledel, de csak jönnél te" stb. — A pisztráng valószínűleg a geszti pisztrángosból volt remélhető. — „A magyar irodalom . . . *általad* remélt felvirulása csak álom . . ." — Kertbenyről: „én *sem* jöttem soha a gondolatra, hogy Benkertből Kertbenyt syllabizáljak ki . . ." — Szilágyi Sándorról: „én *is* sajnálom." — „Vojtina Bandi válaszának a Hölgyfutárban nem lenne értelme." — „Igazad van. Nagy Ignác javult . . ." — „Arianus? hát . . . egy azon capacitások közül . . ." — „kelepcébe akartál keriteni . . ." — „Zalárból nem lesz Petőfi." — „Szász Károly Bejében nevelő." — „Vadnai[nak] . . . fia született." — „Vas Gerebennel jól teszed, ha nem alkuszol . . . Nekem *is* irt . . . mi volna most az a Népies Füzetek?" „Gereben füzeteiről mit sem hallok." — „A phoenix még mindig tojásait üli . . . Vahot *Reménye* nyugszik." — „Nevelőségedről nem tudok mit szólni."

276. Arany — Vahot Imrének [Nagyszalonta, 1851. jan. 20.?]

K: Elveszett. — Válasz Vahot kb. jan. 10-i elv. levelére.

AJ. jan. 18—20. között három más barátjának is írt. Mivel egyszerre többeknek szokott írni, feltehető, hogy ekkor válaszolt Vahotnak, aki e levelét megmutatta Szilágyi Sándornak: „Vahot hozzá írt leveledet megmutatta" — írja Szilágyi k. nélküli, márc. végi mentegetődző levelében.

277. Arany — Kertbeny Károlynak [Nagyszalonta, 1851. jan. 26.]
K: Elveszett. — Ld. Kertbeny erre febr. 4—5-én küldött válaszában: „Ihren Brief von 26/I. erhielt ich" stb. — „Wie gut sie deutsch schreiben" — AJ. tehát németül írta e levelét. Kertbeny válaszában még a postai pecsétek dátumát is közli, ebből tudjuk, hogy AJ.-nak ez az elv. levele jan. 28. és febr. 3. között volt úton. — Tartalmára: „Also in 290 Zeilen, 11 schlechte Zeilen!!!" — E levél egykori meglétére utal Kertbeny 1851. nov. 11-i megjegyzése is, hogy kilenc hónap óta nem kapott AJ.-tól levelet.

278. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1851. febr. 1.
K: MTAK. Kézirattára — K. 513/669. sz.; kékesszürke l. papír 23,5 × 19,2 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés, viaszpecsét kivágva, postai pecsétek: Márm. Szigeth 3/2 [= febr. 3.], Debreczen 5/2 [= febr. 5.], Grosswardein 6/2 [= febr. 6.], Nagy Szalontha 7/2 [= febr. 7.]. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 669. sz. a.).
M: Kiadatlan.
Válasz Arany jan. 18-i levelére.

2—3 *vagy is inkább [ismertetni] Aversa topographiáját,* — Arany erre vonatkozóan keresett adatokat, mint 1851. jan. 18-án kelt leveléből kitetszik.

7—8 *„Sunt etiam Sinuessa, Aversa, Caserta, Casanova etc."* — A felsorolt városokról: „Itt most, szinte dülledezik és romban hever minden, de a nagyszerü alkotások nyomai mindenütt eléggé felismerhetők."

12 *Baia* — Baiae, tengerparti város, a rómaiak egykori híres fürdőhelye Campaniában.

13 *Porta Averni = Lacus Avernus* — az Avernus kapuja; az ókori rómaiak a Nápoly közelében levő, kénes kigőzölgései miatt riasztó, tölcsér alakú Avernus tavat az alvilág bejáratának képzelték.

16 *Ohnweit von dieser Haup[t]stadt* — azaz: „Nem messze ettől a fővárostól, Nápolytól van . . . a Vezuv hegye — az Agnano tó; a St. Germano-i gőzfürdők; a Kutyabarlang [Grotta del Cane]."

18 *Puzzolo . . . Der See Averno stb.* — azaz „Pozzuoli . . . Az Averno tava (a halál kapuja), — a Sibylla-barlang, . . . Ischia szigete."

19—20 *Die Städte Sarento am Berge stb.* — Azaz: „A városok: Sorrento a hegyen, Torquato Tasso születési helye . . . Nola . . . Aversa (Atella) . . . jelentékeny szőlő, narancskertek. — *Caserta* kastély" stb. A Vezuv környékének jelentős, ősi településeit, földrajzi érdekességeit nyilván romantikus, képzelet-indító jellegzetességeik miatt véli Szilágyi költőileg hasznosíthatónak.

25 *A magvakat kifeledém.* — Ld. AJ. — Szilágyi Istvánnak 1851. jan. 18-i levelét.

27 *A Fónyadféle ügyi eljárásodat* — a zálogolási ügyről ld. Szilágyi István — AJ.-nak 1850. nov. 13. és AJ. — Szilágyi Istvánnak 1851. jan. 18. levelét.

279. Kertbeny Károly—Aranynak. Leipzig. 1851. febr. 4 és 5.
K: MTAK. Kézirattára — K. 513/284—285. sz.; csontszínű, „Bath" nyomású l. papír, 22,2 × 14,2 cm, az utóirat és a Szilágyi Sándornak szóló kérelem külön 15,7 × 13,5 cm nagyságú papírszeleten. Együttesen 3 fol., 1—6. l.: l. szöveg és a 6. l.-on Szilágyi Sándornak szóló négysoros üzenet. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 599. l. 284—285. sz. a.).

M: Kiadatlan

[A levél magyar fordítása]

Kedves Földi!

Lipcse, 51. II. 4. szerda

E percben kaptam meg I. 26. kelt levelét, s nem egy szempontból bosszankodom rajta. Mindenek előtt azért bosszankodtam, hogy Ön fölösleges fáradságot vállalva németül írt nekem; természetesen jobban megértem Önt a saját anyanyelvén és megfordítva, Ön is engem az enyémen, s ezért elvszerűen kezdettől fogva kerültem, hogy magyarul írjak — nehogy totális érthetetlenség csússzon bele a nyelvbe, amelyet nem teljes folyamatossággal használok.

A második pontért, amely miatt bosszankodtam, a cs. k. osztrák postáé a felelősség, minthogy ha Ön nem csupán három hónapi késéssel válaszol, elküldhettem volna Önnek a fordítás kéziratát, s az én szememben persze jelentéktelen félreértéseket, elkerülhettük volna.

Azt mondom „jelentéktelen félreértések", minthogy mindenek előtt arra kell figyelmét felhívnom, hogy a fordításnak főként az eredeti ötvözetét és jellegét — azt, amit a festők *tónusnak* neveznek — a maga *egészében* kell megadnia, s egyes részletek elhanyagolása megbocsátható, kivált mintegy 400 stanza esetében.

Erre a mentegetődzésre mint *fordító* merészkedem; mint önálló költőt viszont mélységesen bánt, hogy szemrehányásai teljesen jogosak. Megírtam már egyszer, hogy semmi egyéb, pusztán az ügy szeretete indított a fordításra. Elképzelheti, hogy minden gondom, hogy ne pusztán a jót, hanem a legjobbat nyújtsam, és így még kevésbé tudok belenyugodni, mint talán Ön sajátmaga teszi, ha olyan bosszantó és — oly könnyen elkerülhető félreértésekre bukkanok, mint azok, amelyeket Ön adott meg nekem. De mit van mit tennem? Egyrészt már az egész *Toldi* ki van nyomtatva, azután pedig, higyje el, nem pusztán magyarnak, hanem egyúttal költőnek is kell lenni ahhoz, hogy valaki méltányolja a tömény és futó pillantással alig áttekinthető szépségek sajátos értékét, amelyekkel tele az Ön költészete. Hiszen két itt időző honfitársammal (s azok igazi törzsökös magyarok) sorról sorra haladtam és egyikük sem vette észre a megjelölt félreértéseket.

51. II. 5. csütörtök.

Éppen most kapom a nyomdából a *Toldi* első 2 korrektúraívét! — Egy teljes délelőttöt szenteltem Önnek, — s ez az én feltornyosuló munkáim mellett nem csekélység, — hogy sorról sorra végigmenjek rajtuk, s csatolhassam Önnek róluk írt jegyzeteimet. Tehát 290 sorból 11 rossz sor!!! Nem bocsátaná meg nekem ezeket, kedves honfitársam? őszintén szólva nem hiszem, hogy valaha valaki jobban fordítja le ezt a költeményt, mint én tettem. Kérem, ne értse félre, úgy vélem, a németben a lehetőségek határai közt költőileg ép oly értékes költemény lesz belőle, mint amilyen az magyarul. Meg fogja látni — s annak idején majd megküldök Önnek minden kritikát — a néhány hiba ellenére költeménye az én fordításomban feltűnést kelt majd. Próbáljon csak meg Ön is valamit németből pl. magyarra fordítani, s látni fogja, hogy még a favágás is könnyebb és megnyugtatóbb munka, mint a fordítás. A költőnek könnyű, azt veszi tollára, amit akar, de a fordítónak mindig a mellén a pisztoly, s hozzá még nemcsak szószerint, hanem egyben költőien is kell fordítania. S ehhez még a költőnek nonum in annum-a s a fordító 4 hetes határideje!

Ön be fogja látni, hogy mindezt nem azért mondom, mintha meg volnék sértve; csak mentségemül hozom fel, és szívből hálás vagyok, ha Ön nem hagyja, hogy bármilyen kis hiba is becsússzon. Ezért szeretném a hátralevő 8 éneket, és különösen Murányt még egyszer gonddal és pontosan végig-

nézni és lehetőleg kijavítani, minthogy *értek* ugyan mindent, de *elkerüli a figyelmet* egy és más, s ezért fordulnak elő a hasonló baklövések.

Arcképét szeretném a gyűjteményhez csatolni, feltéve hogy még idejében megjön Pestről, mert már 8 hete hogy megrendeltük, és még nincs itt, s mindkét kötet nyomásának még *ebben a hónapban* el kell készülnie, így akarja a kiadó, ő pedig sajnos nem költő, hanem mint minden kiadó, üzletember.

Mellesleg meg kell vallanom, hogy meglepett, milyen jól ír Ön németül, ennek örülök, minthogy így jól megérti majd fordításomat.

A közeli napokban megkapja Ön a Népdalokból készült nagy fordításomat; az 500 közt persze el kell néznie néhány rosszul sikerültet, de egészében, remélem, elégedett lesz velük. Csak azt ne felejtse el, hogy nekem nem annyira az egyes munkákat kell szívügyemnek tartanom, mivel elsősorban azt a feladatot tűztem magam elé, hogy bebizonyítsam, hogy Magyarországon és annak népében egyáltalán van és pedig nagy gazdagságban költészet és hogy ezért nemzetünknek *joga van élni!* Sokkal kevésbbé vagyok *költő*, mint tulajdonképpen *patrióta*.

Most pedig kérem írja meg nekem postafordultával, vajon megjelent-e valahol nyomtatásban a *Murányi Vénusz* Petőfi, Tompa és Szász Károly feldolgozásában, hol és hogyan stb.? S hogyan fogta fel Szász a témát?

Petőfi megválasztását illetően tévedésemet akkortájt nagy messze járván hazámtól s egyébként is magamra maradván a nyomtatásban nem javíthattam ki, jóllehet a dolog lényegéről már értesültem.

Nevem Karl Maria Benkert volt, 1846-ban azonban engedélyt kaptam Pest megyétől magyarosítására s azt akarom hogy a jövőben mindig így nevezzenek.

Ugyebár eredetileg Petőfit is Petrovichnak hívták?

A forradalom idején megjelent egy szatirikus politikai népköltemény, „Ponyvára került arany trombita". Talán Ön az írója?

Notabene. [az idézőjelben levő mondatot Kertbeny magyarul írta] „Minden forradalmi és csatadalok mit csak Kegyet vidégben szerkeszthet",: legyen olyan jó, küldje el nekem ezeket postafordultával.

Mától kezdve a pesti Sz[ilágyi Sándor] útján hetenként kap majd Ön néhány korrektúra-ívet, amelyeket megtarthat, kérem azonban, hogy a hozzájuk fűzött jegyzeteit minden héten rendszeresen küldje meg nekem, hogy a legdurvább hibákat még a nyomás befejezése előtt kijavíthassam, vagy a sajtóhibák jegyzékében közöljem.

Most pedig, kedves Földim, minden jót! és remélem, a következőkben elégedettebb levelet ír majd nekem. Bárcsak egyszer, csak egyetlen napot is személyesen együtt tölthetnék Önnel! De mihelyt újra Magyarországra tehetem a lábam, biztosan elmegyek Önhöz.

Levelén a következő postabélyegzők voltak: Szalonta január 28, Pest január 31, Prága febr. 2 Lipcse febr. 3. — tehát 7 nap!

Isten áldja Önt [a következő három szót magyarul írja]: „és a hazánk!" K.

Ugyan küldje meg nekem Garay, Tompa, Sárossy Gyula, Szász Károly Vajda Péter pontos életrajzát.

Vajon ki írta a Magyar Nemzetőr' dalát? és a csodálatosan szép elégiákat Pusztán címen? — Van Petőfi *István* nevű költő is?

1/ jó.— 2/ egy puszta tengerében? vagy egy üres tengerben? — 3/ jó.— 4/ jó.— 5/ jó.— 6/ jó.— 7/ jó.— 8/. jó.— 9/ jó.— 10/jó.— 11/jó.— 12/jó.— 13/jó.— 14/jó.—13/jó.— 14/jó.— 15/jó.— 16/jó.— 17/kopár szik— száraz, sárga homok helyett. — 18/ tikkadt szöcskék legelésznek — keresgélve ugrálnak helyett. — amely interpretáció egyébként jelentéktelen. —

19, 20/ jó.— 21—24/ jó, kivéve az átkozott sajtóhibát: Fahnen (zászlók) — Fehmen (boglyák) helyett. — 25, 26, 27, 28/ jó.— 29, 30/ jó.— 31/ akkora bágyadtság nehezedik a szolgák hátára.—32/ nem jön egyikük sem stb. — 33/ jó.— 34/. A rím miatt másként nem volt adható. — 35/ Floß (úsztatott fa), Hebebaum (emelőfa) és Deichsel (kocsirúd) a németben azonos értelemben használhatók. — 36/ jó.— 37, 38, 39, 40/ jó.— 41/ jó.— 42/ schnarchen (hortyognak) — suchten (kerestek) helyett. — 43/ jó.— 44, 45/ jó.— 46/ másként nem volt adható. — 47/ jó.— 48/ mintha füstokádó nagy kémény szaladna. (Egyébként nem jelentős félreértés.) 49, 50/ jó.— 51, 52/ Túl a tornyon, melyet porbul rakott a szél. (Bizonyos, hogy a második kiadásban kijavítjuk.) — 53, 54, 55, 56/ jó.— 57, 58, 59, 60/ jó.— 61, 62, 63, 64/ jó.— 65/ jó.— 66/ jó?— 67, 68/ jó?— 69, 70, 71, 72/ A rím miatt nem volt jobban adható. — 73, 74, 75, 76/ jó.— 77, 78, 79, 80/ nagyon jól és hangulatosan fejezi ki. — 81, 82, 83, 84/ jó.— 85/ jó.— 86/ Legyen ez az értelme: hát ki más itt az úr, — mint én. — 87, 88/ jó.— 89, 90, 91, 92/ jó.— 93, 94/ jó.— 95, 96/ nem volt jobban adható. — 97, 98, 99, 100/ jó.— 101, 102, 103, 104/ jó.— 105, 106/ jobban nem volt adható. — 107, 108/ hasonlóképpen. — 109, 110, 111, 112/ Németül nagyon nehéz visszaadni. — 113/ Nem hiba magában az eredetiben? mert *kétszer* — a 113. sorban és a 121. sorban — mégsem vonulhat el a tábor? Ez egyébként apróság. — 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120/ jó.— 121, 122, 123, 124/ jobban nem fordítható, parlag = Lehd. — 125, 126/ jobban nem adaható. — 127/ A *szedő* aljas túlkapása; legyen az értelme: Mint súlyosan megsebesített vadállat (vadkan) rohan előre, nem is lát — s haragjában kezében szinte összetöri a vastag fát. — (A könyv végén a sajtóhibák jegyzékében feltétlenül kijavítjuk.)

129, 130/ jó. 131, 132/ Lehetetlen volt jobban adni. — 133, 134, 135/ jó.— 136/ Ez legyen az értelme: mint valami kis vásár, úgy tele van a konyha. (Egyébként jelentéktelen) — 137, 138, 139, 140/ Jobban nem volt adható. — 141, 142, 143, 144/ Lehetetlen jobban visszaadni. — 145, 146/ jó.— 147/ kecsketömlő = Bocksbeutel, vagy Widderhodenschlauch (Uhland, Immermann.) — 149, 150, 151, 152/ jó.— 143 A szedő önhatalmú változtatása: ez legyen az értelme: megunta stb. — 154/ jó.— 155, 156, 157, 158/ jó.— 159, 160/ Jobban nem adható, 161, 162/ jó.— 163, 164, 165, 166/ jobban nem adható. — 167, 168, 169, 170/ jó.— 171, 172, 173, 174/ jobban nem adható. — 175, 176, 177. 178./ Nagyon nehéz németül visszaadni. — 179, 180, 181, 182/ Másként vissza nem adható. — 183, 184, 185, 186/ Lehetetlen másként visszaadni.

187, 188, 189, 190/ jó?— 191, 192/ jó.— 193, 194/ fajankó = Töpel helyett én — fánkót = Krapfen olvastam, de azt hiszem, ezzel a szójátékkal még komikusabbá és jobbá tettem a képet? — 195, 196, 197, 198/ jó.— 199, 200, 201, 202/ Jobban nem volt visszaadható. — 203, 204, 205, 206/ Lehetetlen jobban visszadni. — 207, 208/ jó.— 209, 210/ Németül nem lehet másként visszaadni (Úgy szeressen Isten, ahogy engemet te! tulajdonképpen ez a jelentése.) — 211, 212, 213, 214/ jó.— 215/ Jobban nem adható. — 216, 217, 218/ jó.— 219, 220, 221, 222/ jó. 223, 224, 225, 226/ Jobban nem adható vissza. — 227, 228, 229, 230/ jó.— 231, 232, 233, 234/ A rímek miatt másként nem lehetséges. — 235, 236, 237, 238/ jó.— 239, 240, 241, 242/ Jobban nem adható vissza. — 243, 244, 245, 246/ jó.

247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 264/ Részben lehetetlen jobban lefordítani, Ilosvai interpunkcióját beszélgetéssé kellett feloldanom, — 255, 256, 257, 258/ jó. — 259 telek lábjában, a nagyobb szemléletesség végett „kukoricaföldnek" kellett fordítanom, különben jegyzetben kellett volna megadnom. A szesszió szót a német nem érti. — 260/ Ugyanígy. — 261, 262/ jó.— 263/ jó 264/ jó.— 265/ dög = Aas? — 266, 267, 268, 269, 270/ jó?— 271,

272, 273, 274/ Jobban nem adható vissza; a német azt mondja: das ist schon mit Pelzhandschuhen zu fassen [ez már bőrkeztyűvel is megfogható]. — 275, 276, 277, 278/ jó.— 279, 280/ Jobban nem adható vissza. — 281, 282/ jó. Sámson németül Simson. — 283, 284, 285, 286/ Jobban nem adható vissza. — 287, 288, 289, 290/ Lehetetlen jobban visszaadni.

Elszámolás:

290 sor közül! csak 11 a teljességgel elhibázott!!! Ez valóban kevés, ha meggondoljuk, mily végtelen nehéz a magyar beszéd sajátos tömörségét csorbítatlanul lefordítani, s még hozzá német nyelvre!! Próbálná csak valaki pl. Immermann Tristan und Isoldéját *magyarra* fordítani, — amelyben ugyanennyi német sajátság hemzseg — bizonyos, hogy tízszerte több hibát követne el, mint ezzel szemben én a *Toldi*ban. Olyan szavak, mint a szík sarja = = Sodenerde, parlag = Lehd, csoroszlya = Sech (Säge) a német számára általában alig érthetők s mégis használnom kellett őket. Mégis, mindezeket a sorokat egy második kiadásban készséggel ki fogom irtani; a *Toldi* első kiadása azonban már ki van nyomtatva, s erős meggyőződésem, hogy hibáival is rendkívüli sikere lesz; és ha sikerülnöm fog Németországban oly népszerűvé és kedveltté tennem az Arany nevet, mint amilyen máris Petőfi, úgy a költő e csekélységeket könnyen megbocsáthatja nekem. Lehet, hogy Steinacker, Mailath, Greguss, Vilney stb. hívebben fordítanak, de fordításaikból a *történelmi levegő* hiányzik, s így az én *újra-költéseim* jobbak, mint az ő szolgai *fordításaik*. Az eredmény ezt fogja bizonyítani!

Válasz Arany jan. 26-i elv. levelére.

12 *meinen ersten Brief* — Kertbeny első levele 1850. okt. 28-án kelt, de csak Szilágyi Sándor dec. 17-én írt levelével együtt érkezett Szalontára. Aranynak erre adott válasza viszont már Szilveszterkor Kertbeny kezében volt. De így sem három, hanem csak két hónapnyi késedelemről van szó. Kertbenynek mindenesetre számolnia kellett volna a Lipcse és Szalonta közti távolsággal s az egykori postai és közlekedési viszonyokkal. Valójában fordításait azonnal elkészültük után átadta a kiadónak, s így kész helyzet elé állította Aranyt, aki legföljebb utólag kérhette számon a hibákat.

24—25 *in Ihren Vorwürfen ganz Recht haben.* — Arany lelkiismeretességét és műgondját ismerve, könnyen elképzelhető, mennyire sértették a Kertbeny-féle fordításba csúszott pongyolaságok, nem is említve hiányosságait és félreiklásait. Kertbeny munkája azonban így is érzékeltetni tudja a mű hangulatát, s bár főként a német szórend szabályait illetően a költői szabadság elvével sűrűn visszaél, lényegében folyamatos, kellemes olvasmányt nyújt. A közepes fordítás természetesen nem érhet fel az eredetivel.

47 *11 schlechte Zeilen!!!* — ez a szám csak a teljesen félreértett sorokra vonatkozik, valójában a probléma lényegesebb és mélyebb: Kertbeny annyira feloldja Arany töménységét, hogy széles előadásmódjával már-már az átdolgozás fokáig távolodik el eredetijétől.

55 *Probiren Sie nur selbst,* — a fölényeskedő Kerbeny nem tudhatta, milyen próbákat állott ki Arany műfordítói művészete Sophokles, Shakespeare, Byron tolmácsolásában.

93 *Mein Irrthum wegen Petőfi's Erwählung,* — Kertbeny feltételezte, hogy Petőfi a népképviseleti választáson (jún. 15-én) követ lett. Arany elveszett levele helyesbítette a tévedést.

124 *Magyar nemzetőr' dala* — először ilyen címen jelent meg AJ. *Nemzetőr-dal* címen ismert költeménye az Életképek 1848. ápr. 23-i 18. számában. (Ld. AJ. kk. I. k. 26—27., 416—417. l.)

125 *Pusztán?* — Tompa Mihálynak az önkényuralom korában rendkívül népszerű költeménye. Kertbeny tájékozottságára vall, hogy bár külföldön tartózkodott, az 1850-ben írt verseket már 1851 februárjában ismeri. Ez nyilván Szilágyi Sándor közvetítő munkájának érdeme.

126 *Petőfi István* — Petőfi Sándor István öccsének első versei 1848-ban jelentek meg az Életképek lapjain. Minthogy a világosi fegyverletétel után besorozták az osztrák hadseregbe, további versek közlésére ez idő tájt lehetősége nem volt.

127 Kertbeny e levelének megírásáig az Arany revideálta három nyomdai ív közül csupán kettőnek jegyzetanyagát nézte át, s az alábbiakban az AJ. által számba vett téves vagy henye fordításokra vonatkozóan tesz észrevételeket.

127 2/ tenger pusztaságon — Kertbenynél: im Meer einer Pusta; azaz: „egy puszta tengerében". AJ. nyilván arra figyelmeztette, hogy a pusztaság nem egy, meghatározott pusztát jelent, hanem az Alföld kihaltságát, „pusztaságát" érzékelteti.

130 17/ kopár szik — Kertbenynél: Uebern gelben dürren Sand; azaz: „a sárga száraz homokra". Arany magyarázata: kahles Sodenfeld, „kopár szikes talaj".

130—131 18/ Tikkadt szöcskenyájak legelésznek — Kertbenynél: Suchend hüpfen die Heuschrecken; azaz: „keresgélve ugrálnak a szöcskék." Arany magyarázata: mattgewordene Heuschrecken weiden, „tikkadt szöcskék legelnek".

133—134 Druckfehler: — Kertbeny szerint sajtóhiba, hogy a boglya jelentésű Fehme szó helyébe a nyomtatásban a zászló jelentésű Fahne szó került. Műve 183. l. Note zum ersten Gesang, azaz: „jegyzet az első énekhez" címen ilyen értelemben helyesbíti a szót.

135 31/ felült Laczkó a béresek nyakára — Kertbenynél: es liegt auf ihren Rücken bleischwer ja die Mattigkeit; azaz: „hisz hátukon ólomsúllyal fekszik a lankadtság." A fordítás tehát nem említi a szolgákat, hanem a lankadt állapotot az előzőkben említett ökrökre vonatkoztatja. Arany magyarázata: auf der Ochsenknechte Rücken, „az ökrös-béresek hátán".

136 32/ Nincs ki vizet merjen — Kerbenynél: Niemand kömmt; azaz: „senki nem jön"; Arany magyarázata: keiner kömmt, „egyikük sem jön".

137 35/ Szörnyű vendégoldal — Kertbenynél: ein großmächtiger Hebebaum; azaz „hatalmas emelőrúd". A fordító azzal védekezik, hogy a németben Floß, Hebebaum, Deichsel, azaz: úsztatott fatörzs, emelőrúd, kocsirúd — azonos értelemben használhatć

140 42/ Lát'd a többi horkol boglya hűvösében — Kertbenynél Sieh' doch! all' die Andern suchten sich den kühlen Schattensitz, azaz: „látod, a többi az árnyékos ülőhelyet kereste meg magának", Arany magyarázata: schnarchen, statt: suchten; „horkol "—„ kereste meg" helyett.

141—142 48/ Mintha füstokádó nagy kémény szaladna — Kertbenynél: wie oft eine Rauchsäul' durch den Schornstein aufwärts schießt . . .? azaz: „mint gyakran füstoszlop lövell felfelé a kéményen át." Arany magyarázata: a magyar verssor pontos fordítása.

143—144 52/ melyet porbul rakott a szél — Kertbenynél: den der Wind in Staub gehüllt; azaz: „porba burkolt." Arany magyarázata: a szavak pontos fordítása. Kertbeny műve 183. l. az első énekhez

fűzött megjegyzéseiben e szavakat sajtóhibaként helyesbíti.

150 86/ Hát ki volna úr más — Kertbenynél: Und wer stellt in breiter Gegend meinen Herrn dahier denn vor? azaz: „Ki mutatná meg az uramat e széles határban?" Arany magyarázata: a magyar verssor pontos fordítása.

156 Zeile 113, Zeile 121 — Elvonult a hadnép . . . és: Elvonul a tábor. Kertbeny az első esetben az ablagern, azaz: táborozni, a másodikban az abziehen, azaz: elvonulni szót alkalmazza, az elvonulás kétszeri említését Arany tévedésének véli!

158—159 124/ parlag = Lehd; Arany nyilván a Lehde szó önkényesen rövidített alakját érezte erőszakoltnak, kivált a sor végén, a rímben.

161 127/ Mint a sértett vadkan, fú veszett dühében — Kertbenynél: Wie das Männchen eines Wildthiers, findet es das Weibchen nicht; azaz: „mint valamely vadnak hímje, ha a nőstényt nem találja." Kertbeny szerint a szedő önkényes átírása, műve 181. l. az első énekhez fűzött megjegyzéseiben nagyjából a levélben megadott szavakkal, Arany értelmezésének megfelelően módosítja: Wie ein angeschoßner Eber, „mint egy meglőtt vadkan."

166—167 136/ Holmi kis vásárnál népesebb a konyha — Kertbenynél: Heute ist, gleich wie am Markttag, angefüllt die Küche dicht; azaz: „ma, éppúgy mint a vásár napján, megtelt sűrűen a konyha." Arany magyarázata: a verssor pontos fordítása.

171—172 153/ Tán megunta — Kertbenynél: Nie geliebt hat; azaz: „sohasem szerette". Kertbeny a változtatást a szedő önkényének tulajdonítja, Arany értelmezésének megfelelően az überdrüssig, azaz: „megunt" szóval kívánja helyesbíteni.

192 254/ Ilosvai's Interpunktion — Arany idézőjelben a harmadik ének negyedik sorába iktatja Ilosvai Selymes Péter sorát: „Vitéz ő szolgái rudat hánynak vala." Kertbeny Toldi György ajkára parancsként adja a megfelelő szavakat: Sprach der gute Toldi György, azaz: „szólt a jó Toldi György" — s ezt követi az Ilosvai-sor viszonylag hű fordítása.

198—199 274/ Mert fölérni könnyű, könnyű nem csak észszel, Hanem ökölle is, és megfogni kézzel — Kertbeny megjegyzése: der Deutsche sagt: das ist schon mit Pelzhandschuhen zu fassen —

271 az utolsó szavakra vonatkozik, nyilván mivel Arany kifogásolta a fordítást: und kein Zweifel stellt sich ein; azaz „s nem fér hozzá semmi kétség."

280. Tompa Mihály — Aranynak Kelemér, 1851. febr. 10.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/916. sz.; fehér l. papír, 22,5× 14,5 cm, 2 fol., 1—4. l.: 1. szöveg. Címzés, boríték nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 660. l. 916. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany kb. jan. 20-i levelére.

15 *Dionysius Catonak igassága van,* — Dicta Catonis = Cato mondásai, Disticha Catonis = Cato párversei (i. e. 3. sz.-tól) latin nyelvű gnóma gyűjtemény. Magyarországon e korban sokat idézett könyv. (Ld. Világir. Lex. 1972. II. k. 716. l.)

20 *olvastam egy Gyulai által írt levelet,* — ez a német „vizsgáló bizottmány" tevékenységét ismerteti a magyar kezdeményezések ellen. „A rendőrség censurai osztálya oly szigoru és nevetséges, hogy ha mind igy megy, alkalmasint a ‚magyar' szót sem fogja szenvedni" — írta Gyulai (1851. jan. 20. GyulaiLev. 70. l.).

45 *Kertbeny* Károly fordítói tevékenységéről ld. még Tompa 1851. jan. 10-i levelét, továbbá Kertbeny AJ.-hoz írt leveleit és azok jegyzeteit, valamint ADATTÁRt.

61—63 *Hartmann Mór . . . Szarvadi [Frigyes] hazánkfia* — Németre fordították Petőfi verseit: *Alexander Petőfi's Gedichte.* Aus dem Ungarischen von Fr. Szarvady und Moritz Hartmann. Darmstadt, 1851.

68 *Egresihez írt versedet* — a Hölgyfutár 1851. febr. 6-i számában. A vers keletkezéséről, közlésének körülményeiről ld. még Tompa 1850. okt. 27-i és nov. 30-i, AJ.-nak írt leveleit és azok jegyzeteit.

80 *így bíráltattam meg:* stb. — A Tompát bántó bírálatot Szilveszter álnéven Berecz Károly írta s 1851. jan. 22-én jelent meg a Pesti Naplóban: *Visszatekintés az 1850-ik évi magyar szépirodalomra* címen. — A Tompa által idézett mondat után versei közül megemlíti: *A gólyához, Fiam születésekor, Tengerszem* címűeket, mint amelyek „költői keble legszebb szüleményei közé sorozhatók".

89—90 *a la Medgyes Lajos — Búcsú a költészettől* c. verse. Erdélyi Lant. Írta Medgyes Lajos. Kolozsvár, 1846. 174—175. l.

93—94 *Vojtina Bandi válaszának . . .* a Röpivekben . . . — közben azonban a Röpíveket betiltották és így nem jelent meg sehol. Tompa életrajzának írásakor akadt rá Váczy János, Szilágyi Sándor iratai közt. Ismertette a *Magyar Szalon*ban (1890. okt., 32. l.) és Váczy János: *Tompa Mihály életrajza* (Bp. 1913. 95. l.).

98 *Arianus?* — AJ. álneve, a Hölgyfutárban használta 1850-ben ld. ADATTÁR.

104—105 *Vadnai Rudinak, . . . fia született,* — Vadnay már előbb jelezte Tompának, AJ.-t szeretné keresztapának (ld. Tompa, 1851. jan. 10-i levele); mivel nem úgy lett, nyilván röstellte megírni AJ.-nak.

120, 124 *Vas Gerebennel, . . . Népies füzetek?* — a Nép Barátja egykori szerkesztője most hasonlóval próbálkozott, *A falu könyve* c. kiadványának első füzete 1851 elején jelent meg (Ld. Tompa ápr. 24-i levelét.). A Hgyf. jún. 26-án hirdeti, hogy „az első tizenkét füzet elkészült." (574. l.).

125 *Nevelőségedre* — ez év januárjában levelezett AJ. Kovács Jánossal, aki őt hívatta meg Gesztre, Tisza Domokos mellé nevelőnek. (Ld. Sáfrán Györgyi: *Arany János Geszten.* Békési Élet 1972. 2. sz. 246—247. l.)

130 *A Phöenix* — a Losonczi Phőnix c. folyóirat terjesztését Tompa is vállalta, ezért zaklatták az előfizetők.

134 *Bajza összes munkáira* — Bajza József összegyűjtött munkái: I—II. köt. Pest, 1851.

134—135 *Szemüveg naplójára kaptam előfizetési ivet.* — Az 1851-ben névtelenül megjelent mű teljes címe: *Egy szemüveg naplója a forradalom előtt, alatt és utáni korszakból.* Szerzője Szilágyi Sándor. Tompa ez évi ápr. 24-i levelében felsorolta AJ.-nak azokat a műveket, amelyekre előfizetési gyűjtő íveket kapott.

281. Arany — Kovács Jánosnak [Nagyszalonta, 1851. febr. 13. előtt]

K: Elveszett. — A levél keltére, tartalmára ld. Kovács febr. 13-i válaszát: „válasza hosszas elmaradásnak . . . oka" stb. — „egyedül személyemet illető leveléből" stb.

282. Kovács János — Aranynak Pest, 1851. febr. 13.

K: MTAK. Kézirattára — Voinovich-levelezés; világoskék l. papír, 20,8 × 13,7 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés, viaszpecsét. — Voinovich Géza hagyatékából (ld. MTAK. Kézirattára 687/1952.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany febr. 13. előtt írt elv. levelére.

5—6 *A Méltóságos úr bele egyezett önnek minden kivánataiba;* — Kovács János jan. 19-i leveléből ismerjük a vitás kérdés lényegét: Tisza Lajos havi 20 pfr-t akart csak adni AJ.-nak, Kovács János véleménye szerint AJ. kérhet évi 300 pfrt.-ot, ő azonban csak évi 400-ért tudta Tisza Domokos tanítását vállalni. Feltételét Tisza Lajos végül is elfogadta.

19 *A megbizásokban eljártam.* — AJ. dec. 28-án Garaynak írt levelében már jelezte, hogy a *Szent László* c. művére gyűjtött előfizetői díjakat Kovács Jánossal küldi, s ugyancsak ő fogja majd lehozni a könyvek példányait a Szalontával szomszédos Gesztre.

34 *A karpereczet* — úgy látszik AJ. Kovácsot kérte meg, javíttassa meg Pesten felesége karperecét. (Ld. még Kovács János máj. 9-i levelét.)

283. Arany — Tompa Mihálynak [Nagyszalonta, 1851. február 20.?]

K: Elveszett. — Válasz Tompa febr. 10-i levelére.

Adat a levél keletkezéséhez: Tompa március 27-i levelét így kezdi: „. . . egy hónapi nem-válaszolásomból . . .” Mivel a levél kb. egy hét alatt érkezett meg; Arany levelét kb. 20-án írhatta. — Utalások a levél tartalmára ugyane levélben: „. . . mese az . . . hogy én feláldozni tartozom nemzetemnek magamat . . . én nem írok, ha még egyszer úgy agyonütsz is *mint lepingáltad* . . .” — „a mint te vigasztaltál engem: nem azért tiltják be . . .” stb. — A Phőnixet még nem kapták meg „s igy a Daliás időket nem láttam.” — „Mit a fametszetekről álmodozol . . .” — „Toldy illusztrálása forog fejedben” — „Accurát ugy jártam pedig én is mint te; a *Magyar Hirlap*tól 5 darab 9 xros jegyet kaptam . . .” — „Vas Gereben fene ember *az igaz* . . . nekem *is* irt . . . én *is* épen annyit dolgozom neki, mint te.” — „Tehát nálatok templom *is* van?” — „Gyermekeid betegeskednek?”

284. Arany — Kertbeny Károlynak [Nagyszalonta, 1851. febr. 25.]

K: Elveszett. — AJ. elveszett levelének keltét Kertbeny 1851. márc. 11-i válaszából ismerjük: „Ich bin Ihnen für Ihren Brief vom 25/2 außerordentlich dankbar.” Az elveszett levél tartalmára vonatkozóan ld. ugyanitt: „auch mich nicht zu mißverstehen . . .” — „Was Sie aber in Hinsicht der Sprichworte (példabeszédek) mir zum Vorwurf machen . . .” — „Um mich zu überzeugen, daß Ihr Toldi keinen Erfolg haben dürfte, führen Sie Robert Burns als Beispiel an?”

285. Kertbeny Károly — Aranynak Leipzig, 1851. márc. 11.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/280. sz.; csontszínű l. papír, 23,5 × 14 cm, 5 fol., 1—10. l.: l. szöveg. — Címzés nincs. Mellékelve a *János vitéz* K-féle fordításáról a Revue des deux mondes és az Ost-deutsche Post kritikája. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 599. l. 280. sz. a.).

M: Kiadatlan.

[A levél magyar fordítása:]

Lipcse, 1851. márc. 11. kedd

Tisztelt honfitárs!

Rendkívül hálás vagyok február 25-én kelt leveléért, s a magam leveleihez kommentárként csak azt a kérést kell hozzáfűznöm, hogy Ön se értsen félre engem, hiszen nemcsak hogy nem akarom rossznéven venni sorról sorra

tett megjegyzéseit, hanem inkább nyomatékosan kérem azok pontos folytatását, még ha semmiképp sem használhatom is őket ebben a kiadásban, amely mint Ön a mellékeltből láthatja, már teljesen kész. Kiadóm azonban őszre mindenképp egy második kiadást szeretne kibocsátani, és pedig miniatűrt aranymetszéssel, s ezt az Ön adatainak megfelelően úgy megtisztogatnánk, hogy Önnek ezután már bizonyára semmi kifogása sem lesz.

Mint fordító egyáltalán nem vagyok sértődékeny vagy hiú, hiszen mint említettem, csak hazafiságból fordítok, s azért kevésbé, mivel magam is költőnek tartom magam. Így csak eleinte opponáltam Önnel szemben, mert úgy véltem, egész különleges mértéktelen nézetei vannak a fordító kötelességéről, és emberfelettit kíván tőle. Mióta azonban kezemben vannak az Ön megjegyzései, készséggel elismerem, hogy Önnek sorról sorra igaza van, s csak azt sajnálom, hogy a hibákat benne kell hagynom az első kiadásban; de azt hiszem, bármilyen sérelmesek is az eredetire nézve, a német közönség tetszését vagy nem-tetszését aligha befolyásolják majd, minthogy az a fordítást természetszerűen csak az alapgondolat és koncepció teljes öntvénye alapján ítélheti meg, s egy-egy részletét nem mérlegeli majd annyira, annál kevésbé, mivel a részletek 90/100-ad része, remélhetőleg, mégiscsak hű az eredetihez. A három énekben, amelyet Ön javított, legföljebb 12 közvetlen félreértés van, a többi nem volt másképp nyújtható vagy jelentéktelen. Amit pedig Ön a közmondások (példabeszédek) tekintetében szememre vet, annak éppen a fordítottja áll. Hasonló kifejezéseket nemcsak Önnél, de Petőfinél, Tompánál, a népdalokban stb. szóról szóra fordítottam, mert csak az ilyen egészen új képek és szemléletek által nyerhet igazán a német irodalom, mert miféle nyeresége volna abból, ha az idegen ajkán is a maga sajátosságait találja meg — a helyett, ami amazéra jellemző s ami egyedül érdekelheti. S minden részlet közül éppen ez a legfontosabb. Szinte az egész Európa költői irodalmában rendkívül olvasott vagyok, s éveken át fáradoztam annak eldöntésén, mik voltak az okai egyik vagy másik költemény sikerének vagy balsikerének, s csak miután úgy véltem, hogy ezeket az okokat megismertem, fogtam hozzá tulajdonképpeni tervem megvalósításához. És sikerem bizonyítja, hogy igazam van. Mint fordítóval szemben honfitársaimnak persze még sok kívánnivalója maradt, de arról kezeskedem, hogy könyveim közül egy sem vész majd el a német közönségnél oly nyomtalanul, mint egy Steinacker, Mailath, Greguss, Vilney stb. fáradozásai, akik sokkal hívebbek mint én, de a német közönségről, s annak igényeiről és ízléséről fogalmuk sincs, ezért műveik is teljesen ismeretlenek maradtak. Mindnyájan elkövetik pl. az oktalanságot, és a magyar kereszt- és tulajdonneveket a homogén német szóval fordítják pl. Jancsit Hansra, Karit Karlchenra stb. A magyar irodalom éppúgy, mint pl. a francia, teljességgel nemzeti, nem ad helyet semmiféle idegen behatásnak, s ez épp annyi jónak, mint nemesnek forrása; a német irodalom viszont kozmopolita, nemcsak saját gazdagsága az övé, hanem idegen nemzetek kincseivel is gazdagszik, s ezért a német szavak nagy bősége mellett, amellyel legföljebb még csak a szanszkrit mérkőzhetik, még idegen szavakat is hasonló mennyiségben használ. A magyarban Shakespeare Vilmost *kell* mondani, a németben nevetségessé tenné magát az, aki Shakespeare mellé William helyett Wilhelmet írna. Ugyanez áll a közmondásokra, és szép kis fordító volna, aki a portugál közmondást, „az út a pokolba jó szándékokkal van kikövezve" a homogén német megfelelővel — „auf die lange Bank schieben" akarná visszaadni. Minthogy tehát a német — persze saját politikai szabadsága rovására — kozmopolita, így megért minden, mégannyira idegennek tetsző fordulatot vagy új képzett szót, hiszen az istentelenkedni szót én gottlosennek mértem fordítani, s ezt a kritika általában nagyon ötletesnek találta.

Apropos — ami a kritikát illeti: René Taillandier, Franciaország legnagyobb kritikusa, mint hallom, a Revue des deux Mondes-ban a hetedik mennyországig emelte Petőfi János vitézét; ugyanígy csaknem valamennyi német lap is. Ezzel szemben Londonban az Athenaeum a János vitézt túlságosan ostobának és gyerekesnek találja, semhogy felnőtt embereknek ajánlhatná, minthogy az merőben gyermekkönyv. Mit szól az efféle kritikához? Vagy az egész magyar nép és valamennyi német kritikus szamár, vagy csak az angol kritikus az? Én inkább az utóbbira gondolok, minthogy az angol nemzeti karakter immár annyira maga a megtestesült egoizmus, hogy nincs rá képessége, hogy valamely idegen nép sajátosságát megközelítse és átérezze. Úgy látszik azonban, hogy így csak az Athenaeum kritikusa vélekedik, mert a híres Bulwer a Quarterly Review-ben hasonlóképpen, azaz nagyon kedvezően ítélt Petőfiről. Mindenesetre számítania kell hasonló teljes félreértésre is, a többség dicséretében azonban remélhetőleg kárpótlást talál majd ezért, különben ugyancsak csalódnom kellene. És ismétlem, legtöbb szerencséje a Toldinak lesz, már tudniillik abból a szempontból, amelyet az előszóban jelöltem meg. Legalábbis Meißner és Hemsen, akiknek az Ön költeményét korrektúrában megküldöttem, valóságos enthuziazmusban vannak, már pedig mindketten igazán szigorú kritikusok, akik korábbi Petőfi-bírálgatásukkal elég bosszúságot szereztek nekem, annál is inkább, mivel csaknem mindig igazuk volt.

Csak azért reszketek, hogy Ön a Toldi következő íveiben és talán a Murányban is még több és bosszantóbb hibát találhat, mint az első három ívben. Sokat adtam volna érte, ha egy hétig személyesen együtt lehettem volna Önnel, de mindezek persze pia desideria [jámbor kívánságok].

Forradalmi dalokra most nincs oly sürgős szükségem, minthogy itt éppen most jelent meg egy könyv: *Hangok a múltból.* A magyar nemzet nagy napjainak emlékéül. Összeszedte és kiadta két honfi Lipcsén, Keil Ernő és Társa 1851. Ez 126 dalt tartalmaz, amelyeket én már mind lefordítottam és még ezen a héten nyomdába fogok adni, természetesen név nélkül. Az eredetinek gyűjtője, mint Ön bizonyára tudja, barátunk Sz. S. [Szilágyi Sándor], akinek meghatalmazásából én a fordításhoz a korrektúra-íveket használhattam, a kiadó pedig egy itt tartózkodó zsidó diák. Hozzátettem ehhez: Tánczoljatok lányok, tánczoljatok, és: Pusztán 1—4. — Felvettem a „Süvegemen nemzetiszín rózsá"-t is, viszont Batthyanyról csak egy jelentéktelen dal van a gyűjteményben, s egy sincs Görgey árulásáról. Ha a két utóbbiról egy pár nagyon szép elégiát tudna nekem küldeni, de egyben nagyon gyorsan is, rendkívül le volnék Önnek kötelezve. Az említett könyvet talán csatolom majd ezekhez az ívekhez, csak nem igen merem, és ezért inkább megvárom, amíg Ön maga ad meg nekem valamely utat, amely által az Ön kezéhez juthat anélkül, hogy esetleg kellemetlenséget szerezne Önnek [a köv. szó magyarul:] a rendőrséggel.

A Murányra vonatkozó biográfiai-történeti jegyzetek, sajnos, nagyon vékonyra sikerültek, de itt Lipcsében minden forrás hiányzott, és az Ismeretek Tára, amely rendelkezésemre áll, azt is alig éri meg, hogy tűzbe vessék. Még Illyésházi és Szécsi sincsenek meg benne, és Szécsi Mária miatt nem kevésbé voltam zavarban: az Ön költeményében ugyanis a 39. lap 3. sorában ez áll [az idézet magyar nyelven:] nagyságos asszonyom, nem haladsz mindenben az apai nyomon stb. A 38, 39, 40. lapból kitűnik, hogy Mária Szécsi Györgynek volt a leánya, akinek férfiúi törzsét dühében vágta el a sors, mivel őt, Györgyöt, orvul lelőtték. Fényesnél ellenben a III. kötet 150. paginájában ezt találom: György *özvegyétől*, Homonnai Drugeth Máriától stb. Györgynek tehát leánya vagy felesége volt-e Mária? Anyját vagy apját hívták-e Homonnai Drugethnek? Korabinskynál a 433. l. ez áll: Mária Sét-

schy, geborene Drugeth von Homenau. Illyésházi életrajzát a maga egészében emlékezetből komponáltam meg, mivel rólasemmit sem találtam.

Ön egyébként a korrektúraíveken kívül természetesen megkapja fordításomnak egy *komplett* tiszteletpéldányát is és ha még többre volna szüksége, úgy azok rendelkezésére állnak, csak írjon, kiadóm [a következő két szó magyarul]: „jószűrű[!] ember".

Arra, hogy meggyőzzön, hogy *Toldi*jának nem lehet sikere, Ön Sir Robert Burns példáját hozza fel? Ám ez a példa éppen hogy mellettem szól; Burns Németországban 9 fordításban népszerűbbé vált, mint magában Angliában, sőt egyes dalai közvetlen a német nép ajkára kerültek, így pl. a szép „Mindennek ellenére!" és a „John Findlay". Természetesen egy Freiligrath fordításában, akinek tehetségénél különbet kívánni sem lehet.

Brockhausnak, az itteni könyvkereskedőnek híres Conversations-Lexikonából most jelenik meg a 10. kiadás, s engem szerződtettek, hogy írjam meg a mű számára az összes Magyarországról szóló cikket. Eddig már a következőket nyújtottam be: Agram, Almássy (család), Alvinczy, Amade, Apponyi, Andrásy, Andrássy, Ányos, Aranyas, *Arany János* stb. Mihelyt megjelenik az Ön életrajzát tartalmazó füzet, azonnal megküldöm, úgyszintén az összes recenziót is, amely *Toldi*ról és *Murány*ról szemem elé kerül. Most éppen az Aradra vonatkozó cikken dolgozom. Amilyen életrajzot csak fel tud hajtani, különösen a legújabb kor költőiről és híresség eiről, kérem, küldje meg nekem.

Mellékelve találja kinyomtatva Tompa *Szuhay Mátyás*ának fordítását is, szívesen venném, ha írna neki, és felszólítaná, küldje meg nekem valamennyi művét, hogy válogatni tudjak közülük. Nekem csak a Népmondái vannak meg s közülük a *legtöbb* igen szép, de *egyesek*, pl. a Sülyedés — legalábbis a németek számára — túlságosan jelentéktelenek, vagy mint a Sirató — érthetetlenek. Csörsz árka is sorra következik, de a sajtóhibák sajnos egészen eltorzították. Lisznyai Kálmán két dalát próbaképpen kinyomtattam a „Frankfurter Konversationsblatt" 47., 1851. febr. 24-i számában, amelyeknek fordítását nagyon sikerültnek találom.

Az a szándékom, hogy még Garay balladáit, Vörösmarty *Cserhalmát* vagy a *Zalán futását*, Katona *Bánk bán*ját, Teleki *Kegyenczét*, Zrínyi *Zrínyiász*át, továbbá egy gyűjteményt mintegy 50 lírai költőtől, 20 válogatott színdarabot és mintegy 50 novellát lefordítok majd évek folyamán, ha Isten is úgy akarja. Most Toldy *magyar irodalom történeteit* fordítom. Jó honoráriumot ajánlottak nekem Petőfi *Hóhér kötelének* fordításáért, de nem akarom a jó benyomást, amelyet Petőfi eddig tett, egy ilyen félérett, fél-rutinnal írt ifjúkori művel elrontani; Önnek is ez a véleménye?

Azt is megkérdem ismét, nem ismeri-e Aranyas nevű költőt? Ugyanúgy bizonyos Arányi, korábban Lostainer Lajost, a „Rudnói lelkész" és más szatirikus költemények nagyszebeni születésű szerzőjét?

Még volt annyi szerencsém, hogy leírhattam Önnek a Revue des deux Mondes tanulmányát, hasonlóképpen mellékelem Önnek Wilhelm Hemsen, az elég jelentékeny göttingeni kritikus levelének elejét, akinek fordításomat korrektúraívekben küldöttem meg, és aki a legolvasottabb német irodalmi folyóiratokban fog írni róla, — és ebből Ön is láthatja, hogy Németországban valóban tudják majd méltatni az Ön Toldiját. Nagyon helyes volna, ha Ön Taillandier tanulmányát pl. a Magyar Hírlapban fordításban közöltetné; az ilyen ítélet mégiscsak kell, hogy igazán fontos és érdekes legyen számunkra.

Holnap könyvkereskedői alkalom útján fordításom teljes példánya elindul az *Ön* és *Szilágyi* címére.

[Aláírás nélkül]

15. sor, valóban nevetséges félreértés, ám anélkül, hogy a dolognak ártana, minthogy most tréfa lett belőle, amellyel talán Ön is egyetért? A versben természetesen az áll, hogy Toldinak nem volt szakálla, de ez még csak a triológia első része, közben még nőhet szakálla.
84. sor, kijavítom.
86. sor, kijavítom.
94. sor, értelme: „liegt noch über'n Pußtenrand".
105—108. sor, először, sajnos, nem volt erőteljesebben adható.
113. sor, kijavítom.
132. sor, kijavítom.
142. sor, Pelz szót nem vehettem Fell helyett, mert *der* Pelz nem illik a versmértékbe, *das* Fell viszont igen, már ti. meggyöngítve: ihm's Fell herunter. Láthatja ebből a példából, mennyire rabja a fordító a versmértéknek stb.
154. sor, welken, a helyett, hogy lezten — kijavítom.
159. sor, marha, a „Rind" szón a németben sem pusztán ökröt értenek, hanem — főként parasztoknál — mindennemű mezőgazdasági (ökonómiai) tulajdont, mint ház, udvar, földek, szőlő, ökrök, lovak stb.
194. sor, fajankó = Tölpel helyett ezt olvastam: fánkó = Krapfen! kijavítom.
198. sor, kijavítom.
210. sor, teljesen jól értettem, de a rím kedvéért megfordítottam, kijavítom.
233 és 34. sor, kijavítom.
321. sor, kijavítom.
325 és 26. sor, hasonlóképpen.
327. sor, akkor nem mindjárt találtam meg a helyes szót: rét és nád, azaz Schilf & Rohr; kijavítom.
352. sor, mák, Mohnblume, trochaeusban nem megy.
382. sor, csak az Ön figyelmeztetésére vettem észre, nagy fájdalmamra, hogy kihagytam négy teljes sort s éppen a legszebbek közül; ki kell javítanom.
442. sor, kijavítom. Egyébként azt hiszem, a mód, ahogyan ezt a mondatot adtam, németnek jobban érthető; másként hosszú magyarázatot kellene hozzáfűznöm, amit mindig szívesen elkerülök. Bocskor — lefordíthatatlan, a szandált vagy Riemenschuh-t [szíjcipő], helyesebben Bundschuh-t [felkötő-cipő] a német nem egészen érti, mert ilyesmit még nem látott, legföljebb csak a kapucinusoknál.

Válasz Arany febr. 25-i levelére.

10 *eine zweite Ausgabe*, — a *Toldi* és *Murány ostroma* Kertbeny-féle fordításának második kiadására nem került sor.

50 *Die Bemühungen eines Steinacker, u. s. w.* — a magyar népköltészet elébb felsorolt német tolmácsolásairól, a lefordított művek számáról, céméről, a fordítás minőségéről részletes tájékoztatást nyújt Gulyás Pál: *Népköltészetünk idegennyelvű fordításai.* (Ethnographia 1917. 112—129. és 278—303. l.)

50 *Steinacker* — Steinacker Gusztáv Vilmos evangélikus lelkész idevágó művei: *Pannonia.* Blumenlese auf dem Felde der neuern

ungarischen Lyrik in metrischen Uebertragungen. Leipzig, 1840. (A magyar és német szöveget párhuzamosan közlő kétnyelvű kiadvány.)

51 *Mailáth* — Mailáth János műfordításai: *Magyarische Sagen und Marchen.* Brünn, 1825. (Második kiadás: 1837.); *Himfy's Liebeslieder.* Pesth, 1829. (Második kiadás: 1831.); *Der Dorfnotar.* Von Joseph Freiherrn von Eötvös. Pest, 1846. (Második kiadás 1851.) stb.

51 *Greguss* — Greguss Ágost itt figyelembe veendő munkája: *Ungarische Volkslieder.* Leipzig, 1846.

51 *Vilney* — Vilney Antal befejezetlen maradt vállalkozása: *Ungarische Volkslieder.* Erste Folge. Leipzig, 1848.

78 *Taillandière* — helyesen: Saint-René Taillandier; id. kritikája: „La critique, les romans et la poésie, la littérature magyare, Revue des Deux Mondes. 15 février 1851." Kertbeny e kritikának a *János vitéz*re vonatkozó részletét leírta Arany számára, s e levélhez mellékelte.

82 *Athenaeum* — az említett recenzió Kertbeny fordítása alapján marasztalja el Petőfi *János vitézét* mint mesterkélt és időszerűtlen alkotást. *(The hero János.* A peasant tale. Athenaeum 1851. jan. 4. No. 1210. 16—17.)

93 *im Quaterly Rewiew* — a folyóirat helyes címe: The Quarterly Review; az 1849—51. évfolyamokban a magyar költészettel foglalkozó nyilatkozat nem jelent meg, a folyóirat Petőfi nevét ezekben az években nem említi. Így Kertbeny információja téves.

116 *Der Sammler* — Szilágyi Sándor.

119 *der Herausgeber aber* — a Kertbeny-levelekben ismételten említett Eisler Mór, álnéven Vasfi.

120—121 *Tánczoljatok lányok, tánczoljatok,* — a Bach-korszak népszerű szatirikus dala a nemzeti gyásszal mit sem törődve vigadó magyar lányokról.

136 *wegen der Mária Szécsi* — valójában a *Murány ostromá*nak német fordításához (180—181. l.) csatlakozó szűkszavú jegyzethez a levélben említetteken kívül (Fényes Elek: *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja.* III. k. 1837. 150. l. és Korabinszky, Johann Matthias: *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn.* Preßburg, 1786. 433. l.) további forrást is használt (Mailáth János: *Geschichte der Magyaren.* Bd. IV. Wien, 1831. 265. l.), és pedig kielégítő történeti hűséggel.

147 *Illyésházi's Biographie* — a *Murány ostromá*nak német fordításához csatolt rövid jegyzet valóban merő kombináció.

175 *Tompa Szuhay Mátyásának fordítását* — a jelzett nyomtatvány a Kertbeny-levelek mellékletei közül hiányzik, a fordító később önállóan megjelent műfordításainak jegyzékében sem említi (Fekete, Josef: *Datenblätter zu K. M. Kertbeny's Memoiren 1824—1875.* Erstes Heft. Berlin 1875. Bibliographischer Anhang No. 3.).

197 *Arányi Lajos* — id. műve: *Rudnó és lelkésze.* Pest, 1846.

199 *geboren in Hermanstadt* — Arányi születési helye Szinnyei József szerint *(Magyar írók élete és munkái.* I. k. Bp. 1891. 237. hasáb) nem Nagyszeben, hanem Komárom.

202 *den Anfang eines Briefes* — valójában nem misszilis levél, hanem a bécsi Ost-deutsche Post 1851. jan. 12-i számában közölt elismerő hangú recenzió Petőfi *János vitéz*éről, illetve annak fordításáról.

209 *im Magyar Hirlap übersetzt abdrucken* — a Szilágyi Ferencz szerkesztette Magyar Hirlap Kertbeny munkásságáról már korábban hírt adott (*Kertbeny Károly fordításai és működése külföldön*. Magyar Hírlap 1850. 309. sz.).

213 *Recapitulation* — Kertbeny e jegyzékben egyrészt ismét áttekinti AJ.-nak a *Toldi*-fordítás első két ívére tett kifogásait (1—290. sor), amelyekre egyébként már 1851. febr. 4—5-i levelében is válaszolt; másrészt folytatólag AJ.-nak a fordítás harmadik ívéhez (291 s köv. sorok) fűzött megjegyzéseit kommentálja.

215 *15. sor* — Elhülnétek, látva rettenetes pajzsát, — Kertbenynél: Erst sein Bart würd' Euch verblüffen; azaz: „még csak a szakállán ámulnátok el igazán." A fordító ugyanis a pajzs szót pajesznek olvasta.

221 *84. sor* — AJ. nyelvérzékét sértette, hogy a Toldi „hetyke" szavát Kertbeny a „fennhéjázó" jelentésű hochfahrend kifejezéssel adja vissza.

222 *86. sor* — Hát ki volna úr más széles e határban? — Kertbenynél: Und wer stellt in breiter Gegend meinen Herrn dahier denn vor? Azaz: „s ki mutatná meg hát e széles határban az én uramat?"

223 *94. sor* — Mutatván az utat, hol Budára tér el, — Kertbenynél: wo Buda ferne liegt am Pußtenrand; azaz „ahol Buda fekszik a puszta szélén". Kertbeny ezt a tervezett második kiadásban a „még a puszta szélén is túl" szavakkal óhajtja visszaadni.

225 *113. sor* — Elvonul a hadnép — Kertbenynél: Drauf ablagern sich die Schaaren; azaz: „ezután a csapatok tábort vernek."

226 *132. sor* — Nagy koloncz köszönget a kút méla gémén. — Kertbenynél: Aber es wird jener Ziehbrunn ja nicht viel dabei gebraucht; azaz: „de azért azt a gémeskutat mégsem igen használják." Ezt a sort ugyanis a fordítás kapcsolatba hozta az előző mondat „tán kigyúlt a ház is" szavaival.

227 *142. sor* — S bundáját lerántja, — Arany szerette volna e helyen a bunda szó megfelelőjét megtartani, ez azonban a németben valóban lehetetlen.

232 *154. sor* — élte fonnyadó virágát? — Kertbenynél: die letzten Lebensblüthen; azaz: „élete utolsó virágait".

238 *194. sor* — Majd derék fajankó válik úgy belőle. — Kertbenynél: daß er zu einem guten, fetten Kuchen baldigst taugt; azaz: „hogy mielőbb jó, zsíros kalácsnakvaló legyen." A félreértés forrása, hogy Kertbeny a fajankó szót „fánk"-nak olvasta.

240 *198. sor* — S tővel-hegygyel össze hagyja a cselédet. — Kertbenynél: läßt alleinig in dem Thale das Gesind; azaz: „magára hagyja a völgyben a cselédséget." A „völgy" szó itt a magyar szöveg hegy szavával való társítás következménye.

241 *210. sor* — Úgy szeressen Isten, a hogy engemet te! — Kertbenynél: Gott mög'nimmer mehr mich lieben, liebt' er mich nach Deinem Brauch; azaz: „Sohasem szeretne engem az Isten, ha a te módodon szeretne."

243 *233—234. sor* — Hol, mint egy repedt csont deszka közé kötve, | Itéletnapig sem forradozna össze: — Kertbenynél: Und das zwischen ein paar Latten stille läg' sein dürr Gebein, Wo kein Streit mit seinem Bruder ihm mehr einfiel in dem Schrein; azaz: „És hogy egy pár léc közt feküdne csöndben száraz csontja, ahol a koporsóban többé nem jutna eszébe civódni testvérével." Kertbenynél tehát a „repedt" szóból kibontakozó hasonlat is elsikkad.

244 321. *sor* — Minden ág megtépte, tüske megszaggatta, — Kertbenynél: Jeden Ast mit Gier benaget, sich an Dornen blutig reißt; azaz: „mohón rág meg minden ágat" stb.

245 325—326. *sor* — Nádtors lőn az ágya, zsombok a párnája, Isten kék egével födve a tanyája, — Kertbenynél: Bettung fand er auf den Stoppeln und für's Haupt in Moorgras Ruh'; Gottes blauer Himmel deckte ihm als Dach die Hütte zu; azaz: „Fekvőhelyet a tarlón talált s fejének a zsombékfüvön nyugalmat, tetőként Isten kék ege fedte be kunyhóját."

246 327. *sor* — Helyes sorszámozással: 334. sor. Bujdosik az éren, bujdosik a nádon, — Kertbenynél: Er verkriecht sich im Gebüsche und im Rohr; azaz: „megbuvik a bozótban és a nádban."

249 382. *sor* — A Kertbeny fordításából kifelejtett 383—386. sorok:

Hogy vagy édes szolgám? nem haltál meg éhen?
Nem evett meg a vad ezen a vad réten?
Itt a tarsolyom, fogd, és egyél szépen; ne!
Sült hús, fehér czipó, kulacs bor van benne.

253 442. *sor* — Helyesen: 446. sor. Bocskorán körmével kereszteket írva. — Kertbenynél: Mit den Nägeln seiner Sohle Kreuze er im Lehme schrieb; azaz: „sarka szegeivel kereszteket írt az agyagban".

286. Tompa Mihály — Aranynak Kelemér, 1851. márc. 27.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/917. sz.; fehér l. papír, 21,8× 13,6 cm, 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg. Címzés, boriték nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 660. l. 917. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany kb. febr. 20-án kelt levelére.

2, 5—7 *elkésett ezúttal a kova, . . . körülményeim nem engedték, hogy úgy a hogy kisüssem a constructiót.* — Utalás az acél-kova hasonlatra, amely szerint AJ. az acél s ütésére a kova, azaz Tompa — szikrát vet. (Ld. AJ. 1850. nov. 20-i, Tompa nov. 30-i leveleit.)

11 *32 éves koromban* — Tompa — mint 1847. júl. 5-i leveléből is tudjuk, sokáig, ezek szerint még 1851-ben is, abban a hiszemben volt, hogy 1820-ban született — holott 1817-ben.

19 *mint lepingáltad,* — AJ. önéletrajzi levelében is említi, hogy ifjú korában „majd festő, majd szobrász" vágyott lenni. (AJ. kk. XIII. k. 110. l.) — Tompának lerajzolta házatája alaprajzát, kb. febr. 20-i levelében pedig azt, hogyan üti agyon Tompát, ha beszünteti szépírói munkásságát. E rajzos levelei elvesztek, de ismerjük a *Naturam furcâ expellas* c. versének sajátkezű illusztrációját: a két ágasra kifeszített tökharangot, amelyet gyermekkorában kongatott. (AJ. kk. I. k. 320. l.).

23—24 *A Phőnixet még nem kaptuk, s így a Daliás időket nem láttam,* — a Losonczi Phőnix, (I. k. 78—85. l.).

25—26 *a Magyar Hirlaptól 5 darab 9 xos jegyet kaptam* — 9 krajcáros postabélyegeket. Az első osztrák bélyegeket 1850. jún. 1-én bocsátották ki, nálunk is ezek voltak forgalomban. Magyarország csak a kiegyezés után, 1867 júniusától bocsáthatott ki önállóan bélyegeket.

40 *Mit a fametszetekről álmodozol,* — AJ.-ban fent említett képzőművész hajlamai azt a gondolatot, vágyat ébresztették, bár *Toldi*ja fametszet illusztrációkkal jelenhetne meg.

45 *Puzdor Gyulát*, — verselt is (ld. pl. *Időjárás* c. versét Hgyf. 1850. II. fé. 67. sz. szept. 20. 265. l.). — Tompa regéit azonban nem ő adta ki.

54—55 *Gereben . . . forradalomban néplapot, most néplapot adni ki* — a *Nép Barátját* először Aranyal együtt, majd egyedül szerkesztette. — 1851-ben jelentek meg *A falu könyve* c. füzetei.

57 *ut[i] figura docet* — mint a példa mutatja.

57—58 *Vahotnál két versem volt történetből*, = véletlenből. Ezek közül *Az ibolya álmai* a Remény februári számában jelent meg (65—67. l.), a *Bosnyák Zsófiát* pedig az áprilisi számban (182—188. l.) közölte Vahot.

70—71 *dohányaboldónak* — dohányszárító (?)

76 *Illucz lesz belőle*, — az előbbi mondatban *illustrálás* szó elválasztási módján tűnődött, s ez juttatta eszébe Illucz Oláh Jánost, akit mint a Nemzeti Ujság külföldi rovatvezetőjét, majd 1845-től szerkesztőjét, ismert.

81 *Vadnaytól kaptál-e már levelet*, — Vadnay A.J.-hoz írt levelének határozott nyomát nem találtuk.

90 *Szemerénél láttam minő kín az apának a gyermekek szenvedése.* — Szemere Miklósnak három leánya volt: Vilma, Ida és Mária. Egyiküknek egész élete súlyos betegségben telt. Az apa panaszait sokszor olvashatjuk Tompának írt leveleiben. (Ld. TompaLev. I—II. k.)

287. Szilágyi Sándor — Aranynak [Pest, 1851. márc. vége]

K: MTAK. — Kézirattára, Voinovich-hagyaték. Csontszínű l. papír 2 fol. 1—2. l.: l. szöveg, 3—4. l.: üres, címzés nincs.

M: Kiadatlan.

1 *Vahot hozzá írt leveledet mutatta.* — A.J. kb. jan. 20-án kelt elv. levelében tájékoztatta Vahotot, hogy Szilágyi Sándor még nála levő verseit az ő megkérdezése nélkül adta el Vahotnak.

3 *Katalin ügyében* — Katalin tiszteletdíja körül volt ellentét Szilágyi és A.J. között. Szilágyi nem is mert írni addig A.J.-nak, míg Geibellel való számadása révén A.J.-nak nem küldhette meg a hátralevő tiszteletdíjat.

13—14 *Négy havig nagy városban fillér jövedelem nélkül élni* — e megjegyzés alapján tehetjük a levél írásának keltét márc. végére. December a folyóiratok betiltása miatt már anyagilag bizonytalan volt Szilágyi számára, s ahhoz számítjuk még hozzá 1851 első három hónapját.

16 *Most valami fiatalság barátján tervelek* — Brassai Sámuellel együtt kezdték az új folyóirat terveit, de utóbb Brassai egyedül szerkesztette. (Ld. ADATTÁR.)

288. Arany — Toldy Ferencnek Nagyszalonta, 1851. ápr. 3.

K: MTAK. Kézirattára — M. Irod. Lev. 4-r. 61/a. sz. kötetben 42. sz.; csontszínű l. papír, 23×14,5 cm, 2 fol., 2. folióból hosszában 2 cm széles csík levágva. 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés; pecsét kivágva. — Toldy Ferenc hagyatékából (ld. AkÉrt. 1876. 141—142. l.).

M: AJLevIB. I. k. 243—244. l. Teljes szöveg.

6—7 *Én most „Toldi" második részén, . . . dolgozom Toldi fénykoráról.* — Már egy évvel előbb, 1850. máj. 7-én jelezte Szilágyi Sándornak: „időmet főleg egy eposzra . . . forditom, mi második darabja lesz Toldinak". — 1850 őszén Szilágyi István Szalontán **járt,**

és szintén ígérte segítségét. 1850. nov. 13-i levelében jelzi, hogy Toldihoz „Olaszországot illetőleg" szép anyagot gyűjtött.

8—10 *az Uj magyar Museumban, épen Tekintetes Ur értekezéséből tudomására jöttem, . . . hogy Ilosvai 1746-ki kiadása hiányos,* — AJ. Toldy Ferenctől a következőket olvasta: „az Ilosvai Toldiát illető irodalomra megjegyezzük, miszerint az akadémia könyvtára . . . rövid idő óta annak egy kiadását bírja, mely e sorok írója abbeli állítását, miszerint a köz könyvtárainkban eddig létező legrégibb (csak 1746-ki!) kiadás a 6-d. versszak után csonka, utólag igazolja, mert ott a lőcsei kiadásban *tizenöt versszak* áll olyan, mely utóbb elveszett." (Toldy Ferenc: *A magyar történeti költészet Zrínyi előtt.* Írta — — (Önjelentés). — Uj Magyar Museum 1850—51. I. k. 244. l.) — A MTAK.-ban levő régebbi kiadás 1629-ben jelent meg Lőcsén.

17—18, 20 *. . . szíveskedjék . . . az 1746-ki kiadásu Illosvaiban hiányzó verseket . . . leiratni, . . .* — Toldy Ferenc ápr. 16-i levelében saját-kezű másolatban küldte el a kért versszakokat.

289. Nagy Ignác — Aranynak Pest, 1851. ápr. 12.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/409. sz.; kékesszürke l. papír, 21×13,4 cm, 1 fol., 1. l.: 1. szöveg, 2. l.: üres. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 602. l. 409. sz. a.).

M: Kiadatlan.

2 *Könyvkiadó társulat elnöke vagyok.* — Ezt mintegy háromszáz részvényes útján akarták megvalósítani. (Ld. Hgyf. 1851. márc. 31-i sz.) Nagy Ignác nemcsak AJ.-tól kért kiadásra váró kéziratot, hasonló kéréssel fordult Tompához is, aki rögtön küldött is anyagot. Mikor azonban két hét múlva a szerzői tiszteletdíjról érdeklődött, kiderült, hogy a könyvkiadó társulatot nem sikerült létrehozni. (Ld. Tompa — AJ.-nak, 1851. ápr. 24, júl. 13.)

290. Toldy Ferenc — Aranynak Pest, 1851. ápr. 16.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/877. sz.; kékesszürke, domború nyomással. Kossuth-címer, korona „Áldás Hazánkra!" — feliratos l. papír, 27×22 cm, 2 fol., 1—2. l.: 1. szöveg, 3—4. l.: a Toldi 1746-i budai kiadásából kimaradt 7—21. versszak másolata az 1629-i lőcsei kiadásból. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 695. l. 877. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 244—246. l. Teljes szöveg, kivéve a Toldi-strófák másolatát.

Válasz AJ. 1851. ápr. 3-i levelére.

13—15 *A Toldi-mondából, melyet Rádai Pál (a mult század elején) még a nép szájában ismert, már csak az van fen, mit Ilosvai és Dugonics őrzöttek meg,* — Dugonics András: *Jeles történetek. Mellyeket a magyar játékszinre alkalmaztatott — — királyi oktató.* Első könyv. Pesten, 1794. *Toldi Miklós.* Szomorú történet három szakaszokban. 3—170. l. — Mint Dugonics „Atyámfiai!" c. bevezetőjében vallja; „megmagyarositottam egy korfui történetet." — Amit Dugonics a hazai Toldi-mondáról tud, jegyzetekben közli:

26—27. l.: „A' TOLDI NEMZETSÉG (mellyet ILLÓSVAI THOLDINAK nevez mindenütt, de közönségessebben TOLDINAK irattatik) már ezen TOLDI *Miklós* előtt meg-nemesedett. Birt-é ennek-előtte valami jószágot, nem tudni, noha bizonyos az: hogy Nógrád-vármegyében Told nevezetű falu vagyon még most-is. Ezt BÉL *Mátyás* a' TOLDI Nemzetségnek örökjévé teszi, de

megnem bizonyíttya. Magát TOLDI *Miklost*-is nem Told faluban, hanem NAGY*faluban* születettnek lenni mondgya *Illósvai Péter*, Attya vólt TOLDI *Lőrincz*. Ennek két fiai valának, az öregbiket *Györgynek*, a' kissebbiket *Miklósnak* nevezték. *György* hamarébb jött a' király udvarába, és, mivel MIKLÓS-*öcscse* tanúlni nem akart, igen ellenzette azt az ő Báttya György, midőn ő-is magát leg-először az Udvarnál mutogatni akarta. De meg-kedveltetvén a' királytól, csak ugyan bé-férkezett, és lassan-lassan előre-is ment. Adott néki az annya egy hív szolgát-is száz aranyokkal; de ezeket fiának kezeibe nem adta, jól tudván tékozló indúlatait; hanem alattomban, egy tésztába csinálván, azt parancsolta a' szolgának: hogy csak akkor adgya azt *Miklós* eleibe, midőn elkerűlhetetlen nagy szüksége lenne. Vette-é hasznát valaha, nem tudni. Mert ezen száz aranyokról semmi emlékezetet nem tesznek TOLDI *Miklósnak* utóbbi Történetei. ILLOSVAI *Péter*, ki TOLDInak életét magyar versekkel le-irta 1574-dik esztendőben, azt mondgya: hogy TOLDI *Miklós*, Károly és első Lajos királlyaink idejében élt. Születésének esztendejét Urunk után tészi 1320-dikra. De ebben ellenkezik véle az egész Hagyomány, melly őtet Mátyás-király' idejére veszi. Ellenkezik véle RÁDAI *Pál*-is, ki *Béliusnál* TOLDIT hasonló-képpen Mátyás-király' udvarában virágzónak mondgya. Azon kivűl Nográd-vármegyeinek állíttya. Ellenkeznek mindnyájan mások-is, kik TOLDI *Miklósról* csak két szót-is szóllanak. ILLOSVAI. RÁDAI. BÉL *Mátyás*.

58—61. l.: TOLDI *Miklósnak* erejéről ezeket találtam a' régi feljegyzésekben. I-*szer:* Néki gyermekségében igen kevés hajlandósága vala a' tanúlásra. Ugyan azért otthon nem igen társalkodott a' Tanúlttakkal, hanem csupán a' tenyeres-talpas béresekkel, és más é-féle betyáremberekkel. Leg-nagyobb vitézségét abban helyheztette, ha meggyőzhette a' leg-izmosabbakat. Egy se vólt, a' ki rajta ki-foghatott volna. II-*szor:* A' malom köveket könnyen fel-emelte. III-*szor:* a' nagy rudakat két annyira hagyította, mint a' többiek. IV-*szer:* Egy erős Bérest, kivel küszködik vala, úgy találá a' földre le-vetni, hogy az tüstént ki-adná lelkét. Éppen ekkor haza jöve Báttya Budáról, kinek haragját hogy elkerűlhesse Miklós (mert tudta, hogy ezen Béres igen kedves embere vala Báttyának) tüstént el-szökött, és, az ereken túl, a' nádasba tartózkodott. Itt őtet az Annya Szárcsa-tojásokkal tartotta mind addig, még Báttya meg-nem-engesztelődött. V-*szer*. Laczfi András, Mátyás-királynak nagy embere, Erdélyből Váradnak tartván, el-vesztette az útat katonáival egygyütt. Hogy Nagyfalunak határára jött, elő találta Toldi Miklóst, és tőlle Buda' tájjékát meg-kérdezte. Miklós meg-kapván egy nyomtató rudat annak végénél, Buda felé mutatott, csupán jobb kezével. VI-*szor:* Otthon a' többieken győzedelmeskedvén Miklós, Buda felé vágyódott. Nem mert nyilván járni, Báttyának neheztelésétől tartván, ki őtet, úgy-mint tanúlatlant, szégyenlette Test-vérjének mondani. Alattomban el-érkezvén Budára, Mátyás-királynak konyhájába iktatta bé magát, és itt csupa élelemért kuktáskodott, mosogatott, fát hordott, és, a'-mi leg-nagyobb csudálkozásjokra vólt a' Szakácsoknak, két nagy kondérokat véve két kezébe, és a' Dunáról a' Várba vitte a' temérdek vizeket. VII-*szer:* Midőn itt a Vitézek nagy Gömböket, avagy, köveket hánytanak; ő néha a' konyhából ki-tekintvén, mindég továbbra vetette a na-

gyobbakat. Irigylették néki ezen erejét. Ugyan-azért nem maradhatott Budán, hanem Pestre által jött. VIII-*szor:* Itt a' Mészárosoknál szolgált a' Veséjért, mellyet igen szeretett. Midőn egykor egy szilaj Bikát le-akarának a' legények vágni; a' Bika, el-szakasztván a' kötelet, az ott ácsorgó embereknek nagy veszedelmével, a' vágó hidról el-szaladtt. Utánna Toldi, és farkán fogva viszsza-húzta, és mindaddig tartotta, még fejszékkel le-nem-veretett. Ez-után meg-kettőztették a' vesét, májat-is adtak hozzája. IX-*szer* Által-csalattatván a' Budai mészárosoktól, itt a' le-vágott marha darabokat vállain vitte-fel a' Budai várba. X-*szer:* Egy nevezetes cselekedete után (mellyet, mivel nem éppen ide tartozik, azután fogom elő-adni) bé-vétetvén a' Királyi házba, elsőben Mátyás-királynak csatlósa léve. Ekkor osztán mente' újjában hordozta a' buzogánt. Prágában lévén a' Királlyal, egy velevetélkedő Csehet meg-akarván alázni, és ijeszteni, kettőt-hármat forgott, és buzogányos mente-újjaval úgy le-csapta az embert, hogy tüstent szörnyűt halt. Őtet az ítélet eleibe nem idézhették, mert: buzogánját nem látván, magokkal a' Csehek el-hitették: hogy azt a' szél ütötte-légyen-meg

77. l.: Nem csak Toldi Miklós egyedül vala ekkor Mátyás-király' idejében Magyar-országban, kinek csudállatos erőssége igen híres vala; hanem hasonló erejük vóltak Magyar Balázs-is, Kinizsi Pál-is . . .

83—84. l.: A'-mint a' Nagy Uraknak Palotájokban meg-szokott történni, hogy néha valaki jó kedvekben, néha haragjokban esik, éppen így történt Toldi Miklóssal-is. Nem tudni annak okát, de el-kelletett mennie Mátyás-királynak Palotájából; viszsza-se-jöhetett egész három esztendeig. Azomban Olasz-országból egy Baj-vivó Olasz érkezvén Magyarországba, Buda-városába méne, és sokat meg-győzött a' Magyar Bajnokok közül. Ezeknek meggyőzettetésjeket igen szívére vévén Mátyás-király, Toldi Miklóst kezdé azok előtt emlegetni, kik néki jó baráti valának, és előttök azt mondani: hogy, ha ő most Budán jelen vólna, azon Olaszt emberségre meg-tanítaná. Ezt tüstént meg-izenék Toldi Miklósnak azok, kik illy alkalmatosságot régtől vártanak. De nem mere maga' személlyében Budán meg-jelenni (mert e'vólt a'királynak szoros parancsolattya) hanem, eleget törvén bús fejét, midőn Pesten által ment, hogy maga' személlyében járni se láttszattasson, a' Gvárdiántól barát ruhát kére, melly öltözetben, lovára ülvén, fel-méne a'vári Piaczra, és az Olaszt viadalra hítta. Tüzes szikrákat hánytanak Toldi paripájának patkói, midőn kietlen nagy dorongjával ide-tova hadarászott az emberek' láttára. Előállott az Olasz, de meg-se-álmodta, midőn Tolditól a' nyeregből kivettetett, és, nagy szégyennel, a' föld-színére terittetett. Kérdezte a' király: ki-légyen ama' nyertes barát? Hogy őtet Toldinak lenni hallotta, magát el-nevette, és ismét a' Palotába bévette. Toldi Miklós azután mindenkor azzal kérkedett: hogy néki-is használt a' barát csukja. ILLOSVAI.

129—131. l.: Toldi Miklósnak Baj-vívása-is igen nevezetes, melly ide tartozó. — A' dolog így történt: Hogy leg-elsőben Toldi Miklós Budára érkezett, egy özvegy Aszszonyhoz szállott, kinek két fiait a Baj-vivásban nem csak meg-nyerte, hanem meg-is-ölte egy Cseh-országi ember, kit akkoron közönségessen Cseh Mikolának neveztek. Ezen nagy erejü és vitézségű ember, minek-utánna

tizen-két Vitéz Baj-vívókat le-tett, és azoknak jószágát (mert más államány alatt nem-is vitt) javára forditotta, úgy el-híresedett, hogy kevesen akarnának beléje kapni, futná pedig még társaságát is. Toldi Miklós, hogy azon Özvegy aszszonynak, kitől Budán jól tartatott, adakozóságát meghálálhassa, Cseh Mikolát egy szál kardra ki-hitta a' Nyulak' szigetjébe. Össze-gyűltek a' Duna partyára a' temérdek sok emberek, midőn e' két Baj-vívó két kis csónakon a' Nyulak' szigetébe evedzett. Hogy Toldi a' csónakból ki-ugrott, a' csónakot meg-rugta, melly rugással Budára egészlen a' partig vitetett. Ennek okát hogy a' Baj-vívó kérdezte; azt mondá Toldi: hogy itt a' Szigetben egynek el-kellene veszni. Ugyan-azért a' viszsza-menetelre egy csónaknál nem vólna többre szüksége. Erre Cseh Mikolának szíve meg-rettent. De jobban ki-vette Toldi amannak szívét akkor, midőn ,a' bajvivás előtt, barátságos parolát kérvén tőlle, úgy megszorította jobját: hogy a' vér újjain szökdöcsölne ki-felé. Hogy a' földreveretett, kérte Tolditól életét. De ez, az Özvegy-aszszony' fiainak halálát szemére hányván, fejét le-csapta, és azt az aszszonynak eleibe vitte, néki ajándékozván minden azon Jószágokat, mellyeket Cseh Mikola a' meg-győzött Bajnokoktól el-véve. Ez vólt Toldi Miklósnak első cselekvénnye Budán, mellyet a Király hallván, őtet maga mellé vette, és lassan-lassan többre, meg-megtöbbre vitte. GALEOTTUS. ILLOSVAI.

146—147. l.: Toldi Miklósnak, még fiatal korában, igen megtettszett Budán egy ifiú Özvegy aszszony, de ki, a'-mint az-után ki-tettszett, semmi hajlandósággal nem vala hozzája: mert akkori időben igen szegény vala még a' legény. El-únván annyiszor történtt hozzája jövetelét a' menyecske, egy oroszlánynak képét fából faragtatott, és azt úgy tétette az ablakra a' másadik emeletben, hogy kevés hozzá-nyulás után ki-felé billenne. El-jött Toldit arra kérte az özvegy, hogy tánczollyon (mert ő a' tánczot igen szereti vala, jól is tudott hozzá) az-után, midőn meg-hevesedett, arra kérettetett, hogy, ha könnyűségét meg-kévánná mutatni, ugordana-fel amaz Oroszlányra. Toldi, hátra menvén, és neki, ugordván, fel-ugrott ugyan evetkönnyűséggel az Oroszlányra, de ez meg-billenvén, Toldit le-buktatta a' vár piaczczára. Itt sok ideig tébolyogván Toldi, bé-ment egy Lakatos mühelybe, és nála reggelig szállást kért, jól tudván, hogy a' királynál bézárattattak mindenek, oda immár viszsza-nem-mehetne. Beszélgetés közben elő-hozza Toldi azon Kis-aszszonyt, melly, a' Királynénak szobaleánya lévén, nem régiben meg-hala, és Zsigmond-templomának kriptájában igen gazdagon el-temettetett. Sajnállotta Toldi azon gazdagságot, hogy ott minden haszon nélkűl heverne. Kérte a' Lakatos gazdát: hogy a' Templomot ki-nyitná, és fele-nyereségből a kincsnek elnyerésére segítené. Jó szívvel ajánlotta magát a' Lakatos. Meg-nyitotta a' Templom ajtaját. Segítette Toldit a Kripta-kövének fel-emelésében. Bé-menvén Toldi a' Kriptába, meg-nyitván a' gazdag koporsót, mindeneket a' lakatosnak kiadott. Gonosz intézetű lévén a' lakatos, Toldira viszszaforditotta az iszonyú nagy követ: hogy ott veszszen, és maga bírja a' kincset. De Toldi Miklósnak ki-mondhatatlan nagy ereje meg-győzte végtére a'követ, és a kriptából nagy nehezen ki-jöhetett. De bé-lévén csukva a' templom ajtajai, egész reggelig a' templomban várakozott, elrejtve lakatos ruhában. Meg-boszszúllotta-é Toldi azon

Özvegy aszszonynak Csalárdságát, mind ezen lakatosnak Istentelenségét, nem tudni. De hogy szárazon el-nem-vitték, el-gondolhatni. ILLOSVAI.

153—158. l. : Toldi Miklósnak azon Fegyverei: mellyek régi időtől fogva a' Budai várnak Bécsi kapujában fel-akasztva függöttek, ennek előtte nyolcz darabokból állottak, de már most vagy le-húllottak, és talán el-is-vesztek, vagy egy két icze borért az Őrr-állóktól el-adattak, és így eltévelyedtek.

I. Húsz, vagy talán több kő-galacsinok, az-az ökölnyi, avagy talán annál-is nagyobb golyóbisok, mellyeket Toldi Miklós, az igen régi hagyományok szerént, a' Dunának egygyik partjáról a' másikra parittyából hagyított. Ezen golyóbisok bal kéz felől vannak fel-akasztva, a'-mint a' várból a' Bécsi kapun ki-megyünk.

II. A' kapunak jobb kéz felől való falán függ az emberi Főnél nagyobb Golyóbis kőből, mellybe egy vas vagyon bele csinálva; a' vas pedig eme' buzogánnyal lánczon függ. Azt mondgyák; hogy ezt övén hordozta, a' hadban, és vele egy kézzel könnyen hadarászott, mellyet mások két kézzel-is alig emelhetnének-fel.

III. A' Buzogány mellett vagyon ama' híres Szántó-vas, melylyet, erejének elsőbbi ki-mutatása végett, Zsámbékon lándsájával könnyen körösztül döfött, Mátyás-királynak jelen-léttében.

IV. Nem meszsze ezektől vagyon Toldi Miklósnak ama' Paissa, avagy Kar-vasa, mellyet a' nyilak, landsák, és kardok ellen bal karján hordozott. Vasból, vagy aczélból vagyon meg-horgasítva, és olly nehézségű; hogy, a' mái emberek közűl, alig vihetné-el onnat egy-valaki, aki el-kévánná lopni.

V. Vólt, de már nincs ott, egy LÁNDSÁJA Toldi Miklósnak, mellynek csak vasát fél-mázsának lenni mondották, mellynek högye egy-nagy-vastag-széles vasból egyenesíttetett. Olly nagysága vala pedig, hogy ama' régi Orjásoknak se volt magossabb fegyverjek.

VI. Vólt, de már nincs ott, Toldi Miklósnak ama PÁNCZÉLJA, melly csupa vas karikákból füzettetett, és valami ing módra felvéttetett. Erről azt mondgya Bél Mátyás: hogy az ő idejében csak fele vala azon Pánczélnak fel-függesztve: mert, úgy mond: ha egész volna, azt egy mostani ember el-nem-viselhetné.

VII. Vólt, de már most nincs ott, Toldi Miklós' lovának egy kietlen PATKÓJA, mellyből ki-lehetett-venni azon lónak temérdek nagyságját, és erősségét, mellyen Toldi Miklós ül vala.

VIII. Vólt, de már most nincs ott, Toldi Miklósnak széles, hosszú tarajos SARKANTYÚJA, mellyből csizmájának nagyságát meg-lehetett ítélni, és a' régi szokást a' mostanival egybe vetni.

Fel-mentem magam Buda-várba 1794-dik esztendőben Februariusnak hetedik napján, és Toldi Miklósnak fegyvereiből nem tapasztaltam többet ott függeni, amint mondám, ezen négynél: úgy mint: ott vannak a' Galacsinok, a' Buzogány, a' Szántóvas, és a' Pais, avagy a' Kar-vas. A többi négy darabok el-vesztek, noha éjjel-nappal ott az Őrr-állók. Láttam magam-is gyermek koromban 1756-dik esztendőben mind azon említett fegyvereket. Látta, amint írja, maga Bél Mátyás-is, maga' idejében. Elég az: hogy mind ezen régiségeket meg-nem-tudták őrizni azok, kiknek gond-viselésjekre a' főlsőségtől bízattatott. Kárt ugyan az Ország, hogy el-vesztek, velek nem vallott; de meg-érdemlette vólna

Toldi Miklós ebben-is az örök emlékezetet. Csak már arra vihetnők a' dolgot, hogy ama' most ott találkozó négy darabokat megőrizhetnék a' gondatlanok. Csekélységet kérek ugyan a' Budaiaktól, de, ha meg-teszik, örök emlékezettyekre méltót. Tegyenek arról, hogy Utóink meg-ne-átkozzák hamvokat."

15—16 . . . *némely Toldira vonatkozó közmondások* — pl. „erősökre" vonatkozó: „Toldi Miklósnak unokája minden bizonnyal." — „Cselekedeti hasonlóságra": „Úgy lép, mint a Toldi Miklós lova." — „Tengődik, mint Toldi Miklós lova a szeméten." — „Tulajdoni Hasonlatosságok" között: „Erős, mint Toldi Miklós". — (Ld. *Magyar példa beszédek és jeles mondások*. Öszveszedte, és meg világositotta Dugonics András királyi oktató. Szegeden, 1820. I. k. 105., 193., 201., 217. l.; II. k. 244. l.)

291. Arany — Tompa Mihálynak [Nagyszalonta, 1851. ápr. 18.?]

K: Elveszett. — Válasz Tompa márc. 27-i levelére

AJ. ezúttal 1. és 2. jelzésű levelet küldött, ld. Tompa ápr. 24-én: „Átolvastam mindkét leveledet". — Júl. 13-i levele elején és végén is utal „Nro 1. és 2. alatt költ leveleidre . . . régen válaszoltam". — A levél keltezéséhez: Tompa ápr. 24-én: „13 órája . . . hogy leveledet kaptam." Mivel a postai pecsétek (pl. Tompa júl. 13-i levelén) — tanúsága szerint a levelek kb. 6—7 nap alatt értek Tompától Szalontára, AJ. kb. 18-án írhatta levelét. — Utalások a levél tartalmára: Tompa ápr. 24-én: „te sem vagy különb állapotban, mint én" stb. — „igazolod lelépésemet, pedig látom . . . ellenkezőt akarsz". — „Álmodozol velem?" — „tegyed azt a passiodat, hogy nekem sokat írj" — „Hogy lusta vagy az nagy baj; hogy kemény kritikusa vagy magadnak" stb. — „Ha Toldit elkészited két év alatt"; a „Toldi-mutatvány gyönyörü" stb. — „a mit tégláról . . . beszélsz." — „Jókaival nem állok levelezésben . . . Terved igen szép és jó; de . . ." — „Szemere Miklósnak tegnap irtam" — „Szilágyival való dolgod" — „Vahottól . . . igazad van jobb valami, mint semmi". „Kertbeny tehát csakugyan elhatározta magát téged agyonfordítani . . . én el is hiszem neked inkább, mint Kertbenynek, hogy a mi poesisünket" stb. — „nevelj egy Petőfit abból a fiuból [Tisza Domokosból.]" — „mióta tudom, hogy fás kerted van" stb.—„Szegény nődet őszintén sajnáljuk"; „ki mondta neked, hogy valóságos komaságba is nem jöhetünk?" — „Bárcsak már az utolsó NB.-ben ne Szilágyival végezted volna leveledet!"

292. Tompa Mihály — Aranynak Kelemér, 1851 Szentgyörgy napján [ápr. 24.]

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/918. sz.; fehér l. papír 22,6×14,5 cm, 4 fol., 1—8. l.: 1. szöveg. Címzés, boriték nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 660. l. 918. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany kb. ápr. 18-i — „nr. 1. és 2." — levelére.

18—19 *Emléksorok, Ibolya álmai, már kinyomattak* — Az *Emléksorok egy szép hölgyhez* (ld. Remény, 1851. I. [jan.] füzet 3—5. l.) — *Az ibolya álmai* (ld. uo. II. [febr.] füzet, 65—67. l.).

21—22 „*Bosnyák Sofia czimű versed*" — a Losonczi Phőnix-ben akarta eredetileg megjelentetni, de utóbb a Reményben látott napvilágot: *Bosnyák Zsófia*. 1644. (Remény, 1851. IV. vagy aprilisi füzet, 182—188. l.)

37—39 „*Novemberben czimü versedet . . . novemberben akarom nyomatni!*" — a Remény-ben nem jelent meg.

48 *„a Tavaszi pimpók"* — Tompa nyolc darabból álló versciklusa (1851) a Hölgyfutárban jelent meg. (1851. I. fé. 102. sz. máj. 3. 405. l.)

53—54 *ugy-e Jánoskám! gyönyörüen megyen lelépési tervem?!* — Tompának e levélben ismertetett „lelépési" tervére Sz. jegy alatt Szilágyi Sándor reagált: „Ha jól vagyunk értesülve, Tompa az irodalomtól vissza akar lépni. Nem tudjuk indokait, de bármik legyenek, a tényt magát nem helyeselhetjük. Nem azon időket éljük, midőn az egy-két kitünőknek csak egyikét is nélkülözhetnők. S Tompa a legjelesbek egyike — épen azért a legnélkülözhetlenebbek egyike. Nem vagyunk oly bőven megáldva igazi költőkkel, hogy oly egyéniség visszalépését nagyon is meg ne érezznők. Garay beteg, Vörösmarty elhallgatott, Petőfi — nincs . . . Hiszszük azonban, hogy Tompa visszalépésének hire csak némi elkeseredésen alapul. Vesszenek, kik okozzák, de ő maradjon. A cserét nem fogjuk megbánni." (Ld. a Magyar Hírlap, 1851. febr. 18-i számában, a Vahot Imre szerkesztésében megjelenő *Remény* ismertetése kapcsán.)

59 *valami könyvkiadó társulat alakulván,* — a tervbe vett könyvkiadó társulatról a Hölgyfutár 1851. márc. 31-i száma adott hírt. Mintegy háromszáz részvényes útján akarták megvalósítani. A szerzőknek jó díjazást, a részvényeseknek jó könyveket ígértek. — A könyvkiadó társulatot azonban nem sikerült létrehozni. — Tompa a témára e levélben később is visszatér.

64—65 *szép ossianos verseddel ez a November hasonlatosságban van;* — AJ. *Ősszel* c. költeménye, melyet 1850. okt.-benírt s a Pesti Röpívek 1850. 8. sz. nov. 24-én jelent meg.

68—69 *a Reményben megjelenttel is hasonlatosságbanvan,* — AJ.: *Téli vers.* Remény, 1851. III. [márc.] füzet, 128—129. l.

101—102 *sajá[t]ságos esetem volt minap. A Phoenix felől, . . .* — A *Losonczi Phőnix* c. segélyalbum I. kötetének szétküldése késett. A Pesti Napló többször jelezte, hogy a késés oka a hatósági engedély körüli huza-vona. — Vahot Imre, mint a kötet szerkesztője, a Hölgyfutár 1851. 5. márc. 3-i számában közleményt tett közzé, mely szerint: „A vidékiek számára már megkezdé Emich G. ur a szétküldözést, mi, minthogy nagyobbára könyvárusi uton megy végbe, minden gyüjtő levél által értesíttetik afelől, hogy melyik könyvárustól vitesse el illető példányait."

105—106 *én a magyarhirlapban lemocskolom Emichet.* — Tompa: *Gömörből mart. 26.* címen írta meg e hozzászólását a Magyar Hírlap márc. 30-i számában.

106—107 *felbéreli Lévayt, . . . czikket irat vele ellenem* — Lévay: „-i-" jegyű cikke a Pesti Napló 1851. ápr. 3-i számában jelent meg. Mindennek ellenére később jó barátok lettek. A polémia részletes ismertetését ld. Bisztray Gyula: *Tompa Mihály elfelejtett írásai.* ItK 1963. 1. sz. 65—67. és klny.

114—115 *Szilágyi barátunk még is túl tesz mindeniken piszkosságban;* — AJ. panaszolta Tompának, hogy Szilágyi nem fizet rendesen, s a *Katalin*ért ahelyett hogy fizetne, azt javasolja, a megmaradt példányokat Arany maga adja el.

120 *a Falu könyvét,* — Vas Gereben vállalkozása, amelyről Tompa már febr. 10-i és márc 27-i leveleiben is írt.

123—124 *Ez az ember is a te jó barátid közé tartozik a multból,* — ld. Vas Gereben, ADATTÁR.

143 *mint a Bernát Gazsi kellnerje,* — Ld. Bernát Gáspár: *Freskóképek 1848—1851.* I—III. k., továbbá: *Bernát Gáspár adomái, élczei, apró freskóképei és gazsiádái.* Összegyüjté hátrahagyott özvegye: a szamarkandi püspök. Bp. 1878.

157 *Garay? . . . (be silány az a Ph-beli mutatvány!)* — a Losonczi Phőnix I. kötetében (1851) jelent meg Garay János: *Szent László* című „történeti költeményé"-ből mutatvány (185—190. l.).

163 *Regeimről mindig beszél ösmeretlen dolgokat a Hölgyfutár:* — a Tompa által idézett hírverések 1851. márc. 24-én, ápr. 5-én és ápr. 23-án jelentek meg.

168—174 *a kinek nem ünge* stb. — a közmondások halmozása a sértődött Tompa cinizmusra hajló játéka.

186 *innen Pestig csak 6 xr kell* stb. — az akkor bevezetett postabélyegekről ld. Tompa márc. 27-i levelét és jegyzetét.

195 *Lisznyai sógorom* — Tompa feleségének, Soldos Emiliának édesanyja és Lisznyai édesapja testvérek voltak.

207—208 *Megvirad még valaha!* — az önkényuralom alatti kedvelt dal. Szerzője Terhes Sámuel, akit Tompa rosszakarójának tartott.

219 *mint Zalárral,* — ti. *Férj és nő* c. versében. (Hgyf. 1851. I. fé. 91. sz. ápr. 19. 361. l.)

230 *Úgy látszik én foglak téged agyoncsapni* — utalás AJ. tréfás rajzára, febr. 20-i elv. levelében.

240 *Az én két Ph-beli két versem,* — a Los. Phő. I. kötetében Tompától a *Phőnix regéje* (I. k. 1—2. l.) és a *Rege a selyembogárról* (225—228. l.) jelentek meg.

244 *a Toldy[!]-féle mutatvány gyönyörű,* — Arany a *Daliás idők* első énekét közölte mutatványul a Losonczi Phőnixben. (I. k. 78—85. l.).

258 *új pályádon* — AJ. az 1851 januárjában folyó tárgyalások után május 13-án foglalta el nevelői állását Geszten, a Tisza családnál. A költői hajlamú Tisza Domokos tanítását vállalta el. (Ld. Sáfrán Györgyi: *Arany János Geszten.* Békési Élet, 1972. 2. sz. 245—262. l. és klny.).

260 *Beőthy Zsigát, a ki most jött ki épen díszkiádásban* — Tompa a Hölgyfutár 1851. ápr. 18-i számában olvasta a következő hírt: „Beőthy Zsigmond költeményei igen *diszes kiadásban,* pár nap előtt hagyták el a sajtót, s rövid idő mulva meg fognak jelenni, mit számos előfizetőnek megnyugtatására ezennel tudatni sietünk." (360. l.).

263 *a megmaradt példányokat is neked szánta?* — Szilágyi Sándor azt akarta, hogy Arany, a *Katalin* megmaradt különnyomatainak eladásáról maga gondoskodjék.

282 *Még ha a Vahoté megbukik is.* — Utalás Vahot Imre *Remény* c. folyóiratára, amely 1851 elején indult s az év végéig jelent meg 12 füzetben. A II. félévtől Vahot Jókaival együtt szerkesztette.

293. Arany — Toldy Ferencnek Nagyszalonta, 1851. ápr. 28.

K: MTAK. Kézirattára — M. Irod. Lev. 4-r. 61/a. sz. kötetben 43. sz.; csontszínű l. papír, 29,3×22,7 cm, 2 fol., a 2. folióról hosszában levágva 4 cm széles papírszelet, 1. l.-on fent Toldy F. írásával: „Vett. majus 2. 1851." — 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés, viaszpecsét kivágva, postai pecsétek nincsenek. — Toldy Ferenc hagyatékából (ld. AkÉrt. 1876. 141—142. l.).

M: AJLevIB. I. k. 247—249. l. Kevés kihagyással.

Válasz Toldy Ferenc ápr. 16-i levelére.

6—7 *Azon 15 versszak, mellyek leírásával a Tek. urat fárasztottam,* — az Ilosvai *Toldi*jának lőcsei, 1692-i kiadásában levő tizenöt versszak, melyről AJ. azt hitte, nincs meg a birtokában levő 1746-i pozsonyi kiadásban.

21—25 *az 1629-ki kiadás . . . A vers-fejekben van is valami, stb.* — Ilosvai Selymes Péter Toldi-históriájának a legrégebbi kiadásokból s kéziratokból helyreállított szövegét AJ. egykori tanítványa, Szilády Áron adta ki: *Az híresneves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história.* Írta Ilosvai Selymes Péter. Bevezette és jegyzetekkel kísérte Szilády Áron. Bp. 1886. — Szilády bevezető tanulmányában bebizonyítja, hogy Toldi Miklós valóban élt Nagy Lajos korában. Mindenekelőtt megemlíti, hogy Toldy Ferenc a Toldi mondát egy magyar őskori mythosból fentmaradt töredéknek tekinti; szerinte Toldi Miklós — mint a görögök Heraklésze — az erő és bátorság képviselője. A monda a századokkal változott. Szilády végigtallózza mese és mondavilágunk erős embereit is, majd rátér a történeti valóságot megőrző helynevekre: Told, Toldvár stb. (Id. m. 15—21. l.) Kutatásait ezután a Toldi-család genealogiájára s az oklevelekre összpontosította. Szól a monda időbeli elhelyezéséről Nagy Lajos, illetve Mátyás király alatt s azokról, akik véleményt mondottak e kérdésben. Szilády kutatásainak eredményeiből a következő adatok derültek ki: Ilosvai szerint Toldi Miklós 1320-ban született. Halála évét csak körülírva említi, ami — krónikája alapján — kb. 1382-re tehető. Ilosvai szerint Nagy Lajos Budára gyűlésbe hívta Toldit, aki ezután két évre halt meg. Kérdés: mikor volt ez a gyűlés? — Nagy Iván említ egy oklevelet, amely szerint egy Toldi Miklós 1354-ben Pozsony megye alispánja volt. — Azt is korábbi dokumentumokból tudjuk, hogy a király 1359 végén Toldi Miklós nevű s nagy erejű (Nicolaum Toldi Valoris) emberét Firenzébe küldte átvenni két oroszlánkölyket. — Az oklevelekben hat év múlva újabb adat bukkan fel: 1365-ben Toldit ismét Olaszországban találjuk: öt évre a pápa és a szicíliai királyné szolgálatába szegődik mint az angol és magyar seregben a magyar vitézek feje. Újabb oklevelek (Szilády, 43. l.) 1372—75 között itthon mint Heves, majd Szabolcs, azután mint Bihar megye főispánját említik, s 1382-ben szabolcsi főispánnak írja magát. Ettől kezdve 1385. aug. 19-ig vannak saját oklevelei. Ha ezt az évet vesszük halála évének, mint Szilády Áron megjegyzi: „Toldi is 66-dik évében halt meg, mint Arany János." (id. m. 45. l.). — Visszatérve Toldi Miklósnak Ilosvai által megénekelt halála évére, Szilády a következőket állapítja meg: az a bizonyos gyűlés, amelyre Toldit a király meghívta, Nagy Lajos élete utolsó évében: 1382-ben lehetett. Toldi Miklós — Ilosvai szerint — utána még két évet élt, 1383—84-ben. Azt mindössze eggyel kell megtoldanunk — Toldi Miklós történeti személyét illetőleg, — hogy a mondát az oklevelek teljes mértékben igazolják. — Külön érdekesség, hogy Miklósnak György nevű bátyjáról 1376-ból és 1382-ből, mint bihari főispánról, szintén vannak oklevelek (id. m. 44—45. l.). Szilády Áron e bevezető tanulmánya után a Toldi-história olyan szövegét közli, mely az 1629-i és 1673-i kiadásokon kívül, Petrovai Miklós 1670 tájáról származó másolatát is figyelembe veszi; ez Szilády szerint amazoknál eredetibb. Az így összeállított versfejekből Szilády a követ-

kező értelmet kapta: „MAGNIFICO DOMINO STAPHANO DE PEREN COMITI COMITATVS VGOCENSIS PETRVS ILOSVANVS. Ezután SERVITVTEM sejthető, s néhány értelmet nem adó versfő után MEAM s azután ismét értelem nélkül hét versfő." (Szilády id. m. 51. l.)

39—40 *az igérteket leiratván Kovács ur által leküldendi.* — Toldy Ferenc ápr. 16-i levelében írta AJ.-nak, hogy amit Rádai Pál a Toldi mondából még a nép ajkáról ismert, az már csak Dugonicsnál és Ilosvainál van meg. Ezt az anyagot ld. Toldy ápr. 16-i levele jegyzetében. Toldy — ápr. 28-i levele szerint — ld. Dugonics András: *Jeles történetek* (Pest, 1794.) c. könyvében: *Toldi Miklós.* Szomorú történet három szakaszokban. Ezt Toldy Ferenc elküldte AJ.-nak Kovács Jánossal, Tisza Domokos nevelőjével, a Szalontával szomszédos Gesztre.

44—45 *a Phoenixbe mutatványt adtam Toldi második részéből.* — (Ld. Losonczi Phőnix, ADATTÁR)

46—47 *Hasonlít a mutatóul vásárra vitt téglához,* stb. — E párhuzam — szinte szó szerint — benne van Petőfinek 1848. jan. 8-án írt levelében, akkor a *Murány ostromával* kapcsolatban. — A vásárra vitel pedig u. az évben jan. 27-i, Szilágyi Istvánnak szólóban.

57—58 *A nápolyi hadjárat csakugyan befűzendő lesz,* — AJ. ekkor már értekezett ez ügyben Szilágyi Istvánnal, aki 1850. dec. 26-i levelében jelzi, hogy küldi a könyveket, amelyeket használhatóknak talált Nagy Lajossal és nápolyi hadjáratával kapcsolatban.

61 *A Museum számára* — Új Magyar Museum c. folyóirat, ld. ADATTÁR.

294. Toldy Ferenc — Aranynak Pest [1851.] máj. 2.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/878. sz.; kékesszürke, l. papír, domború nyomással: Kossuth-címer, korona „Áldás Hazánkra!" 27×22 cm, 2 fol., 1. l.: 1. szöveg, 2—4. l.: üres. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 659. l. 878. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 249. l. Teljes szöveg.

Válasz Arany ápr. 28-i levelére.

3 *küldjem rögtön a csomót.* — Toldy Ferenc a Kisfaludy Társaság illetmény-köteteihez mellékelte Dugonics András: *Jeles történetek* (1794) c. kötetét, hogy AJ. tanulmányozhassa a *Toldi Miklós* c. mű jegyzet-anyagát. (Ld. Toldy Ferenc ápr. 16-i levelének jegyzetét.) — A rögtöni küldésre azért volt szükség, mert alkalommal vitte Gesztre Kovács János nevelő, AJ. barátja.

7 *A Toldi nőtlenségét illető helyre* — „Nem is lőn asszonnyal" stb. (*Toldi* 12. é., 19. vrsz. 3—4. sor).

295. Vahot Imre — Aranynak [Pest, 1851. máj. 2.]

K: MTAK. Kézirattára — K.513/1248. sz.; fehér l. papír, 19,4× 12,2 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés, viaszpecsét kivágva, postai pecsétek: bélyegen Pesth 2/5 [=máj. 2.], Nagy Szalontha 6/5 [=máj. 6.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 668. l. 1248. sz. a.).

M: Kiadatlan.

9—12 *azon négy sor, mely igy kezdődik: „Beszél a dicsőség véres napjairól" stb. — Semmi eseire nem láthat napvilágot,* —

A *Családi kör* kérdéses versszaka így hangzott:

Beszél a dicsőség véres napjairul,
S keble áttüzesül és arca felpirúl,
Beszél azokról is — szemei könyben úsznak —
Kikkel más hazába bujdosott . . . koldusnak. —

Elbeszéli vágyát hona szent földére,
Hosszu terhes utját, amig haza ére.

E sorok helyett írta AJ. az alábbiakat, amelyek azóta — a kritikai kiadásig — az összes eddigi kiadásokban szerepeltek:

Az idősb fiú is leteszi a könyvet,
Figyelmes arcával elébb-elébb görnyed;
És mihelyt a koldús megáll a beszédben:
„Meséljen még egyet" — rimánkodik szépen.

„Nem mese az gyermek", — igy feddi az apja,
Rátekint a vándor és tovább folytatja.

A kritikai kiadás AJ. eredeti szövege szerint közli a verset, míg a Vahot kérésére javított, a jegyzetben található. (Ld. AJ. kk. I. k. 133. l. 85—90. s. és 449. l.) — Arról, hogy a mai olvasók hogyan fogadták a kritikai kiadás nyomán a *Hét évszázad magyar versei* és egyéb gyűjteményekben közölt *eredeti* vers-részletet, érdekes áttekintést ad Barta János: *Arany-adalékok* c. közleményében. Tény, hogy bár Arany Vahot kérésére írta, át eredeti szövegét, később ő maga is ehhez az átírt szöveghez ragaszkodott. Arany László a *Hátrahagyott versek* bevezetésében említi, hogy atyja maga mondta neki, e verset voltaképp Burns: *The Cotter's Saturdey night* című költeményének hatása alatt írta, s csak azért nem említette ezt meg, hogy ne zavarja a versnek a béna harcossal keltett korabeli emlékező és emlékeztető hatását. Mégis — Barta János szerint is — az utókor számára „az eredeti változat az igazabb, amely jobban utal a szabadságharcra, a rákövetkező elüldöztetésre és bujdosásra s amely még a csonka harcfi honvágyát is át tudja érezni". (Barta János: *Arany-adalékok* It 1959. 67. l.). — Kristóf György az eredeti szöveg mellett foglal állást. (Ld.: „A Családi kör végleges szövegéről" c. hozzászólását, It 1959. 475—478. l.)

16—17 . . . *a* [Losonczi] *Phőnix 1-ső kötete e miatt operáltatott.* — A „forradalmi dicsőség és nyomoruságról" írottakért, melyeket akkor nem volt szabad említeni. — Gyulai is ír erről Szásznak 1851. jan. 20-án: „A rendőrség letiltá Vahot egy czikkeért s Lévai, Székely egy két költeményéért." (GyulaiLev. 69—70. l.)

23 *Kovács úr által küldtem 20 pfiot,* — Kovács János máj. 9-i levelében jelzi Gesztről, hogy a pénz és könyvek ott vannak, s azokat „Pap bácsival", vagyis Szabó József geszti lelkésszel küldi majd el AJ.-nak.

23—24 *a Kertbeny kerteletlen fordításait.* — AJ. *Toldi* és *Murány ostromá*nak fordításai. Ezekről ld. Kertbenynél, ADATTÁR.

296. Kovács János — Aranynak Geszt, 1851. máj. 9.
K: MTAK. Kézirattára — Voinovich-levelezés; világoskék l. papír, 21×13,5 cm, 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres 4. l.: címzés, tört vörös viaszpecsét. — Voinovich Géza hagyatékából (ld. MTAK. Kézirattára 687/1952.).
M: Kiadatlan.

2—3 *hoztam is önnek két csomó könyvet,* — a Toldy Ferenc ápr. 18-i levelében ígért könyvekről van szó.

5 *küldöm Pap bácsitól.* — Ld. Szabó József, a geszti lelkész, akinek Nagyszalontán háza volt. Ld. még ADATTÁR.

8 *a Grófné ma Váradra ment,* — Tisza Domokos édesanyja, Teleki Julianna grófnő.

8—9 *Teleky Domokost várjuk* — Tisza Lajosné testvére.

10 *önért . . . jövő kedden küldeni,* — AJ. tehát 1851. május 13-án, keddi napon foglalta el nevelői állását Geszten, Tisza Domokos mellett.

297. Szilágyi Sándor — Aranynak Pest, 1851. máj. 12.

K: Elveszett. — Utalás: AJ. jún. 4-én: „május 12-én kelt leveled, mellyben t. i. 68 pforintban állapitod meg követelésemet" stb. — „Őszinte voltam. Magad kivántad."

298. Toldy Ferenc — Aranynak Pest, 1851. jún. 3.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/879.; csontszínű l. papír, 22 × 12,4 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—4. l.: üres. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 659. l. 879. sz. a.).

M: Kiadatlan.

3 *Ilosvait illető §-át lemásolva küldeni* — Toldy Ferenc e műve: *A magyar történeti költészet Zrinyi előtt.* Bécs, 1850. 1—30. l. — Ugyanez az anyag ugyanebben a kötetben németül is megjelent: *Die historische Dichtung der Ungern vor Zrinyi* — címmel, 31—51. l. — A 8. §: Ilosvai Péter. — Neve és életkörülményei. — Fennmaradt s elveszett munkái. — Toldi Miklós históriája. — A Toldi-monda, ennek régisége, időszakai. (28—30. l.) — Toldy Ferenc könyve e szakaszában először is tisztázza, hogy a két Ilosvai Péter közül melyikük a Toldi-monda szerzője, illetve kiadója. „Az hires nevezetes Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról valós historia" a szerző legkésőbbi munkája. 1574-ben készült, s Jankovich szerint még az évben meg is jelent, de csak az 1746-i pozsonyi maradt fenn. — A következőkben Toldy Ferenc kimutatja, hogy a további figyelmetlen újranyomások révén hol maradtak ki részek a szövegből, majd a történeti Toldi-monda nyomait és korát vizsgálja. Említi a Dugonics által közölt Toldi monda-töredékeket, a rá vonatkozó közmondásokat és példabeszédeket. Idézi továbbá a pozsonyi kiadásból azokat a verssorokat, amelyek Toldi Miklósnak a budai Bécsi-kapuban látható fegyvereit sorolják fel. — A következőkben ismerteti, hogy az egyes szerzők mely korokba helyezik Toldi alakját: Ilosvai szerint Róbert Károly és Nagy Lajos idejében élt, Rádai Pál viszont Nógrádban, mint Mátyás király fekete seregének vitézéről hallott róla, úgyszintén Dugonics is. Ezután Toldy saját elgondolását közli a Toldi-mondáról. Szerinte: „a regés magyar hőskorból maradt fenn", mint a görög heraclesi monda s a századok folyamán csonkult és bővült, egyszóval módosult, változott, s mikor a nép tudatában Nagy Lajos alakja elhomályosult, a hőst a hozzá közelebbi Mátyás király idejébe plántálta át. A történet magva — Toldy Ferenc szerint is — történeti személyhez tapad, bár hogy akár Nagy Lajos, akár Mátyás király idejében Toldi Miklós valóban élt volna, annak nyomát Toldy Ferenc még nem ismerte

sem a korabeli krónikákban, sem oklevelekben. — Szilády Áron ez irányú kutatásainak eredményéről ld. AJ. — Toldy F.-nek, 1851. ápr. 28-i levelének jegyzetét.

299. Arany — Szilágyi Sándornak [Nagyszalonta vagy Geszt], 1851. jún. 4.

K: OSzK. Kézirattára — Levelestár Fond IX./44. sz.; csontszínű l. papír, 23,2×14,7 cm, 2 fol., 1—3. l.: szöveg, 4. l.: üres, címzés nincs.

M: Kiadatlan.

Válasz Szilágyi Sándor 1851. március végi és máj. 12-én írt elv. levelére.

2—3 *az enyedi albumba küldeni* — a Nagyenyedi Albumba kért tőle Szilágyi anyagot. AJ. *A dalnok búja* c. versét küldte. (AJ. kk. I. k. 150—153., 453—454. l.).

45—46 *Katalinért . . . küldök pénzt, többet mint remélnéd* — AJ. itt Szilágyit idézi, aki okt. 17-i elv. levelében a *Katalin* külön kiadásáért járó teljes díjat AJ.-nak akarta biztosítani, amit azonban AJ. mint igazságtalanságot — elhárított.

66 *A Magyar Hirlapot csupán azért emlitettem* — AJ. az 1851. jan. 20. körül Vahotnak írt elv. levélben említette, hogy Szilágyi talán e lap előfizetési díját is beszámította az elszámolásba, holott a lap küldését 1851. jan. 9-i levelében ajándékként köszönte meg Szilágyinak.

73—74 *nyugtasd meg Vahot Imrét, hogy semmi követelésem rajta a két bitang versért.* — Ezeket Szilágyi Sándor adta át Vahotnak, amikor látta, hogy további folyóirat-próbálkozásai végképp csődbe jutottak, mert nem kapott rájuk engedélyt. A versek átadásához azonban AJ. beleegyezését előzőleg nem kérte ki. E két költemény *A téli vers* és *A költő hazája* lehetett — ld. Remény-nél, ADATTÁR.

74—75 *Az assonance folytatását nem kell kiadni.* — AJ. e tanulmányának első része *Valami az assonanceról* címen a Pesti Röpivek utolsó 1850. dec. 8-i számában jelent meg. (Ld. Pesti Röpivek, ADATTÁR.).

76 *Divatlapodba* — mivel ennek célját A. a következőkben taglalja: „a háboruban elpusztult városok stb." — ebből arra lehet következtetni, hogy a Nagyenyedi Albumról van szó.

300. Szilágyi Sándor — Aranynak [Pest, 1851. jún. 10.?]

K: Elveszett. — Válasz AJ. jún. 4-i szemrehányó levelére. Meglétére, tartalmára ld. AJ. 1851. júl. 18-i válaszlevelét. A. e „késői" válaszában nyugtázza a Szilágyi küldte 10, és a Jókaitól érkezett 15 pengőt, s menti magát, amiért nem küldött verset a tervbe vett Pesti Füzetekbe.

301. Szilágyi István — Aranynak Máramarossziget, 1851. júl. 5.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/670.; csontszínű l. papír, 21×17 cm, 4 fol., 1—7. l.: l. szöveg, 8. l.: üres, címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 609. l. 670. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 232—233. l. Sok kihagyással.

17 *Mi csoda, ki csoda az a Kertbeni?* — Kertbeny 1847. szept. 23-án (l. Fekete József: *Datenblätter zu K. M. Kertbeny's Memoiren.* Erstes Heft: 1824—1851. Berlin 1875. A kötethez mellékletül csatolt Familien-Geneologie adata), más forrás szerint 1848. febr. 22-én kapott engedélyt régi Benkert nevének megváltoztatására. (Detrich Márta: *Kertbeny Károly élete és műfordítói munkássága.*

Szeged 1936. 14. l.) Bár nemcsak a társaságban ismert, de íróink, politikusaink körében is sokat forog, Szilágyi István csak az önkényuralom napjaiban kezd érdeklődni működése iránt.

19 *tegnap olvasom az Ostdeutsche Postot,* — a bécsi lap 1851. jún. 26-án megjelent 150. száma részletes bírálatban foglalkozik Kertbeny K. műfordítói munkásságával. A kritika szövegét utóbb maga Kertbeny juttatta el — más recenziókkal együtt — Aranyhoz (ld. Kertbeny K. levele Arany J.-nak 1851. aug. 15-én és jegyzete).

21 *nem igen tesz igy jó szolgálatot.* — Szilágyi félreértése: az Ostdeutsche Post kritikusának szavait Kertbenynek tulajdonítja, holott Kertbeny rövid bevezetése *Erzählende Dichtungen von J. Arany* c. kiadványához (I. Bd. XVII—XIX. l.) csupán a *Murány ostromának* szellemes koncepcióját és Gyöngyösihez mért „teljes önállóságát" emeli ki. A bécsi lap közleménye az önkényuralom korának jellegzetes terméke: vállveregető és csipkelődően ironikus a legyőzött nép irodalmának legjobb alkotásaival szemben, melyeknek értékei még Kertbeny tolmácsolásán is átsugároznak.

26 *Pestre jövén lakni,* — Murány ostroma régen elkészült, amikor 1849 nyarán Arany Pesten lakást keres. Az Ostdeutsche Post tévedéséhez azonban alapot szolgáltatott Kertbenynek az a megjegyzése, mintha Arany „mindjárt a márciusi napokban" vállalt volna állást Szemere mellett a belügyminisztériumban, holott erre csak 1849 tavaszán került sor.

30—31 *ott látja a Mottót is,* — A *Murány ostroma* mottóját: „Ó hölgy! az Isten *gyönyörűl* | Teremte tégedet" — Arany Vörösmarty: *A túlvilági kép* c. költeményéből kölcsönzi, hasonló szavakkal adja meg műve alapgondolatát Szilágyi Istvánnak 1848. jan. 27-én írt levelében. Maga Kertbeny mint „a női természet legszebb emberi oldalát" emeli ki id. bevezető tanulmányában „a szerelem elektromos gyorsaságát" Széchy Máriában (XXIII. l.), bár fordításában a Vörösmarty-versből vett mottót elhagyta.

32—33 *biographiai Notizot is tett* — a bécsi kritikus téves adatait Kertbenynek Arany János életrajzát ismertető bevezetéséből merítette. Bár ehhez AJ. maga küldte meg az adatokat Kertbenynek (ld. AJ. 1850. dec. kb. 23-i elv. levelét) — a tévedések a Kertbeny által írt életrajzba mégis belecsúsztak.

47 *Amperenél,* — Jean Jacques Ampère: *Histoire littéraire de la France avant le 12e siècle.* Paris, 1839—40. 1—3. k. c. művében.

47 *Eichornnál,* — Johann Gottfried Eichhorn: *Allgemeine Geschichte der Cultur und Literatur.* Göttingen 1796—99. 1—2. k. c. művében.

53 *Krajnik* — helyesen: Krajner Imre: *A magyar nemes jószág természete Verbőczi koráig, tekintettel a külföldi jogokra.* Pest 1843. 306 l.

54 *Szlemenics Magyar törvény históriáját* — Szlemenics Pál: *Magyar törvények történetirata rövid vázolatban előadva.* Pozsony 1845. 218 l. c. művét.

54—55 *a Codex Diplomaticust.* — Fejér György: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Buda 1829—44. 1—43. k. c. oklevélgyűjteményét.

64 *1353 és 1364: Szikszai Péter . . .* Ld. Fejér, id. mű Tomus IX. Vol. 3. 386. l. a CCXI. sz. oklevél.

65 *az ország e részbeni . . .* — „approbata regni nostri consuetudine, quae huic iuri in hac parte repugnare videtur, non obstante."

68 *1373: János fő ajtónállónak,* — Ld. Fejér, id. mű. Tomus IX. Vol. 4. 489—490. l. a CCLXXX. sz. oklevél.

70 *non obstantibus* — „consuetudinaria lege Regni nostri, quae huic iuri et gratiae nostrae repugnare videtur non obstante."

72 *1365: meg igéri a zágrábi . . .* — Ld. Fejér, id. mű. Tomus IX. Vol. 7. 233—234. l. a CLIX. sz. oklevél. Szilágyi adatával szemben Fejér az iratot az 1366. évszámmal közli.

75 *donationalis* — adományozási; adománylevelekben szokásos kifejezés.

77 *Igen! az öregnek oka volt* — az öreg Rozgonyinak a régi magyar örökösödési jog következtében oka volt rá, hogy leánya jövőjén aggódjék.

78 *Spiritus flat, ubi vult.* — „A lélek ott ihlet, ahol akar."

302. Tompa Mihály — Aranynak Kelemér, 1851. júl. 13.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/920. sz.; csontszínű nagynegyedrét l. papír fele kettébe hajtva, eredeti bal sarkában domború nyomásos Kossuth-címer, vízjegy: Tompa Mihály, 21,7×13,6 cm, 2 fol., 1—3. l.: l. szöveg, 4. l.: címzés, piros viaszpecsét töredék, másik fele papírral együtt kivágva. Postai bélyegzők: 6 + 3 kr-os bélyegen: Putnok 15/7 [=júl. 15.], Forró 16/7 [=júl. 16.] Tállya 17/7 [=júl. 17.], Debreczen 18/7 [=júl. 18.], Gross Wardein 19/7 [=júl. 19.], Nagy Szalontha 20/7 [=júl. 20.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 660. l. 920. sz. a.).

M: Kiadatlan.

32 *Nro. 1. és 2. alatt kőlt leveleidre . . . régen válaszoltam* — ápr. 24-én.

5—6 *Gyanítom ugyan hallgatásod okát,* — AJ. máj. 13-án ment át Gesztre, s megkezdte Tisza Domokos tanítását. Részben ez, részben a családjához utazgatás lehetett az oka, hogy csak júl. 21-én írt Tompának.

12—13 *Nagy Ignác írt hozzám: Küldje fel ön kéziratát,* — Tompa *Regéi*nek kéziratáról van szó, amelyre már Szilágyi Sándor is felhívta a kiadók s a közvélemény figyelmét. (Ld. Tompa ápr. 24-i; továbbá Nagy Ignác — AJ.-nak 1851. ápr. 12.)

23—24 *„Le megy, a honnan fel nem jön soha!"* — Vörösmarty *Vérnász*ának utolsó sora: „Lement, ahonnan nem jő fel soha." A darab tragikus hőse áldozatának szellemétől üldözve, mélységbe zuhan és halálát leli. — Tompa az idézetet parodizálja.

26 *Fametszetekkel nemde?* — AJ. ez év kb. február 20-i levelében említette először Tompának, hogy a *Toldi*t fametszetekkel illusztrálva szeretné kiadatni.

38 *Szilágyi . . . ismét valamibe fogott,* — Szilágyi Sándor újabb és újabb lapkiadási kísérleteiről ld. ADATTÁR.

43 *az esperes impertinentiája* — Tompa Kelemérből Hanvára jutását egyházi felettese, Terhes Sámuel nehezítette.

45—46 *az én hosszú, levelemet nem kaptad volna, mellyet az 1. 2-re irtam* — AJ. kb. ápr. 18-án kelt kettős levelére Tompa ápr. 24-én válaszolt.

48—49 *a lélek kész, de a test erőtelen* — Máté evang. 26, 41.

303. Jókai Mór — Aranynak [Pest,] 1851. júl. 15.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/236. sz.; fehér l. papír, 22×23 cm, 2 fol., a 2. folióból egy sarok letépve, viaszpecsétek kivágva, kitépve. 1. l.: l. szöveg, 2—3. l.: üres, 4. l.: címzés. Postai pecsét: Pest 11. Júl., Gross War-

dein 17/7 [=júl. 17.] — A címzés mellett idegen írással: Jokay Moritz Siputza. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 598. l. 236. sz. a.).

M: AJLevIB. I. k. 241—242. l. — JókaiLev. I. k. 94. sz., 101. l.

2—4 *Itt küldök neked 15 pflot. Légy szíves ezentúl is közreműködni . . . füzeteink mellett.* — Jókai 1851 júliusától társszerkesztője lett Vahot Imre Remény c. folyóiratának. A júliusi számban jelent meg AJ.-nak *A dajka sírja* c. költeménye, ez az összeg tehát annak tiszteletdíja.

4—5 *jégverte publicum pártfogolandja megégett és árvizektől elpusztított irodalmunkat,* — Jókai e jellemzést csaknem szó szerint megismételte a következő napon Kőváry Lászlónak írt levelében: „az irodalom állapota ez: Jégverte közönség, — Árvízrongálta irodalom, — Tűzkárvallott szerkesztők." (1851. júl. 16. JókaiLev. I. k. 103. l.)

11 *Most sem író, sem olvasó közönség nincs.* — Jókai *Önéletírás*ában így emlékezett: „A közönségben el volt zsibbadva a kedv az olvasáshoz, a költőkben a kedv a lelkesedéshez." (Ld. Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás. 100. k. Bp. 1898. 143. l.)

12—13 *hogy csak olly állapotban lehessünk is irodalmunk[k]al, mint 1847 végén.* — Jókai itt elsősorban az Életképekre gondolt, amelyet akkor ő szerkesztett a legjobb írói gárdával, nagyszámú és fogékony olvasóközönségnek. (Ld. Életk. — ADATTÁR.)

304. Brassai Sámuel — Aranynak [Pest, 1851. július 18. előtt]

K: MTAK. Kézirattára — K.513/45. sz.; fehér l. papír, 28,3×22,6 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés, viaszpecsét kivágva, postai pecsétek nincsenek. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 593. l. 45. sz. a.).

M: Kiadatlan.

2—3 *Szilágyi Sándor volt szerkesztő társam* — Szilágyi k. n. kb. márc. végére tehető levelében írta AJ.-nak, hogy „tervel" valami „fiatalság barátján". E tervet tehát Brassaival együtt készítették, de láthatólag ellentétbe kerültek, s azért a folyóiratot Brassai egyedül indította meg. Szilágyi biztatására nyomatta ki AJ. nevét a remélt munkatársak közé. AJ. a *Hajnali kürt* c. versét küldte Brassainak.

4 *sat cito qui sat bene.* — Értelme: elég időben, elég gyorsan van megcsinálva, amit jól csinálnak. Az idézett alak az antikvitásban így nem található. Későbbi, rövidített változata lehet Augustus egyik mondásának, melyet Svetonius idéz az Augustus-életrajz 25. fejezetében: „Sat celeriter fieri, quidquid fiat satis bene."

27 *Magerrel* — pedagógiai író, ld. ADATTÁR.

305. Arany — Brassai Sámuelnek [Geszt, 1851. júl. 18.]

K: Elveszett. — *Utalás* e levél keltére: AJ. — Szilágyi Sándornak 1851. júl. 18.: „Az ide zárt levelet légy szíves kézbesíteni, tisztelésem mellett B. urnak." — Hogy ez esetben valóban Brassairól van szó, világos Brassai ezt megelőző leveléből, amelyben név szerint is hivatkozik Szilágyi Sándorra, mint akinek biztatására AJ. nevét kinyomatta folyóirata dolgozótársai közé. Ezt az elveszett levelet — benne a *Hajnali kürt* c. verssel — AJ. tehát Szilágyi Sándor közvetítésével küldte el Brassainak. — A levél meglétére, tartalmára utal Brassai — AJ.-nak 1851. aug. 4-én írt levelében: „Becses levele mellékletétől megválva . . . A mit némi aggodalom alakjában hoz fel kegyed, t. i., hogy didacticum neműek költésére nincs hajla-

ma . . .” — AJ. e levelét szinte napjainkig számontartotta az erdélyi irodalmi köztudat. Az MTAK. Kézirattárában van egy 1949. dec. 19-én kelt levél Szentmártoni Kálmántól Gyallai Papp Domokosnak, melyben a címzett érdeklődésére azt válaszolja, hogy Jancsó Elemér nem emlékszik a Brassainak írt Arany-levélre. Lehet, hogy Gyallai mástól, de mindenesetre hallott, tudott a levélről. A *Hajnali kürt* c. verset, melyet AJ. e levele kíséretében küldött, Brassai közölte a Fiatalság Barátjában (ld. ADATTÁR).

306. Arany — Szilágyi Sándornak Geszt, 1851. júl. 18.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/722. sz.; csontszínű l. papír, 19,2 × 12,4 cm, 1 fol., 1. l.: l. szöveg, 2. l.: üres. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 610. l. 722. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Szilágyi Sándor 1851. kb. jún. 10-én kelt levelére.

3—4 *Kaptam mind a 15 mind a 10 pengőt,* — AJ. anyagi követeléseit jún. 4-i levelében részletesen megírta Szilágyinak, aki láthatólag azonnal küldte nemcsak tartozását, de azon felül küldött tiszteletdíjat a még csak ekkor kért versért is.

5 *nem nyertél engedelmet a P[esti] F[üzetek] kiadására.* — Szilágyi Sándor újabb próbálkozásának híre a kortársi írói levelezésekben is fel-felbukkan. Tompa ápr. 24-én újságolja A.-nak, hogy Szilágyi Sándor „ismét valamibe fogott”. — Júl. 3-án Lévay némi iróniával írja Gyulainak; „Szilágyi országboldogító Pesti füzetei is megjelennek a napokban”. (GyulaiLev. 82. l.) — Júl. 22-én Gyulai Erdélyből még azt kérdezi Szilágyitól: „Ha Pestre megyek miféle rovatot bizol rám?” (GyulaiLev. 89. l.) — Júl. 26-i levele szerint már az ötödik költeményt küldi a Pesti füzetek számára. (GyulaiLev. 90. l.) — Aug. 8-án Lévay közli Gyulaival, hogy „Szilágyi mégsem indította meg füzeteit”. (GyulaiLev. 95. l.)

9—10 *ha valahára bevégeznéd az ügyet Geibellel,* — aki a *Katalin*ból a különnyomatos külön kiadványt készítette. Ezek szerint Geibel mindeddig nem adta át Szilágyinak a végleges elszámolást.

14 *B. urnak* — Brassai Sámuelnek, akinek AJ. ekkor a Fiatalság Barátja c. folyóirattal kapcsolatban írt.

307. Arany — Tompa Mihálynak [Nagyszalonta, 1851. júl. 21.]

K: Elveszett. — Válasz Tompa júl. 13-i sürgető levelére. Ui. Tompa ápr. 24-én kelt hosszú levelére július 13-ig még nem kapott választ, ezért sürgette Aranyt, aki azonnal válaszolt is. Levele keltezésére adat: Tompa okt. 4-i levelében: Arany levelének homlokán „július 21-ke áll”. — E levélre viszont Tompa csak Hanvára költözése után, okt. 4-én írt válaszlevelet. — Utalások Arany elv. levele tartalmára: „bizony nagy szerencsétlenség az nekünk . . . hogy olyan messze lakunk egymástól.” — „. . . mit ér nekem az ha mondod: kis leánykám” stb. „Gyulai hallottam hogy nálad járt — tőled; mert a Pesti naplót nem olvasom; ” — *„Mit magadról irsz:* tökéletesen áll nálam is; engem *is* elfoglal a hivatal . . ., de engem sem foglal el annyira,” stb. — „Hát a te kis poétád . . . görögöt és poézist tanitasz . . .” — „. . . Örülök-e annak, hogy Jókay szerkeszti a *Reményt*?”

308. Arany — Egressy Gábornak Szalonta, 1851. júl. 27.

K: OSzK. Kézirattára — Levelestár. Csontszínű l. papír, 21 × 13 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 2—4. l.: üres, címzés nincs.

M: Kiadatlan.

2 *Előfizetési ivedet valahára küldöm.* — Egressy 1850. augusztusában tért vissza Magyarországba, s egy évi kint tartózkodásának főleg az emigrációs élettel kapcsolatos emlékeit *Egressy Gábor törökországi naplója 1849—1850* címen jelentette meg 1851-ben. Könyvében az előfizetők nincsenek felsorolva.

309. Lévay József — Aranynak Pest, 1850. [1851.] aug. 3.
K: MTAK. Kézirattára — K.513/296. sz.; világoskék „Bath" nyomású 1. papír 23,4×14,4 cm, 1—4. l.: 1. szöveg. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 599. l. 296. sz. a.).
M: AJLevIB. II. k. 3—5. l. Kihagyásokkal.

4 *egy egész álló esztendeig* — Lévay előbbi levelét valóban több mint egy éve: 1850. május 27-én írta AJ.-nak. Jelenlegi levele keltezésekor pedig 1851 helyett 1850-et írt. Arany László is mint 1850-ből valót közölte.

16 *akár Geszten akár Szalontán* — mivel AJ. 1851 májusától tanított Geszten, ez is a levél 1851-beni keletkezése melletti döntő tény.

24—25 *kiki magának! mint a lúd.* — Népi mondás. A ludak úgy indulnak a legelőre, hogy majd közösen szedik a szemet; ahogy odaérnek, gágogni kezdik: „kiki magának".

30 *a Hölgyfutár, itt vannak Szilágyi és Jókai füzetei.* — Nagy Ignác lapja, s a Magyar Irók Füzetei.

39—40 *a neve bármely vállalat élin malum omen.* — Szilágyi Sándor nevét rossz jelnek mondja. Mint már 1850. máj. 27-i levelében, itt is nagy ellenszenvvel támadja Szilágyit, akinek folyóiratában valóban gyilkos hangú szatíra jelent meg Lévay: *Emlékdalok De la Grange asszonynak* c. verskötetéről; ld. alább a 80. sor jegyzetét.

46—47 *Szilágyinak ollykor valamit adjon,* — Szilágyi Lévaytól a *Vágtat a ló* c. verset közölte (MEmlékl. 209. l.). A vers alatt Lévay álneve: Bátor Miklós — olvasható.

53—54 *A Naplóban egy pár szót irtam róla s vállalatáról,* — a Pesti Naplóban, amelynek Lévay ekkor munkatársa volt.

57 *a komáromi album* — Ld. *Komáromi Romemlékek.* Szerkesztette: Beöthy László.

58 *A Phőnixet már tegnap kiadta a rendőrség.* — A Losonczi Phőnixet; ld. ADATTÁR.

60 *Petőfi verseit lassan nyomják.* — A Pesti Röpivek 1850/5. nov. 3-i száma Caleidoscop c. rovatában írja: „Örvendetesebb hírrel alig kezdhetnők meg e rovatot, mint az, miszerint Petőfi szelleme újra föléled irodalmunkban. Emich Gusztáv könyvárus Petőfi ujabb költeményiből egy második füzetet rendez." E híradás feltételez már egy eddig megjelent első kötetet. — Petrik: *Magyarország bibliográfiájá*ban szerepel egy, a fenti híradással azonosítható adat: „Petőfi Sándor Ujabb költeményei" 2 kötet (12-r. 365, 313. l.) Pest, 1849. Emich Gusztáv kiad. — Petrik szerint: „Rendkivül ritka, mert egy-két példány kivételével, az egész kiadást elkobozták. A Nemzeti Muzeum példányán a főcimlap hiányzik s valószinüleg nem is létezik." (Petrik, III. k. 81. l.)

65 *egy pótlék kötetben jönnek Lipcsében.* — Nincs tudomásunk róla, hogy Petőfinek a magyarországi kötetből kimaradt verseit (magyarul) Lipcsében kiadták volna.

77 *de sa veston ne parlons pas!* — a kudarcáról ne beszéljünk! Lévay itt összecserélte a hímnemű *veston* szót a nőnemű *veste* =

bukás, kudarc jelentésű szóval. Mind a „le veston", mind a „la veste" mellényféle ruhadarabot jelent. Az itt lehetséges értelmezések: 1. szeressük őt, de a mellényéről [azaz valami fogyatékosságáról] ne beszéljünk; 2. szójáték: remporter une veste = kudarcot vallani; a „veste" itt egyszerre jelenthet ruhadarabot és kudarcot.

78—80 *én a mult évben De la Grange dalmüvésznőnek ajánlva néhány költeményt adtam ki. — Emlékdalok De la Grange asszony tiszteletére.* Pest, 1850. Hogy e könyvéből AJ.-nak is küldött, Gyulainak is említi: „Aranynak minap irtam s egy ‚Emlékdalt' küldtem neki". (1851. aug. 8. Gyulai Lev. 95. l.)

80 *Megbántam igy is amugy is.* — A Pesti Röpivek okt. 13. száma már jelezte, hogy Lévaytól, „Emlékdalok de la Grange asszonynak elhagyta a sajtót." (58. l.) — Azonban alighogy megjelent, a rendőrség betiltotta: „a könyvkereskedésben és a szerzőnél talált példányok lefoglaltattak." (P. Napló, 1850. okt. 21. sz.) — E kellemetlenség mellett Lévayt Szilágyi Sándor Pesti Röpivekjének nov. 12-i számában még ki is gúnyolták: „Emlékdalok Irta Babszem János." Dalaiban Lévay a művésznő filigrán termetét is kiemelte. A szatíra szerint Babszem János versei Tom Pouce-hoz, az akkor Pozsonyban fellépő törpéhez (ld. PNapló, okt. 12.) vannak intézve: „Beszéljek-e kicsin testednek azon nagy lelkéről . . .," amely nagy lélek főleg a bankókra festett angyalkákat kedveli . . . Irodalmi berkekben tudták, hogy De la Grange asszony levélben is megköszönte Lévay verseit, s ígérte, hazájában is megismerteti őket. — A szatíra szerint: Babszem János költői tehetségét Liliputban majd „pyramisként bámulják." (Pesti Röpivek, 1850. nov. 24. 249. l.)

82 *Fekete Miska gr. Bethlen nevelője.* — A Bethlen fiúk, akikkel Fekete Gesztre látogatott, első unokatestvérei voltak AJ. tanítványának, Tisza Domokosnak.

84—85 *legyen ugy mint régen vót! süvegelje meg a magyart stb.* — E dal először Szini Károly: *A magyar nép dalai és dallami* (1865) c. gyűjteményben jelent meg (166. sz., 184. l.). — Ezentúl több gyűjteményben is szerepelt. Kodály Zoltán 1921 novemberében feljegyezte a Szatmár megyei Durrécsén a következő megjegyzéssel: „eléggé ismerik a korosok." — Szomjas György szerint „a népdal határán van". — (A fenti adatokat Szomjas György és Rácz Ilona népzenekutatóknak köszönöm!)

310. Brassai Sámuel — Aranynak Pest. 1851. aug. 4.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/42. sz.; világoskék, „Bath" nyomású l. papír, 22,2×14,3 cm, 2 fol., 1—2. l.: 1. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés, pecsétek nincsenek. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 593. l. 42. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany júl. 18-i elv. levelére.

2 *levele mellékletétől* — AJ. a *Hajnali kürt* c. versét küldte a Fiatalság barátja részére.

A *Hajnali kürt* — először Brassai folyóiratában, a Fiatalság Barátjában jelent meg, 1851. augusztusi szám 143—144. l. — Az AJkk. I. 451. l. ezt az *első* megjelenési helyet nem említi, ezért itt közöljük az első megjelenés és a krit. kiadás szövegének egy eltérését, mely az ott idézett változatból hiányzik.

Fiatalság Barátjá-ban: AJkk. I. k. 138. l.: 1. vrsz. 1. sorban: reggel és reg, a

12 *az utile dulcit — az utile szorosan vett értelemben* — Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci = Minden siker azé, aki a hasznost a kellemessel elegyítette. (Horatius: *Ars. poet.* 343. — Tóth Béla: *Szájrul szájra.* Bp. 1901. 312. l.)

311. Kertbeny Károly — Aranynak Leipzig, 1851. aug. 15., utóirat szept. 5.

K: MTAK. Kézirattára — K.513/276. sz.; „Bath" nyomatú csontszínű l. papír, 22,5×14,4 cm, 2 fol., 1—3. l.: 1. szöveg, 4. l.: üres. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 598. l., 276. sz. a.).

M: Kiadatlan.

[A levél magyar fordítása]

Lipcse, 1851. aug. 15., utóirat szept. 5.

Tisztelt honfitárs!

F. év febr. 6. óta nem írt nekem, jóllehet kétségkívül megkaphatta mind nagyszámú írásomat, mind költeményei Önnek szánt példányát, fordításomban.

Hónapokon át törtem a fejemet, hogy kitaláljam, mi oka lehet az Ön titokzatos hallgatásának — végre belefáradtam a hiábavaló töprengésbe és minthogy hamarosan elhagyom itteni helyemet, szeretném röviden tájékoztatni és számot adni ügyéről.

Mellékelten megkapja az Önről eddig megjelent kritikák másolatait; de korántsem valamennyiét, hiányzik pl. a Deutsche Monatschrift von Polatschek c. folyóiratból a híres dr. Stahr rendkívül hosszú és elismerő cikke; s ezt is követni fogja még néhány hosszabb kritika, és pedig a németek legnagyobb irodalomtörténetírójáé, Gervinus professzoré a Kölnische Zeitungban, Hemsené a Blätter für literarische Uebersetzung-ban, dr. Eisleré a Grenzboten c. lapban; az utóbbi részletes és elemző jellegű.

Szeretném az alábbiakban a következő bírálatokkal kapcsolatban az Önnel foglalkozó kritikusokat is jellemezni, hogy ezeknek a cikkeknek mind motívumaival, mind értékével és tekintélyével tisztában legyen.

1. Deutsches Museum. Moritz Carrière, giesseni egyetemi tanár, akit filozófiai művei, főként Campanelláról írt dolgozata tett ismertté s újabban írt könyve: „Deutschlands Denken von Kant bis in die Gegenwart" [Németország gondolkodása Kanttól napjainkig]. Dessau 1851. Bettina von Arnim intim barátja.

2. Didaskalia. Dr. Lorenz Diefenbach, a legnagyobb német filológusok egyike, a „Celtica", a középfelnémet glosszárium szerzője.

3. Grenzboten. Julian Schmidt, szellemes, nagyrabecsült kritikus, „Geschichte der Romantik im Zeitalter der Reformation und der Revolution" [A regényírás története a reformáció és a forradalom korában] 2 kötet. Leipzig 1850. 2 kiadás c. mű szerzője. Ez az ismertetés azonban csak előzetes rövid hír, részletesebb, behatóbb kritika fogja követni, amellyel bizonyára meg lesz elégedve.

4. Sonntagsblatt zur Weserzeitung [Vasárnapi melléklet a Weserzeitunghoz]. dr. Friedrich Bodenstedt, a neves Kaukázus-utazó és a „Tausend und ein Tag im Orient" [Ezeregy nap Keleten]. 2 k. Berlin 1851. c. mű szerzője. Levelében az Ön költeményeinek nagyon kedvező ismertetését helyezte nekem kilátásba, amely azonban eddig nem jelent meg, mert Bodenstedt beteg.

5. Allgemeine Zeitung. Karl Ohly, darmstadti menekült, jelenleg Párizsban, aki annak idején elsőnek terelte a figyelmet Petőfire s mint kritikus

maga is tekintély. A cikk jelentősége, hogy az Allgemeine közli, ezért nagy, hatalmas közönsége lesz.

6. *National Zeitung*. A kritikus ismeretlen; egyébként ez a lap a német demokrácia főorgánuma s ezért a benne közölt ismertetés nem csekély sikernek számít.

7. *Wanderer*. Moritz [helyesen: Max] Falk, pesti zsidó író, aki úgy látszik, évek óta feladatának tartja, hogy mindazt, amit nyomtatásban közlök, oktalanul és értelmetlenül, merő személyi motívumokból leránts, mivel én őt egyszer Pesten az ajtón kiraktam.

8. *Kölnische Zeitung*. Heinrich Pröhle, az „Aus dem Kaiserstaat" [A császári államból] Wien 1847, — „Berlin und Wien". Berlin 1849. — „Aus dem Harz" [„A Harz hegységből"] c. művek szerzője. Csak ideiglenes híradás, mivel dr. Gervinus behatóbb kritikája következik.

9. *Ost-Deutsche Post*. A bíráló ismeretlen; Önre nézve azonban nagyon kedvező, rám nézve nem, amit azonban könnyen és szívesen megbocsátok, mivel nyilvánvaló, hogy ez az ember németül írni sem tud.

10. *Hamburger Liter[arische] u[nd] Krit[ische] Blätter*. Dr. F. L. Hoffmann, ismert bibliográfus és könyvbarát.

Önre nézve mindezek a kritikák rendkívül kedvezőek és igazolták, hogy az Ön neve már valóban egész Németországban ismert; persze iránt am viszont a legtöbbje nem valami kíméletes, s vagyok olyan becsületes és mindezeket az ítéleteket minden szépítés nélkül közlöm Önnel, mert bízom benne, hogy az igazság pártjára fog állni.

Tulajdonképpen nem azért fordítottam, hogy Petőfit vagy hogy éppen Önt és pedig művészi szempontból bemutassam a világnak, hanem inkább hogy bebizonyítsam: *Magyarországnak gazdag és régi, önálló irodalma van,* és *ennek következtében ereje is, s ezáltal joga ahhoz, hogy éljen.*

Legalább ez a szándékom tökéletesen valóra vált, Németországnak öt kötetet vágtam az arcába s így most többé senki sem tagadhatja, hogy mi is vagyunk. Most ismerik Petőfi és Arany nevét, kezük ügyében a népdalok, ezt a tény tehát nem lehet meg nem történtnek tekinteni, nem lehet elvitatni, a figyelem felébredt, most jöjjenek s fognak is jönni mások, akik ezt a feladatot majd nagyobb hozzáértéssel teljesítik, az én misszióm befejeződött és aligha fogok többé egyetlen sort is fordítani.

Ezt hozom fel mentségemül, ha ilyesmi egyáltalán szükséges lenne.

Az Ön költeményeit nagyon jól adtam el s ezen az őszön, mindenesetre csinálok egy második kiadást és pedig miniatür formában, aranymetszéssel.

Tulajdonítsa magának, ha ez a második kiadás az elsőnek minden fordítási hibáját tartalmazni fogja, de Isten a tanúm! többet már nem tehetek, mint hogy tíz levélben kérjem, küldje el helyesbítéseit és változtatásait; azzal, hogy ezt nem teszi meg, felment minden bűnömtől.

Utóirat 1851. szeptember 5-én.

Vártam még egy hónapig, de mindennek ellenére hiába; Ön egyre hallgat és hallgat.

Nos jól van, semmi mást nem tehetek, mint hogy elküldöm Önnek mindazt, ami a kezemben van; ami még befut, hasonlóan lelkiismeretesen meg fogja kapni.

Holnap megkezdődik az Ön költeményei második kiadásának nyomtatása, s mivel Ön nekem semmiféle életjelt nem adott, így a fordítási hibák ebben a második kiadásban is benne maradnak.

Hasonló keveset hallat magáról Szilágyi és Tompa is; én ártatlanságomban mosom kezem és csak azt sajnálom, hogy megint olyan bolond voltam, hogy kitettem magam honfitársaim háládatlanságának és tapintat-

lanságának, akiket pedig mégiscsak ismerhettem volna — mind a történelemből, mint saját eddigi élményeimből. [aláírás nincs.]

2 *seit den 6 Februar* — AJ. valóban nem írt Kertbenynek. Ez idő tájt vált meg szalontai írnoki beosztásától, a „hivataltalan hivatalttól", s vállalta el a tizenhároméves Tisza Domokos tanítását, 1851. május 13. óta Geszten élt. Főként pedig Kertbeny fordításaival nem volt megelégedve.

12 *Anbei erhalten Sie . . .* — Kertbeny valóban fáradságos munkával, sajátkezűleg másolta le AJ. számára a kiadványairól készült németországi kritikákat. Kétségtelen, hogy az önkényuralom viszonyai között AJ. személyének mindezek nemzetközi súlyt adhattak. Figyelmet érdemel azonban, hogy Kertbeny azokat a részleteket, amelyeket e kritikák a Toldiból, a Murány ostromából, illetve a népköltészeti kiadványból fordításban idéznek, AJ. részére nem mindig a köteteiben közölteknek megfelelően, hanem olykor lényegesen átdolgozva, nyomatékosítva jegyezte le. Az Arany-hagyatékból a *Deutsches Museum*, valamint a *Hamburger Literarische und Kritische Blätter* itt említett kritikái hiányoznak.

18 *Prof. Gervinus* — 1850 tavaszán, Homburg fürdőn történt első találkozásuk után Heidelbergben többször felkereste Kertbeny a neves német irodalomtörténetírót. (L. J. Fekete: *Datenblätter zu K. M. Kertbeny's Memoiren.* Berlin 1875. 28, 29. l.)

19 *Hemsen* — a würtenbergi kir. könyvtár igazgatójával Kertbeny 1848. évi első weimari találkozásuk óta gyakran találkozik, sűrűn vált levelet vele. (Ld. id. m. 23, 27, 35. l.)

20 *Eisler* — a magyar emigráns, a szabadságharc egykori segédorvosa, a Hangok a múltból c. kiadott magyar nyelvű antológia összeállításában (Braunschweig 1851.) Kertbeny munkatársa. Írói álneve: Vasfi.

26 *Moritz Carrière* — úgy látszik, Carrière-rel való összeköttetését Kertbeny Bettinának köszönhette. (Ld. id. m. 27. l.)

34 *Julian Schmidt* — a neves kritikust Kertbeny csak utólag ismerte meg személyesen, lipcsei illegalitásban töltött hónapjai alatt. Csak később derült ki, hogy a Grenzboten c. lapban közölt elítélő hangú bírálatot nem J. Schmidt írta, hanem Kertbeny korábbi munkatársa, Eisler—Vasfi. (Ld. id. m. 32—33. l.)

41 *Friedrich Bodenstedt* — Kertbenyvel való kapcsolatát nem ismerjük.

48 *Karl Ohly* — Kertbeny utóbb Dr. Wilhelm Ohly néven említi, mint „Petőfi első kritikusát", akivel 1848. októberében Frankfurtban ismerkedett meg; Ohly utóbb Jeruzsálemben egyházi hivatáskörben működött. (Ld. id. m. 24. l.)

58 *Moritz Falk* — Falk Miksa.

63 *Heinrich Pröhle* — Kertbenyvel 1850—51 telén ismerkedtek meg. (Ld. id. m. 31. l.)

[A következőkben közöljük azokat a Kertbeny által felsorolt ismertetéseket, amelyeket ő másolt le AJ. számára és mellékelt aug. 15-i leveléhez. A közlési sorrend Kertbeny felsorolását követi.

A német szövegek magyar fordítása a kritikákban előforduló népdalokat és Arany műveinek részleteit eredeti magyar szövegük szerint idézi.]

DIDASCALIA No 79. Frankfurt 2 April 1851.

Auf friedlichere Gebiete des magyarischen Volksstammes führen uns „Ausgewählte ungarische Volkslieder, übersetzt & herausgegeben durch Kertbeny. Darmstadt, Lebke."

In reicher lyrischer Fülle entfaltet sich hier das gesellige Leben des Volkes in wechselnden Scenerien des merkwürdigen uns immer noch exotisch erscheinenden Lebens. Den freundlichen Eindruck des Buches erhöht noch seine splendide Ausstattung.

Dr. Lorenz Diefenbach

[Fordítása]

Didascalia 79. sz. Frankfurt 1851. ápr. 2.

A magyar nép békésebb területeire vezetnek a „Válogatott magyar népdalok, fordította és kiadta Kertbeny. Darmstadt, Lebke".

Gazdag lírai bőségben bontakozik ki itt a nép társasélete -- egy különös, nekünk még mindig egzotikumnak tetsző élet változatos jeleneteiben. A könyv kellemes benyomását pompás kiállítása csak fokozza.

Dr. Lorenz Diefenbach

DIDASCALIA No 107. Frankfurt 5 Mai 1851.

„Von dem Magyaren *Kertbeny*, welcher unermüdlich das innere Leben und die Literatur seines Volkes zur Kenntniß der Deutschen zu bringen sucht, liegt uns eine Uebersetzung zweier „erzählenden *Dichtungen* von *Arany*" (im ob. Verlag) vor, welche, zumal für den Deutschen, viel Neues und Eigenthümliches enthalten. *Toldi*, der Held der ersten, ein magyarischer Simson im vierzehnten Jahrhundert, wurde der Liebling der Volkssage, deren ländliche Einfachheit und Derbheit der moderne Bearbeiter keineswegs verwischte, nur mit unter den ihr neben jenen Eigenschaften ebenfalls angeborenen zarten Sinn in zärterer Form darstellend, als der Reimchronist des 16 Jahrhunderts. Arany's Verdienst mögen die schönen und sehr eigenthümlichen Naturbilder seyn, unter welchen wir eine Schilderung der fortschreitenden Nacht S. 55 ff. auszeichnen. Toldi ist ganz Naturmensch, ein junger Recke, von Kampfesmuth, wie von kindlicher Gutmüthigkeit und von der treuesten Liebe gegen sein Mütterlein erfüllt. Der weitere Verlauf seines Lebens wird in zwei folgenden Theilen besungen werden, die somit mit dem vorliegenden eine Triologie bilden. Kertbeny hebt in seinen interessanten Anmerkungen vor und nach dem Texte, einige merkwürdige Berührungen des alten magyarischen Heldenromans mit denen des britonischen (romanischen und mittelhochdeutschen) Sagenkreises hervor. Mit gleich schätzbaren Erläuterungen hat er die „Eroberung von Murány" begleitet, die zweite jener Erzählungen, welche ein romantisches Ereigniß des 17 Jahrhunderts in lebendiger Bilderreihe schildert. Arany's Dichtungen machen uns den Eindruck, als habe sein Volk in seiner ganzen Eigenthümlichkeit sie mitgedichtet."

Dr. Lorenz Diefenbach

[Fordítása]

Didascalia 107. sz. Frankfurt 1851. május 5.

A magyar Kertbeny fordításában, aki fáradságot nem kímélve törekszik népe belső életét és irodalmát a németséggel megismertetni, „Arany elbeszélő költeményei" közül kettő fekszik előttünk (a fenti kiadásban), amelyek — kivált a német olvasó részére — sok újat és eredetit tartalmaznak. Az elsőnek hőse Toldi, egy magyar Sámson a tizennegyedik században, kedvelt alakjává lett a népmondának, amelynek vidékies egyszerűségét és nyerseségét legkevésbé sem niosta el a modern feldolgozás, csupán közben közben az e tulajdonsága mellett hasonlóképpen veleszületett gyengéd ér-

zését mutatja be gyengédebb alakban, mint a 16. század rímes krónikása. Arany érdeme lehet a szép és nagyon eredeti természeti képek sora, amelyek közül kiemeljük a közelgő éjszaka leírását az 55. s köv. lapról. Toldi maga a természetes ember, ifjú dalia, telve harci vággyal éppúgy mint gyermekies jólelkűséggel s édesanyja iránt a leghűségesebb szeretettel. Élete további folyását két következő részben fogja a költő megénekelni, amelyek tehát a már elkészülttel együttesen triológiát alkotnak. Kertbeny a szöveg elé és mögé fűzött érdekes jegyzeteiben kiemeli a régi magyar hősregénynek néhány sajátságos érintkezését a breton (frank és középfelnémet) mondakör alkotásaival.

Hasonlóan értékes magyarázatokkal kísérte „Murány ostromát", az elbeszélések másodikát, amely a 17. század egyik romantikus eseményét mutatja be képek eleven sorában. Arany költeményei úgy hatnak ránk, mintha költői munkájában egész jellegzetességében vett volna részt népe is.

GRENZBOTEN No 20. Leipzig den 16 Mai 1851.

Ungarische Poesien — Der Held János, — Gedichte von A. Petőfi, — Ungarische Volkslieder, — Erzählende Dichtungen von J. Arany.

Im Allgemeinen müssen wir von allen diesen Büchern die Bemerkung machen, daß der Uebersetzer das Verständniß uns sehr erschwert. Man erkennt überall den Ausländer heraus. — Der erste der beiden Dichter, gegenwärtig der beliebteste in Ungarn ist 1823 geboren, (hier folgt ein kurzer biographischer Auszug, und Aufzählung der Werke). — Der zweite Dichter, Johann Arany (hier folgt ebenfalls ein biogr. & bibliographischer Auszug.) — Ein objectives Urtheil über diese Dichtungen abzugeben, ist uns unmöglich, weil die Sprache (welche?) zu viel Schwierigkeiten bietet; doch sehen wir soviel daraus, daß wir es mit wirklichen Talenten zu thun haben, und mit einer gesunden Richtung, die, wie es der epische Dichter soll, sich auf die nationalen Eigenthümlichkeiten bezieht. Diese Nationalität, die sich nicht blos in dem Gegenstand, sondern auch in dem Tone und der Haltung des Ganzen ausspricht, verdanken diese beiden Dichter auch vorzugsweise ihre große Verbreitung und Anerkennung. — Was die Volkslieder anbetrifft so sind sie zahlreich und anmuthig genug, und zeugen dafür, daß die Magyaren eine ebenso poetische Anlage haben, als die meisten übrigen Naturvölker. Im Allgemeinen kommen die Volkslieder aller Nationen so ziemlich auf dasselbe heraus. Die Sammler sollten daher, um ihren Werken ein größeres Interesse zu geben, die Melodien mit aufnehmen, weil erst in diesen die Eigenthümlichkeit des Volkscharakters hervortritt, und gerade die Magyaren haben darin einen großen Reichthum. — Wir wollen der neu aufblühenden ungarischen Poesie nur Eins wünschen, daß sie sich nicht, wie es bei den Russen und Polen der Fall gewesen ist, verführen läßt, mit dem Ende zu beginnen, und das Raffinement einer überreifen Literaturperiode anderer Völker in ihr naturwüchsiges Wesen einzuschwärzen.

(Julian Schmidt)

[Fordítása]

Grenzboten 20. sz. Leipzig 1851. május 16.

Magyar költemények. — János vitéz, Petőfi Sándor költeményei, Magyar népdalok, Arany János elbeszélő költeményei.

Általában meg kell jegyeznünk mindezen könyvekről, hogy megértésüket a fordító nagyon megnehezíti nekünk. Mindenütt felismerni, hogy külföldi. — A két költő közül az első, aki ma a legkedveltebb Magyarországon, 1823-ban született; (itt egy rövid életrajzi vázlat s műveinek felsorolása következik). — A másik költő Arany János (itt ismét életrajzi és biblio-

gráfiai vázlat következik). — Nincs módunkban tárgyilagos ítéletet mondani ezekről a költeményekről, mivel nyelvük (melyik?) túlságosan sok nehézséget okoz; annyi azonban így is világos, hogy igazi tehetségekkel van dolgunk s egy egészséges irányzattal, amely — az epikus költőtől elvárhatóan — a nemzeti sajátságokra épít. A nemzeti jellegnek, amely nemcsak a választott tárgyban, hanem az egész mű tónusában és tartásában is megnyilatkozik, köszönheti mindenek előtt ez a két költő is a maga nagy olvasottságát és elismertetését. — Ami a népdalokat illeti, ezek szép számúak és elég kedvesek, s arról tanúskodnak, hogy a magyaroknak éppúgy van költői készségük, mint a természet legtöbb más népének. Általában minden nemzet népdalai nagyjából egyazon úton járnak. Ezért a gyűjtőknek, a dallamokat is meg kellene adniok, hogy műveik nagyobb érdeklődést keltsenek, minthogy csak ezekben mutatkozik meg igazán a nép jellemének sajátossága, s ilyen szempontból éppen a magyarok különösen gazdagok. — Az újra felvirágzó magyar költészetnek csak egyet szeretnénk kívánni: azt hogy ne hagyja magát — mint az az oroszoknál és lengyeleknél történt — arra csábítani, hogy a végén kezdje dolgát s más népek túlérett irodalmi korszakának mesterkéltségével szürkítse el saját természetadta lényegét.

Julian Schmidt

[WESER-ZEITUNG] *Sonntagsblatt zur Weser-Zeitung* No. 20. Bremen den 18 Mai 1851.

Zur Volkspoesie. Ausg. ung. Volksl. u. s. w. Unsere bewährtesten Kritiker sind darüber einig, daß ein eifriges Studium des Volksliedes niemals mehr an der Zeit war als in diesem Augenblicke, wo die deutsche Lyrick, nachdem sie sich in gereimten Leitartikeln, wüsten Deklamationen und pomphaften Wortgeklingel erschöpft hat, in einer Sündfluth von Sentimentalität und Weihwasser unterzugehen droht. Eine Zeit, wo ein poetischer Auswuchs, eine unfruchtbare Schmarotzerpflanze wie der „Amaranth" binnen einigen Monaten zum gelesendsten Buche in Deutschland geworden, und wo auf tausend Leser dieses Buches kaum zehn zu rechnen sind, die von den Kernwerken unserer Poesie, geschöpft aus dem „uraltsüßen Sagenquell" deutschen Volkes etwas mehr als den Namen kennen, — muß eine sehr kranke Zeit sein. Wie Nervenschwache, kränkelnde Stadtdame sich von den Wellen des Meeres peitschen läßt um zu erstarken oder die frische Gebirgsduft athmet, von der Milch der Geis trinkt, und den schimmernden Ballsaal, den Teppich des Prunkgemachs durch frisches Waldesgrün und den saftigen, würzigen Teppich der Wiesen ersezt, also muß die Kunstpoesie, soll sie nicht zur saft- und farblosen Treibhauspflanze herabsinken, von Zeit zu Zeit zum Volksliede zurückkehren von wo sie gekommen ist, und wo die Kränkelnde allein wider gesunden und erstarken kann. Durchdrungen von dieser Ueberzeugung heißen wir jede neue Sammlung von Volksliedern willkommen, gleich viel ob sie aus deutschen Eichenwäldern, aus spanischen Pomeranzenhainen, aus dem schottischen Hochlande, aus der magyarischen Puszta, aus der russischen Steppe oder der syrischen Wüste stammen. Schon Lessing (Lit. L. II. p. 241) hat hervorgehoben, daß unter jedem Himmelsstiche Dichter geboren werden und daß lebhafte Empfindungen kein Vorrecht gebildeter Völker sind. — In der Vorrede eines alten Buchs, betitelt „Volkslieder" heißt es unter Anderem: „Der gelehrte Selden war recht verliebt, diese alten Gesänge zu sammeln. Er fing die Percy-Sammlung an, die bis zum Jahre 1700 fortgesetzt über 2000 Stücke enthält . . . und pflegte überhaupt zu sagen, daß Dinge der Art das treueste Bild der Zeiten und den wahren Geist des Volkes enthielten, so wie man an einem in die Luft gewor-

fenen, leichten Strohhalme eher sehen könne, woher der Wind komme, als an einem schweren, großen Steine". (Siehe: Percy's Vorrede zu seinem Reliques of ancient English poetry, wo auch Shenstone, Wharton, Garrick, Johnson u. s. w. als eifrige Liebhaber und Sammler von Volksliedern angeführt werden). — „Ein gewöhnlicher Volksgesang" — sagt Addison (Spectator No 70.) — „an dem sich der gemeine Mann ergözt, muß jedem Leser gefallen, der nicht durch Unwissenheit oder Ziererei sich jeder Unterhaltung unfähig gemacht hat. (Das heißt in der Sprache unserer Zeit: Jedem, der nicht blasirt ist.) Die Ursache ist klar: dieselben Naturbilder die ihn dem gemeinsten Leser empfehlen, würden dem Feinsten als Schönheit erscheinen." — Doch wenden wir uns ohne weitere Umschweife und ohne weitere Empfehlungen fremder Autoritäten, deren sich noch viele anführen ließen, dem vor uns liegenden Buche zu, welches uns den in Deutschland so ziemlich ganz unbekannten Liederschatz des ungarischen Volkes erschließt. Der Dollmetsch dieser Lieder, Hr Kertbeny ist selbst ein Ungar und die ihm deshalb mangelnde Meisterschaft in der Behandlung der deutschen Sprache, ist der einzige Mangel, der sich dem ganzen Buche vorwerfen läßt. Trotzdem wird Niemand das Buch ohne inniges Behagen, ohne wahre Erquickung aus der Hand legen. Nur selten tritt uns eine gewisse Unbeholfenheit des Ausdruckes störend entgegen, wofür die sichtbar große Treue der Uebersetzung hinlängliche Entschädigung bietet. Wie das Roß der Puszte mit einem fremden Reiter, so geht die Schönheit dieser Lieder in den meisten Fällen mit dem Uebersetzer durch. Für Leser, die sich mit Lust und Liebe in die fremde Welt hineinleben — und nur solche Leser können maßgebend sein, — wären die kleinen Umschreibungen kaum nöthig gewesen, welche Hr Kertbeny hie und wieder angebracht hat, wo er fürchtete, daß der ursprüngliche Ausdruck dem deutschen Leser dunkel erscheinen könnte. Im Ungarischen nennen sich z. B. die Verliebten gegenseitig, ohne Rücksicht auf das Geschlecht, „meine Rose" (Rózsám), wie das in den meisten orientalischen Sprachen so Brauch ist (die Türken und Perser sagen Gjül) wobei es oft einzig durch den weiteren Verlauf des Gedichtes möglich ist zu erreichen, ob der Gegenstand ein Geliebter oder eine Geliebte. In solchen Fällen hat der Uebersetzer immer ein das Geschlecht genau bezeichnendes Wort gewählt.

Doch es ist Zeit, daß wir den Leser mit einigen der Lieder bekannt machen. Aus den hier folgenden Perlen möge sich Jeder selbst ein Urtheil über das Ganze bilden: (1. Schau ich ins blaue Aug' 2. Von Rosenblättlein hat sie Wangen. 3. Ich liebe alle Schönen, 4. Was ist höher als der Himmel doch? 5. Nicht ist es Lenz, nicht Sommerzeit.)

(Friedrich Bodenstedt)

[Fordítása]

Weser-Zeitung Sonntagsblatt zur Weser-Zeitung. 20. sz. Brema 1851. máj. 18.

A népköltészetről. Ausg. ung. Volksl. u.s.w. [Válogatott magyar népdalok stb.] Legmegbízhatóbb kritikusaink egyetértenek abban, hogy a népdal buzgó tanulmányozása sohasem volt annyira időszerű, mint e pillanatban, amikor a német lírát — miután a rémes vezércikkekben, sivár szavalatokban és pompázó szócsilingelésben kimerült — az érzelgősség és szenteltvíz özöne elmerüléssel fenyegeti. Annak a kornak, amelyben az olyanféle költészeti vadhajtás, gyümölcstelen növényi élősdi, mint az „Amaranth", néhány hét alatt a legolvasottabb könyvvé lett Németországban, s amelyben e könyv ezer olvasójára alig tíz olyan esik, aki költészetünk főműveiről,

amelyek a német nép „édes ősi mondaforrásából" merítettek, a puszta cimükön kívül egyebet alig tud, — nagyon beteg kornak kell lennie. Amint a gyenge idegzetű, beteges városi dáma a tenger habjaival pacskoltatja magát, hogy erőre kapjon vagy a friss hegyi levegőt szívja magába, kecsketejet iszik és a csillogó bálternet, a díszterem szőnyegét friss erdei zölddel és a rétek nedvdús, fűszeres szőnyegével váltja fel, — úgy kell a műköltészetnek is — hacsak nedve vesztett és színtelen melegházi növénnyé satnyulni nem akar, időről időre visszatérnie ahhoz a népköltészethez, amelyből származik s amelynél egyedül gyógyulhat meg és kaphat erőre ismét e betegeskedő. Ezzel a meggyőződéssel áthatva üdvözöljük mi a népdaloknak minden egyes új gyűjteményét, akár német tölgyesekből, spanyol narancsligetekből, a skót hegyvidékről, a magyar pusztáról, az orosz steppéről, akár a szír sivatagból erednek is azok. Már Lessing is hangsúlyozta (Lit. L. II. p. 241), hogy költők a világ minden táján születnek s hogy az eleven érzelmek nem művelt népek előjogai. — Egy „Népdalok" című könyv előszavában olvasható egyebek között: „A tudós Selden ugyancsak beleszeretett e régi énekek gyűjtésébe. Ő kezdte el a Percy-gyűjteményt, amely továbbfolytatva az 1700. évig több mint 2000 darabot tartalmaz . . s általában azt mondogatta, hogy az egyes korszakok leghívebb képét s a nép igazi szellemét a művészet tárgyai tartalmazzák, amint egy levegőbe hajított, könnyű szalmaszálon is jobban láthatni, honnan fúj a szél, mint egy nehéz, nagy kövön." (Lásd: Percy előszavát Reliques of ancient English poetry c. munkájához, ahol Shenstone-t, Whartont, Garrickot, Johnsont stb. mint a népdalok buzgó kedvelőit és gyűjtőit sorolja fel.) — „Egy közismert népének — mondja Addison (Spectator No 70.) —, amelyben az egyszerű ember elgyönyörködik, kell hogy minden olvasójának tessék, hacsak a tudatlanság vagy cicomázkodás bárminő szórakozásra alkalmatlanná nem tették. (Korunk nyelvén ezt így mondhatnók: bárkinek, aki ki nem égett.) Az ok világos: ugyanazon természeti képek, amelyek az éneket a legközönségesebb olvasó számára vonzóvá teszik, tetszenek szépségnek a legfinomabb szemében." — De további kitérők és idegen tekintélyek ajánló nevei helyett, amelyekből még bőven idézhetnénk, forduljunk az előttünk fekvő könyvhöz, amely a magyar népnek Németországban még úgyszólván teljesen ismeretlen dalkincsét tárja fel előttünk. A tolmács, Kertbeny úr, maga is magyar, s az, hogy ennek következtében a német nyelv kezelésében mesternek nem mondható, — az első hiányosság, amelyet az egész könyvnek szemére kell vetnünk. Ennek ellenére a könyvet senki sem fogja letenni bensőséges jóérzés nélkül, igazi felfrissülés nélkül. Csak ritkán hat zavaróan a kifejezés bizonyos gyámoltalansága, amiért megfelelően kárpótol a fordítás szemmelláthatóan nagyfokú hűsége. Mint a puszta lova idegen lovasát, úgy ragadja el a legtöbb esetben e dalok szépsége a fordítót. Olyan olvasóknak, akik kedvvel és szeretettel élik bele magukat az idegen világba — s csak ilyen olvasók lehetnek mértékadók —, alig lett volna szükségük az apró körülírásokra, amelyekhez Kertbeny úr újra meg újra folyamodott, ahol attól tartott, az eredeti kifejezés homályosnak tetszhet a német olvasónak. A magyarban pl. a szerelmesek nemükre való tekintet nélkül kölcsönösen „rózsámnak" nevezik egymást, ahogy az a legtöbb keleti nyelvben szokásos (a törökök és perzsák gjúlt mondanak), bár emiatt csak a költemény további folyamán tudhatni meg, férfi vagy nő-e a szerelem tárgya. Hasonló esetekben a fordító mindig olyan szót választott, amely a nemet pontosan meghatározza.

De itt az ideje, hogy néhány dallal megismertessük az olvasót. A következő gyöngyszemek alapján bárki maga ítélhet az egészről. (Öt népdalszöveg kezdősora Kertbeny fordításában.)

Friedrich Bodenstedt

ALLGEMEINE ZEITUNG (Augsburg)

Beilage zu No 166. Augsburg den 15 Juni 1851.

Aus den Pußten. Zur Kritik ungarischer Literatur — Erscheinungen. K. O.

Die Demokraten aller Länder sprechen und schreiben in neuerer Zeit so viel von einer Solidarität der Völker, von dem Bruderbunde aller Menschen, von der Ruge'schen Weltrepublik, welche von den Südsee-Inseln bis dahin wo die Gränzen der Erde im ewigen Eise des Nordpols sich verlaufen, die Segnungen der Freiheit, Gleichheit & Brüderlichkeit erbreiten werde. Zwei Dinge sind es besonders von denen man etwa behaupten könnte, daß sie die Ideen der allgemeinen Weltverbruderung vorgearbeitet hätten — die Eisenbahnen, und die deutsche Romantik. Allein jene haben sich zur Zeit noch weit mehr als Vehickel des Egoismus und Materialismus, denn einer allgemeinen Verbrüderung erwiesen, und von der deutschen Romantik sagt man ja schon längst, sie sei „reactionär" geworden. Indessen hat denn doch der, von Herder angebahnte, von der in der Verwesung und kritischen Zerfitzung unserer Classik wurzelnden Romantik weitergeführte deutsche Universalismus eine wenigstens litterarische Allianz der Völker schon längst herbeigeführt. Auch von der Revolution hat er zu profitiren gewußt, und in dem Krater der Nationalitäts- und Unabhängigkeits-Kämpfe der leztverschlossenen Jahre dem deutschen Geschmacke neue Provinzen erschlossen.

Die bedeutendste der — man kann wohl sagen — durch die Aufmerksamkeit welche ihr lezter Nationalitätskampf erregte, unserer Literatur erschlossesen Provinzen ist unstreitig Ungarn.

— Ungarn mit der wilden Poesie seiner Haiden, mit seiner glühenden Tokayertraube, und mit seinen üppig sprudelnden markigen Liedern:

„O Heimathslieder, lustberauschend, mild,
Und traurig wie ein regnerischer Tag,
Wer euch vernimmt, der wieß im Rausch nicht
Ob er sich Rosen oder Dornen bricht;
Man möchte jauchzen wie der Vogel frei
Und möchte weinen wie ein Kind babei" —

hat Karl Beck gesungen. Eine Auswahl dieser Heimathslieder hat uns jüngst ein, um die Ausbreitung der Kenntniß ungarischer Literatur wohlverdienter Schriftsteller *Kertbeny*, unter dem „Titel: Ausgewälte ungarische Volkslieder, übersezt und herausgegeben von Kertbeny, Darmstadt bei C. W. Lukke 1851" geboten. Von demselben Verfasser liegt die Uebersetzung zweier „Erzählenden Dichtungen von J. Arany": ‚Toldi' und die „Eroberung von Murány" vor uns — Arbeiten, deren kurze Besprechung für die Leser Ihres geschäzten Blattes vielleicht nicht ohne Interesse sein dürfte.

Der Zweck der Kertbeny'schen Uebersetzungen ist, wie der Verfasser selbst im Vorworte zu den ungarischen Volksliedern sagt, ein vorwiegend patriotisch-magyarischer. „Ich wollte" sagt Hr Kertbeny „mit einer Gliederung von in sich verbundenen Büchern ins Büreau des Diplomaten, wie in die Stube des Gelehrten, in die Tasche des Poeten wie in die Leihbibliotheck derjenigen dringen, die Unterhaltung nach den Mühen des Tages suchen, um in alle nach und nach des Bewußtsein zu gießen, daß im Osten, ein Volk lebt, welches werth der Aufmerksamkeit der Brüdervölker, da es in zwanzigjähriger Stille so Großes vorbereitete, daß die Nachkommen mit Stolz sich dessen brüsten können, was ihre Vorfahren mit gleicher Größe,

gleichem Edelmuth, gleicher Kraftanerkennung für Europa auch tausend Jahre vorher geleistet haben."

Der Verfasser, der sich bereits das Verdienst erworben durch seine Uebersetzung Petőfi's das deutsche Publikum mit diesem größten & liebenswürdigsten der Poeten seines Volkes bekannt gemacht zu haben, gesteht in dem einleitenden Vorwort ein, daß er selbst nicht Dichter sei, nie die Versuchung gefühlt habe, einen Vers zu machen. Freilich fühlte man diesen Mangel aus der Uebersetzung Petőfi's noch allzu sehr heraus; indessen erscheinen die vorliegenden Uebertragungen ungleich vollendeter. Es ist in der That eine Volkspoesie, so „honiglich"- süß, so lustberauscht, so kräftig und zugleich so schalkhaft-neckisch, wie sie nur dort auf dem äußersten Vorposten der Cultur des Westens, wo der nahe Orient mit seinem sinnlichen Schmelz und seiner Bilderfülle schon bedeutsam anklingt, gedeihen kann, was uns namentlich aus der Sammlung dieser magyarischen „Dana" — kleiner, vierzeiliger Volkslieder — entgegenduftet. Charakterisiert sich die Volkspoesie des Nordens durch nebelhafte Melancholie, die der Deutschen durch den naturlautig-minnigen Klang reinster Gemüthlichkeit, so zeichnet das magyarische Volkslied eine keck aufsprudelnde Kraftfülle, eine feurige Sinnlichkeit verbunden mit großer Gemüthsweichheit, aus. Was uns besonders in diesen „Dana" auffiel, das war ein, wir möchten sagen, Heine'sch moderner Zug in Beziehung auf das darin so mannichfach variirte Grundthema der Liebe. Wo deutsche Treue nur von einer Einzigen „in Geist und Herzen Empfangenen" weiß, da schwärmt der Magyar gleich für eine ganze Schaar der Schönen.

So lautet z. B. eines dieser kleinen „G'setzli", wie der Schweitzer das vierzeilige Volksliedchen nennt:

„An dem Himmel sind drei Sterne
Und ich habe drei der Liebchen:
Die ein' ist blond, die andre braun
Und die dritt' ein goldner Apfel."

[125. sz. 33. l.]

Oder in den folgenden Zeilen:

„Liebe alle Schönen:
Jene blauen Luftumfloss'nen
Und die Rothgebräunten
Und die blonden Aufgeschoss'nen."

[18. sz. 7. l.]

Welche Pracht & Gluth, verbunden mit der reinsten tiefsten Gemüthsinnigkeit dagegen wieder in dem Anfange des folgenden Liedes:

„Du, von Gottes Hand ein Ueberrest!
Meines Flammenherzens Göttin Du!"

[8. sz. 5. l.]

Oder in diesen Zeilen:

Schau ich ins blaue Aug von meinem Lieb!
Hang treuer ich an ihr mit heißem Trieb;
Denn ihr Gross Augenpaar ist blau so sehr,
Wie meiner Heimath blaues Himmelsmeer."

[11. sz. 5. l.]

Ein echter Volkslaut heimelt uns dann wieder aus den Zeilen des 38 sten der „Dalok" — längere Lieder — aus. Es beginnt:

„Ueberm Berge, im Slovakenreich
Sizt ein Vöglein auf grünem Zweig;
Warf um seinen Fuß die Schlinge faßt,
Da flog es auf einen andern Ast."

[38. sz. 119. l.]

Schade, daß in der Sammlung alle historischen Lieder der Magyaren fehlen. Der Verfasser, der, wie er sagt, die meisten derselben handschriftlich besizt, wird sie in späterer Zeit veröffentlichen. Volkslied und Epos sind bekanntlich das *A* und *Ω* aller Poesie. Wo das ganze Volk noch handelt wie ein Mann, und seine eigene Kraft und Individualität in einer oder einer ganzen Reihe von Heldenpersönlichkeiten transfigurirt oder verkörpert erscheint, entsteht das Epos; wo alle Stände einer Nation, wo die Gesammtheit des Volkes noch *singt* wie ein Mann, da werden wir das Volkslied aufsprossen sehen. Wo die Zustände des Volkes so sehr von der Reflexion angeregt sind, die wir bei den meisten modernen Nationen sehen, wird sich mit der Hervorbildung charakteristischer Individualitäten, mit der Potenzirung des persönlichen Egoismus seiner Launen und Zwecke, mit der Opposition in welcher die einzelnen Bildung zu der allgemeinen Sitte, das Leben des Individuums zu dem socialen Gesammtorganismus tritt, auch die subjective oder Kunst-Lyrik und das Drama hervorbilden. Die Revolution jugendlicher Prinzipien, der Einzeln-Persönlichkeiten gegenüber verlebten Weltzuständen, ist ja nach Dr Vischers scharfsinniger Bemerkung die eigentliche Domäne des Drama's.

In einer Zeit nun, die nur selten noch ein gutes lyrisches Gedicht, geschweige denn ein größeres poetisches Kunstwerk zu produziren vermag, muß es vom höchsten Interesse sein, sich mit der Literatur eines Volkes bekannt zu machen, dessen jüngste Poeten sogar auch epische Gedichte producieren; welche in Idee und Ausführung, in der Abwesenheit jeglichen Reflexions-Momentes an die classischen Producte der epischen Vorzeit der Völker gemahnen, die uns in urkräftiger Sangestüchtigkeit der Lieblingshelden der Phantasie eines so zukunftreichen Volkes wie der Magyaren Stamm ist, wieder auffrischen und zwar — und darin liegt ja denn doch der höchste Schluß aller poetischen Weisheit — so wieder auffrischen, daß diese Gestalten in der neuen, bessern Form, in die sie die Dichter gegossen, wieder Eigenthum der ganzen Nation werden. So leben die Lieder Petőfi's bereits im Munde des ungarischen Volkes; so haben auch Arany's epische-Dichtungen, wie uns Hr Kertbeny in seinem Vorworte sagt, die bedeutendste Popularität in Ungarn erlangt. „Petőfi's Erfolg" — meint er — „bestand darin, daß niemand über sein Erscheinen erstaunt war, weil jeder glaubte, er selbst habe diese Lieder ausgedacht, so waren sie der Nation aus der eigenen Brust genommen. Arany besitzt denselben ganz unschätzbaren Vortheil, nur auf eine andere Art, und als Epiker in noch größerer Bedeutung des Wortes." Wir fühlen es auch aus der Uebertragung Kertbeny's heraus, wie wahr der Uebersetzer die Vorzüge seines Dichters in den Worten schildert: „eine Sprache die mit größtem Glück den Mittelweg zwischen der Schrift- und der eigentlichen Volkssprache herausfand, eine Darstellungsweise, die Arany so vollendet, wie keiner vor ihm den alten naiven Schriftstellern abgelauscht, und die er herzinnig, oft kindlich traut, neben den prächtigsten, von männlicher Kraft strotzenden Stellen hergehen läßt."

Gerade dieses kindlich traute, diese Naivität ist es, welche uns aus Petőfi's kecken Liedern, wie aus Arany's Epen so sehr anspricht, und in so hohem Grade für die gesunde Kunst dieses Ungarvolkes und seiner Literatur beweist. Der Preis unter den beiden Arany'schen Dichtungen gebührt unstreitig, der „Toldi" überschriebenen. Was ist Toldi? Toldi Miklós ist eine Lieblingsfigur der ungarischen Volkssage — eine verkörperte „Verherrlichung der frischen naiven Kraft des Körpers, wie der Uebersetzer sagt, „gegenüber der frivolen anmaßenden Kraft des Geistes" — eine Verherrlichung der derben, in Arm, Faust und Muth verläßlichen Volkeskraft, welche sich selbst adelt und ihrem Besitzer Rang und Stelle neben den höchsten Würdenträgern der Erde verschafft. Arany schrieb seinen „Toldi" genau in Ton und in der Färbung einer gleichnamigen Dichtung von Illosvai. Illosvai's Werk war seit 1574, wie der Uebersetzer uns erzählt, während die Leihbibliotheken der „Gebildeten" ihm versperrt blieben, ein Lieblingsbuch des ungarischen Volkes, und es ist ein trefflicher Beweiß für die epische Potenz in unserem Dichter, daß er, wie die griechischen Dramatiker an die alten Mythen, wie die Dichter unserer ritterlichen Epopöe an die alten Volkslieder & Sagen, wie Goethe an die Literatur des Reformationszeitalters, an das alte Volksbuch anknüpfte. „Arany trat natürlich mit der Absicht auf etwas besseres zu geben als die unbehölflichen doch ehrlich meinenden Chronisten früherer Jahrhunderte, aber er achtete denselben mit jener edlen Ehrfurcht, die den Nachkommen immer so gut ansteht und warf als braver Sohn das Erbtheil seiner Väter nicht geringschätzend von sich." Und welche Gestalt dieser Held der Dichtung!

„Mit der einen Hand bekam zu fassen einen Floß
Er — und zeigte so damit den Weg gen Buda hin —"

heißt das Motto Illosvai's, welches dem ersten Gesange vorgesezt ist. Es kränkt den wackern „Toldi" den zurückgesezten zweiten Sohn einer reichen ungarischen Wittwe, daß er unbekannt daheim als Bauer leben muß, während sein böser älterer Bruder, der sich sein Erbtheil aneignen möchte, in Glanz und Ehren am Königshofe lebt. Als eine Schaar von „Magyar-Paladienen" des Weges daherkommt, regt sich in seiner Brust der männliche Ingrimm, daß seine Kraft still auf seinem Gute versiechen muß, während andere sich goldene Ehren erjagen. Die Ritter fragen ihn nach dem Wege nach Buda, da hebt er im Unmuth einen Floß empor zum Erstaunen aller, und weist ihnen, indem er das schwere Holz wie einen Federkiel schwingt, den Weg. Folgt nun die Beschreibung der Perfidien und Drangsale, die der schlimme Bruder ihm bereitet, seine Flucht, seine Ankunft in Buda, sein Gram über den Kummer seiner Mutter, und nach dem Stande seiner Erniedrigung, nachdem er Wölfe erwürgt und Ochsen gebändigt, auf allen seinen Fahrten seine Heldenkraft und daneben sein weiches Heldenherz, seine große Christoph's-Gutmüthigkeit bewährt hat, seine Verherrlichung nach einem National-Duell mit dem ungeschlachten Böhmen auf der Donau-Insel, der ungestraft des Magyarenvolk verhöhnt hat, und worin sicht dann wieder sehr bedeutsam ein echt-nationaler Zug, der alte Stammeshaß zwischen Slaven und Magyaren symbolisirt. Aber auch die Demuth, welche den ächten Helden zieren soll, ist ihm eigen, und als ihm der König das Erbe seines schlimmen Bruders noch zu dem seinigen anbeitet, schlägt er es aus. Wohl mag der Dichter von dem reckenhaften Burschen singen:

„Ja! das war ein Mann Euch wahrlich!
Wenn es galt zu sein am Damme,

Seinesgleichen wächst wohl nimmer
Selbst auf sieben Länder Stamme;

Sollte er jetzt auferstehen
Wiederum zu neuer Sendung,

O, Ihr würdet Alles halten
Blos für reine Augenblendung.

Ihrer drei nicht könnten selber
Jetztund seine Streitaxt tragen,

Und nicht schauen seinen Wurfspieß,
Seine Schleuder ohne Zagen;

Erst sein Bart würd' Euch verblüffen,
Schreckenhaft gedreht nach vorn

Und zuletzt, den er an seinen
Rothen Csizmen trug, sein Sporn!"

[Előhang. 2. vsz.]

Auch die Bilder des Dichters sind alle dem Leben seines Volkes entnommen, originell, ächt national!

Die Eroberung einer alten, unbezwinglichen ungarischen Felsenburg — wer denkt nicht so gleich an Komorn! — vertheidigt von einer ungarischen Heldenjungfrau (?) welche, in den Glaubenskriegen zu den Zeiten Ferdinand III. der Fahne Rákóczy's folgend, für Ungarns Unabhängigkeit streitet, deren Falkenburg die *Macht* des Feindes nicht bezwingen kann, sieht sich am Ende von einem Feinde in der eigenen Burg angeggrifen, von der *Liebe* zum feindlichen Anführer. An Glanz und Kraft der Sprache steht diese Dichtung der vorher besprochenen durchaus nicht nach.

Ueber die Fruchtbarkeit Ungarns, über die Mischung seiner verschiededen Völkereien, über Natur und Cultur des Landes belohnt uns in recht gründlicher Weise das jüngst (im Verlag von Fr. L. Herbig in Leipzig) erschienene statistische Werk: „Ungarn im Vormärz" von Alex. Fényes, Mitglied der ung. Akademie. Ja sogar in das Wunderland des ungarischen Märchens führt uns der Büchermarkt ein. Allein auf diesem Gebiete dürfte dann doch dem *deutschen* Volksmächen der Vorrang gebühren. Es ist eine wahrhaft jüdisch-zuchtlose Phantasie, wie sie uns aus diesen „ungarischen Sagen und Märchen" die uns G. Stier aus der Erdélyischen Sammlung übersezt hat, entgegenblickt. „Wo war's — wo war's nicht?" ist der neckisch-naive Anfang der meisten dieser spielenden Erzeugnisse der magyarischen Volksphantasie. Dies wird denn auch das beste Motto und Urtheil sein, daß sich über sie abgeben läßt. Sogar R. Stahr, der doch in den ungarischen Sagen der Frau von Pulszky soviel Idee und Tendenz zu entdecken weiß, würde hier vergeblich schürfen.

(Karl Ohly)

[Fordítása]

Allgemeine Zeitung (Augsburg)

Melléklet a 166. sz.-hoz. Augsburg 1851. jún. 15.

A pusztákról. A magyar irodalom kritikájához — Új kiadványok. — K. O.

Annyit beszélnek és írnak újabban minden ország demokratái a népek bizonyos szolidaritásáról, minden ember testvéri szövetségéről, a Ruge-féle világ-köztársaságról, amely a déltengeri szigetektől kezdve odáig, ahol a föld határai az északi sark örök jegében tűnnek el, a szabadság, egyenlőség és testvériség áldásait fogja terjeszteni. Főként két dologról lehetne talán azt állítani, hogy a világ általános testvérré válásának útját egyengették, — ezek a vasutak és a német romantika. De amazok ez idő szerint még sokkal inkább az egoizmus és a materializmus, mint az általános testvérré válás hordozóinak bizonyulnak, a német romantikáról pedig már régen azt mondják, hogy „reakcióssá" lett. Ám ettől függetlenül a Herder által előkészített, s a klasszikánk korhadásában és kritikai szétszedésében gyökerező romantika által tovább fejlesztett német univerzalizmus már régen létrehozta — legalább irodalmi tekintetben — a népek szövetkezését. Hasznot tudott húzni a forradalomból is, és a mostanában lezárult esztendők nemzeti és függetlenségi harcainak kráterében új területeket tárt fel a német ízlés számára.

Az irodalmunk által feltárt területek közül — nyugodtan elmondhatjuk — a legutóbbi nemzeti háborújával keltett érdeklődés következtében kétségkívül Magyarország a legjelentősebb. Magyarország pusztáinak vadon költészetével, izzó tokaji szőlőjével s velős, buján buzgó dalaival.

Ó, népdalok, mámorítók, szelidek,
S szomorúak mint az esős napok,
Aki titeket hall, lázában nem tudhatja,
Rózsát vagy tövist szakít-e rólatok;
Madárként szeretne felujjongni,
S közben gyermekként könnyet ontani

— énekelte Karl Beck. A magyar irodalom ismeretének szélesbítésében érdemdús író, Kertbeny, mostanában e népdalok válogatott gyűjteményét fordította le ezen a címen: „Ausgewählte ungarische Volkslieder, übersetzt und herausgegeben von Kertbeny" [Válogatott magyar népdalok, fordította és kiadta Kertbeny]. Darmstadt, nyomtatta C. W. Lukke 1851. Előttünk fekszik ugyanezen szerző tollából Arany János „Elbeszélő költeményei"-nek fordítása is, „Toldi" és „Murány ostroma" —, két mű, amelynek ismertetése talán nem volna érdektelen az Ön becses lapjának olvasói számára.

Kertbeny fordításai, mint azt a magyar népdalokhoz írt előszavában a szerző maga előadja, elsősorban magyar hazafiúi indítékból készülnek. „Be akartam hatolni — mondja Kertbeny úr — egymással lényegük szerint összefüggő könyvek sorozatával a diplomata hivatalába éppúgy, mint a tudós szobájába, a költő zsebébe éppúgy, mint azoknak a kölcsönkönyvtárába, akik a nap fáradalmai után szórakozást keresnek, hogy lépésről lépésre mindnyájukban meggyökereztessem annak tudatát, hogy él keleten egy nép, amely méltó a testvérnépek figyelmére, minthogy húsz évi némaságában valami oly nagyot készített elő, hogy most az utódok méltán büszkélkedhetnek azzal, amit elődeik hasonló nagysággal, hasonló lelki nemességgel, erejük hasonló elismertetésével ezer évvel ezelőtt is tettek Európáért."

A szerző, aki korábban azzal szerzett érdemet, hogy Petőfi lefordításával népének a legnagyobb és szeretetreméltóbb költőjét ismertette meg a német közönséggel, a bevezető előszóban bevallja, hogy ő maga nem költő, sohasem volt arra kísértése, hogy verset írjon. Ezt a hiányosságot természetesen még nagyonis éreztette a Petőfi-fordítás; mostani fordításai viszont hasonlíthatlanul sikerültebbnek látszanak. Ez valóban népköltészet, éppoly „mézszerűen" édes, olyan mámorító, oly erőteljes és egyben oly dévaj mód

évődő, ahogyan csak ott, a nyugati kultúra szélső őrhelyén tenyészhet, ahol már a közeli kelet olyan jelentékenyen hallatja hangját — a maga érzékies lágyságával és kép-gazdagságával, amely e magyar „danáknak" — rövid, négysoros népdaloknak — gyűjteményéből is felénk áramlik. Míg észak népköltészetét ködös melankólia, a németekét a legtisztább kedély természetes bájú csengése jellemzi, a magyar népdalban a hetykén felbuzgó erőteljesség, az érzés nagy gyöngédségével párosult tüzes érzékletesség a szembeötlő. Ami főként ezekben a „danákban" feltűnt nekünk, az — azt mondhatnók — bizonyos Heinére emlékeztető modern vonás a szerelemnek bennük oly sokszínűen variált alaptémája tekintetében. Ahol a német hűség csak egyetlen „szívünkbe, lelkünkbe zárt leányról" tud, ott a magyar mindjárt egész sereg szép lányért rajong.

Egy kis „G'setzli" [tétel] például — ahogy Svájcban a négysoros népdalocskákat nevezik — a következőképpen hangzik:

Három csillag van az égen
Három szeretőm van nékem:
Egyik szőke, másik barna
A harmadik aranyalma.

Vagy a következő sorokban:

Szerettelek mindenért,
Világoskék szemedért,
Sugár szemöldöködért,
Meghalok a nevedért.

Ezzel ellentétben viszont micsoda pompa és forróság vegyül a legtisztább s mélyebb gyengédséggel a következő dal elején:

Isteni kéz maradványa!
Égő szívemnek bálványa!

Vagy ezekben a sorokban:

Ha szemedbe nézek kedvesem
Híven csüng rajtuk hő szivem
Hisz nagy szemeidnek párja kék,
Mint szép hazám fölött az ég.

A nép tiszta hangja zeng felénk barátságosan a hosszabb „Dalok" 38. sz. darabjában. Kezdő sorai:

Túl a hegyen, Tótországon
Ül a madár egy zöld ágon;
Tőrt vetettem a lábára,
De elrepült nem sokára.

Kár, hogy a gyűjteményből valamennyi magyar történeti ének hiányzik. A szerző, akinek — mint maga említi — a legtöbb ilyesfélének kézirata birtokában van, ezeket később fogja közrebocsátani. A népdal és az eposz tudvalevően minden költészet alfája és omegája. Ahol még az egész nép egy emberként cselekszik, s ereje és egyénisége egyetlen vagy egész sor hősi

személyiségbe alakítva vagy testesítve jelenik meg, ott eposz keletkezik; ahol meg egy nemzetnek minden rendű népe, a nép összessége egy emberként énekel, ott a népdalt fogjuk látni virágzásában.

Ott, ahol a nép lelkiállapotait annyira mozgásban tartja a reflexio, mint azt a legtöbb modern nemzetnél látjuk, ott jellegzetes egyéniségek kialakulásával, a személyi egoizmus, annak szeszélyei és céljai elhatalmasodásával, az oppozíció révén, amelybe egyesek képzettsége az általános erkölccsel, az egyén élete a társadalmi organizmus egészével kerül, — ki fog bontakozni a szubjektív vagy művészi líra és a dráma is. Az ifjúi elvek, egyedi személyiségek forradalma a világ túlhaladott viszonyaival szemben — Dr. Vischer találó megfigyelése szerint — a tulajdonképpeni birodalma a drámának.

Már most olyan időben, amely nemhogy nagyobb költői műalkotást, de még jó lírai költeményt is csak ritkán produkál, a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot a megismerkedés egy olyan nép irodalmával, amelynek legfiatalabb költői még olyan epikus költeményeket is teremtenek, amelyek eszményükben és kidolgozásukban, mindenféle reflexiótól menten, a népek ősi epikus korszakának klasszikus alkotásaira emlékeztetnek, amelyek egy oly gazdag jövőt ígérő nép kedvenc képzeletbeli hőseinek őserejű dalratermettségével, amilyen a magyar, ismét felfrissítenek bennünket, s hozzá még — s ebben van minden költői bölcsesség végső értelme — ismét úgy frissítenek fel, hogy ezek az alakok új, jobb formájukban, amelybe a költők öntötték őket, ismét az egész nemzet tulajdonává lesznek. Így élnek már a magyar nép ajkán Petőfi dalai, így érték el Magyarországban, mint Kertbeny úr az előszóban említi nekünk, a legnagyobb népszerűséget Arany epikus költeményei. ,,Petőfi sikere abban állt" — véli ő —, ,,hogy megjelenésén senki sem csodálkozott, hisz mindenki azt hitte, ezeket a dalokat maga gondolta ki. Aranynak is ugyanez a felbecsülhetetlen előnye, csak más változatban, s mint epikusnak, a szó még teljesebb értelmében". Kertbeny fordításából kiérezhetjük, milyen találóan mutat rá költőjének kiválóságaira e szavakban: ,,nyelv, amely a legszerencsésebben találta meg a középutat az irodalmi és a voltaképpeni népnyelv között, ábrázolási mód, amelyet Arany oly tökéletesen lesett el a régi naiv költőktől, mint előtte senki más, s amelyet őszinte bensőséggel, gyakran gyermeki közvetlenséggel érvényesít — a legpompásabb, férfias erőtől duzzadó részletek mellett".

Éppen ez a gyermeki közvetlenség, ez a naivitás az, ami Petőfi hetyke dalaiban éppenúgy mint Arany eposzaiban annyira megfog minket, s oly magas fokon tanúskodik a magyar nép s annak irodalma mellett. Az elsőbbség Arany két költeménye közül vitathatatlanul a ‚Toldi' címűt illeti. Mi a Toldi? Toldi Miklós a magyar népmonda kedvelt alakja a ,,test friss, naiv erejének felmagasztalását" testesíti meg, a fordító szavai szerint ,,szemben a szellem frivol önhitt erejével", — a nyers, karja, ökle, bátorsága tekintetében egyaránt megbízható népi erő megdicsőülése, amely önmagát avatja nemessé, s a Föld legmagasabb méltóságai sorában helyet és rangot biztosít birtokosának. Arany ‚Toldi'-ját pontosan Illosvai [!] hasonló című költeményének hangnemében és színezetében írta. Illosvai [!] műve, mint a fordító mondja, 1574-től kezdve, mialatt a ‚műveltek' kölcsönkönyvtárai zárva maradtak előtte, a magyar nép kedvenc könyve lett, s költőnk epikus képességét csattanósan igazolja, hogy mint a görög drámaírók a régi mítoszokhoz, mint a mi lovagi eposzaink költői a régi népdalokhoz és mondákhoz, mint Goethe a reformáció korának irodalmához, — úgy kapcsolódik a régi népkönyvhöz. ,,Arany természetesen azzal a szándékkal lépett fel, hogy valami jobbat nyújtson, mint a korábbi évszázadok gyámoltalan, bár becsületes gondolkodású krónikásai, de ugyanazzal a nemes

áhítattal hallgatta őket, amely mindig oly jól illik az utódoknak s mint jó, hív fiú nem dobta el kezéből kicsinylően atyáinak örökségét".

S micsoda termet e költészet hőse!

Nyomó rudat félkezével kapta vala,
Buda felé azzal utat mutatja vala.

— ez Illosvai mottója az első ének élén. A derék Toldit, egy gazdag magyar özvegyasszony félreszorított második fiát sérti, hogy ismeretlenül parasztként kell otthon élnie, míg gonosz bátyja, aki örökségét szeretné megkaparintani, fényben és tiszteletben él a királyi udvarban. Mikor a „magyar paladinusok" egy csapata útjában arra jár, szívében kigyúl a férfias harag, hogy erejének itt kell csendben elsorvadnia a birtokán, míg mások arany kitüntetésekre vadásznak. A lovagok a Budára vezető utat kérdik tőle, ekkor dühében egy rudat tart ki mindnyájuk bámulatára s azzal mutatja meg nekik az utat, tollpehelyként lengetve a nehéz fát. — Ezután következik a galádságok és megpróbáltatások leírása, melyeket ádáz testvére okoz neki, menekülése és megérkezése Budára, bánkódása anyja fájdalmán s megaláztatásának állapotán túl, miután farkasokat fojt meg és ökröket fékez meg, minden útjában tanúságot tett hősi erejéről és amellett meleg hősi szívéről, kristófi lelkületéről is, megdicsőülése egy nemzeti párviadalban a Duna szigetén az otromba csehvel szemben, aki büntelenül üzött gúnyt a magyar néppel — s ebben azután ismét egy nagyon jelentős, gyökeresen nemzeti vonás, az ősi törzsi gyűlölködés szlávok és magyarok között, fejeződik ki jelképesen. Jellemzi azonban az alázat is, amely az igazi hőst szokta ékesíteni s mikor a király gonosz bátyjának örökségét is odakínálja a magáé mellé, — ő elhárítja azt. Méltán énekelheti a költő a derék legényről:

Ez volt ám a legény ha kellett a gáton

[stb., Előhang 2. vsz. végig.]

A költő képei is mind népének életéből vannak merítve, eredetiek, gyökeresen nemzetiek.

[A következőkben a „Murány ostromáról"]

Egy régi bevehetetlen magyar sziklavár meghódítása — ki ne gondolna mindjárt Komáromra! — amelyet egy hős magyar leány véd, aki a vallásháborúk alatt, III. Ferdinánd idejében Rákóczi zászlaját követve Magyarország szabadságáért küzd, akinek sólyomfészkét nem tudja meghódítani az ellenség hatalma, s aki végülis azt látja, hogy saját várában támadta meg az ellen — az ellenséges vezér iránt érdekt szerelem. Nyelvének fényét és erejét tekintve ez a költemény legkevésbé sem marad el az előbbitől.

Magyarország termékenységéről, különböző népcsoportjainak keverékéről, az ország természeti viszonyairól és műveltségéről igen alaposan tájékoztat a nemrég (Fr. L. Herbig kiadóvállalatánál Lipcsében) megjelent statisztikai munka: „Ungarn im Vormärz" [Magyarország 1848 márciusa előtt], Fényes Eleknek, a Magyar Akadémia tagjának tollából. De ezenfelül a magyar mese csodás országába is elvezet minket a könyvpiac. De ezen a téren azután mégiscsak a német népmesét illetné az elsőbbség. Valóban zsidósan-szertelen elképzelés az, amely ezekből a „magyar mondákból és mesékből" felénk tekint, amelyeket G. Stier az Erdélyi-féle gyűjteményből fordított nekünk. „Hol volt — hol nem volt?" — ez a magyar népfantázia

legtöbb ilyen játékos szüleményének tréfás-naiv kezdete. Ez lesz hát a legjobb mottónak, ítéletnek egyaránt, amit csak mondhatni róluk. Itt még R. Stahr sem kutatna hiába, aki Pulszkyné magyar mondáiban annyi eszmét és célzatosságot tud felfedezni.

Karl Ohly

NATIONAL ZEITUNG No. 356. Berlin 2 August 1851.

. . . Reihen wir dem Bildhauer einen Dichter an, und zwar einen Ungar, Johann Arany (Arany Janosch) dessen „Erzählende Dichtungen" uns, von Kertbeny übersezt (Leipzig bei Herbig) vorliegen. Wenn man vom Nordkap u.s.w. nach dem adriatischen Meer eine gerade Linie zieht, so hat man hiedurch eine Grenze, welche für die literarische Producktion von Bedeutung ist. Oestlich von dieser Linie nehmlich [!] hört der eigentliche Trieb für dramatische Gestaltung auf und Lyrik & Epik prädominiren. Diese Distinktion bewahrt ihre Geltung bis tief hinein nach Asien, mit Einschluß versteht sich, von Arabien & Persien bis an den Ganges. Arany ist erst in jüngster Zeit aufgetreten, und repräsentirt als ein wi[r]klich bedeutender Poet mit Petőfi, dem Lyriker, die modernste Entwicklung der ungarischen Literatur. Das ungarische Epos erlebte bereits in der zweiten Hälfte des 17 Jahrh. eine hohe Blüthe in den Dichtern Zrinyi, Liszti und Gyöngyössy und gedieh in dem gegenwärtigen Jahrhundert besonders durch Czuczor & Vörösmarty. Da in Ungarn das Nationalgefühl noch so lebendig pulsirt, so kann der Epiker seine Stoffe aus der besten Quelle schöpfen, aus der Vergangenheit des eigenen Vaterlandes. So auch Arany. Er besingt die Thaten des „Toldi" des ungarischen Herkules oder Simson, und die „Eroberung von Murány". Seine Auffassung und Darstellung ist echt poetisch, frisch, kräftig & lebendig, und trotz mancher westlicher Einflüsse dennoch von jenem originellen Hauche beseelt, den wir immer bei Völkern finden, welche mit der Natur noch in einer unmittelbaren Beziehung stehen. Herrliche Klänge vor den Ohren der trauernden Hungaria, der edlen unglücklichen „Veuve de la gloire." Der Uebersetzung fehlt es freilich öfters am Fleiß, sowie sie nicht selten dem Genius der deutschen Sprache Gewalt anthut, indeß müssen wir dem Deutschungar Kertbeny es schon als ein Verdienst anrechnen, daß er seit ein Paar Jahren unablässig bemüht ist, uns mit der magyarischen Literatur vertraut zu machen.

[Fordítása]

National Zeitung 356. sz. Berlin, 1851. aug. 2.

Állítsunk a szobrász mellé költőt és pedig magyart, Arany Jánost, akinek „Elbeszélő költeményei" Kertbeny fordításában (Herbig lipcsei kiadása) előttünk fekszenek. Ha az északi foktól stb. az Adriai tenger irányában egy egyenest húzunk, olyan határvonalat kapunk, amely az irodalmi alkotásmód szempontjából jelentős. E vonaltól keletre ugyanis a drámai alakítás hajlama lényegében megszűnik és a líra és epika praedominál. Ez az elhatárolás érvényben marad Ázsia mélyéig, természetesen Arábiától és Perzsiától a Gangeszig számítva. Arany csak a közelmúltban lépett fel, s valóban jelentős költőként a lirikus Petőfivel a magyar irodalom legmodernebb fejlődését reprezentálja. A magyar eposz már a 17. század második felében szép virágkort ért el olyan költőkben mint Zrínyi, Liszti, Gyöngyössy s ebben a században főként Czuczor és Vörösmarty által gyarapodott. Minthogy Magyarországon a nemzeti érzés még annyira elevenen lüktet, az epikus költő a legjobb forrásból merítheti anyagát, saját hazájának

múltjából. Így tesz Arany is. Megénekli „Toldi", a magyar Herkules vagy Sámson tetteit és „Murány ostromát". Felfogása és ábrázolásmódja valóban költői, friss, erőteljes és eleven, és a számos nyugati hatás ellenére mégis ugyanazon eredeti fuvallat tölti el élettel, amelyet mindig megtalálunk azoknál a népeknél, amelyek még közvetlen kapcsolatban vannak a természettel. Nagyszerűen zengő hangok a gyászoló Hungária, a dicsőség e nemes, szerencsétlen özvegye fülében. A fordításon természetesen sokszor érezhető a gondosság hiánya, valamint az is, hogy nem ritkán erőszakoskodik a német nyelv géniuszával; azt viszont a német—magyar Kertbeny érdeméül kell elkönyvelnünk, hogy néhány éve szakadatlan azon fáradozik, hogy a magyar irodalom ismeretébe avasson bennünket.

WANDERER No 224. Wien 14 Mai 1851.

Es gibt kaum etwas Fataleres, als in eine honnette Gesellschaft von einem ungeschickten Menschen eingeführt zu werden. Man kann ihm nicht gut wiedersprechen, und doch auch nicht die Albernheiten auf sich sitzen lassen, die er Einem, wie er meint, als Complimente aufhängt. Ein solches Malheur ist auch dem wackern magyarischen Dichter Arany wiederfahren, da Hr Kertbeny, alias und recte Carl Maria Benkert, ihn dem deutschen Lesepublikum vorführte. Hr Arany wird nicht gegen die Uebersetzung protestiren können, weil darin hie und da doch manches vorkommt, was auch der Dichter gesagt, aber er wird auch nicht zugeben können, daß dieses alberne Geschwätz als eine treue Copie seines Werkes ausgegeben werde. Hr Kertbeny übersetzt magyarische Gedichte ins Deutsche; er besitzt alle hiezu erforderlichen Eigenschaften, es fehlen ihm nur zwei Kleinigkeiten: er versteht die ungarischen Verse nicht, und kann keine Deutschen schreiben. Als Beweiß für Ersteres, nur das eine Beispiel, daß H. K. die bekannte Phrase „eszem a szemedet" mit „ich esse deine Augen" und „Fekete László" mit Ladislaus Schwarz übersetzt. Für letzteres verweisen wir den Leser auf den nächstlezten Vers, der nächstlezten Seite, wie z.B.

Traum ist ein schönes Mädchen
Den Alten will sie (?!?) nicht,
Sie flieht ihn, wenn er sie auch
Verfolgt als armer Wicht (!!!)

[Negyedik szakasz. 321—322. sor. AJ. kk. III. k. 88. l.]

Oder

O sprach jezt Bethlens Wittwe,
Es giebt gar keine Lag' (?)
Die uns von dieser Schande
Zu säubern (!) je vermag.

[Harmadik szakasz. 417—418. sor. AJ. kk. III. k. 71. l.]

Wir glauben, der unbefangene Leser werde aus diesen wenigen Färbchen entnehmen können, was er von der ganzen Mache zu halten hat. Wir bedauern den ungarischen Dichter, dem jezt selbst die beste Uebersetzung in Deutschland keinen Credit mehr verschaffen könnte und wir bedauern eben so sehr die sonst so wackere Verlagshandlung, welche gestern die herrlichen Lieder wahrer Dichter, und heute den sinnlosen Wortschwall eines Kertbeny unter ihrer Firma in die Welt hinausschickt.

(M. Falk)

[Fordítása]

Wanderer Bécs, 1851. május 14. 224. sz.

Nincs szerencsétlenebb véletlen, mint ha valamely jólnevelt társaságba ügyetlen ember vezet be valakit. Az ember nem mondhatja meg neki alaposan a magáét, de a bárdolatlanságokat sem hagyhatja magán száradni, amelyeket ez valakinek — mint véli — bók gyanánt akaszt nyakába. Hasonló csapás érte a derék magyar költőt, Aranyt, minthogy Kertbeny úr, másként és helyesen Carl Maria Benkert, volt az, aki őt a német olvasóközönségnek bemutatta. Arany úr nem tiltakozhat majd a fordítás ellen, hiszen abban olykor olykor akad egy és más, amit valóban ő, a költő mondott, de azt sem engedheti meg, hogy ezt az együgyű fecsegést munkája hű másolataként adják ki. Kertbeny úr magyar verseket fordít németre; rendelkezik is minden ehhez megkövetelt képességgel, csupán két apróság az, ami nála hiányzik: a magyar verseket nem érti s németeket írni nem tud. Az előbbi igazolásául csupán azt az egyetlen példát, hogy K. úr az ismert „eszem a szemedet" kifejezést a „megeszem a szemeidet" mondattal, a „Fekete Lászlót" pedig Ladislaus Schwarz-cal fordítja. Az utóbbit illetően az utolsó előtti versre hívjuk fel az olvasó figyelmét, az utolsó előtti oldalon, mint pl.
[A Murány ostroma megfelelő verssorai:]

Az álom szép leány; a vén nem kell neki,
Irtózva fut tőle, hiába kergeti.

(IV. szakasz, 176—177. sor)

„Oh!" felelt Bethlenné „nincs szorult állapot,
Mely lemossa rólunk ezen gyalázatot."

(III. szakasz, 417—418. sor)

[Az első idézet jól szemlélteti, mekkora szabadsággal dolgozza át a fordító AJ. szövegét; a második a fordítás bárdolatlanságát, költőietlenségét példázza.]

Azt hisszük, az elfogulatlan olvasó e néhány árnyalatból is kiveheti, hogyan vélekedjék az egész tákolmányról. Sajnáljuk a magyar költőt, hogy most már Németországban a legjobb fordítás sem biztosíthatja többé hitelét és ugyanígy sajnáljuk a derék kiadóvállalatot, amely tegnap igazi költők pompás dalait s ma egy Kertbeny értelmetlen szóáradatát bocsátja cégjelzésével a világba.

M. Falk.

KÖLNISCHE ZEITUNG No 138. Köln 10 Juni 1841 [Így Kertbenynél!]

Kertbeny, der Uebersetzer Petőfi's, welcher es sich zur Lebensaufgabe gestellt zu haben scheint, Deutschland planmäßig mit der ungarischen Poesie bekannt zu machen, gab so eben einen Band: „Ausgewählte ungarische Volkslieder" und zugleich zwei Bände „Erzählende Dichtungen" von J. Arany heraus. In der Einleitung zu lezterem Buche macht uns der Uebersetzer mit dem Leben des Arany János bekannt, der zur Zeit der ung. Revolution als Concipist im Ministerium Szemere beschäftigt war, und da er die ganze Revolutionszeit hindurch nur als Bureaubeamter fungirte, jetzt arm und amtlos, jedoch von den Oesterreichern nicht verfolgt in Ungarn lebt, während der vielfach für erdichtet gehaltene Tod seines Freundes & Mitstrebenden Petőfi uns bei dieser Gelegenheit bestättiget wird. Der erste Band dieser erzählenden Dichtungen enthält den Toldi, der zweite die

„Eroberung von Murány". Beide Dichtungen wurden durch Preißausschreibung der Kisfaludy-Gesellschaft ins Leben gerufen, und von derselben gekrönt. Sie werden vom Uebersetzer folgendermaßen charakterisirt: „Toldi so einfach und mild, kräftig und plastisch, so biederb in der Sprache und strotzend von markigen, nur im Volksmunde gebräuchlichen oder ausnahmsweise dem Landleben angehörigen Worten. Die Eroberung von Murány dagegen brillant, lebhaft, faßt dramatisch und von Antithesen funkelnd. Beide aber mit einem leisen, freilich oft nur der eigenen Nation ganz verständlichen Humor verbrämt."

(Heinrich Pröhle)

[Fordítása]

Kölnische Zeitung No 138. sz. Köln 1841 [!] június 10.

Kertbeny, Petőfi fordítója, aki szemmelláthatóan élete feladatául tűzte ki, hogy Németországot a magyar költészettel tervszerűen megismerteti, mostanában adta közre a „Válogatott magyar népdalok" egy kötetét s ugyanekkor Arany J. „Elbeszélő költeményeinek" két kötetét is. Az utóbbi mű bevezetésében a fordító megismertet Arany János életével, aki a magyar forradalom idején mint fogalmazó Szemere miniszteriumában dolgozott, s mivel a forradalom egész ideje alatt csak irodai hivatalnokként működött, most szerényen és állás nélkül, de az osztrákok üldöztetésétől menten él Magyarországon, míg barátjának és fegyvertársának halálhírét, amelyet sokszor merő koholmánynak véltek, éppen ez alkalommal erősítik meg nekünk. Ezeknek az elbeszélő költeményeknek első kötete a Toldit, a második „Murány ostromát" tartalmazza. Mindkét költeményt a Kisfaludy-Társaság pályázata hívta életre s koszorúzta is meg. A fordító ezeket a következőképpen jellemzi: „A Toldi oly egyszerű és szelíd, erőteljes és plasztikus, nyelvében oly tősgyökeres és olyannyira bővelkedik velős, csupán a nép ajkán használatos vagy kivételesen a vidéki élethez kapcsolódó szavakban. Murány ostroma viszont csillogó, eleven, úgyszólván drámai és antitézisektől szikrázó. Mindkettőt pedig bizonyos halk, persze sokszor teljesen csak „saját nemzetének érthető humor hatja át".

(Heinrich Pröhle)

OST-DEUTSCHE POST 150. sz. Wien 26 Juni. [1851.]

Zur ungarisch-deutschen Literatur. Erzählende Dichtungen von Arany 2 Bde, u. s. w. K. Ung Volkslieder u. s. w. I. *Nikolaus Toldi* etc. etc. Dort, wo sich das Biharer Komitat, das größte in Ungarn, und die Wiege echten Magyarenvollbluts, längs den Ufern der schlangekrummen Theiß ausdehnt, in einem Pußtadorfe, bekundete Toldi Miklós frühzeitig Heldenmuth und Riesenstärke. Mühlsteine zerbröckelte er zwischen den Händen, und Hebebäume dienten ihm als Spazierstöcke; auf seinen Schultern fand der Büffel bequem Platz, seine Arme waren wie Keulen, lustwandelte er durch die Haide, so begleitete ihn ein kleines Erdbeben — er war Simson der Zweite. Doch hatte er einen Bruder, Georg Toldi, sogar mit „spinnenlangen Beinen", und dem Miklós spinnefeind. War der Miklós ein Titane an Körperkraft, so war es Georg an Ränken [!] und böser List. Er bemerkte gar bald seines Bruders außergewöhnliche Vorzüge, aus denen sich ein gewaltig Held entwickeln könnte. Einen berühmten Bruder zu haben, ist nun bisweilen höchst lästig. Sei noch so gescheidt und gelehrt — die böse Welt an deinen berühmten Bruder denkend, wird dich stets über die Achsel ansehen. Dieses befürchtend, bestimmte Georg seinen Bruder zum Oekono-

men, statt ihm Rittersinn und Waffenspiel beizubringen, während er selbst an den Hof Ludwigs des Großen zog, dort Kämmerer & Inhaber einiger Hußárenregimenter [!!!] ward. Als nun eines schönen Morgens der brave Landwirth Miklós bereits ein Dutzend Heuwagen gemäht hatte, sieht er durch die Pußta waffenblanke Schaaren sprengen, es wiehern die Rosse so schlachtenfreudig, es schmettern Drommeten zum Kriegertanz . . . Dem guten Miklós schwindelt es vor Augen und Ohren, er will auch ein solcher Kämpfer werden und eilt berauscht nach Hause, seiner Mutter Adieu zu sagen, und mit Extrapost ein Held zu werden. Da aber bekömmt seine Heldenhitze einige Abkühlung von der Excellenz seinem gnädigen Herrn Bruder, der indessen vom Hofe nach Hause gekommen war, da er Geld benöthigte, und gerne etwas von der Ernte verkauft hätte. Betrübt über diese brüderliche Zurechtweisung, aber fest entschlossen, nicht länger Oekonomie studieren zu wollen, sezt sich Miklós auf eine Steinbank, und sinnt nach, wie man es anfangen müsse, um ein großer Mann zu werden. Da läßt sein gestrenger Herr Bruder seine Leute im Stein- und Stangenwerfen üben und den zukünftigen Helden zum Zielpunkt nehmen. Erbittert über diesen schlechten Witz, ergreift Miklós die Steinbank, darauf er gesessen, antwortet mit diesem gewichtigen Argument auf ihre Stichelei — und der Lieblingspage Sr Excellenz sinkt todtgetroffen nieder:

„Sowie unterm Leimölstampfer,
Brach sein Körper unterm Stein
Und aus den zermalmten Gliedern
Tropfte Blut, wie Oel so rein!"

[III. ének. 8. vsz.]

„Greift den Mörder!" ruft wüthend Georg, entkoppelt die Hunde, jagt dahin mit Mann und Roß, und macht Jagd auf seinen Bruder, der sich im Rohrwalde der Sümpfe versteckt, wilder Vögel Eier genießt, und nach vielen Drangsalen in das königliche Budapest gelangt. Hier vernimmt er die Mähre, wie ein slavischer Recke alle Magyarenritter zum Zweikampf herausfordere, und höhnend auch Alle getödtet hat, die sich ihm stellten. Zugleich vernimmt er, wie die Excellenz, sein liebreicher Herr Bruder, vom Könige seine Aristung erwirkt habe, und wie sein Edelgut demjenigen zufalle, der jenen Vorkämpfer slavischer Nationalität mit dem Schwerte zum Schweigen gebracht haben würde. Toldi thut das sofort, wird vom dankbaren Könige zum Kommandanten seiner Leibgarde gemacht, und glänzt als Stern des Ruhmes, während sein Bruder auf die Pußta in die Verbannung geschickt wird.

Ueber den Werth des Gedichtes genügen einige Worte, da bereits eine Nation darüber zu Gerichte gesessen, der Csikós auf der Haide, und der Hußár auf seinem Pferde es singen. Wie in allen Epen, die aus dem innersten Leben eines Volkes entstammten, und schon lange als Sage im Munde Aller lebten, begegnen wir auch in Toldi derselben — wir möchten sagen — Elementarkraft, die man sammt ihren Auswüchsen bewundern muß. Die Vergleiche sind höchst einfach, meistens, — wie bei Homer — dem Ackerbaue entnommen, und gerade ob ihrer Einfachheit treffend. Der Held wird mit dem wunden Rohrwolf verglichen, mit dem Pferde im versperrten Stalle, wo Feuer ausgebrochen ist u. s. w. Wir können unserer überladenen deutschen Lyrik diese Naturlaute nicht genug empfehlen, und versprechen uns das Beste von der Bekanntschaft mit den sangesmächtigen Magyaren. Wie die Toldisage selbst in den Söhnen der Pußta fortlebte, bis sie jezt Arany in die nöthige künstlerische Form gegossen, so ist der Dichter selbst ein schlichter Schullehrer in Szalonta gewesen, der außer seiner Mutter-

sprache blos etwas Latein verstand, aber „über die einfachen Naturen kommt der Geist Gottes", sagt die Schrift.

Was die haarsträubende Uebersetzung betrifft, haben wir nicht genug Worte des Bedauerns dafür. Die deutsche Sprache selbst stöhnt hier unter dem Hammerschlage eines Barbaren, der für ihre Rythmen kein Ohr hat. Wahrlich, wie groß muß die Schönheit des Originals sein, wenn sie noch in hellen Umrissen aus solchem trüben Spiegel hervorleuchtet.

II. *Die Belagerung von Murány.* Spielte Toldi im 14 Jahrh. wo man von Politik noch nichts wußte, und es keine Zeitungen gab, so spielt die Eroberung von Murány nach der Mitte des 17 Jahrh. wo mit Ludwig XIV bereits die Kabinetspolitik in Blüthe stand. Ach, auch unserm vortrefflichen Arany, den wir noch einige Zeilen früher als bescheidenen Schullehrer zurück gelassen haben, ist jezt die Politik in den Kopf und die Feder gefahren. Durch den glänzenden Erfolg seines Toldi geschmeichelt, und von enthusiastischen Verehrern gerufen, hat er das Heimathsdorf seiner Pußte verlassen, und ist in das politisirende Buda-Pesth gewandert — und dahin ist auch seine Naivität, die Jungfräulichkeit seiner Conception, die uns im Toldi so sehr angemuthet hat! Nicht verkehrt er mehr mit den Rosse-Hirten der Steppe, sondern in den Salons damaliger Würdenträger behagt es ihm. Seine Sprache wird nun glänzend und geleckt, seine Vergleiche sind zierlich und gesucht, — die frischen Naturlaute des Toldi klingen nicht mehr hindurch. Er ist ein regelrechter eleganter Autor mit Glacehandschuhen geworden, an dem die naserümpfende Aesthetik keine Barschheiten und Härten mehr auszusetzen findet. Aber in das Volk dürfte er schwerlich dringen, wie es seinem natürlich und einfach gehaltenen Toldi gelang. Die Eroberung von Murány spielt auf dem schlüpferigen Boden der Politik und zwar einer kitzlichen und heiklichen Politik, wie die Gegenwart nur sie kennt, wo die diplomatischen Ausdrücke nöthig werden. Haben wir im Toldi Ungarn als eine Großmacht von den Karpathen bis zum Balkan, vom adriatischen bis zum schwarzen Meere herrschen gesehen, finden wir es hier in türkische Paschaliks und oesterreichische Komitate getheilt wieder. Dazwischen werfen die kühnen Gestalten der Rákóczy ihre gespenstigen Schatten. Die Inhaber der Berg-Citadelle von Murány, nunmehr in dem lezten Sprößling, einem Heldenweibe Marie Széchy repräsentirt, stehen auf Seiten Rákóczy's.

Franz Wesselényi der kaiserliche Palatin und der Befehlshaber der oberungarischen Truppen vollstreckt die Execution an dem wiederspänstigen Schlosse, das auf nahe Entsetzung durch Rákóczy harrend, und auf himmelhohen Felsen gelegen der verzweifeltsten Berennung schon seit Monden spottet. Ungarn stehen den Ungarn hier gegenüber, Wesselényi erfährt die bevorstehende Entsetzung und wie er sich sputen müsse, das uneinnehmbare Murány zu nehmen, soll nicht all sein bisheriger Ruhm eine unauswetzbare Scharte erhalten. Da ruft er aus: Murány, an dir ist Alles stark, außer deiner Herrin Herz! In dieses Herz, und nicht in die Festung schieß ich Bresche! Als sein eigner Adjutant verkleidet verlangt er eine Unterredung bei der schönen Maria. Da ergeben sich denn politische Disputationen, wie wir sie in der jüngsten Gegenwart gleichfalls bei dem Sturme auf eine Festung zwischen einem kaiserlichen und ungarischen Generale vernehmen.

Wesselényi spricht:

Ihr ließt vom rechtem König
Ihr neigt zu dem Rebellen

[Második szakasz. 138. sor. AJ. kk. III. k. 51. l.]

Mária erwiedert:

Man teilt mit Fürst Alles
Was uns je theuer war:
Die Rechte, Nationalsinn,
Die Glaubensfreiheit gar!

[Második szakasz. 171—172. sor. AJ. kk. III. k. 51. l.]

Rebellion nicht ist es!

[Második szakasz. 185. sor. AJ. kk. III. k. 52. l.]

Wesselényi entgegnet mit gesunder Urtheilskraft und nüchterner Erwägung:

Wir müssen bleiben
Auf dem Gesetz weg doch.

[Második szakasz. 221—222. sor. AJ. kk. III. k. 53. l.]

Man schlägt uns aus den Händen
Bald der Empörung Blitz,
Und nennet unsre Heimat
Eroberten Besitz!

[Második szakasz. 235—236. sor. AJ. kk. III. k. 53. l.]

Schreklich! Schrecklich! schon seit Jahren hat der Dichter vorausgesagt, daß man bald Ungarn ein erobertes Land nennen werde. Wie hatte das Alterthum Recht, die Dichter immer Seher zu nennen!

Am Schluße der diplomatischen Conferenz händigt ihr Wesselényi einen Liebesbrief ein, worin er um ihre Hand bittet, die Veste als Mitgift fordert und der Besetzung volle Amnestie verspricht. Im Herzen der Gräfin ringt beleidigter Stolz mit der plötzlich erwachten Liebe zu dem ritterlich schönen Palatin. Sie schreibt ihm die Antwort: um Mitternacht möge er auf einer dazu vorbereiteten Strickleiter allein in die Burg klimmen zu einem lampenhellen Fenster, dort werde seiner Lose harren.

Wesselényi ahnt die Falle, doch sieht er zugleich ein, nur durch dieses Wagstück könne er Maria von seiner Liebe überzeigen, und das liebende Weib zur Uebergabe der Citadelle bewegen. Er bestellt auserlesene Leute mit der Weisung, falls sie keinen Pistolenschuß von ihm aus dem Schlosse vernehmen, welcher Schuß ihnen dann als Zeichen der gütlichen Beilegung der Dinge dienen könnte, einen tollkühn nächtlichen Sturm auf die Burg für seine Befreiung zu wagen. Kaum von der Strickleiter auf die Fensterbrüstung gesprungen, wird unser Held übermannt, und in den Kerker abgeführt. Hier macht ihm Maria das Geschenk ihrer Hand unter der Bedingung seines Uebertrittes zu ihrer Partei. Doch der Palatin wählt lieber den Tod als Untreue und Schande. Auch Maria will nicht von ihrer Partei abfallen — und doch muß eines weichen, muß eines Ueberläufer werden, soll ihr Seelenbund erfolgen, und darin eben liegt das unendlich Mißliche der Dichtung. Nach einem meisterhaft geschilderten Seelenkampfe reicht endlich das liebende Weib am Fuße des für den unerschütterlichen Wesselényi errichteten Blutgerüstes dem selben die Hand, und übergibt ihm die Citadelle. Wie aber, wenn ihre Truppen sich gegen die Uebergabe empören, und eben so treu ihrer Fahne bleiben, wie Wesselényi der seinigen, was sie nach ihrer

bisherigen standhaften Gegenwehr wohl vermuthen lassen? Zwar läßt der Dichter ihm auf derselben Strickleiter mehrere getreue Helden nachfolgen, aber diese sollten unbemerkt geblieben sein, und genügen, die zahlreiche Besatzung ein zu schüchtern? Der Dichter hüllt dies, so gut er kann in poetische Schleier; aber der Abfall von seiner, bis jezt stets treu geliebten Fahne läßt sich wohl bei einem Weibe durch die Liebe entschuldigen, nicht aber bei Soldaten durch Weiberlaune erklären und entschuldigen. Es ist dies das Gekünstelte in vorliegender Dichtung, das uns, wie wir im Anfang erwähnten, den im Toldi wehenden Hauch der Unmittelbarkeit und Naturwüchsigkeit schmerzlich vermissen läßt. Auch balancirt die Dichtung fortwährend auf dem schwanken Seile der Politik, was keines wegs ein erquickendes Schauspiel bietet, und dessen künftige Vermeidung wir vom Instinkte des genialen Dichters zu erwarten gewiß sind . . . wen ihn der Schmerz um sein Vaterland nicht unterdessen erdrückt hat.

Zum Troste des Uebersetzers sei es gesagt, daß hier die Sprache etwas erträglicher geworden ist, doch blickt noch überall die ungeschlachte Faust des Heunen hervor.

III. *Ungarische Volkslieder* Die Poesie geht dieselben Wege wie die Weltgeschichte. Aus den Palästen verbannt, von den Gewalthabern verstoßen, zieht sie sich in die Hütten der Armuth zurück, um oft erst nach Jahrh. wieder zur Geltung und allgemeiner Anerkennung zu kommen. Unter dessen aber kann das Volk, das diesen selbst mörderischen Weg betreten hat, spurlos zu Grunde gegangen sein. Denn ohne Poesie keine entwickelte Sprache, keine Bildung und Civilisation, ja, sprechen wir es kühn aus — ohne Poesie auch kein Volk! Ohne ihre Dichter wären die Römer & Griechen unbeweint in die Gruft der Jahrhunderte gesunken wie die Babylonier & Assyrier! Ludwig XIV gründete mit seiner Politik und — seinen Poeten die Suprimatie Frankreichs. Denn die Dichter sind die wahren Repräsentanten der Nation und zwar bessere als die Diplomaten, da sie eigene Macht[-]vollkommenheit besitzen. Die oesterreichische Dichterschule, ein Grün, ein Lenau hat Oesterreich im Auslande zu gleichem Ansehen und Achtung gebracht, wie die Politik des Ministerpräsidenten. Der Dichter fällt mit dem Volke und das Volk mit den Dichtern.

Deutlich sahen wir in unserem Jahrh. diesen Weg das Magyarenvolk gehen. Hätte Dante nicht die italienische, Luther nicht die deutsche Sprache geschaffen, wie hätten diese in Dezimalbruchtheile zerstückten, unter hundert Herren getheilten Nationen dem zersetzenden Einfluß der Zeit wiederstehen können? Ahnung der gewitterdrohenden Zukunft, Instinckt der Selbsterhaltung war es, das vor nicht mehr als dreißig Jahren die Ungarn in fieberhaftem Drang trieb, ihre seit Jahrh. verachtete und vergessene Sprache aus den Csárden der Pußte hervorzusuchen, und sie über Nacht zu einem offiziellen Sitz & Stimme im Saale europäischer Civilisation genießenden Idiom erheben zu wollen! Aber was Jahrhunderte verbrechen, konnten Monate nicht sühnen.

Die herrlichsten Perioden aus Ungarns Geschichte, die ebenso herrlichen Stoff zu den schönsten Epen abgegeben hätten, waren spurlos verschwunden; über Roma's Tönen war die Sprache roh und formlos geblieben, wie man sie aus den Hochebenen Asiens mitgebracht hatte in sagenumflorter Vergangenheit. Was nüzte es in tragikomischer Wuth schock weise neue Wörter zu bilden? Eine neue Literatur gleicht der Aloe — ihre Blüthe ist äußerst selten, und sie gehorcht nicht dem Machtgebote des Gärtners und verlacht die Treibhauswärme. Man nahm Zuflucht zu dem verachteten, nicht zählenden Volke, und nahm ihm seine Lieder. Allein dies Volk war in Leibeigenschaft gefallen, seine Bildung war so gut wie keine, seine Vergangenheit

hatte es verloren — was konnte es bieten? Nicht ein plausibles Türkenlied war mehr zu finden.

Wir sehen also wie gewöhnlich gatten sich zu fremden Verbrechen auch eigene Sünden um ein Volk herabzubringen! Die vorliegende Gedichtsammlung beweist dies leider. Klagen über Leibeigenschaft, der Grund den der Landmann mit seinem Schweiße pflügt, gehört nicht ihm, Pferdediebstahl drauf der Tod stand, Prügel, heimathlose Liebe, denn der über Leben und Tod gebietende Herr trat oft dazwischen, und wieder Prügel — voilà tout. Dazwischen tönen schaurige Lieder von Räubern, die frei auf der Steppe hausen, Niemand fürchten bloß den Heergott — —

Manchmal sich mit ihm versöhnen
Und Sie werden dann Hußären!

[Erdélyi János: Népdalok és mondák. I. k 238. sz. 43—44. sor. 197. l.]

Wahrlich, was hätte ein so gesangsreiches, kernhaftes Volk, wie das magyarische, in dem die Heide das Gefühl des Unendlichen erregt wie das Weltmeer, wie das Urgebirge, wie die Wüste dem Beduinen, bei einiger Bildung und Pflege seiner Sprache in der Vorzeit leisten können!

Wir schließen mit einem Volksliede, dessen Wahrheit die geniale Maria Theresia erprobte, und das wir den jetzigen Machthabern nicht genug anempfehlen können.

Die Natur ist des Magyaren
Daß er Recht- und Freiheit liebt
Aber kannst du mit ihm umgehn
Er sein leztes Hemd dir gibt.

[Fordítása]

Ost-deutsche Post 150. sz. Bécs, [1851.] jún. 26.

A magyar—német irodalomhoz., Arany elbeszélő költeményei 2 kötet stb. Magyar Népdalok stb.

I. *Toldi Miklós.* Ott ahol Bihar megye, Magyarország legnagyobb megyéje s a tősgyökeres magyarság bölcsője nyúlik el a kígyóként kanyargó Tisza mentén, egy pusztai faluban Toldi Miklós korán tanúságot tett hősi bátorságáról és óriási erejéről. Malomköveket morzsolt szét markában és nyomórudakat használt sétabotnak; vállán kényelmes helyet talált a bivaly, karjai mint a buzogányok, ha a pusztán járt, egy kis földrengés kísérte — ő volt a második Sámson. Volt azonban egy bátyja, Toldi György, még hozzá hosszú lábú, akár a pók, s halálos ellensége Miklósnak. Ha Miklós testi erejére nézve volt titán, úgy György a cselszövésben és gonosz alattomosságban. Igen hamar észrevette öccse rendkívüli képességeit, amelyekből hatalmas hős bontakozhat ki. Ám néha nagyon terhes, ha híres-neves testvére van az embernek. Légy még oly bölcs és tanult — híres testvéredre gondolva, mindig félvállról fog rád nézni a gonosz világ. Ettől tartva rendelte testvérét György gazdálkodónak, ahelyett hogy lovagi lelkületre és fegyverjátékokra nevelte volna, mialatt jómaga Nagy Lajos király udvarába ment, ott kamarássá és néhány huszárezred tulajdonosává lett. Amikor tehát egy szép reggel Miklós, a derék gazda, már egy tucat szénásszekérre valót lekaszált, csillogó fegyverzetű csapatokat lát vágtatni a pusztán, oly harcos kedvvel nyerítenek a paripák, harci táncra peregnek a dobok . . . . A jó Miklós szeme,

füle előtt forogni kezd a világ, ilyen bajnok szeretne lenni maga is és lelkesen siet haza, hogy búcsút mondjon anyjának s lóhalálában vitézzé legyen. Ott azonban hősi lázát alaposan lehűti kegyelmes bátyja ura, aki közben az udvarból hazaérkezett, minthogy pénzre volt szüksége és szívesen eladott volna valamit a termésből. E testvéri elutasításon bánkódva, de azzal a szilárd elhatározással, hogy többé gazdálkodni nem tanul, ül le Miklós egy kőpadra s azon gondolkodik, hogyan is fogjon hozzá, hogy nagyember legyen. Szigorú bátyja ura ott gyakoroltatja embereit a kő- és rúdvetésben s a majdani hőst véteti célba velük. E gonosz tréfán elkeseredve Miklós felkapja a kőpadot, amelyen ült, e súlyos érvvel válaszol csipkelődésükre — s a kegyelmes úr kedvenc apródja holtan találva rogy össze.

Mint olajütőben szétmállott a teste
És az összetört hús vérolajt ereszte.

„Fogjátok meg a gyilkost!" kiáltja dühöngve György, megoldja a kutyák pórázát, űzeti emberrel, lóval, vadászik testvérére, aki a mocsarak nádasában rejtőzik, vadmadarak tojásait eszi és sok viszontagság után a királyi Budapestre érkezik. Itt hallja a hírt, hogy egy szláv vitéz párbajra hív minden magyar lovagot és csúfolódva ölt meg mindenkit, aki csak kiállt vele. Hallja egyúttal, hogy a kegyelmes úr, szeretetreméltó bátyja, kijárta a királynál az ő börtönbe-vetését, s hogy nemesi birtoka annak jusson, aki a szláv nemzetiség amaz előharcosát kardjával fogja elhallgattatni. Toldi ezt tüstént megteszi, a hálás király testőrgárdájának parancsnokává teszi meg őt s ragyog mint a dicsőség csillaga, míg bátyját a pusztára küldik száműzetésbe.

A költemény értékére vonatkozóan elegendő egy-két szó, minthogy erről már az egész nemzet mondott ítéletet, énekli a csikós a pusztán és a huszár a lován. Mint minden eposzban, amely a nép legbensőbb életéből származott s mint monda, már régen ott élt mindenkinek ajkán, a Toldiban is ugyanazzal a — mondhatnók — elemi erővel találkozunk, amelyet minden vadhajtása mellett is csodálnunk kell. A hasonlatok rendkívül egyszerűek, legtöbbször — mint Homérosnál — a földművelés köréből valók és éppen egyszerűségük folytán találóak. A hős nádifarkashoz hasonló, lóhoz, amelyet istállóba zártak, ahol tűz ütött ki stb. Nehézkes német líránknak nem ajánlhatjuk eléggé a természet hangját s a dalban hatalmas magyarokkal való ismeretségtől a legjobbakat reméljük magunknak. Amint a Toldimonda a puszta fiaiban továbbélt mindaddig, amíg most Arany a kellő művészi formákba nem öntötte, így maga a költő is szerény tanító volt Szalontán, aki anyanyelvén kívül csak valamelyes latint értett, de „az egyszerű természetűek fölé Isten lelke száll," mondja az írás.

Ami a hajmeresztő fordítást illeti, a sajnálkozásra nincs elég szavunk. Itt a német nyelv egy barbár kalapácsütései alatt nyög, akinek nincs füle ennek ritmusaihoz. Valóban, mekkora is lehet az eredeti szépsége, ha mégis tiszta körvonalakban ragyog elő ily zavaros tükörből.

II. *Murány ostroma.* Míg Toldi a 14. században játszódik, amikor még semmit sem tudtak a politikáról és újság sem volt, addig a Murány ostroma a 17. század közepe után, amikor már XIV. Lajossal virágkorát élte a kabinetpolitika. Ah, a mi kiváló Aranyunknak is, akit néhány sorral ezelőtt mint szerény tanítót hagytunk el, — most a politika szállt a fejébe és tollába. Toldijának fényes sikerén felbuzdulva és lelkes tisztelői hívására elhagyta pusztai szülőfaluját s a politizáló Buda-Pestre vándorolt — s oda is van naivitása, koncepciójának szűziessége, amely úgy elbájolt minket a Toldiban. Többé már nem az Alföld csikósaival beszélget, hanem az egykori méltósá-

gok szalonjaiban érzi jól magát. Nyelve fényes és sima lesz, hasonlatai díszesek és keresettek, a Toldi friss, természetes hangjai nem zengenek már benne. Szabályszerű elegáns, glaszékesztyűs szerző lett, akinél az orrfintorgató esztétika nem talál kifogásolnivaló nyerseséget és keménységet.

A néphez azonban nehezen juthatna el, mint ahogy ez természetes és egyszerű tartású Toldijának sikerült. Murány ostroma a politika csuszamlós talaján játszódik s hozzá még csiklandós és kényes politikáén, amilyet csak a jelen ismer, amelyben diplomáciai kifejezésekre van szükség. Míg a Toldiban Magyarországot mint nagyhatalmat láttuk uralkodni a Kárpátoktól a Balkánig, az Adriától a Fekete tengerig, itt török pasalikokra és osztrák vármegyékre osztva látjuk viszont. Közéjük vetik kísérteties árnyékukat a Rákócziak merész alakjai. Murány hegycitadellájának urai akiket most utolsó sarjuk, Széchy Mária, a hős asszony képvisel, Rákóczi oldalán állnak.

Wesselényi Ferenc, a császári palatinus és a felsőmagyarországi csapatok főparancsnoka hajtja végre az egzekuciót a dacoló várpalotán, amely a Rákóczi által való közeli felszabadulását várva és égigérő sziklákon épülve, már hónapok óta fittyet hány a legkétségbeesettebb rohamoknak. Magyarok magyarokkal állnak itt szemben, Wesselényi hírt kap a felmentés közeledtéről s igyekeznie kell a bevehetetlen Murány bevételével, nehogy minden eddigi dicsősége kiköszörülhetetlen csorbát szenvedjen. Ekkor felkiált: Murány, erős benned minden — úrnőd szívét kivéve. Ebbe a szívbe és nem az erődbe török én rést. Saját adjutánsának álruhájába öltözve tárgyalást kér a szép Máriánál. Itt azután politikai viták adódnak, ugyanolyanok amilyenről a közelmúltban egy vár ostromával kapcsolatban egy császári és egy magyar generális közt hallottunk:

Wesselényi így beszél [ti. a grófnőről]:

> Pártütőkhöz álla igaz fejdelmétől.

Mária ezt válaszolja [ti. a maga Rákóczi-párti álláspontjának igazolására]:

> . . .lábbal tiporva minden a mi drága:
> Nemzetiség, törvény, s a hit szabadsága.
>
> Még nem pártütés, ha nem segít kérelmünk,
> Törvényadta módon kardunkat emelnünk.

Wesselényi egészséges ítélettel és józan mérlegeléssel feleli:

> De mig tanácsosabb, módunkban is vagyon
> Törvényhozás által segitni a bajon.
>
> Kitépik kezünkből lázongó vasunkat
> S foglalt tartománynak nevezik honunkat.

Rettenetes! Rettenetes! a költő már évekkel ezelőtt megmondta, hogy Magyarországot hamarosan foglalt tartománynak fogják nevezni. Mennyire igaza volt az ókornak, hogy a költőket mindig látnoknak nevezte.

A diplomáciai konferencia végén Wesselényi szerelmes levelet kézbesít Máriának, amelyben a kezét kéri, hozományként a várat követeli, és a várőrségnek teljes amnesztiát ígér. A grófnő szívében a sértett büszkeség küzd a daliásan szép palatinus iránt hirtelen ébredt szerelemmel. Ezt írja válaszul: egy erre a célra előkészített kötélhágcsón másszon fel a várba egy ablakhoz, ahol lámpa ég, ott várjon sorsára.

Wesselényi sejti a csapdát, de egyszersmind látja azt is, hogy csak e vakmerő tett győzheti meg Máriát szerelméről, s indíthatja a szerelmes asszonyt a citadella átadására. Válogatott embereket rendel ki azzal az utasítással, hogy ha csak az ő pisztolylövését nem hallanák a várból, amely lövés a dolgok barátságos elintézésének jelzése volna, kockáztassanak meg kiszabadítása érdekében egy vakmerő éjszakai támadást. Alig ugrik a kötélhágcsóról az ablak mellvédjére, leteperik és börtönbe hurcolják hősünket. Mária itt ajánlja fel neki a kezét, azzal a feltétellel, hogy pártjára áll át. Ám a nádor inkább a halált választja, mint a hűtlenséget és gyalázatot. Mária sem akar megválni a maga pártjától — s egyiküknek mégis csak engednie kell, egyiküknek át kell állania, hogy frigyük létrejöjjön, s éppen ez az, ami a versben végtelen kétséges. Végre mesterien ábrázolt lelki küzdelem után, a hajthatatlan Wesselényinek emelt vérpad lábánál, a szerelmes asszony odanyújtja neki kezét és átadja neki a citadellát. De mi lesz, ha az asszony csapatai a vár feladása miatt fellázadnak s éppenoly hívek maradnak, a maguk zászlajához, mint Wesselényi az övéhez, amint eddigi szilárd ellenállásuk alapján valóban gyanítható? Igaz, hogy a költő ugyanazon hágcsón több hűséges vitézét küldeti fel utána, ám ezeknek észrevétlen kell maradniok s elegen vannak-e ahhoz, hogy a nagyszámú várőrséget megfélemlítsék? A kölg tő erre, amennyire módjában áll, költői fátylat borít; de a maga mindeddihőn szeretett zászlójától való elpártolást az asszonynál mentheti ugyan a szerelem, de nem magyarázhatja és mentheti katonáknál az asszonyi szeszély

A szóban forgó költeményben ez a mesterkéltség az, amely — mint a bevezetőben említettük — a közvetlenség és természetesség Toldiban lengő fuvallatának hiányát oly fájdalmasan érezteti velünk. Emellett a költemény állandóan a politika ingatag kötelén táncol, ami semmiképpen sem üdítő látvány, s aminek elkerülését a zseniális költő ösztönétől biztonsággal várhatjuk . . . hacsak közben a hazájáért való bánat erőt nem vett rajta.

A fordító vigasztalására hadd mondjuk el, hogy nyelve itt valamivel elviselhetőbbé vált, de még mindenütt kiütközik a barbár otromba ökle.

III. *Magyar népdalok.* A költészet ugyanazt az utat járja, mint a világtörténelem. A palotákból számkivetve, a hatalom birtokosaitól elűzve, a szegénység kunyhóiba húzódik, hogy — gyakran csak századok múltán — ismét jelentőséget és általános elismerést kapjon. De lehetséges, hogy ezalatt maga a nép, amelynek magának is ugyanezen a gyilkos úton kell járnia, elpusztult nyomtalanul. Hisz költészet nélkül nincs fejlett nyelv, nincs műveltség és civilizáció, mondjuk ki bátran, — költészet nélkül nincsen nép! Költőik nélkül a rómaiak és görögök megsiratlan szálltak volna az ezredévek kriptájába, akár a babiloniak és asszírok. XIV. Lajos politikájával és — költőivel alapozta meg Franciaország szupremációját. Mert a nemzet igazi képviselői a költők és pedig különbek, mint a diplomaták, mivel saját hatalmuk teljessége az övék. Az osztrák költőiskola, egy Grün, egy Lenau Ausztriának külföldön éppúgy tekintélyt és tiszteletet szerzett, mint a miniszterelnök politikája. A költő a néppel bukik el, s a nép a költőkkel.

Világosan láttuk századunkban, hogy a magyarok népe ezt az utat járja. Ha nem teremtette volna meg Dante az olasz, Luther a német nyelvet, hogyan is dacolhattak volna ezek a tizedrészekre darabolt, száz úr között megosztott nemzetek az idő bomlasztó befolyásával? A zivatarral fenyegető jövő sejtelme, az önfenntartás ösztöne volt az, ami harmincnál nem több esztendeje lázas hajszában űzte a magyarokat, hogy keressék elő századok óta megvetett és elfelejtett nyelvüket a puszta csárdájából, és máról holnapra törekedjenek azt hivatalos, az európai civilizáció államában helyet és szavazatot élvező idiomává emelni. De amit évszázadok vétettek, azt hónapok helyre nem hozhatták.

Magyarország történetéből nyomtalan tűntek el a legnagyszerűbb korszakok, amelyek éppoly nagyszerű anyagot szolgáltathattak volna a legszebb eposzoknak; Róma hangjai következtében a nyelv nyers és ormótlan maradt, amilyenként a mondák fátyolába burkolt múltban Ázsia fennsíkjairól hozták magukkal. Mit használt tragikomikus dühvel, rohamszerűen alkotni új szavakat? Az új irodalom az aloéhoz hasonló — virágja rendkívül ritka, s nem engedelmeskedik a kertész hatalmi parancsának és kineveti az üvegház melegét. A megvetett, mit sem számító néphez menekültek, s tőle vették dalaikat. Ám ez a nép jobbágyságba esett, műveltsége alig volt több a semminél, múltját elvesztette — mit nyújthatott? Egyetlen tetszetős törökkori dal sem volt már található.

Látjuk tehát, mint társulnak az idegen gaztettekhez általában a maga bűnei, hogy a népet tönkretegyék! A szóban forgó versgyűjtemény sajnos, ezt bizonyítja. Panaszok a jobbágysors miatt, a föld, melyet a parasztember verejtékezve szánt, nem az övé, lólopás, amelyért halál járt, ütlegek, otthontalan szerelem, minthogy az élet és halál fölött parancsoló úr sokszor közbeszólt, s ismét ütlegek — voilà tout. Közben szörnyű dalok szólnak rablókról, akik a síkságon szabadon tanyáznak, csak az istentől félnek, senki mástól —

Azzal is kibékülnek,
Mert huszárokká lesznek!

Valóban — mit nem alkothatott volna egy dalokban oly gazdag, életerős nép, mint a magyar, amelyben a puszta éppúgy a végtelenség érzetét kelti, mint a világtenger, mint az őshegység, mint a sivatag a beduinban, ha a múltban csak egy kissé is fejleszti és ápolja nyelvét!

Befejezésül egy népdalt, amelynek valódiságát a zseniális Mária Terézia próbálta ki, és amelyet nem ajánlhatunk eléggé a hatalom mostani birtokosainak:

Természete a magyarnak,
Hogy a jussát nem hagyja,
De ha bánni tudsz vele, hát
Az ingét is od'adja.

312. Tompa Mihály — Aranynak Hanva, 1851. okt. 4.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/919. sz.; csontszínű, nagynegyedrét l. papír fele kettébe hajtva, eredeti bal sarkában domború nyomásos Kossuth-címer, vízjegy: Tompa Mihály, 21×13,9 cm, 2 fol., 1—4. l.: l. szöveg (a levél vége hiányzik.) — Címzés, boríték nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 660. l. 919. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany júl. 21-i levelére.

8—9 *Voltam tractualis és superintendentialis gyülésen, . . . „nincsen szentlélek"* — egyházmegyei gyűlések, az utóbbi: püspöki kerületi, amelyeken, nyilván az ellentétek miatt írja, hogy: „nincsen szentlélek".

9—11 *Küzdöttem . . . azon állás miatt, mellyen most vagyok.* — A hanvai ref. parochia Gömör megye egyik legjobb jövedelmű papi állása volt. Tompa csak felesége rokoni összeköttetései révén tudta megszerezni.

11 *Elbucsúztam, beköszöntem,* — Kelemérről Hanvára — a „Fekete könyv" 82. sz. darabjai szerint — 1851. szept. 5-én költözött.

24—25 *„Mi a mérföldek foglalatja?"* stb. — Szemere Pálnak e verséből már 1847. jún. 14-i levelében is idézett.

53—54 *Mentovics megharagszik bírálojára s a Hölgyfutárban szamárnak nevezi;* — a Pesti Napló 1851. 259—260. szept. 19-i és 20-i számaiban névtelen cikkíró ismertette a Losonczi Phőnix II. kötetét. Előbb prózai dolgozatokkal, majd a költeményekkel foglalkozott. Magasztalta AJ. *Családi körét*, elismeréssel szólt Tompa: *Alföldi képek* c. verséről, de elmarasztalta Mentovich Ferenc *Éjjel* c. költeményét, melyben — a kritikus szerint — nincs egyetlen költői gondolat, mely összetartaná, megelevítené az egészet. Verselése szaggatott, kivitele hibás. — Mentovich a Hölgyfutár 1851/II. fé. 220. szept. 25-i számában „Mese a szamár- és Phönix-madárról. (Emlékül a' Losonczi Phőnix II. kötete egyik bírálójának)" — címen verset írt arról, hogy: „vadászni indult a füles szamár," — A vers befejező része részletesen magyarázza: „Az uj erdő: a szépirodalom, | A vaktöltésű járatlan vadász | Némely hivatlan kritikoszter" [kritikus] stb.

58—60 *Tot Kálmán és Endre egy tárcza felett fognak . . . versenyt futni! — Mi van kék szemedben?* címen verset írt Tóth Kálmán és Tóth Endre. A vers alatt zárójelben mindketten közölték: „Költőverseny." Tóth Kálmánnal, illetve Tóth Endrével. A vers alatt megjegyzés, mely szerint: „Egy alföldi derék magyar hölgy egy gyönyörü tárcát [kézimunkát] külde hozzánk jutalmul a jobbnak itélendő költemény szerzője számára. A bírálat eredményét jövő szombaton nyilvánitandjuk." Szerk. (Hölgyfutár, 1851/II. fé. 230. okt. 7. 913. l.). — A tárcát Tóth Endre verse nyerte. (Ld. Hgyf. 234. okt. 11. sz. 931. l.)

62 *örülök-e annak, hogy Jókay szerkeszti a Reményt?* — 1851. II. félévétől kezdve Jókai és Vahot Imre együtt szerkesztette.

67—68 *verseimet most adogatják ki a Reményben.* — Tompának a Reményben a következő versei jelentek meg: *Emléksorok egy szép hölgyhez* (1851. I. [jan.] füzet, 3—5. l.). — *Az ibolya álmai* (II. [febr.] füz. 65—67. l.). — *Bosnyák Zsófia* (IV. ápr. füz. 182—188. l.) — *Pacsirtadal* (VI. jún. füz. 357—358. l.). — *Szőlőhegyen* (1851. II. fé. V. [nov.] füz. 200—201. l.). — Két rege: I. *A mézharmat.* II. *A kérész* (II. fé. VI. [dec.] füz. 241—244. l.)

81—83 *egy kötet versemet az elbeszélői modorból . . . Heilprin miskolczi könyvárusnak ajándékozom, — Regék, beszélyek* c. kötete valóban Miskolcon jelent meg 1852-ben, de akkor már Deutsch Dávid kiadásában.

92 *a Csörsz árka van agyon teremtve,* — Kertbeny e kifogásolt fordításáról Tompa a *Fekete könyv*-ben is megemlékezik (83. sz. a.). Egy helyen Kertbenyt, eredeti családi neve: Carl Maria Benkert — alapján, „Mária ur"-nak is nevezi.

124 *Der Treue wegen,* stb. — „A hűséget illetően nyugodt lehet, minthogy sok gyakorlat által most már csaknem tökéletesen ura vagyok anyanyelvünknek [Tompa megjegyzése: „a mit nem hiszek:"] ami persze másként állt, amikor először Petőfi költeményeit fordítottam, amelyekben sok mindent teljesen félreértettem, vagy csak nagynehezen adtam vissza." [Tompa: „ezt elhiszem".]

130 *Ich weisz nicht,* — „Nem tudom, vajon Arany megismertette Önt az én nevemmel" stb.

132 *intra muros et extra* — (Iliacos) intra muros peccatur et extra = = Vétkeznek (a trójai) falak közt is, a falakon kívül is. (Horatius, Epist. 1, 2, 17. — Tóth Béla: *Szájrul-szájra*, Bp. 1909. 308. l.) — Tompa e mondást az irodalmi berkeken belüli és kívüli helyzetre alkalmazza.

152—153 *nekünk nincs!* [gyermekünk] — Kálmán fiuk 1850-ben kéthónapos korában meghalt.

160—161 *Gyulai hallottam hogy nálad járt . . . a Pesti naplót nem olvasom;* — Gyulai e látogatásáról írt beszámolót ld. Gyulainál, ADATTÁR.

168—169 *Ha én egér vagyok, Lévai ur micsoda?* — Lévay utalása Tompára: „rá ösmerünk körméről — az egérre." Ld. „Gömörből, mart. 26." — címen, Magyar Hírlap, 1851. márc. 30., továbbá Tompa ápr. 24-i levelét és jegyzetét.)

170 *a te kis poétád,* — Tisza Domokos.

313. Mentovich Ferenc—Aranynak [Nagykőrös, 1851. okt. 8.]

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/384. sz.; világoskék l. papír, 24,3× 20,2 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés, viaszpecsét kivágva, postai pecsétek: bélyegen: Nagy Kőrös 8/10 [= okt. 8.], Orosháza 10/10 [= = okt. 10.], Nagy Szalontha 12/10 [= okt. 12.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 601. l. 384. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Mentovich első levele Aranynak.

5 *egyszerre veendi ön egy meghivással* — ld. Mentovich e levelét követően a nagykőrösi Ref. Egyháztanács hivatalos meghívását. — Nem véletlen, hogy a tanári testület nevében Mentovich írt AJ.-nak, hiszen már 1850. ápr. 7-én megválasztották a költészet és szónoklat tanárává, s így méltán érezhette magát az új tanári testület kovászának. (Benkó, 2. l.)

18 *Pesthez a tavaszra elkészülendő vasut* — e vasútvonal megnyitásával AJ. valóban közelebb került az irodalmi élet központjához. (Bp.—Ceglédnek 1847. szept. 1-től volt már vasútja ld. Pallas Lex.) A későbbi években — AJ. ugyan ritkábban, — de írótársai sűrűbben ellátogattak hozzá a „vaspályán".

24—25 *Szász Károlyt, Dr. Karolit, Jánossy professort* — Szász Károly AJ. régi rajongói közé tartozott. Ennek bizonysága 1847. — szept. 2-án a PDl.-ban megjelent verses levele (ld. e kötetben). — Dr. Károlyi Sámuel AJ. régi ismerőse, barátja, szintén Szalontáról került 1851-ben Nagykőrösre városi orvosnak. — Jánossy Ferenc Mentovich barátja, akivel együtt gyártottak puskaport a szabadságharc alatt. Jánossyt Mentovich hozta a nagykőrösi gimnáziumhoz a természetrajz, kémia és elméleti gazdaságtan tanáráúl. (Ld. Benkó, 2. l. és ADATTÁR.)

314. Nagykőrösi Ref. Egyháztanács — Aranynak Nagykőrös, 1851. okt. 8.

K: NSzAJEM (Salonta, Muzeul Memorial Arany János).

M: AJ. kk. XIII. k. 493. l.: AJ.-nak a nagykőrösi ref. Egyháztanácshoz intézett 1851. okt. 14-i és 21-i levelei jegyzetében.

3—5 *tanintézetünket . . . egy 8 éves teljes és nyilvános gymnasiummá átalakitván* — az 1554-ben alapított nagykőrösi ref. algimnáziumban 1849 végén 140 növendék kezdte meg tanulmányait, a régi, ún. licealis rendszer szerint. A felsőbb osztályokban két tanár, míg az alsó osztályokban „végzett diákok" tanítottak. 1849-beu adta

ki az osztrák kormány az ún. *Organisations Entwurf*-ot, amely a középiskolák nyilvánossági jogát feltételekhez kötötte. E szerint a nyolcosztályú főgimnáziumok fenntartásához tizenkét rendes tanár kellett. Nagykőrös — Debrecent is megelőzve — elhatározta iskolája magasabb fokú átszervezését. A ref. Egyháztanács már 1850. dec. 1-én kimondta, hogy „iskoláját lejebb nem szállítja, hanem minden lehető áldozatra kész". — Az 1851—52. tanévre tehát tíz tanár alkalmazását határozták el. (Benkó, 1—5. l.)

9 *csőd hirdettetvén* — vagyis pályázat.

13—16 *a magyar irodalom tanszéke megürült, e tanszékre . . . Tens Urasága választatott el.* — A magyar irodalmi tanszékre eredetileg ifj. Szász Károlyt választották meg. Közben, mivel a matematika tanítására nem találtak tanárt, „ifj. Szász Károly ur, — ki . . . a mathesisben is kitünő képzettséggel bir, . . . minthogy e tanszékre szintén folyamodott is" felajánlotta, hogy átveszi a matematika tanítását. A jegyzőkönyvben rögzített *Végzés* szerint: „az ekként megüresedett magyar irodalom tanszékre Arany János ur, mint a ki az irodalom mezején magának kitünő helyet vívott ki, alkalmaztatik" . . . (Benkó, 6—7. l.).

315. A kecskeméti Ref. Egyháztanács, Mikó László — Aranynak Kecskemét, 1851. okt. 10.

K: NSzAJEM. (Salonta, Muzeul Memorial Arany János)

M: Kiadatlan.

16—17 *Tekintetes urat mint megválasztott egyik . . . Tanárunkat* stb. — a Nagykőrössel versenyző kecskemétiek meghívását a nagykőrösi két nappal megelőzte. A felkínált fizetés azonos volt. Arany kecskeméti meghívásának híre eljutott Nagykőrösre is. Szász Károly okt. 18-i levelében kéri A.-t, hogy „Kecskemétről bár mily igéretekkel se engedje megcsalatni magát", mert az ottani gimnázium ügye bizonytalan, s minden valószínűség szerint ott csak algimnázium és tanítóképző lesz. — AJ. valóban Nagykőrös mellett döntött. — Utóbb Kecskemét is megkapta a maga főgimnáziumát, s 1856-ban újból megpróbálta AJ.-t meghívni, ezúttal iskolája igazgatójául. (Ld. AJ. válaszát, 1856. jún. 16. AJ. kk. XIII. k. 206. l.)

316. Szász Károly — Aranynak Nagykőrös, 1851. okt. 11.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/496. sz.; kékesszürke l. papír, 24,2 × 14,7 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: üres, 4. l.: címzés, viaszpecsét kivágva, postai pecsétek: bélyegen: Nagy Kőrös 11/10 [= okt. 11.], Nagy Szalontha 14/10 [= okt. 14.] — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 604. l. 496. sz. a.).

M: AJLevIB. II. k. 69—70. l. Teljes szöveg.

Szász Károly 1847. évi első levélváltásuk után ezúttal mint remélt jövendő kollégájának ír AJ.-nak.

7—8 *Hogy ez nem legelső lépéssel történt, az ne sértse kegyedet.* — AJ. tanárrá választásának körülményeiről ld. az Egyháztanács okt. 8-i levelét és az ahhoz csatolt jegyzetet. Szász Károly szükségesnek érezte e megjegyzését, hiszen A.-t ő is a legméltóbbnak érezte a magyar irodalom tanítására; bántotta volna, ha A. érzékenységét sérti, hogy e tanszékre először Szászt választották meg.

19 *Gömörben lakám másfél évig, s a Tompávali ismeretség, stb.* — Szász Károly mint nevelő tartózkodott a szabadságharc után

Bején, s bár akkor Tompa már elköltözött onnan, a két költő közeli ismeretségbe, barátságba került.

21—22 *Kegyed csak müveiből s levelek utján ismeri őt,* — AJ. és Tompa 1852-ig személyesen nem ismerték egymást.

25—26 *siessen e tárt karokkal váró körbe;* — Szász Károly meleg barátsággal fogadta AJ.-t, aki szálló vendége is volt, mint azt Szász menyasszonyának megírta (ld. ADATTÁR).

317. Arany — a kecskeméti Ref. Egyháztanácsnak [Nagyszalonta, 1851. okt. 14.?]

K: Elveszett. — E napon válaszolt a nagykőrösieknek, valószínűleg ekkor köszönhette meg a kecskeméti meghívást is. AJ.-t láthatólag jobban vonzotta a kőrösi tanári kar, ahol főleg Mentovich és Szász Károly személyében már barátok várták.

318. Arany — Mentovich Ferencnek [Nagyszalonta, 1851. okt. 14?]

K: Elveszett. — A Nagykőrösi Egyháztanács és Mentovich első okt. 8-i levelét AJ. egyszerre kapta s nyilván egyszerre válaszolta is meg. A levél meglétéről ld. Szász—AJ.-nak nov. 18-án: „el nem várva a Mentovichhoz írott levélben igért válaszát". — Hogy AJ. e levélben is megemlítette az átköltözés anyagi nehézségeit, bizonyítja Jánosy Ferenc okt. 19-i levelének egy kifejezése, mely szerint „magány úton" értesültek A. nehézségeiről, bár ő hivatalosan is megírta ezt okt. 14-én az egyháztanácsnak.

319. Arany — a nagykőrösi Ref. Egyháztanácsnak Nagyszalonta, 1851. okt. 14.

K: nagykőrösi AJEM.

M: Benkó, 13—14. l. — AJkk. XIII. k. Nagykőrösi iratok 1. sz. főszöveg. 101. l., jegyzet: 493—495. l.

320. Arany — Tompa Mihálynak [Nagyszalonta, 1851. okt. 14?]

K: Elveszett. — Válasz Tompa okt. 4-i levelére. A levél *keltének* megállapításához: Arany okt. 14-én írta meg a nagykőrösi egyháztanácsnak, hogy anyagi körülményei miatt a Nagykőrösi Gimnázium tanári állását nem tudja elfogadni. (Ld. AJkk. XIII. k. 101. l.) — Tompának is ekkor írhatott. — A levél *tartalmához:* Tompa okt. 28-i levelében: „Tanács kérésre hívsz fel, s leveled végén odateszed, hogy már határoztál. Sem egyiket sem másikat nem fogadtad el." — „500 forint nem sok . . ." „. . . kárhoztatlak azon idétlen scrupulusért, mellyet az iskolába járásra nézve emlitesz . . . Azért, hogy egykor a pedant Szemere azt kérdezé: végeztél-e just?"

321. Szász Károly — Aranynak Nagykőrös, 1851. okt. 18.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/497. sz.; kékesszürke l. papír, 24,2×14,7 cm, 2 fol., 1—3. l.: 1. szöveg, 4. l.: címzés, vörös viaszpecsét, postai pecsétek: bélyegen: Nagy Kőrös 18/10 [= okt. 18.], Nagy Szalontha 21/10 [= okt. 21.]. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 604. l. 497. sz. a.).

M: Kiadatlan.

3—4 *elnem várva a Mentovichhoz írott levélben igért válaszát.* — Ld. AJ. okt. 14-i elv. levelét Mentovichnak, amely kb. éppen 18-án érhetett Kőrösre. Szász Károlyt azonnali levélírásra ösztökélte, mert félt, nehogy Arany miatta mondjon le a kőrösi katedráról.

8 *Én kezdetben a számtanra folyamodtam,* — annál is inkább, mert édesapja id. Szász Károly a nagyenyedi kollégium híres tanára,

fia érdeklődését elsősorban a természettudományok felé irányította, mint a továbbiakban utal is erre.

17 *dilettáns poeta létemre* — Szász Károlyban a költészet iránti érzék korán felbukkant és mindvégig elkísérte. E korszaka irodalmi kísérleteiről ld. ADATTÁR.

31—32 *Mutattuk kegyed levelét nehány befolyásos embernek* — a Mentovichhoz írottat azoknak, akikkel meg akarták szavaztatni AJ. költözködéséhez az anyagi hozzájárulást.

37 *Az egyházi tanácshoz írott levele* — Az okt. 14-i a fent említett akadályról.

41 *Kecskemétre is meg van híva kegyed.* — az okt. 10-i kecskeméti meghívás két nappal későbbi a nagykőrösinél. A két város és iskola versenyében ezúttal a kőrösi győzött: megnyerte tanárául AJ.-t. Rangos tanári testületében az 1850-es évek vége felé hat akadémikus volt.

48—49 *várja el meg [még] Mentovich s a város válaszait,* — amelyek a megszavazandó költözködési segélyre vonatkoztak.

322. Jánosy Ferenc — Aranynak Nagykőrös, 1851. okt. 19.
K: NSzAJÉM. (Salonta, Muzeul Memorial Arany János)
M: AJ. kk. XIII. k. 494. l. Jegyzetben.

2—3 *önnek aggodalmai felől,* — AJ. okt. 14-i levelében értesítette a nagykőrösi Ref. Egyháztanácsot, hogy a gimnázium felajánlott tanári állását nem tudja elfogadni, mivel nincs fedezete a költözködés és „behelyezkedés" költségeire.

3—4 *utiköltségre 120 ezüst forintot utalványozott,* — Az egyháztanácsi ülésen Mentovich magyarázta, mily nagy megtiszteltetés lenne a városra, ha Aranynak adhatna otthont, kenyeret, ha ő taníthatná a város ifjúságát. Amikor rátért a költözködési fedezet megajánlására, az ülés egy résztvevője elkiáltotta magát: „Aranyszekeret küldjünk elébe!" (Benkó, 13. l.)

323. Mentovich Ferenc — Aranynak. Nagykőrös [1851.] okt. 19.
K: MTAK. Kézirattára — K. 513/385. sz.; csontszínű l. papír, 27,7× 22 cm, 2 fol., 1—2. l.: Mentovich levele, 3. l.: Szász Károlyé, 4. l.: címzés. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 601. l., 385. sz. a.).
M: Kiadatlan. Részletek közölve belőle AJ. kk. XIII. k. 494. l.

2—3 *uti költségeid és félévi szállásod fedezésére* — a tegező forma arra utal, hogy ezzel AJ. már első levelében megajándékozta Mentovichot, aki ezúttal viszont élt az engedéllyel. A 120 ezüst forint megszavazásáról Jánosy Ferenc ugyancsak e napon értesítette hivatalosan A.-t.

11 *nődnek rokonai közűli elszakadása,* — a további években A.-né testvéröccse: Ercsey Sándor szalontai ügyvéd intézte házuk rendbentartását, kevéske földjük bérbeadását, mint azt a következő kötetek levelei majd híven tükrözik.

21 *nem maradsz a szabad ég alatt,* — AJ. kőrösi fogadtatásáról, első elszállásolásáról ld. Mentovichnál, ADATTÁR.

28—29 *a télen nem fogsz dideregni, hanem fázni.* — Utalás AJ. *Téli vers* c. költeményének befejező versszakára: „Most *fázok*, mert van benne mód, | Míg el nem ég félölnyi fám: | Akkor . . . ha elrontom a szót | És *fázom*, — nem az én hibám." — A verset Mentovich a Reméný c. folyóirat 1851. márciusi számából ismerhette.

324. Szász Károly — Aranynak. Nagykőrös, [1851.] okt. 19.
K: Ld. Mentovich Ferenc — AJ.-nak e napon közös levélpapíron.
M: Kiadatlan.
Szász Károly e sorait Mentovichnak e napon írt leveléhez írta, ugyanazon a levélpapíron.
2 *tennap utnak inditott levelemet,* — okt. 18-i levelét, melyben igyekezett meggyőzni AJ.-t, ne legyenek aggodalmai amiatt, hogy ő átment a matematikai tanszékre, mert hiszen ő eredetileg is arra folyamodott.
9 *itt semmi difficultás* — semmi nehézség nincs már.

325. Arany — a Nagykőrösi Ref. Egyháztanácsnak Nagyszalonta, 1851. okt. 21.
K: nagykőrösi AJEM.
M: Benkó, 15—16. l. — AJ. kk. XIII. k. főszöveg, Nagykőrösi iratok 2. sz. — 102. l. jegyzet 493—94. l.

326. Tóth Endre — Aranynak Vatta, 1851. okt. 25.
K: MTAK. Kézirattára — K. 513/1199. sz.; csontszínű l. papír 22,3 × 13,5 cm, 2 fol., 1—3. l.: l. szöveg, 4. l.: üres, rajta AJ. írásával oszlopban: Dajka Bajza Erdélyi Kazinczy Zalán fut[ása] Czuczor Zólyomi Abafi Kisf[aludy] Kár[oly] Kisf[aludy] Sándor — némely — Bonfin[i] l. Istvánfi l. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 667. l. 1199. sz. a.).
M: Kiadatlan.
10—12 *Heilprin Mihály könyvkereskedő, ki . . . önt még Pestről a ‚jobb időkből' ismeri,* — Heilprin — akit Szemere Bertalan Miskolcról ismert — Szemere titkára volt, — így ismerte AJ.-t. (Ld. még ADATTÁR.)
17 *Lévai- és Jókaitól hallám,* — hogy AJ. a Daliás idők-et befejezte volna, a két író csak azért gondolhatta, mert a mű I. éneke már megjelent a Losonczi Phőnixben.
19 *Heilprin engem felkért* — mivel Tóth Endre is írt verseket s érdekelte az irodalom, összeköttetésben állt a miskolci könyvkereskedő és könyvkiadó Heilprinnel. — Heilprin Tompával is megállapodott, hogy kiadja elbeszélő költeményeit. A kiadást illető megállapodásukat ismerjük Tompa AJ.-nak írt leveléből. E szerint Heilprin a költeményeket kinyomatja, eladja, költségét levonja a bevételből, s a maradékon osztoznak. (1851. okt. 4.). Tompa *Regéit* valóban Heilprin jelentette meg 1851-ben mint a Szépirodalmi Könyvtár c. sorozatának első kötetét. Scribe és Sue egy-egy regényének fordítását is kiadta.
30 *előfizetési ívet nem terhére küldi önnek,* — Heilprin ezzel is inkább vállalata komolyságát akarta A.-nak bemutatni. Mivel a fordítások honoráriumát is megüzente, mintegy a fordítási lehetőséget is felajánlotta.
43 *Feleségem is van* — Okolcsányi Krisztina.
44 *Laczi fiam még sincs . . .* — Arany Lászlót—Petőfi verse révén — írói körökben országszerte ismerték.

327. Tompa Mihály — Aranynak Bábony, 1851. okt. 28.
K: MTAK. Kézirattára — K. 513/921. sz.; csontszínű l. papír, 25 × 19,6 cm, 2. fol., 1—3. l.: l. szöveg, 4. l.: címzés. Viaszpecsét papírral együtt kivágva. Postai bélyegzők: 6 + 3 kr-os bélyegen: Putnok 28/10 [= okt.

28.], Miskolcz 29/10 [= okt. 29.], Gross Wardein 1/11 [= nov. 1.], Nagy Szalontha 2/11 [= nov. 2.], Orosháza 3/11 [= nov. 3.], Pesth [olvashatatlan dátum], Nagy Kőrös 4/11 [= nov. 4.]. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 660. l. 921. l.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany kb. okt. 14-én kelt elv. levelére.

5 *én az úr szőlejének vagyok vinczlérje,* — mint lelkész az Úr szőllejében dolgozik. (Ézsaiás 5/7, Máté 20: l. és köv. v.)

10—11 *Sem egyiket sem másikat nem fogadtad el.* — Sem a kecskeméti, sem a nagykőrösi gimnázium meghívását. Ez utóbbit okt. 21-i Nagykőrösre küldött levele értelmében mégis elfogadta. (Ld. AJ. kk. XIII. 102. l.)

12 *a papi, professori kenyér sajtalan* stb. — sajt nélküli, azaz szegényes.

18 *conditiohoz* — állás, állomáshely.

24 *hány iskolát végeztél;* — AJ. érzékeny lelkiismeretére vall, hogy a nagykőrösi gimn. tanári állást tanári képesítés hiánya miatt vonakodott elfogadni.

35—36 *ex professo tanulta a poesist,* — foglalkozás-, vagyis hivatásszerűen tanulta a költészetet, a versírás mesterségét.

62 *Paloczi Abris* — ld. ADATTÁR.

328. Tisza Domokos — Aranynak Geszt, 1851. nov. 2.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/750. sz; csontszínű l. papír, 22 × 13,8 cm, 2 fol., 1—2. l.: 1. szöveg, 3. l.: *Kandallónál* c. vers és a *Népdal* c. első versszaka, 4. l.: az előbbi vers folytatása és a *14-ik születésnapomra* c. vers kezdete. Ennek befejezése egy 9 × 13,7 cm nagyságú papírszeleten. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 611. l. 750. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Tisza Domokos — még mielőtt Arany írt volna neki — már felkereste levelével Kőrösön.

6 *az ádáz Bodritól* — AJ.-ék kedves kutyája. Amikor AJ.-t 1848-ban kinevezték a belügyminisztériumhoz fogalmazónak és lemondott jegyzői állásáról, hivatali lakását is el kellett hagynia. A Pestre költözés terveit a történelmi események megakadályozták. Ezért Szalontán kellett lakás után nézniük. Darvasi Ambrus házába költöztek. Házigazdájuk annyira zsugori volt, hogy nem engedett szárnyasjószágot tartani, mert — azok koptatják az udvar földjét. Nem tűrte meg a házban AJ.-ék Bodri kutyáját sem, úgyhogy az ételt az utcára hordták ki neki. (Ld. Gyöngyösy László: *Adalékok Arany János életéhez.* EPhK. XXVIII. k. 760. l.) „Nem volt számára egy zug | A gazda udvarán" — írja A. *Házi-uraság* c. versében. Aranyék Darvasitól a róm. kat. paplak mögé költöztek, majd amikor Vas Gerebentől sikerült megkapnia a *Nép barátjáért* járó szerkesztői díjat, — kölcsönnel megtoldva — 1800 váltóforintért megvették Debreczeni János kis parasztházát. (Debreczeni, 48—49. l.). Erről írta *Házi-uraság* c. versét (AJ. kk. I. k. 89—91. l. 435—436. l.) — „Most itt van ő is, a hű | Bodri, együtt velem;" — írja a Tisza Domokos által e levélben említett kedves kutyájáról.

11—12 *küldök három . . . poémát.* A Tisza Domokos által mellékelt versek: *Kandallónál, Népdal, 14-ik születésnapomra.* A versek szövegeit ld. 404—406. l.-on, — AJ. e verseket nov. 12-i levelében

bírálta, ld 410. l.-on, — A *14-ik születésnapomra* címűt *Határozás* címen felvette *Tisza Domokos Hátrahagyott Versei* (1857) közé. Ennek szövegjavításait AJ. nov. 12-i levelének jegyzetében közöljük.

14 *(Monardosan)* — Monard, Tisza Domokos angol nyelvtanára, aki a magyar szavakat idegenesen ejtette. (Monard-ról ld. még ADATTÁR.)

20 *Nagy Lajos . . . Zsugovics Demeter* — AJ. szalontai barátai. (Ld. ADATTÁR.)

27—28 *fordíts! (végin csattan az ostor).* — E tréfás utalás után következik Tisza Domokos három, fent említett verse.

329. Kertbeny Károly — Aranynak Bécs, 1851. nov. 10.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/279. sz.; csontszínű l. papír, 21,4 × 13,5 cm, 1 fol., 1—2. l.: 1. szöveg. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 599. l. 279. sz. a.).

M: Kiadatlan.

E levél tükrözi Kertbeny magyar nyelvtudását.

2 *Mind össze tán 14 nap óta* — helyzetének reménytelensége az év októberében arra késztette Kertbenyt, hogy Bécsbe menjen és az osztrák hatóságoknak kiszolgáltassa magát. A haditörvényszék végül szabadlábra helyezte, de eltiltotta minden írói munkától.

3 *baráti szivességnek köszönöm,* — e sorok azt sejtetik, hogy e levelét vizsgálati fogságának napjaiban írta.

5 *nagykőrösi gymnásiumnál új hivatalba* — Arany 1851. okt. 21-én értesítette a nagykőrösi egyháztanácsot, hogy elfogadja a meghívást, vállalja a magyar irodalom tanítását a gimnáziumban.

17—18 *anyi ellen bizonyitványok* — Kertbeny törekvéseit a megérdemeltnél nagyobb lekicsinylés kísérte. Elkeseredését növelték a procedurák, amelyekben előbb a cseh—szász határon, Bodenbachnál, majd Prágában, végül Bécsben az osztrák hatóságok részesítették.

21—22 *fordításaimnak második, változatlan kiadása* — a kiadásra hosszú ideig nem kerülhetett sor, mert Kertbenyt szabadon bocsátása után házkutatással zaklatták, Bécsbe internálták, megtiltották, hogy bármely szerkesztőséget, hivatalt vagy könyvesboltot[!] felkeressen.

330. Arany — Ercsey Sándornak. Nagykőrös, 1851. nov. 12.

K: Fráter György tulajdonában. Csontszínű l. papír, 2 fol., 1—3. l.: 1. szöveg, 4. l.: üres, címzés nincs.

M: Ercsey, 59—61. l. kihagyásokkal.

Arany első, sógorának írt levele.

18 *a Mentovich család és Szász Károly, — Jánosi tanár,* — hármukat emeli ki, mint akik legtöbbet tettek Kőrösre költözése érdekében. AJ. meghívása idejéből mindhármuktól maradtak fenn meleg rokonszenvet sugárzó levelek. Mentovichtól okt. 8. és 19-ről. — Szász Károly okt. 11-én és 18-án írt AJ.-nak. — Jánossy Ferenc, mint az egyháztanács ideiglenes jegyzője, okt. 19-én értesítette jövendő tanártársukat, hogy a költözködéséhez szükséges 120 ezüst forintot, érkezésekor azonnal megkapja. A Nagykőrösre érkező Arany-családot a város határában Mentovich Ferenc várta (ld. még ADATTÁR, Mentovichnál).

20—23 A felsorolt többi hat tanárról: Ács Zsigmond, Csikai Imre, öreg Fitos Pál, Kiss Lajos, Wargha János és Weisz Jánosról ld. ADATTÁR.

27 *Szilágyi S. erővel magához vonszolt,* — Szilágyi Sándor ez években nemcsak új meg új folyóiratokat szervezett, hanem ezúttal arra is gondolt, hogy az amúgy is Pesten időző Aranyval találkozhassanak tisztelői, író-barátai.

30 *Vettünk* stb . . . — a korabeli pénzegység: a pft. = pengőforint, másutt frt. = forint, vagy a vt. = váltóforint — néven fordul elő. A régebbi váltóforintnak az új pengőforintra való átváltása alkalmával 2 váltóforint 30 krajcár felelt meg az újabb 1 pengőforintnak.

61 *Janit* — AJ. sógora, Ercsey János.

63 *Linát* — Ercsey Sándor feleségét.

69—70 *igazittatott-e Gyula a házon valamit?* — Sántha Gyula, A.-ék házának bérlője. A ház AJ. saját háza, melyet a Vas Gerebennel szerkesztett Népbarátja c. lap társszerkesztői díjának egy részéből és Ercsey János sógorától kölcsönvett összegből vásárolt Debreczeni János csizmadia céhmestertől 1850-ben. E ház a jegyzői lak tőszomszédságában, Szalonta főterének északi részén, a Váradi út sarkától, a sarokház után, a második. Egyszerű, elavult nádasház volt, az utcára egy nagyobb szobával, mely után a konyha következett, s ez után ismét egy nagyobb szoba, mely előbb csizmadia műhely volt, s Aranyéknak lakószobája lett. Ebben „pusztította a papirost" a költő, ki — mint írta — kétszer „megverselte" házát: a *Házi-uraság* és *Irószobám* c. költeményében. A rozzant kis ház állandó javítást igényelt; A.-nak sok bosszúságot okozott. (Debreczeni, 48—49. l.)

331. Arany — Tisza Domokosnak Nagykőrös, 1851. nov. 12.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/826. sz.; csontszínű l. papír, 22,4 × 14,1 cm, 2 fol., 1—3. l.: l. szöveg, 4. l.: üres. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 614. l. 826. sz. a.

M: Kiadatlan.

Válasz Tisza Domokos első, nov. 2-án kelt levelére.

4 *alig levén hova lehajtanom fejemet,* — AJ.-ék megérkezésükkor Mentovichéknál kaptak ideiglenes szállást.: A.-né és a gyerekek náluk laktak, AJ. pedig Szász Károlynál aludt, mint arról Szász beszámolt menyasszonyának (ld. ADATTÁR).

7—8 *egy Pesten lakó kőrösi emberrel, Pesten egyezkedni szállás végett,* — így kerültek az ún. Gál-féle házba, melynek tulajdonosa Pesten élt s így kőrösi háza üresen állott. A.-ék nem sok közül válogathattak, ezt vették ki, s nov. 10-én be is költöztek. (Ld. Benkó, 19. l.) — A lakás beosztását AJ. részletesen leírta nov. 12-i levelében, sógorának, Ercsey Sándornak.

14—15 *némi purification is keresztül kell esnünk,* — e tisztogatási (igazoltatási) veszély méltán nyugtalanította A.-t: részben, mert nem volt tanári képesítése, jobban azonban amiatt, hogy 1849-ben a belügyminisztériumban volt fogalmazó, s forradalmi versei és prózai írásai jelentek meg a folyóiratokban, főleg a *Nép Barátjá*ban, s önálló füzetben *Szabadság zengő hárfája* címen. — Ahhoz, hogy a fennálló rendelkezések szerint a kőrösi ref. gimnázium megkapja a nyilvánossági jogot s ezzel együtt az érettségiztetés jogát, tizenkét kinevezett tanárra volt szükség. Nagykőrösön tíz

kinevezett tanár volt. Mivel a kormányzat tartotí attól, hogy a ref. iskolákat forradalmi múltú oktatók szállják meg, a fenntartó egyházaknak kezességet kellett vállalniuk minden tanárért. (Ld. AJ. kk. XIII. k. 488—489. l.) Ezért a tanároknak önéletrajzokat kellett beadniuk, jelezve, mely tárgyak tanítására van képesítésük s ha nincs, készek-e abból vizsgálatot tenni? A legfontosabb kérdés azonban az volt; az illető mivel töltötte idejét 1848. március 15-től tanárrá választásáig? AJ. önéletrajzát 1851. nov. 9-i kelettel írta. (Ld. AJ. kk. XIII. k. 102—103. l.) Miniszteri fogalmazói állása mellett megemlíti, hogy a forradalom után Kenyeres munkatársa volt Szalontán, majd utóbb Tisza Lajos fiának tanítója. Hivatkozik rá, hogy ha az idő rövidsége és a távolság megengedné, Tisza Lajos bizonyára nem mulasztaná el, hogy mellette nyilatkozzék. (Ld. AJ. kk. XIII. k. 102—103, 495. l.)

1ször „*Kandallónál*" — e versét Tisza D. nov. 2-i levelében küldte; ld. e kötetben 404—405. l.-on.

2or Népdal — a fenti verssel egy levélben érkezett. Szövegét e kötetben ld. 404—405. l.-on.

3or.) *14k születésnapomra.* — A fenti két verssel egy levélben, szövegét ld. e kötetben 405—406. l.-on. — Arany *Tisza Domokos Hátrahagyott Versei* c. kötetben *Határozás* címen közölte (9—10. l.), az eredetit mint alcímet, zárójelben. — Az alábbiakban közöljük azokat a változtatásokat, melyeket AJ. eszközölt a versek kiadásakor. Először adjuk Tisza D. eredeti szövegét, majd azt, amit helyette AJ. közölt:

1. vrsz. 1. sor: felkiáltó jelek nélkül.
2. sor: „boldog éjjelét", — helyett: „nyugodt éjjelét"
3. sor: „tűz sugáru napja", — helyett: „vért forraló napja"
4. sor: „Boltján világát" — helyett: „Boltján sugárit"

3. vrsz. 1. sor: „legyen közülök" — helyett: „lesz közölök"
2. sor: „Vezér csillag é" — helyett: „Szövétnekem e"

4. vrsz. 3. sor: „S Babérral" — helyett: „S babérral"
4. sor: „néki szentelem" — helyett: „annak szentelem".

5. vrsz. 2. sor: „Neked ajánlok minden csepp jó vért," — helyett: „Neked ajánlom minden perczemet!"
3. sor: „És bár babér" helyett: — S ha bár babér"
4. sor: „Dicső meghalni a művészetért!!" — helyett: „Dicső szolgálni a művészetet!"

332. Arany — Tompa Mihálynak [Nagykőrös, 1851. nov. 12.?]

K: Elveszett. — Válasz Tompa okt. 28-i levelére.

AJ. nov. 12-én írt Ercsey Sándornak és Tisza Domokosnak. Ismerve levélírói szokásait, azt ti. hogy egy-egy nap két-három levelet is megírt, feltehető, hogy a hozzá közel állók: sógora és tanítványa mellett akkortájt írhatott a legjobb barátnak, Tompának is. — A levél tartalmára Tompa dec. 9-i válaszából lehet következtetni: „csakugyan ott vagy?" — „igaz, hogy a munka sok" stb. — „Szász Károly . . . aki engem Croesusnak néz" stb. — „Neked szépen megadta a német kritikus". — „Tanítványod verse igen szép."

333. Arany — Tóth Endrének [Nagykőrös, 1851. nov. 12.?]

K: Elveszett. — Tóth Endre okt. 25-i meleghangú levele feltehetően nem maradt válasz nélkül; AJ. valószínű már Kőrösről írhatott kb. nov. közepén. Később is váltottak néhány levelet, s AJ. halála után családja

Arany-emléktárggyal is megajándékozta Tóth Endrééket. (Ld. Tóth Endre levelét Arany Jánosnénak, 1883. jan. 2. MTAK Kézirattára K. 513/1229. sz.

334. Ercsey Sándor — Aranynak Nagyszalonta, 1851. nov. 15.
K: NSzAJEM (Salonta, Muzeul Memorial Arany János.)
M: Kiadatlan.
Válasz Arany nov. 12-i levelére.

13 *ki az égi madarakat [dédelgeti]* — a hegyi beszédből — szabadon. (Máté, 6.26.)

20—22 *Gyula . . . felszólitottam őt az első angaria kifizetésére,* — AJ. házának bérlőjét: Sántha Gyulát az első negyedévi házbér kifizetésére. Ld. még AJ. 1851. nov. 12-i levelének jegyzetét.

33—34 *megveszem . . . Szélvári Jakabon a házbért* — a megbízhatatlan Sántha Gyulán.

35—36 *Lina is elküldött ma, és most már harmadszor, a búza áráért Nagyékhoz;* — Ercsey Sándor felesége. — Nagy Jánosék — felesége Ercsey lány — AJ.-tól — Kőrösre költözésük alkalmával — megvették ősi kis földjükön termett búzájukat — hitelbe. AJ. leveléből kitűnik: azt hitte, hogy házi szükségükre, de valójában nyereségre. Azzal a szándékkal, hogy tartják, míg jól felmegy az ára. De a vételárat még februárban sem fizették ki.

51—52 *Kenyeres* [János] — ld. ADATTÁR.

335. Tisza Domokos — Aranynak Geszt. 1851. nov. 16.
K: MTAK. Kézirattára — K. 513/752. sz.; csontszínű l. papír, 22 × 13,8 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 2—3. l.: *Múlt, Jelen, Jövő* c. vers, 4. l.: *Végszó* és *Visegrád* c. versek. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 611. l. 752. sz. a.).
M: Kiadatlan.
Válasz Arany nov. 12-i levelére.

6 *pap bácsi „azt mondja"* — Szabó József, a tréfáskedvű, előbb szalontai, utóbb geszti ref. lelkész, AJ. barátja.

10 *Mezey bácsit* — ld. Mezey Ferenc, ADATTÁR.

12 *Kenyeres* stb. — Kenyeres János szolgabíró, aki azonban AJ.-nak jóakarója volt; a legnehezebb időkben kenyeret adott neki.

14 *A mi a vers küldését illeti küldök itt is néhányat;* — Tisza Domokos ezúttal hármat küldött: *Mult, Jelen, Jövő, Végszó* és *Visegrád* c. verseit, ld. e kötetben 415—417. l.-on, melyekre AJ. nov. 22-i levelében tette meg észrevételeit, ld. 418—420. l.-on.

21—22 *Küldök még egy Kálmántól elkezdett . . . verset* — bátyja, Tisza Kálmán. AJ. válaszában elismeréssel ír róla.

336. Arany — Kovács Jánosnak [Nagykőrös, 1851. nov. 22.?]
K: Elveszett. — Utalás a levél meglétére: AJ. — Tisza D.-nak nov. 22-én: „egy napról, Kovács bácsinak is irok". — Kovács J.— AJ.-nak dec. 17-én: „ily későn felelek leveledre . . ." — A levél tartalmára azonban semmi konkrét utalás nincs. Valószínűleg beszámolt kőrösi tapasztalatairól, s érdeklődött a geszti és szalontai ismerősökről.

337. Arany— Tisza Domokosnak Nagykőrös, 1851. nov. 22.
K: MTAK. Kézirattára — K. 513/827. sz.; csontszínű l. papír, 22,2 × 14 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 1—4. l.: versek bírálata és levél befejezése. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 614. l. 827. sz. a.).
M: Kiadatlan.

Válasz Tisza Domokos nov. 16-i levelére.

7—8 *pap bácsira nézve, elszunnyadt kissé „a lelkiismeretem"*, stb. — Szabó József geszti lelkész hivatkozott AJ. lelkifurdalási kötelezettségére, mivel még nem írt neki. „Én vétkem, én igen nagy vétkem" — idézi AJ. tréfásan a bűnbánat szavait. (Szabó József üzenetét ld. Tisza Domokos nov. 16-i levelében.)

15 *„Nyulak szigetében el is temettetett"*. — Várható kőrösi elszigeteltsége illusztrálására ezt az idézetet már nov. 12-i levele utóiratában üzente „Pap bácsi"-nak, azaz Szabó Józsefnek, a geszti lelkésznek.

18—19 *Mult, Jelen, Jövő — Végszó — Visegrád* — E verseit Tisza Domokos nov. 16-i levelében küldte, szövegüket ld. 415—417. l.-on.

338. Tisza Domokos — Aranynak Geszt, 1851. nov. 28.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/753. sz.; csontszínű l. papír, 22 × 13,8 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: *Tünődés* c. vers és a *Pusztai dal* c.-ből 1 vrsz., 4. l.: előbbiből 3 vrsz., és *Téli-kép* c. vers. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 611. l. 753. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany nov. 22-i levelére.

2 *Tegnap előtt kaptam kedves levelét*, — e szerint AJ. levele megírása után ötödik napon volt a címzett kezében.

7 *Majd elfelejtém pap bácsit*, — AJ. tehát mind ez ideig nem írt Szabó Józsefnek, a geszti lelkésznek.

12—13 *a Laci által írt barátocska egy kis intés nekem.* — Arany Laci ekkor mindössze hét éves, Tisza Domokos tizennégy, Lacihoz képest tehát nagy fiú. E sorokból következően, váltottak már levelet. Laci nem tudta hogyan írja magát alá. Atyjától kérdezte (ld. AJ. dec. 15-i levelét), aki a „barátocská"-t ajánlotta neki. Ez annál is inkább eszébe juthatott A.-nak, mivel Domokos hozzá írt. nov. 16-i levelében: „szerető barátocskája"-ként írta alá magát. Most viszont ugyanez a kifejezés Lacitól, rosszul esett neki, lekicsinylést érzett benne. — Tisza Domokos és a gyermek Arany László levélváltásából egy levél maradt fenn Domokostól (ld. Tisza Domokos — AJ.-nak, 1851. dec. 17-i levele jegyzetében).

17 *Itt szinte küldök három verset*, — a mellékelt versek: *Tűnödés* — *Pusztai dal* és *Téli kép*. A versek szövegét ld. 422—423. l.-on. AJ. bírálatát dec. 15-i levelében, 427—428. l.-on. — A *Tünődés* c. költeményt AJ. felvette a *Tisza Domokos Hátrahagyott Versei* c. gyűjteménybe (14. l.), szövegkiigazításokkal. Ezeket ld. AJ. dec. 15-i levele jegyzetében.

339. Tompa Mihály — Aranynak. Hanva, 1851. dec. 9.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/922. sz.; csontszínű, nagynegyedrét l. papír fele kettébe hajtva, a papír eredeti bal sarkában dombornyomással Kossuth-címer, vízjegy: Tompa Mihály., 22,3 × 13,6 cm, 2 fol., 1—4. l.: levélszöveg. Címzés, boríték nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 660. l. 922. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany kb. nov. 12-i, első nagykőrösi levelére.

2 *czélom volt a Szász Károly válaszát bevarni* — Tompa, nov. 21-i levelére várt választ Szásztól. — Szász Károly leveleit Tompa általában nem őrizte meg, a későbbi években is csak néhányat.

5 *malum omenek közt fogok az íráshoz*, — rossz előjelek között.

9 *csakugyan ott vagy?* — Nagykőrösön, bár kb. okt. 14-én még

azt írta Tompának, hogy sem a kőrösiek, sem a kecskemétiek meghívását nem fogadja el. Ezért kételkedett Tompa méltán a hírben, hogy barátja Kőrösre ment tanárnak.

15—16 *én ki annyira aranytalan vagyok fogjam fel helyetted a minkövet? [mennykövet]* — utalás az aranyozott hegyű villámhárító rúdra.

26 *skartba tett* — a kártyajátékban „skartba teszik" a kijátszott kártyát. E kifejezésre AJ. visszaemlékezett Tompa halálakor, ld. *Szegény Miska sírkövére* (AJ. kk. VI. k. 145, 243. l.).

42—43 *sok helyütt a professort is megpapoltatják néha* — prot. iskoláknál szokásos volt, hogy a tanszemélyzet nemcsak oktatott, hanem szükség esetén prédikált is.

59—60 *cappadocziai király sem leszek*, — megkopasztott, pénztelen ember, mert Kappadocia többnyire idegen uralom alatt állt. — A múlt század írói gyakran használták e kifejezést.

63—64 *emergáltam:* — emelkedtem; Hanván — anyagilag.

65 *köböl* — régi, főleg gabonára használt űrmérték; nagysága vidékenként változott.

76—77 *majd elmegyek én incognito*, — „Szeretnék már szeme közé nézni ennek az embernek, ki hogy nagy költő: bizonyos" — írta Tompa Szemere Miklósnak (1852. jan. 7. TompaLev. I. k. 156. l.). 1852. febr. 20-án, pénteken délután, mint „fehérmegyei poéta" valóban beállított Aranyhoz: „de én rögtön gyanuba vettem s így kénytelen volt elnevetni magát" írta AJ. sógorának (1852. febr. 28. — Voin.AJ.é.II.k. 117—118. l.).

84 *Neked szépen megadta a német critikus;* — ld. Falk Miksa a Wanderer 1851. 224. sz. máj. 14-i számában. — A gúnyolódás azonban nem AJ.-nak, hanem Kertbenynek szól. — A *Toldi* Kertbeny-féle fordításával kapcsolatos megjegyzésekről ld. Kertbeny — AJ.-nak 1851. febr. 4—5-i, márc. 11-i leveleit és azok jegyzeteit.

86—87 *ha a Szásznak írt verset olvasta volna:* — AJ.: *Látogató-jegy* c. kis tréfás verséről van szó; az alábbi, Szász nevében írt Tompaválasz is ezt igazolja. AJ. e kis versét ezek szerint nem 1852-ben (AJ. kk. VI. 219. l.), hanem 1851-ben írta. Tompa valószínűleg a címzettől ismerhette.

95 *tanitványod verse igen szép:* — AJ. feltehetően Tisza Domokos: *Bucsuhangok* c. versét küldhette el barátjának; ebben a tanítvány búcsúzik mesterétől. (Ld. e. kötetben Tisza Domokosnál, ADATTÁR.)

340. Szabó József — Aranynak [Geszt, 1851. dec. 15. előtt]

K: Elveszett. — Utalás a levélre: AJ. — Tisza Domokosnak 1851. dec. 15-én: „Pap bácsinak egy bolond levelét . . ." — U. itt: „Pap bácsit megkérném, ha csakugyan feljő" stb.

341. Arany — Tisza Domokosnak Nagykőrös, 1851. dec. 15.

K: MTAK. Kézirattára —K. 513/828. sz.; fehér l. papír, 22,4 × 14 cm, 2 fol., 1. l.: l. szöveg, 1—4. l.: versek bírálata és levél befejezése. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 615. l. 828. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Tisza Domokos nov. 28-i levelére.

2 *Hatalmasan megvárattam válaszommal*, — a nem is oly hosszú: kb. két hetes várakoztatás Tisza Domokos esetében már bántotta A.-t.

6 *A Laczi által irt barátocska* — AJ. Domokos nov. 28-i leveléből látta, hogy volt tanítványának rosszul esett a „barátocska" kifejezés. (Ld. még a nov. 28-i levél e kérdést érintő jegyzetét.)

12 *Pap bácsinak egy bolond levelét* — ld. Szabó József — AJ.-nak 1851. dec. 15 előtt írt elv. levelét.

14 *Kovács bácsi, perse, nem fog válaszolni* — Kovács János két nap múlva, dec. 17-én írt AJ-nak.

17—30 *Tünődés* — Tisza Domokos e versét nov. 28-i levelében küldte, ld. 422. l.-on. A költeményt AJ. felvette a *Tisza Domokos Hátrahagyott Versei* c. kötetbe (14. l.) némi módosításokkal. Ezek a következők: (előbb Tisza D. szövegét, utána AJ. változtatásait adjuk.)

1. vrsz. 2. sor: „Ifju még" — helyett: „Még ifjú"

2. vrsz. 1. sor: „elég" — után felkiáltó jelet tett,
2. sor: „választás", — után vessző helyett kettőspontot
3. sor: „Felgyujtná az egyik" — helyett: „Egyik felgyujtaná,"
4. sor: „Le rontaná a más." — helyett: „Lerombolná egy más."
5. sor: „eladó" után kettőspontot tett.
6. sor: „Itt van, ki veszi meg?" — helyett: „Vajon ki veszi meg?"
7—8. sor: „Már elhagyták lakói | A gyermek érzetek." — helyett: „Mért is hagytátok oda? | Ti boldog érzetek?"

3. vrsz. 1. sor: „Felgyújtja a szerelem" — helyett: „Gyújtja a szerelem,"
2. sor: „Le rontja a vétek," — helyett: „Rombolja a vétek,"
3. sor: „Falát öszvedőtik" — helyett: „Falát öszvedöntik"
6. sor: „Vajjon kinek adjam?" — helyett: „Ugyan kinek adjam!"
7. sor: „boldog érzetim," — helyett: „gyermek-érzetim"

31—57 *Pusztai dal, Téli kép* — Tisza Domokos e két versét szintén nov. 28-i levelében küldte, ld. 422—423. l.-on.

64—65 *Javitgatok . . . kakographiákat,* — helytelen, rossz írásokat. AJ. tréfásan mint az ortographia (helyesírás) ellentétére mondja.

68 *„az istenek térdén van letéve"* — homéroszi mondás.

342. Kovács János — Aranynak Pest, 1851. dec. 17.

K: MTAK. Kézirattára — Voinovich-levelezés; csontszínű, „Bath" nyomásos l. papír, 22,4×14,3 cm, 2 fol., 1—3. l.: l. szöveg, 4. l.: üres. — Címzés nincs. — Voinovich Géza hagyatékából (ld. MTAK. Kézirattára 687/1952.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany nov. 22-i elv. levelére.

6 *az elmeneteled által okozott ür.* — AJ. okt. végén költözött Nagykőrösre, Tisza Domokos nov. 2-án írta neki első levelét, amire A. nov. 12-én válaszolt.

14 *három ember közzül egy nagyon sok hijjat ejt!* — a három geszti jóbarát: a rendszerint „Pap bácsi"-nak emlegetett Szabó József geszti lelkész és Tisza Domokos két nevelője: Kovács János és Arany János.

15 *Kőrös elvitte Károlyit* — Károlyi Sámuel orvos doktor 1850-ben költözött Szalontáról Kőrösre.

16 *a halál Demetert . . . Nagy Lajost:* — mindkettőjük betegségéről már Tisza Domokos is beszámolt AJ.-nak, nov. 2-i levelében. Zsugovics Demeter és Nagy Lajos AJ. szűkebb szalontai ismeretségi köréhez tartoztak.

19 *Mezeiről* — Mezei Ferenc A.-ék szalontai szomszédja.

22 *Monard* — Tisza Domokos angol nyelvtanára, ld. ADATTÁR.

26, 28 *a Mónár lelkem . . . Känguru mester* — az angol nyelvmester „Monard" nevét „Mólnár"-nak értette a geszti népies nyelvhasználat. A „Känguru" az angol nyelvmester valamelyik ivócimborájának gúnyneve lehetett.

30—32 *a fiuk . . . Párisban ebül megy a dolog* — Tisza Domokos bátyjai: Kálmán, Lajos és László ott végezték tanulmányaikat. A párizsi nyugtalanság Louis Bonaparte, a leendő III. Napóleon 1851. dec. 2-i államcsínyének előzménye volt. Ld. Marx *Osztályharcok Franciaországban* 1848—50. Marx—Engels Művei (Bp. 1962.) 7. k. 7—91. l. — Marx: Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. Marx—Engels Művei (Bp. 1962.) 8. k. 101—182. l.

36—37 *a neked küldött verseket, az élet útjának* stb. — Tisza Domokos itt említett versének címe: *Élet, Halál*, s Kovács a vers első sorára céloz: „Az élet mi? egy nagy sokágú út", mely a halál mélységébe torkolik. A verset túl komornak találta tanítványa életkoráho z

343. Tisza Domokos — Aranynak Geszt, 1851. dec. 17.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/754. sz.; csontszínű l. papír, 22 × 13,8 cm, 2 fol., 1—2. l.: l. szöveg, 3. l.: *Mint a pacsirta . . .* és *Élet, Halál* c. vers kezdete, 4. l.: az előbbi vers befejezése. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 611. l. 754. sz. a.)

M: Kiadatlan.

Tisza Domokos e levél írásakor még nem kapta meg Arany dec. 15-i levelét.

2—3 *azon nap vagy is levél után melyben szorgalmamról említést tesz,* — AJ. nov. 22-i levelében dicsérte Domokos levelírói szorgalmát s küldte el Arany Laci levelét, amelyben mint „barátocska" írta alá magát, ami nem tetszett Domokosnak (ld. nov. 28-i levelét). — Most viszont attól tartott, hogy Aranyékat ő bántotta meg, ezért mellékeli az alábbi levelet:

TISZA DOMOKOS — ARANY LACINAK:

Kedves Laci!

Csak ne kivánkozzék többé tavaszig a geszti kertbe futkározni, mert már nem szép, és csak szürke gazt fü helyett, s zöld fák helyett mindmegannyi óriás seprüt látna.

Azt se higyje, hogy én karácsonykor meglátogathatom, mert bár viszontlátásunkat téli ruhába öltöztettem édesapjának írt levelemben, aligha húsvét előtt lesz valami belőle.

Ha a Bethlen fiúkat látja, csókolja őket nevemben, és mondja meg nekik, hogy három hét alatt meglátom őket.

Most pedig nyúlfark levelemet bezárván
maradok
barátja
Tisza Domokos.

14 *Mr. Monard aligha élvezheti brandy et waterjét,* — Domokos itt tőlük távozó angol nyelvmesterét: Monard urat együtt emlegeti annak kedvenc angol italával.

18 *Megint küldök két verset* — ez alkalommal *Mint a pacsirta . . .* és *Élet, Halál* című verseit küldte. Ld. 431-432. l.-on. AJ. e versekről 1852. jan. 1-én kelt levelében mondott véleményt. (Ld. majd Arany János Levelezése II. k.=AJ. kk. XVI. k.-ben.) — Tisza Domokos a verseket elküldésük előtt felolvasta nevelőjének, Kovács Jánosnak; ld. Kovács e napon kelt levelét AJ.-nak.

344. Tisza Domokos — Aranynak Geszt, 1851. dec. 28.

K: MTAK. Kézirattára — K. 513/755. sz.; csontszínű l. papír, 22 × 13,8 cm, 2 fol., 1—2. l.; l. szöveg, 3. l.: *Harci-dal* c. vers és a *Karácsonyi ábránd* c. vers kezdete, 4. l.: az előbbi befejezése és az *Új évre* c. vers. — Címzés nincs. — Arany László hagyatékából (ld. AkÉrt. 1899. 611. l. 755. sz. a.).

M: Kiadatlan.

Válasz Arany dec. 15-i levelére.

6—7 *A mi a „barátocskát" illeti,* — e kifejezés körüli érzékenykedést Domokos ezúttal a tréfa tájaira száműzi.

11—12 *Kovács bácsit . . . hiába vádolá . . . levelét* — dec. 17-én küldte el AJ.-nak.

Tisza Domokos rendes szokásától eltérően, ezúttal cím szerint nem sorolta fel e levelében küldött verseit. A mellékelt három vers: a *Harci-dal, Karácsonyi ábránd* és *Új évre* c. költemények. Szövegük 433—434. l.-on. AJ. e verseket 1852. jan. 10-i levelében bírálta meg. (Ld. majd Arany János Levelezése II. k. = AJ. kk. XVI. k.-ben.)

A FÜGGELÉK JEGYZETEI

1. Arany Jánosné — Rozvány Erzsébetnek. Nagykőrös, [1851] nov.
K: NSzAJM. — Fénykép másolata a MTAK. Kézirattárában. Ms. 10,237/b.
M: Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet* (Bp. 1960. 78—79. l.)

AJ. első kőrösi leveleit nov. 12-én írta. Aranyné kb. november végén írhatott barátnőjének, AJ. egykori tanítványának. Rozvány Erzsébetről ld. ADATTÁR.

22 *szülőid, testvéreid?* — Rozvány József, Rozvány Józsefné, Rozvány András és Györgyről ld. ADATTÁR.

23 *a közelebi rosz viszonyt,* — e köztük felmerült félreértésről közelebbit nem tudunk.

RÖVIDÍTÉSEK

A. AJ.	ARANY JÁNOS
AJHPrD.	Arany János Hátrahagyott munkái. II. Prózai Dolgozatok. (Bp. 1889.)
AJ.kk.I.k.	Arany János Összes Művei [kritikai kiadás] I. kötet. *Kisebb költemények.* Sajtó alá rendezte: Voinovich Géza. Bp. 1951.
AJ.kk.II.k.	Arany János Összes Művei [kritikai kiadás] II. kötet. *Az elveszett alkotmány. Toldi. Toldi estéje.* Sajtó alá rendezte:Voinovich Géza. Bp. 1951.
AJ.kk.III.k.	Arany János Összes Művei [kritikai kiadás] III. kötet. *Elbeszélő költemények.* Sajtó alá rendezte: Voinovich Géza. Bp. 1952.
AJ.kk.IV.k.	Arany János Összes Művei [kritikai kiadás] IV. kötet. *Keveháza. Buda halála. A hun trilógia töredékei.* Sajtó alá rendezte: Voinovich Géza. Bp. 1953.
AJ.kk.V.k.	Arany János Összes Művei [kritikai kiadás] V. kötet. *Toldi szerelme. A daliás idők első és második dolgozata.* Sajtó alá rendezte: Voinovich Géza. Bp. 1953.
AJ.kk.VI.k.	Arany János Összes Művei [kritikai kiadás] VI. kötet. *Zsengék. Töredékek. Rögtönzések.* Sajtó alá rendezte: Voinovich Géza. Bp. 1952.
AJ.kk.VII.k.	Arany János Összes Művei [kritikai kiadás] VII. kötet. Shakespeare: *A Szent-Iván éji álom. Hamlet dán királyfi. János király.* Sajtó alá rendezte: Ruttkay Kálmán. Bp. 1961.
AJ.kk.VIII.k.	Arany János Összes Művei [kritikai kiadás] VIII. kötet. Arisztophanész: *A lovagok. A felhők. A darázsok. A béke. Az Acharnaebeliek.* Sajtó alá rendezte: Kövendi Dénes. Bp. 1961.
AJ.kk.IX.k.	Arany János Összes Művei [kritikai kiadás] IX. kötet. Arisztophanész: *A madarak. A békák. Lysistrate. A nők ünnepe. A nő uralom. Plutos.* Sajtó alá rendezte: Kövendi Dénes. Bp. 1961.
AJ.kk.X.k.	Arany János Összes Művei [kritikai kiadás] X. kötet. Arany János Prózai Művek 1. *Eredeti szépprózai művek. Szépprózai fordítások. Kisebb cikkek. Tanulmányok. Iskolai jegyzetek.* Sajtó alá rendezte: Keresztury Mária. Bp. 1962.
AJ.kk.XI.k.	Arany János Összes Művei [kritikai kiadás] XI. kötet. Arany János *Prózai Művek* 2. 1860—1882. Sajtó alá rendezte: Németh G. Béla. Bp. 1962.
AJ.kk.XII.k.	Arany János Összes Művei [kritikai kiadás] XII. kötet. Arany János Prózai Művek 3. *Glosszák. Szerkesztői üzenetek. Szerkesztői megjegyzések. Előfizetési felhívások.* Sajtó alá rendezte: Németh G. Béla. Bp. 1963.

AJ.kk.XIII.k.	Arany János Összes Művei [kritikai kiadás] XIII. kötet. Arany János *Hivatali Iratok* 1. Nagyszalonta–Nagykőrös–Budapest (1831–65). Sajtó alá rendezte: Dánielisz Endre–Törös László–Gergely Pál. Bp. 1966.
AJ.kk.XIV.k.	Arany János Összes Művei [kritikai kiadás] XIV. kötet. Arany János *Hivatali iratok* 2. Akadémiai évek (1859–77). A MTA Könyvtára tudományos tervének keretében összeállította és a jegyzeteket készítette: Gergely Pál. Bp. 1964.
AJ.LevIB.I–II.k.	Arany János Összes Munkái. Arany János *Levelezése Író Barátaival.* Első és második kötet. (Arany János hátrahagyott művei és levelezése III–IV. kötet.) [Sajtó alá rendezte: Arany László.] Bp. é. n. [1888, 1889.]
AJ.VM.IV.k.	Magyar Klasszikusok. Arany János Válogatott Művei. Negyedik kötet. *Tanulmányok – Cikkek – Levelek.* Sajtó alá rendezte: Barta János. Bp. 1953.
AkÉrt.	Akadémiai Értesítő (folyóirat)
BartaAJ.	Barta János: *Arany János.* Bp. 1954.
Benkó	Benkó Imre: *Arany János tanársága Nagy-Kőrösön.* Nagykőrös, 1897.
BpHiradó	Budapesti Hiradó (hírlap)
BpSzle.	Budapesti Szemle (folyóirat)
Csok.Lap.	Csokonai Lapok (folyóirat)
Debr.Nagyv.Ért.	Debreceni–Nagyváradi Értesítő (folyóirat)
Debreczeni	Debreczeni István: *Arany János hétköznapjai.* Bp. 1968.
Dereano	Rózsahegyi Dereano István dr.: *Arany János „iza-parti hű barátja" Horogszeghy Szilágyi István élete és kora.* Nagykőrös, 1941.
Életk.	Életképek (folyóirat)
Elv.	Elveszett levél
Erdélyi Lev.I–II.	*Erdélyi János Levelezése* I–II. kötet. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai = FONTES.) Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: T. Erdélyi Ilona. Bp. 1960, 1962.
EPhK.	Egyetemes Philológiai Közlöny (folyóirat)
Ercsey	Ercsey Sándor: *Arany János életéből.* Gyulai Pál előszavával és Arany János hatvan levelével. Bp. 1883.
fé.	félév (folyóiratoknál)
Fiat.Bar.	Fiatalság Barátja (folyóirat)
Fil.Közl.	Filológiai Közlöny (folyóirat)
Gyöngyösy	Gyöngyösy László: *Arany János élete és munkái.* Bp. 1901.
GyulaiLev.	*Gyulai Pál Levelezése* 1843-tól 1867-ig (A magyar irodalomtörténetírás forrásai = FONTES.) Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Somogyi Sándor. Bp. 1961.
Hatvany I–II.k.	Hatvany Lajos: *Így élt Petőfi.* Második javított kiadás. I–II. kötet. Szerkesztette: Kiss József és Pándi Pál. Bp. 1967.
Hgyf.	Hölgyfutár (folyóirat)

Hond.	Honderű (folyóirat)
id. h.	idézett hely
id. m.	idézett mű
It	Irodalomtörténet (folyóirat)
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények (folyóirat)
JókaiLev.	Jókai Mór Összes Művei. Szerkeszti Lengyel Dénes és Nagy Miklós. Levelezés I. *Jókai Mór levelezése* (1833–1859) Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte: Kulcsár Adorján. Bp. 1971.
Jz.	jegyzet
K:	kézirat
KereszturyAJ.	Keresztury Dezső: *„S mi vagyok én"*. Bp. 1969.
Kéry	Kéry Gyula: *A magyar szabadságharc története napikrónikákban*. Bp. 1899.
Kisf.T.	Kisfaludy-Társaság
Kisf.T.Évl.	Kisfaludy-Társaság Évlapjai (folyóirat)
kk.	a jelen kritikai kiadás
Külf.Regt.	Külföldi Regénytár
l.	lap
ld.	lásd
Los.Phő.	Losonczi Phőnix
M:	megjelent
Márcz.15.	Márczius Tizenötödike (folyóirat)
MDSzJ.	Mikes Lajos–Dernői-Kocsis László: Szendrey Júlia. Bp. 1930.
MEmlékl.	Magyar Emléklapok (folyóirat)
Mgt.	magántulajdon
MHírl.	Magyar Hírlap (hírlap)
MIrAlb.	Magyar Írók Albuma
MIrFüz.	Magyar Írók Füzetei
MKSz.	Magyar Könyvszemle (folyóirat)
MSzSzle.	Magyar Szépirodalmi Szemle (folyóirat)
MTA. Alm.	Magyar Tudományos Akadémia Almanachja
MTAK.	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
MTTárs.	Magyar Tudós Társaság (MTA régi neve)
MTud.	Magyar Tudomány (folyóirat)
MunkÚjs.	Munkások Újsága (folyóirat)
NEnyediAlb.	Nagyenyedi Album
NépBarát	A Nép Barátja (hírlap)
Népszab.	Népszabadság (tervezett melléklet 1849-ben)
NSzAJM.	Nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum = Muzeul Memorial Arany János. Salonta.
NváradiÉrt.	Nagyváradi Értesítő (folyóirat)
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
Önéletr. lev.	AJ. — Gyulai Pálnak. Nagykőrös, 1855. jún. 7. M: AJ. kk. XIII. k. 106–117. l.
PDl.	Pesti Divatlap (folyóirat)
PE.	Petőfi Ereklyetár (OSzK-ban.)
Petőfi kk. V. k.	Petőfi Sándor Összes Művei [kritikai kiadás] 5. kötet. *Petőfi Sándor Vegyes Művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*. Sajtó alá rendezte: V. Nyilassy Vilma és Kiss József. Bp. 1956.
PetőfiLev.	Petőfi Sándor Összes Művei [kritikai kiadás] VII. *Petőfi Sándor Levelezése*. Függelék, Pótlás. Sajtó alá

	rendezte: Kiss József, V. Nyilassy Vilma. A Függelék H. Törő Györgyi, a Pótlás Kiss József munkája. Bp. 1964.
PetőfiR.	Petőfi-reliquiák. Gyűjtötte: Halasi Aladár. Bp. 1878.
PFüz.	Pesti Füzetek (folyóirat)
PHírl.	Pesti Hírlap (hírlap)
PIM	Petőfi Irodalmi Múzeum
PNapló	Pesti Napló (hírlap)
PRöpi.	Pesti Röpívek (folyóirat)
RMKT	Régi Magyar Költők Tára
Rozvány I—III.	Rozvány György: *Nagy-Szalonta mezőváros történelme.* I—II. k. Gyulán 1870. — Nagy-Szalonta történelme (1800—1848-ig) III-ik rész. Tekintettel Arany János koszorús költőnk községi jegyzőségére. Nagy-Szalontán, 1892.
Sáfrán—Rozvány	Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet.* Függelékben: Rozvány György: Arany János életéből. (Irodalomtörténeti Füzetek 31. sz.) Bp. 1960.
Spira	Spira György: *A magyar forradalom 1848—1849-ben.* Bp. 1949.
100éKisf.T.	Kéky Lajos: *A százéves Kisfaludy-Társaság (1836—1936).* Bp. 1936.
Szinnyei	Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* I—XIV. k. Bp. 1891—1914.
TD. HV.	Tisza Domokos Hátrahagyott Versei (1857.)
TompaLev. I—II.	*Tompa Mihály levelezése.* I. 1839—1862. II. 1863—1868. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai = FONTES.) Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Bisztray Gyula. Bp. 1964.
TMÖM	Tompa Mihály Összes Művei Bp. [1943] Franklin Társulat.
TMVM	*Tompa Mihály Válogatott Művei.* Válogatta, a bevezetést és jegyzeteket írta Bisztray Gyula. Bp. 1961.
Töred.	Levéltöredék
ÚjMagyMúz.	Új Magyar Múzeum (folyóirat)
VasÚjs.	Vasárnapi Újság (folyóirat)
Voin.AJé. I—III. k.	Voinovich Géza: *Arany János életrajza 1817—1849.* Bp. 1929., *1849—1860.* Bp. 1931., *1860—1882.* Bp. 1938.
Windisch	V. Windisch Éva: *Közlöny (1848—49).* Bp. 1958.
ui.	ugyanis
uo.	ugyanott
ti.	tudniillik
vö.	vesd össze
[ ]	a sajtó alá rendező kiegészítése
⟨ ⟩	áthúzott, javított szöveg
. . .	kihagyás v. szakadt szöveg

ADATTÁR

NÉV- ÉS CÍMMUTATÓ

RÖVIDÍTÉSEK ÉS CIKKMUTATÓ

PetőfiR.	Petőfi Regénytára.
PFüz.	Petőfi-füzetek.
PHírl.	Pesti Hírlap (napilap).
PIM	Petőfi Irodalmi Múzeum.
PNapló	Pesti Napló (hírlap).
PRépl.	Pesti Röpívek (folyóirat).
RMKT	Régi Magyar Költők Tára.
Rozvány I–III.	Rozvány György: *Nagy-Szalonta történelme.* I–II. k. Gyoma 1870. — *Nagy-Szalonta története.* [1870–1896.] (I–II. rész.) Tekintettel Arany János ... születése közvetlen jegyzőségére. Nagy-Szalonta, 1896.
Sáfrán–Rozvány	Sáfrán György: *Arany János és Rozvány Erzsébet.* Függelékben: Rozvány György: Arany János életére vonatkozó történeti Részletek. (II. sz.) Bp. 1901.
Spira	Spira György: *A magyar forradalom 1848–1849-ben.* Bp. 1948.
1906Kisf.T.	Kiss Lajos: *A szabadkai Kisfaludy-Társaság (1836–1936).* (Bp. 1936.)
Szinnyei	Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* I–XIV. k. Bp. 1891–1914.
TD. HV.	Tisza Domokos Hátrahagyott Versei (1857.)
Tompa I–II.	*Tompa Mihály összes művei.* I. 1839–1862. II. 1863–1868. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai: PON 125.) Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bisztray Gyula. Bp. 1964.
TMOM	Tompa Mihály Összes Művei. Bp. [1943] Franklin-Társulat.
TMVM	*Tompa Mihály Válogatott Művei.* Válogatta, a bevezetést és jegyzeteket írta Bisztray Gyula. Bp. 1961.
Török	Török Gyula: *Levelezésem.*
ÚjMagyMúz.	Új Magyar Múzeum (folyóirat).
VasÚjs.	Vasárnapi Újság (folyóirat).
Vem.A.Jó. I–III. k.	Venczel Gézán: *Arany János életrajza 1817–1840.* Bp. 1920. *1840–1860.* Bp. 1931., *1860–1882.* Bp. 1938.
Windisch	Windisch Éva: *Arany (1844–49).* Bp. 1956.
u.	ugyanitt
ua.	ugyanaz
ui.	utóirat
vö.	vesd össze
/	a sajtó alá rendező kiegészítése
( )	átírást, javított szöveg
[ ]	kihagyás v. áthúzott szöveg

Abafáy Gusztáv — mai kolozsvári irodalomtörténész, az *AJ. széljegyzetei a szalontai Arany-könyvtárban* c. tanulmány szerzője. (Klny. a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények IX. évf. 2. számából. 1965. România Szocialista Köztársaság Akadémiájának Kiadója.) — 486
ABAÚJ MEGYE — 129
Ábrányi Emil (1851—1920) — költő, műfordító. Byron: *Don Juan*ját is lefordította (1884). — 569
ACADEMIA — ld. Magyar Tudós Társaság, utóbb Magyar Tudományos Akadémia.
ÁCS ZSIGMOND (1824—1898) — ref. lelkész, tanár Kecskeméten, majd Nagykőrösön — 408, 777
Acsádi György — mai statisztikai író. — 544
ACZÉL — Kuthy Lajos álneve — 285
A dajka sírja — 735
A dalnok búja — 372, 732
Ádám Mihály — nagykőrösi tanár AJ. idejében. — 620
Addison, Joseph (1672—1719) — angol esszéíró. — 745, 746
A dévaványai juh-behajtás — 502
A Dismal mocsárok tava (Moore-tól) — 265, 660
ADONY = ld. ÉRADONY.
ADORJÁN BOLDIZSÁR (1820—1867) — az 1840-es években költőnek, írónak indult, Vörösmarty bíztatta írásra. Petőfi baráti köréhez tartozott, aki verset is írt hozzá. Arany nem volt közvetlen kapcsolatban vele. Petőfi és Tompa viszálya kapcsán mindketten többször emlegetik A.-nak írt leveleiben (Petőfi — AJ.-nak 1848. jan. 2. — Tompa — AJ.-nak 1848. febr. 7. és máj. 11-én.). — Adorján 1846-ban vette feleségül Lemouton Emíliát — 21, 163, 176, 203, 207, 513, 606, 615, 625—27
ADORJÁN BOLDIZSÁRNÉ — ld. LEMOUTON EMÍLIA
Adriai tenger — 756, 761, 765
Aesopus — ld. Aiszoposz
A falu könyve — ld. Népies füzetek.
Afrika — 541
Aggteleki barlang — 477
AGNANO — 331, 703
Ágnes asszony — 507
AGRAM — Zágráb (Zagreb) — 347, 714
A hegedű — 461
A honvéd özvegye — 287, 671, 672, 677
A hun trilógia — 535
AISZKHINÉSZ, AESCHINES (i. e. 389—i. e. 314) — görög szónok, Démoszthenész ellenfele. Mivel Démoszthenész szónoklatával legyőzte, önkéntes száműzetésbe ment Rhodos szigetére, ahol szónoki iskolát nyitott. Csak három szónoklat-töredéke maradt fenn. — Műveit Szilágyi István ajánlotta olvasmányul AJ.-nak (ld. 1846. szept. 25-i levelét). — 35, 530

Aiszoposz, Aesopus (i. e. kb. 6. sz.) — a görög állatmese klasszikusa. — 632
Akadémia — ld. Magyar Tudós Társaság, Magyar Tudományos Akadémia.
Akadémiai Értesítő — az MTA hivatalos folyóirata. Megjelent: 1840—1859. Új folyam 1867—1955. Utóda: 1956-tól a Magyar Tudomány. — 458, 460, 508, 696
Akadémiai Kiadó — 486
A keresztfű később: *Szent László füve* — 607
A költő hazája — 325, 368, 732
A lacikonyha — 593
Alföld — 593, 708, 761, 765
Alisteli Márton (17. sz.) — Thuri György íródeákja. 1671-ben megírta Kanizsa vára és Thuri György elestét. — 587
Alkaios — 660
ALLGEMEINE ZEITUNG (Augsburg) — 384, 739, 740, 747, 751
ALMÁSY-család — 347, 714
Álom-való — 646
ALVINCZY PÉTER (kb. 1570—1634) — ref. prédikátor. Bocskai István bizalmas embere, majd Bethlen Gábor udvari papja. Pázmány Péterrel folytatott hitvitáiról ismert. — 347, 714
AMADE LÁSZLÓ (1703—1764) — katona, dalköltő. A katonai pályát elhagyta s kamarai tanácsos lett. Verseit csak 1836-ban adták ki. Ma is közismert verse a *Katonaének* vagy *Toborzó:* A szép fényes katonának arany, gyöngy élete . . . — AJ. zenésítette meg. — 347, 714
AMPÈRE, JEAN JAQUES (1800—1864) — a fizikus fia, a Collège de France irodalom tanára, 1847-től az Académie française tagja. Fő műve: *Histoire littéraire de la France avant le XIIe siècle.* (Franciaország irodalomtörténete a 12. sz. előtt) (1839—1840.) — 373, 733
A nagyidai czigányok — 611, 667
Andacs — 1702-ben Nagyszalonta határához tartozott. — 522
ANDRÁS, II. — ld. ENDRE, II. magyar király.
ANDRÁSY, ANDRÁSSY család — 374, 714
ANGLIA — 104, 298, 346, 572, 678, 714
Antal Árpád — kolozsvári irodalomtörténész. — 481
ANTICYRA — ógörög helynév. A hagyomány szerint együgyű vidékiek lakóhelye. — 104, 124, 584
ÁNYOS PÁL (1756—1784) — a hazai szentimentális költészet képviselője. Legismertebb verse: *Egy boldogtalannak panaszai a halovány holdnál.* Egyszersmind az irodalmi népiesség és a felvilágosult politikai líra előfutára. — 347, 714
APÁTHI — község Nagyszalonta közelében. (Románia) — 213
A poloska — 652
APPONYI GYÖRGY (1808—1899) — konzervatív politikus, kancellár. — 92, 347, 570, 714
APPONYI GYÖRGYNÉ SZTÁRAY JÚLIA — 1847-ben gyűjtött a tűzvész sújtotta Nagyszalonta részére. — 92, 557, 569
A méh bosszúja későbbi címén: *A méh románca* — 570
Arábia — 756
A rab gólya — 462
ARAD (Arad, Románia) — Arany itt tartózkodott mint nemzetőr 1848. nov. elejétől 18-ig. A város főterén lezajlott háborús eseményekről nov. 6.-án írt feleségének, nov. 7-én és 19-én Petőfinek. Aradon ismerkedett meg Bangó Petővel, az *Arad* c. lap szerkesztőjével. — 100, 230, 231, 232, 233, 235, 243, 249, 281, 347, 463, 502, 593, 637, 638, 639, 640, 641, 648, 656, 669, 714.

ARAD — politikai hetilap. 1848. július 1-én indult meg Aradon Bangó Péter (Pető) szerkesztésében s az év végéig jelent meg. A város négy hetilapjának — két magyar és két német — egyike volt. Politikai tudósításai mellett verseket és egyéb szépirodalmi jellegű írásokat is közölt. Petőfi, Sárosi Gyula, Gyulai Pál tollából is jelentek meg költemények hasábjain. (Ld. Kara Győző: *Arany János összes műveiből kimaradt egyik verséről.* ItK 1892. 158—159. l.). — Arany: *Erdély* című verse a december 16-i számban látott napvilágot. — 641

Arany György (1762—1844) — AJ. édesapja. A költő önéletrajzi levele szerint „kevés földdel s egy kis házzal bíró földműves volt". 1790-ben vette feleségül Megyeri Sárát (1772—1836). Tíz gyermekük közül csak legidősebb leányuk és legfiatalabb fiuk ért felnőtt kort. Arany György „deákos" ember volt, fiát már iskolás kora előtt hamuba rajzolt betűkön olvasni tanította, majd latinul a Pater noster-ra és a Credo-ra. „Zsenge gyermekségében" a költő tőle hallotta a környék mondáit (ld. AJ. — Rozvány Györgynek 1880. máj. 25.). — A szentírást AJ. együtt olvasta szüleivel (ld. AJ. — Tompának, 1855. jan. 16.), akik papi pályára szánták fiukat. A.Gy. 1836-ban eltemette feleségét; ezután előbb fiával, majd lányánál lakott haláláig. Átmenetileg elvesztette szeme világát (ld. *Bolond Istók*, I. é. 75—76. vrsz.). — Megérte még, hogy fia másodjegyző lett, megházasodott és kislánya született. (A.Gy.-re vonatkozóan ld. AJ. önéletrajzi levele: AJkk. XIII. k. 107—108., 111—112. l., továbbá Arany László összeállítása AJ. HPrD. XIV. l.). — Felesége Arany Györgyné Megyeri Sára (1772—1836) — tizennyolc éves korában ment férjhez a szomszédjukban lakó A. Györgyhöz, 1792-ben született meg első gyermekük Sára. További nyolc gyermeküket mind elvesztették. AJ. önéletrajzi levelében a következőket írja: „Szüleim már mindketten öregek, mikor születtem, s én egyetlen fiok, amennyiben legidősebb leányuk már régen férjnél vala, (nálam annyival korosabb, hogy első gyermeke velem egykorú) a többi számos testvéreim pedig, kik közül én egyet sem ismerék, előttem mind elhaltak." (AJ. kk. XIII. k. 107. l.). — A sok gyermek elvesztésének alapvető okára Barta János mutat rá: „bizonyára nemcsak csenevész testalkatuk, hanem a nyomor következtében is haltak el oly korán". (ld. Barta AJ. 6. l.). — Bordás László—Dánielisz Endre: *Arany János korán elhunyt testvérei* címen tanulmányba foglalta mindazt, amit adatszerűen a nagyszalontai ref. egyház születési és halálozási anyakönyvei megőriztek. Munkájukat Szathmáry Katalin gyermekorvos szakértői közreműködésével végezték. — Az anyakönyvi adatokat több szempontból vizsgálták: megfigyelték a gyermekeknek adott nevekben tükröződő helyi, vagy attól eltérő szokásokat, a keresztszülők ismétlődését, a temetés módjából is következtethető anyagi viszonyokat stb. A leglényegesebb adatokat itt is közöljük:

Arany György és Megyeri Sára gyermekei:

Név Keresztelés ideje	Halálozás ideje	Életkor	A halál oka
1. Sára			
1792. dec 11.	1853. okt 21.	60 év	hideg láz
2. György I.			
1795. aug.17.	1802. máj.31.	7 év 9 hó	torokfájás (= járv. diftéria)
3. Mária			
1797. dec. 30.	1802. máj. 24.	4 év 5 hó	torokfájás (= diftéria)
4. Mihály I.			
1800. aug. 18.	1801. nov. 14.	1 év 3 hó	variola (?) (=himlő)
5. Ferenc			
1803. febr. 9.	1807. nov. 21.	4 év 9 hó	sínlődés (=alimentáris)
6. János I.			
1806. febr. 6.	1813. aug. 3.	7 év 6 hó	sínlődés (=anemiás kórforma)
7. Mihály II.			
1808. okt. 20.	1810. okt.1.	2 év	száraz betegség (=tuberkolózis)
8. Mihály III.			
1811. febr. 13.	1813. jún. 23.	2 év 4 hó	szárazbetegség (=tuberkolózis)
9. György II.			
1814. márc. 12.	1814. márc.18.	6 nap	nyavalyatörés (= epilepszia)
10. JÁNOS II.			
1817. márc. 2.	1882. okt. 22.	65 év 7 hó	

(L.d. Bordás László—Dánielisz Endre: *Arany János korán elhunyt testvérei.* Klny. a Nyelv- és Irodalomtörténeti Közlemények XI. évf. 2. számából. 289—295. l. 1967. Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának Kiadója.) Arany Györgyné negyvenöt éves korában szülte János fiát. „A mint én Toldi viszonyát anyjával rajzolom, nem annyira *objektiv*, mint a közönség gondolja" — írta A. később Tompának. (1853. dec. 4.) — Amikor az ifjú AJ. mint vándorszínész anyja haláláról álmodott, azonnal hazaindult; nem sokkal azután, valóban meghalt édesanyja, de nem cholerában. (L.d. Márki Sándor: *Arany János szalontai éveiből.* It 1917. 120—33. l., anyja haláláról: 128. l. 2. sz. jegyz.). — AJ. a „legjobb anyának" a Bolond Istókban is emléket állított (I. é. 74. vers) — 465, 489, 546

ARANY JÁNOSNÉ ERCSEY JULIANNA (1816—1885) — veje közlése szerint 69 éves korában halt meg, tehát 1816-ban született. Voinovich szerint 1819-ben (AJé. I. k. 58. l.), két sírfelirata szerint viszont 1818-ban, illetve 1820-ban. Atyja Ercsey Sándor ügyvéd, anyja Szakmári Erzsébet. — Arany Jánosné Ercsey Julianna származásáról egykori vejének, Szél Kálmánnak 1914. szept. 27-én kelt s egy Ercsey leszármazottnak szóló eddig ismeretlen leveléből idézünk: „Az ifj. Ercsey Sándor [és AJ.-né] apja Sándor, Nagyszalontán ügyvéd volt, — híres arról, hogy a fél vármegyét megnemesítette: — hogy hol született és mikor halt el: nem tudom. De azt tudom, hogy a cselédjével Szakmári Erzsébettel élt, és ettől születtek

gyermekei: 1) Zsuzsánna, ki mint özv. Nagy Jánosné halt meg Szalontán 1898. aug. 30; 84 éves korában. 2) János, — ki mint sályii jegyző halt el agglegényképpen; 3) Juliána, férj. Arany Jánosné, — ki 1885. febr. 20-án halt el Budapesten 69 éves korában; 4) Károly, — ki mint gazdálkodó halt meg Szalontán 188?-as (!) években; 5) Sándor ügyvéd. — Ezeknek a gyermekeknek születésök a Nszalontai ref. anyakönyvbe mint törvénytelen van bejegyezve: több helyütt így: Szakmári Erzsébet fattya; — úgy hallottam, hogy Ercsey Sándor, Erzsébettel halála előtt megesküdött, hogy gyermekeinek törvényes nevet adjon: de hogy ez mikor történt, azt nem tudom. — Ha ez megtörtént, 1840 előtt történhetett, mert Arany Jánosné 1840-ben esküdött és itt már mint Ercsey Julianna van beírva." (Magántulajdonban.) — Ezek az eddig ismeretlen tények három dolgot magyaráznak meg: 1) Aranyné minimális iskolázottságát, melyet különlegesen kezdetleges írása tükröz, s melyet ő maga is emleget Karacs Teréznek: „mentsen ki előtted azon ok, hogy fél századdal ez előtt, azon iskolában, a hol tanultam, nem arra fektették a fősújt, (elég hibásson), hogy a nő szépen és helyesen írjon, és a tudományokból minél többet tudjon, hanem a női élethez tartozó, a kézi munkának minél több ágát, és abból minél többet, alapossan meg tanulyon." (Ld. Sáfrán Györgyi *Az öreg Arany — unokája leveleiben.* ItK. 1960. 84. l., ld. továbbá AJ.-né levelét, FÜGGELÉK.) — 2) Megvilágítja továbbá, hogy az Arany László-féle népmeséket a *közvetlen* néphagyományból — édesanyja révén — Arany Jánosné közvetítette gyermekeihez. Kovács Ágnes: *A XX. században rögzített magyar népmese szövegek XIX. századi nyomtatott forrásai. I. Arany László magyar népmese gyűjteménye* (Klny. Bp. 1969.) c. tanulmányában már említi, hogy e mesék nagy része AJ.-né leírásában maradt fenn. — Amikor Gáspár János 1850. dec. 28-án e mesék ügyében AJ.-hoz fordult, azt kérte, hogy Juliska, édesanyja segítségével írja le neki azokat. — 3) Végül, AJ.-nénak származásával kapcsolatos problémákat sejtet Rozvány Józsefné iránt érzett nagy hálája. Halálakor írta leányának, Rozvány Erzsébetnek: „idegen létemre legtöbb jót tett velem — mint fiatal, árva leánynak, kinek senkije nem volt, pártfogóm és oltalmazóm a mások bántalmai ellen". (Sáfrán—Rozvány, 117. l.) E levél jó helyesírásának magyarázata: a közlő átírásában maradt fenn: Pesti Napló, 1917. aug. 23. sz.

Amikor AJ. 1839-ben állás nélkül maradt s Lugoson akart elhelyezkedni, ugyancsak Rozványné beszélte le róla: „ne hagyja el Julcsáját!" (id. m. 147—148. l.). — A. önéletrajzi vallomásaival át- meg átszőtt Bolond Istókja negyedik énekének tervezetében írja: „Megszeret . . . egy árva leányt, tanulatlan, de természetes ésszel és gyöngédséggel felruházott nőt." (AJ. kk. III. k. 198. l.) — „Volt egy telem: szebb mint tavasz" — olvassuk továbbá *Feléd, feléd* . . . c. versében (AJ. kk. VI. k. 8—9. l.) 1838—39 tele lehetett az Arany László feljegyezte műkedvelői előadás ideje is. Ezt AJ. rendezte s erre készült a *Nyáréji álom* fordítása. A családi hagyatékban 1838-ból megvolt a *Koszorúcska őszi virágokból* c. versgyűjtemény Vörösmarty, Garay, Bajza stb. szerelmes verseiből; ennek címlapjára a virágokat Arany rajzolta s ugyancsak az 1839-re „Boldog újévet!" kívánó virágos üdvözletet is. 1839-től számítja „lelki frigyük" kezdetét (ld. Voin. AJé. I.k. 51—52. l.) és *Nőmhöz* c. verstöredékét (AJ. kk. VI. k. 149. l.). — Arany János és Ercsey Júlia 1840. nov. 19-én kötöttek házasságot. „Én is szerettem: oh ez édes emlék / Szivemre most is oly enyhítve ömlék! / De halkan, zaj ne'kül . . . mint a virág" *(Vojtina ars poetikája).* — 1841-ben született Juliska lányuk, 1844-ben László fiuk. — Aranyné családjának élt, de az irodalom iránt is érdeklődött: „az én nőm se nem

fest, se nem zongoráz, . . . de Petőfit olvas". (AJ.—Petőfinek, 1847. febr. 28.)

AJ.-nak feleségével váltott levelei 1944-ben elpusztultak. A Voinovich-féle életrajzban e korszakból AJ.-nak tizenkét, feleségéhez intézett levéltöredéke maradt fenn. — 209, 229, 230, 237, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 265, 266, 283, 289, 437, 457, 462, 464, 466, 476, 502, 543, 627, 637, 638, 639, 643, 644, 648, 652, 653, 654, 656, 660, 673, 779

Arany János Emlékbizottság (1882) Nagyszalonta — 464

Arany János Emlékmúzeum Nagyszalonta = Muzeul Memorial Arany János Salonta — 458, 459, 464, 465, 466, 470, 475, 485, 486, 603

Arany János Emlékmúzeum Nagykőrös — 459

Arany János Társaság — 467

ARANY JULIANNA — Juliska, Julis, Julcsa (1841—1865) — AJ.-ék első gyermeke, akiről apjának Szilágyi Istvánnal és Petőfivel váltott leveleiben gyakran szóesik. — A. Juliska gyermekkorában anyjától hallott eredeti népmeséken nőtt fel. Apja révén zsenge gyermekségében ismert már a hazai és külföldi irodalom jeleseinek alkotásaiból: három éves korában szavalta Czuczor Gergely: *Falusi kislány Pesten* c. versét, Uhland *Beteg leányát*, (ld. AJ.—Szilágyi Istvánnak. 1845. aug. 1.) Petőfi: *János vitéz*ében gyönyörködött s *Arany Lacinak* c. versét addig olvasta, míg öccse könyv nélkül nem fújta. Petőfi róla is megemlékezett *Úti levelei*ben és 1847. aug. 6-i verses levelében. Amikor „Petőfi bácsi" házasságáról hallott, azt üzente neki, hozza el a feleségét. (AJ.—Petőfinek, 1847. máj. 7.) — Arany Juliska Szilágyi Istvántól öccsével együtt La Fontaine *Száz meséjét* kapta ajándékba. AJ. korán felismerte leánya tőle örökölt művészi vonásait: „az ép értelem és eleven képzelgés" jellemzőit s azt, hogy leánya „meglepő jeleit mutatja költői és festészi fogékonyságának". (AJ.—Szilágyi Istvánnak, 1845. aug. 1.) — Apa és leánya különös érzékenysége azonos módon is megnyilatkozott: gyermeki elkeseredésében Juliska is a nagyvilágba akart indulni mint azt AJ.: *Juliska elbujdosása* c. töredékben maradt versében megörökítette (AJ. kk. I. k. 87—88. l., 435. l.) — 15, 16, 24, 104, 112, 117, 125, 131, 137, 142, 159, 170, 173, 183, 258, 313, 327, 404, 414, 430, 449, 458, 462, 477, 507, 584

ARANY LÁSZLÓ — Laci, (1844—1898) — még nincs másfél éves, amikor atyja „herculesi termettel, izmos tagokkal" rendelkező fiát a következőképpen jellemzi: „elővigyázatos, óva tesz valamit, ritkán bukik, és akkor is kisegíti magát, hogy nagyot nem esik, többnyire komolyan csendes, de azért nem mogorva, ritkán sír, néha azonban igen mérges" (Szilágyi Istvánnak, 1845. aug. 1.). — Három éves, amikor Petőfi megismeri s megírja hozzá *Arany Lacinak* c. versét, amelyre nagyon büzke, könyv nélkül tudja s bárki jön házukhoz, mindenkinek elújságolja azzal együtt, hogy Petőfi bácsi paripát ígért, s azt majd el is hozza neki. (AJ.—Petőfinek, 1847. aug. 11.) — Amikor AJ. 1849-ben Pesten tartózkodik, saját gyermekeinek Garay Jánoséit ajánlja példaképül. (Feleségének, 1849. jún. 7.) — 1851-ben, amikor Geszten tanít, ottani barátai barna, izmos kisfiát „Marokvas"-nak hívják. (Gyöngyösy László: *Arany János Geszten*. ItK. 1912. 416—418. l.) — 15, 25, 75, 96, 104, 112, 117, 118, 125, 142, 159, 170, 173, 183, 254, 258, 401, 404, 413, 414, 421, 427, 430, 442, 445, 447, 448, 456—484, 499, 500, 503—506, 510, 513, 520, 521, 523, 529, 531, 532, 534—541, 543, 545, 546, 550—552, 555, 570—573, 575—580, 582—586, 588, 589, 591, 594, 595, 597, 600, 601, 604, 605, 607—611, 614, 615, 619—623, 626—628, 630, 632, 633, 635, 637, 639, 641—644, 647—650, 652, 654, 657—661, 663—674, 676, 677, 680, 682, 689—691, 698, 700, 701, 703, 709, 711, 718, 720, 725, 729—732, 734—739, 768, 770—777, 779—784

Arany Lászlóné Szalay Gizella (1857–1945) — 1905-től Vojnovich Gézáné — 460, 464, 469, 472, 603
ARANY SÁRA — ld. JÁMBOR JÁNOSNÉ
Arany-család — 465, 466, 474, 477
ARANYAS (Kertbeny Károly elírása) — ld. ARANYRÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR
ARÁNYI LAJOS (1812–1887) — orvos, 1844-től a pesti egyetemen a kórbonctan tanára. Néprajzi és nyelvészeti gyűjtőmunkát is végzett, megismerkedett a népies gyógymódokkal. A szabadságharc alatt tábori főorvos volt, ezért 1850-ben kilenc hónapra felfüggesztették állásából. Szépirodalmi munkája: *Rudnó és lelkésze*. Pest, 1846. — Voltak akik — nevük hasonlósága alapján — eleinte Aranyt összetévesztették vele; ezt az irodalmi ellenzék is felhasználta egy oldalvágásra. (Ld. Budapesti Hiradó.) — 347, 568, 714, 716
ARANYRÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR (1797–1854) — *A székelyek Erdélyben* c. eposza hatott Vörösmartyra. Ebben magyar mitológiát próbált teremteni; tőle származik a Hadúr név, Haddur formában. — 319, 347, 694, 714
Arany Puszta (Felső-Alap, Fejér m.) — 465, 466
ARCHIPELAGUS — szigettenger — 23
ARIANUS — AJ. álneve. *Év kezdetén* c. versét e néven közölte a Hölgyfutárban (1851. jan. 17.) — 330, 339, 340, 702, 710
ARISZTOPHANÉSZ — (i. e. kb. 450 — i. e. 385) — görög vígjátékíró, a politikai vígjátékírás mestere. Negyvennégy vígjátékából tizennégy maradt fenn. AJ. pályája kezdetén elsőül — Szilágyi István révén — *Plutosz* c. darabját ismerte meg. Ebben Plutoszt, a Gazdagság istenét kigyógyítják vakságából, ettől kezdve a vagyon a komédiában, a becsületes embereké lesz. (Ld. Szilágyi István 1846. szept. 25-i levelét.) — 34, 448, 485, 530, 534 — Plutosz — 530, 534
ARNIM-BRENTANO, BETTINA ELISABETH (1785–1859) — romantikus német költőnő. Brentano, Clemens (1778–1842) német költő testvére, Arnim, Ludwig Achim (1781–1831) német költő felesége. Goethével levelezett s e levelezést *Goethes Briefwechsel mit einem Kinde* c. 1853-ban három kötetben kiadta; szövegkiadása nem megbízható. Petőfiért rajongott, s verset is írt hozzá. Kertbeny mint Petőfi fordítója ismerkedett meg vele, leveleztek is. (Ld. Vajda György Mihály: *Szemelvények a weimari Goethe–Schiller archivum magyar anyagából*. MTA Nyelv- és irodalomtudományi Osztályok közleményei XV. k. Bp. 1960.) — 316, 318, 383, 693, 694, 695, 741
A rodostói temető — 633
ÁRPÁD, a honfoglaló (?–907) 77, 80, 260, 555
ÁRPÁD (Arpăşel, Románia) — Nagyszalontával szomszédos kisközség Bihar megyében. — 7, 499
ÁRVA IMRE, ifj. — Arany János írói álneve a szabadságharc után; a Hölgyfutár hasábjain használta. — 659
ÁRVA megye — 259, 656
A szegény jobbágy — 584, 593
ATÁDI (GOLUB) VILMOS (1821–1865) — gazdasági pályáról lépett a jogászira, majd az újságíróira. Győrben kötött barátságot Vas Gerebennel s ennek révén sok cikke jelent meg a *Nép Barátjá*ban. A szabadságharc után együtt szerkesztették *A falu könyvét*. — 381
Athenaeum — irodalmi folyóirat, 1837-től jelent meg, Vörösmarty, Bajza József és Toldy Ferenc szerkesztette. — 527
Athenaeum — Irodalmi és Nyomdai Vállalat, az Emich-cég jogutóda. Fennállott 1868–1947. A nyomdavállalat az államosítás után is megtartotta nevét.

ATHENAEUM — Londonban a 19. sz. közepén megjelenő folyóirat — 345, 713, 716
Atovich Ferenc (1873—?) — néprajzkutató. — 523
ATTILA hun király — uralkodott 433—453-ig. — 59, 68
A tudós macskája — 604, 607
Augsburg — 747, 751
Augustus = Caius J. C. Octavianus Augustus (i. e. 63—i. u.14.) — 735
AURELIUS — AJ. álneve. — 275, 665
Auróra — zsebkönyv, 1821—32 között Kisfaludy Károly szerkesztette, 1837-ig Bajza József. (Ld. Fenyő István: Az Auróra. Bp. 1962.) — 507, 625
AUSZTRIA — 224, 618, 696, 758, 763, 757
A varró lányok — 554
AVERNI, PORTA AVERNO, SEE = Lacus Avernus = a Pokol kapuja — 331, 703
AVERSA — olasz város. Itt ölték meg 1345-ben Endrét, Nagy Lajos öccsét; 1348-ban Nagy Lajos itt fejeztette le Durazzoi Károlyt, akit Endre meggyilkolásában bűnösnek tartott. 1350-ben ostromolta a várost, közben meg is sebesült, utóbb a város megadta magát. — 311, 327, 330, 331, 703
Az Alföld népéhez — 604
Az elveszett alkotmány — 32, 36, 45, 47, 146, 150, 298, 310, 318, 508, 509, 510, 523, 524, 527, 530, 532, 534, 537, 538, 539, 542, 547, 554, 594, 595, 596, 597, 609, 678, 686, 688, 694
Az ó torony — 522
ÁZSIA — 175, 756, 763, 768

Babeuf, François Noël (1760—1797) — francia forradalmár, utópista szocialista. — 445
Babits Mihály (1883—1941) — 483
BÁBONY — ld. Sajóbábony.
Bach, Alexander (1813—1893) — osztrák belügyminiszter; a németesítő önkényuralmat „Bach-korszaknak" róla nevezték. — 665, 696, 701, 716
Bacsó János (1818—1872) — ref. lelkész, 1848. máj. 15-tól Fülöpszálláson. Régi barátja Petőfinek, aki beszámolt neki követválasztási kudarcáról. (Ld. PetőfiLev. 150—151., 300—301, 421—422. l., továbbá AJ.—Petőfinek, 1848. jún. 27-i jegyzetét.) — 630, 632
BACSÓ MÁTYÁS — 1644-ben kapitány Murány várában — 168
Bagd — 1702-ben Nagyszalonta határához tartozott. — 522
BAIAE — az ókorban híres fürdőhely, Nápoly mellett. — 331, 703
Bajó Ferenc — nagyszalontai lakos 1847-ben. — 558
Bajó János — 1849-ben, amikor AJ. lemondott másodjegyzői állásáról, Bajó lett az utóda. — 464, 629
Bajza Jenő — 597
BAJZA JÓZSEF (1804—1858) — AJ. fellépése idején már főleg történetírói munkássággal foglalkozott. 1847—48-ban a Nemzeti Színház aligazgatója volt. 1848 júliusától ez év végéig a *Kossuth Hirlap*ja c. napilapot szerkesztette. Mint Vörösmarty sógora a világosi katasztrófa után vele együtt menekült, ekkor Aranyéknál is voltak Szalontán. (Ld. Márki Sándor: *AJ. szalontai éveiből.* (It 1917. 132. l.) — 308, 340, 361, 616, 661, 683, 691, 710, 774
BAKTA — ld. NYIRBAKTA
Balás Sándor — 1849 telén a férjét kereső Petőfinét kísérte Erdélyben. — 662
Balassa József (1864—1945) — nyelvész, tanár, a Tanácsköztársaság idején egyet. tanár. 1920—1940-ig a Magyar Nyelvőr szerkesztője. — 479, 480, 630

Balkán — 761, 765
Balló Ede (1859—1936) — festőművész, megfestette Arany László arcképét; a családi hagyatékkal együtt elpusztult. — 466, 467
Balogh János, ifj. (1813—1875) — AJ. barátja, szalontai szenátor, aki AJ. jegyzői iratai szerint élénken részt vett a város ügyeinek intézésében (ld. AJ. kk. XIII. k.). — Városában tréfás kedvű verselőként is jól ismerték, aki Petőfi rokonszenvét is megnyerte. — 1848 novemberében mint szalontai nemzetőrök AJ.-sal együtt vonultak Arad megsegítésére. 1849 januárjában, amikor hivatalos ügyben Debrecenbe utaztak s ott Petőfivel is találkoztak, hármasban versben vetélkedtek (ld. Rozvány, III. k. 270—208. l.). — Miklós Róbert közlése szerint, bár diplomája nem volt, orvosi gyakorlatot is folytatott. (Ld. *Arany János és Arany László kiadatlan levelei*. PIM Évkönyve, Bp. 1967. 175. l.) 24, 603, 629, 644
Balog (Balogh) László — 1847-ben nagyszalontai lakos. — 558
Balogh Mihály — a nemesek főbírája Nagyszalontán. Erősen barna arcszíne miatt „cigány" Baloghnak hívták, hogy a város többi tizenkilenc Balogh Mihályától megkülönböztessék. Ez bosszantotta, ezért „özvegy" Baloghnak nevezte magát s ez a név rajta is maradt. 1850 elején Aranyék a fukar Darvasi Ambrustól hozzá költöztek. (Ld. Gyöngyösy László: *Adalékok Arany János életéhez*. EPhK. 1904. 762. l.) — 26
Balogh Péter (1792—1870) — 1822-től nagyszalontai ref. lelkész, 1831-től ugyanott esperes. AJ.-t már mint kisdiákot ismerte, 1831-ben praeceptorként alkalmazta. Amikor azonban 1836 nyarán AJ. a vándorszínészetből kiábrándultan hazatért s correctorságért folyamodott, kijelentette: „Szalontán komédiás nem lesz tanító". Utóbb — többek közbenjárására — mégis alkalmazta. (ld. Sáfrán—Rozvány 10. l.) — Amikor 1846-ban AJ. *Az elveszett alkotmány*nyal megnyerte a Kisfaludy-Társaság pályázatát, Erdélyi János, a társaság titoknoka, tőle érdeklődött az irodalomban addig ismeretlen nevű szerző személye felől. 1846. febr. 15-én kelt válaszában, mint „jeles tehetségű, szép olvasottságú", a német, francia és angol nyelvben járatos, addig „titokban működött" írót mutatja be városa másodjegyzőjét. (Ld. MTAK Kézirattára, Kisf.-Társ. Analecta, M: 100é-KT. 91. l., továbbá AJ. kk. II. k. 224. l.) — AJ.-nak egy, Balogh Péterhez intézett levele maradt fenn. — 8, 500, 510, 532, 543
Bánfalva — 600
Bangó Péter (Pető) (1824—1853) — író, ügyvéd. Költeményei folyóiratokben jelentek meg, írt esztétikai tanulmányokat is. Amikor AJ. *Az elveszett alkotmány*-nyal a Kisf.T.-ban pályadíjat nyert, ugyanakkor a szépműtan elméleti díját Bangó kapta meg. *A korszerű eposz* című „koszorús értekezése" a Kisf. T. Évl.-ban jelent meg (6. k. 1844—1848. 512—538. l.). — AJ. mint az Évlapok olvasója, valószínűleg ismerte az értekezést. Személyesen 1848 novemberében találkoztak Aradon, ahol AJ. nemzetőrként teljesített szolgálatot. (Ld. AJ.—Petőfinek 1848. nov. 19.) — Ekkor kérhetett Bangó tőle verset az 1848. július 1-én megindított *Arad* c. lapja részére. AJ. *Erdély* c. költeményét küldte el neki. Bangó a szabadságharc idején az egyik kormánybiztosság titkára volt, ezért a szabadságharc leverése után elfogták, halálra ítélték, de utóbb kegyelmet kapott. Kiskunhalasra, majd Aradra vonult vissza. Mivel AJ.-ról ez időben semmit sem tudott, 1850. július 5-én *Arany Jánoshoz* címen verset írt. Költeményét a *Csokonai Lapok*ban tette közzé. — AJ. levelezése e korszakában Bangótól egy AJ.-hoz intézett levél maradt fenn, míg AJ.-nak egy hozzá írt elveszett levelére következtethetünk. — 233, 234, 281, 282, 570, 640, 641, 669
Bankós Károly (1821—1905) — jogász, városi hivatalnok Kunszentmiklóson. Petőfi barátja. — 635

Bánság — 648
Barabás Miklós (1810—1898) — festőművész. AJ.-t Petőfi vitte el hozzá, amikor AJ. 1848. máj. 16—21-ig Pesten tartózkodott. Barabásnak az Életk. számára kellett volna lerajzolnia Aranyt, aki azonban eleinte vonakodott tőle. Erre Petőfi határozottan kijelentette: „No, Jankó! ettől ugyan meg nem szabadulsz" (Ercsey, 39—40. l.) — Barabás ekkor rajzolta le AJ.-t először. E képet ld. AJ. kk. I. k. 4. l. Levelet e korszakban nem váltottak. — 106, 108, 578, 626, 633, 635
Baranya (megye) — 227, 637
Baráth Ferenc (1844—1904) — tanár, tankönyvkiadó. A nagykőrösi gimnáziumban AJ. tanítványa, Arany László osztálytársa. Mint debreceni teológus 1862-ben Zsadányban (Bihar vm.) járt legatióban. Itt ismerkedett meg Dévai Bálint rektorral, AJ. első tanítójával, aki megmutatta neki a költő hozzá írott gyermekkori köszöntő versét, illetve levelét. Baráth Ferenc lemásolta és elküldte Arany Lászlónak. (Ld. AJ. — Dévai Bálintnak írt levele jegyzetében.) — 499, 657
Barátomhoz — 598—599
Barmo — 1702-ben Nagyszalonta határához tartozott. — 522
Baróti Lajos (1856—1933) — Petőfi-kutató. — 598, 605, 635
Barta János — az AJ. kritikai kiadás lektora. — 471, 481, 485, 488, 497, 599, 602, 646, 674, 730
Bártfay László (1797—1858) — ügyvéd, író, irodalmi szervező. Kisfaludy Károllyal, Kazinczyval, majd Vörösmarty és körével volt baráti kapcsolatban. 1836-ban nála alakult meg a Kisfaludy Társaság. A *Toldi* egyik bírálója. — 541
Bartha Antal — mai történész. — 543
Básthy József — pesti ügyvéd, aki előfizetési díjakat szedett meg nem jelent könyvre; állítólag mások nevében kéregető leveleket írt. (Ld. Pesti Napló, 1870. 73. sz., jún. 7. és 77. sz. jún. 12-i számait.) — 302, 307, 681
Batka István dr. — 1945-ben orvos. — 472
Bátor Miklós — Lévay Miklós álneve a szabadságharc után.
Batsányi János (1763—1845) — a magyar politikai líra megteremtője. 1843-ban a M. Tudós Társaság l. tagjává választotta. 1845-ben bekövetkezett halála életműve egészének és tanulságainak felmérésére ösztönzött. Ekkor írt Szilágyi István *Batsányi* címen költeményt, amelyet azonban a cenzúra nem engedett kinyomatni. (Ld. Keresztúry Dezső: *Bevezető tanulmány Batsányi János válogatott műveinek kiadásához.* Bp. 1956.) — 21
Batthyány Béla — értékes levélgyűjteménye forrásul szolgált Kéry Gyula: *A magyar szabadságharcz története napi-krónikákban.* (1848). Bp. 1899-ben megjelent könyvéhez. — 490
Batthyány Lajos (1806—1849) — 346, 713
Bayer József (1851—1919) — a hazai dráma- és színháztörténet kutatója. *Shakespeare drámái hazánkban* (Bp. 1909.) c. műve az eddigi teljes magyar Shakespeare-irodalmat ismerteti. Arany János színészi pályájáról is írt. — 506, 508
Beállottam — 653
Beatrix királyné (1457—1508) — I. Mátyás király felesége, nápolyi királylány. — 130
Bebek György — részt vett Nagy Lajos király olaszországi hadjáratában. — 311
Bebek István (István) — részt vett Nagy Lajos király olaszországi hadjáratában. — 311
Bebel, August Ferdinand (1840—1913) — a német szociáldemokrácia és a II. Internacionálé egyik népszerű vezetője. — 455

BECK, KARL (1818—1879) — magyarországi származású német költő. 1843-ban barátságot kötött Lenauval. Ismerte Petőfit is. — 315, 692, 747, 752
BECKER, K. F. (1775—1849) — a nyelvlogikai törekvések képviselője. *Organismus der Sprache* (1841) c. művében a nyelv és a gondolkodás törvényeinek azonosságát hirdeti. — 20, 512
BÉCS (Wien) — 19, 20, 22, 93, 167, 208, 316, 319, 363, 373, 375, 384, 406, 407, 453, 509, 511, 513, 551, 553, 555, 570, 573, 578, 627, 653, 693, 694, 695, 716, 731, 733, 740, 757, 758, 759, 764, 776
BECSKEREK — ld. NAGYBECSKEREK
Beimel József—könyvnyomdász. Műhelyében készült a *Murány ostroma*.—624
BEJE (Behynce, Csehszlovákia) — Gömör megyei község. Itt lelkészkedett Tompa 1846 szeptemberétől 1849 áprilisáig. Itt volt vendége Petőfi Sándor. Innen kezdett levelezni Arannyal. — 95, 101, 102, 103, 104, 106, 148, 153, 179, 180, 189, 193, 194, 339, 389, 571, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 581, 584, 595, 599, 600, 618, 620, 627, 702, 772
BÉKÉS megye — 260
BÉKÉSCSABA — 261, 657
Békési Élet — mai folyóirat. — 582, 710, 727
BÉLA, III. Árpád-házi magyar király (uralk.: 1173—1196) — Bizáncban nevelkedett. Hódító hadjáratokat vezetett. Királyi kancelláriát szervezetett. — 123
BELÉNYESÚJLAK (Uileacul-de-Beiuş, Románia) — a bihari község harangjának felirata iránt Szilágyi István érdeklődött. — 131, 137, 170, 587, 589, 610, 611
Bél Mátyás (1648—1749) — az első tudományos igényű magyar történeti forráskiadvány szerzője: *Adparatus ad historiam Hungariae*, Decas, I., Pozsony, 1735. A Toldi nemzetséget a Nógrád megyei Told-ról származtatja. — 720, 721, 724
BEM JÓZSEF (1794—1850) — Mint az erdélyi csapatok parancsnoka 1849 elején megtisztította Erdélyt az ellenségtől. Bensőségesen szerette Petőfit, aki őt „mon père"-nek, atyámnak, Bem pedig őt „mon fils"-nek, fiamnak szólította. Petőfi 1849. jan. 25—febr. 8., márc. 1—5., ápr. 1—máj. 4. között, majd júl. 25-től haláláig tartózkodott Bem mellett. Petőfinek három Bemnek szóló francia nyelvű levélfogalmazványa maradt fenn. (Petőfi Lev. 167, 170, 173. sz. levelek.) — Bem az 1849 nyarán beözönlő cári túlerővel szemben csatákat vesztett: júl. 31-én Segesvárott, aug. 9-én Temesvárott. Törökországba emigrált, s hamarosan meghalt. — 246, 248, 254, 261, 641, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 653
Bene Sándor — mai irodalomtörténész. — 593
BENIGNA — ld. Kinizsi Pálné Magyar Benigna
BENIOWSKY — ld. Benyovszky Móric
BENKERT, CARL MARIA — ld. Kertbeny Károly
Benkó Imre — *A J. társasága Nagy-Kőrösön* (Nagy-Kőrös, 1897) c. könyv szerzője — 770, 771, 772, 773, 774, 777
Benkő — Kertbeny Károly álneve a szabadságharc után.
BENYOVSZKY MÓRIC (1741—1786) — kalandos élete során volt osztrák tábornok, orosz fogoly, Madagaszkár szigetének királya. Részt vett Mária Terézia örökösödési háborújában, majd visszatért Madagaszkárba, ahol a franciák elleni harcban esett el. Angol nyelvű emlékiratait sok nyelvre lefordították. Regényes életét a 18—19. században nálunk is többen feldolgozták, így Gvadányi József, Gaál József, Jókai Mór. — 319, 694
BEONIKOVSZKY — ld. BENYOVSZKY
Beöthy László (1826—1857) — színész, író. Részt vett a szabadságharcban,

utána színész, majd az irodalomnak élt. Humoros regényeket, novellákat írt. Szerkesztette a *Komáromi Romemlékek* c. albumot — 737

Beöthy Zsigmond (1819—1896) — Komáromból került Pestre, mint jogász. 1848-ban a közoktatásügyi minisztériumban volt fogalmazó, majd titkár. Tompa leveleiben jelentéktelen költőként emlegeti. 1851-ben jelentek meg *Összes Költeményei*. Fia: Beöthy Zsolt. — 307, 364, 402, 727

Beöthy Zsolt (1848—1922) — irodalomtörténész, egyetemi tanár. Legjelentősebb műve: *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése*. I—II. k. (Bp. 1877—1879.) — 474, 628

Béranger, Pierre-Jean de (1780—1875) — népszerű forradalmi dalaival hozzájárult az 1830-i és az 1848-i forradalom előkészítéséhez. — Petőfi példaképének tekintette. Összes verseinek kötetét Aranynak ajándékozta, ez az ún. „vándor Béranger" kötet, melyet Arany — Tompának, Tompa — Lévaynak, Lévay Szász Károlynak, az pedig a Kisfaludy Társaságnak ajándékozott tovább. Jelenleg az MTAK Kézirattárában őrzik. (Ld. Arany János hagyatéka az MTA Könyvtárában. Közli: Sáfrán Györgyi. MagyTud. 1967/5. 343—348 l.) — 572

Berczeli Anzelm Károlyné Monori Erzsébet — mai színháztörténész. — 656

Bérczy Károly (1821—1860) — újságíró, műfordító, a *Tizek Társaságának* tagja. A szabadságharc után Szilágyi Sándor író-baráti köréhez tartozott. — AJ.-ról 1851. júl. 26-án ezt írta Gyulai Pálnak: „Tompát meglátogattam . . . haragszik az egész világra . . . csak Arannyal levelez." (Gyulai Lev. 92. l.) — 663

Berecz Károly (1821—1901) — Jogot végzett. Írt verseket, elbeszéléseket. 1841-től Pesten kir. táblai jegyző. Az 1843—44-i országgyűlésen Pozsonyban az országgyűlési ifjúság egyik vezetője. Itt ismerkedett meg Petőfivel. Vele és körével kapcsolatos emlékeit *A régi „Fiatal Magyarország"* (Bp. 1898.) címen írta meg. Aranyról is megemlékezik; Pest második kiürítése előtt Petőfivel együtt találkozott velük a Próféta-vendéglőben. (20. l.) 1848-ban jelent meg *Szabadhangok* c. verseskötete. A szabadságharc alatt a *Közlöny* c. kormánylap egyik segédszerkesztője volt. — 1850-ben Pestre jött és a *Hölgyfutár* munkatársa lett. *Kelemér* és *Szilveszter* álneveken is írt. — 285, 361, 389, 670, 710

Bereczki Imre — mai irodalomtörténész. — 502

Beregszász (Berehovo, Szovjetunió) — 600

Berger, Johann („Berger úr") — császári altábornagy, 1848-ban az aradi vár védője, aki bombáztatta Új-Aradot, mikor Arany is ott volt a szalontai nemzetőrökkel. 1849. június 27-én feladta a várat, ezért később nyugdíjazták. (Breit József: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának története*. 2. kiad. I. k. Bp. 1929. 126. l.) — 233, 236, 638, 639

Berlin — 316, 384, 684, 693, 694, 696, 716, 732, 741, 756

Bernát Gáspár (1810—1873) — humorista. A korabeli folyóiratokban megjelenő írásait — jellegzetes dagályos stílusuk miatt — kortársai „gazsiádáknak" nevezték s e jelzővel mások írásait is illették. Bernát Gáspár Petőfi tágabb baráti köréhez tartozott. — 361, 642, 727

Beszterce — 656

Beszterczei László — Biharugra mai ref. lelkipásztora. — 658

Bethlen Elek (1777—1841) — 1823-ban Bethlen Gáborról szóló német nyelvű életrajzában azt írta, hogy Bethlen Gábor anyai ágon Kinizsi Pál unokája volt. — 130

Bethlen Gábor (1850—1629) — erdélyi fejedelem. — 130, 587

Bethlen János — felesége Tisza Lajosné Teleki Julianna testvére volt. — 381

Biasini Ferenc — gyorskocsi vállalata volt, mely Pest—Debrecen, Pest—

Kolozsvár—Brassó vonalakon szállította utasait. Amikor 1847. szept. 1-én megnyílt a Pest—Szolnok közötti vasútvonal, ahhoz csatlakozva indította kocsijait — 178, 614
Biczó Géza (1853—1907) — festőművész, akinek Arany Jánosról készített portréja Arany Lászlóék tulajdonában volt, de a háború alatt a családi hagyatékkal együtt elpusztult. — 466
BIHAR — 62, 84, 154, 195, 210, 243, 262, 393, 394, 509, 524, 537, 557, 587, 595, 600, 632, 686, 687, 718, 759, 764
BIHARUGRA — ld. UGRA
Birizdó József — AJ. idejében szalontai ügyvéd. — 629
Bisztray Gyula — mai irodalomtörténész, e kötet munkatársa. — 471, 478, 480, 486, 487, 488, 489. 490, 553, 578, 614, 640, 726
BLÄTTER FÜR LITERARISCHE UEBERSETZUNG — 383, 739
BOCSKAI ISTVÁN (1557—1606) — Erdély fejedelme. Bocskai a hajdúknak adta Nagyszalontát. Amikor Mária Terézia alatt az Eszterházyaké lett, a hajdú nemesség érvényét vesztette, a megnemesített családok egész a 19. század elejéig jártak figyelembe nem vett jogaik érvényesítése érdekében. Így AJ. ősei is. (Ld. Rozvány György Nagyszalonta története.) — 522
BODENSTEDT, FRIEDRICH (1819—1892) — utazó, újságíró, műfordító. Huzamosan élt Oroszországban. Fordította Puskint, Lermontoffot, Shakespeare-t. Legnépszerűbb műve a *Lieder der Mirza Schaffy*. Ezekből 1856-ban AJ. is lefordított hármat. (ld. AJ. kk. I. k. 257—258. l., 496—497. l.) — 384, 739, 741, 745, 746
Bodmer, Johann Jakob (1698—1783) — svájci német író, kritikus. Lefordította Milton *Elveszett paradicsomát* (1732), továbbá Homérosz műveit (1778), valamint a *Niebelung-ének* akkor előkerült „C" jelzésű kéziratának második részét: *Chriemhildens Rache und die Klage* (1757), vagyis Krimhilda bosszúját és a siratóéneket — 548
Bodnár István — Szekszárdon szerkesztette a Garay Albumot (1898). — 681, 690, 700
BODÓ FERENC — Nagyvázsonyt ő kapta meg Zápolya Jánostól 1527-ben. — 131
BODROG (folyó) — 104
Bolond Istók — 301, 302, 306, 501, 593, 638, 669, 672, 681
Bonfini — 774
Bonnyay Sándor, ifj. — mai orvostörténész. — 569, 582
BOPP, FRANZ (1791—1863) — nyelvész, egy. tanár, az indoeurópai összehasonlító nyelvtudomány megalapítója. Boppról Aranynak Szilágyi István írt, akinek figyelmét Hunfalvy Pál hívta fel rá. — 20, 512
Bordás László — Nagyszalonta jelenlegi történetírója. — 486, 546
Boross Mihály (1815—1899) — jogász, a szabadságharc előtt Bökfy Zakariás néven írta ismeretterjesztő cikkeit. — 553
Borsos Miklós — mai szobrászművész. — 613
BOZ = DICKENS írói álneve — ld. ott.
BÖRNE, LUDWIG (1786—1837) — német kritikus, Lessing iskolájából. Felismerte Grillparzer jelentőségét. Szakított a romantikával és Goethével, mint az „időtlenség" költőjével. — 428
Böszörményi Károly (1822—1901) ügyvéd, Tompa volt iskolatársa, barátja. — 571
BRASSAI SÁMUEL, (1800—1897) — polihisztor, egyet. tanár, az MTA tagja. Az 1848-i tanügyi kongresszus alelnöke. Brassai a szabadságharc alatt a Honvéd Főtanoda tanára volt. Követte a kormányt Debrecenbe. A fegyverletétel híre Kolozsvárott érte, innen Szatmárba menekült. Mint írja:

„1851-ben Pesten telepedtem le, eleinte csak álnév alatt . . . Pestnek kilenc évig voltam lakója s épen a Bach-korszakban" (ld. Boros György: *Dr. Brassai Sámuel élete és munkája.* Cluj-Kolozsvár, 1927. 159. l.). — E korszakban Szőnyi Pál, majd Gönczy Pál magán fiúnevelőintézetének tanára volt. — Arannyal mint a *Fiatalság Barátja* c. lap szerkesztője váltott először levelet; — úgy látszik Szilágyi Sándor biztatására — verset kért és a *Hajnali kürt* c. költeményt kapta közlésre. — E korból két Aranynak írt levele maradt fenn, míg AJ.-nak egy, Brassainak írt levelére következtethetünk. AJ. és Brassai ekkor még személyesen nem ismerték egymást. (Ld. Brassai—AJ.-nak 1851. júl. 18. előtt.) — 377, 378, 382, 450, 719, 735, 736

Brassó (Braşov, România) — 656

Breit (1931-től) Bánlaky József (1863—1939 után) — hadtörténész — 638, 642, 648

Bréma — 744, 745

BRET, Le — Itália történetének írója. — 310, 690

BROCKHAUS, FRIEDRICH, II (1800—1823) — a híres lipcsei könyvkereskedő család alapítójának fia. Az általuk kiadott *Conservations Lexikon* magyar vonatkozású címszavainak megírásába Kertbeny Károlyt is bevonták — 347, 714

Bródy Sándor (1863—1924) — 469

Brünn — 716

Buckle, Henry Thomas (1821—1862) — angol pozitivista történetíró. (Ld. R. Várkonyi Ágnes: *A pozitivista történetszemlélet a magyar történetírásban.* I—II. k. Bp. 1973 — 470

BUDA — 237, 257, 277, 355, 356, 357, 424, 553, 587, 626, 631, 643, 650, 651, 654, 656, 717, 721, 722, 723, 724, 728, 731, 733

Buda halála — 548, 587

BUDAPEST — 14, 258, 277, 460, 464, 465, 468, 472, 505, 687, 761, 765, 770

BUDAI FERENC (1760—1802) — lexikoníró, polihisztor. *Magyarország polgári historiájára való lexikon* c. történeti lexikona anyagát három kötetben gyűjtötte össze régi kiadványokból. Mivel Budai Ferenc közben meghalt, öccse, Budai Ézsaiás írt előszót a műhöz, mely 1804—1805-ben jelent meg. AJ. ebből merítette Losonczi István, Szondi György történetét, továbbá sok anyagot a *Nagyidai Cigányok*hoz. A Polgári Lexikont „Aranynak legfontosabb forrásai közé kell sorolnunk" — írja Tolnai Vilmos. (ItK 1906. 230—239. l.) — 34, 129, 530

Budapesti Divatlap — ld. Pesti Divatlap.

BUDAPESTI HIRADÓ (Bp. Híradó) — Dessewffy Emil konzervatív lapja 1844 júliusában indult meg, hetenkint négyszer jelent meg, s ez év júliusában megszűnt. 1848 januárjától napilap. AJ. rendszeresen olvasta, mivel a nagyszalontai kaszinóba járt. (Ld. AJ. levelei Szilágyi Istvánnak 1846. febr. 22. és ápr. 2.) — AJ.-sal kapcsolatos fontosabb híradásai: 1847. jan. 28-án a „Budapesti Hirharang" c. rovatban közli, hogy a Kisf.T. az évi jutalmainak ügyét már eldöntötték s a népszerű költői beszélyre kitűzött pályadíjat Arany János, Tompa és Garay nyerték. — Febr. 6-án híradás a Kisf.T. tizedik közüléséről: „A társaság költői jutalmát 'Toldi' czimü népköltemenyéért Arany János nyerte s e mű a vizsgálók által egyértelemmel ujabb költészetünk legszebb gyöngyei közé számittatván, a társaság a kitüzve volt tizenöt aranyat húszra növelte." — Ugyanez év máj. 11-én egy anekdota jelent meg ugyancsak a „Bp-i Hirharang" c. rovatban. A krónikás a következőket írta: „A 'Stuart Mária' adatása estéjén a nemzeti szinház egyik zártszékén egy tisztes táblabiró ült bizonyos iró mellett, s fölvonás közben igy szólt hozzá: ‚Ugyan kérem nem tudná uraságod

megmondani, hogy hol lakik doctor Arany úr?' — ‚Nem ismerek illy nevü doctort'. — ‚Nem-é? Pedig hires ember lehet az, én nem rég gyönyörü tündérmesét olvastam tőle a Divatlapban, melly annyira megtetszett nekem, hogy rászántam magamat — általa gyógyíttatni meg makranczos köszvényemet, melly már három szomszéd vármegye orvosaival daczolt.' — ‚Ön csalatkozik, hiszen azon Arany úr, ki a kérdéses szép mesét irta, nem orvos és nem is lakik Pesten.' — ‚Dehogy nem, dehogy nem, hiszen van eszem, hogy nem jövök vaktában negyven mérföldnyi távolból Pestre. Doctor bizony azon derék poéta, és Pesten lakik, mert én ezt világosan olvastam egy más munkájában, mellyet a rudnói papról irt.' . . — ‚Ah ön doctor Arányi urat érti?' — És igy világosodott föl a tévedés, melly miatt a tekintetes úr negyven mérföldet fáradott." — Máj. 14-én a Kritikai Szemle rovatban Hiador (Jámbor Pál): *Emléklapok egy főrangú hölgyhöz* (Buda, 1846) c. verskötetének kapcsán a névtelen recensor: Petőfi és Arany levélváltását gyúnyosan említi: „Mindig azon költőket ócsárolják leginkább, kik *önbecsérző* önállóságukban nem simulnak ez vagy amaz irodalmi párthoz, kik nem éneklik meg X. urat, hogy a megéneklett X. urtól ismét ők megénekeltessenek." A *** jelű cikk írója — Endrődi Sándor szerint — valószínűleg Zerffi Gusztáv volt (ld. Petőfi napjai a magyar irodalomban. Bp. 1911. 309. l.). — 28, 79, 88, 89, 555, 567, 568

Budapesti Hirlap, II. — 1881-ben indította meg Rákosi Jenő. 1938-ben szűnt meg. — 473, 474

Budapesti Szemle (BpSzle.) — szépirodalmi és tudományos folyóirat. — 469, 471, 474, 476

Buletri Simon — Nagy Lajos király fiúsította hitvesét. — 374

Bulgária — 130

Bulwer-Lytton, Edward George (1803—1873) — angol regényíró. — AJ.-nak hét kötet, 1843-ig megjelent Bulwer-mű volt a könyvtárában (Ld. Voin. AJ. é. I. k. 73. l., továbbá László Irma: *AJ. angol irodalmi kapcsolatai.* (Pécs, 1932.) — 15, 345, 507, 713

— Athens its rise and fall — 507

— Godolphin és Falkland — 507

— Night and Morning — 507

— Rienzi — 507

— The last of the Barons — 507

Burns, Robert (1759—1796) — skót költő. AJ. *Családi kör*ére erősen hatott. A. maga említette fiának, hogy a vers Burns *The Cotter's saturday night* (A zsellér szombat estéje) c. költeményének hatása alatt született. (Ld. AJ. kk. I. k. 450. l.). AJ. az 1868—70-es években fordít Burnstől. — 343, 346, 711, 714, 730

Büdi Sára — Szalontai lakos 1850-ben. — 282, 284

Byron, George Gordon, lord — (1788—1824) — A magyar irodalomban az első Byron-életrajz 1843-ben jelent meg Petrichevich Horváth Lázártól: *Byron lord élete s munkái.* 3 kötet. — Arany figyelmét főleg Szilágyi István fordította Byron műveire, amelyek közül — levelezése szerint — ez években a következőket olvasta: *Don Juan* (1819—24), *Childe Harold* Byron önéletrajzi jellegű műve (1812—18.), *The Bride of Abydos* (1813) (Az abydosi menyasszony), *The Prisoner of Chillon* (A chilloni fogoly), (1816). *Parisina* (1816), *Beppo* (1818), *Mazeppa* (1819). — Arany már 1845-ben lefordított Don Juan III. énekéből 16 versszakot, *A görög lantos éneke* címen, elküldte Szilágyinak, aki megőrizte, 1859-ben Arany átdolgozta. — Arany művei, amelyekre Byron hatott: *Az elveszett alkotmány* (jeligéje byroni inspiráció), *Bolond Istók* — Don Juan hatás; a *Katalin*

meseszövése rokon *Az abydosi menyasszony*éval, s hatott rá a *Parisina* is. Gyulai Ágost érdeklődött AJ. *Katalin*jának forrásáról és a *Parisina* esetleges hatásáról Szilágyi Istvántól, aki a következőket válaszolta: „A másik kérdés *Parisiná*-t illeti. 1846-ban volt, hogy én a Böttiger [helyesen: Böttger] fordítását megszereztem s olvasván megszerettem a beszélyek közt különösen P[arisina]-t. Közlöttem Arannyal s kértem fordítaná le, ha egyébért nem is, már csak azért is, hogy *‚költői beszély'* alakjával, szerkezetével stb. fiatalabb íróink megismerkedjenek. *A fordítás nem készült el soha:* de a mű maga studiuma tárgyává lett A.-nak, s eltérve úgy *Toldi* mint *Széchy M.* tárgyalási formájától, megpróbálta, mert megtetszett néki, ezt a formát is a *magasabb nemben. Parisina lett az előképe Katalinban.*" (Máramaros Sziget, 1891. márc. 27. ItK 1899. 489. l.) Lírai költeményei is őrzik Byron hatását ez évben; pl. az „Évek, ti még jövendő évek" jeligéje *A chilloni fogoly*ból való. (Ld. Morvay Győző: *Byron Magyarországon.* Függelék Koeppel Emil: *Byron* c. könyvéhez Bp. 1913. — László Irma: *Arany János angol irodalmi kapcsolatai.* Pécs, 1932.) — 15, 23, 24, 26, 404, 420, 507, 515, 522, 524, 548, 569, 572, 602, 707

— Don Juan — 23, 89, 515, 516, 518, 569
— Mazeppa — 28
— Napoleon óda — 24, 515
— Parisina — 26, 28, 68, 522, 524, 548
— The bride of Abydos — 68, 548
— The Prisoner of Chillon — 68, 548

Caesar — ld. Julius Caesar

Callimachos, Philipus — Műve: De rebus a Uladislo Polonorum atque. Hungarorum rege gestis. — 530

CAMPANELLA, TOMMASO (1568—1639) — itáliai szerzetes, utópista filozófus és teológus. — 383

CANISAI (KANIZSAI) LŐRINC — Nagy Lajos király vitéze, 1324-ben kapta meg Kanizsát. — 311

CARAFFA, ANTONIO (1646—1693) — a felsőmagyarországi császári hadak parancsnoka. Főfeladata volt Thököly hatalmának megtörése. Nevéhez fűződik az eperjesi vértörvényszék. 1688-ban elfoglalta Zrínyi Ilonától Munkácsot. — 21

CARRIÈRE, MORITZ (1817—1895) — filozófiai és esztétikai író. 1850-ben ő közölte Arnim-Brentano Bettina Petőfihez írott himnuszát a *Deutsches Museum*ban. Erről Kertbeny Károly megemlékezik emlékirataiban (27. l.). — Esztétikai előadásait a későbbi években Gyulai Pál is hallgatta. (Ld. Gyulai — Csengery Antalnak 1856. okt. 31. GyulaiLev. 305. l.) — 383, 739, 741

CASANOVA — olasz város. — 331, 703

CASERTE = CASERTA — tengerparti tartomány Nápolytól északra. Régebben Terra di Lavoro-nak nevezték. — 331, 703

CATO CENSORIUS (i. e. 234—i. e. 149) — latin nyelvű prózai történetírás megalapozója. — A császárkorban az ő neve alatt adták ki a régi római gondolkodásmódot tükröző verses mondások gyűjteményét. — 337, 702 709

Cegléd — 770

CHAMFORT, NICOLAS-SEBASTIEN ROCH DE (1741—1793) — szatirikus író. *Pensées Maximes et Anecdotes* c. posthumus gyűjteménye 1803-ban jelent meg Dresdában. Gondolatai, kifejezései szinte szállóigékké lettek a 19. században. (Kertbeny Chamford-nak írja nevét.) — 315, 692

Cicero, Marcus Tullius (i. e. 106—i. e. 43) — 572, 649

CRABBE, GEORG (1754—1832) — angol költő, aki a falunak és általában

környezetének reális rajzát adja. A szegények szószólójának nevezték. Walter Scottnak kedves költője volt. AJ. a PDl.-ban olvasott róla. — 153, 598

Csaba — ld. Békéscsaba
Csajághy lányok — Vörösmarty, Bajza József és Csapó János feleségei; ez utóbbi lánya volt Csapó Etelka, akit Petőfi a *Cipruslombok*ban siratott el; testvére Csapó Mária, Vachott Sándor felesége. — 683
Csák Máté, trencséni (1260—1321) — Károly Róbert király ellenfele. A reformkorban mint a nemzet függetlenségi törekvéseinek képviselőjét értékelték. — 56, 59, 541, 542
Családi kör — 367, 507, 677, 729, 730, 769
Csapó Dániel, Kecskeméti — népdalgyűjtő, nyomdai korrektor 1850-ben Pesten. — 381, 695
Csapó Etelka — Petőfi róla írta *Cipruslombok Etelke sírjára* c. verseit. — 684
Csapó Jánosné — Csapó Etelka és Mária édesanyja. — 683
Csapodi Csaba — MTA Könyvtára Kézirattárának vezetője. — 497
Császár Ferenc (1807—1858) — költő, író, műfordító, lapszerkesztő. Dante első magyar fordítója. Petőfivel és általában a népies iránnyal szemben állt. 1850. márc. 9-én Szenvey József közreműködésével megindította a Pesti Naplót. Ld. Németh G. Béla: *A Pesti Napló kezdeti szakasza.* Itk 1960. 174—188. l. — 121, 616, 666
Csatári Ottó — Kovách László (Telegdi) (1816—1894) — álneve. — Ügyvéd, író, Telegdi Lajos debreceni könyvkereskedő öccse. — 570
Csécsi Nagy Imre (1804—1847) — a természettudományok tanára a debreceni kollégiumban. Az MTA levelező tagja. — 111, 277, 580
Cseke — 600
Csengery Antal (1822—1880) — 1845. júl.-tól 1848. dec. 31-ig szerkesztette a Pesti Hírlapot. Mint nagyváradi születésűt, közelről érinthette a szomszédos Nagyszalontát ért tűzvész. AJ. levelét nemcsak közölte, de az adakozást maga nyitotta meg. — Aranyról — Petőfi révén — többször hallhatott, hiszen „thea-estélyeinek az egész ifju irodalom csaknem mindennapos vendége volt" — írja Arany László. (AJLevIB. I. k. XII. l.) Amikor Petőfi lebeszéli AJ.-t, hogy a *Murány ostromát* Wesselényinek ajánlja, Csengeryre is hivatkozik, mint akinek azonos a véleménye (ld. Petőfi — AJ.-nak, 1848. jan. 29.). — Bár Csengery a Békepárt híve, a szabadságharc leverése után nem vállalta el a neki felajánlott magyar politikai napilap szerkesztését „elvkülönbség" miatt. Ugyancsak hiába kínálták meg a Magyar Hírlap vezércikkeinek írásával, pedig 3 pft-ot ígértek neki. Inkább dolgozott a rosszul fizető Conversations Lexikonba. (Ld. Nádor Ferenc — Erdélyinek 1850. máj. 2. ErdélyiLev. II. k. 21. l.) — 1850 szeptemberétől tanított Szőnyi Pál intézetében (ld. atyjának írt levelét, 1850. júl. 27. Csengery Antal Hátrahagyott iratai és feljegyzései. Bp. 1928. 424. l.) — Meghívták Nagykőrösre is tanárnak, de nem fogadta el (atyjának 1851. szept. 25. uo. 440—441. l.). — Közben „a politika mellett szépirodalmi ügyekben is hallatja szavát. Bár többször tenné" — írja elismeréssel Gyulai — Pákh Albertnek 1851. júl. 8-án (ld. Gyulai Lev. 86—87.). — AJ.-nak e korszakból egy, Csengeryhez mint szerkesztőhöz intézett levele maradt fenn. — 84, 174, 408, 450, 457, 479, 481, 556, 663
Csengery Imre — Csengery Antal testvére, jogász. — 101
Csengeri János (1856—1945) — klasszika filológus. — 529, 530, 537
Csikai Imre — ref. lelkész 1851-ben Nagykőrösön. — 408, 777
Csokonai Lapok — Szépirodalom és társasélet közlönye. Debrecenben jelent meg 1850. júl. 3. és okt. 5. között, hetenkint kétszer; Orbán Péter (Pető)

és Oláh Károly szerkesztette. AJ.-tól itt jelent meg *A lantos* c. költemény (1. sz. júl. 3.), s ugyancsak ide adta közlésre a *Bolond Istók* I. énekének 1—99. versszakát; e rész a lap 15—19., 23., 25. és 27. számaiban jelent meg. — A lap utolsó 29. számában közölte AJ. tizennyolcsoros tréfás versét „Menda sic emenda" címen — a sajtóhibák korrigálásáról. (Ld. Kardos Lajos: *Arany János egy ismeretlen verse.* EPhK. 1913. 212. l.) — 282, 283, 292, 295, 302, 306, 318, 669, 670, 675, 681, 694

Csokonai Vitéz Mihály (1773—1805) — AJ. Csokonai hatásáról mind önéletrajzi levelében, mind a *Bolond Istók*ban (II. é. 117. vrsz.) megemlékezik. (Ld. Szilágyi Ferenc: *Az epikus Arany indulása és Csokonai.* ItK 1965. 99—109. l.) — 457, 502, 508, 596

Csongrád — 394

Csorna — 656

Cz[akó] Sirja — 160, 165, 169, 604, 607, 611

Czakó Zsigmond (1820—1847) — mint színész nem volt tehetséges. 1844-ben mutatták be *Kalmár és a tengerész* c. első darabját, mellyel egyszerre ismert író lett. — 1847. dec. 17-én Csengery Antal szerkesztőségi szobájában öngyilkos lett. Tette országszerte, s főleg írói körökben nagy megdöbbenést keltett. Csengery a történteket leírta atyjának (ld. Hátrahagyott iratai és feljegyzései. Bp. 1928. 418—419. l.). — AJ. *Cz . . . sírja* címen verset írt, melyet az Életk. közölt (1848. I. fé. 2. sz. jan. 9.). — 604

Czóbel Ernő (1886—1953) — párt- és irodalomtörténész. — 659

Czuczor Gergely (1800—1866) — költő és nyelvész. Fogarasi Jánossal a *Magyar Nyelv Szótárán* munkálkodott. — Népies költői hangvétele megnyerhette AJ. tetszését, mert *Falusi kislány Pesten* c. versét Arany Juliska könyv nélkül tudta. Czuczor *Riadó* c. verse 1848. dec. 21-én jelent meg Kossuth Pesti Hirlapjában, ezért utóbb Kufsteinban várfogságot szenvedett. — 15, 25, 507, 521, 525, 593, 616, 756, 774

Dain, Alphonse — mai francia klasszika filológus. — 537

Dajka Gábor — 774

Daliás idők — 330, 342, 350, 363, 366, 367, 400, 412, 623, 665, 672, 677, 681, 711, 718, 727, 729, 774

Damjanich János (1802—1849) — Komáromban baleset érte, lábát törte. A baleset után Pesten lábadozott, akkor látogatta meg barátaival Arany. — Ezután vette át Arad várának parancsnokságát. 1849. okt. 6-án kivégezték. — 259, 297, 656

Dánielisz Endre — mai irodalomtörténész. AJ. kk. XIII. k. Hivatali iratok 1. — a nagyszalontai évek anyagának sajtó alá rendezője. — 458, 485, 546, 649, 664

Dante, Alighieri (1265—1321] — 315, 692, 763, 767

Darmstadt — 384, 695, 710, 742, 747, 752

Darnay Kálmán 1864—1945) — Sümegen múzeumot alapított. Kéziratgyűjteményében Arany-levelek is voltak. — 459, 697

Darvasi Bálint — nagyszalontai lakos az 1850-es években. — 562

Darwin, Charles Robert (1809—1882) — *A fajok eredetéről* c. műve 1859-ben jelent meg. 1872-ben az MTA külső tagjául választotta, erről AJ. mint az akkori főtitkár értesítette. (Ld. AJ. kk. XIV. k. 457. l.) — 489

Davos — svájci üdülőhely, főleg tüdőbajosok számára. — 469

Debreczeni Ferenc (1892—1931) — tanár, irodalomtörténész. *AJ. széljegyzeteiből* c. a nagyszalontai Arany-könyvtár bejegyzéseiből közölt. (ItK 1923. 82—92. l.) — 667

Debreczeni István (1887—1973) — ref. lelkész, irodalomtörténész. Művei: *Az Arany Múzeum története és katalógusa.* Szerk.: — — é. n. [1924] —

Hogyan lett AJ. gazdag ember? (Nyugat, 1932). — *AJ. hétköznapjai.* (Bp., 1968.) — 476, 487, 633, 636, 643, 664, 682, 775, 777

DEBRECZENI JÁNOS — szalontai csizmadia, akit „piros kakas", „vörös kakas" néven ismertek szülővárosában. A jegyzői lak szomszédságában lakott s fia klarinétozásával zavarta a *Toldi*ját író költőt. — A szabadságharc után AJ. megvette Debreczeni István kis házát, mint írja: „Volt pedig az egy kétszobás rozzant paraszthház, melyben a forradalom után meghúztam magam." (Debreczeni Ferenc: *Arany János széljegyzeteiből.* It 1923. 91. l.) — 272, 463, 661, 664, 682, 775

D. Szemző Piroska — mai irodalomtörténész. — 481

DEBRECZEN—NAGYVÁRADI ÉRTESÍTŐ — A két város együttműködését szolgáló félhivatalos közlöny. Járt a szalontai Kaszinóba s AJ. ebben is közölt felhívást 1847-ben, amikor tűzvész pusztította városát. — 28, 557

DEBRECZEN VÁROS TANÁCSA — AJ.-nak egy, a Tanácshoz intézett levele maradt fenn. — 93, 570

DEGENFELD IMRE — nyírbaktai földbirtokos. — 80, 555

Deák Ferenc (1803—1876) — a Batthyány-kormány igazságügyi minisztere, AJ. és Deák kapcsolatával a további kötetekben foglalkozunk. — 454 479, 630

Deák Imre — mai történész. — 611

DEBRECEN — K. Nagy Lajos: *Ismeretlen hagyományok és adatok Arany Jánosról* (1965) c. gyűjtéséből: „Anyai dédapám hírneves szűcsmester volt a múlt század harmincas éveiben. Neve volt: Váradi József. Anyámtól vettem a hagyományt. — Nagyapám Váradi József remek kesztyűket készített. Debrecenben neki volt a legjobb szűcsüzlete. Ide tévedt be egyszer Arany János. Nagyapám 1 K. 50 f.-es birkabőr kesztyűjét 1 K-ért adta neki. Ott mondta el neki Arany, hogy milyen szomorú a sorsa. Nagyapám nem tudta lebeszélni, hogy színésznek menjen. Majd kérte, hogy jöjjön hozzá ezt a mesterséget kitanulni. Így válaszolt neki Arany: Én kérem mindig a művészet után rajongtam. A kezem nem elég ügyes erre a szép mesterségre." (K. Nagy Lajos id. m. 7. l.; Ld. még: Dercze Lajos: *Arany János és Debrecen* (Debrecen, 1933.) — 12, 17, 18, 21, 27, 34, 36, 37, 42, 45, 92, 93, 96, 110, 115, 124, 131, 133, 141, 149, 155, 181, 189, 208, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 271, 272, 281, 340, 374, 376, 403, 429, 459, 463, 468, 499, 500, 501, 504, 505, 507, 509, 510, 512, 514, 531, 535, 557, 568, 570, 579, 580, 581, 587, 588, 592, 593, 599, 603, 610, 614, 637, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 663, 668, 681, 685, 687, 689, 698, 703, 734, 771

DE LA GRANGE asszony — francia énekesnő, az 1850-i pesti színházi évad ünnepelt színésze. Legnagyobb sikereit a *Hunyadi László*ban aratta. A korabeli sajtó szerint „annyira megszerette Hunyadi László, miszerint elhatározá, hogy Párizsba visszatérvén, okvetlen magával viendi". (Pesti Röpívek, 1850. okt. 13. 2. füz. 56. l.) — Lévay József *Emlékdalok* címen neki ajánlott versfüzetet adott ki. — 277, 381, 667

Dénes Szilárd (1883—?) — pedagógiai író. — 501

Denon Dominique Viant (1747—1825) — egyiptológus, *Voyage en Sicilie et Malte* (1788) és a *Voyage pittoresque de Naples et Sicile* (Gotha, 1794) c. munkák szerzője.

Dereano — ld. Rózsahegyi Dereano István.

Derecske, mint az Eszterházyak uradalmának központja. — 522

Dernői-Kocsis László adta ki Mikes Lajossal a *Szendrey Júlia* (Bp. 1930.) c. könyvét — 480, 592

DÉRY Múzeum, Debrecen — 459
DESSAU (Németország) — 383
Detrich Márta — *Kertbeny Károly élete és műfordítói munkássága* (Szeged, 1938.) c. tanulmánya feldolgozásunk egyik forrása. — 732
Deutsch Dávid — miskolci könyvkereskedő, kiadó. — 769
DEUTSCHE MONATSCHRIFT — 383, 739
DEUTSCHES MUSEUM (folyóirat) — 383, 739, 741
DEUTSCHLAND — ld. NÉMETORSZÁG
DÉVAI BÁLINT (1803—1882) — AJ. első praeceptora, „akkor még gymnásiumi tanuló" — írja róla Gyöngyösy László *(AJ. szalontai tanítói és rektorai.* EPhK. 1904. 756. l.) Ő az, akinek AJ. első fennmaradt levelét írta. Ha azonban Dévai valóban 1803-ban született, eszerint amikor AJ. hatéves korában, 1823-ban iskolába kezdett járni, már húsz éves lett volna. — K. Nagy Lajos zsadányi ref. lelkész az 1930—40-es években gyűjtötte a Nagyszalonta környéki, Aranyról szóló hagyományokat. Dévai Bálintról írva nem szájhagyományra, hanem jegyzőkönyvre és matrikulára hivatkozik. Ő írja Dévairól: „1803-ban született Gáborjánban. Praeceptor lett Nagyszalontán. Majd feleségül vette Fekete Ágnest. AJ.-t tanította, aki hozzá a közismert versét írta 12 éves korában: — Dévai Bálintnak. — Majd Dévait Balogh Péter esperes Árpádra helyezte tanítónak. Ott működött 1856. április haváig. „Matrikula anno 1856" — így szól róla: „Esperesileg Árpádról Zsadányba rendelődött Dévai Bálint, aki mint rektor működött 1856—1869-ig, mint fitanító, 1869—1882 április 2-ig, mint lányok tanítója. (j. k. 1880 anno) [valószínűleg téves gépelés: 1882 helyett] Zsadányban még él három nagyidejű asszony, akiket tanított Dévai. Így mondják róla a tudnivalókat. — Alacsony, sűrű, vastag ember volt Dévai Bálint tanító úr. Két hangra tanított minket énekelni. Igen szigorú ember volt." — Érdekes, hogy ugyanabban az évben halt meg Dévai is, Arany is; 1882." (K. Nagy Lajos: *Ismeretlen hagyományok és adatok Arany Jánosról.* Barta János professzor részére készült gépirat. 1965. 8. l.) — Dévai 1862-ben mutatta meg az akkor Zsadányban legátuskodó Baráth Ferencnek az AJ. által neki írt gyermekkori verses köszöntőt és levelét, amely másolatban fennmaradt. — 7, 499, 500
Dévai Bálintnak — 7, 499
Dévaványa — Kisújszállás melletti helység. — 502
Devecseri Gábor (1917—1971) — költő, műfordító. — 521, 688
Dezsényi Béla (1907—1972) — sajtótörténész. — 493, 623
Dézsi Lajos (1868—1932) — irodalomtörténész. — 482
DICKENS, CHARLES (álnéven: BOZ) (1812—1870) — a *Pickwick Club* (1837), az *Oliver Twist* (1838), a *Nicholas Nickleby* (1839) c. regényeit követően jelentette meg 1844-ben: *The Life and Adventures of Martin Chuzzlewit*-et, melyet Arany már 1845-ben le szeretett volna fordítani a Külföldi Regénytár számára, de Nagy Ignác nem tartott igényt a fordításra. — AJ. valószínűleg Petőfi első szalontai látogatásakor 1847. június elején ajándékozta e mű két kötetét barátjának. Feltehetően a Martin Chuzzlewit elolvasása után írta Petőfi *Úti levelei*nek Bozt (Dickenst) magasztaló részét, Koltón október 14-én (ld. Petőfi kk. V. k. 74. l.). Négy évtized múlt el azután, amíg 1885-ben Gyöngyösy László fordításában a magyar olvasók is megismerkedhettek a két Martin Chuzzlewit: nagyapa és unokája történetével. — 14, 15, 506, 507, 508
— Martin Chuzzlewit — 14, 505, 507
DIDASCALIA (Frankfurt am Rhein) — folyóirat — 383, 739, 741, 742
DIEFENBACH, LORENZ (1806—1883) — német költő, filológus, nyelv- és néprajzkutató. — 383, 742

Dienes András (1904—1962) — Petőfi kutató. — 637, 646—648, 662
Diósgyőr — 448
Divatlap — ld. Pesti Divatlap (PDl.)
Doboz — Békés megyei kisközség. — 408
Dobra-Facset — helység Lugos (Lugoj, Románia) közelében. — 648
Dobrossy István (1810—1853) — ügyvéd, 1843-ban gyorsírás tankönyvet szerkesztett. — 593
Dorka Illés (1793—1840) — Ref. lelkész, theológiát Debrecenben és Bécsben tanult. 1826-tól 1840-ig volt lelkész Kisújszálláson. — „Nagy befolyással volt a kisújszállási iskolára . . . Szerető lelke, türelmetlenséget nem ismerő munkássága, magas műveltsége igen jótékonyan hatott úgy a társadalmi, mint különösen az iskola életére. Méltán mondta felőle Kulifay Zsigmond kunhegyesi lelkész 1840-ben: ‚Hányjátok fel bár az ekklézsiának, az oskolának jegyzőkönyveit, úgy fogjátok találni, hogy soha a kisujszállási oskola olyan virágzó állapotban nem volt, mint ő alatta'." (Dr. Pruzsinszky Pál: *A kisújszállási ev. ref. főgymnasium története*. Mező-túr, 1896. 16—17. l. Barta János professzor úr szíves közléséből.) — Dorka Illést mint kisújszállási lelkészt az iskola felügyeletével bízták meg. E beosztásban lelkiismeretesen látogatta az új tanítót, AJ.-t is, de látogatókönyvének tanúsága szerint, amíg az első félévben huszonegyszer, addig a másodikban csak tíz esetben, utoljára 1835. márc. 5-én (ld. Dénes Szilárd: *AJ. kisújszállási tanítósága*. BpSzle. 1921. 185. k. 55—56., 59. l.). — Gyöngyösy László szerint Dorka buzdította AJ.-t, hogy tanulmányait folytatni térjen vissza Debrecenbe. (EPhK. 1904. 269. l.) — 8, 500
Dózsa György (?—1514) — Dózsáról — mint eposztémáról — AJ. már második levelében írt Petőfinek (1847. febr. 28.) — aki erre válaszolta, hogy „a magyar történet egyik legdicsőbb emberének" tartja. (1847. márc. 31.) — 59, 73
Drágfi Bertót — Kinizsy Pállal együtt harcolt Bulgáriában a törökök ellen. — 130
Dragoș, Joan — román nemzetiségű bihari szolgabíró. — 655
Dráskóczy Gyula és László — Tompa barátai Bábonyban. — 403
Dráva folyó — 636
Dugonics András (1740—1818) — szerzetes, a nagyszombati, majd a budai egyetemen a mennyiségtan tanára. 1788-ban jelent meg legismertebb regénye, az *Etelka*. — *Toldi Miklós szomorú történetét* is feldolgozta *Jeles történetek* címmel (Pest, 1794), erről azonban Heinrich Gusztáv kimutatta, hogy Christmann K.: *Der Statthalter der Corfu* c. szomorújátékának magyarítása csupán. Jegyzeteiben azonban foglalkozik a magyar Toldi-mondával is. — 319, 354, 694, 720, 725, 729, 731
Duklai hágó — 656
Duna — 264, 420, 642, 659, 723, 724
Dunamelléki Ref. Egyházkerület — 465, 466
Dunántúl — 588
Dux Adolf (1822—1881) — pozsonyi származású német újságíró. Petőfi versei először az ő tolmácsolásában jelentek meg németül: *Ausgewählte Gedichte von Petőfi*. Wien, 1846. Kertbeny szerint a fordítások Petőfi tetszését is megnyerték. (Ld. Kiss József: *Petőfi az egykorú hazai német nyelvű sajtóban*. Petőfi tanulmányok. Bp. 1962. 179. l.) — 338
Durrécse — 738

Eger — 319, 341, 694, 700
Eggenberger és fia — könyvkiadók — 605
Egressy Béni, Benjamin (1814—1851) — színész, zeneszerző. A *Szózat* dallamát ő komponálta. Színműveket is fordított, így Felix Dyat: *A párizsi rongyszedők* c. darabját is, melyet AJ. is megtekintett. (Ld. feleségének, 1849. jún. 24.) — 656
Egressy Gábor (1808—1866) — színész, fordító, író. Arany és Egressy kapcsolatát a közös jóbarát: Petőfi alapozta meg. Petőfinek Egressy színészideálja és jóbarátja volt. *Egressy Gáborhoz* címmel verset írt hozzá és Etelka leányát is megénekelte. — Egressy 1834-ben a *Bánk bánt* választotta jutalomjátékául. — 1848-ban ő javasolta, hogy Shakespeare műveit Arany, Petőfi, Vörösmarty fordítsa magyarra (Életk. 1848. I. fé. 8. sz. febr. 20. 228. l.). — Petőfivel együtt Egressy is részt vett a márciusi eseményekben, majd a szabadságharcban. Márc. 15-én ő szavalta a színházban a *Nemzeti dalt*. 1848 októberben a Honvédelmi Bizottmány a szegedi kormánybiztosság vezetésével bízta meg. Amikor erről le kellett mondania (Spira, 341—342. l.), Miskolc környékén szervezett ötszáz főből álló szabadcsapatot, s ezekkel csatározott Kassa és Eperjes környékén. 1849 május végén részt vett Budavár ostromában, bevétele után ismét játszott a színházban. Június 3-ára már Arany is felérkezett Debrecenből. Megnézte Egressyék két kiadó szobáját, azonban családja számára nem találta elég tágasnak. E napokban látta „felségesen" játszani Egressyt *A párizsi rongyszedők*ben (1849. jún. 24. feleségének). Arany — Petőfi, Egressy és Garay társaságában — látogatta meg a lábtörése után Pesten üdülő Damjanichot (1849. jún. 26. u. annak). A júl. 1-re Kossuth által tervezett népgyűlést hirdető kiáltvány aláírói között is együtt szerepelnek. — Ezután elváltak útjaik. AJ. visszament családjához Szalontára s ismeretes, hogy Petőfi utóbb Egressyvel indult Tordáról utolsó útjára (ld. PetőfiLev. 307—309., 489. l.). — Amikor Egressy törökországi emigrációja után 1850. aug. 23-án hazatért, AJ. *E . . . Gábornak* címen verset írt hozzá s közlésre elküldte Nagy Ignácnak. Egressy azonban azt üzente: „nem tartja tanácsosnak, hogy a vers most közöltessék". Így a költemény csak 1851. febr. 6-án jelent meg. — Egressy Gábor 1851-ben megjelentette törökországi naplóját, amelyre AJ. húsz előfizetőt gyűjtött. — Egressy 1851 áprilisától újból játszhatott a Nemzeti Színházban. (Ld. Rakodczay Pál: Egressy és kora I—II. k. Bp. 1911.) — AJ. és Egressy egymással váltott leveleiből e korszakban Egressytől egy levéltöredék maradt fenn 1848-ból, A.-tól pedig két levél: 1850-ből és 1851-ből. — 72, 175, 194, 199, 203, 209, 245, 254, 255, 257, 259, 261, 289, 290, 292, 296, 297, 305, 339, 379, 408, 409, 450, 455, 478, 612, 615, 618, 620, 624, 625, 653, 654, 656, 657, 673, 674, 675, 677, 682, 683, 710, 736, 737
— Törökországi naplója 1849—1850 (1851) — 737
E[gressy] Gábornak — 289, 673, 674, 677, 682, 710
Egressy Gáborné Szentpéteri Zsuzsanna (1816—1888) — 245
Egyetértés — a Függetlenségi és 48-as párt lapja. 1874-ben alapították, 1913-ban szűnt meg. Kossuth levelei, írásai ebben jelentek meg. — AJ. Petőfinek írott leveleit itt közölte először Majláth Béla 1882. nov. 29-től 1883. febr. 7-ig bezárólag — 474, 475, 542, 558, 567, 574, 579, 581, 584, 591, 602, 606, 608, 613, 614, 622, 624, 628, 634, 636, 638, 639, 641, 642, 644, 645, 646, 651
Egyiptom — 133, 315, 692
Eh! . . . — 671
Eichorn = Eichhorn, Johann Gottfried (1752—1827) — német orientalista és történetíró. Jénában, majd Göttingában a keleti nyelvek tanára

volt. Művelődéstörténeti műve: *Allgemeine Geschichte der Kultur und Literatur des neueren Europa.* I., II. Bd. 1796—99. között jelent meg. — 373, 733

EINHORN DÁVID (1809—1879) — Bajorországból származott Magyarországba. Kertbeny szerint E. I. HORN néven írt Görgey ellen. 1851 óta Horn Ede néven az 1848-ban keletkezett izr. reform-egyházközség vezetője. Ennek felbomlása után 1852-től rabbi Amerika különböző városaiban. — 319, 694

EISLER MÓR (1818— ?) — Pesten volt orvosnövendék és újságíró. A szabadságharcban orvosi ismereteit hasznosította. Világos után Lipcsében folytatta tanulmányait. Szilágyi Sándor neki küldte el annak a 212 darab magyar forradalmi dalnak szövegét, amelyet ő gyűjtött. Ebből adta ki Eisler Kertbenyvel közösen VASFI álnéven a *Hangok a múltból* c. füzetet. (Ld. Kertbeny's Memoiren. Berlin, 1875. 32. l.) — 319, 383, 694, 696, 697, 716, 739, 741

ELEK MIHÁLY — Bécsben élő magyar borkereskedő, aki a szabadságharc után állítólag azt mondta volna, hogy Petőfi nála járt. (Ld. Tompa — AJ.-nak. 1851. júl. 13-án.) — 375

Él-e még az Isten? — 665

ÉLETKÉPEK (Életk.) — 1844-től jelent meg mint a Magyar Életképek folytatása. Frankenburg Adolf alapította, adta ki és szerkesztette, majd 1847-től Jókai, 1848. ápr. 30-tól Petőfivel. Ez év végével megszűnt. Petőfi tette a „tizek társaságának" sajtóorgánumává. Petőfi mint a „legnekünkvalóbb" folyóiratot emlegeti Aranynak (1847. aug. 17.), akit Tompával együtt a folyóirat kizárólagos munkatársául akart megnyerni. Tompával azonban e kérdésben ellentétbe került. Arany 1846—47-ben már rendszeres olvasója az Életk.-nek (ld. levelei Szilágyi Istvánnak 1846. febr. 22. és 1847. jan. 3.).

A) Arany írásai az Életk.-ben 1846-ban: *Egy egyszerű beszélyke* (I. fé. 13. sz. márc. 28. 388—399. l.) — *Hermina* (II. fé. 9. sz. aug. 29. 266—273. l.). Mindkettő teljes névaláírással. — *Szerelem és egyéb.* Aláírása: Karakány Jónás (II. fé. 10. sz. szept. 5. 304—308. l.) — 1847-ben: *Válasz Petőfinek* (I. fé. 19. sz. máj. 8. 607. l.) — 1848-ban: *Cz[akó] sírja* (I. fé. 2. sz. jan. 9. 47. l.) — *Mutatvány „Toldi Estéje" című beszélyéből* (I. fé. 4. sz. jan. 23. 116—119. l.). A *Toldi Estéjé*ből ekkor a mai III. éneknek a közlésben II. jelzéssel 4—19. versszaka jelent meg és még egy, a későbbi kiadásokból kihagyott versszak. (AJ. kk. II. k. 278—279. l.) — *Télben* (I. fé. 9. sz. febr. 27. 274—275. l.) — *Az Alföld népéhez* (I. fé. 11. sz. márc. 12. 338—340. l.) — *A tudós macskája* (I. fé. 12. sz. márc. 19. 367. l.) — *Magyar nemzetőr dala* (I. fé. 18. sz. ápr. 23. 526—527. l.) — *A rodostói temető* (II. fé. 3. sz. júl. 16. 74—79. l.) — *Rákócziné* (II. fé. 8. sz. aug. 20. 241—242. l.) — *A rablelkek* (II. fé. 9. sz. aug. 27. 270—271. l.) — *János pap országa* (II. fé. 11. sz. szept. 10. 338—342. l.) — *Álom-való* (II. fé. 24. sz. dec. 10. 737—740. l.)

B) Arannyal kapcsolatos anyagból 1846-ban: Márc. 21-én: „Mondani valónk" címen a fedőlapon: „*Arany* János úrnak egyszerű csinos beszélykéjét jövő számunkban adandjuk." (I. fé. 12. sz.) — Márc. 28-án a fedőlapon: „A mai számunkban közlött ‚Egy egyszerű beszélyke' beszélyírójában *Arany* János úrban, a t. cz. közönségnek egy sok szépet ígérő tehetséget mutatunk be, melly már is a Kisfaludy-társaság által kitűzött egyik díjban részesülni szerencsés volt." (I. fé. 13. sz.) — Aug. 22-én: „Mondani valónk" címen: „Arany Jánosnak ‚Hermina' című beszélye jövő számunkban látand világot." (II. fé. 8. sz.) — 1847-ben: febr. 6-án: előzetes híradás a Kisf.T. üléséről és a *Toldi* győzelméről (I. fé. 6. sz. 191. l.) — Febr. 13-án: beszámoló a Kisf.T. üléséből (I. fé. 7. sz.

222. l.) — Ápr. 17-én megjelent Petőfi: *Arany Jánoshoz* c. verse (I. fé. 16. sz. 507—508. l.) — Jún. 12-én: „most jelentek meg nyomtatásban azon jeles költői pályaművek, mellyeket 1847-ben koszorúzott és kitüntetett a Kisfaludy-társaság; t. i. Arany János méltán elhíresedett ‚Toldi'-ja stb." (I. fé. 24. sz. 783. l.) — Júl. 18-án megjelent Petőfi: *Arany Laczinak* c. verse (II. fé. 3. sz. 77—79. l.) — Nov. 14-én: „Arany János népköltményt ír, címe: ‚Toldy estéje' " (II. fé. 20. sz. 640. l.) — 1848-ban: Jan. 2-án: híradás arról, hogy AJ. *Murányvár ostroma* címen költői elbeszélést írt s ebből legközelebbi számban mutatványt közölnek. (I. fé. 1. sz. 30. l.). Az ígért mutatvány azonban nem jelent meg.

(Az Életk.-ről ld.: Goriupp Alice: *Az Életképek szerkesztőváltozása 1847-ben.* MKSzle. 1930. 282—288. l. — Lesi Viktor: *A Frankenburg-féle Életképek.* Debrecen, 1941. — Tamás Anna: *őrségváltás az Életképeknél.* It 1959. 371—382. l. — Tamás Anna: *Az Életképek* (1846—1848). Irod. tört. Füzetek, 68. sz. Bp. 1970.) — 28, 40, 48, 50, 63, 70, 76, 79, 80, 87, 94, 97, 99, 106, 108, 120, 121, 127, 137, 148, 150, 156, 165, 170, 172, 191, 198, 201, 203, 218, 219, 220, 224, 225, 233, 237, 238, 288, 297, 306, 318, 493, 494, 533, 538, 539, 540, 545, 547, 550, 551, 552, 553, 556, 567, 569, 570, 571, 572, 573, 575, 577, 578, 579, 581, 582, 584, 585, 590, 591, 593, 602, 604, 607, 608, 609, 610, 612, 614, 615, 616, 619, 620, 624, 625, 627, 630, 633, 634, 635, 637, 640, 643, 644, 694, 699, 707, 708, 735

Emberismeret — lélektani folyóirat 1934-ben. — 454

EMICH GUSZTÁV (1814—1869) — nyomdász, könyvkereskedő, kiadó. Emich adta ki Petőfi verseit, aki úgy nyilatkozott AJ.-nak, hogy a könyvkereskedők között ő a „legbecsületesebb". (1848. jan. 2.) — Ezért ajánlotta A.-nak, hogy vele adassa ki a *Murány ostromát*. A. valóban nála jelentette meg művét. Igaz, hogy a közbejött politikai események is hozzájárulhattak, de tény, hogy a mű sorsával Emich nem sokat törődött. Nem hírdette, s maga A. sem látta boltja kirakatában. — A. 1851-ben érdeklődött Emichnél *Murány ostroma* sorsáról, de nem kapott választ. (AJ. — Szilágyi Sándornak, 1851. jan. 9.) — A. a Petőfiről hallott jó véleményre célozva írja, hogy neki mint a „leghumánusabb" könyvárusról beszéltek Emichről. 1858. jan. 2-án AJ. a következőket jegyezte föl Petőfi egyik levelére: „Murány ostromáról Emich, ma midőn ezt írom se számolt meg, sem egy fillért nem adott." (Petőfi 1848. aug. 16-i levelén.) — 96, 162, 163, 166, 173, 178, 188, 194, 197, 203, 218, 219, 224, 225, 226, 291, 306, 307, 308, 316, 321, 324, 360, 548, 572, 605, 608, 620, 624, 633, 635, 674, 692, 697, 698, 726, 737

EMLÉKEK, vagy: EMLÉKLAPOK — ld. MAGYAR EMLÉKLAPOK.

Emléklapra — 267, 268, 291, 370, 660, 661, 662

EMŐDI DÁNIEL (1819—1891) — a márciusi ifjúság egyik vezetője, Petőfi és Jókai barátja. 1849. júl. 1-től a kormány hivatalos lapját, a *Közlönyt* szerkesztette. (Ld. Windisch, 76. l.) — 263, 655

ENDRE, II. — magyar király. (uralk.: 1205—1235) — 122, 123

Endrődi Sándor (1850—1920) — költő, író. Részt vett a Petőfi Ereklyetár összegyűjtésében. *Petőfi Napjai a magyar irodalomban 1842—1849* (Bp. 1911.) címen könyvet állított össze. — 572, 623

ENGEL, JOHANN CHRISTIAN (1770—1814) — magyarországi származású történész, Teleki Sámuel szolgálatában állt, Heine barátja volt. A Magyar Nemzeti Múzeum egyik donátora. Jelentős műve: *Geschichte des Königreichs Ungarn.* 5 Bde. Wien, 1813. — 299, 679

ENGLAND — ld. ANGLIA

ENYEDI ALBUM — ld. NAGYENYEDI ALBUM

EÖTVÖS JÓZSEF (1813—1871) — AJ. első, Eötvössel kapcsolatos megnyilat-

kozását 1847-ből ismerjük. Szilágyi Istvánnak írja, hogy a szalontai Casinó könyvtára „valahára nyert egy új könyvet: A Falu jegyzőjét" (jan. 31-i levele). — Eötvösnek Arany *Toldi*jával kapcsolatos elragadtatott nyilatkozata a korabeli irodalmi életben közismert volt: „Toldiért mindent szívesen odaadnék, a mit életemben írtam és írni fogok". — (Ld. Erdélyi János: *Pályák és pálmák*. Bp. 1886. 360. l. és AJLevIB. II. k. 104. l.) — Találkozásunkról első konkrét adatunk, hogy 1851 őszén, amikor A. kőrösi tanár lett és Pesten járt, Szilágyi Sándornál személyesen is találkoztak. (Ld. Benkó, 19. l.) — (Eötvösről ld. Sőtér István: *Eötvös József*. Bp. 1953.) — 79, 420, 443, 447, 469, 471, 479, 514, 526, 538, 614, 616, 617
— A falu jegyzője — 48, 79, 538, 716
— Carthausi — 155

EPERJES (Prešov, Csehszlovákia) — 105, 571, 578, 656

Episztola Petőfihez — 613

ÉRADONY Biharban (Adoni, Románia) — ezt az uradalmat adta Mátyás király 1464-ben Magyar Balázsnak, Kinizsi Pál mostohaapjának. — 128, 587

Ercsey Ernőné Ercsey Róza (1861—?) — Ercsey Sándornak, AJ. sógorának leánya. — 466

ERCSEY JÁNOS — Aranyné bátyja, sályi jegyző. — 258, 409, 447, 463, 464, 655, 664, 777

ERCSEY JULIANNA — ld. ARANY JÁNOSNÉ

Ercsey Károly — AJ.-né testvére, nagyszalontai gazdálkodó.

Ercsey Róza — ld. Fráter Emilné

id. Ercsey Sándor — Arany Jánosné Ercsey Júlia édesapja. — 465

ifj. ERCSEY SÁNDOR (1826—1898) — a lexikonok általában 1827-et jelölik születése évéül, de szalontai sírkövére 1826. szept. 2-t vésték, ezért azt tekintjük hitelesnek. — A szalontai gimnázium költészeti osztályának volt tanulója, amikor kötelező versgyakorlatára a tanítóhoz látogató AJ. a következő tréfás disztichont írta:

„A vers jó; csak az a hiba, hogy sok lábai sánták,
Sándor öcsém! máskor görgetegebbre csináld!"

Ercsey Sándor jogi pályán működött. 1847-ben Várad-Olasziban a megyeháznál Csengery Imre aljegyzőnél volt megyei irnok. (AJ. — Petőfinek, 1847. jún. 25.) — Utóbb szülővárosában lett ügyvéd. Amikor AJ.-ék 1851 őszén Nagykőrösre költöztek, Ercsey Sándorra bízták szalontai anyagi ügyeik intézését. Így kezdtek levelezni. Ercsey AJ. leveleit megőrizte és sógora halála után *Arany János életéből*, Gyulai Pál előszavával (Bp. 1883.) c. adta ki. Arany János és Ercsey Sándor levelezése alapján írta Debreczeni István: *Arany János hétköznapjai* (Bp. 1968) c. forrás értékű könyvét. — E korszakból AJ.-tól és Ercseytől egy-egy egymáshoz intézett levél maradt fönn s még egy AJ.-nak Ercseyhez intézett elveszett levelére következtethetünk. — 99, 101, 258, 407, 412, 413, 428, 444, 447, 456, 458, 464, 475, 476, 484, 485, 486, 502, 514, 574, 646, 651, 773, 776—779

ifj. ERCSEY SÁNDORNÉ NAGY KAROLINA, LINA — AJ.-né öccsének felesége. — 409, 413, 779

ERDÉLY — 57, 147, 154, 211, 233, 235, 243, 245, 247, 261, 356, 541, 637, 641, 648, 656, 657, 660, 694, 721, 736

Erdély — 234

T. Erdélyi Ilona — mai irodalomtörténész, Erdélyi János hagyatékának örököse, publikálója. — 459, 488, 532, 537, 540

ERDÉLYI JÁNOS (1814—1868) — AJ. fellépésekor — bár csak három évvel volt idősebb AJ.-nál, már országos neve volt. 1842-től a Kisf.T. tagja. Székfoglalóját *Népköltészetről* címen tartotta. A magyar népdalköltészet-

ről szóló előadásának hatására a Társaság elhatározta, hogy lépéseket tesz a magyar népdalok gyűjtésére, a régiek megőrzésére. 1844. júl. 6-án Erdélyi már azt jelenti, hogy a megindított népdal, monda, mesék gyűjtéséhez máris „sikerrel járultak többen a hazafiak közül". — A következő év szept. 27-én a beérkezett anyag már egy kötetre való. (100é. Kisf.T. 73. l.) — 1847. március 12-én Szilágyi István felhívja AJ. figyelmét Erdélyi János *Népdalok és mondák* c. művére. AJ. — nagypénteki válaszában jelzi, hogy ő is „népdal schémákat" gyűjt. — *Az elveszett alkotmány* egyik bírálója — Erdélyi János (AJ. kk. II. k. 223. l.). Bíráló megjegyzéseire A. 1846. dec. 30-án reflektál. — Erdélyi mint a Társaság titkára közeli szemlélője *Toldi* sikerének is. Még a döntés napján üdvözölte a szerzőt.Petőfi tőle kérte el a kéziratot. — Utóbb Erdélyi ajánlotta AJ.-t a Kisf. T. tagjául: *„Arany Jánost,* Nagy Szalonta városa másod jegyzőjét, ‚Az elveszett alkotmány, és Toldy' czimü nyertes pályaművek íróját, ezeken kívül más egyes versezetek szerzőjét tagul ajánlja Pest, jan. 13. 1848. Erdélyi János". (100é. Kisf.T. 105. l.) — Erdélyi mint a Kisfaludy Társaság titoknoka az egymás után kétszer díjat nyert új íróval hivatalból kezdett levelezni. — Erdélyi elismerte AJ. tehetségét, de amikor Vahot a PDl.-ban oly nagy szóáradattal vezette be a *Rózsa és Ibolya meséjét,* a MSzSzle.-ben figyelmeztette Aranyt: „Mi e nagy buzgóságát a szerkesztőnek éppen nem csodáljuk, de dícséretét megsokalltuk, s okot ugyan nem látunk, hogy Aranyt szédüléstől féltsük, mindazáltal figyelmeztetjük Arany Jánost, hogy az efféle könnyen jött dícséretekre ne hajtson." (1847. máj. 9-i szám.) — Nem Arany ellen szólt ez a figyelmeztetés, hiszen éppen Erdélyi jegyezte fel Eötvös elragadtatott nyilatkozatát (ld. Eötvösnél). — Kapcsolatuk tiszteletet, megbecsülést tükröz, de sohasem vált barátian meleggé. — Erdélyinél e korszakból három Aranylevél maradt meg míg A.-nál egy Erdélyi-levél. — 36, 37, 39, 45, 46, 47, 48, 54, 68, 77, 91, 155, 160, 316, 317, 322, 325, 361, 424, 445, 447, 450, 459, 476, 478, 488, 510, 531, 532, 533, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 544, 547, 548, 554, 567, 569, 571, 578, 585, 591, 596, 600, 604, 609, 615, 617, 620, 623, 655, 661, 692, 693, 695, 698, 699, 751, 755, 764, 774
— Népdalok és mondák (1846) — 194, 547, 548, 554, 585, 620, 695, 755, 764
— Népköltészetről — 554
Erdélyi Jánosné Vachott Kornélia — Vahot Imre és Vachott Sándor testvére. — 601
ERDŐD (Arded, Románia) — 104, 227, 228, 232, 234, 235, 572, 577, 579, 581, 636, 637, 639, 641, 642
ERFURT — 67
Ernst Lajos (1872—1937) — az „Ernst-Múzeum" alapítója (1912). — Kézirat gyűjteménye halála után árverésre, majd részben közgyűjteményekbe került. — 459
Erzählende Dichtungen von J. Arany (1851) — 701
Esser Károly — nagykőrösi gyógyszerész AJ. idejében. — 448
ESTVÁN mester = Benczédi Székely István (16. sz.) — Műve: *Cronica ez Vilagnac Yeles dolgairul.* (Krakkó, 1559.) — 311
ÉSZAK-AMERIKA — 101
Esztergom megye — 469
ESZTERHÁZYak, mint Nagyszalonta birtokosai. Eszterházy Pál (1635—1713) nádor 1702-ben kapta zálogbirtokul. — Eszterházy Pál Antal 1745-ben Mária Teréziától a hajdú városok között kapta meg örökös joggal. — Eszterházy Antal Pál (1786—1866) — pereskedett a szalontaiakkal. — 26, 514, 522

ETELE hun király — ld. ATTILA
Euripidész (Euripides) (i. e. 480—406) — görög drámaíró. — 550
EURÓPA — 60, 80, 163, 174, 176, 253, 316, 344, 482, 485, 503, 576, 693, 748, 752

FÁBIÁN GÁBOR (1795—1877) — író, műfordító, az MTA l. tagja, részt vett a szabadságharcban, ezért fogságot szenvedett. Nincs nyomunk, hogy AJ.-sal személyesen ismerték volna egymást. Fábián Gábor munkásságából — az A.-életmű szempontjából is — legjelentősebb: *Ossian énekei.* Az eredeti gael mértékben fordította Fábián Gábor. — Budán, 1833. — E műre is Szilágyi István hívta fel A. figyelmét 1847-ben s hatása 1852-ben *Ősszel* c. költeményében szívódik fel költészetébe. (Ld. még Ossiannál.) — 80, 543, 555
FALK MIKSA [nem Móric!] (1828—1908) — személynevét Kertbeny írja tévesen. — 1847-től Bécsben a *Wanderer* c. liberalis lap munkatársa. Személyi ellentét volt közte és Kertbeny között. — 384, 740, 757, 758, 781
FALU KÖNYVE, A — 1851-ben szerkesztette Atádi Vilmos és Vas Gereben. — 360, 361, 381
Falusi mulatság — 592, 593
Fáncsy Lajos (1809—1854) — színész, 1836-ban társulatával Debrecenben játszott. AJ. érdeklődése ekkor kelt fel a színészet iránt s amikor a társulat feloszlott és egy része tovább vándorolt, A. is hozzájuk csatlakozott. (Ld. önéletr. levele AJ. kk. XIII. k. 110. l.) Fáncsy a Nemzeti Színház első gárdájának egyik vezető tagja lett. — 568, 657, 685, 687
FÁTYOLFI — ld. Tüllmann Ignác.
FÁY ANDRÁS (1786—1864) — író, nemzetgazdász. Vörösmarty baráti köréhez tartozott. Fóton, ahol Fáy szőlőjében a *Fóti dal* született: ma is élő emléke van Fáy és Vörösmarty barátságának, eszméinek, emlékének. — Fáy *Bélteky ház* c. regénye — az első eredeti hazai tárgyú társadalmi regény. — Főalakját, Bélteky Matyit országszerte ismerték, példálóztak vele. — Fáy az irodalmi élet központjában élt: ő a Kisfaludy-Társaság első igazgatója, 1845-től az MTA igazgatósági tagja. Buzgólkodott a kisdednevelés és a nevelőnőképzés érdekében is. Sokrétű munkássága révén nevezte őt Szemere Pál a „haza mindenesé"-nek — 1840-ben ugyancsak Fáy kezdeményezésére alakult meg a Hazai Első Takarékpénztár Egyesület néven első takarékpénztárunk. Ennek keretében tervezték életbiztosító intézet szervezését. Felállításához adatgyűjtésre volt szükség. Ennek révén került Fáy és AJ. kapcsolatba. Fáy — a Kisf. T. pályázatai révén — már ismerhette AJ. nevét, s tudta, hogy a feltűnt új költő egyúttal városa jegyzője is. Így küldte el neki is statisztikai kérdéseit 1847. febr. 28-án, melyekre AJ. már március 9-én elindította lelkiismeretes válaszát. Külön értéke, hogy Szalontának a tűzvész előtti állapotait tükrözi. — 60, 62, 244, 450, 525, 543, 544, 545, 546
Fehéregyháza — 662
Fejér György (1766—1851) — történetíró. *Codex diplomaticus . . .* c. munkájában középkori okleveleket adott ki. — 733, 734
FEJÉRTÓ — ld. ÚJFEHÉRTÓ
Fekete Csaba — a debreceni Tiszántúli Ref. Egyházkerület Nagykönyvtárának mai osztályvezetője. — 599
Fekete József (1854—1928) — újságíró, Budapesten, Berlinben, Lipcsében tanult, ahol részt vett a Lipcsei Magyar Egylet megalapításában. 1874-ben folyóiratot adott ki s megjelentette: *Datenblätter zu Karl Maria Kertbeny's Memoiren.* Berlin, 1875. — 1878-ban hazatért. — 694, 695, 696, 697, 716, 732, 741

Fekete Mihály (1820—1871) — költő, író, nevelő előbb Nagyenyeden, 1849-től Bethlen János gyermekei mellett, akik unokatestvérei voltak AJ. tanítványának, Tisza Domokosnak. Gyulaival, Lévayval is baráti kapcsolatban volt. — 381, 738
H. Fekete Péter — mint egykori nagyszalontai tanár — AJ. szalontai életéről tárt fel anyagokat: *AJ. 1843-i bécsi útja* (A nagyszalontai községi Polg. Leányiskola 1914—1915. évi Értesítője.) — *AJ. bécsi útjához.* (ItK 1921. 169. l.) — *AJ jegyzőségének ismeretlen emlékei* (A nagyszalontai AJ. Polg. Leányiskola Értesítője. 1918—1919.) — 514
Fekete-tenger — 761, 765
Felsőalap (Fejér m.) — 465, 467
Félegyháza — ld. Kiskunfélegyháza
Fellázadtunk-e mi magyarok? (próza) — 264
Fényes Elek (1807—1876) — statisztikus. 1836-tól Pesten végzett statisztikai munkájával hazai viszonyainkat adatszerűen akarta a külföldével összehasonlítani, hogy így a hazai reformpolitikának híveket szerezzen. 1843—1847 között az Országos Gazdasági Egyesület előadója. AJ. felhívására a tűzvész pusztította Szalonta számára elsőként adakozott. 1848-ban a Belügyminiszterium osztálytanácsosa; megbízták, szervezze meg az Orsz. Statisztikai Hivatalt. Jelen volt azon a megbeszélésen, amelyen *A Nép Barátja* megindítását tárgyalták. (Ld. Petőfi — AJ.-nak 1848. máj. 5.) A forradalom idején a vészbíróság tagja volt. Világos után Biharban bujdosott, majd önként jelentkezett, fogságot szenvedett. Kiszabadulása után folytatta statisztikai munkásságát. — 204, 346, 361, 546, 557, 610, 713, 716, 751, 755
Fenyő Miksa (1877—1971) — 454
Ferdinánd, I. Habsburg (1503—1564) — 168
Ferdinánd, III. Habsburg (1608—1657) — 751, 755
Ferenc József, I. Habsburg (1830—1916) — 264, 645, 652
Ferenczy István (1792—1856) — szobrász — 538
Ferenczi Zoltán (1857—1927) — irodalomtörténész, könyvtárigazgató, megírta Petőfi életrajzát I—III. k. (1896). — 454, 455, 594, 624, 626, 673
Fessler Ignác Aurél (1756—1839) — történetíró, a felvilágosodás híve, közeledik a romantikához. Fő műve: *Die Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen.* I—X. k. Leipzig, 1815—25. Kultúrtörténeti szempontból jelentős mű s különösen a középkorra vonatkozóan jó forrás. — Szilágyi István ajánlja AJ.-nak forrásul Nagy Lajos korához. (Fesslerről ld. Koszó János: *Fessler A. I. a regény- és történetíró.* 1923. — Fenyő István: *Fessler Oroszországban.* Itk 1963. 6. sz.). — 299, 310, 311, 327, 679, 689
Fiamnak — 507
Fiatal Magyarország — A Petőfi által vezetett radikális ifjúság gyűjtőneve. Nevét a „Junges Deutschland" = az „Ifjú Németország" ihlette, míg eszméi francia republikánus eredetűek. A „Fiatal Magyarország"-nak három nemzedékét tartjuk számon: az elsőhöz tartozott Erdélyi János, Kazinczy Gábor, Vahot Imre és Vachott Sándor: a másodikhoz Eötvös József és Kemény Zsigmond, míg a harmadikhoz, a *voltaképpeni* „Fiatal Magyarország"-hoz: Petőfi, Vasvári Pál és barátaik, elsősorban a Petőfihez kapcsolódó „Tizek Társasága" néven ismert írói csoport. (Ld. ott és T. Erdélyi Ilona: *Az ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor.* Bp. 1965.) — 120, 124, 553
Fiatalság Barátja, A — Brassai Sámuel lapja. 1851. máj. 1-től hat füzete jelent meg Pesten. E folyóiratot mint az első ifjúsági lapot említi Brassai életírója, Boros György *(Dr. Brassai Sámuel élete és munkája.* Cluj—'

Kolozsvár, 1927.) — Kristóf György cáfolata szerint Szilágyi Ferenc 1843—44-ben kiadott *Magyar Gyermekbarát* c. folyóirata megelőzte. (Ld. *Az első magyar ifjúsági folyóirat.* Magyar Paedagogia, 1938. 7—8. sz. 218—223. l.) — Brassai a lap munkatársaiul megnyert „jelesb magyar írók" felsorolását Arannyal kezdi. AJ. *Hajnali kürt* c. verse az V. sz., augusztusi füzetben jelent meg (143—144. l.) — Nem érdektelen az Aranyverset követő elbeszélésre figyelni. Címe *A bajusz-vágy* s egy arra áhítozó fiúgyermek történetét mondja el, aki egy hírlapdarabon azt olvassa, hogy a hajnövelésére csalhatatlan szer a „medveháj, pomádé". A „medvezsírt" AJ. Szücs Györgye is használja hajnövesztőnek. — AJ. a versét közvetlenül követő írást nyilván elolvasta, s talán éppen ez juttatta eszébe a szalontai néphagyományban is szereplő Szücs Györgyöt. Műve címére is hathatott. Lehetséges, hogy a témával ettől kezdve foglalkozott. A kritikai kiadás szövegközlése szerint AJ. 1854-ben írta *A bajuszt*, azonban nincs nyoma, hogy a megírás éve a kéziraton szerepelt volna. Nem is valószínű, mert Voinovich szerint kéziratban csak 14 sor maradt fenn belőle. A vers 1855-ben jelent meg Ballagi Mór kalendáriumában. „A kéziratot röstelvén letisztázni, később majd visszakérem" — írta AJ. Ballaginak *A bajusz* kísérő levelében 1854. aug. 12-én (ItK 1967. 330. l.). Ballagi nyilván nem küldte vissza, ezért maradt fenn AJ. hagyatékában a műnek csak a Voinovich által említett 14 sora, amely talán egy félbemaradt első változat volt, esetleg már az 1854-et megelőző évekből. — 352, 361, 378, 382, 719, 736, 738, 739

Firenze — 728

FITOS PÁL (?—1854) — nagykőrösi lelkész 1837-től, majd tanár. — 408, 777

Fitz József (1888—1964) — könyvtörténeti író, az OSzK volt főigazgatója. — 539

FOGARASI JÁNOS (1801—1878) — nyelvész és jogász. 1845-ben kezdte Czuczor Gergellyel a *Magyar Nyelv Szótára* c. hatkötetes munkáját. (Pest, 1862—1874.) Czuczor halála után maga folytatta és fejezte be. — 25, 521, 525, 554, 593

FÓNAGY — ld. Fónyad

FONTANE, THEODOR (1819—1898) — gyógyszerészetet tanult, utóbb azonban irodalommal foglalkozott. Kertbeny neki ajánlotta AJ. *Murány ostromának* fordítását. Fontane viszont AJ. iránti tisztelete jeléül — Kertbeny útján — elküldte AJ.-nak *Von der schönen Rosamunda* c. munkáját. — 318, 694, 696

FÓNYAD — FÓNAGY — e nagyszalontai család felváltva használta a két névformát. Nemesi levelükön a *Fónyad* áll, a közhasználatban a *Fónagy* terjedt el. (Ld. AJ. kk. XIII. k. 443. l.) — 279

FÓNYAD ISTVÁN — Szilágyi István álneve, melyen 1845-ben *Bécsi napok* c. munkáját a Kisf.T. pályázatára benyújtotta. E néven versei is jelentek meg a PDl.-ban: „Harczolva magammal" (1847. 7. sz. febr. 14. 214. l.) és „El nem felejtelek!" (1847. 16. sz. ápr. 18. 505. l.) — 20, 23, 27, 508, 511, 512, 513, 523

FÓNYAD ISTVÁN — Szilágyi István tanítványa Nagyszalontán. — 20, 301, 512

Fónyad János — nagyszalontai bíró 1839-ben. — 327, 331, 372, 560, 703

FÓNYAD JÁNOSNÉ özv. (?—1847) — AJ.-ék és Szilágyi István ismerőse. — 137

FÓNYAD JÓZSEF — szalontai honvéd hadnagy. AJ.: *Nemzetőr dalának* és Tompa: *A gólyához* c. versének megzenésítője. — 292, 675, 677

FÓNYAD LÁSZLÓ — szalontai szolgabíró, a Kasino elnöke, AJ. kortársa, akinek feljegyzéséből tudjuk, hogy Szalonta városa Aranynak 1849-ben

hivatalból távozása után is tartozott 318 Ft-tal. (Az irat eredetije Bordás László dr. tulajdonában — AJ. kk. XIII. k. 468. l.) — 28, 524
FÓNYAD MIHÁLY („öreg Fónyad") (?—1850 után) — Szilágyi István nagyszalontai ismerőse. — 80, 267, 268
Fővárosi Lapok — folyóirat. 1864-ben indult Tóth Kálmán szerkesztésében, 1867-től Vadnai Károly szerkesztette, 1893-tól Szana Tamás. 1903-ban szűnt meg. Sok ismeretterjesztő, adatközlő cikket is közölt. — 479, 615, 630, 662
FRANCIAORSZÁG — 61, 81, 298, 572, 678, 713, 863, 767
FRANKENBURG ADOLF (1811—1884) — 1843-ban indította meg a *Magyar Életképek*et, melyet 1844-től *Életképek* c. jelentetett meg. Ide küldte be AJ. 1846-ban két novelláját; (ld. Frankenburg: *Emlékiratok*. III. k. Pest, 1868. 119. l.) — 1846. nov. 7-én nyílt levelet intézett lapjában a „Tizek"-hez s — társaságuk felbomlása után — meghívta őket lapja munkatársául. (Életk. II. fé. 671—672. l.) — 1847 nyarán Frankenburg udvari tolmácsnak ment Bécsbe. Ezért az Életk. szerkesztését 1847. júl. 1-től Jókainak engedte át, bár a lap kiadójaként továbbra is ott volt neve a címlapon. — Frankenburg és AJ. közelebbi kapcsolatáról nincs adat. AJ. úgy érezte, hogy Frankenburgnak „pikje" van rá. (Ld. Szilágyi Istvánnak, 1847. nagypéntek.) — 48, 70, 71, 73, 76, 93, 351, 549, 550, 551, 552, 553, 556, 570, 573, 577, 578, 614, 615
Frankfurt — 741, 742
Frankfurt am Main — 695, 696
FRANKFURTER KONVERSATIONSBLATT — 347, 714
Franklin Társulat — Arany művei kiadói jogainak tulajdonosa volt. A szerzői jogok hivatalosan 1932-ben, AJ. halála után 50 évre lejártak volna, de tíz évvel meghosszabbították. — 465, 466, 467, 468, 471, 482
FRANKREICH — ld. Franciaország.
Fráter Emilné Ercsey Róza. Arany sógora, ifj. Ercsey Sándor unokája. — 467
Fráter György (Ercsey Sándor dédunokája) — 776
FREILIGRATH, FERDINAND (1810—1876) — német forradalmi költő, az ún. „Jungdeutsch" írók körének tagja. 1848—49-ben a *Neue Reinische Zeitung* szerkesztő bizottságának és a Kommunisták Szövetségének tagja. Politikai költeményei miatt el kellett hagynia hazáját. Kitűnően fordított. Burns, Freiligrath fordításai révén népszerűbb volt német nyelvterületen, mint saját hazájában. E fordításait Kertbeny is nagy elismeréssel emlegeti Aranynak írt leveleiben. Novelly József egyik Gyulainak írt levelében Freiligrathot említi, mint a jó műfordító példáját, részben mert jó költő, részben mert tökéletesen ismeri a nyelvet, amelyből fordít. (1858. aug. 12. GyulaiLev. 349., 640. l.) — 315, 346, 692, 714
FREIWALDAU, FREYWALDAU — sziléziai község, Priesnitz „vízgyógyintézeté"-vel, melyet a 19. század közepén Magyarországról is sokan felkerestek, többek között Tompa is. — 206, 20, 618, 619, 626, 627, 628, 668
FRIEBEISZ ISTVÁN (1822—1890) — Pest megyénél volt esküdt, amikor 1846-ban *Törvénytanító a nép használatára* c. műve megjelent. A szabadságharc alatt mint honvéd Klapkánál Komáromban szerkesztette a *Komáromi Lapok*at. 1851-ben jelentette meg *Népjegyzői hivatal és a falusi tanács* c. munkáját. Az 1850-es években kalendárium kiadását tervezte; e tervet utóbb sikerült megvalósítania. — Tompa ismeretségi köréhez tartozott — 359, 361, 461

Gaál József (1811—1866) — *A peleskei nótárius* c. bohózatát (1838) Gvadányi József: *Egy falusi nótárius budai utazása* alapján írta. „*Az ólmosbotok*" c. monológjának korteskedést szatirizáló hangja *Az elveszett alkotmány*nak is előfutára. — 541, 570, 617, 627

Gábor Ernő — a Magy. Tudományos Akadémia és Akadémiai Kiadó Textológiai Bizottságának titkára. — 490, 497

Gabuz Istók halálára — 502

Gál István — mai irodalomtörténész, Arany angol kapcsolatainak kutatója. — 470, 489

Galeotto, Marzio (1427—1492) — olasz tudós Mátyás király udvarában. — 723

Galícia — 656

Gálos Rezső (1885—1954) — irodalomtörténész

Ganges — 756

GARAY ÁKOS (1839—?) — Garay Jánosék legidősebb gyermeke. AJ. a Garay-gyerekeket — név szerint felsorolva, példaképül állítja sajátjai elé (ld. levéltöredéke feleségének, 1849. jún. 7.). — Garay Ákos felnőve, állatfestő lett. — 258, 654

GARAY DEZSŐ (1842—?) — Garay Jánosék legifjabb gyermeke. Születése után írta atyja *Családi képek* c. versciklusát. Testvérnénje szerint Petőfi a Garay-gyermekek között őt szerette legjobban. Amikor a kis Garay Dezső elszavalta neki a *Nemzeti dalt*, arra biztatta, a respublikát éltesse. (Hatvany, IV. k. 348—349. l.) — Felnőve, jogi pályán működött. — 258, 654

GARAY GIZELLA (1841 — ?) — Garay Jánosék középső gyermeke, AJ.-ékkal később is kapcsolatban volt. 1866-ban Gyulai Pálnéval, Karacs Terézzel gyűjtést kezdeményeztek, és 1866-ban ebből ajándékozták a költőnek haláláig használt íróasztalát, amely ma is megvan a nagyszalontai AJ. Emlékmúzeumban. Az ajándékozást Karacs Teréz örökítette meg: *Arany János íróasztala* c. emlékezésében. (Ld. Sáfrán Györgyi: *Teleki Blanka és köre*. Bp. 1963. 212—214. l.) — 258, 654

GARAY JÁNOS (1812—1853) — AJ. és Garay között mindössze öt év a korkülönbség. Mégis, amikor AJ. fellépett, Garayt már országszerte ismerték részben mint költőt, részben mint a Pesti Divatlap egyik szerkesztőjét és a Kisfaludy-Társaság segédtitoknokát. 1846-ban jelent meg *Frangepán Kristófné* c. költői beszélye és legmaradandóbb műve *Az obsitos*. 1847-ben AJ.-sal együtt részt vett a Kisf.T. pályázatán, s *Bosnyák Zsófiá*jával a harmadik díjat nyerte. Érdemes arról is megemlékezni, hogy Petőfi *János vitéz*e mellett Garay János: *Hegyke huszár* c. verse is kimutathatóan hatott Toldi és a vitézek találkozásának jelenetére. (Ld. Skala [Sándor] István: *Toldi első énekéről*. ItK 1932. 316—18. l.) — Garayt AJ.-sal Petőfi ismertette meg, akivel 1848-ban Garay igen jó viszonyban volt. AJ. nagyon megszerette Garayt és egész családját. 1849. júniusában átmenetileg náluk is lakott. — 1848-ban Eötvös Garay Jánost nevezte ki az egyetemen a magyar irodalmi tanszék tanáraúl: „az ifjúság bizalmát, szeretetét teljes mértékben bírja" — írja róla a korabeli sajtó (Kéry, 305. l.). A szabadságharc után az egyetemi könyvtár tisztviselője volt. Betegsége és családja nehéz anyagi helyzete AJ.-t is segítség nyújtására serkentette. 1850-ben, mikor AJ. anyagi helyzete is a legválságosabb, Garayék megsegítésére gyűjtött Szalontán. Fentmaradt gyűjtőívén írja: „Garay János, a nemzet költője, büszkesége, szemei világától megfosztva, betegség által ágyba szegezve, nem képes maga és családja sorsát tovább biztosítani!" A gyűjtést maga AJ. kezdte meg 10 Ft-tal. Az utána következő szalontai adakozók: szolgabíró, kereskedő, ügyvédek mindössze 1—1

Ft-tal csatlakoztak AJ.-hoz. Harminckét személytől összesen 38,58 Ft gyűlt össze, melyet AJ. 1850. febr. 25-én postázott (AJ. kk. XIII. k. 97—98., 465. l.). — 1851-ben jelent meg Garay *Szent László* c. műve, melyre AJ. is gyűjtött előfizetőket. AJ. valószínűleg ekkor ajándékozta Garay Jánosnak *Lyrical beauties of Thomas Moore* c. könyvet, melyet ő Petőfitől kapott. A könyvben olvasható dedikációk: Arany Jánosnak Petőfi Sándor — „Garay Jánosnak Arany János". Jelenleg a PIM birtokában (ld. PetőfiLev. 585. l.). — AJ.-tól e korszakból három Garaynak írott levél maradt fenn s egy elveszettre következtethetünk. Kettőben AJ. rokonszenvét, együttérzését kifejezve, így búcsúzik: „forrón ölel igaz barátod". (Ld. Bodnár István: *Garay János és költő barátai.* Sorsunk, 1944. 1—14. l.) — 68, 105, 108, 121, 126, 209, 214, 255, 257, 258, 259, 268, 289, 302, 303, 312, 314, 324, 325, 326, 334, 341, 347, 361, 363, 381, 450, 548, 578, 583, 596, 598, 600, 601, 603, 605, 617, 623, 654, 655, 661, 663, 673, 681, 682, 690, 691, 699, 700, 705, 711, 714, 726, 727

— Szent László — 326, 341, 361, 381, 690, 699, 700, 711, 727

— Frangepán Kristófné — 548

— Bosnyák Zsófia — 108, 121, 149, 571, 578, 583, 596, 601, 603

— Egy álmom — 681

GARAY JÁNOSNÉ BABOCSAY MÁRTA — 1837-től Garay — második — felesége. Atyja Szendrey Ignác elődje volt az uradalmi inspektorságban. Petőfi így mutatta be neki feleségét: „Íme, az utódját vettem el." — Petőfiné bizalmas barátnője volt, őrizte azt a levelet, amely magyarázatát adta Szendrey Júlia másodszori férjhezmenetelének. (Ld. Bodnár István: *Garay János és költő barátai.* Sorsunk, 1944. 1—14. l.) — AJ. úgy ír feleségének Garaynéról, mint akit A.-né is bizonyára megszeret majd. (1849. jún. 7.) — 257, 258, 655

Garrick, David (1716—1887 — 745, 746

GÁSPÁR JÁNOS (1816—1892) — pedagógus, tankönyvszerkesztő. ő volt az első, aki tankönyveibe belevitte a népköltészetet. *Csemegék olvasni még nem tudó gyermekek számára* (Kolozsvár, 1848) c. könyvének több kiadása jelent meg. AJ.-hoz 1850-ben írt levelének csak töredéke maradt fenn. — 313, 462, 691

Gazdag Emma — tisztviselőnő. — 658

Gedike, F. — 1781-ben kiadta Philoktetest. — 523

GEIBEL KÁROLY (1806—1884) — pesti könyvkereskedő, Szilágyi Sándor kiadója. — 287, 288, 292, 352, 378, 697, 719, 736

Gélich Richard (1821—1899) — honvéd tábornok. 1848-ban mint főhadnagy lépett a honvédseregbe s mint őrnagy a minisztériumban szervezési feladatokat kapott. Világos után bujdosott, majd emigrált. 1857-ben hazatért. *Magyarországi függetlenségi harca 1848—49-ben* I—III. c. műve Bp. 1884—85. jelent meg. — 657

Gellért Oszkár (1882—1967) — költő, író. — 480, 481

GEREBEN — ld. VAS GEREBEN.

Gergely Pál — mai irodalomtörténész. AJ. kk. XIII. Hivatalos iratok 1. kötetben a budapesti [Kisf.T-gal kapcsolatos] iratokat, a XIV. Hivatalos iratok 2. kötetében összeállította és jegyzetelte AJ. akadémiai iratait (1859—1877). — 446, 485

GERHARD — Kertbeny Károly ismerőse. — 318, 693

GERMANO, ST.-i — meleg fürdő Nápoly közelében. — 331, 703

Gernat, Alfred — bécsi grafológus e század első negyedében. — 633

Gertrudis, magyar királyné (1185—1213), II. Endre felesége — 674

GERVINUS, GEORG GOTTFRIED (1805—1871) — német történész, irodalomtörténész, akit liberális felfogása miatt többekkel együtt elmozdítottak

göttingai tanári állásából. Megírta a német irodalom történetét öt kötetben (1835—42.). — 383, 384, 739, 740, 741

GESZT — Bihar megyei kisközség, onnan csupán 13 km AJ. szülőhelye, Szalonta. Geszt a költő korában Tisza Lajos birtokához tartozott. A család fiai mellett működő nevelők jelentették Arany számára a megbízható személyi postát, ha Pestre akart valamit küldeni, vagy onnan várta pl. a Kisf.T. pályadíjait. Kovács Jánosnál és Szőnyi Pálnál részletesen szólunk e kapcsolatokról. — 1851 májusától — mint Tisza Domokos tanítója — AJ. is itt lakott. (Ld. Sáfrán Györgyi: *AJ. Geszten.* Békési Élet. 1972/2. 245—262. l.). — Geszten és környékén folyamatosan élt és él a környék közülök kinőtt nagy fiának emléke. Erre vall K. Nagy Lajos egykori zsadányi lelkész eddig publikálatlan gyűjtése az 1930—40-es évekből: *Ismeretlen hagyományok és adatok Arany Jánosról.* (1965.) — K. Nagy Lajos gépiratát Barta János professzornak küldte el, akinek szívességéből közlünk belőle. A közlés szempontjairól ld. *K. Nagy Lajos*nál.

AJ. geszti tartózkodásának emlékei:

„*Szabó István* volt geszti esperes, aki 1938-ban ment nyugdíjba mondta: »... Arany szerette magát edzeni. Minden reggel nyárban a kútnál mosakodott. Virágról, bokorról leszedte a harmatot, és azzal dörzsölte magát. Úgy tartotta, hogy az a legjobb frissítő. Télben a havat lavorjában behordta és az volt a mosdóvize. Reggelire szerette a bivalytejet, amibe a kenyeret beleaprította. Legjobban a piritóst kedvelte hozzá. A zsírosat nem szerette. Paprikáscsirke galuskával és a túróscsusza tejfellel nyakon öntve, rászórva apró tepertővel volt a kedvelt eledele. A palacsinta, a rékasi, lekváros kifli, túróslepény, rétes (káposztás) tészták kedves ételei voltak. Szőlőt, darualmát, nyakaskörtét, cseresznyét, fehérepret, földiepret, cukros málnát nagyon szerette. A bort csak ritkán itta. Általában a fehér borokat kedvelte. Rizling, muskotály, hársfalevelű. Reggelente tornázott a geszti kisházban. Korán feküdt, korán kelt.« — Emlékezett az öreg esperes Aranyról." (K. Nagy Lajos id. m. 5—6. l.)

„A geszti *Biró Ferenc* így mondta el emlékezéseit, apjától örökölve a hagyományt: »Apám a Tiszáknál volt olyan futkosó fiú. Fát hordott be a költőnek. Kútra ment neki vízért. A háza előtt a parkban volt egy kivágott fa. Annak száraz tőkéjére ült pihenő óráiban. A költő sok földet kimért a határban. Majd kiment Domokos kisgróffal vadászni. Egy angol urat egy vaddisznó megkergetett, alig tudták megmenteni. Ő és a kisgróf egy fára menekültek fel, a Szépapó erdőben. Itt van még ma is az a tölgyfa, amelyik alatt Arany több versét megírta."« (K. Nagy Lajos id. m. 6. l.)

„1851-ben, amikor Arany Gesztre ment nevelőnek, privát, kedvelt munkája volt a földmérés. Zsadányban is így szólították: indzsellér. Én még beszéltem 1936-ban a 96 esztendős Balogh Istvánnéval, aki 9 éves volt, amikor apjával járt Aranynál, hogy megkérje a vitatott örökség felmérésére. Zsadány határában levő Rókahát dűlőt Arany mérte fel. A két Szilágyi testvér között is Arany tett igazságot, amikor a 7 köbölösön nem tudtak megosztozni, mivelhogy az egyik oldalon sokkal jobb minőségű volt a szántó, mint a másikon. Arany m i n ő s é g szerint is tudott osztani, vagyis értett a talaj minőségéhez. Az egyiknek felmért 43 holdat és 800 ölet, a másiknak, akinek a jobbik rész jutott, maradt a többi terület. A felek megnyugodtak." (K. Nagy Lajos id. m. 5. l).

„*Nagy Gábor János* hírneves kurázsis, betyárokkal cimboráló, 1938-ban így mondta el Aranynak Dobos Gábor betyárral való találkozását. Arany János Gesztről, amikor a Tisza gróféknál tartózkodott, sokszor hazament Szalontára, hogy családját meglátogassa. Geszt és Szalonta között állt a Szamárbőgető csárda. Egy ilyen utazás alkalmával a kocsi tengelye el-

törött. A kocsis a lóra kapott és beszaladt vele Gesztre másik kocsiért. Közben jött a felhő. A költő és családja kénytelen volt Dobos Gábor szíves invitálását elfogadni. Ekkor panaszolta el a betyár a maga szomorú sorsát, ami mélyen megrendítette Aranyt. A többi betyár is nagy tisztességet adott a költőnek. Dobos Gábor Arany Lacinak adott ajándékba egy remekül faragott fűzfafütyülőt." (K. Nagy Lajos id. m. 6. l.)

Arany emléke *napjainkban* is elevenen él Geszten és egész Békés megyében. Így támadt az igény, hogy a kis kerti lakban, ahol oly szívesen tartózkodott, rendezzenek be Arany-emlékszobát. A gondolatot Némedi Endre juttatta a megvalósulás útjára. Az emlékszobát Miklós Róbert rendezte be. 1971. jún. 8-án nyitották meg. (Ld. Béla Ottó: *Arany-lak Geszten.* Békés Megyei Népújság, 1971. jún. 10.) — Sáfrán Györgyi: *Arany János Geszten* — Békési Élet, 1972/1. sz. — 46, 62, 100, 243, 312, 321, 325, 328, 329, 353, 357, 368, 370, 378, 380, 382, 392, 393, 403, 404, 411, 414, 421, 426, 429, 430, 432, 456, 463, 536, 544, 574, 682, 691, 698, 702, 710, 711, 727, 729, 730, 731, 732, 734, 736, 737, 738, 741, 775, 779, 780, 781, 783, 784

GIESSEN — német város. Egyetemén tanított Moritz Carrière, aki Kertbeny közlése szerint ismertetést írt AJ. műveiről, Kertbeny fordításában. (Ld. Kertbeny 1851. aug. 15-i levelét és jegyz. — 383, 739

GILETI JÁNOS (14. század) — Nagy Lajos király tárnokmestere. Részt vett a második nápolyi hadjáratban. — 311

GILETI MIKLÓS (14. század) — nádor, Nagy Lajos király anyját, Erzsébet királynét 1343-ban Olaszországba kísérte. Részt vett Nagy Lajos valamennyi olaszországi hadjáratában. — 311

GOETHE, JOHANN WOLFGANG (1749—1832) — AJ.-nak például szolgálhatott, mint aki korabeli tárgyat dolgoz fel naiv eposszá. (Ld. Nógrádi László: *Arany mint kritikus.* ItK 1909. 22. l.) — 315, 441, 449, 453, 482, 505, 692, 750, 754

— Faust — 692

Goldziher Klára, Románné (1881—1962) — pszichológus, grafológus. — 453, 454

Gondolatok a békekongresszus felől — 671, 674

GONDOL, DÁNIEL, (1815—1891) — Esztétikus, műfordító, tankönyv- és gazdasági szakíró. Irodalmi pályáját mint költő és esztétikus kezdte. Sophoklessel foglalkozott, Shakespeare-t fordított. A Nemzeti Színház 1844. ápr. 17-én először az ő fordításában játszotta a *Rómeo és Júliát.* Erdélyi János baráti köréhez tartozott. 1840-ben a KisfT.-ban pályadíjat nyert, 1843-ban jelent meg Nagy Ignác *Külföldi Regénytárá*ban Dickens: *Twist Olivér* fordítása. 1845-ben az MTA l. tagjául választották. Szemere Bertalan 1848. május 5-én belügyi fogalmazóvá nevezte ki (ld. KéryMSZ. 292. l.). — Arany és Gondol barátsága Debrecenben kezdődött és folytatódott Pesten is Petőfi, Garay és Egressy Gábor körében. Együttes kirándulásukról Arany ír feleségének (1849. jún. 26.). 1849-ben Szemere Bertalan kettőjükre bízta a *Közlöny* c. hivatalos lap mellékletéül tervezett *Népszabadság* szerkesztését. (Ld. Czóbel Ernő: *AJ. tervezett néplapja, a „Népszabadság".* It 1917. 479—489. l.) — Gondol követte a kormányt Szegedre, Arany pedig visszatért családjához Szalontára. Ekkor váltottak levelet, de e korszakból csak Gondol Aranynak írott két levele maradt fenn. Aranynak csak egyetlen Gondolnak írt leveléről van tudomásunk, erről is csak utalásból. A szabadságharc után Gondol Dániel is bujdosott. A Fejér megyei Baracskán nevelősködött, de lappangott Vachott Sándoréknál Pomázon és Vadnay Rudolfnál Borsodban is. — 259, 262, 263, 265, 505, 506, 523, 655, 656, 658, 659, 668

Gopcsa László (1865–1933) — megírta a magyar gyorsírás történetét (Szeged, 1917.). — 593
Gotha — 690
Gotthárd István — Tompa egyik ismerőse. — 403
Gödöllő — 659
Gömör — 163, 176, 310, 351, 394, 448, 576, 598, 615, 634, 683, 768, 771
Görgey Artúr (1818–1916) — 259, 264, 297, 346, 650, 653, 656, 659, 661, 694, 713
Görgey Gábor — mai költő, műfordító. — 569
Görögország — 298, 315, 678, 679, 692
Göttingen — 347, 714, 733
Gräfenberg (Grafenberk) — a vízgyógymódjáról híres Priesnitz itt kezelte betegeit. — 191, 207, 227, 280, 620, 623, 626, 627, 628, 636, 668, 683
Greguss Ágost (1825–1882) — író, esztéta, 1846-tól mint Vajda Péter utóda Szarvason tanított. A szabadságharc után elvesztette állását, be is börtönözték. Magyar népdalokat németre fordított: *Ungarische Volkslieder*. Übersetzt und eingeleitet —, Leipzig, 1846. — 337, 344, 540, 707, 712, 716
Grenzboten (Leipzig) — folyóirat, 1851 — 383, 739, 741, 743
Griechenland — ld. Görögország
Gries — üdülőhely Ausztriában — 469
Grimm, Jakob (1785–1863) és Grimm, Wilhelm (1786–1859) — a német nyelvtudomány és folklorisztika úttörői, testvérek és munkatársak; együtt tanítottak a göttingai, majd a berlini egyetemen. Együttes munkáik: *Kinder- und Hausmärchen* I–III. k. 1812, 1815, 1822. Német népmesegyűjtemény. — *Deutsche Sagen* (1816–18), a német mondavilág feldolgozása. — Jakob Grimm önálló munkája: a *Deutsche Mythologie* (1835) a német folklorisztika alapjait vetette meg, míg a *Geschichte der deutschen Sprache* (1848) c. munkájában már a történeti nyelvtudomány elveit alkalmazta a német nyelvre. A két testvérnek ismert közös vállalkozása volt a *Deutsches Wörterbuch*, melyet a német nyelv teljes szótárának szántak. — 315, 692
Gróf István — 501
Grófné — ld. Tisza Lajosné, Teleki Júlianna
Gross Wardein — ld. Nagyvárad
Groza, Petru (1884–1958) — a román nagy nemzetgyűlés elnökségének egykori elnöke, 1957-ben *Arany János ünneplőihez* címen cikket tett közzé Romániában — 486
Grün, Anastasius (1806–1876) osztrák költő — 763, 767
Gulyás József — mai irodalomtörténész — 449
Grotta del Cano [Kutyabarlang] — 703
Gulyás Pál (1881–1963) — bibliográfus, irodalomtörténész — 715
Gvadányi József (1725–1801) — Gyöngyösi Istvánt tekintette mesterének.
Legismertebb munkája: *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* (1790.) — Ebből készült Gaál József: *A peleskei nótárius* c. bohózata (1838.) — Gvadányi: *Rontó Pálnak, egy Magyar lovas Köz-katonának és gróf Benyovszki Móritznak életek . . .* (1793.) címen Benyovszki Móric kalandjait dolgozta fel. — AJ. már gyermekkorában szerette Gvadányi írásait, önéletr. levelében is említi, idéz tőle, s később tanulmányt is írt róla. (AJ. kk. XIII. k. 108. l.) — 125, 584, 627

Gyallai Papp Domokos — Erdélyből átszármazott mai író. — 736
Gyarak — 1702-ben Nagyszalonta határához tartozott. — 522, 629
Gyömrő — 663, 697
Gyöngyösi István (1629—1704) — ügyvéd, epikus költő. 1663-tól Wesselényi Ferenc titkára. Ez évben írta meg *Mársal Társalkodó Murányi Venus* . . . Kassa, 1664. c. legnépszerűbb epikus művét. — AJ. mielőtt a *Murány ostromá*ba belefogott, olvasni akarta Gyöngyösi művét, melyet Debrecenből kért, de csak 1847. szeptemberében kapott meg (ld. Lugossy József — AJ.-nak, 1847. aug. 31.). — AJ. önéletrajzi levelében beszámol arról a nagy hatásról, amelyet már ifjú korától Gyöngyösinek köszönhet. (AJ. kk. XIII. k. 1.) — 102, 139, 300, 319, 579, 588, 592, 679, 694, 733, 755
Murányi Venus — 102, 133, 136, 138, 139, 189, 319, 579, 587, 588, 592, 694
Gyöngyösy László (1861—1925) — tanár, irodalomtörténész. 1890-ben Máramarosszigetre került s ott találkozott AJ. barátjával, Szilágyi Istvánnal, akitől közvetlen értesüléseket szerzett AJ.-ról. Temesvári tanárkodása idején pedig Nagyszalontán is megfordult. Ezek után írta Aranyról szóló műveit: *Arany János ifjúsága.* Bp. 1897. — *Arany János élete és munkái.* Bp. 1901. — *Arany János.* Bp. 1902. — 470, 500, 501, 506, 603, 660, 775
Győr — 98, 319, 573, 605, 632, 634, 694
Győry Vilmos (1838—1885) — író, műfordító — 650
Gyula (Békésgyula) — 261, 394, 397, 470, 680
Gyula (személynév) — ld. Sántha Gyula.
Gyulai Ágost (1868—1957) — Kodály Zoltánnal kiadta AJ. népdalgyűjteményét (1952.). — 547, 582, 677
Gyulai Pál (1826—1909) — 1848-ig Kolozsvárott élt, erdélyi és pesti folyóiratokba dolgozott. 1848-ban a kolozsvári ifjúság egyik vezére volt. Barátai: Szilágyi Sándor, Szász Károly és Mentovich Ferenc. Ez utóbbi kettővel *Nemzeti színek* címen politikai versgyűjteményt adtak ki. — A szabadságharc leverése után Pestre jött s támogatta Szilágyi Sándor folyóirat próbálkozásait. Innen írta Szász Károlynak: „Most inkább kell munkálkodnunk, mint valaha, midőn az írók egy része bujdosóvá lett, más része elhallgatott s az irodalom a Kazinczi kora előtti időszakba esett vissza." (1850. jún. 10. Gyulai Lev. 46. l.) — Gyulai 1848—1851 tavaszáig, Teleki Domokos titkáraként Gyömrőn lakott. Ez év máj. 8-án írta Szilágyi Sándornak, hogy 9-én indul Erdélybe (Gyulai Lev. 74. l.), 10. vagy 11-én érkezhetett Szalontára, hogy személyesen is megismerkedjék Arannyal. A Pesti Napló júl. 4—5-i száma *Néhány nap Erdélyben* név nélkül közölte élményeit; *Arany János és Gyulai Pál első találkozása* címen Papp Ferenc bizonyította be, hogy a cikk írója Gyulai. (Itk 1916. 75—78. l.)
„Délelőtt érkeztem Szalontára s lakása után kérdezősködém. Egy alacsony kis házhoz vezettek. Mindjárt eszembe jutott, hogy erről írhatta:
Se nem pincze, se nem bolt
Csizmadiaműhely volt.
De a fehérre meszelt fal, csinos udvar, barátságos szoba, hol mindenütt gondos női kezek nyoma látszott, a nyugodt házigazda, derült gazdaasszony, vidám gyermekek sejteték, hogy a vén fa, mely a lak fölé védelmezőn terjeszkedik, több kincset rejt, mint sok palota büszke boltívei.
Szívesen fogadott s maga vágván számomra dohányt, pipával kínált meg. Ő egyszerű és csöndes ember, milyennek képzeltem. E nyugalmas homlok, e mély csöndes tüzű szem tudtomra adják, hogy nem szenvedélyes és ragyogó lyricus áll előtted, de komoly epicus, ki fönséges nyugalmában Jupiterként uralkodik az Olympon. És családi köréről reáismerhetsz azon magyar életre, ép, egészséges alakokra, melyet műveiben annyi eredetiséggel rajzol.

Sok mindenről beszéltünk. Elmondá, hogy már nem jegyző, gazdálkodik és írogat, panaszkodott, hogy bútorai és könyveinek nagy része a forradalom alatt elveszett. Én könyves-asztalához léptem s néhány angol könyvet nyitottam föl. Nagy előszeretettel s reám nézve igen tanulságosan beszélt az angol költőkről, aztán mintha restellené, hogy tudóskodik s én oly figyelemmel hallgatom, más tárgyra tért.

Később Petőfi jövén szóba, tudakolá: mit tudok róla. Én elmondám, mit tudhattam s egy régibb barátja után [Pákh Albert] még első ifjúságából is említék egyetmást. Ő megindulva hallgatta s még szívesebb lőn hozzám. Érdekes látvány lehetett e két férfiú együtt, kiket a különböző természet és ugyanegy hírkoszorús pálya daczára is szoros és tartós barátság fűzött össze. Mily engedékenyen hajolhatott meg e nemesszívű, de ingerlékeny és viharos, e lángeszű, de szertelen, becsszomjas jellem Arany nyugodt kedélye előtt, ki gyöngéit kímélte, roppant tehetségét bámulta s hibáit nem bálványozá. Mint szerethette ő pályatársát, ki azon napokban, midőn minden lap „Toldi" magasztalásával volt tele, és sokan, hogy ingereljék, párhuzamba tették vele, ki inkább lyricus volt, levelet ír hozzá, melyben csüggedezve mondja, hogy a költői pályáról alkalmasint visszavonul, mert nem felelhet a nagy várakozásnak. Petőfi tudta, hogy ez őszinte szó, mert Arany színlelni nem tud, s eszébe juthattak költő ellenségei, kik megvetéssel szólnak róla, gőggel néznek le rá s fáradhatatlan dicsértetik magokat. Talán itt a kulcs, mely megnyitja a titkot, miért maradt egész végig Aranynak hő tisztelője, tartós barátja, ő, ki maga fölött semmi ambitiót nem tűrt s ingerlékeny hevében sok gyöngéd viszonyt széttépett, mit maga is sajnált, csak megbánni szégyelte.

Petőfi művei nemsoká új kiadásban jelennek meg. Szükség, hogy egy avatott kéz írja meg éltét s egy szenvedély nélküli itész mutassa be. Ő érdekes és sok tekintetben félreismert jellem, ő nagy költő, ki korszakot alkotott, s a szellemkincs, mit hátrahagyott, méltó, hogy becsüljék. A közönség olvasta ugyan műveit, de nem volt iránta tisztelettel, talentumos fiúnak mondá, de bolond, faragatlan betyárnak tartotta, az ítészet föl-fedezé ugyan némi hibáit, de kellően és pártatlanul soha sem fogta föl, míg néhány barátja szelleme helyett hiúságának tömjénezett. A közönség megadta már az elégtételt: salonban és kunyhóban egyaránt éneklik dalait. De az irodalom egy tekintélyes része mégis ignorálja. Csak a múltra, csak addig néz, meddig ő hatott, s nem akarja észrevenni, hogy mellette egy ifjú irodalom nőtt fel, melynek egyik legnagyobb s fájdalom, korán elveszett hőse nagy jövendőhöz nyitott utat, mert a magyar irodalom nem volt, hanem lesz. Ideje, hogy előlépjen. Ha följegyezte Petőfi tévedéseit, magánélete bizarságát, ingerletszülte hiú kifakadásait, jegyezze föl nemes érzéseit, nagy törekvését és szent hagyományát is, s tűzze fel örök zöld koszorúját ama hideg homlokra, melyet, míg élt, csak félig nyílóval díszített, legtöbbször pedig megrúgott.

Amazt csak magamban gondolám, ezt megmondám neki is. Ő semmit sem szólt reá, csak azt fájlalta, hogy Petőfiről mint halottról kell beszélnünk, többé nem ír hozzá kedélyes leveleket, sem meg nem látogatja, hogy fölvidítsa egyhangú óráit és játszódjék gyermekeivel.

Nem folytatva tovább e szomorú tárgyat, kérdém: készen-e már Toldinak második része? Elmondá, hogy a nyár folytán a harmadik rész is kész lesz, mert összesen három részből fog állani; Toldi az ifjú, mi már a közönség kezén van, Toldi a férfiú és Toldi az öreg, mit ezután veend, ha a kiadók is úgy akarják.

Kérésemre mindkét részből töredékeket olvasott föl. E töredékek is sejteték az egész nagyszerűségét. A közönséget épen úgy meg fogja lepni,

mint az első rész, s új oldalról ismeri meg Aranyt. Itt az epikai erő magasabb fokon jelen meg, mint az első részben, mely inkább költői beszély, s az idylli képek és kedélyes jelenetek mellett ott áll a tragikum is. És e jellemek, ez úgy szólva drámailag élő egyének: Lajos, a nagy, népszerű király, anyja a büszke és szomorú királyné, Rozgonyi a falusi nemes, a második gyermekké lett Bencze, Toldi kedvese s maga Toldi, a leghőbb képe a régi magyarnak, minő képek: a királyi ebéd, Bencze furcsaságai, a vitézi játék, Toldi búcsúja: lovam megnyergelve, lábam a kengyelbe stb. . . .

Mégis e művet, ha a könyvkiadó társulat meg nem veszi, a könyvárusok mellőzni fogják, mert mint ő maga mondá, „Murány ostroma" a forradalom előtt néhány nappal jelenvén meg, nem nagy keletnek örülhete, s így talán bizalmok csökkent. Különben leginkább szeretné, ha a ponyván kaphatna hírre, akkor nagy és állandó közönsége lenne, s mi legtöbb, maga a nép.

Fájt, hogy már alkonyban búcsuznom kelle, de híjába távoztam el, az úton még mindig előttem állott az alacsony kis ház, még mind beszélgetett velem szíves gazdája. S különös, velök társalkodva, nem azt éreztem, mit éreznem kellett volna, méltó bosszankodást, hogy egy oly jeles magyar költő ily kedvetlen anyagi viszonyok közt él, hanem azon méla eszme ringatózott kedélyemen: vajjon a franczia és angol írók, akiket egész világ olvas, palotákban laknak, fény és bőség közt élnek, látva e boldog családot, e nyugodt férfiút, e vidám gyermekeket, nem irigyelnék-e sorsát, egy magyar költő sorsát, ki kunyhóban lakik, egypár száz embernek ír és szükséget lát." (ItK 1916. 76—78. l.). Arany és Gyulai levélváltásáról az 1851. évvel bezárólag, nincs tudomásunk.

GYULAI PÁL—ARANYRÓL:
(ld. GyulaiLev.)

1847-ben:

Dec. 1. — Szász Károlynak: „Ha Tompa, Arany sat nem ír ugyan kitől félhetsz?" (33. l.).

1850-ben:

Ápr. 10—26. között — Szilágyi Sándornak: „A Tompa verse igen szép, valamint az Aranyé . . . [Letészem a lantot. . . . a Magyar Emléklapokban.] (42. l.).

Júl. 21. — Szilágyi Sándornak: „A versek között csak az Aranyé [Emléklapra c. a Magyar Irók Füzeteiben] és Mentoviché jó." ((52. l.).

Szept. 14. — Szász Károlynak: „Tompától és Aranytól szép költeményei vannak. [Szilágyi Sándornak a Pesti Röpivek II. füzetében; Aranytól: *Gondolatok a békekongresszus felől.*] — Arany Petőfiné ellen is írt egyet, [*A honvéd özvegye*], melyet én ugyan nem tartok szépnek, de mégis örvendek, hogy valaki hangot adott fájdalmamnak, melyet eltemetni szeretnék." (55. l.)

1851-ben:

Jan. 20. — Szász Károlynak: „Az egész vastag kötetben [Losonczi Phőnix] legszebb Arany mutatványa Toldi második részéből s Petőfinek „Téli esték" czímű költeménye." (70. l.)

Ápr. 26. — Szász Károlynak: „Lásd már is gúnyolnak, hogy Aranytól kezdve Zalárig mindenkit megénekeltél." (71. l.) — „Az Arany elbeszélő költeményei megjelentek németül Kertbenytől fordítva, ki nem más, mint Benkert Mária." (72. l.)

Jún. 21. — Lévay Józsefnak: „Aranyt utamban meglátogattam. Mondhatom, hogy Toldi meg fogja önt lepni. Megmutatta nekem Petőfi leveleit is."

Júl. 9. — Lévay Józsefnek: „Petőfi és Arany . . . nem azért nagy költők, hogy a népies elemet vették alapul, hanem mert rá önállólag teremtettek."

Okt. 24. — Lévay Józsefnek: „. . . a kecskeméti magyar irodalom tanári székéért folyamodtam is volna . . . ha nem hallom, hogy Arany János szóban van. Igy igen természetes elhagytam. Épen tegnap olvasám, hogy megválasztották [Nagykőrösre]. Igen örvendetes, hogy közelebb jön Pesthez és mentve lesz a mindennapi anyagi gondoktól."

Okt. 24.— Pákh Albertnek: „. . . én — egy ismeretlen ember — Jókai, Arany, Csengery, Tompa mellett nem szégyelhettem magamat . . ." (109. l.) — „Ha én neki [Szilágyi Sándornak] egy betűt sem írok is, lesznek mások, kik írnak s derekabb emberek, mint én, pl. Arany, Kemény sat." (110. l.) — 294, 309, 320, 337, 361, 379, 389, 443, 445, 447, 449, 450, 454, 455, 457, 466, 467, 469, 471, 474, 475, 476, 478, 479, 481, 488, 506, 554, 584, 588, 589, 645, 650, 663, 666, 667, 677, 684, 689, 697, 698, 709, 730, 736, 738, 770

Gyurmán Adolf (1813—1869) — újságíró. A reformkorban a Hazai és Külföldi Tudósítások, a Jelenkor, majd a Pesti Hírlap külpolitikai rovatának vezetője volt. (Windisch, 13. l.) A forradalom és a szabadságharc idején a kormány Közlöny c. hivatalos lapját szerkesztette 1848. jún. 8-tól 1849. júl. 1-ig. Világos után emigrált.

Habsburg birodalom — 526

Hadadiék, Hadadi Berta, Dékánéné — Petőfiné Kolozsvárott náluk lakott: itt tartózkodásáról írt késői visszaemlékezést Hadadi Berta. — 662

Hagyaték — 472

Hajdu A. László (1890—1952) — összeállította a Nemzeti Színház első száz évének műsor-anyagát (OSzK Színháztörténeti Osztály.) — 568

Hajdu Nagy Sándor — a „Szilágyi Album" (1885) számára összeállította Szilágyi István szépirodalmi műveinek jegyzékét. — 510, 511, 512, 513, 536

Hajnali kürt — 378, 735, 736, 738

Haj, ne hátra, haj előre — 653

Halasi Aladár — a *Petőfi reliquiák* (1878) c. gyűjtemény összeállítója. — 442

Halle — 690, 695

Halmágyi Sándor (1832—1917) — jogász, író Erdélyben. A későbbi években levelet váltott AJ.-sal. — 447, 461, 479

HAMBURGER LITERARISCHE UND KRITISCHE BLÄTTER — folyóirat — 384, 388, 740, 741

HANGOK A MÚLTBÓL. A magyar nemzet nagy napjainak emlékéül. Összeszedte és kiadta két honfi. Lipcse, 1851. — Anyagát Szilágyi Sándor gyűjtötte össze, küldte ki Eisler (Vasfi) doktornak s az tette közzé Kertbenyvel. — Gyulai Pál írja: „egy album jelent meg, melyben a forradalom alatt írt versek vannak összegyűjtve. Címje: *Hangok a múltból.* Nem tudhatni ki szerkesztette, de elég roszul. Gondolom, eddig már hallottál felőle, s így csak annyit írok, hogy roppant kelete van." (Szász K.-nak, 1851. ápr. 26. GyulaiLev. 72. l.) — 345

HANVA, HAMVA (Chanava, Csehszlovákia) — Gömör megyei kisközség, ahol 1851 júliusától Tompa volt a ref. lelkész. — 386, 401, 411, 423, 575, 734, 736, 768, 769, 780, 781

Harapófogó Dániel — Vas Gereben álneve.

HARSÁNY — 401

HARTMANN MÓR — Szarvady Frigyessel közösen fordították Petőfi verseit németre: *Alexander Petőfis Gedichte.* Aus dem ungarischen von Fr. Szarvady und Móritz Hartmann. Darmstadt, 1851. — 338, 339, 710

Hatvani Imre — szabadcsapat-vezér. 1849-ben meggondolatlan beavatkozása idézte elő az abrudbányai vérengzést. — 655
Hatvany Lajos (1880—1961) *Így élt Petőfi.* I—V. k. (Bp. 1955—1957.) c. gyűjteménye az Arany-kutatásnak is értékes forrása. — 481, 502, 624, 635
Havas Adolf (1859—1904) — kiadta Petőfi Összes Műveit (1892). — 657
Haynau, Julius (1786—1853) — 659
HAZÁNK — győri „politikai és irodalmi közlöny", melyet — Petőfi révén — a „tizek" is sajátjuknak tekintettek. Előde a *Das Vaterland.* 1847. jan.-tól HAZÁNK címen, Kovács Pál szerkesztésében jelent meg. Utolsó számát 1848. aug. 10-én nyomták. Petőfi itt közölte *Úti leveleit.* Aranyt, Tompát is megnyerte munkatársakul. Ide dolgozott még Garay, Kerényi, Lisznyai, Vajda, Gyulai, Mentovich is. (Ld. Hegedűs András: *Petőfi és a győri Hazánk.* Tanulmányok Petőfiről. Szerk.: Pándi Pál és Tóth Dezső. Bp. 1962. — Martinkó András: *Petőfi útja a győri Hazánkhoz. Petőfi és kora* (1970). 81—142. l.) — AJ. versei a HAZÁNKban: 1848-ban: Toldi Estéje 1. é. 1—13 vrsz.: 160. sz. jan. 13-án. — Eldorado: 175. sz. febr. 17-én — 71, 98, 154, 161, 164, 318, 550, 573, 574, 600, 603, 605, 607, 634, 666, 694
Házi-uraság — 652, 755, 777
HAZUCHA FERENC (1815—1851) — írói álnevei: Kelmenfi László, Vas Andor. 1846-ban *Meghasonlott kedély* c. regényét mint Kelmenfi jelentette meg, színikritikáit pedig Vas Andor néven írta a Pesti Naplóba. 1848-tól tagja volt a Kisf.T.-nak. A Petőfi-ellenes írók közé tartozott. AJ.-sal nem volt közelebbi kapcsolatban, de mint a Közlöny segédszerkesztője, együtt lehettek Debrecenben. — Hazucháról ld. Németh G. Béla: *A Pesti Napló kezdeti szakaszai.* — ItK 1960. 182. l. — 194, 207, 208, 309, 601, 616, 617, 627, 684
Hecc, hecc! előbbi címe: *Egy kis mulatság*
HECKENAST GUSZTÁV (1816—1878) — könyvkiadó. 1832-től sógorával, Wigand Ottóval társult, Kassáról Pestre költöztek. 1832-ben Heckenast átvette a vállalatot, két év múlva már az ő nevét viselte. 1840-ben Landerer Lajos nyomdatulajdonossal társult. Heckenast adta ki az *Életképek*et. A Heckenast—Landerer cég nyomatta ki 1848. márc. 15-én a szabad sajtó első termékeit: a tizenkét pontot és Petőfi *Nemzeti dalát.* — Arannyal e korszakban még nem váltottak levelet. — 155, 173, 219, 633, 663, 700
HEIDELBERG — 741
HEILPRIN, MIHÁLY (1822—1882) — könyvkereskedő és könyvkiadó. 1842-ben jött Lengyelországból Magyarországra. Tizennyolc nyelvet beszélt s magyarul is jól megtanult. 1846-ban Miskolcon jelent meg *Zsidókördal* c. verseskötete. A forradalom idején Szemere Bertalan titkára volt. 1849-ben külföldre menekült, majd 1850-ben visszatért Magyarországra, s ismét Miskolcon telepedett le. Könyvkereskedés mellett könyvkiadással is foglalkozott. — 1851 végén a Hgyf. közlése szerint Heilprin kiadásában megjelent Tompa: *Regék és beszélyek* tervezett négy füzetből az első (dec. 24-i szám). Ld. még Vadnay Károly: *Az első zsidó miniszteri fogalmazó. Irodalmi emlékek* c. kötetben. Bp. 1905. 437—443. l.) — 360, 388, 400, 401, 412, 769, 774
HEINE, HEINRICH (1797—1856) — 315, 318, 692, 694, 695, 748, 753
Héjjasfalva — 662
Heller Ágost (1843—1902) — természettudós, tudománytörténész, 1894-től az MTA Könyvtárának főkönyvtárnoka. — 461
HELLESPONTUS — 100

HELTAI GÁSPÁR (1520 körül–1575) — *Chronica az Magyaroknak dolgairól* (1675.) c. munka szerzője. — 131
HEMSEN, WILHELM — 19. századi göttingeni német kritikus. — 345, 347, 383, 713, 714, 739, 741
Henrik, IV. (1553–1610) — francia király. — 530
HENSZLMANN IMRE (1813–1886) — a Kisf.T. kiadásában és Erdélyi János szerkesztésében megjelenő Magyar Szépirodalmi Szemle szerkesztő bizottságának tagja. *A népmese Magyarországon* c. tanulmányában AJ. *Rózsa és Ibolya meséjét* is tárgyalja — 22, 505, 514, 613, 617, 620
Hentzi, Heinrich (1785–1849) — 650
HERBIG, LUDWIG FRIEDRICH — lipcsei könyvkereskedő 1851-ben. — 298, 300, 327, 678, 679, 684, 700, 751, 755, 756
HERDER, JOHANN GOTTFRIED (1744–1803). — 80, 555, 747, 752
HERMAN OTTÓ Múzeum, Miskolc — 459
Hernád folyó — 656
HERODOTOSZ (i. e. 485–424) — 34, 534
Hét, A — Kiss József szépirodalmi hetilapja (1890–1924) — 469
Heves megye — 728
Heydte — osztrák ezredes a szabadságharcban. — 662
HILSENBERG, LUDWIG — erfurti és lipcsei könyvkiadó, 1840-ben. — 67, 555
HIRADÓ — ld. BUDAPESTI HIRADÓ.
HIRLAP — ld. PESTI HIRLAP
Hochstadt — ausztriai helyiség — 627
HOFFMANN, FRANZ L. (1804–1881) — bibliográfus és könyvgyűjtő. — 384, 740
HOLLÓSI LAJOS — nagyváradi könyvkereskedő; AJ. állandó összeköttetésben volt vele. — 178, 203, 312, 588, 592
HOMÉROSZ — az AJ.–Homérosz párhuzamot először Petőfi említi: „Homer és Ossian szerencséjének fogja tartani" stb. (1848. ápr. 18.) — AJ.-t a „magyar Homer" jelzővel később is megtisztelték. — 28, 29, 53, 59, 67, 77, 80, 103, 198, 315, 521, 524, 530, 543, 547, 555, 569, 581, 613, 688, 692, 760, 765
— Iliász 28, 77, 524, 530, 547, 555, 688
— Odisszea 35, 77, 80, 354, 355, 530, 547, 555, 568, 569
HOMONNAI DRUGETH MÁRIA (16–17. sz.) — Széchy György felesége, Széchy Mária édesanyja. — 346, 713, 714
Hon — 674
HONDERŰ (Hond.) — Szépirodalmi, művészeti és divatlap. Petrichevich Horváth Lázár 1843-ban alapította és szerkesztette, Nádaskay Lajos közreműködésével. A lap a főnemes olvasók igényeit kívánta kielégíteni. Aranyt ugyanolyan értetlenül, sőt ellenségesen fogadta, mint előbb Petőfit. *Ökörszem* c. terjedelmes közleményében (1847. I. fé. 20. sz. máj. 18. 402–403. l.) kettejük barátságát gúnyolta ki prózában, majd *Óda Ökörszemhez* címen Petőfi Aranyhoz írt versét, *Viszon-óda Sármánykához* c. versben pedig „Ökörszem" [= Arany János] válaszát parodizálja. Mint a korabeli ellenséges hang legjellemzőbbjét — mivel ma már nehezen hozzáférhető — teljes egészében közöljük:

ÖKÖRSZEM

Szerényen, jókedvvel, egyik irodalmi képtelenségről másikra szökdécselve, csöndes elégültségben akará Ökörszem élni napjait. Az irodalom fáján a bimbózó virágokat rágó hernyók pusztítgatását tüzé céljául, s mig egyik hernyónak másik után hágott velőtlen fejecskéjére, víg dalra kelt, vagy csak egy witzecskét nevetett hozzá. De máskép volt mindez elhatározva! máskép kelle történni mindennek! Az Ökörszemnek egy-

szerre halhatatlanná kelle lennie!!! Ökörszemet megéneklé Sármányka!!! — Ki nem ismeri Sármányka megmérhetetlen érdemeit a magyar irodalomban? mit csak lápjainkon összegyűjthete, port, fövenyet, mocsárt, szemetet, összeszedte és — ah, mind e báj csodás hűséggel, félreismerhetetlen valósággal, példátlan világossággal visszatükröződik műveiben. Csoda-e ha Sármányka hamar *tekintélylyé* emelkedett sokak szemében!? — Ki Sármányka által *megénekeltetett*, az nemcsak megénekeltetett, hanem egyenes utalványt is kapott a halhatlanságra, az a *megénekeltetettségben* egyszersmind útlevéllel bír a parnaszra, mellyre szabadon fölmászhatik, ha t. i. fel tud mászni. Ezen Sármányka tehát legkegyelmesebben méltóztatott lebocsátkozni magasságából és megismerő méltánylása és méltányló megismerése föllobogásában a kis ökörszemre veté szemeit és megéneklé őt, és nagygyá tevé és halhatatlanná; úgyannyira, hogy most már ökörszem nem kénytelen felhagyni pikant és satyricus dalaival, mig a bárgyuság, gőg, nyerseség és póriasság kézműveskednek irodalmunkban . . . Áh, s még annak ideje sokáig tart!! . . . Minthogy pedig már ökörszemke is *író*, természetesen ő benne is megvan az a hiúság bibéje, hogy örömest látja és hallja, ha *megéneklik*, minek folytában a *meglythographiroztatás* boldog reménye is ködlik feléje a távolból. Közli tehát Ökörszem *Sármányka csodaszép énekét*, tele olvadat, költészet, megrázó gondolatok, szellemmel, tele classicai magasztossággal; mellyben minden sor *egyegy nap*, a *firmamentumról* leszaggatva; minden szó egyegy csillag, tündöklőbben ragyogó, mint a világ minden csillaga; minden szótag egyegy földgolyó, mellyen a shakspearei lángeszek csak ugy hemzsegnek, mellyek együtt és egyenkint önmagukat ez egyetlenegy szótagban viszont föltalálják. — Olvassák tehát olvasóink ez Ódát ahhoz illő figyelemmel és ájtattal; olly Óda ez, mellynek egy kis dithyrambicus íze van, egykis elegiai mellékizzel, továbbá némi árnyéklatával a lyrai gyöngédség, epicai mélység, drámai elevenség,regényes magasztosság,divatos rongyosság és epigrammaticus hosszuságnak; Óda a legformátlanabb formában, a legeslegújabb szabás szerinti — de classicus, classicus, mert e halhatlan Ódája a még halhatlanabb Sármánykának — *Ökörszemet dicsőíti.*

Óda Ökörszemhez.

Nyíljatok meg, őserű lángeszemnek
Világigázó zsilipjei!
Szálljatok le, Múzsák!
Szálljatok le, szolgálni szellememnek,
Mint hű, alázatos cselédei! — —
Őt akarom, őt ma megénekelni —
A halhatatlan Ökörszemet!
Kinek a rágalom hurkot veteget,
Kire ugatnak a juhászebek
Mérges boszúból — bossszu mérgivel!
De mind hiában!
Mert — — miként hóhérpallos
Éj villámiban
Tündöklik lángeszed —
O ökörszem! —
E gyáva féregzsombikokra le! . . .
Hát még a witztzed?!?!
Az fénytorony viharnak éjjelén,
Villám
És menny dörgése egy pillanatban! —

Ha förgetegre kél az *iralom*,
Vagy förgeteg kél az iralomban, —
A mint tetszik! . . .
Ne desperálj! röpülj merészen *szárnyain*
Lángeszednek. —
(Erről tudom hogy *vérem* vagy nekem!)
A légnek aetherébe föl!
Hadd áldozatkép szűd elvérezni,
Lelked hő lángban elhamvahodni!
Aztán ne bándd, hadd gunyoljanak,
A kritikusok hadd ugassanak . . .
Sorsunk nekünk nagy szellemeknek,
Hogy tökfilkók gúnynyal fizetnek! —
Ó jöszte, hadd öleljelek fel
Hatalmas karjaimba;
Röpülendő veled el — el,
Hova? —
Hát hova máshova, mint a
Halhatatlanság édenhonába! . . .

SÁRMÁNYKA.

Mi kell a magyar irodalom hatályos előmozdításának megalapításához? „Egy kocsi, egy kocsis, három ló, és egy szépszakállú szép fiu". — Ökörszem ezt is igen soknak találja; és pedig a kocsis teljesen fölösleges, minthogy az ollyan „szép szakállu szép fiu" *szükségeskép igen jó kocsis is.* Azon három lovu egy kocsin a szép fiu bejárná Magyarország *faluit és pusztáit*, és ott házról házra árulná a magyar könyveket. A Hirharang meg van győződve, hogy ezen terve szerint igen sok könyv elkelne Magyarországon. Hogy mennyit kellene ezen országos utazásra *ráfizetni*? — azt a tervadó úr nem számitá ki.

Egy naplász attól fél, hogy a *holdra* fogják küldeni colporteurnek. — Ne féljen. Illy megbizásokra okos embereket szoktak kiszemelni.

Viszon-óda Sármánykához.

Igaz? Való? Tehát valóság??!!
Megéneklél, avvagy nem éneklél meg engemet? —
Lantodra méltatád a picziny ökörszemet! . . .
Mi ez? mi büszkeség dagasztja keblem?
A dicsőség tömjénillata
Minden porczikámon áthata,
O üdv, ó ég!
Egészen más valami levék
Mint eddig valék
Te . . . o Sármányka! . . .
Bár egy *csöpecskét*
Birnék mérhetlen *óceánjából*
Lángeszednek — — —
Egy *porszemecskét*
Gondolkodásod *földgolyóbisából* — —
Egy *szikraparányt*
Lángzó *tüzéből* müvészetednek,
Melly benned ég! — —
Ah! egy *lehét* csak a *szellemszélarának*
Melly tégedet

Óriásgondolatról óriásgondolatra kerget!
Csak egy mákszemnyit birnék
Négy eleméből szellemed világának! . . .
Mi boldog volnék!
De így! — — —
Ugy!! — — — —
Most már, — kimondom büszkén, szabadon! —
Most már én is — parány a szárnyasvilágban —
Nagy vagyok és halhatatlan!
Arany kobzodnak rezge húrjain
Zengett nevem, sphaerák bűhangjain!
S a zengemény félistenné emelt!
Köszönöm, o Sármány, o nagy Sármány! s fogadom,
Ökörszemi szavamat adom,
Hogy olly forrón, hidd senki nem szeret,
Nem tisztel, nem becsül ám tégedet —
Dehogy tisztel — dehogy becsül —
Dehogy szeret —
Miként megénekelt társlángeszed!

ÖKÖRSZEM.

Érdekes, hogy két hónap sem telik el s a következő, kettejük barátságát érintő és Arany értékelését tartalmazó közlemény hangja már más. (1847. II. fé. júl. 6-i szám, 15. l.) Az „Irodalmi ABC" rovatban a következők olvashatók:

ARANY JÁNOS.

Népköltő!!! . . .

Nálunk igen gyakran fölcserélik e két kifejezést: nép és pór, ezért némelly népköltőről el lehetne nálunk mondani, hogy *pórköltő*. Ezen urak' egész eszmemenete, teremtési módja s szerében nincs egyéb a népből, mint szalona, piszok, szellemszegénység, és a vastag szür, melylyet nyakukba akasztanak, hogy őket a finomulás' gyujtó sugárai, valamint a kereszténvi türékenység' csepegő keresztvize ellen egyformán védelmezze.

Arany eddig kivételt tesz e pórköltők közől; ő inkább népünk' szellemi egyszerűsége, megindító naivsága és hű szivességéhez tartja magát, s ez előnyöket sok valósággal tudja visszatükrözni.

Nevezetességül rójuk föl róla még: hogy P[etőfi] ur által megénekeltetett s viszont ő is megénekelte P[etőfi]t.

A Hond.-vel kapcsolatos hangulatra jellemző, hogy Tompa, amikor kijelenti, hogy ő bizony minden folyóiratba ír, azt hangsúlyozza, hogy „csak a Honderübe nem" (1847. okt. 28.). — A Hond. 1848. áprilisában címét *Reform*-ra változtatta, majd beleolvadt a *Népelem*be. — 80, 148, 426, 494, 524, 540, 542, 545, 551, 552, 567, 568, 579, 590, 591, 592, 595

Honvéd c. újság — 649

HORATIUS, QUINTUS FLACCUS — 34, 191, 331, 515, 529, 537, 542, 555, 568, 609, 622, 701, 739, 770

— Epistola ad Pisones — 537, 568

HORGOS (Horgoš, Jugoszlávia) — 429

HORMAYR, JOSEPH (1782—1848) — osztrák történetíró. 1813-ban támogatta a tiroli felkelést, ezért Metternich tizenhárom évre Munkács várába záratta. Ezután élete végéig Bécsben, levéltári kutatásainak élt. 1811—1848 között jelent meg 38 kötetben életének fő munkája: *Taschenbuch für vaterländische Geschichte*. E művet Mednyánszky Alajossal együtt szer-

kesztette. Sok magyar vonatkozású közlemény van benne. Ezeket magyarra is lefordították: Mednyánszky Alajos: *Elbeszélések, regék s legendák a magyar előkorból.* Németből Mednyánszky Alajos után szabadon fordította Nyitske Alajos, Szebényi Pál. Pesten, 1832, 1834. — E művet AJ. is használta, pl. *Katalin*ja forrásaként. — 130

HORN — ld. EINHORN DÁVID.

Horowitz Lipót (1838—1917) — arcképfestő. Arany Jánosról és Szél Piroskáról festett képei elpusztultak 1944-ben. — 464, 467, 468

Horvát Árpád (1820—1896) — a pesti egyetemen az oklevéltan tanára. Szendrey Júlia második férje. — 511, 671, 677

HORVÁT ISTVÁN (1784—1846) — a pesti egyetemen a magyar történelem majd irodalom tanára. Munkái közül *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történetéből* c. (1825) a legismertebb. Naiv történetszemlélettel, etimológizálással a magyar nyelvet tartotta a világ legrégibb nyelvének. Nagy érdeme, hogy felkeltette az érdeklődést az őstörténet, a nyelvemlékek iránt. Lelkes hívei, tanítványai voltak, köztük Szilágyi István, Eötvös József, Szalay László. — 19, 122, 123, 310, 311, 511, 605, 689

HORVÁT MÁRK (?—1505 után) — Kinizsi Pálné Magyar Benigna második férje. — 130, 131

Horváth Géza — ny. ezredes. Kéziratgyűjteményét használta Kéry Gyula: *A magyar szabadságharc története napi krónikákban (1848).* (Bp. 1899.) c. könyvéhez. — 490, 624, 626

Horváth János (1878—1961) — „A magyar irodalomtörténetírás megújítója" — írja róla Keresztury Dezső. — Édesapját AJ. tanította. (Ld. *Apró adatok AJ.-ról.* Tanulmányok. Bp. 1956. 463—465. l.) Életművéről ld. Horváth János Emlékkönyv (Bp. 1948.), továbbá: Barta János: *A mester nyomában.* (It 1958.) — Kozocsa Sándor: *Újabb adalékok Horváth János irodalmi munkásságához.* (ItK 1958.) — Tóth Dezső: *Horváth János irodalomszemléletéről.* (ItK 1959.) c. — 502, 556

Horváth József (1822—1897) — Horváth János irodalomtörténész édesapja. 1835 tavaszától 1840 nyaráig a szalontai algimnáziumban tanult. Ekkor ismerte meg A.-t, aki 1836-tól az iskola korrektora volt s a magyar és grammatikai osztályokat tanította. (Ld. Önéletr. lev. Aj. kk. XIII. k. 112. l.). — Horváth József 1840 őszétől Debrecenben végzett bölcseleti és jogi tanulmányokat. Utóbb Margittán tanított, majd uo. jegyzőnek választották. — *A dévaványai juhbehajtást* AJ. műveként ismerte. (Ld. Horváth János: *Apró adat AJ.-ról. Tanulmányok.* Bp. 1956. 463—465. l.) — 502

Horváth József — pedagógiai író. Megőrizte Szendrey Júlia hagyatékát. — 539

Horváth Károly — mai irodalomtörténész. *Klasszikusaink kritikai kiadásairól* c. tanulmánya e kiadás útmutatójául szolgált. — 482, 488, 497

HORVÁTH LAJOS (1824—1886). — jogász. 1849-ben Szemere Bertalan Belügyminisztériumában fogalmazó. — 302, 305, 314, 323, 654, 681, 683, 691

HORVÁTH LAZI — ld. PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR

HORVÁTH MIHÁLY (1809—1878) — történetíró. *Magyarok története* (1792-ig) c. műve 1842—46-ban jelent meg. 1848-ban csanádi püspök, 1849-ben kultuszminiszter. A szabadságharc után külföldre emigrált s megírta *Magyarország függetlenségi harcának történetét* (Genf, 1865.) — 48, 511, 538, 658

Horvát-Szlavónország — 586

HÖLGYFUTÁR (Hgyf.) — Közlöny az irodalom, társasélet, művészet és divat köréből. 1849. nov. 15-én indult meg Nagy Ignác szerkesztésében. AJ.-nak a szabadságharc után itt jelentek meg először költeményei.

Arany versei a Hölgyfutár-ban 1850-ben: *A Dismal mocsárok tava.* (Ballada, Moore után.) Aláírása: ifj. Árva Imre. (I. fé. 5. sz. jan. 7.) — *Névnapi gondolatok.* Aláírása: A. (I. fé. 29. sz. febr. 5.) — *Évek, ti még jövendő évek.* Aláírása: A. (I. fé. 46. sz. febr. 15.) — *Fiamnak.* Aláírása: A. (I. fé. 83. sz. ápr. 11.) — *Háziuraság.* Aláírása: A. .ny. (II. fé. 15. sz. júl. 17.) — *Reményem.* Aláírása: A. .ny. (II. fé. 21. sz. júl. 24.) — AJ. további verseit már névvel közölte, tehát csak a kivételeket jelezzük. — *Írószobám* (II. fé. 71. sz. szept. 25.) — *Hej! iharfa . . .* (II. fé. 76. sz. okt. 1.) — *Forgácsok* [közös címmel:] *Egy kis mulatság* későbbi címe: *Hecc, hecc!* és *Szerénység.* Későbbi címe *Ágio-világ.* Aláírása: A. (II. fé. 81. sz. okt. 7.) — 1851-ben: *Szilveszter-éjen* (I. fé. 11. sz.) — *Év kezdetén.* Aláírása: Arianus (I. fé. 13. sz. jan. 17.) — *Egressy Gábornak* (I. fé. 30. sz. febr. 6.) — *Kertben* (I. fé. 93. sz. ápr. 23.).

Az AJ.-sal kapcsolatos híradásokból 1850-ben: Jan. 25-én Nyílt posta c. rovatban: „*Ercsey Juliannának.* Bocsánat, hogy csak most jutnak önhez lapjaink, egy kis tévedés történt." (I. fé. 21. sz.) — Jan. 31-én: „Nagyszalontáról írják, hogy ott ez évben még egy magyar újságot sem láttak. Furcsa, pedig csak mi is kettőt utasítottunk oda." (I. fé. 26. sz.) — Márc. 30-án: Nyílt posta c. rovatban: „Ercsey Júliának. A kívánt könyveket megrendeltük, s önnek neve alatt annak idejében Debrecenben leendenek. A *többire ne legyen önnek gondja.*" — Aug. 3-án felsorolja azokat az írókat, akik a Hgyf.-t megjelenése óta „gazdagítják" dolgozataikkal, így AJ.-t is. (II. fé. 30. sz.) — Aug. 7-én Nyílt postában: „*Nagyszalontára.* Kapta ön levelünket?" (II. fé. 33. sz.) — Dec. 20-án: — hírek között — „Arany Jánostól igen érdekes munka van nálunk, mely jövő év elején világot látand." (II. fé. 144. sz.) — 1851-ben: Okt. 25-én a Hírharang c. rovatban: „Arany János Nagykőrös meghívását elfogadá, és oda menend tanítónak." (II. fé. 246. sz.) — 265, 266, 284, 289, 296, 318, 322, 330, 339, 359, 361, 362, 375, 380, 387, 424, 426, 659, 660, 663, 665, 666, 667, 669, 670, 671, 673, 675, 677, 682, 683, 694, 697, 698, 702, 710, 719, 720, 726, 727, 737, 769

HÖPPING — német heraldikus — 123

HRABOVSZKI JÓZSEF — „pecsovics" kortes az 1848-i bihari választásokon. — 212, 629

Hugo, Victor-Marie (1802—1885) — 514, 568

HUNDGROTTE = Grotte del Cano = Kutya-barlang — Nápoly közelében. — 331

HUNFALVY PÁL (1810—1891) — az újkori összehasonlító finnugor nyelvészet egyik alapítója. 1842-től a késmárki jogakadémia tanára. Szilágyi István, Lévay József is tanítványai voltak. 1848-ban képviselő. 1851-től az MTA Könyvtárának főkönyvtárosa. — 18, 511

HUNNIA — 156

HUNYADI MÁTYÁS — ld. MÁTYÁS KIRÁLY

HUNYAD MEGYE — 243

IFJÚ MAGYARORSZÁG — ld. FIATAL MAGYARORSZÁG

IGMÁND (Kis- és Nagyigmánd) — 264

ILLÉSHÁZY (ILLYÉSHÁZY) ISTVÁN — (1541—1609) koholt vádak alapján az udvar 1603-ban pert indított ellene. Lengyelországba menekült, majd csatlakozott Bocskaihoz, akinek tanácsadója lett. A bécsi béketárgyaláson mint Bocskai küldöttségének vezetője, a megegyezés híve. 1608-ban ő lett az ország első protestáns nádora. Naplófeljegyzései széles körű humanista műveltséget tükröznek. Naplóját Kazinczy Gábor adta ki

(Pest, 1863), míg Bocskaival váltott leveleit Szilágyi Sándor jelentette meg. (Bp. 1878.) — 346, 713, 714, 716
Illucz-Oláh János (1817—1875) — jogász, lapszerkesztő, 1843-tól a konzervatív *Nemzeti Ujság* munkatársa, majd szerkesztője a lap megszűnéséig: 1848 április végéig. — 351, 719
Illyés Gyula — 449
Illyés János — Petőfi szalontai kocsisa. — 96, 97, 99, 100, 141, 572, 574, 592
Ilosvai Selymes Péter — „Péter diák"-nak is emlegetik (16. század második fele) — Tinódi mellett legjelentősebb énekszerzőnk. Leghíresebb műve Toldi Miklós históriájáról szól s 1574-ben jelent meg Debrecenben, de példány nem maradt fenn belőle. — Következő kiadásából egy az MTAK régi könyvek gyűjteményében is található: *AZ HIRES NEVES THOLDI MIKLÓSNAK JELES CSELEKEDETIRŐL ÉS BAJNOKSÁGÁRÓL VALÓ HISTORIA.* Irattatott *ILLOSVAI PETER* által. Lőcsen, 1629. — AJ. az 1746-i pozsonyi kiadást használta, amely a lőcseinek változatlan utánnyomása. — A Toldi-monda az Ilosvai-féle feldolgozásban két részből áll: az első Toldi ifjúságát tárgyalja. Toldi kétszer esik gyilkosságba és kétszer megy Budára, míg célját: a vitézi életet eléri. Ugyancsak e rész tartalmazza kalandját az özveggyel, valamint a sírrablást. — A második rész az öreg Toldi három kalandját beszéli el: a prágai utat, viadalát az olasz bajnokkal s kigúnyoltatását a királyi udvarban. — Ilosvai összes munkáit Szilády Áron — AJ. egykori tanítványa — adta ki a Régi Magyar Költők Tára IV. kötetében (Bp. 1883.). — 43, 133, 201, 300, 310, 318, 336, 352, 353, 354, 365, 369, 539, 684, 694, 706, 709, 720, 721, 722, 723, 724, 728, 729, 731, 750, 754, 755
Immermann, Karl (1796—1840) — író, színigazgató. Utolsó epikus műve a befejezetlenül maradt *Tristan und Isolde.* — 335,336, 706, 707
Imre, Árpád-házi magyar király (1174—1204) — Uralkodott 1196—1204-ig. — 122, 123
Imre Lajos — mai irodalomtörténész. — 576, 578
Irányi Dániel (1822—1892) — a márciusi ifjúsághoz tartozott, részt vett a szabadságharcban. Világos után előbb itthon bujdosott, majd Franciaországba távozott. — 632
Irányi István — mai Petőfi István-kutató — 582
Irinyi József (1822—1859) — író, a márciusi fiatalok közé tartozott, 1848-ban képviselő, majd Teleki László mellett dolgozott mint követségi tanácsos. Világos után bujdosott, elfogták, halálra ítélték, kegyelmet kapott. —632
Irland Írország. — 309, 684
Írószobám — 646, 661, 777
Irwing, Washington (1783—1859) — író, diplomata: Amerika spanyolországi követe. Eredeti okmányokból tanulmányozta Kolumbus útját s történeti regényt írt róla. Hosszan tartózkodott Angliában is. Főműve: *Sketch Book of Geoffrey Crayon* mely 1819—20-ban hét füzetben jelent meg. Rajzokat, elbeszéléseket, útleírásokat tartalmaz. AJ. könyvei között is megvolt (ld. László Irma id. m. 10. l.). — 15, 507 — Skeetch-Book — 507
Ischia szigete — Nápoly közelében. — 331, 703
Ismeretek Tára — ld. Újabbkori Ismeretek Tára.
Istvánffy Miklós (1538—1615) — alnádor, történetíró. Tanult Bolognában, Páduában. Zsámboki tanítványa volt. Itthon a kancellária titkára, majd nádorhelyettes. Történeti műve: *Historiarum de rebus Ungaricis Libri 1490—1606* (1622.). Művét Pázmány Péter adta ki, megírására

is az biztatta. E műben ír a szerző Kinizsi Pálné Magyar Benignáról is. — 130, 774
István főherceg, Habsburg (1817—1867) — atyja, József nádor halála után, 1847-ben az ország helytartója lett. Batthyány Lajost ő bízta meg az első felelős magyar minisztérium megalakításával. 1848. szeptember 25-én lemondott nádori méltóságáról és elhagyta az országot. — 251, 593
Italia — ld. Olaszország
Iza — folyó Máramarosszigeten. (Sighet, Romania) — 22, 52, 540

Jámbor Jánosné Arany Sára (1792—1853) — AJ. legidősebb és egyetlen felnőtt kort ért testvére. 1816-ban ment férjhez, első gyermeke 1817 februárjában született s a következő hónapban legifjabb öccse, a költő. Mivel édesanyjuknak nem volt elég teje, öccsét is segített szoptatni. Édesapjuk 1837-től haláláig náluk lakott. (Ld. AJ. 1837. aug. 8-án kelt „kötelező írás"-át nővérének — e kötetben.) Jámborné Arany Sára leszármazottai ma is élnek Nagyszalontán. Családfájukat szépunokája Kovács Zoltánné Támba Mária összeállításából ismerjük. — AJ.-nak nővérével váltott levelei nem maradtak fenn. — 9, 464, 489, 502
Jancsó Elemér (1905—1971) — romániai magyar irodalomtörténész, a Babeș-Bolyai Egyetem volt tanára. — 736
Jani — ld. Ercsey János
Jankovich Miklós (1773—1846) régi magyar oklevél és kézirat gyűjteményét a M. Nemzeti Múzeum, illetve az OSzK őrzi. Munkája: *Magyar hajnalkor emlékeinek gyűjteménye* (1830); *Magyar Könyvtár* c., 1533—1833-ig terjedő bibliográfiája kéziratban maradt. — 731
Janku, Avram (1824—1872) — a szabadságharc idején a románok vezetője, — 655
János főajtonálló — leányait Nagy Lajos király „fiúsította". — 374, 734
János pap országa — 224, 635
Jánosi Ferenc (1819—1879) — kémikus, tanár. Nagyenyeden megkezdett tanulmányait Berlinben folytatta. A szabadságharc alatt Mentovich Ferenccel együtt puskaport gyártott. 1850-től a nagykőrösi gimnáziumban természetrajzot, kémiát, elméleti gazdaságtant tanított (Benkó, 2. l.). Mint a nagykőrösi ref. egyháztanács ideiglenes jegyzője, ő értesítette AJ.-t, hogy számára szállás- és útiköltségre 120 ezüst forintot utalványoztak. (AJ. kk. XIII. k. 494. l.) — 391, 397, 398, 408, 430, 477, 770, 772, 773, 776
Jászay Pál (1809—1852) — történetíró. 1848-ban Batthyány Lajos miniszterelnöki titkára volt. 1849-ben visszavonult. — 19, 20, 512
Jászberény — 601
Jaurès, Jean (1859—1914) — történész, filozófus; a francia egyesült szocialista párt vezére, a háborúk megakadályozására az általános sztrájk mozgalmat szorgalmazta. — 455
Jelačić, Josef (1801—1859) — horvát bán, 1848-ban az osztrák kamarilla zsoldjában a magyar forradalom leverésére indult. 1848. szept. 11-én átkelt a Dráván és Pest felé nyomult. A magyar sereg azonban a Velencei tónál útját állta és szept. 29-én a pákozdi csatában visszavonulásra késztette. — 226, 227, 244, 636, 637
Jelenkor — politikai hírlap. 1832-ben Széchenyi István indíttatta meg; ebben közölte Kossuthtal polemizáló cikkeit. A nagyszalontai Kaszinó is előfizetett rá. — 28, 552
Jeruzsálem — 220, 741

Jeszenszky István (1873—?) — irodalomtörténész — 601
Johnson, Sámuel (1709—1784) — Fő művei a *Dictionery* és a *Lives of the Poets* (Költők élete.) — Percy Thomas mint a népköltészet kedvelőjét említi. — 745, 746
JÓKAI MÓR (1825—1904) — AJ. először mint olvasó figyelt fel Jókaira, azonban, amit az Életképekben olvasott, a vadromantikus *Bűntárs*, nem nagyon tetszett neki: „Én nem hiszem, hogy a költészet czélja a hajmeresztés" — írta Szilágyi Istvánnak (1847. jan. 31.). — Jókai és A. Petőfi révén került levélbeli, majd munkatársi kapcsolatba. Jókai Petőfi biztatására s vele egy levélben hívta AJ.-t, legyen az Életképek munkatársa. A. beleegyező válaszát nyomban továbbította Petőfinek s kísérő levelében örömmel írta, hogy: „ő a mienk". (1847. júl. 6. PetőfiLev. 71. l.) Aranyt azonban ígérete 1847-re Vahot Pesti Divatlapjához kötötte, így csak 1848-tól lehetett Jókai, illetve az Életképek munkatársa. Bár Jókai és Petőfi neve 1848 végéig együtt szerepelt az Életk. címlapján, 1848 nyarán barátságuk megszakadt. Petőfi ellenezte Jókai házasságát, akinek viszont rosszul esett Petőfi heves beavatkozása legbelsőbb ügyébe. Ld. Petőfi levelét Jókai édesanyjának, 1848. szept. 6. (PetőfiLev. 167—168. l.) — Továbbá: Petőfi és Jókai tollharcát, Petőfi: *Első és utolsó fölszólalásom egy igen piszkos dologban* (Petőfi kk. V. k. 120—121. l., jz.: 232—233. l.). — Szekeres László: *Jókai és Petőfi szakításáról.* (It 1957. 413—452. l.). — Jókai és Petőfi párharcát AJ. is figyelemmel kísérte, de bízott benne, végleg nem szakítanak. 1848. nov. 19-én kérdezte Petőfitől, kibékültek-e? — Jókai, Petőfi politikai állásfoglalásától is fokozatosan eltávolodott. Debrecenben, amikor a kormány hivatalos lapját, a Közlönyt átszervezték, Nyáry Jókait javasolta politikai cikkírónak, hogy általa mintegy a lapot is a Békepárt szolgálatába állítsa (ld. Windisch, 54. l.). Mivel Jókai cikkeinek hangja miatt a radikális baloldal is felemelte tiltakozó szavát, Jókai febr. végén megvált a Közlönytől és a Békepárt ekkor induló Esti Lapokját szerkesztette. — AJ.-sal Debrecenben nyilván találkoztak. A világosi végkifejlet előtt Jókai Szalontán is megfordult: „Örültünk-e nagyon egymás látásának? Csak úgy, mint az a vendég és az a házigazda örülhet, ki tudja bizonyosan, hogy holnapután ellenségnek fog helyt adni a hajlékában" — írja Jókai. (Életemből. I. k. 27. l.) — Az a későbbi jellemzés, amit Jókai A.-ról ad, e Petőfivel közös korszakban gyökerezik: „Arany János, falusiasan egyszerű kinézetével, hosszú fekete bajuszával, nyugodt tekintetével, melyből a mélyen érző költő s az öntudatos művész szellemeit csak az látja ki, a kinek magának is érzelme, szíve ébren van. Otthon oly nyájas, és csak otthon boldog. Falun lakik, nem tud felőle senki. Egyszerre tűnik fel, mint a meteor, hanem ott marad álló csillagnak. Első ragyogó megjelenése az irodalom egén a méltó vetélytárs Petőfit nem hogy megdöbbentette volna: mint igazi nagyság, nem félt az egyenlő nagytól; a legjobb barátok lettek, s ha versenyeztek a hírért, az mind a kettő hírét csak növelte. Nem azzal versenyeztek, hogy egymást behomályosítsák, hanem hogy egymást túlragyogják." (Életemből. I. k. 218. l.) Jókai a szabadságharc leverése után *Sajó* álnéven írt. Jókai és Arany levelezéséből 1851-gyel bezárólag mindössze három levél maradt fenn: Jókainak Petőfivel közösen írt első levele, továbbá 1850-ből egy Aranytól s 1851-ből egy Jókainak Aranyhoz intézett levele, valamint AJ.-nak egy töredéke. AJ.-nak még öt Jókaihoz intézett levelének van nyoma — 48, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 101, 105, 106, 108, 117, 120, 126, 127, 141, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 170, 171, 172, 175, 194, 196, 198, 200, 203, 207, 208, 213, 218, 220, 233, 275, 276, 277, 285, 288, 292, 294, 296, 300, 357, 361, 372, 376, 379, 380, 387, 400, 450, 478, 479, 481, 495, 538,

553, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 577, 578, 581, 582, 585, 586, 591, 593, 602, 604, 605, 606, 607, 608, 610, 614, 620, 623, 624, 626, 627, 630, 633, 634, 640, 657, 661, 663, 665, 666, 667, 672, 676, 677, 680, 725, 727, 734—737, 769, 774
— A fránya hadnagy — 667
— A gyémántos miniszter — A székely asszony — 667
— Az ércz leány — 667
— Az erdők leánya — 667
— A tarczali kápolna — 667
— Bűntárs — 48, 538
— Az új földesúr — 677
— Egy halál ítélet — 667
— Életemből — 586, 633, 640, 735
— Fáy Gyula — 667
— Három exkollega Siberjabon — 620
— Hol leszünk két év múlva? — 620
— Sic vos, non vobis — 667
— Szenttamásy György — 667
Jókai Mórné *ld.* Laborfalvi Róza
Jónás Károly — az MTA gondnoka: *Arany János Levelezésének Jegyzéke* (Bp. 1899) c. összeállította az Arany László hagyatékából az MTA Könyvtár kézirattárába került 1331 db levél jegyzékét. Megjelent: Akadémiai Értesítő 1899. 591—671. l. és klny. — 460, 461, 597
Jóka ördöge — 411
Julcsa — *ld.* Arany Juliska.
Julius Caesar (id. e. 100—44) — Pompeiussal és Crassussal id. e. 60-ban megalkotta az első triumviratust. — 542, 649
Julow Viktor — mai irodalomtörténész. — 642, 643, 647
Juvenalis, Decimus Junius (kb. 60—140) — Domitius császár korának kíméletlen nyíltsággal ítélkező szatíra-költője. — 171, 611

K. A. = Kaján Ábel — Pákh Albert írói álneve.
Kajdacsy István (1812—1873) — szemész orvos. A pesti években AJ.-ék orvosa volt. — 443, 557
Kalich Ede — mai kéziratgyűjtő. — 671
Kalicza Károly — szalontai polgár, Szilágyi István ismerőse. — 131, 137, 170, 173, 587, 589, 610, 611
Kállay Ferenc (1790—1861) — író. Kölcsey barátja. Történeti, jogi, politikai és filozófiai értekezései jelentek meg a korabeli folyóiratokban. Az MTA tagja. Az istenítéletekről írt: *Törvények és szokások historiai hasonlatosságai, némi tekintettel Magyarországra* (Tudománytár, 1835) címen. — 689
Kanizsa — 587
Kant, Immanuel (1724—1804) — 383
Kápolnai Iván — mai statisztikai író. — 543
Karádfi — Szilágyi Sándor álneve. — 326
Karánsebes (Caransebeş, Románia) — 648
Kárász Imre — Szeged környéki birtokos. — 429, 430
Karcag — 141
Kardos István — debreceni asztalos, 1849-ben Vörösmartyék náluk laktak. — 647
Kardos Lajos (1891—1919) — AJ.-sal foglalkozott. Fő műve: Arany János *Bolond Istók*ja. — 492, 500, 501
Kardos László — mai műfordító — 548, 549
Karlsbad (Karlovy Vary, Csehszlovákia) — 463

KÁROLY RÓBERT, magyar király — ld. Róbert Károly.
KÁROLYI SÁMUEL (1818—1862) — orvos. 1845-től városi és megyei, járási orvos Nagyszalontán, 1850-től Nagykőrösön városi orvos. AJ.-nak barátja és orvosa volt. — 391, 411, 429, 430, 629, 770, 783
KASSA (Košice, Csehszlovákia) — 122, 130, 538, 656
Katalin — 275, 276, 286, 291—293, 296, 298, 310, 318, 320, 352, 357, 370, 371, 663—66, 671, 672, 675, 676, 678, 686, 688, 694, 697, 719, 726, 727, 732, 736
KATONA ISTVÁN (1732—1811) — a magyar történettudomány egyik megalapozója. 42 kötetnyi forrásszöveget adott ki kritikai magyarázattal. — 299, 679
KATONA JÓZSEF (1791—1830) — Fő művét, a *Bánk bán*t 1815-ben fejezte be. 1819-ben elő akarta adatni, de a cenzúra előadását nem, kinyomtatását viszont engedélyezte. 1820-ban jelent meg, 1821-i dátummal. — Színre csak Katona József halála után került 1833-ban Kassán, amikor egy jóbarát egykori színésztársa, Udvarhelyi Miklós jutalomjátékául választotta. — A következő évben Kolozsvárott Egressy Gábor választotta ugyancsak jutalomjátékául. Ez években már AJ. is ismerte a drámát, s mint írja: „egy bizalmas körben (1836) *Bánk Bánt* elébe tevém *Stibor*nak, miért illően ki is nevettettem" (ld. önéletr. levél, 1855. jún. 7. AJ. kk. XIII. k. 112. l.). — A későbbi években tanulmányban is foglalkozott vele. — 23, 347, 714
Katona Miklós — őrnagy, a magyar seregben 1848—49-ben. — 642
KAZINCZY FERENC (1759—1831) — 39, 95, 426, 441, 442, 444, 480, 482, 533, 596, 774
KAZINCZY GÁBOR (1818—1864) — író, szónok. Kazinczy Ferenc unokaöccse. Az 1832—36-i pozsonyi országgyűlés után Pesten Fáy András, Szemere Pál, Vörösmarty, Toldy Ferenc barátságába fogadta. Köréje csoportosult: Erdélyi János, Kuthy Lajos, Lukács Lajos, Vachott Sándor és Vahot Imre, Egressy Gábor, Szigligeti Ede. (Ld. T. Erdélyi Ilona: *Az ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor*. Bp. 1965.) 1839-ben *Népbarát* c. gyűjteményt akart kiadni, de nem engedélyezték, mert a „Fiatal Magyarország" organumát sejtették benne. Nagy reményekkel induló politikus, mint Petőfi írta: „Benne elérte a rögtönző szónoklat a non plus ultrát . . . Csak az alkalom kell, hogy Mirabeauja legyen Magyarországnak". *(Úti levelek, XII.* Ungvár, júl. 11. 1847. Petőfi kk. V. k. 65. l.) — 1848-ban Zemplén képviselővé választotta, követte a kormányt Debrecenbe, de ott a Békepárthoz csatlakozott. (Ld. B. Szemző Piroska: *Táncsics Mihály 48-as lapja, a Munkások Újsága*. It 1952. 504. l.). A forradalom bukása után Borsodba, Bánfalvára vonult vissza. — AJ.-sal csak a későbbi években Molière-fordításai ügyében levelezett. — 154, 380, 445, 447, 449, 450, 479, 600, 614
KECSKEMÉT — AJ.-t 1851-ben ide is meghívták tanárnak. Nagykőrös és Kecskemét ebben is versengtek egymással. — 264, 392, 393, 396, 397, 409, 771, 773, 775
KECSKEMÉTI CSAPÓ DÁNIEL — Ld. CSAPÓ DÁNIEL
KECSKEMÉTI REFORMÁTUS EGYHÁZTANÁCS — 395, 772
KEIL, ERNŐ és TÁRSA = KEIL, ERNST (1816—1878) — Lipcsei szabadelvű német könyvkiadó. 1851-ben megjelentette a *Hangok a múltból. A magyar nemzet nagy napjainak emlékeül* c. százhuszonhat dalt tartalmazó kiadványt. — 345, 713
KÉKY Lajos (1879—1946) — irodalomtörténész. Az MTA és a Kisfaludy T. tagja, majd ennek titkára. AJ.-ról: *Tanulmányok Arany János epikájáról* címen írt (Bp. 1917.). — További itt használt műve: *A százéves Kisfaludy Társaság*. (Bp. 1936.) — 604

KELEMEN, SZT. városa a Száva mellett. — 130
KELEMEN XAVÉR FERENC — AJ. idejében kat. plébános a Szalontához közeli Görbeden. — 251
KELEMÉR — gömöri falu, ahol Tompa lelkészkedett 1849 áprilisától 1851 júliusáig. Innen ment Hamvára. — 279, 283, 294, 304, 309, 322, 337, 340, 349, 358, 361, 363, 374, 375, 386, 387, 665, 668—70, 676, 682, 698, 709, 718, 725, 734
KELEMÉR — Berecz Károly írói álneve 1850-ben. Tompa — érthetően — haragudott érte, mert sokan őt sejtették e név mögött. (Ld. AJ.-nak 1850. júl. 27.) — 285, 670
KELMENFY LÁSZLÓ — ld. HAZUCHA FERENC
KEMÉNY ZSIGMOND (1814—1875) — 1847-től Pesten élt s a Pesti Hírlap köréhez tartozott. Átmenetileg lelkesült Kossuthért, de Debrecenben a Békepárthoz csatlakozott. Világos után Pestre internálták. Csengeryvel együtt dolgozott az *Újabbkori Ismeretek Tárá*ba, s írta regényeit. — AJ. 1851 őszén mint „ismerősét" említi, akivel Pesten, baráti körben találkozott. — 380, 408, 663
KEMÉNYFFY PÁL — 1851-ben kecskeméti ref. egyháztanácsi főjegyző. — 393
KEMPELEN GYŐZŐ (1829—1865) — újságíró. Cikkei, versei a Hölgyfutárban jelentek meg. — 424
KENYERES JÁNOS (1818—1881) — Jogi végzettségű. AJ. és Szilágyi István szalontai köréhez tartozott. 1845. nov. 1-től Nagyszalonta főbírája (ld. AJ.—Szilágyi Istvánnak, 1845. dec. 4.). Utóda 1848-tól szerepel a város jegyzőkönyveiben. Hivatali tevékenységéről ld. Nagyszalontai iratok (AJ. kk. XIII. k.). — A szabadságharc leverése után „alszolgabíróságból cs. kir. biztossá neveződött ki", mint Miklósi Sándor írja Szilágyi Istvánnak, 1849. dec. 25-én (ld. Gyöngyösy László: *Adalékok AJ. életéhez*. EPhK. 1904. 761. l.). — E közhivatalt komája: a renegát Ravazdi István megyefőnök unszolására vállalta el. Tény, hogy Kenyeres kerületében sem bevádolás, sem elfogatás nem történt (ld. Voin. AJé. II. k. 8. l.). — A szabadságharc leverése után kenyér nélkül maradt AJ.-nak Kenyeres írnoki állást biztosított maga mellett. „Kenyeres úr nem azért lett szolgabíró, hogy AJ. urat veszélybe hagyja jutni" — írja e korszakra visszaemlékezve Balogh Mihály 1874. nov. 25-én AJ.-nak. — Ravazdi megyefőnök kifogásolta Kenyeres „rebellis" írnokát, amikor azonban az megmutatta neki AJ. példásan rendes hivatali iratait, megenyhült, sőt meg is dicsérte a költőt. (Ld. Gyöngyösy fenti tanulmánya EPhK. 1904. 762—763. l.) 1850-ben Kenyeres kisfia meghalt. A nagyszalontai temetőben ma is olvasható Kenyeres Gyula sírverse, melyet a hagyomány AJ.-nak tulajdonít (ld. AJ. kk. VI. 207. l.). — 24, 131, 413, 414, 464, 515, 557, 561, 664, 668, 672, 677, 682, 690, 702, 778, 779
KEREKY GERGELY (?—1519) — Kinizsi Pálné Magyar Benigna harmadik férje, akit felesége megöletett. — 130, 131
Kerényi Frigyes (1821—1852) — családi neve Christmann, írói álneve: Vidor Emil. Eperjesi barátai közé tartozott Sárosi Gyula, Lisznyai Kálmán, Hunfalvy János és Pál, Vachott Sándor és Vahot Imre. — Petőfi hozzá írta *Úti leveleit*. Petőfivel és Tompával a *Tizek Társaságá*nak tagja volt. 1850 őszén Amerikába bujdosott. Tompa hozzá írta *Levél egy kibujdosott barátom után* c. versét. New-Budán telepedett le (ld. levelét Szemere Miklósnak, 1851. okt. 12. ItK 1905. 362. l.). — AJ.-vel személyesen nem ismerték egymást. — 541, 570, 571, 606
Keresztfű (Szt. László füve) — 165
KERESZTÚR — ld. SZÉKELYKERESZTÚR

Keresztury Dezső — az AJ. kk. sorozat szerkesztője. — 485, 497, 613, 646
Keresztury Mária — sajtó alá rendezte az AJ. kk. X. kötetét. — 485, 613
KERTBENY [előbb: BENKERT] KÁROLY (1824—1882) — családjával Bécsből került Pestre, de sohasem tanult meg tökéletesen magyarul. Heckenastnál mint könyvárus beszélhetett magyar költőkkel, írókkal, így Petőfivel, akit később igyekezett a külfölddel is megismertetni. *Petőfi's Gedichte* c. kiadott műfordításai 1848-ban jelentek meg Frankfurtban. Heinéhez ő közvetítette Petőfi verseit. (PetőfiLev. 250. l.) — Kertbeny 1846-tól külföldön élt, 1848-ban részt vett a németországi márciusi forrongásokban, ez időben járt Weimarban, találkozott Liszttel, levelezett Arnim-Brentano Bettinával. (Ld. Vajda György Mihály: *Szemelvények a weimari Goethe—Schiller Archivum magyar anyagából.* MTA Nyelv- és irodalomtudományi Osztály Közleményei XV. k. Bp. 1960.) — A szabadságharc idején — mint AJ.-nak írta is — betegeskedett. 1849-ben újabb Petőfi-fordításait tette közzé, majd 1850-ben a *János vitézt.* — Petőfi után nyomban lefordította Aranytól a *Toldit* és a *Murány ostromát.* Ez időből származnak levélváltásaik. Kertbeny első levelét 1850. okt. 26-án írta Aranynak, aki Kertbeny kérésére megírta fontosabb életrajzi adatait; ezek bele is kerültek az *Arany's Toldi und Murány* (Leipzig, 1851. 2 Bände) c. kiadványba. Arany e két műve fordítása egy részének korrektúráját látta, ki is javította, de mire észrevételei Kertbenyhez értek, a kötet már ki volt nyomva. Ápr. 26-án Gyulai Pál újságolta Szász Károlynak, hogy „Arany elbeszélő költeményei megjelentek németül Kertbenytől fordítva, ki nem más mint Benkert Mária. A 'Murány ostroma' előszavában rólad és Szécsi Máriádról méltánylattal emlékezik." (GyulaiLev. 72. l.) E szerint Gyulai olvasta is a könyvet, s ennek ellenére nem becsmérli különösebben sem Kertbenyt, sem a fordítást. Annál élesebben veszi nyelvére Tompa Aranynak írott leveleiben (1851. jan. 10., febr. 10.). Ez utóbbiban a Pesti Napló véleményét is idézi, ahol Kertbenyt a „charlatánok charlatánjának" titulálták. Ennek ellenére ő is váltott leveleket vele, láthatólag Szilágyi Sándor közvetítésével: „idezárom — írja — a Kertbenynek szóló választ, légy szíves adressát reá írni . . . Úgy is azon panaszkodik levelében, hogy válaszaitok hónapokig kimaradnak . . . én jobb akarok lenni, mint ti, ámbár nem tudom miért! mert a mint Szász írja olly borzasztót *fordít* vagyis *ferdít* ez a mi lipcsei jó barátunk, hogy az eredetire rá sem lehet a fordításban ösmerni." (Szilágyi Sándornak 1851. máj. 26. TompaLev. I. k. 139. l.). — 1851. júl. 5-én Szilágyi István újságolta Aranynak, hogy az Ost-Deutsche-Post-ban olvasott ismertetést művei fordításáról. Szilágyi az Arany életére vonatkozó bevezetés tévedéseit kifogásolja. Azt ti. hogy „iskolamester" korában írta volna a Toldit, mikor is anyanyelvén kívül latinul értett egyedül valamit. Szilágyi, aki jól ismerte a tényeket, „kiigazításra" ösztökélte a költőt. — Arany valószínűleg szóvá tehette e tévedéseket s a jelek szerint nem is egyszer. Scheiber Sándor: *Arany önéletrajzi jegyzete* (ItK 1952. 98. l.) c. közleményében önéletrajzi levele fennmaradt utóiratát tette közzé, ebben Arany Kertbeny által írt életrajzának négy tévedését helyesbíti. (Ld. AJ.—Kertbenynek 1850. dec. 13-i levele jegyzetében.)

Arany láthatólag csak legfeljebb három levelet írt Kertbenynek, az mégis példaként emlegette egyik Gyulaihoz intézett levelében; amikor azon kesereg, miért nem sikerültek fordításai: „azért nem sikerültek kielégítően, mert külföldön, távol és elhagyatva élek, s tudakozódásaimra és leveleimre honfitársaim még csak nem is válaszoltak, kik közül csupán Arany a dicséretre méltó kivétel — kinek munkái ezért sikerültek leginkább a fordítások során." (1852. aug. 20. GyulaiLev. 593. l. magy. ford.)

Kertbenytől 1850—51-ben hét Aranynak írott levél maradt fenn, folyóiratokból vagy napilapokból másolt cikkekkel, melyek jórészt Kertbeny Arany-fordításaival foglalkoznak. Arany hozzá írott, feltehetően három levelének további sorsáról semmit sem tudunk, pedig ismert, Kertbeny mily nagy gonddal őrizte a hozzá írott „nagyok" leveleit. Karl Marxtól is maradt fenn hagyatékában egy levél (OSzK.) — Kertbeny, Fekete József által rögzített emlékezésének csak első füzete jelent meg: *K. M. Kertbeny's Memoiren.* Erstes Heft. 1824—1851. Berlin 1875. — (Ld. még Detrich Márta: *Kertbeny Károly élete és műfordítói munkássága.* Szeged, 1938.) — 297, 300, 309, 310, 314, 318, 320, 322, 326, 327, 330, 331, 334, 338, 339, 342, 343, 350, 357, 362, 363, 368, 373, 383, 388, 389, 406, 407, 411, 487, 677, 679, 684, 689, 691, 694—698, 700—705, 707—710, 715—718, 725, 730, 732, 733, 739, 741—743, 745—747, 749, 752, 754, 756—759, 769, 776, 781

— Hangok a múltból (1851) — 696

— Jahrbuch des deutschen Elements in Ungarn (1846) — 696

— Silhouetten und Reliquien (1861) — 695

— Ausgewählte ungarische Volkslieder (ford. 1851) — 316, 333, 695, 705, 742, 746, 747 749, 752, 758, 759, 763, 767

Kéry Gyula (1869—1919) — újságíró. Kötetünkben többször idézett műve: *A magyar szabadságharcz története napi krónikákban.* (1848). Egybeszedte — — Bp. 1899. — 490, 618, 623—626

KÉSMÁRK — 11, 17—20, 504, 509, 510, 512

Kéza — 1702-ben Nagyszalonta határához tartozott. — 522

Kicsi Sándor — az Akadémiai Kiadó Lexikonszerkesztőségének vezetője. — 485

KIND, KARL THEODOR (1799—1868) — filológus és jogtudós. Új görög népdalokat eredetiben és német fordításban adott ki és megírta a görög szabadságharc történetét (1833). — 318, 693

KINIZSI PÁL (Pali molnár) (1444—1494) és családja — apja, feltehetően malmos gazda lehetett. Anyja: Borbála, családnevét nem ismerjük. Mint özvegy, javait szaporította. Másodszor Magyar Balázshoz ment feleségül. 1474-ben azonban meghalt, s Magyar Balázs újból megházasodott. E házasságból származott Magyar Benigna, akit utóbb mostohafiához, Kinizsi Pálhoz adott feleségül. — 124, 126, 128—31, 136, 484, 584—87, 722

KINIZSI PÁL ÉDESANYJA, ? BORBÁLA — 129

KINIZSI PÁLNÉ MAGYAR BENIGNA (1476—1527 után) — Tizennégy éves korában adta férjhez apja az akkor negyvenhat éves Kinizsi Pálhoz. 1489-ben megözvegyült. Kinizsi minden vagyonát ráhagyta. Kinizsiné férje holttestét Nagyvázsonyban temettette el. Az özvegy — Ulászló király ösztönzésére — másodszor Horvát Márkhoz ment feleségül, de 1509-ben már harmadik férje van: Kereky Gergely, akit megöletett. Csak apja és Kinizsi miatt menekült meg a kivégzéstől. — 124, 126, 128, 130, 131, 584—87

Királyhágó — 656

KIS JÁNOS (1770—1846) — költő, műfordító, Kazinczy Ferenc köréből. Az első magyar önképzőkör alapítója. — 34

Kis János — nagyszalontai cserépégető 1847-ben. — 557

KIS LAJOS (1813—1867) — AJ. idejében a nagykőrösi gimnázium tanára. — 408, 777

Kisasszondy Éva — levéltári előadó, Szekszárd. — 681, 700

Kisebb költeményei (1856) — 581, 667

KISFALUDY KÁROLY (1788—1830) — a Kisfaludy-Társaság névadója. — 22, 363, 514, 515, 542, 774

Kisfaludy Sándor (1772–1844) — 686, 688, 774
KISFALUDY TÁRSASÁG (Szépirodalmi Intézet) — 1836-ban alapították Kisfaludy Károly barátai és írótársai a magyar irodalom és a műízlés fejlesztésére. Havonként felolvasó üléseket rendeztek; évi közgyűlésüket febr. 5-én, Kisfaludy Károly születése napján tartották. Ilyenkor hirdették a kitűzött pályázatok eredményeit: 1846-ban itt nyert AJ. pályadíjat *Az elveszett alkotmány*nyal, 1847-ben a *Toldi*val. A társaság folyóirata volt a Kisfaludy Társaság Évlapja, ebben jelent meg *Az elveszett alkotmány*. A Kisf. T. jelentette meg 1847-ben a Magyar Szépirodalmi Szemlét, Erdélyi János szerkesztésében, ugyancsak a Társaság adta ki Erdélyi gyűjtését: a *Népdalok és Mondák* három kötetét. — A szabadságharc leverése után a Kisf.T. munkája tizenkét évig szünetelt. (Ld. Kéky Lajos: *A Kisfaludy Társaság története 1836–1936*. Bp. 1936.) — AJ.-nak e korszakból egy, a Kisf.T.-nak szóló levelét ismerjük. — 16, 18, 20, 23, 34, 67, 68, 78, 121, 145, 146, 155, 160, 162, 169, 186–89, 194, 203, 208, 224, 317, 354, 367, 464, 466–68, 471, 477, 488, 505, 506, 508–13, 515, 523, 532, 533, 536–40, 542, 544, 547, 548, 552, 554, 571, 585, 586, 589, 591, 594–96, 601, 603–06, 609, 616–20, 624, 626, 627, 636, 637, 686, 688, 689, 693, 696, 729, 759
Kisfaludy Társaság Ereklyetára — 633
KISFALUDY TÁRSASÁG ÉVLAPJAI — 146, 186, 354, 474, 505, 523, 595
KISKŐRÖS — 206,
KISKUNFÉLEGYHÁZA — 264
KISS LAJOS (1814–1885) — Debrecen város főjegyzője, 1848–49-ben a debreceni lovas nemzetőrök kapitánya, Bem honvédtisztje. — 234, 641
Kiss József — mai irodalomtörténész, Petőfi-kutató. — 481, 488, 490, 497, 642
Kiss Károly (1793–1866) — katonai pályára lépett. Szontagh Gusztáv révén megismerkedett a magyar irodalommal. 1824-ben hazajött, Kisfaludy Károly és Vörösmarty köréhez csatlakozott. Részt vett a szabadságharcban. Tőle származik — Kisfaludy Károly nyomán — a „honvéd" elnevezés. — 617
KISÚJSZÁLLÁS — AJ. itteni tanítói működéséről K. Nagy Lajos feljegyzése: „Itt élt diák koromban Nyitrai J., akinek apját tanította Arany. Oratio obliqua tudom csak közölni adatközléseit: Nagyapámmal disznótoron jelen volt a halhatatlan költő. Egy kedves rigmust mondott el a hurkáról, kolbászról. Ez utóbbi mennyivel jobb, mint az előbbi, mivelhogy hússal van megtöltve és nem kásával. Ezért hívják a hurkát »kendnek«, a kolbászt meg »tekintetes« ételnek. A juh behajtás, ványai eset volt. A »nagyfüzfa« ott állt Ványa és Kisújszállás határában. Takács Ferenc gondnok, aki Debrecenből hozta el a költőt, sokszor felkereste utóbb is. Ő hagyakozta Nyitrainak, utóda [pedig] Barlai Szabó Jenőnek Arany »sorkosztját«: Presbiterek és tanácsbeliek edébre meghívták a fiatal tanítót. Megtudták, hogy a túróscsusza a kedvelt eledele. Mindenütt ezt adták fel ebédre. Arany ezt végképpen megunta." *(Ismeretlen hagyományok és adatok Aranyról.* (1965) 6–7.l.) — 8, 489, 500–502, 535, 689
KISÚJSZÁLLÁS FŐBIRÁJA — AJ. tanítói munkáját elismerő levelének töredéke maradt fenn. — 8
Kis-Vásári-puszta, melyet I. Rákóczi György a szalontai hajdúknak adott. 1702-ben Nagyszalonta határához tartozott. — 522
Klaniczay Tibor — mai irodalomtörténész. — 497
Klapka György (1820–1892) — honvédtábornok. 1848 tavaszán csatlakozott a magyar hadsereghez. Összekülönbözött Petőfivel, aki ekkor írta *Egy goromba tábornok* c. versét. Klapka Világos után emigrált. — 649, 650, 653

Klein ? — Voinovich Gézáék bérlője. — 462
KLINGSOHR (13. sz.) — erdélyi származású német költő. A wartburgi dalnokversenyről szóló egyik 13. századi költeményben szerepel. Állítólag megjósolta Árpádházi Erzsébet születését, sorsát. Szerepel az Erzsébet-legenda legrégibb forrásában is. — 131
KLOBUSICZKY JÁNOS — a Nagyszalonta melletti Homorog községben volt birtoka. A nagyszalontai tűzvész idején Bihar vm. segélyezési küldöttségének vezetője. 1848-ban a bihari nemzetőrség egyik szervezője. (AJ. kk. XIII. k. 448. l.) — 92, 570
Kodály Zoltán (1882—1967) — Kiadta AJ. népdalgyűjteményét Gyulai Ágosttal (1952). — 547, 582, 677, 738
Koldus-ének (A koldus honvéd) — 671, 672
KOLOZSVÁR (Cluj, Románia) — 30, 35, 459, 469, 600, 660, 661, 662, 666, 710
Koltai Kastner Jenő — mai irodalomtörténész. — 482
KOLTÓ (Coltău, Románia) — Szatmár m., a 19. sz. közepén Teleki Sándor birtoka — 113, 126, 127, 138, 145, 586, 594, 600, 642, 666
Komárom (Komárno, Csehszlovákia) — 653, 656, 716, 751, 755
KOMÁROMI ALBUM = KOMÁROMI EMLÉKEK. Szerkesztette Beöthy László, kiadta Lukács László a révkomáromi tűz- és vízkárosultak javára (1851.) — 361, 381, 737
Komócsy József (1836—1894) — költő, lapszerkesztő, a Petőfi Társaság egyik alapítója. — 474
KONSTANTINÁPOLY — 30
KONT [másutt:] TOOT MIKLÓS (?—1367) — Nagy Lajos király diplomatája. 1347-ben előkészítette olaszországi útját, rész vett a második nápolyi hadjáratban. 1356-tól nádor. — 311
KORABINSKY JÁNOS Mátyás (1740—1811) — könyvkereskedő, térképkészítő, újságíró. Pozsonyban a Landerer cég szolgálatában állt s tíz évig a *Pressburger Zeitung* főmunkatársa volt. Sok hazai, németországi, ausztriai próbálkozás, kudarc után Széchényi Ferenc vette pártfogásába. Nevezetesebb munkái: *Abbildungen verschiedener Familien-Wappen in Ungarn.* Pressburg, 1787. — *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon.* Wien, 1789. — 346, 713, 716
KORMÁNYZÓ — L.d. KOSSUTH LAJOS
KORMOS JÁNOS — szalontai lakos, akiért Szilágyi István egy dobbal kapcsolatban — valószínűleg — kezességet vállalt. (L.d. AJ. és Szilágyi István levélváltásait 1844. jún. 25. és aug. 9-én.) — 11, 12, 504, 507
KORPONAI JÁNOS (1819—1882) — hadtudományi író, levéltáros. 1843-ban az MTA l. tagjává választotta. 1848-ban a magyar hadügyminisztérium elnöki osztályát vezette. — Petőfi 1849. máj. 27-i levelében AJ.-t kérte meg, adja át Korponainak őrnagyi rangjáról lemondó levelét. — Ekkor AJ. és Korponai valószínűleg találkozott. — Korponait 1850-ben halálra ítélték, majd az ítéletet tizenhat évi várfogságra változtatták. 1855-ben szabadult általános amnesztiával. Abaúj vm. levéltárnoka lett. — 254
KOSCIUSCO, TADEUSZ (1746—1817) — 522
KOSSUTH LAJOS (1802—1894) — AJ.-nak egy, Kossuthhoz intézett levelét ismerjük. — 180, 204, 211, 249, 257, 260, 261, 264, 277, 463, 488, 526, 611, 614, 615, 626, 637, 640, 641, 645, 647, 648, 734, 768
Koszorú — AJ. folyóirata 1863—65 között — 494
Koszorú — a Petőfi Társaság folyóirata. 1879—1882 között — 474, 650
KOTZEBUE, AUGUST FRIEDERICH (1761—1819) — német színműíró. Kettőszáztizenegy fellengzős, érzelgős színdarabját egész Európában játszották. Nálunk Kisfaludy Károlyra hatott. — AJ. Kotzebue darabjait az

„álmoskönyv istoriák" közé utalja. (Szilágyi Istvánnak, 1847. jan. 31.) — 48, 538, 555
Kovács Ágnes — mai néprajkutató. — 462
Kovács Gáspár — AJ.-ra szavazott az 1848. jún. 26-i követválasztáson. — 629
Kovács János (1816—1906) — természetrajz tanár. Arany még diákkorából, Debrecenből ismerte. 1833-ban egyszerre subscribáltak. (Benkő, 10. l.) — Kovács János 1844—46-ban a berlini egyetemen természettudományokat hallgatott. Hazatérve Tisza Domokos nevelője lett a Szalontához közeli Geszten. Arannyal felújították a barátságot. Kovács János és Szőnyi Pál látták a Szalontáról távozó Petőfit Túr és Pest között egy ernyős szekéren. (AJ.—Petőfinek, 1847. jún. 25.) A forradalom után Kovács János ajánlotta Aranyt Tisza Domokos mellé a költészettan tanárául.
Kovács János Arannyal kapcsolatos emlékeit Gyöngyösy Lászlónak mondta el 1892-ben; a végleges szöveget együtt állapították meg; Arany geszti életének ez a leghitelesebb forrása:
„Nékem Arany János tanulótársam és barátom volt. Geszten a szomszédságban lakva, ismertem szomorú helyzetét, a mibe a forradalom után jutott. Kapóra is jött a dolog, mert tanítványomat, Tisza Domokost, épen a poézisbe kellett volna bevezetnem, a mire természetesen őt láttam a legalkalmasabbnak. A magyar nyelvre, irodalomra se taníthatta senki illetékesebben tanítványomat, a görög nyelvvel is — a mint tudtam róla — nagy előszeretettel foglalkozott, s abban is nem közönséges jártassága volt. A Tisza-fiúk apja pedig gyermekei nevelőinek a legjelesebb erőket iparkodott megnyerni s én a költészet, a magyar nyelv és irodalom, s a görög nyelv tanítására alkalmasabb nevelőt keresve se találhattam volna. Így a nyert megbízás alapján felkértem Arany János barátomat ez állás elfoglalására. Ő ezt örömmel vállalta is, mikor arról is megnyugtattam, hogy a család nem vágyódik a fővárosba, állandóan Geszten akar tartózkodni, így a családján oly nagy szeretettel csüngő költő messze nem szakadhat el tőlük.
Által is jött Gesztre és az emeleten az úgynevezett pavillonban kapott egy udvarra nyíló kis szobát, a melegebb időkben azonban szívesen időzött a kies kerti lakásban. Fizetése az ellátáson kívül 400 pengő forint volt.
Igen szerény, igénytelen, kevés szavú, mélabús ember volt az én barátom. Az első pillanattól kezdve mindenki szerette. Domokos pedig az első perctől kezdve bámulatos ragaszkodással simult a komoly férfiúhoz, a ki azonban a tanítás óráin fellelkesült és lelkesíteni tudta tanítványát is. Nemcsak a család, de a mindennapos sok vendég szeretettel beczézte a költőt. Pedig bizony akkor sok derék, nagy ember, sok család járt látogatóba Gesztre. Úgy volt akkor a magyar, mint a Jehova népe, a ki egy házba összegyül dicsérni Istenét és egyúttal sírva panaszkodik neki. A magyarság is összetartott, egymáshoz járt sírva vigadni. De Arany alig vett részt a mi szinte erőltetve hajszolt mulatságainkban. Kocsikáztunk, lovagoltunk, kopóztunk, vizsláztunk, agarásztunk, sőt a serdülő gyermeksereggel együtt lapdáztunk és bigéztünk. Őt nem vette ki semmise a sodrából. Egyformán mélabús maradt. Egyetlen egy esetet tudok, mikor kiengedett jovális agglegény papunknak, Szabó Józsefnek egy korai disznótorán. Ez különben szalontai fi és ott rektora is volt. Itt szabadon röpítette ki keserű és jókedvű ötleteit; együtt poharazott, dalolt és tánczolt vélünk. Akkor a kis fia, a Laczi is ott volt. A Tisza-család különben feleségét, két gyermekét is gyakran áthozatta. Laczi, a kit mi Marokvasnak neveztünk erősen barna mivolta miatt, gyakran heteket töltött

ottan és ott játszott a Tisza és Bethlen gróf-fiúkkal a nagy angol kertben.

Arany korán feküdt, későn kelt fel, de aludni nem tudott s ha elaludt is, rémes álmok környékezték. Folyton tépelődött a maga és családja sorsával és vívódott nagy eszméivel. Akkoriban Toldi *középső részével* foglalkozott. Mindig panaszkodott, tépelődött azon a *nagy* tévedésen, hogy Toldit választotta *népies* hősének, a kinek élete legnagyobbrészt az udvarban tölt el. Valósággal megakadt abban a nehézségben, hogy dolgozza ki az udvari élet eseményeit az ő népies nyelvén. E költemény egyik énekét — gondolom a másodikat — kétszer dolgozta ki és tépte szét. A szabadságharcz keserűségeinek is része volt ebben. Éjjeli asztalán mindig ott volt a ceruza, s ha valami jó gondolata támadt, a sötétben a falra jegyezgette. Restelt gyertyát gyújtani, mert ő bizony a restségig kényelmes volt. Az ágya mellett a fal tele is volt firkálva. Legkedvesebb és egyedüli sétáló helye a nagy 27 holdas parkban a százados szilfákból álló fasor volt. Itt szokott, de itt se gyakran sétálni hajadonfővel, borzason. Itt szavalgatta fennszóval Homéros legszebb helyeit, itt iparkodott fülébe beléverni, beléplántálni e költői nyelv ritmusának dallamosságát. Majdnem az egész Homerost könyv nélkül tudta.

Csak akkor vált meg Gesztről, a mikor Kőrösre megválasztották tanárnak . . . ". (Gyöngyösy László: *Arany János Geszten.* ItK 1912. 416—18. l.) — Arany és Kovács János levelezéséből 1851. évvel bezárólag Kovács Jánostól négy AJ.-hoz intézett levél maradt fenn. Tartalmi nyomok vannak AJ.-nak három, Kovács Jánoshoz intézett és Kovács egy leveléről. — Levelezésük meghitt baráti kapcsolatot tükröz. — 100, 321, 325—29, 341, 342, 353, 354, 366, 368, 369, 411, 414, 417, 418, 421, 427, 429, 430, 432, 463, 574, 682, 691, 697, 698, 700—702, 710, 711, 729, 730, 779, 782, 784

Kovács Pál (1808—1886) — orvos, 1835-től Győrben. 1837-től a Kisf.T., 1839-től az MTA tagja (ld. Vadnai Károly: MTAEmlékb. IV. k. 8. sz. Bp. 1887.). Czuczor Gergellyel közös törekvésük, hogy Győr polgárságát megnyerjék a reformmozgalmaknak. (Ld. Hegedűs András: *Petőfi és a győri Hazánk.* Bp. 1962.) 1847 elejétől szerkeszti a győri Hazánk c. folyóiratot, amelynek Petőfi is dolgozott és amelyhez barátait is beszervezte munkatársakul.

Kovács Páltól csak egy AJ.-nak írt levelet ismerünk. AJ.-nak hozzá írott levele nem maradt fenn. AJ.-nak a Hazánk-nak szánt verseket küldő levele elveszett. — Pitroff Pál: *Kovács Pál irodalmi levelezése* c. közleményében jelzi, hogy a gyűjteményben AJ. aláírással két „alkalmatosságra" íródott vers van, I. „Midőn Szilágyi Sándor ur az első és utolsó malatzának végső tisztességtételét nagy és fényes gyülekezet jelenlétében tartaná: ezen alkalmatosságra készítődött és elmondódott egy bocskoros poéta által következőképpen . . . II. A malac búcsúztatása." (Ld. It 1914. 180. l.) — 98, 161, 550, 573, 574, 605

Kovács Zoltánné Támba Mária — AJ. nővérének szépunokája Nagyszalontán. — 464

Kováts (Hálló) József (1761—1830) — költő, fordító, Csokonai tanítója, utóbb ref. lelkész Nagykőrösön. Korábban ismert fordítása: *Magyar Éneis, avagy P. Virgilius Maronak Éneás viselt dolgairól írt munkája. Mellyeket magyar verseibe foglalván kiadott — —.* Komárom, 1799—1804. AJ. ifjú korában „bámulta rímeit". (Önéletr. levele, AJ. kk. XIII. k. 108. l.) — 425, 613

Kozma Lajos — nyomdatulajdonos 1850-ben. — 302

Kölcsey Ferenc (1790—1838) — AJ. tanulmányozta dráma-elméletét s

ebből idéz Szilágyi Istvánnak (ld. 1845. dec. 4-i levelét). — 23, 427, 515, 538, 681
Köleser — 1702-ben Nagyszalonta határához tartozott. — 522
Köln — 758, 759
KÖLNISCHE ZEITUNG — 383, 384, 739, 740, 758, 759
Körös folyó — 141
KÖRÖSSZAKÁL — 243
Kőváry László (1820—1907) — újságíró, történetíró. 1848-ban az Ellenőr c. lapot szerkesztette Kolozsvárott. 1849-ben Bem seregében haditudósító volt. Világos után elfogták; amikor kiszabadult, Pestre költözött és a *Pesti Napló* munkatársa lett. — 735
Kőszeg — 694
Kövendi Dénes — sajtó alá rendezte az AJ. kk. VIII—IX. kötetét. — 485
KÖZLÖNY — 1848. jún. 8-tól 1849. aug. 11-ig jelent meg mint a kormány hivatalos lapja. Kezdetben Gyurmán Adolf szerkesztette, majd 1849. júl. 1-től Emődy Dániel: (Ld. V. Windisch Éva: KÖZLÖNY (1848—1849) *A forradalom és szabadságharc hivatalos lapjának története.* Bp. 1958.) — E lap mellékletéül szánták a *Népszabadság*ot, mint a *Közlöny* 1849. jún. 30-i és júl. 1-i számában — jún. 25-i kelettel — a szerkesztő programjának V. pontjában olvassuk: „Gondoskodott a kormány, hogy a Közlöny mellett hetenként kétszer, vasárnap és csütörtökön egy néplap jelenjen meg Arany János és Gondol Dániel által szerkesztve. Címe: ‚Népszabadság'. Programja az első számban megjelenend." — 259, 260, 262, 637, 653, 655, 658, 659, 676
KRAJNER IMRE (1791—1875) — jogi író, az MTA 1. tagja. Az örökösödési joggal kapcsolatos munkája: *A magyar nemesi jószág természete Verbőczy koráig, tekintettel a külföldi jogokra.* (1843.) — 373, 733
KRAJNIK — ld. KRAJNER IMRE
KRAKKÓ (Cracco) — 311, 690
KRAY JAKAB (?—1709) — késmárki városbíró, akit mint Rákóczi párthívét, ártatlanul lefejeztek. — E témával Szilágyi István is foglalkozott. — 21
Kristóf György (1878—1965) — romániai magyar irodalomtörténész. — 730
KUFSTEIN vára — 227
Kunszentmiklós — 582, 630
KUTHY LAJOS (1813—1864) — író. — A Bach-korszakban Bihar megyei biztos lett. Ekkor írta róla Erdélyi János Szemere Miklósnak: „K. Lajos nemzettagadó. Egész világ elfordul tőle . . . 'Mit, mondá ő, huszonöt magyar íróért tartani külön nemzetiséget!' Jó emberei borzadtak el iránta s ellene." (1850. okt. 24. ErdélyiLev. II. k. 23. l.) — 71, 255, 285, 361, 570
KÜHNE, FERDINAND GUSTAV (1806—1888) — német regényíró és kritikus, az 'Ifjú Németország' mozgalom egyik tagja. A magyarországi származású Karl Beck egyik felfedezője, pártfogója. — 318, 693
KÜLFÖLDI REGÉNYTÁR — a Kisf.T. keretében indult meg 1842-ben, Nagy Ignác szerkesztésében. Célja volt „nemesen mulattató" olvasmányt adni a nagyközönségnek „a régi és új regényirodalom jelesb termékeiből". Angol, francia, olasz, spanyol, német nyelvű műveket kívántak eredetiből, míg az orosz, lengyel, svéd holland irodalom termékeit másodkézből jó fordítások után fordíttatni. Az első tervezett 12 kötet szerzői közt Bulwer, Balzac, Dickens, Hugo, Sand, Cervantes, Boccaccio. (Ld. 100 é. Kisf.T. k. 25. 58. l.). — Részben tervek maradtak; ui. 1842—1844 között — a Kisfaludy-Társaság Kiadványainak jegyzéke szerint a következő művek jelentek meg: I—II. k.: Grandet Eugenia, írta Balsac francziából fordí-

totta Jakab István. — III—VII. k.: St. Roche, írta *Palzownő*, németből fordította Nagy Ignácz. — VIII—IX. k.: Twist Olivér, írta *Boz (Dickens)*, angolból fordította Gondol Dániel. — XII. k.: A bőkezű szerető, írta Miguel de *Cervantes*, spanyolból fordította s a bevezetést írta Lukács Móricz. — XIII—XV. k.: Éj és korány, írta *Bulwer*, fordította Vajda Péter. — XVI. k.: A koros hölgy, franczia regény, írta *Bernard Károly*, fordította Petőfi Sándor. — XVII—XVIII. k.: Hortensia grófnő, franczia regény, írta *Méry*, fordította M. Horváth K. — XIX—XXI. k.: A sziget rózsája, *Flygare-Carlén* Emiliától, fordította Lakner Sándor. — XXII—XXIV. k.: Robin Hood, angol regény. Írta *James* Gy., fordította Petőfi Sándor. — AJ. e sorozat számára akarta lefordítani Dickens Chuzzlewitjét, de mivel a sorozat akkor már megszűnőben volt, Nagy Ignác nem tudta jelentkezését elfogadni. (Ld. Nagy Ignác 1845. márc. 13-i levelét.) — 16, 506—08

Laborfalvi Róza Jókai Mórné (1817—1886) — 640

Laci — ld. Arany László

Lachmann, Karl (1793—1851) — a *Niebelungen Lied* harminckét kézirata Lachmann szerint A—B—C-vel jelzett három fő kézirat köré csoportosul. A legfiatalabb és legrövidebb a hohenemsi, utóbb müncheni A. jelzésű kézirat; a legelterjedtebb a szentgalleni, B. jelzésű; s a legterjedelmesebb a C. jelzésű hohenemsi, utóbb donaueschingeni. Ez utóbbihoz tartozik a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár töredéke is. — Az A. jelzésű szöveget Lachmann adta ki 1826-ban. Lachmann állította fel azt az elméletet, amely szerint a középkori német eposz egyes darabokból állt össze. — 548

Laczfi András — (14. sz.) Nagy Lajos király hátrahagyott helytartója 2. nápolyi hadjárata után. 1353-tól erdélyi vajda. (Ld. Nagy Iván 7—8. k. 6. l. itt: Lachkfi) — 311, 318, 355, 356, 694

Laczfy András — Mátyás király főembere — 721

Ladányi Gedeon (1824—1886) tanár, történetíró, 1851-től Debrecenben működött. Az 1848 jún. 26-i követválasztáson AJ.-t ajánlotta követnek. — 629

La Fontaine, Jean de (1621—1659) — francia költő. Főműve a *Mesék* (Fables): kötetei 1668, 1678—79-ben jelentek meg. Magyar válogatás 1840-ben — *Száz mese száz képpel* címen jelent meg belőle. — 137, 173, 580, 587, 604

Lajos Fülöp (1773—1850) — francia király 1830—48-ig. A választójog kiterjesztésére irányult törekvéseket visszautasította, emiatt az 1848-i februári forradalom megbuktatta. — 525, 612

Lajos, Nagy Lajos — magyar király (1326—1382) uralkodott: 1342—1382-ig. — Amikor öccsét, Endrét (1327—1345) Aversában felesége, Johanna tudtával meggyilkolták, két bosszúhadjáratot vezetett Nápolyba, melyet ugyan elfoglalt, de nem tudott megtartani. AJ.-t e hadjáratok Toldi második része megírásával kapcsolatban foglalkoztatták. — 122, 311, 353, 355, 373, 583, 689, 690, 721, 728, 729, 731, 760, 764

Lajos, XVI. francia király (1638—1715) uralk.: 1643—1715) — 761, 763, 765, 767

Lamennais, Hugues Félicité Robert de (1782—1854) — író, szociális és valláspolitikai eszméivel hatott a francia társadalomra. AJ. — Szilágyi István közlése szerint — lefordította: „Paroles d'un croyant" *„Egy hívő szavai"*-t. „Gyönyörű fordítás s nem tudom, mi indíthatta rá, hogy megsemmisítse, ha ugyan ő tette, vagy mi fátum érhette, talán még Szalontán. Én gyönyörködve olvastam, s hogy a könyv neki kedves könyve

lehetett, onnan hiszem, mert az eredetiből szemelvényeket írt, s ily töredék nálam is van vagy 3—4 levél." (Szilágyi István—Arany Lászlónak, 1887. márc. 15. MTAK. továbbá: Révész Imre: *Lamennais és a magyarok*. Klny. az MTA Társadalom- és Történettudományi Osztályközlemények. Bp. 1945.) — 457

LANDERER ÉS HECKENAST — nyomda, itt jelent meg 1848. márc. 15-én a *Nemzeti dal* és a *Tizenkét pont*, mint a szabad sajtó első termékei. A pesti választmány itt tervezte megjelentetni a néplapot, a későbbi *Nép Barátját*. — E cégből alakult később a Franklin-Társulat. (Ld. Büky Béláné Horváth Mária: *A Landerer család és nyomdászati vállalkozásai*. MKSzle. 1966. 10—27. l.) — 198, 201, 271, 275, 623, 624

Lantos Adolf — antikvárius az 1930-as években. — 539, 599

László Irma — *AJ. angol irodalmi kapcsolatai* (Pécs, 1932) című tanulmány írója. — 470, 522, 602

LAUKA GUSZTÁV (1818—1902) — író, költő, újságíró. Testvére Lauka József, Erdődön volt alkalmazásban, ő volt Petőfiék esküvői tanúja. AJ. 1848 májusában, amikor a tervezett néplap ügyében Pesten járt, ismerte meg Lauka Gusztávot. — 213, 296, 630, 677

Lázár Kálmán (1827—1874) — természettudós, szépíró. — 570

LÁZÁR MIKLÓS (1814—1885) — kat. papköltő, elöljárói tiszteletére írta verseit. — 152, 598

LA GRANGE ASSZONY — ld. DE LA GRANGE ASSZONY

Legény Katinka — Vas Gereben felesége. — 634

Leiningen-Westerburg Károly (1818—1849) — honvédtábornok, aradi vértanú. — 648

LEIPZIG — ld. LIPCSE

LEMOUTON de BOIDEFRE, EMILIA, 1846-tól ADORJÁN BOLDIZSÁRNÉ (1827—1869) — a pesti egyetem francia nyelvmesterének leánya. 1845-ben jelent meg *Shakespeare Vilmos összes művei prózában* c. sorozatának öt füzete: 1) *A szélvész*. — 2) *A két veronai nemes*. — 3) *A vindsori víg nők*. — 4) *Viola*. — 5) *Szeget szeggel*. Tovább nem folytatta. Munkája AJ. szerint is: „igen tökéletlen, s nem csoda, ha a közönség nem pártolja". (1847. jan. 3.) — 16, 21, 35, 39, 506, 507, 508, 509, 513, 530, 533

Lénárt Dezső — budapesti közjegyző 1945-ben. — 468

Lenau, Nicolaus (1802—1850) — magyarországi származású német lírikus. A magyar tájak romantikájával új színt vitt a német lírába. — 763, 767

LEOPOLD — ld. LIPÓT, I. HABSBURG

Leroux, Pierre (1797—1871) — francia utópista szocialista. Tőle származik a „szocializmus" és aszolidaritás" szó. — 455

Lessing, Gotthold Ephraim (1729—1781) — híres esztétikai munkája a *Laokoon*, melyben a költészet és a festészet határait keresi. — A *Hamburgische Dramaturgie* (1767—69) c. művében kifejti tragédiaelméletét. — 744, 746

Leszih Andor — miskolci kultúrtörténész az 1920—1940-es években. — 654

Letészem a lantot — 272, 278, 370, 663, 664, 667

LÉVAY JÓZSEF (1825—1918) — költő, műfordító, tanár. Mint diákot Erdélyi János biztatta írásra. Lévay saját pályakezdéséről később ezt írta önéletrajzi levelében Pákh Albertnek: „. . . jogtanulás végett Késmárkra mentem, Hunfalvy Pálhoz. Onnan patvariára, s 1847-ben Szemerével együtt mint jurátusa Pozsonyba. A m. belügyminisztériumnál fogalmazói méltóságban irogattam a *Közlönyt*" (ld. Windisch, 16. l.). — Arannyal — Lévay visszaemlékezése szerint — 1849 januárjában ismerkedtek meg Debrecenben (Vadnay Béla: *Lévay Aranyról*. Pesti Napló, 1917. febr. 16.), amikor AJ. felkereste Szemerét. hogy népies költeményeit kiadásra ajánlja

fel. Ezt AJ. Szemeréhez Buda-Pestről 1849. jún. 16-án kelt levelében is javasolta (AJ. kk. XIII. k. 96–97. l.). – AJ. és Lévay barátságára vall, hogy már ezt megelőzően együtt is étkeztek (ld. AJ.-feleségének, 1849. máj. 28.). – Lévay 1849. aug. 11-én vált meg Szemerétől és hazament szüleihez. – 1850 februárjában Pestre költözött, a *Pesti Napló* munkatársa lett. Bátor Miklós néven írt Szilágyi Sándor folyóirataiba és a *Hölgyfutár*ba. – 1850-ben a legnagyobb színházi eseményt De la Grange asszony fellépései jelentették, aki legszívesebben a *Hunyadi László*ban énekelt. Lévayt annyira magával ragadta, hogy *Emlékdalok De la Grange Asszonynak* címmel verskötetet adott ki. Gyulai azt írta, hogy Lévay e verseit „elég jónak" tartja (Szilágyi Sándornak, 1850. okt. 17. GyulaiLev. 62. l.). – A művésznő levélben köszönte meg a verskötetet. A könyvet hazafias hangja miatt hamarosan betiltották. – Lévay ez időben meghasonlott Szilágyi Sándorral, és vele kapcsolatos keserűségét AJ.-nak öntötte ki. Leveléből azonban sejthető, hogy mivel ő is folyóiratot akart indítani, AJ.-t Szilágyi ellen akarta hangolni, s egyúttal megnyerni reménybeli saját folyóirata munkatársául. – Lévay nagy tisztelettel, amellett baráti melegséggel ragaszkodott a nála nyolc évvel idősebb AJ.-hoz. Barátságukat a későbbi években sem zavarta meg semmi. E korszakból Lévaynak két A.-hoz intézett levele maradt fent. Lévay József naplóiból részleteket adott ki Balázs Győző: *A szentpéteri üres fészek* címen. (Miskolc, 1935.) – Lévay József: *Visszatekintés* (Életrajzom.). Sajtó alá rendezte: Balázs Győző. (Miskolc, 1935.) – 255, 276, 278, 285, 360, 379, 381, 390, 400, 408, 445–50, 456, 457, 475, 476, 478, 481, 570, 665–67, 726, 730, 736–38, 770, 774

– Emlékdalok de la Grange asszonynak (1850) – 737, 738

– Vágtat a ló – 278, 667, 737

LINA – ld. ERCSEY SÁNDORNÉ NAGY KAROLINA

LIPCSE (LEIPZIG) – 67, 297, 298, 300, 314, 316, 319, 327, 331, 334, 343, 345, 346, 381, 383, 384, 632, 677–680, 684, 689, 691, 693, 694, 695, 700, 703–705, 707, 711, 713, 716, 737, 739, 741, 743, 751, 755, 756

LIPÓT, I. HABSBURG (1640–1705) – magyar király. Elnyomó politikája váltotta ki a Wesselényi-féle szabadságmozgalmat, amely Zrinyi Péter és Frangepán Ferenc kivégzésével zárult. – Lipót fogadtatta el a Habsburgház fiági örökösödését. – 21

LIPTÁKNÉ – szalontai asszony AJ. idejében. – 172

LIPTÓ megye – 259, 473, 656

LISZNYAI (DAMO) KÁLMÁN (1823–1863) – Petőfi fellépésekor, bár egykorúak voltak, Lisznyai verseit, nevét már ismerték. 1843-tól jóbarátok. (Kapcsolatukról ld. PetőfiLev. 363–364. l.) Lisznyai a Tizek Társaságának is tagja volt. *Tavaszi dalok* (Pest, 1847.) c. verskötetét Petőfinek ajánlotta és ezzel megelőzte AJ.-t ,aki a *Toldi estéjét* szintén Petőfinek szerette volna ajánlani. (Ld. 1847. máj. 27-i levelét.) – AJ. 1848 májusában ismerte meg személyesen, mikor *A Nép Barátja* ügyeit megbeszélni Pestre ment. Pest második kiürítése előtt is együtt voltak vele és Petőfivel, a *Próféta* nevű vendéglőben. (Ld. Berecz Károly: *A régi fiatal Magyarország*. Bp. 1898. 20. l.) – Lisznyai részt vett a szabadságharcban, őrnagyi rangot kapott, ezért Világos után két évig közlegényként szolgált. 1851-ben tért vissza Pestre. Ugyanez évben jelent meg *Palóc-dalok* c. népieskedő verskötete. – 90, 104, 162, 213, 347, 362, 418, 596, 607, 630, 714, 727

Liszt Ferenc (1811–1886) – 524

Liszti (Listius) László (1628?–1663) – Fő műve: *Magyar Márs avagy Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezete*. (Bécs, 1653.) – 756

LITVÁNIA (Litván SzSzR.) – 355

Livius, Titus (i. e. 59—i. u. 17.) — Róma történetírója. — 649
London — 30, 103, 104, 157, 315, 345, 576, 602, 692, 713
Longfellow, Henry Wadsworth (1807—1882) — észak-amerikai költő. *The old clock on the Stairs* (A lábas óra) c. versének refrénje: „For ever — never! Never — for ever! Mindörökké — soha többé! Soha többé — mindörökké!" — szállóige lett. — 590
Lónyai Menyhért (1822—1884) — a Szemere-kormányban pénzügyi államtitkár volt. Emigrált, később hazatért. Eötvös halála után az MTA elnöke. — 479
Losonc (Lučenec, Csehszlovákia) — 264, 325, 659, 665, 680
Losonczi Naptár — 442
Losonczi Phőnix (LosPhő.) — „Történeti és szépirodalmi emlékkönyv. Az 1849-i háborúban feldúlt és elpusztított Losonc város némi fölsegélyezésére kiadja és szerkeszti Vahot Imre." — 1851—52-ben három kötete jelent meg. Tiszta jövedelméből Vahot 4000,—Ft-os alapítványt tett a város jótékony és kulturális intézményeinek segélyezésére. — Erdélyi János szerint Vahot „jó vállalatba fogott". (Szemere Miklósnak, 1850. okt. 24. ErdélyiLev. II. k. 24. l.) — A rendőrség nem tiltotta ugyan be, de késleltette szétküldését. A *Hölgyf.* 1851. febr. 18-i száma szerint „a szétküldés még a hét folyamán meg fog kezdetni". (159. l.) — AJ. költeményei a LosPhő.-ben: *Daliás Idők* I. k. (Pest, 1851.) 78—85. l. Gyulai Pál szerint: „Az egész vaskos kötetben legszebb Arany mutatványa *Toldi* második részéből s Petőfinek *Téli esték* című költeménye." (GyulaiLev. 70. l.). — *Családi kör.* II. k. (Pest, 1851.) 221—22. l. Ez utóbbi szövegváltozatáról ld. Vahot Imre—AJ.-nak, 1851. máj. 2. — *Az ó-torony.* III. k. (Pest, 1852.) 157—158. l. — 296, 305, 323, 325, 330, 340, 342, 350, 355, 357, 358, 360, 361, 363, 366—68, 381, 387, 665, 677, 683, 702, 710, 711, 718, 725—27, 729, 730, 737, 769, 774
Losontzi István (1709—1780) — tanár, tankönyvíró. 1741-től a nagykőrösi ref. gimnázium tanára, majd igazgatója. *Hármas kis-tükör* (Pozsony, 1771.) című, korában legelterjedtebb iskolakönyv, a magyar történetet és földrajzot kérdés-feleletek formájában tartalmazta. Hetvennél több kiadást ért meg, de 1854-ben, alkotmánytani része miatt betiltották. — 592
Lovassy Albert (Bandi) — nagyszalontai, 1861-ben szerepel a Kisf.T. „évenkinti pártolói" között. (AJ. kk. XIII. k. 248. l.) — 372
Lovassyék — nagyszalontai értelmiségi, birtokos család. — 111, 580
Lovassy Ferenc — nagyszalontai, AJ.-t megajándékozta „Börne munkái 8 füzetével" (ld. AJ.—Tisza D.-nak, 1851. dec. 15.). 1861-ben ott van a Kisf.T. „évenkinti pártolói" között. (AJ. kk. XIII. k. 247. l.) — 428
Lovassy László (1815—1892) — nagyszalontai születésű. 1836-ban felségsértési perbe fogták s tízévi várfogságra ítélték. Spielberg börtönben elméje elborult. Szülővárosában ma is őrzik a város bírójához intézett levelét azzal a kéréssel, hogy a pozsonyi elmekórházból hozassák haza. (AJ. kk. XIII. k. 470. l.) Kérését teljesítették. — 580
Lőcse (Levoča, Csehszlovákia) — 355, 720
Lőkös Berta[lan] (14. sz.) — a Nagy Lajost nápolyi hadjárataira elkísérő urak között volt Székely István krónikája szerint. A Lőkös-család Borsod és Gömör megyék családjai közül való. (Nagy Iván, 7—8. k. 185. l.) — 311, 690
Lővei Klára (1821—1897) — nőnevelő. Teleki Blankával követte a kormányt Debrecenbe, majd Szegedre. — 658
Luby Zsigmond (1819—1887) — ügyvéd, liberális politikus. Petőfi szatmári baráti köréhez tartozott. — 580

Lugos (Lugoj, Románia) — 248, 502, 648
Lugossy József (1812—1885) — tanár, nyelvész, könyvtáros, régész. 1841-től Máramarosszigeten tanított, 1845-ben a debreceni ref. kollégium tanára és könyvtárosa lett. Máramarosszigetre utódául Szilágyi Istvánt választották meg. AJ. mielőtt a *Murány ostroma* feldolgozásához fogott, Lugossytól kérte kölcsön Gyöngyösi István *Murányi Venus*át. Tisztelete jeléül megküldte *Toldi* egy kinyomatott példányát. (Ld. Lugossy—AJ.-nak 1847. aug. 31.) — 1848-ban Eötvös kinevezte az Egyetemi Könyvtár őrévé, de Lugossy nem foglalta el helyét, hanem mint a debreceni lovas nemzetőrcsapat tagja, részt vett a szabadságharcban. Világos után bujdosott, majd Pestre ment, bibliográfiával kezdett foglalkozni. 1851-ben visszatért Debrecenbe, ahol mértant és természettant tanított. — A Lugossy-kódexet ő ajándékozta a debreceni Ref. Kollégium Könyvtárának, ahol ma is őrzik. — 1851-gyel bezárólag Lugossytól egy AJ.-nak írt levél maradt fenn. AJ.-nak Lugossyhoz intézett levele elveszett. — 19, 42, 102, 110, 131, 133, 134, 136, 138, 170, 450, 512, 535, 575, 579, 587—89, 592, 610
Lukács Pál (1801—1873) — nevelő, ifjúsági író. (Ld. Vargha Balázs: *Hazafias gyermekköltészet — száz évvel ezelőtt.* Csillag, 1952.) — 414
Lukács Sándor — a márciusi fiatalok közül, Irányi Dániellel és Irinyi Józseffel 1848-ban bejutott az új, népképviseleti parlamentbe. (Ld. Spira, 208. l.) — 632
Lukácsy Sándor — mai irodalomtörténész. — 577
Lukke, C. W. — a Kertbeny fordításában 1851-ben megjelent *Válogatott magyar népdalok* nyomtatója Darmstadtban. — 747, 752
Luther, Martin (1483—1546) — 455, 763, 767
Lüdersz, Alexandr — orosz altábornagy 1848—49-ben a cári seregben. — 662

Macchio — Pest-Buda parancsnoka 1850 május végéig. — 277
Madarász — község Nagyszalonta közelében. — 559, 629
Madas (Madass) György — 1836-tól szalontai rektor. Akkor kezdte rektorkodását, amikor AJ. a színészettől hazajött. „Pápai István posta-expeditorral együtt ők vitték ki, hogy A. correctora lett a szalontai iskolának . . ." (Gyöngyösy László: *AJ. szalontai tanítói és rektorai.* EPhK. 1904. 757. l.) — Rozvány György szerint 1839-ben Krassó Szörény vmben, Lugoson volt mérnökgyakornok. Gyöngyösy előbb id. tanulmánya szerint is 1840-ben már nem Madas volt a szalontai rektor. Feltehető tehát, hogy AJ., mivel 1839-ben nem kapta meg a szalontai írnoki állást, ismét Madashoz fordult, akinek baráti segítségét Máramarosszigetről hazatérve, már érezte. — (Ld. AJ. — Madas Györgynek 1839. ápr. v. máj. elv. lev.) — Madas György 1847-ben már mint ügyvéd szerepel a szalontai jegyzői iratokban (ld. AJ. kk. XIII. k. 44. p.) — 10, 502
Madách Imre (1823—1864) — 442, 447, 451, 459, 469, 471, 479, 481
Mager, Karl (1810—1858) — a realisztikus irányú német polgári iskolát valósítota meg. — 377, 735
Magyar Balázs (?—1490) — erdélyi kormányzó, tót-, horvát- és dalmátországi bán. Kinizsi Pál mostohaapja. Kinizsi édesanyjának halála utáni második házasságából született leánya, Benigna, akit utóbb Kinizsi Pálhoz adott feleségül, így lett Magyar Balázs Kinizsin ek nemcsak mostohaapja, hanem apósa is. — 129, 130, 131, 722
Magyar Benigna — ld. Kinizsi Pálné
Magyar Bibliofil Szemle — 1924—1926 között jelent meg, könyvtörténeti és könyvesztétikai kérdésekkel foglalkozott. — 483

MAGYAR EMLÉKLAPOK 1848 és 49-ből (MEmlékl.) 1850. I—VI. füzet és Új folyam, I. füzet. — Arany levelezésében EMLÉKLAPOK vagy EMLÉKEK címen is említik. 1850. március 15-én indult meg Szilágyi Sándor szerkesztésében, Heckenast kiadásában. Júniusig hat füzet jelent meg, folyamatos lapszámozással, 1—484. l. terjedelemben. — Szilágyi a kötet címoldalán felsorolta munkatársait, közöttük Aranyt is, de csak nevének kezdőbetűjével. Ugyanilyen jelzéssel jelent meg verse, a *Letészem a lantot* (III. füz. 216—217. l.) — ápr. 10-én.

Mivel a MEmlékl. VI. füzete után Heckenast a kiadói szerződést felmondta, Szilágyi Sándor a folyóirat Új folyamának I. füzetét már saját kiadásában, Kozma Vazul nyomdájában nyomatta ki mint Geibel Ármin bizományát. A 80 l. terjedelmű füzetnek azonban nem volt folytatása, mivel a rendőrség betiltotta.

Aranynak a MEmlékl. Új folyamában megjelent versei: *Nyalka huszár, honnan . . .* (Új folyam, I. füz. 30. l.) — *Emléklapra* (uo. 55—56. l.) — Az Új folyam I. füzete mint a II. füzetben megjelenő művet említi: „*Katalin*, költői beszély. A." — Mivel a rendőrségi betiltás miatt a második füzet már nem jelenhetett meg, az élelmes Szilágyi Sándor a nála levő anyagot új címen mint MAGYAR ÍRÓK FÜZETEI-t adta ki. (L.d. ott.) — (Szinnyei Ferenc: *A Magyar Emléklapok*. It 1912. 113—116. l.) — 268, 271, 272, 277, 278, 288, 292, 428, 494, 662, 663—667, 670, 672, 675, 697, 700, 737

MAGYAR FÖLD ÉS NÉPEI — Szerk.: Vahot Imre 1846—47-ben, hét füzet. — 105, 577

Magyar Földhitel Intézet — 465, 484

MAGYAR GAZDA — c. folyóirat, az 1840-es években járt a nagyszalontai Kaszinónak. — 28

MAGYAR HÍRLAP — 1849. nov. 15-én jelent meg először, Szilágyi Ferenc — Szilágyi Sándor édesapja — szerkesztésében. Annak ellenére, hogy a kormány lapja volt és hogy a konzervatív Szilágyi Ferenc szerkesztette, Gyulai azt írta róla Szász Károlynak, hogy „minden czudarsága és szerkesztője mellett még a legmagyarabb lap" (1850. jún. 1. GyulaiLev. 46. l.). E megjegyzés magyarázatát ld. Németh G. Béla: *a Pesti Napló kezdeti szakasza*. ItK 1960. 186—187. l. — A Magyar Hírlapot Szilágyiék AJ.-nak is megküldték. — 277, 320, 330, 342, 348, 350, 360, 371, 406, 663, 666, 667, 697, 711, 714, 717, 718, 726, 732, 770

MAGYAR ÍRÓK ALBUMA (MÍrAlb.) — Kiadja Szilágyi Sándor. Pest, 1850. Geibel Ármin bizománya. — A MÍrAlb. tartalmazta a szintén Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelent Magyar Írók Füzeteinek (MÍrFüz.) I—III. számú el nem kelt füzeteit, 1—240. l., valamint a betiltott IV. füzetet, ezzel együtt tehát a MÍrAlb. 312 l. terjedelmű. — A MÍrFüz.-ben közölt AJ.-verseket itt tehát újból megtaláljuk: *Emléklapra* (45—47. l.) immár harmadszori közlésben. — *Katalin* (81—93. l.) másodszor közölve. — A *Nyalka huszár* (240. l.) harmadszori közlés. — Mindhárom költemény aláírása: A. — A MÍrAlb.-t a Pesti Röpívek 1850. nov. 24-i száma így hirdeti: „egy kötetbe fűzve M. Írók Albuma c. díszes boritékban kemény kötésben árultatik". — 662, 676, 700

MAGYAR ÍRÓK FÜZETEI (MÍrFüz.) — 1850 második felében Szilágyi Sándor ilyen címen próbálta folytatni a betiltott Magyar Emléklapokat. Július 13-án már megjelentette új folyóiratát, azonban nem az első, hanem a m á s o d i k számmal indult, ui. az előzetesen betiltott MEmlékl. már készen levő második számát tette közzé a fenti új címen. Ebben megtaláljuk A. aláírással a *Katalint* (MÍrFüz. I. füz. 81—93. l.), melyet a MEmlékl. Új folyamának I. füzetében ígért. — A II. füzetet augusztus

elején követte a III. füzet, amelyben Szilágyi újra közölte ugyancsak A. betűs aláírással a *Nyalka huszár* c. verset (240. l.). Voinovich az AJ. kk. I. k. 426. l.-on azt állítja, hogy e vers először itt jelent meg, holott a MEmlékl. Új folyama I. füz 30. l.-on közölte először Szilágyi Sándor. — Augusztus végén a MÍrFüz.-nek I. füzete is napvilágot látott. Tartalma — a szerkesztő szokása szerint — részben azonos a MEmlékl. Új folyama I. füzetével, így Arany *Emléklapra* c. verse is újból megjelent benne (MÍrFüz. I. füz. 45—47. l.). — Szeptember 4-én jelent volna meg a IV. füzet, azonban a rendőrség betiltotta. Szilágyi Sándor ügyessége ezt is átmentette, amennyiben a MÍrFüz.-nek már megjelent, de el nem kelt három füzetével összefűzette és önálló kötetként: MAGYAR ÍRÓK ALBUMA címen adta ki. (Ld. ott is.) — (Szinnyei Ferenc: *Magyar Emléklapok*. It 1912. 113—116. l.) — 285, 326, 494, 665, 670, 674, 675, 676, 700, 737

Magyar Könyvszemle — 478

MAGYAR KURIR — politikai hírlap; Bécsben jelent meg 1786—1834 között. Szacsvay Sándor alapította. — 176

MAGYAR LÁSZLÓ (1440—1490 előtt) — Kinizsi Pál féltestvére: anyjának Magyar Balázzsal kötött második házasságából származott. — 129, 130

MAGYAR MIHÁLY (1820—1860) — az 1840-es évektől pesti könyvkereskedő. 1846-ban átvette az Ivancsics-féle könyvkereskedést; s „kizárólag a nemzeti irodalom érdekeit s legújabb terményeit hozandja forgásba" — írja a PDl. (1016. l.) Elveit *A magyar könyvkereskedés és irodalom ügyében* című cikksorozatában fejtette ki. (PDl. 1848. I. fé. 7—10. számai.) — Táncsics Mihály: *Munkások Újsága* c. lapjáért — míg Táncsics a szükséges kauciót le tudta tenni — kezességet vállalt; a lapot nála lehetett megrendelni (ld. D. Szemző Piroska, It 1952. 487. l.). — 68, 547, 548, 620

Magyar Museum — irodalmi és kritikai folyóirat Kassán 1788—1892 között. Batsányi János, Baróti Szabó Dávid, Kazinczy Ferenc indította meg.

Magyar Nemzeti Múzeum — 466, 467, 475, 539, 657, 737

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára — ld. Országos Széchényi Könyvtár

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Arcképcsarnoka — 468

MAGYARORSZÁG — 57, 104, 122, 128, 141, 152, 200, 211, 261, 295, 322, 333, 334, 338, 355, 385, 493, 526, 543, 576, 586, 593, 598, 631, 652, 665, 686, 688, 690, 705, 709, 714, 718, 722, 737, 740, 743, 747, 749, 751, 752, 754, 755, 756—59, 761—64, 766, 768

Magyar Salon — társadalmi, irodalmi és kritikai folyóirat, 1884—1936 között jelent meg. — 699, 710

MAGYAR SZÉPIRODALMI INTÉZET — a Kisf.T. — munkakörének, jellegének kiterjesztését jelezte, amikor nevét 1841-től így bővítette ki. (Ld. 100 é. Kisf.T. 47—67. l.) — 186, 187, 616

MAGYAR SZÉPIRODALMI SZEMLE (MSzSzle.) — Hivatkozásokban általában Szépirodalmi Szemlének vagy csupán Szemlének említik. — Kiadta a Kisfaludy-Társaság, Erdélyi János szerkesztésében. Munkáját szerkesztő bizottság támogatta; ennek tagjai közül legjelentősebb Toldy Ferenc és Henszlmann Imre. — A MSzSzle 1847-ben jelent meg két kötetben. — Arany is előfizetői közé tartozott. (Ld. levele Szilágyi Istvánnak, 1847. jan. 3.) — A MSzSzle. AJ. munkásságával kapcsolatos híradásai: a Kisfaludy-Társaság c. rovatban beszámoló a pályázatról, melyen a *Toldi* nyert. Jelzi, hogy *Az elveszett alkotmány* sajtó alatt van, s a Toldi is „azonnal nyomatni határoztatott". (I. fé. 6. sz. febr. 7. 93. l.) — AJ. figyelemmel kíséri a folyóiratot, mert febr. 17-én már jelzi Erdélyinek, olvasta a MSzSzle.-ben a *Toldi* nyomatásáról szóló határozatot. — Ugyane febr. 7-i számban a 97. l. számozatlan verzóján újabb pályázati felhívás található költői beszélyre, melynek tárgya Széchy Mária, jutalma 12 arany. —

A következő számban a Toldi-pályázat eredményének részletes ismertetését látjuk. (I. fé. 7. sz. febr. 14. 115. l.) — AJ.-t *A magyar népzene és versmérték* c. tanulmány (I. fé. 13. sz. márc. 28. 197—203. l.) indíthatta arra, hogy ő is „népdal schémákat" gyűjtsön. (Ld. Szilágyi Istvánnak, 1847. nagypéntek [ápr. 2.].) — A MSzSzlének a három divatlap-ról a PDl, a Hond. és Életk.-ről írt szemléje reflektál Vahot PDl.-beli jegyzetére, melyet AJ.-ról a *Rózsa és Ibolya meséje* c. műve közlésekor írt. „*Arany Jánost* V[ahot] I[mre] néhány sornyi jegyzetkében vezeti fel olvasói elé, nagy pathossal. Mi e buzgóságát a szerkesztőnek éppen nem csudáljuk, de dicséretét megsokaltuk, s okot ugyan nem látunk, hogy Aranyt szédüléstől féltsük, mindazáltal figyelmeztetjük Arany Jánost, hogy az efféle könnyen jött dicséretekre, s olcsó dicsőségre ne hajtson. Experto crede Ruperto. V[ahot] Imrének az már szokása, hogy maszlagot hány íróinak s nem gondol azon felelősségre, mely ilyenkor rajta fekhetik. Van már példa reá, hogy ő maga is megbánta több ily nemű oktalan lépését, de azért jóvá nem tehette. — Egyébiránt Arany János nem az itt közölt meséért fog érdemelni dicsőséget, mivel ez gyöngébb műve lesz mindig, hanem másért, mit V[ahot] I[mre] nem is ösmer." (I. fé. 19. sz. máj. 9. 307. l.) — AJ. *Rózsa és Ibolya meséjét* Henszlmann Imre: *A népmese Magyarországon* c. tanulmányában a népi igazságszolgáltatás szempontjából kifogásolta. (II. fé. 14. sz. okt. 3. 219. l.) — A folyóirat Petőfi: *Arany Jánoshoz* c. verséről — az Életképekről szóló cikkben — némi Petőfit illető iróniával írt. (I. fé. 23. sz. jún. 13. 348. l.) — AJ. *Toldiját Elbeszélő költészet* c. név nélküli cikkében — Toldy Ferenc méltatta. Kiemelte a mű szerkezetét s mint legkitűnőbb tulajdonságát, népiességét. — Megemlítette a tengerimorzsolás anakronizmusát s megállapította, hogy szerinte: „az álom leírásában a nyál kicsordulása hívebb, mint lennie szabad". (Ezt a várható értetlenséget Petőfi márc. 31-i levelében már megjósolta Aranynak.) Toldy Ferenc még a befejezés „világ ökre" kifejezést is mással javasolta helyettesíteni. (II. fé. 2. sz. júl. 11. 17—23. l.) — A MSzSzle. AJ.-nak a PDl.-ban megjelent két kisebb költeményével sem nagy megértéssel foglalkozott: „Arany János költeményei: *Lakodalom jő [A varrólányok* akkori címe] és *A méh boszúja* [később: *A méh románca]*, mindkettő csattanós végűre van kikerekítve. Ezen költeményekből nem lehetne megismerni vagy csak sejteni se *Toldi* költőjét. — Arany előtt ne lebegjen senki példája. Ő más természet, mint hogy egyes kis dalokban hullongjon költői ereje. Neki a nagya körül kell járni: az alkotó poesis körül; egyébiránt is ez a végtelen potyogtatása kis lyrai költeményeknek nagyobb művek megjelenése nélkül, ma holnap már unalmassá lesz előttünk." (II. fé. 5. sz. aug. 1. 79. l.) — 39—40, 53, 54, 77, 102, 105, 137, 163, 165, 176, 191, 533, 536, 538, 540, 541, 547, 554, 568, 575, 578, 589—91, 606, 611, 613, 620, 699

Magyar Szépművészeti Múzeum — 468

Magyar Tudomány — az MTA hivatalos lapja, 1956 óta jelenik meg mint az Akadémiai Értesítő folytatása. — 460, 465

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK) Kéziratt ára — 374, 457, 458, 459, 460, 461, 463, 465, 467, 468, 471, 472, 476, 483, 484, 497, 539, 587, 599, 671, 720, 736

Magyar Tudós Társaság = Magyar Tudományos Akadémia (MTA) — 40, 42, 43, 48, 160, 317, 366, 459—461, 463, 464, 467—469, 471, 473, 480, 482, 485, 486, 488, 508, 511, 512—514, 521, 524, 530, 532, 535, 540, 552, 587, 605, 685, 687, 689, 693, 696, 751, 755

Mailáth János (1786—1855) — történetíró. Magyarország történetével, költészetével német nyelven foglalkozott: *Magyarische Sagen und Mär-*

chen (Brünn, 1825.). — A magyar költészet első összefoglalását adta *Magyarische Gedichte* címen huszonnégy költő szátötven versének fordításával. (Stuttgart—Tübingen, 1825. 1.). — *Geschichte der Magyaren* (I—V. Bd. Wien, 1828—1831.) — 299, 337, 344, 558, 679, 707, 712, 716

Majláth v. Mailáth Béla (1831—1900) — történész, régész, az MTA 1. tagja. Mint önkéntes vett részt a szabadságharcban. 1879-ben a Nemzeti Múzeumban vállalt állást. A Könyvtár anyagából kiadta AJ. — Petőfinek írott leveleit az Egyetértés c. lapban (1882—1883). — 473, 474, 475, 482, 542, 567, 574, 579, 581, 584, 591, 602, 603, 606, 608, 613, 622, 624, 628, 634, 636, 638, 639, 641, 642, 644—46, 651

Maller Sándor — mai irodalomtörténész — 543

MÁRAMAROSSZIGET, MÁRAMAROS (Sighet, Románia) — K. Nagy Lajos: *Ismeretlen hagyományok és adatok Arany Jánosról* c. gyűjtésében írja: „Édesapám 1864-ben született és a tanítóképzőt Máramarosszigeten végezte el 1882-ben. Iskolatársa volt Pócsik Ferencz. Ennek apjánál [?] Pócsik Jánosnál lakott Arany szigeti színészkedése idejében. Egy falánk színésszel lakott együtt, akinek ragadvány neve lett telhetetlen étvágyáért: galuska, majd vezetőnévként Galuska. Arany elől mindent elevett, amikor a költő többször kapott ennivalót. Arany a piperkőc Áldori nevű színészt sokszor kigúnyolta. Arany az Iza partján tanulgatta a szerepeket. Két román asszony lélekszakadva szaladt hozzá, hogy mentse meg őket a málnásban felbukkanó medve ellen. Arany bátorságára vall, hogy egy somfa husángot vágott és ment a medve ellen. Akkorra a mackó elinalt. — Arany első szerelméről, egy színésznőről is szól Pócsikék hagyománya. Édesapám elmondta még, hogy Arany rengeteget dolgozott Szigeten és alantas szerepeket adtak neki. Kihasználták jóságát." (K. Nagy Lajos: id. m. 7—8. l.) — 18, 19, 22, 24, 25, 27, 29, 33, 34, 36, 37, 40, 42—44, 48, 67, 79, 80, 122, 128, 138, 169, 173, 189, 267, 268, 278, 300, 310, 311, 330, 372, 484, 510, 511, 514, 520, 521—23, 529, 531, 532, 534, 535, 539, 540, 546, 555, 579, 583, 586, 609, 619, 660, 667, 668, 680, 681, 685—90, 703, 732

MARAT, JEAN-PAUL (1743—1793) — francia forradalmár, orvos, újságíró. Tevékenyen vett részt a jakobinus párt megszervezésében. — Képe ott volt Petőfi szobájának falán. — 217, 218, 633

Marciháza (Marțihaz, Románia) — 1702-ben Nagyszalonta határához tartozott — 522

Marczali Henrik (1856—1940) — történész. — 469

Marczibányi-Motesiczky Vicencia — a Kisfaludy-Társaság ún. „Marczibányi díjá"-nak alapítója — 548

MARCZIUS TIZENÖTÖDIKE („Marczius") — a forradalmi ifjúság lapja. 1848. márc. 19-én indult meg. Pálffy Albert és Csernátony Lajos, Kossuth titkára szerkesztette. Mottója: „Nem kell táblabíró politika." Támadta a Batthyány-kormány habozó politikáját. Követte a kormányt Debrecenbe, ahol a Békepárt lapjával, a Jókai szerkesztésében megjelenő *Esti Lapok*kal állott harcban. 1849. júl. 8-án a Szemere kormány betiltatta. — 1848. jún. 20-i számában AJ.-vel kapcsolatban ezt írja: „A második magyar néplapot Arany János szerkesztendi. Ha nem történik az előbbi lap rovására, nincs ellene legkisebb kifogás." — (Ld. Czóbel Ernő: *Arany János tervezett néplapja, a Népszabadság*. It 1917. 483. l., továbbá D. Szemző Piroska: *Táncsics Mihály 48-as lapja, a Munkások Újsága*. It 1952. 484. l.) —213, 262, 307, 630, 632, 655, 657, 658, 683

Mária Terézia, Habsburg (1717—1780) magyar királynő, uralk.: 1740—1780 — a hajdú városokat 1745-ben örökös joggal Eszterházy Pál Antalnak adta. — 764, 768

Márkovits József — román tanító; 1848-ban AJ.-t ajánlotta követül. — 629
Maros (folyó) — 231, 638
Marosvásárhely (Tîrgu-Mures) Románia — 459, 595
Marót Károly (1885—1963) — klasszikafilológus — 482, 602
Marx, Heinrich Karl (1818—1883) — 455, 783
Máté (Pesta) István — bejei gazdálkodó, Tompa ismerőse. — 389
Matica Srbska Könyvtára, Újvidék (Novi Sad, Jugoszlávia) — 459
Mátray (Rothkrepf) Gábor (1797—1872) — az első magyar szépirodalmi és divatlapot indította meg 1833-ban Regélő címen. Társlapjával, a Honművésszel szerkesztette 1841-ig — 660
Mátyás király, Hunyadi (1440—1490) — 56, 129, 130, 235, 689, 721, 722, 724, 728, 731
Mayer, J. — a gotha-hildburghauseni kiadóvállalat alapítója. — AJ.-nak Szilágyi István említi, mint akiről Hunfalvy Páltól hallott — 20, 512
Mayer-Mayerffy-család — Arany Lászlóné, utóbb Voinovich Gézáné anyai elődei. — 469
Mazeppa, Ivan Sztepanovics (1640—1709) — ukrajnai kozák hetman. Byron költeményének hőse. — 524
Mazon, Paul — mai francia műfordító. — 537
Medgyes Lajos (1817—1894) — ref. lelkész, egyházi író, költő. Verses kötete: *Erdélyi Lant.* Írta Medgyesi Lajos. (Kolozsvár, 1846.) — Amikor meghallotta, hogy Petőfi Erdélybe készül, *Petőfi Sándornak* címen nyílt levelet intézett hozzá (Életk. 1846. II. fé. 562—564. l.). 1848—49-ben mint dézsi lelkész a szabadságharc mellett agitált. 1849 januárjában, mikor Petőfi Bemhez utazott, Dézsen meglátogatta Medgyest. — A szabadságharc leverése után néhány hónapig fogságban volt. — AJ.-t ez években még nem ismerte személyesen. — 339, 710
Mednyánszky Alajos (1784—1844) — történetíró, 1810-től régészeti-történeti és irodalmi tanulmányokat folytatott. Hormayrral együtt szerkesztette a *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* 38 kötetét. AJ. *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit* Pest, 1829. c. munkáját használta. E mű magyarul is megjelent *Elbeszélések, regék s legendák a magyar előkorból* címmel Nyitske Alajos és Szebényi Pál fordításában. (I—II. k. 1832—1834.) Innen merítette Arany a *Murány ostroma* tárgyát, amelyet Mednyánszky *Mátkásítás* című feldolgozásában talált. Ugyancsak Mednyánszkynak *A budetini falüreg* c. elbeszélése lett forrása a *Katalin*nak. — 130, 140, 592
Meissner, Alfred (1822—1885) — német lírikus, regényíró, orvos. Heinével is barátságban volt s a *Jungdeutschland* szellemében írt. Kertbeny Meissnernek ajánlotta Arany *Toldi*jának és *Murány ostromá*nak német fordítását. — 315, 318, 345, 692, 693, 696, 713
Mentovich Ferenc (1819—1879) — író, tanár. *Alpár* álnéven is írt. Nagyenyeden id. Szász Károly karolta fel, ifj. Szász Károlyt pedig ő tanította. Külföldi egyetemeken természettudományi előadásokat hallgatott. 1848-ban egykori egyetemi társával és barátjával, Jánosi Ferenccel részt vett a lőpor- és gyutacsgyártásban. 1849 őszén Pestre ment. 1850-ben meghívták a nagykőrösi gimnáziumhoz tanárnak. AJ.-t baráti levélben tájékoztatta az átköltözéséhez Nagykőröstől várható anyagi segítségről (1851. okt. 19.). — Amikor AJ.-ék megérkeztek — mint utóbb Jakab Ödönnek elmondta —, kimentek eléjük az országútra, s látta a messziről közelgő ernyős szekeret s mellette Aranyt gyalog, pipázva (Voin. AJé. II. k. 109. l.). A tanárok Mentovichéknál várták Aranyékat (ld. Benkó 17. l.). AJ. családja néhány napig, míg lakást kaptak, Mentovichéknál lakott. (Ld. AJ. — Ercsey Sándornak, 1851. nov. 12.) — Mentovichtól 1851-gyel bezá-

rólag két, A J.-nak írt levél van, míg A J.-nak egy, Mentovichnak írott elveszett leveléről tudunk. Kapcsolatukról ld. Dánielisz Endre: *Arany és Mentovich barátsága.* (Korunk, 1969. 6. sz. 937—939. l.) — 387, 389, 390, 391, 395—99, 407, 408, 450, 477, 479, 769, 770, 772—74

MENTOVICH-család — 776

Mészáros Lázár (1796—1858) — az első felelős magyar minisztérium hadügyminisztere. — Petőfi és Mészáros Lázár személyes ellentétéről, mely után Petőfi lemondott katonai rangjáról, ld. Petőfi 1849. febr. 17-én kelt levelét Mészáros Lázárnak. (PetőfiLev. 200. l., jegyz.: 467. l.) — 648

METTERNICH, Clemens Lothar (1773—1859) — államkancellár — 213, 631

MEZEY FERENC — Nagyszalonta főjegyzője, majd főbírája. Amikor Aranyék a szabadságharc után megvásárolták a Debreczeni-féle szalontai házat, szomszédjuk volt. — A későbbi években leveleket is váltottak Arannyal. — 100, 409, 414, 574, 779, 783

Mezey József (1823—1882) — költő és festő. — 574

MEZŐBERÉNY — Innen írta Petőfi utolsó levelét A.-nak. — 260, 261, 657

Mezőkövesd — 659

Mezőpanasz — 1702-ben Nagyszalonta határához tartozott. — 522

MEZŐSAS — ld. SASS

MEZŐTÚR — 100, 156, 572

MICSKE (Mişca, Románia) — Bihar m. — 413

MIKE — Erdélyi János álneve

Mikes Lajos (1872—1930) — újságíró, szerkesztő, műfordító. Dernői Kocsis Lászlóval kiadta: *Szendrey Júlia. Ismeretlen naplója, levelei, halálos ágyán tett vallomása* c. könyvet. Bp. 1930. — 480, 540, 591—93, 599

MIKLÓSI SÁNDOR — nagyszalontai tanító, Szilágyi István jóbarátja. Ha A J. nem tudott Szilágyiról, Miklósitól érdeklődött utána. (1845. aug. 1-i levele Szilágyinak.) — A szabadságharc leverése után Szilágyi István Miklósitól kérdezősködött A J. hogylétéről. Miklósi 1849. dec. 25-én a következőt válaszolta Szilágyinak: „Azt kérdi, él-e Arany Úr? Igenis él; mely minőségbe'? Hivatal nélkül, Szalontán házbérbe' *Darvasi* Ambrus házánál, *még eddig semmi baja.* A levelet elküldtem hozzá." (Ld. Gyöngyösy László: *Adalékok Arany János életéhez.* EPhK. 1904. 760. l.) — 16, 18, 170, 509, 510, 580, 660

MIKÓ LÁSZLÓ — a kecskeméti ref. egyház elöljárója 1851-ben. — 392, 393, 771

Mikszáth Kálmán (1845—1910) — 640, 670

Mili — ld. Lemouton Emília

Miller, Heinrich — A *Niebelungen Noth* első teljes kiadója. — 548

MILLOT, CLAUDE-FRANCOIS XAVIER (1726—1785) — francia történetíró. — 311, 690

MISKOLC — 264, 305, 769, 307, 340, 360, 388, 400, 401, 459, 489, 600, 654, 656, 667, 769 774, 775

Misztótfalu — helység Erdőd és Koltó között. — 586

MODIUS, FRANISCUS (?—1599) — 1600-ban nyomtatott könyvéből küldte Szilágyi István a *Hungaricus Eques* rajzát — 131, 132, 588

MOHÁCS — 315, 692

Molière (1622—1673) — családi neve: Poquelin, Jean —450

Molnár (Szenczi) Albert (1574—1634) — 552

Molnár István — szalontai lakos, az 1848-i követválasztáson A J. híve. —629

MOLNÁR JÁNOS (?—1847) — nagyszalontai lakos, a városi elöljáróság tagja. Szilágyi Istvánnal ellentétben volt. — 79, 629

MONARD, CHARLES — angol nyelvmester Geszten a Tisza családnál, amikor A J. is ott volt tanító. Arany László így jellemezte: „Az angol-mester is

typikus alak volt: mintája, sőt csaknem karikatúrája a kontinensre vetődött s itt különcködni szerető angolnak. Mikor elhozták Angliából, csináltatott magának négy vagy öt öltöző ruhát, mind egyszínűt és egy szabásút, csak a szövet vastagságában volt különbség. Így aztán télen-nyáron egy ruhában járt, termérdek zsebű zsákkabátokban, nagy gyönyörűségére a vidék ifjúságának. Ha nagy volt a hideg, hármat is fölvett egymás tetejére." A Nagyid. cig.-ban AJ. megörökítette:

„Köröskörnyül immár meg van rakva sebbel,
Mint az ángolember kaputrokja zsebbel;"

Egyszer AJ. ó szilvóriumot kapott. Az angol azzal lepte meg, vegyenek csere-nyelvleckéket egymástól. Mikor a szilvórium elfogyott, Monard így szólt: „Tudja mit, Mr. Arany! Én meggondoltam. Ez a csere-lecke nem arányos. Mert én itt minden kocsistól tanulhatok magyarul, ön pedig angolul nem tanulhat senkitől csak tőlem". „Én hát abbahagyom!" Monard iszákos volt. Pesten egy éjjel halva találták egy kocsma küszöbén. (Ld. AJ. HPD. XXXV—XXXXVI. l.) — 404, 411, 429, 430 776, 782, 784

Monszpart Gyula — számtartó, Petőfi István hivatali utóda a csákói uradalomban — 597

MOORE, THOMAS (1779—1852) — angol költő, Byron életírója. *Lyrical beauties of Thomas Moore* (1845) c. kötetét AJ. Petőfitől kapta ajándékba: „Arany Jánosnak Petőfi Sándor" dedikációval. E könyvet utóbb tovább ajándékozta Garay Jánosnak. Jelenleg a PIM birtokában van. (A könyv történetéről ld. PetőfiLev. 524., 585. l.) AJ. 1848-ban, majd az 1850-es évek elején Mooretől több verset fordított: *A Dismal mocsárok tava* (Ballada Moore után) 1848-ban (ld. AJ. kk. I. k. 25—26., 416. l.). — *Eszünkbe jusson . . .* (*Rorget not the field.)* (1852)153—154., 454. l.) — *A dalnok elhull . . . (The Minstrel-boy)* (154., 454. l.) — *Oh ne bántsd a költőt . . . (Oh Blame not the Bard . . .)* (154—155. l., 454. l.) — 660

MUNKÁSOK ÚJSÁGA — Táncsics Mihály indította meg 1848. ápr. 2-án. Eleinte hetenként egyszer jelent meg, szept. 24-től dec. 29-ig hetenként kétszer. Fő célja volt a felszabadult jobbágyokat politikai öntudatra ébreszteni. — Táncsics szorgalmazására a nyomdászok béremelést kaptak. (Ld. D. Szemző Piroska: *Táncsics Mihály 48-as lapja, a Munkások Újság.* It 1952. 481—508. l.) — 203, 625

Murakőzy Gyula (1892—1961) — költő, író, műfordító. — 515

Murány ostroma (Szécsi Mária) — 139, 151, 156, 158, 162, 166—68, 170, 172, 177, 178, 181, 188, 194, 196, 199, 203, 224—26, 291, 298, 299, 310, 314, 316, 318, 321—23, 333, 345—47, 357, 373, 411, 491, 586, 589, 592, 596, 597, 602, 603, 605—11, 613, 618, 622, 624, 625, 635, 674, 678—80, 691, 692, 694, 696—98, 700, 704, 713—16, 729, 730, 733, 741—43, 747 752, 755—57, 759, 761, 765, 766

MURÁNY VÁRA (Muraň, Csehszlovákia) — Gömör megyében. Petőfi és Tompa együtt látogatta meg. — 103, 126, 139—140, 168, 170, 174, 180, 299, 319, 576, 585, 586, 588

MÚZEUM — ld. ÚJ MAGYAR MÚZEUM

Mügge, Theodor (1806—1861) — német regényíró, tárgyát rendszerint a skandináv népek életéből meríti. Műveiből Jósika Miklós fordította magyarra a *Toussain* címűt. Pest, 1844—45. — 543

NAGY IGNÁC (1810—1854) — író, újságíró, lapszerkesztő. 1842-ben *Tisztújítás* c. színművével akadémiai jutalmat nyert. Tagja volt az MTA-nak, a Kisf.T.-nak, ez utóbbinak segéd titoknoka, pénztárosa is. A Kisf.T.

őt bízta meg *Külföldi Regénytár* c. sorozata szerkesztésével. Így váltott már 1845-ben levelet AJ.-sal, aki fordítónak ajánlkozott (Ld. Nagy Ignác — AJ.-nak 1845. márc. 13.). Hazai és külföldi darabok kiadására *Színműtárat* szerkesztett. — Legismertebb regénye, a *Magyar titkok* 1844—45-ben jelent meg, szélsőséges romantikájával Sue hatott rá. — Petőfire Nagy Ignác haragudott — Jókai szerint azért —, mert a következő sorokat magára vette: „Komor, mogorva férfiú volt Orbán, Bár oly vidám hajnal pirult az orrán." (Szinnyei Ferenc, ItK 1902. 325. l.) — Hírlapírói munkáját a *Jelenkor*nál kezdte, ahol — hírlapirodalmunkban először — a fővárosi újdonságok számára *Budapesti Napló* címen külön rovatot indított. — 1848-ban a pénzügyminisztériumban fogalmazói állást kapott. Amikor a kormány elmenekült Pestről, ő ott maradt, s a *Pesti Hírlap*ban beszámolt a császári seregek megszállta főváros életéről. — 1849. dec. 15-én megindította a *Hölgyfutárt* s ekkor AJ. közreműködését is kérte. AJ. küldött verseket, eleinte álnéven. 1850-ben Nagy Ignácot Tormási egy verse miatt haditörvényszék elé idézték. — Nagy Ignácnak volt még egy később beigazolódott helyesírási újítása is, az ti., hogy már 1839-től az általánosan használt cz-t, c-re egyszerűsítette. „Ezért nem nyomhattak el írótársai egy mosolyt, midőn koporsóján — a sors tréfájaképpen — mégis Nagy Ignáczot olvastak." (Szinnyei Ferenc: *Nagy Ignác*, ItK 1902. 187. l.) — E korszakból AJ. hagyatékában Nagy Ignáctól hat levél található, míg AJ.-nak hozzá intézett három elveszett levelének van nyoma. (Nagy Ignácról ld. Bisztray Gyula: *Folyóirataink példányszáma és olvasóközönsége az 1840-es és 50-es években*. Magyar Könyvszemle, 1967. 2. sz. 177—183. l.) — 14, 16, 73, 237, 238, 265, 266, 277, 278, 283, 284, 289, 290, 292, 296, 309, 330, 339, 353, 361, 375, 380, 426, 450, 505—07, 513, 643, 659—61, 666, 667, 669, 673—77, 682, 698, 702, 720, 734, 737

Nagy Iván (1824—1898) — geneológus, történetíró, végigküzdötte a szabadságharcot. Legnagyobb műve: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal* (I—XIII. k. 1857—67.) — 728

NAGY JÁNOS — szalontai gazdálkodó, AJ. sógora: Nagy János felesége, Ercsey Zsuzsanna (1814—1898) Aranyné legidősebb testvére. (Ld. Szél Kálmán 1914. szept. 27-i levele. Magántulajdonban.) — 413, 779

Nagy József — nagyszalontai ref. lelkipásztor, iskolafelügyelő. Szilágyi István rektorsága idején fiai az iskola tanulói voltak. Szilágyi javasolta a természettudományok alaposabb oktatását, Nagy József azonban — mivel fiai gyengébben tanultak — nem engedélyezte. AJ. ez alkalomból tréfás verses levelet intézett a „megzabolázott rektor"-hoz, amelyet Szilágyi ki is akart adatni, de elveszett. (Ld. AJ. kk. VI. k. 206. l.) — 555

N[AGY] J[ÓZSEF]NÉ — a nagyszalontai lelkész felesége. — 79, 555

Nagy Károly, „a pap fia" — apja Szabadszálláson volt ref. lelkész. 1848-ban Petőfi ellenében választották meg követnek. (Ld. Petőfi — Bacsó Jánosnak, 1848. jún. 30. PetőfiLev.. 150—151, 422. l. és AJ.-nak 1848. júl. 1.) — 630, 632

NAGY LAJOS (1823—1851) — alszolgabíró volt Szalontán, „meglőtték". Halotti anyakönyvéből Debreczeni István a következőket jegyezte ki: „E város s a vidék egyik legszeretettebb fiatala, jó ember, hű hazafi múla ki az elhunyt szerencsétlenben, ki hűn óvá honát nagy véres harczon át, de a meggyőzöttnek szerencséje véle tűnik, csak a boldog győző leli bérét. Mint vértanuk, mint estek el, beszélje a vándor rege utódok ajakán! Béke hamvaira." — 404, 413, 428, 429, 776, 783

K. Nagy Lajos — zsadányi ref. lelkész. 1965-ben *Ismeretlen hagyományok és adatok Arany Jánosról* c. gyűjtésének gépiratát elküldte Barta János professzornak, akinek szívességéből használhattam. Ezúttal is köszönöm! —

A K. Nagy Lajos által gyűjtött anyag lényeges részeit, minthogy AJ. életét, körülményeit világítják meg s szólnak néhány műve modelljéről, itt és a következő címszavaknál publikáljuk: Dévai Bálint, Debrecen, Geszt, Kisújszállás, Máramarossziget, Nagyszalonta. — Az 1881. évi levelek kiadásakor kerül majd sor egy AJ. által Gyulai Pálnak szóló elveszett levél adatainak közlésére. Ebben Gyulai segítségét kérte, hogy ifjú rokonát, Arany Sándort egy pesti asztalosmesternél elhelyezze.

K. Nagy Lajos saját gyűjtéséről 1965. okt. 11-i levelében a következőket írta Barta Jánosnak: „Szél Kálmán esperest én még láttam 1926-ban a debreceni Kollégiumban lassú léptekkel Papp Károly professzorral és Sass Béla theol. professzorral sétálni. Én mint theológus már akkor foglalkoztam Arany hagyományokkal (a ványai Arany Sándor indított rá) . . . Tisza Kálmán (külföldön él) sokszor rendelkezésemre engedte könyvtárát, ahol Aranynak sok jegyzetét láttam, valamint az urasági kasznárnak róla való írását. Arany nevelő, sokszor indzsellérnek volt írva: ‚Kért tőlem két hasáb fát. Adtam neki. Kocsival ment Szalontára, kocsija vasalása 12 krajcárba került. Lovat cseréltem, mert lesántult stb. . . .' — Örökké sajnálom, hogy Kálmán gróftól nem kértem el, amikor még utoljára dolgoztam a könyvtárban 1943-ban, az Aranyról szóló feljegyzéseket". — K. Nagy Lajos azt is leírta, amit AJ.-ról megőriztek és tovább hagyományoztak zsadányi lelkész elődei, mint Bor István (lelkész 1801—1837-ig), Varga Lajos (1841—1863 között), majd Nagy Benjámin (1863—1918-ig). Ennek veje, Hegyessy Gergely rektortanító 1888-tól 1940-ig működött Zsadányban. K. Nagy Lajos személyesen ismerte, ő volt közvetlen forrása. — Ugyancsak feljegyezte K. Nagy Lajos mindazt, amit AJ. egyes költeményeinek ihlető modelljeiről a környéken hallott. *Agnes asszony*-ról: „Geszten lakott. Neve volt: Biró Erzsébet. Iszákos férjét 1805-ben fejszével megcsapta. Nem volt gyermekük. Ebbe őrült bele. (Adatot Szabó István esperes és Tárnok János mondták el 1938-ban.)" (K. Nagy Lajos id. m. 8. l.) „*A hamis tanú* is valós történet. Ladányban, Tarcsán ma is élnek Márkusok. Van dűlő is róluk elnevezve. Márkus István volt a vén, hamis tanú. Itt Arany nem használt idegen nevet, mivelhogy ezt a történetet három faluban ismerték az 1770-es évekből." (K. Nagy Lajos id. m. 9. l.) „*A Rózsa és Ibolya* — népmesét Arany Zsadányból vette át. Özv. Buka Ferencné és B. Antalné ugyanezt a mesét mondta el. Ők nem ismerték Arany verseit. Ezt erősítette meg Nagy Benjamin lelkész, akinek maga a költő mondta — Zsadányban nem hiába jártam, mert egy szép mesére akadtam. — (Adat: Hegyesi Gergelytől.)" (K. Nagy Lajos id. m. 9. l.) „*A tetemrehívás* — nem a felvidéki Radványban játszódik le, hanem Geszten. Bárczi Benő költött név, hogy elvezesse a kutatókat a geszti határból, hogy ne kompromittálja az erdélyi Bánffy családot. Bánffy Jenő a Tiszák fővadászának a leányába volt szerelmes. Ezt Szél Kálmán hagyatkozta annak idején Papp Károly debreceni professzornak és Pokoly József volt geszti lelkész, majd debreceni professzornak. Tőlük hallottam. Ezt erősítette Tisza József is." (K. Nagy Lajos id. m. 9. l.) Dr. Barta Jánoshoz írott leveléből (1965. okt. 11.): „Arany senkinek sem mondta, hogy kit írt meg Bárczi Benőben. Ezt Pereczné nekem határozottan állította. Ők Szél Kálmántól vették szintén a hagyományt. Tisza Józseffel sokszor találkoztam, ő is ezt mondta, hogy állítólag Bánffy Jenő volt az illető Bárczi vagy Bárczy. Arany nem erősítette meg. Nem nyilatkozott. Fiának sem, vejének sem. — Felesleges ezt tudni, kiről írtam balladámat — volt a válasza László fiához. A Tiszáék hatalmas könyvtárában erre vonatkozólag semmit sem találtam." „*Az ünneprontók* — cselekménye Sarkadon történt, Balogh Ambrus ottani lelkész

határozottan állította, hogy egy Fekete János nevű garázda legény volt a megbotránkoztató ünneprontás főmozgatója." (K. Nagy Lajos id. m. 9. l.) — „*Hajnali kürt*öt is Geszten írta Arany, ahogy erről az irodalomtörténet is megemlékezik. Tisza Lajos egyik barátja mégis kicsalta Aranyt a geszti erdőbe, sőt Radványba is. Erről nem emlékezik meg Arany, mivelhogy kétszer is rálőtt a nyúlra sikertelenül. (Tisza József közlése 1937-ben.)" (K. Nagy Lajos id. m. 9. l.) „*Ősszel* — című versét 1850-ben írta Arany a geszti—zsadányi határban, a ma is meglevő hatalmas tölgyfa alatt. (Közli: Hegyessy G.) *Az özvegy-ember árvái* — népmese töredéket Szalontán, Mezőgyánban, Zsadányban hallotta Arany. (Szél Kálmán közlése Perecz I.-nénak)" — (K. Nagy Lajos id. m. 9. l.)

Nagy Miklós — mai irodalomtörténész. — 497

Nagy Péter (1819—1884) — tanár, lelkész; a szabadságharc alatt munkatársaival gyutacsot gyártott. — 443

Nagy Péter — mai irodalomtörténész. *Az irodalomtörténet kutatásának ötéves terve* c. tanulmányában (1950) irodalmunk haladó hagyományainak feltárását sürgette. — 485, 497

NAGY SÁNDOR JÓZSEF (1804—1849) — a szabadságharc tábornoka. 1849. okt. 6-án vértanúhalált halt. — 255, 653

NAGYBÁNYA (Baia-Mare, Románia) — 127, 138, 594

NAGYBECSKEREK (Zrenjanin, Jugoszlávia) — 232, 639

NAGYENYED (Aiud, Románia) — 147, 459, 595, 772

NAGYENYEDI ALBUM Pest, 1851. — Szilágyi Sándor szerkesztette az 1849. jan. 8-án helyi ellenséges elemek által felgyújtott város felsegítésére. Aranytól *A dalnok búja* c. vers jelent meg benne (272—276. l.). — A II. kötetet elkobozták, annak anyagát Szilágyi később a *Nők Könyve* (1853) c. almanachban tette közzé — 361, 371, 372, 697, 732

NAGYFALU — (Nógrád megye) — 356, 721

NAGYKÁLLÓI JEGYZŐI HIVATAL — 12, 504

Nagykároly (Carei, Románia) — 514, 685, 687

Nagy Képes Világtörténelem — 1898-tól jelent meg, szerkesztette Marczali Henrik. — 469

NAGYKŐRÖS, KŐRÖS — 1851. november elejétől AJ. a nagykőrösi Ref. Gimnáziumban tanított. Ld. AJ. kk. XIII. k. Hivatali iratok 1. AJ. nagykőrösi iratai (1851—1860). Sajtó alá rendezte Törös László (Bp. 1966.) — 206, 390, 391, 392, 394—99, 403, 407—09, 411—13, 417, 418, 421, 426, 428, 429, 433, 437, 448—50, 463, 475, 477, 478, 488, 493, 499, 702, 770, 771—82, 787

NAGYKŐRÖSI REF. EGYHÁZTANÁCS — egy, AJ.-hoz intézett levél van, míg AJ.-tól két hozzá intézett levél maradt fenn. — 391, 392, 395, 400, 770—74, 776

NAGYSZALONTA, SZALONTA (Salonta, Románia) — AJ. születési és lakóhelye 1851. október végéig. — A városról ld. Rozvány György: *Nagy-Szalonta mezőváros történelme.* I—II. k. (Gyula, 1870), *Nagy-Szalonta története 1800—1848-ig.* III. rész. „Tekintettel AJ. koszorús költőnk községi jegyzőségére." (Nagy-Szalontán, 1892.) Továbbá: Bordás Lászlónak a város múltjáról gyűjtött mai anyaga. — AJ. szalontai éveiről ld. AJ. kk. XIII. k. Hivatali iratok 1. AJ. nagyszalontai iratai. Sajtó alá rendezte: Dánielisz Endre. (Bp. 1966.)

AJ. szalontai éveiről, gyermek-, ifjú és jegyző korából, K. Nagy Lajos: „Ismeretlen hagyományok és adatok AJ.-tól" című kiadatlan gyűjteményében is megörökít néhány mozzanatot: „Bor István zsadányi lelkész és a traktus esperese (1801—1837-ig élt Zsadányban) a szalontai iskolákat látogatta meg 1826-ban. Megkérdezi az osztályt: mire használja édes-

anyátok a krumplit? Enni — zúgott rá a felelet. — Hát még? Nincs válasz. Kis idő múlva felnyújtja ujját a kis AranyJánoska. A krumplit nemcsak enni használjuk, hanem a kisebbet vetni hagyjuk, a még kisebbet meg a malacnak főzzük meg — hangzott az értelmes válasz a gyermek ajkáról." (K. Nagy L. 4—5. l.) — (A hagyomány útjáról Bor Istvántól napjainkig ld. K. Nagy Lajosnál, ahol felsoroltuk a zsadányi lelkészek sorát a 19. sz. elejétől Hegyessy Gergely rektorig, akit K. Nagy Lajos személyesen ismert, s akinek közléseit följegyezte.) — Egy adat AJ. kezdő, tanítói működéséről: „Varga Lajos lelkész Szalontán sokszor vizsgálta felül a költő correctori működését és módszerét mint iskolai vizitátor. Őtőle maradt fenn Arany pedagógiai módszeréről egy adat (III. sz. protocollum 54. lap; a második világháborúban elveszett). Rímekben tanította a gyermekeket a grammatikai szabályokra." (K. Nagy L. id. m. 3. l.) — AJ. jegyzői működéséhez: „Amikor Arany Jánost 1839-ben megválasztották a városhoz segédjegyzőnek, majd 1840-ben aljegyzőnek, gyakran járt ki Orosiba a szalontai városgazdával, hogy szétnézzenek a város gulyája és ménese körül. Öreg R. Balogh István (meghalt 1940-ben 86 éves korában) mondta volt nekem, hogy az apja ott volt annál az esetnél, amikor az orosi gulyás és csikósbojtár egy leányon összekaptak (akár Jókai Sárga Rózsa című regényében) és a furkósbottal döngették egymást. Arany tette meg köztük az igazságot. Tanácsára az lett a győztes, akit az érdekelt szalontai lány kiválasztott vőlegényének. A csikósbojtárt választotta. A gulyásbojtár a közeli nádasnak akart menni elkeseredésében. Arany bölcs szavaira visszafordult. — Majd Arany beajánlotta a Tisza családnak. Ott öregedett meg." (K. Nagy Lajos id. m. 5. l.)

Ahogyan a rokonok, ismerősök látták AJ.-t: „A költő rokonsága általában az embert, férjet, apát emlegeti őszinte tisztelettel emlékezéseiben. Aranyt, aki otthon tesz-vesz az asztal körül. Dohányt szitál. A tiszta dohányba feketekávét csurgat. Szívesen veszi át az ajándékba hozott szűzdohányt, csapott hegyű késével este, mikor mindenki elpihent körülötte, felvágja cérnavékonyságúra. Majd szárítja és alig várja, hogy az orosi Boncos számadótól kapott bikatökzacskóját teletömje vele. Szallaga kilóg zsebéből. Cipőjét birkabőr darabbal fényesíti, hogy ragyogjon, amire sokat ad. Keresztapjától kapott kis poharát féltve őrzi kártékony kezektől. A Kossuth-bankó bibliájában pihen mint jelző. Zsoltáros könyvében illatozik a kedvelt fodormenta levél. Legjobb szerette a darualmát (nemes sóvári). Puha húsa könnyen rágható és emészthető. Sifonja tetejére saját kezűleg rakja sorba. Rend, pontosság, tisztaság, következetesség, bölcsesség, takarékosság, őszinteség, becsületesség, jószívűség, puritánság jellemzője emberi életének." (K. Nagy Lajos id. m. 4. l.) — 7—18, 20, 21, 25—28, 33—41, 44—46, 48, 50, 52, 54, 58, 60—65, 72, 75, 76, 79, 80, 84, 85, 88, 92—94, 96, 97, 99, 100, 102, 104, 106, 109, 110, 114, 118, 121, 124, 125, 128, 134, 136, 138, 141, 145, 146, 149, 150, 155—158, 160, 161, 163—166, 169—171, 173—176, 181, 183, 187—189, 195—197, 199, 200, 202, 203, 205, 206, 208—214, 216—221, 224, 226, 228—230, 232—245, 247—256, 258, 260—263, 265—268, 271—276, 279, 281—283, 285—287, 289—293, 300—302, 310, 312, 314, 316, 319, 320, 325—327, 329—331, 334, 341, 342, 350, 352, 353, 357, 361, 363, 365, 366, 368—370, 376, 379, 380, 392—400, 403, 404, 408, 409, 411, 412, 414, 424, 426, 428, 429, 437, 444, 447, 456, 458, 462—464, 469, 470, 475, 485, 486, 488, 493, 499, 500, 502—510, 512—514, 521—526, 531—535, 537—540, 542—546, 550—552, 554—562, 566, 567, 569—572, 574, 575, 577, 579, 580—589, 591—598, 600—614, 617, 618, 621, 622, 624, 625, 627—630, 634, 636—639, 641, 642, 644—654, 657—661, 663—669, 671—675, 680, 681, 684—688, 690, 691, 693, 697,

699–703, 705, 707, 710, 711, 719, 725, 727, 729, 731, 732, 734, 736, 737, 760, 765, 770–772, 774–779
NAGYSZALONTA VÁROS TANÁCSA — AJ.-nak egy, a Tanácshoz intézett, azóta elveszett leveléről tudunk. — 251, 650, 651
NAGYSZALONTAI REF. CONSISTORIUM-hoz AJ.-nak egy levele van. — 9, 502
NAGYSZEBEN (Sibiu, Románia) — 347, 714
NAGYVÁRAD (Oradea, Románia) — 42, 45, 50, 64, 96, 99, 100, 101, 104, 114, 124, 128, 140, 141, 145, 149, 155, 171, 178, 181, 197, 203, 208, 213, 218, 224, 228, 229, 232, 234, 236, 237, 241, 243, 245, 247, 248, 249, 255, 261, 263, 278, 312, 331, 356, 368, 376, 403, 413, 493, 557, 588, 592–95, 600, 614, 621, 645, 649, 652, 657, 668, 703, 721, 731, 734, 775
NAGYVÁRAD VÁROSI TANÁCSA — 93, 570
Nagyváradi Értesítő — ld. Debrecen — Nagyváradi Értesítő
Nagyvásári — 1702-ben Nagyszalonta határához tartozott. — 522
NAGYVÁZSONY — kolostorát Kinizsi Pál alapította. — 130, 131, 587
Napóleon, III. Bonaparte (1808–1873) — I. Napóleon unokaöccse. Az 1851. dec. 2-i államcsíny útján lett herceg-elnök, egy év múlva császár. — 783
NÁPOLY — 310, 311, 331, 355, 366, 389, 690, 703, 729
NATIONAL ZEITUNG (Berlin) — 384, 740, 756
Naturam furca expellas — 718
Nemes György — sajtótörténész — 493, 623
Németh G. Béla — mai irodalomtörténész, sajtó alá rendezte az AJ. kk. XI. és XII. kötetét. — 442, 485, 489, 494
NÉMETORSZÁG — 298, 299, 300, 315–18, 337, 338, 346, 348, 384, 385, 648, 679, 680, 692, 693, 695, 707, 714, 740, 744–46, 757–59
NEMZETI KÖNYVTÁR — a Kisf.T. vállalkozása. Célja: jeles íróink válogatott vagy összes műveit kiadni. — 506
Nemzeti Múzeum — ld. Magyar Nemzeti Múzeum
Nemzeti Színház — 471, 508, 538, 568, 617, 656, 687
NEMZETI ÚJSÁG, utóbb: Nemzeti Politikai Hírlap — konzervatív politikai hírlap, 1840-től 1848 április végéig jelent meg. — 351, 623, 719
Nemzetőr-dal — 334, 346, 677, 705, 707, 713
NÉP BARÁTJA, A (NépB.) — 1848. jún. 4.–1849. jún. 30. között jelent meg, kezdetben mint hetilap, 1849-től hetenként kétszer. A pesti központi választmány adta ki. A lap jelmondata: „A ki mint vet, úgy arat." Szerkesztését — Petőfi javaslatára — AJ.-ra akarták bízni, de mivel ő nem vállalta, Vas Gereben lett a felelős szerkesztő, míg AJ. mint szerkesztőtárs dolgozott a lapban. Így azonban nem tudta a lapot irányítani, amelynek „szájbarágó" módszerét hibáztatta. A lap szerkesztésével kapcsolatos elveit 1848. jún. 30-i levelében fejtette ki Vas Gerebennek. Arról, mennyire megbánta, hogy a lap kicsúszott kezéből, Petőfinek írt 1848. aug. 12-én. Mivel e tényen már nem tudott változtatni, visszavonult a laptól. Utoljára 1848 novemberében jelent meg írása a Nép Barátjában, de előbbi szerződése miatt neve csak 1849. márc. 9. után került le a lapról. AJ. és a Nép Barátja viszonyáról ld. Pogány József: *Arany János politikai nézetei*. Bp. 1909. 15–21. l.

AJ.-nak a Nép Barátjá-ban megjelent versei és prózai írásai: 1848-ban: 2. sz. jún. 11.: *Önkénytes sereg* (próza). — 3. sz. jún. 18.: *Segítsünk a hazán!* (próza). — 4–5. sz.: jún. 25., júl. 2.: *Ismerkedés* (próza). — 5. sz. júl. 2.: *Egy életünk, egy halálunk, A legszebb virág* (versek). — 6. sz. júl. 9.: *Lóra . . .! Mit csinálunk?* (versek). — 10. sz. aug. 6.: *Országczímer és nemzeti szín* (próza). — 11. sz. aug. 13.: *Losonczi István* (vers). — 16. sz. szept. 17.: *Mentsük meg a hazát!* (próza). — 18. sz. okt. 1.: *Kinek van igazsága?* (próza). — 19. sz. okt. 8.: *Mik voltunk?, Mivé leszünk?* (Magyar-

ország története dióhéjba szorítva.) (Próza.) — 20. sz. okt. 15.: *Él-e még az Isten?* (vers). — 22. sz. okt. 29.: *Az örökség* (vers). — 23. sz. nov. 5.: *Fellázadtunk-e mi magyarok?* Aláírás: A. J. (próza). — 210, 219—22, 225, 229, 231, 262, 318, 494, 624—27, 630, 631, 634, 636, 638, 655, 658, 672, 676, 694, 698, 710, 719, 775, 777

NÉPIES FÜZETEK = A falu könyve. A kiadvány-sorozat Vas Gereben szerkesztésében indult. Első füzete 1851 elején jelent meg. Jún. 26-án a *Hölgyfutár* híradása szerint első tizenkét füzete elkészült. Júl. 29-én uo. a 12 füzetet is szétküldték. Vas Gereben A.J.-t felkérte munkatársul, de A. nem dolgozott neki. — 319, 330, 340, 697, 702, 710, 719, 726

NÉPSZABADSÁG — 1849-ben a hivatalos *Közlöny* vasárnap és csütörtökön megjelenő mellékletéül szánta Szemere Bertalan Arany János és Gondol Dániel szerkesztésében. Megjelenését mind a *Közlöny*ben, mind a *Respublica*ban hivatalosan is bejelentették. A cári seregek előnyomulása miatt azonban már nem jelenhetett meg. (Ld. Czóbel Ernő: *Arany János tervezett néplapja, a „Népszabadság"*. It 1917. 479—489. l.) — 262, 263, 656, 658, 659, 676

Névnapi gondolatok — 669

NIEBELUNGEN NOTH v. LIED — e német középkori hősmonda-körből alakult epikus műre Szilágyi István hívta fel A.J. figyelmét 1847-ben (ld. márc. 12-i lev.). A *Buda halála* azonban, amelyhez használta, csak később született meg (1864.) — 68, 77, 80, 131, 137, 170

Nógrád megye — 598, 634, 720, 721, 731

Non, de—ld. Denon

Nővünk együtt — 469

Nyalka huszár — 286

NYÁRI PÁL (1806—1871) — a liberális nemesség egyik vezetője. 1848-ban a radikálisokhoz tartozott, támadta a Batthyány-kormányt, Debrecenben azonban a Békepárthoz csatlakozott. A szabadságharc leverése után tíz évi várfogságra ítélték — 204

V. Nyilassy Vilma — mai irodalomtörténész, Petőfi-kutató. — 481, 488

NYIRBAKTA — 80, 555

NYIRKÁLLAI TAMÁS — 1476-tól Mátyás király kancelláriájának jegyzője volt. Leírta a kancelláriai gyakorlatot. Ebben a törvényes latin műszavak értelmét hetven magyar jelentéssel adta vissza. Nyomtatásban 1799-ben jelent meg. — 552

Nyugat — 1908. jan. 1-én indult, utolsó száma 1941. aug. 1-én jelent meg. — 452, 454

NYULAK SZIGETE — Margitsziget — 411, 418, 723, 780

OBERNYIK KÁROLY (1815—1855) — drámaíró, tanár. 1837-től Kölcsey Kálmán nevelője. Kölcsey Ferenc hatására lépett az írói pályára. 1843-ban *Főúr és pór* c. drámájával akadémiai díjat nyert, de a cenzúra eleinte nem engedte előadatni. Pestre költözött, Vahot Imrével, Petőfivel barátkozott, tagja volt a *Tizek Társaságá*nak. — 1849-ben Csekére, 1850-ben Pestre, 1851-ben a kecskeméti gimnáziumhoz ment tanárnak. — 105, 361, 508, 570, 663

OHLY, KARL — német kritikus — 315, 384, 692, 739, 741, 751, 756

Oláh-Homorog (Homorog, Románia) — község Nagyszalonta közelében. — 629

Oláh Károly (1826—1875) — újságíró. A szabadságharcban nemzetőr hadnagy. 1850-ben Orbán Pető (Péter)-rel a *Csokonai Lapok*at szerkesztette. A.J.-sal állítólag váltott leveleket. Kardos Lajos szerint az Oláh családnál

„levelek is voltak Aranytól, de nem kerültek elő". (Ld. Kardos Lajos: *Arany János egy ismeretlen verse.* EPhK. 1913. 212. l.) — 492, 669
Olaszország — 81, 175, 298, 301, 310, 311, 315, 612, 635, 678, 690, 692, 694, 720, 722, 728
Oltványi Amrus — mai irodalomtörténész. — 490
Orbán Emilia — ld. Voinovich Jánosné
Orbán János — Voinovich Géza anyai nagyapja. — 468
Orbán Pető = Péter (1824—1869) — író, szerkesztő. 1850-ben három hónapig szerkesztette a *Csokonai Lapok*at előbb Oláh Károllyal, majd egyedül. — AJ.-sal való levélváltásról nincs adatunk, bár valószínű, hogy AJ. levél kíséretében küldhette el neki a Csokonai Lapokban megjelent költeményeit. (Ld. Csokonai Lapoknál.) — 418, 669
Orlay Petrics Soma (1822—1880) — festő. Petőfi rokona és jóbarátja, több arcképet festett róla. Petőfi 1849 július elején családjával együtt Orlayéknál tartózkodott a Békés megyei Mezőberényben. Júl. 11-én tőlük írta utolsó levelét AJ.-nak. — 261, 581, 657
Orod-i Káptalan — küldöttei előtt végrendelkezett Kinizsi Pál 1492-ben. — 130
Orosháza — 70, 72, 94, 156, 163, 195, 199, 205, 210, 217, 218, 220, 226, 238, 251, 368, 403, 550, 770, 775
Oroszország — 61, 355
Orsova (Orsova, Románia) — 277
Országos Széchényi Könyvtár — 318, 374, 459, 473, 539, 587, 599, 621, 689
Ortlepp, Ernst (1800—1864) — német lírikus, drámaíró, műfordító. Shakespeare, Byron műveit fordította németre. Shakespeare-fordítása 1838—39-ben jelent meg, s AJ. Ortlepp-féle fordításból már 1843-ban idézi a *Nyáréji álom* néhány sorát. (Voin. AJé. I. k. 72. l.) — 503
Ossian — a régi énekes eredeti dalaiként tette közzé James Macpherson azokat a dalokat és balladákat, melyeket a nép ajkáról gyűjtött ógall elemek felhasználásával, maga írt. — 59, 80, 198, 304, 543, 555
Ost-Deutsche Post (Wien) — 351, 373, 384, 716, 733, 740, 759, 764
Osváth Imre (?—1892) — ref. lelkész: 1835—37-ben Nagyszalontán Balogh Péter mellett, majd mezőgyáni, végül sarkadi lelkész, esperes. — Petőfi szalontai tartózkodásakor Osváth is szerette volna a költőt megismerni. Megkérdezte tehát AJ.-t, beszélhetne-e vele. — Bizonyosan — felelte A. Petőfi éppen a kertben van. Hogy a találkozás hogyan zajlott le, Osváth elmesélte Márki Sándornak, aki így ad számot a történtekről: „Osváth Imre — mint tőle 1882. aug. 15-én hallottam — a kertbe ment tehát, hol Petőfi hevesen gesztikulálva, fejét szügyébe vágva sétált. Mikor az út végére ért, Osváth eléje állt s pár üdvözlő szóval bemutatkozott. Petőfi végignézett rajta. — Jól van! — szólt és sarkon fordulva, tovább sétált és gesztikulált. Osváth leforrázva ment ki s elmondta Aranynak, hogyan járt. No, bizonyosan verset csinált Sándor — vigasztalta őt Arany —, hanem bejön ő mindjárt, akkor megösmerkedhetel vele. Sokan, nők is vártak már akkor Petőfire, aki be is jött, de ügyet sem vetve tisztelőre, bement a szobába s nekifeküdt a versírásnak. Pár perc múlva az egyik pesti lap számára postára adatta fel a verset. Akkor aztán egész jókedvvel fogott a társalgáshoz, de mire Osváthra került volna a sor, előállt ennek kocsija s a tiszteletes úrnak . . . . anélkül kellett hazamennie falujába, hogy beszélhetett volna Petőfivel." (Ld. Márki Sándor feljegyzései. Magyarság, 1923. aug. 10. sz.) — AJ.-ék 1850 tavaszán megvették Debreczeni János csizmadiamester házacskáját. A szomszéd ház Osváth Imréé volt, de mivel Sarkadra költözött, bérbe adta. A közös kerítés javítása ügyében

levelet váltottak AJ.-sal. — Osváth AJ.-nak írott levele megmaradt, AJ. Osváthnak szóló sorai elvesztek. — 272, 274, 663, 664,
Ótátrafüred (Csehszlovákia) — 469
OVIDIUS PUBLIUS O. NASO (id. e. 43 – id. u. 18) — 191
Ősszel — 305
Összes költeményei (1867) — 581, 667

PÁKH ALBERT (1823–1867) — író, újságíró, szerkesztő, ügyvéd. 1844-ben jurátusként jött Pestre. A következő évben Kaján Ábel néven a *Pesti Hírlap* tárcáit írta. Petőfi jóbarátja, a *Tizek Társaságának* tagja. Lakott is együtt Petőfivel, aki felvidéki útján, Iglón, a Pákh családnál vendégeskedett. 1847-től külföldön gyógyították, 1850 nyarán tért haza, s az *Újabbkori Ismeretek Tára* szerkesztésében vett részt. — 361, 478, 591
Pákozd — 636
PÁLFFY ALBERT (1820–1897) — író, újságíró, lapszerkesztő. Petőfi barátja, a *Tizek Társaságának* tagja, 1847-ben a *Pesti Hírlap* munkatársa. 1848. márc. 19-én Csernátony Lajossal megindították a *Marczius Tizenötödike* c. lapot, amely 1849. júl. 6-ig jelent meg, akkor ui. Szemere kormánya Pálffy lapját ellenzéki hangja miatt betiltatta. Pálffyt magát letartóztatta. Világos után bujdosott. Ld. Vadnay Károly: *Pálffy Albert emlékezete*. Irodalmi emlékek (Bp. 1905.) c. kötet 159–207. l. — Orosz László: *Pálffy Albert*. Gyula, 1960. — 258, 655, 658
PALI MOLNÁR — ld. KINIZSI PÁL
Pallós Emil — mai statisztikai író. — 544
PALMA KÁROLY FERENC (1735–1787) — heraldikus — 123, 584
PALÓCZY (ÁBRIS) ÁBRAHÁM — ügyvéd Bején, majd Tornalján és Putnokon. Tompa barátja. Később Arany is találkozott vele Tompánál. — 359, 403, 448, 775
Pályi Elek (1797–1846) — színész, műfordító. Főleg Erdélyben játszott. Sok opera és színmű szövegét fordította magyarra. — 568
Pándorf, falu (Ausztria, Parndorf) — 637
Pant — 1702-ben Nagyszalonta határához tartozott. — 522
PAP BÁCSI — ld. SZABÓ JÓZSEF geszti lelkész
PAP ENDRE (1817–1851) — költő, jogász, Kölcsey mellett volt joggyakornok. Később sajtó alá rendezte műveit, bár Szemere—Eötvös—Szalay neve áll a munkán. — Visszatért Szatmárba, ahol feleségével Kováts Jozefával vendégül látták Petőfit. 1848-ban országgyűlési követ, közoktatásügyi tanácsos. Később visszavonult. — 301, 681
Pap Károly (1872–1954) — irodalomtörténész, volt debreceni egyet. tanár. Kiadta AJ. *Magyar irodalomtörténetét* (1911) és *Széptani jegyezeteit* (1934). — 471, 502, 535
Pap Tógyer — Madarász községből, az 1848-i követválasztáson AJ.-ra szavazott. — 629
PÁPA (város) — 350, 550
PÁRIZS (Paris) — 30, 105, 219, 300, 315, 384, 430, 612, 679, 692, 696, 733, 783
Paszkevics, Ivan Fjodorovics, hg. (1782–1856) — orosz tábornagy, birodalmi tanácsos, az 1849 júniusában Magyarországra támadó cári intervenciós sereg főparancsnoka. — 656, 659
Pata — 1702-ben Nagyszalonta határához tartozott. — 522
PATAK — ld. SÁROSPATAK
Patyi Sándor — mai irodalomtörténész. — 497
Pauler Tivadar (1816–1886) — jogász, az MTA tagja, 1848-tól a pesti egyetem tanára. Toldy Ferenccel megalapította az *Új Magyar Múzeum* c. folyóiratot. — 479

Péchy Imre — *A dévaványai juhbehajtást* először említi mint AJ. művét (Reform. 1874.) — 502
Pécs — 602
Pécsi István — Erdélyi János műveinek egyik megrendelője. — 620
PÉCZELY JÓZSEF, ifj. (1789—1849) — tanár, történész, az MTA tagja. Munkája: *A magyarok történetei Ázsiából kijövetelektől fogva mai időkig* (Debrecen, 1832—35, 4 kötet.) 1815-től a debreceni kollégium tanára volt. Amikor AJ. mint diák Debrecenbe került, nem volt ismeretlen előtte professzora neve, mert id. Péczely József (1750—1792) fordításában akkor már olvasta Voltaire *Henrias*-t. (Ld. önéletr. lev. AJ. kk. XIII. k. 109. l.) Péczely József történelemre tanította AJ.-t és társait, így Szilágyi Istvánt, Kovács Jánost. AJ. a *Bolond Istók* II. é. 28. vrsz.-ban szól a kollégiumi történelemtanításról. Péczely 1832—35 között *Lant* címen kiadott növendékei verseiből; ebben AJ. nem szerepel. — Péczely 1841-ben tantervi tervezetet készített, melynek alapja a négyéves iskolakötelezettség, egyszersmind követelte a tantárgyak magyar nyelvű tanítását. — Péczelyről ld.: Balkányi Kálmán: *Ifj. Péczely József*. Itk 1903. 257—273. l. — 19, 179, 299, 512, 614, 679
Peleske (Peleşul, Románia) — 600
Percy, Thomas (1728—1811) — angol költő. *Reliquies of Ancient Poetry* (1765) c. gyűjteményével felkeltette az érdeklődést a régi angol irodalom iránt. E gyűjtemény jelzi a romantika kezdetét. — 744—746
PERCZEL MÓR (1811—1899) — politikus, hadvezér. Nevelője Vörösmarty volt. 1848-ban belügyminiszteri tanácsos, majd osztályfőnök, az országgyűlésen Buda radikális képviselője, majd a Zrínyi-szabadcsapat megszervezője. 1849-ben a Tisza menti magyar csapatok parancsnoka, utóbb hadtestparancsnok. Petőfi ellentétbe került vele. A szabadságharc leverése után Törökországba emigrált. — 264, 659
Perényi József (1871—1938) — irodalomtörténész. AJ. kortársai közül megírta Szemere Miklós életét. (1897) — 501
Perzsia — 756
PEST — 17, 19, 35, 43, 45, 46, 49, 55, 60, 62, 70, 72, 87, 93—95, 96, 97, 100 103, 104, 106, 118, 119, 125, 128, 139—141, 145, 148, 150, 152,—156, 158, 160, 162, 165, 174, 181, 183, 186, 190—92, 194, 195—202, 204, 206—210, 216, 217, 219, 220, 223—227, 231, 239—241, 244, 249, 250, 253—255, 257—261, 268, 271, 272, 275, 276, 283, 287—292, 297, 299, 300, 302, 303, 305, 308, 309, 312, 315, 319, 321, 322, 325, 326, 329, 333, 334, 341, 350, 352—354, 356, 358, 360—362, 367—369, 372—372, 377—379, 382, 384, 388, 391, 400, 407—409, 411, 424, 425, 428—430, 442, 449, 450, 457, 461, 463, 477, 488, 489, 505, 509, 513, 531, 536—543, 548, 550, 551, 556, 567, 568, 570, 571—574, 577, 582, 593, 594, 597, 600, 601, 603—606, 608, 611, 612, 615, 616, 619—628, 630, 632—637, 639, 642, 645, 649—652, 654—657, 659—666, 669, 671—673, 675, 679, 681—684, 686, 688, 689, 692, 694, 697—699, 705, 711, 716, 719, 720, 722, 727, 729, 731—733, 736—738, 740, 761, 765, 770, 774, 775, 777, 782
PESTI DIVATLAP (PDl.) — Előde a Regélő Pesti Divatlap 1844-ig. Kezdetben Vahot Imre és Erdélyi János közös családi tulajdona. Erdélyiné Vachott Kornélia és gyermekének halála után Vahot Imre kizárólagos tulajdonába került. A folyóirat Vahot Erdélyi iránti ellenszenvének számos nyomát őrzi, pl. *A Szépirodalmi szemle és a Pesti Divatlap* c. cikk (PDl. 1847. I. fé. 9. sz. febr. 28. 282—283. l.) — 1844 közepétől egy évig Petőfi is segédszerkesztője volt. AJ. feltűnése idején egyedül Vahot Imre szerkesztette. AJ. 1847-ig másokkal együtt előfizetője volt (ld. levelét Szilágyi I.-nak 1847. jan. 3.). — Később is rendszeresen olvasta, 1847

végéig küldött verseiből közlésre. — A PDl. 1848. júl.-tól mint Bp-i. Dl. jelent meg, 1848 végével megszűnt.

AJ. versei a PDl.-ban 1847-ben: *Rózsa és Ibolya meséje* (I. fé. 12, sz. márc. 21. 356—367. l.) — *Lakodalom jő* — későbbi címén: *A varró leányok* (I. fé. 20. sz. máj. 16. 629. l.) — *A méh bosszúja* — későbbi címén: *A méh bosszúja [románca]* — (I. fé. 23. sz. jún. 6. 719—720. l.) — *Aranyaimhoz* (II. fé. 28. sz. júl. 8. 872. l.) — *A szegény jobbágy* (II. fé. 34. sz. aug. 19. 1061—1062. l.) — *Szőke Panni* (II. fé. 38. sz. szept. 16. 1189—1190. l.) — *A rab gólya* (II. fé. 43. okt. 21. 1351—1352. l.) — *A keresztfű* — a későbbi: *Szent László füve* — (II. fé. 48. sz. nov. 25. 1508—1513. l.)

Aranyról szóló híradásokból 1847-ben: Jan. 31-én: a Kisf.T. „víg népies eposzra kitett pályadíját AJ. szalontai másodjegyző nyerte el. Kik e jeles pályaművet ismerik, nem győzik eléggé magasztalni az abban feltalálható gazdag költőiséget, népies szellemet, s az erőteljes sajátos nyelvet. Éljen Ő! A költészet e nemében nagy szükségünk van reá." — Márc. 21-én a *Rózsa és Ibolya meséjé*hez fűzött lapalji jegyzet: „A mint híre ment annak, hogy a Kisfaludy-társaság által a népies költői beszélyre kitűzött jutalmat Arany János ‚Toldi Miklós' című munkája nyerte el, mellynek a maga nemében páratlan jelenségét, s főleg népies nyelve s előadása, jellemzése és költői szépségeinek magas becsét minden bírálója és olvasója egyaránt elismeré s lelkesedve magasztalá, sőt a mű rendkívüli jelessége miatt még az általa nyert jutalmat is megszaporíták; — lapunk olvasóinak érdekében kötelességünknek tartók irodalmunk ezen koszorús bajnokát, — ki istenei által népies költészetünk újjáteremtőjévé látszik meghíva lenni, — a Pesti Divatlap íróinak díszes körében közremunkálásra felszólítani; minek következtében a jeles népköltő azonnal megigéré munkás részvételét; s íme most szerencsénk van tőle ezen gyönyörű népies mesét közölhetni, valamint szerencsénk van azt is nyilváníthatni, miként ezentúl lapunk olvasói a P. Divatlap által még ez évben többször is fognak találkozni Arany nevével, kit lapunk dolgozótársaul megnyerni sikerült." (I. fé. 12. sz. 356. l.) — Márc. 28-án: „*Arany Jánost* a jeles népköltőt szerencsések valánk lapunk *kizárólagos* dolgozótársaul megnyerni, s rövid időn egy nagyobb kiterjedésű népies beszélyt közlendünk tőle." (I. fé. 13. sz. márc. 28. 413. l.) — Máj. 16-án: „Igazolás. Miután bejelentettük, hogy *Arany János* lapunk kizárólagos dolgozótársa leend, s mind e mellett is az Életképek múlt heti számában Petőfihez intézett verse jelent meg; érdekünkben áll AJ.-nak hozzánk intézett nyilatkozatát közzé tenni, miszerint ő azon költeményt febr. 11-én tehát akkor adta az Életképekbe, midőn még lapunk kizárólagos dolgozótársává nem ígérkezett." (I. fé. 20. sz. 642. l.). — Jún. 13-án: „AJ.-nak várva várt Toldija" megjelenéséről ad hírt mint „a maga nemében felülmúlhatatlan jelességű költői műről" (I. fé. 24. sz. 771. l.). — Jún. 27-én három tömött lapon nagy szóáradattal méltatja a művet s közli részletes tartalmát. (I. fé. 26. sz. jún. 27. 829—32. l.) — Aug. 12-én: a „Szerkesztői Értesítés" c. rovatában: „Arany János küldeményét megkaptuk". *A szegény jobbágy* c. versre vonatkozhat. (II. fé. 33. sz. l.) — Okt. 14-én: a „Szerkesztői Értesítés" c. rovatában „Arany és Szemere Miklós verseit megkaptuk". — E küldeményből jelent meg AJ.-tól *A rab gólya*. (II. fé. 42. sz.) — Nov. 18-án: Petőfi és Aranyról együttes híradás: „Petőfi egy nagyobb költeményen dolgozik, valamint AJ. is, *A Szent László füve*, mindkettő népies modorban." (II. fé. 47. l.) — 1848-ban, amikor AJ. átment az Életk.-hez, a PDl. arról, hogy a Kisf.T. tagjául választotta, minden megjegyzés nélkül febr. 20-án így ad hírt: „Tagokul Arany János, Hazucha Ferenc és Szücs Dániel választattak meg." (I. fé. 8. sz. 254. l.) — 21, 28, 39, 49, 63, 70, 73

74, 84, 87,94, 99, 102, 105, 145, 318, 513, 522, 524, 533, 535, 538, 540, 545, 547, 548, 550, 551–54, 567, 569, 570, 572, 573, 577, 578, 584, 588, 592–94, 596, 600, 601, 603, 607, 609, 617, 618, 625, 660, 694, 770

P[ESTI] F[ÜZETEK] — Szilágyi Sándor folyóirata lett volna, de nem kapott rá engedélyt. (L.d. AJ.—Szilágyinak, 1851. júl. 18.) — 372, 378, 680, 736

PESTI HÍRLAP (PHírl.) I — Kossuth Lajos lapja 1841-től. 1844-ben, mikor Kossuthot eltávolították a lap éléről, Szalay László, majd 1845. júl. 1-től Csengery Antal és Kemény Zsigmond szerkesztette. 1849-ben Windischgrätz betiltotta. Ez években a lap megemlékezett AJ. két pályanyertes művéről, s helyt adott a szalontai tűzkárosultak megsegítésével kapcsolatos közleményeknek. — 1846. febr. 12-i számában a *Kisfaludy-társaság* c. közlemény voltaképp a társaság közgyűléséről szóló beszámoló. Arany első irodalmi sikerének e dokumentuma az eredmény kihirdetéséről az alábbiakban értesít: „Ezen Kisfaludy-társaság, mellyet ezentúl leggondos figyelemmel kísérni kedves kötelességünknek tartandjuk, febr. 8-kán reggeli 10 1/2 órakor tartá Pestmegye nagyobb termében kilenczedik közülését, mellyre számos vendég s díszes hölgykoszorú jelent meg. A gyűlést elnök báró Jósika Miklós nyitá meg. Következett a titoknok [Erdélyi János] tudósítása a társaság múlt évi munkálkodásai, jutalmai s pénztára mibenlétéről." — A beszámoló itt az ülésen elhangzott felolvasásokról emlékezik meg, majd a nyertesek nevét sorolja fel: „Nyertes pályázók ez idén: — a szépműtan elméleti díjt nyeré *Bangó Péter* Aradon, a vígéposzi díjt: *Arany János* Szalontán; Marczibányiné-díjt: *Garay János*". Mint az idézettek mutatják, a szűkszavú közlés Arany nevén és lakóhelyén kívül csupán művének műfaját említi. Csak a Pesti Hírlap 1846. febr. 24-i (630. sz. 129. l.) közleménye tájékoztat részletesebben Arany művéről és általában a pályázatról. Erdélyi János *Titoknoki jelentésének* itt közölt második részében olvassuk a következőket: „Víg éposokra nézve ide megy ki a bírálók: Erdélyi, Stettner, Vörösmarty véleménye: A beküldött komikai költeményekben több a satyrai és tanító elem, mint a komikum, nagyobb rész pedig a víg helyett épen bohózat-körben marad, s midőn az életet híven akarja festeni, torzképeket ád. A nyelv, a verselés, szóval az összes előadás olly nemű, mintha már irodalmunk vas korában élnénk. Tartalmukra nézve különböznek ugyan, de szerkezetök egy, az az nagyobb része igen egyszerű. Szövevény helyett adnak jellemet és eseményeket, de nem teljesen sikerültek. Jutalmat a bírálók egyhangú véleménye az 1-ső szám alatti: ‚Az elveszett alkotmány', vagy ‚Rák Bende' című pályairatnak ítél, melly társainál több eszmélkedéssel van írva, de több fáradságba is került, mert valamennyit felülhaladja versei számával, és végre, mert jelenünkre vonatkozván, sok meglepő képeket ad a magyar alkotmányos életből. Feltöretvén a névrejtő jeligés levél, szerzőül mutatkozott *Arany János Szalontán.*" — A következő évben a lap 1847. febr. 12-i számának *Kisfaludy-társaság* c. rovatában beszámolnak a Pest megye nagyobb termében tartott közülésről, melyre az irodalom barátai nagy számmal eljöttek, de a tagtársak közül csak kevesen jelentek meg „Az ülés tárgysorozatának egyik nagy érdeklődéssel kísért pontja Erdélyi János titoknoki tudósítása. A népies elbeszélésre kitűzött jutalmat ‚Toldy' című költemény szerzője Arany János nyerte el, melly a bírálók véleménye szerint ‚nemcsak pályatársai közt volt hasonlíthatatlanul legbecsesb, hanem a magyar irodalomnak is egyik legszebb dísze. A társaság azzal akarta e jeles mű feletti örömét kifejezni, hogy a jutalmul kitett összeget, 15 aranyról 20 aranyra emelte, pénztára erejéhez képest'." — A Pesti Hírlap 1847. jún. 17-i száma ismét a Toldiról tudósít: „Megjelent a régen várt s privátkörökben előlegesen is magasztalt ‚Toldi' a Kisfaludy-társaság

által 1847-ben koszorúzott költői beszély. Írta *Arany János*. — Az előleges dicséretek nem voltak alaptalan beszédek. Erőteljes népies nyelv, gondolkodásmód, minden legkisebb póriasság nélkül; népszerű s nagyszerűsége, gyöngédsége által mégis gyakran meglepő költészet, egyaránt kedves olvasmánnyá teendik e művet a köznépnél s mívelt osztályoknál. — Ehhez van még mellékelve a másik két kitüntetett pályamű: ‚Szuhay Mátyás' Tompától s ‚Bosnyák Zsofia' Garaytól. — Ára csak 1 pft." — A J.-tól egy, a Pesti Hírlaphoz intézett levél maradt fenn. — 22, 28, 41, 79, 92, 141, 201, 217, 514, 523, 532, 534, 547, 555, 556, 557, 569, 593, 621, 623, 624, 625, 640

Pesti Hírlap, II — a Légrády testvérek kiadásában jelent meg 1878—1944 között. — 473

PESTI ÍVEK — a PESTI RÖPÍVEKet — betiltásuk miatt — Szilágyi Sándor e címen szerette volna folytatni. — 309, 320, 371, 494, 699

Pesti Magyar Kereskedelmi Bank — 465

PESTI NAPLÓ (PNapló) — 1850 márciusában indította meg Császár Ferenc és Szenvey József. Az „abszolituzmus korának vezető lapjáról", kezdeti szakaszának irányáról, majd annak megváltozásáról és a lap munkatársairól ld. Németh G. Béla: *A Pesti Napló kezdeti szakasza* ItK 1960. 174—188. l. — A lapot 1855—69-ben Kemény Zsigmond szerkesztette. A Deák-párt hivatalos lapja 1875-ig. — 278. 305, 338, 339, 360, 379, 381, 387, 389, 474, 591, 593, 667, 682, 710, 726, 736—738, 769, 770

PESTI RÖPÍVEK (PRöpiv.) — 1850 szeptember közepétől év végéig ilyen címen adta ki Szilágyi Sándor a szept. 4-én betiltott Magyar Írók Füzetei c. kiadványát, alcímnek azonban megtartotta a régit: „Magyar Írók Füzetei a szépirodalom, társasélet és divat köréből." Szept. 15-én Szilágyi ún. „Próbaszám"-ban adott programot, melyet így fejez be: „. . . minden politikai irányt távol tartva, hazánk és irodalmunk érdekeinek lesz szentelve, melly addig éljen, míg a honnak él." — A Próbaszám „szerkesztői telegráf"-ja Aranyt sorolja elsőnek, akitől „havonként legalább két költeményt hozandnak lapjaink." — A folyóirat kiadója és nyomtatója egyaránt Kozma Vazul. — Arany-versek a PRöpív.-ben: *Gondolatok a béke congressus felől* (2. sz. okt. 13. 36—39. l.) A . . . -aláírással. — *Eh?* . . . (5. sz. nov. 3. 123. l.) Arany-aláírással. — *Vojtina Gáspár levelei Andris öccséhez. I. levél.* (6. sz. nov. 10. 164—68. l.) [Végén]: Közli: A . . . J . . . — *Ősszel* (8. sz. nov. 24. 237—39. l.) A . . . y — aláírással
Mivel a PRöpív.-t a 9. szám (dec. 1-i) után ismét betiltották, a 10., egyben utolsó számot Szilágyi PESTI ÍVEK címen adta ki. . . . Ebben jelent meg Arany: *Vojtina Gáspár levelei Andris öcscséhez II. levél.* (Pesti Ívek 10. sz. [tehát megtartotta a Pesti Röpívek folyamatos számozását] dec. 8. 299—303. l.) Közli A . . . y J . . . — Ugyane szám „Irodalmi Élet" c. rovatában jelent meg *Valami az assonanceról* (316—317. l.) A . . . y J. aláírással. A tanulmány alatt: „Vége következik". — A folyóirat betiltása miatt azonban nem következett. — Ugyanennek a számnak „Szerkesztői telegráf"-jában olvassuk, hogy „Arany János úr biztosítani szíveskedett, hogy ezentúl prózai dolgozataival is gyámolítandja azt". (320. l.) — Erre azonban a betiltás miatt már nem volt alkalma. A 11., egyben utolsó szám, amelynek dec. 16-án kellett volna megjelennie, már csak korrektúrában maradt fenn Szilágyi Sándor hagyatékában. Jelenleg a pesti Egyetemi Könyvtár ritkasággyűjteményében őrzik. — 302, 307, 309, 318, 320, 323, 339, 352, 370, 494, 681—84, 690, 694, 697—700, 710, 726, 732, 737, 738

Péterháza — Nagyszalonta határához tartozott 1702-ben. — 522

Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) — 459

PETŐFI ISTVÁN (1825—1880) — Petőfi Sándor testvéröccse. A pesti ev.

gimnáziumban, majd Aszódon egy iskolában tanult bátyjával, utóbb tanulmányait abbahagyva, atyja mesterségét folytatta. Petőfi 1844-ben írta *István öcsémhez* c. versét. A szabadságharcban részt vett a délvidéki harcokban, „a VI. önkénytes zászlóalj negyedik századában van" — írja Petőfi 1848. aug. 18-án Bankós Károlynak (PetőfiLev. 166. l.). — 1849. jún. 26-án írt bátyjának, olvasta az őrnagyságról való lemondását s azzal biztatja: „nem csak a katona tesz egyedül szolgálatot hazájának", s azonkívül is bátyjának felesége, gyermeke van. Más az ő: Petőfi István helyzete, mert nincs családja s ezért utolsó csepp véréig harcol a hazáért és szabadságért. (PetőfiLev. 214. l.) — Egyszersmind jelzi várható kinevezését — ezúttal századosnak, mert 1849 májusában már mint főhadnagy vett részt Buda ostromában. — Petőfi István ott volt a világosi fegyverletételnél, ezután besorozták az osztrák hadseregbe, ott katonáskodott 1851-ig. — Verseket is írt, ezek bátyja költészete és a népdalok hatását tükrözik; 1848-tól folyóiratokban jelentek meg. Összegyűjtve: *Petőfi István versei* (Bp. 1909.) címen Bajza József adta ki. Ld. még Sebestyén Erzsébet: *Petőfi István kiadatlan levelei*. Forrás, 1969/1 45—51. l. — 334, 459, 541, 558, 567, 574, 579, 580, 582, 584, 591, 597, 602, 603, 606, 608, 613, 621, 622, 624, 628, 630, 634, 636, 638, 639, 641, 642, 644—46, 651, 705, 708

PETŐFI SÁNDOR (1823—1849) — AJ.: „Petőfit akkor ismertem meg, mikor már megalapított neve volt. 46-ban, ha jól emlékszem. Addig, ha láttam tőle egy-két dalt, az rám nézve olyan volt, mint akárkié." (Szemere Miklósnak, 1857. nov. 29.) — Szilágyi Istvánnak 1847. jan. 9-én írta, hogy készülő *Toldi*ját terjedelem szempontjából *János vitéz*zel hasonlította össze. Petőfi, a *Toldi* győzelméről értesülve, valószínűleg Erdélyi Jánostól kaphatta meg a művet elolvasásra. Petőfi első levelét és *Arany Jánoshoz* c. költeményét febr. 4-i kelettel küldte AJ.-nak, aki *Válasz Petőfi Sándor*nak c. versével és első levelével febr. 11-én válaszolt. Egymáshoz írt verseik az Életképekben jelentek meg (ápr. 17, máj. 8.), míg verseik paródiái: *Óda az Ökörszemhez* és *Viszon-óda Sármánykához* a Honderű-ben láttak napvilágot (máj. 18.). — Személyesen 1847. június 1-én Szalontán találkoztak. AJ. máj. 27-i levelében azt írta Petőfinek, felesége állítja, felismerné, ha betoppanna. „Ugyan tégy próbát!" — kérte AJ.; Petőfi valóban váratlanul érkezett. „Arany nem volt otthon, neje mondá, hogy a fáskertbe kiment, mindjárt hazahívatja; Petőfi nyugtalan, tüzes természeténél fogva nem bírta hazajövetelét bevárni, szerette volna már személyesen látni, s a cseléddel kiment a fáskertbe, hol Arany Jánost egy kis diófa ültetésénél találta. — Mit művelsz kedves barátom, valahára csak láthatlak — mondá Petőfi. — Diófát ültetek, kihez van szerencsém? — kérdé Arany. — Én Petőfi Sándor vagyok, ki azt kívánom neked: addig élj, hogy ha meghalsz, e diófából legyen a koporsód.'" Így írta meg Nagy József, az Arany-családtól hallott történetet. (Hatvany, II. k. 94. l.) — Petőfi szalontai benyomásait a Kerényi Frigyesnek írt VII. *Úti levél*ben így örökítette meg: „Szalonta, június 7. 1847 . . . Tudod-e mért siettem ide s mért vagyok itt már egy hét óta? Azért, mert Szalontán egy nagy ember lakik, s e nagy ember jó barátom, s e jó barátom Arany János, 'Toldi' szerzője. Ha e művet még nem olvastad, úgy hiába beszélnék róla; ha pedig olvastad, úgy fölösleges a beszéd. S e költeményt egy egyszerű falusi jegyző írta e kis szobácskában, mellynek hossza öt, széle pedig két lépés; a mi tulajdonkép rendén van. A múzsák nem conservativ kisasszonyok, ők haladnak a korral, s minthogy a század jelszava: 'éljen a nép!' a múzsák is leszálltak az aristocratikus Helikonról, s a kunyhókban telepedtek meg. Boldog én, hogy szinte kunyhóban születtem! — Életem

legszebb napjai közé sorozom e hetet, melyet itt töltöttem új barátom családi körében. Egy felől a komoly vidámságú családapa, más felől a vidám komolyságú családanya, s előttünk a két fecsegő, virgonc gyermek, egy szőke leányka s egy barna kisfiú . . . illyen koszorú övezzi szívemet, és boldog vagyok; csak az fáj, hogy a napokban már elhagyom, el kell hagynom őket, kiket annyira szeretek, mint ha ikertestvéreim volnának." (Petőfi kk. V. k. 54—55. l.) — Petőfi ezen az *Úti levél*en kívül Szalontáról Szendrey Júliának, Arannyal együtt Tompának és Sass Károlynak is írt levelet: „Ma egy hete értem ide Szalontára Arany Jánoshoz s holnapután azaz 10. júniusban indulok Pestre" — írta Sassnak jún. 8-án. (PetőfiLev. 66. l.) Az említett levelek közül csak ez utóbbi maradt fenn. — Petőfi szalontai tartózkodása alatt írta *Arany Lacinak, Mily szép a világ!, Sári néni, A csonka torony, Lennék én folyóvíz, A gólya* c. verseket, rajzolta le Aranyt és a Csonka tornyot (e rajzok a PIM birtokában vannak). Ezek szerint is barátjánál valóban jól: otthon érezte magát. Szalontai tartózkodása idejéből egy kis anekdotát jegyzett fel Rozvány György Petőfiről, Aranyról és a rímfaragó Balogh Jánosról: „Midőn Petőfi 1847-ben itt Szalontán Aranynál időzött, Balogh János látogatóba jött hozzájuk. Petőfi szokott modorával, ridegen fogadta őt; de később megbarátkoztak." — „Történt később 1849 január havában, hogy Arany és ez a Balogh, Petőfi látogatására Debreczenbe mentek és itt a bika vendéglőben egy külön asztalnál háromán vacsoráztak. Jó kedvük kerekedett, s rímekkel dobálóztak egymásra. Baloghunk nem tágított Petőfinek [így!] végre ez ezt mondja annak: erre mondjon kend kádencziát: ‚roszprádli'. Erre Balogh hirtelen:

Be jó ez a roszprádli!
Jobb mint a bolti kvárgli.
Sütötte a jó Náni,
Nem szereti a Pármi-
Zán sajtot.

Petőfi hirtelen szavába vágott:

Tedd be ajtód!
Rosz rim fajta
Tör be rajta,
Fülem sérti
Az ebadta.

Arany, balkezének hüvelyk ujjával Petőfi felé mutogatva, és ennek szavába vágva, mondá:

Ni Szalonta
Túl tett rajta!" (Rozvány, 208—209. l.)

AJ. Szalontáról távoztakor Petőfit kérte meg, vegye át Pesten a kinyomtatott *Toldi* neki járó szerzői tiszteletpéldányait. Meghatalmazásának szövege: „A Kisfaludy-Társaság által 1847-ben koszorúzott ‚Költői pályaművekből' nétalán engem illető példányok átvételére Petőfi Sándort bíztam meg. Szalonta, jún. 10. 1847. Arany János." (*K:* MTAK. -Kéziratt ára, Kisf.T. Analekta. *M:* 100é. Kisf.T. 259. l., PetőfiLev. 658. l.) Petőfi AJ.-éktől Pestre utaztában, útközben Tisza-Vezsenyen azt mondta, hogy „ő most egy magyar Homerosnál, Arany Jánosnál volt, ki falusi jegyző Szalontán. Míly nagy ember az, mily nagy költő, s kérdezte apámtól — írja az emlékező Péchy Imre —, olvasta-e már Arany Toldiját? — ha ezt nem olvasta, nem is magyar ember. — Apám említette, hogy ő már régen ismeri Aranyt, s ennek bizonyítására két kéziratban levő költeményét is mutatta neki; az egyiknek címe: ‚Ványai juhbehajtás', . . . egy másik költemény Gabuz Istók halálára készült . . . Beszélte Petőfi apám-

nak, miként Aranyval ő hexameterben beszélt . . . meg akarta mutatni, Aranynak, mikép nép költő létére ő is tud írni hexametert." (Hatvany, II. k. 98—99. l.) — Visszaérkezve Pestre Petőfi jún. 19-én Kovács Pálnak írt Győrbe Aranyról, s javasolta, kérjen tőle lapja, a *Hazánk* részére verset: „Azt tanácsolom, szerezd meg, mert *nagy* költő, annyit mondhatok." (PetőfiLev. 68. l.) — Aug. 6-án Petőfi verses levelet írt AJ.-nak, aug. 11-én AJ. hasonlóval válaszolt. Petőfi aug. 6-án kérdezte AJ.-t, megkapta-e verskötetét. Arany emlékezése szerint: Petőfi „midőn 47-ben nagy kötete megjelent, bár pályázni büszke s valamely tagságot elfogadni elve ellen volt, de azt mégis önérzettel mondotta előttem: No most már remélem, jövő évben enyém lesz az akadémiai nagyjutalom" . . . (AJ. — Gyulai Pálnak 1858. dec. 22.) Erre azonban csak az Akadémia újjáéledésekor, 1858. dec. 15-én kerülhetett sor.

Petőfi másodszor már feleségével kereste fel Aranyékat. 1847. október 25-én este érkeztek Szalontára, s 31-én utaztak el. Petőfi ekkori szalontai tartózkodásakor írta *Arany Jánosnál* c. versét s AJ.-nak *Barátomhoz* c. verse is ekkor születhetett. Erre vall a játékos hang, a jelenre utaló: „ma kucsmád' nyomtam fel" . . . kifejezés s szintén Petőfi személyes jelenlétére utal a vers utolsó két jelen időben beszélő versszaka is. Mivel e vers Szendrey Júlia leveles ládájából került elő, feltehető, hogy a verset magukkal vitték, de az is lehetséges, hogy AJ. nov. 11-i levelében küldte utánunk. A vers és e levél rokon motívumai: a tollrágás és a rossz „pegaz" említése a vers közeli keletkezése révén kerülhettek a levélbe is, amelyben arról panaszkodik, hogy Petőfiék elmenetele óta Murányon csak „tiz strófát csinált". December 13-án azonban már el is küldte a kész művet Petőfinek s ugyancsak őt kérte meg: szerezzen hozzá kiadót. A *Murány ostroma* 1848. április elején meg is jelent, de visszhangtalanul, mert ekkor már az irodalmi közvéleményt is csak a politikai események érdekelték. — Petőfi márc. 21-i leveléhez mellékelten AJ.-nak is elküldte a *Nemzeti dal* szabadsajtón nyomott egy példányát. 1848. március 15. után, amikor Pest megye „központi választmánya" elhatározta, hogy a nép számára lapot indít, Petőfi AJ-t. ajánlotta szerkesztőül. AJ. ez ügyben május 16—21. között Pesten tartózkodott, s Petőfiék vendége volt Dohány utcai lakásukban. (Voinovich AJé. I. k. 213—214. l.) Arany ugyan nem vállalta el a szerkesztést, — Petőfi tanácsára azonban — „szerkesztő társ" lett Vas Gereben mellett. — AJ. legközelebb ez év augusztus végén—szeptember elején tartózkodott Pesten, ahova Szilágyi Istvánnal „rándult fel". Petőfiéket ekkor már Lövész-utcai (mai Királyi Pál u.) lakásukban látogatta meg. (AJ. jegyzete Petőfi 1848. aug. 16-i levelén.) — Következő alkalommal december elején találkoztak, amikor — Petőfi hívására — AJ. feleségével együtt elment Debrecenbe, hogy meglátogassák Petőfiéket, akik őket kérték meg születendő gyermekük keresztszüleiül. AJ.-ék dec. 10-én értek vissza Szalontára, s Petőfi Zoltán dec. 15-én született. (AJ. jegyzete Petőfi dec. 1-i levelén.) Petőfi Aranyékról ,mint fia keresztszüleiről így ír: Keresztapja Arany János, a világ egyik legnagyobb költője s legbecsületesebb embere; keresztanyja Arany Jánosné, a milly egyszerű asszony, olly jó feleség és anya." — Zoltán „az utazást már két hónapos korában megkezdte. Februáriusban Szalontára ment anyjával Arany Jánosékhoz, s ott maradtak májusig . . ." (Petőfi: *Zoltán fiam életrajza hét hónapos koráig*. Petőfi kk. V. k. 147—148. l.) — 1849. február végén — Petőfi kérésére — AJ.-né Petőfinét és a fiát Debrecenből Szalontára hozta. (Ld. Petőfi 1849. jan. 7-i és febr. 22-i levelét és AJ. jegyzetét.) Petőfi március közepén meglátogatta családját Szalontán. 24-én levelet írt innen Berde Mózesnek; ugyancsak e látogatása alatt írta *Péter bátya* c. versét. — Petőfi

legközelebb május 4—5-én járt Szalontán, ahonnan feleségét magával vitte Debrecenbe, míg fiúk és dajkája AJ.-éknál maradtak május végéig, amikor Petőfi fiáért jött. Aranyt azonban nem találta ott, mert az akkor már Debrecenben tartózkodott. Május 27-én levelet írt Szalontáról AJ.-nak, s tájékoztatta, hol kaphatnának A.-ék Pesten lakást. Ugyancsak Szalontáról írta meg máj. 28-án a Hadügyminiszteriumnak lemondását a katonai pályáról és őrnagyi rangjáról. (Petőfi kk. V. k. 143. l.) A két jó barát legközelebb júniusban Pesten találkozott (ld. AJ. levéltöredékei feleségének). Együtt vettek részt a Kossuth-kezdeményezte megbeszélésen, melynek a „nép fanatizálása" lett volna célja a Pest alatti nagy csatára. (Ld. Petőfi 1849. júl. 11-i levelét és AJ. jegyzetét.) Ekkor találkoztak utoljára. — Petőfi eltűnése után AJ. 1849—51-ben fájdalmas versek és vers-részletek egész sorával emlékezett legjobb barátjára, költő társára. *A Lantos* (1849 őszén), *Névnapi gondolatok* 10. versszaka (1849. december), *Emléklapra* (1850. január), *Letészem a lantot* (1850. márc. 19.), *A honvéd özvegye* (1850. aug.), *Egressy Gábornak* (1850.) c. vers részletével, az *Ősszel* (1850. okt.), *Aköltő hazája* (1851) és *A dalnok búja* (1851) utalásaival. Végül a két Moore-fordítással: *A dalnok elhullt* . . . és *Eszünkbe jusson* . . . is Petőfi emlékének áldozott.

A fentieken kívül érdemes még azokon a könyveken is végig tekinteni, amelyeket egymásnak ajándékoztak. Ezek részben fentmaradtak, részben csak tudunk róluk: Ma is megvan: *Oeuvres complètes de P. J. de Béranger* . . . (Paris, 1844.) dedikációja: „Arany Jánosnak — Petőfi Sándor." Lehetséges, hogy Petőfi szalontai tartózkodása alatt, vagy annak emlékére adta kedves költője verseit barátjának. E könyv utóbb a „vándor Béranger" nevet kapta, minthogy Arany Tompának, Tompa Lévay Józsefnek, Lévay Szász Károlynak, Szász pedig a Kisfaludy-Társaság ereklyetárának ajándékozta, majd annak anyagával került az MTAK Kézirattárának tulajdonába (jelz.: K 518). (Történetét részletesen ld. PetőfiLev. 528. l. és Sáfrán Györgyi: *Arany János hagyatéka az Akadémiai Könyvtárban.* MTud. 1967. 5. sz. 346—347. l.) — Az MTAK. Kézirattára őrzi a következőt is: *Petőfi Sándor Összes Költeményei egy kötetben.* (Pest, 1847.) „Arany Jánosnak — Petőfi Sándor" — dedikációval, a könyv előzéklapján. Ennek hátlapjára írta AJ. — Petőfi halála után — „Ő és ragalmazói' címmel V. Hugo: ‚Les feuilles d'automne' c. kötete XI. Dédain c. versének III. részét. A vers végére AJ. azt jegyezte: ‚Hugo V. Byronról'. H. Törő Györgyi kutatásai szerint a Byronra vonatkoztatás a francia kötetekben nem található. (Ld. PetőfiLev. 583. l.) A Petőfit sirató AJ.-ra jellemző a homéroszi idézet is, amit Hugo verse után írt: „hír és nyomtalanul ment el, csak a jajt meg a gondot hagyta nekem". (Devecseri Gábor ford.) (PetőfiLev. 583. l.) — A harmadik könyv, melyet Petőfi AJ.-nak ajándékozott: *Lyrical beauties of Thomas Moore* . . . 1845. (Dedikációja: „Arany Jánosnak Petőfi Sándor." A könyvet utóbb AJ. tovább ajándékozta Garay Jánosnak (ld. PetőfiLev. 585. l.) . — A következő egymásnak ajándékozott két mű az Arany családi hagyatékkal együtt elpusztult: Ludwig Börne: *Gesammelte Schriften.* I—VIII. k. (Hamburg, 1835.) Ez Petőfi dedikációjával — mikor Voinovich AJ. életrajzát írta (I. k. 186. l.) — megvolt AJ. könyvei között. Ugyancsak ott volt Dickens: *Martin Chuzzlewit* két kötete (Leipzig, 1844.) „Petőfi Sándornak Arany János" dedikációval. Ezt ui. Arany László egy antiquarium anyagából vásárolta meg (ld. Voin. AJé. I. k. 186. l.). — Az eddigi szinte személytelen könyvdedikációk mellett az egyetlen kivétel a következő: *Tuba. Az égő és oktató szerelem.* Két részben. Sebestyén Károly által Budán, 1819. c. A könyv első lapján a szerző a következőkkel ajánlja

művét: „Azoknak — egyedül csak azoknak — kik az illyenekben gyönyörködnek, bizodalommal ajánlja a szerző". Ez alá A J. ezt írta: „Petőfi Sándornak mint az illyenekben gyönyörködőnek. Arany János." (Jelenleg az OSzK Petőfi-gyűjteményében. ld. Petőfi kk. V. k. 257. l.) — A fenti könyveket az 1847—1848. években ajándékozták egymásnak. — Végül emléktárgyak is emlékeztetnek találkozásaik, emberi, családi kapcsolataikra, ezek a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeumban, a PIM és a Kisfaludy-Társaság Ereklyetárának anyagában maradtak fenn, mint pl. kis kanál, amelyet A J. csináltatott a Petőfi-ajándékozta ezüst húszasból, egy gyűrű, mellyel Petőfi kedveskedett A J.-nének vagy az a strucctoll, melyet Petőfi viselt kalapján 1848. március 15-én s mely az Arany-családtól került a Kisfaludy-Társaság gyűjteményébe s ma az MTA Tudós Klubjának egyik vitrinjében található.

Emberi és költői kapcsolatuknak azonban legértékesebb emléke, hűséges tükre — verseiken kívül — világirodalmi szintű levelezésük, amely A J. tervezett Petőfi-életrajzához is legjobb forrásnak ígérkezett. Ezért jegyezte fel A J. saját emlékeit Petőfi leveleire 1858-ban.

Petőfi és A J. 1847—1849-ben váltott leveleiből összesen 63 darab maradt fenn, Petőfitől 34 db, Aranytól 29 db és egy töredék; A J.-nak még 2 db elveszett levelére is következtethetünk. — 21, 50—53, 55—58. 60, 63, 67, 71, 72, 74—76, 79—81, 84, 85, 88—90, 94—101, 103—105, 107—111, 113, 115—119, 121, 124, 125, 127, 128, 135, 137—140, 142, 144—150, 152, 154—160, 162—166, 168, 172, 174—181, 183, 187, 188, 190, 192—197, 199—201, 203—210, 217—221, 224—232, 234—237, 239—242, 244—255, 257, 259—261, 267, 277, 294, 299, 300, 302, 305, 307, 308, 310, 315, 316, 318, 322, 324, 334, 337—339, 344, 345, 347, 362, 364, 375, 381, 384, 385, 389, 390, 402, 418, 420, 441—444, 447, 449—452, 454, 455, 459, 460, 471, 473, 474, 478—481, 485, 487, 488, 490, 494, 495, 506, 513, 538—545, 547, 550—556, 558, 567—586, 588, 589, 591—628, 630—654, 657, 658, 662—664, 666, 669, 672, 674, 676—684, 686, 688, 689, 692—697, 702, 705, 707, 708, 710, 712, 713, 716, 726, 729, 737, 739—741, 743, 748—750, 752, 754, 756, 758, 759, 769, 774

— A csárda romjai 553
— A fakó leány s a pej legény 569
— A helység kalapácsa 81, 556, 695
— A hófehér kötele 347, 695, 714
— A hóhér kötele 347, 695, 714
— A királyokhoz 199, 623
— A kutyák és a farkasok 553
— A nagyapa 553
— A szabadszállási néphez 630
— A szerelem 569, 644
— A türelemről 569, 583
— Arany Lacinak 584
— Az apostol 225, 381
— Az erdei lak 606
— Az év végén 666
— Bánk bán 634
— Egy telem Debrecenben 581
— Élet vagy halál 636
— Első és utolsó felszólalásom egy igen piszkos dologban 640
— F. A. emlékkönyvébe 551
— Felhők 118, 581
— Ha férfi vagy, légy férfi! 569

— III. Richard király 608
— Ifjúság 76, 553
— István öcsémhez 555
— Ivás közben 613
— János vitéz 41, 60, 79, 81, 90, 158, 163, 166, 180, 182, 315, 338, 345, 556, 568, 603, 680, 692, 695, 716, 743
— Karácsonkor 553
— Lehel vezér 175, 177, 182, 381, 612, 613, 616
— Levél Arany Jánoshoz 50—51, 76, 539, 552, 553, 572, 580, 589
— Martius 1. 1847. 553
— Nemzeti dal 621
— Nyakravaló 468
— Olaszország 612
— Összes Költeményei (1847) 551, 568, 581
— Panyó Panni 163, 176, 584, 606
— Pusztán születtem 334
— Rákóczi 451
— Reszket a bokor, mert 552
— Sári néni 75, 584
— Sorshúzás előtt 615
— Szécsi Mária 139, 163, 167, 172, 180, 203, 207, 334, 585, 586, 615, 627, 705
— Szent sír 451
— Szín és való 550
— Téli éj 367
— Utazás az Alföldön 572
— Úti levelek Kerényi Frigyeshez 571, 572, 576, 577, 580, 586, 600, 642
— Válasz Vörösmartynak 640
— Változás 551
— Versei (ném. ford.) 695
— Verseim 683
— Világgyűlölet 553
— Vörösmartyhoz 640
— Zoltán fiam életrajza hét hónapos koráig 635, 643
— Zöld Marci (dráma) 551
Petőfi Sándor — vegyészmérnök Voinovich Gézáék szomszédja 1945-ben. — 472
Petőfi Sándorné Szendrey Júlia (1828—1868) — Aranyék Petőfi leveleiből és verseiből olvastak először róla. Júlia pesti leánynevelő intézetben tanult, zongorázott, németül és franciául olvasott. George Sand volt az eszményképe. Naplójából közölt az Életk., majd Barabás-féle arcképét hozta. A tizenkilenc éves Petőfiné mellett az akkor harmincegy éves Aranyné a puritán anya, háziasszony nőtípust képviselte. A.-ék érthető kíváncsisággal várhatták a személyes találkozást, amelyre Szalontán 1847. okt. 25—nov. 1. között került sor. Mint A. Tompának írta, Petőfiék ott létükkor „rettentő csókolóztak" (ld. Tompa 1847. dec. 1-i levelét). Az egy hetes szalontai tartózkodás ünnepi hangulata zavartalan volt. Aranyné két szép gyermekével, háziasszonyi erényeivel nem maradt ifjú vendége mögött. Alig távoztak Petőfiék, a PDl. nov. 11-i számában már olvashattak róluk „Petőfi Sándornak, ki szellemdús nejével nemrég fővárosunkba érkezett, barátai és tisztelői fáklyás éji zenét adtak". — Júlia ünneplése folytatódott. Naplója olvasásakor Szász Károly verset írt hozzá. Gyulai Pál meg is rótta érte: „Jókayval együtt te is bolondítod vele azt a szegény, ártatlan asszonykát", akiről Gyulai méltán írhatta: „ott

kezdi írói pályáját, hol tulajdonképen végeznie kellett volna" (1847. dec. 1. GyulaiLev. 32—33. l.). — 1848 elején újabb dicsőítő vers jelent meg az Életk.-ben *Petőfinéhez* c. Somorjay Károlytól. Mindezek nem maradhattak hatás nélkül sem Júliára, sem az akkor már széles körben olvasó nővilágra. Petőfiné dicsőítése csendes irigységet keltett, mint az Júlia egykori iskolatársnője: Vachott Sándorné Csapó Mária Szendrey Júliával kapcsolatos későbbi emlékezéseiből kitetszik. *(Rajzok a múltból.* Bp. 1887.) — A márciusi események Petőfivel együtt feleségét is elragadták. „Úgy beszél ez az asszony a hazáról, mint az édesanyjáról" — írta Egressy AJ.-nak (1848. ápr. 20.). — 1848 nyarán AJ. Petőfiék vendége volt Pesten. Legközelebb 1849 januárjában találkoztak Debrecenben, amikor A. feleségével együtt látogatta meg a gyermeküket váró Petőfiéket. Mint Petőfi Zoltán keresztszülei, komák lettek. — A háborús események miatt Petőfi Szalontára küldte családját. Júlia, gyermeke s a dajka 1849. februárjától májusig éltek Aranyéknál: a kétszobás kis házban, heten összezsúfolva. A visszaemlékezések szerint Júlia a gyógyszerészékhez járt, ahol a nélkülözött társaságot kereste (Voin. AJé. I. k. 233. l.) Amikor Petőfi Debrecenbe, majd onnan Pestre vitte feleségét, a négyhónapos Zoltán és a dajka — aki nem fogadott szót Aranynénak — Szalontán maradt. A gyermekért Petőfi jött el (ld. 1849. máj. 27-én Szalontáról írt levelét az ekkor már Debrecenben tartózkodó A.-nak). Amikor AJ. ez év júniusában Pesten tartózkodott — a feleségének írt levél-töredékekben — Garaynét dicséri, mint A.-nénak való barátnőt, aki szeret „családi körben élni, nem a nagy világban barangolni" (1849. jún. 23.). — A célzás félreérthetetlen. Amikor a Petőfi házaspár elbúcsúzott A.-éktól — a kor szokása szerint — Júlia emléksorokat kért A.-tól. A tragikus fordulat után A. az eltűnt jó barát legkedvesebbjének járó meleg együttérzéssel írta meg *Emléklapra* c. versét. (Ld. AJ. kk. I. k. 430. l.). — A vers az MEmlékl.-ban jelent meg 1850. második felében; Petőfiné a rá jellemző, kissé fellengős stílusban válaszolt rá: (ld. e kötetben). — A férje keresésére férfi ruhában induló Petőfinét, a huszonegy éves Júliát, a kisváros pletykára éhesen figyelte. A keresés eredménytelen volt. A fiatal özvegy mindinkább talajt vesztett. Öngyilkosságra gondolt, de nem volt ereje hozzá. — 1850. júl. 14-én kelt Lauka Gusztáv *Juliehez* c. verse: „Ah kimentél idegen földre" így kezdi s Petőfinek szóló üzenettel végzi: „nem feledék igaz barátai és szegény hazája" (MIralb. 136—137. l.). Pestre jött, hogy Törökországba próbáljon útlevelet szerezni. Júlia Pesten Garayéknál lakott. Náluk találkozott Gyulai Pállal, akit szintén elragadott varázsa. Megírta, hogy Júlia a negyedik nő életében, aki hatott rá: „Egyhangú perczeimhez egy ingertelen óra szövődött. Beszéltünk mindenről, a költészetről, férjéről, Sandról, Byronról, vitatkoztunk a nőkről, férfiakról, nevettünk egymás ötletein, aztán érzelegtünk, hogy gúnyolódjunk. Nem csodálkozom, hogy Petőfi oly ábrándosan s mondhatni őrülten szerelmes volt bele . . . És én? Sokkal inkább át vagyok hatva férje 'minek nevezzelek' című írt költeményétől, mintsem vágyban égő szemet emeljek reá." 1850. júl. 14. (GyulaiLev. 50—51. l.) Amikor legközelebb fölkereste, Júlia már Horvát Árpádné volt. — A Hölgyfutár aug. 6-án egy, nőolvasói szája íze szerinti fullánkos híradást közölt: „Egy barátunk szép özvegye nem rég második házasságra lépvén egy élő menyasszonyt tartsuk-é boldogabbnak, vagy a vőlegényt? E habozás közt végre azon határozathoz jutánk, hogy alkalmasint legboldogabbnak tarthatjuk barátunkat; ámde nem az élőt, hanem az elhunytat." Mindenki tudta, kit illet a híradás. A „nyájas" olvasók pletykaigényét bőven kielégítette. — A felháborodás A.-t sem kerülte el. Megírta *A honvéd özvegyét.* S nemcsak megírta, azonnal el is küldte közlésre

Szilágyi Sándornak. Utóbb azonban elállott szándékától, de nem tapintatból, pusztán azért, mint maga megírta, mert életrajzot tervezett Petőfiről s nem akarta elveszteni — legjobb forrását. (Ld. levelét Szilágyi Sándornak, 1850. szept. 15.) *A honvéd özvegye* azonban másolás útján elterjedt az egész országban. A közhangulatra jellemző, hogy Tompa Bejéről is erről ír Aranynak 1850. okt. 27-én: „Szinte a mesével határos, a mit Petőfi neje magaviseletéről, férjhez meneteléről sat. beszélnek, írnak . . . kétségbe kell esnem a nőhűség felől." — AJ.-ék és Petőfiné, illetve Horvát Árpádné e korszakbeli kapcsolatának záróköve három fent maradt levél Júliától az A.-ék köréhez tartozó Rozvány Erzsébethez. Az első 1850. júl. 16-án kelt, s benne Petőfiné az „Édes Kisasszony"-nak szólított Rozvány Bettitől kérdezi, az egykori szalontai dajka feljönne-e fia mellé Pestre. E levél végén egy üzenet is van: „A. J.-ékat szívemből lelkemből idvezlem". — Rozvány Betti azonnal megírta: a dajka hajlandó Pestre menni. — Aug. 17-én kelt Júlia második levele, amelynek megszólítása már csak: „Tisztelt Kisasszony!" Ebben azt kérdezi, miért nem jött mégsem a dajka. A levél befejezése: „AJ.-ékat, kegyedet családjával együtt üdvezli — Horvát Árpádné". E levélre azonban, nyilván A.-ék hatására, Rozvány Betti nem is válaszolt, mint az Júlia szept. 4-i leveléből kitűnik. E levelén már A.-éknak szóló üdvözletet is hiába keresünk. (Ld. Sáfrán—Rozvány, 77—78. l.). Petőfinek egy, AJ.-hoz intézett levelét ismerjük, AJ.-nak ugyancsak egy levele maradt fenn hozzá. (Szendrey Júliáról ld. Mikes Lajos és Dernői Kocsis László: *Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomása.* Bp. 1930. — Barta János: *Dienes András, Petőfi a szabadságharcban* c. könyvéről. ItK 1960. 11. l. — Dienes András: *Perújítás Szendrey Júlia ügyében.* ItK 1962. 307—324. l. — H. Törő Györgyi: *Zilahy Károly Petőfi-életrajzáról. Szendrey Júlia kiadatlan feljegyzései.* ItK 1964. 59—61. l.) — 96, 101, 128, 150, 162, 227, 241, 245, 267, 268, 270, 287, 302, 305, 480, 539, 541, 578, 580, 586, 591, 592, 593, 597—99, 605, 607, 625, 641, 642, 645—47, 655, 660—62, 671, 677, 682

PETŐFI ZOLTÁN (1848—1870) — keresztszülei AJ.-ék voltak. — 236, 237, 239, 241, 252, 621, 635, 642, 643—45, 648, 650, 652

Petőfi Társaság — 474

PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR (1807—1851) — író, újságíró, 1843—1848-ig szerkesztette a *Honderű* c. folyóiratot, mellyel az arisztokrácia igényeit kívánta szolgálni s melyben kigúnyolta Petőfi és AJ. első levélváltását. — 73, 120, 140, 524, 551, 592

Petrik Géza (1845—1925) — bibliográfus; ld. *Magyarország bibliographiája 1712—1860* (I—IV. k., 1888—92.) — 737

Petrovai Miklós — a 17. sz.-ban lemásolta a Toldi-mondát. — 728

PHAEDRUS = Fédrusz (i. e. 15—i. u. 50?) — latin meseköltő, aki Aiszóposz = Ezópus görög meseköltő meséit tette át latinra. — 34, 553

PHOENIX vagy PHÖNIX — ld. LOSONCZI PHŐNIX

PIM — ld. Petőfi Irodalmi Múzeum.

PLATON (i. e. 427—i. e. 374) — görög filozófus, Szókratész tanítványa. Műveiből Szilágyi István a következőket küldte el AJ.-nak: a költői ihletet magyarázó *Ion*t, a *Protagorassal polemizáló Gorgias*t és a lélek halhatatlanságát tárgyaló *Phaidon*t. — 34, 41, 454, 534

PLUTARCHOSZ (48—120) — görög történetíró. *Párhuzamos életrajzok* c. művében híres görög és római férfiak életrajzát dolgozta fel. — 35, 530, 660

Pogány József (1886—1938) — író, szerkesztő, kritikus. *AJ. politikai nézetei* (Bp. 1909.) c. írta doktori dolgozatát. (Pogány J.-ről ld. Illés László, Új Írás, 1962. — Varga József, Kortárs, 1962.) — 454

Pompéry János (1819—1884) — író, publicista, az Életk. munkatársa, a

forradalom alatt Szemere Bertalan belügyminisztériumában titkár. 1850-ben Bécsbe költözött. — 614
POPE, ALEXANDER (1688—1744) — angol költő. Komikus, szatirikus eposza: *The Rape of the Lock* (1712) (A rablott hajfürt) Csokonai *Dorottyá*jára is hatott. — 35, 41, 414, 530, 534
Popovics Demeter — román lelkész, az 1848-as követválasztáskor, AJ. híve. — 629
Poynár Illés — román lelkész, az 1848-as követválasztáskor AJ. híve. — 629
POZSONY (Bratislava, Csehszlovákia) — 19, 178, 310, 365, 509, 513, 627, 656, 684, 690, 716, 728, 731, 733, 738
PRÁGA (PRÂHA) — 334, 695, 705, 722, 776
PRAY GYÖRGY (1723—1801) — A *Halotti Beszéd*re ő hívta fel először a figyelmet. Úttörő munkássága a középkori magyar történelemmel kapcsolatos. — 299, 679
PRIESNITZ, VIZENZ (1799—1851) — osztrák laikus gyógyító. Kezdeményezte a hideg-, illetve állottvizes borogatást. Tompa nála keresett gyógyulást. — 192, 206, 620, 627
Propertius, Sextus Aurelius (id.e. 50?—id.e. 15) latin elégia költő — — 593
PRÖHLE, HEINRICH (1822—1895) — író, népmondákat gyűjtött. — 318, 384, 693, 740, 741, 759
PULSZKY FERENC (1814—1897) — író, archeológus. A forradalom utáni emigrációban elkísérte Kossuthot Angliába, Amerikába. Hazatérve a magyar művészettörténet és az archeológia alapjait vetette meg. *Életem és korom* (1882—84) c. emlékiratai a reformkor és a szabadságharc korának fontos forrásai. Sajtó alá rendezte, a bevezetést, jegyzeteket írta: Oltványi Ambrus. Bp. 1958. — 319, 568, 694
Pulszky Ferencné Walter Teréz (1819—1866) — író, meséket, regéket adott ki. — 751, 756
PUTNOK — 281, 600, 668, 734, 774
PUZDOR (AMBRUSZTER) GYULA (1827—1902) — Mint pápai diákot tanította Petőfi barátja: Domanovszky Endre; ennek révén ismerkedett meg Petőfivel, s az lakott is nála. (Ld. ItK 1896. 424—428. l.) Puzdor ifjú korában maga is írt verseket. Nyilván Petőfi emléke indította, hogy a szabadságharc leverése után tekintélyes vagyonából támogassa a magyar irodalmat. Felajánlotta, hogy Tompa *Virágregéit* saját költségén adja ki. E szándékával — a Hölgyf. 1851. márc. 17-i száma szerint — „megszégyeníti könyvárusainkat". A *Virágregék*et végül is nem ő adta ki. — 350, 719
PÜSPÖKLADÁNY — 141
Pyat, Felix (1810—1880) francia színműíró. *Le Chiffonier de Paris* [A párizsi rongyszedő] (Ford. Egressy Béni) c. darabját, Egressy Gáborral a főszerepben, AJ. is látta Pesten. — 656

QUARTERLY REVIEW — 1809-ben alapított angol folyóirat. — 345, 713, 716
Quintilianus, Marcus Fabius (35 — 96) — latin retorikai író — 603

Rácz Ilona — mai népzenekutató. — 738
RÁDAY PÁL (1677—1733) — költő, politikus, könyvgyűjtő. II. Rákóczi Ferenc belső titkára, majd követe. A szatmári béke után hazajött. Ő vetette meg a Ráday-Könyvtár alapját. — 354, 720, 721, 729, 731
Rákócziak: Ferenc, I. (1645—1676.) — Ferenc, II. (1676—1735.) — 56, 59,

218, 541, 751, 755, 761, 766
Rákócziné — 585, 653
Rákosi Jenő (1842—1929) — író, újságíró, Shakespeare-fordító. — 506
Rákosi Viktor (1860—1923) — író, újságíró. — 469
Rásüt az esthajnal . . . — 653
Ráth Mór (1829—1903) — könyvkereskedő és kiadó. 1846-tól a pesti Geibel-cég alkalmazottja. — 1857-től saját üzlete volt a Váci utcában. Kiadta AJ. Összes és Hátrahagyott műveit. — 464, 479, 480
RAVAZDI ISTVÁN — bihari megyefőnök 1849—50-ben, aki szemrehányást tett Kenyeres Jánosnak, mert írnoka a „rebellis" AJ. volt. Mikor azonban Kenyeres megmutatta neki példásan szép hivatali iratait, még meg is dicsérte. (Ld. Gyöngyösy László: *Adalékok Arany János életéhez.* EPhK. 1904. 758—764. l.) — 414
RECSKY ANDRÁS (BANDI) (1813—1886) — az ország első agarásza. 1848-ban a parlament tagja, majd kormánybiztos. A szabadságharc után gazdálkodott. — Csínytevéseiről volt ismert, dalok is születtek róla. — 428
REGÉLŐ — első magyar divatlap; 1833-ban Mátray Gábor indította meg. — Irodalmi melléklapja a Honművész. — 1842-től Regélő Pesti Divatlap címen folytatta Garay János. 1844-től: Pesti Divatlap. — 265, 600, 660
REGÉNYTÁR — ld. KÜLFÖLDI REGÉNYTÁR.
REGULY ANTAL (1819—1858) — nyelvész, néprajzkutató. Finnugor nyelvészeti és őstörténeti kutatásai érdekében felkereste a magyarral rokon nyelvű népeket. Hazatérve, a pesti egyetemi könyvtár őre lett. — 317, 693
Rejtő István — mai irodalomtörténész, az MTA Könyvtárának mb. igazgatója. — 497
RÉM ELEK — visszafelé olvasva: Kelemér. Tompa Mihály álneve a szabadságharc után.
REMÉNY — 1851. jan.—jún.: „a magyar szépirodalom és művészet érdekében . . . kiadja és szerkeszti: Vahot Imre." — Júl.—dec.: „szépirodalmi, művészeti és társaséleti folyóirat. Szerkesztik: Jókai Mór és Vahot Imre." — AJ. költeményei a REMÉNY-ben: *Téli vers* (I. fé. III. [márc.] füz. 128—129. l.) — *A költő hazája* (I. fé. V. v. májusi füz. 225—226. l.) — *Fábján Pista nótája.* Közli A. J. — Csillag alatt a következőket fűzi hozzá: „Íme egy pár *akasztófavirág.* Népi költészetünk koszorúja nagyrészben ily virágokból van fűzve, s habár ez, mit itt közlünk, nem tartozik is a jelesbek közé, annyit minden esetre megérdemel, hogy a népdalok gyűjteményébe valamikor felvétessék; annálinkább, mert ez, nem, mint rendesen szokott lenni, a kivégzettek *requieme,* mások általi *bucsúztatója,* hanem maga Fábján, a 24 éves szép ifjú szerzeménye, ki az *elsőt* bujdostában írta, a *másodikat* fogságában, midőn a rögtönítélő törvényszék már meghozá fölötte az ítéletet, mondotta egy város cseléd tolla alá, mint ezt a közlő bizonyosan tudja." — (I. fé. VI. v. júniusi füzet, 334—336. l.) — *A dajka sírja* (II. fé. I. [júli.] füz. 31. l.) — *A gyermek és a szivárvány* (II. fé. IV. [okt.] füz. 157—160. l.) — AJ.-r ó l: „Arany, páratlan jelességű *Toldyjának* [így!] második részén dolgozik, s a Phőnixben közlött, nagy becsű mutatványnál több ajánlatra — nincs szüksége." (I. fé. I. [jan.] füz. 59. l.) — A LosPhő. I—II. kötetéről a Remény-ben — Atádi Vilmos tollából olvashatunk bírálatot. A *Daliás Idők* és Garay *Szent László*ja között von párhuzamot; megállapítja, hogy „a *Daliás idők* kezelése magyarabb, mint a *Szt. László*é. Amaz alakjaiban kívánnivalót alig hágy, míg emezé a komoly hősköltemény méltóságával alig fér meg. Ott a csendes egyszerűség kedvesen rokonul az alak minőségével . . . AJ. költeménye minden bötüjében magyar, lelkünkhöz szóló, természetes egyszerűségével megragadó, kifejezései sajátságában egészen nemzeti . . ." Verselésük összehasonlítá-

sakor megállapítja: „Aranyéban lépten nyomon érezhető, hogy a nemzeties zamatot nem áldozza fel semmi szín alatt. Ezért *Arany* megkezdett költeményét a nemzet minden osztálya magáénak fogja vallani . . .” (I. fé. IV. v. áprilisi füz. 208–209. l.) — A LosPhő. II. kötetében megjelent *Családi körről* ezt olvassuk: „Valódi gyöngye e könyvnek, nem festmény, hanem tükör az életből. Minden igaz, minden élethű, a mi tollán keresztül megy és mégis minden költészet. A léleknek nincs lakhelye benne, itt van e, vagy amott? nem tudni; — mindenütt van. A szépség egyszerű! Aranynak egy hibája van: — az, hogy többet nem ír, mert a mit ír, az mind arany.” (II. fé. III. [szept.] füz., 143. l.) — 314, 320, 323–25, 330, 340, 350, 358, 359, 361, 364, 379, 387, 683, 697, 702, 719, 725–27, 735, 736, 769, 773

Répáskeszi — 1702-ben Nagyszalonta határához tartozott. — 522

Reseta v. Rezseta János (1776–1862) — egyetemi tanár, censor. Petőfi jóban volt vele. Amikor a márciusi napokban az egyetemi ifjak ellene akartak tüntetni, s Reseta ablakait is be akarták törni, Kéry szerint maga Petőfi tartotta vissza őket. (Ld. Petőfi Almanach, 1909. 320. l.) — 182, 612

Respublica — 1849. jún. 17-től júl. 9-ig jelent meg mint politikai napilap. Szemere Bertalan alapította, Erdélyi János szerkesztette. Közölte a Függetlenségi Nyilatkozat-ot. — A J. verse: Az *Április 14-én* a 4. számban, jún. 21-én jelent meg. — A 13. számban jún. 30-án „az ország kormánya által közölt hírek” közt A J.-ék tervezett lapjáról a következő olvasható: „A Közlöny hivatalos lap július elsejével Emődi Dániel szerkesztése mellett fog megjelenni, melyhez melléklapul adatik az Arany és Gondol által szerkesztendő Népszabadság című népi lap: s így lapirodalmunk nem csak számban, de tartalomban is fog nevekedni.” — 262, 655, 656, 658

Révai Könyvkiadó és Nagy Lexikon — 469

Révai Miklós (1750–1807) — nyelvész. A nyelv jelenségeit történeti módszerrel magyarázta, Grimmet megelőzve. — Két legjelentősebb műve: *Antiquitates literaturae Hungaricae* (Pest, 1803) és az *Elaboratior grammatica Hungarica* (I–II. k. Pest, 1803–1806.) — 20, 514

Reviczky Gyula (1855–1889) — 451

Revue Des Deux Mondes — 1829-ben alapított francia folyóirat. (Ld. Gombos Lili: *A Revue des Deux Mondes és Magyarország 1829—1937.* Pécs, 1938.) — 345, 347, 713, 714

Rigó László — mai irodalomtörténész. — 489, 492

Riskó Ignác (1812–1890) — költő, Petőfi jó barátja. — 553

Ritoók Zsigmond — mai klasszikafilológus. — 505, 523, 530

Riviera — Nizza és Genova közti francia, illetve olasz tengerpart. — 469

Róbert Károly (1288–1342) — magyar király az Anjou-dinasztia nápolyi ágából. — 355, 721, 731

Roboz István (1828–1919) — költő, író, újságíró. Petőfi és Jókai iskolatársa volt Pápán. Részt vett a szabadságharcban. *Kossuth imája a kápolnai csatában elesettek felett* c. írását több nyelvre lefordították. — 424

Rolla Margit — író, Arany János vejének, Szél Kálmánnak rokona, az *Arany estéje* (Bp. 1944) c. könyv szerzője. — 458, 464, 475

Róma — 253, 736, 768

Román Edit — mai romániai pedagógiai szakíró. — 486

Románia — 485, 486

Romemlékek — ld. Komáromi Album

Róna Móric — orvos-pszichológus az 1930-as években. — 452

Rónay György — mai költő, műfordító. — 600

Rotschild-féle bankház, a 17–18. század fordulóján alapították. Még századunk elején is európai pénzhatalmasság volt neve, mint egykor

Krőzusé, a gazdagság szimbólumává lett. — 163, 176, 402
Rothwell (18. sz.) — német—angol grammatika szerzője, AJ. tanult belőle. — 470
Rózsa és ibolya — 48, 63, 68, 70, 76—78, 104, 105, 165, 176, 191, 192, 544, 545, 550, 554, 607, 613, 620
Rózsa György — az MTA Könyvtárának igazgatója. — 497
Rózsahegyi Dereano István — az *AJ. 'izaparti barátja'. Horogszeghi Szilágyi István élete és kora* (Nagykőrös, 1941.) c. könyv szerzője. — 405, 510, 511 512, 513, 555
Rózsa Sándor — 653
ROZVÁNY ANDRÁS (BANDI) (1817—1877) — Rozvány András apja kereskedésében dolgozott, amikor AJ. kishúgát tanította. A Rozvány-házban egy szobában laktak. — AJ.-sal egy napon is születtek, mint azt AJ. *Kortársam R. A. halálán* c. versében később megénekelte. (AJ. kk. I. k. 357, 544. l.) — 327, 456, 787
ROZVÁNY ERZSÉBET, 1852-től Bersek Józsefné (1829—1908) — Tízéves korában AJ. tanította történelemre, irodalomra, német nyelvre. *Egykori tanítványom emlékkönyvébe* címen verset írt hozzá. Rozvány Erzsébet mindvégig levelezett Aranynéval, Arany Juliskával, majd Szél Piroskával. — Kötetünk függelékében — ahol az A.-családtagok leveleit közöljük — 1851-ig bezárólag az első, egy A.-né által Rozvány Erzsébetnek írott levél, közvetlenül a Nagykőrösre költözés idejéből való. (Ld. Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet.* Irod. tört. Füzetek, 31. sz. Bp. 1960.) — 437, 470, 787
ROZVÁNY GYÖRGY (1819—1902) — ügyvéd, hely- és irodalomtörténész. Rozvány Erzsébet bátyja, AJ. kortársa, barátja. 1846-tól ügyvéd szülővárosában. Részt vett a szabadságharcban. Később összegyűjtötte az Arany Jánossal kapcsolatos helyi emlékeket s ezeket a *Nagy-Szalonta és vidéke* c. lapban tette közzé 1890. jan. 12—máj. 12. között, húsz közleményben. (Újból megjelentek: Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet* Bp. 1960. 133—172. l.) — Megírta szülővárosa történetét: *Nagy-Szalonta mezőváros történelme.* I—II. k. (Gyula, 1870), *Nagy-Szalonta történelme 1800—1848-ig.* III. rész. *Tekintettel Arany János koszorús költőnk községi jegyzőségére.* (Nagy-Szalontán, 1892.). — Rozvány Györgyöt R. Várkonyi Ágnes mint a hazai pozitivista történetírás képviselőjét méltatja *Buckle és a magyar polgári történetírás* c. tanulmányában. (Századok, 1963. 2—3. sz.) — Fia: Rozvány Jenő (1878—1938) — nagyváradi ügyvéd, az első világháború után a Romániai Szocialista Munkáspárt kongresszusának egyik szervezője. 1931-ben a Szovjetunióba emigrált, s mint a Szovjet Tud. Akadémia tudományos munkatársa dolgozott. (Ld. Szikszay, Juliu—Popa, Marin—Bulei, Ion: *Eugen Rozvan.* Bucuresti, 1971.) — 276, 469, 470, 479, 502, 522, 558, 562, 580, 603, 629, 630, 638, 639, 644, 651, 652, 671, 787
ROZVÁNY JÓZSEF (1782—1862) — nagyszalontai görög származású kereskedő. Felkarolta AJ.-t; amikor 1839-ben állás nélkül maradt, kisleánya Erzsébet tanításával bízta meg. Rozvány András és György az ő fiai voltak. 1847-ben a szalontai tűzvész után fiaival és AJ.-sal együtt sokat tett a károsultak megsegítésére. — 85, 787
Rozvány Józsefné Christian Persida (1793—1883) — Aranyné hálával emlékezett rá, mint aki őt mint fiatal árva leányt felkarolta, támogatta. 1849-ben, mikor a cári seregek átvonultak Szalontán, AJ. Rozványnéhoz vitte családját. — 502, 787
ROZVÁNYI — Rozvány György, aki 1848-ban így írta nevét.
RÖPÍVEK — ld. PESTI RÖPÍVEK.

RUDI — VADNAY RUDOLF
Ruge, Arnold (1802—1880) — német író és politikus, az ifjúhegeliánusok egyik vezetője. 1844-ben Marxszal közösen adták ki a német—francia évkönyveket. — 747, 752
Ruttkay Kálmán — mai irodalomtörténész. Sajtó alá rendezte az AJ. kk. VII. kötetét: a Shakespeare-fordításokat. — 485

Sáfrán Györgyi — 460, 465, 469, 470, 497, 499, 502, 556, 557, 570, 630, 639, 652, 710, 727, 787
SAJÓ — Jókai Mór álneve.
SAJÓBÁBONY — 401, 774
Salamon Ferenc (1825—1892) — tanár, esztétikus. A szabadságharcban katona volt. 1853-ban a nagykőrösi gimnáziumhoz került tanárnak, ekkor lett AJ. barátja. — 445, 449, 450, 451, 452, 479, 481
SALM, NIKOLAS (1459—1530) — Mint Ferdinánd magyar király hadvezére 1527-ben elfoglalta Budát, 1529-ben Bécset védelmezte Szolimán ellen. — 168, 608
SALUSTIUS, CAIUS CRISPUS (i. e. 86—i. e. 36) — római történetíró, megírta Catilina életrajzát. — 20
SÁLY[I] = Biharsályi (Saŭaieŭ, Romania), ahol Aranyné testvére, Ercsey János jegyző volt. — 258, 463, 655
SÁNDOR ISTVÁN (1750—1815) — bibliográfus és nyelvész. *Magyar könyvesház* (Győr, 1803) c. műve az első magyar könyvészet. — 318, 694
Sándor István — mai irodalomtörténész, e kötet munkatársa. — 487, 488
SÁNTHA GYULA — szalontai postamester. Amikor AJ.-ék Nagykőrösre költöztek, házukat ő bérelte ki. — 409, 412, 777, 779
SARKAD — 274, 629, 664
SÁROS megye — 259, 656
SÁROSI GYULA (1816—1861) — költő, jogász. Eperjesen jogi tanulmányokat folytatott. Tagja volt a Kisf.T.-nak. Itt kezdte költői működését. 1840-től Aradon élt. 1848-ban a pesti törvényszék elnöke, Kossuth bizalmas barátja volt. Leghíresebb műve Az *Arany trombita* volt, melyet Világos után elkoboztak, de Lipcsében újranyomtak. A szabadságharc után sokfelé bujdosott s mint nyelvtanító kereste kenyerét. Utóbb beárulták, s 1852-ben az Újépületben raboskodott. (Ld. Bisztray Gyula: *Sárosi Gyula Kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése.* Közzé teszi, bevezetést és jegyzeteket írta — —. Bp. 1954. — Sárosi Gyula: *Arany trombita.* Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Bisztray Gyula. Bevezetést írta: Pándi Pál. Bp. 1952. — 179, 233, 334, 614, 621, 623, 640, 705
SÁROSPATAK — 104, 350, 577, 600
SÁRVÁRY PÁL (1765—1846) — a debreceni ref. kollégium tanára, az MTA tagja. Tanította AJ.-t s mikor színésznek ment, így biztatta: „csak Sekszpírt! Sekszpírt Domine!" (AJ. kk. XIII. k. 110. l.) — 42, 535
SASS (MEZŐSAS) — 243
SASS KÁROLY — bátyja, István (1822—1891) Petőfi iskolatársa. Mindketten barátai voltak Petőfinek. Sass Károly 1845-ben Erdődre került gazdasági írnoknak Szendrey Ignác mellé. 1847 tavaszától üzeneteket közvetített Petőfi és Júlia között. (PetőfiLev. 331. l.) Petőfi erről nyilván AJ.-nak is beszélt szalontai tartózkodása idején. Ezért A. — mivel Petőfi közelebbi címét nem tudta — 1847. aug. 5-i levelét Sass Károly címére küldte Petőfinek. Feltehető kísérő sorai elvesztek. — 110, 116, 572, 579, 581
Sátoraljaújhely — 600
SCHEDEL FERENC — ld. TOLDY FERENC.
Schedius Lajos — 616
Scheiber Sándor — mai irodalomtörténész. — 488, 502, 689

Schelken Pálma — mai gyorsírás szakértő. — 593
SCHILLER, FRIEDRICH JOHANN CHRISTOPH (1759—1805) — A J. már Kisújszálláson, Török Pál könyvtárában olvasta műveit, mint életrajzi levelében írja: „a németben Schillerig vittem". (A J. kk. XIII. k. 109—110.) — 154, 189, 449, 505, 514, 600
SCHLEGEL, WILHELM AUGUST (1767—1845) — a német romantika vezető teoretikusára A J. levelezése e kötetében elsősorban mint jó Shakespeare-fordítóra hivatkoznak. *Shakespeare dramatische Werke* című sorozatában 1797—1810 között tizenhét Shakespeare-mű német fordítását tette közzé. — 182, 503, 616
SCHMIDT, JULIAN — német irodalomtörténész, kritikus. — 383, 739, 741, 743, 744
Schneller — ld. helyesen Schwandtner.
Schopenhauer, Artur (1788—1860) — 451
Schönbrunn — 513
SCHÜCKING, CHRISTOPH BERNARD LEVIN (1814—1883) — német író — 315, 692
SCHWANDTNER, JOHANN GEORG (1716—1791) — a bécsi udvari könyvtár őre. Összegyűjtötte és kiadta a magyar történelem kútfőit: *Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini*. Wien, 1746—48. Először ebben jelent meg Anonymus gestája. — 35, 299, 530, 679
Schwartner Márton (1759—1823) — statisztikus, egyet. tanár. — 689
SCHWECHAT — Alsó-Ausztria — a schwechati ütközetben 1848. okt. 30-án a bécsi forradalmat támogatni kívánó magyar sereg vereséget szenvedett. — 683
Scribe, Eugène (1791—1861) — francia dráma- és vígjátékíró. — 774
Segesvár (Sighişoara, Románia) — 662
Segítsünk a hazán! (próza) — 631
Selden, John (1584—1654) — jogtudós, irodalmár: régi énekeket gyűjtött össze. — 744, 746
SHAKESPEARE, WILLIAM (1564—1616) — az újkori drámaírás legnagyobb mestere A J.-ra már diákkorában hatott: „csak Sekszpírt!" biztatta már az öreg Sárváry, amikor színésznek indult. (Önéletr. lev. A J. kk. XIII. k. 110. l.) — 1842-ben, amikor Szilágyi István Szalontára került, A. padlásán már ott hevert a *Nyáréji álom* németből készült fordítása. Szilágyi „curiosum gyanánt" hagyott A.-nál angol nyelvkönyvet, s ő addig törte Hamlet monológját, míg kedvet érzett, hogy az eredetit összehasonlítsa a német fordítással. „És nem sokára *János király magyar jambusokba* szólalt meg." (Id. h. 113. l.) — 1845-ben Nagy Ignác *A windsori víg asszonyok* fordítására biztatta. — A Petőfivel váltott levelek hű tükrei, hogyan lendült neki A. újból és újból a Shakespeare-fordításnak, hogyan torpant meg, Lemouton Emília hozzá nem értő prózai átültetései közbejöttével, míg 1848-ban végre nyomtatva láthatta: „Shakespeare összes színművei. Angolból fordították ARANY, PETŐFI, VÖRÖSMARTY. Pest, 1848." Az álom azonban ezúttal sem teljesült maradéktalanul. Petőfi *Coriolanus*-fordítása után e vállalkozásra is pontot tett a történelem. — 10, 12, 14, 15, 16, 29, 36, 47, 53, 103, 179, 182, 188, 194, 195, 202, 344, 454, 469, 485, 503—506, 508, 509, 530, 531, 533, 536, 537, 540, 568, 572, 602, 606, 614, 615, 618, 620, 625, 707, 712
— A szélvész (A vihar) — 35, 530, 533
— A windsori víg asszonyok (nők) (Falstaff) Merry Wifes of Windsor) — 14, 16, 89, 195, 506, 508, 568, 602
— Athéni Timon — 182
— Cymbeline — 182
— Coriolanus — 163, 179, 182, 183, 195, 506, 606, 614, 615, 616, 621

— Hamlet — 182, 505, 507
— III. Richard — 23, 182
— János király — 35, 182, 195, 507, 530, 602
— Lear király 182, 615
— Machbeth — 23, 53, 182, 540
— IV. Henrik — 182
— Nyáréji álom (Szentiványéji álom) — 10, 182, 503
— Othello — 182
— Rómaó és Júlia — 182
— Téli rege — 182
— Vízkereszt vagy amit akartok (Viola) — 182
Shelley, Percy Bysshe (1792—1822) — Petőfire hatott; fordított verseiből. — 572
Shenstone, William (1714—1763) — angol költő. — 745, 746
Simonkerék — Nagyszalonta határához tartozott 1702-ben. — 522
SIMONTSITS — takarékpénztári aligazgató, Fáy András munkatársa. — 244
SIMROCK, KARL JOSEPH (1802—1876) — német költő és műfordító. Fordításai: a *Niebelungen Lied* (1827), *Gudrun* (1843), az *Edda* (1851) — 170, 610, 611
SINUESSA — Nagy Lajos korában említett olasz város. — 331, 703
SOLTÉSZ JÁNOS (1789—1859) — biharugrai ref. lelkész. Nála szállt meg Petőfi, mikor Ugráról utolsó útjára indult Erdélybe s vele üzent AJ.-nak, mint utólagos jegyzetéből tudjuk: „a pap néhány sorban megírta nekünk" stb. AJ. és nyomában az irodalom eddig csak hivatása szerint emlegette, mint az „ugrai pap"-ot. Mint Petőfi vendéglátója megérdemli, hogy nevét is számon tartsuk. A rá vonatkozó adatokért köszönet illeti Gazdag Emmát (Geszt), valamint Besztercei László jelenlegi biharugrai lelkészt. — Soltész AJ.-nak írt levele feltételezhetően AJ. családi levelezésével együtt pusztult el. —. 261, 657
Somogyi Lajos — Voinovich Gézáék alkalmazottja az 1940-es években. — 463, 471
Somogyi Pál — gyűjtötte a 18. sz.-ban Dél-Dunántúlon a Lugossy-kódex anyagát. — 588
Somogyi Sándor (1930—1969) — irodalomtörténész. — 488
SOPHOKLES — ld. SZOPHOKLÉSZ
SORENTO v. SORRENTO — olasz városka Nápoly mellett. — 331, 703
SPAJZER FERENC — pozsonyi könyvnyomtató a 18. sz.-ban. — 310, 365
SPECH IMRE — Arad megyei főszolgabíró, Arany kortársa. — 9, 502
Spinoza, Baruch (1632—1677) — 632
Spira György — mai történész. — 611, 632, 646, 650, 653, 654, 655, 656, 657, 659
STAHR, doctor — német író, ismertette Kertbeny AJ.-fordításait. — 383, 739, 751, 756
STAJERORSZÁG — 220
STANCSICS — ld. TÁNCSICS MIHÁLY
STEINACKER GUSZTÁV (1809—1877) — prot. teol. író, műfordító. Jelentős műve: *Blumenlese auf dem Felde der neuern Ungarischen Lyrik in metrischen Uebertragungen*. Leipzig, 1840. — 337, 344, 707, 712, 715
Stier, Georg — Kertbenyvel közösen fordított az Erdélyi János gyűjtötte népdalokból és mondákból. — 751, 755
STRAUSS, JOHANN (1804—1849) — zeneszerző, a „keringőkirály" apja. — 308, 683
Stuttgart — 695

Sue, Eugène (1804—1857) — francia romantikus regényíró. Nálunk Nagy Ignác és Kuthy Lajos utánozta. — 774
SUETONIUS, CAIUS S. TRANQUILLIUS (70—144) — római történetíró: *De vita Caesarum* (Császárok életrajzai) címen tizenkét császár életrajzát írta meg nyolc könyvben. — 735
SUGHÓ JÓZSEF — főszolgabíró. AJ. neki nyújtotta be lemondását jegyzői állásáról 1849. máj. 21-én. — 252, 650 651
SUJÁNSZKY (SULYÁNSZKY) ANTAL (1815—1906) — kat. vallásos költeményeket írt. — 190, 619
SÜKEI KÁROLY (1824—1854) — költő, műfordító, újságíró. A forradalmi ifjúság vezetői közé tartozott 1848. ápr. 12-én és 13-án részt vett a Pest városi és megyei választmány ülésén, amelyen a tervezett néplap megvalósítására bizottságot küldtek ki. Később Perczel Mór alatt harcolt. 1850-ben Pesten, a Pesti Napló munkatársa volt. — 204, 577, 590, 663, 667
SVÁJC — 298, 315, 678, 692, 748, 753
SVÉDORSZÁG — 61
SWECHAT — 308

Szabadság zengő hárfája. A magyar fiatalságnak Arany János. Debreczen, Telegdy Lajosnál, 1849. — 653, 654, 777
Szabadszállás — 630
Szabó Imre — hadügyi államtitkár 1849-ben. — 653
Szabó István (1801—1892) — műfordító. Az MTA és a Kisf.T. tagja. Az 1843-ban indult hellén könyvtár számára lefordította *Aiszoposz meséit* (1846), Homérosz *Odüsszeiáját* (1846) és *Iliászát* (1853) — 569
Szabó János — nagyszalontai lakos 1847-ben. — 558
SZABÓ JÓZSEF, „PAP BÁCSI" (kb. 1806—1853) — a geszti lelkész, AJ. jó barátja. 1826-tól Szalontán volt rektor, alatta lett AJ. gimnáziumi tanuló. Két évig tanult tőle (ld. Gyöngyösy László: *Adalékok AJ. életéhez.* EPhK. 1904. 756—757. l.). — Ezután került Gesztre ref. lelkésznek. 1845 végén, amikor Szalontán Casinót alakítottak, annak „helyisége egy kis szobából állott, a geszti pap, Szabó József házánál". (Rozvány, III. 215. l.) — Arany László így jellemzi Szabó Józsefet: „Typusa a kálvinista diáknak, a ki a collegiumban beszítt légkörből holta napjáig ki nem bontakozik, örökké fiatal, örökké gondtalan és könnyű-vérű marad. Adomáiról, élczeiről, csinjairól híres volt vidék-szerte, szegény pap-társainak pedig réme . . . résen kellett lenniök, hogy nagy-világi járatlanságuk által a geszti collegának valami gonosz tréfára ne adjanak alkalmat . . . megcukroztatta a mustárt, megpaprikáztatta a fagylaltot stb." (AJHPrD. XXXV. l.) — Ilyesmikre az egyházmegyei gyűlésekre összejött papok körében került sor, Tisza Lajos ui. az egyházmegye világi vezetője volt, Szabó József pedig mellette a coadjuctor, azaz az egyházmegyei gondnok tisztét töltötte be. — AJ.-nak geszti tartózkodása alatt Szabó József és Kovács János voltak a barátai. Ez utóbbi emlékezéseiből ismerjük Szabó József jó kedélyének jótékony hatását: Kovács János szerint AJ. „Egyformán mélabús maradt. Egyetlenegy esetet tudok, mikor kiengedett jovális, agglegény papunknak, Szabó Józsefnek egy korai disznótorán . . . Itt szabadon röpítette ki keserű és jókedvű ötleteit, együtt poharazott, dalolt és táncolt vélünk." (Gyöngyösy László: *Arany János Geszten.* ItK. 1912. 416—418. l.) — Ezért is jegyzi meg Kovács János egyik A.-nak írott levelében: „Mióta te elmentél, nagyon ritkán dáridózunk Pap bácsival; három ember közül egy nagyon sok híjját ejt." (1851. dec. 17.) — Amikor AJ. megvált Geszttől, Tisza Domokos és Kovács János leveleikben többször megemlékeztek Szabó Józsefről. Arannyal váltott leveleik

nem maradtak fenn. Szabó Józsefnek egy AJ.-hoz intézett, azóta elveszett leveléről tudunk. — 46, 368, 411, 414, 417, 418, 421, 426—29, 432, 537, 730, 731, 779, 780—82
Szabó József — a Babeş—Bolyai Egyetem előadója, Szabó Sámuel (1829—1905) leszármazottja. — 459
Szabó Károly (1824—1890) — műfordító, történész, tanár. Késmárkon Hunfalvy Pál irányította érdeklődését a görög klasszikusokra. 1847-ben Pestre ment, Toldy Ferencnél lakott. 1849-ben jelent meg *Euripides válogatott művei* c. fordítása a Kisf.T. Hellen könyvtára V—VI. köteteként. A szabadságharc alatt mint Békés megyei önkéntes harcolt. 1850-től Teleki Józseffel együtt dolgozott a *Hunyadiak kora* c. munkán. AJ.-sal 1855-től mint nagykőrösi tanár volt kapcsolatban. — 445, 450, 512
Szabó Mihály — nagyszalontai főbíró — 171
Szabó Miklós (?—1845) — AJ. és Szilágyi István közös nagyszalontai ismerőse. — 26, 29
Szabó Sámuel (1829—1905) — nagyenyedi tanár. 1848—49-ben részt vett a szabadságharcban. AJ. későbbi kedves munkatársa, Arany Juliska kérője. — 459
Szabó Zoltán — főorvos (Cluj) — Szabó Sámuel (1829—1905) leszármazottja. — 459
Szabolcs megye — 728
Szakál — ld. Körösszakál
Szalay Ágoston (1811—1877) — történész, Szalay László bátyja. — 469
Szalay Gizella (1857—1945) — ld. Arany Lászlóné, majd Voinovich Gézáné.
Szalay István (1820—1897) — Arany Lászlóné Szalay Gizella édesapja. — 469
Szalay László (1813—1864) — történetíró. — 469, 617
id. Szalay Péter (1763—1825) — helytartósági titoknok, Arany Lászlóné Szalay Gizella nagyapja. — 469
ifj. Szalay Péter (1846—1908) — a magyar posta ügyeit irányította 1895-től. Arany Lászlóné Szalay Gizella testvére. — 467
Szalonta — ld. Nagyszalonta
Szana Tamás (1844—1908) — író, szerkesztő. *Petőfiné Szendrey Júlia* c. műve 1891-ben jelent meg. — 474
Szarvas — 156, 163, 195, 199, 205, 210, 218, 220, 226, 251, 680
Szarvady (Hirsch) Frigyes (1822—1882) — jogász, újságíró, műfordító. A szabadságharc alatt Franciaországban Kossuth megbízottja. Később ő rendezte sajtó alá iratainak francia kiadását. Petőfi verseiből németre fordított: *Alexander Petőfi's Gedichte aus dem ungarischen von Fr. Szarvady und Moritz Hartmann.* Darmstadt, 1851. — 338, 710
Szász György — erdőgyaraki választó, AJ.-ra szavazott az 1848. jún. 26-i követválasztáson. — 629
Szász József — biharmegyei főmérnök, 1847-ben a nagyszalontai tűzvész után megbízták: készítse el a város utcáinak szabályozási tervét. 100 ft. munkadíját a tűzkárosultaknak ajándékozta. (Rozvány, III. 118—119. l.) — Szász és Szalonta szerződését AJ. írta (ld. AJ. kk. XIII. k. 39—42. l.) — 107, 173, 587, 610, 611
ifj. Szász Károly (1829—1905) — költő, tanár. Tanulmányait Nagyenyeden kezdte, Kolozsvárott folytatta Szilágyi Sándorral, Gyulai Pállal, akinek bizalmas barátja lett. 1847-ben tizennyolc éves korában ismeretlenül verses levelet írt AJ.-hoz s beküldte a PDl.-ban, amelynek szept. 16-i száma közölte is (ld. e kötetben). — 1848-ban Gyulai Pállal és Mentovich Ferenccel *Nemzeti színek* címmel verskötetet adtak ki Kolozsvárott. A szabadságharcban mint káplár, utóbb mint hadnagy vett részt. Utána

Gömörben bujdosott, 1850-ben Bején volt nevelő. Bár Tompa ekkor már Bejéről Kelemérre költözött, ekkor ismerkedtek meg és kötöttek barátságot. Szász 1850. okt. 21-én jelezte menyasszonyának írt levelében, hogy már ismeri Tompát. (MTAK. Kézirattára-Ms 300/85) — Szász Bején magánúton elvégezte a teológiát, de mégsem mint lelkész helyezkedett el, mert közben meghívták Nagykőrösre tanárnak. 1851. szept. 18-án választották meg a magyar irodalmi tanszékre. Mivel azonban a matematikai tanszékre megválasztott két tanár nem foglalta el állását, Szász Károly „olyan megoldást ajánlott, a mely köztetszésre talált, t. i. ajánlkozott, hogy ő átveszi a mathesis tanítását, a magyar irodalomra pedig hívják meg Arany Jánost". (Benkó, 5—6. l.) Így teljesült vágya, hogy Tompa után A J.-t megnyerhette barátul. A J.-sal nemcsak kollegák, de mindvégig jó barátok maradtak. E korszakból Szász Károlytól négy levél maradt fenn A J.-hoz, Szász pedig egy levelet őrzött meg A J.-tól.

Szász Károly—Arany-ról:
1851-ben:

okt. 14. — Szász Polixenának: (MTAK. Kézirattára, Ms 300/130.)
„. . . engem a számtanra tettek át minek én nagyon örülök, helyettem pedig kit választottak? A nagy költőt, Toldi íróját: Arany Jánost, még nem tudjuk elfogadja-e? Bár elfogadná, én nagyon szeretném ha Tompát elvesztvén, aranyt [így!] szerezném helyette!!

nov. 2. — Szász Polixenának: (MTAK. Kézirattára, Ms 300/134.)
„. . . írásomat egy várva várt kedves vendég szakította félbe tudni illik a mi kedves Arany Jánosunk, ki elébb ugyan el nem akarta fogadni a professorságot, mert oly szegény állapotban volt, hogy az úti költségre nem volt pénze, de miután a város neki nem csak úti költséget, hanem még egy fél évi szállást is megfizette, csakugyan elfogadta a meghívást, s már szerencsésen meg is érkezett és karjaink közt van s most e perczben éppen az én hosszú pipámból füstölve heverész az ágyon, mert ezen első éjszaka felesége két gyermeke Mentovichéknál, ő maga pedig *nálam* van szállva. Ebből láthatod, hogy ámbár még az én kedves gazdasszonyom hiányzik, mégis tudok vendéget látni, mert hiszen szobámban két ágy van s magamnak két rendbeli ágyneműm, úgy hogy az én kedves Aranyomnak stikkolt párnákkal és selyem paplannal szolgálhattam." — 134, 136, 146, 147, 294, 306, 330, 334, 337, 339, 389, 391, 394, 395, 396, 399, 408, 411, 423, 425, 426, 445, 447, 450, 457, 461, 469, 477—479, 489, 522, 568, 575, 576, 578, 579, 586, 588, 590, 595, 601, 666, 667, 676, 686, 688, 689, 697, 702, 705, 730, 770—774, 776, 778, 780 781
—Hallom dalaidat — 676
—Murány hölgye — 334, 586, 601, 686, 688, 705

Szászsebes (Sebes, Románia) — 647, 653
Szathmáry Katalin, Dánielisz Endréné — gyermekorvos Salontán. — 546
Szatmár; Szatmárnémeti (Satu-Mare, Románia) — 75, 94, 95, 100, 104, 107, 111, 113, 117—120, 125, 127, 154, 514, 552, 571, 574, 577, 580, 581, 582, 585, 600, 626, 637, 641, 685, 687
Szauder József, Szauder Józsefné — mai irodalomtörténészek. — 515
Száva folyó — 130, 586
Széchényi Ferenc (1754—1820) — Hungarica könyvtárának adományozásával 1802-ben megalapította a mai Országos Széchényi Könyvtárat (OSzK). — 694
Széchenyi István (1791—1860) — 30, 526, 532, 696
Széchényi Könyvtár — ld. Országos Széchényi Könyvtár
Széchy v. Szécsi György (?—1625) — Széchy Mária édesapja. — 346, 713

Széchy Mária (1610—1679) — Széchy György és Homonnai Drugeth Mária gyermeke, először Bethlen István, majd Kun István felesége, özvegye. 1644-ben az I. Rákóczi György oldalán álló Murány várát védte a császárpártiak ellen, végül azonban feladta és férjhez ment az ostromlók vezéréhez, Wesselényi Ferenchez. Később férje lett a Wesselényi-féle összeesküvés feje. Halála után özvegye jószágait elkobozták, Bécsben tartották őrizetben, később kőszegi rokonainál lakhatott. — Széchy Mária és Wesselényi Ferenc történetét először Gyöngyösi István *Márssal társalkodó Murányi Venus* c. költeményében írta meg 1663-ban. — Petőfi, Tompa és Arany is feldolgozta e tárgyat. Bár mindhármuk figyelmét a Kisf.T. pályázata irányította e témára, végül egyikük sem pályázott. AJ. *Murány ostroma* c. műve 1848-ban jelent meg. Kertbeny *Die Eroberung von Murány* címen fordította németre. (Leipzig, 1850). — 77, 108, 126, 149, 167, 172, 346, 554, 578, 585, 592, 596, 601, 609, 689, 713, 733, 761, 762
Széchi (Széczi) Miklós — nádor 1384-ben, részt vett Nagy Lajos király olaszországi hadjáratában. — 311
Szeged — 262, 263, 264, 430, 656, 658, 659, 725, 733
Szegény Miska sírkövére — 781
Szegfi Mór (1825—1896) — író, 1848-ban a pesti izr. nyelvterjesztő egylet titkára. Honvédszázados, Szemere Bertalan titkára. Világos után külföldre menekült. — 570
Székács József (1809—1876) — költő, műfordító, ev. lelkész, a Kisf.T. tagja. *Szerb népdalok és hősregék* c. fordítása 1836-ban jelent meg. (Ld. Fried István: *Székács József és a szerb népköltészet* (Szomszédság és közösség. Szerk. Vujicsics D. Sztoján. Bp. 1972.) — 617, 618
Székely István, benczédi (XVI. sz.) — lelkész, krónikaíró. *Chronica ez Világnac Yeles dolgairol* (Krakkó, 1559.) c. műve első kísérlet magyar nyelvű világtörténet írására. — 311, 390
Székely József (1823—1895) — író, költő, az első rendi országgyűlésen a jurátusok vezetője. A szabadságharcban mint honvéd százados vett részt. — 730
Székelykeresztúr (Gh. Duca, Románia) — 319, 622, 694
Székelyudvarhely (Odorheiu, Románia) — 662
Székesfehérvár — 72
Szekszárd — 669
Szél József — a kecskeméti ref. egyház főgondnoka 1851-ben. — 393
Szél Kálmán (1838—1928) — ref. lelkész volt Szalontán. AJ. veje. — 458, 464, 475
Szél Piroska (1865—1886) — AJ. unokája, Juliska leányának árvája. — 458, 463, 464, 466
Szelestey László (1821—1875) — ügyvéd, költő. Petőfi követője. — 420
Szemere Bertalan (1812—1869) — jogász, politikus. Miskolc követe az 1843—44-i országgyűlésen. 1848-ban az első magyar minisztérium belügyminisztere. Kossuth kormányzósága alatt miniszterelnök. Révai József rámutat, hogy a radikális elemeket mellőzte s a hatalmat a középbirtokos nemesi rétegnek biztosította (ld. Dezsényi—Nemes, 119. l. és Révai József: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. 2. kiad. Bp. 1948. 92. l.). — 1849. jún. 29-én újból bevezette a cenzúrát. AJ.-t Szemere nevezte ki 1849. máj. 9-én belügyminiszteri fogalmazónak. AJ. Szemere segítségét kérte, hogy a nép lelkesedésének ébren tartására alkalmas verseit terjeszthesse (1849. jún. 16. AJ. kk. XIII. k. 96—97. l.). — Szemere az összeomlás után Törökországba távozott. — Szemerétől AJ. belügyi fogalmazói kinevezése maradt fenn: AJ.-tól egy hozzá intézett beadvány. — 250, 252, 255, 256, 258, 262, 264

Szemere Miklós (1802—1881) — költő, politikus, Kossuth barátja. Ingerlékeny természete miatt a szerkesztőkkel sokat polemizált. Petőfit nem szerette, bár elismerte, hogy jó verseket ír. Tompa Mihály baráti köréhez tartozott, a későbbi években az ő révén ismerkedett meg AJ.-sal. — 351, 357, 364, 443, 446, 448, 450, 457, 479, 491, 570, 606, 612, 614, 615, 619, 621, 623, 626, 628, 719, 725, 781
Szemere Pál (1785—1861) — író, szerkesztő, nyelvújító [az „irodalom", „regény", „színész", „szobrász" stb. szavak alkotója]. Kazinczy Ferenc tanítványa, Kölcsey barátja volt. Horvát Istvánnal és Vitkovics Mihállyal alkották a „pesti triászt". Az MTA és Kisf. T. tagja. Petőfit nagy rokonszenvvel fogadta, aki 1845-ben *Szemere Pálhoz* címen verset írt hozzá. (Petőfi kk. I. k. 361—362, 422. l.) — AJ. nagyon tisztelte, ismerte személyesen is. Önéletrajzi levelében említi, hogy „egy írói bizalmas körben, hol a jeles ítész, a veterán Szemere Pál is jelen volt, még 1848-ban" szóba jött a Toldi trilógiává alakításának terve. (AJ. kk. XIII. k. 116. l.) — 95, 450, 479, 571, 617, 628, 769
Szemle — ld. Magyar Szépirodalmi Szemle
Szendrey Ignác — Szendrey Júlia apja. — 580, 583, 596
Szendrey István — mai történész. — 522
Szendrey Zsigmond (1879—1943) — nyelvész, néprajztudós. 1912—1918-ig Nagyszalontán tanár. Feldolgozta AJ. műveinek néprajzi vonatkozásait: *Szalontai Gyűjtés* (Magyar Népköltészeti Gyűjtemény, XVI. k., Kodály Zoltán közreműködésével. 1924.). — Ld. még: *Szalontai népmondák a Toldiakról és a Csonkatoronyról* (Ethnographia, 1914.). — 525, 526, 644
Szentmárton (Berettyószentmárton) — 243
Szentmártoni Kálmán — egy AJ. leveléről adott felvilágosítást. — 736
Szentpály Sándor — térparancsnok a szabadságharc alatt. — 254
Szentpétery Zsigmond (1798—1858) — színész, főleg komikus szerepekben aratta sikereit. Tizenhét éves korában kezte pályáját. 1837-ben a pesti Nemzeti Színház alapító gárdájához tartozott. — Leánya Egressy Gábor felesége volt. — 257, 653, 654
Szépek Könyve — 1844-ben Vörösmarty és írótársai elhatározták, hogy ilyen címmel almanachot adnak ki. Mivel a szerkesztéssel megbízott Kuthy Lajos nem oldotta meg feladatát, 1847-ben Nagy Ignácot bízták meg vele. A közbejött forradalmi események azonban megakadályozták az almanach megjelenését. — 127, 586
Szepesség, Szepes megye — 12, 259, 555, 656
Széphalom — 600
Szépirodalmi Figyelő — 1860—1862-ben AJ. esztétikai, kritikai és szépirodalmi hetilapja — 494, 499, 635
Szépirodalmi Közlöny — 506
Szépirodalmi Szemle — ld. Magyar Szépirodalmi Szemle
Szerencs — 600
Szicília — 310, 311, 315, 690, 692, 694, 728
Sziget — ld. Máramarossziget
Szigeti Album — 515, 521
Szigligeti Ede (eredeti nevén: Szathmáry József) (1814—1878) — színműíró, dramaturg, az MTA. és a Kisf.T. tagja — 131, 142, 544, 587
Szíjártó László — mai irodalomtörténész. — 481
Szikszai — debreceni kereskedő. — 111
Szikszai Péter mester — 1353-ban Nagy Lajos király Anna nevű leányát fiúsította (Nagy Iván, 10. k. 702. l.) — 374, 733
Szil — 1702-ben Nagyszalonta határához tartozott. — 522
Szilády Áron (1837—1922) — irodalomtörténész, nyelvész, orientalista,

műfordító, ref. lelkész. AJ. tanítványa volt Nagykőrösön. Többek közt kiadta Ilosvai Selymes Péter Összes munkáit magyarázatokkal (1886). — 728, 729, 732

Szilágyi Ferenc (1797—1876) — szerkesztő, történetíró, Szilágyi Sándor történetíró apja. A kolozsvári ref. kollégiumban Gyulai Pál tanára; 1848-ban forradalomellenessége miatt távoznia kellett Kolozsvárról. Pestre költözött és 1849-től a Magyar Hírlap c. kormánylapot szerkesztette. — Szilágyi Ferencről és lapjáról ld. Németh G. Béla: *A Pesti Napló kezdeti szakasza*. ItK 1960. 186—187. l.— 663, 666, 667, 697

Szilágyi Ferenc — mai irodalomtörténész. — 502

Szilágyi István (1819—1897) — Nagykállón született, Debrecenben tanult. Amikor AJ. kisújszállási tanítóskodása után visszatért Debrecenbe, a nálánál két évvel fiatalabb Szilágyival került egy osztályba. Itt az általános osztályzatuk szerinti rangsorban AJ. a hatodik, Szilágyi a hetedik lett. (AJ.—Toldynak, 1857. aug. 11.) — Ekkor még nem voltak közelebbi kapcsolatban. A tanárok közül Szilágyit különösen Péczely József pártfogolta, akivel atyafiságban volt. 1840-ben, az akkor még teológus Szilágyi a Kisf.T. pályázatán *Árpád* c. balladájáért (M: Kisf.T. Évl. I. k. 250—253. l.) második díjat nyert és Toldy Ferenc ezüst serlegét. 1840-ben Debrecenben már mint a poétikai osztály tanítója működött. A következő évben *Csák és királyleány* c. művével első díjat nyert ugyancsak a Kisf.T. pályázatán (M: Kisf.T. Évl. II. k. 246—254. l.) s ő kapta a második díjat is *Pontuszparti* c. költeményéért, mely nyilván tárgya — Rákóczi — és hangja miatt nem jelenhetett meg, de levelekben többször említik. 1842. febr. 5-én a Kisf. T.-ben felolvasták *Emlékbeszéd* c. ismét díjnyertes (4. díjas) versenyszatíráját, amely Hátrafalvy Bendegúzt parentálja el. (M: Kisf. T. Évl. III .k. 404—419. l.). Szilágyi szatírája hamleti szavakkal kezdődik: „Haladni vagy maradni! Ez tehát / Ez a minden kérdéseknek kérdése!" (151—152. sor) — Szilágyi Hátrafalvy Bendegúza utóbb hatott *Az elveszett alkotmány*ra. — Ezután, 1842. márc. 20-án érkezett Szilágyi Szalontára rektornak. 1842. nov. 21-én ismét pályadíjat nyert, ezúttal a M. Tudós Társaságnál, a nyelvtudomány köréből. *A magyar szókötés szabályai* c. unkája 100 arany jutalomban részesült. A volt iskolatársak: A. és Szilágyi hamarosan jóbarátok lettek; 1843 pünkösdjétől Szilágyi Aranyéknál étkezett. Naponta találkoztak, irodalmi kérdésekről beszélgettek, Szilágyi könyveket, így angol nyelvtant is hozott, fordításra biztatta AJ.-t (ld. AJ. önéletrajzi levele AJ. kk. XIII. k. 112—113. l.). Szilágyi megkérte barátját, olvassa át legújabb nyelvtudományi pályaművét. AJ. „Igénytelen jegyzetek"-et írt hozzá „két nagy árkuson", melyekben a dolgozat egyes állításait védi a kritikával szemben, míg másutt rámutat tévedéseire. A népnyelvből ajánl példákat. Az ív kölső oldalára ezt írta: „Krix-krax, 1843. júl. 10-én." E javításokat Szilágyi utóbb elküldte Arany Lászlónak (Voin. AJé. I. k. 68. l.). A családi hagyatékkal e javítások, valamint Szilágyi István 1885. márc. 15-i kísérő levele egyaránt elpusztult. Voinovich a fent jelzett helyen idézi Szilágyi szavait, mely szerint AJ. „nem csak átolvasta, megbírálta, hanem saját kezűleg másolta le a sajtó számára." — Szilágyi pályadíjnyertes műve ezek után jelent meg a M. Tudós Társaság Nyelvtudományi Pályamunkái III. kötetében. (Pest, 1846.). — A. és Szilágyi nyaranta is levelezett. Így kereste meg A. Szilágyi kérésére a padláson a *Nyáréji álom* fordításának töredékét. — 1842-ben Szilágyi *Zrínyi* c. drámájával ismét részt vett egy akadémiai pályázaton, ezúttal harmadik díjat nyert. — Szilágyi 1843-ban még Szalontán értesült *A magyar ékes szókötés* címen hirdetett stilisztikai jellegű akadémiai pályázatról, s bele is kezdett a munkába,

de betegsége miatt nem tudta művét befejezni s így Szvorényi József gyengébb, de befejezett műve nyerte el az első díjat. — Szilágyi 1844. márc. 24-én elhagyta Szalontát, ekkor azonban már AJ.-ban nemcsak felkeltette újból az irodalmi érdeklődést, hanem példájával alkotó munkára is serkentette. — Szilágyi a rektorkodás szokásos három évét tehát nem töltötte ki Szalontán. Két év után, mintegy végleges helyét keresve, először Késmárkra ment német nyelvtudását tökéletesíteni. Itt elsősorban Hunfalvy Pál hatott rá nyelvészeti munkásságával. 1844-ben Pesten is élt, ahol Horvát István hatására történeti, régészeti érdeklődése erősödött. Ekkor lakott együtt Petőfivel. Pesten, majd 1844 őszétől Bécsben az orvostudománnyal is próbálkozott, de a boncolás végképp elriasztotta e pályától. Bécsi tartózkodásának irodalmi gyümölcse *Bécsi napok* c. műve, mellyel Fónyad István álnéven vett részt a Kisf.T. pályázatán, mely „a magyar történetekből vett valamely szakasz vagy prózai jelenet leírására" hirdetett pályázatot. Szilágyi a Wesselényi-féle összeesküvést dolgozta fel, s 1845-ben e munkájával elnyerte a 15 arany pályadíjat. — Szilágyi 1845-ben megpályázta s el is nyerte a 16. század óta fennálló máramarosszigeti ref. főiskola egyik tanári állását. 1845. okt. 20-án foglalta el új, egyben utolsó állomáshelyét. — 1846-ban AJ. *Az elveszett alkotmány*nyal, a Kisf.T. pályadíját nyerte el. Szilágyi pedig *A magyar nyelv kifejlődésének históriája* c. művével az akadémiai pályázat első díjas győztese lett. Ugyanez az év meghozza Szilágyinak az akadémiai levelező tagságot is. Szilágyi M. Szigetről nemcsak leveleket, de a kollégiumi könyvtárból könyveket is küldött ez időben A.-nak, s írásra, fordításra serkentette. Szilágyit magát ugyanakkor a kollégiumi teendők s a város kulturális ügyei mind erősebben igénybe vették, úgyhogy önálló szépirodalmi, s tudományos tevékenységre nem maradt ideje. 1846 nyarán Aranyéknál volt vendégségben, ekkor már készült a *Toldi*, amelyből AJ. részleteket olvasott fel neki. — A *Toldi* győzelme nyomán Arany életébe ugyan berobbant Petőfi, de éppen a neki szóló első verses levélben A. költői emléket állított az Iza parti hű barátnak. Szilágyi 1847 nyarán szabadsága egy részét ismét Szalontán töltötte, ott írta akadémiai székfoglalóját *A magyar szótárirodalom történeti szemléjének 1-sö korszaká*ról. Mint AJ. Petőfinek beszámolt róla, „veszekedtek egy kicsit" a népiesség kérdését illetően (ld. AJ. 1847. aug. 5-i levelét). AJ.-nak ekkor már ember-ideálja, legjobb barátja Petőfi volt, aki zsenialitásával lenyűgözte, közvetlenségével meghódította. AJ.-nak Petőfivel és Szilágyival való kapcsolatára jellemző, hogy Szilágyival, a volt iskola- majd szalontai kosztos társsal egészen 1848. febr. 28-ig magázódtak, míg Petőfi második levelében már elhagyta az „önözést". A barátság azért természetesen Szilágyival is megmaradt. Petőfit mint közös barátot emlegetik leveleikben. 1848 augusztusában Arany és Szilágyi együtt utaztak Pestre s látogatták meg többször Petőfiéket Lövész utcai lakásukban. Közvetlenül a szabadságharc tragikus vége után, Szilágyi szalontai barátjánál: Miklósi Sándornál érdeklődött AJ. hogylétéről. Levelezésük is újra feléledt. 1850-ben Szilágyi igazgatója lett iskolájának, melyet azonban lefokoztak algimnáziummá. 1851-ben meghívták Kecskemétre tanárnak, de nem ment. Ekkor már érzelmi szálak is fűzték M.Szigethez, ahol 1851 végén megházasodott. —. 1851-gyel lezárul az a korszak, amelyben AJ. és Szilágyi István kapcsolatait e kötet levelezésének keretein belül figyelemmel kísérjük. — AJ. e korszakból Szilágyinak huszonnégy levelét őrizte meg, Szilágyi pedig AJ.-tól tizenkettőt s még három elveszett levélnek is van nyoma. Szilágyi utóbb beköttette barátja leveleit s így bocsátotta Arany László rendelkezésére, aki viszont kettejük egész levelezését az MTAK.-nak ajándékozta.

— Szilágyi Istvánról ld. *Emlékkönyv néhai Szilágyi István, a máramarosszigeti ev. ref. lyceum nagynevű igazgatója mellszobrának leleplezési ünnepsége alkalmából.* Összeállította Szikszay Zoltán, a szoborbizottság elnöke. M.Sziget, 1899. — AJ. és Szilágyi kapcsolatáról: ld. Szilágyi I. levele AJ.-ról. Közli: Gyulai Ágost. ItK. 1899. 488—489. l. — Rózsahegyi Dereano István: *Arany János 'Iza-parti hű barátja' Horogszeghi Szilágyi István élete és kora* Nagykőrös, 1941. — *Arany János irodalmi serkentője: Szilágyi István ismeretlen levelei.* Közi: Gergely Pál. Alföld, 1957 tavaszán, 34—35. l.) — 10—13, 15, 17, 18, 20—22, 24—27, 33, 35—37, 39, 40, 41, 43—46, 48—50, 53, 57, 67, 69, 75, 79, 83, 110, 111, 122, 124, 128, 132, 136, 138, 169, 171, 173, 189, 226, 267, 268, 278, 279, 301, 310—312, 327, 330, 331, 372, 374, 441, 449, 457, 478, 481, 484, 488, 494, 503—515, 520—524, 527—540, 542, 546—548, 551—556, 568, 575, 579, 580, 582—587, 589, 596, 602, 604, 609—611, 619, 636, 660, 661, 667, 668, 680, 681, 685, 687—690, 698, 701—703, 719, 729, 732—734
— A magyar nyelv históriája — 532
— A magyar ékes szókötés — 509, 511, 512, 514, 521, 524
— A magyar szókötés szabályai — 511
— A magyar szótárirodalom történeti szemléje — 552
— Aba (terv) — 509
— Árpád — 512, 513
— Bécsi napok — 508, 509, 511, 512, 515
— Bérczjáró fia — 522
— El nem felejtelek — 513
— Emlékbeszéd — 508, 511
— Fidélia — 513
— Hurczolom magammal — 513
— Megcsalt leány — 513
— Ne légy csillag — 513
— Rab költő — 513
— Száműzött (ford.) — 513
— Szenvedő hölgy — 513
— Vágy — 513
— Zrínyi — 21—23, 35, 41, 69, 76, 513, 514, 530, 534, 554

SZILÁGYI SÁNDOR (1827—1899) — szerkesztő, tanár, történetíró. A konzervatív Szilágyi Ferenc kolozsvári tanár, szerkesztő fia. Részben ennek tulajdonítható a bizalmatlanság, amellyel munkásságát kezdetben fogadták. Kolozsvárott tanulótársai közé tartozott Szász Károly és Gyulai Pál. Ez utóbbi 1850-ben segítségére volt szerkesztői munkájában. Szilágyi Sándor kezdetben az erdélyi kormányszéknél volt fogalmazó. A márciusi események után egy ideig nemzetőr, majd Kolozsvárról Pestre jött. A szabadságharc leverése után „azt éreztük — mint írja — fenn kell tartani a magyar irodalom folytonosságát." *(Rajzok a forradalom utáni időkből.* Bp. 1876. 9. l.) Szilágyi Sándor egymásután jelentette meg, legtöbbször névtelenül, a forradalmi időket és alakjait tárgyaló műveit: *A magyar forradalom férfiai 1848—49-ből.* Pest, 1850. — *A magyar forradalom története.* (1850) — *Die letzten Tage der magyarischen Revolution. Enthüllung der Ereignisse in Ungarn und Siebenbürgen seitdem 1. Júli. 1849.* Pesth, 1850. — *Egy szemüveg naplója a forradalom előtt, alatt és utáni korszakból.* Pest. 1851. — A Lipcsében megjelenő *Hangok a múltból* c. forradalmi versgyűjtemény számára Szilágyi Sándor küldte ki az anyagot Kertbenynek. — 1850-ben indította meg kiadványait, melyek közé az írók legjobbjait gyűjtötte össze. Ezeket rendre betiltották, de más-más címen újra kezdte őket. Így jelentek meg a következők: a *Magyar Emléklapok*

1848—49-ből — Magyar Írók Füzetei — Magyar Írók Albuma — Pesti Röpívek s a *Pesti Ívek* (részletesen ld. e címszavaknál). — Szilágyira és a vele kapcsolatos közhangulatra jellemzőbb, amit egykori iskola- és szobatársa Gyulai Pál írt róla közös barátjuknak, Szász Károlynak: „az Emléklapok a magyar irodalomban most a legolvasottabb. A közönség tudja, hogy az egész fiatal irodalom Szilágyira kénytelen szorulni, mert másnak semmit sem engednek meg, s pártfogolja a vállalatot, habár őt magát gyűlöli. Pedig Sándor nem rosz fiú, s ha soha nem fogna kezébe tollat, még szeretetre méltó is lenne. Hanem most szükség van reá. Én eleinte ugyan meg akartam buktatni, Vahottot ösztönözvén, hogy szerkesszen valamit . . . de miután neki lapkiadhatási szabadságot csak német nyelven engedtek meg, megbékültem Sándorral azon föltétel alatt, hogy csak általánosan szép irodalmi közlönyt indít meg s nem forradalmit. A kiadó megkívánta a forradalmi címet [mert így jobban keltek a kiadványok!] s így nekem a mostani állapotban nem sok kedvem lön részt venni a szerkesztésben; mert még egy felöl bajos érdekesen tartani a füzeteket, más felöl a címnek *valódian* megfelelni lehetlen." (1850. július 14. GyulaiLev. 50—51. l.) — Gyulai rendszeresen átnézte a beküldött kéziratokat, mint erről Szilágyinak írt levelei tanúskodnak. — Szilágyi az adott körülmények között igyekezett becsületesen szolgálni az irodalom ügyét. Bohém természete, pontatlansága AJ. rosszalását is nem egyszer kiérdemelte, mint azt a levelek is híven tükrözik. — Szilágyira jellemző barátaitól kapott gúnyneve is „Csiffincs"-nek hívták. Bohémségével meleg szív párosult. Amikor AJ. elküldte neki *Koldus-ének* c. versét, „Szilágyi a könnyek miatt csakhamar megakadt az olvasásban." (Márki Sándor feljegyzései. Magyarság, 1923. szept. 4.). — Később, amikor a nagykőrösi gimnáziumban kollegák lettek, AJ. őszintén megszerette Szilágyit, „a ki örökké jókedvű és nagy bohó volt; a ki mindig hallatlan jókedvre tudta deríteni". (Gyöngyösy László: *AJ. Geszten.* ItK. 1912. 146—418. l.) — AJ. és Szilágyi Sándor, amikor levelezni kezdtek, még nem ismerték egymást. A kötetünkben felölelt korszakból AJ.-nak tizenhárom Szilágyihoz írt, s Szilágyinak három A.-hoz intézett levele maradt fenn. — Utalásokból még következtetni lehet egy, A. által, valamint tíz Szilágyi Sándor írta elveszett levélre. — 271—273, 275, 276, 285—288, 290—293, 296, 302, 306, 309, 314, 317—320, 322, 323, 325, 326, 330, 334, 339, 345, 348, 352, 357, 359, 360, 364, 369, 370, 372, 375, 377, 378, 380, 385, 407, 408, 428, 447, 450, 457, 478, 481, 491, 494, 512, 662—668, 670—677, 680, 681, 683, 684, 691, 693, 694, 696—702, 705, 707, 708, 710, 713, 714, 716, 719, 725—727, 731—738, 740, 777

— Egy szemüveg naplója a forradalom előtt, alatt és utáni korszakból (1851) — 710

— Honvéd- és huszárélet (1850) (Karádfi álnéven) — 326, 700

— Rajzok a forradalom utáni időkből (1876) — 663, 672, 675

Szilveszter — Berecz Károly neve

Szily Kálmán (1838—1924) — műegyetemi tanár, nyelvész, az MTA főtitkár, 1905-től főkönyvtárnoka. — 460, 607

SZINÉRI — Vahot Imre álneve.

Szini Károly (1829—1896) — író, költő, folklorista. — 738

SZÍNMŰTÁR — Nagy Ignác szerkesztette 1839—1843 között. E sorozatban 56 színmű jelent meg, ebből 18 magyar szerzők alkotása, közöttük Katona József *Bánk bán*ja, melynek jövedelmét az író elszegényedett szüleinek támogatására ajánlották. — A 38 idegen szerző között Sue, Scribe is megjelent, így műveiket a párizsi bemutatók után hamarosan Pesten is játszhatták. (Szinnyei Ferenc: Nagy Ignácz. ItK 1902. 185 s köv. l.) — 21, 513

Szinnyei Ferenc (1875—1947) — irodalomtörténész. — 543, 667, 673
id. Szinnyei József (1830—1913) — bibliográfus. *Magyar írók élete és munkái.* (I—XIV. k. 1891—1914) c. bibliográfia anyagának összegyűjtője és összeállítója. (Ld. M. Kondor Viktória: *Hogyan készült id. Szinnyei József „Magyar írók élete és munkái" című műve?* Magyar Könyvszemle, 1968/2. 171—187. l.) — 598, 716
ifj. Szinnyei József (1857—1943) — irodalomtörténész, finnugor nyelvész. — 601
Szlemenics Pál (1783—1856) — jogtudós, az MTA tagja. Művei: *Törvényeink története a vegyes házakbeli királyok alatt.* (1846.) — *Magyar törvények történetirata rövid vázolatban előadva.* Pest, 1845. — 373, 690, 733
Szolnok — 140, 141, 178, 257, 258, 592, 649
Szomjas György — mai népzenekutató. — 738
Szondy György (?—1552) — végvári kapitány, 1545-től Drégel várában, amelynek hősi védelmében halt meg. Történetét feldolgozta Tinódi Sebestyén *Budai Ali basa históriája* c. (1554) — AJ. *Szondi két apródja* c. balladáját 1856-ban írta. — 131
Szontagh Gusztáv (1793—1858) — filozófus, esztéta, a Kisf.F. alapító tagja. — 617
Szophoklész — (i. e. kb. 496—?) a legnagyobb görög tragédiaíró. A száznál többől fennmaradt hét darabja közül AJ. először Philoktetesből fordított Szilágyi István ösztönzésére 820 sort. A művet először német nyelven ismerte meg, de fordítását — mint azt Ritoók Zsigmond kimutatta — görög eredetiből készítette. Ugyancsak Szilágyi küldte el neki 1846-ban a *Trachini nők*et, ennek fordításához AJ. szintén hozzákezdett — 12, 15, 28, 34, 36, 67, 78, 80, 505, 507, 529, 530, 533, 534, 536, 537, 547, 549, 554, 555, 707
— Antigoné — 12, 505
— Philoktetes — 26, 28, 34, 457, 505, 523, 524, 529, 530
— Trachini nők — 34, 36, 39, 41, 44, 47, 67, 69, 78, 529, 530, 531, 533, 534, 536, 537, 547, 548, 549, 618
Szőke Panni — 584
Szőllősi Ferenc (?—1847) — AJ.-ék és Szilágyi István szalontai ismerőse. — 35, 42, 530, 535
Szőnyi Pál (1808—1878) — természettudományokat művelő elméleti- és gyakorlati pedagógus Debrecenben mint osztálytanító először használta a magyar tannyelvet (MTA. Almanach, 1880. 270. l.). Külföldi tanulmányútjai után 1839-től tíz éven át nevelte Tisza Lajos fiait a Nagyszalontával szomszédos Geszten. AJ.-t ismerte mint „kisnótáriust", majd mint a Kisf.T. pályázatainak nyertesét. — 1846-tól l. tagja volt az MTA-nak. Mivel mint a Tisza-fiúk nevelője, a téli hónapokat tanítványaival Pesten töltötte, AJ. őt kérte meg, hogy a pályamunkáiért járó díjakat helyette felvegye. Balogh Péter a Kisf.T.-hoz intézett, 1846. febr. 15-i levelében már jelzi, hogy AJ. „a nyert jutalom felvételére . . . Szőnyi Pál urat fogja megkérni". (100é Kisf.T., 91. l.) — A következő napról kelt AJ. „Nyugtatvány"-a arról a „25 császári aranyról", melyet Az elveszett alkotmány jutalmául felvett. (MTAK Kézirattára, Kisf.T. Analecta) — Február 26-án Toldy Ferenc (akkor még Schedel néven) kéri Császár Ferencet, hogy „az AJ.-t illető 25 darab arany jutalmat" . . . Szőnyi Úrnak adja ki. — A lap versóján olvasható Császár feljegyzése, mely szerint „a 25 aranyat e levél folytán átadtam 1846. mart. 11 dén tek. Szőnyi úr kezébe" . . . (MTAK, Kézirattára Kisf.T. Analecta.) — Ugyancsak Szőnyi Pál 1846. nov. 19-én kelt nyugtája szerint „Az elveszett alkotmány című víg epost, Szerzőjének kezéhez szolgáltatás végett, Tek. Erdélyi János úrtól

átvette." (Kisf.T. Analecta) — A művet dec. 10-én adta át szerzőjének (ld. AJ. — Erdélyinek, 1846. dec. 30.). — A Toldi pályadíja is Szőnyi Pál közvetítésével jutott el AJ.-hoz. Nevét ez ügyben Erdélyi János említi először Toldy Ferencnek k. n. — valószínűleg 1847. — május végén—június elején írt levelében: „Arany írt hozzám 30 aranya miatt, melyért a nyugtatványt még márciusban felküldte Szőnyinek." (ErdélyiLev. I. k. 308. l.) — 1847. jún. 10-én Toldy Ferenc kéri a Kisf.T. pénztárnokát, hogy „AJ. Úr jutalmát húsz aranyban és tiszteletdíját hatvan pengő ftban Tek. Szőnyi Pál acad. tag Úr ideiglenes nyugtatványára" adja ki (MTAK. Kézirattára, Kisf.T. Analecta). Ugyanitt van két nappal későbbi keltezéssel Szőnyi Pál nyugtája a fenti összegről. — AJ. jún. 18-án ment át aranyaiért Szőnyihez Gesztre (ld. AJ. — Petőfinek 1847. jún. 25.), de csak a 20 arany pályadíjat volt hajlandó átvenni; a 60 pengő ft. tiszteletdíjat, — mivel azt hitte, hogy ezzel az összeggel mint a szalontai tűzvész károsultját akarta a Kisf.T. támogatni, nem volt hajlandó elfogadni, mert ő személy szerint nem károsodott a tűzzel. (Ld. Szőnyi — Toldy Ferencnek 1847. szept. 28. VasÚjs. 1893. 20. sz. 327. l.) — A kérdéses 60 pft.-ot Szőnyi egyelőre magánál tartotta, amíg Toldy Ferenc nem kérte AJ.-t hogy „minden tartózkodás nélkül" vegye át az összeget Szőnyitől. Ez november elején megtörtént. (Ld. Toldy F. — AJ.-nak 1847. okt. 1. és AJ. válaszát 1847. nov. 8-án.) — Toldy Ferenc Szőnyi által kérdeztette meg AJ.-t, hogy elfogadná-e a Kisf.T.-i tagságot (ld. Szőnyi — AJ.-nak 1847. dec. 28.). — 1848-ban Szőnyi Pál mint „oktatásügyi tanácsos" a Közlönyben folytatásos cikkben utasítja vissza a Religio és nevelés c. folyóirat támadását a kultuszminiszter ellen. (Ld. Windisch, 39. l.) — 1850 október elején Pesten magán fiúnevelő intézetet nyitott. Nála tanított többek közt Brassai Sámuel, Csengery Antal, Garay János, Gyulai Pál és mások. „Szőnyi, mint mondja, most nem adja intézetét egy egyetemért" — írja Csengery (Csengery A. hátrah. iratai, 427. l.) — A Szőnyi-féle nevelőintézetben 2200 ifjú nevelkedett. (Ld. MTA Alm. 1880. 270. l.) Nevéhez fűződik a Természettudományi Társulat megalapítása. — AJ.-nak Szőnyihez írott levele nem maradt fenn. Szőnyitől egy, Aranyhoz intézett levelet ismerünk, „Tisztelt Jegyző Úr!" megszólítással, tehát nem voltak bizalmasabb viszonyban. — 37, 62, 100, 146, 149, 160, 161, 169, 510, 532, 536, 537, 544, 575, 594, 595, 604, 605, 609

Sztregova = Alsósztregova (Dolnia Strehová, Csehszlovákia) — 451

Szűcs Dániel (1812—1884) — műfordító. — 616

Szvorényi József (1816—1892) — *Magyar szókötés* (Buda, 1846) c. munkája az MTA pályázatán első díjat nyert. — 514

T. = Tompa Mihály — 288

TACITUS, PUBLIUS CORNELIUS (i. u. kb. 55—117) — a legnagyobb római történetíró. Műveit Petőfi különösen szerette. AJ. emlékezete szerint fordított is műveiből, mint azt egy későbbi szerkesztői jegyzetéből tudjuk. — 225, 635, 649

TAILLANDIER, SAINT-RENÉ (1817—1879) — kritikus, irodalomtörténész, egyet. tanár. A *Revue des deux Mondes*ban foglalkozott Petőfi *János vitéz*ének német fordításával. — Kertbenynek Aranyról írt életrajzát is felhasználta egy későbbi könyvében: „Tcheques et Magyars." (1869, 352—360. l.) — 345, 348, 713, 714, 716

TALJÁN — ld. OLASZORSZÁG

Tanárki (Tanárky) János (1781—1842) — teológiát végzett Debrecenben, majd orvosi tanulmányokat folytatott Pesten s közben Teleki László septemvir könyvtárosa és titkára volt. Utóbb mint orvos telepedett le

Nagykőrösön. — Tanárki 1805-ben megjelent prózai fordításában olvasta AJ. Tasso *Megszabadított Jeruzsálemét*. — 543
TÁNCSICS (STANCSICS) MIHÁLY (1799—1884) — nevelő, szerkesztő, politikus. 1846 őszén *Népkönyv* c. munkájában a sajtószabadságot hangoztatta, ezért bebörtönözték. 1848. márc. 15-én a nép szabadította ki. 1848. ápr. 2-án *Munkások Újsága* c. politikai hetilapot indított. A lap 29. számában „Felvilágosítás és felszólítás" címen többek közt ezt írta: „Magamrul kell még említést tennem. Tudjátok, hogy én szegény ember vagyok, köztetek nevelkedtem föl, kevéssel megelégszem; kezem és fejem ép, meg bírom keresni mindennapi kenyeremet; nem vágyom semmire; nekem hivatal nem kell, mert szabadságomat mindenek fölött imádom; ami tőlem telt, megtettem polgártársaim jólétéért, hazám boldogulásáért s megteszem most is; lelkiismeretem tiszta, milyen emberé csak lehet: tehát boldognak mondhatom magam. — Ezeket azért tartottam szükségesnek megemlíteni, hogy átlássátok miként nekem teljességgel nincs okom másként beszélni, mintahogy érzek." (D. Szemző Piroska: *Táncsics Mihály 48-as lapja, a Munkások Újsága*. It 1952. 487. l.) — Érdekes AJ. és Táncsics közös felfogása a paraszt olvasókat illetőleg. A *Munkások Újsága* 1848. aug. 13-i számában a *Nép Barátjá*-ról így írt: „Ez azt hiszi, hogy ti falusi barátim valóságos sült bolondok vagytok, úgy beszél nektek, mintha nem is volna józan eszetek; ollyan gyámoltalan kis gyermekeknek vagy tökfilkóknak tart benneteket". — AJ.-t ugyanez indította, mikor Vas Gerebennek azt írta, hogy a néplap szerkesztője ne valami néptanítóként álljon olvasói elé (ld. 1848. jún. 30-i levelét). — E párhuzamra Pogány József mutatott rá (*AJ. politikai nézetei*. Bp. 1909. 18—19. l.). — A *Munkások Újságát* sokan találták túl radikálisnak, István nádor az igazságügyminiszternek is feljelentette, Deák Ferenc azonban nem indított eljárást Táncsics ellen. Ellenségei végül is azért tudták 1848. dec. végén betiltatni, mert Táncsics nem tudta letenni a lap indításához szükséges biztosíték összegét. Táncsics mint Siklós képviselője, az országgyűlésen sem szűnt meg elveit hirdetni. 1848 áprilisában *Forradalom* címen ívekben megjelenő röplapokat adott ki, ezekben forradalmi diktatúrát és földosztást követelt. — A szabadságharc leverése után bujdosott. 1851. szept. 22-én a haditörvényszék harmincöt társával együtt „in effigie" halálra ítélte. — 195, 204, 455, 625, 659
Társalkodó — a Jelenkor c. 1832—48. között megjelenő lap szépirodalmi melléklapja, Kölcsey, Széchenyi István is dolgozott bele. — 511
TASSO, TORQUATO (1544—1595) — *Gerusalemme Liberata* (1575) c. eposzát AJ. már szalontai diákévei alatt olvasta magyar prózai fordításban. „Megismertem *Tassot*, rosz magyar prozai fordításban (Tanárkytól)" (Önéletr. lev. AJ. kk. XIII. k. 109. l.). — AJ. olaszul 1838-ban kezdett tanulni. (Voin. ÁJé. II. k. 366. l.) *Az elveszett alkotmány*ban Tasso hatására mutat Armida neve. (AJ. kk. II. k. 222. l.) — 59, 331, 454, 543, 703
TAVASI LAJOS (1814—1877) — tanár, pedagógiai író. Mint belügyminisztériumi tisztviselő, kollégája volt A.-nak. Utóbb Bem mellett szolgált. A fegyverletétel után kényszer-katonai szolgálatra Olaszországba került, hamarosan ott is nevelő lett. — 257
TAVASZI — ld. TAVASI LAJOS
Téglás Géza (1883—1959) — bíró, gyorsíró. — 593
Télben — 171, 175, 607, 610, 612
TELEGDY KOVÁCS LAJOS (1818—1873) — nemzedékeken keresztül debreceni könyvkötő-, utóbb könyvkiadással is foglalkozó család sarja (ld. Benda Kálmán—Irinyi Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda 1561—1961*. Bp. 1963.). — Könyvkiadói programjával a parasztság kulturális

felemelkedését szolgálta. AJ.-sal mint könyvkereskedő és mint kiadó egyaránt kapcsolatba került. A. nála vásárolt s Szilágyi István az A.-nak szánt könyveket Máramarosszigetről Telegdyhez küldte; ő juttatta el alkalommal Szalontára. Petőfi is Telegdyt jelölte meg AJ.-nak, mint aki tud hollétéről. (1848. okt. 18. és 31-i lev.) — Telegdy AJ. műveinek népszerűsítésével is foglalkozott. A Nép Barátjá-ból átvette *A legszebb virág* és *Egy életünk, egy halálunk* c. költeményeit s utána nyomatta a saját kiadásában megjelenő *A lelkes jászok és kunok elindulása. 1848.* című ponyvafüzetben. Ugyancsak nála jelent meg: a *Szabadság Zengő Hárfája*, A Magyar fiatalságnak Arany János. Debreczenben Telegdy Lajosnál 1849. — Telegdy kifejezetten a „népnek való históriák írására" biztatta a költőt. (1849. máj. 28.) — Levélváltásukról nincs tudomásunk. — 35, 36, 37, 47, 67, 79, 189, 228, 229, 231, 256, 271, 301, 312, 504, 637, 638, 653, 663

Teleki Blanka (1806—1862) — nőnevelő. Lővei Klárával követte a kormányt Debrecenbe, majd Szegedre. — 658

Teleki Domokos (1810—1876) — Tisza Lajosné Teleki Júlianna öccse. Erdélyi reform-politikus, a szabadságharc alatt visszavonult. 1851-től rendezte a marosvásárhelyi Teleki-Téka kéziratos anyagát. — 368—369, 731

Teleki József (1790—1855) — részt vett az MTA alapításában. — 471

ifj. Teleki László (1811—1861) — író, politikus. *Kegyenc* c. drámáját 1841-ben mutatták be, de sikert nem aratott. 1848-ban a magyar kormányt Párizsban képviselte. Világos után az emigráció egyik vezetője. — 316, 347, 714

Teleki gróf — 693, 695, 697

Téli vers —325, 726, 732, 773,

Temesvár (Timişoara, Románia) — 130, 648

Tengeri hántás — 587

Térey Mari — Szendrey Júlia barátnője. — 580

Terhes Sámuel (1783—1863) — író, költő, ref. lelkész. Dalai közül néhányat országszerte ismertek. Tompa Mihály ellenlábasa. — 727, 734

Theokritosz (i. e. kb. 305—i. e. 250) — görög költő, a szicíliai népköltészet hatására írta életképeit a pásztorokról. A bukolikus költészet elindítója, az idill műfajának megteremtője. — 35, 530

Tholdi György (XVI.—XVII. sz. forduló) — szalontai birtokát 1625-ben 1000 tallér örök áron eladta a hajdúknak, „az ott lakó katonáknak különös szabadságjogokat biztosítva". (Rozvány, II. k. 45—46. l.) — 522, 728

Tholdi István (XVI. sz.) — György atyja. — 522

Thuküdidész (i. e. kb. 460—i. e. kb. 395) — görög történetíró. Fentmaradt nyolckötetes művében főként a peloponnészoszi háború eseményeit írta meg. — 34, 534

Thury (Turi) György (XVII. sz.) — a dunántúli végek főkapitánya, a kanizsai mezőn 1671-ben hősi halált halt. — 131, 133, 587, 588

Tieck, Ludwig (1773—1853) — német romantikus költő. Shakespeare drámáit németre fordította leánya, Dorothea Tieck (1799—1841) közreműködésével. (1825—1833). — 503

Tinódi Lantos Sebestyén (1505—1556) — énekmondó. 1542-ig Szigetvárott élt Török Bálint udvarában. Amikor Török Bálintot fogságba hurcolták, vándorénekesként bejárta az országot. Élt Báthori nyírbátori udvarában, majd huzamosan Kassán; utóbb Debrecenbe, majd Erdélybe ment. *Cronica*ját 1554-ben nyomatta ki. Főleg a török harcok eseményeit dolgozta fel. Murány várának megvételét is megénekelte. — 131, 139

Tisza — folyó — 104, 236, 262, 340, 408, 600, 642, 659, 759, 760, 764

Tisza Domokos (1837—1856) — id. Tisza Lajos és Teleki Júlianna gyermeke. Már ötéves korában írt, olvasott. 1847-től Kovács János tanította. Már gyermekkorában elsajátította a német, francia és angol nyelvet. Mivel Tisza Domokost elsősorban a költészet érdekelte, ezért ajánlotta Kovács János a szülőknek, hogy AJ.-t kérjék fel a magyar irodalom, a költészet tanítására. — AJ. már 1851. jan. 18-i levelében kérte Szilágyi Istvánt, ajánljon könyvet általában költészettudomány s a magyar költészet tanítására, egy a „legjobb magán nevelés által kifejlett *gyermeknek* (de 13 éves gyermeknek)". — Tisza Domokos 1851 májusától volt AJ. tanítványa ez év őszéig. A Geszten töltött félévről ld. még *Geszt* címszó alatt. AJ. itt írott költeményei közül kettőt személy szerint Tisza Domokos ihletett: *A gyermek és a szivárvány* és a *Domokos napra* c. verseket. — Tisza Domokos mestere távozásakor írt *Búcsú hangok* c. versét ld. alább.) — A mester és tanítvány kapcsolata AJ. Kőrösre távozásával sem szakadt meg. Sűrűn leveleztek. Tisza Domokos elküldte A.-nak verseit; ő részletesen foglalkozott a költői próbálkozásokkal, amelyekkel általában meg volt elégedve. Tompának is elküldte Domokos egyik versét. Tompa szerint: „tanítványod verse igen szép; . . . érettebbnek látszik e pár sorból, mint életkora mondja" (1851. dec. 9.). — Hogy AJ. távozása után is milyen mélyen hatott Tisza Domokosra, Kovács János leveléből tudjuk: „Szellemed . . . még mindig jótevőleg hat Domokosra, annyival inkább, mert bírálataid által ízlést és irányt adni egy leveledben sem mulasztod." (1851. dec. 27.) — AJ. 1851 végéig három levelet írt Domokosnak, s öt levelet kapott tőle. *Búcsú hangok* című versét, mint AJ. írja: „Otthon létemben adta át." (MTAK.-Kézirattára, K. 513/751. sz.):

Míg elválnál tőlem, a ki hőn szeretlek
S bár gyermek, hű szívvel, atyámnak nevezlek
(Életem reményi jól tevő atyának)
Hal[!]gasd bús szavát a bús fiú dalának

Rövid volt az idő melyet veled éltem
Alatta ám még is hosszúkat reméltem
S e tündér reménynek mint borostyán a fát
Célukat, szeretve, te benned karolták.

Hidegnek tetszettem szemeidben, érzem,
Vissza tartóztatott gyermeki szemérem.
De szerelmem ölelt szellem karjaival
Szívem mélyén hintett titkos csókjaival

Elmész! s fájó lelkem csak az emlékezet
Fél-kedves mezején találkozhat veled,
Akkor is bánattal tűnhetsz fel elébe,
Mert keserű-édes a múltnak emléke!

Midőn távol innen zajgó barátidnak
Örülő sorai nyílt karral fogadnak,
Emlékezz meg arról aki szintúgy szeret
A ki mellől a sors oly meszire vetett!

Vagy midőn bajidban enyhűlést keresve,
Gyengéd tekintetet vetnél gyermekedre,
Nem jutna eszedbe, hogy egy, ki távol van,
Életét adná hogyha részt vehetne abban?

De elég! lantomnak bánatos panasza
Sietős útadat tovább ne halassza,
Áldásom kövessen, áldásom kísérjen,
Áldásom, balsorsot, soha ne ismérjen.

— 321, 325, 326, 341, 357, 379, 403, 404, 409, 411, 414, 417, 418, 420, 421, 426—430, 432—434, 444, 447, 449, 450, 456, 481, 483, 484, 495, 574, 682, 691, 697, 701, 702, 710, 711, 725, 727, 729, 731, 734, 738, 741, 770, 775—784
— Búcsú hangok — 781
— Élet, halál — 431, 783, 784
— Harci-dal — 433, 784
— Hátrahagyott versei (1857) — 776, 778, 780, 782
— Kandallónál — 404, 410, 775, 778
— Karácsonyi ábránd — 435, 784
— Mint a pacsirta . . . — 431, 783, 784
— Múlt, Jelen, Jövő — 414, 415, 418, 779, 780
— Népdal — 405, 410, 775, 778
— Pusztai dal — 422, 427, 780, 782
— Téli kép — 423, 428, 780, 782
— Tizennegyedik születésnapomra (Határozás) — 405, 410, 775, 776, 778
— Tünődés — 422, 427, 780, 782
— Új évre — 434, 784
— Végszó — 416, 419, 779, 780
— Visegrád — 414, 416, 420, 779, 780

TISZA KÁLMÁN (1830—1902) — Tisza Domokos testvérbátyja. Tanulmányait Szőnyi Pál vezetésével végezte. 1848-ban kultuszminiszteri segédfogalmazó. A kormányt követte Debrecenbe. — A szabadságharc után Lajos testvérével Berlinben folytatta tanulmányait. — 414, 420, 779, 782

ifj. Tisza Kálmán — az 1930-as években AJ.-hagyományokat mondott el K. Nagy Lajosnak. Ld. K. Nagy Lajos

id. TISZA LAJOS (1789—1856) — Bihar megyei adminisztrátor, aki a megye reform-mozgalmait akadályozta. Biharban 1845. jún. 23-án volt az a tisztújítási botrány, amikor a megyeháza udvarát katonaság szállta meg, az adminisztrátor fehértollas pártja hajnalban elfoglalta a termet s botokkal kiszorította az ellenzéket. A tisztségek betöltése az adminisztrátor kijelölése szerint történt a fehértollasok felkiáltásával. (PHírl. 1845. júl. 10. 15, 17. sz.) — A történtek AJ.-t, *Az elveszett alkotmány* megírására indították. — A szabadságharc után Tisza Lajos megmentette Emődy Dániel életét, aki gyermekeinek nevelője volt. (Ld. Zsoldos Benő: Emődy Dánielről ItK 1935. 302. l.) — 321, 329, 341, 353, 392, 393, 509, 510, 537, 700, 702, 711, 778

ifj. TISZA LAJOS (1832—1898) — Tisza Domokos testvérbátyja. Szőnyi Pál vezetésével tanult. A szabadságharc után Kálmán testvérével a berlini egyetemet látogatta. — 783

TISZA LAJOSNÉ TELEKI JÚLIÁNNA (1805—1863) — Tisza Domokos édesanyja, a költő Teleki László unokatestvére, „az erdélyi aristocratia magyaros műveltségű asszonyainak mintaképe" (Voin. AJé. II. k. 66. l.). — 1847-ben a szalontai tűzvész károsultjainak segélyezésére a nagyváradi műkedvelőket támogatta: „ki mind a két estveli költség egy részét magára vállalni s 100 frtnál többet áldozni szíves volt". (PDl. 1847. 36. sz. szept. 2. *Vidéki Szemle* c. rovatban a borítólapon.) — AJ. nevelői munkáját nagyra értékelte. (Ld. AJ.-hoz intézett leveleit a következő kötetekben.) — 368, 456, 483, 731

TISZA LÁSZLÓ (1829—1902) — Tisza Domokos legidősebb testvére. 1848

elején jurátus, március 15. után nemzetőr. Részt vett a szabadságharcban, Mórnál tizenhét sebet kapott. Világos után öccseivel Berlinben, majd Párizsban tanult. — 783
TISZÁÉK, Tisza-család, Tisza-ház — Tisza Domokos családja, Geszten. — 46, 47, 99, 101, 312, 463, 536, 537, 538, 574, 595, 691, 702
Tiszántúli Ref. Egyházkerület — 465, 466,
Tiszántúli Ref. Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen — 459, 599
TIZEK TÁRSASÁGA — a „Fiatal Magyarország" írói csoportja. Vezetőjük Petőfi. Tagjai — névsorban —: Bérczy Károly, Degré Alajos, Jókai Mór, Kerényi Frigyes, Lisznyai Kálmán, Obernyik Károly, Pákh Albert (költői nevén Kaján Ábel), Pálffy Albert, Petőfi Sándor, Tompa Mihály. — Közös politikai és művészeti elveket vallottak. — 1846 júliusától *Pesti Füzetek* címen almanachot akartak indítani, ezért megállapodtak, hogy egy évig nem dolgoznak folyóiratokba. Tervezett vállalatukra azonban nem kaptak engedélyt. — 1846. nov. 7-én Frankenburg Adolf, az Életképek kiadó-szerkesztője levelet intézett hozzájuk s kérte őket, hogy „az igazság és honérzet" diadala érdekében bontsák fel „társadalmi szerződésöket". Egyúttal felajánlotta nekik folyóiratát: az Életképeket. Mivel az ekkor már Bécsbe készülő Frankenburg megállapodást kötött a Kossuth-vezette ellenzékkel is, a *Tizek Társasága* nov. 16-án elfogadta javaslatát. Határozatukról Kaján Ábel (Pákh Albert) mint a Társulat jegyzője, értesítette Frankenburgot, aki — olvasói tájékoztatására — saját levelét és a *Tizek Társaságá*nak beleegyező válaszát 1846. nov. 21-én közölte az Életképekben (671—672. l.), melynek szerkesztését is átadta 1847. július 1-től Jókai Mórnak, a *Tizek Társasága* tagjának. (Ld. Tamás Anna: *Őrségváltás az Életképeknél.* It 1959. 371—382. l.) — 74, 550, 551, 578
Tokaj — 656, 659
Told község Nógrádban — 720, 721
Told vára — 728
Toldi — 36, 37, 41, 43, 45—50, 54, 55, 57, 62, 67, 73, 75, 77—79, 81, 91, 94—96, 99—104, 108, 114, 121—123, 126, 127, 133, 135—137, 140—142, 145, 146, 162, 174—176, 192, 201, 224, 228, 296, 298, 300, 310, 316, 318, 330, 332, 337, 338, 342, 343, 345—348, 350, 351, 353—355, 357, 363, 366, 367, 373, 375, 400, 411, 452, 487, 531—534, 536—542, 547, 552, 554, 567, 570—572, 574, 575, 578, 580, 584, 585, 587, 589, 590, 592, 594, 596, 601, 603, 609, 611—614, 623, 624, 635, 678—680, 684, 686, 692, 693, 695, 696, 699—701, 704, 707, 711, 713—715, 717, 718, 730, 734, 741, 742, 747, 750, 752, 754, 756—759, 761, 763—767, 781
Toldi Estéje — 90, 126, 136, 139, 156, 159, 161, 164, 165, 167, 172, 183, 196, 198, 199, 213, 218, 224—226, 228, 234, 235, 275, 306, 574, 583, 602, 604, 605, 607—609, 611, 615, 622, 623, 624, 628, 630, 633, 635—637, 641, 683, 699
Toldi György a forrásokban — 355, 356, 357, 721, 728
Toldi Lőrinc a forrásokban — 721
Toldi Miklós — Mátyás király korában — 721—725
Toldi Miklós (1320—1385) — Nagy Lajos korában — 275, 299, 310, 354, 355, 721, 723, 724, 728, 731
Toldi monda — 353—355, 365, 371
Toldi szerelme — 198, 200, 275, 301, 302, 352, 357, 360, 374, 511, 623, 683, 689, 690, 719, 720, 725
TOLDY (SCHEDEL) FERENC (1805—1875) — orvos, irodalomtörténész. *Handbuch der ungarischen Poesie* (1828) c. műve szerkesztőjeként használta először a *Toldy* nevet, melyet 1847-ben hivatalosan is felvett. Hatással volt rá Kisfaludy Károly, levelezett Kazinczy Ferenccel. Bejárta Európát, érintkezett Goethével. 1830-tól az MTA tagja, 1835-től titoknoka, levél-

tárnoka, indítványozta az *Akadémiai Értesítő* megindítását. A szabadságharc alatt egyedül intézte az Akadémia ügyeit. — Mint a Bajza—Toldy—Vörösmarty triászhoz tartozó 1837—40 között az *Athenaeum* kritikai melléklapját, a *Figyelmezőt* szerkesztette. — 1836-ban részt vett a Kisfaludy-Társaság megalapításában, 1841-től mint a Társaság elnöke intézte ügyeit. 1841—49 között szerkesztette a *Kisf.T. Évlapjait*, 1847-ben — Erdélyi János közreműködésével — a *Magyar Szépirodalmi Szemlét*, 1850-től az *Új Magyar Múzeumot*. Ez évtől az egyetemen is előadott. 1851-ben adta ki *A magyar nemzeti irodalom története* (Ó- és középkor) c. művét példatárral. — Mielőtt AJ. az irodalmi tekintélyt jelentő Toldy Ferencet megismerte volna, barátja, Szilágyi István mint az ő „nagyon jó emberét" már emlegette neki (ld. 1845. nov. 23. levelét). — AJ. pályadíjnyertes művei és Kisfaludy-társasági tagsága révén került kapcsolatba Toldy Ferenccel. A. *Toldi*jának sikere egy Toldy Ferencet is érintő irodalmi tréfálkozást is elindított: A. hőse és az irodalomtörténész: *Toldi — Toldy* nevét keverték, mint arról AJ. és Petőfi levelezésében is többször szó esik. E nyomon indult el az a tréfa is, amelynek éle azonban elsősorban A. fordítója, Kertbeny Károly ellen irányult, aki a *Told Estéjét* — a fáma szerint kevert nyelven — a következőképpen fordította: „Soirée bei Schedel". — E tréfák nem sértették sem Toldy Ferencet, sem A.-t. — Kettejük levelezésének kezdetét a kölcsönös nagyrabecsülés jellemzi. A. tisztelte Toldyban a tudóst, Toldy A.-ban az eredeti alkotót, akit további epikus művek írására biztatott. Emberileg azonban nem kerültek közel egymáshoz. — A.-nak ez évekből négy Toldynak írott levelét ismerjük, míg AJ. 1851 végéig öt levelet kapott Toldy Ferenctől. — 20, 67, 145, 146, 149, 173, 176, 186, 187, 226, 317, 347, 352—355, 365—369, 441, 450, 458, 459, 478, 479, 512, 531, 532, 541, 542, 544, 547, 551, 567, 572, 580, 589, 594—596, 604, 611, 612, 616—618, 627, 636, 637, 693, 694, 696, 714, 719, 720, 727—729, 731, 732

— A magyar nemzeti irodalom története (1851) — 694, 696

— A magyar történeti költészet Zrínyi előtt (1850) — 720, 731

TOLNA (megye) — 227, 637

Tolna Megyei Levéltár — 681

Tolnai Gábor — mai irodalomtörténész. — 471

Tolnai Lajos (1837—1902) — író. Nagykőrösön AJ. tanítványa volt. — 442, 476

Tomori Anasztáz (1824—1894) — mérnök, tanár Nagykőrösön. 1854-től a magyar tudományos és művészeti élet anyagi támogatója; — Shakespeare összes műveinek lefordítását szervezte, anyagilag fedezte. — 450, 479, 506

TOMPA KÁLMÁN (1850. márc. 10.—1850. máj. 18.) — Tompa Mihály fia. — 281, 668, 770

TOMPA MIHÁLY (1817—1868) — AJ.-sal egy évben született, bár még 1847-ben is azt hitte, hogy három évvel fiatalabb A.-nál. — Zaklatott gyermekkora volt. Anyját korán elvesztette, rokonai paraszti sorban nevelték. Tanítójának köszönhető, hogy — mint szolgadiák — a sárospataki kollégiumban tanulhatott. Az 1840-es évek elején ismerkedett meg a környék irodalmi és politikai reménységeivel: Kazinczy Gáborral, Szemere Miklóssal, akit a későbbiekben AJ.-sal is megismertetett. — 1844—45 telén tanítványaival Eperjesen tartózkodott. Itt barátkozott össze Kerényi Frigyessel, Pákh Alberttel s itt találkozott és kötött barátságot Petőfivel. Itt énekelték meg költői versenyben Petőfivel és Kerényivel *Az erdei lak*ot. 1846-ban Pesten jelent meg *Népregék, népmondák* c. könyve. Egy ideig Várady Antalnál együtt lakott Petőfivel. Petőfi révén a *Tizek Társa-*

*ságá*nak is tagja lett. Hazatérve Miskolcon letette a papi vizsgát s a Gömör megyei Bejére került lelkésznek. 1847-ben *Szuhay Mátyás* c. víg elbeszélő költeményével részt vett a Kisf.T. pályázatán s AJ. *Toldi*ja mellett a második díjat nyerte. — AJ. már ismerte Tompa verseit, amikor vele együtt nyert a Kisf.T. pályázatán. Tudta, hogy Tompa Petőfi köréhez tartozik, így szőtte be a neki szóló üdvözletet *Válasz Petőfi Sándornak* c. költeményébe. — Arany—Petőfi—Tompa népköltészeti triumvirátus Petőfi eszméje volt. Szalontai tartózkodásakor közösen írtak Tompának. — Petőfi mind AJ.-t, mind Tompát szerette volna Vahot PDl.-tól áthozni az Életk.-hez. Tompa azonban nem volt hajlandó végleg megválni Vahot lapjától, aki *Irodalmi levelek Tompához* c. cikk-sorozatával is igyekezett Tompát Petőfitől végleg elválasztani. (Ld. PDl. 1847. I. fé. jún. 13., 20. és 27-i számokban.) — Petőfi ugyan 1847. júl. 3—8. között meglátogatta Tompát Bején, s *Tompa Mihálynál* c. megírta hozzá második költeményét is, mégis, együttlétük alatt összekülönböztek, mint arról Petőfi AJ.-nak is beszámolt (1847. júl. 5.). — Petőfi mind hevesebben kikel A.-nak Tompa ellen, aki Jókainak nem válaszolt határozottan, lesz-e az Életk. kizárólagos munkatársa, vagy nem. (Ld. Petőfi — AJ.-nak, 1847. aug. 17.) — Ez ügyben Tompa is nyilatkozott A.-nak. Szerinte ő nem arra adta szavát, hogy az Életk.-nek *kizárólagos* munkatársa lesz, hanem csupán azt ígérte, hogy oda *is* fog dolgozni. Vahottal való „bonyolódott viszonyai-val" is indokolta, hogy nem válik meg végkép a PDl.-tól. (Ld. Tompa — AJ.-nak 1847. aug. 1-én, okt. 28-án és dec. 1-én kelt leveleit.) — Tompát anyagi okok is befolyásolhatták s némi hiúsági kérdés is, mert amíg Jókai az Életk. számára Petőfitől havi két verset kért, addig A.-tól és Tompától csupán egyet. (Ld. Jókai — AJ.-nak 1847. jún. 18.) — Petőfi és Tompa meglazult barátságát a fentieken kívül egy Széchy Mária történetének feldolgozása körüli pletyka még jobban elmérgesítette. Annak ellenére, hogy a Széchy Máriát Petőfi, Arany és Tompa is a Kisf.T. pályázata kapcsán írta meg, különböző okok miatt egyikük sem küldte be. Tompa feltehetően azért, mert tartott tőle, hogy Petőfi vagy Arany nálánál sikeresebben dolgozza fel. Tompa költeménye a PDl. 1848. jan. 1-i számában jelent meg. Petőfi AJ.-nak írt levelében kicsinylően nyilatkozott róla. (1848. jan. 2.) — Közben Adorján Boldizsár visszamondta neki, hogy Tompa szerint Petőfi *Szécsi Máriá*ja „nagyon középszerű". — Mind Petőfi, mind Tompa ezzel kapcsolatos dühös keserűségét AJ.-nak öntötte ki, aki sikertelenül próbálta két barátját összebékíteni. Hiába másolta le s küldte el Petőfinek Tompa 1848. febr. 7-i levelét, melyben elismeréssel írt Petőfiről. Tompát is hiába csitította, a sértődés tüskéje bennük maradt. Tompa elégette Petőfi leveleit, amit utóbb nagyon megbánt. — Átmenetileg A.-val sem levelezett: nem válaszolt 1848 májusában Graefenbergbe írt levelére. — Tompa Graefenbergből hazatérve mint tábori lelkész csatlakozott a szabadságharchoz, s részt vett a schwechati ütközetben. 1849 elején a bejei parochiát felcserélte a jövedelmezőbb keleméri lelkészséggel. 1849. május 1-én megházasodott: feleségül vette Soldos Emíliát. 1850. márc. 10-én megszületett Kálmán fia, aki azonban csak két hónapig élt. 1850-ben AJ. az elmúlt évek emlékeit idézve, június elején írt Tompának s így újból megindult közöttük a levelezés. — 1851 nyarán Tompa Hanvára költözött. 1851 végéig AJ.-nak egyetlen Tompához írott levele sem maradt fenn, pedig utalásokból kb. huszonegyre lehet következtetni. — Tompától AJ. szintén huszonegy levelet őrzött meg. Ezeken kívül Kéry közöl még egy levéltöredéket Tompától, melynek címzettje szerinte szintén AJ. (Tompáról ld. *Tompa Mihály Válogatott Művei*. Válogatta, a bevezetést és jegyzeteket írta Bisztray Gyula. Bp. 1961.)

1848-ban:

Márc. 19. — *Szemere Miklósnak:* „Petőfi nem egyedül fordítja Shakespearet, hanem Arany és Vörösmarty is." — (78. l.).

1850-ben:

Jan. 2. — *Szemere Miklósnak:* „... szegény Arany Jancsi is! annyira körűl hálóztatott ez embertől [Petőfi], hogy hálójában vesz és veszett el. Mikor ezt nekem Arany megírta, azt mondá: *Nézd mit ír rólad Petőfi? ez már még is rettenetes!* később találkozik vele Pesten, s második levelében már így ír Arany Petőfi- és a dologról: *Ez kristálytiszta lelkének egy kis habja csak, vedd úgy, mintha tréfából baraczkot adott volna, sőt ha haragszol te vagy a kezdő, a hibás*" — (95. l.).

Szept. 25. — *Szász Károlynak:* „Más itt a baj, a *közösködés;* emlékezem a Jokai — Petőfi; emlékezem az Arany — Vas Gereben-féle redaktorságra ..." — (110. l.).

Okt. 22. — *Szilágyi Sándornak:* „Lám, Arany sem tette ki nevét, mint írva volt kegyed által hozzám." — (120. l.).

Nov. 6. — *Szilágyi Sándornak:* „Nem akarok úgy járni, mint szegény Arany, ki így ír hozzám, a *Murány ostroma* megérte, hogy *Belagerung von Murány* legyen belőle a nélkül, hogy szerzője egy garast látott volna belőle. — (126. l.).

1851-ben:

Ápr. 23. — *Szemere Miklósnak:* „Egyetlen ember, kivel levelet váltok néha Arany, de ezzel is igen ritkán." — (135. l.).

Máj. 26. — *Szilágyi Sándornak:* „Aranytól most várok levelet, megírom neki amit mondtál, azonban engedj meg az öszinte szóért, sohasem lesz *hüséges* dolgozó társatok, ha *hüségesen* nem fizetitek. Nekem nincs panaszom; de Arany azt mondja: hogy roszúl liquidáltál neki. Ha ez igaz, próbáld meg pontosan fizetni: meglásd sohasem fog morfondírozni. Azonban én is remélem: hogy utolsó leveled, mely a tévedést felderíti, mindent helyre hozand. — S ohajtom is, mert valósággal nem tréfaság, Aranyt nélkülözni." — (139. l.)

Nov. 21. — *Szász Károlynak:* „Menyit törtem én azon a fejemet hogy Aranyt meglátogathassam, de nem jutottam semmi eredményre. Ad vocem Arany. Mit beszélsz te Aranyról, Nagy-Körösről és a professorságról, hiszen ő nekem azt írta hogy nem fogadta el ... — Szilágyi is ír Aranyról hogy Pesten járt; tudósíts engem róla, vagy ha ott van és *érkezik* ő magáról." — (142—143. l.)

Nov. 21. — *Szemere Miklósnak:* „Arany valószínűleg, Szász és Obernyik minden esetre nagykörösi professorok. Így kell elhagyni barátom az irodalmi *szabad* tért, *nyügös* kenyérkereseti conditioért, mint a tót deák mondja." — (143. l.)

Nov. 21. — *Szilágyi Sándornak:* „Arany ott volt? mikor? honnan ment oda? Nagy-Körösön lakik vagy Szalontán? Nekem azt írta: hogy nem fogadta el; de máskép mit keresett volna és *rövid időre* Pesten? Mindezekről ohajtanék bővebb felvilágositást nyerni." — (144. l.)

Dec. 13. — *Szilágyi Sándornak:* „Örűlök, hogy Arany csakugyan nagykörösi professor, a télen alkalmasint meglátogatlak benneteket. Régen nem láttam már Pestet, meg kén nézni legalább egyszer!!" — (145. l.) — 52, 56, 58, 75, 77, 89, 94—98, 101—104, 106, 109, 110, 117, 119—121, 124, 126, 127, 135, 139, 148—150, 152, 153, 163, 164, 167, 172, 175, 176, 179, 181, 187—189, 193, 194, 196, 198—200, 203, 204, 206, 208, 209, 227, 281—283, 285, 292, 294, 297, 300—304, 309, 310, 314, 318, 321, 322, 325,

329, 330, 334, 337, 339, 340, 342, 344, 347, 349, 351, 357, 358, 364, 374, 379, 385, 386, 390, 394, 396, 401, 402, 407, 411, 423, 424, 442–452, 454, 457, 476–479, 481, 483, 484, 486–492, 494, 495, 540, 541, 553, 554, 571–579, 581–586, 591, 592, 593, 596–598, 600, 603, 605–607, 609, 610, 612–615, 617–628, 636, 640, 665, 668–672, 675–677, 679, 681–684, 686, 688, 689, 691, 694, 697–699, 702, 705, 709–712, 718–720, 725–727, 734, 736, 740, 768, 770, 772, 778, 780, 781
— A gólyához — 296, 670, 675, 677, 710
— A kérész — 769
— A lány szeretőnek való — 578
— A mézharmat — 769
— A phőenix regéje — 296, 677, 727
— A tó leánya 601
— Alföldi képek — 769
— Az én lakásom — 282, 669, 670
— Az erdei lak — 606
— Az ibolya álmai — 358, 719, 725, 769
— Beteg vagyok — 595
— Beteltem — 578
— Bosnyák Zsófia — 296, 358, 719, 725, 769
— Csörsz árka — 318, 347, 388, 694, 714, 769
— Emléklapok egy asszonyhoz — 578
— Emléksorok egy szép hölgyhez — 358, 725, 769
— Fekete Könyv — 578, 769
— Fiam születésekor — 668, 710
— Gömörből mart. 26. — 726
— Graefenbergi levelek — 578, 627
— Könyvkiadás gyönyörüségei — 683
— Látogatás urambátyámnál — 619
— Levél Pogány Carolinához — 571, 578
— Népregék, népmondák (1846) — 191, 300, 306–318, 347, 601, 679, 683, 694, 699, 714
— November — 305, 358, 359, 725, 726
— Pacsirta dal — 769
— Pipás kántor — 192, 620
— Pusztán — 323, 691, 698, 705, 708, 713
— Pünkösd reggelén — 668
— Rege a selyembogárról — 296, 677, 727
— Regék (1851) — Regék, beszélyek (1852) — 305, 307, 308, 322, 324, 350, 359, 362, 727, 734, 769, 774
— Sirató — 347, 714
— Sülyedés — 347, 714
— Szécsi Mária — 155, 163, 167, 176, 180, 192, 207, 334, 585, 586, 597, 601, 606, 609, 610, 613, 620, 705
— Szőlőhegyen — 769
— Szuhay Mátyás — 149, 158, 318, 347, 388, 540, 571, 576, 578, 601, 603, 694, 714, 716
— Tavaszi pimpók — 359, 726
— Tengerszem — 710
— Tündérország (tervezett ciklus) — 601, 619
— Vojtina Andris válasza — 323, 330, 339, 699, 702, 710

Tompa Mihályné Soldos Emília (1831–1880) — 1849. máj. 1-én ment feleségül Tompához. — 357, 360, 576, 668, 727

Toot Miklós — ld. Kont Miklós
Toperczer Ödön — Bihar megyei főjegyző, akit az 1848. június 26-i követválasztáson — Arany János helyett — választottak követül. — 211, 212, 213, 219, 629
Tormási János — AJ. főnöke a belügyminisztériumban, 1849-ben. — 255, 284, 669, 670
Tornaljai (Tornallyay) Jakab (16. sz.) — Szapolyai-párti hadvezér, 1528-ban gömöri főispán (Nagy Iván. XI. k. 260. l.) — 168
Tóth Árpád (1886—1928) — költő, gyorsírás szakértő. — 593
Tóth Béla (1857—1907) — író, újságíró. — 521, 569, 590, 593, 613, 660, 670, 674, 739, 770
Tóth Endre (1824—1885) — jogász, költő, földbirtokos. A szabadságharc alatt a borsodi önkéntesekkel szolgált. Világos után bujdosott, ekkor nősült meg Vattán. — 1851 októberében közvetítette AJ.-nak Heilprin Mihály miskolci könyvkiadó ajánlatát, hogy kiadná a *Daliás időket*. — 387, 400, 401, 412, 443, 457, 479, 769, 774, 778, 779
Tóth Endréné Okolcsányi Krisztina — 1849. dec. 25-én ment férjhez a Világos után bujdosó Tóth Endréhez. — 774
Tóth Gáspár — pesti szabómester, aki Petőfi első verskötetének megjelenését anyagilag támogatta. 1848. március 15-én a középponti választmánynak is tagja volt. (Ld. Petőfi kk. V. k. 83. l.) — 201, 624
Tóth Gyula — mai irodalomtörténész. — 497
Tóth Kálmán (1831—1881) — költő, hírlapíró, szerkesztő. Honvéd. 1851-től Pesten élt; az irodalmi életben mint a *Hölgyfutár* segédszerkesztőjét ismerték. A Hgyf. 1851. aug. 27-i számában jelzi, hogy Tóth Kálmán *Kinizsi* című jeles népies költeményének — kiadót keres. Az erős A.-hatást tükröző elbeszélő költeményről AJ. levelezésében többször szó esik. — 308, 387, 457, 477, 673, 683, 769
Tóth Lőrincz (1814—1903) — jogász, író. Vörösmarty baráti köréhez tartozott. Az MTA és Kisf.T. tagja. 1848-ban az igazságügyminisztériumban Deák mellett dolgozott. A szabadságharc után halálra ítélték, de kegyelmet kapott. — 443, 541
Tőkés László — az MTA Könyvtárának osztályvezetője. — 485
H. Törő Györgyi — mai irodalomtörténész, Petőfi-kutató. — 481, 488, 633
Török József (1813—1894) — Török Pál testvére. Első irodalmi dolgozatai a Péczely József által kiadott debreceni Lant-ban jelentek meg, 1834—35-ben, tehát AJ. és Szilágyi István idejében a kollégium felső osztályos tanulója volt. Orvosi tanulmányait Pesten végezte, 1843-tól az MTA tagja. Mint orvos Pesten működött. 1849-ben két honvédkórház főorvosa. Szemere Bertalan miniszteri tanácsossá nevezte ki az egészségügyi osztályhoz. (Ld. Hőgyes Endre MTA. Emlékbeszédek. IX. k. 12. sz. Bp. 1899. 3—4. l.) — 19, 511
Török Pál (1803—1883) — a debreceni teológiáról 1832-ben ment rektornak Kisújszállásra. Itt ismerkedett meg AJ.-sal 1834 márciusában, amikor az segédtanítónak került oda; itt lettek barátok. Mint AJ. önéletrajzi levelében olvassuk: „Könyvtára a hazai és külföldi irodalmat válogatott munkákkal képviselte s az szívesen megnyílt számomra" (AJ. kk. XIII. k. 109. l.). — Erről Török Pál is megemlékezik: „. . . nekem jutott a szerencse, hogy szellemi kifejlődésére némi segélyt nyújthattam" (ld. Dénes Szilárd: AJ. kisújszállási tanítósága. BpSzle. 185. k. 1921. 60. l.). — Török Pál 1835-ben külföldi tanulmányútra ment, majd Debrecenben lett káplán. 1836-ban lelkész Kisújszálláson, 1839-től Pesten — 19, 501, 511
Törökország — 673, 677, 679
Törökszentmiklós — 141

Törös László — a nagykőrösi Arany János Emlékmúzeum igazgatója. AJ. kk. XIII. k. Hivatali iratok 1. AJ. nagykőrösi iratai (1851—1860) anyagának sajtó alá rendezője, az *AJ. Nagykőrösön* (1974) c. könyv szerzője. — 485

Travnyik János (1816—1864) — ügyvéd, dalszerző. 1847-től a Kisf.T. megbízásából Fogarasi Jánossal két füzetnyi magyar népdalt adott ki. — 554

Trieszt — 694

TUDOMÁNYTÁR — 1834—1844 között az MTA tudományos folyóirata. — 310

TUDÓS TÁRSASÁG — ld. MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG, később Magyar Tudományos Akadémia (MTA)

TÜLLMANN (FÁTYOLFI) IGNÁC (?—1849) — azok közé tartozott, akik Lemouton Emília prózai Shakespeare-fordításainak hibáit javították. (Ld. Szilágyi István — AJ.-nak 1845. nov. 23.) — A PDl. munkatársa. — Szilágyi István neki adta közlésre Arany tréfás verses levelét, de Tüllmann elvesztette. — Tüllmann Ignác a szabadságharcban tűnt el. — 21, 504, 513

yroler József (1822—1860-as évek) — pesti réz-és acélmetsző. — 581

TYRTAEUS — (i. e. VII. sz.) ógörög elégiaköltő, aki a messenai háborúk T idején harcra lelkesítő költeményeivel buzdította a spártaiakat. — 189

Ugocsa megye — 729

UGRA (BIHARUGRA) — 243, 261, 657

UGRAI PAP — ld. SOLTÉSZ JÁNOS

UHLAND, JOHANN LUDVIG (1787—1862) — német romantikus költő, irodalomtörténész. Népdalait, balladáit Magyarországon is kedvelték. *Gedichte* c. kötete 1815-ben, a *Vaterlandische Gedichte* c. 1817-ben jelent meg. — 15, 335, 507, 706

UJABB KORI ISMERETEK TÁRA — „Tudományok és politikai társas élet Encyclopaediája" füzetes lexikon. 1850-ben indult meg Tóth Lőrinc szerkesztésében, Gyulai szerint „nagy részét Csengeri írja, ki igen szükségben él". (Szász Károlynak, 1850. jún. 1. GyulaiLev. 47. l.) — 1851-től Pákh Albert szerkesztette. — Aranyról a következőket írja az aláírt betűjegy (-h.) szerint Tóth Lőrinc: „Arany János szalontai aljegyző Biharmegyében, Szemere B. minisztériumában fogalmazó lett. — Legelőször a Kisfaludy-Társasághoz pályázásra beküldött s jutalmat nyert Toldyja által lett ismeretes. Szerény fellépése a bírálókban s olvasókban általános csodálatot szült: a Kisfaludy-társaságot annyira meglepé a munka jelessége, hogy azt a kitűzött díjon felül is jutalmazá. Ugyanazon társaságnak víg népies époszra kitett 1845-iki pályadíját szinte ő nyerte el *'Az elveszett alkotmány'* című művével. — Minden művét valódi népies szellem s erőteljes sajátságos nyelv, de e mellett gazdag és mély költőiség jellemzi, melly tulajdonok Toldyja olvasásakor anynyira elragadták Petőfit, hogy azonnal hozzásietett (Pestről Szalontára,) ismeretségét és barátságát keresni. Számosabb jeles költeménye jelent meg különféle szépirod, lapokban, A Kisfaludy társaság 1848-iki gyűlésén a társ. tagjává választatott."-h. (170. l.) — 299, 346, 679, 680, 713

ÚJ-FEJÉRTÓ — 17, 33, 34, 110, 535, 579

ÚJ MAGYAR MÚZEUM — az MTA hivatalos közlönye, 1850-ben indult meg, szerkesztette Toldy Ferenc. — Foglalkozott az Akadémia működésével és közölt értekezéseket. Itt jelent meg Toldy Ferenctől: *A magyar történeti költészet Zrínyi előtt* című értekezés (I. k. 238—246. l.), melyben ismertette Ilosvai *Toldi historiája* 1746-i kiadásának hiányait (243—244. l.). — 352—355, 366, 696, 720, 729

ÚJ Magyar Szemle — politikai, társadalmi és művészeti folyóirat, 1900-ban, majd 1902—1906 között, végül 1920—1921-ben jelent meg. — 469

Újvidék (Novi Sad, Jugoszlávia) — 459
ULÁSZLÓ, II. (1456—1616) — Mátyás király halálától, 1490-től uralkodott. Gyengesége miatt kapta a „Dobzse László" nevet. Vetélytársaitól: Corvin Jánostól és saját öccsétől, Kinizsi Pál és Bátori István erdélyi vajda csapatai szabadították meg. — Kinizsi Pálnak 1493-ban felesége, Magyar Benigna javára tett végrendeletét II. Ulászló erősítette meg. — 35, 130, 530
Ulpianus, Domitius (170—228) — római jogtudós. — 670
UNGARN — ld. MAGYARORSZÁG
Ungvár (Uzsgorod, Szovjetunió) — 600
URBAN, CARL — krakkói származású alezredes az osztrák hadseregben, a naszódi 2. sz. román határőrezred parancsnoka. 1848. szept. 4-én megtagadta az engedelmességet a magyar kormánynak, és — régi sérelmek alapján — a vidék román lakosságát a magyarság ellen lázította. A kormány rendeletéből állított újoncokat a császár hűségére eskette fel. (Ld. Teleki Sándor: *Nyílt levél a román képviselőkhöz* c. cikk a Marczius Tizenötödike 1848. okt. 13-i számában.) — Urbán 1848. nov. 25-én Dézsen legyőzte a kétszer annyi főből álló magyar nemzetőröket, 1849. jan. 3-án pedig ő szenvedett vereséget Bemtől. — 235, 243, 642, 646, 662
Urházy György (1823—1873) — kolozsvári ügyvéd, író, hírlapíró, szerkesztette az *Unio* c. zsebkönyvet. Petőfi is küldött verseket neki közlésre. — 666

VÁC — 264, 582, 659
VACHOTT IMRE — ld. VAHOT IMRE
VACHOTT SÁNDOR (1818—1861) — költő, író, ügyvéd, az MTA és Kisf.T. tagja, Vahot Imre bátyja. 1845-ben vette feleségül Csapó Máriát, akinek húgát, Petőfi *Cipruslombok Etelke sírjára* c. versciklusában siratta el. — Vachott Sándor 1848-ban Kossuth titkára volt, a szabadságharc után elfogták, de kegyelmet kapott. 1852-ben Sárosi Gyula rejtegetése miatt újból elfogták, börtönében megőrült. —
Vachott Sándor — Aranyról:
1850. márc. 28-án Erdélyi Jánosnak: „Arany Szalontán van. Nehéz sorsa lehet, mert alig van sajátja, mellyből élhessen. Garaynak gyűjtött pénzt s írt meleg levelet, mellynek az lett a következése, hogy arczképemet, melly a tiéd s Garayé mellett függött — máshová akasztották, helyébe az Arany Jánosét tevén." (ErdélyiLev. II. k. 17. l.) — 128, 154, 174, 308, 600, 601, 661, 683
Váczy János (1859—1918) — irodalomtörténész, tanár. Az MTA megbízásából kiadta *Kazinczy Ferenc levelezését* huszonegy kötetben. Róla kezdett monográfiája befejezetlen maradt; csak fogságából kiszabadulásáig írta meg Kazinczy életét. — 480, 482, 699, 710
VADNAY DÉNES (1851—?) — Vadnay Rudolf fia. — 339, 351
VADNAY RUDOLF (1819—1889) — az 1840-es évek folyóirataiban verseket közölt. 1848-ban Szemere Bertalan Belügyminiszteriumában Aranyal együtt szintén fogalmazó volt. Baráti kapcsolatban álltak, bár levelezésük nem maradt fenn. Vadnay a szabadságharc után Borsodban gazdálkodott. AJ. Tompával üzent neki (ld. Tompa 1850. nov. 30-i levelét). — Ugyancsak Tompától tudjuk, hogy születendő gyermeke keresztapjául AJ.-t akarta felkérni. (Tompa—AJ.-nak 1851. jan. 10.) — 262, 263, 265, 279, 302, 305, 314, 323, 324, 330, 339, 351, 658, 659, 668, 681, 683, 691, 699, 702, 710, 719
VADONFY BERTALAN — Arany János írói álneve *Az elveszett alkotmány* címlapján. — 17, 32, 33, 509, 532, 596
Vágtat a ló — 667
VAHOT IMRE (1820—1879) — 1840-ben költözött Pestre. 1844 júl. 6-tól

szerkesztette a PDl.-ot 1848 végéig. Az irodalmi népiesség kérdésében Petőfi hatása alatt állt, azonban néha a „magyarkodó virtus" jellemzi (ld. Horváth János: Petőfi. Bp. 1922. 127–131. l.). — Vahot Imre 1846-ban meghasonlott Petőfivel, aki a „Tizek Társaságával" az Életképekhez pártolt. Arany feltűnésekor éppen egy Petőfivel szembe állítható tehetségre volt szüksége, ezért — amint a *Toldi* győzelméről tudomást szerzett — 1847. febr. 1-i levelével sietve felkereste AJ.-t s meghívta lapja munkatársául. Az irodalmi életben akkor még tapasztalatlan AJ.-tól szinte kicsikarta, hogy lapjának „kizárólagos" munkatársa legyen. — Petőfi tájékoztatta AJ.-t az ő és Vahot viszonyáról (ld. 1847. márc. 31-i levele); mintegy felnyitotta AJ. szemét s vigyázóvá tette Vahottal szemben. — 1848-ban már nem írt folyóiratába. — Mivel Vahot nem vett részt a szabadságharcban, leverése után hamar tudott lapengedélyt szerezni. 1851-ben indította meg *Remény* című szépirodalmi és művészeti folyóiratát, valamint az 1849-ben elpusztult Losonc város felsegélyezésére szerkesztette a *Losonczi Phőnix* három kötetét (1851–52). Amikor vállalatai számára költőket, írókat kezdett toborozni, minden bizonnyal először is AJ.-tól kért verseket, aki mind a *Remény*be, mind a *Losonczi Phőnix*be küldött költeményeket (részletezve ld. ott, ADATTÁR). — Arany Vahothoz intézett hat elv. leveléről tudunk; verseit általában levél kíséretében küldte. Vahot AJ.-hoz írt leveleiből hat maradt fenn. — 21, 26, 49, 53, 63, 70, 72–78, 84, 87–89, 91, 93, 94, 97–99, 101, 102, 104, 106, 108, 117, 119–121, 124, 127, 141, 145, 148, 150, 153–155, 163, 165, 168, 176, 192, 203, 207, 208, 218, 228, 302, 305–309, 314, 320, 323–325, 330, 340, 350, 352, 357–359, 361–364, 367, 368, 370, 371, 375, 387, 450, 484, 522, 538, 540, 544, 545, 549, 550–553, 556, 567, 569, 570, 572, 573, 575, 577, 578, 584, 585, 591–594, 596–598, 600, 601, 603, 605–607, 609, 612, 617, 620, 622, 623, 626, 627, 633, 663, 665, 683, 691, 697, 699, 702, 719, 725–727, 729, 730, 732, 735, 769

Vajda János (1825–1897) — 674

VAJDA PÉTER (1808–1846) — költő, természettudós, pedagógus, az MTA és Kisf.T. tagja. Jobbágy származása fogékonnyá tette kora demokratikus eszméi iránt. Romantikus prózaíró. 1843-tól Szarvason volt tanár, ahol politikai nézeteit tükröző erkölcsi beszédei miatt vád alá helyezték. — 334, 705

Vajszló (Vajszlova) — 648

Vajthó László — mai irodalomtörténész. — 451

Valami az assonanceról — 302, 680, 681, 732

Válasz Petőfi Sándornak — 52, 80, 539, 540, 550, 552, 553, 567, 571

Válság idején — 646

Ványa — ld. Dévaványa

VÁRAD — ld. NAGYVÁRAD

VÁRAD-OLASZI — Nagyvárad melletti község. — 101, 173

Várady Gábor (1820–1906) — a Szilágyi István emlékére kiadott „Szilágyi-Album" (1889) szerkesztője. — 536

Varasd megye — 586

Varga István — szalontai lakos 1847-ben. — 558

Varga János — mai történész. — 577

Vargha Zoltán (1886–1973) — ifj. Szász Károly unokája, Arany-hagyományokat őrzött meg. — 469

R. Várkonyi Ágnes — mai történész. — 470

VARNHAGEN von ENSE, KARL AUGUST (1785–1858) — katona, író. Ifjúkorában járt Magyarországon, rokonszenvezett a magyarokkal. Kertbeny Károly nála ismerkedett meg Humboldttal, a Grimm testvérekkel, Bettina

Arnimmal. (Detrich Márta: *Kertbeny Károly*. Szeged, 1938. 17. l.) — 315, 692
Váry Lajos — nagyszalontai ügyvéd, akivel AJ. 1843-ban Bécsben járt, valószínűleg az elveszett hajdúkiváltságok visszaszerzése ügyében. (Ld. AJ. kk. XIII. k. 10—13., 439—441. l.) — 513
Vas Andor — Hazucha Ferenc álneve
Vas Gereben (Radákovits József) (1823—1868) — győri diákévei alatt Golub Vilmossal önképző társulatot szerveztek s *Két garasos Tár* címen lapot írtak. Ebben megjelent erős élcei révén kapta a „Vas" nevet, amelyet írói nevéül használt. Irodalmi törekvéseit Kovács Pál, Győr orvosszerkesztője is támogatta. Vas Gereben 1846-ban Pestre költözött, itt jurátuskodott s írt a Honderűbe, Pesti Divatlapba, Életképekbe. 1847 tavaszán — akkor még ismeretlenül — már levelet írt AJ.-nak s előfizetési ívet küldött neki. Személyesen 1848 májusában ismerkedtek meg. Mivel AJ. nem vállalta, a Nép Barátját Vas Gereben szerkesztette 1848. jún. 4-től 1849. jún. 30-ig. Petőfi és AJ. egyaránt elégedetlenek voltak Vas Gereben emberi és politikai magatartásával, lapszerkesztői munkájával. AJ. saját szerkesztői elveit Vas Gerebenhez intézett 1848. jún. 30-i levelében fejtette ki. — Vas Gereben 1849. márc. 10-től egyedül szerkesztette a lapot. — A forradalom leverése után elfogták, de hamarosan kiszabadult. Mivel az ügyvédi gyakorlattól eltiltották, irodalmi pályán működött tovább. 1851-ben „Népies Füzetek"-et indított meg „A falu könyve" címen (ld. Adattár). AJ. és Vas Gereben levelezéséből csupán a fent említett egyetlen AJ. levél maradt fenn. — 72, 76, 83, 116, 206, 210, 214, 218—225, 227, 229, 231, 233, 241, 244, 256, 258, 259, 261, 288, 319, 330, 340, 342, 350, 351, 358, 361, 381, 450, 477, 480, 494, 550—552, 570, 581, 625, 626, 628, 630—636, 638, 639, 642, 655, 664, 672, 676, 677, 697, 702, 710, 711, 719, 726, 755, 777
— Életképek és darázsfészek (1847) — 551, 552
Vasárnapi Újság — 1854—1921 végéig jelent meg. — 469, 541, 575, 598, 605, 610, 635, 657
Vasfi — ld. Eisler Mór
Vasvári Pál (1827—1849) — történetíró. A márciusi fiatalok egyik vezére. 1849-ben mint az általa szervezett Rákóczi szabadcsapat parancsnoka, júl. 5-én hősi halált halt. — 199, 204, 626
Vatta — község Miskolc közelében — 400, 401, 774
Vay Miklós (1802—1894) — koronaőr, kancellár, 1831-ben a kolera miatt lázongó vármegyék királyi biztosa. 1847-ben a szalontai tűzvész után mint királyi biztost küldték ki a „küszködő nép felsegélyezésére". — 92, 408, 557, 569, 570
Vázsony — ld. Nagyvázsony.
Vécsey Károly (1807—1849) — honvéd tábornok. 1849. ápr. 7-től Arad és Temesvár ostromát vezette. 1849. okt. 6-án Aradon kivégezték. — 648, 649
Velence — 694
Veres ? — Szilágyi István szalontai ismerőse. — 34, 535
Vergilius, Publius V. Maro (i. e. 70—i. e. 19) — AJ. rendszerint Virgil néven említi. Már kisújszállási tanítóskodása idején lefordította Vergilius *Aeneis*ének pár könyvét (önéletr. lev. AJ. kk. XIII. k. 109. l.), ezt azonban utóbb megsemmisítette. Vergilius-vonatkozások főleg Szilágyi Istvánnali levelezésében találhatók. — 131, 328, 613, 644, 652
Veselényi — ld. Wesselényi
Vesény (Veseni, olv. Vezsenyi) László (15. sz.) — Mátyás király udvari marsallja. (Nagy Iván, 12. k. 157—158. l.) — 130

Vetter Antal — tábornok h. hadügyminiszter. Petőfi azt írta róla „csúfabbul senki nem bánt vele", mint Vetter. (Ld. PetőfiLev. 198. l.) — 647
Vezuv — 331, 703
Vigyázó Ferenc (1874—1928) — politikus, jogi író. Vagyonát végrendeletileg az MTA-ra hagyta. (Ld. Gergely Pál: *A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyon sorsa.* Az MTAK kiadványai. Bp. 1971.) — 471
Világos (Şiria, Románia) — 298, 661, 708
Vilney, Anton (1808—1870) — magyarországi származású osztrák író. Petőfi-verseket, magyar népdalokat és balladákat fordított németre: *Ungarische Volkslieder in einer Auswahl gesammelt* . . . (Leipzig, 1848.) — Az 1848-as forradalom után elmenekült Bécsből, de elfogták és internálták. (Ld. Turóczy-Trostler József: *Petőfi és a magyar népköltészet belép a világirodalomba.* It 1952. 301—326. l.) — 337, 344, 707, 712, 716
Vimer — Nagyszalonta határához tartozott 1702-ben. — 522
Vinkovce (Jugoszlávia) — Voinovich Géza édesapjának születési helye. — 468
Virgil — ld. Vergilius
Vischer, Friedrich Theodor (1807—1882) — esztétikus, kritikus. Hegeli szellemű esztétikája nemzedékek esztétikai felfogását irányította. — 749, 754
Visoczki — ld. Wysocki József
Vizakna (Ocna-Sibiului, Románia) — sóbányája egyik vízzel elöntött aknája körül harcolt Bem tábornok 1849. febr. 4-én az osztrákokkal. — 647
Vladár (Wladár) Józsefné Lónyai Sarolta — Kazinczy Gábort bujtatta a szabadságharc után, élettársa volt. — 600
Voinovich Géza (1877—1952) — 1905-ben feleségül vette Arany László özvegyét; az Arany családi hagyatékot ők őrizték annak a második világháborúban történt pusztulásáig. — Megírta AJ. életrajzát I—III. k. (Bp. 1929, 1931, 1938.) — Az AJ. kk. I—VI. kötetének sajtó alá rendezője — 441, 451, 461—463, 465—472, 482—485, 490, 491, 500, 502, 506, 507, 539, 540, 594, 628, 638, 645, 652—654, 656, 661, 663, 664, 667, 669, 672, 677, 691, 702, 711, 719, 730, 781, 782
Voinovich Gézáné — ld. Arany Lászlóné.
Voinovich Ilona — Voinovich Géza testvére. — 468
Voinovich János (1832—1891) — Voinovich Géza édesapja. — 468
Voinovich Jánosné Orbán Emilia — Voinovich Géza édesanyja. — 468
Vojtina Ars poeticája — 603
Vojtina Gáspár levelei Andris öccséhez — 676, 677, 681, 683 —
Voltaire (eredeti neve: Arouet, François-Marie (1688—1744) — AJ. IV. Henrik francia királyról írt eposzával, a *Henriad*dal (1728) Szilágyi István révén ismerkedett meg, aki 1846-ban küldte el barátjának. — 35, 441, 530
Voss, Johann Heinrich (1751—1826) — német klasszika-filológus. *Homérosz*-fordításai és idilljei tették ismertté. Szilágyi István írt róla AJ.-nak (1847. márc. 12.) — 67, 547
Vörösmarty Mihály (1800—1855) — Vörösmarty, mint ahogy Petőfi értékét nyomban felismerte, nyilván A.-éval is tisztában volt. AJ.-nak kevés Vörösmartyval kapcsolatos megnyilatkozását a nagy költőtárselődnek kijáró tisztelet hatja át. — Amikor a *Toldi estéjét* befejezte s felküldte Petőfinek Pestre, külön kérte, mutassa meg Vörösmartynak (1847. aug. 25.). — Vörösmarty 1848-ban mint képviselő kapcsolódott a közéletbe. Tagja volt a néplap ügyében kinevezett választmánynak is, mely Petőfi javaslatára, egyértelműen A.-t kívánta szerkesztőnek. Amikor AJ. a néplap ügyében Pesten járt, ismerhette meg személyesen is Vörösmartyt. — AJ. hazatérve, Petőfinek írt levelében Jókainak ölelését küldte s üdvözle-

tét a többieknek; „különösen az öreg Vörösmartyt" — köszöntötte. (1848. jún. 27.) — Amikor A. 1849 nyarán családja Pestre költöztetésének gondolatával foglalkozott, biztatóként írta feleségének, hogy Vörösmartyékkal és Garayékkal egy házban fogadott szállást. — Ercsey Sándor arról is megemlékezik, hogy az összeomlás után Vörösmarty Debrecenből menekülve, néhány napig A.-éknál talált menedéket Szalontán (ld. Ercsey, 49. l.). — 25, 126, 182, 188, 195, 202, 204, 209, 214, 255, 258, 306, 308, 361, 375, 455, 506, 541, 598, 606, 615—617, 620, 625, 639, 640, 642, 646, 647, 661, 683, 684, 726, 733, 734, 756
— A hős sírja — 639
— A túlvilági kép — 733
— Cserhalom — 347, 714
— Kecskebőr — 202, 625
— Puszta csárda — 642
— Szózat — 669
— Vérnász — 375, 734
— Zalán futása — 306, 347, 714, 774

Waldapfel József (1904—1968) — irodalomtörténész. — 593
WANDERER (Wien) — folyóirat — 351, 384, 740, 757, 758, 781
WARGHA JÁNOS (1804—1875) — pedagógiai író, nagykőrösi tanár, majd igazgató. — 408, 777
Warton, Thomas (1728—1790) — angol költő és irodalomtörténetíró. — 745, 746
Watts, Thomas (1812—1869) — a British Museum könyvtárosa, magyar könyvek népszerűsítője Angliában. Az MTA kültagja. — 489
WEIMAR — 741
WEISZ JÁNOS — nagykőrösi tanár. — 408, 777
Wenckheim Béla (1811—1879) — politikus. Részt vett a szabadságharcban, utána emigrált. — 1867-ben belügyminiszter. — 443, 479
WERBŐCZY ISTVÁN (1458—1541) — politikus, jogász. A Dózsa-féle parasztháború után egyik kezdeményezője volt a jobbágyság földhözkötöttségét kimondó 1514. évi törvénynek. *Tripartitum* (Bécs, 1517) c. munkája a magyar feudális szokásjogot foglalja magában. — 123, 690, 736
WESER-ZEITUNG (Brema) — 384, 744, 745
WESSELÉNYI FERENC (1605—1667) — mint országos főkapitány a király pártján harcolt I. Rákóczi György ellen. 1664-ben Murány várát ostromolta, melyet Széchy Mária védelmezett, aki azonban a várat átadta és feleségül ment hozzá. 1665-ben Wesselényit nádorrá választották. A vasvári béke után a róla elnevezett s az udvar elnyomó törekvéseivel szemben alakult szövetkezés élére állt, de még mielőtt a mozgalmat felfedezték volna, meghalt. Wesselényinek és özvegyének birtokait elkobozták, Széchy Máriát Bécsbe internálták. (Említve Petőfi 1848. jan. 29-i levelében.) — 20, 167, 174, 761, 762, 766, 767
Ifj. WESSELÉNYI MIKLÓS (1796—1850) — a reformkor népszerű politikusa, politikai író. 1821—22-ben Széchenyivel együtt utazott Franciaországban és Angliában. Mivel az 1834-i országgyűlési tárgyalások anyagát kinyomatta, perbe fogták. Kölcsey Ferenc volt a védője. Még tartott az ellene indított eljárás, amikor 1838-ban a pesti árvízkor legendás hősiességgel mentette Pest lakosait. Ekkor tisztelték meg „az árvízi hajós" névvel. Közben befejezték perét, s három évi fogságra ítélték; ezt részben a budai vár börtönében, részben önkéntes száműzetésben, Gräfenbergben töltötte. Közben szemevilágát is elvesztette. — A J. személyesen nem ismerte, de mivel igen tisztelte, neki akarta ajánlani a *Murány ostromát*. A döntést

Petőfire bízta, aki azonban ellenezte, ezért AJ. is feladta tervét. — 168, 169, 174, 608, 611

WIELAND, CHRISTOPH MARTIN (1733—1813) — leginkább a német nyelv és stílus felvirágoztatásában voltak érdemei. Magyarországon és a Monarchiában igen népszerű volt. — AJ. Wieland *prózai Shakespeare*-fordításait használta, melyek 1762—1766 között „Shakespeares Theatralische Werke" címen jelentek meg nyolc kötetben. — 10, 503

WIEN — ld. BÉCS

V. Windisch Éva — mai irodalom- és művelődéstörténész. — 658

WINDISCHGRÄTZ, ALFRED (1787—1862) — osztrák hadvezér. 1848 júniusában a prágai felkelést, majd — már mint az egész osztrák hadsereg főparancsnoka — a bécsi forradalmat is ő verte le. Ferenc József 1848 decemberében Windischgrätzet bízta meg a magyar forradalom és szabadságharc leverésével is. — 240, 245, 645

WYSOCKI, JÓZSEF (1809—1874) — a lengyel szabadságharc (1830—31) balszárnyához tartozott. 1848-ban jött Magyarországra s a lengyel légió parancsnoka lett, majd hadtestparancsnok. 1849. aug. 20-án a lengyel légióval elhagyta Magyarországot. — 264, 659

XENOPHON (i. e. kb. 430—i. e. 355) — athéni történetíró, Szókratész tanítványa. Több műve szólt mesteréről. — 34, 41, 70, 530, 534
— Agesilaus 34, 530 —
— Oikonomikos — 41, 534
— Sokrates Apologiája — 34, 530
— Symposion (Lakoma) — 34, 530

YOUNG, EDWARD (1681—1765) angol költő. Szentimentalista költészete korában nagyon népszerű volt. Az éjszakákra osztott elmélkedésekből álló *Night Thoughts* c. műve tette híressé. Borongós hangulatú költészete érthetően visszhangzott a betegséggel küzdő Tisza Domokosban. — 414

Zádor Béla — levéltári igazgató, Szekszárd. — 681, 700

ZÁGRÁB — 374

Zajta — 600

ZÁKÁNY G. (?—1845) — AJ. és Szilágyi István közös ismerőse. — 19, 42

ZÁKÁNY JÓZSEF (1785—1857) — tanár a debreceni kollégiumban, ahol német és francia nyelvet, valamint zenét és éneket tanított. AJ.-nak is tanára volt. Tankönyve: *Frantzia grammatika gyakorlásokkal és olvasó könyvel együtt*. Készítette tanítványai számára Zákány József, Debreczen, 1828. — 42, 535

ZALÁR JÓZSEF (1825—1914) — a szabadságharcban Damjanich mellé küldték tábori történetírónak. *Szabadság-dalok* c. verskötete 1849-ben jelent meg. Világos után nevelő volt Gömörben, ahol megismerkedett Tompával és Szász Károllyal — 330, 339, 363, 589, 702, 727

ZÁPOLYA (SZAPOLYAY) JÁNOS (1487—1540) — magyar király: 1526—1540-ig I. Ferdinánddal együtt. — 131

ZARÁND (Zărand, Románia) — 243

Zay István — sarkadi tiszttartó, az 1848-as bihari követválasztáson AJ.-t támogatta. — 629

ZEITSCHRIFT — Kertbeny Károly folyóirat-kísérlete, melyből csak egy füzet jelent meg. — 322

ZEMPLÉN megye — 154, 164, 598, 607, 634

Zerffi (Hirsch) Gusztáv (1820— ?) — Hírlapíró. 1846-ban Pozsonyból jött Pestre; ez év nyarától írta a Hond.-be hírhedt színibírálatait, a „didaska-

lia"-kat, majd ez év őszén Petőfi-ellenes cikksorozatot indított. Valószínűleg tőle való az *Ökörszem* c. szemlesorozat is. 1848-ban hirtelenül a radikálisokhoz csatlakozott. A megszűnt Hond.-t 1848. ápr. 6-tól Nádasky-val Reform c. folytatták. 1849-ben emigrált; Párizsban, Londonban majd Bukarestben élt. — 542, 592

ZICHY MIHÁLY (1827—1906) — festőművész. 1847-ben Szentpétervárra ment — 466, 472

Zilahy Kiss Károly (1838—1864) — író, kritikus, Gyulai Pál ellenfele, az első hazai Petőfi-életrajz írója (1864) — *Válogatott műveit* (1961) Vargha Kálmán rendezte sajtó alá. — 633

Zobor — 523

Zrínyi Boldizsár — Szilágyi István *Zrínyi* c. drámájának képzelt hőse. Szilágyi az ő és Lorenzo ezredes sorsát Zrínyi Péter egyetlen fia: János Antal (1653—1703) tragikus élete elemeiből formálta. Zrínyi Péter fiát megfosztották igazi nevétől s Gnade (Kegyelem) Antal néven besorozták katonának. 1683-ban ráfogták, hogy a király életére tör, börtönbe vetették, ahol megőrült. — 513

ZRÍNYI MIKLÓS (1620—1664) — AJ.-t a *Szigeti veszedelem* átírására Szilágyi István ösztönözte. — 68, 170, 173, 306, 308, 347, 548, 714, 731, 756

ZRÍNYI, dráma — ld. Szilágyi Istvánnál.

ZRÍNYI PÉTER (1621—1671) — horvát bán. Wesselényi Ferenc nádorral 1666-ban szervezte a bécsi udvar és politika elleni mozgalmat, amelyért sógorával, Frangepán Ferenc Kristóffal együtt kivégezték. — 20, 513

ZWICKEL JÓZSEF (?—1845 vége v. 1846 eleje) — nagyszalontai chirurgus, AJ. ifjúkori barátja. Szilágyi István is jól ismerte. AJ. 1842-ben a Szilágyi nevenapjára írott tréfás köszöntője Epilogusában (AJ. kk. VI. k. 206. l.) név szerint is említi. — 29

Zsadány — kisközség Bihar megyében. AJ. első tanítójának, Dévai Bálintnak lakóhelye, ahol AJ. kisdiák korában verses köszöntőjével és levelével felkereste. — 499

Zsámbék — 724

ZSIGRAI MÁRTON — nagykőrösi lakos, 1851-ben a ref. egyháztanács tagja. — 399

ZSUGOVICS DEMETER (?—1851) — szalontai görög kereskedő, aki az ifjú AJ. társaságához tartozott. Szilágyi István is jól ismerte. AJ. a Szilágyi nevenapjára írt tréfás köszöntő Epilógusában „classicus" jelzővel illeti (AJ. kk. VI. k. 206. l.) a beszédébe latin szavakat szívesen elegyítő Zsugovics Demetert. — AJ. Kőrösről — vele küldött levelet Gesztre Kovács Jánosnak, aki utóbb tájékoztatta A.-t Zsugovics betegségéről, majd haláláról. — 329, 404, 428, 429, 700, 702, 776, 783

A LEVELEK MUTATÓI

A LEVELEK MUTATJA

I.

IDŐRENDI MUTATÓ

(Az első számoszlop a levelek, a második a jegyzetek lapszámaira utal. Rövidítések: [Elv.] = elveszett, [Töred.] = töredék levél.) [AJ. kk. XIII. k.] = AJ. kritikai kiadás XIII. kötetében jelent meg.

1828—29

1. k. n. Szalonta.
AJ. — Dévai Bálintnak 7 499

1831

2. április 29. Szalonta.
AJ. — Balogh Péternak. [AJ. kk. XIII. k.] 8 500

1835

3. április 2. Kisújszállás.
Kisújszállás Főbírája — AJ.-nak [Töred.] 8 500

1837

4. augusztus 8. [Szalonta.]
AJ. „Kötelező írása" — Jámbor Jánosné Arany Sárának 9 502

1839

5. január Szalonta.
AJ. — a nagyszalontai ref. Consistoriumnak [AJ. kk. XIII. k.] 9 502
6. [február ? Szalonta.]
AJ. — Spech Imrének [Elv.] 9 502
7. [április v. május Szalonta.]
AJ. — Madas Györgynek [Elv.] 10 502

1842—43

8. k. n. [1842 v. 43 nyara? Szalonta.]
AJ. — Szilágyi Istvánnak 10 503
9. k. n. [1843? Szalonta.]
AJ. — Szilágyi Istvánnak. [Elv.] 10 503

1844

10. június 25. Késmárk.
Szilágyi István — AJ.-nak 11 504
11. [június 25. után Szalonta.]
AJ. — a nagykállói jegyzői hivatalnak. [Elv.] 12 504
12. augusztus 9. Debrecen.
Szilágyi István — AJ-nak 12 504

1845

13. [március 13. előtt Szalonta.]
AJ. — Nagy Ignácnak [Elv.] 14 505

14. március 13. Budapest [!]
Nagy Ignác — AJ.-nak 14 505
15. augusztus 1. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Istvánnak 15 506
16. [október 25. előtt Szalonta]
AJ. — a Kisfaludy-Társaságnak 18 509
17. november 23. MSziget.
Szilágyi István — AJ.-nak 18 510
18. december 4. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Istvánnak 21 513

1846

19. január 10. MSziget.
Szilágyi István — AJ.-nak 25 521
20. február 15. [MSziget.]
Szilágyi István — AJ.-nak 27 523
21. február 22. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Istvánnak 27 523
22. szeptember 25. MSziget
Szilágyi István — AJ.-nak 33 529
23. [október eleje Szalonta.]
AJ. — Szilágyi Istvánnak [Elv.] 35 531
24. október 26. MSziget.
Szilágyi István — AJ.-nak 36 531
25. [november eleje Szalonta.]
AJ. — Szilágyi Istvánnak [Elv.] 36 531
26. [december 10. előtt Pest.]
Erdélyi János — AJ.-nak [Elv.] 36 531
27. december 25. MSziget.
Szilágyi István — AJ.-nak 37 531
28. december 30. Szalonta.
AJ. — Erdélyi Jánosnak 37 532

1847

29. január 3. Szalonta
AJ. — Szilágyi Istvánnak 39 532
30. január 9. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Istvánnak 41 533
31. január 15. MSziget.
Szilágyi István — AJ.-nak 44 535
32. január 23. Pest.
Erdélyi János — AJ.-nak 45 536
33. január 30. Szalonta.
AJ. — Erdélyi Jánosnak 46 537
34. január 31. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Istvánnak 46 537
35. február 1. Pest
Vahot Imre — AJ.-nak 49 538
36. február 3. MSziget.
Szilágyi István — AJ.-nak 49 539
37. február 4. Pest.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 50 539
38. február 11. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 52 539

38/a február 11. Szalonta.
AJ. — az Életképek Szerkesztőségének [Elv.] 54 540
39. február 17. Szalonta.
AJ. — Erdélyi Jánosnak 54 540
40. február 23. Pest.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 55 541
41. február 28. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 58 542
42. február 28. Pest.
Fáy András — AJ.-nak 60 543
43. [március Szalonta.]
AJ. — Szőnyi Pálnak [Elv.] 62 544
44. [március 5. előtt Szalonta.]
AJ. — Vahot Imrének [Elv.] 63 544
45. március 5. Pest.
Vahot Imre. — AJ.-nak 63 545
46. március 9. Szalonta.
AJ. — Fáy Andrásnak 64 545
47. március 12. MSziget
Szilágyi István — AJ.-nak 67 546
48. [március 20. előt Szalonta.]
AJ. — Vahot Imrének [Elv.] 70 549
49. március 20. Pest.
Vahot Imre — AJ.-nak 70 550
50. [március 25. ? Pest.]
Vas Gereben — AJ.-nak [Elv.] 72 550
51. március 31. Pest.
Petőfi Sándor — AJ-nak 72 551
52. [április 2.] Szalonta.
AJ. — Szilágyi Istvánnak 75 552
53.április 9. MSziget .
Szilágyi István — AJ.-nak 79 555
54. [április 10. ? Szalonta.]
AJ. — Petőfi Sándornak [Elv. 84 556
55. április 18. Szalonta.
AJ. — Csengery Antalnak 84 556
56. április 18. Szalonta.
AJ. — a közvéleményhez 85 557
57. április 21. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 85 558
58. [május 8. előtt Pest.]
Vahot Imre — AJ.-nak [Elv.] 8o 567
59. [május 8. után Szalonta.]
AJ. — Vahot Imrének [Elv.] 88 567
60.[május 27. előtt Szalonta.]
AJ. — Erdélyi Jánosnak [Elv.] 88 567
61. május 27. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 88 567
62. június 3. Szalonta.
AJ. — a Pesti Hírlapnak 92 569
63. június 4. Szalonta.
AJ. — Debrecen város Tanácsának [AJ. kk. XIII. k.] ... 93 570
64. [június 4. Szalonta.]
AJ. — Nagyvárad város Tanácsának [Elv.] 93 570

65. június 6. Pest.
Vahot Imre — AJ.-nak 93 570
66. [június 6—8. között Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 94 571
67. június 14. Beje.
Tompa Mihály — AJ.-nak 95 571
68. június 18. Pest.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 96 572
69. [június 18. Pest.]
Jókai Mór — AJ.-nak 97 573
70. [június 19. után Győr.]
Kovács Pál — AJ.-nak 98 573
71. június 25. előtt Szalonta.
AJ. — Ercsey Sándornak [Elv.] 99 574
72. [június 25. ? Szalonta.]
AJ. — Jókai Mórnak [Elv.] 99 574
73. június 25. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 99 574
74. [június 25. Szalonta.]
AJ. — Vahot Imrének [Elv.] 102 575
75. [június 20—30. között Szalonta.]
AJ. —Tompa Mihálynak [Elv.] 102 575
76. [július ? Szalonta.]
AJ. — Lugossy Józsefnek. [Elv.] 102 575
77. július 5. Beje.
Tompa Mihály — AJ.-nak 102 575
78. július 5. Beje.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 103 576
79. július 6. Pest.
Vahot Imre — AJ.-nak 104 577
80. [július 25. ? Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 106 577
81. augusztus 1. Beje.
Tompa Mihály — AJ.-nak 106 578
82. augusztus 5. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 109 579
83. [augusztus 5. Szalonta.]
AJ. — Sass Károlynak [Elv.] 110 579
84. augusztus 5. Fejértó.
Szilágyi István — AJ.-nak 110 579
85 augusztus 6. Szatmár.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 111 580
86. augusztus 11. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 114 580
87. augusztus 14. Szalonta.
AJ. — Pest város Tanácsának 118 582
88. augusztus 17. Szatmár.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 119 582
89. [augusztus 17. után Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 121 583
90. augusztus 23. MSziget.
Szilágyi István — Aranynak 122 583
91. augusztus 25. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 124 584

92. [augusztus 29.] Szatmár.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 127 585
93. augusztus 30. Msziget.
Szilágyi István — AJ.-nak 128 586
94. augusztus 31. Debrecen.
Lugossy József — AJ.-nak 133 588
95. [szeptember 2. előtt H. n.]
Szász Károly — AJ.-nak 134 588
96. szeptember 6. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Istvánnak 136 589
97. szeptember 7. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 138 591
98. [szeptember 7. után Szalonta.]
AJ. — Vahor Imrének [Elv.] 145 593
99. szeptembe 17. Koltó.
Petőfi Sándor — AJ.-nek 145 594
100. október 1. Pest.
Toldy Ferenc — AJ.-nak 145 594
101. október 11. Szalonta.
AJ. — Szász Károlynak 146 595
102. október 28. Beje.
Tompa Mihály — AJ.-nak 148 595
103. november 8. Szalonta.
AJ. — Toldy Ferencnek 148 596
104. [november 11. előtt Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 150 597
105. november 11. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 150 597
106. december 1. Beje.
Tompa Mihály — AJ.-nak 153 600
107. december 3. Pest.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 156 601
108. december 9. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 157 602
109. december 13. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 157 603
110. [december 18. ? Szalonta.]
AJ. — Jókai Mórnak [Elv.] 160 604
111. december 28. Pest.
Szőnyi Pál — AJ.-nak 160 604
112. [december vége Szalonta.]
AJ. — Kovács Pálnak. [Elv.] 161 605

1848

113. január 2. Pest.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 162 605
114. január 7. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 164 606
115. [január 7. v. 8. Szalonta.]
AJ. — Jókai Mórnak. [Elv.] 165 607
116. január 8. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 166 607
117. [január 12. előtt Szalonta.]
AJ. — Szőnyi Pálnak [Elv.] 169 609

118. január 17. MSziget.
Szilágyi István — AJ.-nak 169 609
119. [január 21. után] Szalonta.
Arany — Jókai Mórnak. [Elv.] 171 610
120. január 27. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Istvánnak 171 610
121. január 29. Pest.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 174 611
122. [január végén Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 175 612
123. február 6. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 176 613
124. február 7. Beje.
Tompa Mihály — AJ.-nak 179 614
125. február 10. Pest.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 181 615
126. február 15. Pest.
Toldy Ferenc — AJ.-nak 186 616
127. [február 25. Szalonta.]
AJ. — Petőfi Sándornak [Töred.] 187 617
128. február 25. Szalonta.
AJ. — Toldy Ferencnek 187 617
129. [február 25. Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 188 618
130. február 28. MSziget.
Szilágyi István — AJ.-nak 189 619
131. március 2. Beje.
Tompa Mihály — AJ.-nak 189 619
132. március 18. Beje.
Tompa Mihály — AJ.-nak 193 620
133. március 21. Pest.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 195 621
134. március 26. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 196 621
135. [március 26. Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 196 622
136. április 1. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 197 622
137. április 18. Pest.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 197 622
138. április 20. Pest.
Egressy Gábor — AJ.-nak [Töred.] 199 624
139. [április 22.] Szalonta.
AJ. — Jókai Mórnak [Elv.] 200 624
140. április 22. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 200 624
141. [április 22. Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 203 625
142. április 25. Pest.
Tompa Mihály — AJ.-nak [Töred.] 204 626
143. május 5. Pest.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 204 626
144. május 11. Freywaldau.
Tompa Mihály — AJ.-nak 206 627

145. [május 18. Pest.]
AJ. — Arany Jánosnénak [Töred.] 209 627
146. [május 23. után Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 209 628
147. [június 21. Pest?]
Petőfi Sándor — AJ.-nak 210 628
148. [június 24. Pest?]
Vas Gereben — AJ.-nak [Elv.] 210 628
149. június 27. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 210 628
150. június 30. Szalonta.
AJ. — Vas Gerebennek 214 630
151. július 1. Pest.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 217 632
152. [július 6. után ? Pest.]
Vas Gereben — AJ.-nak [Elv.] 219 633
153. július 14. Pest.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 219 633
154. [július 20. Szalonta.]
AJ. — Petőfi Sándornak [Elv.] 221 634
154/a [július 20. Szalonta]
AJ. — Vas Gerebennek [Elv.] 221 634
155. augusztus 12. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 221 634
156. augusztus 16. Pest.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 225 635
157. szeptember 27. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 226 636
158. október 18. Erdőd.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 227 636
159. október 31. Debrecen.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 228 637
160. [november elején Szalonta.]
AJ. — Vas Gerebennek [Elv.] 229 638
161. [november 6. előtt Szalonta.]
Arany Jánosné — AJ.-nak [Elv.] 229 638
162. november 6. [Arad.]
AJ. — Arany Jánosnénak [Töred.] 230 638
163. november 7. Arad.
AJ. — Petőfi Sándornak 230 638
164. [november 12. ? Pest.]
Vas Gereben — AJ.-nak [Elv.] 231 639
165. november 15. Debrecen.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 232 639
166. november 19. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 232 639
167. [november 19. után Szalonta.]
AJ. — Bangó Petőnek [Elv.] 234 641
168. november 22. Erdőd.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 234 641
169. november 29. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 235 641
170. december 1. Debrecen.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 235 641

171. december 14. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 236 642
172. december 15. Debrecen.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 237 643
173. december 18. Buda.
Nagy Ignác — AJ.-nak 237 643

1849

174. január 2. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 239 644
175. január 7. Debrecen.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 240 644
176. január 12. Schweinhausen. [Szalonta]
AJ. — Petőfi Sándornak (A. levél.) 241 645
177. január 12. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak (B. levél.) 244 646
178. január 26. Szalonta.
AJ. — Petőfiné Szendrey Júliának 245 646
179. február 14. Debrecen.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 246 647
180. február 22. Debrecen.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 247 647
181. április 21. Lugos.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 248 648
182. május 1. Szalonta.
AJ. — Kossuth Lajosnak [AJ. kk. XIII. k.] 249 649
183. május 6. Debrecen.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 249 649
184. május 9. Debrecen.
Szemere Bertalan — AJ.-nak 250 649
185. május 17. Pest.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 250 650
186. május 21. Szalonta
AJ. — Nagyszalonta város Tanácsának [Elv.] 251 650
187. május 21. Szalonta.
AJ. — Sughó Józsefnek [AJ. kk. XIII. k.] 252 650
188. május 23. Szalonta.
AJ. — Petőfi Sándornak 252 650
189. május 25. [Debrecen.]
AJ. — Arany Jánosnénak [Töred.] 254 652
190. május 27. Szalonta.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 254 652
191. május 28. [Debrecen.]
AJ. — Arany Jánosnénak [Töred.] 255 653
192. május 31. [Debrecen.]
AJ. — Arany Jánosnénak [Töred.] 256 654
193. június 1. [Debrecen.]
AJ. — Arany Jánosnénak [Töred.] 257 654
194. június 3. [Pest.]
AJ. — Arany Jánosnénak [Töred.] 257 654
195. június 7. [Pest.]
AJ. — Arany Jánosnénak [Töred.] 257 654
196. június 16. Buda-Pest.
AJ. — Szemere Bertalannak [AJ. kk. XIII. k.] 258 654

197. június 23. [Pest.]
AJ. — Arany Jánosnénak [Töred.] 258 654
198. június 24. [Pest.]
AJ. — Arany Jánosnénak [Töred.] 259 656
199. június 26. [Pest.]
AJ. — Arany Jánosnénak [Töred.] 259 656
200. június 27. [Pest.]
AJ. — Arany Jánosnénak Töred.] 260 656
201. július 11. Mezőberény.
Petőfi Sándor — AJ.-nak 260 657
202. [július 17. után Ugra.]
Soltész János — AJ.-nak [Elv.] 261 657
203. július 19. Szeged.
Gondol Dániel — AJ.-nak 262 658
204. [július 22. Szalonta.?]
AJ. — Gondol Dánielnek [Elv.] 263 658
205. július 27. Szeged.
Gondol Dániel — AJ.-nak 263 658
206. [november 15. után Szalonta.]
AJ. — Nagy Ignácnak [Elv.] 265 659
207. december 13. Pest.
Nagy Ignác — AJ.-nak 265 660

1850

208. január Szalonta.
AJ. — Petőfiné Szendrey Júliának [Elv.] 267 660
209. január 4. MSziget.
Szillgyi István — AJ.-nak 267 660
210. január 19. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Istvánnak 268 661
211. [február 25. Szalonta.]
AJ. — Garay Jánosnak [Elv.] 268 661
212. [február végén ? Pest.]
Petőfiné Szendrey Júlia — AJ.-nak 268 661
213. [március 15. előtt Pest.]
Szilágyi Sándor — AJ.-nak [Elv.] 271 662
214. március 20. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Sándornak 271 663
215. március 25. Pest.
Szilágyi Sándor — AJ.-nak 272 663
216. [március 28. Szalonta.]
AJ. — Osváth Imrének [Elv.] 272 663
217. április 5. Pest.
Szilágyi Sándor — AJ.-nak 272 663
218. április 14. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Sándornak 273 664
219. április 19. Sarkad.
Osváth Imre — AJ.-nak 274 664
220. [április 20. ? Pest.]
Szilágyi Sándor — AJ.-nak [Elv.] 275 664
221. május 7. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Sándornak 275 665
222. május 7. Szalonta.
AJ. — Jókai Mórnak 276 665

223. [május 15. ? Pest.]
Szilágyi Sándor — AJ.-nak [Elv.] 276 666
224. május 27. Pest.
Lévay József — AJ.-nak 276 666
225. június 10. MSziget.
Szilágyi István — AJ.-nak 278 667
226. [június eleje Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 279 668
227. [június eleje ? Szalonta.]
AJ. — Vadnay Rudolfnak [Elv.] 279 668
228. június 12. Kelemér.
Tompa Mihály — AJ.-nak 279 668
229. július 5. Arad.
Bangó Pető (Péter) — AJ.-nak 281 669
230. [július 15. ? Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 282 669
231. július 20. Pest.
Nagy Ignác — AJ.-nak 283 669
232. július 27. Kelemér.
Tompa Mihály — AJ.-nak 283 670
233. augusztus 19. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Sándornak 285 671
234. augusztus 31. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Sándornak 286 671
235. [szeptember eleje Szalonta.]
AJ. — Szilágyi Sándornak [Elv.] 287 672
236. [szeptember 15. előtt Pest.]
Szilágyi Sándor — AJ.-nak [Elv.] 287 672
237. szeptember 15. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Sándornak 287 672
238. [szeptember 18. ? Szalonta.]
AJ. — Nagy Ignácnak [Elv.] 289 673
239. szeptember 23. Pest.
Nagy Ignác — AJ.-nak 289 673
240. [szeptember 24. ? Pest.]
Szilágyi Sándor — AJ.-nak [Elv.] 290 673
241. szeptember 29. Szalonta.
AJ. — Egressy Gábornak 290 673
242. szeptember 30. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Sándornak 290 674
243. október 1. Pest.
Szilágyi Sándor — AJ.-nak [Elv.] 291 674
244. [október Szalonta.]
AJ. — Emich Gusztávnak [Elv.] 291 674
245. október 4. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Sándornak 291 675
246. [október 12. Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 292 675
247. [október 17. Pest.]
Szilágyi Sándor — AJ.-nak [Elv.] 292 675
248. október 21. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Sándornak 293 675
249. október 27. Kelemér.
Tompa Mihály — AJ.-nak 294 676

250. október 28. Leipzig.
Kertbeny Károly — AJ.-nak 297 677
251. [november eleje Szalonta.]
AJ. — Jókai Mórnak [Töred.] 300 680
252. november 13. MSziget.
Szilágyi István — AJ.-nak 301 680
253. [november 20. ? Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 301 681
254. november 23. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Sándornak 302 681
255. november 28. Szalonta.
AJ. — Garay Jánosnak 302 681
256. november 30. Kelemér.
Tompa Mihály — AJ.-nak 304 682
257. [december 17. Pest.]
Szilágyi Sándor — AJ.-nak [Elv.] 309 684
258. [december 23. Szalonta?]
AJ. — Kertbeny Károlynak [Elv.] 310 684
259. december végén [26. előtt] MSziget.
Szilágyi István — AJ.-nak 310 689
260. december 26. MSziget.
Szilágyi István — AJ.-nak 311 690
261. december 28. Szalonta.
AJ. — Garay Jánosnak 312 690
262. [december 28. Nagyenyed.]
Gáspár János — AJ.-nak [Töred.] 313 691

1851

263. [január 1. Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 314 691
264. január 1. Leipzig.
Kertbeny Károly — AJ.-nak 314 691
265. [január eleje ? Pest.]
Vas Gereben — AJ.-nak [Elv.] 319 697
266. január 9. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Sándornak 320 697
267. [január 9. ? Geszt.]
Kovács János — AJ.-nak [Elv.] 321 698
268. január 10. [Kelemér.]
Tompa Mihály — AJ.-nak 322 698
269. [január 10. ? Pest.]
Vahot Imre — AJ.-nak [Elv.] 325 699
270. január 11. Szalonta.
AJ. — Garay Jánosnak 325 699
271. [január 11. Szalonta.]
AJ. — Kovács Jánosnak [Elv.] 326 700
272. január 11. Lipcse.
Kertbeny Károly — Szilágyi Sándornak és AJ.-nak 326 700
273. január 18. Szalonta.
AJ. — Szilágyi Istvánnak 327 701
274. január 19. Geszt.
Kovács János — AJ.-nak 328 702
275. [január 20. Szalonta.?]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 329 702

276. [január 20. ? Szalonta.]
AJ. — Vahot Imrének [Elv.] 330 702
277. [január 26. Szalonta.]
AJ. — Kertbeny Károlynak [Elv.] 330 703
278. február 1. MSziget.
Szilágyi István — AJ.-nak 330 703
279. február 4—5. Leipzig.
Kertbeny Károly — AJ.-nak 331 703
280. február 10. Kelemér.
Tompa Mihály — AJ.-nak 337 709
281. [február 13. előtt Szalonta.]
AJ. — Kovács Jánosnak [Elv.] 341 710
282. február 13. Pest.
Kovács János — AJ.-nak 341 711
283. [február 20. ? Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 342 711
284. [február 25. Szalonta.]
AJ. — Kertbeny Károlynak [Elv.] 342 711
285. március 11. Leipzig.
Kertbeny Károly — AJ.-nak 343 711
286. március 27. Kelemér.
Tompa Mihály — AJ.-nak 349 718
287. [március vége Pest.]
Szilágyi Sándor — AJ.-nak 352 719
288. április 3. Szalonta.
AJ. — Toldy Ferencnek 352 719
289. április 12. Pest.
Nagy Ignác — AJ.-nak 353 720
290. április 16. Pest.
Toldy Ferenc — AJ.-nak 354 720
291. [április 18. ? Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 357 725
292. április 24. Kelemér.
Tompa Mihály — AJ.-nak 358 725
293. április 28. Szalonta.
AJ. — Toldy Ferencnek 365 727
294. május 2. Pest.
Toldy Ferenc — AJ.-nak 367 729
295. május 2. Pest.
Vahot Imre — AJ.-nak 367 729
296. május 9. Geszt.
Kovács János — AJ.-nak 368 730
297. [május 12. Pest.]
Szilágyi Sándor — AJ.-nak [Elv.] 369 731
298. június 3. Pest.
Toldy Ferenc — AJ.-nak 369 731
299. június 4. [Szalonta vagy Geszt.]
AJ. — Szilágyi Sándornak 370 732
300. [június 10. ? Pest.]
Szilágyi Sándor — AJ.-nak [Elv.] 372 732
301. július 5. MSziget.
Szilágyi István — AJ.-nak 372 732
302. július 13. Kelemér.
Tompa Mihály — AJ.-nak 374 734

303. július 15. [Pest.]
Jókai Mór — AJ.-nak 376 734
304. [július 18. előtt Pest.]
Brassai Sámuel — AJ.-nak 377 735
305. [július 18. Geszt.]
AJ. — Brassai Sámuelnak [Elv.] 378 735
306. július 18. Geszt.
AJ. — Szilágyi Sándornak 378 736
307. [július 21. Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 379 736
308. július 27. Szalonta.
AJ. — Egressy Gábornak 379 736
309. augusztus 3. Pest.
Lévay József — AJ.-nak 379 737
310. augusztus 4. Pest.
Brassai Sámuel — AJ.-nak 382 738
311. augusztus 15. Leipzig.
Kertbeny Károly — AJ.-nak 383 739
312. október 4. Hanva.
Tompa Mihály — AJ.-nak 386 768
313. [október 8. NKőrös.]
Mentovich Ferenc — AJ.-nak 390 770
314. október 8. NKőrös.
Nagykőrösi Ref. Egyháztanács — AJ.-nak 391 770
315. október 10. Kecskemét.
Mikó László — AJ.-nak 392 771
316. október 11. NKőrös.
Szász Károly — AJ.-nak 394 771
317. [október 14. ? Szalonta.]
AJ. — a Kecskeméti Ref. Egyháztanácsnak. [Elv.] .. 395 772
318. [október 14. ? Szalonta.]
AJ. — Mentovich Ferencnek [Elv.] 395 772
319. október 14. Szalonta.
AJ. — a Nagykőrösi Ref. Egyháztanácsnak [AJ. kk. XIII. k.] 395 772
320. [október 14. ? Szalonta.]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 396 772
321. október 18. NKőrös.
Szász Károly — AJ.-nak 396 772
322. október 19. NKőrös.
Jánossy Ferenc — AJ.-nak 397 773
323. október 19. NKőrös.
Mentovich Ferenc — AJ.-nak 398 773
324. [október 19. NKőrös.]
Szász Károly — AJ.-nak 399 774
325. október 21. Szalonta.
AJ. — a Nagykőrösi Ref. Egyháztanácsnak. [AJ. kk. XIII. k.] 400 774
326. október 25. Vatta.
Tóth Endre — AJ.-nak 400 774
327. október 28. Bábony.
Tompa Mihály — AJ.-nak 401 774
328. november 2. Geszt.
Tisza Domokos — AJ.-nak 403 775

329. november 10. Bécs.
Kertbeny Károly — AJ.-nak 406 776
330. november 12. NKőrös.
AJ. — Ercsey Sándornak 407 776
331. november 12. NKőrös.
AJ. — Tisza Domokosnak 409 777
332. [november 12. NKőrös. ?]
AJ. — Tompa Mihálynak [Elv.] 411 778
333. [november 12. NKőrös ?]
AJ. — Tóth Endrének [Elv.] 412 778
334. november 15. Szalonta.
Ercsey Sándor — AJ.-nak 412 779
335. november 16. Geszt.
Tisza Domokos — AJ.-nak 414 779
336. [november 22. NKőrös ?]
AJ. — Kovács Jánosnak [Elv.] 417 779
337. november 22. NKőrös.
AJ. — Tisza Domokosnak 417 779
338. november 28. Geszt.
Tisza Domokos — AJ.-nak 421 780
339. december 9. Hanva.
Tompa Mihály — AJ.-nak 423 780
340. [december 15. előtt Geszt.]
Szabó József — AJ.-nak [Elv.] 426 781
341. december 15. NKőrös.
AJ. — Tisza Domokosnak 426 781
342. december 17. Geszt.
Kovács János — AJ.-nak 429 782
343. december 17. Geszt.
Tisza Domokos — AJ.-nak 430 783
344. december 28. Geszt.
Tisza Domokos — AJ.-nak 432 784

Függelék

1. november NKőrös
Arany Jánosné — Rozvány Erzsébetnek 435 787

II.

BETŰRENDI MUTATÓ

ARANY JÁNOS levelei

a címzettek betűrendjében

Arany Jánosné Ercsey Julianná n a k
145. [Pest, 1848.] május 18. [Töred.] 209 627
162. [Arad, 1848.] november 6. [Töred.] 230 638
189. [Debrecen, 1849.] május 25. [Töred.] 254 652
191. [Debrecen, 1849.] május 28. [Töred.] 255 653
192. [Debrecen, 1849.] május 31. [Töred.] 256 654
193. [Debrecen, 1849.] június 1. [Töred.] 257 654
194. [Pest, 1849.] június 3. [Töred.] 257 654
195. [Pest. 1849.] június 7. [Töred.] 257 654
197. [Pest, 1849.] június 23. [Töred.] 258 654
198. [Pest, 1849.] június 24. [Töred.] 259 656
199. [Pest, 1849.] június 26. [Töred.] 259 656
200. [Pest, 1849.] június 27. [Töred.] 260 656

Balogh Péter n e k
2. Szalonta, 1831. április 29. [AJ. kk. XIII. k.] 8 500

Bangó Péter (Pető)- n e k
167. [Szalonta, 1848. november 19. után.] [Elv.] 234 641

Brassai Sámuel n a k
305. [Geszt, 1851. július 18.] [Elv.] 378 735

Csengery Antal n a k
55. Szalonta, 1847. április 18. ..... 84 556

Debrecen város Tanácsá n a k
63. Szalonta, 1847. június 4. [AJ. kk. XIII. k.] 93 570

Dévai Bálint n a k
1. [Szalonta, kb. 1828—29.] 7 499

Egressy Gábor n a k
241. Szalonta, 1850. szeptember 19. ..... 290 673
308. Szalonta, 1851. július 27. ..... 379 736

Életképek Szerkesztőségé n e k
38/a Szalonta, 1847. február 11. [Elv.] 54 540

Emich Gusztáv n a k
244. [Szalonta, 1850. október] [Elv.] 291 674

Ercsey Sándor n a k
71. [Szalonta, 1847. június 25. előtt] [Elv.] 99 574
330. NKőrös, 1851. november12. ..... 407 776

Erdélyi János n a k
28. Szalonta, 1846. december 30. ..... 37 532
33. Szalonta, 1847. január 30. ..... 46 537
39. Szalonta, 1847. február 17. ..... 54 540
60. [Szalonta, 1847. május 27. előtt.] [Elv.] 88 567

Fáy András n a k
46. Szalonta, 1847. március 9 ..... 64 545

Garay János n a k
211. [Szalonta, 1850. február 25.] [Elv.] 268 661

255. Szalonta, 1850. november 28. ..... 302 681
261. Szalonta, 1850. december 28. ..... 312 690
270. Szalonta, 1851. január 11. ..... 325 699
Gondol Dániel n e k
204. [Szalonta, 1849. július 22. kb.] [Elv.] 263 658
Jámbor Jánosné Arany Sárá n a k
4. [Szalonta,] 1837. augusztus 8. ..... 9 502
Jókai Mór n a k
72. [Szalonta, 1847. június 25. kb.] [Elv.] 99 574
110. [Szalonta, 1847. december 18. kb.] [Elv] 160 604
115. [Szalonta, 1848. január 7. v. 8.] [Elv.] 165 607
119. [Szalonta, 1848. január 21. után.] [Elv.] 171 610
139. [Szalonta, 1848. április 22.] [Elv.] 200 624
222. Szalonta, 1850. május 7. ..... 276 665
251. [Szalonta, 1850. november eleje] [Töred.] 300 680
Kecskeméti Ref. Egyháztanács n a k
317. Szalonta, 1851. okt. 14. kb. [Elv.] 395 772
Kertbeny Károly n a k
258. [Szalonta, 1850. december 23. kb.] [Elv.] 310 684
277. [Szalonta, 1851. január 26.] [Elv.] 330 703
284. [Szalonta, 1851. február 25.] [Elv.] 342 711
Kisfaludy-Társaság n a k
16. [Szalonta, 1845. október 25. előtt.] 18 509
Kossuth Lajos n a k
182. Szalonta, 1849. május 1 [AJ. kk. XIII. k.] 249 649
Kovács János n a k
271. [Szalonta, 1851. január 11.] [Elv.] 326 700
281. [Szalonta, 1851. február 13. előtt.] [Elv.] 341 710
336. [NKőrös, 1851. november 22. kb.] [Elv.] 417 779
Kovács Pál n a k
112. [Szalonta, 1847. december vége.] [Elv.] 161 605
A közvélemény h e z
56. Szalonta, 1847. április 18. ..... 85 557
Lugossy József n e k
76. [Szalonta, 1847. július ?] [Elv.] 102 575
Madas György n e k
7. [Szalonta, 1839. április v. május] [Elv.] 10 502
Mentovich Ferenc n e k
318. [Szalonta, 1851. október 14. kb.] [Elv.] 395 772
Nagy Ignác n a k
13. [Szalonta, 1845. március 13. előtt.] [Elv.] 14 505
206. [Szalonta, 1849. november 15. után.] [Elv.] 265 659
238. [Szalonta, 1850. szeptember 18. kb.] [Elv.] 289 673
Nagykállói jegyzői hivatal n a k
11. [Szalonta, 1844. június 25. után.] [Elv.] 12 504
Nagykőrösi Ref. Egyháztanács n a k
319. Szalonta, 1851. október 14. [AJ. kk. XIII. k.] 395 772
325. Szalonta, 1851. október 21. [AJ. kk. XIII. k.] 400 774
Nagyszalontai ref. Consistorium n a k
5. Szalonta, 1839. január. [AJ. kk. XIII. k.] 9 502
Nagyszalonta város Tanácsá n a k
186. [Szalonta, 1849. május 21.] [Elv.] 251 650
Nagyvárad városi Tanácsá n a k
64. [Szalonta, 1847. június 4.] [Elv.] 93 570

Osváth Imré n e k
216. [Szalonta, 1850. március 28.] [Elv.] 272 663
Pest város Tanácsá n a k
87. Szalonta, 1847. augusztus 14. ..... 118 582
Pesti Hírlap n a k
62. Szalonta, 1847. június 3. ..... 92 569
Petőfi Sándor n a k
38. Szalonta, 1847. február 11. ..... 52 539
41. Szalonta, 1847. február 28. ..... 58 542
54. [Szalonta, 1847. április 10. kb.] [Elv.] 84 556
57. Szalonta, 1847. április 21. ..... 85 558
61. Szalonta, 1847. május 27. ..... 88 567
73. Szalonta, 1847. június 25. ..... 99 574
82. Szalonta, 1847. augusztus 5. ..... 109 579
86. Szalonta, 1847. augusztus 11. ..... 114 580
91. Szalonta, 1847. augusztus 25. ..... 124 584
97. Szalonta, 1847. szeptember 7. ..... 138 591
105. Szalonta, 1847. november 11. ..... 150 597
108. Szalonta, 1847. december 9. ..... 157 602
109. Szalonta, 1847. december 13. ..... 157 603
114. Szalonta, 1848. január 7. ..... 164 606
116. Szalonta, 1848. január 8. ..... 166 607
123. Szalonta, 1848. február 6. ..... 176 613
127. [Szalonta, 1848. február 25.] [Töred.] 187 617
134. Szalonta, 1848. március 26. ..... 196 621
136. Szalonta, 1848. április 1. ..... 197 622
140. Szalonta, 1848. április 22. ..... 200 624
149. Szalonta, 1848. június 27. ..... 210 628
154. [Szalonta, 1848. július 20. kb.] [Elv.] 221 634
155. Szalonta, 1848. augusztus 12. ..... 221 634
157. Szalonta, 1848. szeptember 27. ..... 226 636
163. Arad, 1848. november 7. ..... 230 638
166. Szalonta, 1848. november 19. ..... 232 639
169. Szalonta, 1848. november 29. ..... 235 641
171. Szalonta, 1848. december 14. ..... 236 642
174. Szalonta, 1849. január 2. ..... 239 644
176. Schweinhausen [Szalonta], 1849. január 12. (A. levél) 241 645
177. Szalonta, 1849. január 12. (B. levél) 244 646
188. Szalonta, 1849. május 23. ..... 252 650
Petőfi Sándorné Szendrey Júliá n a k
178. Szalonta, 1849. január 26. ..... 245 646
208. [1850. január] [Elv.] 267 660
Sass Károly n a k
83. [Szalonta, 1847. augusztus 5.] [Elv.] 110 579
Spech Imré n e k
6. [Szalonta, 1839. febr. kb.] [Elv.] 9 502
Sughó József n e k
187. Szalonta, 1849. május 21. [AJ. kk. XIII. k.] 252 650
Szász Károly n a k
101. Szalonta, 1847. október 11. ..... 146 595
Szemere Bertalan n a k
196. Buda-Pest, 1849. június 16. [AJ. kk. XIII. k.] 258 654
Szilágyi István n a k
8. [Szalonta, kb. 1842. v. 1843. nyara.] 10 503

9. [Szalonta, 1843. kb.] [Elv.] 10 503
15. Szalonta, 1845. augusztus 1. ..... 15 506
18. Szalonta, 1845. december 4. ..... 21 513
21. Szalonta, 1846. február 22. ..... 27 523
23. [Szalonta, 1846. október eleje.] [Elv.] 35 531
25. [Szalonta, 1846. november eleje.] [Elv.] 36 531
29. Szalonta, 1847. január 3. ..... 39 532
30. Szalonta, 1847. január 9. ..... 41 533
34. Szalonta, 1847. január 31. ..... 46 537
52. Szalonta, 1847. [április 2.] 75 552
96. Szalonta, 1847. szeptember 6. ..... 136 589
120. Szalonta, 1848. január 27. ..... 171 610
210. Szalonta, 1850. január 19. ..... 268 661
273. Szalonta, 1851. január 18. ..... 327 701

Szilágyi Sándor n a k

214. Szalonta, 1850. március 20. ..... 271 663
218. Szalonta, 1850. április 14. ..... 273 664
221. Szalonta, 1850. május 7. ..... 275 665
233. Szalonta, 1850. augusztus 19. ..... 285 671
234. Szalonta, 1850. augusztus 31. ..... 286 671
235. [Szalonta, 1850. szeptember eleje.] [Elv.] 287 672
237. Szalonta, 1850. szeptember 15. ..... 287 672
242. Szalonta, 1850. szeptember 30. ..... 290 674
245. Szalonta, 1850. október 4. ..... 291 675
248. Szalonta, 1850. október 21. ..... 293 675
254. Szalonta, 1850. november 23. ..... 302 681
266. [Szalonta,] 1851. január 9. ..... 320 697
299. [Szalonta vagy Geszt,] 1951. június 4. ..... 370 732
306. Geszt, 1851. július 18. ..... 378 736

Szőnyi Pál n a k

43. [Szalonta, 1847. március.] [Elv.] 62 544
117. [Szalonta, 1848. január 12. előtt.] [Elv.] 169 609

Tisza Domokos n a k

331. NKőrös, 1851. november 12. ..... 409 777
337. NKőrös, 1851. november 22. ..... 417 779
341. NKőrös, 1851. december 15. ..... 426 781

Toldy Ferenc n e k

103. Szalonta, 1847. november 8. ..... 149 596
128. Szalonta, 1848. február 25. ..... 187 617
288. Szalonta, 1851. április 3. ..... 352 719
293. Szalonta, 1851. április 28. ..... 365 727

Tompa Mihály n a k

66. [Szalonta, 1847. június 6–8. között.] [Elv.] 94 571
75. [Szalonta, 1847. június 20–30. között.] [Elv.] 102 575
80. [Szalonta, 1847. július 25. kb.] [Elv.] 106 577
89. [Szalonta, 1847. augusztus 17. után.] [Elv.] 121 583
104. [Szalonta, 1847. november 11. előtt.] [Elv.] 150 597
122. [Szalonta, 1848. január végén.] [Elv.] 175 612
129. [Szalonta, 1848. február 25.] [Elv.] 188 618
135. [Szalonta, 1848. március 26.] [Elv.] 196 622
141. [Szalonta, 1848. április 22.] [Elv.] 203 625
146. [Szalonta, 1848. május 23. után.] [Elv.] 209 628
226. [Szalonta, 1850. június elején.] [Elv.] 279 668
230. [Szalonta, 1850. július 15. kb.] [Elv.] 282 669

246. [Szalonta, 1850. október 12.] [Elv.] 292 675
253. [Szalonta, 1850. november 20. kb.] [Elv.] 301 681
263. [1851. január 1.] [Elv.] 314 691
275. [Szalonta, 1851. január 20. kb.] [Elv.] 329 702
283. [Szalonta, 1851. február 20. kb.] [Elv.] 342 711
291. [Szalonta, 1851. április 18. kb.] [Elv.] 357 725
307. [Szalonta, 1851. július 21.] [Elv.] 379 736
320. [Szalonta, 1851. október 14. kb.] [Elv.] 396 772
332. [NKőrös, 1851. november 12. kb.] [Elv.] 411 778

Tóth Endré n e k
333. [NKőrös, 1851. november 12. kb.] [Elv.] 412 778

Vadnay Rudolf n a k
227. [Szalonta, 1850. június eleje kb.] [Elv.] 279 668

Vahot Imré n e k
44. [Szalonta, 1847. március 5. előtt.] [Elv.] 63 544
48. [Szalonta, 1847. március 20. előtt.] [Elv.] 70 549
59. [Szalonta, 1847. május 8. után.] [Elv.] 88 567
74. [Szalonta, 1847. június 25.] [Elv.] 102 575
98. [Szalonta, 1847. szeptember 7. után.] [Elv.] 145 593
276. [Szalonta, 1851. január 20. kb.] [Elv.] 330 702

Vas Gereben n e k
150. Szalonta, 1848. június 30. ..... 214 630
154/a [Szalonta, 1848. július 20. kb.] 221 634
160. [Szalonta, 1848. november elején.] [Elv.] 229 638

ARANY JÁNOSnak írott levelek
a levélírók betűrendjében

Arany Jánosné Ercsey Julianná tó l
161. [Szalonta, 1848. november 6. előtt.] [Elv.] 229 638

Bangó Pető (Péter) t ő l
229. Arad, 1850. július 5. ..... 281 669

Brassai Sámuel t ó l
304. [Pest, 1851. július 18. előtt.] 377 735
310. Pest, 1851. augusztus 4. ..... 382 738

Egressy Gábor t ó l
138. Pest, 1848. április 20. [Töred.] 199 624

Ercsey Sándor t ó l
334. Szalonta, 1851. november 15. ..... 412 779

Erdélyi János t ó l
26. [Pest, 1846. december 10. előtt.] [Elv.] 36 531
32. Pest, 1847. január 23. ..... 45 536

Fáy András t ó l
42. Pest, 1847. február 28. ..... 60 543

Gáspár János t ó l
262. [Nagyenyed, 1850. december 28.] [Töred.] 313 691

Gondol Dániel t ő l
203. Szeged, 1849. július 19. ..... 262 658
205. Szeged, 1849. július 27. ..... 263 658

Jánosy Ferenc t ő l
322. NKőrös, 1851. október 19. ..... 397 773

Jókai Mór t ó l
69. [Pest, 1847. június 18.] ... 97 573
303. [Pest,] 1851. július 15. ... 376 734
Kertbeny Károly t ó l
250. Leipzig, 1850. október 28. ... 297 677
264. Leipzig, 1851. január 1. ... 314 691
272. Lipcse, 1851. január 11. ... 326 700
279. Leipzig, 1851. február 4–5. ... 331 703
285. Leipzig, 1851. március 11. ... 343 711
311. Leipzig, 1851. augusztus 15. ... 383 739
329. Bécs, 1851. november 10. ... 406 776
Kisújszállás főbírájá t ó l
3. Kisújszállás, 1835. április 2. [Töred.] ... 8 500
Kovács János t ó l
267. [Geszt, 1851. január 9. kb.] [Elv.] ... 321 698
274. Geszt, 1851. január 19. ... 328 702
282. Pest, 1851. február 13. ... 341 711
296. Geszt, 1851. május 9. ... 368 730
342. Geszt, 1851. december 17. ... 429 782
Kovács Pál t ó l
70. [Győr, 1847. június 19. után.] ... 98 573
Lévay József t ő l
224. Pest, 1850. május 27. ... 276 666
309. Pest, 1851. augusztus 3. ... 379 737
Lugossy József t ő l
94. Debrecen, 1847. augusztus 31. ... 133 588
Mentovich Ferenc t ő l
313. NKőrös, 1851. október 8. ... 390 770
323. NKőrös, [1851.] október 19. ... 398 773
Mikó László t ó l
315. Kecskemét, 1851. október 10. ... 392 771
Nagy Ignác t ó l
14. Budapest, [!] 1845. március 13. ... 14 505
173. Buda, 1848. december 18. ... 237 643
207. Pest, 1849. december 13. ... 265 660
231. Pest, 1850. július 20. ... 283 669
239. Pest, 1850. szeptember 23. ... 289 673
289. Pest, 1851. április 12. ... 353 720
Nagykőrösi Ref. Egyháztanács t ó l
314. NKőrös, 1851. október 8. ... 391 770
Osváth Imré t ő l
219. Sarkad, 1850. április 19. ... 274 664
Petőfi Sándor t ó l
37. Pest, 1847. február 4. ... 50 539
40. Pest, 1847. február 23. ... 55 541
51. Pest, 1847. március 31. ... 72 551
68. Pest, 1847. június 18. ... 96 572
78. Beje, 1847. július 5. ... 103 576
85. Szatmár, 1847. augusztus 6. ... 111 580
88. Szatmár, 1847. augusztus 17. ... 119 582
92. Szatmár, 1847. [augusztus 29.] ... 127 585
99. Koltó, 1847. szeptember 17. ... 145 594
107. Pest, 1847. december 3. ... 156 601
113. Pest, 1848. január 2. ... 162 605

121. Pest, 1848. január 29. ... 174 611
125. Pest, 1848. február 10. ... 181 615
133. Pest, 1848. március 21. ... 195 621
137. Pest, 1848. április 18. ... 197 622
143. Pest, 1848. május 5. ... 204 626
147. [Pest, 1848. június 21.] ... 210 628
151. Pest, 1848. július 1. ... 217 632
153. Pest, 1848. július 14. ... 219 633
156. Pest, 1848. augusztus 16. ... 225 635
158. Erdőd, 1848. október 18. ... 227 636
159. Debrecen, 1848. október 31. ... 228 637
165. Debrecen, 1848. november 15. ... 232 639
168. Erdőd, 1848. november 22. ... 234 641
170. Debrecen, 1848. december 1. ... 235 641
172. Debrecen, 1848. december 15. ... 237 643
175. Debrecen, 1849. január 7. ... 240 644
179. Debrecen, 1849. február 14. ... 246 647
180. Debrecen, 1849. február 22. ... 247 647
181. Lugos, 1849. április 21. ... 248 648
183. Debrecen, 1849. május 6. ... 249 649
185. Pest, 1849. május 17. ... 250 650
190. Szalonta, 1849. május 27. ... 254 652
201. Mezőberény, 1849. július 11. ... 260 657

Petőfiné Szendrey Júliá t ó l

212. Pest, 1850. [február végén kb.] ... 268 661

Soltész János t ó l

202. [Ugra, 1849. július 17. után.] [Elv.] ... 261 657

Szabó József t ő l

340. [Geszt, 1851. december 15. előtt.] [Elv.] ... 426 781

Szász Károly t ó l

95. [H. k. n. 1847. szeptember 2. előtt.] ... 134 588
316. NKőrös, 1851. október 11. ... 394 771
321. NKőrös, 1851. október 18. ... 396 772
324. [NKőrös, 1851. október 19.] ... 399 774

Szemere Bertalan t ó l

184. Debrecen, 1849. május 9. ... 250 649

Szilágyi István t ó l

10. Késmárk, 1844. június 25. ... 11 504
12. Debrecen, 1844. augusztus 9. ... 12 504
17. MSziget, 1845. november 23. ... 18 510
19. MSziget, 1846. január 10. ... 25 521
20. [MSziget,] 1846. február 15. ... 27 523
22. MSziget, 1846. szeptember 25. ... 33 529
24. MSziget, 1846. október 26. ... 36 531
27. MSziget, 1846. december 25. ... 37 531
31. MSziget, 1847. január 15. ... 44 535
36. MSziget, 1847. február 3. ... 49 539
47. MSziget, 1847. március 12. ... 67 546
53. MSziget, 1847. április 9. ... 79 555
84. Fejértó, 1847. augusztus 5. ... 110 579
90. MSziget, 1847. augusztus 23. ... 122 583
93. MSziget, 1847. augusztus 30. ... 128 586
118. MSziget, 1848. január 17. ... 169 609
130. MSziget, 1848. február 28. ... 189 619

209. MSziget, 1850. január 4. ... 267 660
225. MSziget, 1850. június 10. ... 278 667
252. MSziget, 1850. november 13. ... 301 680
259. MSziget, 1850. december végén [26. előtt.] ... 310 689
260. MSziget, 1850. december 26. ... 311 690
278. MSziget, 1851. február 1. ... 330 703
301. MSziget, 1851. július 5. ... 372 732
Szilágyi Sándor t ó l
213. [Pest, 1850. március 15. előtt.] [Elv.] ... 271 662
215. Pest, [1850.] március 25. ... 272 663
217. Pest, 1850. április 5. ... 272 663
220. [Pest, 1850. április 20. kb.] [Elv.] ... 275 664
223. [Pest, 1850. május 15. kb.] [Elv.] ... 276 666
236. [Pest, 1850. szeptember 15. előtt.] [Elv.] ... 287 672
240. [Pest, 1850. szeptember 24. kb.] [Elv.] ... 290 673
243. Pest, 1850. október 1. [Elv.] ... 291 674
247. [Pest, 1850. október 17.] [Elv.] ... 292 675
257. [Pest, 1850. december 17.] [Elv.] ... 309 684
287. [Pest, 1851. március vége.] ... 352 719
297. [Pest, 1851. május 12.] [Elv.] ... 369 731
300. [Pest, 1851. június 10. kb.] [Elv.] ... 372 732
Szőnyi Pál t ó l
111. Pest, 1847. december 28. ... 160 604
Tisza Domokos t ó l
328. Geszt, 1851. november 2. ... 403 775
335. Geszt, 1851. november 16. ... 414 779
338. Geszt, 1851. november 28. ... 421 780
343. Geszt, 1851. december 17. ... 430 783
344. Geszt, 1851. december 28. ... 432 784
Toldy Ferenc t ő l
100. Pest, 1847. október 1. ... 145 594
126. Pest, 1848. február 15. ... 186 616
290. Pest, 1851. április 16. ... 354 720
294. Pest, 1851. május 2. ... 367 729
298. Pest, 1851. június 3. ... 369 731
Tompa Mihály t ó l
67. Beje, 1847. június 14. ... 95 571
77. Beje, 1847. július 5. ... 102 575
81. Beje, 1847. augusztus 1. ... 106 578
102. Beje, 1847. október 28. ... 148 595
106. Beje, 1847. december 1. ... 153 600
124. Beje, 1848. február 7. ... 179 614
131. Beje, 1848. március 2. ... 189 619
132. Beje, 1848. március 18. ... 193 620
142. Pest, 1848. április 25. [Töred.] ... 204 626
144. Freywaldau, 1848. május 11. ... 206 627
228. Kelemér, 1850. június 12. ... 279 668
232. Kelemér, 1850. július 27. ... 283 670
249. Kelemér, 1850. október 27. ... 294 676
256. Kelemér, 1850. november 30. ... 304 682
268. [Kelemér,] 1851. január 10. ... 322 698
280. Kelemér, 1851. február 10. ... 337 709
286. Kelemér, 1851. március 27. ... 349 718
292. Kelemér, 1851. április 24. ... 358 725

302. Kelemér, 1851. július 13. ..... 374 734
312. Hanva, 1851. október 4. ..... 386 768
327. Bábony, 1851. október 28. ..... 401 774
339. Hanva, 1851. december 9. ..... 423 780
Tóth Endré tő l
326. Vatta, 1851. október 25. ..... 400 774
Vahot Imré tő l
35. Pest, 1847. február 1. ..... 49 538
45. Pest, 1847. március 5. ..... 63 545
49. Pest, 1847. március 20. ..... 70 550
58. [Pest, 1847. május 8. előtt.] [Elv.] 87 567
65. Pest, 1847. június 6. ..... 93 570
79. Pest, 1847. július 6. ..... 104 577
269. [Pest, 1851. január 10. kb.] [Elv.] 325 699
295. Pest, 1851. május 2. ..... 367 729
Vas Gereben tő l
50. [Pest, 1847. március 25. kb.] [Elv.] 72 550
148. [Pest, 1848. jún. 24. kb.] [Elv.] 210 628
152. [Pest, 1848. július 6. után kb.] [Elv.] 219 633
164. [Pest, 1848. november 12. kb.] [Elv.] 231 639
265. [Pest, 1851. január eleje kb.] [Elv.] 319 697

TARTALOM

(Az első lapszám a főszövegre, a második a jegyzetekre utal)

Levelek

1828–44	7	499
1845	14	505
1846	25	521
1847	39	532
1848	162	605
1849	239	644
1850	267	660
1851	314	691
Függelék	435	785

Jegyzetek	439
Bevezetés Arany János Levelezéséhez	441
I. A levelező Arany János	444
II. Arany János levelezésének gyűjteményei	456
III. Arany János levelezésének eddigi gyűjteményes kiadásai	473
IV. Arany János levelezésének kritikai kiadása	482
Az egyes levelek jegyzetei	499
A Függelék jegyzetei	785
Rövidítések	789

Adattár. Név- és címmutató	793
A levelek mutatói	923
I. Időrendi mutató	935
II. Betűrendi mutató	939
Arany János levelei a címzettek betűrendjében	939
Arany Jánosnak írott levelek a levélírók betűrendjében	943

TARTALOM

1828—44 7
1845 14
1846 25
1847 39
1848 162
1849 239
1850 267
1851 314
Függelék 435

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Tóth Sarolta — Műszaki szerkesztő: Erdősi Katalin
Terjedelem: 59,5 (A/5) ív + 8 old. melléklet — AK 513 k 7577
75.13 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA